

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 3.

1917

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"
1917

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΤΤΙΚΗΣ

Θ Η Β Α Ï Κ Α

*Ὑμῖν τόδε ταν λιπαρὴν ἀπο θηρῶν ψέρον
μέλος ἐρχομαι.*

Πίνδ. Πνθ. 2, 6.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΟΜΟΣ 3.

1917

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,"

1917

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σελίς
1

Α' ΜΕΡΟΣ — ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

Α' Προμυκηναϊκὰ στρώματα	2 - 5
Β' Τείχη καὶ πύλαι (αἱ Ἡλέκτραι) τῆς Καδμείας	6 - 24
Γ' Τάφοι παρὰ τὰς Ἡλέκτρας πύλας	25 - 32
Δ' Ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος	33 - 79
I ὁ νεώτατος (τρίτος) ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος	37 - 59
II ὁ παλαιότερος (δεύτερος) ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος	59 - 65
III ὁ παλαιότατος (πρῶτος)	66 - 79
Ε' Μυκηναϊκοὶ τάφοι τοῦ Ἰσμηνίου λόφου (1-6)	80 - 98
Ζ' Τὰ Καστέλλια πρὸς Α τῆς Καδμείας	99 - 122
I Τὸ μεγάλο Καστέλλι. Χριστιανικὸν νεκροταφεῖον. Μυκηναϊκὸς τάφος	100 - 111
II Τὸ μικρὸ Καστέλλι. Χριστιανικὴ κατακόμβη	111 - 122
Ζ' Μυκηναϊκοὶ τάφοι Κολωνακίου ἢ Ἀγίας Ἀννης	123 - 209
I Περὶ τὸ Κολωνακί μυκηναϊκοὶ τάφοι (1-8)	126 - 141
II Πρὸς Α τοῦ Κολωνακίου μυκηναϊκοὶ τάφοι (9-20)	141 - 181
III Πρὸς Ν καὶ ΝΔ τοῦ Κολωνακίου μυκηναϊκοὶ τάφοι (21-28)	181 - 209
Η' Νεώτεροι τάφοι (1-29)	210 - 252

Β' ΜΕΡΟΣ — ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ

1. Εἰσαγωγή	253 - 259
2. Γενικὴ κατάστασις ἐπὶ Πανσανίον	259 - 277
3. Κατάστασις ἐπὶ Ἀλεξάνδρον (336 π. Χ.)	278 - 285
4. Κατάστασις ἐπὶ Φοιβίδου (382 π. Χ.)	285 - 287
5. Κατάστασις πρὸ τοῦ 382 π. Χ. μέχρι τῶν Μηδικῶν	287 - 296
6. Κατάστασις πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων	296 - 299
7. Τῆς Καδμείας τὰ τείχη	300 - 312
8. Κατάστασις λεπτομερὲς κατὰ τὸν Πανσανίον	312 - 434
Α' Ἐξω τῆς Καδμείας πρὸς Ν	312 - 337
Β' Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας	337 - 360
Γ' Ἐξω τῆς Καδμείας πρὸς Α, Β καὶ ΒΔ ἐγγύς	360 - 399
Δ' Ἐξω τῆς Καδμείας πρὸς Β μακρὰν καὶ ΒΔ	399 - 409
Ε' Ἐξω τῆς Καδμείας πρὸς Δ	409 - 434

	Σελίς
9. Ἡ Καδμεία καὶ ἡ Κάτω πόλις κατὰ τὸν Πίνδαρον καὶ τοὺς τραγικοὺς . .	435 - 463
α' Πίνδαρος	435 - 438
β' Αἰσχύλος	438 - 450
γ' Σοφοκλῆς	450 - 454
δ' Εὐριπίδης	454 - 463
10. Αἱ ἐπὶ τὰ πύλαι τῆς Καδμείας καὶ αἱ πύλαι τοῦ τείχους τῆς Κάτω πόλεως .	464 - 484
α' αἱ πύλαι τῆς Καδμείας	464 - 478
β' αἱ πύλαι τῆς Κάτω πόλεως	478 - 484
Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις	485 - 490
Πίναξ τῶν κυριωτάτων ὅπωςδῆποτε διαφωτιζομένων χωρίων	491 - 492
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	493 - 503

Χαῖρε, μάκαιρα φίλη Ἑλλάς, μήτερ μεγάθυμε,
σαῖσιν ἐπ' εὐτυχίαις γηγύδουσινος πέτομαι.
Νῦν φάτιν αὖ παλαιὰν παλινόστιμον εὐκλέ' ἀκούεις
μολπήν θ' ἠδυεπῇ εὐκελάδου δόνακος.

Σπαργᾶς εὐπρεμενον ζωθάλμιον ἦντε δένδρον,
κοσμοπλοκοῦσα φνὴν καινοθαλεῖ χάριτι.
Ἱστορίης ἀγλάισμα, κάλ' ὀρμαίνεις ἐνὶ θυμῷ,
παμπρώτη καλὰ δρᾶς ἢ ἔν' προτέρῳ ὁμάδῳ
ψυχὴν θαρσύνοντος, σοφὴν ἐκ παθέων, βαθυβουλος,
δεινὴ ἐν πολέμῳ, φανὴ ἐν ἡσυχίᾳ.
Λάμπεις οὖν τριγέροντα αἰῶν' ἀρεταῖσι νέμισι
δαιδάλεόν τε θρόνον τεχνίτ' Ἑλευθερίῃ.

Ἡ δ' ἄρ' ἀκαμψίφρων, ὑφαντὴν εὐθυλόγος τε
πάντοσ' ἐπαντέλλει παμφανόωσαι νόον
πόντον ἐπ' ἀγκίπορον γαίης τε τεγὴν ἐπὶ μοῖραν,
νικογενὴς δίδι νῦν παιὰν ὄρωρε γλυκὺς
ἐκ τε νεοδημάτων βωμῶν νέφος εἴσι θυῆεν
ἀμπνεῖουσα πόνων γῆν ἀλεγνύνει ὁδὸν
πρωῶνα πρὸς ὀρθοκέλευθον, ὅθεν ζόφον ἡερόεντα
ἀλλύσει πύματον δούλιον ἀντίβιον.

Μήτηρ ἐμή, ἐνὶ σοὶ κέχνμαι ὅλος εὐφρονι θυμῷ
πῶς κε ποιῶν, τί λέγων κῆρ ἀρέσαιμι τέον;
ποῖα εὐφροσύνη, δώροισι τίσι θυμὸν ἱγνώ;
Σοὶ δὲ ἐμὸς γλυκερὸς μίχθος εἴη ἱερός.

Ιούλιος 1919.

Α. Δ. Κ.

ΘΗΒΑΪΚΑ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Διατελέσας ἐπὶ ἐξαετίαν (1904-1910) ἑφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Βοιωτίας, Εὐβοίας καὶ Φωκίδος καὶ διαμείνας πολλὰς καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν Θήβαις, ἔσχον εὐκαιρίαν καὶ ἀνασκαφὰς καὶ ἐκτελέσσω κατὰ τὴν πόλιν ταύτην ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ ὕστερον, καὶ εἰς ἄλλας παρατηρήσεις καὶ μελέτας καὶ προσέλθω περὶ τῆς τοπογραφίας αὐτῆς, εἰ καὶ ἡ οἰκοδομία τοῦ Μουσείου καὶ ἡ διάταξις τῶν ἀρχαίων ἐν αὐτῷ πολὺν τῶν πρώτων μάλιστα ἐτῶν χρόνον ἀπερρόφησε.

Τὰ πορίσματα τῶν ἐργασιῶν τούτων καὶ μελετῶν, πολλαπλασιασθέντα ταχέως, δὲν ἠδυνήθην καὶ δημοσιεύσω ἐνωρὶς καὶ ὥς ἐνεφανίζοντο (ἐγένετο τοῦτο μόνον ἐν μικρῷ μέρει πρβλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1909, 121. 1910, 152 ἐξ. 1911, 143 ἐξ. 1912, 85 ἐξ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1907, 205 ἐξ. 1909 σ. 57 ἐξ. 1910 σ. 209 ἐξ. Bull. de corresp. Hellen. 1906, σ. 467 Athen. Mitteil. 1908, 211 ἐξ.). Ἀλλ' ἴσως τοῦτο δὲν εἴνε πρὸς ζημίαν διότι δημοσιευόμενα ταῦτα συλλήβδην ἐνταῦθα, παρέχουσιν ἀρτιωτέραν ἐποπτείαν τῶν θεμάτων, ὧν ἀπιοῦνται ὥστε ὅσον ὄφελος ἀπωλέσθη ἐκ τῆς βραδείας ἐκδόσεως ἀναπληροῦνται ἐκ τῆς συγκεντρώσεως τῆς ὕλης. Ἐξ ἄλλου δὲ πᾶσα προγενεστέρα ἐκδοσις θὰ ἦτο ἐλλιπής, ἐπειδὴ πολλαὶ τῶν ἐργασιῶν ἐξετελέσθησαν πέρουσι καὶ ἐφέτος (1916), τὰ δὲ πορίσματα συμπληροῦνται ἀμοιβαίως.

Ἐν τοῖς κατωτέρω διαιρεῖται ἡ πραγματεία εἰς δύο κύρια μέρη, Α' τὰς ἀνασκαφὰς καὶ Β' τὰ τοπογραφικὰ μελετήματα. Αἱ ἀνασκαφαὶ ὑποδιαιροῦνται εἰς πλείονα μέρη ἀναλόγως τοῦ σημείου τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν τῆς σημερινῆς ἢ καὶ τῆς παλαιᾶς, ἐν ᾧ ἐγένοντο. Πολλοὶ δὲ μὲν μικραὶ σκαφαὶ παρενεβλήθησαν εἰς τὸ Β' μέρος, τὸ τοπογραφικόν, ἐπὶ τῇ πίστει, ὅτι ἡ συνοχὴ τοῦ μέρους τούτου δὲν διασπᾶται, ὅταν μάλιστα ὁ εὐμενὴς ἀναγνώστης, προκαταλαμβάνόμενος οὕτω ἐνταῦθα, ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοῦτο.

Εἰκ. 1. Μαίανδρος ἐπὶ πωρίνης ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ Μουσείου των Θηβῶν επιπεδόγλυπτος, μετ' ἐπιχρίσματος μαρμαροκονίας καὶ χρωμάτων.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΘΗΒΑΙΣ

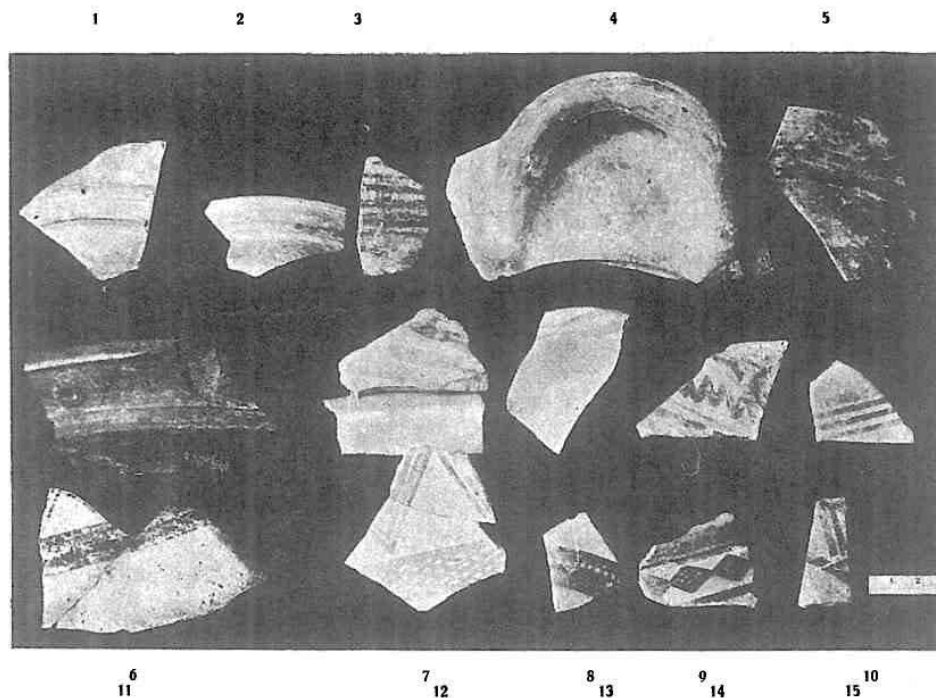
Α΄ ΠΡΟΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΛΕΙΨΑΝΑ

Ἦδη ὅτε ἔκτιζον τὸν περιβόλον τοῦ Μουσείου Θηβῶν¹ παρετήρησα κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νοτίας πλευρᾶς αὐτοῦ, ὅτι ἐν τοῖς χώμασιν ὑπῆρχον ὄστρακά τινα ἁγγείων μονόχρωμα τὸ πλεῖστον, προϊστορικὰ καὶ «πρώιμα μυκηναϊκά». Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ παρατηρήσεις μου ἦσαν ἀτελεῖς, τὰ δὲ συλλεχθέντα τεμάχια παρέπεσον κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ Μουσείου, οὐδὲν εἶπον περὶ αὐτῶν, ὅτε μοι ἐδόθη εὐκαιρία ἐν τῇ *Ἀρχαιολ. Ἐφημ.* 1909, σ. 95-96 ἔκ τινων παρομοίων ὀστράκων εὐρεθέντων ἀραιῶς ἐν τοῖς κατωτάτοις στρώμασι τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπανεῦρον αὐτὰ καὶ ἐπέδειξα ἄλλοις τε ὁμοτέχνου καὶ τῷ Finniem, ὅστις ἐμνημόνευσεν αὐτῶν ἐν *Neue Jahrbücher* 1912, 527.

Κατὰ δὲ τὸ 1916 ἤνοιξα δύο ὀρύγματα (μ. 2×1.50) παρὰ τὴν Ν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου ἐντὸς τοῦ κήπου, ἐν οἷς εὑρον εἰς βάθος ἐνὸς μέτρου περίπου τὸν σηπιοῦχον φυσικὸν μαλακὸν βράχον διατετρημένον πυκνῶς ὑπὸ μεταγενεστέρων σιρῶν, ὡς συμβαίνει τοῦτο καὶ περαιτέρω πρὸς τὸν μεσαιωνικὸν πύργον καὶ κατὰ τὴν ΝΑ πλευρὰν τοῦ Μουσείου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Τὰ χώματα ἐν τοῖς ὀρύγμασι τούτοις ἦσαν κεκινημένα, νεώτεροι δὲ τοῖχοι, ἐκ παντοίων λίθων καὶ κεράμων ἐκτισμένοι, διέτεμνον αὐτά. Μεταξὺ τῶν ἐνταῦθα εὐρεθέντων πολλῶν μεσαιωνικῶν ὀστράκων ὑπῆρχον ἱκανὰ προϊστορικὰ ἐκ τερροῦ

¹ Πάσας σχεδὸν τὰς μνημονευόμενας θέσεις δύναται ὁ ἀναγνώστης ἀναζητῶν νάνευρίσκει ἐν τῷ συνημμένῳ τοπογραφικῷ πινάκι των Θηβῶν. εἰς ὃν παρατέμπομεν ἐνταῦθα ἑξ ἀρχῆς.

σκοτεινού σκληροῦ πηλοῦ καθαροῦ, πεποιημένα διὰ τοῦ τροχοῦ καὶ ἀνήκοντα πολλὰ εἰς ὑψίποδας, «μινυεῖους» κύλικας (εἰκ. 2, ἀρ. 5), φερούσας ζώνας ἀναπλάστους ὀριζοντίας κατὰ τὴν βάσιν ἢ καὶ τὴν κοιλίαν, οἵαι εὐρέθησαν ἐν Χαίρωνείᾳ, Ὁρχομενῷ, Χαλῖᾳ, Εὐτρήσει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀνήκουσαι «εἰς τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος» (πρβλ. Bulle Orchom. Fimmen ε. ἄ. 526, Τσοῦντα *Προϊστ.*

Εἰκ. 2. Προϊστορικά ὄστρακα τῆς Καδμείας εὐρεθέντα ἐντὸς καὶ ἐξω τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀρχ. Μουσείου.

Ἀκροπ. Διμ. καὶ Σέσκ. σ. 139 εἰκ. 40, καὶ σ. 257 Thomson - Wace Prehist. Thessaly σ. 186 εἰκ. 135) ὥς καὶ ἐν Ἐλευσίνι, Ἀργεὶ καὶ Μυκῆναις ἀλλαχοῦ τε (πρβλ. Forsdyke, Journ. of Hell. St. 1914, 126 ἐξ.) καὶ ἐν σπηλαίῳ μεταξὺ τοῦ 1^{ου} καὶ τοῦ 4^{ου} τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως ὑπ' ἐμοῦ. Ἄλλα ἔχουσι τὸ ἀνοικτὸν χρῶμα τοῦ φλοιοῦ τοῦ καρύου ἢ τοῦ καστάνου καὶ εἶνε ἐστιλβωμένα μηχανικῶς ἄλλο χειροποίητον ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ σκοτεινόχρου ἔχει τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖαν ἀπλῶς βεβαμμένην ἐρυθρωπὴν, τὴν δ' ἐξωτερικὴν ἐστιλβωμένην ἐρυθρὰν λάμπουσιν (πρβλ. Τσοῦντα ε. ἄ. σ. 174 τοῦ λιθίνου αἰῶνος) ἄλλο ἔχει ἐρυθρὰν τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν, μέλαιναν τὴν καρδίαν καὶ σκοτεινὴν διὰ προσθέτου ἀλοιφῆς χρώματος καστανοῦ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἄλλο (εἰκ. 2 ἀρ. 11) εἶνε

πηλοῦ λευκοκιτρίνου καὶ φέρει ζώνην πλατεῖαν γραπτὴν δι' ἀλαμπούς σκοτεινοῦ χρώματος καστανοῦ ἀποτριβομένου, ἀπ' αὐτῆς δ' ὁρμωμένας λεπτοτέρας ὁμοίου χρώματος γραμμὰς, σχηματιζούσας ἴσως γωνίας, ὡς συμβαίνει εἰς ἄλλο (ἀριθ. 12) ὁμοίου ἀλλὰ καθαρωτάτου πηλοῦ ἐκ λαιμοῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου ἔχοντος ἔξω ζώνην ἐσκιασμένην διὰ γραμμῶν ὁρμωοειδῶς τεμνομένων, ὑπ' αὐτὴν δὲ γωνίας ἐκ τριῶν τοῦλάχιστον παραλλήλων γραμμῶν ἀποτελουμένης, ἔσω δὲ (ἦτο λοιπὸν ἀνοικτὸν τὸ στόμιον εὐρέως) συστήματα βραχειῶν παραλλήλων γραμμῶν. Ἄλλο (ἀριθ. 6) εἶνε πηλοῦ ἐρυθροῦ στόμιον μεγάλου ἀγγείου μετὰ περιχειλῶματος καὶ ἔδρας πώματος, φέρον ἔξω γωνιοειδῶς διατεταγμένα ὑπὸ τὸ χεῖλος συστήματα παχειῶν καὶ λεπτῶν γραμμῶν τεμνομένων. Ζώνας λευκὰς φέρει ὁ ἀριθ. 7. Οὐδὲν ὕστερον μυκηναϊκὸν ὄστρακον εὐρέθη¹, οὐδ' ἄλλο τι τῶν νεωτέρων, ὥστε φαίνεται πιθανὸν ἢ ὅτι τὰ ὑψηλότερα χρώματα ἀφηρέθησαν κατὰ τοὺς φραγκικοὺς χρόνους, ὅτε ἐκτίσθη ὁ πύργος (πρβλ. Schmitt, *Τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως* 1904 σ. 808 ἐξ. Μίλλερ-Λάμπρου *Ἰστ. τ. Φραγκοκρ.* I, 135) ἢ ὅτι μόνον ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις καὶ μεσαιωνικοῖς κατοικήθη ἡ προβολὴ αὕτη τῆς Καδμείας· ἄλλως τὰ μυκηναϊκά λείψανα ἐν τῇ Καδμείᾳ εὐρίσκονται σχεδὸν πανταχοῦ ἀφθονώτατα, ἀφθονώτερα πάσης ἄλλης περιόδου τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ τέχνης.

Πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν στρώματων τῶν προϊστορικῶν τούτων χρόνων ἤνοιξα καὶ ἕτερον ὄρυγμα ἔξω πρὸς βορρᾶν τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου. ἐγγύτατα πρὸς αὐτὸν καὶ ΒΔ τοῦ οἴκου τοῦ γυψίνου ἐκμάγματος τοῦ Λέοντος τῆς Χαιρωνείας. Τὸ ὄρυγμα εἶχε μῆκ. 3.60, πλάτ. 1.70 καὶ βάθος 5 μ. χωρὶς νά φθάσῃ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον. Μέχρι βάθους 2.50 ἦσαν χρώματα νέα ἢ μεσαιωνικά², ὑπ' αὐτὰ δ' ἀμέσως ἦσαν ἀδιατάρακτα τὰ προϊστορικά, ἐνέχοντα καὶ μεγάλους βώλους φυσικοῦ βράχου, τοῦ εὐθρύπτου καὶ μαλακοῦ τῶν Θηβαϊκῶν λόφων, εἰς δὲ τὸ βαθύτατον 1 μ. καὶ τέφραν πολλὴν ἀνάμικτον. Ἴσως ἡ ὀφρὺς τοῦ λόφου ἐνταῦθα, ἔξω τῶν ποτε πυλῶν τῆς ἀκροπόλεως, ἦτο καὶ πάλαι κοινὸς τις ἀποθέτης ἀπορριμμάτων.

Τὰ συλλεγόμενα ἐν τῷ προϊστορικῷ στρώματι ὄστρακα ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ ἐν τῷ κήπῳ εὐρεθέντα, ἀλλὰ ποικιλώτερα. Ἔχομεν ἐνταῦθα καὶ μεγάλα ἀγγεῖα, ὧν πολλὰ εἶνε ἄτεχνα χειροποίητα πρὸς μαγειρικὴν χρῆσιν. Ὡς πρὸς τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ἔχομεν ὄστρακα καὶ σκύφων μινυείων μεθ' ὑπερεχουσῶν

¹ Ἄν τις ἀνασκάψῃ περαιτέρω ἐν τῷ κήπῳ, μάλιστα ἐν τοῖς δρόμοις καὶ τοῖς ἀκαλλιεργήτοις μέρεσιν αὐτοῦ, θὰ διαφύσῃ τὴν μαρτυρίαν μου ταύτην, διότι θὰ εὑρῇ ἐπιπολῆς πολλὰ μυκηναϊκά ὄστρακα· ἀλλὰ ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου, ὅθεν ἐκομίσθησαν ὑπ' ἐμοῦ χρώματα πρὸς ὁμαλισμὸν τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου· τὰ λοιπὰ χρώματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης ἐρρίφθησαν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ὁδοῦ Πινδάρου παρὰ τὸν φραγκικὸν πύργον (πρβλ. καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 σ. 111 σημ. 2). Ἐνθα εἶνε νυν ὁ κύριος ἀποθέτης πάσης γινομένης ἐν τῇ πόλει ἐκχωματώσεως.

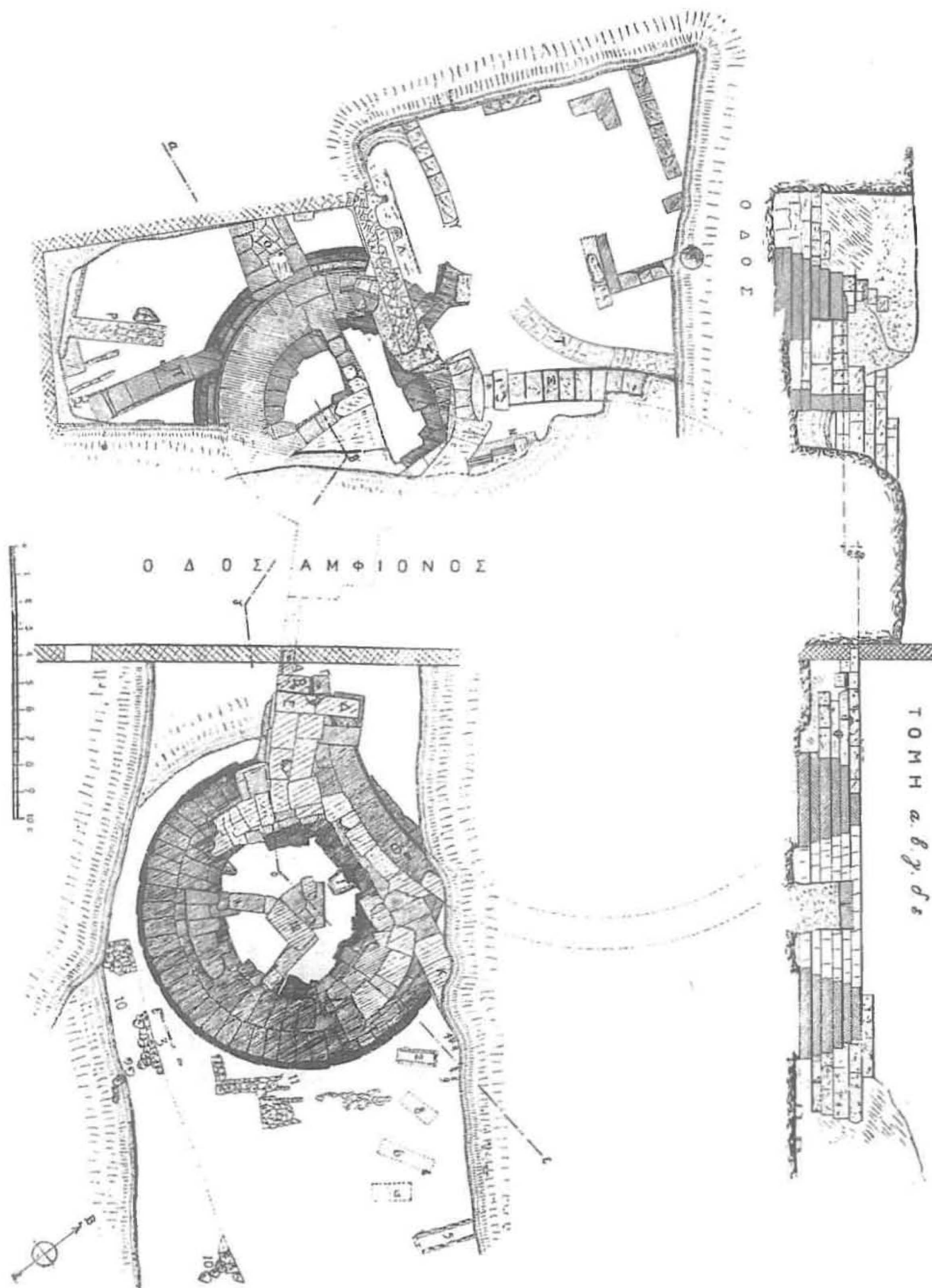
² Ἐν αὐτοῖς εὐρέθησαν δύο βυζαντινὰ ἐφθαρμένα νομίσματα χαλκᾶ, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κωνσταντοπούλου ἀνήκουνσι τὸ μὲν τῷ Ἰωάννῃ Τσιμισκῇ (969-976 μ. Χ.) ἢ Βασιλείῳ τῷ Βουλγαροκτόνῳ (976-1025), τὸ δὲ τῷ Μιχαὴλ Δ' τῷ Παφλαγόνι (1034-1041).

λαβῶν (εἰκ. 2, ἀριθ. 2, 8), καὶ λεκανῶν χειροποιήτων γεώδους ὀψεως μετὰ κακοπλάστων ὀριζοντίων λαβῶν, καὶ «ὑδρίας» ὀριζοντίαν λαβὴν (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910 σ. 231 εἰκ. 22). Ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς χαρακτηῖρας ἔχομεν ὅστρακά τινα σκληροῦ πηλοῦ τοῦ εἴδους τῶν ὑψιπόδων μινυείων κυπέλλων ἀλλὰ τόσον σκοτεινὰ τὸ χρῶμα καὶ λάμποντα, ὥστε προσεγγίζουσι πρὸς τὰ καλὰ μελαμβαφῇ τοῦ Ε' αἰ. π. Χ. Ὑπάρχουσι καὶ τεφροῦ σκοτεινοῦ πηλοῦ, ἀλλοτριίου πρὸς τὸν τῶν ὑψιπόδων κυπέλλων καὶ μᾶλλον συγγενοῦς πρὸς τὸν συνήθη καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις μάλιστα τοῖς γεωμετρικοῖς γεώδη πηλόν, φέροντα ζώνας δι' ἀλαμποῦς χρώματος. Ἄλλα ἐκ πηλοῦ καθαρωτάτου ὠχροῦ ἢ ἐρυθρωποῦ φέρουσιν ὑπὸ τὸ χεῖλος ἔξω ἄλυσιν ῥόμβων ἐσκιασμένων διὰ τεμνομένων γραμμῶν (ἀριθ. 14), ἄλλα (ἀριθ. 15) μεταξὺ ζωνῶν σειρὰν γωνιῶν διὰ πλειόνων παραλλήλων γραμμῶν χρώματος σοκολάτας, ἄλλο ζώνας (ἀριθ. 10) καὶ ἐλικοειδῇ γραμμῇ (ἀριθ. 9) ἢ μεταξὺ ζωνῶν πλατειῶν μικρὰ τετραγωνίδια σχηματιζόμενα διὰ καθέτων γραμμῶν ὁμοίου χρώματος (ἀριθ. 13). Πάντα εὐρέθησαν ἀνάμεικτα ἀλλὰ τὰ γραπτὰ ἢ τὰ ἔχοντα πηλὸν ἀνοικτοῦ χρώματος εἶνε ὀλίγα ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ τεφρὰ ἢ σκοτεινόχροα μονόχρωμα. Ἀνάλογα ὅστρακα, οὐχὶ τεφρὰ, εὑρον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τομὴν τοῦ τυμβοχώστου ὑψηλοῦ μέρους τοῦ Ἀμφείου ἥτοι τοῦ πρὸς Β. τοῦ μουσείου κειμένου λόφου καὶ τεφρὰ δὲ ἐν ταῖς Ἠλέκτραις πύλαις (ὄρα κατωτ.).

Κατὰ τὰ ὅστρακα ταῦτα ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Θήβαις ἀκολουθεῖ ὁμοίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἣν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις βοιωτικαῖς πόλεσι: Τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ἐχόντων τὸν γνωστὸν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα χαρακτηῖρα, προηγούνται οἱ προμυκηναϊκοὶ ἢ, ὡς ἄλλοι λέγουσιν, οἱ πρώιμοι μυκηναϊκοὶ καὶ οἱ παλαιότεροι χρόνοι, ἔχοντες καὶ ἐνταῦθα τὸν αὐτὸν χαρακτηῖρα, ὃν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας. Εὐκαιρότερον δὲ νῦν, καίπερ οὐχὶ ἐπὶ πολλῶν δεδομένων ἐρειδόμενοι, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ περὶ φοινικικῆς ἐποικίσεως καὶ ἐπιδράσεως ἐν Θήβαις λόγος, ὁ συναπτόμενος πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Κάδμου, ἀπόλλυσι τὸ κῦρος αὐτοῦ¹, ἐρμηνευόμενος εἴτε ὡς προελθὼν ἐκ τοπικῶν ἢ ἄλλων ὀνομάτων² εἴτε ἄλλως. Οὕτω δὲ γίνεται πιθανώτερον, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κάδμου εἶνε ἐλληνικόν, ὡς παρετηρήθη ἤδη (πρβλ. Pauly-Wissowa R.-E. λ. Harmonia σ. 2380 καὶ τὸ ὄνομα *Κασμία* = Σφίγξ, ἐπὶ ἀγγείου τοῦ Βερολίνου ἀριθ. 3186). Ἐπιτρέπεται δὲ νὰ προσδοκῶμεν νῦν, ὅτι εἶνε δυνατόν καὶ πλείονα παλαιότερα στρώματα νὰ εὐρεθῶσιν ἐν Θήβαις δεικνύοντα πολιτισμὸν παλαιότερον ὅμοιον πρὸς τὸν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς βορείας ἐν γένει Ἑλλάδος εὐρεθέντα.

¹ Πρβλ. K. O. Müller Orchomenos², σ. 107 ἔξ. Hall, [Proceed. of Bibl. Archeol. 1909 σ. 282]. Fimmen E. ἀ. 534 Dussaud Civil. prehellén. 178 ἔξ. 198 ἔξ. 390 ἔξ. Beloch Gr. Gesch.³ I 2 σ. 62, 72 ἔξ. Friedländer Heracles 59 ἔξ. κ. ἀ.

² Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κάδμου ἐκαλεῖτο Φοῖνιξ Φερεκύδ. ἀπ. 40. Εὐριπ. ἀπ. 819· ὁμοίως δὲ ὄρος τι καὶ τόπος ἢ κόμη τῆς Βοιωτίας πλησίον τοῦ Ὀγχηστοῦ Στράβ. 9, 410· πρβλ. τοὺς ποταμοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἡρόδ. 7, 176 καὶ Ἀχαΐα Πaus. 7, 23, 5.

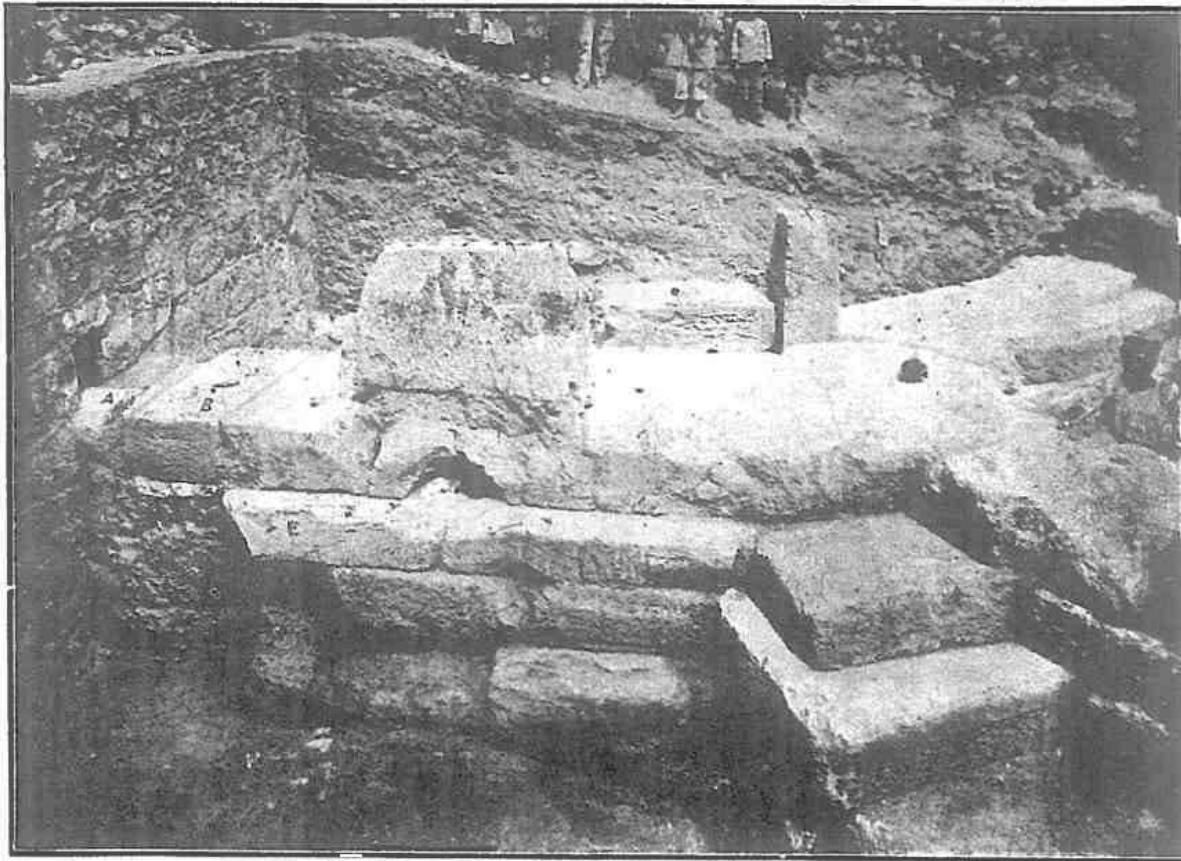

Εικ. 3. Κάτοψις καὶ τομή τῶν λειψάνων τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν τῆς Καδμείας, προστατευομένων ἐκτέρωθεν ὑπὸ πύργου.

Β' ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΠΥΛΑΙ (ΑΙ ΗΛΕΚΤΡΑΙ) ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ

(Εικὼν 3).

Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1908 ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ ἰδιωτικῶν ἐργασιῶν ἐν Θήβαις κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τῆς Καδμείας καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὁφρὺν τοῦ λόφου δύο πλίνθοι πώρου ἀρχαίαι μεγάλαι κεκνημέναι, ὑφ' ἧς διεφαίνετο

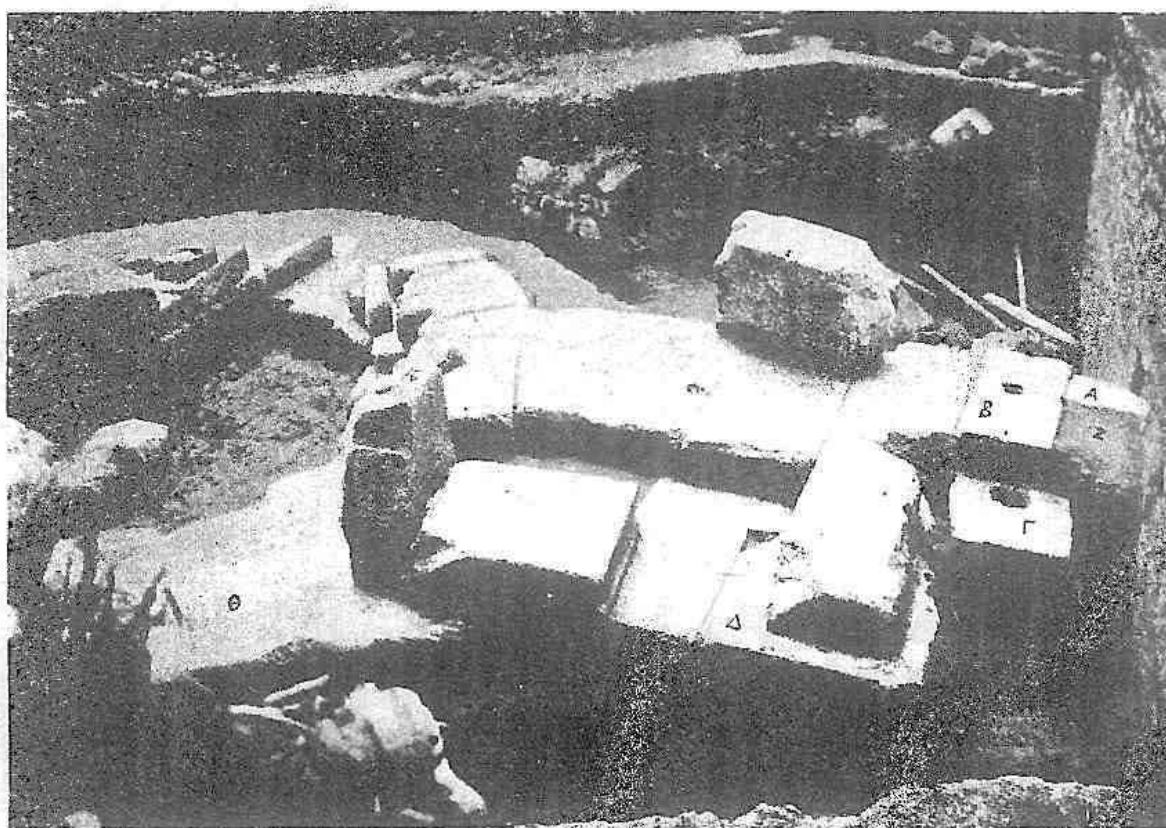

Εἰκ. 4. Εἰλημμένη ἀπὸ νότου, δεικνύουσα τὸν οὐδὸν (Α) τὴν βάσιν τῆς παραστάδος (Β) τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν τῆς Καδμείας καὶ τὸ συναφές μέρος τοῦ τείχους καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου.

ἄρμους ἄλλων ἀκινήτων λίθων. Τὸ κατασκευάσμα ἦτο ἀναμφισβητήτως ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κατὰ τὴν τελειότητα τῆς ἐργασίας κρινόμενον, ἔκειτο δὲ ἐν τῇ συνεχείᾳ τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ὧν λείψανα σώζονται καὶ εἰς ἄλλα μὲν σημεῖα τῆς ὁφρὺς τοῦ λόφου, ἀλλὰ μάλιστα ἐνταυθα πρὸς Ν πλησίον τῆς ΝΑ ἄκρας. Παρενέβην τότε καὶ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τῆς 30 Ἀπριλίου 1908 ἐγγράφου μου πρὸς τὸ Σ. Ὑπουργεῖον ἀπεφηνάμην, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ τείχους τῆς Καδμείας καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς ἐτέρας ἴσως παραστάδος τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν. Ἐπεξήτησα δὲ νὰ ἀπαλλοτριωθῇ καὶ ἀνασκαφῇ τὸ μέρος. Μετὰ μακρὰν διοικη-

τικὴν ἐνέργειαν ἀπηλλοτριώθη τὸ οἰκόπεδον ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ἀμφίονος τῆς ἀγούσης εἰς τὸ σημερινὸν νεκροταφεῖον καὶ τὴν παλαιὰν ἐξ Ἀθηνῶν ὁδὸν μέχρι τοῦ ὀπισθεν (πρὸς Α) καὶ εἰς τοὺς πόδας τῆς Καδμείας διερχομένου χαραδρώδους ῥεύματος τῆς «Κοίλης ὁδοῦ», ἐγένετο δὲ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1914.

Εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπεκαλύφθη κατώφλιον πύλης (εἰκ. 3, 4 καὶ 5 Α) ¹, οὗ εἰς μόνος λίθος σφύζεται

Εἰκ. 5. Ἀπὸ βορρᾶ βλέπουσα ὅ,τι ἡ εἰκὼν 4 ἀπὸ νότου.

ἔχει μῆκ. 1 μ., πλ. 0.47 καὶ πᾶχ. 0.25-0.28. Παρὰ τὸ ἔξω ἄνω χεῖλος φέρει κατὰ μῆκος ἐλαφρῶς ταπεινότεραν ἐγκοπὴν πλ. 0.16· κάθεται δὲ ἐν μέρει ἐπὶ ἐνὸς πώρου λίθου, ὅστις, ὡς καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ κατωφλίου, κεῖται ἐπὶ τῶν χωμάτων ἄνευ ἄλλης θεμελιώσεως. Περαιτέρω ἀμέσως πρὸς δυσμὰς τοῦ λίθου τούτου δὲν ὑπάρχει ἄλλος, ὅσον εἶδομεν, τῆς συνεχείας τοῦ κατωφλίου καταστραφείσης. Δυτικώτερον ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδὸν ἐσκάψαμεν ἐλάχιστα μόνον. Εἰς τὸ ὕψος τοῦ κατωφλίου καὶ ἔνδον αὐτοῦ τὸ ἐδαφος ἦτο ἰσχυρῶς πεπατημένον καὶ σφό-

¹ Αἱ φωτογραφικαὶ εἰκόνες τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐγένοντο πρὶν αὕτη προχωρήσῃ εἰς ὃ ἔπειτα βάθος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δὲν δεικνύουσιν ὅλον τὸ ἀποκαλυφθὲν ὕψος τῶν τοίχων.

δρα σκληρόν (εἰκ. 5 Z), ἀπετέλει δὲ προφανῶς τὴν ἀπόκροτον ἐπιφάνειαν τῆς ὁδοῦ, ἐφ' ἣς ἐβάδιζον οἱ τὸ κατώφλιον τοῦτο διερχόμενοι. Ἀλλ' ἡ ὁδὸς αὕτη ἐσφύζετο εἰς τόσον μόνον πλάτος, ὅσον εἶνε καὶ τὸ σωζόμενον μέρος τοῦ οὐδοῦ τῆς πύλης. Περαιτέρω διὰ τινα αἰτίαν (π. χ. αὐτόματόν τι ὄμβριον ῥεῦμα ἢ ἐπίτηδες ἀνοιχθέντα ὀχετόν τινα) κατεστράφησαν ἀμφοτέρωθεν νεωτέροις.

Εἰς βάθος 1.30 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ οὐδοῦ εὐρέθη ἕτερον πεπατημένον στρώμα (εἰκ. 4 H) ἐνέχον καὶ χειροπληθεῖς λίθους δίκην λιθοστρώτου, ἦτο δὲ τοῦτο ἀναμφιβόλως παλαιότερα ὁδός, (βαθύτερον δὲν ἐσκάψαμεν ἀκόμη) πρὶν σχηματισθῇ ἡ ἐπ' αὐτῆς μέχρι τοῦ σωζομένου κατωφλίου ἐπίχωσις· ὥστε τὰ δύο ταυτα σκληρὰ ἐδάφη δύο διαδόχων ὁδῶν ὀρίζουσι δύο περιόδους τῆς πύλης. Εἰς τὴν νεωτέραν τούτων ἀνήκει τὸ σωζόμενον κατώφλιον.

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κατωφλίου παρὰκειται μέλας λίθος (εἰκ. 3, 4 καὶ 5 B) προερχόμενος ἐξ ἄλλου κτίσματος, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν πρὸς B καὶ N ἀχρήστων νῦν ἀναθυρώσεων, τοῦ ἐπίσης ἀχρήστου ἐκατέρωθι ἡμίσεως συνδέσμου Γ καὶ τῆς νῦν καλυπτομένης καλῆς ὀψεως αὐτοῦ, ἣτις, ἐστραμμένη νῦν πρὸς τὸ κατώφλιον, δὲν εἶνε πλέον προωρισμένη νὰ εἶνε ὀρατή. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὁ λίθος οὗτος φέρει ὄλμου κοιλότητα περιφερικὴν (διαμ. 0.16, βάθ. 0.05) λείαν ἐντός, ἐν ἣ ἑστρέφετο ὁ στρόφιγξ τοῦ ἀνατολικοῦ φύλλου τῆς πύλης, ἣτις, κλειστή οὖσα, ἐστερεοῦτο εἰς ὀπὴν κειμένην ἐπὶ τοῦ κατωφλίου (εἰκ. 3). Ὁ μέλας οὗτος λίθος ἐπικάθηται ἐπὶ κροκαλοπαγοῦς λίθοι, ἀφ' οὗ χωρίζεται διὰ παχέος ἀσβεστοκοινιάματος, ὥστε συνάγομεν ἐκ τούτου, ὅτι ἡ διαρρύθμισις τῆς πύλης κατὰ τὴν δευτέραν ἢ μάλλον τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς χρήσεως αὐτῆς, τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ ἀνώτατον ἀπόκροτον ἔδαφος ὁδοῦ, εἶνε ἱκανῶς μεταγενεστέρα, ὡς θὰ ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ καὶ ἐκ μόνης τῆς κακῆς θεμελιώσεως τοῦ κατωφλίου καὶ τῶν συναφῶν λίθων.

Ἐνδον πρὸς B τοῦ μέλανος λίθου παρὰκειται πῶρος (εἰκ. 5 Γ) ἐπὶ τῶν χωμάτων κείμενος 0.27 χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, φέρων ἐλλειψοειδῆ κοιλότητα διαμ. 0.19 - 0.25 καὶ βάθ. 0.13. Νομίζω, ὅτι ὁ λίθος οὗτος διὰ τὴν κοιλότητα ταύτην εἶνε ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς πύλης, ἀλλ' ἂν ἀπὸ ταύτης ἢ ἀπὸ ἄλλης τινὸς προγενεστέρας, ἀνηκούσης εἰς μεσάζουσάν τινα περίοδον, ἀγνοῶ· ἀλλ' οὐδ' εἶνε τὸ πρᾶγμα πολὺ σπουδαῖον, ἀφ' οὗ πρόκειται περὶ μεταγενεστέρων χρόνων καὶ περὶ λεπτομερειῶν μὴ ἔχουσιν φανεράν τινα ἱστορικὴν σημασίαν ἀξιόλογον.

Πρὸς πάντα τὰ νεώτερα ταῦτα λείψανα τῆς πύλης εἰς ἄμεσον συνάφειαν εὐρίσκεται τεῖχος ἔχον πᾶχος 3.50 μ. ἐκτεινόμενον δὲ πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ 2.50 μ. Περαιτέρω ἔξωθεν προστίθεται πύργος περιφερικὸς ἔχων βεβαίως ὀχυρωτικὸν

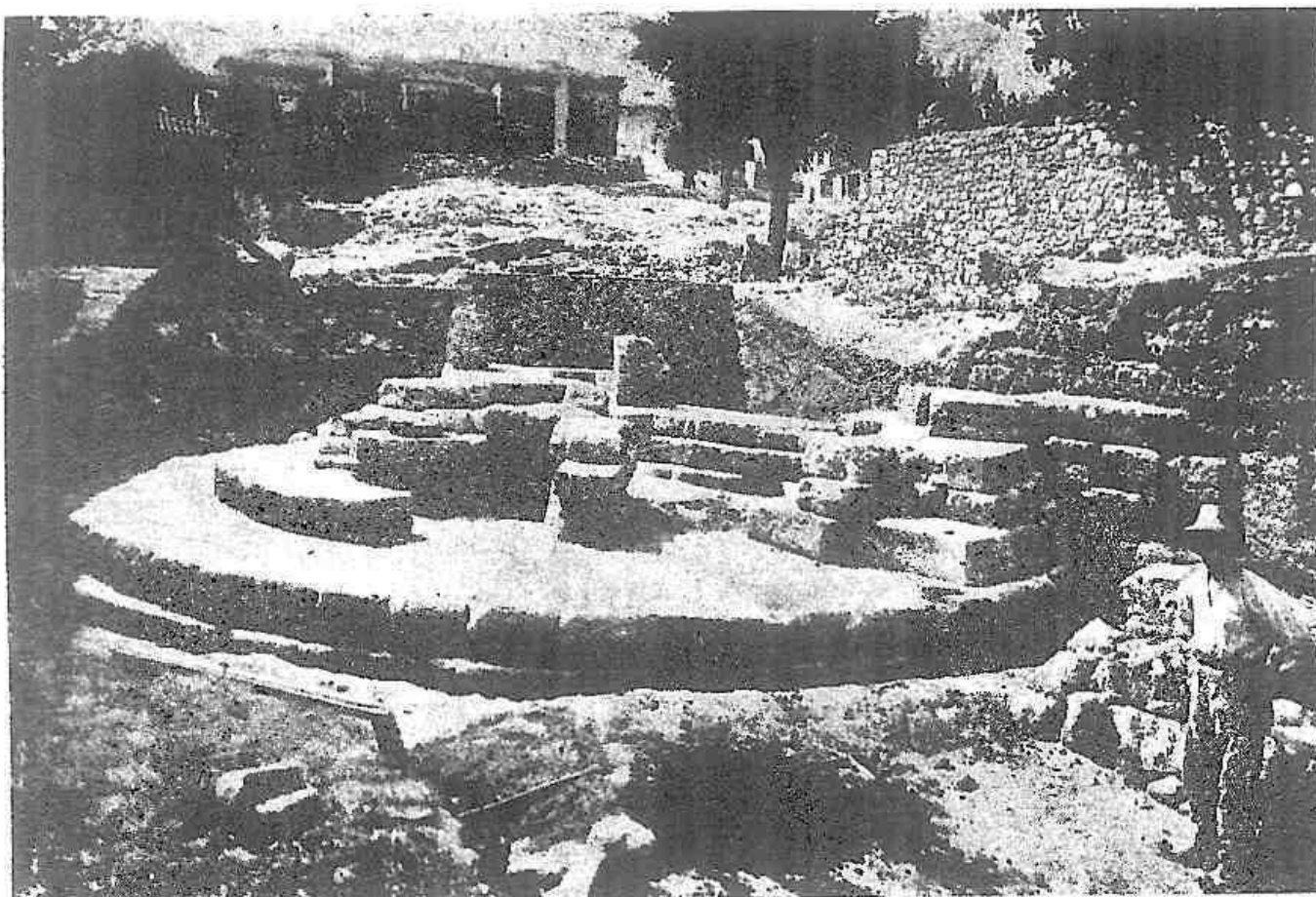
σκοπὸν καὶ καθορίζων οὕτω καὶ τὴν πύλην ὥς ἀνήκουσαν προφανῶς εἰς τεῖχος, τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας.

Ἐκ τοῦ πύργου ἀναχωροῦσι δύο βραχίονες τειχῶν, ὧν ὁ εἰς (εἰκ. 3, 5 Θ) ἐσωτερικός, βαίνων καμπύλος πρὸς Ν· δὲν ἐγένετο ὅμως ἀκόμη δυνατόν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν περαιτέρω συνέχειαν τοῦ τείχους τούτου (ἔχει πάχ. 1 μ.), ἐπειδὴ ἀποσπώμενον τοῦ πύργου εἰσέρχεται εἰς χῶρον μήπω ἀπαλλοτριωθέντα. Βαθέως ἔνδον τοῦ βραχίονος τούτου προέχει τοῦ τοίχου δόμος τις ὡς εὐθυντηρία βαίνουσα ἐσωτερικώτερον, καὶ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν παλαιὰν ὁδὸν κατὰ τὸ βάθος.

Τὸ τεῖχος τοῦτο εἶνε πρὸς τὰ ἔνδον τῆς Καδμείας ἐκτισμένον στερεῶς ἐκ καθαρῶν πώρων, ἀλλὰ παρὰ τὴν πύλην ἔχει κατὰ τὰς δύο γωνίας ἔσω καὶ ἔξω ἀνὰ ἓνα προερχόμενον ἐξ ἄλλου κτιρίου λευκὸν τιτανόλιθον (εἰκ. 5 Δ, εἰκ. 4 Ε), ὧν ὁ ἐσωτερικός ἔχει πρὸς Β ἄχρηστον νῦν ἀναθύρωσιν καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ γείτονος πώρου διὰ συνδέσμου ΓΓ. Ἀμφότεροι δ' οἱ τιτανόλιθοι κεκαλυμμένοι διατελέσαντες ὑπὸ τῶν χωμάτων, καθ' ὃν χρόνον ἦτο ἐν χρήσει τὸ νῦν κατώφλιον καὶ ἡ συναφῆς ἐπάνω ὁδός, ἦσαν ὅμως ὁρατοί, ὅτε ἴσχυεν ἡ παλαιότερα περίοδος καὶ ἡ ταπεινότερα ὁδός· διὰ τοῦτο ἡ ἔξω γωνία ἐκατέρου ἦτο λεία ἐκ τῆς τριβῆς τῶν εἰσιόντων καὶ τῶν ἐξιόντων (ἡ γωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ λίθου ἐρρωγυῖα οὔσα ἀπεσπάρσθη νῦν, ἀλλ' ἔχνη τετριμμένων μερῶν ὑπάρχουσι).

Παρὰ τὸ σημεῖον τῆς πρὸς Α ἀποσπάσεως τοῦ τείχους τούτου ἀπὸ τοῦ πύργου, ἀναχωρεῖ ὁ ἕτερος βραχίων (εἰκ. 3, 7 Κ) τείχους, διευθυνόμενος ἀνατολικώτερον, ἔχων δὲ καὶ οὗτος πάχος 1 μ. Ἡ ἀκριβὴς διεύθυνσις αὐτοῦ περαιτέρω ἐσώθη μόνον εἰς ἑκτασιν 6 μ. περίπου. Εἶνε ὅμως ἀτεχνότερον ἐκτισμένος, ἢ δὲ θεμελιώσεις αὐτοῦ δὲν εἶνε τόσον βαθεῖα, ὅσον ἡ τοῦ ἑτέρου βραχίονος καὶ τοῦ πύργου. Οἱ συναφεῖς πρὸς τὸν πύργον λίθοι αὐτοῦ ἐπικάθηνται ἐπὶ τῶν δίκην βαθμίδων προεξεχόντων ἐκάστοτε κατωτέρων δόμων τοῦ πύργου, ἀποτελοῦσι δὲ πέντε μόνον σφζομένους δόμους, θεμελιωμένους ἐντὸς σκληροτάτων μυκηναϊκῶν χωμάτων, ἀλλ' οὕτως ὥστε ὁ ἐκάστοτε ὑψηλότερος ἔχει περαιτέρω πρὸς Α ἀβαθέστερα καὶ ἐπομένως σχετικῶς ἀσθενέστερα τὰ θεμέλια. Ὑπάρχουσι δ' ἀνέκαθεν τρεῖς πλίνθοι τοῦ κατωτάτου τῶν πέντε δόμων, τρεῖς τοῦ δευτέρου ἀπὸ τῶν κάτω, ὧν ἡ ἄκρα ἀνατολικὴ κάθεται ἐν μέρει (0.20 μ.) ἐπὶ τῶν σκληρῶν χωμάτων, τέσσαρες τοῦ τρίτου δόμου καταλήγουσαι ὁμοίως ἐπὶ χωμάτων πρὸς Α (0.25 μ.) καὶ πέντε τοῦ τετάρτου ὁμοίως καταλήγουσαι εἰς τὸ Α ἄκρον. Ἐκ τοῦ πέμπτου καὶ ἀνωτάτου σφζομένου δόμου σφζόνται μόνον δύο πλίνθοι. Ὑπὸ τὸν κατώτατον δόμον, 0.30 μ. βαθύτερον ἐν τοῖς χώμασιν εὐρέθη τάφος (εἰκ. 3 ἀρ. 4) τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων ἢ τῆς μεταβάσεως εἰς τοὺς γεωμετρικούς. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι προσεπάθησαν νὰ συνδέσωσι τὸ τεῖχος τοῦτο ἰσχυρότερον μόνον κατὰ τὴν συμβολὴν πρὸς τὸν πύργον, ἐρείσαντες τὸν κατώτατον ἦτοι τὸν

πέμπτον ἐκ τῶν ἄνω δόμον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐβδόμου τῶν σωζομένων ἐκ τῶν ἄνω δόμων τοῦ πύργου, περαιτέρω δὲ ἐθεμελίωσαν ἐπιπολαιότερον, ἀρχεσθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἀντίστασιν τῶν συμπαγῶν μυκηναϊκῶν χωμάτων. Τὰ ὀλίγα λείψανα τῶν μεσαιωνικῶν τειχῶν, ἅτινα διήρχοντο ἐνταυθα καὶ διελύθησαν ὑπ' ἐμοῦ, ἦσαν ἔτι ἀσθενέστερον θεμελιωμένα, διότι μεταξύ τῶν ἐρειπίων τοῦ πύργου καὶ αὐτῶν παρενεβάλλετο στρώμα χώματος ἱκανῶς παχύ. Ἀπετέλουν δὲ

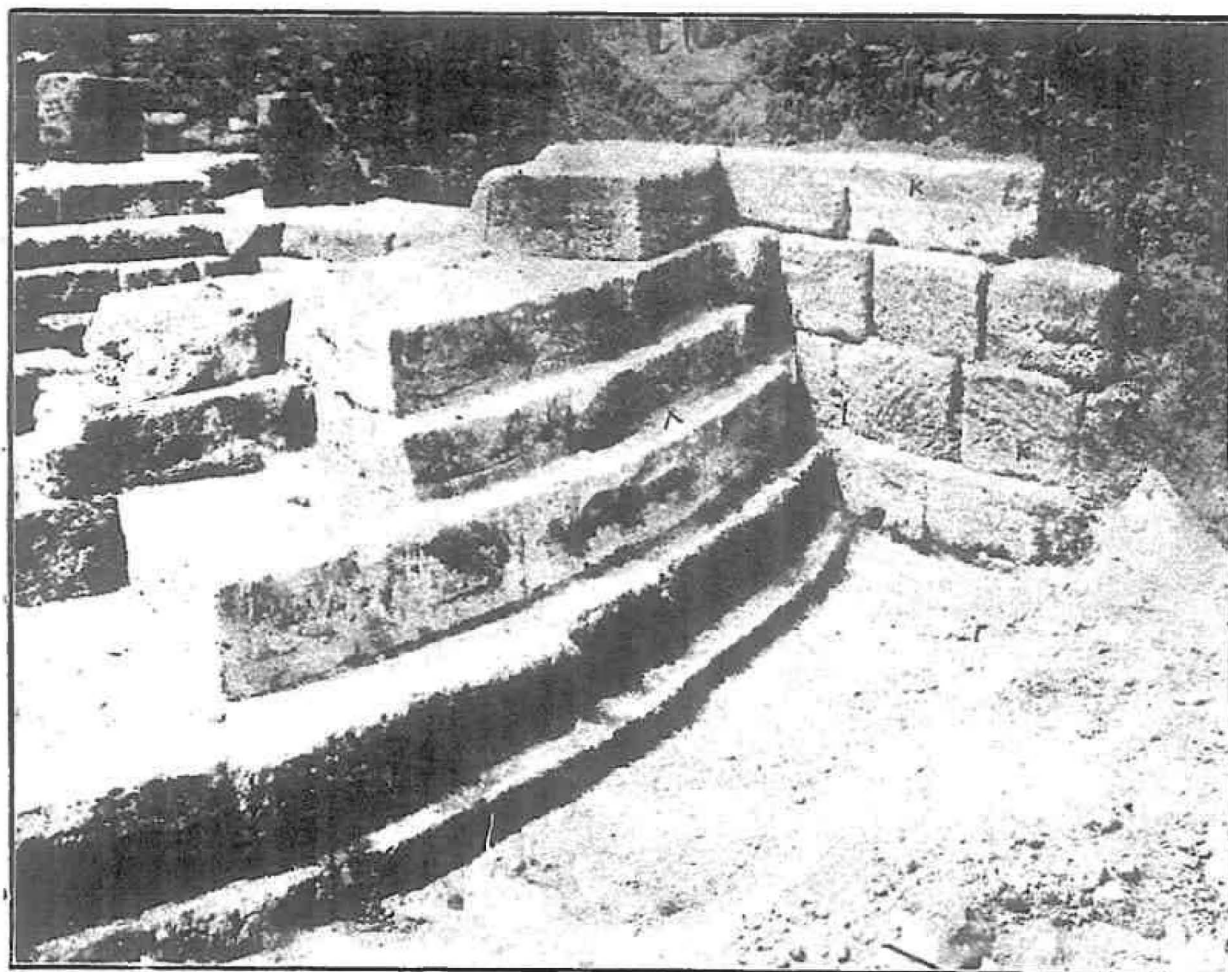

Εἰκ. 6. Βλέπουσα ἀπὸ Ν τὸν ἀνατολικὸν πύργον τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν καὶ τὰ συναφῇ τείχη.

τὰ νεώτερα ταῦτα τείχη καὶ τὸ νότιον ὄριον οἰκίας, ἧς ἡ αὐλὴ λιθόστρωτος, πυρποληθείσης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Ἡ διεύθυνσις τοῦ βραχίονος τοῦ ἀρχαίου τείχους δὲν κατέβαινε πρὸς τὴν κάτω πόλιν, ἀλλ' ἠκολούθει γραμμὴν τινα τῆς ὀφρύος τοῦ λόφου τῆς Καδμείας. Τὴν γραμμὴν αὐτοῦ ἀνεζήτησα περαιτέρω πλησίον κατὰ τὴν ὀφρύν, ἀλλὰ ματαίως, διότι, φαίνεται, κατεστράφη ἐπιπολαία οὖσα. Εἰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν οὕτως ἔνδειξις, ὅτι κατέβαινε κάτω πρὸς τὸ ῥεῦμα τῆς «Κοίλης ὁδοῦ», ἔσκαψα ὅμως ἐνταῦθα καὶ ἀπεκάλυψα ἐνιαχοῦ μὲν πολλὰς συνεχεῖς, ἀλλαχοῦ δ' ὀλιγωτέρας κοίτας θεμελίων λαξευτὰς εἰς τὸν φρυσικὸν βράχον, δυναμένας νὰ προσέρχωνται ἐκ γεφύρας τινὸς ἢ πιθανώτερον (ἐπειδὴ ἠπλοῦντο κατὰ τὰς ὄχθας παραλλή-

λως ἐπὶ μεγάλην ἔκτασιν) εἰς σήραγγά τινα ἢ κρυπτὴν ὑπόνομον εὐτρεπίζουσαν τὸ σκολιὸν νῦν καὶ ἀδιάβατον τοῦτο ῥεῦμα εἰς ἀληθῆ *κοίλην* ὁδὸν ἄγουσαν ποτε εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἄν ὁ ἐξωτερικὸς ἐκεῖνος βραχίον τοῦ τείχους ἦτο μέρος τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως, τότε ἡ προέκτασις αὐτοῦ πρὸς ἀνατολάς, ἂν ἦτο κανονικῶς εὐθεῖα ἢ καὶ ἄνευ μεγάλων παρεκκλίσεων, θὰ κατέλιπε τὸν Ἰσμήνιον λόφον ἔξω πρὸς Ν καὶ δὲν θὰ συνήντα

Εἰκ. 7. Δεικνύουσα τὴν γωνίαν τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ βραχίονος τείχους.

πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ τὰ τείχη τῆς κάτω πόλεως, ἅτινα ἀπεκάλυψεν ὁ Καλόπαις (*Πρακτ.* 1892 σ. 42 Σωτηριάδου *Τοπογρ. τῶν Θηβ.* σ. 6 πίν.). Θὰ ἀπεμακρύνετο δὲ καὶ ἐκ τῆς θέσεως, ἐνθα εἶνε ἢ κατὰ παράδοσιν ἐνταῦθα σωζομένη ὁδός, ἢ διήκουσα διὰ τῶν ἀνασκαφεισῶν πυλῶν, ἥτις καταβαίνουσα διέρχεται ἐπὶ γεγύρας τὸ ῥεῦμα τῆς Κοίλης ὁδοῦ βαίνουσα πρὸς τὸ νῦν νεκροταφεῖον ἢ πρὸς Ν. Εἶνε δὲ τὸ μέρος τοῦτο τὸ μόνον πρόσφορον πρὸς πύλην τοῦ περιβόλου τῆς Κάτω πόλεως· ἐνταῦθα δὲ ἄγει ἡ ὁφρὺς τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, ἥτις κεῖται εἰς τὴν προσεκβολὴν τοῦ πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ τείχους τῆς Κάτω πόλεως καὶ

κατὰ πιθανότητα ἔφερε τὴν συνέχειαν τοῦ τείχους ἐκείνου, ἐνταῦθα δὲ συναντῶνται καὶ πᾶσαι αἱ ἀπὸ νότου καὶ ἀνατολῶν ἄγουσαι ὁδοί. Ἄν δὲ ταῦτα οὕτως ἔχῃ, ἂν δηλ. ἐνταῦθα ἦτο ἡ πύλη τῆς Κάτω πόλεως ἢ ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν (Ἀρριαν. 1, 7, 9) ἄγουσα, τότε ἡ συμβολὴ τοῦ τείχους τῆς Κάτω πόλεως καὶ τοῦ τῆς Καδμείας (περὶ τοῦτου πλείω ἐν τοῖς τοπογραφικοῖς κατωτέρω) θὰ ἐγένετο δυτικώτερον τῆς Κοίλης ὁδοῦ, αἱ Ἡλέκτραι πύλαι τῆς Καδμείας ἦσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Κάτω πόλεως, οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀνασκαφέντος πύργου τῶν πυλῶν τούτων ἀναχωροῦντες κατὰ τὴν ὁρὸν τῆς Καδμείας βραχίονες εἶνε μέρη τοῦ τείχους αὐτῆς ταύτης μὴ κατατείνοντα καὶ μὴ συναπτόμενα πρὸς τὸν περιβόλον τῆς Κάτω πόλεως.

Ὁ πύργος καλύπτει τὸ ἔνδον καμπύλον τεῖχος διὰ λίθων κατωτέρας ποιότητος. Εἶνε ἰσχυρῶς ἐκτισμένος κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον διὰ θράνων καὶ ἐνδέσμων (δρομικῶν καὶ ἐμβατικῶν λίθων), τῆς ἀκτινὸς αὐτοῦ σμικρυνομένης καθ' ἕκαστον δόμον οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζονται ἔξω βαθμίδες δίκην εὐθυνηριῶν, καὶ θεμελιῶνται βαθύτερον κατὰ τὴν ἔξω περιφέρειαν ἢ κατὰ τὴν ἔσω. Οὕτω κατὰ τὸν Α τομέα ἔνδον εἶνε τρεῖς δόμοι, ἐν ᾧ ἔξω ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε πέντε. Κατὰ τὴν συμβολὴν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος ἀνεσκάφησαν ὀκτὼ δόμοι, κατὰ τὴν συμβολὴν ὅμως πρὸς τὸ παρὰ τὴν πύλην παχὺ μέρος τοῦ τείχους εἰς τὸν δυτικὸν τομέα τοῦ πύργου ἔξω ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε τρεῖς δόμοι (τοῦ τετάρτου ἄνω εἰς λίθος μόνος), ἐπὶ τοῦ κατωτάτου δὲ κάθεται ὁ **κατώτατος** δόμος τοῦ πρὸς τὴν πύλην παχέος ἐκείνου τείχους, οὗ μόνον τέσσαρες δόμοι ὑπάρχουσι ὥστε τὸ παχὺ τεῖχος εἶνε ἀβαθέστερον θεμελιωμένον ἢ ὁ πύργος.

Οἱ λίθοι τοῦ πύργου εἶνε τινὲς μὲν κροκαλοπαγεῖς, οἱ πλεῖστοι δὲ πῶροι, ὧν πολλοί, μάλιστα κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τομέα, προέρχονται ἐξ ἄλλων κτιρίων. Εἰς ἔνδον καλῶς γωνιασμένος φέρει ἀνεστραμμένα τὰ γράμματα Χ Δ, πολλοὶ δὲ ἔξω φέρουσιν ἀχρήστους νῦν συνδέσμους Γ Γ καὶ, ἐπειδὴ σχηματίζουν τὴν ἐξωτερικὴν **περιφέρειαν** τοῦ πύργου, ἐν ᾧ ἀνήκον πρότερον εἰς **εὐθύγραμμον** κτίριον, ἐλαξέυθησαν καμπύλως παρὰ τοὺς ἄρμους, καταλειφθέντος ἐν μέσῳ ἐπιπέδου ἐξέργου («κατόπτρου»). Ὡστε ὁ πύργος ἐκτίσθη πιθανῶς ἐν βίᾳ καὶ διὰ λίθων ληφθέντων ἐξ ἄλλων κατεστραμμένων κτιρίων ἐν χρόνοις παρακμῆς καὶ πενίας ἴσως. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ παχέος τείχους, ἐφ' ὅσον τοῦτο περιέχει τοῦλάχιστον τοὺς δύο λευκοὺς τιτανολίθους τοὺς τετριμμένους κατὰ τὰς γωνίας. Ὁ μέλας λίθος τοῦ στρώγιγγος ὁ ἐπὶ ἀσβέστου καθήμενος καὶ τὸ κατώφλιον ἀνήκουσιν εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους ὡς καὶ ἡ συναφὴς ὁδός. Ἡ βαθύτερον κειμένη ὁδὸς ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον τοῦ πύργου, οὗ ἡ εὐθυνηρία ἐνταῦθα εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ βάθος εἰς ὃ καὶ ἡ ὁδός. Ὁ ἐκ καθαρῶν

πόρων έσωτερικὸς βραχίων ἴσως ἐν τοῖς θεμελίοις εἶνε παλαιότερος τοῦ πύργου, ἀλλὰ συνεχωνεύθη κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ πύργου καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ πύργου διευθυνόμενος πρὸς Β ἢ ΒΑ μετὰ καμπυλώσεως πρὸς ΒΔ εἶτα, ἔχει ἐπάνω ὅχι ὁμοίως καθαρὸν πώρον.

Ἄν δ' ὑποθεθῇ, ὅτι ὁ πύργος ἀνήκει εἰς Μακεδονικοὺς χρόνους, τότε ὁ ἐκ καθαρῶν πόρων παλαιότερος πυρὴν ἀνήκει εἰς ἐλληνικοὺς χρόνους· θὰ ἐγένετο φαίνεται ἐν τινι χρόνῳ ἀγνώστῳ ἐπισκευή τις ἢ μερική ἀντικατάστασις καὶ ἐσωτερικὴ ἐνίσχυσις τῶν τειχῶν τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος, ἅτινα ἦσαν πολυγωνικά (Leake, Trav. in North. Greece II 1835 σ. 221 ἐξ. ὅρα καὶ κατωτ. Μέρος Β'). Ὁ ἐξωτερικὸς βραχίων τοῦ τείχους δύναται νὰ εἶνε σύγχρονος ἢ νεώτερός πως, τὸ δὲ σφζόμενον κατώφλιον καὶ ἡ παραστάς ἀνήκουσιν εἰς τοὺς «βυζαντινοὺς» ἢ μεσαιωνικοὺς καὶ τουρκικοὺς χρόνους. Τὰ ὑψηλότερον ἐπὶ τῶν χωμάτων ἰδρυμένα λείψανα τειχῶν, ἅτινα διέλυσαν καὶ ὧν συνέχεια σφζεται δυτικώτερον πλησίον, εἶνε ἔτι νεώτερα μεσαιωνικά καὶ πιθανῶς τουρκικά (Fabricius Theben II σημ. 9)¹, ἐκτίσθησαν δὲ κατὰ μέγα μέρος ἐκ λίθων αὐτῶν τῶν παλαιότερων τειχῶν. Στρώμα παχὺ λατύπης ἐκ καταστραφέντων πόρων τοῦ πύργου καὶ τοῦ τείχους ἐκάλυπτε τὸν νότιον τομέα τοῦ πύργου, ἐξετείνετο δὲ καὶ ἔξω καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ ὑψόμετρον. Ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου εἶνε μεταγενεστέρως ἐκτισμένη ἐκ παλαιῶν ἐπίσης πόρων λίθων τετραγώνων καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ πύργου ἀκατανόητος εἰς ἐμὲ ἀρχιτεκτονικῶς γωνία (εἰκ. 3 ἀριθ. 12). Ταύτην πρέπει νὰ φαντάζεται τις ὡς μὴ ὑπάρχουσαν, ἵνα ἔχη ἀληθεστέραν τὴν εἰκόνα τῶν ἐνταῦθα παλαιῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων.

Τὰ χώματα, ἐν οἷς ἐθεμελιώθη ὁ πύργος, πρὸς τὴν πύλην μὲν, ἐφ' ὅσον ἀνεσκάφησαν, ἦτοι μέχρι τῆς κάτω, δηλ. τῆς βαθύτερον κειμένης ὁδοῦ, ἦσαν σφόδρα κεκνημένα καὶ πάντως νεώτερα· ἐντὸς δὲ τοῦ πύργου (εἰκ. 3 ἀριθ. 1 λείψανον μυκηναϊκοῦ τάφου) καὶ ἔξω αὐτοῦ πρὸς Α καὶ ΝΑ ἦσαν καθαρώτατα μυκηναϊκά, σκληρά, πλήρη μυκηναϊκῶν ὀστράκων, ἀγγείων καὶ κεράμων.

Μόνον μέχρις ἀποστάσεως 0.10-0.20 ἀπὸ τῶν τοίχων ἔξω ἔως κάτω ἦσαν τὰ χώματα κεκνημένα, ἐνέχοντα ἀραιὰ τεμάχια πόρου καὶ διάφορον σύστασιν.

¹ Τὸ πρῶτον στρώμα ἐρειπίων ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εἶνε πλήρες κεκαυμένων ἐρειπίων ἐλληνικῶν οἰκιῶν καεισῶν ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τῷ 1821. Τὰ ἔχνη τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης εὐρίσκονται πολλαχοῦ τῆς σημερινῆς πόλεως πρὸς ἀνατολὰς (Προϊτίδες, Καοτέλλι· ὅρα κατωτ.). Ἡ περὶ τὰς Ἠλέκτρας πύλας συνοικία παραδίδεται ὡς πλουσία, φέρεται δὲ καὶ δίστιχον:

Ἦς τῆς Λόντζας τὸν ἀνήφορον, Ἦς τοῦ Μπέη τὸ λιθάρι
ζυγιάζονται οἱ ἐμμορφες μετὰ μαργαριτάρη.

Ὁ ἀγωνιστὴς Π. Ἰγγλέσης, ἐπειτα συνταγματάρχης τῆς φάλαγγος τῶν ἀγωνιστῶν, κατεῖχε κατὰ «προικοκτησίαν» ἐκτάσεις τῆς συνοικίας ταύτης περιελθούσας τμηματικῶς καὶ εἰς ἄλλους ὕστερον.

Προφανῶς, ὅτε ἡνοίχθη τὸ θεμέλιον ἐντὸς τῶν μυκηναϊκῶν χωμάτων, ἤτό πως εὐρυτέρα ἢ τάφρος ἢ ὅσον ἐγένετο ἐν αὐτῇ εἶτα ὁ κτιστὸς τοῖχος (τὸ ὄρυγμα εἶνε κατὰ κανόνα σχεδὸν εὐρύτερόν πως τῶν κτιζομένων ἐντὸς μεγαλολίθων θεμελίων). Διὰ τοῦτο τοῖχοι τινες (εἰκ. 3 ἀριθ. 11) ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ πρὸς ΝΑ τοῦ πύργου, ἀνήκοντες εἰς μυκηναϊκὸν κτίσμα, κατεστράφησαν ἐφ' ὅσον ἦσαν ἐγγὺς τοῦ πύργου, ἐν ᾧ καθ' ὕψος εἶχον καταστραφῇ εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν καλυπτόντων αὐτοὺς μυκηναϊκῶν χωμάτων.

Ἄλλος τοῖχος (εἰκ. 3 ἀριθ. 10) πρὸς Ν παχὺς τοῦλάχιστον 1 $\frac{1}{2}$ μ., ὁμοίως διὰ μικρῶν λίθων ἐκτισμένος, βαίνει ἀπὸ Δ (ἐνθα εἶνε γωνία τέλους) πρὸς Α ἐλαφρῶς καμπύλος, κατεστραμμένος παρὰ τὸ Δ ἄκρον ἐπ' ὀλίγην ἔκτασιν (ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ στρώματος τῆς λατύπης τῶν πύργων, ὥστε κατεστράφη ἐνταῦθα συγχρόνως τῷ πύργῳ), περισσότερον δὲ περαιτέρω πρὸς Α ἀλλ' ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν ἐνταῦθα χρόνων μικρὰ συνέχεια αὐτοῦ σφύζεται πέραν πρὸς Α, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 3. Κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὑπῆρχον ἐπιπολαίως ἐκτισμένα τοιχοειδῶν χρόνων πενιχρὰ οἰκήματα διαλυθέντα ὑπ' ἐμοῦ πλὴν δύο τοίχων κειμένων ἔξω τῆς εἰκόνης 3 πρὸς Α (πρβλ. κατωτέρω καὶ τὸν ἐνταῦθα εὑρεθέντα τάφον 3).

Εἰκ. 8. Τεμάχιον ἀναγλύφου ἐκ τῶν χωμάτων τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν.

Ἐντὸς τῶν κατεδαφισθέντων τμημάτων εὐρέθη τεμάχιον ἀναγλύφου μαρμαρέου (εἰκ. 8) βοιωτικοῦ (πρβλ. *Jahrb. d. Inst.* 1913, 311), ὕψ. 0.44, πλάχ. 0.18, πλάτ. 0.19, ὀπισθεν καὶ δεξιὰ ἀδρῶς εἰργασμένον, τὰς δ' ἄλλας πλευρὰς ἀποτεθραυσμένον. Εἰκονίζει γυμνὸν σῶμα, οὗ μικρὸν μέρος σφύζεται, καὶ τὴν κάτω ἀριστερὰν χεῖρα, περὶ ἣν ἱμάτιον καθεμμένον. Ἡ ἐργασία δύναιται νὰ ἀνέλθῃ μέχρι τοῦ 6' ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος. Τὸ ὅλον ἤτό ποτε ἴσως ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον. Τοῦτο εἶνε τὸ μόνον ἐλληνικῶν χρόνων γλυπτὸν εῖρημα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν πυλῶν τούτων ἐπανελήφθη τῷ 1916, ἀναζητηθέντος εἰς τὴν ἀπέναντι (δυτικὴν) πλευρὰν τῆς ὁδοῦ Ἀμφίονος τοῦ ἀντιστοίχου πύργου καὶ τῶν λειψάνων τοῦ τείχους τῆς Καδμείας (εἰκ. 3, 9, 10, 11).

Εὐρέθησαν δὲ καὶ ταῦτα, ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ἀξιολογώτερον μέρος τὸ πρὸς τὴν πύλην, αἶτε κείμενον ὑπὸ τὴν νῦν ὁδόν, δὲν ἐγένετο δυνατόν νὰ ἐρευνηθῇ.

Ὁ δυτικὸς οὗτος πύργος τῶν πυλῶν ἔδειξε μέχρι τοῦδε ἔξω πρὸς Ν μὲν ὀκτὼ δόμους καὶ ἐν μέρει ἐννέα, πρὸς Δ δέ, ὑπὲρ τοὺς ἐννέα, ἀκόμη τρεῖς, ἀποτελοῦντας ἔξω κατακόρυφον γραμμὴν ὡς καὶ οἱ τρεῖς κατώτατοι τῶν ἀνασκαφέντων, ἐν ᾧ ὅλοι οἱ μεταξύ, ἀόρατοί ποτε πιθανῶς ὄντες, σχηματίζουν ὡς εἰς

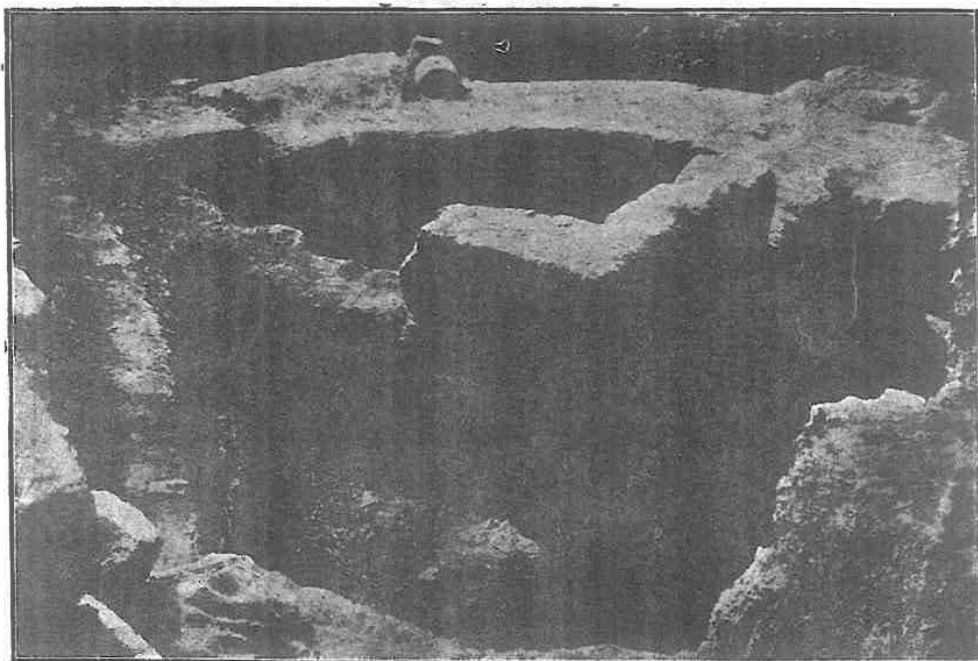

Εἰκ. 9. Δεικνύουσα ἀπὸ Ν τον δυτικὸν πύργον τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν καὶ τὰ συναφῇ τείχη Ο, Π, Ρ, Μ.

τὸν ἀνατολικὸν πύργον βαθμίδας πλ. 0.32-0.10. Τὸ ἀκριβῶς νότιον μέρος τοῦ 8ου ἀπὸ τῶν κάτω καὶ τοῦ ἐν μέρει σφισμένου 9ου δόμου εἶνε βυζαντιακὸν ἢ ὁλῶς μεσαιωνικὸν ἀνάκτισμα μετ' ἀσθέστου. Οἱ ὑποκείμενοι ὅμως εἶνε παλαιὸν κτίσμα, οἱ δὲ λίθοι προέρχονται, οἱ προέχοντες εἰς βαθμίδας, ἐξ ἄλλου εὐθυγράμμου κτιρίου, ὡς οἱ τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου, καὶ ἐλαξεύθησαν μόνον κατὰ τοὺς ἀρμούς καμπύλως, καταλειφθέντος ἐπιπέδου προσέργου. Διατηροῦνται καὶ ἡμίσεις ἀχρηστοὶ ἐν τῇ παρούσῃ θέσει τῶν λίθων σύνδεσμοι Γ. Πρὸς Δ δὲ εἶνε ἐνεκτισμένοι καὶ δύο πῶροι λίθοι ἐπὶ ὑψηλοτέρου δόμου, ἐπίσης ἐξ ἄλλου κτιρίου προερχόμενοι, ἔχοντες δὲ βαρὺ κυμάτιον (εἰκ. 11) ἐστραμμένον πρὸς

τὴν καρδίαν τοῦ τοίχου τοῦ πύργου καὶ κεκαλυμμένον ποτὲ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τοίχου τοῦ πύργου εἰς τὸν νότιον τομέα εἶνε διάφορος τῆς τῶν λοιπῶν τομέων καὶ τῆς τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου· διότι ὁ τομεὺς οὗτος διελύθη ἔνδον μέχρι βάθους 1.35 καὶ ἀνεκτίσθη, ὡς εἶπον, δι' ἀσβέστου, λεπτυνθεὶς καὶ σχηματισθεὶς κανονικῶς κυκλικός. Τὸ βαθύτερον μέρος ἐνταῦθα τε καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη ὡς καὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν πύργον εἶνε δι' ἀνωμάλως ἐξεχόντων λίθων ἐνδέσμων καὶ θράνων ἐκτισμένον ἰσοδομικῶς ἀρχαῖον. Ἐντὸς τοῦ

Εἰκ. 10. Ἀπὸ ΒΑ δεικνύουσα τὴν ἐσωτερικὴν κτιστὴν γωνίαν τοῦ δυτικοῦ πύργου.

πύργου εἶνε ἐπιπολαιότερον ἐκτισμένη γωνία τοίχων νεωτέρα (καθῆκει ὅσον καὶ ἡ δι' ἀσβέστου ἐπισκευὴ τοῦ νοτίου τομέως) ὡς καὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν πύργον. Ὡστε αἱ γωνίαι αὗται δὲν εἶνε μέρη ἀλλοτριῶν τινὸς κτίσματος συμπεσόντα ἐνταῦθα, ἀλλὰ συμπληρώματα τῶν πύργων προστεθέντα εἰς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ ἐσωτερικοῦ (βορείου) τόξου τοῦ πύργου ἀναχωρεῖ τὸ τεῖχος (εἰκ. 3, 11 Λ) τῆς Καδμείας, τὸ περιβάλλον αὐτὴν πρὸς Ν. Εἶνε ἰσοδομικόν, ἀλλὰ βαθέως κατεστραμμένον, καλυπτόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ νεωτάτου (εἰκ. 9 καὶ 11 Μ) μεσαιωνικοῦ, ὅπερ δὲν κατηδαφίσαμεν ἐνταῦθα. Τὸ πάχος

αὐτοῦ δὲν εἶνε ὁρατόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὁρατοῦ μέρους κρίνων καὶ ὑπολογίζων τὸ κεκαλυμμένον, νομίζω ὅτι εἶνε περίπου 1.30.

Πρὸς βορρᾶν ἰσχυρῶς ἀπὸ τοῦ πύργου τοῖχος (εἰκ. 10 Ξ) ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων θεμελίου, πάχ. 1.00 - 1.30, καμπύλως τείνων πρὸς τὴν ὁδὸν Ἀμφίονος, πρὸς ἣν καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον τείνει καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου ἀναχωρῶν καμπύλος τοῖχος· φαίνονται σχεδιασθέντες ὡς μέρη τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ εἶνε πιθανώτατον, ὅτι κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμφίονος συμβολὴν αὐτῶν

Εἰκ. 11. Δεικνύουσα ἀπὸ Α τὰ πρὸς Β τοῦ δυτικοῦ πύργου συναφῇ ἐρείπια.

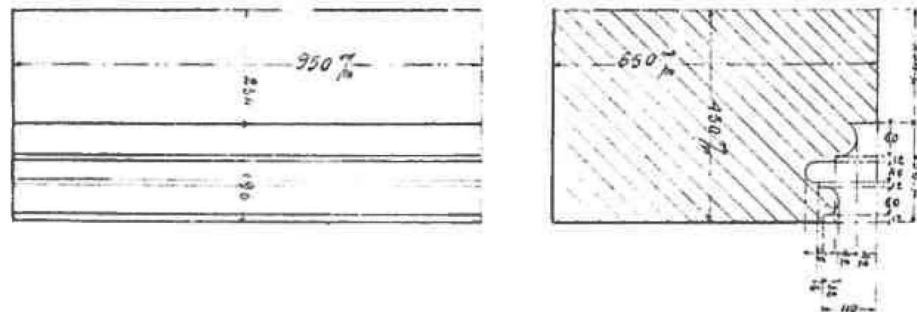
ἐσχηματίζετο δευτέρα, ἐσωτερική, πύλη, ὥστε αἱ Ἡλέκτραι πύλαι νὰ λέγονται οὕτω εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν οὐχὶ μόνον ἀπλῶς κατὰ σχῆμα λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀληθῶς ἦσαν πλείονες τῆς μιᾶς, ἦσαν *δίπυλον* (πρβλ. τὴν πύλην τῆς Πέργης παρὰ Durm *Die Baukunst d. Gr.*³ σ. 208 καὶ τὴν τῆς Μεσσήνης παρὰ Marquand, *Greek Architecture* 1909 σ. 293 ἔτι δὲ BCH 1890, 84 ἑξ.).

Ἄλλος τις τοῖχος (εἰκ. 3, 9 Ν) παρὰ τὸν καμπύλον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀμφίονος κείμενος, ἔχων δ' ἐνεκτισμένους οὐχὶ ἐν ἀρμονίᾳ δύο λίθους μετὰ κυματίου, οἷοι οἱ τοῦ δυτικοῦ τομέως τοῦ πύργου (εἰκ. 12), δὲν ἡρευνήθη ἐπαρκῶς, ὥστε νὰ φανῇ ἡ χρησιμότης αὐτοῦ. Ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν προηγούμενον δὲν καθιστᾷ

πιθανήν τήν σύγχρονον ὑπαρξιν ἀμφοτέρων. Οὗτος εἶνε ἴσως νεώτερος ἐκείνου, ἀλλὰ διὰ τοὺς μετὰ κυματίου λίθους σύγχρονος πρὸς τὸν πύργον, ἐκτὸς ἂν οἱ ἔντεχνοι λίθοι, ἐξαχθέντες ἐκ τοῦ πύργου, ἐτέθησαν εἰς τρίτην χρῆσιν ἐνταῦθα.

Παραλλήλως πρὸς τὸ Ν τείχος τῆς Καδμείας τὸ καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ, ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ πύργου νοτιώτερον ἕτερον τεῖχος (εἰκ. 3, 9 Ο) παχύτερον (1.90 π.ά.χ.) ἀλλ' ἐπιπολαιότερον καὶ ἀτεχνότερον ἐκτισμένον. Σφύζεται εἰς δόμος, οὗ οἱ λίθοι δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων στενῶς, ἐπικάθεται δὲ ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ πύργου καὶ προφανῶς εἶνε νεώτερον αὐτοῦ.

Πρὸς Ν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ πύργου ἕτερον τεῖχος (εἰκ. 3, 9 Π) ἔχον κατεύθυνσιν ΝΑ τείνουσαν περίπου πρὸς τὴν ὑπὲρ τὴν Κοίλην ὁδὸν γέφυραν τῆς ὁδοῦ

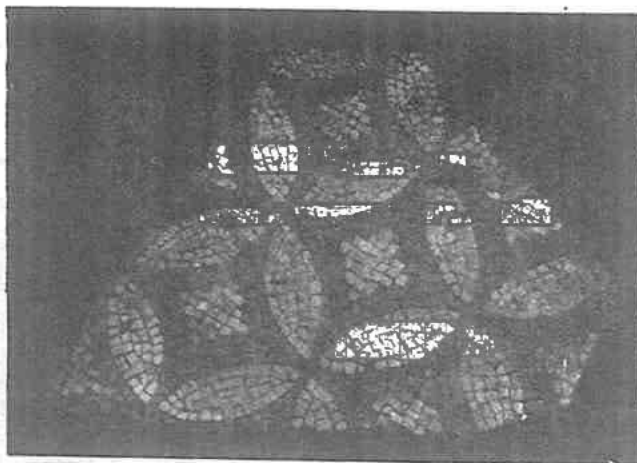

Εἰκ. 12. Πωρίνης πλίνθου ἐνεκτισμένης εἰς τὸν δυτικὸν πύργον ὀψις καὶ τομή.

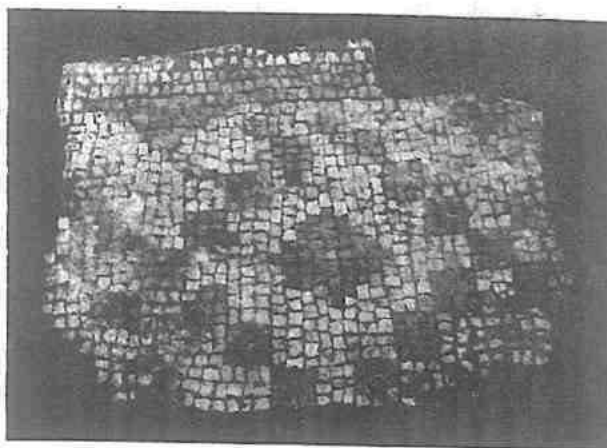
Ἀμφίονος, ἀγούσης ἐν καμπῇ παρὰ τὴν ὄφρυν τοῦ Ἰσμηνίου λόφου εἰς τὸ νῦν νεκροταφεῖον καὶ πρὸς Ν. Κατὰ τὴν ὄφρυν ταύτην, ὡς εἵπομεν, θὰ ἔκειτο τὸ τεῖχος τῆς κάτω πόλεως, ἐπειδὴ οὕτως ἄγει ἢ πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ βεβαία γραμμὴ αὐτοῦ, ἣν εὗρεν ὁ Καλόπαις (ὄρα ἄνω σ. 12). Κατὰ τὴν γέφυραν δὲ θὰ ἦτο ἢ ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν πύλη τῆς κάτω πόλεως ἢ γνωστὴ ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ (I, 7, 9· 8, 5), ἐνταῦθα δ' ἐξέβαλλεν ἡ παλαιὰ ὁδὸς Ἀθηνῶν, πρὶν κατασκευασθῇ τῷ 1851-1861 ἡ νῦν ἀμαξιτός. Ἀλλ' ὁ περὶ οὗ πρόκειται τοῖχος δὲν δύναται διὰ τὴν ἐπιπολαίαν θεμελίωσιν καὶ τὸ μικρὸν δὲ πάχος (1 μ.) καὶ τὸν κακὸν οἰκοδομικὸν τρόπον νὰ ἀνήκῃ εἰς τεῖχος τι τῆς κάτω πόλεως. Ὁ βραχίων οὗτος εἶνε νεώτερος τοῦ πύργου, ἅτε ἐπικαθήμενος ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀναβαθμῶν αὐτοῦ. Εἶνε ἐπὶ μικρῶν σχετικῶς θεμελίων λίθων ἐκτισμένος διὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν πλίνθων, ὧν εἰς ἔχει ἐκφορητικὸν αὐλάκα πρὸς ἀποχέτευσιν ὑδάτων ἔξω πρὸς Δ εἰς παραθῆον κτιστὸν ὑδραγωγεῖον διακοπὴν νοτίως ὑπὸ καταπεσόντος μεγάλου ἐτέρου λίθου· καὶ ὑπὸ τὸ θεμέλιον βορειότερον πῶς ἐξέρχεται σωλὴν τις πῆλινος παχὺς πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὁ τοῖχος ἦτο ἀνάλημμά τι τῆς ἐκ τῆς πύλης ἐξερχομένης ὁδοῦ.

Ὁ πρὸς Δ τοῦ ὑδραγωγείου τοῖχος (εἰκ. 3, 9 Ρ), ὁ διευθυνόμενος πρὸς Ν εἶνε ἐκ μικρῶν λίθων πηλόκτιστον λείψανον ἀνακτέον εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὸ μεσαιωνικὸν τεῖχος Μ ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου καλυπτομένου. Εἶνε εὐτελεῶς ἐκτισμένον διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων ἀναμιξ λίθων συγκεκολλημένων διὰ πηλοῦ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ δι' ἀσβέστου. Τὸ βόρειον πρόσωπον αὐτοῦ δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ εἶνε ὄρατόν. Τὸ πάχος αὐτοῦ εἶνε περίπου 0.90. ἀλλ' εἰς τὸ ἄμορφον τέρμα αὐτοῦ κατὰ τὸν πύργον κρύπτεται ὑπὸ λειψάνου (εἰκ. 11 Σ) παχυτέρου, ἐκτισμένου δι' ὠμῶν πλίνθων. Τὸ λείψανον τοῦτο ἐδράζεται ἐπὶ λατύπης πώρων καὶ κροκαλοπαγῶν λίθων, προερχομένης ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ παλαιοῦ τείχους τῆς Καδμείας, οὗ περιεγράψαμεν ἄρτι τὰ λείψανα, ὥστε εἶνε νεώτερον τῆς καταστροφῆς ταύτης, ἥτις ἦτο συντελεσμένη ἐνταῦθα κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ὅτε ἐκτίσθη τὸ πενιχρὸν τοῦτο ἔρυμα (ΜΣ) τῆς πόλεως τό τε πλίνθινον καὶ τὸ λίθινον. Τὸ ἔρυμα τοῦτο, ὅσον πενιχροὶ καὶ ἂν ἦσαν οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐγένετο, δὲν ἦτο καθ' αὐτὸ ἱκανὸν καὶ ἰσχυρὸν, ἵνα

Εἰκ. 13. Ψηφιδ. δάπεδον νεωτέρας οἰκίας τῆς Καδμείας παρὰ τὸν δυτικὸν πύργον τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν.

Εἰκ. 14. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ὅθεν καὶ τὸ ἐν εἰκόني 12.

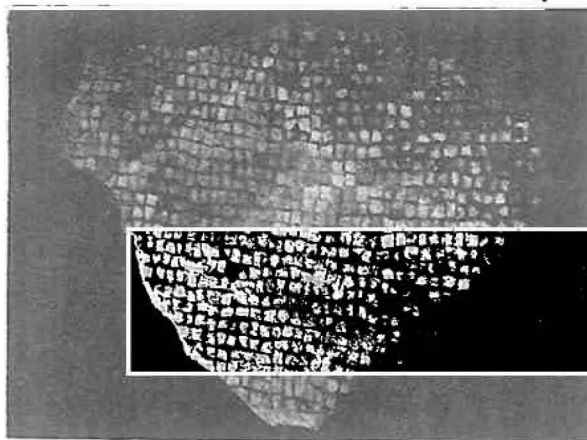
προστατεύῃ ἐπαρκῶς τὴν Καδμείαν διὰ τοῦτο εἰς ἀπόστασιν 2 μ. περίπου ἀπ' αὐτοῦ ἐνδοτέρω εἶνε ἕτερον (εἰκ. 5, 11 Υ) παράλληλον, ὡσαύτως λιθόκτιστον μετ' ἀσβέστου, πάχ. 0.62. ὃ ἦν, νομίζω, τὸ ἐσωτερικὸν πρόσωπον τοῦ μεσαιωνικοῦ τοῦτου τείχους, οὗ τὸ μεταξὺ ἦτο διὰ χωμάτων πεπληρωμένον.

Ἐνδοτέρω παρέθεε τὸ διπλοῦν τεῖχος ὁδὸς στενὴ 1.80 μ., ὑψ' ἦν εἶνε δύο ὕδραγωγεῖα, τὸ μὲν κτιστὸν (εἰκ. 11 Τ) δι' ἀσβέστου καὶ

παντοίων λίθων εἰς δευτέραν χρῆσιν κειμένων πολλῶν, τὸ δὲ διὰ πηλίνων σωλῆνων πεποιημένον. Ἀμφότερα διευθύνονται πρὸς ἀνατολὰς κατηφορικῶς καὶ εἴτα στρέφονται πρὸς βορρᾶν παρὰ τὸν ἀρχαῖον καμπύλον τοῖχον ἥτοι κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ Ἀμφίονος, ἥς ἡ κυρία γραμμὴ ἀποδεικνύεται καὶ ὑπὸ

τούτων ὡς ὑπὸ τοῦ ἐπὶ ἀσθέστου ἐδραζομένου κατωφλίου τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν ὡς παιροπαράδοτος.

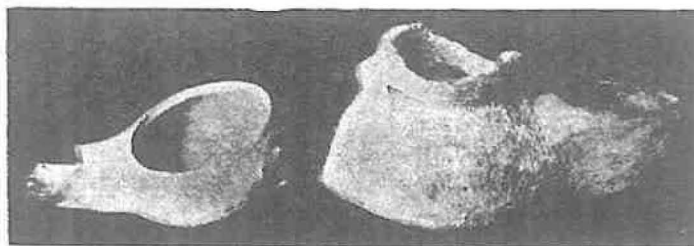
Μετὰ τὴν ὁδὸν βορείως εἶνε ἐρείπια οἰκιῶν, ὧν διακρίνομεν τέσσαρας περιόδους: ἡ ἀνωτάτη ἔχει πηλοκτίστους ἐπιπολαίους τοίχους τῶν μετὰ τὸ 1821 χρό-

Εἰκ. 15. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ὅθεν καὶ τὸ ἐν εἰκόνι 12.

νων πιθανῶς παθόντας ὑπὸ σεισμοῦ, ἡ δευτέρα ἐκ τῶν ἄνω εἶχε δάπεδον θαλάμου ἡ ἀὐλῆς ψηφιδωτὸν δεικνύον διὰ κυανοῦ καὶ λευκοῦ κύκλους τεμνομένους (εἰκ. 13), ῥόμβους διὰ μικρῶν τετραγώνων κυανῶν ἐν λευκῷ ἐδάφει (εἰκ. 14) καὶ χιοειδῆ σχήματα διὰ λευκῶν τετραγώνων ἐν κυανῷ ἐδάφει (εἰκ. 15). Ἡ τρίτη καὶ τετάρτη δεικνύουσι τοίχους ἀσβεστοκτίστους ἐκ μικρῶν καὶ μεγάλων εἰς δευτέραν χρῆσιν κειμένων λίθων.

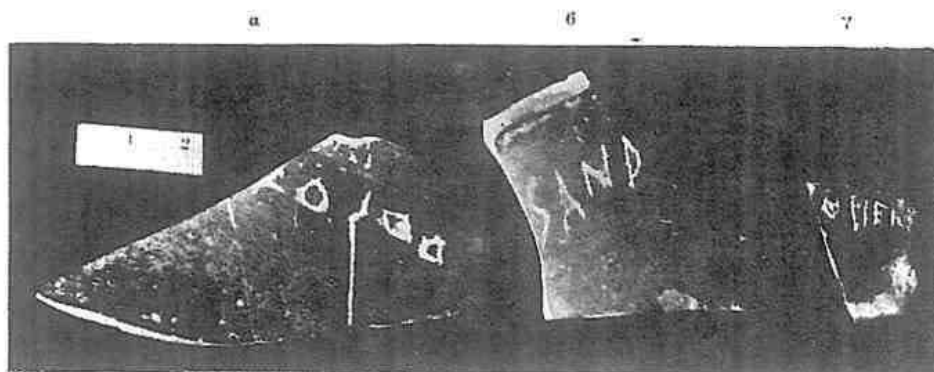
Τὰ χώματα μέχρι βάθους 5 μ. ὅσον ἔφθασεν ἡ ἀνασκαφὴ ἐντὸς τοῦ τείχους τῆς Καδμείας, περιέχουσι, πλὴν τουρκικῶν καὶ μεσαιωνικῶν ὀστράκων καὶ ἄλλων λειψάνων ἐν τοῖς ἀνωτάτοις στρώμασιν, ἐλάχιστα προμυκηναϊκὰ ὀστρακα τεφρὰ (μινύεια) μεθ' ὀριζοντίων ῥαβδώσεων, ἡ ἀμαυρὰ τὸν γραμμικὸν γραπτὸν κόσμον (πρβλ. σ. 2 ἐξ.), πολλὰ μυκηναϊκὰ καὶ ἔτι πλείονα κανθάρων καὶ ἄλλων μελαμβαφῶν ἀγγείων τοῦ Ε' αἰῶνος ἱσως δὲ καὶ τοῦ Γ' καὶ τοῦ Δ', πάντα φύρδην μίγδην ὑπάρχουσι δὲ καὶ τινὰ μέρη ἀρυβάλλων τοῦ παλαιοῦ εἶδους μετὰ γραπτῶν ἀσπιδηφόρων ἀνδρῶν καὶ πολλῶν πέριξ συμπληρωμάτων κατὰ κορινθιακὴν μισοκενίαν ἰσχυράν, καὶ τεμάχιον βοιωτικῆς κύλικος πολυχρώμως κεκοσμημένης. Τῶν τοῦ Γ' αἰῶνος λήγοντος εἶναι τινὰ μελανόμορφα μετὰ χαραγῶν καὶ λευκοῦ καὶ οἰνόχρου χρώματος. Εἰς ἄγραφος λύχνος (εἰκ. 16 β) ἐλλιπὴς τὴν λαβὴν ἔχει τὸ σχῆμα τῶν προπερσικῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, συνήθων βεβαίως καὶ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα¹.

Εἰκ. 16. Λύχνοι κατὰ τὸν Δ πύργον εὑρεθέντες· α ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν τῇ λατύπῃ, β ἐν αὐτῷ τῷ πύργῳ εὑρεθείς.

¹ Ἡ σπανία ἐμφάνισις λύχνων ἐν Βοιωτίᾳ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα καὶ ἀντ' αὐτῶν τὸ μέγα πλῆθος τῶν

Ἐντὸς τοῦ πύργου εὐρέθησαν προμυκηναϊκὰ τεφρὰ (μινύεια) μετὰ ῥαβδώσεων ὀριζοντίων ὀλίγα ὄστρακα, προσέτι δὲ καὶ μυκηναϊκὰ ἀμαυρόχρωμα καὶ στιλπνόχρωμα καὶ εἰδώλια ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἀρυβάλλων τινὰ ὄστρακα, ἄλλα δ' ἄλλων κορινθιαζόντων μελαμβαφῶν, ἐχόντων ζώνας καὶ μετ' ἰώδους χρώματος, σκύφων ταπεινοπόδων τε καὶ ὑψιπόδων, κανθάρων πολλά, ἐν οἷς τινὰ ἔχοντα ἰῶδες καὶ λευκὸν χρῶμα πλὴν τοῦ μέλανος γανώματος, ἵππου βοιωτικοῦ κορμός, δύο ἀρμόζοντα τεμάχια καλῆς μελανομόρφου ὑδρίας πιθανῶς, ἕτερα δὲ μικρότερα ἄλλων μελανομόρφων, ἱκανὰ τινὰ ἐρυθρομόρφων τοῦ Ε' αἰῶνος μεσοῦντος καὶ κάτω, ἐν μελαμβαφῆς δεικνύον ἐμπίεστα ἐντὸς κατὰ τὸν πυθμένα κοσμήματα ἀνθέμια συνδεόμενα διὰ τόξων (ὄρα κατωτ. τὸν «νεώτερον» τάφον

Εἰκ. 17. Ὅστρακα τοῦ δυτικοῦ πύργου τῶν Ἡλεκτρων πυλῶν φέροντα ἐγχαράκτους ἐπιγραφάς.

4 τοῦ Κολωνακίου), ἕτερον (παρεμφερές πρὸς terra sigillata) ἔχον λοξὰς γραμμὰς παραλλήλους ἐμπιέστους ἐν κύκλῳ (πρὸ τοῦ 350 π. Χ. Ure, *Black glaze pottery* σ. 35) καὶ ἐν ἑκ μεγαρικοῦ σκύφου ἐκτύπου. Εἰς λύχνος ἐλλιπῆς τὴν λαβὴν ἀπεικονίζεται εἰκ. 16α. Τρία τεμάχια μελαμβαφῶν ἀγγείων φέρουσι λείψανα ἐπιγραφῶν: α') εἰκ. 17β μῆκ. 0.055 ἐπιγρ. /SAND/ (=π. χ. Ἄ]σανδ[ρος]· β') εἰκ. 17α μῆκ. 0.072 ἐπιγρ. ΡΟΣΟΟ· γ) εἰκ. 17γ μῆκ. 0.025 ἐπιγρ. ΠΙΕΡ (ἴσως = ΦΙΕΡ...).

Ἐξω τοῦ πύργου πρὸς Δ μεταξὺ αὐτοῦ, τοῦ Ν τείχους τῆς Καδμείας καὶ

«κωθάνων» ἔχει, νομίζω, στενὴν σχέσιν πρὸς τὰς ἐν Βοιωτίᾳ καὶ νυν ἀφθόνως φανομένας βοτάνας (ἢ περὶ τὰς Θήβας χώρα εἶνε πλήρης τούτων) βαλλωτάς λυχνίτιδας (*ballote acetabulosa* L.), ἐξ ὧν παρήγοντο αἱ φυτικά *θηραλλίδες*, ἃς εἰσήγον οἱ Βοιωτοὶ ὡς ἐμπόρευμα εἰς Ἀθήνας ('Αριστοφ. *Ἀχαρν.* 874, 916 ἐξ.). Νομίζω δέ, ὅτι καὶ τὰ νεώτερα μετὰ συνεσταλμένων χειλέων ἀγγεῖα, ἅτινα καλεῖ ὁ Ure (*Black glaze pottery* Oxford 1913, 30· ὄρα καὶ περαιτέρω ἐνταῦθα τοὺς τοῦ Κολωνακίου «νεωτέρους τάφους» 7, 17, 20) «ἀλατοθήκας», ἐχρησίμευον ὡς οἱ λεγόμενοι κώθωνες πρὸς φωτισμόν. Ἀνάλογα ἀγγεῖα ἐξ Ἀττικῆς ὄρα τὰ τῆς Ἀκροπόλεως ('Αρχ. Δελτ. 1915 σ. 40, 41 εἰκ. 17, 18) πλεῖστα δ' ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Κεραμεικοῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν «κωθάνων» ὡς λύχνων ὄρα Burrows καὶ Ure ἐν *Journ. of Hell. St.* 1911, 72 ἐξ. Pfuhl *Jahrb. d. Inst.* 1912, 52 ἐξ.

τοῦ παραλλήλου ἐξωτερὸν καὶ παχυτέρου νεωτέρου τείχους, ἐν τῷ σχηματιζομένῳ μυκῷ ὑπῆρχε στρώμα λατύπης ἐκ τῆς **κτίσεως** τοῦ πύργου. Ἐνταῦθα συνελέχθη ἐν τεφρὸν προμυκηναϊκὸν ὄστρακον, ἐν ἑτερον πηλοῦ ἐρυθροποῦ γεώδους μετὰ τριγώνων ἐκ λευκοῦ χρώματος, μυκηναϊκά τινα συνήθη, ἑτερα μελαμβαφῶν καὶ μετ' ἰώδους χρώματος κανθάρων, ἄλλα μελαμβαφῶν φερόντων ῥαβδώσεις ἐμπιέστους καθέτους, οἷα εὐρέθησαν ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν τοῦ 424 π. Χ. (**Πρακτικά** 1911, 153 ἐξ.), τεμάχιον ἀγγείου, οἷον τὸ ἐν τῷ πύργῳ εὐρεθὲν τὸ φέρον ἐμπιέστους λοξὰς γραμμὰς παραλλήλους ἐντὸς κύκλου, ὁ ἅωτος ἐρυθροβαφῆς λύχνος εἰκ. 18 καὶ δύο θραύσματα «δακρυδόχων»

Εἰκ. 18.

ληκυθίων (lacrimateria) πηλοῦ μέλανος μετὰ λευκῶν ζωνῶν. ἅτινα δύνανται νὰ ἀνέλθωσι μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. (Ure ἔ. ἄ. σ. 22).

Πρὸς Ν ἔξω τοῦ πύργου τὰ χώματα ἦσαν κεκινημένα σφόδρα, ὥστε οὐδὲν πόρισμα ἀξιόλογον νὰ συνάγεται, πλὴν αὐτοῦ τούτου, ὅτι δηλ. δὲν παρεῖχον βάσιν κρίσεως τινος ὀριστικῆς διὰ τὴν ἡλικίαν τῶν τειχῶν.

Τὰ ἀνωτέρω καταλεχθέντα εὐρήματα δεικνύουσι μὲν, ὅτι αἱ ἱστορικαὶ περίοδοι κυρίως αἱ μετὰ τὴν μυκηναϊκὴν, πλὴν τῆς γεωμετρικῆς, ἀντιπροσωπεύονται ἰσχυρῶς, — εἶνε δὲ τοῦτο τὸ μέρος τῆς Καδμεΐας τὸ μόνον, ἐν ᾧ δὲν ὑπερβάλλει ἡ μυκηναϊκὴ περίοδος τὰς ἄλλας — ἀλλὰ διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῶν κτισμάτων ἐλάχιστα συμβάλλονται, ἐπειδὴ τὰ χώματα ἀνεταράχθησαν μάλιστα ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὰ ὑψηλὰ στρώματα τοῦ πύργου. Βέβαιον πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι τὰ μετ' ἐμπιέστων κοσμημάτων ἀγγεῖα, τὰ λοιπὰ μελαμβαφῆ (κάνθαροι κλ.) καὶ τὰ προγενέστερά πως αὐτῶν (ἀρῦβαλλοι κ.τ.τ.) ἐπλήρουν τὰ χώματα, ὅτε ἐκτίσθη ὁ πύργος. Ἐπειδὴ τὰ νεώτατα ὄστρακα δύνανται νὰ εἶνε τοῦ τέλους ποῦ τοῦ Δ' αἰ. (ἡ χρονικὴ ἀκολουθία καὶ συνάφεια τῶν «δακρυδόχων ληκυθίων» πρὸς τὰ λοιπὰ μελαμβαφῆ δὲν ἐπιτρέπει περὶ τῶν ληκυθίων νὰ κατέλθωμεν ταπεινότερον), γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ κτίσις τοῦ δυτικοῦ πύργου, συγχρόνου ὄντος πρὸς τὸν ἀνατολικόν, δὲν εἶνε παλαιότερα. Τοῦτο δὲ μανθάνομεν περὶ τοῦ καὶ ἐκ τῶν συνδέσμων Γ' τῶν εἰς δευτέραν χρῆσιν τεθέντων λίθων τῶν πύργων (ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἢ μᾶλλον τὸ α' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰ. κτισθεὶς ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἔχει συνδέσμους —), γινώσκομεν δὲ καὶ ἄλλοθεν π. χ. ἐκ τοῦ Πausanίου 9, 7, 1 ἐξ., ὅτι ἐπὶ Κασσάνδρου τῷ 316 ἀνωκίσθη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταστραφεῖσα πόλις τῶν Θεβῶν. Ἀλλ' ἂν καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ τῷ 290 π. Χ. ἄλωσιν αὐτῆς (Διοδ. ἀποσπ. βιβλ. 21. Πλουτ. **Δημήτρ.** 39. 40) ἐγένετο ἀνάκτισις τις τῶν τειχῶν, οὐδὲν ἀκριβὲς πορίζομεθα ἐκ τῶν εὐρημάτων

τούτων. Περὶ τούτου θὰ εἰπώμεν περαιτέρω τὰ δέοντα ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς πραγματείας ταύτης, τῷ τοπογραφικῷ.

Ἐπιγραφικά εὐρήματα, ἀνάξια πολλοῦ λόγου ἄλλως τε καὶ διότι εὐρέθησαν εἰς τὰ ὑψηλὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δ πύργου, ἐντὸς μὲν τοῦ περιόλου τῆς Καδμείας τὰ δύο πρῶτα, πρὸς Ν δὲ τοῦ πύργου τὸ τρίτον, εἶνε τὰ ἑξῆς:

1) Τεμάχιον ἐνεπίγραφον τιτανολίθου κεκαυμένον μήκ. 0.24, λαξευθὲν ὕστερόν ποτε οὕτως, ὥστε κατεστράφη ἢ ἐπιγραφῇ, ἧς σώζονται τάδε μόνον τὰ γράμματα (ὑψ. 0.09) ῥωμαϊκῶν χρόνων:

ΑΓΡ
/ Γ
/ Τ
ΟΣ
ΝΤΩ
ΥΡ

2) Τεμάχιον κυανοῦ μαρμάρου μήκ. 0.25, πλάτ. 0.15, πάχ. 0.12. Ἐπὶ τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας δεξιὰ λείψανον χαρακτοῦ μαιάνδρου. Ὑψος ῥωμαϊκῶν γραμμάτων 0.018.

ΤΕΣ
ΛΙΟΥΣΓΑΥ (=π. χ. [Διονύ]σιος ἢ [Ἐπέρ]ατος, Γ. Αὐ[ρήλιος])

3) Δύο τεμάχια ἀρμόζοντα πωρίνου δωρικοῦ κίονος μήκους ὀλικοῦ εἶτε ὑψ. 0.29, πάχ. 0.09, σώζοντα τέσσαρας ῥαβδώσεις πλάτ. 0.065. Ἐν μιᾷ, βαίνοντα πρὸς τὸ ἄκρον, ἴσως τὸ κάτω ἄκρον τοῦ κίονος, χρησιμεύσαντος πιθανῶς ἀντὶ βάσεως ἀναθήματος, τὰ ἀρχαῖα γράμματα (ὑψ. 0.03):

. Τ Ο Σ

Ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις χώμασιν εὐρέθησαν καὶ τινὰ νομίσματα. 1) ἐν χαλκοῦν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565) οἶον τὸ Wroth, B. M. Catal. of the imper. Byzant. coins πίν. V, 3. 2) ἐν χαλκοῦν τοῦ Κωνσταντίνου Β' (317-361) οἶον τὸ Cohen II, σελ. 446 ἀριθ. 44. 3) ἐν χαλκοῦν Ἀθηνῶν = B. M. Cat. Attica πίν. XVI, 6. 4), ἐν φραγκικόν, ἐν τουρκικόν καὶ τινὰ παλαιότερα σφόδρα ἐφθαρμένα χαλκᾶ, ἀδιάγνωστα.

Γ' ΤΑΦΟΙ ΠΑΡΑ ΤΑΣ ΗΛΕΚΤΡΑΣ ΠΥΛΑΣ (Εικ. 3)

Ἐφιστῶμεν ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀνασκαφῇ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τὴν διαφορὰν τῶν χωμάτων κατὰ τὸν δυτικὸν πύργον ἐν παραβολῇ πρὸς τὰ περιβάλλοντα τὸν ἀνατολικόν. Οὗτος ἐκτίσθη ἐντὸς ἀμετακινήτων μυκηναϊκῶν χωμάτων. Ἐντὸς δὲ τούτων ἀνεσκάψαμεν τῷ 1914 δέκα μυκηναϊκοὺς τάφους κτιστοὺς διὰ λίθων (εἰκ. 3), ὧν ἡ περιγραφή ἔπεται¹.

Τάφος 1. Εὐρέθη ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ πύργου ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χώμασιν, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον μέρος αὐτοῦ διήκεν ἀπὸ Β πρὸς Ν ὑπὸ τὴν ἐφαπτομένην τοῦ πύργου καὶ τοῦ τείχους, κατεστραμμένον νῦν ὄν ἕνεκα τῆς θεμελιώσεως τούτων. Ἐσχηματίζετο διὰ πλακῶν τιτανολίθου ὀρθίων καὶ ἐκαλύπτετο τὸ σφζόμενον μέρος (μῆκ. 0.45, πλάτ. 0.35, βάθ. 0.45) διὰ μιᾶς ὁμοίας πλακός. Ἐντὸς ὑπῆρχον ὀλίγα ὅστ᾽, ὀλίγα τεμάχια μυκηναϊκῶν ἀγγείων παντοῖα καὶ τρία τεμάχια στρωτήρων κεράμων ὁμοίων τὴν τέχνην πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Κάδμου εὐρεθέντα τεμάχια πλίνθων (Ἐφ. Ἀρχ. 1909 σ. 70).

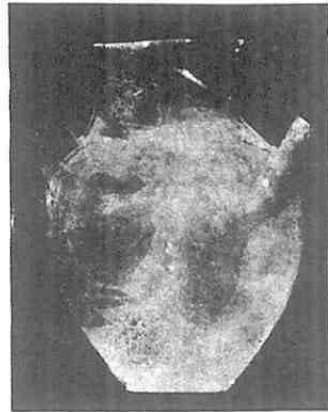

Εικ. 19. Οἰνοχόη τοῦ τάφου 2.

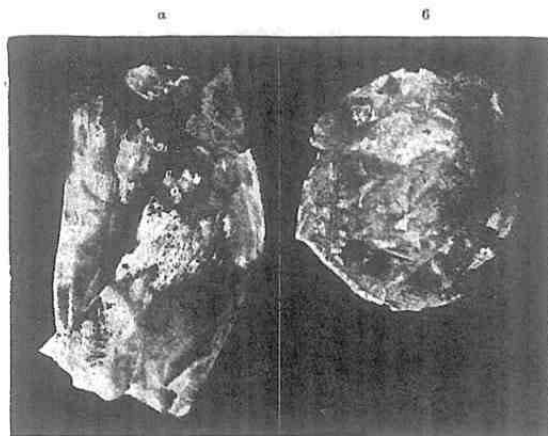
Τάφος 2. Ἐκεῖτο παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου διήκων ἀπὸ Β πρὸς Ν (ἢ κεφαλὴ εἰς τὸ Ν μέρος) ἐσχηματισμένος ὁμοίως διὰ πλακῶν (ἀνὰ τέσσαρας εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἀνὰ μίαν εἰς τὰς στενὰς καὶ πέντε ἐπάνω). Διαστάσεις τοῦ τάφου: μῆκ. 1.70, πλάτ. 0.30-0.40, βάθ. 0.30. Ἐν τῷ τάφῳ μικρὸς χαλκοῦς κρίκος, μυκηναϊκῶν ἀγγείων ὄστρακα καὶ κεράμων τεμάχια. Ἐπὶ δὲ τῶν καλυμμάτων δύο ἀγγεῖα, ὧν τὸ ἕτερον ἄρτιον εὐρεθέν, τὸ δὲ τεθραυσμένον. Τὸ πρῶτον (εἰκ. 19) εἶνε μόνωτον οἰνοχοῖδιον στενόλαιμον (πρβλ. S. Wide *Athen. Mitt.* 1910 σ. 27 εἰκ. 4) μετὰ κυκλικοῦ στομίου, γεωμετρικῶς κεκοσμημένον τοὺς ὤμους τρισὶ τριγώνοις διπτυωτῶς διὰ γραμμῶν πεπληρωμένοις (πρβλ. καὶ τὴν ἐκ Μυκηνῶν γεωμετρικὴν ὑδρίαν ἐν Tiryns I, 1912 σ. 157 εἰκ. 216). Ζῶναι περὶ τὸν λαιμὸν τέσ-

¹ Ἐσχάτως εὐρέθη βαθύτερον καὶ ἐνδέκατος, κείμενος, ὡς οἱ κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 9, κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὰ ἀσκαφῇ μυκηναϊκὰ χώματα πρὸς Α καὶ παραλλήλως τοῦ 9. Ἦτο, ὡς οἱ λοιποὶ, διὰ πλακῶν λίθων κατεσκευασμένος καὶ περιεῖχε μόνον τὰ ὅστ᾽ τοῦ νεκροῦ ἀνευ κτερισμάτων.

σαρες καὶ μία περὶ τὸ χεῖλος. Ἡ λαβὴ ἔχει ὀριζοντίας γραμμάς, ἡ δὲ κοιλία ὅλη εἶνε μελαμβαφῆς κατὰ τὴν γεωμετρικὴν συνήθειαν. Πηλὸς ἐρυθρωπός, βαφὴ λάμπουσα μεταλλικῶς ὥς νεόχυτος μόλυβδος. Διὰ τὸ μυκηναϊκὸν σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὄρα **Ἐφημ. Ἀρχ.** 1910 πίν. 5 ἀριθ. 8· πρβλ. τὸ αὐτὸ ἐν Tiryns ἔ. ἄ. ἀγγεῖον ἄνευ τῶν ὀριζοντίων λαβῶν. — Τὸ δεύτερον ἀγγεῖον (εἰκ. 20) εἶνε ἐπίσης γραπτὸν — τοῦ πηλοῦ ὄντος ἐρυθροῦ, τοῦ δὲ ἀσθενοῦς βερνικίου κλίνοντος πρὸς τὸ ἐρυθρωπὸν — δίωτον, σχήματος γνωστοῦ ἐξ εὐρημάτων ὑστάτου μυκηναϊκοῦ τρόπου (πρβλ. Tiryns I σ. 140 πίν. XVI, 4, 7, 8. Wide ἔ. ἄ. σ. 23 εἰκ. 1 καὶ πίν. VI, 8). Ὑψ. 0.19, διάμ. μεγ. 0.10. Τρεῖς ζῶναι γραπτὰ εἰς τὴν κοιλίαν, μία εἰς τὸν ὅμον, ὑπὲρ ἣν μετοποειδῶς διατεταγμένον φοριδωτὸν κόσμημα μεταξὺ καθέτων γραμμῶν. Ὑπὲρ αὐτὸ τρεῖς ζῶναι εἰς τὸν λαιμόν. Πάντα ταῦτα ἀφανῆ εἰς τὴν εἰκόνα 20, ἅτε ἐξίτηλα καὶ μόλις διακρινόμενα ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου.

Εἰκ. 20. Ἀμφορεὺς τοῦ τάφου 2.

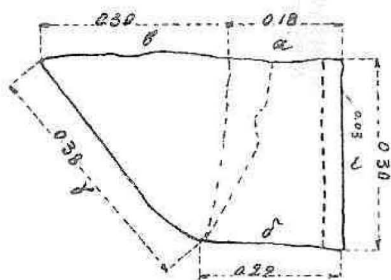

Εἰκ. 21. Μολύβδινα ελάσματα α ἐκ τοῦ τάφου 3, β ὄρα τάφου 7.

χόμενα, τὸ ὅλον δὲ τούτου εἶχε πάθει πολύ, τὰ δὲ μυκηναϊκὰ χρώματα τὰ πληροῦντα τὸν χῶρον ἐνταῦθα ἦσαν σκληρότατα, καλύπτοντα καὶ τὸν μυκηναϊκὸν τοῖχον, διακοπτόμενα δὲ μόνον ἐκεῖ, ἔνθα (πρὸς τὸ Δ ἄκρον) ὁ τοῖχος εἶνε κατε-

Τάφος 3. Οὗτος εὐρέθη πρὸς Ν τοῦ δυτικοῦ πύργου, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ παχέος (εἰκ. 3 ἀριθ. 10) μυκηναϊκοῦ τοίχου (σελ. 15), σχηματίζοντος τὴν ἐτέραν πλευρὰν τοῦ τάφου, τὴν νοτίαν (ὁ τοῖχος ἄρα ἦτο παλαιότερος τοῦ τάφου), ἐν ᾧ ἡ βορεία ἐσχηματίζετο διὰ σκληρῶν πλακῶν τιτανολίθου λεπτῶν ὅμως ἐνταῦθα, λεπτοτέρων παντὸς ἄλλου τάφου τοῦ τύπου τούτου. Ὅμοιων πλακῶν θραύσματα ἦσαν ἀτάκτως καὶ ἐν τῷ τάφῳ, ἐκ τῆς στέγης αὐτοῦ πιθανῶς προερχόμενα.

στραμμένος καὶ ἐξετείνεται τὸ στρώμα τῆς λατύπης ἐκ τῶν διαλυθέντων πώρων τοῦ νεωτέρου τείχους (σ. 14). Ὁ τοῖχος οὗτος, εἰ καὶ δὲν ἀποτελεῖται ἐκ πολὺ μεγάλων λίθων, *δύναται* ὅμως νὰ ἀνήκη εἰς προϊστορικόν τι τεῖχος τῆς Καδμείας, τοῦ δυτικοῦ ἄκρου παρακειμένου εἰς εἴσοδόν τινα αὐτῆς· ἀναφέρεται δέ, ὅτι οἱ Ἐπίγονοι κατέστρεψαν κυριεύσαντες τὰς Θήβας (πρβλ. γενικῶς Gomme, *Annual of the Br. School at Athens* 1910-11 σ. 51). Ὅτι ἡ πρώτη καταστροφή αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἀποδεικνύει τὸ στρώμα τῶν ἐρυθρωπῶν μυκηναϊκῶν χωμάτων, ὅπερ ἐκάλυπτε τὰ σωζόμενα μέρη αὐτοῦ, καταλειφθὲν ἐν μέρει ἀσκαφὲς ὑπ' ἐμοῦ πρὸς ἀποφυγὴν βλάβης εἰς τὰ θεμέλια τῆς γειτονικῆς οἰκίας. Τὸ μῆκος τοῦ τάφου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἐν τοῖς χώμασιν αὐτοῦ

Εἰκ. 22. Ἀνάπτυξις τοῦ ἐλάσματος εἰκ. 20α.

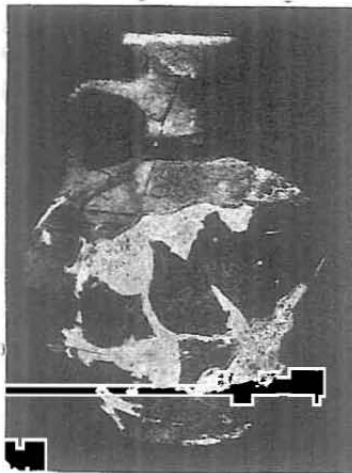
Εἰκ. 23. Πίθος ἄγραφος ἐκ τοῦ τάφου 3.

εὐρέθησαν πάμπολλα ὄστρακα μυκηναϊκά, ἐν κομβίον στεατίτου, ἐν λεπτὸν σύρμα χρυσοῦν δακτυλιοειδῶς στρεπτὸν καὶ ἐλάχιστα ὀστᾶ ἄκαυστα, ἀλλ' εἶνε ἀμφίβολον ἂν ἦσαν ἀνθρώπινα. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χωμάτων, ἐφ' ὧν ἦτο στρώμα τέφρας μετ' ἀνθράκων ἐξ ἐπιτοπίου πυρᾶς, καυσάσης καὶ καπνισάσης ὀλίγον καὶ τὸν μυκηναϊκὸν τοῖχον. Ἐν τῇ τέφρᾳ εὐρέθη συνεπτυγμένον μολύβδινον ἐλάσμα (εἰκ. 21α), οὐ τὴν χρησιμότητα ἀγνοῶ¹. Εἶνε τετράπλευρον ἀκανόνιστον. Ἡ ἀνάπτυξις εἶνε περίπου, οἷαν βλέπομεν ἐν τῇ εἰκ. 22, ἔνθα αἱ ἐντὸς στικταὶ γραμμαὶ δεικνύουσι τὰς θέσεις τῆς πτύξεως. Διαστάσεις τῶν πλευρῶν: α 0.18, β 0.30, γ 0.38, δ 0.22, ε 0.30. Ἡ ε εἶνε ὀπισθεν κανονικῶς πως ἐπτυγμένη εἰς πλάτ. 0.03 καὶ ἔχει τὴν κατὰ μῆκος τομὴν πλαγίαν καὶ ἐπομένως παχύτεραν τοῦ λοιποῦ ἐλάσματος. Ἡ ἀριστερὰ πτυχὴ ἐπίσης δὲν φαίνεται τυχαία, ἐπειδὴ συμπίπτει πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς γωνίας γδ.

Ἐκ τῶν ὀστράκων τοῦ τάφου συνεκολλήθη ἀτελὲς ἄνω πίθος ἄγραφος ἐκ

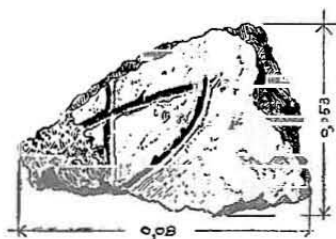
¹ Ἐν τῷ μικρῷ Μουσείῳ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἐν Ἀθήναις ἀπόκεινται πολλὰ τοιαῦτα μολύβδινα ἐλάσματα.

πηλοῦ ἀκαθάρτου (ὑψ. 0.45, μεγίστη διάμ. τῆς κοιλίας 0.475· πάχ. τοιχωμάτων 0.02· λείψανον λαβῆς ὁριζοντίως κεκολλημένης ἀλλ' ἀνιούσης· εἰκ. 23) καὶ τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 24, μυκηναϊκοῦ τύπου καὶ κόσμου. Εἶνε οἰνοχόη ἢ λάγυνος στενόλαιμος μετὰ περιφερικοῦ στομίου, μόνωτος. Ὑψ. 0.18, διάμ. μεγίστη τῆς κοιλίας 0.145. Πηλὸς ὠχροπράσινος. Ζώνη ἀπλῆ γραπτῇ εἰς τὴν κοιλίαν, διπλῇ δὲ εἰς τὸν ὦμον καὶ ἑτέρα εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων εἶνε τέσσαρα συστήματα γωνιῶν παραλλήλων ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὸν ὦμον κατερχόμενα καὶ σμικρυνόμενα ὡς σπονδυλικὴ στήλη ἰχθύος. Μεταξὺ δ' αὐτῶν πέντε ῥόδακες καὶ ἡ λαβή.

Εἰκ. 24. Οἰνοχόη τοῦ τάφου 3.

Τάφος 4. Χωρεῖ οὗτος βορείως τοῦ τάφου 2 ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χώμασι τοῖς ὑποκειμένοις ὑπὸ τὸν ἐξωτερικὸν βραχίονα τοῦ τείχους. Ἦτο διὰ πλακῶν ὡς οἱ προηγούμενοι κατεσκευασμένος καὶ ἐσφύζετο καλῶς. Ἡ κεφαλὴ τοῦ λίαν σαθοῦ νεκροῦ ἔκειτο εἰς τὸ Ν ἄκρον. Ἐντὸς εὗρέθησαν πολλὰ ὄστρακα μυκηναϊκά, ἥλος σιδηροῦς, κρίκος κατὰ τὴν ὁσφὺν τοῦ νεκροῦ ἐπίσης σιδηροῦς μικρὸς καὶ πολλὰ τεμάχια πλίνθων καὶ κεράμων ὡς ὑπόστρωσις τοῦ νεκροῦ τεθειμένα. Τούτων ἐν (εἰκ. 25) φέρει χαρακτὸν πρὸ τῆς ὀπτήσεως γράμμα «μινωϊκὸν» τῆς κατηγορίας Α τοῦ Evans (*Scripta Minoa* σ. 28 πρβλ. Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* 830 ἐξ.). Περὶ τῶν ἄλλων θραυσμάτων κεράμων γενήσεται λόγος ἐν τοῖς περὶ Ἴσμηνίου κατωτέρω.

Εἰκ. 25. Πλίνθου ὀπτης τεμάχιον φέρον χαρακτὸν γράμμα εὗρεθὲν δὲ ὡς ὑπόστρωσις τοῦ τάφου 4.

Τάφος 4a. Ἐκειτο πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς, ἐπιτολαιότερον τῶν ἄλλων, ἦτο ἐκ πλακῶν ἐσχηματισμένος καὶ εἶχε καταστραφῇ ἐν μέρει ὑπὸ νεωτέρου τοίχου ἐνέχοντος ἐνιαχοῦ καὶ ὀλίγην ἄσβεστον. Ἐντὸς ἦσαν ὄστρακα μυκηναϊκῶν ἀγγείων καὶ ὀπτῶν πλίνθων. Ἡ κεφαλὴ πρὸς τὸ Ν ἄκρον. Κατηδαφίσθη ἐνωρίς, ἵνα χωρήσῃ ἡ ἀνασκαφὴ βαθύτερον.

Τάφος 5. Ἐκεῖτο βαθύτερον πρὸς Α τοῦ 4α, ἦτο διὰ πλακῶν ἐσχηματισμένος (μῆκ. 2.10, πλ. 0.35-0.53, βάθ. 0.40). Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Ν ἄκρον. Θραύσματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων σποράδην.

Τάφος 6. Διεύθυνσις αὐτοῦ ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ, ἐνθα ἡ κεφαλὴ. Ἐκεῖτο πρὸς Δ τοῦ τάφ. 5 καὶ ἦτο ὁμοίως ἐσχηματισμένος. Ἐντὸς ἦσαν θραύσματα μυκηναϊκά, ἐπὶ δὲ τῶν καλυμμάτων θραύσματα χύτρας ἀγράφου ὥς καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου 2.

Τάφος 7 παρὰ τὸν τάφον 2 (λείπει ἐν εἰκ. 3). Ὅμοίως τοῖς προηγουμένοις ἐσχηματισμένος. Μῆκ. 0.90, μικροῦ ἄρα παιδίου. Οὐδὲν κτέρισμα.

Ὑπεράνω καὶ πέραν τῶν τάφων 7, 8 καὶ 6 ἦτο ἐκτενὲς στρώμα τέφρας μετ' ἀνθράκων ἐκ πυρᾶς καὶ πλῆθος μυκηναϊκῶν ὀστράκων, ὧν πολλὰ χονδροειδῆ καὶ ἄγραφα. Δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἀποτελέσω ἀγγεῖόν τι ἐκ τούτων, οὐδὲ νὰ εὑρῶ ἐνὸς ἀγγείου πλείονα θραύσματα, ἢ πυρὰ ὅμως ἐφαίνετο ἐπιτόπιος. Παρὰ τὸ δυτικὸν ὄριον ἔξω αὐτῆς εὑρέθη ἕτερον ἔλασμα μολύβδινον, κυκλικῆς περιπτου μορφῆς, διαμ. 0.30 περίπου (εἰκ. 21 β).

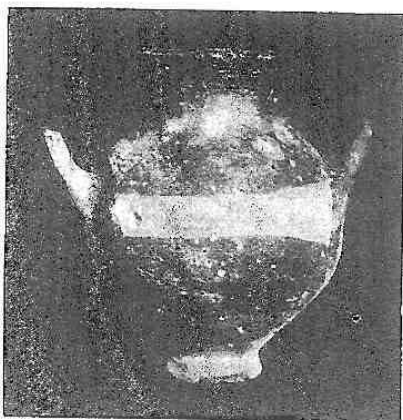
Τάφος 8 μεταξὺ τοῦ 7 καὶ τοῦ 6, ἐπίσης παιδικὸς (μῆκ. 1.10). Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Ν ἄκρον. Ἐντὸς τοῦ τάφου κατὰ τοὺς πόδας δύο μέλανα χειροποίητα κακῶς

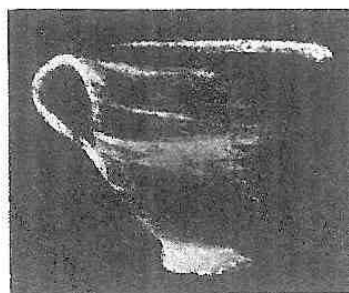
Εἰκ. 26. Ἀγγεῖον καὶ τροχοὶ πήλινοι τοῦ τάφου 8.

ὥπτημένα, ἴσως ἐν ἀνοικτῇ πυρᾷ, ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ ἄγραφα ἀγγεῖα (εἰκ. 26) λαγυνόμορφα μόνοντα ὕψ. ἑκατέρου 0.075. Τρίβονται εὐκόλως. Τὸ ἕτερον ἐλλειπὲς ἀλλὰ φέρον εἰς τὴν ἄνω κοιλίαν χαρακτὸν κόσμον (συστήματα τεθλασμένων παραλλήλων γραμμῶν) μετ' ἐνθέτου λευκοῦ χρώματος εἰς τὰς γραμμάς. Κατὰ τὴν ὁσφὺν τοῦ νεκροῦ ἦσαν 4-5 τεμάχια μικρὰ χαλκῶν συρμάτων εἰς δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ μέρος ἐν δίωτον εὐρύλαιμον ἀγγεῖον (εἰκ. 27 πρβλ. Tiryns

I σ. 140, πίν. XVI, 4, 8, Wide ξ. ἄ. εἰκ. 1), ὕψ. 0.13, οὐ μόνος ὁ ποὺς καὶ ταινία ἐπὶ τῆς κοιλίας εἶνε ἀβαφῇ, τὸ δὲ λοιπὸν βεβαμμένον δι' ἐρυθροῦ γανώματος

Εἰκ. 27. Ἀγγεῖον τοῦ τάφου 8.

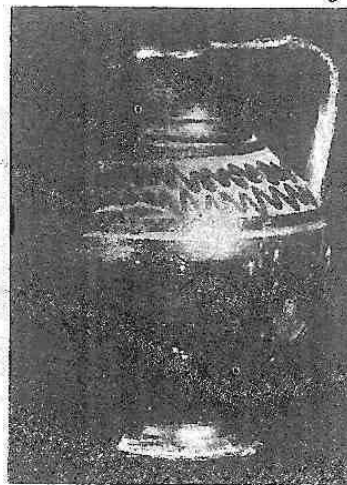

Εἰκ. 28. Σκύφος τοῦ τάφου 8.

κακοῦ. Παρὰ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἦτο σκύφος (εἰκ. 28 ὕψ. 0.10, ἄνω διάμ. 0.115) μόνωτος κακόπηλος καὶ κακότεχνος οὐχὶ διὰ πρωτογενῇ ἀπειρίαν τῆς τέχνης, ἀλλὰ δι' ἀδεξιότητα αὐτῆς παρακμαζούσης (πρβλ. Wide σελ. 28 εἰκ. 7, 8). Ὀλόκληρος ἢ ἔσω ἐπιφάνεια καὶ ταινία ἔξω περὶ τὸ χεῖλος διὰ κακοῦ θολοῦ μέλανος χρώματος βεβαμμένα. Προσέτι εὐρέθησαν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος θαλάσσια τινα ὄστρεα καὶ δύο πήλινοι τροχοὶ ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου κυκλικοὶ (εἰκ. 26 πάχ. μέχρι 0.008, διάμ. 0.085-0.09) μετ' ἐξεχόντων ἐκατέρωθεν τῶν χειλέων τῶν πλημνῶν, ἀνήκοντες προφανῶς εἰς παιγνιῶδες ἄρμα μικρόν, οὗ τὰ λοιπὰ μέρη θά ἦσαν ξύλινα καὶ ἐφθάρησαν. Τὰ τεμάχια τοῦ χαλκοῦ σύρματος ἴσως ἀνήκον εἰς τοῦτο τὸ σκεῦος.

Παρὰ τοὺς τάφους 7 καὶ 8 πολλοὶ λίθοι ὡς καταστραφεῖσα συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ κτίσματος (εἰκ. 3, 11), οὗ εἶδομεν τὰ λείψανα νοτιότερον τῶν τάφων τούτων παρὰ τὸν πύργον.

Τάφος 9. Κεῖται πρὸς Α τοῦ 4 καὶ χωρεῖ ὁμοίως ὑπὸ τὰ ἀσκαφῇ εἰσέτι μυκηναϊκὰ χρώματα. Ἡ κεφαλὴ πρὸς Ν. Ἀφαιρεθείσης μιᾶς πλακὸς τοῦ καλύμματος εὐρέθησαν ἐντὸς δύο χαλκοὶ δακτύλιοι ἀνάξιοι πλείονος λόγου (πρβλ.

Εἰκ. 29. Ἀγγεῖον τοῦ τάφου 9.

Wide σελ. 30), εἰς δὲ ἀστράγαλος χοίρου ἐντὸς μονώτου λαγύνου (ὑψ. 0.105) εὐρυλαίμου (εἰκ. 29) πηλοῦ ἐρυθροποῦ μελαμβανοῦς τὸ χεῖλος καὶ τὴν κοιλίαν, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου ὀριζοντίως περιθεομένης κατὰ μυκηναϊκὸν τρόπον ὑπὸ δύο τεθλασμένων ἢ κυματοειδῶν γραμμῶν παραλλήλων (πρβλ. Wide ε. ἄ. σ. 32).

Οὐδεὶς σκελετὸς ἐν τοῖς ἄνω περιγραφείοις τάφοις εἶχε τὰ σκέλη κεκαμμένα.

Τὰ ἀγγεῖα τῶν τάφων τούτων — μὴ ἐξεταζομένων τῶν χειροποιήτων, ἅτινα ἐξακολουθοῦσι νὰ ἐμφανίζονται πανταχοῦ καίπερ χρόνου μακροῦ παρελθόντος ἀπὸ τοῦ πρώτου χαλκοῦ αἰῶνος, ὅτε τὸ πρῶτον ἀπαντῶσι *μετὰ* τῶν νεοφανῶν τότε τροχηλάτων (πρβλ. Τσουντα *Προϊστ. Ἀκροπ.* 125, 133 ἐξ. 142 ε. ἄ.) — εἶνε πολλάκις βαρέα, πηλοῦ κακοῦ, γανώματος ἐπίσης κακοῦ ἢ ἀμαυροῦ (μελανωποῦ εἴτε ἐρυθροποῦ) ἢ στίλβοντος δίκην νεοχύτου μολίβου, σχήματος ἐνίοτε νεωτερικοῦ, μὴ μυκηναϊκοῦ. Ἀνήκουσι λοιπὸν εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους περίοδον, εἰς ἣν ἀνήκουσι καὶ τὰ γνωστὰ ἀγγεῖα τῆς Σαλαμῖνος καὶ ἄλλων τόπων (ὄρα Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* σ. 310. S. Wide ε. ἄ. Burrows *The Discov. in Crete* 102, 209 *Stais Collect. Mycen.*² σ. 216 ἐξ. Μαρμαρίανης)¹, τὰ δεικνύοντα πλὴν ἄλλων καὶ τὰς ἄνω τεχνικὰς διαφορὰς ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν, χωρὶς νὰ εἶνε γεωμετρικά ὡς τὰ τοῦ ἀνεπτυγμένου τοιούτου τύπου².

¹ Ὁ συνάδελφός μου Παππαδάκης εἶπε μοι, ὅτι σύγχρονον τάφον, ἔχοντα κτιστὰς τὰς πλευρὰς ἐκ πλακωδῶν λίθων, εὗρεν ἐσχάτως ἐν Ὁρχομενῷ, ὅθεν ἐγνωρίζομεν καὶ ἀνάλογον οἰνοχοῖδιον ἐν τῷ ἐθνικῷ μουσεῖῳ ἀποκείμενον (Wide ε. ἄ. σ. 35). Ὁμοιοὶ ἦσαν ἴσως οἱ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Καββαδία ε. ἄ. 301 ἐξ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 35 ἐξ.). Παλαιότερους δὲ πρβλ. Τσουντα *Μυκ.* σ. 96. *Προϊστ. Ἀκροπ.* 126 [150].

² Περί τῶν γεωμετρικῶν στοιχείων, ἅτινα κατὰ τὴν ἄνω περίοδον εἰσερρύησαν εἰς τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον, ἀναφέρομεν τὴν τελευταίαν γνώμην τοῦ Wide ε. ἄ., ὅτι ταῦτα ἀνήκουσιν ἄλλῳ λαῷ ἢ ἄλλῳ ἀποικιακῷ στοιχείῳ μετὰ τινων μορφῶν εἰλημμένων ἐκ τοῦ πρωτογενεοῦς ῥυθμοῦ, πρὸς ὃν ὅμως ἀγνοοῦμεν τίς γέφυρα συνέδεε τὴν περὶ ἧς πρόκειται τεχνοτροπία. Ὁ *Fimmen Zeit und Dauer d. Kretisch - myken. Kultur* σ. 32 λέγων, ὅτι καθ' ὅλον τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν παρατηρεῖται τάσις πρὸς τὸ γραμμικὸν καὶ τὸ γεωμετρικόν, δὲν ἐννοεῖ διατὶ νὰ δεχώμεθα, ὅτι τοῦτο ἐξηκολούθει ἐκ τῶν πρωτογενῶν χρόνων καὶ ἀνθρώπων ὡς τεχνικὸς τρόπος λαϊκὸς παρὰ τὸν γνήσιον μυκηναϊκόν, ὄντα ἄρεστον εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ δεσπότης (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910, 233 Wide *Athen. Mitt.* 1896 σ. 408 ἐξ. Poulsen *Dipylonvasen* 67 ἐξ.), μέχρις οὗ ἡ πτώσις τούτων ἐπέτρεψε τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λαϊκοῦ τρόπου. Νομίζω νυν, ὅτι ἡ διαίρεσις ἐκείνη εἰς λαϊκὴν τέχνην καὶ τέχνην τῶν εὐγενῶν δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ καλῶς εἰς τὰ πράγματα:

Πρῶτον διότι ἄνθρωποι σύνοικοι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κρατήσωσιν αὐστηρὰ ὅρια ἐν τῇ προμηθειᾷ τῶν ἀναγκαίων αὐτοῖς ἀγγείων, ὥστε οἱ μὲν πλούσιοι νὰ ἀγοράζωσι μυκηναϊκοῦ τρόπου, οἱ δὲ πτωχοὶ τοῦ λεγομένου λαϊκοῦ. Πῶς τότε δὲν εὐρέθησάν λαϊκοὶ τάφοι τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων δεικνύοντες τὸν λαϊκὸν ἐκεῖνον τρόπον, ἐν ᾧ μεταξὺ τῶν καθαρῶς μυκηναϊκῶν διακρίνομεν πλουσίων καὶ πτωχῶν τάφους; Ἡ μήπως οἱ πτωχοὶ τάφοι τῆς Σαλαμῖνος καὶ οἱ ἄνω περιγραφέντες τῶν Θηβῶν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ισχυροὺς ἐπιδρομεῖς τοὺς ἀνατρεψάντας τὴν μυκηναϊκὴν εὐδαιμονίαν, ἣν ὅμως εὐρίσκομεν ἀκεραίαν εἰς τοὺς κυρίως μυκηναϊκοὺς τάφους; Ποῦ δὲ μεταξὺ τῶν δύο στρωμάτων τοῦ λαοῦ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ τοιαύτη σαφὴς διάκρισις διὰ τῶν οικιακῶν σκευῶν καὶ διαίρεσις τῆς τέχνης εἰς δύο συγχρόνους ἀλλὰ διαφοροὺς ἐντελῶς ῥυθμούς; Καὶ πῶς ἡ λαϊκὴ τέχνη ἐπὶ αἰῶνας παραμένει ἀβέλτερος, χωρὶς νὰ μιμηθῇ καὶ παρακολουθήσῃ

Ἐπαναλέγομεν, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι τῶν Θηβῶν ἔκλειντο ὑπὸ χῶματα καθα-
ρῶς καὶ γνησίως μυκηναϊκὰ κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ὀστρακὰ· δηλόν, ὅτι ὠρύχθη-
σαν ἢ κατεσκευάσθησαν οἱ τάφοι ἐν τῷ μυκηναϊκῷ στρώματι προϋπάρχοντι
εἶνε ἄρα νεώτεροι τῶν κυρίως μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ διὰ τοῦτο.

Ὁ χῶρος, ἐφ' οὗ ἐκτείνονται οἱ τάφοι, πρέπει, νομίζω, νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι
ἔκειτο ἔξω τῶν συγχρόνων αὐτοῖς τειχῶν τῆς Καδμείας· διότι καὶ κατὰ τοὺς
μυκηναϊκοὺς καὶ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους τοιαύτη ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα
συνήθεια κατὰ τὰς ταφὰς (ὄρα π. χ. Wace καὶ Dickins ἐν *Annual of the Br.
Sc. Ath.* XIII (1906 - 7) σ. 155 ἐξ.). Ἄλλ' εἶδομεν, ὅτι ὁ τάφος β (σ. 25) χρη-
σιμοποιεῖ ὡς πλευρὰν αὐτοῦ παχὺν τοῖχον, ὅστις φαίνεται ὡς τεῖχος πόλεως,
καμπυλούμενος κατὰ τὴν ὀφρὺν τῆς Καδμείας, εἶνε δὲ παλαιότερος τοῦ τάφου
καὶ ἐκαλύπτετο καὶ καλύπτεται ἀκόμη ἐν μέρει ὑπὸ μυκηναϊκῶν χωμάτων. Ὅτι
ἡδύνατο νὰ εἶνε τεῖχος τῆς Καδμείας, μαρτυροῦσι καὶ τὰ πρὸς Α ἐγγὺς τοῦ
πύργου λείψανα μυκηναϊκῶν κτιρίων. Ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ συναγάγωμεν, ὅτι
τὸ τεῖχος τοῦτο κατεστράφη ποτὲ ἐν μυκηναϊκοῖς χρόνοις, ἀνεκτίσθη δ' ὕστε-
ρον ἐνδοτέρω, ὥστε ὁ μεταξὺ χῶρος ἔμεινεν ἔξω, μεταβληθεὶς εἰς νεκροταφείον
τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων. Τοιαύτην καταστροφὴν γνωρίζομεν τὴν ὑπὸ
τῶν Ἐπιγόνων (ἄνω σ. 26 πρὸ βλ. δὲ καὶ Robert Oidipus I 121 ἐξ. καὶ Wilamo-
witz *Hermes* 1891, 240) καὶ ἴσως ταύτης τὰ ἀποτελέσματα ἔχομεν ἐνταῦθα.

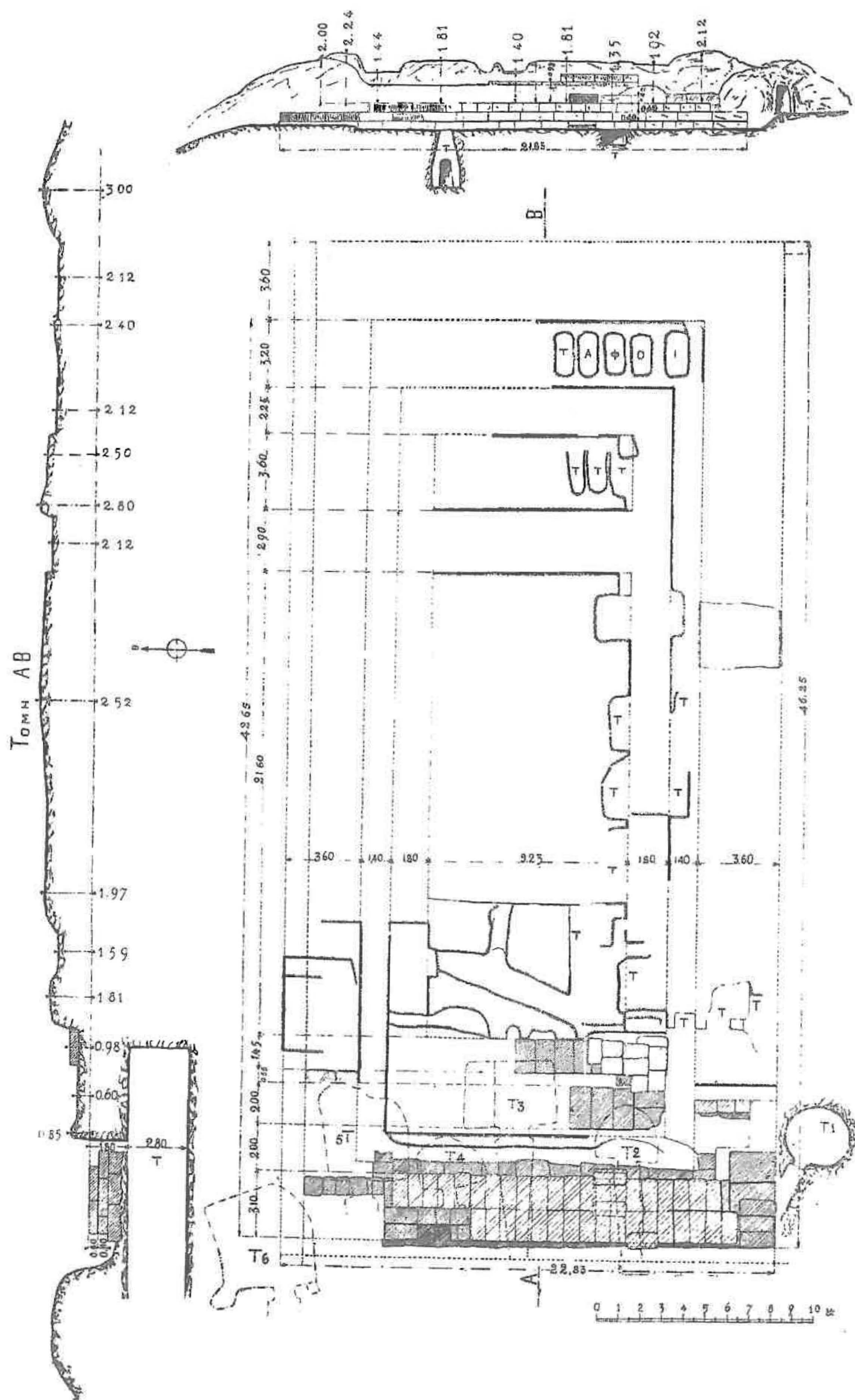
Τὸ διάδοχον, πάντως ἐνδοτέρω κτισθὲν τεῖχος, ἡδύνατο νὰ κεῖται ὅπου
περίπου ὁ καμπύλος τοῖχος τοῦ Α πύργου. Ἄν ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ κατὰ τὴν
κτίσιν τῶν ἰσοδομικῶν τούτων τειχῶν ἢ καὶ ἄλλοτε δὲν ἐγένετο τελεία, ἢ δ' ἀνα-
σκαφὴ προχωρήσῃ μετὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ πρὸς Β χώρου,
θὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον τοιαύτη τις γνώμη εἶνε βάσιμος¹.

τὴν παρ' αὐτὴν ἀκμάζουσαν καὶ μεταβαλλομένην ὑπερέτεραν· Αἰγυπτιακὴ στασιμότης δύναται νὰ ἀποδοῖῃ
εἰς ἐν μόνον τμήμα τοῦ «μυκηναϊκοῦ» λαοῦ;

Δεύτερον διότι τὰ ἐν τοῖς γνησίως μυκηναϊκοῖς τάφοις εὗρισκόμενα ἐξαιρετικῶς τινα διάφορα καὶ δι-
γεωμετρικὰ ἰδίῳ τύπῳ ἀγγεῖα (πρὸ βλ. Θηβῶν *Ἐφ. Ἀρχ.* 1910, σελ. 231, εἰκ. 22, 23) ἔχουσι τοιαύτας σχή-
ματος, πηλοῦ καὶ γανώματος διαφορὰς ἀπὸ τῶν καθαρῶς μυκηναϊκῶν, ὥστε νὰ ἐμφανίζωνται ὡς ξενικά·
προερχόμενα πιθανῶς ἐξ ἐργαστηρίων κειμένων ἐν τόποις, ἐν οἷς ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχεν ἐκνι-
κήσει πᾶσαν παλαιότεραν παράδοσιν (ὡς π. χ. ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι).

Μοὶ φαίνεται λοιπὸν πιθανώτερον, ὅτι νέον λαϊκὸν στοιχεῖον, εἰσδύσαν εἰς τὰς χώρας τοῦ μυκηναϊ-
κοῦ πολιτισμοῦ, μετήνεγκε τὰ καινοφανῆ στοιχεῖα τῆς κεραμεικῆς τέχνης, ἅτινα βαθμὴδὸν συναναμειγνύον-
ται μετὰ τῶν τῆς μυκηναϊκῆς ὑποχωρούσης (πρὸ βλ. *Böhlau Jahrb. d. Inst.* 1888 σ. 349 ἐξ. 353 ἐξ. *Springer-Wolters Die Kunst d. Alt.*¹⁰ σ. 137). Καὶ μόνον δὲ διὰ τοῦτο θὰ ἔδει νὰ εἰκάσωμεν ἱστορικὸν τι
γεγονός, οἷον ἡ κάθοδος λαῶν ἀπὸ βορρᾶ, ἃν ἡ παράδοσις δὲν διέσωζεν αὐτὸ ὡς κάθοδον τῶν Ἀωριέων.
Ὅρα καὶ κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 16 τοῦ Κολωνακίου.

¹ Ὁ εὐαγὴς πύργος τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν, ἐφ' ᾧ ἐκεραυνώθη ὁ Καπανεύς, γνωστὸς τοῖς τραγικοῖς
(π. χ. *Εὐρ. Ἰκ.* 652), ἡδύνατο νὰ εἶνε στρογγύλος, ὡς οἱ ἀνασκαφέντες, οἵτινες τότε κατὰ μίμησιν θὰ ἐκτί-
σθησαν ὅμοιοι τοῖς προκατόχοις. Αἱ ἐτρουσκικαὶ ὁμῶς κάλπιδες, ἃς ἐρευνᾷ ὁ Robert Oidipus I 228 ἐξ. II
85 δὲν πιστεύω, ὅτι ἀντιγράφουσι πραγματικὴν κατάστασιν εἰκονίζουσαι ἀψιδωτὰς θύρας.

Εἰκ. 30. Διάγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐρείπιων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος.
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ ΘΗΒΑΪΚΑ

Δ' Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΙΣΜΗΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ¹

(Εικὼν 30).

Τὸν ναὸν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος πάντες οἱ μέχρι τοῦδε γράψαντες περὶ Θηβῶν ἐτοποθέτησαν ἐκεῖ, ἔνθα νῦν ἱδρύται ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Λουκά² τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν (εἰκ. 31 Α). Ἀλλ' ὀλίγω βορειό-

Εἰκ. 31. Ἀπὸ δυσμῶν ἀπομυς πρὸς τὸν Ἰσμηνιον λόφον. Α τὸ νῦν νεκροταφεῖον καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Λουκά. Β Ἰσμηνιος λόφος. ΓΔ Τευμησός. Εὐπρὸς δεξιὰ μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου.

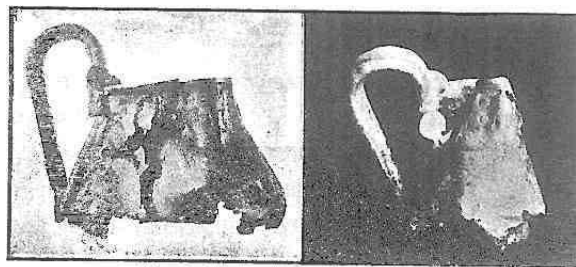
τερον τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου ἐπὶ τοῦ συνεχομένου μαστοειδοῦς λόφου (Β) ἐφαίνοντο λίθοι τινὲς σύμπηκτοι εἴτε κροκαλοπαγεῖς μεγάλοι, εἰσχωροῦντες

¹ Τὸ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ μαντεῖον ὀνομάζει ὁ Σχολ. Πινδ. Πυθ. 11, 5 ἐξ. «τοῦ Τηνέρου ἱερὸν χρηστήριον» ἐκ τοῦ μάντεως Τηνέρου υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Μελίας. — Ὁ Πρόκλος ἐν Φωτ. Βιβλιοθ. σ. 301 ἐκδ. Bekker καλεῖ τὸν Ἀπόλλωνα τούτον καὶ Γαλάξιον, ἀνθ' οὗ ὁ Bekker προτείνει μετ' ἀμφιβολίας Χαλάξιον. Ἀλλὰ τὸ συχνὸν ὄνομα Γαλαξίδωρος καὶ τὸ Γαλάξιον ἐν Βοιωτίᾳ (Πλουτ. π. τ. μη χρᾶν ἐμμ. νυν τὴν Πυθίαν 29) ἐνισχύουσι τὴν γραφὴν τοῦ Φωτίου (πρβλ. καὶ Gruppe Griech. Religionsgesch. 1242 σημ.). Τὸ Γαλαξίδωρος εἶνε οἶον τὸ Ἰσμηνόδωρος.

² Αὕτη εἶνε πιθανώτατα ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγ. Λουκίας (:), ἣν κατεῖχεν ἕξω τῶν Θηβῶν τὸ τάγμα τῶν Ναϊτῶν κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν³ ὅρα W. Miller Ἰστ. τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι μετὰφρ. Σπ. Λάμπρου I σ. 104.

βαθέως εἰς τὰ χώματα. Οἱ λίθοι οὗτοι ὥς καὶ ἡ κατεύθυνσις τῶν πέτρων τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ τειχῶν τῆς κάτω πόλεως, ἅτινα εἶχεν ἀνεύρει ὁ Καλόπαις (*Πρακτικά* 1892 σ. 42 ἐξ.), μὲ ἔπεισαν, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ κεῖται οὐχὶ ἐν τῷ νεκροταφείῳ, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ τούτου λόφου. Ἀνεξήτουν δ' εὐκαιρίαν νὰ ἐκτελέσω αὐτόθι ἀνασκαφάς, καὶ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην παρέσχε μοι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ λόφου Σπ. Ἰγγλέσης, ὅστις, θέλων νὰ προκαλέσῃ ἀπαλλοτριώσιν τοῦ κτήματός του ὑπὸ τοῦ Κράτους, προσηνέχθη ἰδίᾳ δαπάνῃ κατὰ τὸν νόμον νὰ ἀνασκάψῃ, διευθύνοντος ἐμοῦ τὰς ἐργασίας. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης γενομένης τῷ 1910 ὑπῆρξαν ἐπιτυχῆ· διότι τὰ ἐρεῖπια τοῦ ναοῦ, καίπερ σφόδρα κατεστραμμένα, εὐρέθησαν ὅμως καὶ περιγράφονται ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ἀληθῶς εἰπεῖν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἐγὼ οὐδὲν τεκμήριον εὗρον, ὅτι ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς εἶνε τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος· τὸ πρέπον τεκμήριον ὅμως ἦτο ἤδη ἐν ἀγνοίᾳ μου πρότερον ἠύρημένον, ὁφείλω δὲ τὴν ὑπόδειξιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἄλλοτε συνάδελφόν μου, τὸν νῦν καθηγητὴν Ἀνδρέαν Σκιαῦν. Εἶχον δηλ. παραληφθῆ πρὸ τοῦ 1900 παρὰ τοῦ Σπ. Ἰγγλέση πλὴν ἄλλων τινῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, ἅτινα εἶνε κατατεθειμένα εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν Θηβῶν, καὶ δύο χαλκᾶ ἀγγεῖα, πάντα τυχαίως εὐρεθέντα παρὰ τὰ ἐρεῖπια τοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέντος ναοῦ κατὰ τὴν δυτικὴν ὀφρὺν τοῦ μαστοειδοῦς λόφου. Τὰ ἀγγεῖα εἶχον μετενεχθῆ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἔνθα καὶ ἀπόκεινται. Εἶνε δὲ τὰ ἐξῆς:

Εἰκ. 32. Οἰνοχόη χαλκῇ ἐνεπιγραφος ἐκ τοῦ Ἰσμηνίου· β ὡς εὐρέθη· α ὡς διωρθώθη νῦν.

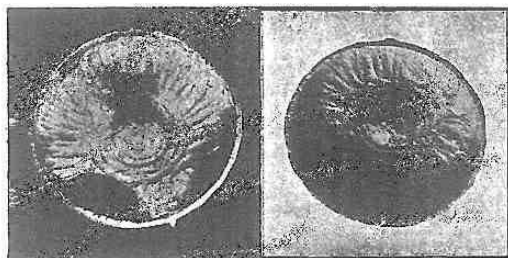
1) (Ἀριθ. εὐρετ. 12343) (εἰκ. 32). Οἰνοχόης χαλκῆς μονώτου τὸ ἄνω μέρος μετὰ στομίου περιφερικοῦ (διαμ. 0.07 περίπου, σφῆζ. ὕψ. 0.09). Παρὰ τὸ χεῖλος ἔξω δίστιχος ἐπιγραφή βουστροφηδόν· ὕψ. γραμμ. 0.004 - 0.006, διάστιχον 0.004.

ΤΞΚΞΘΞΛΛ.ΟΤΞΙΧΙΙΟΠ

Ο

ΠΟΛΟΜΙΤΟΙΒ.ΣΛ ΕΜΙΟΙ

Πολύκετο[s] ἀνέθεκε τὸ πόλ(λ)ονι τῷ Η[ι]σμενίῳ.

Εἰκ. 33. Φιάλη ὀμφαλωτῆ χαλκῆ ἐνεπίγραφος ἐκ τοῦ Ἰσμήνιου.

2) (Ἀριθ. εὗρετ. 12344) (εἰκ. 33). Ὀμφαλωτὴ φιάλη χαλκῆ (διάμ. 0.10, ὑψ. 0.02). Ἐκ δύο κύκλων ἔξω περὶ τὸν ὀμφαλὸν ἡγμένων ἀναχωροῦσι πρὸς τὰ χεῖλη στενὰ φύλλα καμπύλα μὲν ἔξωθεν, ἔγκοιλα δὲ ἔσωθεν ἐμφανιζόμενα. Τὰ χεῖλη τῆς φιάλης εἶνε διαβεβρωμένα ὑπὸ σκωρίας ἐπάνω, ἀλλ' ἀναγινώσκειται ἐπ' αὐτῶν ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ

ΜΑΝΕΘΕΥΤΡΑΘΑΝΑΙΤΑΙΡΡ.ΜΙΙΙΙΙ
 — — — ΜΑΝΕΘΕΚΕΤΑΘΑΝΑΙΤΑΙΡΡΟΜΑΙΑΙ
 — — — — ν ἀνέθηκε τᾶθάναι τᾷ Πρ[ο]ν[αία]ν

τῆς λέξεως **Προναίαι** τὰ λείψανα εἶνε οἷα καὶ ὅσα ἀπαιτοῦνται, ἵνα ἡ συμπλήρωσις ᾖ ἀσφαλής.

Αἱ δύο αὗται ἐπιγραφαὶ τοῦ 7' αἰῶνος π. Χ. ἔχουσι στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἱερὸν καὶ τὸν ναόν, ὃν ἀνέσκαψα. Ἡ πρώτη δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐπεξηγήσεως· εἶνε ἀνάθεσις εἰς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα αὐτόν. Ἡ δευτέρα εἶνε ἀνάθεσις εἰς τὴν Προναίαν Ἀθηνᾶν, ἣτις μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἐλατρεύετο ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν ἱερὸν λόφον. Ὁ Πausanias ἐν 9, 10, 2 λέγει: «πρῶτα μὲν δὴ λίθου **κατὰ τὴν εἴσοδόν ἐστιν** Ἀθηνᾶ καὶ Ἑρμῆς, ὀνομαζόμενοι πρόναοι· ποιῆσαι δὲ αὐτὸν Φειδίας, τὴν δὲ Ἀθηνᾶν λέγεται Σκόπας· **μετὰ δὲ ὁ ναὸς ᾠκοδόμηται**· τὸ δὲ ἄγαλμα μεγέθει τε ἴσον τῷ ἐν Βραγχίδαϊς ἐστὶ καὶ τὸ εἶδος οὐδὲν διαφόρως ἔχον 3. Ἔστι δ' ἐνταῦθα λίθος, ἐφ' ᾧ Μαντώ φασι τὴν Τειρεσίου καθέζεσθαι. Οὗτος μὲν **πρὸ τῆς εἴσοδου** κεῖται» Ἀφ' οὗ ἡ δευτέρα εἴσοδος εἶνε τοῦ ναοῦ, ἡ πρώτη μόνον τοῦ τεμένους δύναται νὰ εἶνε (ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Blümmner καὶ τοῦ Hitzig ὡς καὶ τοῦ Durm *Die Baukunst d. Gr.*³ σ. 230)· τοῦτο δὲ τὸ τέμενος γινώσκει καὶ λέγει ὁ Pausanias ἐν 9, 10, 5 «ὡς δὲ Ἀπόλλωνα εὐρών (Κάανθος) ἔχοντα Μελίαν οὐκ ἐδύνατο ἀφελέσθαι, πῦρ ἐτόλμησεν ἐς τὸ τέμενος ἐνεῖναι τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦτο, ὃ νῦν καλοῦσιν Ἰσμήνιον».

Ἄλλ' ἴσταντο κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν ὑπαίθρῳ τὰ ἀγάλματα τῶν εἰρημένων θεῶν ἢ ἦσαν ἰδρυμένα ἐντὸς ἰδίων ναῶν; Ὁ Ἑρμῆς ἐλατρεύετο συχνὰ ὡς προπύλαιος (ὄρα π. χ. Gruppe *Gr. Mythol.* σ. 1337, 6) τιθεμένου ἀπλῶς τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ πρὸ τῶν πυλῶν, ἀλλ' ἡ Προναία Ἀθηνᾶ

καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ εἰς τὸ Πτόλον πιθανῶς (B. C. H. 1887 σ. 5 Ἀρχ. Δελτ. 1915, 110) εἶχεν ἴδιον ναόν. Ἀναφέρει δὲ ὁ Σοφοκλῆς (*Οιδ. τύρ.* 20) δύο *ναοὺς* τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Θήβαις, ὁ δὲ Σχολιαστὴς παρατηρεῖ αὐτόθι, ὅτι «δύο ἱερὰ ἐν ταῖς Θήβαις ἴδρυται τῇ Ἀθηνᾷ, τὸ μὲν Ὀγκαίᾳς τὸ δὲ Ἴσμηνίας». Ἡ Ἴσμηνία Ἀθηνᾶ λοιπὸν εἶνε, νομίζω, ἡ Προναία, ἐντὸς δὲ τοῦ ναοῦ αὐτῆς ἦτο ἀφιερωμένη ἢ ἐνεπίγραφος φιάλη¹ (πρβλ. καὶ Bötticher *Baumcultus* 388).

Διὰ τούτων λοιπὸν τῶν δύο ἐπὶ τόπου εὐρεθέντων ἐνεπιγράφων χαλκῶν μνημείων ἔχομεν μεμαρτυρημένα δύο ἱερὰ γνωστὰ καὶ ἐκ τῆς ἄλλης παραδόσεως². Τούτων τὸ ἕτερον ἀνέσκαψα, δηλ. τὸν ναὸν τοῦ Ἴσμηνίου Ἀπόλλωνος, ὅστις, κατὰ τὰ εὐρεθέντα λείψανα ἀνφοκοδομήθη τρίς. Τῶν ἀλληλοδιαδόχων τούτων κτιρίων τὰ λείψανα θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις, ἐνεκα ἀνάγκης προκυπτούσης ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀναδρομικῶς, ἥτοι κατὰ σειρὰν ἀντίστροφον πρὸς τὴν χρονικὴν αὐτῶν ἀκολουθίαν.

I. Ο ΝΕΩΤΑΤΟΣ (ΤΡΙΤΟΣ) ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΙΣΜΗΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

(Εἰκ. 30 ἐν σ. 33).

Κρηπίδωμα. — Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε διεύθυνσιν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ὁ δὲ δυτικὸς αὐτοῦ τοῖχος ἦτο παρὰ τὴν δυτικὴν ὄφρυν τοῦ λόφου, 4-5 μ. ἀπέχων τοῦ πρσανοῦς νῦν. Ὁ λόφος εἶνε, ὡς ὅλοι οἱ λόφοι τῶν Θηβῶν, βράχος σύμπληκτος κροκαλοπαγῆς καὶ ἐπομένως εὐθρυπτος, πρὸς τὸ δυτικὸν δὲ μέρος ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ ταπεινοῦται, ὥστε ἐγένετο ἀνάγκη νὰ θεμελιωθῇ τὸ κτίριον ἐνταῦθα βαθύτερον ἢ εἰς τὰ ἄλλα μέρη. Μόνα δὲ τὰ βαθύτερα ταῦτα θεμέλια ἐσώθησαν κτιστά, ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ κτιρίου ἔχομεν ὑψηλότερον πρὸς Α τὴν ἐν τῷ φυσικῷ βράχῳ λελαξευμένην κοίτην τῶν θεμελίων, ἣτις λείπει πάλιν κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν καὶ τὸ πλεῖστον πρὸς Α μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς, ἔνθα νῦν ἐταπεινώθη πως τὸ ἔδαφος. Ἐκ τοῦ χάρτου τῆς κατόψεως τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ (εἰκ. 30, 34 καὶ 35) γίνεται δῆλον, ὅτι ἀπὸ τοῦ ὑψίστου σημείου τοῦ βραχέωδους θεμελίου μέχρι τοῦ ταπεινοτέρου εἶνε βάθος 3.92 μ. ἥτοι σχεδὸν 10 δόμοι ὕψ. 0.40 μ. περίπου. Δύο δὲ δόμους περίπου ὑπεράνω τοῦ ὕψους τούτου

¹ Ὁ Σχολ. τοῦ Λυκόφρ. 520 λέγει, ὅτι καὶ «Ὁμολοῖς τιμᾶται παρὰ Θηβαίοις (Ἀθηνᾶ)», ἀλλὰ ποῦ ἀκριβῶς, ἀγνοοῦμεν. Θὰ ἴδωμεν μόνον, ὅτι αἱ Ὁμολοίδες πύλαι εἶνε ἐγγὺς τοῦ Ἴσμηνίου, ὅθεν γίνεται πιθανόν, ὅτι Ὁμολοῖς Ἀθηνᾶ εἶνε αὐτὴ αὕτη ἢ Ἴσμηνία ἢ Προναία.

² Δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι καὶ τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Πτοίων, Μάστος ἀνέθεαν τῷ Ἴσμενίῳ» ἀγορασθὲν ὡς δῆθεν ἐν Χαλκίδι εὐρεθὲν, προέρχεται ἀληθῶς ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις Ἴσμηνίου ἱεροῦ, τῆς βοιωτικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς ἐμφανισμένης καὶ ἐπιγραφικῶς. Ὅρα I.G. VII, 2455² πρβλ. καὶ τὸ ἀγγεῖον Ἐφημ. Ἀρχ. 1900 σ. 109 ἐξ.

θὰ ἔκειτο ἡ εὐθυντηρία εἰς τὸ ὕψος τῶν χωμάτων τοῦ λόφου, καὶ εἶτα ἦσαν αἱ βαθμίδες τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τοῦ βαθέως ἐγκοιταζομένου δυτικοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ σφύζονται κυρίως τρεῖς δόμοι κατὰ τὸ πλεῖστον, προσέτι δὲ καὶ λίθοι τινὲς ὑψηλοτέρου τετάρτου δόμου. Ὁ κατώτατος συγκροτεῖται κυρίως ἐκ μακρῶν πλίνθων καθα-

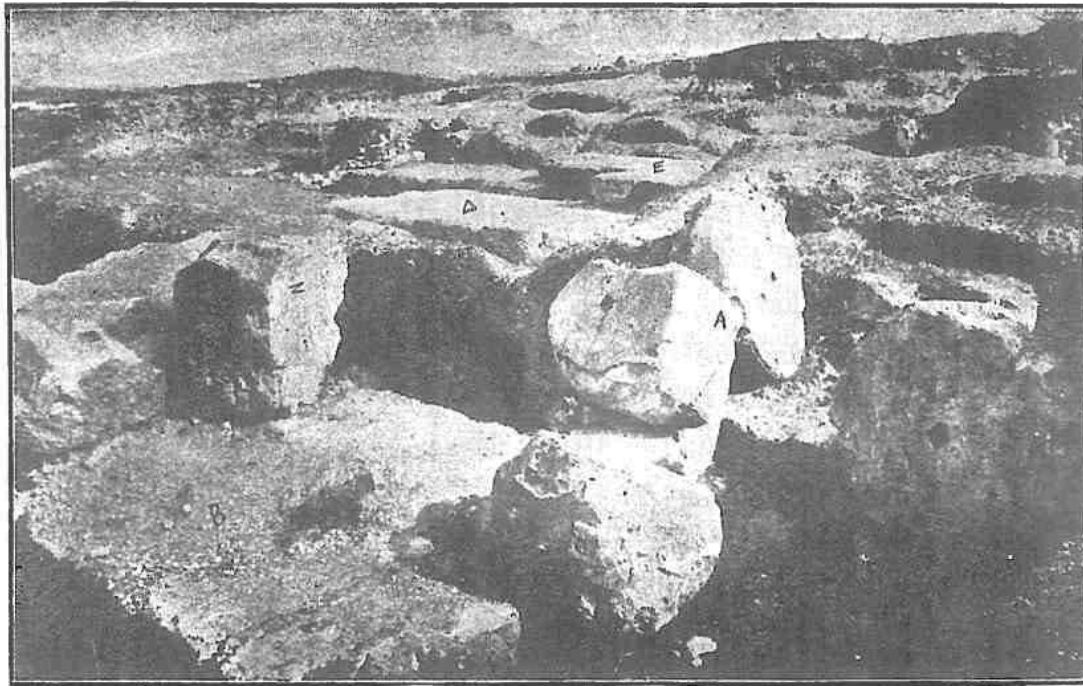

Εἰκ. 34. Ἀποψις ἀπὸ Ν τῶν δυτικῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Α κιονόκρανον. Β κρηπίδωμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς περιστάσεως. Δ καὶ Ε παράλληλοι τῷ κρηπιδώματι τούτῳ τοῖχοι πρὸς ἀνατολὰς. Ζ ἀντιθήματος τοῦ ἐπιστυλίου τεμάχιον. Ἀριστερὰ ἐμπρὸς τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου.

ροῦ λευκοῦ πώρου, προερχομένων ἐξ ἄλλου κτιρίου· διότι δεικνύουσιν τινες στενὴν ἀναθύρωσιν (πλ. 0.05)¹ πρὸς τὰ ἔξω μάλιστα βλέπουσαν νῦν πολλαχοῦ, καὶ ἄλλην δὲ ἐργασίαν προὔποθέτουσαν ἄλλην ἀρχικὴν χρῆσιν τῶν λίθων. Ὑπάρχει δὲ καὶ τις λίθος στυλοβάτου ἀνάστροφος κείμενος νῦν, ἔχων δὲ συμφυὲς τὸ

¹ Στενὴν ἀναθύρωσιν γινώσκουμεν π. χ. ἐκ τοῦ Πεισιστρατείου ἑκατομπέδου καὶ τῶν ἀρχαίων κτιρίων τῆς τε Ἀκροπόλεως καὶ τῶν Δελφῶν. Ἡ ἀναθύρωσις τῶν ἄλλων πώρων λίθων τοῦ Ἰσμηνίου ναοῦ εἶνε 0.11 ἢ 0.14 (ὄρα καὶ τὴν εἰκ. 39).

κατώτατον μέρος (ὑψ. 0.08) δωρικοῦ κίονος, οὗ σφύζεται τομεὺς φέρων ἐπίχρυσμα μαρμαροκονίας καὶ λείψανα *χρώματος ἐρυθροῦ εἰς τὰς ὑπολειφθείσας πέντε ῥαβδώσεις* (χορδὴ 0.122, βέλος 0.014). Ὁ κατώτατος οὗτος δόμος τοῦ θεμελίου ἐξέχει τῆς κατακορύφου τῶν λοιπῶν ἀκανονίστως μέχρι 0.25 πρὸς Δ, κατὰ τὸ βόρειον μᾶλλον ἥμισυ τῆς πλευρᾶς ταύτης. Ἐπὶ τοῦ δόμου τούτου εἶνε οἱ ἀνώτεροι δύο ἐκ συμπήκτων εὐθρύπτων λιθίνων πλίνθων (ἀναθύρωσις 0.16) ἐκτισμένοι, δεικνυσσῶν τινων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν (δυτικὴν) ὄψιν αὐτῶν ἀνὰ ἓν

Εἰκ. 35. Ἀποψὺς ἀπὸ ΝΔ τῶν δυτικῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος (πβλ. εἰκ. 34). Πρὸ τοῦ κιονοκράνου Α σπόνδυλος ἀρράβδωτος μετ' ἀγκῶνος φέροντος γράμμα Ε λαξευτόν.

τῶν γραμμάτων +, +, +, M, I καὶ ἅπαξ N I εἰς παλαμιαῖον μέγεθος. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τούτων δύναται νὰ κατέλθῃ καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Δ' αἰ. π. Χ., εἶνε δὲ ταῦτα σύμβολα ἢ ἀπλογραφαίαι τῶν προμηθευτῶν τῶν λίθων (πρβλ. Durm ἔ. ἀ. σ. 221). Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ θεμελίου εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένον, ἀλλὰ μία σειρὰ λίθων σφύζεται, δεικνύουσα σχεδὸν ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶ τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ, συμπληρουμένη ὑπὸ ἐνὸς ἐλλείποντος λίθου. Τὸ πλάτος τοῦτο εἶνε 22.83 μ. Τέσσαρες λίθοι, πιθανῶς τοῦ ἄκρου τούτου θεμελίου, ἐξηγμένοι ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, ἐτέθησαν πλησίον ὀρθιοι, μέλλοντές ποτε νὰ ἀποκομισθῶσιν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ νεωτέρων λιθοθηρῶν καὶ παρέμειναν οὕτω. Εἰς τῶν λίθων ἔχει παλαμιαῖα τὰ γράμματα ΔΝ.

Ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων τοῦ δυτικοῦ τούτου λειψάνου τὰ θεμέλια τῶν μακρῶν

πλευρῶν τοῦ ναοῦ ἄρχονται ἀνυψούμενα, ὡς ἐρρήθη, μέχρι 3.92 ἀπὸ τῆς βαθυτάτης κοίτης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἥτοι 2.72 ἀπὸ τοῦ τρίτου δόμου αὐτῆς.

Ἡ κάτοψις τῶν θεμελίων δεικνύει ναὸν περιπτερον μήκους 46.25 μ. καὶ πλ. 22.83 μ., ὑπολογιζομένης ὅλης τῆς ταινίας τῆς λαξευτῆς κοίτης τῶν θεμελίων, καίπερ καταλειπομένης ἐνιαχοῦ ἀπληρώτου ὑπὸ τοῦ κτιρίου κατ' ἀμέλειαν ἢ ἀνάγκην συνήθη εἰς τὰ κατάγια μεγαλόλιθα θεμέλια ¹.

Τὸ θεμέλιον τῆς μέσης σειρᾶς τῶν κίωνων τῆς στοᾶς τοῦ ὀπισθοδόμου, ἀπέχον τοῦ ἔξω θεμελίου 2 μ. περίπου, ἔχει πάχος 2 μ., μετὰ κενὸν δὲ χῶρον 0.50 περίπου εἶνε ἔτι ἀνατολικώτερον τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου τοῦ ὀπισθοδόμου πάχους 1.50 περίπου. Τὰ δύο ταῦτα θεμέλια συμπλέκονται εἰς τὸ Ν ἄκρον, ὥσει ἔβαινεν αὐτόθι παραστάς καὶ δὲν ὑπῆρχον γωνιαῖοι κίονες, εἰ καὶ τοιαύτη ἐρμηνεία δὲν εἶνε ἀναγκαία (πρβλ. Ὁρλάνδον *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 σ. 96). Τὸ μήκος τοῦ σηκοῦ εἶνε 21.60 μ. τὸ δὲ πλ. 9 μ. περίπου, ἀπαιτοῦν πιθανῶς στηρίγματα τῆς στέγης ἔνδον ἥτοι ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας, ὧν ὅμως οὐδὲν ἔχνος εὔρομεν ἐφ' ὅσον ἐσκάψαμεν.

Διαφοραὶ τινες ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ σχεδίου τῶν περιπτέρων ναῶν παρατηροῦνται εἰς τὸ πάχος καὶ τὴν διάταξιν τῶν τριῶν παραλλήλων θεμελίων τῶν στενῶν πλευρῶν: τὸ θεμέλιον τοῦ περσοῦ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τῆς παραλλήλου κιονοστοιχίας πρὸς Α μὲν 3.20 μ., πρὸς Δ δὲ 2.00 μ. Τὸ πάχος τοῦ δευτέρου τούτου θεμελίου εἶνε πρὸς Α μὲν 2.25, πρὸς Δ δὲ 2.00 μ.², ἢ δ' ἀπόστασις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θεμελίου τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ εἶνε πρὸς Α μὲν 3.60 πρὸς Δ δὲ 0.50 ³ καὶ τὸ πάχος τούτου τοῦ θεμελίου πρὸς Α μὲν 2.90, πρὸς Δ δὲ 1.45 μ. ἥτοι τὸ ἥμισυ.

Βεβαίως ὁ πρόναος εἶνε εὐλογον νὰ εἶνε εὐρύς, ἵνα ἐξαρκῇ πρὸς ἴδρυσιν

¹ Τὴν ταινίαν ταύτην κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ θεμελίου ἠῦρυναν ὀλίγον οἱ ἐμοὶ ἐργάται, ἵνα σκαίπτοντες εὔρωσι τὸν πυθμένα τῶν θεμελίων.

² Τὰ 0.25 τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους τῶν δύο τούτων θεμελίων ἴσως ἀπεσθεννύντο εἰς τὸ κτιστὸν ὑψηλότερον μέρος.

³ Δὲν εἶνε ἀπιθανόν, ὅτι μεταξὺ τῶν «παραστάδων» τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸν ὀπισθοδόμον δὲν ὑπῆρχε κιονοστοιχία, ἀφ' οὗ τὸ ἐκεῖ θεμέλιον καὶ στενὸν εἶνε καὶ ἐγγὺς ἄγαν πρὸς τοὺς παραλλήλους τοίχους κεῖται. Ἰσως ἄλλος τις φραγμὸς ἦτο ἐκεῖ. Ἀπίθανον εἶνε, ὅτι τὸ δεύτερον θεμέλιον τοῦ ὀπισθοδόμου εἶνε θεμέλιον αὐτοῦ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ὅτε τὸ ἐσωτερικὸν θεμέλιον θὰ ἀνῆκεν εἰς ἐξέδραν τινά, οἷα ἡ τοῦ λιθίνου ναοῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἐν Δελφοῖς (Κεραμοπούλλου *Τοπογρ. τῶν Δελφῶν* σ. 87) ἢ εἰς ἐπίμηκες βάθρον ἀγαλμάτων, οἷον ὑπῆρχεν ἐν πολλοῖς ναοῖς (π. χ. ἐν τῷ μεσαίῳ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ κλ.)· μᾶλλον φαίνεται, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ σύμπλεγμα τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, ἀρχικῶς ὀρυχθέν καὶ κτισθὲν μετὰ τῶν ἄλλων μερῶν, δὲν εἶνε δὲ συμπλήρωμα, οἷον εἶνε τὸ βάθρον τῶν ναῶν, ὅπερ ἐνταῦθα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ εἶνε οὔτε ἐπίμηκες οὔτε λίαν ἰσχυρόν, ἀφ' οὗ ἐβάσταζε ξύλινον ἀγαλμα κατὰ τὸν Πausanίαν.

ἀναθημάτων ἢ ἄλλων μνημείων, οἷον ἦτο ἐνταῦθα ὁ δίφρος τῆς Μαντοῦς¹. Φαίνεται μάλιστα πιθανόν, ὅτι καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς Ἠνιόχης, ἦν ταυτίζει πρὸς τὴν Ἥραν ὁ Πausanias (9, 39, 5 πρὸς Gruppe 79; 1126) καὶ τῆς Πύρρας, ἴσως δὲ καὶ πολλοὶ τῶν τριπόδων (Paus. Πινδ. Πυθ. 11, 4 ἐξ. Στράβ. 9, 2, 4), οὓς ἀνέθετον οἱ δαφναφορήσαντες τῷ Ἀπόλλωνι² θὰ ἦσαν ἰδρυμένοι ἐν τῷ προνάῳ. Ἐπειδὴ δὲ τό τε κέδρινον ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἔργον τοῦ Κανάχου ὄν (Paus.), καὶ ὁ δίφρος τῆς Μαντοῦς καὶ ὁ ὀνομαστὶ μνημονευόμενος τρίπους τοῦ Ἡρακλέους ὁ φέρων τὰ «Φοινικία» ἢ «Καδμήια γράμματα» καθ' Ἡρόδοτον 5, 58 ἐξ. ὥς καὶ οἱ ἕτεροι δύο οἱ ὑπὸ τούτου μνημονευόμενοι εἶνε ἔργα πολὺ παλαιότερα τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνάγεται ὁ ναός, ὁ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, ἃ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐδραζόμενός ποτε, συνάγομεν, ὅτι ἡ εὐρύτης τῶν ἀνατολικῶν στοῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἡ στενότης τῶν δυτικῶν δὲν ἦσαν ἀπλῇ ιδιορρυθμία τοῦ ἀρχιτέκτονος, ἀλλ' ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ ὠρισμένων ἀναγκῶν, αἵτινες ἔδει νὰ θεραπευθῶσιν ἐν τῷ νέῳ κτιρίῳ. Τὰ παλαιότερα ἐκεῖνα μνημεῖα ἔμελλον νὰ στεγασθῶσιν ἐν τῷ προνάῳ τοῦ νέου ναοῦ καὶ τούτου ἕνεκα τὸ σχέδιον ἐγένετο εὐρύτερον πρὸς Α. Τοιοῦτόν τι συνέβη καὶ ἐν Δελφοῖς ἐν τῷ λιθίνῳ ναῷ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς³. Ἰσως δὲ καὶ τὸ ἥμισυ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου τοῦ σηκοῦ ἐχρησίμευε πρὸς ἰδρυσιν βάρους διὰ τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα ἀναθήματα.

Ὅτι ὁ πρόναος ἡνοίγετο πρὸς Α, ἐδέχθημεν ἤδη σιωπηρῶς ἐν τοῖς ἄνω.

¹ Paus. 9, 10, 3. Τὸν δίφρον τῆς Μαντοῦς ἀναγνωρίζει ὁ Panofka Arch. Zeit. 1845 σ. 49 ἐξ. ἐν τινι Πομπηϊανῇ τοιχογραφίᾳ, συμφωνεῖ δὲ τούτῳ ὁ Σβορώνος *Jour. intern. d'arch. num.* 1909-1910 σ. 238, 271. Ἐγὼ ἐν διαλέξει μου γενομέναις ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ Ἀθηνῶν (πρὸς *Πρακτικά* 1911 σ. 61) «περὶ εἰκόνων παλαιστῶν τῆς παρὰ τὸ Δῆλιον μάχης (424 π. Χ.)» ἰσχυρίσθην, ὅτι ἡ ἐπὶ λίθου ἀργεῦ καθήμενῃ γυναικίᾳ μορφῇ ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ μέλανος ἐπιτυμβίου λίθου τοῦ Ῥύγκωνος ἐν τῷ Μουσεῖῳ Θηβῶν (BCH, 1902 πίν. VIII) εἶνε ἡ Μαντὼ ἐπὶ τοῦ «δίφρου», ὁ δ' ἀπέναντι αὐτῆς γέγωνε καὶ ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ μετὰ στοργῆς (πρὸς *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1903, σ. 104 σημ. *Jahrbuch* 1913 σ. 332 πίν. 29, 30, ἐνθα τὸ θέμα ἀποδεικνύεται προσφιλὲς τῇ βοιωτικῇ τέχνῃ) ἐρείδων τὰς χεῖρας ὄρθιος παῖς, παραγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιγράψαντος τὸν λίθον ζωγράφου Bagge, εἶνε πατήρ καὶ υἱὸς ὁ ἕτερος, ὁ υἱὸς μὲν ὁ ποτὲ «δαφναφόρος» ἱερεὺς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος (Paus. 9, 10, 4), αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥύγκων ὁ εὖ μὲν εἶδους εὖ δὲ ἔχων καὶ ῥώμης καὶ κατακέντητον ἐσθῆτα καὶ στέφανον δάφνης φορῶν ἀμφιθαλὲς παῖς, ὁ δὲ πατήρ ὡς ὁ μάλιστα αὐτῷ οἰκεῖος, ὁ βασιτάζων τὴν «κοπὴν» (Πρόκλ. παρὰ Φωτ. βιβλ. ἐκδ. Bekker σ. 321 πρὸς *Ἡρόδ.* 1, 52, 5, 59 ἐξ. *Πλουτ. ἡθ.* 335, *Bötticher [Baume]* 385 ἐξ. *Stephani Anst. Heracl.* 221 ἐξ. *C. Bédérer Grèce* 1910, σ. 183, *Guide Joanne Grèce* 1911, σ. 225) κατὰ τὰ δαφναφόρια ἡδομένων τῶν Παρθενίων (πρὸς *Πινδ. παρὰ. ἀπ.* 1040 Nilsson, *Gr. Feste* 164 ἐξ.). Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἐν Τανάγρα εὐρέθη ὁμοῖος λίθος ἐπιτύμβιος σύγχρονος καὶ τοῦ αὐτοῦ πιθανώτατα τεχνίτου ἔργον, εἰκονίζων δὲ τὸν Σαυγένην φοροῦντα ὁμοῖον στέφανον ὡς καὶ ὁ Ῥύγκων, εἶμαι νῦν εὐλαβέστερος περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς στήλης τοῦ Ῥύγκωνος, ἦν μετὰ τῆς τοῦ Σαυγένους θὰ ἀναθημοσιεύσω, κάλλιον ἀντιγεγραμμένην, προσεχῶς.

² Τούτους τάσσει ἐν τινι «ὀδῷ τριπόδων», κειμένην δὴθεν μεταξὺ Ἰσμηνίου καὶ Ἡρακλείου, ὁ Α. Mommsen *Delphika* 192 σημ. 1. Ὅρα καὶ τὸ βοιωτικὸν ἀγγεῖον τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 13100.

³ Κεραμοπούλου *Τοπογρ. τῶν Δελφῶν* σ. 86-87.

ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ πρὸς Δ τὸ κτίριον φθάνει μέχρι τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν ἐνταῦθα νὰ διαρρυθμισθῇ ἡ εἴσοδος αὐτοῦ. Πρὸς Α, ἔνθα κατὰ τὸν κανόνα θὰ ἠδύνατο νὰ κεῖται ὁ βωμός, καταλείπεται εὐρὺς χώρος, εὐρύτερος δὲ πρὸς ΝΑ, ἔνθα, θὰ ἠδύναντο νὰ κεῖνται ἄλλα κτίρια ὡς ὁ ναὸς τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἢ θησαυροί τινες. Τὸ τέμενος θὰ εἶχε πιθανῶς περιβόλον, ὅστις πρὸς Ν θὰ συνέλιπτε μετὰ τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως. Εἴσοδον δὲ θὰ εἶχε τὸ τέμενος ἢ πρὸς Α ἢ μᾶλλον πρὸς ΝΑ, ἔνθα, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔκειτο ἡ κρήνη τοῦ Ἀρεὸς πιθανῶς. Τὴν εἴσοδον δὲ ταύτην, καταγομένην ἐκ χρόνων, καθ' οὓς δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη τεῖχος τῆς κάτω πόλεως, ἐτήρησεν ἔπειτα καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τούτου.

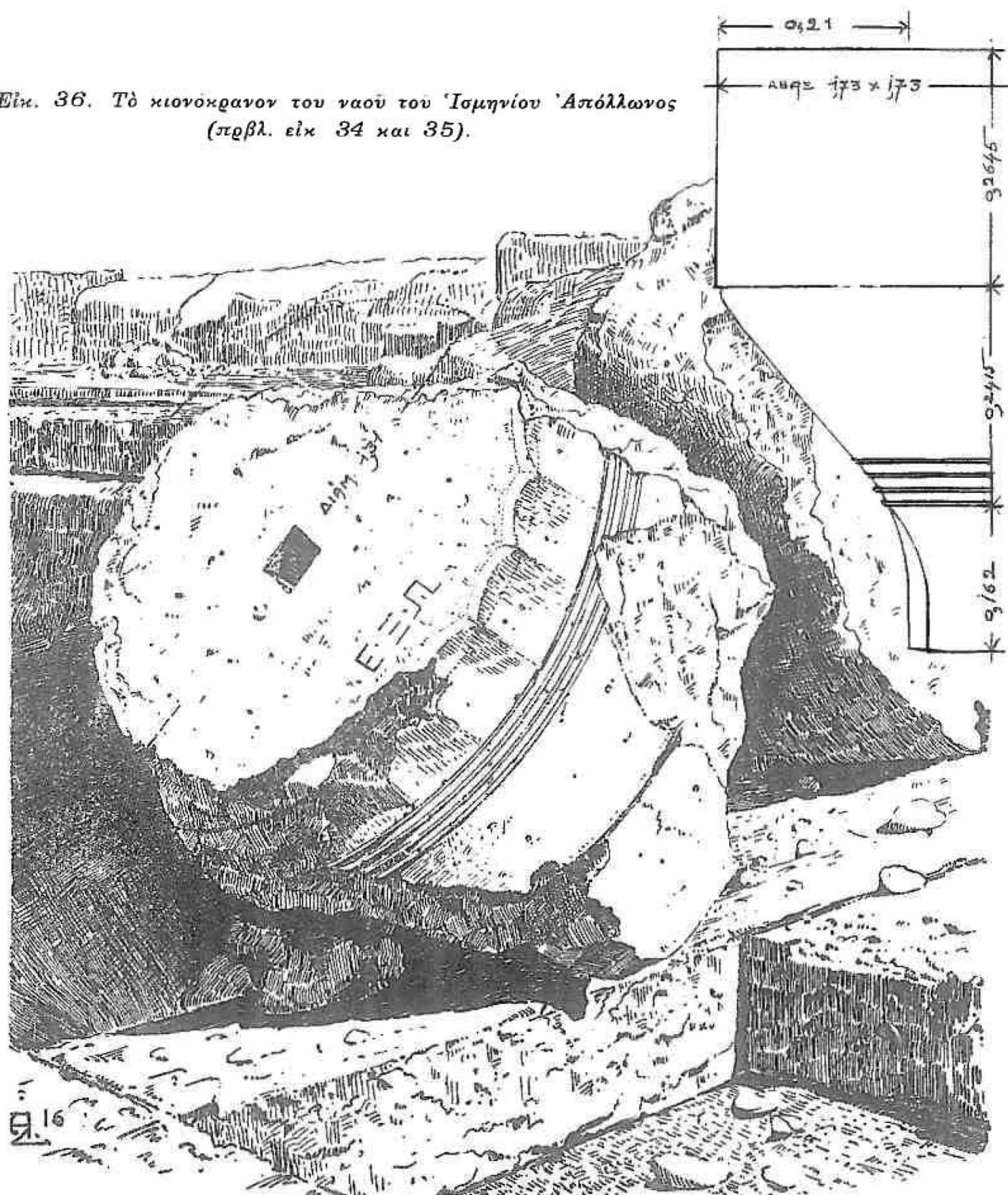
Περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ναοῦ τούτου γινώσκουμεν ὀλίγα καὶ δὴ καὶ περὶ ἐκείνων μόνων, ὧν εὐρέθησαν λείψανα. Οὕτω εὐρέθησαν κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ κτιρίου ἐν πώρινον κιονόκρανον δωρικόν, τέσσαρες πώρινοι σπόνδυλοι ἀρράβδωτοι, τεμάχιον τοῦ πωρίνου ἐπιστυλίου καὶ δύο ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἀντιθήματα τοῦ ἐπιστυλίου πιθανώτατα, προσέτι δὲ μέρος *ῥαβδωτοῦ* σπονδύλου πλακῶδες εὐρεθὲν ὡς κάλυμμα βυζαντιακοῦ τάφου πρὸς Α τοῦ ναοῦ.

Κίονες. — Τῶν *σπονδύλων* ποικίλον εἶνε τὸ ὕψος: 0.73, 0.51, 0.59, 0.49. Οὗτοι σφζόμενοι ἱκανῶς, ὥστε νὰ δύνανται νὰ μετρηθῶσιν. ἔχουσι διάμετρον οἱ δύο 1.59 - 1.60 μ., οἱ ἕτεροι δὲ 1.42. Τοῦ ἀνωτάτου σπονδύλου τὴν διάμετρον συνάγομεν ἐκ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου κατὰ τὸ ὑποτραχήλιον, ἔνθα ἡ διάμετρος εἶνε 1.314, ὥστε, ἂν, ὡς εἶνε πιθανόν, ὁ σπόνδυλος ὁ ἔχων διάμετρον 1.60 εἶνε ὁ κατώτατος κίονός τινος, ἢ μείωσις τῆς διαμέτρου μέχρι τοῦ κιονοκράνου εἶνε εἰς τὸν ἀνεπεξέργαστον κίονα 0.29 μ. ἥτοι ὀλιγώτερον τοῦ $\frac{1}{4}$ τῆς κάτω διαμέτρου, ὡς εὔρηται ἐν παλαιότεροις ναοῖς π. χ. τῆς Ἀφαιᾶς. Οἱ σπόνδυλοι ἔχουσι τετραγώνους διὰ τοὺς γόμφους πόλους ὀλικοῦ βάθους 0.15, ἀλλὰ τὸ ἔξω ἡμισυ αὐτῶν ἔχει πλευρὰς 0.11, ἐν ᾧ τὸ βαθύτερον μέρος εἶνε ἑλασσον περιεχόμενον τετράγωνον πλευρῶν 0.053 περίπου. Εἰς ὅμως σπόνδυλος, ὁ ἔχων τὴν μεγίστην διάμετρον, ἔχει εἰς τὴν ἐτέραν πλευρὰν μόνον τὸν ἔξω εὐρύτερον τετράγωνον πόλον· οὗτος εἶνε πιθανῶς ὁ κατώτατος: οἱ κατώτατοι σπόνδυλοι συνήθως δὲν ἔχουσι τόρμον, ἐνταῦθα δὲ ὑπάρχει οὗτος, ἀλλ' ἀσθενέστερος. Πάντες ἴσως εἶχον ἀγκῶνας διὰ τὴν ἄρσιν καὶ τοποθέτησιν ἐνταῦθα, ἐπὶ δύο δὲ τοιούτων ἀγκῶνων (πλευρᾶς 0.17, ἔσοχῆς 0.02) σφζομένων εἰς δύο σπονδύλους ἀναγινώσκεται μέγα Ε (ὑψ. 0.10, πλ. 0.09 εἰκ. 35).

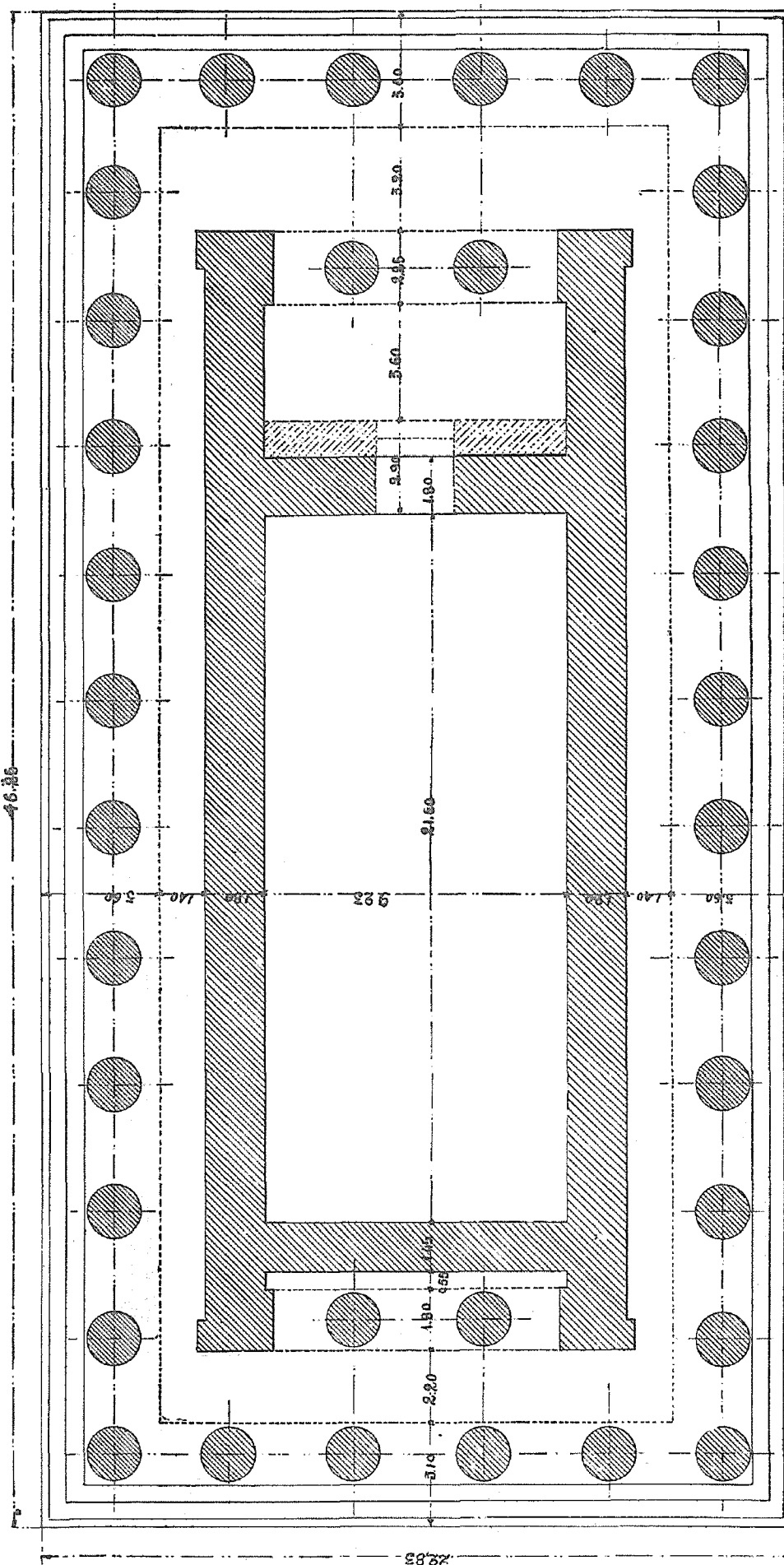
Τοῦ *κιονοκράνου* (εἰκ. 36), ὁ εἶνε συντετελεσμένον (ὅλον ὑψ. 0.655), σφζον καὶ ελάχιστα ἔχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὁ ἄβαξ ἔχει ὕψος 0.265, ὁ ἐχῖνος μετὰ τῶν δακτυλίων 0.233 καὶ τὸ ὑποτραχήλιον 0.157. Πλευρὰ κατόψεως τοῦ ἄβακος

1.74. Αἱ ῥαβδώσεις ἔχουσι χορδὴν 0.205-0.21, βέλος 0.021. Ὑποκάτω κύκλῳ εἶνε ἐγκοπὴ πλάτους 0.025. Ἐπὶ τοῦ ἁβακος μικρὸς πόλος τόρμου πλ. = μήκ. 0.05, βάθ. 0.08. Ὑπὸ τὸ κιονόκρανον οἱ δύο ἐνάλληλοι πόλοι ὡς εἰς τοὺς σπον-

Εἰκ. 36. Τὸ κιονόκρανον τοῦ ναοῦ τοῦ Ίσμηνίου Ἀπόλλωνος (πρβλ. εἰκ 34 καὶ 35).

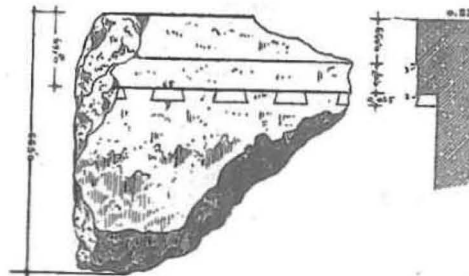

δύλους. Οἱ τέσσαρες δακτύλιοι ἀπέχουσιν ἀλλήλων 0.02. Ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ κάτω δακτυλίου (ἀρχὴ ῥαβδώσεως) μέχρι τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου ἥτοι τῆς ἐγκοπῆς 0.16. Αἱ ῥαβδώσεις σβέννυνται ἢ ὑφίστανται ὑπὸ τὸν κατώ-

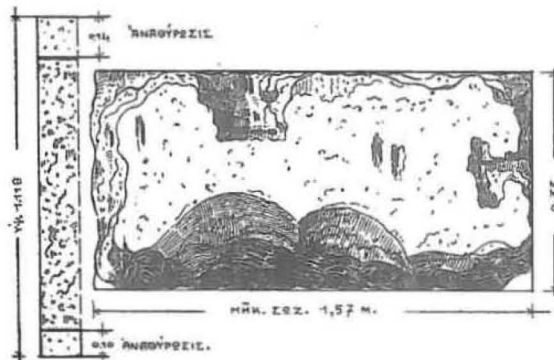

Εἰκ. 37. Εἰναζομένη ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰαμνίου Ἀπόλλωνος.

τατον δακτύλιον ἄνευ οὐδεμιᾶς καμπυλότητος. Ὑποκάτω τοῦ κιονοκράνου εἶνε ἐπιπολαίως κεχαραγμένη ἡ οὐχὶ ὁρατὴ ποτε λέξις (ὑψ. γραμ. 0.05) $\Xi\Xi\Pi = \epsilon\acute{\xi}\omega$ διὰ γραμμάτων οὐχὶ παλαιότερων τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., δηλοῦσα δηλαδή, ὅτι τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἦτο προωρισμένον διὰ κίονά τινα τῆς **ἐξω κιονοστοιχίας**, οὐχὶ δὲ διὰ τινά τῆς **ἔσω** ἦτοι τῆς μεταξὺ τῶν παραστάδων. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι οἱ κίονες τῶν ὑποστώων ἦσαν πιθανῶς ἰσοπαχεῖς (οὕτως ἐδέχθημεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς κατόψεως εἰκ. 37) πρὸς τοὺς τοῦ πτεροῦ καὶ ἐπομένως συγχυτοὶ πρὸς αὐτούς. Ὁ Α. Ὁρλάνδος ὅμως ὀρθότερον ἴσως νομίζει, ὅτι ἡ λέξις **ἐξω** δηλοῖ, ὅτι ἡ φέρουσα αὐτὴν **πλευρὰ** τοῦ κιονοκράνου ἔδει νὰ βλέπῃ **πρὸς τὰ ἐξω τοῦ πτεροῦ**, τοιαύτη δὲ ὑπόδειξις ἔχει σημασίαν, ἂν μόνον δεχθῶμεν ὅτι, ὡς συνέβαινε κυρίως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἄλλους τῆς Σικελίας, οἱ κίονες ἔκλινον πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ¹.

Εἰκ. 38. Τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος.

Εἰκ. 39. Ἀντίθημα τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος.

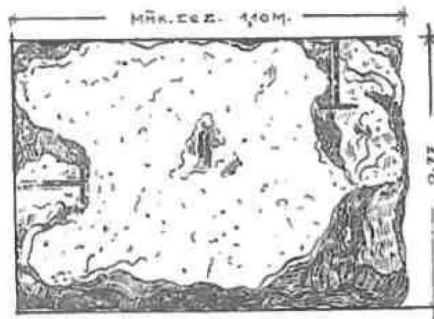
Ἐπιστύλιον.—Τὸ τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 38) ἔχει ὕψος 0.505 καὶ μήκος 0.65, εἶνε δὲ ἄρτιον μόνον ἐπάνω καὶ ἐμπρός, ἐνθα διατηρεῖ ἐπίχρισμα μαρμαροκονίας. Σφῆζει τὴν ταινίαν πλάτ. 0.10 καὶ μέρος τοῦ κανόνος (πλάτ. 0.065) τὸ μέγιστον, μετὰ πέντε σταγόνων, ἔτι δὲ καὶ μέρος τῆς προσόψεως χαμηλότερον τῶν σταγόνων τούτων ὑψ. 0.025, διάμ. 0.07, ἀπόστασις ἀπ' ἀλ-

λήλων 0.07. Ἡ διάμετρος τῆς βάσεως αὐτῶν εἶνε μικροτέρα (0.065), τοῦτο δὲ δεικνύει τὰς μορφὰς τοῦ ῥυθμοῦ εὐρισκομένας ἴσως ἀκόμη ἐν τῇ διαπλάσει. Τὸ ὅλον μήκος τοῦ κανόνος, φέροντος ὡς συνήθως ἐξ σταγόνας καὶ πέντε μετασταγόνια διαστήματα, συμπληροῦται ἐκ τοῦ σωθέντος μέρους εἰς $(6 \times 0.07) + (5 \times 0.065)$

¹ Τοιαύτας ὑποδείξεις τεκτονικὰς δι' ἐπιγραφῶν ὄρα Τσουντά *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1892, σ. 8 ἈΡΜΟΣ (τοῦ Ἀμυκλαίου), Wiegand *Die Porosarchitektur* σ. 38 ΑΙΕΤΟ (Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν), Pomtow *Delphika* II, 28 ΤΟΝΔΕΞΙΟΝ (Δελφῶν) πρὸς Παιπαδάκι *Ἀρχ. Δελτίον* 1916 σ. 263 σημ. ΗΟΙΟΙ καὶ Fiechter *Der Tempel der Arphie* σ. 11. Ὅτι δὲ διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου ἐδηλοῦτο συχνὰ ἡ σειρά τῶν λίθων ἐν οἰκοδομήμασιν, εἶνε γνωστὸν πρὸς καὶ τὴν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου κορωνίδα τοῦ βωμοῦ τῶν Χίων ἐν Δελφοῖς. — Μήπως καὶ τὸ Ε τοῦ ἀγκῶνος τῶν σπονδύλων τοῦ Ἰσμηνίου σημαίνει *εἰξω*;

=0.745 μ. Τοῦτο δὲ εἶνε — σχεδὸν ἀκριβῶς — καὶ τὸ πλάτος τῶν τριγλύφων.

Τὰ ἀντιθήματα ἀμφοτέρωθεν εἶνε ἀτελῆ κατὰ τὸ μῆκος, ἀποθροισθέντα· ἴσως δ' ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀρχικὸν ἀκέραιον ἀντίθημα, οὗ μέρος κατὰ τὸ μέσον λείπει, ἀφ' οὗ τὰ δύο τεμάχια δὲν ἀρμόζουσιν οὐδὲ δίδουσι τὸ προσῆκον μῆκος, ὃ θὰ ὑπολογίσωμεν κατωτέρω μέχρι πέραν τῶν 3 μ. ἐξικνούμενον. Ἐν τούτοις κατ' ἀμφοτέρας τὰς στενὰς πλευρὰς καὶ τὴν ἐτέραν τῶν μακρῶν σφύζονται οἱ σύνδεσμοι, ἔχοντες τὸ σχῆμα — (εἰκ. 39, 40· τὰ ἄλλα σημεῖα εἶνε ὑπομόχλιοι κοιλότητες). Ἡ ἔχουσα τοὺς συνδέσμους μακρὰ πλευρὰ ἔχει καὶ ἀναθύρωσιν 0.11-0.14. Ὡς πάχος ἔχουσι τὰ ἀντιθήματα περίπου τὸ πλάτος τῶν τριγλύφων ἧτοι 0.77, ὅπερ εἶνε τὸ ἥμισυ περίπου τῆς διαμέτρου τοῦ κίονος

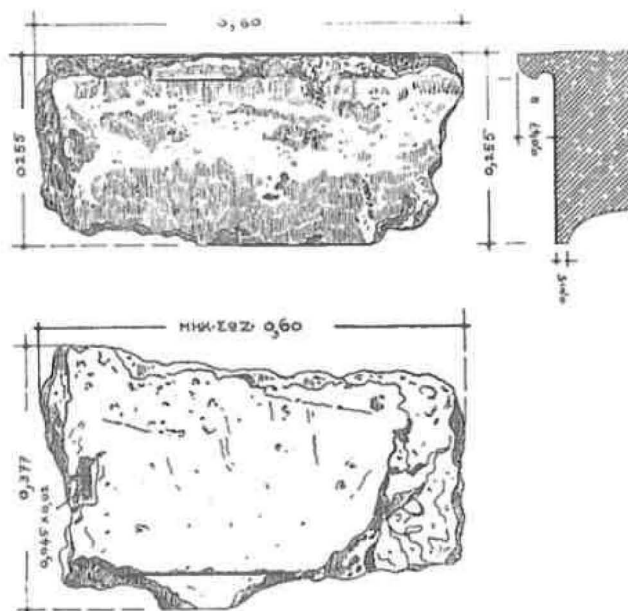

Εἰκ. 40. Τεμάχιον ἀντιθήματος τοῦ ἐπιστυλίου ὡς τὸ ἐν εἰκόνι 39.

(πρὸβλ. Puchstein - Koldewey *Die griech. Tempel* σ. 70 II· Ὁρλάνδον *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 σ. 106) καὶ τὸ ἐνδεκαπλάσιον τοῦ πάχους τῶν σταγόνων. Πιστεύω δέ, ὅτι καὶ ὁ σταγονοφόρος κανὼν τοῦ ἐπιστυλίου ἐξεῖχε κατὰ τι τῶν ἀκραίων σταγόνων, ὥς συμβαίνει οὐχὶ σπανίως, ὥστε τὸ ὅλον μῆκος αὐτοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ πλάτος τῶν τριγλύφων νὰ εἶνε ἀκριβῶς 0.77. Τοῦτο δὲ δέχομαι ὡς ἀκριβὲς ἐν τοῖς κατωτέρω ὑπολογισμοῖς.

Τὰ εἰρημένα ἀντιθήματα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἐπιστύλιον. Ἐκ τῆς ἀναθυρώσεως (πλάτ. 0.11), ἣν ἔχουσιν εἰς τὴν κατακόρυφον μακρὰν πλευρὰν, πρὸς ἣν βλέπουσιν οἱ δύο σύνδεσμοι (εἰς ἑφ' ἑκατέρου τεμαχίου), γίνεται δῆλον, ὅτι συνηρμόζοντο πρὸς τὸν πρόσθιον λίθον τοῦ ἐπιστυλίου ἀμέ-

σως· ἂν δὲ καὶ εἰς τοῦτον τὸν λίθον ἀποδώσωμεν τὸ αὐτὸ πάχος, ἔχομεν ὀλικὸν πάχος τοῦ διλίθου ἐπιστυλίου 1.54 μ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄβαξ τοῦ κιονοκράνου ἔχει πλευρὰν 1.74 μ., συνάγομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν στοὰν τοῦ περικοῦ καὶ ἔξω αὐτῆς ὁ ἄβαξ ἐξεῖχε τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ 0.10. Ἐννοεῖται, ὅτι κατὰ τοσοῦτον ἐξεῖχεν ὁ ἄβαξ καὶ εἰς τὰς γωνίας τοῦ ἐπιστυλίου· τοῦτο δὲ εἶνε χρήσιμον εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ ἐπιστύλιον.

Εἰκ. 41. Ἐμπροσθία καὶ ἐπάνω ὄψεις καὶ τομὴ τοῦ γείσου ἀριθ. 1174a.

Διάζωμα, γείσον, κεράμωσις. Τὸ εὐρετήριον τοῦ Μουσείου περιγράφει τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου.

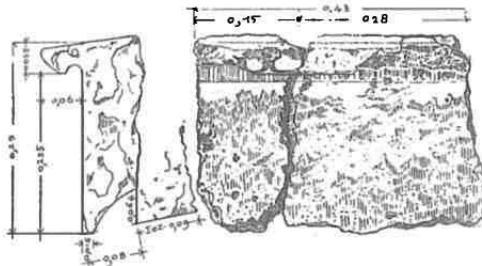
Ἀριθ. εὐρετ. «1174-1174α (εἰκ. 41). Δύο μεγάλα πώρινα τεμάχια γείσου ἀμφότερα πλ. ἢ μήκ. 0.92, πάχ. 0.26.

1175-1175α (εἰκ. 42). Ἔτερα δύο τεμάχια γείσου πώρινα, ἀμφότερα πλάτ. ἢ μήκ. 0.46, πάχ. 0.30.

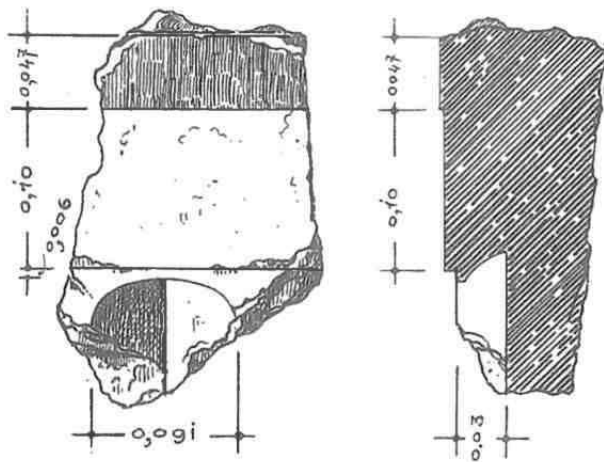
1176 (εἰκ. 43). Πώρινον τεμάχιον τριγλύφου μετὰ κεραμοχρόου ταινίας ὑψ. 0.25, πλ. 0.15, πάχ. 0.12.

1177-1178. Δύο πώρινα ὅμοια τεμάχια ἔχοντα ἀνὰ δύο παραπλεύρως καμπύλας ἐπιφανείας· τοῦ μὲν 1177 μήκ. 0.31, ὑψ. 0.15· τοῦ δὲ 1178

ὑψ. 0.13, μήκ. 0.26. [Ταῦτα εἶνε τεμάχια κίωνων μετὰ ῥαβδώσεων, διατηροῦντα ἐπίχρισμα. Προέρχονται πιθανῶς ἐκ τινος κιονοκράνου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὑποκάτω ὑπαρχούσης ἐντομῆς πλάτ. 0.018. Χορδὴ ῥαβδώσεων 0.18, βέλος 0.013].

Εἰκ. 42. Προσθία ὄψις καὶ πλαγία τομὴ τοῦ γείσου ἀριθ. 1175 + 1175α.

Εἰκ. 43. Τριγλύφου τεμάχιον ἐκ τοῦ Ἰσμηνίου.

1179 (εἰκ. 44). Μαρμάρου κέραμος ἐκ τῶν καλυπτήρων ἐλλειπῆς κατὰ πλάτος καὶ κολοβὴ κατὰ τὸ ἕτερον ἄκρον· μήκ. 0.52, πλάτ. 0.21.

1180 (εἰκ. 45). Γωνιακὸν τεμάχιον μαρμαρίνου κεράμου ἐκ τῶν στρωτήρων, μήκ. 0.23, πάχ. 0.12.

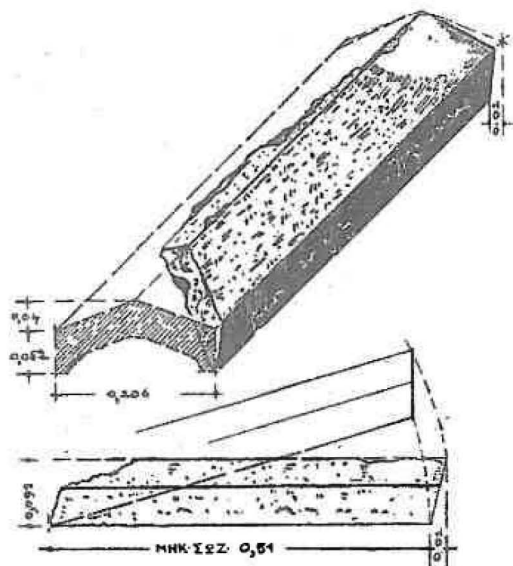
1181 (εἰκ. 47). Ἔτερον μαρμαρίνον τεμάχιον κεραμίδος στρωτήρος πάχ. 0.06, πλ. 0.21.

1182 (εἰκ. 46). Ἄλλο τεμάχιον μαρμαρίνου κεράμου ἐκ τῶν στρωτήρων πάχ. 0.11, μήκ. 0.23. — Οἱ

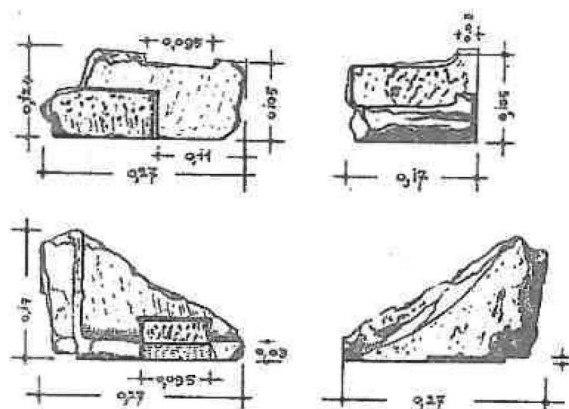
ἄνω ὀκτὼ ἀριθμοὶ μέχρι τοῦ 1174 εὐρέθησαν ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Ἰγγλέση.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατεिलεγμένων τὸ ὑπ' ἀριθ. 1176 τεμάχιον **τριφλύφου** (εἰκ. 43) δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι δίδει πλάτος μικρότερον καὶ τοῦ μέρους τοῦ κανόνος, ὅσον σφῆζει τὸ εὐρεθὲν τεμάχιον τοῦ

ἐπιστυλίου. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι προέρχεται ἐξ ἄλλου τινὸς κτιρίου, οἷον ἐδέχθη-
μεν τὸν ναὸν τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ἐκτὸς ἂν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος εἶχε καὶ
περὶ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ διάζωμα ὡς ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὁ ἐν

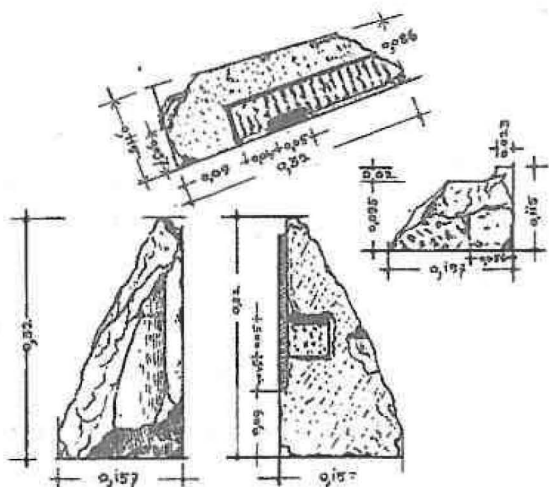

Εἰκ. 44. Μαρμαρινὸς κέραμος καλυπτὴρ
ἀριθ. 1179.

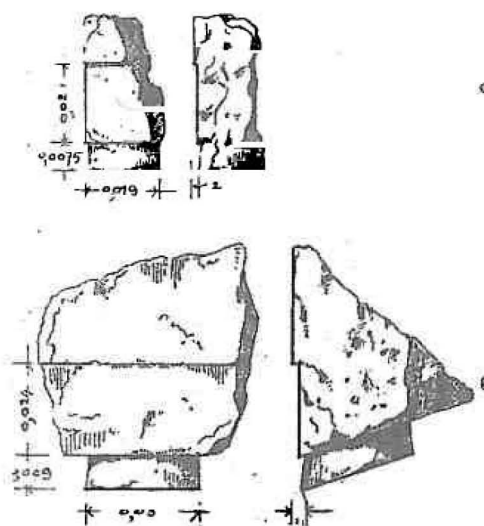

Εἰκ. 45. Μαρμαρινὸν στρωτήρος κεράμου
θραῦσμα (ἀριθ. 1180) κατὰ διαφόρους ὀψεις.

Βάσαις καὶ οἱ ἐν Σελινοῦντι, ὅτε καὶ ἡ μικρὰ σταγὼν εἰκ. 47α θὰ ἡδύνατο ἴσως
νὰ ἀναχθῇ ἐκεῖ (ὁ Παρθενὼν σφίζει ὑπὸ τὴν ζωοφόρον τοὺς κανόνες μετὰ τῶν
σταγόνων ὡς ἀνάμνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου διαζώματος). Ἀλλὰ πρέπει νὰ

Εἰκ. 46. Στρωτήρος κεράμου μαρμαρινὸν
τεμάχιον ἀριθ. 1182 (πρβλ. εἰκ. 50).

Εἰκ. 47. Πώρινα θραύσματα γείσων
μετὰ σταγόνος ἐκάτερον μικρῶν διαστ.

ἐνθυμώμεθα, ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶνε παλαιότερα τούτου τοῦ ναοῦ τοῦ
Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ καμπύλη δὲ ἡ τῆροειδὴς καὶ ὑπόκοιλος κεφαλὴ τῆς
σφζομένης ἐγγλυφῆς τοῦ τριγλύφου τούτου ἀνάγει αὐτὸ εἰς χρόνους πρῶτους

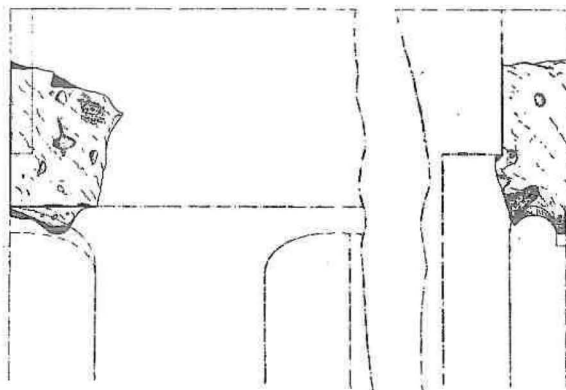
του Ε' αιώνος ή και εις τον Γ' ακόμη (πρβλ. Fiechter *Der Tempel der Aphaia* 1905 σ. 48, Όρλάνδον *Δελτίον* 1915 σ. 99 εξ. 108). Έξ όμοίου τριγλύφου εύρον και έγώ την άνω άριστεράν γωνίαν (εικ. 48· πλ. 0.08, ύψ. 0.11, πάχ. 0.055-0.061), ήτις δεικνύει όπισθεν 0.035 ύπερ τώ άνώτατον σημείον της έγγλυφής έντομήν εμφαίνουσαν, ότι αί πρόσθετοί ποτε μαρμαρίναι πιθανώς μετόπαι του κτιρίου έπεστέφοντο ύπό ταινίας κατά 0.035 στενοτέρας ή ή των τριγλύφων. Όμοία άνισότης ύπάρχει, ώς γνωστόν, εις τον Παρθενώνα, έν ή παλαιότερα πόρινα κτίρια της Άκροπόλεως έχουσιν άμφοτέρας τās ταινίας ίσας. Ως προς την άναμφίβολον έρυθράν χρωσιν της έπιστεφούσης τώ τριγλύφον ταινίας παρατηρούμεν, ότι αύτη άναιρεί τον ύπό του Durm *Die Baukunst d. Gr.*³ σ. 234 τιθέμενον κανόνα, καθ' όν έδει νά χρωσθῇ κυανή.

Τώ γείσον (1174 +) 1174α (εικ. 41) είνε των *έπαιετίων*¹; φέρει δ' επίχρισμα μαρμαροκονίας επί των γραπτών ποτε έπιφανειών. Τώ

άνω προέχον κυμάτιον έχει την άνω έπιφάνειαν κατά τινα χιλιοστά έπικλινῇ προς τά έξω, έπ' αύτοϋ δέ εις μέν την καμπύλην πρόσσοψιν γραπτών κατιών λέσθιον κυμάτιον διακριτόν κατά τά ύπολειφθέντα ίχνη (φύλλα έρυθρά ή πράσινά ποτε έναλλάξ· Durm έ. ά. 229), ύπό τον ύποκείμενον δέ σκοτεινόν λαιμόν άνιόν δώριον κυμάτιον όμοίας καταστάσεως. Επί της άνω έπιφανείας είνε μικρός όρθογώνιος τόρμος γόμφου βάθους 0.02 προς έγγόμφωσιν των έπαιετίδων βεβαίως. Άγνωστον είνε, άν τώ τεμάχιον τουτο άνήκη όντως εις τον ναόν· είνε όμως πιθανόν· τώ αύτώ δέ ρητέον και περι του έπομένου ύπ' άριθ. 1175α (εικ. 42), ό είνε των *όριζοντίων γείσων*, φέρει δέ και τουτο επίχρισμα μαρμαροκονίας και τά αύτά γραπτά κοσμήματα, α και τώ προηγούμενον.

Του τεμαχίου τουτου έλλιπέστερον είνε έτερον μικρότερον τεμάχιον, ό εύρον έγώ.

Ευρέθη και έν μικρόν τεμάχιον *γείσου* μετά σταγόνος (εικ. 47β) φέρον ίχνη πυρός, αλλά τουτο ίσως δέν δύναται ένεκα των μικρών διαστάσεων νά

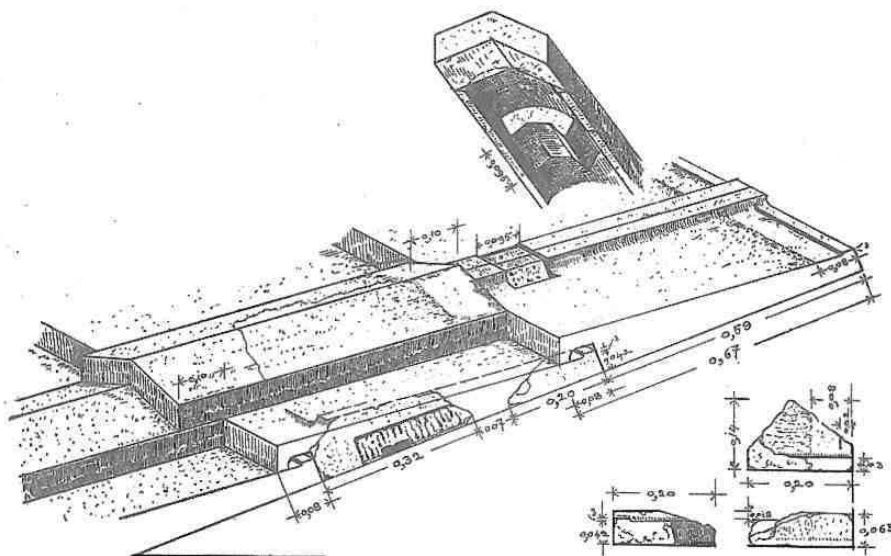

Εικ. 48. Τεμάχιον πορώνης τριγλύφου έν τώ Ίσμηνίω.

¹ Περί του όνόματος όρα Schede *Traufleistenornament* σ. 10 εξ.

ἀνήκη εἰς τὸν ἀνασκαφέντα ναόν, ὥς πάντως οὐδ' ἡ ἄλλη πωρίνη σταγὼν διαμέτρου 0.02 (εἰκ. 47α).

Ὡσαύτως δὲν δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸν ναὸν πολλὰ τεμάχια *ἰωνικῶν πωρίνων κιόνων* ἐπικεχρισμένων διὰ μαρμαροκονίας, πάντα μικρά, δεικνύοντα ἐπίπεδον διαχώρισμα τῶν ῥαβδώσεων καὶ εὐρεθέντα ἐκεῖ, ἔνθα ὑποῦτο πρότερον ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ σηκοῦ ὁ φέρων ποτὲ τὴν πύλην τοῦ ναοῦ. Τὰ τεμάχια ταῦτα μοὶ φαίνονται προερχόμενα ἐκ τριῶν εἰδῶν κιόνων, ἐνὸς

Εἰκ. 49. Δεικνύουσα τρόπον, καθ' ὃν ἐστρεφόντο ἐπὶ τῆς ὀροφῆς οἱ στρωτήρες καὶ ἐπὶ τούτων οἱ καλυπτῆρες κέραμοι τοῦ Ἰσμηνίου. Κάτω δεξιὰ ὄψεις τοῦ στρωτήρος κεράμου ἀριθ. 1181.

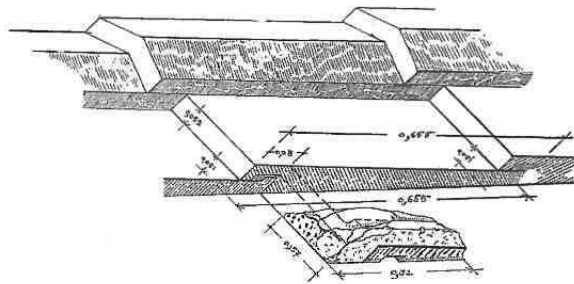
μὲν εἴδους μετὰ στενῶν ῥαβδώσεων (χορδὴ 0.045, χώρισμα ῥαβδώσεων πλάτ. 0.006), δευτέρου μετὰ πλατειῶν ἀλλ' ἀβαθῶν (χώρισμα ῥαβδ. πλ. 0.008) καὶ τρίτον μετὰ πλατειῶν καὶ βαθειῶν. Τὰ δύο τελευταῖα εἴδη δύνανται νὰ συμπίπτωσι. Τὸ πρῶτον δέ, δεικνύον κίονα μεγάλης διαμέτρου μετὰ πολλῶν στενῶν ῥαβδώσεων καὶ ὑπομιμνήσκον τὸν κίονα τῆς Σφιγγὸς τῶν Ναξίων ἐν Δελφοῖς, τοὺς τοῦ παλαιοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Ἐφέσου κ. ἄ., δύνανται νὰ ἀναχθῇ καὶ εἰς πρωίμους χρόνους τοῦ 7' αἰῶνος.

Ἡ *κεράμωσις* τοῦ ναοῦ ἦτο μαρμαρίνη. Τὰ εἰς τὸ Μουσεῖον πρότερον κομισθέντα (ἀριθ. εὐρετ. 1179 ἐξ.) καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐμῆς ἀνασκαφῆς προστεθέντα τεμάχια κεράμων διὰ τὸ πάχος αὐτῶν εἰς τοῦτο μόνον τὸ μέγα κτίριον πρέπει νὰ ἀνήκον. Τὸ μάρμαρον εἶνε λευκὸν πεντελῆσιον πιθανῶς πάντως δὲν

εἶνε νησιωτικόν, οἷον τὸ τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων τοῦ Πτόφου τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν ἰδρυμένων.

Ἐκ τῶν στρωτήρων κεράμων ἔχομεν πέντε θραύσματα ἥτοι τὰ ὑπ' ἀριθ. εὔρετ. 1180, 1181 καὶ 1182 τοῦ Μουσείου (εἰκ. 45, 46, 49 ὅρα ἄνω σ. 29) καὶ δύο ἕτερα μικρά, ἅτινα εὔρον ἐγώ, ἐκ δὲ τῶν καλυπτήρων ἐν (εἰκ. 44).

Οἱ στρωτήρες εἶνε κατὰ τὰ εἰωθότα παχύτεροι πρὸς τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ κάτω. Ἐκ τοῦ τεμαχίου εἰκ. 46, ὅπερ ἔχει ὑποκάτω ἐγκοπὴν βάθους 0.15, δηλοῦται, ὅτι οἱ στρωτήρες πάντες ἢ τινὲς μόνον ἐστερεοῦντο κατὰ τὸ κατώτερον ἄκρον ἐπὶ τῶν ξύλων τῆς ὀροφῆς διὰ γόμφου, ξυλίνου ἴσως, ἐκτεινομένου ὑπὸ δύο γείτονας στρωτήρας καὶ ἔχοντος μήκος 0.11, πλάτ. 0.10 καὶ πάχ. 0.015. Οἱ γείτονες στρωτήρες προσήρμοζον ἀλλήλοις κατ' ἀναθύρωσιν, ἥτις, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν μικροτέρων τεμαχίων (εἰκ. 49 τοῦ 1181), εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῶν πλαγίων πλευρῶν, ἐνθα ὁ κέραμος ἦτο λεπτότερος, ἐξετείνετο ἐφ' ὅλης τῆς πλευρᾶς. Ἐκ τῆς ἐγκοπῆς δέ, ἣν φέρει κατὰ τὸ παραχελίωμα

Εἰκ. 50. Ἐρμηνεύει λεπτομερείας τῆς κεραμώσεως. Ὅμοιος τοῦ ἀριθ. 1182 εἰκ. 46.

τὸ τεμάχιον εἰκ. 45 ἀρ. 1180 δηλοῦται, ὅτι οἱ καλυπτήρες εἶχον ὑποκάτω γέφυραν ἐνσφηνουμένην εἰς τὴν ἐγκοπὴν πρὸς στερέωσιν (εἰκ. 49). Εἰς τὸ τεμάχιον 1181 (εἰκ. 49) ἔχομεν τὸ ἔσχατον ἄνω ἄκρον τοῦ στρωτήρος, καὶ μαθησάμενοι ἐξ αὐτοῦ, ὅτι τὸ ἐλαφρῶς ἀνέχον ῥαβδῶδες χεῖλος ἐπὶ τῆς ἄνω ὀψευς κατὰ πλάτος παρὰ τὴν ἄνω στενὴν πλευράν, τὸ κωλύον τὸν ἀνάγκην τῶν ὑδάτων, καλυπτόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ ὀδόντος, ὃν ἔχει εἰς τὴν κάτω στενὴν πλευράν ὁ ὑπερκείμενος στρωτήρ, ἔχει πλάτος 0.02. Τοῦ ὀδόντος ἐκείνου, ἀποθραυσθέντος, εἰς τὸ τεμάχιον 1182 (εἰκ. 50) ἔχομεν ἐλάχιστον ἴχνος, ἐξ οὗ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ πορισθῶμεν πόση ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ σχηματιζομένη ὑποκάτω αὐλαξ καὶ πόσον τὸ πάχος τοῦ κυρίως ἐπικαθημένου ὀδόντος. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ τεμάχιον 1181 εἰκ. 49, ὡς δεικνύει ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ὑπερκειμένου στρωτήρος ἐπὶ μήκος 0.08, συνάγομεν ὅτι τόσον ὡς ἔγγιστα ἦτο τὸ μήκος τοῦ ὀδόντος τούτου μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν αὐλακος. Τὸ ὅλον μήκος τοῦ στρωτήρος ἦτο 0.67· συνάγεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς προσεκβολῆς τῆς γραμμῆς τῶν δύο εὐρειῶν ἐπιφανειῶν τοῦ τεμαχίου 1182 εἰκ. 49 πρὸς τὰ κάτω μὲν κατὰ 0.08 πρὸς τὰ ἄνω δὲ μέχρις οὗτο ἀπολεπυνθῇ ὅσον ἡ ἄκρη τοῦ τεμαχίου 1181.

Ἡ τομή τοῦ ὀδόντος δὲν εἶνε κατακόρυφος, ἀλλὰ ἀποκλίνουσα, ὡς συνάγομεν ἐκ τινος λεπτομερείας τοῦ καλυπτῆρος, ἣτις παρέχει ἡμῖν καὶ τὴν κλίσιν τῆς στέγης τοῦ ναοῦ. Τοῦ καλυπτῆρος σφίζεται τὸ ἐπάνω μέρος, ὡς κρίνομεν ἐκ τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἣτις ἐπὶ μῆκος 0.115 εἶνε ἀδιάφθορος ὑπὸ τῶν καιρῶν καὶ τῶν ὑδάτων, διότι ἐπὶ τοσοῦτον μῆκος ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ὑπερκειμένου καλυπτῆρος. Ἡ τομή εἰς τὸ ἄκρον τοῦτο, ὅταν ὁ καλυπτῆρ κεῖται ὀριζοντίως, δὲν εἶνε κατακόρυφος ἀλλὰ ἐγκλίνουσα κατὰ 0.002· γίνεται δὲ κατακόρυφος, ὅταν τὸ ἄκρον τοῦτο ἀνυψοῦται ἐκ τῆς ὀριζοντίου καὶ φθάνῃ εἰς τὴν κεκλιμένην θέσιν, δι' ἣν ἦτο προωρισμένος ἐπὶ τῆς ἐπικλινούσας στέγης. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα πρέπει νὰ προσαρμόζῃ ἡ τομή αὕτη τοῦ καλυπτῆρος πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ ὀδόντος τοῦ ὑπερκειμένου στρωτῆρος, ἔχομεν οὕτω τὸ πρόσοπιον πάχος τοῦ ὀδόντος ἴσον πρὸς τὸ τοῦ καλυπτῆρος καὶ τὴν τομὴν αὐτοῦ ἀποκλίνουσας, ἵνα ἐν τῇ κεκλιμένῃ στέγῃ εὐρεθῇ κατακόρυφος καὶ ἀρμόζῃ τῷ καλυπτῆρι.

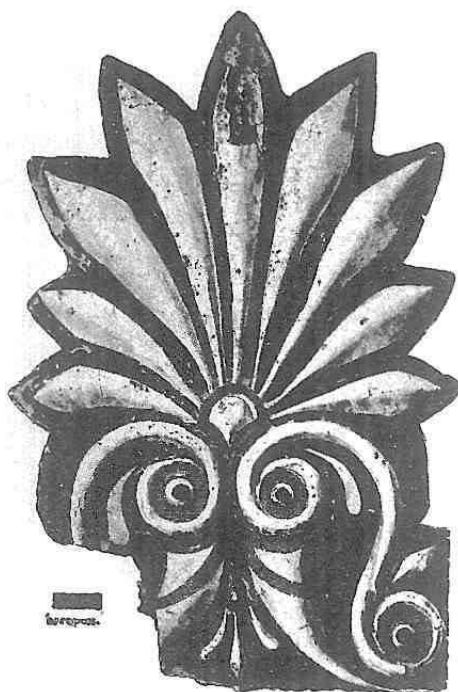
Εἵπομεν ἀνωτέρω περὶ τῶν ἐγκοπῶν, αἷς ἔχουσιν οἱ στρωτῆρες καὶ οἱ καλυπτῆρες πρὸς στερεὰν τοποθέτησιν, τὸ δὲ ὑποδεικνυόμενον ὑπ' αὐτῶν σύστημα παριστάνει ἡ εἰκ. 49. Ἄλλ' οὕτε πάντες οἱ στρωτῆρες οὕτε πάντες οἱ καλυπτῆρες ἦσαν τοιοῦτοι. Διότι ὁ σωζόμενος καλυπτῆρ δὲν ἔχει τὴν ὑποκάτω ἐμβόλιμον γέφυραν, εἰ καὶ τὸ σωζόμενον μῆκος αὐτοῦ εἶνε τοσοῦτον, ὥστε ἔδει νὰ ἔχῃ τοῦλάχιστον μέρος αὐτῆς. Τεμάχιον δὲ στρωτῆρος, μὴ ἀπεικονισθὲν ἐνταῦθα, ἔχει πρὸς τὸ λεπτότερον μέρος κάθετον κατὰ τὸ χεῖλος ἐγκοπὴν πλάτ. 0.015, ἣτις φαίνεται ὅτι ἦτο διαμπερής. Διὰ ταύτης διήρχετο πιθανῶς μετάλλινος γόμφος στερεῶν τὸν στρωτῆρα καὶ τὸν γείτονα αὐτοῦ (τὸ ὀλικὸν ἄρα πλάτος αὐτοῦ θὰ ἦτο 0.03) ἐπὶ τῆς ὀροφῆς. Ἄν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι ἐξεῖχεν ἐπάνω, θὰ ἐστέρεον καὶ τὸν ὑπερκείμενον καλυπτῆρα.

Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ λόφου κείμενον εὐρέθῃ, ἐπικειμένης τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ *ἀνθέμιον πήλινον* ἡγεμόνος κεράμου (εἰκ. 51) ἀποτεθεραυσμένου κάτω καὶ ὀπισθεν ἀπὸ τοῦ καλυπτῆρος, οὗ τὸν ἀμφικλινῇ στέγοειδῇ σχηματισμὸν διαγράφει ὀπισθεν ὁ κρημνὸς τῆς θραύσεως. Ἐλλιπὲς εἶνε καὶ κάτω ἀριστερά, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἄκρας τοῦ κορυφαίου φύλλου. Ὑψ. 0.305, πλάτος εἰς τὰ ὀριζόντια κάτω φύλλα 0.195, πάχος τῶν ἄκρων φύλλων 0.03. Τὰ φύλλα εἶνε «λευκῶ» πηλοῦ γαλακτώματι ἐπικεχρισμένα ὡς καὶ ὅλη ἡ ὀπισθεν ἀρχικὴ ἐπιφάνεια. Τὰ χωρίσματα τῶν φύλλων διὰ καστανοῦ χρώματος δεδηλωμένα. Ἡ βάσις τῶν φύλλων, οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐλικῶν (τρεῖς, ὁ τέταρτος λείπει ἀριστερὰ κάτω) καὶ δύο ὑπὸ τοὺς ἄνω ἐλικας τρίγωνα ὡς καὶ ἡ βάσις τοῦ μεταξὺ αὐτῶν τριφύλλου μικροῦ ἀνεστραμμένου ἀνθεμίου εἶνε βεβαμμένα ἐρυθρὰ κεραμόχροα. Ἐντονώτερον ἐρυθρὰ (ἔχομεν λοιπὸν τρεῖς βαθμοὺς ἢ τόνους

ἐρυθροῦ χρώματος) εἶνε εἰς τὰ πλάγια πέριξ τοῦ ὀρθοκεράμου βεβαμμένα τὰ φύλλα. Τὰ φύλλα προσέτι ταῦτα εἶνε πεπλασμένα ἱκανῶς ἀναγλύπτως. Ἐν τῷ κέντρῳ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐλίκων διακρίνεται ἡ ὀπὴ διαβήτου, οὗ ἐγένετο χρῆσις διὰ τὸ σχέδιον. Τὸ καστανοῦν χρῶμα χρησιμεύει ὡς ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἐξαίρονται τὰ λευκὰ φύλλα τῆς προσόψεως. Ἀλλὰ τοῦτο τε καὶ τὸ ἀνοικτότερον ἐρυθρὸν (ἢ κεραμόχρουν) τῆς προσόψεως κεῖνται ἐπὶ τῆς πρότερον τεθείσης λευκῆς ἀλοιφῆς, ἐν ᾧ πέριξ τοῦ ὀρθοκεράμου μεταξὺ τῶν προεχουσῶν κορυφῶν τῶν φύλλων τὸ ἐντονώτερον ἐρυθρὸν κεῖται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πηλοῦ, τῆς ἀλοιφῆς ὑπαρχούσης μόνον κάτω ἐπὶ τῶν κατακορύφων πλαγίων πλευρῶν καὶ ὀπισθεν τοῦ συνόλου, εἰς ὅσον σφῆζεται ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια.

Ἐκ τῆς ἄνω περιγραφῆς συνάγεται, ὅτι τὸ ἀνθέμιον εἶνε βεβαμμένον κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων· ἀλλ' ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς πρωίμους χρόνους, διότι διατηρεῖ αὐστηρὸν ἀκόμη τὸ ἄνθος τοῦ λωτοῦ ὑποκάτω, καίπερ ἐκπεφυλισμένον, μετὰ τῶν ἐλίκων, προσέτι δὲ τὰ ἐρυθρὰ καὶ καστανὰ χρώματα τῶν βοιωτικῶν κυλίκων, ἅτινα, κατάγονται ἐκ Κορίνθου· ἔχομεν δ' ἐν Κορίνθῳ ἀνάλογα σχέδια παλαιότερα (Koch, Röm. Mitt. 1915 Sonderabd. σ. 83 πρβλ. Olympia II πίν. 118, 119 τὸ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπ' ἀριθ. 110 κ. ἄ.). Τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀνθемίου δεικνύει καὶ ἡ ῥαδινότης καὶ τὸ ὀξύκορυφον τῶν φύλλων, χαρακτηριστ. ἄγνωστοι εἰς τὰ παλαιότερα ἀνθέμια τῆς ὑδρορροῆς. Ὡστε τὸ ἀνθέμιον πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 περικύου χρόνους ὡς προϊόν τοῦ αὐτοῦ τύπου, οὗ καὶ ὁ τύπος τοῦ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων τῆς Ὀλυμπίας. Ὡς τοιοῦτος δὲ φέρεται ἡ Κόρινθος (Koch ἔ. ἄ σ. 111). Ἄν δὲ ἀληθῶς ἀνῆκε τὸ ἀνθέμιον εἰς κτίριον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου τὸ κτίριον τοῦτο δύναται νὰ εἶνε ἢ παλαιότερός τις ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (δρα κατωτ. σ. 60-61) ἢ ἕτερόν τι κτίριον ἐν τῷ τεμένει ὑπάρχον ποτέ.

Τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις τῶν ὑπεργείων μερῶν τοῦ ναοῦ εἶνε ἀδύνατον

Εἰκ. 51. Πήλινον ἀνθέμιον ἐκ τοῦ Ἰσμηνίου.

νὰ εὐρωμεν ἐκ τῶν σωθέντων ὀλίγων λειψάνων. Ἀπλῶς μόνον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ὑπὲρ τὴν εὐθυντηρίαν τρεῖς βαθμίδας συνυπολογιζομένου καὶ τοῦ στυλοβάτου. Ἄν λοιπὸν ἑκατέρω τῶν κατωτέρων βαθμίδων ἦτο περίπου 0.50 πλατεῖα καὶ ἡ εὐθυντηρία 0.25 ἔχομεν $(2 \times 50) + 0.25 = 1.25$ μ. ἀφαιρετέον ἐκ τοῦ ὅλου πάχους ἐκάστης πλευρᾶς τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ἥτοι 2.50 μ. ἀφαιρετέον ἔκ τε τοῦ πλάτους καὶ ἐκ τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ, ὥστε τὸ μὲν πλάτος νὰ μετρῇ κατὰ τὸν στυλοβάτην 20.33 μ. περίπου, τὸ δὲ μήκος 43.75 μ. περίπου. Οὕτω εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς ὁ στυλοβάτης μὲν θὰ καταληφθῇ ὑπὸ 6 κίωνων πληρύνωντων χῶρον 9.60, τοῦ ὑπολοίπου 10.73 καταλαμβανομένου ὑπὸ τῶν μεσοστύλων διαστημάτων, τὸ δὲ διάζωμα θὰ διαιρεθῇ εἰς 11 τριγλύφους καὶ 10 μετόπας. Αἱ τρίγλυφοι μετροῦσαι ἐκάστη πλάτ. 0.77 θὰ καταλάβωσι σύμπασαι ἔκτασιν 8.47, τὸ δὲ ὑπόλοιπον θὰ καταλάβωσιν αἱ μετόποι. Πρέπει δὲ τὸ ὑπόλοιπον νὰ λογισθῇ λαμβανομένου τοῦ διαζώματος κατὰ 0.20 μ. βραχυτέρου τοῦ στυλοβάτου, ὅχι μόνον δι' ὃν λόγον ἐρρήθη ἄνωτέρω σελ. 46, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ ἄβαξ τοῦ κιονοκράνου ἔχει πλευρὰν 1.74· ὥστε, ἐπειδὴ τῆς ἀκραίας τριγλύφου ἡ ἐσωτερικὴ κατακόρυφος συμπίπτει πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ἄβακος καὶ τοῦ κίονος, ἡ δὲ ἐξωτερικὴ κατακόρυφος πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἐπιστυλίου, συνάγεται, ὅτι τοῦτο θὰ καλύψῃ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἡμίσεως τοῦ ἄβακος μόνον 0.77, καταλείπον κατὰ τὰ δύο ἔξω ἄκρα τῶν δύο ἐσχάτων ἀβάκων ἀνὰ 0.10 ἀκάλυπτον. Τοῦτο λοιπὸν σημαίνει (πρὸβλ. *Durm Die Baukunst d. Gr.*³ σ. 174 ἐξ), ὅτι τὸ ἐπιστύλιον καὶ τὸ διάζωμα εἶνε κατὰ 0.20 βραχυτέρου τοῦ στυλοβάτου ἥτοι μετρεῖ 20.13. Ἡ ἔκτασις λοιπὸν αὕτη θὰ καταληφθῇ ἐπὶ 8.47 μ. μὲν ὑπὸ 11 τριγλύφων, τὸ δὲ ὑπόλοιπον 11.66 ὑπὸ τῶν δέκα μετοπῶν, ἔχουσῶν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πλάτ. 1.166. Οὕτω κατὰ τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ διαζώματος ἔχομεν ἀποστάσεις μεταξονίους ἀκραίας μὲν 3.487 μ., μεσαίας δὲ 3.872, παρεχούσας καὶ τὸ μήκος τῶν λίθων τοῦ ἐπιστυλίου.

Αἱ μακραὶ πλευραὶ μετροῦσι 46.25 μ. Ἀφαιρουμένου ἐκ τούτων τοῦ ποσοῦ 2.50 μ. διὰ τὴν εὐθυντηρίαν καὶ τὰς δύο βαθμίδας καὶ δις 0.10 μ. διὰ τὸ ἀκάλυπτον μέρος τῶν ἀκραίων ἀβάκων, ἔχομεν $46.25 - (2.50 + 0.20) = 43.55$ μ. μήκος τοῦ διαζώματος ἥτοι 43.75 μ. μήκος τοῦ στυλοβάτου.

Ἄν δεχθῶμεν δώδεκα κίονας εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς, θὰ ἔχομεν εἰς τὸ διάζωμα 23 τριγλύφους πλάτ. 0.77 καλυπτούσας ἔκτασιν 17.71 μ., ἅτινα ἀφαιρούμενα ἐκ τῶν 43.55 καταλείπουσιν 25.84 μ. καταληφθησόμενα ὑπὸ τῶν κατὰ κανόνα ἀπαιτουμένων 22 μετοπῶν, ἔχουσῶν μήκος 1.174 ἥτοι κατὰ 0.008 μικρότερον τοῦ τῶν στενῶν πλευρῶν. Ἡ διαφορὰ εἶνε ἐλαχίστη, ὥστε πρέπει νὰ ὑποληφθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι αἱ μακραὶ πλευραὶ εἶχον δώδεκα κίονας. Πρὸς τὸν ὀρισμὸν δὲ τοῦτον κατέτεινον οἱ προηγούμενοι ὑπολογισμοὶ πάντες, οἵτινες ἐν ταῖς

λεπτομερείαις, ὅσον καὶ ἂν προσεγγίζωσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶνε ὅμως τελείως ἀκριβεῖς ἕνεκα τῆς μεγάλης καταστροφῆς τῶν λειψάνων τοῦ ναοῦ.

Ἡ βραχύτης τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ, συγκρουομένη πρὸς τὸν κανόνα, εἶνε ὅμως ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν βραχύτητα καὶ σχεδὸν ἐκμηδένισιν τοῦ ὀπισθοδόμου, ὥστε καὶ ἂν δεχθῶμεν ὑπὸ τὴν στοὰν τούτου λεπτούς τινας καὶ ὑψηλοὺς κίονας (μήπως ἐδῶ ἦσαν ἰωνικοὶ τινες κίονες, ὧν λείψανα εἶδομεν ἀνωτέρω σ. 50;) ἀναλόγους καὶ πρὸς τὸ πάχος τῶν δευτέρων ἀπὸ δυσμῶν θεμελίων, οἱ ἀπὸ δυσμῶν ὅμως δευτέροι κίονες τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀντεστοίχουν πρὸς τὰ ἄκρα τοῦ τρίτου ἀπὸ δυσμῶν θεμελίου τοῦ βαστάζοντος τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ σηκοῦ. Ταύτην κυρίως τὴν κατάστασιν σωματοποιεῖ ἡ εἰκὼν 37, ἐν ᾗ ἐμφανίζονται ἀξιόλογοί τινες ἀνωμαλίας: ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἔξω καὶ ἔσω κιόνων τῶν στοῶν εἶνε τεταραγμένη καὶ ὑποπτὸς, εἰ καὶ οὐχὶ ἄγνωστος (πρβλ. π. χ. τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας)· ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ σηκοῦ, ἔχων ὑπερμέτρως παχὺ θεμέλιον, ἐγένετο δεκτὸς ἰσοπαχῆς πρὸς τοὺς τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σηκοῦ, τοῦ ὑπολοίπου ληφθέντος ὡς βάθρου ἢ ἐξέδρας ἀνεχούσης καὶ ἀναθήματα· ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖται διατί τὸ μέγα πάχος εἶνε ἀδιάκοπον καὶ ἐκεῖ, ἔνθα ἦτο ἡ πύλη τοῦ ναοῦ, ὅθεν ὑπομιμνήσκομεν ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ ὁ θύραος σηκοπροδόμιος τοῖχος εἶνε παχύτερος τῶν ἄλλων (πρβλ. Ὁρλάνδου *Ὁ ἐν Στρατῶ τῆς Ἀκαρνανίας ναὸς τοῦ Διὸς* 1916 σ. 13)· προσέτι ἡ ὑπόστωος κιονοστοιχία τοῦ ὀπισθοδόμου ἀπέχει 0.50 μόνον ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ὅπερ εἶνε ἀσύνηθες οὐ μόνον δι' ὀπισθόδομον ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν παροικοδόμησιν τοίχου καὶ κιόνων, δύναται δὲ νάγῃ εἰς διαφόρους ἀρχιτεκτονικὰς διαμορφώσεις. Διὰ ταῦτα τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ ναοῦ ἐγένετο οὐχὶ ὡς βεβαία ἀναπαράστασις τῆς παλαιᾶς καταστάσεως, τείνουσα νάποκλείσῃ πᾶσαν ἄλλην, ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον, ἵνα ἀγάγῃ τοὺς εἰδικοὺς πρὸς ἄλλας ἀποπείρας, αἷς δὲν εἶνε ἐπαρκὲς τὸ ἐμὸν κῦρος νὰ ἐξενέγκῃ.

Μετρικὴ τις μονὰς μήκους ὑπόκειται καὶ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὡς ἐν παντὶ ἀρχιτεκτονικῷ ἔργῳ. Ὁ W. Schulz (*Werkmass- und Zahlenverhältnisse gr. Tempel* σ. 40 ἐξ.) ἐδέχθη ἐν πολλοῖς ἀρχαίοις ναοῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ τῆς Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ ὡς τοιαύτην μονάδα ἀπικόν τινα πόδα 0.308 (τὸν καὶ τοῦ Hultsch, *Metrologie* 1882 σ. 67), ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀπέρριψεν ὁ Fiechter (*Der Tempel der Aphaia* σ. 40) δεχθεὶς ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸν Dörpfeld (*Ath. Mitt.* 1882, 277 ἐξ.) ἀνυπάρκτου τούτου ποδὸς ὡς ὀρθοτέραν μονάδα τὸν αἰγινήτικὸν πόδα 0.328, ὃν ὁ Dörpfeld (*Olympia* II, σ. 19) ἐφήρμοσεν εἰς τὰ κτίρια τῆς Ὀλυμπίας· τούτῳ δ' ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Tilton ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἀργεῦς (*The Argive Heraeum by Waldstein etc.* I σ. 120, 129 ἐξ. κ. ἀ.), δεχόμενος, ὅτι

ἡ μονάς αὕτη ὑποδιηρεῖτο εἰς δωδέκατα, ἥτοι εἰς δώδεκα δακτύλους 27.3 mm. Τοῦτον τὸν πόδα ἐφαρμόζοντες εἰς τὰς διαφόρους διαστάσεις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἴσμηνίου Ἀπόλλωνος ἔχομεν ἱκανοὺς ἀριθμοὺς στρογγύλους:

*Υψος κιονοκράνου $0.655 = 24$ δάκτυλοι = δύο πόδες $(+\frac{2}{10}$ τοῦ mm).

Πλευρὰ ἄβακος $1.740 = 5$ πόδες καὶ 4 δάκτυλοι $(-\frac{7}{100}$ τοῦ mm).

Κάτω διάμετρος τοῦ κίονος $1.600 = 5$ πόδες $(-\frac{3}{10}$ mm).

*Ἀνω διάμετρος τοῦ κίονος $1.314 = 4$ πόδες $(-\frac{3}{10}$ mm).

Πλάτ. τριγλύφου $0.770 = 2$ πόδες καὶ 4 δάκτυλοι περίπου ($\delta = 1$ παλαιστή).

Μῆκος ναοῦ $46.250 = 141$ πόδες καὶ $\frac{2}{1000}$.

Πλάτος ναοῦ $22.830 = 70$ πόδες $-\frac{3}{1000}$.

Μῆκος σηκοῦ $21.60 = 66$ πόδες $-\frac{4}{1000} = 11$ ὀργυιαὶ καὶ 1 πούς.

Πλάτος σηκοῦ $9.30 = 28$ πόδες καὶ 4 δάκτυλοι.

Ἡ **χρονολογία** τοῦ ναοῦ δὲν δύναται νὰ εἶνε παλαιότερα τοῦ Δ' αἰῶνος, εἰς ὃν ἀνάγεται ἡ ἐπιγραφή τοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 36) ΕΞΠ (τῷ 424 π. Χ. ἡ μικρὸν ὕστερον αἱ μέλαιναι χαρακταὶ στήλῃ τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν, περὶ ὧν εἵπομεν ἀνωτέρω σ. 41, γράφουσι **Ῥύνχον, Μνάσον**).

Ἡ παραβολὴ τοῦ κιονοκράνου πρὸς ἄλλα δεικνύει μὲν ὁμοιότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν παρὰ τὸν ἄβακα καμπυλότητα τοῦ ἔχινου πρὸς τὰ κιονόκρανα τῶν Προπυλαίων τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἡ μεγάλη πλαγίσις τῆς κατιούσης ἐκείνης γραμμῆς τοῦ ἔχινου τάσσει τὸν ναὸν παρὰ τινα κτίρια νεώτερα οἷον τὸ Μητροῶν τῆς Ὀλυμπίας καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ (περὶ τὸ 380 π. Χ.). Πρὸς τοῦτον μάλιστα τὸν ναὸν ἔχει κοινήν ὁ Ἴσμηνιος καὶ τὴν τάσιν πρὸς τύπον ὑπενθυμίζοντα τὰ μυκηναϊκὰ μέγαρα διὰ τῆς ἐκμηδενίσεως σχεδὸν τοῦ ὀπισθοδόμου.

Ἦδη κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον αἱ Θῆβαι εἶχον ἐνισχυθῆ εἰς πληθυσμὸν διὰ τοῦ συνοικισμού τῶν ἀτειχίστων χωρίων ἐν τῷ περιβάλλῳ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς πλοῦτον διὰ τῆς λεηλασίας ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἣν συστηματικῶς διεξήγαγον ἀπὸ τοῦ Δεκελικοῦ πολέμου καὶ ἔπειτα.

Ὁ «Θεόπομπος» (Ed. Meyer *Theopomps Hellenika* σελ. 99 ἐξ. 184 = Θεοπ. I, 12, 3-4) λέγει: «ἐπ[έδοσαν δὲ οἱ] Θηβαῖοι πολὺ πρὸς εὐδαιμονίαν ὀλόκλ[ηρον] εἰςθῆως ὥς ὁ πόλεμος τοῖς Ἀθηναίοις [ἐνέστη καὶ] τοῖς Λακεδαιμονίοις· ἀρξαμένων γὰρ ἀπ[εἰλ]εῖν τῶν Ἀθηναίων τῇ Βοιωτίᾳ, συνωκίσθησαν εἰς αὐτάς οἱ» ἐξ Ἑρυθρῶν καὶ Σκαφῶν καὶ Σκόλου καὶ Αὐλίδος καὶ Σχοίου καὶ Ποτνιῶν καὶ πολλῶν ἐτέρων τοιούτων χωρίων, ἃ τεῖχος οὐκ ἔχοντα

διπλασίας ἐποίησεν τὰς Θήβας· οὐ μὴν ἀλλὰ πολὺ γε βέλτιον ἔτι τὴν πόλιν προᾶραι συνέπεσεν, ὥς τὴν Δεκέλειαν ἐπετείχισαν τοῖς Ἀθηναίοις μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων· τὰ τε γὰρ ἀνδράποδα καὶ τὰ λοιπὰ πάντ[α, <τὰ> κατὰ τὸν πόλεμον ἀλισκόμενα μικροῦ τιν[ος λόγου], παρελάμβανον, καὶ τὴν ἐκ τῆς Ἀττικῆς κατασκευὴν, ἅτε πρόσχωροι κατοικοῦντες, ἅπασαν μετεκόμισαν ὡς αὐτοὺς, ἀπὸ τῶν ξύλων καὶ τοῦ κεράμου τοῦ τῶν οἰκιῶν ἀρξάμενοι. Τότε δὲ τῶν Ἀθηναίων ἡ χώρα πολυτελέστατα τῆς Ἑλλάδος κατεσκεύαστο» κλ. (πρβλ. αὐτ. σ. 81 - 92).

Μέχρι τοῦ 395 διετέλεσαν αἱ Θῆβαι ἐν εἰρήνῃ, τὰ δὲ ἔκτοτε ἀναπτυχθέντα πολεμικὰ γεγονότα ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦλάχιστον οὐχὶ τόσον ἀναγκαστικὴ ἀνάμειξις εἰς ἐπιβεβλημένους πολέμους ὅσον ἐκουσία πρόκλησις ἐξ ὑπερφροσύνης ἢ διώξεως μεῖζονος δόξης καὶ δυνάμεως. Ἡ μάχη δὲ παρὰ τὸν Ἀλάρτον (395 π. Χ.) συνετέλεσεν ἀναμφιβόλως εἰς ἔξαρσιν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἡ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἐνίσχυσις τῶν Ἀθηναίων, μεθ' ὧν συνέπραττον οἱ Θηβαῖοι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τὰ τε ἀποτελέσματα τῆς παρὰ τὴν Κορώνειαν μάχης (394 π. Χ.) ἐξεμῆδένιζε καὶ τοὺς Σπαρτιάτας ἤγαγεν εἰς προσέγγισιν πρὸς τοὺς Πέρσας, ὥστε ἐπηκολούθησεν ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη (386) καὶ ἡ κατ' ἔμμεσον ἀκολουθίαν αὐτῆς ἐπελθοῦσα κατάληψις τῆς Καδμείας (383/2 - 379/8), ὅτε αἱ Θῆβαι ἐγένοντο δορυφόροι τῆς Σπάρτης. Ἐκβαλοῦσαι τοὺς Σπαρτιάτας, συμμαχοῦσι μετ' ὀλίγον μετὰ τῶν Ἀθηναίων (378/7), ἀναδιοργανοῦσι τὴν βοιωτικὴν ὁμαιχμίαν ὑπὸ τὴν ἐαυτῶν ἡγεμονίαν, τῷ 376 νικῶσι παρὰ τὴν Τέγυραν σπαρτιατικὴν μῦραν (Πελοπίδας) καὶ μετὰ τῶν συμμάχων ἐξαναγκάζουσι (374) τοὺς Σπαρτιάτας εἰς εἰρήνην, παραβιασθεῖσαν ὅμως ὑπὸ τῶν Θηβαίων διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν Πλαταιῶν. Τῷ 371 συνάπτεται ἐν Σπάρτῃ νέα εἰρήνη, ἐξ ἧς ὅμως ἀπεκλείσθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν οἱ Θηβαῖοι, μὴ ἀναγνωρισθείσης τῆς ἐπὶ τῶν Βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίας αὐτῶν. Ἐπηκολούθησεν ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ἡ μάχη τῶν Λεύκτρων ἡ συντρίψασα τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης καὶ στερεώσασα τὴν τῶν Θηβῶν, ἐκταθεῖσαν ἐπὶ μέγιστον τῆς Ἑλλάδος καὶ μέχρι τοῦ 362, ὅτε ἔπεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν Μαντινείᾳ. Ἡ περίοδος αὕτη (379 - 362) εἶνε ἡ ἐνδοξοτάτη τῶν ἱστορικῶν Θηβῶν· ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐλάμπρυναν αὐτήν. «Ὅτι γὰρ οὐχ ἡ τῆς πολιτείας σύστασις αἰτία τότε ἐγένετο Θηβαίοις τῶν εὐτυχημάτων, ἀλλ' ἡ τῶν προεστώτων ἀνδρῶν ἀρετή, παρὰ πόδας ἡ τύχη τοῦτο πᾶσιν ἐποίησε δῆλον· καὶ γὰρ συνηυξήθη, καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τε Ἐπαμεινώνδῳ καὶ τῷ Πελοπίδῳ βίῳ προφανῶς» (Πολύβ. 6, 43).

Ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, οὐ τὰ ἐρείπια κρίνομεν, ἐκτίσθη ἢ εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 383 χρόνους, ὅτε λήξαντος τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, οἱ Θηβαῖοι εὐτυχοῦντες ἡσύχαζον ἐξωτερικῶς, ἐσωτερικῶς δὲ εἶχον

ἰσχυρὰς πολιτικὰς ἀντιφιλοτιμίας, αἵτινες ἠδύναντο νὰ ὠθήσωσιν εἰς μίμησιν τῶν ἀθηναϊκῶν πολιτικῶν τάσεων (Πεισιστρατίδαι, Ἀλκμεωνίδαι, Κίμων, Περικλῆς) πρὸς κόσμον τῆς πόλεως — ἢ μετὰ τὸ 371.

Καὶ μόνον ἐξ εὐσεβείας πρὸς τοὺς θεοὺς διὰ τὴν εὐτυχὴ ἔκβασιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο λίαν προσδόκιμον ἀνάθημά τι τῶν Θηβαίων, οἷον ἦτο τὸ τοῦ Λυσάνδρου ἐν Δελφοῖς καὶ οἷον ἀνέθεσαν ἐκεῖ καὶ αὐτοὶ μετὰ τὴν νίκην τῶν Λεύκτρων (Παυσ. 10, 11, 5). Καὶ θὰ ἠδύνατό τις τότε νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδὴ μετὰ τὴν νίκην ταύτην ἐκδηλοῦται οὕτω ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνη τῶν Θηβαίων, τότε θὰ ἐκτίσθῃ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου ἢ τοιαύτη δὲ εὐγνωμοσύνη ἦτο κοινὴ πᾶσι τοῖς Ἑλλησι, οὐχὶ δὲ ἄγνωστος τοῖς Θηβαίοις καὶ ἐκ τοῦ πρότερον, θὰ ἦτο δὲ ἀπροσδόκητον, ἂν μήτε ἡ νίκη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μήτε ἡ ἄλλη εὐτυχία τῶν Θηβῶν καὶ ἡ θεμελιουμένη ὑπεροχὴ αὐτῶν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι διὰ τῆς ἐκλείψεως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ἀντιπόλεως ταύτης, ἐξεδηλοῦντο διὰ τινος ἀναλόγου ἱεροῦ καθιδρύματος ὡς ἀναθήματος· τὸ δὲ «πάτριον μαντεῖον» (Διόδ. 17, 10) τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος θὰ εἶχε βεβαίως ἐνθαρρύνει τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Θηβαίων, ὥστε νὰ ἐπισύρῃ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν. Καὶ τὸ λεγόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ Αἰσχίνου (π. παραπρεσβ. 105) «Ἐπαμεινώνδας, οὐχ ὑποπτήξας τὸ τῶν Ἀθηναίων ἀξίωμα, εἶπε διαρρήδην ἐν τῷ πλήθει τῶν Θηβαίων, ὡς δεῖ τὰ τῆς Ἀθηναίων Ἀκροπόλεως προπύλαια μετενεγκεῖν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Καδμείας», καίτερ μεταφορικῶς ῥηθὲν (πρβλ. **κ. Κτησ.** 145. Wilamowitz *Aus Kydathen* 109), δεικνύει, ὅτι ἐν Θήβαις φιλοκαλία τις ἀρχιτεκτονικὴ ἢ καλλιτεχνικὴ ὅλως αἰσθησις ὑπέκαie τὴν ψυχὴν τῶν ἐξεχόντων πολιτῶν.

Ἄλλ' αὕτη, συνδυαζομένη πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν, πρέπει, νομίζω, νὰ κατέλθῃ μᾶλλον εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τούτου:

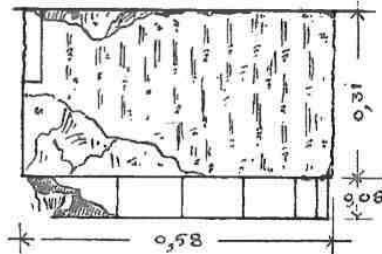
Ἡ μορφὴ τοῦ κιονοκρανίου ἐπιτρέπει νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὸ καὶ εἰς τοὺς ἐγγυτέρους πρὸς τὸν Ε' αἰῶνα χρόνους. Ἡ δὲ τῶν γραμμάτων ΕΞΠ, ἂν δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ, δὲν δύναται ὅμως οὐδὲ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν χρονολογίαν ταύτην· διότι τὰ γράμματα *ἐχαράχθησαν* ὑπὸ τοῦ λιθοξόου πρὸς κανόνι δι' ὀξέος τινὸς ὀργάνου — δὲν ἔγινε δηλ. *λαξευσις* διὰ ξοῖδος καὶ σφύρας — ὥστε ἐσχηματίσθῃ καὶ τὸ Ω γωνιωδῶς δι' εὐθειῶν γραμμῶν, ἐπομένως δὲ δὲν ὑπάρχει τὸ τυπικὸν σχῆμα, ὅπερ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὲς πὼς τεκμήριον τοῦ ἐπιτυχοῦς ἢ μὴ ἐπιτυχοῦς τῆς χρονολογίας.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ χρόνος τῆς εἰρηνικῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ Δ' αἰῶνος εὐτυχίας τῶν Θηβῶν ἦτο βραχύς, ὁ δὲ ναὸς ἐμφανίζεται ἡμῖν ἀτελής, τῶν κιόνων μὴ διαξυσθέντων, — πλὴν ἴσως τῶν τοῦ προνάου, εἰς ὃν ἀποδίδω ἔνεκα τῆς πρὸς Α τοῦ ναοῦ εὐρέσεως τὸ πλακῶδες λείψανον κίονος (ἄνω σ. 42), — ἐν ᾧ κατ' εὐλογον

προσδοκίαν ἔδει ἢ συντέλεις τοῦ ναοῦ νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τὴν μετὰ τὸ 371 ἀκμὴν τῶν Θηβῶν, τοῦναντίον δὲ ἐπειδὴ, ἂν ὁ ναὸς ἐν ταύτῃ τῇ ἀκμῇ ἐκτίζετο, εὐλογώτερον θὰ ἤρμηνεύετο ἡ ἀτέλεια αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐπελθούσης εἰτα παρακμῆς, τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν ἱερὸν πόλεμον καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Θηβῶν, διὰ τοῦτο δέχομαι, ὅτι ὁ ναὸς ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἀκμὴν τῶν Θηβῶν μετὰ τὴν ἐν Δεύκτροις μάχην, ἔμεινε δ' ἀτελής ἔνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τῆς παρακμῆς καὶ καταστροφῆς τῶν Θηβῶν.

III. Ο ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟΣ (ΔΕΥΤΕΡΟΣ) ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΙΣΜΗΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Τοῦ παλαιότερου τούτου ναοῦ ἀνεγράψαμεν ἀνωτέρω (σ. 38 ἐξ.) λείψανά τινα ἐκτισμένα εἰς τὸ δυτικὸν θεμέλιον τοῦ τρίτου. Εἶνε, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἐκ πῶρου λίθου λευκοῦ καθαροῦ, καθαρωτέρου ἢ ὁ πῶρος τοῦ ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος. Τινὰ δεικνύουσιν ἵχνη τοῦ πρίονος, δι' οὗ ἐτμήθησαν¹. Καὶ ὅσαι μὲν πλίνθοι τοῦ πρώτου δόμου τῶν θεμελίων βλέπουσι πρὸς Δ, εἶνε ἐπιμήκεις (μῆκ. 1.02, 1.22, 1.27, 1.41· πλάτ. 0.40), ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄλλοι ἄλλων διαστάσεων λίθοι ἀφανεῖς νῦν τὸ ὅλον, ἅτε εἰς τὴν καρδίαν τοῦ θεμελίου ἐκτισμένοι. Τοῦτο ἐγένετο φανερόν, καθαρθέντων τῶν δρόμων δύο ἐκ πλείονων μυκηναϊκῶν τάφων, οἵτινες διήκοντες ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, δὲν διεγνώσθησαν, πλην ἑνὸς ἢ ἴσως δύο, ὑπὸ τῶν οἰκοδομησάντων τὸν ναὸν τοῦ Δ' αἰῶνος.

Εἰκ. 52. Λίθος πῶρος τοῦ στυλοβάτου μετὰ τοῦ κατωτάτου μέρους τοῦ συμφυοῦς κίονος, ὡς κεῖται νῦν.

Υπὲρ τὸν ἕνα μάλιστα δρόμον εὐρέθη ἀνάστροφος ὁ στυλοβάτου λίθος (εἰκ. 52· ἄνω σ. 38 ἐξ.), ὃν ἀποδίδω εἰς τοῦτον τὸν δεύτερον ναόν, ὃ φέρων κατὰ τρόπον γνωστὸν καὶ ἐκ μυκηναϊκῶν χρόνων (Schliemann Tiryns σ. 238 εἰκ. 114 σ. 307. Durin ἔ. ἄ. σ. 78) συμφυὲς τὸ κατώτατον μέρος **δωρικοῦ κίονος κεχρωσμένου ἐρυθροῦ τὰς ῥαβδώσεις**, αἵτινες συνάγονται εἰς 20, τῆς διαμέτρου τοῦ κίονος ἀνερχομένης εἰς 0.75 περίπου. Ἐκ τῆς διαστάσεως ταύτης φαίνεται, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο μικρότερος τοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος.

Ἄλλος λίθος ἐν τῷ αὐτῷ δρόμῳ ἀνάστροφος δεικνύει δύο τετραγώνους ὁπλᾶς, ὧν ἡ ἑτέρα ἐπιμήκης (α: 0.14 × 0.07 × βάθ. 0.06· β: 0.07 × 0.07 × βάθ. 0.06).

Υπὲρ τὸν ἕτερον πρὸς Β κείμενον παράλληλον δρόμον εἶνε λίθος, οὗ ἡ

¹ Διὰ πῶρων ὁμοίων καὶ ὡσαύτως διὰ πρίονος τετμημένων ἦτο ἐκτισμένος κατὰ τινὰ ἐξ αὐτοψίας γραφεῖσαν σημείωσίν μου καὶ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς.

μία καλῶς λελαξευμένη ὁρατὴ ἀκμὴ μακρᾶς πλευρᾶς εἶνε ἐντέχνως ἀποτετιμμένη ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὴν ἄλλοτε χρῆσιν τοῦ λίθου.

Προσέτι ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ προέρχονται καὶ τινὰ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων μικρῶν ἀρχιτεκτονικῶν τεμαχίων καὶ πλεῖστα μικρὰ τεμάχια πηλίων κεράμων (στρωτήρων τε πλακωδῶν μετὰ χειλέων ἀνεχόντων καὶ καλυπτήρων στεγοειδῶν) δεικνύοντά τινα φανερὰ μέχρι τήξεως ἔχνη πυρκαϊᾶς, οἷα οὐδαμῶς ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἐν τοῖς θεμελίοις ἐνεκτισμένα παλαιὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὰ ἔχνη ὅμως ἐκεῖνα τῆς πυρᾶς δὲν φαίνονται ἐπελθόντα εἰς τὰς κεράμους ἀργτίας οὕσας, ὅτε θὰ ἦτο ἀκολούθημα ἢ ἐκ πυρκαϊᾶς καταστροφῇ τοῦ κτιρίου, εἰς ὃ ἀνῆκον, ἀλλὰ φαίνονται ἐπελθόντα εἰς τὰ τεμάχια ὡς τεμάχια. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὅτι συλλεγέντα ποτὲ ἐν νεωτέροις χρόνοις ἐνεκτίσθησαν εἰς βυζαντιακόν τι ἴσως κτίριον πυρποληθὲν ἔπειτα. Πολλὰ τούτων εὐρέθησαν ὑφ' ἡμῶν περιαληψιμμένα δι' ἀσθέστου, ἅτε ποτὲ *ἐντοδ* τῶν τοίχων κεκρυμμένα. Ταῦτα εὐλόγως δὲν φέρουσιν ἔχνη πυρός. Τὸ αὐτὸ συνέβη βεβαίως καὶ εἰς μικρὰ τινὰ τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν πύλων.

Αἱ κεραμίδες εἶνε ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου ἄλλαι μὲν ἐρυθροῦ ἄλλαι δὲ μέλανος, φέρουσι δὲ καθαρὰν ἐπαλοιφήν ὡχροπρασίνην ὡς καὶ τὸ περιγραφέν ἀνθέμιον. Ἐκ τῶν συλλεχθέντων στρωτήρων τεμαχίων τρία δεικνύουσι μὲν εἰς τὰς πλευρὰς καὶ ὑποκάτω τὴν ὡχροπρασίνην ἀλοιφήν, ἀλλ' ἐπάνω εἶνε οἷονεὶ λελασμένα διὰ τριπτήρος καὶ βεβαμμένα διὰ βερνικίου καστανόχρου. Ἡ τεχνοτροπία ἐκείνη τοῦ πλήθους τῶν συντριμμάτων, γνωστὴ ἐκ παλαιῶν χρόνων καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' κατὰ τὰς φυλοκρινήσεις τοῦ Koch (Röm. Mitteil. 1915 Sonderabd. σ. 106 ἐξ.), ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ φαντασθῶμεν τὸν παλαιότερον ναὸν ἀνερχόμενον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους. Εἰς τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπιτρέπει νὰ ἀνέλθωμεν ἴσως καὶ τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ ὁ ναός (ὁ πῶρος ἦτο σύνηθες ὑλικὸν εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους), καὶ ἡ στενὴ ἀναθύρωσις (ἄνω σ. 38), ἣν γινώσκουμεν διδακτικὴν ἐκ τῶν Δελφῶν¹, καὶ ὁ ἀνεπτυγμένος δωρικὸς ῥυθμός, ὃν δεικνύει τὸ λείψανον τοῦ στυλοβάτου μετὰ τοῦ κίονος.

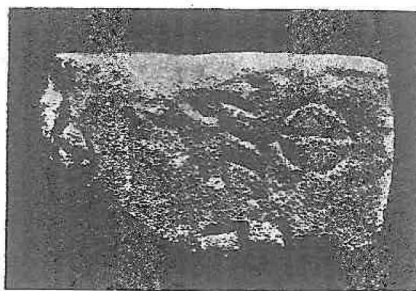
Τοῦτον τὸν ναὸν ἐγνώρισεν ὁ Ἡρόδοτος (1,52 «νηόν»· 92.=5,59 «ἱρόν»· πρβλ. 8, 134 Πaus. 9, 20, 4=9, 22, 1 *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1909, 267. *Amer. Jour. of Arch.* 1909 σ. 57 BCH, XVII, 619) καὶ ὁ Σοφοκλῆς (*Οιδ. τύρ.* 19 ἐξ.). Εἰς τὸν σχετικῶς μικρὸν τοῦτον ναὸν ἀνῆκον πιθανῶς αἱ τρίγλυφοι (ὄρα ἄνω σ. 48 ἐξ.

¹ Πρβλ. Dinsmoor Bull. Corr. Hellen. 1912 σ. 439 ἐξ. Extrait σ. 50, 60. Bourguet Les ruines de Delphes σ. 68 ἐξ. — Ἐν μικρὸν τεμάχιον μαρμαροῦ ἐπὶ τῶν χωμάτων τοῦ Ἰσμηνίου συλλεχθέν δεικνύει ἀναθύρωσιν 7 χιλιοστῶν.

καὶ κατωτέρω τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 16 ἀριθ. 10 τοῦ Κολωνακίου) καὶ τὸ ἀνθέμιον (τοῦτο δύναται νὰ προέρχηται ἐξ ἐπισκευῆς τινος νεωτέρας ἢ τοῖς τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος περίπου), εἰς τὸ τέμενος δὲ ἐν γένει τῶν χρόνων ἐκείνων ἀνήκον οἱ ἀρχαῖκοι ἰωνικοὶ κίονες (ἄνω σ. 50) ἀναθημάτων πιθανῶς καὶ τὰ περιγραφέντα ἀνωτέρω σ. 35 ἐξ. δύο ἐνεπίγραφα ἀναθηματικά χαλκᾶ ἀγγεῖα.

Εἰς ταῦτα προσθέτομεν πώρινον ἐνεπίγραφον τεμάχιον εὑρεθὲν ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις χώμασι παρὰ τὰ δυτικὰ θεμέλια· τοῦτο, ἄρτιον ὃν ἄνω μόνον καὶ ἐμπρὸς (ῦψ. 0.055, πλάτ. 0.10, πάχ. 0.045. Ὑψος γραμμάτων 0.02 - 0.025· διάστιχον 0.01 - 0.015· εἰκ. 53), φέρει τὰ ἐξῆς γράμματα, ἀναγόμενα εἰς τὸν 7' αἰῶνα π. Χ., διευθυνόμενα βουστροφηδὸν καὶ διατηροῦντα ἔχνη βέβαια ἐρυθροῦ χρώματος:

Λ Ν Ε Θ
Γ Μ

Εἰκ. 53. Τεμάχιον πωρίνης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἰσμήνιου.

Ἐκ τοῦ πρώτου στίχου ἔνθα ὑπόκειται ἡ λέξις ἀνέθ[εκεν ἢ -εσαν ἢ -εαν (ἡ προτίμησις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χώρου καὶ ἐκ τῶν χρόνων καὶ ἐκ τῆς διαλέκτου, ἥτις ὅμως ἦτο ἴσως ἡ ἐπικτῆ) γίνεται φανερόν, ὅτι τὸ θραῦσμα προέρχεται ἐκ βάσεως ἀναθήματος. Μετὰ τὸ Θ διατηροῦνται κατὰ τὸ χεῖλος τῆς θραύσεως ἔχνη τινὰ ἐρυθροῦ χρώματος, μαρτυροῦντα, ὅτι τὸ ἐπόμενον γράμμα ἦτο Ε. Ἄν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τοῦτο ἦτο ἡ ἄκρα τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ λίθου, τῶν γραμμάτων στρεφομένων πρὸς τὰ ἄριστερά μεσολαβοῦντος τοῦ Κ πλαγίως κειμένου καὶ ἐτέρου Ε. τότε τὸ Ν τοῦ δευτέρου στίχου συμπληροῖ τὴν λέξιν ἀνέθ[ε/κ/ε/ν, μεθ' ἣν εἵπετο λέξις ἀρχομένη ἀπὸ Α. Εἰ καὶ πιστεύω, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλῆς συμπτώσεως, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ἀποφύγω νὰ μνημονεύσω, ὅτι τὸ ἐπίγραμμά, ὃ εἶδεν ὁ Ἡρόδοτος (5, 58 ἐξ.) ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ ἀνατεθέντος εἰς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτύωνος πατρὸς τοῦ Ἡρακλέους (πρβλ. Jahn-Michaelis Gr. Bilderchroniken σ. 43 ἐξ. πίν. V) περιεῖχε τοιαύτην ἀκολουθίαν λέξεων: «Ἀμφικτύων μ' ἀνέθ[εκεν ἔων ἀπὸ Τηλεβοάων»¹. Οὕτω τὰ γράμματα ταῦτα θὰ ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καλούμενα «φοινικήμια» ἢ «Καδμήμια», ὅμοια πρὸς τὰ «ἰωνικά», ὧν τὴν περαιτέρω καταγωγὴν δηλοῖ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Τέμ. I.G.A. 497 στήλ. Β' στίχ. 37 ἐξ., ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ Kirchhoff (Stud. zur Gesch. d. gr. Alphabets'

¹ Ἀντὶ ἐὼν ὁ Bergler διώρθωσεν ἐὼν — πρβλ. Πινδ. Νεμ. 10, 25 ἐξ.

σ. 15) εἰς τὸν χρόνον Ὀλ. 76-77 (472-464) καὶ καλοῦσα αὐτὰ διὰ τοῦ ὡς οὐσιαστικοῦ ὀνόματος λαμβανομένου «φοινικία» (πρβλ. Πλουτ. *ῥθ.* 738 F). Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Τέω, ἵνα παραβάλλωμεν τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων πρὸς τὸ τῶν Θηβαϊκῶν, ἀλλὰ καθ' αὐτὴν κρινομένη ἡ ἐπιγραφή τῶν Θηβῶν δὲν δύναται νὰ εἶνε νεωτέρα τοῦ 7' αἰῶνος π. Χ. Ἄν δ' ἀληθῶς εἶνε λείψανον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναγνωσθείσης Ἀμφικτυωνίας, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι κατὰ τὸν 7' αἰῶνα μεσοῦντα περίπου ἢ πρὸς τὸ τέλος βαίνοντα ἐγένετό τις ἀναγραφή¹ ἢ ἀνανέωσις τῶν τυχὸν φθαρέντων ἢ παθόντων παλαιῶν μνημείων πρὸς διατήρησιν τῶν παλαιῶν τίτλων δόξης τῆς ἀρχαιοπινούσας πόλεως². Ὅτι δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναγνωσθέντα γράμματα δὲν ἦσαν τὰ ἀρχέγονα φοινικικά, λέγει αὐτὸς οὗτος· διότι ἀφ' οὗ ἐμνημόνευσε τῆς φοινικικῆς ἐν γένει τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καταγωγῆς, ἥτις νῦν ἐπίσης ἀμφισβητεῖται, — ἀφ' οὗ καὶ οἱ Φοίνικες, οἱ ἐρυθροί, πιστεύονται ἢ νησιῶται τοῦ Αἰγαίου ἢ ιθαγενεῖς ἐν τῇ Βορείῳ Ἑλλάδι — ὁμιλεῖ ἔπειτα περὶ «μεταβολῆς τοῦ ῥυθμοῦ» ἥτοι τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων ἢ περὶ «μεταρρυθμίσεως» αὐτῶν (πρβλ. Gerscke *Hermes* 1906 σ. 543 ἐξ.) καὶ καταλήγει βεβαιῶν τὴν ἐν πολλοῖς ὁμοιότητα τῶν οὕτω μετερρυθμισμένων γραμμάτων τοῦ Ἰσμηνίου πρὸς τὰ ἰωνικά. Ἀλλὰ τὰ γράμματα λοιπόν, περὶ ὧν ταῦτα λέγει, δύνανται κάλλιστα νὰ εἶνε οἷα τὰ τοῦ παλίνου τεμαχίου καὶ τὰ τῶν χαλκῶν ἀγγείων τοῦ Ἰσμηνίου· διότι ταῦτα ἔχουσι τὴν ἐν πολλοῖς ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἰωνικά (πρβλ. Roehl I.G.A.). Ἐκ Θηβῶν δὲ δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε ἀρχαιώτερα γράμματα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος. Ὅταν δ' ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ ἐπὶ τῆς Καδμείας καὶ πέριξ, ἀπεκάλυψαν μνημεῖα μυκηναϊκά καὶ πού καὶ τινα λείψανα παλαιότερα (ᾄρα *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 σ. 57 ἐξ. καὶ σ. 96. 1910, 208 ἐξ. *Πρακτικά* 1910 σ. 152· 1911, 143· 1912, 85 ἄνω σ. 2 ἐξ. 21, 22), πάντα ἀνάλογα ἢ ὅμοια πρὸς ἄλλα ἀλλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν εὑρεθέντα, οὐδὲν δὲ ἔχον χαρακτηριστικὸν καὶ δὴ φοινικικόν, θὰ συναγάγωμεν, ὅτι πρὸς τὸν μῦθον τῆς φοινικικῆς καταγωγῆς τοῦ Κάδμου ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τὸν μῦθον περὶ γεγονότων ἐπιβα-

¹ Ὁ Hicks-Hill *Man. of gr. inscr.* σ. 2 φρονεῖ, ὅτι ἐγράφησαν ὄχι πρὸ τοῦ 7' αἰῶνος π. Χ., ὁ δὲ Χατζηδάκης *Σύντομ. ἱστορ. τῆς ἐλλήν. γλώσσης* 22 σημ. καὶ ὁ Fimmen *Neue Jahrb.* 1912 σ. 535 λέγοντες, ὅτι τὰ ἐπιγράμματα ἐγράφησαν μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐπικῆς διαλέκτου, δὲν ἀπομακρύνονται τῆς γνώμης τοῦ Hicks.

² Ὅτι μνημεῖα ὁλόκληρα ἢ μόνον ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνεκρύβοντο φθαρεῖσαι, γινώσκουμεν ἐκ τῆς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐκ Δελφῶν (βλ. τὸν ἐμὸν *Ὀδῆγ. τ. Δελφῶν* 36) καὶ ἄλλοθεν· πρβλ. δὲ καὶ Reisch ἐν Pauly-Wissowa R.-E. ἄρθρ. Dreifuss σ. 1686 καὶ τὰ «ἐσώματα στεφανώματα βωμῶν» πρὸς Ν τῶν Θηβῶν (Πίνδ. *Ἰσθμ.* 4,103 καὶ σχόλ. Wilamowitz *Hermes* 1891, 201, 210) καὶ «τὰς ἐπιστολάς καὶ τοὺς χρηματισμοὺς» περὶ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς ἀναθημάτων ἐν Ῥόδῳ (Blinkenberg *Bull. de l'Acad. de Danemark* 1912 322 ἐξ.) καὶ τὸ ἐπίγραμμα τῆς *Ἑλλην. Ἀνθολ.* ἐκδ. Holtze τόμ. II σ. 173 ἀρ. 436 (= 9,436)

λόντων ἐξαίρετον ἐν Βοιωτίᾳ ἢ ἐν Θήβαις φοινικικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν προῖστορικὸν τοῦ τόπου πολιτισμὸν πρέπει νὰ ἔχωμεν σφόδρα δυσπίστως (πρβλ. Dussand *Les civilis. préhell.* 178 ἐξ. 198 ἐξ. 250, 390 ἐξ. κ. ἄ. Fimmen ἔ. ἄ. *Hogarth Ionia and the East* 84 ἐξ. Beloch² *Gr. Gesch.* I II, 72 Wilamowitz *Staat und Gesellschaft* 23 ἐξ. *Aus Kydath.* 151 ἐξ. *Aischyl. Interpr.* 92 σημ., 98₂).

Ὁ Ἡρόδοτος γινώσκων καλῶς τὰ «φοινικῆια» **μετέφρασεν** αὐτὸς πιθανῶς αὐτὰ εἰς «Καδμήια», ἐπειδὴ εἰς μὲν τὸν μῦθον τοῦ ἐποικισμοῦ τοῦ Κάδμου καὶ τῆς κτίσεως τῆς Καδμείας, διαμορφωθέντα ἐν τοῖς κυρίοις μέρεσιν περὶ τὸ τέλος τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος (Gruppe *Mythol.* σ. 85), ἐπίστευε, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν μετάδοσιν γραφικοῦ συστήματος διὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπιμεξίας καὶ ἄνευ ἀθρόων λαϊκῶν μεταναστεύσεων, οἷα ἡ ἀρτίως παρ' αὐτῷ διαμεμορφωμένη φοινικικὴ (πρβλ. καὶ Διόδ. 3,67). Τόση μάλιστα εἶνε ἡ πίστις αὐτοῦ πρὸς τὴν φοινικικὴν μετανάστευσιν, ὥστε προβαίνει (2, 49) καὶ εἰς εἰκασίαν, ὅτι ὁ Μελάμπους διὰ ταύτης ἔμαθεν ἅς ἐδίδαξε τοὺς Ἕλληνας περὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ γνώσεις (Poulsen *Der Orient etc.* 181).

Σήμερον οἱ Φοίνικες ὑπολαμβάνονται ἢ ὡς νησιωτικοὶ λαοί, ὧν τὸ ἥλιοκαὲς καὶ θαλασσόπληκτον δέρμα ὑποδηλοῦται ὑπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν (πρβλ. Evans *Scripta Minoa* σ. 56, 80. S. K. Kaines Smith *Gr. art and national life* σ. 56. Dussand *Civilis. préhell.* 434 ἐξ. 2^a ἐκδ. σ. 432 ἐξ. Καββαδία *Προῖστορ. Ἀρχ.* 843 ἀλλὰ 419, 486; Fimmen ἔ. ἄ.) ἢ ὡς ἰθαγενεῖς ἐν τῇ Βορείῳ Ἑλλάδι (Kretschmer *Einl. in die Gesch. d. gr. Sprache* σ. 172 ἄνω σ. 7). Καὶ τὸ τεκμήριον δὲ τῆς ἐκ τῶν Φοινίκων τῆς Ἀσίας ἐπιδράσεως ἐν γένει ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐξαχθὲν ἐκ τῶν λειψάνων πορφυρευτικῶν ἐργαστηρίων (πρβλ. Σ. Λάμπρου *Ἱστορ. Μελετ.* 23 ἐξ.) ἐν διαφόροις παραλίαις (ὄρα καὶ *Εφ. Ἀρχ.* 1910 σ. 179· εὖρον καὶ εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Κρίσης καὶ εἰς τὰς κλιτύς τοῦ λόφου τοῦ Προφ. Ἡλία τῆς Σαλαμῖνος πολλοὺς σωροὺς πορφυρῶν) ἀπόλλυσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἡ πορφυρευτικὴ ἡσκεῖτο πάντοτε ἐν Ἑλλάδι (ὄρα Beloch *Gr. Gesch.*² I 2 σ. 75 Maass *Gr. u. Semit.* 13) κατὰ τε τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους μέχρι τῶν Βυζαντιανῶν¹.

Τὸ τεμάχιον τοῦτο τῆς παρώσης ἐπιγραφῆς εἶνε σύγχρονον πρὸς τὰ δύο

¹ Περί τῶν εἰς τὰ Ἑλληνικά γράμματα καὶ τὴν φοινικικὴν ἢ Καδμεῖαν αὐτῶν καταγωγὴν καὶ ὀνομασίαν ἀναφερομένων χωρίων τῶν νεωτέρων γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων ὄρα Gomme ἐν *Journ. of Hell. St.* 1913 σ. 60 ἐξ. καὶ Larfeld *Gr. Epigr.* II, σ. 453. Μνημονεύομεν δὲ τοῦ ἐν Bekker *Anecd.* 781 ἐξ., ὅτι τὰ φοινικεῖα γράμματα ὀνομάσθησαν οὕτω, διότι, ὡς ὁ Εὐφρόνιος λέγει, ἐγράφησαν τὸ πρῶτον «μίλτω, ἢ ἐστὶ χρώμα τι φοινίκιον», ἵνα παρατηρήσωμεν, ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ χρώσεως κεχαραγμένων γραμμάτων, ἀλλὰ περὶ γραφῆς διὰ μόνης μίλτου, ὥστε, καὶ ἂν ἠλήθευεν ὁ Εὐφρόνιος, ἐν τῇ ἐνεπιγραφῇ παρώσῃ τεμαχίῳ τοῦ Ἰσμηνίου δὲν ἔχομεν ἀκριβῶς ἢν οὗτος ἐννοεῖ φοινικεῖαν γραφὴν. Πάντως ὁμως καὶ ἡ εἰδῆσις τοῦ Εὐφρόνιου ἀπομακρύνει τὴν ἐξ ἀσιατικοῦ φοινικικοῦ λαοῦ καταγωγὴν τῆς γραφῆς.

χαλκᾶ ἀγγεῖα, μεθ' ὧν ἔχει κοινὸν τὸ Θ καὶ τὰ λοιπὰ γράμματα καὶ τὴν βου-
στροφηδὸν γραφήν. Ἡ δὲ οἰνοχόη ἔχει κοινὸν πρὸς τὰ παρ' Ἡροδότῳ ἔ. ἄ.
κείμενα ἐπικά ἐπιγράμματα τοῦ Σκαίου καὶ τοῦ Λαοδάμαντος τὴν δι' ἀπλοῦ

Εἰκ. 54. Ἐνεπίγραφος πῶρινος κίων ἐκ τῶν τοίχων
τῆς Παναγίας Δόντζας ἐξαχθεῖς.

λ γραφήν τοῦ ὀνόματος
Ἀπόλ(λ)ων διότι κατὰ τὸ
μέτρον πρέπει νὰ νοηθῇ
ἀπλοῦν τὸ λ καὶ ἐν τοῖς
ἐπιγράμμασιν ἐκεῖνοις (πβλ.
Hoffmann Gr. Dial. I, σελ.
219 Usener Gottern. 308).

Τελευταῖον (10 Αὐγ.
1916) προσετέθη καὶ ἑτε-
ρον ἐνεπίγραφον μνημεῖον
προερχόμενον ἴσως ἐκ τοῦ
ναοῦ τούτου. Εἶνε δὲ τοῦτο
μέρος δωρικοῦ κίονος (ῥα-

βδώσεις 16), διαμ. 0.17, μήκ. 0.32 (εἰκ. 54), ἀνέχοντός ποτε πιθανῶς ἀνάθημά τι,
φέρον ἐντὸς δύο ῥαβδώσεων λείψανον ἐπιγραφῆς (ὑψ. γραμμ. 0.009):

ΛΟΝΙΡΟΤΝΙΕΣ.ΟΡΙ
ΟΝΙΚΕΤΑC'ΙΚΑ.Δ

Ἐνταῦθα δύναται ἐν ἀρχῇ νὰ συμπληρωθῇ **Ἀπόλ]λωνι Ποτνιῆς**, ὁ δηλοῖ ἀνά-
θεσιν τῶν Ποτνιέων εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀλλὰ τίνα Ἀπόλλωνα; Μετὰ τὸ
Ποτνιῆς τὰ γράμματα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐπὶ κλήσιν τοῦ
θεοῦ [τ]ὸ **Ηι[σμενίοι]** ἢ [τὸ] **Πτ[οῖοι]**, διότι κατ' ἀμφοτέρας τὰς συμπληρώ-
σεις ταύτας ἐλλείπει τὸ προσγραπτόν ι τοῦ ἄρθρου, τὸ προτελευταῖον δὲ γράμμα
φαίνεται μᾶλλον π ἢ η. Ὡστε ἄλλο τι θὰ ἔκειτο ἐκεῖ, ὃ δὲν ἐννοῶ. Ἴσως ἔγκει-
ται ἐνταῦθα τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀναθέσεως. Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ἴσως κρύ-
πεται ὄνομα ἢ ὀνόματά τινα· ἂν ἀληθῶς ἡ ἀνάθεσις ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ποτνιέων
συνπάντων ἢ ὑπὸ τινων Ποτνιέων, δὲν εἶνε συμφανές, ἀλλ' ὀνόματά τινα ἐν
ἐκατέρῃ περιπτώσει ἢ ἀπαιτοῦνται ἢ δὲν ἀποκρούονται. Δύνανται λοιπὸν νὰ
χωρισθῶσι τὰ γράμματα τοῦ δευτέρου στίχου **-ον Ἰκέτα[ο] [Ν]ικιάδ[α]**. Ἰκέ-
τας καὶ Νικιάδας εἶνε ὀνόματα γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ Βοιωτίας. Τὸ **ικέ-
τας** δύναται νὰ εἶνε καὶ οὐσιαστικόν, τὸ δὲ **Νικιάδ**.. ἢ εἶνε «ἐπιπατρόφιον»
τοῦ προηγουμένου ἢ ἄλλο ὄνομα, ὄντος τότε τοῦ **Ἰκέταο** πατρωνυμικοῦ τοῦ
προηγουμένου ὀνόματος, οὗ τὸ τέλος εἶνε **-ον**. Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ
Νικιάδ.. εἶνε λίαν ἀμφίβολον· φαίνεται τι ἵχνος ἐκεῖ ὡς τοῦ δεξιοῦ κάτω σχέ-

λους κ ἢ λ [ἢ Α]. Προσέτι δὲ μεταξὺ τοῦ Α καὶ ρ ὑπάρχει χώρος δι' ἓν γράμμα, οἷον τὸ ι ἢ λ· ὥστε οὐδ' αὕτη ἢ συμπλήρωσις εὐδοκιμεῖ. Ἐξ ἄλλου εἶνε γνωστὸν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ δὴ καὶ ἐν Θήβαις (ὄρα IG, VII indic. Neumann De nominibus Boeotor. propr. Dissert. 1908 σ. 36) τὸ ὄνομα Ἰσμηνικέτας (ἢ βοιωτικῶς Ἰσμενικέτας)· κατὰ τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐνταῦθα ἀνάλογόν τι Ἀπολλωνικέτας ἢ Ἀμμωνικέτας ἢ Ποσειδωνικέτας. Ἄλλ' ἐπειδὴ θεοφόρα ὀνόματα ἀνθρώπων μετὰ τοῦ *ικέτας* γίνονται μὲν ἐκ τῶν ὀνομάτων ἄλλων θεῶν (Fick Gr. Personennamen² 151 Sittig De gr. mom. theophoris 13), ἐνταῦθα ὅμως σύνηθες ἔχομεν μόνον τὸ Ἰσμηνικέτας (Πολύβ. 27, 1, 2 Δικέτας), ὃ ἴσως πηγάζει ἐξ ἰδιαζούσης τινὸς θέσεως τῶν *ικετῶν* τούτων ἢ ἄλλων ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος, προτιμητέον θὰ ἦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὸ ὄνομα Ἀπολλωνικέτας, ὅτε θὰ ἦτο ἔτι πιθανώτερον—διὰ τὸ Ἰσμηνικέτας—, ὅτι ὁ πώρινος κίων ἦτο ποτε ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Νῦν εὐρέθη ἐνφοδομημένον τὸ τεμάχιον αὐτοῦ ἐν τῷ τοίχῳ τῆς ἀπέναντι τοῦ λόφου καὶ παρὰ τὰς Ἡλέκτρας πύλας ἐπὶ τῆς Καδμείας κειμένης μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας Παναγίας Λόντζας (a la Loggia), ἣτις, κτισθεῖσα τῷ 1833 πενιχρῶς καὶ ἄνευ ἀσβέστου ὑπὸ τῶν πτωχῶν καὶ ἀνεστίων τότε ἐκ τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος Θηβαίων, ἔπαθε κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1853 καὶ σοβαρώτερον κατὰ τοὺς τοῦ 1914. Ἐν τῷ κατεδαφισθέντι καὶ ἐκ θεμελίων ἀνοικοδομουμένῳ τοίχῳ τῆς ἀψίδος τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὐρέθη ὁ ἐνεπίγραφος κίων. Ἐκ τοῦ Πτώου λίθους μετενεχθέντας εἰς Θήβας πρὸ τῆς ἰδρύσεως συλλογῆς ἀρχαιολογικῆς ἐν Θήβαις δὲν ἐγνώρισα μέχρι τοῦδε¹.

¹ Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας Λόντζας ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἀρμενιά (πρβλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1909. 109 Μίλλερ-Λάμπρου Φραγκοκρ. I, 344), κατὰ παράδοσιν Μητροπολιτικὴ τῆς ἐπισκοπῆς Θηβῶν μέχρι τοῦδε, εἰ καὶ νυν ἀπὸ δεκάδος ἐτῶν ὁ ἐπίσκοπος Θηβῶν καὶ Λεβαδείας δὲν διαμένει πάντοτε ἐν Θήβαις, ἀπ' οὗ ἢ Βοιωτία εἶχε χωρισθῇ προσωρινῶς εἰς ἴδιον νομὸν ἔχοντα ἔδραν τὴν Λεβάδειαν, φαίνεται καὶ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς, ὅτι ἦτο ἄλλοτε καὶ ἐπὶ τῶν Φράγκων μητρόπολις φραγκικῇ αὐτῇ ἢ ἰδοῦσα τὰς μεγαλοπρεπεῖς στέψεις καὶ τελετάς, περὶ ὧν ἀναφέρει ἡ γραπτὴ παράδοσις (Μίλλερ-Λάμπρου Ἱστορ. τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι I. σ. 293 ἐξ. 312, 331, 433 κ. ἀ. A. Rubio y Lluch. Institut d'Estudis Catalans anuari MCMXI-XII Any IV σ. 15. Ἡ ἄλλη ἢ καλουμένη Μεγάλῃ Παναγία ἢ Ἀγ. Δημήτριος, ἣτις κεῖται εἰς ἀπόκεντρον μέρος ΝΔ τῆς πόλεως παρὰ τὴν κρήνην Παραπόρτι, καὶ ἣν ἀναφέρει ὁ Strzygowski ἐν Byzantin. Zeitschr. III, 1894 σ. 1-16, ἀνοικοδομηθεῖσα τῷ 1867 εἶνε ἀληθῶς μείζον κτίριον καὶ διὰ τοῦτο ἴσως ἀντιδιαστέλλεται νῦν ὡς Μεγάλῃ Παναγία. Ἀλλὰ δὲν πιστεύω, ὅτι αὕτη ἐστέγασε τὴν λαμπρότητα τῆς Φραγκοκρατίας ἐν τῇ ἀποκέντρῳ καὶ δι' ἁμαξῶν δυσπροσίτῳ νῦν τοῦλάχιστον θέσει αὐτῆς. Ἐχει ὅμως παλαιὰν εἰκόνα ἀποδιδόμενην εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν. Εἰς τὴν Λόντζαν ὑπάρχει εἰκὼν, ἣς τὸ ξύλον εἶνε νῦν ἐν δευτέρᾳ χρήσει· διότι ὀπισθεν φέρει λαξευτὰς κυπαρίσσους οὐχὶ ὀρθίας κειμένας, ὅταν ἡ εἰκὼν εἶνε ἐν τῇ ὀρθῇ θέσει. Ἀξιοσημειωτόν ὅμως εἶνε, ὅτι ἡ θέσις τοῦλάχιστον τοῦ ἱεροῦ τῆς Λόντζας ἦτο ποτε κοιμητήριον χριστιανικόν, ὥστε ἡ ἐκκλησία ἦτο πρότερον μικροτέρα, ὡς μνημονεύει καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις νῦν. Ὁ φυσικὸς πῶρος εἰς τὰ θεμέλια τῆς ἀψίδος εὐρέθη ἐν βάθει 4 μέτρων, ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ χωρίσματος τοῦ ἱεροῦ πρὸς Α ἐσχημάτιζε βαθμίδα ὕψους 2 μ. Τα χρώματα δὲν ἦσαν «ἐλληνικά», ἀλλὰ νεωτερικά.

² Ἴσως δὲν εἶνε περιττὸν νὰ μνημονεύσω, ὅτι περὶ τὰ 100 μ. πρὸς Β εἶνε τὰ ερείπια τῆς ἐκκλησίας

III. Ο ΠΑΛΑΙΟΤΑΤΟΣ (ΠΡΩΤΟΣ) ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΙΣΜΗΝΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ

Ἄλλα πρὸ τοῦ δευτέρου ναοῦ, τοῦ ἀρχαϊκοῦ, ὑπῆρξεν ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ ἄλλος ἐτι παλαιότερος. Τούτου τὰ λείψανα εὐρίσκονται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου ἀπὸ τοῦ βορείου μέρους τῶν δυτικῶν θεμελίων πρὸς δυσμὰς. Ἐνταῦθα ἀμέσως μὲν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου εἶνε ζωμάτων στρώμα ὕψους 0.40 περιέχον ὄστρακα μυκηναϊκὰ καὶ γεωμετρικὰ ἀνάμεικτα, ὑπὲρ αὐτὸ δὲ εἶνε ἰσοῦψές ἀδιατάρακτον στρώμα, ἐσχηματισμένον, ὅς μοι φαίνεται, διὰ συσσωρεύσεως ἀπορριμμάτων κτιρίου πυρποληθέντος. Περιέχει δέ, πλὴν τέφρας καὶ ἀνθράκων μεγάλων, πλίνθων ἡχυρωμένων θραύσματα (πολλὰ σφόδρα ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἐσκληρωμένα), τεμάχια κεκαυμένα σχιδάκων πώρου καὶ ἄλλων σκληροτέρων λίθων καὶ ἄπειρα ὄστρακα, πάντα γεωμετρικά, ἐπίσης κεκαυμένα, τινὰ μάλιστα μέχρι στρεβλώσεως καὶ τήξεως.

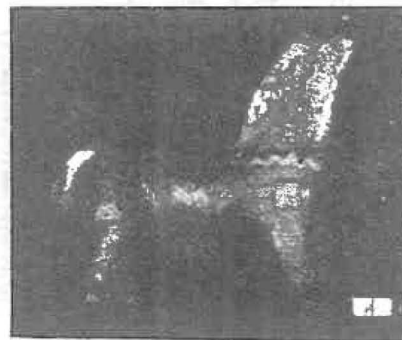
Τὰ λείψανα τῶν ὀμῶν πλίνθων καὶ τῶν πορύνων σχιδάκων ἦσαν ἀναμφιβόλως συνεκτισμένα εἰς τοίχους, καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο τοῦτο καὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἐν Θήβαις (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 85 κ. ἀ.). Ἄλλα τινὰ πλίνθινα τεμάχια, πάχους περίπου 0.05, φαίνονται ὡς ἐπαλείμματα ὀροφῆς ἴσως καὶ ἄλλα πάλιν, πάχους 0.02, ὡς ζωμάτινον ἡχυρωμένον ἐπάλειμμα τῆς ὀψευς

τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τῆς κτισθείσης τῷ 876·7 συγχρόνως τῇ Μονῇ τῆς Σκριποῦς ὑπὸ Βασιλείου βασιλικὸν κεινιδάτου τῶν βασιλέων Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα καὶ Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος. Πενιχρὸν ἐκκλησιδίων ἢ προσκυνητάριον εἶνε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων νυν ἰδρυσμένον, ἐν ᾧ εἶνε ἐντετειχισμένον τὸ ἕτερον τῶν τεμαχίων τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἱδρυτοῦ, ὃ δὲν εἶδεν ὁ δημοσιεύσας ἱκανὰ περὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης Strzygowski (Byzant. Zeitschr. 6. 5.). Ἡ ἐκκλησία λέγεται νυν τοῦ Ἀγ. Βασιλείου εἴτε ἐκ παρεκκλησίου τινὸς τοῦ μεγάλου ναοῦ (πρὸς τὸν τῆς Σκριποῦς) εἴτε ἐκ τῆς παραδόσεως ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐκτίσθη ὑπὸ Βασιλείου, *ἦτο ἄρα τοῦ Βασιλείου*, εἴτε ἐκ πλάνης διὰ τὴν ἐπιγραφὴν δεικνύουσαν δις τὸ ὄνομα Βασιλείου κρύπτουσαν δὲ ποτε ἴσως τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου ὑπὸ τι τυχὸν ἐμπόδιον. Μήπως αὕτη ποτὲ ἡ ἐκκλησία ἐδοξάσθη καὶ ὡς φραγκικὴ Μητρόπολις μετατεθεῖσα εἴτα εἰς τὴν ἐν τῇ αἰλῇ αὐτῆς πιθανῶς κειμένην θέσιν τῆς Λόντζας καὶ ἐγκαταλειφθέντων τῶν ἐρειπίων ὡς λατομεῖον διὰ πάσας τὰς ἀνοικοδομημένας ἐκκλησίας τῶν Θηβῶν;

Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος ἐπὶ αἰῶνας μητροπολιτικὴ ἐκκλησία ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ ἄλλη τις Παναγία, ἣν ἀποδίδει τὸ Συναξάριον καὶ ἡ «Ἀκολουθία τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ νέου Ἐλεήμονος» (ἐκδ. Ἀθανασιάδου, ἐν Χαλκίδι, 1903) τοῦ ἐπονομαζομένου Καλοκτένους εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλιν τοῦτον Μητροπολίτην τῶν Θηβῶν (τοῦ XII αἰ.). «τον ἱερὸν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν ἀκακὸν καὶ πρῶτον καὶ συμπαθεῖ καὶ ἀπλοὺν καὶ ἡσύχιον καὶ ἐλεήμονα», «ὅτι καὶ ζῶν τῶν πενήτων ἐκίχδετο», ὅστις ἦτο «τῶν ὁρφανῶν ὁ πατήρ, τῶν πενιχρῶν ἡ τροφή ἡ ἀδάπανος, τοῦ γήρωος ἡ βακτηρία, χειμαζομένων λιμῆν», «τῶν ὁρφανῶν καὶ πενήτων τὸ μέγα παραμύθιον», ὅστις κατὰ τὸ Συναξάριον ἱδρυσεν ξενῶνας καὶ πτωχοκομεῖον καὶ ὑδραγωγεῖα καὶ γεφύρας, ἀνήγειρε δὲ καὶ Παρθενῶνα καὶ ἔταξεν ἐν αὐτῷ παρθένους μετὰ λαϊκοῦ σχήματος, κατὰ δὲ τινὰ ᾠδὴν «*ἱερὸν ἀνήγειρε νέον τῆς θεομήτορος περικαλλῆ καὶ λαμπρότατον*». Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν ἡ πιθανότης ὅτι ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος Μητρόπολις ἦτο ἡ ἐκκλησία αὕτη καὶ ὅτι ταύτην ἐγνώρισαν τῷ 1675 ὁ Spon (Reisen κλ. II 1713 σ. 18) καὶ ὁ Wheeler (Voyage 1723, II σ. 83) ἐπὶ τὸ ἐπώνυμον Χρυσοφορίτσα ἢ Χριστοφορίτσα. Παραδίδεται δέ, ὅτι ἔκειτο παρὰ τὴν νυν ὁδὸν Πινδάρου ἐνθα νυν ἡ οἰκία τοῦ Δ. Μπέλλον καὶ ἐπονομάζετο καὶ «τὸ Καθολικόν».

τοιχῶν. Τούτων μάλιστα τινὰ ἔχουσι λευκὸν ἐπίχρῖσμα ἐπὶ θάτερα (πάχ. 0.0015 περίπου) λίαν σκληρὸν νυν ἔνεκα τοῦ πυρός, δι' ἀσβέστου δὲ πεποιημένον. Ταῦτα θὰ ἦσαν ἐπαλείμματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτιρίου· εἰς ἓν δὲ τοιοῦτον τεμάχιον ἐσώθη ἐμπεπαρμένη αἰχμὴ σιδηρᾶ ἀκοντίου ἢ βέλους (μήκ. 0.11) ἐξέχουσα (0.75) ὡς κρεμάστρα· πιθανῶς ἀνάθημά τι ἦτο ἀνηρτημένον ἢ ἐστερεωμένον οὕτω, ὅτε τὸ εὐτελὲς εὔρημα ἀποφαίνεται τὸ ἄριστον σχόλιον εἰς Αἰσχ. *Ἑπτ.* 271 «ἐγὼ δὲ 274 πόλεως σεσωσμένης, μήλοισιν αἱμάσσων τόθ' ἐστίας θεῶν, θήσω λάφυρα, δαΐων δ' ἐσθήματα στέψω πρὸ ναῶν, *δουρίπηχθ'* (Dinndorf ἀντὶ *δουρίπληχθ'*· πρβλ. Wilamowitz Aischylos, *Interpr.* 106 ἐξ.) ἀγνοῖς δόμοις»¹.

Μεταξὺ τῶν κεκαυμένων τούτων πραγμάτων εὐρέθη καὶ ἵππος πῆλινος ἐλλιπὴς τὴν κεφαλὴν, τοὺς ἀριστεροὺς πόδας ὀλοκλήρους καὶ τὰ κάτω τῶν δεξιῶν καὶ τῆς οὐρᾶς (εἰκ. 55). Ὑψος πρόσθιον 0.14, μήκ. (στήθος-οὐρά) 0.14, πλάτος στήθους περίπου 0.05. Τὸ ἀριστερὸν μέρος μέλαν κεκαυμένον ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς. Τὸ ὅλον δι' ἐρυθροῦ γανώματος βεβαμμένον, ἀλλὰ παρδαλὸν τὸ ζῶον φαντάζεται ὁ τεχνίτης, γράψας τὰς ποικιλίας διὰ λευκοῦ χρώματος ἢ καταλιπὼν ἐνιαχοῦ τὸν πηλὸν ἀβαφῇ. Εἶνε τὸ παλαιότατον βέβαιον παράδειγμα γεωμετρικῶν χρόνων τὸ συνδέον τὴν τεχνοτροπίαν τῆς διὰ γανώματος κοσμήσεως τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων πρὸς τὰ νεώτερα μέχρι τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τρόπου ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τῆς ἐπαλείψεως τῶν πλαγγόνων διὰ λευκοῦ χρώματος, ἐφ' οὗ πολύχρωμος διακόσμησις, κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 7' αἰῶνος (Burrows καὶ Ure BSA. 1907-8 σ. 226 ἐξ. JHSt. 1909 308 ἐξ. Frickenhaus Tiryns I, 52 ἐξ. Winter Typenkatalog III, I, σ. XIIIa Perrot-Chipiez Hist. de l'Art X, 37, 51). Πᾶσαι αἱ ποικιλίαι εἶνε εὐθυγράμμως τοὔτέστιν γεωμετρικῶς δεδηλωμέναι: Ὁ λαίμῳς ἐμπρὸς ἔχει ἀβαφεῖς ὀρι-

Εἰκ. 55. Πῆλινος ἵππος γεωμετρικῶν χρόνων.

Πρβλ. τὰς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο παρατηρήσεις τοῦ Wecklein ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ζωγραφείου βιβλιοθήκης δεικνύοντες, ὅτι τὸ ἔθμιον τῆς ἀναρτήσεως ἢ κρεμιάσεως ἢ πασσαλεύσεως ἢ πηξέως λαφύρων εἰς τοὺς ναοὺς φθάνει μὲν τῶν χρόνων τοῦ Ὀμήρου, κατ' οὗς ἤκμασε καὶ ὁ ναὸς οὗτος, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω Ἰλ. II, 83 ὅρα καὶ Αἰσχ. Ἀγαμ. 583. Εὐριπ. Φοιν. 576. [Τρω. 573]. Πῆσ. 180. [Λαορ. 1. 16. 7. Πλοῦτ. Ἀλέξ. 16. 8]. Πανσ. 10. 19. 4. BCH. 18. σ. 176 (Λελαφοί). Ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν ἀπόκειται δύο πύρινα τρίγλυφοι μεγάλου οἰκοδομήματος τῶν Θεσπιῶν. Τούτων καταλυθέντων αἱ τρίγλυφοι αὐταὶ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ἄλλο μικροτερον περιφρῆξ ἢ ἀψιδωτὸν (πρβλ. BCH. 20. 524 στ. 58, 334 σημ.). τεθεῖσαι ὁμῶς ἐπὶ τῆς μαζρᾶς πλευρᾶς, ὥστε αἱ γλυφίδες ἔκλειντο ὀριζόντια. Τότε ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πρὸς ταύτας πλευρᾶς διαμορφωθεῖσης καμπύλης ἐκτεθέθησαν ἀνὰ μιαν τρίγλυφον καὶ δύο μετόπας ἐπὶ ἐκατέρῳ λίθῳ, αἱ δὲ μετόπαι προσέλωον εἰς τὸν ἑτερον τῶν λίθων ἢ κόσμον τινὰ γλυπτὸν ἢ μᾶλλον ὅπλα τινὰ λάφυρα, ὡς ἡ μετόπη τῶν Λελαφῶν, ἐπεὶ δὲ σφῶνται λείψαντα σιδηρῶν ἡλῶν.

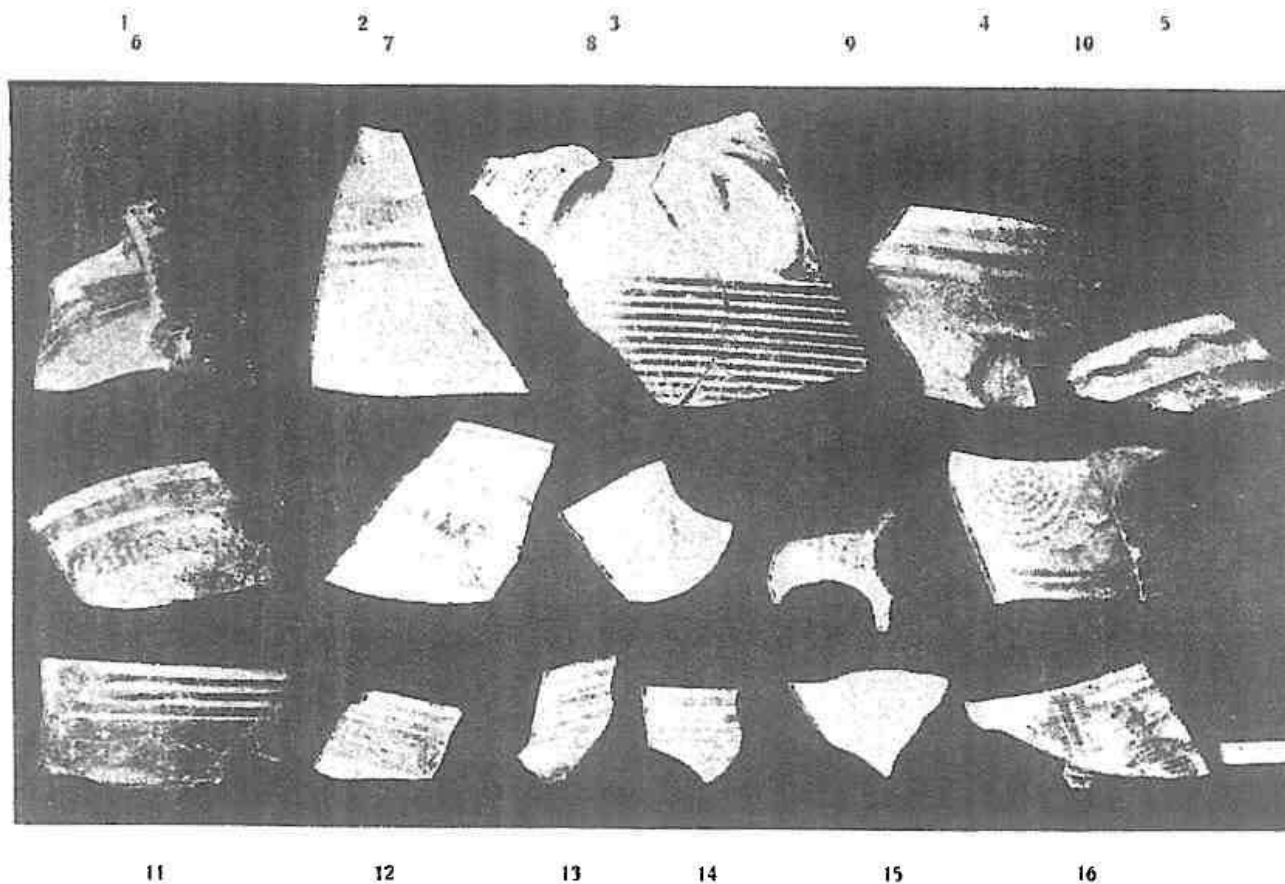
ζοντίους γραμμὰς, ἑκατέρωθεν δὲ ἀνὰ μίαν κατακόρυφον ἢ χαίτη σχηματίζεται ὁμοίως δικτυωτή. Ἀφ' ἑκατέρου τῶν ὄμων ἀνέρχεται παραλλήλως τῇ χαίτῃ τεθλασμένη γραμμὴ λευκὴ τὸ χροῖμα, ἀπὸ δὲ τοῦ στήθους ἀναχωρεῖ ἑκατέρωθεν ζεύγος ὁμοίων λευκῶν γραμμῶν πρὸς τὰ ὀπίσω διηκουσῶν, ὧν αἱ μὲν ἄνω ἀνέρχονται πρὸς τὴν ῥάχιν καὶ συναντῶνται ἐκεῖ, προχωροῦσαι εἴτα ὡς ἀπλὴ γραμμὴ ἐπὶ τὴν πλατεῖαν οὐράν, αἱ δὲ κάτω χωροῦσι πρὸς τὴν κορυφὴν τῶν γλουτῶν καὶ ἐξακολουθοῦσιν εἰς τὰ πλάγια τῆς οὐρᾶς. Ἐπὶ τοῦ δεξιῦ ὀπισθίου μηροῦ λευκὸς ἀγκιστρωτὸς σταυρὸς (swastika πρὸβλ. J. Harrison *Themis* 525 ἐξ.) πρὸ δὲ τοῦ στήθους μακρόωτον, μακρόπουν καὶ βραχύουρον τρέχον τετράπουν ζῶον (λαγῶς πρὸβλ. JdI. 1888 σ. 357 J. Hell. St. 1912, 345 ἐξ.). Τὰ δύο ταῦτα κοσμήματα ὑποτίθενται πιθανῶς ἔγκαυστα (πρὸβλ. κοππατίας, σαμφοῦρας) ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ζῶου. Ἀξιοσημεῖωτος εἶνε ἡ πλαστικὴ διαμόρφωσις τοῦ σώματος τοῦ ἵππου οὐχὶ μόνον διότι τὸ ζῶον ἔχει τὴν σωματικὴν στρογγυλότητα ἀσυγκρίτως τελειότεραν τῶν τε ἄλλων βοιωτικῶν ἐκ Ῥεῖσῶνας ἵππων τοῦ 7' αἰῶνος καὶ ἐτέρου νεωτέρου καὶ τελειότερου (*Annual of the Br. School, Athens* 1907-8 πίν. XII, f.), ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φυσικὴν διάπλασιν τῶν μηρῶν καὶ δὴ τοῦ ὀπισθίου δεξιῦ¹. Ὅπου τὸ λευκὸν χροῖμα ἐκάη, ἔμεινε τὸ ἶχνος αὐτοῦ μέλαν ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ λευκὸν μετουσιώθη εἰς μέλαν.

Εἶνε φανερὸν ἐκ τῶν κοσμημάτων (swastika), ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ ἡ διάπλασις τοῦ σώματος τοῦ ζῶου καὶ ὁ τρέχων λαγῶς, κόσμημα σύνηθες εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν ῥυθμὸν, δεικνύουσιν, ὅτι ἀγόμεθα πρὸς τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ.

Τοὺς χρόνους δὲ τούτους δεικνύουσι καὶ τὰ πολλὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα τοῦ κεκαυμένου στρώματος. Τούτων τὰ περισσότερα προέρχονται ἐκ μικρῶν ἀγγείων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σκύφων μελάνων (ἢ ἐρυθρῶν) ἐντός, πολλάκις δὲ καὶ ἐκτός (εἰκ. 56 1, 6, 11, 5. 9, εἰκ. 57 4). ἱκανὰ ὅμως εἶνε καὶ ἐκ μειζόνων ἀγγείων εὐρυστόμων, ὥστε νὰ εἶνε καὶ ταῦτα ἐπίσης μέλανα κεχρωσμένα ἐντός (εἰκ. 56 4, εἰκ. 57 1). Ἔχομεν δὲ καὶ χεῖλος τριλόβου στομίου οἰνοχόης. Ὁ πηλὸς εἶνε γεώδης ἐρυθρωπός, ἐνέχων ἐνίοτε λιθάρια. Ἀλοιφὴ λευκὴ ἢ λευκάζουσα, ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας τεθεῖσα πρὸ τῆς γραφῆς, ὑπάρχει εἰς τινα ὀστρακα μὴ βλαβέντα πολὺ ὑπὸ τῆς πυρᾶς. Ἡ διακόσμησις ἔξω δεικνύει τὸν ἀγκιστρωτὸν σταυρὸν (εἰκ. 56 16) τοὺς συγκεντρικοὺς διὰ διαβήτην κύκλους (εἰκ. 56 10, εἰκ. 57 5) τὰς ζώνας τῶν πτηνῶν (εἰκ. 56 10) ἢ τῶν ζῶων (εἰκ. 56 16), τὴν βοιω-

¹ Πρὸς τὸν ἵππον τοῦτον πρὸβλ. τὸν εἰκονιζόμενον ἐν τῷ διαδήματι *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1892 σ. 238 ἐξ πίν. 12, 5, ὃ ὁ Wolters ὑπολαμβάνει, ὡς ἔργον ἀργεῖον τῶν γεωμετρικῶν τῆς Βοιωτίας χρόνων πρὸβλ. Orsi *Notiz. d. Scavi* 1895, 187.

τικὴν τεθλασμένην (tremolo) ἢ ζητοειδῇ γραμμὴν κατὰ συστήματα μετοποιεῖδῃ ἢ ἐν συνεχεῖ ζώνῃ (εἰκ. 56 8, 14, 16, εἰκ. 57 2, 6, 7), ἐνίοτε πιθανῶς χονδροειδεῖς κύκλους μετ' ἐφαπτομένων, τὸ ἐκ γραμμῶν χιαστί τεμνομένων ἀποτελούμενον πολύρρομβον σχῆμα μεταξὺ κατακορύφων γραμμῶν (εἰκ. 56 15, εἰκ. 57 3 πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 12573 γεωμετρικὸν ἐκ Βοιωτίας ἀγγεῖον τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικοῦ Μουσείου), τρίγωνα ἐσκιασμένα διὰ τεμνομένων γραμμῶν (εἰκ. 56 10) καὶ συχνότερον ἀπλῶς πέριξ γραμμᾶς. Εἰς τὰς λαβὰς εἶνε ἢ ὀριζόντιαι γραμμαὶ

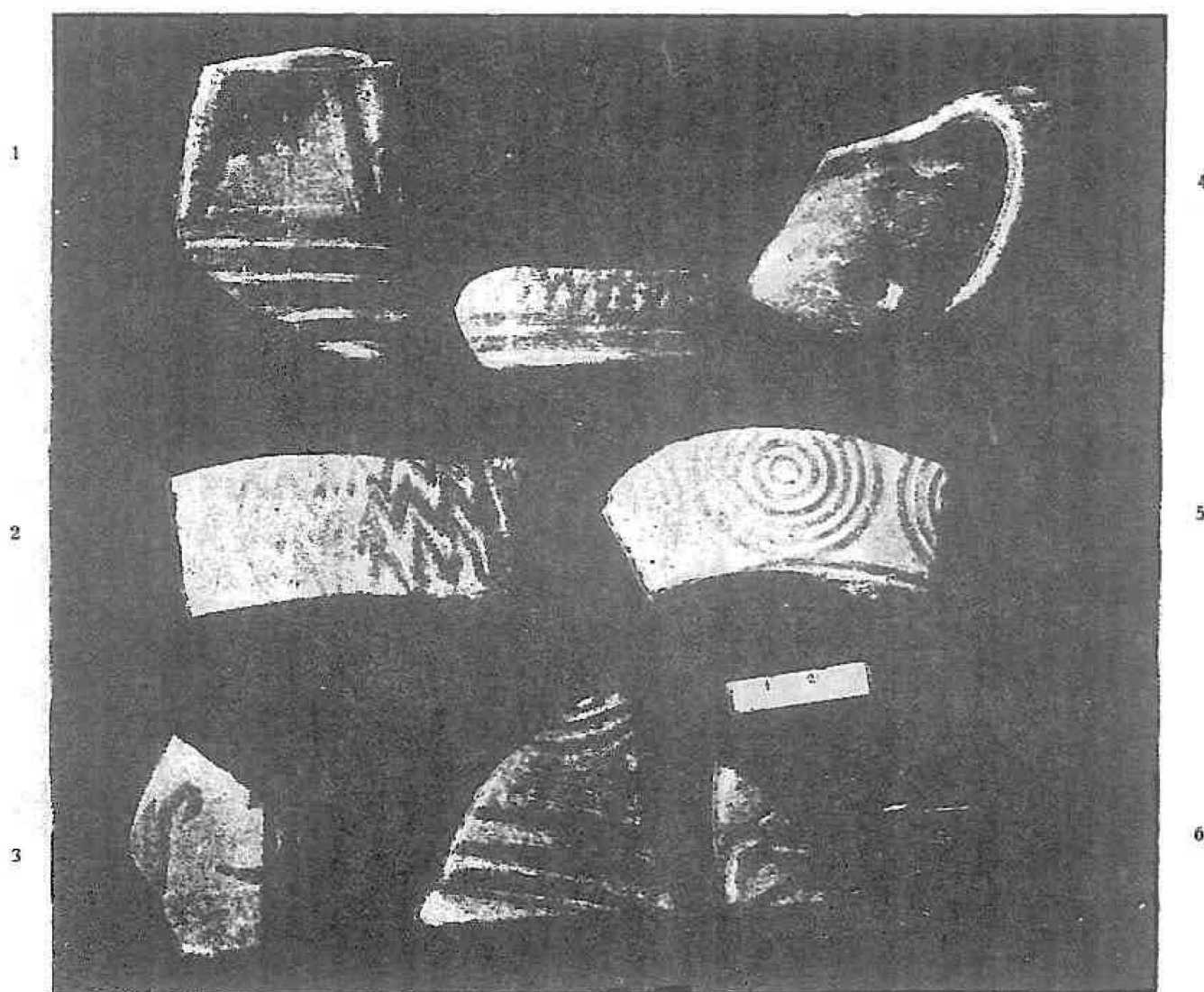

Εἰκ. 56. Γεωμετρικά καὶ πρωτοκορινθιακά (3, 12, 13) ὄστρακα τοῦ Ἰσμηνίου.

(εἰκ. 56 1, 9, εἰκ. 57 4) ἢ χιαστί τεμνόμεναι (εἰκ. 57 1). Οἱ πυθμένες ἐξωτερικῶς εἶνε ἄνευ κυματίου ἢ ποδὸς προσθέτου. Τὸ γάνωμα δὲν εἶνε οὔτε τὸ καστανοῦν ἢ ἐρυθρὸν (τοιούτων ἐνίοτε ἐντὸς τῶν ἀγγείων) τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων οὔτε τὸ μέλαν τῶν μελανομόρφων εἶνε τὸ ἀμβλὺ μέλαν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μετὰ τινων πρὸς τὸ ἐρυθρωπὸν παραλλαγῶν (π. χ. ἐντὸς τῶν ἀγγείων ἐνίοτε). ἐνίοτε λάμπον μεταλλικῶς.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶνε τὰ γεωμετρικά ὄστρακα, δεικνύοντα ἐν ὀλίγοις τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ῥυθμοῦ τούτου ὡς ἐνεφανίζετο ἐν τοῖς πολυτελέσι τε καὶ τοῖς ἀπλοῖς προϊόνσιν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν πρωτοκορινθιακῶν. Ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶνε ὑπόχρος ἢ τεφρὸς ἢ ὑποπράσινος, τὸ δὲ γάνωμα μέλαν θαμβὸν ἢ ἐλαφρῶς στιλπνόν, συχνὰ δὲ ἀποπίπτει κατὰ φολίδας, ὥς συμβαίνει εἰς τὰ ἐξ ὁμοίου πηλοῦ μυκηναϊκὰ (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1910, σ. 205). Τὰ κοσμήματα αὐτῶν εἶνε κυρίως περιθέοντες τὸ σῶμα κύκλοι παράλληλοι κανονικοὶ καὶ καλλίγραμμοι (εἰκ. 56 3, 13), ἐν δὲ χεῖλος δεικνύει καὶ μαίαν-

Εἰκ. 57. Γεωμετρικὰ ὄστρακα του Ἰσμηνίου.

δρον κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ ἀγγείου, ἀποτελούμενον ἐκ παραλλήλων Z διὰ διπλῆς γραμμῆς σχηματιζομένων καὶ πλήρων ἢ ἐσκιασμένων διὰ γραμμῶν (εἰκ. 57 12). Μαίανδρον δεικνύει πιθανώτατα καὶ ἐν τῶν καθαρῶς γεωμετρικῶν τεμαχίων. Τὸ διάφορον τοῦ πηλοῦ τῶν ἀγγείων τούτων δεικνύει ἴσως, ὅτι ταῦτα δὲν εἶνε βοιωτικά, ἀλλ' ὁ ἀπλοῦς κοσμητικὸς πλοῦτος αὐτῶν δὲν ἀπομακρύνεται τοῦ τῶν περιγραφέντων γεωμετρικῶν¹.

¹ Περί τοῦ μαϊάνδρου, ὅστις πιστεύεται ἀλλότριος ἢ σπανιώτατος εἰς τα βοιωτικά γεωμετρικά (Wide

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου μετὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, ἄγνωστον ἀκριβῶς πόσον, ἰδρῦθη ναὸς ἀκμάσας κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον καὶ περὶ τὸ τέλος αὐτῆς, ὅτε ἐμφανίζεται ὁ πρωτοκορινθιακὸς ῥυθμὸς διὰ βαθμιαίας πιθανῶς ἀπλοποιήσεως τοῦ κόσμου τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ προσεκτικωτέρας καὶ τελειοτέρας τοῦ κόσμου τούτου ἐκτελέσεως. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ὁ ναὸς οὗτος, ὑπάρχων ἤδη ἀπὸ μακροῦ, ἦτο πλούσιος εἰς ἀναθήματα τοιοῦτου τρόπου καὶ πρὸ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ῥυθμοῦ, ἐπυρπολήθη.

Τὸν ἀκριβῆ λοιπὸν χρόνον τῆς πυρκαϊᾶς κατ' ἀνάγκην θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ῥυθμοῦ, καθ' οὓς ἔζη ἀκόμη ὁ γεωμετρικὸς, ἀλλὰ στοιχεῖόν τι τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ τρόπου νεώτερον (π. χ. ἀνατολίζοντα κοσμήματα, χάραξις) δὲν εἶχεν ἐμφανισθῇ, οὐδ' εἶχε παραγάγει ἀκόμη οὗτος τὰ κομψὰ μικρὰ ληκύθια, ἅτινα εὐρέθησαν μὲν ἐν Ῥεϊσιῶνᾳ (Annual ἔ. ἄ. σ. 514) τῆς Βοιωτίας ὡς κτερίσματα καθαρῶς πρωτοκορινθιακῶν τάφων, δὲν ἀπαντῶσι δ' ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου¹.

Πρόκειται λοιπὸν ἀληθῶς περὶ τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ τρόπου. Οὗτος κατὰ τὴν πιθανωτάτην γνώμην δὲν δύναται νὰ εἴνε παλαιότερος τοῦ ἀποικισμού τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἀναγομένου εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ II' αἰῶνος (Beloch Gr. Gesch.², I, σ. 235, 247 ἔξ.)· διότι εἰς τὰ νεκροταφεῖα τοῦ Fusco τῶν Συρακουσῶν εὐρέθησαν ὀλίγα μὲν γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, πλείονα δὲ πρωτοκορινθιακά, ὧν ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις παρακολουθοῦνται ἐν τῷ συνόλῳ τῶν εὐρημάτων (ὅρα Wilisch Altkorinthische Thonindustrie 151. Orsi Notizie d. scavi 1895 σ. 113, 135, 137, 161, 176, 185 ἔξ. Frickenhaus Tiryns I σ. 61, 146, 164 καὶ τὰς αὐτόθι παραμποπὰς, προσέτι δὲ J. of. Hell. St. 1912 σ. 326 ἔξ. Perrot-Chipiez IX, 584-592). Ὡστε ἡ πυρπόλησις τοῦ γεωμετρικοῦ τούτου ναοῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος ἐγένετο περὶ τὸ 700 π. Χ.².

Ἡ πυρκαϊὰ αὕτη πιθανῶς κατέλειπεν ἔχνη καὶ ἐν τῇ παραδόσει· διότι ὁ

Jahrb. d. D. Arch. Inst. 1897 σ. 26 ἔξ.), προσθέτομεν, ὅτι ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν ἀπόκειται ποῖς μεγάλου γεωμετρικοῦ ἐκρητήρος· ἀγνώστου προελεύσεως, ἀλλ' ἀποκείμενος ἐκεῖ ἀπὸ χρόνων παλαιότερων τοῦ 1904. ὅτε ἤλθον ἐγὼ τὸ πρῶτον εἰς Θήβας· συνελέγοντο δὲ τότε εἰς τὸ Μουσεῖον μόνον ἐπιτόπια Θηβαῖα ἢ Βοιωτικά πράγματα. Ὁ ποῖς οὗτος φέρει δύο εἰδῶν μαίανδρον, τὸν ἀπλὸν δι' ὀρθίων τε καὶ ἀναστρόφων ἀντιβλεπόντων δὲ Γ καὶ ἑτερον πολὺπλοκον γραμμίζον.

¹ Ὅρα καὶ κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου ἢ τοῦ Ἰσμηνίου λεγόμενα.

² Τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἀγγειογραφικῶν τεχνοτροπιῶν ἐν Βοιωτίᾳ, ὃ καταλείπει ἀνοιχτὸν ὁ Bohnen Jahrbuch 1888 σ. 533 ἔξ., λύεται, νομίζω, νυν ὀριστικῶς: μετὰ τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ τοῦ μεταβατικοῦ πρὸς τὸν γεωμετρικὸν τρόπον (τάφοι Ἠλεκτρῶν πυλῶν). ἔπονται τὰ γεωμετρικά τοῦ Ἰσμηνίου, εἴτα τὰ πρωτοκορινθιακά πάλιν τοῦ Ἰσμηνίου, εἴτα τὰ προηγμένα πρωτοκορινθιακά τῆς Ῥεϊσιῶναις καὶ ἔπειτα αἱ Βοιωτικαὶ κύλικες.

Παυσανίας (9, 10, 5) λέγει: «Μελίας δὲ ἀδελφὸν καὶ Ὠκεανοῦ παῖδα εἶναι Κάανθον λέγουσι, σταλῆναι δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς ζητήσοντα ἡρπασμένην τὴν ἀδελφὴν. Ὡς δὲ Ἀπόλλωνα εὐρὼν ἔχοντα τὴν Μελίαν οὐκ ἐδύνατο ἀφελέσθαι, *πῦρ ἐτόλμησεν εἰς τὸ τέμενος ἐνεῖναι τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦτο, ὃ νῦν καλοῦσιν Ἰσμήνιον*». Θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Μελίας ὡς κρηναίας νύμφης (Ἡσιόδ. *Θεογ.* 187) ὑπόκειται κρήνη τις γείτων πιθανῶς τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐσφτερερίσθη αὐτήν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἐκδίκησις ἐνεδύθησαν μυθικὸν πέπλον, ἀλλ' ἡ οὐσία, ὅτι δηλ. τὸ «τέμενος» ἐπυρπολήθη, βεβαιουμένη ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν, μένει. Ἄν ὁ Παυσανίας ἀκριβολογῇ λέγων «τέμενος», δὲν εἶνε πολὺ σημαντικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διότι εἴτε τὸν «ναόν» ἐννοεῖ μόνον εἴτε ὁλόκληρον τὸ τέμενος, ἐν ᾧ ἦτο καὶ ὁ ναὸς (περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν λέξεων *ναὸς* καὶ *ἱερὸν* ὅρα ἄνω σελ. 60), παραμένει ὡς γεγονὸς ἡ πυρπόλησις τοῦ ναοῦ. Οὗτος εἶνε τὸ κύριον πυρπολητὸν κτίριον τοῦ τεμένους. Ἀξιοσημεῖωτον εἶνε, ὅτι περὶ τὸ 700 περίπου ἐξηκολούθει ζωηρὰ ἀκόμῃ ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (πρβλ. Gruppe. 85 Ὑγίν. 9. Myth. Vat. 1, 156. Oxyrhynch. Pap. X, σ. 104 col. IV).

Τοιοῦτοτρόπως ὁ ναὸς οὗτος ἀποδεικνύεται παλαιότερος τοῦ ἐν Θέρμῳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ὅρα τελευταῖον Ῥωμαῖον *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 251), καὶ τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας (αὐτ. σ. 273 ἐξ. Furtwängler Sitz.-Ber. der Bayer. Akad. 1906, 446 ἐξ. Frickenhaus Tiryns I σ. 64), σύγχρονος δὲ περὶ τοῦ πλινθίνου τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἐν Σπάρτῃ (Dawkins, *Annual of the Br. Sc.* XIV 1907-8 σ. 17 ἐξ. XVI 1909-10 σ. 18 ἐξ.).

Τίς ἡ θέσις τοῦ γεωμετρικοῦ τούτου κτιρίου ἐν τῷ τεμένει, ἀγνοοῦμεν. Τὸ καθαρθὲν μέρος τοῦ λόφου δεικνύει μόνον εἰς τὸ δυτικώτατον μέρος τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐγκοπήν τινα ὡς θεμελίου κοίτην βαίνουσαν λοξῶς πρὸς τὸν ναόν, ἥτοι ἀπὸ ΝΔ πρὸς ΒΑ, καὶ ἐπομένως μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ ἐκείνου. Ἐπίσης ἀγνοοῦμεν, ἂν εἶχε κίονας ξυλίνους, διότι περὶ λιθίνων οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος, οὐδενὸς λειψάνου εὐρεθέντος εἰς τὸ κεκαυμένον στρῶμα. Ὁ κινδυνεύων νὰ σκεφθῇ περὶ ὑπαγωγῆς εἰς τὸ «γεωμετρικόν» κτίριον καὶ τῶν μνημονευθέντων (σ. 50, 61) λειψάνων ἰωνικῶν κιόνων, θὰ ἐπίσχη πρὸ τῆς παρατηρήσεως ταύτης. Προσθέτομεν δέ, ὅτι εἰς τὸ κεκαυμένον στρῶμα δὲν εὐρέθησαν προσέτι οὔτε κεράμων θραύσματα, οἷα τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα, οὔτε οἰονδήποτε τεμάχιον εἰργασμένου πώρου, οἷα τὰ ὡσαύτως μνημονευθέντα μικρὰ μετ' ἐπιχειρησμένης μαρμαροκονίας. Ὡστε ὅτι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ γεωμετρικοῦ κτιρίου εἶνε, ὅτι τοῦτο ἦτο πλινθόκτιστον τοὺς τοίχους καὶ ἔφερεν ἐπ' αὐτῶν ἐπίχρισμα πηλοῦ συνολικόν. τοῦτο δὲ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτιρίου ἦτο ἀηλημιμένον δι' ἀσθέστου.

Ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε λόγοις ἐγνωρίσαμεν ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου τρεῖς ναοὺς: 1) τὸν «γεωμετρικὸν» καταστραφέντα περὶ τὸ 700 π. Χ. 2) τὸν μεσαῖον ἀρχαϊκόν, οὗ τὴν ἀρχὴν ἀνηγόρομεν μέχρι τοῦ 600 π. Χ. καὶ τὸ τέλος ὥρισamen εἰς τὸ α' ἡμῖς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. 3) τὸν τοῦ Δ' αἰῶνος διατηρηθέντα μέχρι τοῦ Παυσανίου καὶ μέχρις ἡμῶν δὲ ἐν τοῖς λειψάνοις, ἃ εἶδομεν.

Τίς ἦτο ὁ ναὸς ὁ παρεμβλητέος μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου, μεταξὺ τοῦ 700 καὶ τοῦ 600; Εἶνε δυνατόν νὰ λείπῃ ὁ κρῖκος ὁ συνδέων τὴν παλαιὰν λατρείαν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μετὰ τῆς τῶν ἀρχαϊκῶν; Λείψανον οὐδὲν ὑπάρχει ἄλλου τινὸς ναοῦ ἀνακτέου εἰς τὸν διάμεσον τοῦτον χρόνον.

Εἴμεθα δὲ ἠναγκασμένοι ἢ (α) τὴν καταστροφὴν τοῦ γεωμετρικοῦ νὰ καταβιάσωμεν εἰς τὸ 600 καὶ ἐντεῦθεν ἴσως, ἢ (β) τὴν κτίσιν τοῦ ἀρχαϊκοῦ νὰ ἀναβιάσωμεν μέχρι τοῦ 700. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει θὰ κατήρχοντο τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἢ ἐμφάνις τῶν πρωτοκορινθιακῶν καὶ ἢ μυθοπλαστικὴ δύναμις τῶν Θηβαίων μέχρι τοῦ 600· ἐν τῇ δευτέρᾳ θὰ ἀνέρχετο μέχρι τοῦ 700 ὁ ἀπηρτισμένος δωρικὸς ῥυθμὸς μετὰ τοῦ χαρακτηῖρος τῶν ἀναθυρώσεων αὐτοῦ (τὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοῦ *πτύριου* τοῦ ναοῦ εὐρήματα, ὡς τὰ ἐνεπίγραφα ἀναθήματα, οἱ ἰωνικοὶ κίονες κ.λ., δύνανται νὰ εἶνε νεώτερα, ποιηθέντα ὑπάρχοντος τοῦ ναοῦ βεβαίως).

Ἡ πρώτη περίπτωσις δύναται νὰ εὖρη στήριγμα εἰς τὸν ἐξαιρετικῶς παρατεταμένον βίον τοῦ γεωμετρικοῦ κόσμου ἐν Βοιωτίᾳ, ζῶντος ἐν τῇ τεχνοτροπίᾳ τῶν βοιωτικῶν κυλίκων (τρίγωνα καὶ τετράγωνα ἐσκιασμένα διὰ γραμμῶν, τεθλασμένη γραμμὴ ὡς ζώνη ἢ πλαίσιον κατακορύφων συστημάτων τεμνομένων γραμμῶν, πτηνὰ πετόμενα πρὸς *Annual Br. Sc. Athens* 1907-8 πίν. VIII B, XVa, σ. 316 ἐξ. καὶ *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1892 πίν. 10, 1a σελ. 219), εἰ καὶ ταύτην δέχονται ὁ Burrows καὶ ὁ Ure (πρὸς *Annual* ἔ. ἄ. σ. 305 ἐξ. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1912 σ. 110 ἐξ.) ἀναπτυσσομένην μάλιστα ὡς πρὸς τὰ χρώματα ὑπὸ Κορινθιακὴν ἐπίδρασιν, ὅπερ κατὰ τὰ λεγόμενα ἐνταῦθα δὲν θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὰ καταλεχθέντα ἐγγύωρια κληρονομικὰ κοσμήματα. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κληρονομία ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἂν ἡ καταστροφὴ τοῦ γεωμετρικοῦ ναοῦ ἀνέρχετο εἰς τὸ 700· διότι ἡ καταστροφὴ αὕτη, οὔσα γεγονὸς μερικόν, ἐντελῶς ξένον πρὸς τὴν τέχνην, δὲν σημαίνει θάνατον τέλειον τῆς γεωμετρικῆς κεραμεικῆς.

Ἡ δευτέρα περίπτωσις δύναται νὰ εὖρη στήριγμα ἐν τούτῳ, ὅτι πολλὰ δωρικὰ κτίρια χρονολογοῦνται εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 600 χρόνους. Διὰ νὰ ἀποφύγωμεν δὲ νὰ εἰπωμέν τι περὶ τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, οὗ ἡ πρώτη ἰδρυσις ἀμφισβητεῖται σφόδρα ἀκόμη (πρὸς *τελευταῖον Koch* ἔ. ἄ. σ. 112 ἐξ.), μνημονεύομεν, ὅτι ὁ θησαυρὸς τοῦ *Κυνέλου* ἐν Δελφοῖς ὁ μετὰ τὸ 580 μετονομασθεὶς εἰς θησαυρὸν τῶν *Κορινθίων* (Ἡροδ. 1,14 Πλουτ. π. τ. μ. *χεῖρ*)

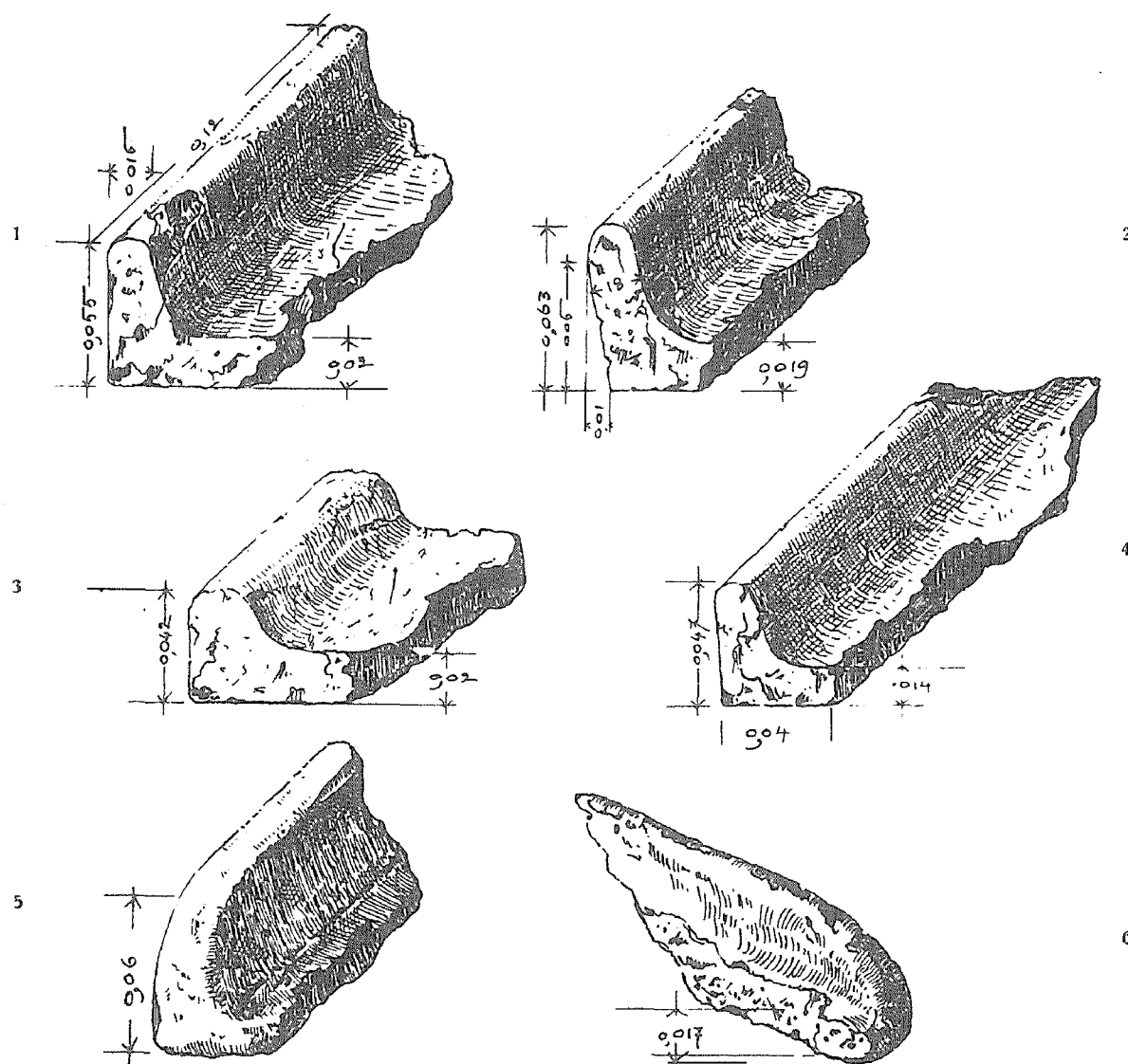
ἔμμ. τ. πυθίαν 13) ἐκτίσθη τὸ πρῶτον περὶ τὸ 650· εἰς τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἀνήκουσι καὶ ἄλλα κτίρια ἐκεῖ, ὡς τὸ βουλευτήριον (Dinsmoor BC Hell. 1912 σ. 474, 487, 491, Bourguet ἔ. ἄ. σ. 133 ἑξ.) καὶ ἴσως καὶ τινὰ τῶν μετὰ τὸ 548 ταφέντων περὶ τὸν ὑπὸ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν ἀνοικοδομηθέντα ναὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἔχοντα βεβαίως κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀνάλογόν τινα τοῦλάχιστον πρὸς τὸν θησαυρὸν τῶν Κορινθίων μαρμῆν κτιρίου, ἅτε ἀποδιδόμενον (Παυσ. 10, 5, 3) εἰς τὸν Τροφώνιον καὶ τὸν Ἀγαμήδην, ἄνδρας πολλὰ οἰκοδομήσαντας καὶ ἐν Βοιωτίᾳ (Παυσ. 9, 11, 1· 32, 5. 8, 10, 2). Ὁ θησαυρὸς τοῦ Κυψέλου εἰς οἵαδήποτε θεμέλια τῶν Δελφῶν καὶ ἂν τοποθετηθῇ, ἦτο ἐκτισμένος κατὰ δόμους ἐκ πλίνθων λίθου καὶ δὴ καὶ πώρου, ἄλλως τε καὶ ἂν λίθος τις, φέρων τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τῶν *Κορινθίων* ἐκ τῆς μετονομασίας τοῦ ἀρχικῶς Κυψελείου κτιρίου, ἀνῆκεν ἀληθῶς εἰς αὐτό. Ἐκ τῶν ἀποδοτέων εἰς τὸ κτίριον τοῦτο θεμελίων ἐξαρτᾶται νὰ δεχθῶμεν, ἂν εἶχε πρόδομον μετὰ κίωνων ἢ οὐχί, καὶ ἂν οἱ λίθοι αὐτοῦ εἶχον ἀναθύρωσιν. Καὶ ἡ μὲν ἀναθύρωσις ἐλλείπουσα ἀλλαχοῦ, ἀλλαχοῦ δὲ παρούσα ἐν τοῖς κατὰ τὸ 548 καταδαφισθεῖσιν ἐκεῖ κτιρίοις (Kéramopoulos Guide d. Delphes 48 ἑξ. ἄνω σ. 38 Dinsmoor ἔ. ἄ. 488) τοῖς περὶ τὸν ναὸν τοῦ Τροφωνίου καὶ τοῦ Ἀγαμήδους, ἐπιτρέπει ἐλευθερίαν ἀποφάσεως· οἱ δὲ κίονες ἦσαν ἤδη ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς παλαιῷ ναῷ τῆς Προναίας ὃν ὁ Dinsmoor (ἔ. ἄ. 486 - 7, 491) τείνει νὰ ἀναγάγῃ, ὁ δὲ Bourguet (ἔ. ἄ. 311) καὶ ἀνάγει μέχρι τοῦ 650 π. Χ. (ᾧ καὶ Κεραμοπούλλου *Ὁδηγ. τ. Δελφ.* σ. 72· *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* σ. 62). Εἰς τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἀνάγει ὁ Frickenhaus (Tiryns I σ. 6 - 13· πρὸβλ. Koch ἔ. ἄ. σ. 110) καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἥρας ἐν Τίρυνθι, εἰς ὃν ἀποδίδει καὶ δώριον ἀρχαῖκόν κιονόκρανον. Ἀλλ' ὅταν ὀρίζηται ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων τὸ ἔτος 650 ἦτοι τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος ὡς χρονολογία κτιρίου τινός, δὲν σημαίνει τοῦτο, ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀναβῇ τις κατὰ τι εἰς παλαιότερον χρόνον — δὲν ὑπάρχουσι δὲ παλαιότερα ἀνάλογα κτίρια, ὧν ἡ μείζων γειτνίασις νὰ ἀπαγορεύηται ὑπὸ τῆς τεχνοτροπίας —, ἀλλ' ἀπλῶς δηλοῦται, ὅτι τὰ κτίρια, περὶ ὧν πρόκειται, πρέπει νὰ εἶνε κατὰ λογικόν τι διάστημα χρόνου παλαιότερα ἄλλων νεωτέρων, ἀφ' ὧν ἀφορμῶνται οἱ κρίνοντες. Ἀλλ' εἴτε οὕτως ἐρμηνευθῇ ἢ σκέψις τῶν ἀρχαιολόγων εἴτε ἀκριβολογία ἀποδοθῇ εἰς αὐτήν, τὸ διάστημα τῶν 50 ἐτῶν, ὃ ὑπολείπεται νὰ γεφυρωθῇ ἀπὸ τοῦ 650 μέχρι τοῦ 700 περίπου, εἰς ὃ ὠρίσαμεν τὴν καταστροφὴν τοῦ «γεωμετρικοῦ» ναοῦ τῶν Θηβῶν, δὲν εἶνε ἀνυπέρβλητον. Ἄν τις δὲν θελήσῃ νὰ ἀναγάγῃ ἄλλα δωρικὰ κτίρια τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς περὶ τὸ 700 χρόνους, δὲν εἶνε ὅμως εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὁλόκληρος ἀπὸ συνθήματος ἤρξατο νὰ οἰκοδομῇ δωρικὰ κτίρια μεσοῦντος τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ ὕστερον ἢ ὅτι πρὸ τοῦ ἀρχαϊκοῦ μὲν ἀλλ' ἀπρητισμένου τύπου τῆς Τίρυνθος δὲν ἦτο

δυνατὸν νὰ προηγηθῶσι καὶ δὲν προηγήθησαν ἄλλα κτίρια, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ διδάξωσιν ἡμᾶς κάλλιον τὰς πρώτας μορφὰς τοῦ δωρικοῦ ῥυθμοῦ. Τοιοῦτον κτίριον νομίζω, ὅτι εἶνε ὁ μεσαῖος ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, κτισθεὶς, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ἅμα τῇ καταστροφῇ τοῦ «γεωμετρικοῦ» ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἤκμαζεν ἀκόμη ἡ γεωμετρικὴ ἀγγειογραφία, ἀνεπτύσσεται τὸ πρῶτον ἡ πρωτοκορινθιακὴ, ἀλλὰ δὲν εἶχον ἐμφανισθῇ ἀκόμη οὔτε τὰ μικρὰ κομψὰ ληκύθια οὔτε τὰ ἀνατολίζοντα στοιχεῖα τῆς διακοσμήσεως, ἅτινα, εἰσβαλόντα εἰς αὐτὴν κατ' ἀρχάς, κατεπλημύρησαν εἰτα τὴν κορινθιακὴν τεχνοτροπίαν. Ἐσώζετο δ' ἀκόμη ἡ ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἀνάμνησις τῆς συναφείας μέρους τοῦ κίονος μετὰ τοῦ στυλοβάτου. Ὁ ναὸς λοιπὸν οὗτος, ὁ μεσαῖος, τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος εἶνε ὁ παλαιότατος τῆς Ἑλλάδος δωρικὸς μετὰ πωρίνων ἐξ ἀρχῆς κίωνων κτισθεὶς ἐν γεωμετρικοῖς ἀκόμη καὶ πρωτοκορινθιακοῖς χρόνοις. Ἄν οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἦσαν ὀλόκληροι πώρινοι ἢ ἂν εἶχον μόνον ὀρθοστάτας πωρίνους, ὑψηλότερον δ' ἦσαν πλίνθινοι, ἀγνοοῦμεν. Βέβαιον πρέπει νὰ ληφθῇ, ὅτι ὁ στυλοβάτης καὶ τὸ συναφὲς δάπεδον ἦσαν πώρινα. Ἐκ τούτων δὲ καὶ τῶν ὀρθοστατῶν προέρχονται πιθανῶς αἱ πώριναί πλίνθοι αἱ ἐνωκοδομημέναι εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος.

Οἱ *κέραμοι*, ἂν ὑπῆρχον, θὰ ἦσαν βεβαίως πήλινοι.

Περὶ τούτων βραχὺς ἀκόμη λόγος. Ὁ Koch, ἀναζητῶν τὴν χρονολογίαν τῶν διαφόρων τύπων τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ θριγκοῦ καὶ τῆς στέγης τῶν ἀρχαίων κτιρίων καὶ μάλιστα τῶν ναῶν, ἀνάγει τὸν ἐκ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων τύπον (ἐ. ἄ. σ. 109) εἰς τὸν χρόνον ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ 7' αἰῶνος μέχρι τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ 6'. Δέχεται ὁμοίως (σ. 110) προβαθμίδας τοῦ τύπου τούτου καὶ διὰ τῶν πραγμάτων φθάνει (σ. 75 ἐξ., 111) μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος διὰ τῶν πηλίνων καλυμμάτων τῶν ἀρχαϊκῶν κτιρίων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. ἅτινα ὁμοίως δὲν εἶνε πρωτόγονα. Ἐν δὲ τεμάχιον ἀκρωτηρίου τῆς Αἰγίνης (Furtwangler Aigina σ. 486 εἰκ. 403) ἀνάγει εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος (σ. 80) καὶ λέγει ἀνάλογα γενικῶς περὶ τῶν νήσων καὶ τῆς Μ. Ἀσίας (σ. 42). Εἰς τοῦ Ἰσμηνίου λόφου οὐδὲν λείψανον πηλίνης ἐπενδύσεως τοῦ θριγκοῦ εὗρέθη. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τεχνοτροπία τῶν κεράμων τῆς στέγης εἶνε συμφυὴς πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν κοσμηματικῶν καλυμμάτων τῆς ὑδροοροφῆς, τοῦ θριγκοῦ καὶ τῆς στέγης, κρίνομεν εὐκαιρὸν νὰ εἰπωμέν τινα περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν κεράμων. Συνήθως ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ πρῶτοι ἐνεφανίσθησαν οἱ ἡμικυλινδρικοὶ κέραμοι καὶ μετὰ τούτους οἱ πλακώδεις (πρὸβλ. π. χ. Durm³ σελ. 301 ἐξ. Fowler-Wheeler-Stevens A Handb. of gr. Archit. σελ. 201 Koch ἐ. ἄ. σ. 42). Ἐν τοῖς ἀνωτέρω (σ. 60) ἀπεδώκαμεν τοὺς πλακώδεις κεράμους

εἰς τὸν δεύτερον ναὸν τοῦ Ἰσμηνίου ἦτοι εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται βεβαίως ὑπερβολικόν. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῶν τάφων παρὰ τὸν ἀνατολικὸν πύργον τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν (ἄνω σ. 25 ἐξ.) ἐν τῷ μυκηναϊκῷ στρώματι καὶ ἐντὸς τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν τάφων (τάφ. 1, 2, 4, 4α πρὸς καὶ τὸν κέραμον τοῦ β' μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ἰσμηνίου κατωτέρω, καὶ τὸν τοῦ 24

Εἰκ. 58. Κέραμοι μυκηναϊκῶν χρόνων ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν τάφων τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν (σ. 25 ἐξ.).

τάφου τοῦ Κολωνακίου) συνέλεξα πολλὰ τεμάχια (ικανὰ φυλάσσονται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν) κεράμων στρωτήρων παχέων ἐχόντων χεῖλος ἀνυψούμενον 0.02-0.05 περίπου, λείων ἐπάνω ἀλλ' ἀβαφῶν, ἀδρῶν δ' ὑποκάτω ὡς αἱ ὀπταὶ πλίνθοι τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου (Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 σ. 70). Τὰ τεμάχια ταῦτα (εἰκ. 58) οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶνε ἢ κέραμοι στρωτήρες ἐπικλινῶν στεγῶν μυκηναϊκῶν χρόνων· ἦσαν δὲ τοιαῦτα στέγαι γνωστὰ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀπὸ τῶν

νοελιθικῶν χρόνων (Τσουντα *Προϊστ. Ἀκροπ. Διμηνίου καὶ Σ.* 80, 394). Ὅτι δὲν ἦσαν ἄλλα σκεύη οἱ κέραμοι οὗτοι, λ. χ. τετράγωνοι πλάκες, οἷονεὶ λεκάναι, ἔχουσαι πέριξ ὑψωμένα χεῖλη, φαίνεται ἐκ τινων τεμαχίων (εἰκ. 58 5, 6), παρ' οἷς ἔχομεν τὸ ἄκρον τοῦ κεράμου καὶ τὸ τέρμα τοῦ χείλους. Ὅτι δὲν ἦσαν σωλῆνες ὅχετοῦ τινος ὑπογείου, οἷοι εἶνε γνωστοὶ ἐκ νεωτέρων ἐλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἄ. σ. 81), δεικνύει τὸ μικρὸν ὕψος τῶν χειλέων. Ὡστε τὸ σχῆμα τῶν παραχειλωτῶν ἐπιπέδων στρωτήρων κεράμων εἶνε μυκηναϊκόν¹. Εἰς τοῦτο προσετέθη ἡ ὠχροπρασίνη ἢ ὠχρόλευκος ἀλοιφή ἐν γεωμετρικοῖς ἢ πρωτοκορινθιακοῖς χρόνοις (καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ τῆς ἀλοιφῆς ἄγει οὕτω), τοῦ μυκηναϊκοῦ δὲ τούτου τύπου ἐγένετο περαιτέρω ἀνάπτυξις ὕστερον ἐν Κορίνθῳ διὰ τῆς εὐρέσεως τῶν συμφυῶν σωλήνων καὶ καλυπτήρων, τῶν «κορινθίων κεράμων» (Lattermann *BCH.* 1908 σ. 298 ἐξ.), καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου Βουτάδου αὐτόθι πάλιν ἀνακαλύψεως τῶν ἐκτύπων ἀνθεματῶν ἢ προσωπικῶν κεράμων (Πλίν. *H. nat.* 35, 43, Koch ἔ. ἄ. σ. 112 Robert ἐν *Pauly-Wissowa R.-Encycl.* ἔ. λ. *Butades*)².

Συλλαμβάνοντες ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τάνωτέρω λέγομεν, ὅτι: Ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, διατρήτου ὑπὸ θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν τάφων, ιδρύθη ἐν γεωμετρικοῖς χρόνοις ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ πλίνθων ὤμων καὶ ξύλων (πρβλ. Wilamowitz *Staat und Gesell.* 62) καὶ πιθανῶς ἄνευ κιόνων, ὅπερ ἐκὰὶ διαρκούντος ἔτι τοῦ γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ, ἀρτίως δ' ἐμφανισθέντος τοῦ πρωΐμου πρωτοκορινθιακοῦ. Τὰ συντερίμματα καὶ κρημνίσματα τοῦ ναοῦ τούτου ἐσωρεύθησαν κατὰ τὴν δυτικὴν ὀφρὺν τοῦ λόφου, ιδρύθη δ' ἐπ' αὐτοῦ περαιτέρω πού ἐν γεωμετρικοῖς ἀκόμη χρόνοις διάδοχος ναὸς δωρικοῦ ῥυθμοῦ πώρινος ἐν μέρει τοῦλάχιστον. Οὗτος διετηρήθη μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅτε κατεδαφίσθεις ἀνωκοδομήθη μέγας καὶ περιπτερος. Τὸ σχέδιον αὐτοῦ ὠρίσθη εὐθὺς ἐξ

¹ Τὰς εὐρεθείας ἐν Τίρυνθι (Karo *Führer durch die Ruinen von Tiryns* 1915 σ. 7) ὑπὸ τὸ πρὸ πολλοῦ γνωστὸν μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον δὲν εἶδον, ἀλλ' αὐται, ἀνήκουσαι, ὥς πιστεύει ὁ Karo, μετὰ τῶν εὐρεθειῶν πλανῶν σχιστολίθου, εἰς ἐπίπεδον ὀριζόντιον (διατὶ ὄχι ἐπικλινῆ;) στέγην θὰ εἶνε ἀπλαῖ τετράγωνοι πῆλιναι πλάκες, οἷαι αἱ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου, αἵτινες, εὐρεθεῖσαι ὑπὸ τὸ κεκαυμένον στρώμα τοῦ κτιρίου, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν στέγην, ἀλλ' εἰς πάτωμα τοῦ κτιρίου ὅρα *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 σ. 70.

² Ὡς περαιτέρω εἰκασία δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι ἡ ἀλοιφή προσετέθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ τόπῳ τῆς γενέσεως τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ ῥυθμοῦ, δέχονται δὲ τινες τὸν τόπον τοῦτον τὴν Σικυῶνα (ὅρα Prinz *Funde aus Naukratis* σ. 70). Ἀλλ' ὅστις ἴδῃ καὶ τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, ἅτινα εὔρεν ὁ Blegen τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὸ 1916, θὰ πιστεύσῃ, νομίζω, ὥς πιστεύω καὶ ἐγώ, ὅτι ὁ κορινθιακὸς πηλὸς καὶ ἡ Ἐφουραϊκὴ βιομηχανία (τίνα σημασίαν εἶχε παρὰ τὴν Ἐφουραν ἢ Σικυῶν;) ἠδύναντο νὰ δώσωσι καὶ τὰ πρῶτα πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ τοὺς πρώτους ἐπαληθιμένους κεράμους. Πολλοὶ κέραμοι τοῦ μέσου Ἰσμηνίου ναοῦ δύναται νὰ προέρχωνται βεβαίως καὶ ἐξ ἐπισκευῶν, ὥς δεικνύουσι καὶ αἱ ποικιλίαι τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπὶ τοῦ λόφου κτιρίων (πρβλ. Perrot-Chipiez *IX* 571, 581 ἐξ.).

ἀρχῆς τοιοῦτον, οἷον νὰ περιλάβῃ ἀναθήματά τινα ἐκ παλαιοῦ ὑπάρχοντα ἐν τῷ προτέρῳ ναῷ, ὃ δηλοῖ, ὅτι ὁ πρότερος οὗτος ναὸς δὲν εἶχε πάθει καταστροφὴν ἀπευκτέαν, ἥτις θὰ συγκατέστρεφε καὶ ταυτα, ἀλλ' ἐσκεμμένην κατάλυσιν. Τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ διατηρήσωσι πρὸς ἀνατολὰς μέγα μέρος τοῦ ἐπιπέδου χώρου κενὸν χάριν τοῦ βωμοῦ ἢ καὶ χάριν ἄλλων ἀναγκῶν, ἤγαγε τοὺς ἀρχιτέκτονας νὰ θέσωσι τὰ δυτικὰ θεμέλια ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ λόφου, ἔνθα συνήντησαν καὶ κατέστρεψαν μέρος τῶν παλαιῶν ἀπορριμμάτων τοῦ πρώτου ναοῦ. Ὁ τρίτος καὶ τελευταῖος οὗτος ναός, ὅστις περιέλαβεν ἐν τοῖς θεμελίοις αὐτοῦ λίθους τοῦ προκατόχου δευτέρου, ἔμεινεν ἀτελής μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, ἐπελθούσης μετὰ τὸν Πausανίαν καὶ δὴ καὶ τὴν κατῴχουσιν πιθανῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις διὰ τῆς ἐαυτοῦ λατρείας ἐτήρησε τὴν συνέχειαν τῆς ἱερότητος τοῦ τόπου μέχρι σήμερον διὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ¹ καὶ τοῦ νεωτέρου νεκροταφείου καὶ τῆς γείτονος ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ.

Περὶ τῶν κτισάντων τὸν πρῶτον ναόν², τὸν πυρποληθέντα, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἱδρυσαν αὐτὸν πρὸς συνέχειαν προγονολατρείας τινὸς ἀσκου-

¹ Εὐρέθη ἐν αὐτῷ νόμισμα σκυφτὸν Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ δύο φραγκικὰ νεώτερα τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ 13ου αἰῶνος.

² Παρατηρήθη ἤδη (Wilamowitz Hermes 1903 578), ὅτι ὁ πλανώμενος καὶ κατοικίαν ζητῶν Ἀπόλλων ἦλθε πρῶτον τῆς Βοιωτίας εἰς τὸ Πύθων καὶ ἔπειτα εἰς Θήβας. Ὅτι καὶ ἐν Πύθῳ ἡ λατρεία αὐτοῦ δὲν εἶνε πολὺ παλαιά, μαρτυρεῖ ἡ ἐκεῖ ἐλλειψὶς μυκηναϊκῶν λειψάνων. Ὅτι δὲ ἡ ἐν Θήβαις λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς Ἰσμηνίου εἶνε ἔτι νεωτέρα, ἀποδεικνύει ἡ ἀφάνεια αὐτοῦ εἰς τοὺς παλαιούς μύθους τῶν Θηβαίων. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος (περὶ τοῦ Ε, 2 «Ἰσμήνιος δὲ τοῖς ἔχουσι τὴν ἐπιστήμην») παράγει ἐκ τοῦ θέματος τοῦ οἶδ- Fiδ-, ἀλλ' ὁ Maass (Griechen und Semiten 1903) ἐνθυμίζων, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο γίνεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ, ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἐτυμολογίαν καὶ ἱστορίαν τοῦτου. Λέγει δέ, ὅτι ὁ Μελικέρτης, οὗ τὸ ὄνομα εἶνε ἐλληνικόν (= ὁ τρυγῶν μέλι μέλι κείρω πρὸβλ. ὑριατόμος Ἡσύχ. ἢ μέλι κίρνημι Gruppe Die mythol. Liter. [Jahresber. f. Altertumswiss. 1907] 1908 σ. 63 ἐξ. 95,305), εἶνε λείψανον παλαιᾶς ἀγροικώδους λατρείας τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ οἶνος ἦτο ἀγνωστος, αἱ δὲ κάλλιστα θυσίαι ἦσαν κατ' ἀκολουθίαν αἱ νηφάλιαι καὶ μάλιστα αἱ διὰ μέλιτος καὶ γάλακτος (πρὸβλ. ἄνω σ. 34, 1, ἔνθα ἐπανορθωτέον. ὅτι τὴν γραφὴν Χαλάξιος ἔχει ὁ Μαρκιανὸς κώδιξ· πρὸβλ. Wilamowitz Hermes 34 [1899], 224 ὅστις ἀποδεικνύει ἐκ τοῦ Πλούταρχου αὐτ., ὅτι ὁ κατὰ τὸ Ἰσμήνιον καὶ περίεξ χώρος εἶνε τὸ ἐν Βοιωτίᾳ Γαλάξιον), διατηρηθεῖσαι καὶ ἔπειτα ὡς ἀρχαῖαι καὶ σεμναὶ κατ' ἐξοχὴν (Πορφ. π. ἀποχ. II, 20). Ἡ Βοιωτία δὲ εἶνε χώρα τοῦ μέλιτος καὶ ἐξ αὐτῆς ἔσωσε τὸν Μελικέρτην ἢ Ἰνὼ εἰς τὸν Ἰσθμόν (Πaus. I, 44, 7 ἐξ.). Τὰ βοιωτικά ὀνόματα τὰ σύνθετα ἐκ τοῦ Μελισσ-, ἔχοντα σσ ἀντὶ τοῦ βοιωτικοῦ τι (πρὸβλ. Indogerm. Forsch. 1911, 34), εἶνε προβοιωτικά καὶ μαρτυροῦσι περὶ θεραπείας καὶ λατρείας ἴσως τῆς Μελίσσης ἐν Βοιωτίᾳ, καθ' οὓς χρόνους ὁ Τροφώνιος καὶ ὁ Ἀγαμήδης ἐποιοῦν. τὸν ἐν Ὀρχομενῷ κυψελοειδῇ θησαυρὸν τοῦ Ὑριέως (Πaus. 9. 37, 5 Mythogr. gr. III II σ. 71 ἐκδ. Festa), ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑρίων ἢ ὑρῶν τῶν μελισσῶν, καὶ καθ' οὓς μαντεύουσιν αἱ Θριαὶ τῶν Δελφῶν (Ὅμηρ. Ὕμν. Ἑρμ. 552 ἐξ.), αἵτινες

«οἰκία ναιετάουσιν ὑπὸ πτυχί Παρνησοῖο

μαντεῖης ἀπάνευθε διδάσκαλοι...

... ἐντεῦθεν δὴ ἔπειτα ποτῶμεναι ἄλλοτε ἄλλη.

κηρία βόσκονται καὶ τε κραίνουσιν ἕκαστα.

αἱ δ' ὅτε μὲν θυίωσιν ἐδηδυῖται μέλι χλωρόν,

προφονέως ἐθέλουσιν ἀληθεῖν ἀγορεύειν».

Καὶ παλαιός τις μυθικός ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς φέρεται κτισθεὶς ὑπὸ μελισσῶν διὰ κηροῦ καὶ

μένης ἐπὶ τοῦ λόφου ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνάγονται οἱ κατωτέρω περιγραφόμενοι μυκηναϊκοὶ τάφοι οἱ ἐπὶ τῶν παρειῶν τοῦ λόφου λαξευτοί. Οὐδεμίαν ὅμως ἀπόδειξιν ἔχομεν, ὅτι ἐγίνωσκον καὶ τοὺς τάφους. Οἱ ἐπ' αὐτῶν διαρρίψαντες τὰ χαλάσματα τοῦ πυρποληθέντος ναοῦ καὶ ιδρύσαντες τὸν ἀρχαῖκόν ἡγνόουν πιθανώτατα αὐτούς, ἀφ' οὗ οὕτω προσηνέχθησαν πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν· οἱ δὲ ιδρύσαντες τὸν τοῦ Δ' αἰῶνος ναὸν βεβαιότατα ἡγνόουν τοὺς τάφους, διότι ἄλλως θὰ ἀπέφευγον νὰ ιδρύσωσιν ἐπ' αὐτῶν κοίλων ὄντων τὸ βαρὺ οἰκοδόμημα, ὥς δεικνύει ἡ εἰκὼν 30 (σ. 33).

πετρῶν (Παυσ. 10, 5, 9). Τότε ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς ἐλάτρευετο ἐν τῷ Ἰδαίῳ σπηλαίῳ ὡς Μελισσεὺς καὶ ἴσως ἦτο προστάτης τῆς μελισσοκομίας ὡς καὶ ὁ Ἀρισταῖος (καὶ ἄλλοι λαοὶ ἐλάτρευσαν ἴδιον θεὸν τῆς μελισσοκομίας). Τοιαύτης οὐσης τῆς σημασίας τοῦ μέλιτος ἐν τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις χρόνοις, πιθανολογεῖται ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰσμηνοῦ ἐκ τοῦ *σμήνος* *σμήνη* κατ' ἀναδίπλασιν **Σισμηνός* - *Ἰσμηνός* ὡς **σίστημι* - *ἴστημι*. Παράκειται δὲ τῷ Ἰσμηνίῳ ἡ κρήνη τοῦ Ἀρεῶς (Παυσ. ε. α.) ἥτοι Μελία κρήνη (Σχ. Πίνδ. *Πύθ.* 11, 5· πλείω περὶ τούτου εἰς τὸ Β' μέρος κατωτέρω) ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ὁμωνύμου νύμφης καλουμένης καὶ Μελιβοίας. Τὸ ὄνομα Μελία δὲν ἐγένετο ἐκ τοῦ *μέλειν*, *μέλεισθαι* (Bechtel-Fick *Personnenn.* 399 ἐξ.) οὐδ' ἐκ τοῦ δένδρου τῆς *μελίας*, ἐξ οὗ ἐγένοντο οἱ ἄνθρωποι τῆς χαλκῆς γενεᾶς (*Mythogr.* III, II σ. 52 ἐκδ. Festa-Eitrem gottl. Zwillinge 48, 50). Τοῦ ὀνόματος Ἰσμηνός ταυτίζεται τῷ ὀνόματι *Σμήνος* τοῦ λακωνικοῦ ποταμοῦ (Παυσ. 3, 24, 9), τοιοῦτον δὲ ὄνομα θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῇ καὶ διὰ τὸν θηβαϊκὸν ποταμὸν εἰσάγων ἢ ἐπαναφέρων αὐτὸ — ὑπερβολὴ περιττῆς τόλμης τοῦτο — εἰς τὸν Αἰσχύλον *Ἑπτ.* 271 «Δίρκης πηγαῖς χυδαὶ Σμήνου» καὶ 378 ἴσως «πόρον δὲ Σμήνον». Ἐντεῦθεν καὶ αἱ Ἰσμηνίδες νύμφαι τῶν Φλυέων τῆς Ἀττικῆς (Παυσ. 1, 31, 4 πρβλ. καὶ Σβορῶνον *Διεθν. Ἑφημ. νομ. Ἀρχαιολ.* 1916/7. 99), ὅμοιαι οὖσαι πρὸς τὰς Βρίσας νύμφας τοῦ μέλιτος (Gruppe 1287, 2)· πρβλ. καὶ Ἡσύχ. «ἰσμήναι, θῆκαι· σμῆναι τῶν μελισσῶν αἱ κηροδόχοι ἥτοι αἱ θῆκαι», πρβλ. καὶ Cook *Journ. of Hell. St.* 1895 σ. 1-24 Usener (Milch und Honig) *Rhein. Mus.* 1902, 177 ἐξ. = Kl. Schr. IV, 398 ἐξ. Fehrle *Kult. Keuschh.* 56, 101, 1 Τὸ βιβλίον τοῦ K. Wyss *Die Milch im Kultus der Griechen und Römer* 1914 γνωρίζω μόνον ἐκ τῆς προαγγελίας αὐτοῦ.

Ε΄ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΟΥ ΙΣΜΗΝΙΟΥ ΛΟΦΟΥ (εικ. 30 σ. 33)

Ὁ Ἰσμήνιος λόφος καὶ ὁ πρὸς Β αὐτοῦ μικρότερος μαστός ὁ ἐπιλεγόμενος *Τεκὲς* ἐξ ἱεροῦ τινος τουρκικοῦ ιδρύματος (λείψανα κτιρίου ἀσβεστόκλιστα σφύζονται) ἔχουσι τὰς κλιτύς διατηρήτους ὑπὸ μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν ἢ σπηλαιωδῶν τάφων. Ὁ Τεκὲς μάλιστα ἔχει πιθανῶς καὶ τι ὀρυχείον σπηλίου. Τῶν τάφων πολλοὺς ἤνοιξεν, ὡς λέγεται, ὁ πρῶτος διδάξας ἐν Θήβαις τυμβωρυχίαν πρὸ 60 περίπου ἐτῶν κηπουρός, ἐκ Μήλου ἐλθὼν. Ἐξ δὲ ἤνοιξα ἐγὼ ἀνασκάπτων τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Εἶνε πιθανόν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι, ἀλλ' ὁ λόφος δὲν ἠρευνήθη ὅλος.

Οἱ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέντες ἐξ τάφοι εὐρίσκονται πάντες ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, οἱ πέντε μάλιστα ὑπ' αὐτὰ ταῦτα (δρα εἰκ. 30).

Ἐν τῇ κατωτέρῳ περιγραφῇ τῶν κτερισμάτων γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀπαρτισθέντων ἀγγείων, οὐχὶ δὲ περὶ τοῦ ἀσυγκολλήτου πλῆθους τῶν ὀστράκων. Αἱ ἐλλείψεις καὶ συμπληρώσεις τῶν ἀγγείων δὲν μνημονεύονται πάντοτε, ὡς μὴ συντελοῦσαι εἰς σαφεστέραν εἰκόνα τῶν ἄλλως γνωστῶν σχημάτων ἢ κοσμημάτων.

Τάφος 1 (εἰκ. 30 Τ 1). Τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς περιστάσεως ἔτεμε πλαγίως τὸν δρόμον τοῦ εἰς τὸν ἀνυψούμενον ἐνταῦθα βράχον τετμημένου τάφου τούτου, ὥστε ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου σφύζεται περισσότερον τῆς ἀριστερᾶς. Τὰ χῶματα τοῦ ἀθίκτου μέρους τοῦ δρόμου ἦσαν τὰ μυκηναϊκά. Πλάτ. τοῦ δρόμου ἄνω 0.58, κάτω δὲ 1.05· προβολὴ τῶν παραστάδων ἐκ τῆς γραμμῆς τῶν πλευρῶν τοῦ δρόμου ἀριστερὰ 0.26, δεξ. 0.16 (ἐντομὴ τις τοῦ βράχου δεικνύει, ὅτι ἐσχεδιάζετο εὐρυνσις καὶ τῆς παραστάδος ταύτης συμμετρως πρὸς τὴν ἐτέραν)· πᾶχος τῶν παραστάδων 0.48. Ἀνοιγμα στομίου ἢ πύλης ἄνω 0.46, κάτω 0.70. Ὑψος τῆς πύλης 1.25. Ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον σφύζεται ὁ βράχος εἰς ὕψος 1 μ. Πλάτ. τοῦ θαλάμου 2.66, βάθ. 3.20, ὕψ. 1.45. Σχῆμα κατόψεως θαλάμου ὠοειδές πως. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶνε εἰς τὸ ὕψος τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν κάτω δόμου τῶν δυτικῶν κρηπιδωμάτων. Τὸ στόμιον ἦτο ἀποτετελισμένον ὡς ἑξῆς: Ἐτέθησαν λίθοι λογάδες μεταξὺ τῶν παραστάδων ἐπαλλήλως καὶ ἄλλοι πρὸς τὰ ἔξω αὐτῶν, στηριζόμενοι εἰς τὴν ἔξω ὄψιν τῶν παραστάδων. Ὑποκάτω ὁμως πολλοὶ τούτων, προέχοντες, δὲν εἶχον ἄλλο στήριγμα πλὴν τοῦ χῶματος, ὥστε ἀποδεικνύεται, ὅτι οἱ κτίζοντες ἅμα καὶ ἐχώννουν τὸν δρόμον, ὡς προὐχώρει ἡ ἐργασία, μέχρι τοῦ ὑπερθύρου, μηδεμιᾶς καταλειφθείσης ὁπῆς (πρὸβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σ. 217 σημ. 1).

Ἡ στέγη τοῦ τάφου εἶχε διατρηθῇ πεσόντος ἐντὸς τοῦ μεγάλου λίθου τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ ναοῦ (σελ. 45), τοῦ φέροντος μέρος τῆς ταινίας μετὰ τῶν σταγόνων. Τοῦτο εὐρέθη εἰς τὸν πυθμένα τοῦ τάφου. Ὑπ' αὐτὸ δὲ δύο κομβία στεατίτου καὶ πλησίον ἐν μυχῶ μυκηναϊκὸς κυαθίσκος (ὁμοίους ὄρα τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 τοῦ τάφου 4 τοῦ Ἰσμηνίου ἐν εἰκ. 68, 1. 3) μόνωτος βεβαμμένος¹ ἐντός, περὶ τὸ χεῖλος ἔξω καὶ ἐπὶ τῆς λαβῆς (ὑψ. 0.038, διάμ. 0.08). Τὸ λοιπὸν τοῦ τάφου ἦτο βυζαντιακὸν κοιμητήριον πληρὲς ὁσίων. Εἰς λύχνος καὶ δεκαπέντε ἀγάνωτα πήλινα ἀγγεῖα πάντα βυζαντιακά (περὶ τούτων ἀλλαγῶν ὁ λόγος) ἠκολούθησαν, μετὰ τὸ «ξανάχωμα» ἐκ τῶν τάφων, τοὺς νεκροὺς τούτους καὶ εἰς τὸ κοιμητήριον. Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σωζομένου μέρους τῆς ὀροφῆς τοῦ τάφου ἦτο διὰ κεράμων καμπύλων ἐσχηματισμένος χριστιανικὸς τάφος ἔχων διεύθυνσιν ἀπ' Α' πρὸς Δ' (ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Δ' ἄκρον), ἕτερος δὲ ὁμοίος ἐπ' αὐτῆς τῆς κερωσμένης ὁπῆς τοῦ κοιμητηρίου. Οὐδὲν κτέρισμα.

Εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦ ἐπιστυλίου ἔπεσεν οὐχὶ ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ἀρχικῆς θέσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπέκειτό που ἐπὶ βυζαντιακοῦ τινος τάφου αὐτόθι, ὅστις εἶχεν ἀνοικθῇ ἐπὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ καὶ ἐξασθενώσει τὴν ὀροφήν, ἐνδοῦσαν ἔπειτα ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ἐπιστυλίου, ὃ κατωλίσθησεν οὕτω εἰς τὸ σπήλαιον. Τὰ πολλὰ ὅστ' ἀκεκοιμημένων ἀνθρώπων, αἵτινα ἐθησαυρίσθησαν τότε ἄνωθεν εἰς τὸν θάλαμον, δὲν δεικνύουσιν ἴσως, ὅτι τὸ νεκροταφεῖον ἦτο παλαιότερον καὶ ὅτι θὰ εἶχε προηγηθῇ ἡ καταστροφή τοῦ ναοῦ· ἀλλὰ βλέπομεν ὅμως, ὅτι εἰς τὰ ἐγγύς θεμέλια τῆς περιστάσεως εἶνε ἀνεωγμένοι βυζαντινοὶ τάφοι (ὅπου ἐν εἰκ. 30 κεῖται τὸ γράμμα Τ εἶνε τάφος), τοῦτο δὲ δεικνύει, ὅτι ἐνταῦθα οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ εἶχον πρῶτως κατασκαφῇ, ἐν ᾧ κατὰ τὸ ΝΑ μέρος τῶν θεμελίων, ἔνθα ἐπιμελῶς ἀπέφυγον οἱ βυζαντινοὶ νὰ ἀνοίξωσι τάφους, θὰ ἐσφύζοντο μέρη τοῦ ναοῦ ἢ λίθοι τινὲς τοῦλάχιστον τῶν θεμελίων.

Τάφος 2 (εἰκ. 30 Τ 2). Ὁ τάφος οὗτος κεῖται εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀπόστασιν, ὥστε λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς λοξῆς ἐκείνου τοῦ πρώτου διευθύνσεως, συμπεραίνομεν, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ ἄλλος θάλαμος σχετικῶς ἐπιπόλαιος ἐν τῷ πρὸς Ν καὶ Α ἱκανῶς ὑψηλῷ σωθέντι βράχῳ. Πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον τοῦτον θάλαμον προσέκοψαν, φαίνεται, οἱ τέκτονες τοῦ ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ κατέστρεψαν αὐτόν, ἀναγκασθέντες εἰτα νὰ θέσωσι βαθέα καὶ εὐρέα τὰ θεμέλια τοῦ μικροῦ τούτου μέρους τῆς περιστάσεως· ὁ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ σωζόμενος ἐνταῦθα ὑψηλὸς βράχος δὲν δικαιολο-

Πειράματα χημικῶν ἀναλύσεων μυκηναϊκοῦ γανώματος ὄρα Tonks *Amer. Journ. of Arch.* 1910, 417 ἐξ.

γεῖ τὴν λίαν βαθεῖαν ἐνταῦθα κατόρυξιν τῶν θεμελίων, ἂν δὲν ὑποθέσωμεν, ὅτι προϋπήρχεν ἐδῶ σπήλαιον μυκηναϊκόν. Ἐκ τινων δ' ἐνδείξεων τῆς τομῆς τοῦ βράχου τὸ σπήλαιον τοῦτο θὰ εἶχε πλάτ. 2.35.

Ὁ 2^{ος} τάφος κατεστράφη ὡσαύτως ὑπὸ τῶν τεκτόνων τοῦ Δ' αἰῶνος κοπέντος τοῦ προσθίου μέρους (0.50 ἀπὸ τῶν παραστάδων) τῆς ὀροφῆς, τοῦ ὑπερθύρου ὅλου καὶ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τοῦ δρόμου, οὗ τὸ ὑπόλοιπον ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς περιστάσεως, ἐν ᾧ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ὀροφῆς τοῦ σπηλαίου ἐβάσταζε τὸ παράλληλον δεύτερον κρηπίδωμα. Ἡ στέγη τοῦ θαλάμου εὐρίσκεται 0.60 ὑψηλότερον τῆς τεμνύσεως αὐτὴν στρώσεως ἢ κοίτης τοῦ κρηπιδώματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς περιστάσεως. Πλάτ. τοῦ θαλάμου 2.60, ἴσον δὲ βάθος ὕψ. 1.60 περίπου. Πλάτ. πύλης 0.85. Πάχ. παραστ. δεξ. 0.35, ἀριστ. 0.58. Προβολὴ παραστ. ἀπὸ τῶν παρειῶν τοῦ δρόμου δεξ. 0.25, ἀριστ. 0.37. Πλάτ. τοῦ δρόμου 1.27. Σφζόμενον ὕψος τῶν τοιχωμάτων τοῦ δρόμου ὑπὸ τὸ θεμέλιον τοῦ ναοῦ 0.75. Ὁ δρόμος παρὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ θεμελίου πρὸς Δ ἀνυψοῦται ὡς δι' ἀκανονίστου βαθμίδος, ἐπιπεδοῦται δὲ πρὸς τὸν θάλαμον. Ἐν τῷ Ν τοιχώματι μικρὰ καμάρια ὡς *arcosolia* (μῆκ. 0.82, ὕψος καὶ βάθ. 0.32) περιεῖχεν ὅσα παιδίου (πρβλ. *Πρακτικά* 1897 σ. 94 ἐξ. *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1910 σ. 185 σημ. 4 καὶ σ. 215).

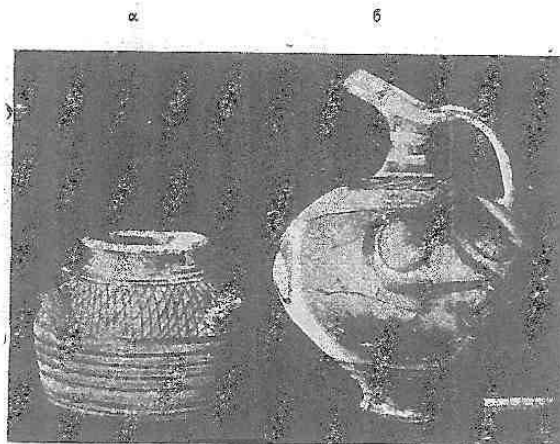
Ὁ δρόμος οὗτος γεφυροῦται ὑπὸ τοῦ πρώτου δόμου τῶν κρηπιδωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος, ὡς ἐρρήθη ἤδη. Πολλοὶ λίθοι δὲν διήκουσιν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τοιχώματος τοῦ δρόμου μέχρι τοῦ ἄλλου, ἀλλ' ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν χωμάτων αὐτοῦ συγκρατοῦνται δὲ νῦν μετὰ τὴν κένωσιν τοῦ δρόμου διὰ τῆς συσφίξεως μετὰ τῶν παρακειμένων. Οὕτω π. χ. εἶνε ἐνταῦθα κατὰ τὸ κέντρον τοῦ κρηπιδώματος ὁ μνημονευθεὶς (σελ. 59, 38 ἐξ.) λίθος τοῦ στυλοβάτου τοῦ μέσου ἡδευτέρου ναοῦ, ὁ φέρων συμφυὲς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ κίονος. Περαιτέρω πρὸς Δ εἶνε ὁ ἕτερος λίθος ὁ φέρων τὰς δύο ὁπὰς (σελ. 3. ᾠ.).

Τὰ χώματα τοῦ δρόμου ἦσαν μυκηναϊκά, ἄθικτα ὑπὸ νεωτέρων ἀνθρώπων. Ἐν τῷ θαλάμῳ μόνον ἔν τισι μέρεσι ἐσφύζοντο εἰς ὕψος 0.20 χώματα μυκηναϊκὰ ἀνέφαπτα, ἐν τούτοις δ' εὐρέθη λύχνος τις πιθανῶς, ἐκ λίθου σκληροῦ, φέροντος ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀκανόνιστον κοιλότητα ἐκτεινομένην στενὴν μέχρις ἔξω τοῦ χείλους τοῦ λίθου εἰς ἓν σημεῖον. Κατὰ τὰλλα ἀκατέργαστος ὁ λίθος.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ποτε ὑπεράνω τοῦ τάφου τούτου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἄλλοτε ἐπιμελητοῦ τῶν ἀρχαιοτήτων Κορομάντζου εἶχεν ἀνοίξει ὁ Mendel ὁπὴν δοκιμαστικὴν, σωζομένην πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν μου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κορομάντζος ἀνέσκαψέ ποτε ἐπὶ τοῦ λόφου τάφους (ζευγὸς χρυσῶν ἐνωτίων, βυζαντιακῶν πιθανῶς, ἐστάλησαν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον), ἐν δὲ τῷ

ἀκατασκεύῳ τότε Μουσεῖῳ ὑπέδειξε μοι κατεσπαρμένα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ὡς ἐκ τοῦ Ἰσμηνίου προερχόμενα, δὲν εἶνε ἀπίθανος ἢ ὑπόθεσις, ὅτι ὁ Mendel ἢ ὁ Κορομάντζος ἐκαθάρισαν τὸν θάλαμον τοῦτον, παραμείναντα ἀβλαβῇ ἐν τῷ βάθει κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα π. Χ. Διὰ τοῦτο συνέλεξα τὰ ἀγγεῖα ἐκεῖνα τὰ μυκηναϊκὰ ὁμοῦ καὶ παραθέτω αὐτὰ ἐνταῦθα· μέρος τοῦλάχιστον αὐτῶν θὰ προέρχηται ἐκ τοῦ τάφου τούτου, τῶν λοιπῶν ἀνηκόντων ἴσως εἰς τὸν τάφον 6, περὶ οὗ ὄρα κατωτέρω. Ἡ τεχνοτροπία αὐτῶν εἶνε οὐχὶ ἄλλοτρία πρὸς τὴν τῶν εὐρημάτων τῶν λοιπῶν τάφων. Ὅπου δὲν δηλοῦται ἐν τοῖς κατωτέρω τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ, ἐννοεῖται οὗτος ἢ τὸ γαλάκτωμα αὐτοῦ ὥχρον ἢ λεύκωχρον καὶ τεφρόν πως.

Ἀριθ. 1-2. Δύο λεβητοειδῆ τρίωτα (εἰκ. 59α) μετὰ καθέτου πλευρᾶς τῆς κοιλίας. Ὑψος 0.125, 0.13. Κόσμημα: ἐπὶ ὥχρολεύκου γαλακτώματος ζῶναι περὶ τὴν κοιλίαν, ἐπὶ δὲ τοῦ ὄμου δικτυωτῶς τεμνόμεναι γραμμαὶ (πρβλ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1910 σ. 223 ἀριθ. 5).

Εἰκ. 59. Ἀγγεῖα (τάφου 2) μυκηναϊκὰ τοῦ Ἰσμηνίου.

3-7. Πέντε τρίωτα ἄρτοειδῆ (διάμ. 0.06, 0.07, 0.085, 0.10, 0.17), ὧν τὸ 4 καὶ τὸ 7 ἔχουσιν ἐπὶ τοῖς κοιλίαις κυματοειδὲς κόσμημα (εἰκ. 60α), τὸ 3 (εἰκ. 60δ) τρία μεταξὺ τῶν λαβῶν συστήματα κυματοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν, τὸ 5 σπείρας, τὸ δὲ 6 κυματοειδεῖς γραμμὰς ἐπὶ πηλοῦ ἢ γαλακτώματος ὥχροπρασίνου (πρβλ. *Ἐφημ. Ἀρχ.* ἔ. ἄ. σ. 205).

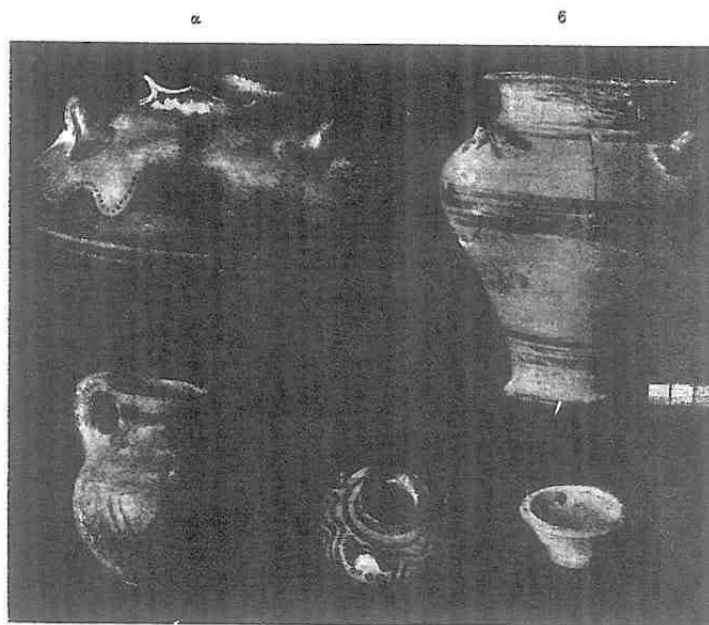
8-9. Δύο ἐτερόστομοι ἀμοφορίσκοι κοινοὶ (ὑψ. 0.10, 0.15). Ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ὅταν ἦσαν μικρά, ἐχρησίμευον ὡς ἀρωματοδόχα, ἐπιστάθη ἡδη ὄρα Furtwängler *Arch. Anz.* 1891 σ. 15.

10-11. Δύο οἶνοχαι εὐρύλαιμοι μετὰ στομίου στρογγύλου (ὑψ. 0.07, 0.085 πηλὸς ἐρυθρός), ἢ πρώτη ζῶναις περὶ τὴν κοιλίαν καὶ κυματοειδέσι περὶ τὸν ὄμον καθέτως γραμμαῖς παραλλήλοις κεκοσμημένῃ, ἢ δὲ δευτέρα ζῶναις μόνον. Διὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων τούτων πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, πίν. 5 ἀριθ. 5, 9.

12-13. Δύο δίσκοι σκύφοι (ὑψ. 0.083, 0.025) ζῶναις κυρίως κεκοσμημένοι. Ὁ μικρὸς (εἰκ. 60ε) κυρίως εἰπεῖν δὲν εἶνε σκύφος, διότι ἔφερε καὶ στό-

μιον προχοῆς ἀποπεσὸν (πρβλ. **Ἀρχ. Ἐφημ.** ἔ. ἄ. πίν. 5 ἀριθ. 4) ὡς ἀπέπεσον καὶ αἱ λαβαί.

14-15. Δύο κύαθοι ἢ σκύφοι μόνωτοι (ὑψ. 0.07, 0.06), ὁ πρῶτος (εἰκ. 61α) τρισὶ σπειρίαις (ὡς τὸ 5) κεκοσμημένος ἐν πεδίῳ καθέτως διὰ κυματοειδῶν γραμμῶν εἰς μετόπας διηρημένῳ (διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. ΑΕ ἔ. ἄ. ἀριθ. 2), ὁ δὲ δεύ-

Εἰκ. 60. Ἀγγεῖα μυκηναϊκά (τοῦ τάφου 2) τοῦ Ίσμηνίου.

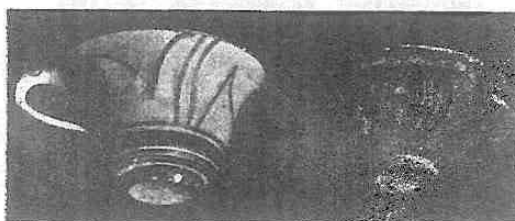
τερος (εἰκ. 61β) διὰ φύλλων καὶ συστημάτων κυματοειδῶν γραμμῶν κατακορύφως ἐναλλάξ διατεταγμένων.

16. Τρίωτος πίθος (εἰκ. 60β) μεθ' ὀριζοντίων λαβῶν (πρβλ. ΑΕ ἔ. ἄ. πίν. 9 ἀριθ. 1) ἀπλαῖς ζώναις κεκοσμημένος (ὑψ. 0.145)· πηλὸς ὠχροπράσινος.

17. Οἰνοχόη (εἰκ. 59β) ῥαμφόστομος (ὑψος 0.27), ἣς ὁ λαιμός, κολληθεὶς προσθέτως ἐπὶ τοῦ ὤμου κατὰ μίμῃσιν μεταλλικῶν ἀγγείων, ἐσχημάτισεν ἕξω πέριξ κυμάτιον πλαστικῶς ἀνέχον, ἀφ' οὗ οἶονεῖ ἐξαρτᾶται περιδέραιον ἐκ μικρῶν «φύλλων» (πρβλ. Dussaud **Les civilisat. préhell.** σ. 114 εἰκ. S. Wide **Athen. Mitt.** 1901 σ. 33 καὶ τὰς ἐκεῖ παραπομπάς). Ἐπὶ τῆς κοιλίας τρεῖς «ναυτίλοι» μεγάλοι (ὄρα Reisinger **Kretische Vasenmal.** 27). Ὁμοίαις οἰνοχόαις εὗρον δύο μὲν εἰς τὸν τάφον 26, μίαν δὲ εἰς τὸν τάφον 14 τοῦ Κολωνακίου.

19-21. Τρία ειδώλια μυκηναϊκά (ὑψ. 0.17, 0.12, 0.09) πήλινα μετὰ κωδωνοειδοῦς ποδός, κτερίσματα ἀντὶ ἀληθοῦς πάλαι ποτὲ ἀνθρωποθυσίας ἴσως. Τὸ πρῶτον κρατεῖ εἰς τὸν ἀριστερὸν μαστὸν βρέφος (πρβλ. *ΑΕ* ξ. ἄ. σ. 198 ἀρ. 29 καὶ σελ. 191 ἀρ. 48 σημ.), τὸ τρίτον εἶνε ἐλλιπὲς τὴν κεφαλὴν. Περὶ τοῦ πόλου τῶν τοιούτων ειδωλίων, ὅστις ἦτο ἀνοικτὸς ἄνω καὶ κάτω κύλινδρος, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἡδύνατο νὰ ἐξέρχωνται πλόκαμοι ὄρα V. K. Müller *Der Polos* 1915 σ. 18, 22.

22. Μέλανος πηλοῦ οἰνοχόη *χειροποίητος* (ὑψ. 0.08) μόνωτος μετὰ στρογγύλου στομίου (εἰκ. 60 γ). Κοσμήματα *χαρακτά*: Κατὰ τὴν βάσιν τοῦ λαίμου κύκλῳ γραμμαὶ ὡς σπονδυλικὴ ἰχθύος στήλη, ὑπ' αὐτὴν δ' ἐπὶ τῆς κοιλίας πέραξ ζευγὸς γραμμῶν γωνιωδῶς θλωμένων. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἔταξα ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις τοιαῦτα ἀγγεῖα «ἀχρονολόγητα» εὗρίσκονται μετὰ μυκηναϊκῶν, εὗρον δὲ καὶ ἐγὼ ἐν τῷ 7^ῳ τάφῳ τοῦ Κολωναίου (ἀριθ. 13) καὶ ἐν τῷ 8^ῳ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν (ἄνω σ. 29), ἀνήκοντι τούτῳ εἰς τὴν ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς μεταβατικὴν πρὸς τὸν γεωμετρικὸν τρόπον περίοδον. Τούτοις τοῖς πηλίνοις εὐρήμασι πρόσθετες 7 κομβία στεατίτου, ὧν 4 ἀμφίκωνα, ἓν κωνικὸν καὶ δύο ἐπίσης κωνικά ἀλλὰ μετὰ τετορνευμένης λεπτῶς τῆς κορυφῆς.

α β
Εἰκ. 61. Ἀγγεῖα μυκηναϊκά (τοῦ τάφου 2) τοῦ Τσιμηνίου.

Παραθέτω δ' ἐνταῦθα καὶ εἰκόνα πέντε λιθίνων πέλεκεων, ὧν τινες ἦσαν ἐν τῇ συλλογῇ τῶν Θηβῶν μετὰ τινων τῶν ἀνωτέρω ἀγγείων, ἀλλ' εἶνε φρόνιμον νὰ πιστεύωμεν μέχρις ἐνδεχομένης ποθὲν βεβαίως μαρτυρίας, ὅτι οὗτοί εἶνε ἀγνώστου προελεύσεως, πιθανώτατα ὅμως βοιωτικῆς.

1 (εἰκ. 62, 1). Λίθινος πέλεκυς πράσινος (μῆκ. 0.45, πλάτ. κόψεως 0.04).

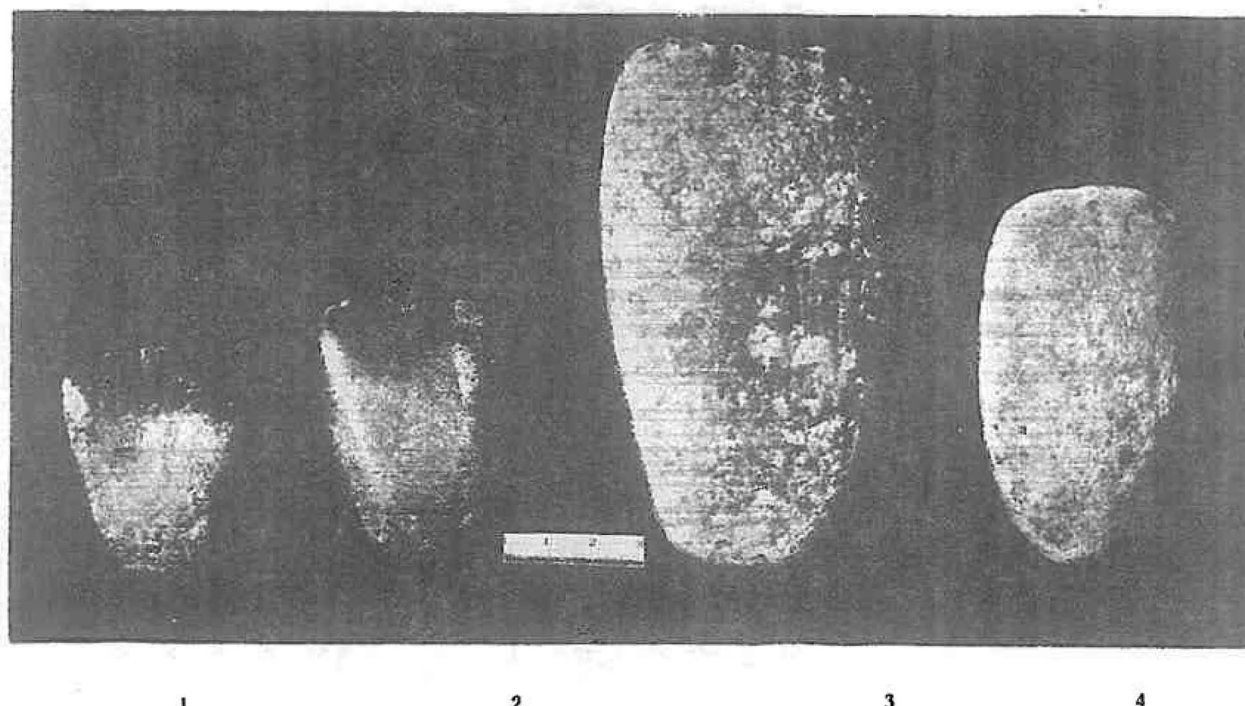
2 (εἰκ. 62, 2). Λίθινος μέλας πέλεκυς (μῆκ. 0.06, πλάτ. κόψεως 0.035).

3 (εἰκ. 62, 4). Πέλεκυς (μῆκ. 0.083) λίθου συμπήκτου ἐκ λιθαρίων ἢ ἄμμου ἐγγερόμου· δεσπάζον χροῶμα λευκοπράσινον.

4 (εἰκ. 62, 3). Πέλεκυς λίθινος κυανοπράσινος (μῆκ. 0.115, πλάτ. 0.065).

Τάφος 3. Βορειότερον τοῦ δευτέρου τάφου, εἰς ἀπόστασιν 11 μ. ἀπὸ τῆς ἐξῶ γραμμῆς τῶν νοτίων κρηπιδωμάτων τοῦ ναοῦ εἶνε ὁ δρόμος τοῦ τάφου τούτου παράλληλος πρὸς τὸν 2, κάθετος δὲ πρὸς τὰ δυτικὰ κρηπιδώματα. Οὗτος ὁ τάφος κεῖται βαθύτερον τῶν προηγουμένων, τῆς στέγης αὐτοῦ οὔσης 0.80 βαθύτερον τῆς κοίτης τοῦ κατωτάτου δόμου τῶν κρηπιδωμάτων.

Ὁ θάλαμος ἦτο πλήρης χωμάτων πλὴν μικροῦ ἀνωτάτω κενοῦ χώρου. Ἐν τοῖς ἀνωτάτοις χώμασιν εὐρέθησαν καὶ κεκαυμένα (καὶ ὀλίγα ἄκαυστα!) τεμάχια γεωμετρικῶν ἀγγείων¹ καὶ πώρου. Ταῦτα πάντα εἰσερρύησαν ἐμπέ-
σόντος τοῦ ἀνωτάτου μέρους τοῦ ἀποτειχίσματος τοῦ στομίου (πρὸ βλ. ΑΕ, 1910
σελ. 217 σημ. 1) εἴτε πρὸ τοῦ Δ' αἰῶνος εἴτε κτιζομένου τότε τοῦ ναοῦ· πιστεύω
μᾶλλον τὸ πρῶτον· διότι κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ, διὰ τὴν φθάσῃ ὁ τέμνων
τὰ θεμέλια αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἀποτειχίσματος καὶ βλάβῃ αὐτό, θὰ εἶχεν ἤδη καθά-

Εἰκ. 62. Λίθινα ἐργαλεῖα βοιωτικὰ τοῦ ἐν Θήβαις Μουσείου.

ρει τὰ ὑπερκείμενα χώματα τὰ τε ὑψηλότερα γεωμετρικά καὶ τὰ βαθύτερα μυκη-
ναϊκά, ὥστε, ἂν ἠδύναντο νὰ πέσωσιν εἰς τὸν θάλαμον, δὲν θὰ ἠδύναντο ὅμως
νὰ πληρώσωσιν αὐτὸν ὅλον σχεδόν. Πολλοὶ λίθοι, τοῦ ἀποτειχίσματος βεβαίως,
εὐρέθησαν βαθέως ἐν τῷ θαλάμῳ.

Ἡ βλάβη τοῦ ἀποτειχίσματος ἐγένετο ἀντιληπτὴ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν μου
καθαριζόντων τὸ μεταξὺ τῶν δόμων τῆς κρηπίδος καὶ τοῦ βράχου στενὸν (πλ.
0.30-0.50) κενὸν διάστημα (ἢ κοίτη τῶν θεμελίων ἠνοίγετο πλατυτέρα αὐτῶν,
ἵνα ἴστανται βεβαίως οἱ ἐργαζόμενοι τεχνῖται): τὰ χώματα εἰσερρύησαν διὰ τῆς

¹ Εὐρέθη καὶ λαιμὸς ἀγγείου πηλοῦ ὠχρολεύκου ἀγράφου καὶ οἶονεϊ ἐξεσμένου διὰ μαχαίριου κατα-
κορύφως· ἀνήκει δὲ εἰς πρωτοκορινθιακὸν (ἄκαυστον ἀπὸ τῆς πυρκαϊᾶς!) ἀγγεῖον. Τὰ τοιαῦτα λοιπὸν
ἀγγεῖα (πρὸ βλ. τὸ ἐκ Ῥεϊτσῶνας ἐν Journ. of. Hell. St. 1910 (XXX) σ. 343 εἰκ. 6 κάτω δεξιὰ), ὡς καὶ τὰ
σύγχρονα αὐτῶν μετ' ἐμπιέστων κοσμημάτων, εἶνε σύγχρονα τῶν πρωίμων πρωτοκορινθιακῶν ἢ τῶν ὀψί-
μων γεωμετρικῶν κατὰ τὰ ἄνω σ. 76 ἐξ. περὶ τοῦ χρόνου τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ ναοῦ ῥηθέντα.

κατὰ τὸ ὑπέρθυρον τοῦ στομίου ὅπῃς τοῦ ἀποτειχίσματος καὶ οὕτω ἤλθοντες εἰς τὸν τάφον. Ἐγένετο ὅμως ἀνάγκη, φειδόμενοι τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, νὰ βλάψωμεν ὀλίγον τὸ ὑπέρθυρον, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν θάλαμον. Ἐκ φειδοῦς ἐπίσης πρὸς τὸ κρηπίδιωμα δὲν ἐκενώσαμεν τὸν δρόμον, ἐβεβαιώσαμεν ὅμως, ὅτι οὗτος χωρεῖ καὶ ἔξω τῶν κρηπιδωμάτων πρὸς Δ.

Τὸ πλάτος τοῦ στομίου κάτω εἶνε 1.60, ἄνω δὲ 1.15, τὸ δὲ ὕψος 2.75. Αἱ παραστάδες δὲν ἐγυμνώθησαν κάτω (τὸ ἀποτειχίσμα ἐπικαλύπτει ἔξωθεν αὐτάς), ἄνω ὅμως ἔχουσι πᾶχος 0.57-0.60, ἡ δὲ προβολὴ αὐτῶν ἀπὸ τῶν παρειῶν τοῦ δρόμου εἰς ὕψος 2 μ. ὑπὲρ τὸ δάπεδον μετρεῖ 0.30 ἑκατέρας. Ὁ δρόμος ὑπὸ τὴν κρηπίδα ἔχει πλάτος 1.15 πολὺ δὲ μείζον βεβαίως κάτω. Αἱ πλευραὶ συγκλίνουσι.

Ὁ θάλαμος εἶνε τετράπλευρος πλάτ. 4.30, βάθ. 3.00, ὕψ. 2.80. Ἡ στέγη εὐθεῖα (πρβλ. Τσουντα *Μυκηναίαι* σ. 135). Ἀριστερὰ τοῦ στομίου 0.05 (κάτω)-0.17 (ἄνω) ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς βορείας παραστάδος καθ' ὅλην τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ θαλάμου τὸ δάπεδον εἰς πλάτος 1.40 ἦτο ὑψηλότερον 0.48 τοῦ λοιποῦ δαπέδου. Περὶ τῶν τοιούτων κλινῶν ὅρα ὅσα σημειῶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Καστελλίου. Ἐπὶ τοῦ ὑψιπέδου τούτου εὐρέθησαν δύο κρανία παρὰ τὴν Β πλευρὰν καὶ θραύσματα ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ τριποδικῶν τούτων ἄλλα ὅστρακα εὐρέθησαν εἰς τὸ βαθύτερον δάπεδον πανταχοῦ κατεσπαρμένα. Λεῖψανα σκελετῶν, μάλιστα μεγάλων ὀστέων, καὶ κρανία εὐρέθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ βαθυτέρου δαπέδου ἐν κρανίον παρὰ τὸν Α «τοιχόν» πλησίον τοῦ ὑψιπέδου (πιθανὴ διεύθυνσις τοῦ νεκροῦ ΑΔ), ἐν πλησίον ἐπίσης τοῦ ὑψιπέδου κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ (διεύθυνσις τοῦ νεκροῦ πιθανῶς ΒΝ), ἐν παρὰ τὸν Ν τοῖχον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου (διεύθυνσις νεκροῦ ΝΒ) καὶ δύο παράλληλοι νεκροὶ κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν ἔχοντες τοὺς πόδας εἰς τὸν Δ τοῖχον, διεύθυνσιν δ' ἐπομένως ΑΔ.

Ὁ παρὰ τὴν γωνίαν ταύτην καὶ τὸν Ν τοῖχον ἕτερος τῶν νεκρῶν τούτων διετηρεῖτο ἄριστα. Ἡ κεφαλὴ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ σκληροῦ δαπέδου κεκλιμένη ἐλαφρῶς ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς. Οἱ βραχίονες ἦσαν παραλλήλως τοῦ κορμοῦ, οἱ δὲ πήγεις (ὁ δεξιὸς ἐβλάβη ὑφ' ἡμῶν) κεκαμμένοι οὕτως, ὥστε αἱ ἄκραι χεῖρες νὰ εἶνε ἐπὶ τοῦ στήθους πλησίον τοῦ λαιμοῦ. Οἱ σπόνδυλοι ἐν εὐθείᾳ γραμμῇ ὑπτιοὶ καὶ αἱ πλευραὶ *ἐκατέρωθεν* κανονικῶς ὡς ἐν ὑπτίῳ σκελετῷ. Ἐπίσης ὑπτία ἢ λεκάνη. Οἱ μηροὶ ὅμως ἦσαν κεκαμμένοι πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ σκελετοῦ ὑψηλότερα τοῦ δαπέδου ἐπὶ χωμάτων κείμενοι, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ κνήμαι, ὥστε ἂν ἐπρόκειτο νὰ κρίνῃ τις τὴν θέσιν τοῦ νεκροῦ ἐκ τῶν μηρῶν καὶ τῶν κνημῶν μόνων. θὰ ἔλεγεν, ὅτι οὗτος ἦτο κατακεκλιμένος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Οἱ ἄκροι πόδες ὅμως δὲν ἦσαν οὕτω διατεθειμένοι: οὗτοι εἶχον τὰς

πτέρνας ἐπὶ λεπτοῦ (0.05) στρώματος χωμάτων τὸν δὲ λοιπὸν πόδα καὶ τοὺς δακτύλους ὑψηλὰ εἰς τὸν Δ τοῖχον ὡς ἐπὶ ὑπτίου ἀνθρώπου. Καὶ οἱ μὲν δάκτυλοι ἐπάτουν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὑπ' αὐτοὺς δὲ μετὰ τοῦ τοίχου καὶ τοῦ πέλματος παρενεβάλλετο χῶμα. Ὑπὸ τοὺς μηροὺς καὶ τὰ γόνατα ἦτο χῶμα καὶ μέγας λίθος σφηνοειδής, οὗ τὸ λεπτὸν μὲν μέρος ἦτο πρὸς τοὺς γλουτοὺς τὸ δὲ παχὺ ὑπὸ τὰ γόνατα. Τὸ συμπέρασμα εἶνε, ὅτι ὁ νεκρὸς εἶχε τεθῆ ὑπτίως μετὰ κεκαμμένων τῶν σκελῶν πρὸς τὰ ἄνω· ὅτε δὲ διελύθησαν αἱ σάρκες, ἐκλινεν ἡ κεφαλὴ πρὸς δεξιὰ ὅσον ἐπέτρεπον παρατυχόντα χώματα, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ μεγάλα ὀστέα τῶν ποδῶν. Ἡ κατάστασις αὕτη δηλοῖ προσέτι, ὅτι ὁ **νεκρὸς οὔτε ἐντὸς χωμάτων εἶχε τεθῆ** (τὰ ὀστέα τότε δὲν θὰ μετατοπιζόντο οὕτω παρὰ φύσιν) **οὔτε ἐντὸς ξυλίνης σαρκοφάγου**, ἥτις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καθίσῃ ἐπὶ

Εἰκ. 63. Δείφανον κτενὸς τοῦ μυκην. τάφου 3 τοῦ Ίσμηνίου τῶν Θηβῶν.

τοῦ μεγάλου λίθου, ἐκτὸς ἂν καὶ οὗτος ἦτο ἐν τῇ σαρκοφάγῳ· ἀλλὰ πάλιν οἱ δάκτυλοι τῶν ποδῶν δὲν θὰ ἐπάτουν μεθ' ὅλων τῶν ἐν τάξει διατηρηθέντων ὀστέων τῶν φαλάγγων ἐπὶ γυμνῆς τῆς παρειᾶς τοῦ Δ τοίχου (πρβλ. *ΑΕ* 1910 σ. 198-201 *Πρακτικά* 1910, 154).

Ἐν τῷ θαλάμῳ εὐρέθησαν

α') (εἰκ. 63). Τεμάχια κτενὸς ἐξ ἐλέφαντίνου ὀστοῦ (μῆκ. 0.025, πλ. 0.030, μῆκος ὀδόντων 0.019) μετὰ κυματίων ἐκατέρωθεν ἐπὶ τῆς κώπης ἢ πλάτης. Εἶχε θραυσθῇ, φαίνεται, τὰ δὲ τεμάχια συνεστερεώθησαν ὑπὸ τοῦ μυκηναίου ἐπισκευαστοῦ διὰ γόμφου νῦν ἐκλιπόντος (ἦτο ἴσως ἐξ ἄλλης μᾶλλον φθαρτῆς ὕλης), ἐνσφηνωθέντος εἰς τὸ παχὺ τῆς πλάτης κοιλανθείσης κατὰ μῆκος. Ὁ τε γόμφος μετὰ τῶν τεμαχίων τοῦ κτενὸς καὶ τὰ τεμάχια ταῦτα πρὸς ἄλληλα συνηλοῦντο δι' ἡλῶν ἐξ ἐλεφαντίνου ὀστοῦ καθεύων ἢ πλαγίων (κατὰ τὴν ἀνάγκην) πρὸς τὸ σῶμα τοῦ κτενός. Κτένας ἐλεφαντίνους γινώσκομεν καὶ ἐκ Σπάτα (*Athen. Mitteil.* 1877, 261 ἐξ. Dussaud *ε. ἀ.* 177) καὶ ἐκ Μυκηνῶν (πρβλ. *Εφημ. Ἀρχ.* 1888, 143, 136) τεθραυσμένον ἤδη τοῦτον τεθέντα εἰς τὸν τάφον ὡς καὶ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Θηβαϊκός. Ἡ ἐλεφαντουργία λοιπὸν ἤσκειτο ἐν Ἑλλάδι.

β') Θραύσματά τινα ἄμορφα χαλκοῦ.

γ') Τεμάχιον ἀλαβαστρίνου ἀγγείου, οὗ ὁ πυθμὴν ἦτο, φαίνεται, στρογγύλος (ὑψ. 0.198, πλ. 0.115, πᾶχ. 0.006-0.010) ῥοειδής, ἐπομένως ἀσταθής.

δ') Πολλὰ θραύσματα πήλινα, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν τὰ ἐξῆς ἀγγεῖα καὶ σκεύη:

1 (εἰκ. 64). Τρίωτος πίθος ἐλλειπῆς τὴν βάσιν. Ὑψος 0.60 περίπου, διάμ. χειλέων 0.25, ὠτα κάθετα. Πηλὸς ἐρυθρωπός, ἀλοιφή ὠχροόλευκος, γάνωμα καστανόχρουν, ἀποπεσὸν κατὰ τὰ χεῖλη καὶ τὸν λαιμόν, ἅτινα φαίνονται ἢ ζῶναις

κεκοσμημένα ἢ μᾶλλον ὅλως μελαμβαφῇ ποτε, πλὴν ζώνης περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ὑπάρξαντα. Καὶ ὁ πούς φαίνεται, ὥς εἶνε σύνηθες εἰς τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα, ὅτι ἦτο μελαμβαφής, φέρον ὑψηλότερον ζώνας μέχρι που εἰς ὕψ. 0.20. Ὑπὲρ ταύτας 0.08 ὑψηλότερον εἶνε ἕτεροι τρεῖς ζῶναι ἐπάλληλοι, τὸ δὲ διάστημα μεταξὺ τῆς ἀνωτάτης τούτων καὶ τῆς τοῦ λαιμοῦ εἶνε τὸ κύριον πεδῖον τῆς δια-

Εἰκ. 64. Τρίωτος πίθος τοῦ 3 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Τσμηνίου τῶν Θηβῶν.

κοσμήσεως: ἐκατέρωθεν ἐκάστου ὠτὸς εἶνε ἀνὰ μία ὀφιοειδὴς γραμμὴ ἐκ τῆς κάτω ζώνης ἀναχωροῦσα, τὰ δὲ μεταξὺ ὑπολειπόμενα τρία εὐρέα πεδία πληροῦνται ὑπὸ ἐνὸς ἑκάστου «φοίνικος», κειμένου μεταξὺ δύο φύλλων ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀνερχομένων πλαγίως (πρβλ. *ΑΕ* 1910 σ. 224 ἀριθ. 6, πίν. 8, 1 καὶ τὸ ἐλεφάντινον σκεῦος Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* εἰκ. 349). Τὸ ἀγγεῖον ἀνάγεται προφανῶς εἰς τὸν λεγόμενον «ἀνακτορικὸν ῥυθμὸν» τῆς Κρήτης, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐπόμενον καὶ πιθανῶς καὶ ἄλλα τῶν τοῦ τάφου.

2. Τρίωτος πίθος ύψ. 0.38, διάμ. χειλέων 0.165. Λαβαί μελαμβαφεῖς ὀριζόντιαι πρὸς ἄνω τείνουσαι. Πηλὸς καὶ ἀλοιφή ἐρυθρωπά, γάνωμα δὲ διὰ τοῦτο δὴ στιλπνόν. Τὰ χεῖλη ἄνω κεκοσμημένα διὰ στιγμοειδῶς ὀφιοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν (πρβλ. *AE* ξ. ἄ. πίν. 10, 1) ἔξωθεν πρὸς τὸ κέντρον τεινουσῶν. Ὁ λαιμὸς καὶ ὁ ποὺς μελαμβαφεῖς. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέριξ ὡς ζώνη σύστημα γραμμῶν ὁμοίων πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν χειλέων, ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὸ στενούμενον μέρος τῆς κοιλίας. Τὰ πεδία τὰ καταλειπόμενα μεταξὺ τῆς πρώτης ζώνης καὶ τῆς δευτέρας, ὡς καὶ μεταξὺ τῆς δευτέρας καὶ τοῦ ποδός, ὀριζόμενα στενότερα διὰ τριῶν ἐκάστοτε ἄνω καὶ κάτω ζωνῶν γραμμικῶν, πληροῦνται ὑπὸ μαιανδροειδῶς συνελισσομένων κατὰ τὰ ἄκρα σπειρῶν (ἡ γενικὴ εἰκὼν ἐνθυμίζει κύκλους μετ' ἐφαπτομένων πρβλ. *AE* ξ. ἄ. σ. 225 ἀριθ. 11 εἰκ. 17α), ὃν οἱ μὲν ὀφθαλμοὶ περιέχουσι καρδιόμορφον φύλλον (πρβλ. *AE* ξ. ἄ. πίν. 10, 2), οἱ δὲ ἔξω σχηματιζόμενοι μυχοὶ πληροῦνται διὰ τριγωνικῶν παραπληρωματικῶν «φύλλων»

3 (εἰκ. 65, 2). Τρίωτος πίθος ἐλλιπὴς τὸν λαιμὸν καὶ τὸ στόμιον. Ὑψ. σωζ. 0.28, διάμ. πυθμ. 0.115. Πηλὸς πρασινωπὸς (πρβλ. *AE* ξ. ἄ. σ. 205), γάνωμα ψαθυρὸν ἢ ἀποπεσόν. Τὰ ὦτα (κάθετα καὶ διάτρητα ἄνω καὶ κάτω πρὸς καλυτέραν ὀπτησιν) καὶ ὁ ποὺς ἦσαν μελαμβαφεῖς. Ζῶναι γραμμικαὶ περὶ τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας. Μεταξὺ τῆς ἀνωτάτης αὐτῶν καὶ ἑτέρας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὤμου εἶνε τὸ σύνηθες φολιδωτὸν κόσμημα τῶν χρόνων καὶ τοῦ τεχνιτοῦ τρόπου τῶν «Μυκηναίων». Ἐτέθη εἰς τὸν τάφον συγκεκολλημένος διὰ μολύβδου (πρβλ. *AE*, 1910 σ. 223 ἀριθ. 5).

4. Πίθος δίωτος ἄγραφος ὕψος 0.12. Πηλὸς ἐρυθρωπός.

5 (εἰκ. 65, 1). Οἶνοχόη **δίωτος** μετὰ προχοῆς ῥαμφοειδοῦς. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ κυμάτιον ἀνάπλαστον (πρβλ. ἄνω τὸν ἀριθ. 17 τοῦ 2 τάφου). Ὑψος 0.20, πηλὸς ὠχρολέυκος.

6 - 8 (εἰκ. 65, 5). Τρεῖς τριποδικοὶ (ὕψ. 0.10, 0.105, 0.11· πρβλ. σ. 87) λέβητες διάτρητοι. Πηλὸς ἐρυθρωπὸς ἄνευ ἀλοιφῆς καὶ γανώματος. Στόμιον εὐρύ. Ἀμφιβάλλω ἂν τὰ τοιαῦτα σκεύη ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἄλλο τι ἢ πρὸς διατήρησιν πυρός· τοῦτο δὲ θὰ ἐγίνετο πρὸς θυσίαν τοῖς νεκροῖς λιθανωτοῦ, ἥτις κατὰ τὸν Πaus. 5, 15, 10 ἦτο ὑπὸ τινα ὄψιν **ἀρχαιότροπος** διὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους. Τοῦτο δὲ εἶνε πιθανῶς καὶ ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξεως **θύειν** (πρβλ. τὸ λατιν. *funus*)¹.

¹ Ὅρα καὶ Ἰωσ. Χατζηδάκιν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912 σ. 211. - 1910, 179 ἔξ. 207. v. Fritze *Die Rauchopfer bei d. Griechen*. Hock. Gr. Weihegebr. 14, 96. Stengel *Opfergebr. der gr.* 4 ἔξ. Pfulil *Athen Mitteil.* 1903 σ. 257 ἔξ. Evans *The tomb of the double axes* 1914 σ. 13 ἔξ. - *Journ. of Hell. St* 1912 σ. 214 ἔξ. ὅρα καὶ τὴν μελέτην τοῦ Wigand *Bonner Jahrbücher* 1912 σ. 1 ἔξ. Ὁμοίως χρήσεως θὰ ἦτο καὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀγγεῖον *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 37 εἰκ. 7. Ὅρα καὶ τοῦ Γουσύντα τὴν παρατήρησιν (*Προϊστ. Ἀκροπ. Διμην. καὶ Σέσκλον* σ. 274 εἰκ. 198). ὅτι παραπλήσια ἀγγεῖα ἴσως ἦσαν χρήσιμα πρὸς κάπνισιν τῶν μελισσῶν κατὰ τὸν τρυγητὸν τοῦ μέλιτος ἢ τὸ χώρισμα σιμῶν (Vergil. *Georg.* 4.228 ἔξ.).

9 (εἰκ. 65, 3). Ἐτερόστομος ἀμφορίσκος ὕψ. 0.095 ζώναις γραμμικαῖς κεκοσμημέναις κάτω, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου ἔχων πέντε ἱκατιόντα συστήματα παραλλήλων γωνιῶν ὡς ῥάχεις ἰχθύος ἥτοι ἰχθυακάνθας (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 4, ἀριθ. 8 τὸ κόσμημα).

10-13. «Ἀρτοειδῆ» ἀγγεῖα τρίωτα (ὕψ. 0.07, διάμ. κοιλίας 0.165, — ὕψ.

2

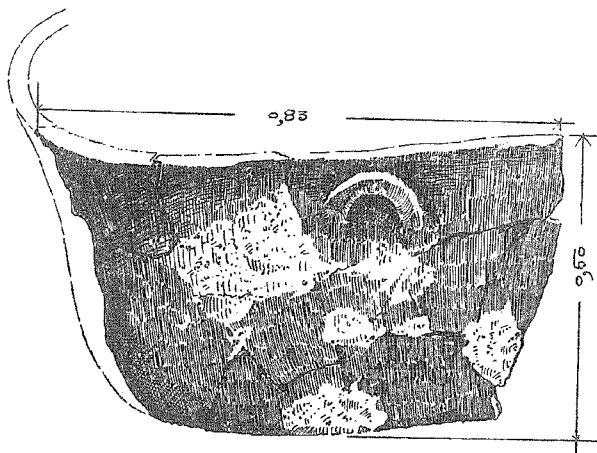

Εἰκ. 65. Ἀγγεῖα πῆλινα τοῦ 3 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ίσμηνίου.

0.07, διάμ. 0.17 — ὕψ. 0.08, διάμ. 0.22, τὸ τέταρτον ἔτι ὑψηλότερον καὶ μείζον ἀλλὰ ἐλλειπέστατον), περὶ ὧν ὄρα *AE* 1910, 226 καὶ εἰκόνας σ. 227. Πάντα φέρουσιν εἰς τὴν ζώνην τῆς κοιλίας τὸ κυματοειδὲς σύννηθες κόσμημα (*AE* 1910, 222 ἀριθ. 2), ἀλλ' εἰς τὸ πρῶτον «φύονται» ἐξ αὐτοῦ τρία τρίμισχα φύλλα κισσοῦ ἐλικοειδῶς καὶ πλαγίως ἀνιόντα (πρβλ. *AE* 1910, 224 ἀριθ. 8 καὶ σημ.),

εἰς τὸ δεύτερον (εἰκ. 65, 4) ἀπλοῦνται ὡς περισπώμενος τόνος ἐπὶ τοῦ ὤμου τρεῖς παχείαι ὀξύακροι γραμμαί, εἰς δὲ τὸ τρίτον ἐκατέρωθεν ἐκάστης τῶν τριῶν ὑψηλοτέρων ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν λαβῶν κορυφῶν τοῦ κυματοειδοῦς κοσμήματος ἀνὰ δύο ἀγκιστρωτὰ τρισκελῇ (swastika) τοῦ μεσαίου τύπου τῆς εἰκ. 142 ἐν Καθβαδία *Προϊστορ. Ἀρχαιολ.* σ. 132 (ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τεσσάρων σκελῶν).

14 (εἰκ. 66). Μέγα ἐκ τεμαχίων μέρος ἀγανώτου πηλίνης λάρνακος μήκ. 0.85, ὕψ. 0.50, πλάχ. παρειᾶς 0.015-0.02. Σφίξει καὶ μίαν λαβὴν, ἑτέρα δέ, σφισμένη ἐπίσης, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ λάρνακα ἀνήκουσα, θὰ ἦτο ἡ περαιτέρω πον ἡ

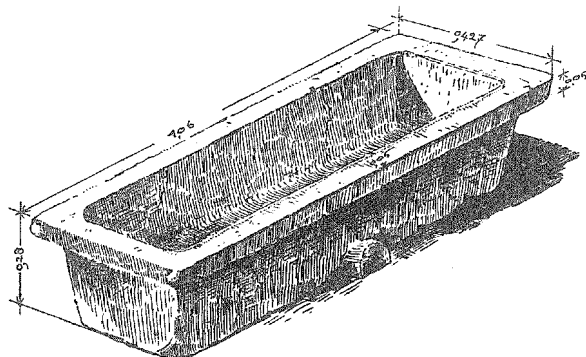

Εἰκ. 66. Πηλίνης λάρνακος λείψανον ἐκ τοῦ 3 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ἰσμηνίου.

ἀντικρύ. Τὸ ὕψος τοῦ τεμαχίου εἶνε ἅμα καὶ ὕψος ἡ βάθος τῆς λάρνακος, διότι σφίζεται ἡ στροφὴ τοῦ ἰσοπέδου πυθμένος καὶ τὸ χεῖλος διογκούμενον εἰς πλάτος 0.04. Προσέτι γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ τεμαχίου, ὅτι ὁ σαρκοφάγος εἰς τὴν ἑτέραν στενὴν πλευρὰν (ἃς εἵπωμεν: τὴν κεφαλὴν) ἐστρέφετο πεπλασμένος οὐχὶ γωνιωδῶς ἀλλὰ καμπύλως καὶ ἡθύνετο πρὸς τὰ ὄνω οὕτως, ὥστε, ἂν

τις ἦγε κατακόρυφον γραμμὴν ἐκ τοῦ ἄκρου χεῖλους, αὕτη θὰ κατέληγε κάτω τοῦλάχιστον 0.25 ἔξω τοῦ ἀντιστοίχου ἄκρου τοῦ πυθμένος. Ὁ πῆλινος σαρκοφάγος οὗτος, πρῶτος ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι, ὅσον γινώσκω (πρβλ. Καθβαδία *Προϊστ. Ἀρχαιολ.* σ. 520), ὑπομνησκει ἡμᾶς τοὺς κρητικούς (π. χ. τοῦ Ἀρτοῦ Ξανθουδίδης *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1904 σ. 1 ἐξ. καὶ τῶν Δαμανίων *Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 171 ἐξ.), οἵτινες ἐνίοτε ἴσως ἦσαν ἀσάμινθοι ἢ χηλοὶ ἢ φωριαμοὶ οἰκιακοὶ (πρβλ. καὶ Hall *Aegean Archeol.* 172) καὶ δὲν ἐξικνοῦντο εἰς τὸ μῆκος τοῦ ἀναστήματος τῶν ἀνθρώπων, τιθεμένων ἐντὸς νεκρῶν μετὰ κεκαμμένων τῶν σκελῶν, συνήθως ὁμως κατεσκευάζοντο ἐπίτηδες πρὸς ταφάς. Θὰ ἤθελον νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι ἐν τῇ θηβαϊκῇ παραδείγματι πρόκειται περὶ λουτήρος τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀλλ' οὔτε τὸ ὅλον σφίζεται οὔτε δεόντως ἱκανὸν μέρος οὔτε περὶ τῶν μυκηναϊκῶν λουτήρων ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι γινώσκωμεν ἐπαρκῇ (πρβλ. Schrader-Wiegand κλ. Priene 292 *Zeitschr. für Balneologie* III 1910, 353 ἐξ.). Ἐν

τῷ Μουσείῳ ὅπως τῶν Θηβῶν ἀπόκειται λουτήρ παιδικὸς (εἰκ. 67) εὐρεθεῖς ἐν Θεσπιαῖς «ἐν τῇ παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Χαράλαμπου ἀμπέλω τοῦ Βασιλ. Μελισσάρη» κατὰ τὸν εὐρετ. ἀριθ. 160. Ἐπειδὴ ἡ ἄμπελος κεῖται ἔξω τοῦ περιβάλλου τῆς πόλεως, εἶνε πιθανὸν ὅτι ὁ λουτήρ ἐχρησιμοποιήθη ὡς τάφος. Κατὰ τὸν πυθμένα εἰς τὸ μέσον τῆς ἐτέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν ὑπάρχει ἕκρους ἐξέχων ἔξω (0.02) ὡς στόμιον. Ὁ πηλὸς εἶνε ἐρυθρῶπδς καὶ ἀγάνωτος. Ὁ λουτήρ οὗτος δὲν εἶνε βεβαίως μυκηναϊκός, ἀλλὰ νεώτερος· ὥστε ἀνάλογοι ἀνάγκαι ἐν μυκηναϊκοῖς ἢ νεωτέροις χρόνοις ἐθεραπεύοντο κατὰ παραπλήσιον ἢ ὅμοιον τρόπον. Ἀξιοσημείωτον εἶνε ἐν τῷ λουτήρι τούτῳ, ὅτι ἀπομιμείται ξύλινα ἢ μετάλλινα πρότυπα, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν κατὰ τὰς γωνίας τοῦ χείλους ἔξω προεχόντων ἐξογκωμάτων, ἃ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ κεφαλαὶ ἡλῶν ἐν μεταφράσει εἰς τὸν πηλόν. - Μεταξὺ τῶν ὑπολοίπων ὀστράκων τοῦ τάφου εἶνε πολλὰ ἄγραφα, τιτὰ ἡμιπύδων κυλίκων, ἄλλα μεγάλου φτε-

Εἰκ. 67. Λουτήρ πήλινος τεθειρὲς εἶτα ἀντὶ λάρνακος εἰς τάφον νεωτέρων πιθανῶς οὐχὶ μυκηναϊκῶν χρόνων ἐν Θεσπιαῖς.

ροστόμου ἀμφορέως γραπτοῦ ἀπλῶς καὶ δύο ἀρμόζοντα τεμάχια κεράμου ὡς οἱ ἐν τοῖς τάφοις τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν εὐρεθέντες (ἄνω σελ. 76).

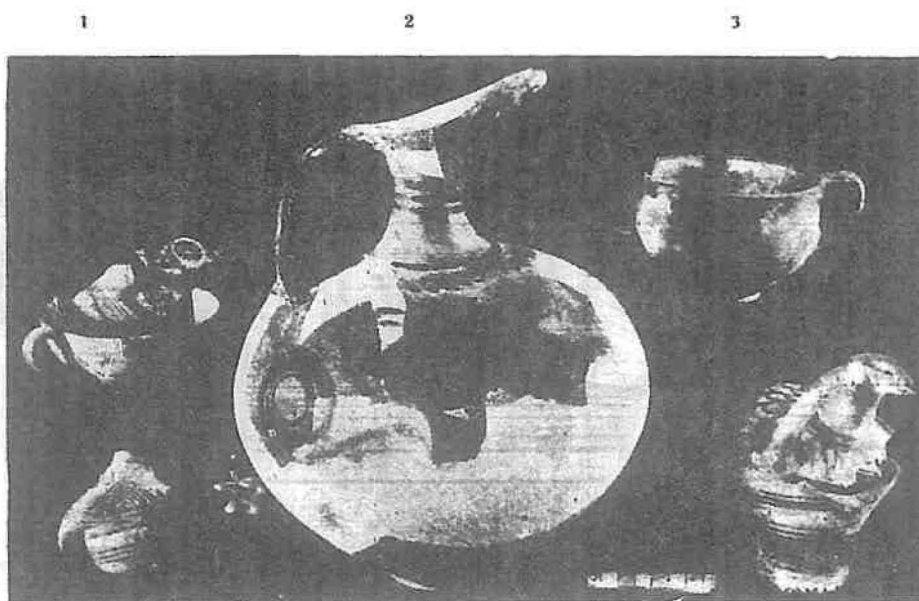
Τάφος 4. Οὗτος κεῖται βορειότερον τοῦ 3 ἐπίσης βαθέως καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ δρόμου ὑπὸ τὸ κρηπίδωμα τῆς περιστάσεως τοῦ ναοῦ. Ὁ δρόμος κατηφορίζει ἐλαφρῶς πρὸς τὴν πύλην. Ὑψ. δρόμου 2.75, πλάτ. ἄνω 0.35, κάτω 1.35. Ὑψος τοῦ βράχου ἀπὸ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ τάφου μέχρι τοῦ πρώτου δόμου τοῦ ναοῦ 1.60. Προβολὴ παραστάδων ἐκ τῶν παρεῖων τοῦ δρόμου 0.32, πάχος παραστάδων 0.80. Ὑπὲρ τὸν δρόμον ὁ λίθος τοῦ δευτέρου ναοῦ ὁ ἔχων ἀποτετμημένας τὰς ἀκμὰς (ἄνω σ. 59 ἐξ.). Ἀνοίγμα στομίου ἄνω 0.60, κάτω 0.67, ὕψος 1.30. Θαλάμου πλάτ. 2.20, βάθ. 2.40, ὕψ. 1.35, τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου εἶνε κατὰ 0.03 - 0.05 βαθύτερον ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς γραμμῆς τῆς πύλης. Τὸ στόμιον ἦτο καλῶς ἀποτετμωμένον, ἔδον δὲ ἦσαν ὀλίγα χρώματα καὶ ὑπ' αὐτὰ ὅσα παρὰ τὸ ἀποτείχισμα, ὡς καὶ ὑπ' αὐτό.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων συνεκολλήθησαν ἑλλιπῆ τρία κυρίως ἀγγεῖα καὶ ἱκανὰ μέρη ἄλλων πέντε.

1 (εἰκ. 68, 3). Σκύφος μόνωτος (ὑψ. 0.085, διάμ. 0.125) βεβαμμένος ἐρυθρῷ γανώματι τὰ χεῖλη καὶ ἐντός. Πηλὸς ἐρυθρός.

2 (εἰκ. 68, 1). Σκύφος μόνωτος (ὑψ. 0.045, διάμ. 0.11) πηλοῦ ἐρυθροποῦ. Ἐρυθροπῷ γανώματι κηλίδες ἐπὶ τοῦ χεῖλους, γραμμαὶ δ' εἰς τὴν λαβὴν.

3 (εἰκ. 68, 2). Οἰνοχόη ῥαμφόστομος (πρβλ. τάφον 2, ἀριθ. 17) ὑψ. 0.30.

Εἰκ. 68. Ἀγγεῖα τοῦ 4 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ίσμηνίου.

Εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἔκπλαστον κυμάτιον, ὑπ' αὐτὸ τὸ γνωστὸν περιδέ-
ραιον «φύλλων» καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας οἱ ἐλικόστροφοι «ναυτίλοι».

4. Μέγα ἑλλιπὲς ὑψίπουν κύπελλον πηλοῦ ὠχροπρασίνου ἀγράφου. Ἐνθυ-
μίζει σφόδρα τὰ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Κάδμου εὑρεθέντα (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909
σ. 99) καὶ ἴσως ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἐκεῖ λειτουργήσαντος ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστη-
ρίου (*Πρακτικὰ τ. ΑΕ* 1911, σ. 148 ἐξ.)¹.

5-6 (εἰκ. 68, 4 καὶ 1 ἐντὸς τοῦ σκύφου). Μέρη δύο ἑτεροστόμων ἀμφο-
ρέων μικρῶν, ὧν ὁ μὲν φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου τὸ πρὸς ἰχθυάκανθαν ὅμοιον κό-

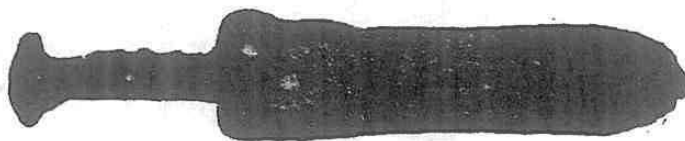
¹ Ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος μικροῦ μέρους τοῦ ἀνακτόρου ἀπόκειται ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ Μουσείου
Θηβῶν περὶ τὰ 30 ξύλινα κιθάρια τοῦ πετρελαίου πλήρη θραυσμάτων τοιούτων ὡς τὰ πολλὰ ἀγράφων
ἀγγείων.

σημα, ὁ δὲ συγκεντρικὰ τόξα κύκλου ὡς τὸ ἀμαυρόχρωμον *AE* 1910 σ. 232 εἰκ. 23.

7-8. Μέρη δύο διώτων οἰνοχοῶν ῥαμφοστόμων (πρβλ. ἄνω τάφ. 3 ἀριθ. 5) γραπτῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου κόσμημα ἔχει ἢ μὲν σπείρας συνεχομένης ἢ δὲ φολίδας (εἰκ. 68, 5).

Τούτοις προσθετέον μικρὸν κομβίον στεατίτου πρασινωποῦ.

Τάφος 5. Οὗτος ὁ τάφος εἶνε πρὸς Β οὕτως ἐγγὺς πρὸς τὸν προηγούμενον, ὥστε τὸ χωρίζον τοὺς θαλάμους αὐτῶν λεπτὸν μέρος τοῦ βράχου διετρήθη εἴτε τυχαίως εἴτε ἐπίτηδες (εἰς παλαιοὺς ἐπομένως χρόνους), ἵσως δὲ ἀποτελέσματος τῆς διατρήσεως ταύτης θὰ εἶνε καὶ ἡ πενία τοῦ προηγουμένου, συληθέντος πιθανῶς ὑπὸ τῶν γειτόνων, ἀφ' οὗ εὗρέθη νῦν ἀποτετελιγμένοις. Ἀλλὰ καὶ ὁ 5ος τάφος δὲν εἶχε πολὺν πλοῦτον. Εἰς τοῦτον εἰσῆλθομεν διὰ τῆς εἰρημένης ὁπῆς τοῦ χωρίσματος, χωρὶς νὰ πειραθῶμεν τοῦ δρόμου. Ὁ θάλαμος ἔχει πλάτ. 3.75, βάθ. 3.45. Ὑψος γωνιῶν 1.30, κέντρου 2 μ. Χώματα πολλὰ ἐντός, ἀποπεσόντα ἐκ τῆς στέγης, καὶ λίθοι ἐκ τοῦ ἀπο-

Εἰκ. 69. Χαλκοῦν ἐγχειρίδιον τοῦ 5 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ίσμηνίου.

τειγίσματος βεβλαμμένου ἄνω. Κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν ἀνοίγεται ὁ θάλαμος πρὸς Α·οῖονεὶ ὡς κόγχη ἀκανόνιστος, δάπεδον ἔχουσα τὸ τοῦ θαλάμου, ἐνθα ἦτο νεκρὸς ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. Παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἦτο ἕτερον κρανίον· ἀνὰ ἐν ἦτο ἑκατέρωθεν τῆς ὁπῆς παρὰ τὸν Ν τοῖχον, ἕτερον δὲ ἀπέναντι τῆς ὁπῆς πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου. Πρὸς Δ τῆς κόγχης εἰς ἀπόστασιν μὲν 0.65 ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ Ν ἄκρου αὐτῆς, 0.55 δὲ ἀπὸ τοῦ Β τοίχου ἦτο βόθρος τετράπλευρος (πλευραὶ Ν καὶ Β $0.35 \times A$ καὶ Δ $0.60 \times$ βάθ. 0.35) περιέχων σωρὸν ὀστέων (πρβλ. *AE* 1910, 185, 192). Παρ' αὐτὸν πρὸς Β ἦτο ἐγχειρίδιον χαλκοῦν (ἢ λαβὴ πρὸς Α) ἀνήκον πιθανῶς εἰς τὸν νεκρὸν — ἔκειτο λοιπὸν εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν αὐτοῦ — οὗ τὸ κρανίον ἦτο παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἐν τῇ κόγχῃ.

Τὸ ἐγχειρίδιον (εἰκ. 69) ἔχει ὀλικὸν μῆκος 0.305, πλάτος λεπίδος κατὰ τὴν ἀρχὴν 0.055, ἐν μέσῳ μειούμενον εἰς 0.048 καὶ πρὸς τὴν αἰχμὴν διευρυνόμενον ἐλαφρῶς εἰς 0.049. Ἡ λεπίς εἶνε εὐθεῖα, ἄνευ δηλ. ῥάχεως, ἀμβλέως δ' ὀξεῖα εἰς τὴν αἰχμὴν, ὥστε διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὴν μείωσιν τοῦ πλάτους τῆς λεπίδος ἐν μέσῳ ἦτο μᾶλλον ὡς ξίφος χρήσιμον πρὸς πληξιν ἢ ὡς ἐγχειρίδιον πρὸς διάτρησιν διὰ τὴν βραχύτητα δ' αὐτοῦ ἐκαλέσαμεν αὐτὸ ἐγχειρίδιον. Ὁ συμφυῆς

τῇ λεπίδι καυλὸς τῆς λαβῆς μήκ. 0.09, πλάτ. μεγ. 0.022 διαπλοῦται τοξοειδῶς κατὰ τὸ ἄκρον εἰς ὀλικὸν πλάτ. 0.042 καὶ περιβάλλεται ὅλος ὑπὸ χειλέων σχηματισθέντων ἐκατέρωθεν διὰ σφυρηλατήσεως τοῦ μετάλλου ὡς εἰς τὸ ξίφος γ τῆς εἰκ. 332 ἐν Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχαιολ.* σ. 270, ὃ εἶνε (αὐτ. σ. 738) τῶν νεωτάτων μυκηναϊκῶν ὅπλων. Τὰ χεῖλη ταῦτα προχωροῦσι καὶ ἐπὶ τῆς λεπίδος 0.025 περίπου περιβάλλοντα τὴν πτέρναν, ἐντὸς δ' αὐτῶν ἐστερεοῦτο εἰς εὐθείαν γραμμὴν καταλήγουσα ἐπὶ τῆς λεπίδος ἢ ξυλίνῃ πιθανῶς κατὰ τὰ σωθέντα ὠξειδωμένα λείψανα ἐπένδυσις τῆς λαβῆς διὰ τριῶν μὲν πλατυκεφάλων χαλκῶν ἤλων ἐπὶ τῆς λεπίδος (εἰς σφάζεται μετὰ τῆς κεφαλῆς), διὰ τριῶν δὲ ἀκεφάλων, νῦν τοῦλάχιστον, βεβαίων ὅμως (ὑπάρχουσιν ἔχνη τινὰ ἀμφίβολα διὰ δύο ἀκόμη ἤλους) ἐπὶ τῆς κυρίως λαβῆς. Τὸ ὅλον εἶνε ὠξειδωμένον, μὴ καθαρισθὲν ἀκόμη, ἐμβαπτισθὲν ὅμως εἰς παραφίναν.

Κατὰ τὸ σχῆμα λοιπὸν τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο εἶνε προφανῶς νεώτερον τῶν τριγωνικῆς λεπίδος, ἅτινα ἐμφανίζονται ὡς τὰ παλαιότατα τῶν μυκηναϊκῶν. Ἡ μορφή αὐτοῦ προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὸ ἐκ τῆς πόλεως τῶν Μυκηνῶν ξίφος *Ἀρχ. Ἐφ.* 1897 πίν. 8, 4. καὶ σελ. 111 ἐξ., ὃ ἐξαίρει ὁ Τσουντας ὡς μοναδικὸν τότε διὰ τε τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ συνήθως προσθέτου εἰς τὸ ἄκρον τῆς λαβῆς μήλου ἢ κομβίου διὰ τῆς τοξοειδοῦς διευρύνσεως καὶ διὰ τὴν εὐθείαν ἐπὶ τῆς λεπίδος ἀπόληξιν τῆς ἐπενδύσεως τῆς λαβῆς, ὡς καὶ διὰ τὸν καθ' ὅλην τὴν λαβὴν ἐκτεινόμενον καυλόν.

Εὐρέθησαν ἐν τῷ θαλάμῳ καὶ δύο τεμάχια χαυλιοδόκτων κάπρου ἐκ κόσμου σκυτίνου κράνους βεβαίως (πρβλ. *ΑΕ* 1910, σ. 233 σημ. 5), τεμάχια τινα μολυβδίνου ἐλάσματος, ἴσως ἐκ ψελίου (πρβλ. *ΑΕ* 1910, 192-3 σημ. 1), καὶ ἐν ἀμφίκωνον κομβίον στεατίτου.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων συνεκολλήθησαν τὰ ἐξῆς ἀγγεῖα:

1-4. Τέσσαρα ἀρτοειδῆ τρίωτα (διάμ. 0.24, 0.195, 0.19, 0.14) κεκοσμημένα ὑπὸ τὸν πυθμένα κύκλοις, ἐπὶ τῆς κοιλίας τῷ κυματοειδεῖ κοσμήματι καὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου μεταξὺ τῶν λαβῶν τὰ δύο μὲν πρῶτα βδελλομόρφῳ «περισπωμένῃ» γραμμῇ, τὸ δὲ τελευταῖον στικτῷ ῥόδακι (στιγμαὶ κύκλω καὶ στιγμῇ ὡς κέντρον). Τοῦτο περιέχει τέφραν (πρβλ. *ΑΕ* 1910 σ. 193, 205 ἐξ.), εὐρέθη δὲ παρὰ τὸ ἐγχειρίδιον.

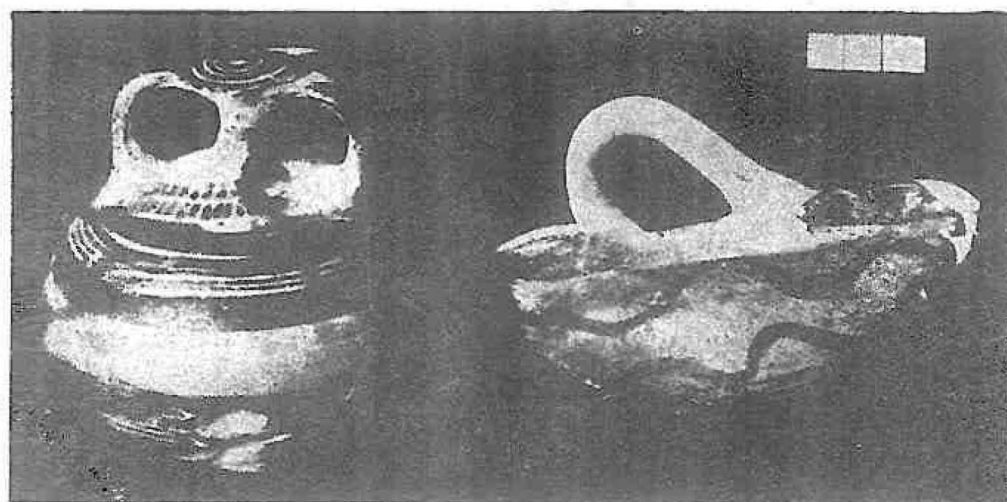
5-6. Δύο ἐτερόστομοι ἀμοφορίσκοι, ὧν ὁ ἕτερος ἐλλειπῆς τὰς λαβὰς καὶ τὰ στόματα. Ὁ ἀρτιώτερος (εἰκ. 70α) ἔχει ἐπὶ τοῦ ὤμου γραμμῖδια παρὰλληλα εἰς συστήματα δύο ἢ ἐν κατὰ τὸ ἐκάστοτε πλάτος τοῦ χώρου.

7 (εἰκ. 71). Τρίωτος πίθος (ῥψ. 0.17) πηλοῦ καὶ γανώματος ἐρυθροποῦ καὶ λαιμὸς (οὗτος ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς) βεβαμμένα. Ὑπὲρ τὸν πόδα γραμμικαὶ ζῶναι, ἐπὶ τοῦ χεῖλους στιγμαί, εἰς τὸν ὤμον ἐπάνω πέριξ ὀφιοειδῆς

γραμμή, ὑπ' αὐτὴν δὲ σπείραι οἶονεὶ συνεχόμεναι διὰ τοῦ ἔξω ἄκρου κατα-

α

6

Εἰκ. 70. Ἀγγεῖα τοῦ 5 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ίσμηνίου.

λήγοντος δι' ἐλιγμοῦ εἰς τὴν ὑποκειμένην ζώνην, ἣς ἄπτονται καὶ αἱ σπείραι.

8 (εἰκ. 70 β). « Ἀσκὸς » ἢ μᾶλλον « σπειρὶς » μήκ. 0.13 (ἢ συμπλήρωσις ἐγένετο κατ' ἄλλο ὅμοιον ἀγγεῖον ἀριθ. 34 τοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου ὅρα κατωτ.). Ἡ ῥαφή ἄνω βεβαμμένη, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον διὰ γραμμῶν κεκοσμημένον κάτω μὲν δύο, ἐκατέρωθεν δὲ ἀνὰ δύο ὀφιοειδῶν. Ἡ μάλιστα πιθανὴ προσπίπτουσά μοι γνώμη περὶ τῆς χρήσεως τοῦ σκεύους εἶνε, ὅτι θὰ ἦτο λύχνος ἀναρτώμενος, διότι δὲν ἔχει βάσιν ἐπίπεδον ὑποκάτω οὔτε δύναται νὰ σταθῇ ὀριζοντίως¹.

Εἰκ. 71. Τρίτος πίθος τοῦ 5 μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Ίσμηνίου.

Τάφος 6 (εἰκ. 30 T 6). Οὗτος κεῖται βορειότερον τοῦ προηγουμένου εἰς τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ λόφου καὶ τῶν κρηλιδωμάτων τοῦ ναοῦ. Ἦτο ἀνεφγμέ-

¹ Ὅμοιαν σπειρίδα ἐκ Γόννων τῆς Θεσσαλίας ὅρα Thomson - Wace Prehistor. Thessaly σ. 207· ἑτέραν ἐκ Μυκηνῶν ἐν Ἐθν. Μουσείῳ μυκηναϊκῆς αἰθούσης θήκη 57 ἀριθ. 2651, ἄλλη δὲ εὐρέθη ἐσχά-

νος ἄνωθεν δι' ὀπῆς τῆς στέγης. Δι' αὐτῆς κατήλθομεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἠρευνήσαμεν αὐτὸν μὴ εὐρόντες ἀξιόλογόν τι. Ἴσως μέρος τῶν εἰς τὸν 2 τάφον περιγραφέντων ἀγγείων (ἄνω σ. 81 ἐξ.) προέρχεται ἐκ τούτου. Ὁ δρόμος βαίνων πρὸς Δ ὡς οἱ τῶν προηγουμένων τεσσάρων δὲν ἀνεσκάφη. Ὁ θάλαμος ἔχει πλάτος 3.70, βάθ. 4.40, ὕψ. 2.00 περίπου. Ἡ στέγη ἴσως ἔβαινεν ἡρέμα κατιοῦσα πρὸς τὰς οὐχὶ κατακορύφως τετμημένας παρειὰς τοῦ θαλάμου. Ἡ πύλη ἔχει πλάτος κάτω 1.00, ἄνω δὲ 0.75, ὕψος ὅχι μείζον τοῦ 1.70. Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν εἰς ὕψος εἶνε μικρὰ κόγχη, ἐτέρω δὲ κατὰ τὴν ΝΔ ἐν τῇ Δ παρειᾷ χαμηλὰ (ὕψ. 0.85, βάθ. 0.70, πλάτ. 0.45).

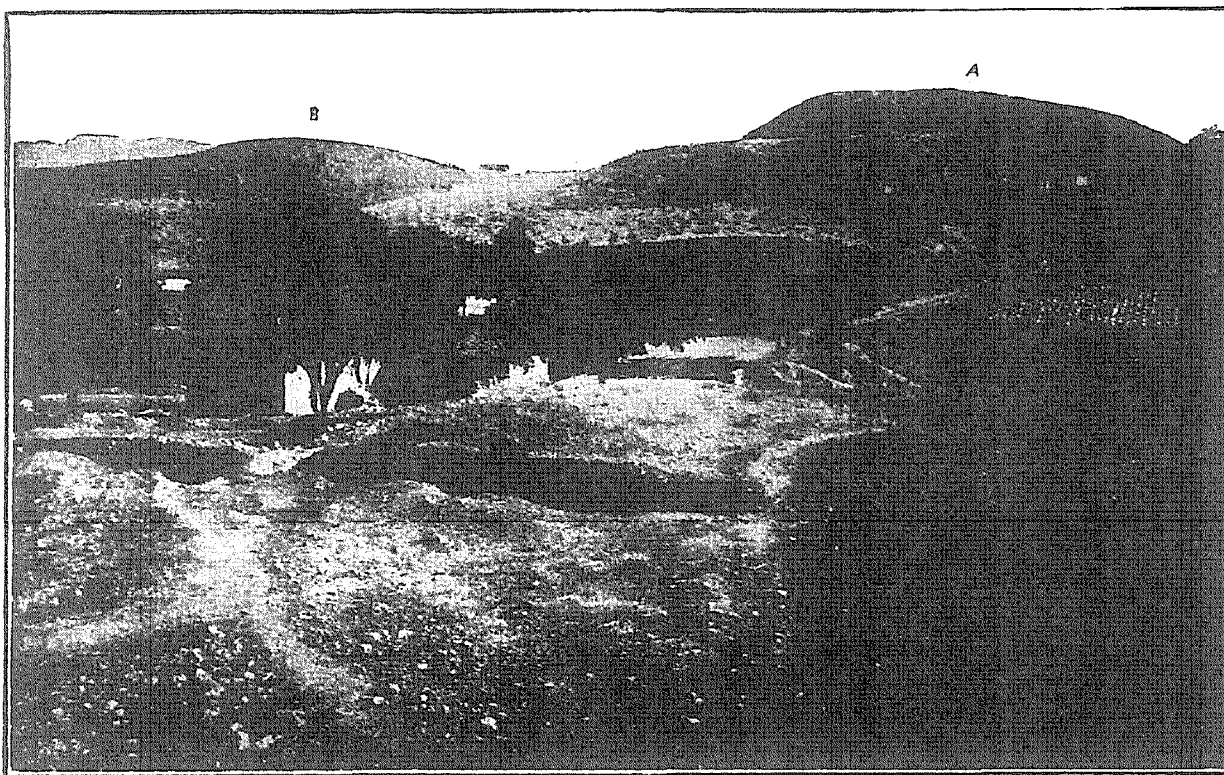
Τὸ δάπεδον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θαλάμου εἰς πλάτ. 1 μ. κατὰ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ προσεκβολὴν τοῦ δρόμου εἶνε ταπεινότερον κατὰ 0.05 περίπου, εἴτε πρὸς σχηματισμὸν κλινῶν ἐκατέρωθεν εἴτε ἵνα ἐν ταῖς ἀεὶ εὐαρμάτοις Θήβαις (πρὸβλ. Σεμιτέλον εἰς Σοφ. *Ἀντιγ.* 149) ὠθεῖται τὸ νεκροφόρον ἄρμα ἐντὸς τοῦ θαλάμου (πρὸβλ. τοὺς τάφους 15 καὶ 26 τοῦ Κολωνακίου κατωτέρω).

Τὰ τῶν τάφων τοῦ Ἰσμηνίου εὐρήματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τελευταίαν αἰγαίαν περίοδον II καὶ III κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ Evans, εὐρέθησαν δὲ ἀμφότερα τὰ εἶδη ἐν τοῖς αὐτοῖς τάφοις, ὥστε νὰ διασεύηται τὸ κῆρος τῆς διαιρέσεως ἐκείνης (δρᾷ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 240-1. Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* 1909 — κυκλοφορηθεῖσα τῷ 1914 — σ. 576. 704), ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν μακροχρόνιον ἄγαν τὴν χορῆσιν τῶν τάφων τούτων.

τως ἐν «Ἐφύμῳ» τῆς Κορίνθου, ἐγχώριον ἐκεῖ προϊόν ἐκ πηλοῦ κορινθιακοῦ (ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς παλαιᾶς Κορίνθου). πλείονας δὲ βλ. παρὰ M. Meyer Jahrb. d. I. 1907. 207 ἐξ.

Ε' ΤΑ ΚΑΣΤΕΛΛΙΑ ΠΡΟΣ Α ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ

Πρὸς Β πλησίον τοῦ λόφου τοῦ Ἴσμηνίου Ἀπόλλωνος ἐν τῇ αὐτῇ ἰδιοκτησίᾳ τοῦ Σπ. Ἰγγλέση εἶνε ἕτερος διακεκριμένος μαστὸς συνδεόμενος μετὰ τοῦ Ἴσμηνίου διὰ δειράδος καὶ φέρων εἰς μὲν τὴν δυτικὴν κλιτὺν ἀνοικτοὺς ἀπὸ μακροῦ χρόνου μυκηναϊκοὺς τάφους, ἐπάνω δέ, πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς ὁδόν, ὑπόγειον ὄρυγμα μέγα, ἴσως ὑπονόμου μέρος, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς

Εἰκ. 72. Τὰ Καστέλλια Α Β ἀπὸ δυσμῶν. Γ καὶ Κ θαλαμοειδῆς μυκηναϊκοὶ τάφοι. Δ σπήλαιον μετὰ χριστιανικῶν τάφων (κατακόμβη;). Ζ κατακόμβη.

λείψανα ἀσβεστοκτίστου κτιρίου, ἀποδιδόμενα εἰς ἱερὸν τουρκικὸν ἴδρυμα, ὅθεν καὶ ὁ λόφος λέγεται ὑπὸ τινων ἐν Θήβαις *Τεκῆς* (ὄρα ἄνω σ. 80).

Ἡ λοφοσειρὰ ἐξακολουθεῖ καὶ βορειότερον, σχηματίζουσα ἀπέναντι μὲν τῆς γεφύρας τῆς Κοίλης ὁδοῦ, δι' ἧς διέρχεται ἡ ἐκ τῆς Καδμείας ἄγουσα νῦν εἰς Ἀγ. Θεοδώρους καὶ τὴν Χαλκίδα ἀμαξιτὸς (ἐπὶ τῇ γεφύρᾳ τὰ λείψανα φραγκικοῦ πύργου κατεδαφισθέντος πρὸ δεκαπενταετίας καὶ ἐγγὺς ἡ θέσις τῶν μυθικῶν Προϊτίδων πυλῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν), ὑψηλὸν λόφον τεχνητὸν ἐν μέρει τὸ σχῆμα (εἰκ. 72 Α), ἕτερον δὲ ἀμέσως βορειότερον (εἰκ. 72 Β) καὶ πλείονας ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς βορρᾶν γραμμῇ ἀλληλοδιαδόχως μέχρις ἑκατόν πον μέτρων ἀποστάσεως ἀπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Ὁ βορειότατος ἐνταῦθα λόφος ἔχει τεχνητὰς ἐπάνω ἀναχώσεις σχηματιζούσας θεατροειδῆς κοῖλον ἀνοικτὸν πρὸς Δ.

Ἡ ὅλη αὕτη λοφοσειρὰ καλεῖται ὑπὸ πολλῶν ἐν Θήβαις **Καστέλλια**, ἀλλὰ κυρίως τὸ ὄνομα τοῦτο περιορίζεται εἰς τοὺς ἀπέναντι τῶν Προιτίδων πυλῶν κειμένους δύο λόφους, τὸν ὑψηλὸν (Α) καὶ τὸν ἀμέσως βορειότερον (Β), εἰ καὶ συνήθως ὁ ὑψηλὸς μόνος οἰκαιοποιεῖται τὸ ὄνομα Καστέλλια, τῶν λοιπῶν δηλουμένων διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν ἐχόντων πέριξ ἀγρούς ἢ καλλιεργούντων αὐτούς, καίπερ εἰς τὸ δημόσιον ἀνήκοντας· τὰ βορειότερα μέρη ὀνομάζονται πολλάκις καὶ ἀπὸ τοῦ παρακειμένου συνοικισμού τῆς Πολυγύρας. Ὑπάρχει ὁμως καὶ τὸ ὄνομα Σηπιόλακκας (=λάκκος, ἔνθα σήπιον) διδόμενον εἰς τὸν θεατροειδῆ χῶρον ἢ τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευράν.

Ι. ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ· ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ, ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΤΑΦΟΣ

Ὁ ὕψιστος τῶν λόφων (εἰκ. 72 Α), δηλ. τὰ κυρίως Καστέλλια, παραθέεται ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀπὸ νότου ὑπὸ δύο ὁδῶν, αἵτινες νῦν μὲν εἶνε δευτερεύουσαι. ἄγουσαι ἢ μὲν βορεία (ὀλίγον ἀριστερὰ τοῦ Κ) εἰς Ἀγίους Θεοδώρους συντομώτερον ἢ ἢ βορειότερον ἐλισσομένη νεωτέρα ἀμαξιτός, ἢ δὲ νοτία (δεξιώτερον τοῦ Θ καὶ τῶν ἐκεῖ οἰκίσκων) εἰς τοὺς ἀγρούς, τέμνουσα τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς γραμμῆς τοῦ Ἰσμηνίου λόφου ἀπὸ Ν πρὸς Β διήκουσαν ὁδὸν καὶ προχωροῦσα καὶ ἀνατολικώτερον πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν ποταμὸν, πέραν τοῦ ὁποίου ἀποσβέννυται. Πάλαι ὁμως ποτὲ ἢ μὲν πρώτη ὁδὸς ἦτο ἢ εἰς Χαλκίδα «λεωφόρος» (Παυσ.), ἢ δὲ δευτέρα εἶχεν ἐπίσης μεῖζονα σημασίαν ἢ νῦν, ἅτε παραθέουσα πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ πλούσιον ἐκ σπηλαιωδῶν μυκηναϊκῶν τάφων νεκροταφεῖον σεσυλημένον νῦν (πρβλ. **Ἀρχ. Ἐφημ.** 1910 σ. 210), παρ' ὃ διακρίνεται ἡ ἄχρηστος νῦν διατομὴ αὐτῆς ἐν τῇ κροκαλοπαγεῖ διαμορφώσει τῆς ἀνωφερείας τοῦ λόφου.

Τὸ ὑψηλὸν τοῦτο «Καστέλλι» ἔχει σχῆμα ἀσύνηθες, προσπεσὸν καὶ εἰς τὴν περιεργίαν τοῦ Leake (**Travels in Northern Greece** 1835 II, σ. 226)¹. ὅστις εἰκονίζει αὐτὸ οὕτωςι

Διὰ λόγων περιγραφόμενος ὁ λόφος ἔχει ὡς ἑξῆς: ἀπὸ τοῦ πέριξ ἀνωμάλου χώρου ἀνυψοῦται σχηματιζόμενον στρογγύλον τὸ σῶμα αὐτοῦ, εἰς ὕψος δέ τι συστέλλεται σχηματίζον πέριξ ἐπίπεδον βαθμίδα ἢ ζώνην 17 μ. περίπου πλάτους (πρὸς Ν καὶ Α ἢ καλλιεργία πιθανῶς μετέβαλέ πως τὰ πράγματα, ταπεινοτέρας γενομένης τῆς ζώνης), μεθ' ἣν ἀνυψοῦται πάλιν περὶ τὰ 15 μ. καὶ σχηματίζει ἐπάνω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, ἐλαφρῶς ἐπικλινῇ πρὸς ἀνατολὰς, ἐλλειψο-

¹ Κατὰ παραδρομὴν ὀρίξει ὁ Leake τὸν λόφον ὡς κείμενον «to the southward» ἀντὶ «to the northward» ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Λουκά, τοιαῦτα δὲ λάθη ἔχει πλείονα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν Θηβῶν ὁ Dodwell Class. and topogr. Tour. 1819, 262 ἑξ.

ειδῆ, μήκους ἢ διαμέτρου ἀπὸ Α μὲν πρὸς Δ 93 βημάτων, ἀπὸ Β δὲ πρὸς Ν 33 βημάτων.

Τὸ ὑψηλότερον τῆς ζώνης σῶμα τοῦ λόφου εἶνε βραχῶδες συμπαγὲς καλυπτόμενον μόνον ἐπάνω ὑπὸ χωμάτων σχετικῶς οὐχὶ μεγάλου βάθους, ὥς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἄνευ σκαφῆς, κατὰ δὲ τὴν Β πλευρὰν πρὸς τὸ ΒΔ ἄκρον ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἔνδον τοῦ λόφου ἀκανόνιστος κατωφερῆς ὁπὴ διακλαδιζομένη ἐντός. Εἰς ταύτην ἐκβάλλει ἄνωθεν ἀνοικτὴ ἄλλη, φρεατία αὕτη, ὁπῇ. Ἀμφότεραι πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἐρεῦνας πρὸς ἐξόρυξιν σηπίου περιεχομένου ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Θηβαϊκῶν λόφων καὶ αὐτῆς τῆς Καδμείας¹.

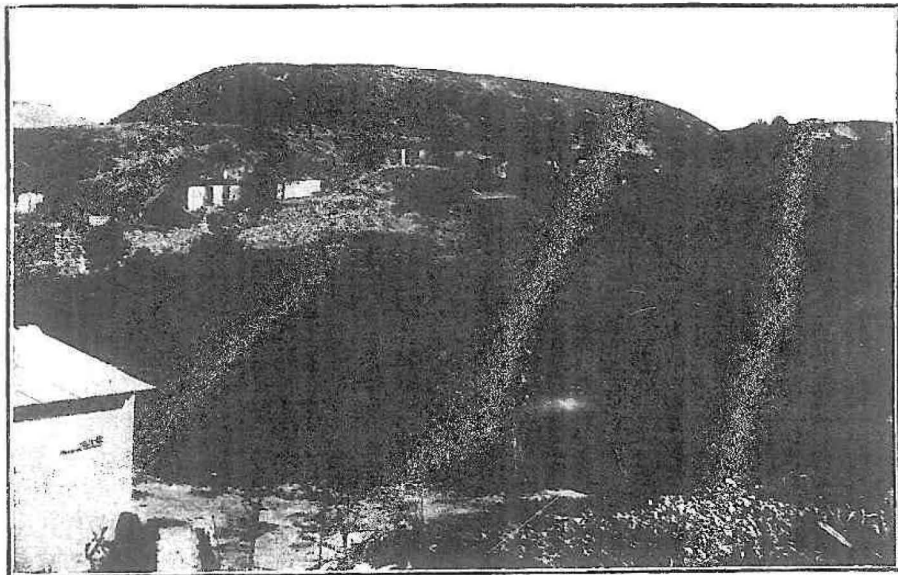
Ἐπειδὴ δὲ τὸ δημοσιευόμενον ὑπὸ τοῦ Leake σχῆμα δὲν δεικνύει ἐπάνω ἐπίπεδον ἀλλὰ μᾶλλον καμπύλην ἐπιφάνειαν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ μικρογραφίᾳ δὲν εἶνε ἀκριβές, ἀφ' οὗ μάλιστα νῦν οὐδαμοῦ πέριξ φαίνεται σωρὸς ἐξ οἰωνδήποτε γενομένων προσφάτως ἢ καὶ παλαιότερον ἐκχωματώσεων.

Τὸ κανονικὸν σχῆμα τοῦ λόφου ὑπὲρ τὴν ζώνην δὲν φαίνεται ὅτι εἶνε φυσικὸν ὥς οὐδ' ἡ ζώνη. Ἐξετάζοντες τὴν φύσιν τῆς προβαλλομένης ταύτης ζώνης καὶ τῶν ὑποκειμένων ταπεινοτέρων αὐτῆς ποδῶν τοῦ λόφου, εὗρομεν, ὅτι πρὸς τὸ ΒΔ ἄκρον τῆς ζώνης εἶνε πρόσχωσις ἐκ λατύπης αὐτοῦ τοῦ λόφου, ἐπίσης δὲ πρὸς τὸ Ν καὶ τὸ ΝΔ μέρος παρὰ τὰς καλύβας Ἰω. Γκιόκα καὶ Βασ. Ρούση (εἰκ. 72 Θ, Ι) οἱ πόδες τοῦ λόφου σχηματίζονται κανονικοὶ δι' ὁμοίας λατύπης. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι πάλαι ποτὲ ὁ λόφος ἦτο φυσικῶς ἀκανόνιστος, ἀλλ' ἐτμήθη οὕτως, ὥστε νὰ σχηματισθῇ τὸ δίκην τύμβου (πρβλ. καὶ Fabricius Theben σ. 8) κανονικὸν ὑπὲρ τὴν ζώνην σχῆμα αὐτοῦ, ἢ δ' ἐξορυχθεῖσα λατύπη ἐχρησιμοποιήθη πρὸς κανονικὸν σχηματισμὸν τῆς ζώνης καὶ τῶν ὑποκειμένων ποδῶν τοῦ λόφου· οὕτω οὗτος ἀλλαχοῦ μὲν δεικνύει πρόσχωσιν, ἀλλαχοῦ δὲ τὸ κοσμονικὸν αὐτοῦ σῶμα².

¹ Ἐξόρυξιν σηπίου ἐν τῷ λόφῳ τοῦ Ἀμφίου μάλιστα ἀναφέρει ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος ὁ Ulrichs (*Reisen und Forschungen* σ. 17)· ἀλλὰ τὸ περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται ὄρυγμα φαίνεται ὄν παλαιότερον. Ὁ Spon δηλ. (*Reisen durch Italien . . . Griechenland . . .* II 1713 σ. 18) καὶ ὁ Wheler (*Voyage de Dalmatie, de Grece . . .* 1723 II σ. 83) εἶδον κατὰ τὸ ἔτος 1675 ἐξω τῶν Θηβῶν ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα ὁδῷ τόπον, ἐν ᾧ ἐξωρύσσεται ἡ ὕλη, ἐξ ἧς κατεσκευάζοντο αἱ πίπαι διὰ τὸ κάπνισμα (τσιμπουκιῶν λουλάδες). Ἡ κατασκευὴ ἐγίνετο ἐν τῇ πόλει τῶν Θηβῶν. Ὁ τόπος τῆς ἐξορύξεως ἡγοράζετο ἢ μᾶλλον ἐμισθοῦτο ὑπὸ τοῦ βοεβόδα, ἢ δὲ ἐξόρυξις ἐγίνετο ὀρυσσομένης φρεατίας ὁπῆς βάθους 15-20 ποδῶν, εἰς ἣν κατεβιβάζοντο διὰ σχοινοῦ ἄνθρωποι ὀρύκται. Ἡ τοιαύτη ἐξόρυξις ἐγίνετο ἐνταῦθα καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτε ἐπεσκέφθη τὰς Θήβας ὁ Dodwell (*Classical . . . Tour* 1819 σ. 269).

² Ὅτι καὶ τὸ φυσικὸν σῶμα τῶν λόφων ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὰς περιστάσεις πρὸς ἀνάδειξιν τύμβου προϊστορικοῦ, γινώσκουμεν ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ (*Ἐφημ. Ἀρχ.* σ. 136· περὶ Ἐτρουρίας ὄρα ν. Lichtenberg Haus, Dorf, Stadt 204). Ἐν Θήβαις εὐλογον ἦτο νὰ χρησιμοποιήσωσιν ἀναλόγως τοὺς πολλοὺς μαστοειδεῖς λόφους· πρβλ. καὶ τὸν ἐν Ἐρετρίᾳ νεώτερον τύμβον *Ἀρχ. Ἐφ.* 1899, σ. 221 ἐξ. — Ἡ μορφὴ τοῦ Καστελλίου τῶν Θηβῶν θὰ φανῇ κατατῆρω, ὅτι εἶνε ποικιλία περιληπτέα παρὰ Pfister *Reliquienkult* σ. 404 ἐξ.

Ὑπὲρ τὴν πρόσχωσιν πρὸς Ν καὶ Δ καὶ μέχρι τοῦ πελασγικοῦ τείχους τῶν Προιτίδων, ὃ θὰ ἴδωμεν πλησίον πρὸς Δ τῆς γεφύρας καὶ τοῦ κατεδαφισθέντος φραγκικοῦ πύργου, ἐκτείνεται στρῶμα κεκαυμένον ἀνακτέον εἰς τὸν βυζαντιακὸν μεσαίωνα κατὰ τὰ ἐν αὐτῷ ὄστρακα, οἷα εὗρισκονται κατεσπαρμένα καὶ ἐπὶ πάσης τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου. Λείψανα μεσαιωνικῶν κατοικιῶν δὲν φαίνονται οὐδαμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠρεύνησα ἐπιμόνως. Μόνον χαμηλὰ πρὸς Δ παρὰ τὸν χεῖμαρρον τῆς Κοίτης ὁδοῦ, ἀπέναντι τῶν Προιτίδων καὶ τοῦ λειψάνου

Εἰκ. 73. «Τὸ μεγάλο Καστέλλι» ἀπὸ ΝΔ. Γ μυκηναϊκὸς θαλαμοειδὲς τάφος. Δ σπήλαιον μετὰ χριστιανικῶν τάφων (κατακόμβη;).

τοῦ κατεδαφισθέντος μεσαιωνικοῦ πύργου ἢ ἀκριβέστερον ἀπέναντι τοῦ προσκυνηταρίου, ὅπερ εὗρίζεται πρὸς Α πέραν τῆς γεφύρας τῶν Προιτίδων, εὗρον εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀμαξιοῦ ἐγγύτατα τοῦ ῥείθρου αὐτῆς ὑπὸ τὸ στρῶμα τῆς πυρκαϊᾶς *σιρὸν* ἢ θησαυρὸν (πρὸβλ. Πλουτ. *Φιλοπ.* 19, Ziehen *Leges sacrae* 19) ἀπίοσχημον βάθος 3.05 καὶ μεγίστης διαμέτρου 2.40. Εἶνε ἀληλιμμένους δι' ἀσβέστου πανταχοῦ, ἐπάνω δὲ τὸ κτιστὸν τετράγωνον στόμιον (μῆκος πλευρᾶς 0.37) ἐσχηματίζετο διὰ τεσσάρων μαρμάρων καὶ ἐκαλύπτετο δι' ὀπτῆς πλίνθου διαστάσεων $0.50 \times 0.55 \times 0.05$. Εὐλόγως κεῖται ἡ πλίνθος, ἵνα ὥς ἐλαφρὰ ἀνεγείρηται εὐχερῶς. Ἡ κλείσις ἦτο στεγανή, ὃ δὲ σιρὸς κενὸς χωμάτων ἐκαλύφθη δὲ πάλιν ὑπ' ἐμοῦ, ὡς ἦτο πρὶν. Παρὰ τοῦτον εἶνε τοίχος κεκαυ-

μένος, ἀνήκων δὲ εἰς οἰκοδόμημα βεβαίως, οὗ συμπλήρωμα ἦτο ὁ σιρός. Τὸ σύνολον πιθανῶς εἶνε βυζαντιακόν.

Παρὰ τὴν ζώνην τοῦ λόφου πρὸς Δ εὐρέθησαν δύο *χριστιανικοὶ* ἐπιπόλαιοι *τάφοι* ἀκτέριστοι. Κατὰ δὲ τὴν ΝΝΔ πλευρὰν ὑπὲρ τὴν ζώνην ἐφάνη λείψανον ἀσβεστοκτίστου τοίχου μὴ ἐπαρκοῦν πρὸς ἀπόδειξιν οἰκίας τινός. Παρ' αὐτὸ δὲ εὐρέθη *μέγα ὄρυγμα* (εἰκ. 72 καὶ 73 Δ) πρὸς ὃ ἦτο ἴσως συναφὲς τὸ τοιχίον ἐκεῖνο, καθὼς περίπου θὰ ἴδωμεν ὁμοίαν συνάφειαν ὁμοίων πραγμάτων εἰς τὸν βορειότερον λόφον κατωτέρω. Τὸ ὄρυγμα ἦτο πλήρες χωμάτων, ἐν οἷς ἦσαν ἐν τῷ βάθει *χριστιανικοὶ* τάφοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ στέγη τοῦ ὀρύγματος,

Εἰκ. 74. Χριστιανικοὶ λύχνοι Θεσσαλονικῶν.

ἦτο, ὅσον ἡδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, λεπτή καὶ ἡπεῖλει τὴν ζωὴν τῶν σκαφέων. αἱ δὲ διαστάσεις αὐτοῦ ἐφαίνοντο μεγάλαι, ὥστε καὶ ἡ δαπάνη θὰ ἦτο μεγάλη (πρὸς ἄλλα δὲ κατηυθύνετο ζητήματα ἢ ἔρευνα) καὶ τὰ ἐξορυκτέα χώματα καὶ ἡ πιθανὴ κατάπτωσης τῆς στέγης θὰ μετέβαλλον σημαντικῶς τὸ σχῆμα τοῦ λόφου, προετιμήσαμεν νὰ μὴ ἐρευνήσωμεν *lege artis* ὅσον μέρος ἡρευνήσαμεν τῆς πιθανῆς ταύτης κατακόμβης, ἀρκεσθέντες εἰς τὴν μερικὴν τρωγλοδυτικὴν ἐξέτασιν τεσσάρων τάφων αὐτῆς, ὧν εἷς κτιστός, καὶ τὴν συγκομιδὴν ἀγγείων καὶ λύχνων *χριστιανικῶν*.

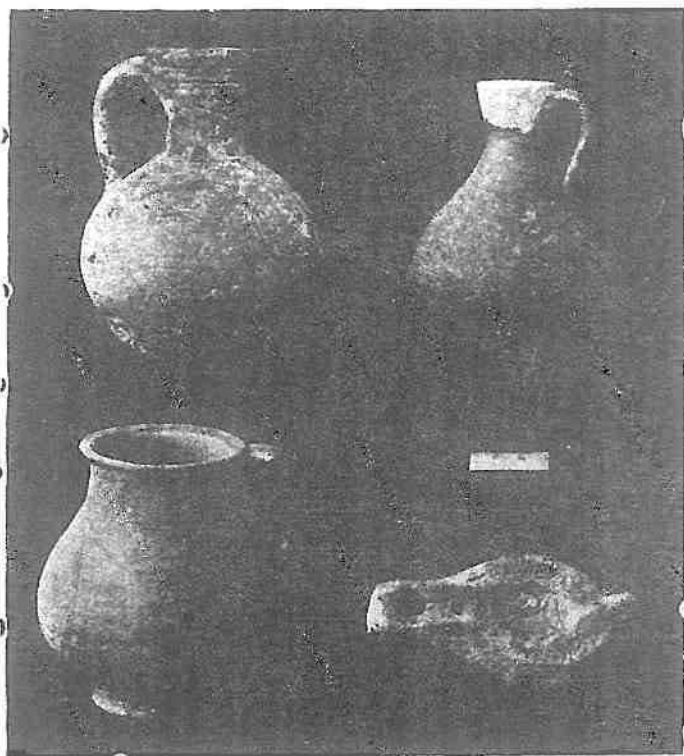
Εἷς τάφος περιεῖχε τρεῖς λύχνους (εἰκ. 74 πρὸς βλ. Kraus *Encyclop. d. christl. Altert.* ἀρθρ. Lampe σ. 268) ἔχοντας λαβὴν ὀπισθεν ὡς ἀνιούσαν οὐρὰν (πρὸς βλ. τὸν τοῦ δ' αἰῶνος παρὰ Kaufmann *Handb. d. christl. Archäol.* σ. 599 καὶ εἰκ. 212 α)· τοιούτων εἷς (β) ἔχει ἐπάνω ἐν τῷ διατρήτῳ κοίλῳ τετυπωμένον σταυ-

ρόν, περίξ δὲ ἐν ταινία τρίγωνα ἐπαμειβόμενα πλήρη διὰ κύκλων ἢ κενά, ὑπὸ τὸν πυθμένα δὲ ῥόδακα ἀτεχνον. Οἱ ἄλλοι λύχνοι (1, 2) ἔχουσιν ἐπάνω πτηνὸν ἐν μέσῳ, περίξ δὲ ὁ μὲν κλάδους φοίνικος ἀνὰ ἓνα ἐκατέρωθεν (ὑπὸ τὸν πυθμένα σταυρός), ὁ δὲ ἑλικας φυτικὰς ἢ ὄστλιγγας.

Ἐκ τῶν ἄλλων τάφων προέρχονται τὰ λοιπά· ἀλλὰ μετὰ λύπης λέγω, ὅτι ἀδυνατῶ νὰ βεβαιώσω εἰς τίνα τάφον ἀνήκον ὁρισμένα ἀντικείμενα. Μοὶ ἦτο

ἀδύνατον νὰ παρακολουθήσω ἐπιμελῶς τὴν ἐργασίαν δοκιμαστικῶς γινομένην καὶ ἀφέθην εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐργάτου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐπιστημονικὴ βλάβη εἶνε ἀσήμαντος, διότι πάντα τὰ εὐρήματα φαίνονται ὡς μία οἰκογένεια, εἶνε δὲ περίπου σύγχρονα ἄλλως τε καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων εὐρεθέντα.

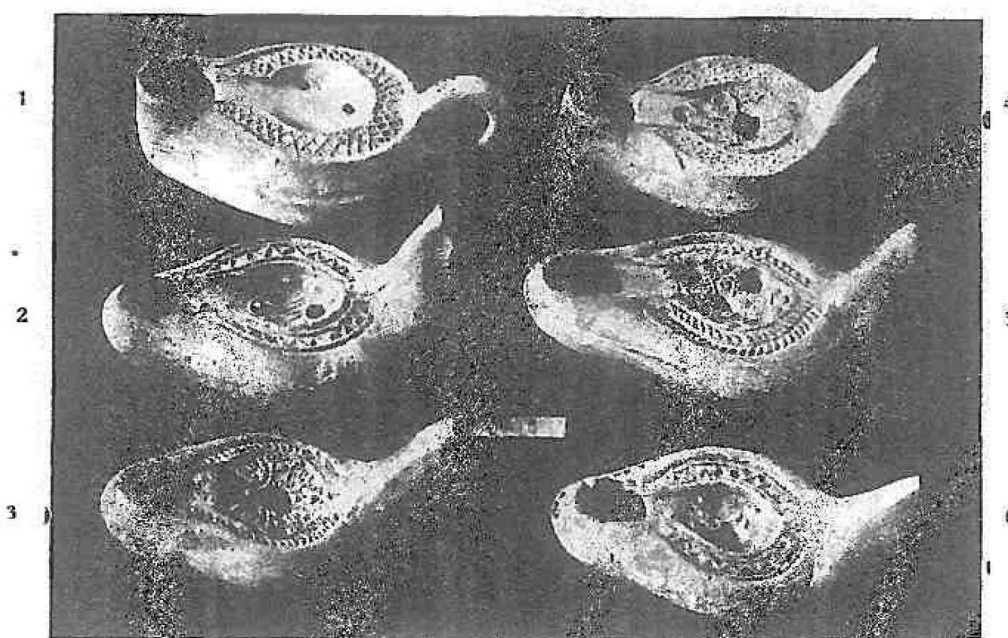
Φαίνεται ὅμως κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς παρατηρήσεις, ὅτι εἰς λύχνος (εἰκ. 75), τὰ τρία ἀγγεῖα (εἰκ. 75) καὶ τινες τῶν λοιπῶν λύχνων εὐρέθησαν ἐν ἐνὶ τάφῳ. Τὰ δύο τῶν ἀγγείων τούτων, τὰ στενόλαιμα (ὑψ. 0.115, 0.105) εἶνε ἐντελῶς ὅμοια

Εἰκ. 75. Λύχνος καὶ ἀγγεῖα χριστιανικά ἐκ Θηβῶν.

τὸ σχῆμα πρὸς ἄλλα εὐρεθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τάφοις τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὴν ὁδὸν Σταδίου (ἀριθ. 20-22), οἵτινες περιεῖχον ἀνὰ ἓνα νεκρὸν ἐξηπλωμένον καὶ τὰ ὅστις ἄλλων τινῶν ὑπὲρ αὐτόν, νομίσματα δὲ ὡς δανάκας ὅτε μὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ νεκροῦ ὅτε δ' ἀποπεπτωκότα. Τὰ νομίσματα τὰ ὀρίζοντα τὸν terminum post quem εἶνε τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (306-337), τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Νεωτέρου (337-340) καὶ ἐν τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου Πρόβου (276-282). Κατ' ἀκολουθίαν οἱ τάφοι καὶ τὰ ἀγγεῖα τῶν Θηβῶν ἀνάγονται εἰς τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. ἢ ἐγγὺς αὐτοῦ. Καλύπτονται ὑπὸ λεπτοῦ ἐρυθροῦ γανώματος μολὶς στίλβοντος, ἀπολεπιζομένου δέ, πλην τοῦ τρίτου, ὃ φέρει ἀπλοῦν γαλάκτωμα ἴσως ἐξ ἐρυθροτέρου πηλοῦ.

Οἱ λοιποὶ λύχνοι (εἰκ. 76, 77) εἶνε 13 καὶ δύο ἄλλων τεμάχια, πάντες πηλό-
χρωμοι (ὁ πηλὸς συνήθως ὠχρέρυθρος) ἤτοι ἄβαφεις, φοειδεῖς δὲ τὴν κάτο-
ψιν, ὥς καὶ οἱ ἄνωτέρω, καὶ τετυπωμένα ἔχοντες τὰ κοσμήματα. Πλὴν τριῶν
ἔχόντων δακτυλιοειδῆ λαβὴν καὶ νομιζομένων ἀρχαϊκωτέρων (πρὸβλ. Kraus ἔ. ἄ.
σ. 270), οἱ λοιποὶ εἶνε κατὰ τοῦτο ὅμοιοι τοῖς προηγουμένοις. Τῶν συμπάντων
οἱ 6 (εἰκ. 76, 3, 4, 5, εἰκ. 77, 1, 2, 3) καὶ ἓν τεμάχιον ἔχουσιν ἐπάνω ἐν τῷ κοίλῳ
σταυρὸν, πέριξ δὲ ἢ κλάδους φοίνικος (πρὸβλ. τὸν Καρχηδονιακὸν τοῦ Δ' αἰῶ-
νος παρὰ Kaufmann σ. 600 εἰκ. 244 e) ἢ τρίγωνα ἢ κύκλους ἐν ταινίᾳ. Τῶν
7 λοιπῶν οἱ δύο ἄγνωστον τί περιεῖχον ἐν μέσῳ ἐπάνω (εἶνε ἐλλιπεῖς), πέριξ δ' ἐν

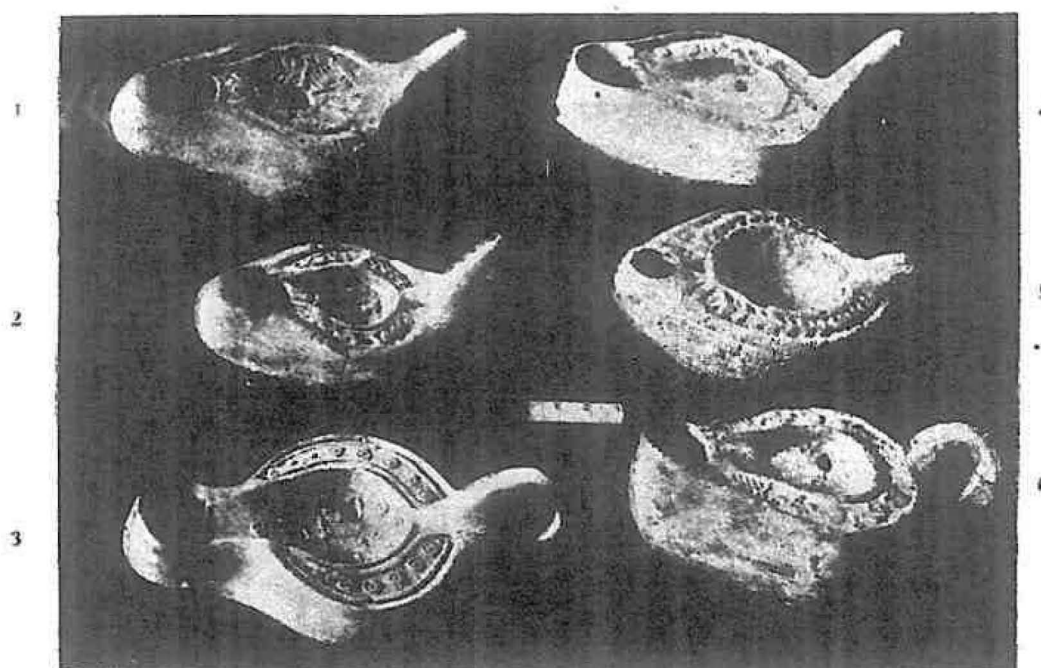
Εἰκ. 76. Χριστιανικοὶ λύχνοι Θεσσαλονικῶν.

τῇ ταινίᾳ δικτυωτὸν ἔχει ὁ εἷς (εἰκ. 76, 1), ὁ δ' ἕτερος συγκεντρικοὺς κύκλους
(εἰκ. 77, 4). Εἷς οὐδὲν ἔχει ἐν μέσῳ, πέριξ δ' ἑλίκας (ἄμπελον; πρὸβλ. Kaufmann
σ. 602) ἐλληνίζουσας (πηλὸς λίαν ἐρυθρός). Εἷς ἔχει ἐν μέσῳ ῥόδακα, πέριξ δὲ
φύλλα φοίνικος (εἰκ. 77, 5). Εἷς (εἰκ. 77, 6) ἔχει ἐν μέσῳ τὰ παλαιὰ χριστια-
νικά σύμβολα πτηνὸν (περιστεράν;), φύλλον φοίνικος, ἰχθὺν (πρὸβλ. Kraus ἔ. ἄ.
Bréhier *L'art chrétien* σ. 24 ἐξ.) καὶ συγκεντρικοὺς κύκλους, καὶ ἐν τῇ ταινίᾳ
δὲ πτηνά, φύλλα καὶ κύκλους, ὑπὸ τὸν πυθμένα δὲ σταυρὸν ἐν ἀκτινωτῷ κύκλῳ.
Δύο (εἰκ. 76, 2, 6) ἔχουσιν ἐν μέσῳ ἄνω πτηνὸν καὶ κύκλους, ἐν δὲ τῇ ταινίᾳ
τρίγωνα διὰ τεθλασμένης γραμμῆς ἐσχηματισμένα.

Οἱ ἄθικτοι εὐρεθέντες τάφοι οὗτοι τοῦ κατακομβοειδοῦς ὀρύγματος, ἐγκλεί-
οντες ἕκαστος ἓνα νεκρὸν καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν κτερισμάτων, εὐρισκόμενοι δὲ
μακρὰν πάσης χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἀναμνησκουσι ζωηρῶς τὰ ἀρχαῖα ἑλλη-

νικά ἔθιμα τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν εἰς διάφορα περὶ τὰς πόλεις σημεῖα καὶ μετὰ πολλῶν κτερισμάτων, ἄνευ δ' ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων. Βραδύτερον οἱ χριστιανοὶ ἔθαπτον ἐν πυκνοῖς καὶ περικλείστοις πιθανῶς νεκροταφείοις πλησίον ἐκκλησιῶν, ὥς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου.

Οἱ τάφοι τῶν Ἀθηνῶν, ὥς εἴπομεν, περιεῖχον καὶ ὅσα προκεκοιμημένων συγγενῶν βεβαίως, τὸ δὲ ἔθιμον τοῦτο ἐβεβαίωσεν ὁ Brückner καὶ ἐν τάφοις τοῦ Κεραμεικοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἀναγομένοις εἰς τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. (Δελτ.

Εἰκ. 77. Χριστιανικοὶ λύχνοι Θεβῶν.

Ἀρχαιολ. 1916 Παραρτ. σελ. 61). Ἀλλὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο ἀλλότριον τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐν Ἑλλάδι, ὥς ἀποδεικνύουσι πλεῖστοι ἐπιγραφαὶ προκαταδικάζουσαι τοὺς τολμήσοντας νὰ ἀνοίξωσι τάφον τινά, ἢ κατάστασις δ' αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ὥς δεικνύει τοῦ γ' αἰῶνος ἐπιγραφὴ τῆς κατακόμβης τῆς Μήλου (*Athen. Mitt.* 1877, σ. 79)... «καὶ ἐπ(ε)ὶ γέμ(ε)ι τὸ θηκίον τοῦτο, ἐνορκίζω ὑμᾶς τὸν ὄδε ἐφεστῶτα ἄγγελον, μὴ τίς ποτε τολμή(ση) ἐνθάδε τινὰ καταθέσθε» (πρβλ. καὶ *Bull. Corr. Hell.* 1907 σ. 380 - 1)¹.

¹ Τὰ συμπεράσματα, ἅτινα συνάγει ὁ Dussaud *Civilis. préhellen.* 24 ἐξ. (πρβλ. Zehetmeier *Leichenverbr.* κλ. 14, 35 κ.ά.) ἐκ ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῆς καταστάσεως μινωικῶν τάφων ἐν Παλαικάστρῳ καὶ Γουρνιοῖς τῆς Κρήτης περὶ παμπάλαιας καταγωγῆς τοῦ ἐθίμου τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων, εἶνε ἀκροσφαλῆ. διότι ἐκτὸς ὅτι ἡ τῶν μινωικῶν τάφων κατάστασις δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἄλλως. ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν εἶνε γενική, τὸ μέχρι τοῦ χριστιανισμοῦ χάσμα, καθ' ὃ ἀγνοεῖται τὸ ἔθιμον τοῦτο. φαίνεται ἀγεφύρωτον. Τὸ

Ἡ κατάστασις ἡ παρατηρηθεῖσα ἐν τοῖς ἄνω τάφοις τῶν Ἀθηνῶν εὐρέθη καὶ ἐν Θήβαις, ἀλλὰ κατὰ τὸ ΝΔ μέρος ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὰς δυτικὰς παρυφὰς τοῦ Κολωνακίου (ὄρα κατωτ. «νεώτεροι τάφοι τοῦ Κολωνακίου» ἀριθ. 18).

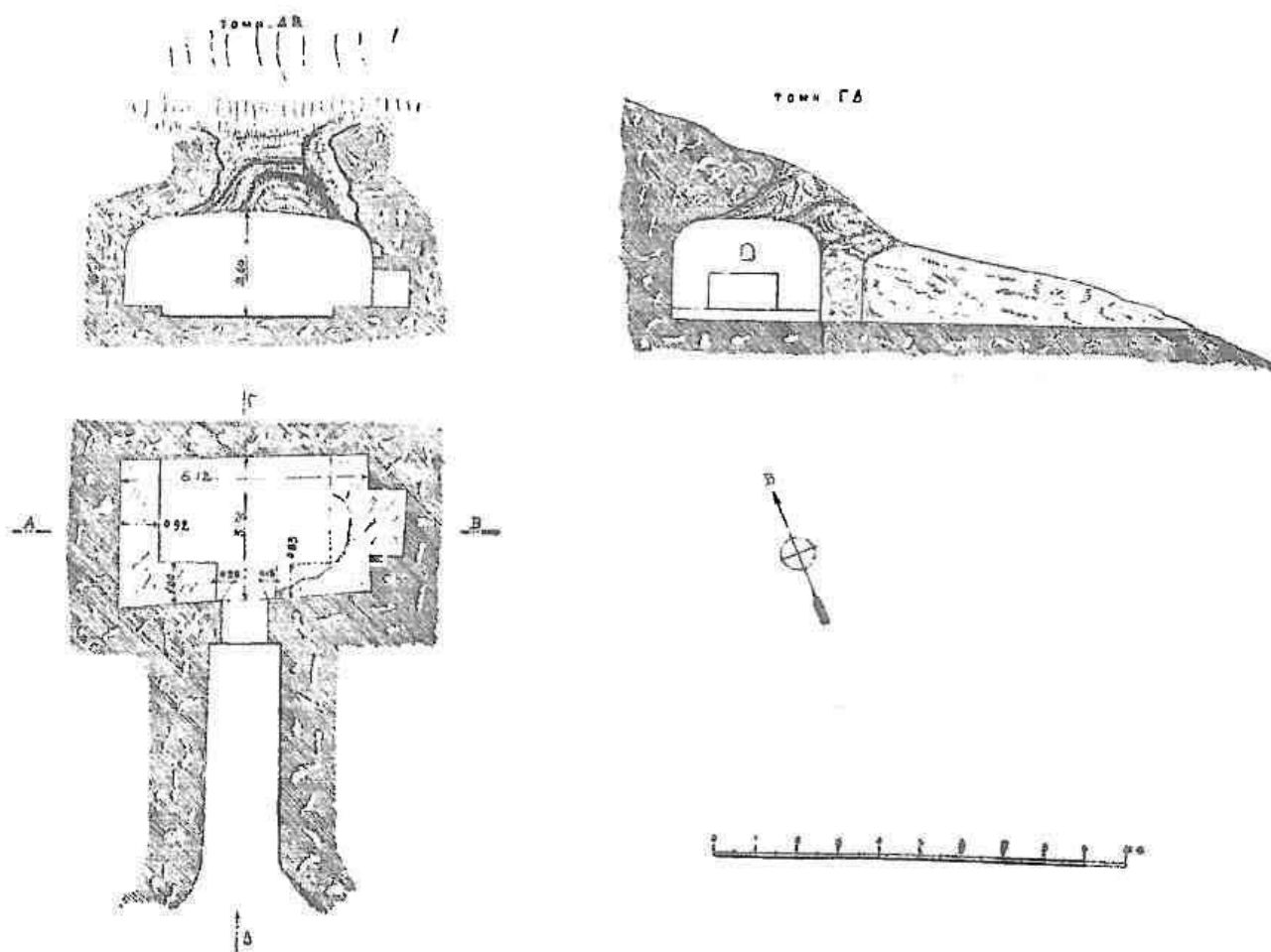
Κατὰ τοὺς ἄνω συλλογισμοὺς λοιπὸν οἱ τάφοι τοῦ ὀρύγματος πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν πιθανῶς εἰς τοὺς μέχρι περίπου τοῦ Δ' αἰῶνος χρόνους, οἱ δὲ τοῦ Κολωνακίου εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, μέχρις ὅτου ἔρχονται αἱ τοῦ Ἰσμηνίου (ἄνω σ. 78, 81, 82) καὶ τοῦ Κολωνακίου ἢ τῆς Ἀγ. Ἀννης (κατωτέρω «μυκηναϊκοὶ τάφοι» ἀριθ. 5 καὶ 6) ὅστεοθῆκαι (χωνευτήρια), ὧν τὴν χρῆσιν τηροῦμεν καὶ νῦν.

Ἀσχέτως πρὸς τὰ νεωτερικὰ ταῦτα παρατηρήματα ὁ ὅλος λόφος ἐπιβάλλεται διὰ τοῦ σχήματος, ὃ εἶπομεν ἤδη πῶς κατεσκευάσθη. Ἡ πρώτη σκέψις, ἣν οἱ πολλοὶ περὶ αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Καστέλλια) ποιοῦνται, εἶνε, ὅτι ἤτο ποτε κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὡς φρούριον. Δὲν εἶνε δ' ἀπίθανον, ὅτι εἰς πολεμικοὺς καιροὺς ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ κατὰ τινὰ τρόπον ὡς «ἀντιτεῖχισμα» τῆς Καδμείας, καθ' ὃν τρόπον ὁ λόφος τοῦ Μουσείου (Φιλοπάππου) ἐν Ἀθήναις ἐχρησίμευσεν ὡς ἀντιτεῖχισμα κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐλλείπει πᾶν ἀξιόλογον τεῖχος πέριξ πλησίον ἢ καὶ μακράν, δὲν γνωρίζομεν δὲ οὔτε τὰς πολεμικὰς μεθόδους τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων ἀκριβῶς οὔτε τὰς λεπτομερείας τῆς τοπικῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὴν τοιαύτην ποτὲ χρησιμότητα τοῦ λόφου. Τὸ σχῆμα δὲ αὐτοῦ εἶνε σχῆμα τύμβου, λογιζομένης ὡς βάσεως αὐτοῦ τῆς πέριξ τεχνητῆς ζώνης. Θὰ ἡδύνατό τις μάλιστα νὰ προβῇ καὶ περαιτέρω, ὅτι δηλ. καὶ ἡ ζώνη ἴσως, διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὁποίας κατεβλήθη τοσαύτη προσοχὴ καὶ ἐργασία (σ. 101), δὲν ἦτο ἀπλῆ βᾶσις αὐτοῦ, ἀλλ' οὐσιῶδες μέρος χρήσιμον εἰς τὴν λατρείαν τὴν τελουμένην κατὰ τὸν τύμβον (πρβλ. Pifster ἔ. ἄ. σ. 489, 495, 501). Περαιτέρω ἐν τῷ Β' μέρει θὰ ῥηθῶσι περὶ τούτου τὰ δέοντα· ἐν τῷ παρόντι ἀρκεῖω, ὅτι ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ λόφου τοῦ Ἀμφίου εἶνε διεργουθμισμένος τύμβος προϊστορικός, ἢ προϊστορικὴ (μυκηναϊκὴ) δὲ ἀκμὴ τῶν Θηβῶν ὑπῆρξε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἢ μεγίστη τῆς πόλεως, προσέτι δὲ ἐπειδὴ ἔξω τῶν Προιτίδων ἀπαιτοῦνται κατὰ τοπογραφικοὺς συλλογισμοὺς, περὶ ὧν κατωτέρω ἐν τῷ Β' μέρει, τοιαῦτά τινα προϊστορικὰ μνημεῖα, ἀπέδωκα τὸν σχηματισμὸν τοῦ λόφου ὡς τύμβου εἰς τοὺς

ἔθμιον, νομίζω, δὲν ἔχει σχέσιν τινὰ οὔτε πρὸς τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς μετακομιδὴν τῆς τέφρας τῶν ὁστῶν εἰς τὴν πατρίδα, οὔτε πρὸς ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων. οἷα ἢ ἐκ τῆς καθαρθείσης Δήλου, ἢ τῶν τοῦ Θησέως, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κ.τ.τ.. ἀλλ' ἔχει ἴσως σχέσιν πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰσαχθείσας θεωρίας (ἐορτάζεται δὲ ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων πολλῶν μαρτύρων μάλιστα), περὶ ὧν ἄλλοι ἂν πραγματευθῶσι.

παλαιούς ἐκείνους χρόνους καὶ ἐζήτησα τεκμήριά τινα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ χρονολογίας καὶ χρησιμότητος.

Ἀνέσκαψα λοιπὸν εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ὑπὸ τὴν ζώνην, ἔνθα βραχῶδες τὸ μέρος, **τάφον μυκηναϊκὸν θαλαμοειδῆ** (εἰκ. 72 K), οὗ μέρος μόνον τῆς στέγης ἐσφύζετο ἐνδοτάτω. Ὑψος τοῦ θαλάμου 2 μ., πλάτ. 3.00. Τὸ μῆκος εἶνε μείζον τῶν 3.20 μ. δὲν ἐκαθαρίσθη δὲ πρὸς τὴν εἴσοδον ὥς οὐδ' αὕτη

¹ Εἰκ. 78. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ ἀνασκαφέντος μυκην. τάφου τοῦ μεγάλου Καστελλίου Θεβῶν.

αὕτη ἢ εἴσοδος καὶ ὁ δρόμος, ἐπειδὴ ὁ τάφος ἦτο σεσυλημένος, χώματα δὲ μεσαιωνικὰ ἐπλήρουν αὐτὸν καὶ πυρὰ τις ἐφαίνετο ἐν τινὶ γωνίᾳ· μόνον ἐν τῷ πυθμένι εὗρέθη που θραῦσμα μυκηναϊκοῦ ἀγγείου. Κατεχώσαμεν πάλιν τὸν τάφον μέχρι τινὸς σημείου, ἵνα μὴ γίνῃ δυστύχημά τι.

Μετὰ τὸ σκάμμα τοῦτο ἤνοιξα καὶ ἐκαθάρισα ὁλόκληρον **λαξευτὸν θαλαμοειδῆ μυκηναϊκὸν τάφον** (εἰκ. 72 καὶ 73 Γ καὶ εἰκ. 78) ὑπὲρ τὴν ζώνην τοῦ τύμβου κατὰ τὸ ΝΝΔ μέρος. Ἡ στέγη αὐτοῦ σφύζεται ὀλίγον ἔνδον. Ὁ δρόμος ἔχει κάτω πλάτος 1.80, συστέλλεται δ' ἐκατέρωθεν πρὸς σχηματισμὸν τῶν δύο γωνιωδῶν παραστάδων τοῦ στομίου κατὰ 0.38. Πλάτος τοῦ στομίου κάτω 1.08,

ὕψιλότερον δέ, ὅσον σώζονται αἱ παραστάδες (ὑψ. 1 μ.), 0.98. Πλάτος ἢ πᾶχος τῶν παραστάδων 1.08. Τὸ πλάτος τοῦ θαλάμου εἶνε 6.12 μ., τὸ δὲ μῆκος ἢ βάθος 3.75. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εἰς ἀπόστασιν δεξιὰ μὲν 0.18, ἀριστερὰ δὲ 0.26 ἄρχεται λαξευτὴ βαθμὶς ὕψος 0.22 ἐκτεινομένη καὶ εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ θαλάμου παρὰ τὰς παρειὰς μέχρι τοῦ ὀπίσθιου τοιχώματος τοῦ βράχου, ἔχουσα δὲ πλάτος δεξιὰ μὲν (βεβλαμμένη ἐν τῇ ἀρχῇ) 0.83, ἀριστερὰ δὲ παρὰ μὲν τὸν τοῖχον τῆς εἰσόδου 1 μ. παρὰ δὲ τὸν τῆς στενῆς πλευρᾶς 0.92. Εἰς τὴν δεξιὰν στενὴν (NA ἢ A) πλευρὰν ἀνοίγεται τετραγώνον λάξευμα. *λέσχη* ἦτοι τάφος (πρὸβλ. Wilhelm *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1892, 139,) ὕψους καὶ βάθους 0.91, πλάτους δὲ 1.85. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ εἶνε εἰς τὸ ὕψος τῆς προκειμένης βαθμίδος, ἧς ἀποτελεῖ συνέχειαν. Ὑπεράνω τοῦ λαξεύματος τούτου οὐχὶ ἐπικέντρως ἀλλὰ δεξιώτερον εἶνε ἕτερον μικρὸν λάξευμα *καμαρωτὸν* (ὕψος 0.40, πλάτ. 0.36, βάθ. 0.20). Ἡ στέγη ἀπὸ ὕψους 1.40 ὑπὲρ τὰς βαθμίδας ἄρχεται ἐξερχομένη τῶν κατακορύφων τοιχωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ συγκλίνουσα πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου ὑψηλά. Ἐν τῇ κεντρικῇ ἀπὸ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν ὀπίσθιον «τοιχόν» διατηρητικῇ γραμμῇ συνηντῶντο αἱ πλευραὶ τῆς περικλινούσας οὕτω στέγης, ἐχούσης ἐνταῦθα ὕψος ὑπὲρ τὸ δάπεδον 2.25 παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον (ἐνταῦθα σώζεται μέρος αὐτῆς), ἀλλὰ τεινούσης πρὸς μεῖζόν πως ὕψος κατὰ τὸ ἀποπεσὸν κέντρον.

Βαθμίδας ὁμοίας εὔρομεν καὶ εἰς τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 15 τὸν πρὸς Δ τοῦ Κολωνακίου (NΔ τῆς πόλεως) ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλον παρὰ τὴν Κοίλην ὁδὸν BA τῶν Προϊτίδων ἢ ΒΔ τοῦ Καστελλίου, καταχωσθέντα πάλιν (περὶ τούτου ἐν τῷ Β' μέρει ὁ λόγος) ἦσαν δὲ γνωσταὶ καὶ ἐκ τῶν ἐν Μυκῆναις, Διμηνίῳ, Μενιδίῳ καὶ Κρήτῃ τάφων καὶ ἡρμηνεύθησαν οὐχὶ ἀπιθάνως ὡς «καθέδραι» ἢ κλῖναι, λέχη, χρήσιμα εἰς τὴν ἰσχυρὰν κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους λατρείαν τῶν νεκρῶν καὶ *τῶν ψυχῶν*¹, ἀφ' οὗ δὲν εὐρίσκονται πάντοτε νεκροὶ ἐπ' αὐτῶν.

Ὁ τε δρόμος καὶ ὁ θάλαμος ἦσαν πλήρεις χωμάτων. Εἰς ὕψος 1.30 ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἐν τῷ δρόμῳ ἦτο τὸ στρώμα τῆς ἐκτενοῦς πυρκαϊᾶς, περὶ οὗ εἴπομεν ἄνωτέρω (σ. 102). Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἔλειπε τὸ στρώμα τοῦτο, ὑπῆρχον δὲ μετὰ μεσαιωνικῶν χωμάτων τὰ μεγάλα τεμάχια τῆς καταπεσοῦσης στέγης· ἡ πτῶσις λοιπὸν ἐγένετο μετὰ τὴν πυρκαϊὰν ἀφανισθεῖσαν εἰς τὸ πρᾶνές. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πυρκαϊὰ αὕτη εὐρέθη καὶ κατὰ τὸ γειτονικὸν κυκλώπειον τεῖχος τῶν Προϊτίδων,

¹ Τσούντας *Μυκ.* σ. 136, 170. Vollmoller *Griech. Kammergr. mit Totenbetten* 1901 καὶ Pomtow *Delphika* III, 243 *Die grosse Tholos zu Delphi* 1912 σ. 58-9· πρὸβλ. τὰ θεοξένια ἢ θεοδαΐσια καὶ τὰ pulvinaria ἢ lectisternia καὶ gruppe 730 ἐξ. S. Wide ἐν Gercke-Norden *Einl. in die Altert.-Wiss* II, 190. Wolters *Præhist. Zeits.* 1910. σ. 418 ἐξ. Bittrem. ἐν Pauly-Wissowa *R.-E.* λ. Heros σ. 1126, 1128 ἐπὶ δὲ *Archiv f. Religionsw.* XI, 1909 σ. 221 ἐξ. (Wide) 484 ἐξ. (Thomsen) *Mon. ant.* 1913-14 σ. 573. *Ῥωμαῖος Athen.* Mitt. 1914, 233 ἐξ. κ. δ.

περὶ οὗ γενήσεται λόγος ἐν τῷ Β' μέρει, ἡτο ἐπομένως λίαν ἐκτεταμένη, πρέπει νὰ εὐρεθῇ ἱστορική τις δυστυχία τῶν Θηβῶν ἐν τῷ μεσαίῳ, καθ' ἣν ἡ πόλις αὕτη νὰ ὑπέστη καταστροφὴν τινὰ διὰ πυρός. Ἴσως ἡ καταστροφὴ αὕτη εἴη ἡ γενομένη τῷ 1311 ὑπὸ τῶν Καταλάνων, οἵτινες «τέτοιον κάστρον ἐγάλασαν καὶ τέτοιον δυναμάρην» (*Χρονικὸν τοῦ Μορέως* ἔκδ. Schmitt στ. 8091. Μίλλερ - Λάμπρου *Ἱστορ. τῆς Φραγκοκρ.* I, σ. 327 ἐξ.), ἀλλ' ἐνδέχεται καὶ νὰ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐπεὶ δὲ καταστραφεὶς κόσμος φαίνεται ὡς παλαιὸς χριστιανικός, μὴ σχὼν ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ διάδοχον. Τοῦτο δὲ συμβιβάζεται πρὸς τὴν πτώσιν τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας¹.

Ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ περιεχομένου τοῦ τάφου ἐσώθησαν εἰς ὥα γμὴν τῆς βαθμίδος ὁδόντες τινὲς ἀνθρώπινοι, ὅστρακά τινὰ μυκηναϊκά (ἐν εἰδωλίῳ) καὶ τὸ ἕτερον σκέλος χαλκῆς μικρᾶς λαβίδος ἀποψιλωτικῆς ὁμοίας πρὸς ἄλλας εὐρεθείσας ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1913 ἐν τοῖς ὑπ' ἀρ. 3 καὶ 17 μυκηναϊκοῖς τάφοις τοῦ Κολωναίου (πρὸς Ν τῆς πόλεως). Προσέτι ἐν ὅστρακον ἐν τῷ δρόμῳ μυκηναϊκόν.

Πάντα τὰ λοιπὰ χρώματα τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου ἦσαν μεσαιωνικά περιέχοντα καὶ γραπτὰ στιλπνὰ πινάκια τῶν λεγομένων βυζαντιακῶν (πρὸβλ. Ebersolt *Catalogue des potes. Byzantines et Anatoliens du musée de Constantinople* 1910), ἀλλὰ καὶ πολλὰς χύτρας ὑποστάσας ἐπίδρασιν πυρός. Φαίνεται, ὅτι καὶ ὁ θάλαμος οὗτος, ὡς ὁ προηγούμενος, εἶχεν ἀνοιχθῇ τότε, ἐξρησιμοποιήθη δὲ πρὸς μυστικὴν ἴσως λατρείαν τῶν χριστιανῶν εἴτε πρὸς οἰονδήποτε σκοπόν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐξηγνίσθη διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ὅπερ ἐξωγραφήθη δι' ἀσθέστου εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς εἰσόδου παρειᾶν ἐμφανίζεται ἐν τῇ πράξει ταύτῃ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα τοῦ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου Β' τῷ 423 μ. Χ. ἐκδοθέντος καὶ λέγοντος (*Cod. Theodos.* 25 σελ. 331): «cunctaque eorum (i. e. paganorum) fana, templa, delubra, si qua etiam nunc restant integra, praecepto magistratuum destrui, collocationeque venerandae christianae religionis signi expiari praecipimus» (πρὸβλ. Wulff *Altchr. und Byzant. Kunst* σ. 2).

Εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους τῆς ἀνοίξεως καὶ καταλήψεως τοῦ τάφου τούτου θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναχθῶσιν ἂν μὴ τὸ κακῶς εἰργασμένον μικρὸν ὑπὲρ τὸ μείζον λάξευμα, τὸ *καμαρωτὸν* (τοιαῦτα *arcosolia* εὑρηνται καὶ ἐν μυκηναϊκοῖς τάφοις βλ. σ. 82), ἴσως ὅμως ὅπαί τινες ἐν τῇ βάσει τοῦ μεγάλου. πρόσφοροι πρὸς στήριξιν ξυλίνης θύρας σχηματισούσης τὸ ὅλον ὡς κλειόμενον ἐργάριον· ἀλλ' ἐπεὶ αἱ ἄλλαι πλευραὶ τούτου δὲν δεικνύουσιν ἀναλόγους ὁπὰς ἡ

¹ Ἡ πυρκαϊὰ αὕτη κακῶς συνεχύθη τῇ νεωτέρᾳ ἀνω σ. 14 σημ.

λαξεύσεις, ἴσως ἐκεῖναι εἶνε τυχαῖαι (πρὸβλ. ὅμως κατωτέρω τὸν τάφον β' τοῦ Κολωνακίου) ¹.

Πιστεύω, ὅτι ἀρτιωτέρα ἔρευνα θὰ δείξῃ, ὅτι καὶ ἄλλοι τάφοι μυκηναϊκοὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὰς κλιτῆς τοῦ Καστελλίου τούτου ² καὶ ὅτι οὗτοι πάντες ἀνήκον εἰς ἥρωας εἴτε γνωστοὺς εἴτε καὶ ἀγνώστους. ὅτε διερρυθμίσθη ὁ λόφος εἰς σχῆμα τύμβου διότι ὑποθέτω, ὅτι τινὲς τοῦλάχιστον τῶν τάφων εἶχον ὀρυχθῆ πάντως πρὶν ἢ ὁ λόφος λάβῃ τὸ τυμβοειδὲς σχῆμα. Τοῦτο μάλιστα ὑπολαμβάνω πιθανὸν διὰ τὸν ἀρτίως περιγραφέντα μέγαν τάφον, ἐπειδὴ νομίζω, ὅτι τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, 8 μ. περίπου, ἀναλόγως πρὸς τὸ πλάτος οὗτοῦ καὶ πρὸς τὸ μέγεθος ἐν γένει τοῦ θαλάμου εἶνε δυσανάλογως μικρόν. Φαίνεται μοι λοιπόν, ὅτι μέρος τοῦ δρόμου ἀπελαξεύθη, ὅτε διεμορφώθη ὁ τύμβος. Τοιαύτη δὲ πορεία τῶν πραγμάτων εἶνε καὶ ἄλλως πιθανή, προκειμένου περὶ τηλικούτου ἔργου. ὅπερ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθῇ ἐν βραχεῖ χρόνῳ, π. χ. ἐν τῷ χρόνῳ, ὅσον διήρκει ἡ πρόθεσις ἐνὸς νεκροῦ.

Ἡ διαμόρφωσις δὲ αὕτη καὶ μάλιστα ὁ κανονικὸς σχηματισμὸς τῆς περιθεούσης τὸν λόφον ζώνης, ἦσαν πιθανῶς χρήσιμα εἰς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν κατὰ τοὺς ἐναγισμοὺς καὶ τοὺς ἐπιταφίους ἀγῶνας, ὧν τὰ παραδείγματα εἶνε τόσον γνωστὰ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ὥστε δὲν θὰ διατρίψωμεν μακρότερον περὶ τοῦτο ἐνταῦθα.

II. ΤΟ ΜΙΚΡΟ ΚΑΣΤΕΛΛΙ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΑΚΟΜΒΗ

Βορείως τοῦ Καστελλίου τούτου παρεμβαλλομένης τῆς ἀρχαίας εἰς Χαλκίδα «λεωφόρου» εἶνε ἕτερος ταπεινότερος λόφος, ὃς εἴπωμεν ἕτερον Καστέλλι (εἰκ. 72 Β σ. 99). Τοῦτο φαίνεται ὅτι ἦτο ὑψηλότερον, ἀλλ' ἀπειμήθη τὴν κορυφὴν εἴτε πρὸς κατασκευὴν ἀλωνίου ποτὲ εἴτε καὶ δι' ἄλλον λόγον ³.

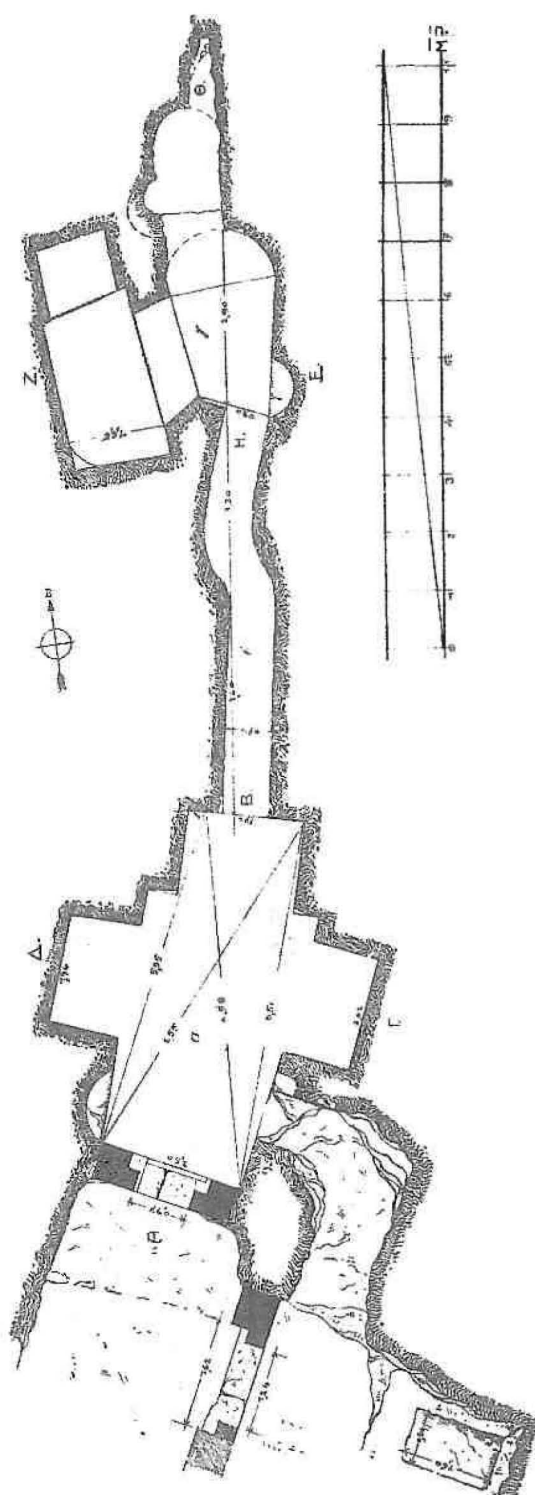
Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου τούτου εἶνε ἀσβεστόκτιστα τοιχία καὶ ἐντομαὶ τοῦ βράχου ὥσει πρὸς διαρίθμωσιν μικρῶν δωματίων μεσαιωνικῶν. Ἄν αἱ ἐντομαὶ εἶνε παλαιότεραι ἀναγόμεναι δηλ. εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἀνήκουσαι εἰς καταστραφέντας μυκηναϊκοὺς τάφους, δὲν ἀπεδείχθη, μὴ γενομένης

¹ Ὅτι τὰ βήματα ΝΑ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου τούτου εἶνε τὸ ἀσβεστόκτιστον τοιχίον καὶ τὸ πλήρες χοιμάτων παράδοξον κοίλωμα τὸ περιέχον τοὺς βυζαντινοὺς τάφους ἀτελῶς δ' ἀνασκαφέν· ὅρα ἄνω σ. 103 ἔξ.

² Λύο ἕτεροι θαλαμοειδεῖς τάφοι κεινται ὀπισθεν τῆς καλύβης τοῦ Βασ. Τρύση (εἰκ. 72 Ι κάτω τοῦ Α καὶ Ε) ὑπὸ τὸν ἄνω μέγαν μυκηναϊκὸν τάφον καὶ κατωτέρω τῆς ζώνης τοῦ λόφου παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν κατὰ τὸν νότον παραθέουσιν τὸ Καστέλλι· ὁ ἕτερος εἶνε ἀνοιχτός καὶ χρησιμεύει νῦν ὡς χοιροστάσιον, ὃ δὲ ἄλλος μαρτυρεῖται ὡς μὴ ἀνοιχθείς.

³ Καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ Κολωνακίου πρὸς νότον τῆς πόλεως εἶνε κατασκευασμένον ἀλώνιον· ἐκλέγονται δὲ ἱψηλαὶ καὶ προσήνεμοι θέσεις διὰ τὰ ἀλώνια, ἐπειδὴ ἐκεῖ λιχμιζόμενος ἢ «δεμονιζόμενος» ὁ σίτος καθαρίζεται διὰ τοῦ ἀνέμου ζάλλιον ἀπὸ τῶν ἀχύρων, τῶν ἀγάνων καὶ τῆς αἵρας.

Εἰκ. 7Θ. Κάσους χριστιανικῆς κατακόμβης ἐν Θήβαις.

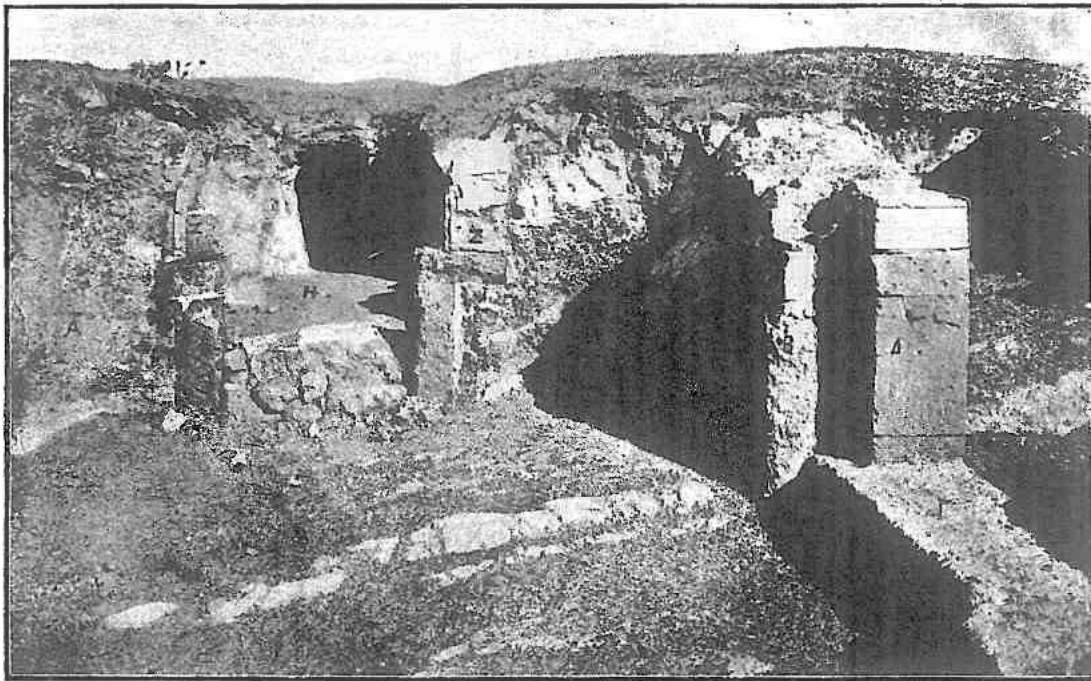
τελείας τῆς ἐρεῦνης αὐτῶν. Κατὰ τὸν ΝΑ ὁμῶς πόδα τοῦ λόφου παρὰ τὴν γωνίαν τῆς ἐκεῖ καλύβης τοῦ Μανώλη Θ. Μακρῇ (δρᾶται ὀλίγον αὕτη ἐν εἰκ. 70, ἄριστερὰ τοῦ Κ ὀπισθεν) εἶνε δύο λαξεύματα ἄνευ στέγης (τὸ ἕτερον ἔχει πλάτος 4 μ., μῆκος 3.30 καὶ βάθος περὶ τὰ 2 μ.), ἅτινα φαίνονται ἁληθῶς ἀνήκοντα εἰς μυκηναϊκοὺς τάφους. Τοιοῦτος δὲ τάφος βέβαιος, ἀνοικτὸς ὁμῶς καὶ σώζων τὴν στέγην εἶνε κατὰ τὴν ΒΔ κλιτὸν τοῦ λόφου (εἰκ. 72, ἔνθα κατὰ τὸ ἄριστερόν ἄκρον ἀμυδρὸν Η), ὥστε εἰς προϊστορικοὺς χρόνους καὶ ὁ λόφος οὗτος, ἐκτὸς τῆς παμπαλαίας πόλεως κείμενος, ἐχρησίμευσεν ὡς ἡρωϊκὸν νεκροταφεῖον καὶ ἴσως εἶχε σχῆμα τύμβου.

Ζώνην περὶ τὸν λόφον τοῦτον δὲν ἔχομεν πλήν ἐπιπέδου τινὸς προσβάσεως (πλάτος 12 βημάτων) ἀπὸ βορρᾶ, ἔνθα συνεχίζεται ὁ λόφος πρὸς τὴν ἐλισσομένην νέαν ἀμαξιτὸν καὶ βορειότερον μέχρι τοῦ θεατροειδοῦς χώρου, ὅστις εἶνε ἡ τελευταία ἀνωμαλία τοῦ τόπου πρὸς τὸ Ἀόνιον πεδῖον τῶν Θηβῶν (πρὸς Athen. Mitt. 1888 σ. 81).

Ἐπάνω ὁ λόφος εἶνε ἐπίπεδος καὶ περιφερικός, ἔχων διάμετρον ΒΝ 34 βημάτων, ΑΔ δὲ 30 βημάτων. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τομεὺς τῆς ἐπιπέδου ταύτης κορυφῆς εἶνε μὲν βραχώδεις, ἀλλ' ἔχουσι τῇδε κάκεῖσε χώματα πληροῦντα ἴσως σκάμματα καὶ δὴ τάφους νεωτέρους (ἓνα ἐσκά-

ψαμεν εἰς τὸν νότιον τομέα), ἐν μέσῳ δὲ διήκει ἀπὸ Α πρὸς Δ ἐλαφρῶς ὑπερέχουσα βραχέως ταινία πλάτους 6 μ. περίπου, ἐν ἣ κατὰ τὸ δυτικὸν ἥμισυ εἶνε τρεῖς σιροὶ κεχρισμένοι διὰ κεραμοκονίας (διάμετρος στομίου ἐνὸς 0.90, ἑτέρου 1.50), ἑτέρωθι δὲ ὀρύγματα κανονικὰ ὡς τάφοι πλήρεις χωμάτων.

Ὁ δυτικὸς τομεὺς τοῦ λόφου ἐπάνω καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλου λαξεύματος χριστιανικοῦ (εἰκ. 72 Ζ εἰκ. 79), διήκοντος ἀπὸ Ν πρὸς Β, ὅπερ ὡς ἑξῆς δύναται νὰ περιγραφῇ. Πρὸς Ν παρὰ τὴν ὀφρὺν τοῦ κύκλου ἀνοίγεται «πρό-

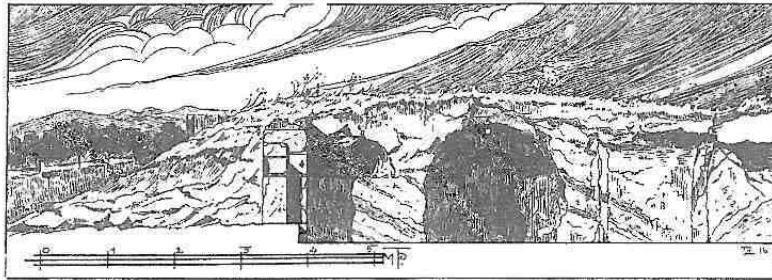

Εἰκ. 80. Ἡ κατακόμβη ὁρωμένη ἐξωθεν ἀπὸ νότου.

δομος» (πλάτ. 3.15), οὐ ἢ ἀριστερὰ πλευρὰ (σφζόμ. μ. 3.50), εὐθεῖα, εἶνε ὁ λατομηθεὶς βράχος (εἰκ. 80 Α), ἡ δὲ δεξιὰ ἐντεῦθεν τῆς βραχέως γωνίας ἀσβεστόκτιστος ἐπὶ 1 μ. τοῖχος (πάχ. 0.60 καὶ ὕψος σφζόμ. 1 μ.), εἰς τὸ Ν ἄκρον σχηματίζων (εἰκ. 80 Δ) διὰ καλῶν πώρων παραστάδα θύρας (πλάτ. 1.25), ἣς σφάζεται καὶ τὸ τρίλιθον κατώφλιον Γ (μῆκ. 1.40), ἀγούσης πρὸς Α (δεξιὰ) εἰς χῶρον, ὅστις μετὰ 1.50 ἄγει ἀνηφορικῶς πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λόφου. Εἰς τὸ τέρμα τοῦ χώρου τούτου πρὸς Α ἦτο ὁ ἀνασκαφεὶς χριστιανικὸς τάφος διατεθειμένος ΑΔ (ᾶρα εἰκ. 79).

Εἰς τὸ βάθος τοῦ προδόμου εἶνε τοῖχος ἀσβεστόκτιστος (εἰκ. 80 ΖΖ), ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται θύρα πλάτους 1 μ. (ἐν τῇ εἰκόνι 80 οἱ κλείοντες αὐτὴν ἐν μέρει λίθοι εἶνε φραγμὸς σημερινός). Ταύτης αἱ παραστάδες (ὡς καὶ

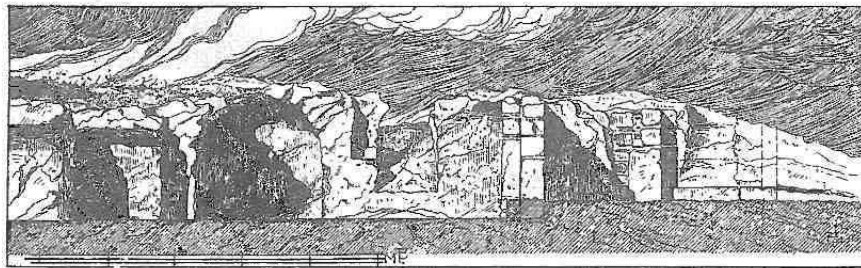
τῆς προηγουμένης) σχηματίζουν οδόντα (0.25×0.20) πρὸς τοποθέτησιν τῶν ξυλίνων τῆς θύρας σταθμῶν. Τὸ κατώφλιον καὶ οἱ τοῖχοι εἶνε ἐκ τῶν εὐθρύπτων κροκαλοπαγῶν λίθων τοῦ τόπου. Φαίνεται δέ, ὅτι τὸ χώρισμα τοῦτο καὶ ἡ πύλη δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς, τοῦ βράχου σχηματίζοντος θόλον (εἰκ. 87, 88)· τότε ἡ κυρία εἴσοδος θὰ ἦτο ἡ πρώτη πύλη. Ἀλλ' ἔπειτα, εἴτε διότι ἔπεσεν ὁ θόλος εἴτε

Εἰκ. 81. Τομή ΑΒ τῆς κατακόμβης (δυτικὴ ὄψις).

δι' ἄλλον λόγον, ἐκτίσθη ἡ δευτέρα αὕτη πύλη, ἄλλως ἢ ἡ πρώτη, δηλ. διὰ λίθων ἀργῶν εὐτελῶν, οὓς ἀποφεύγουσι πάντες οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ χρόνοι νὰ τειγίζωσιν εἰς ὁρατὰ μέρη τοίχων κτιρίων.

Τὸ περαιτέρω εἶνε ἅπαν λαξευτὸν· διαιρεῖται δὲ εἰς τρία μέρη (εἰκ. 79): α) σταυροειδὲς τὴν κάτωσιν λάξευμα θολωτὸν (ἀρχαὶ τῶν θόλων ἐσφύζοντο πλείο-

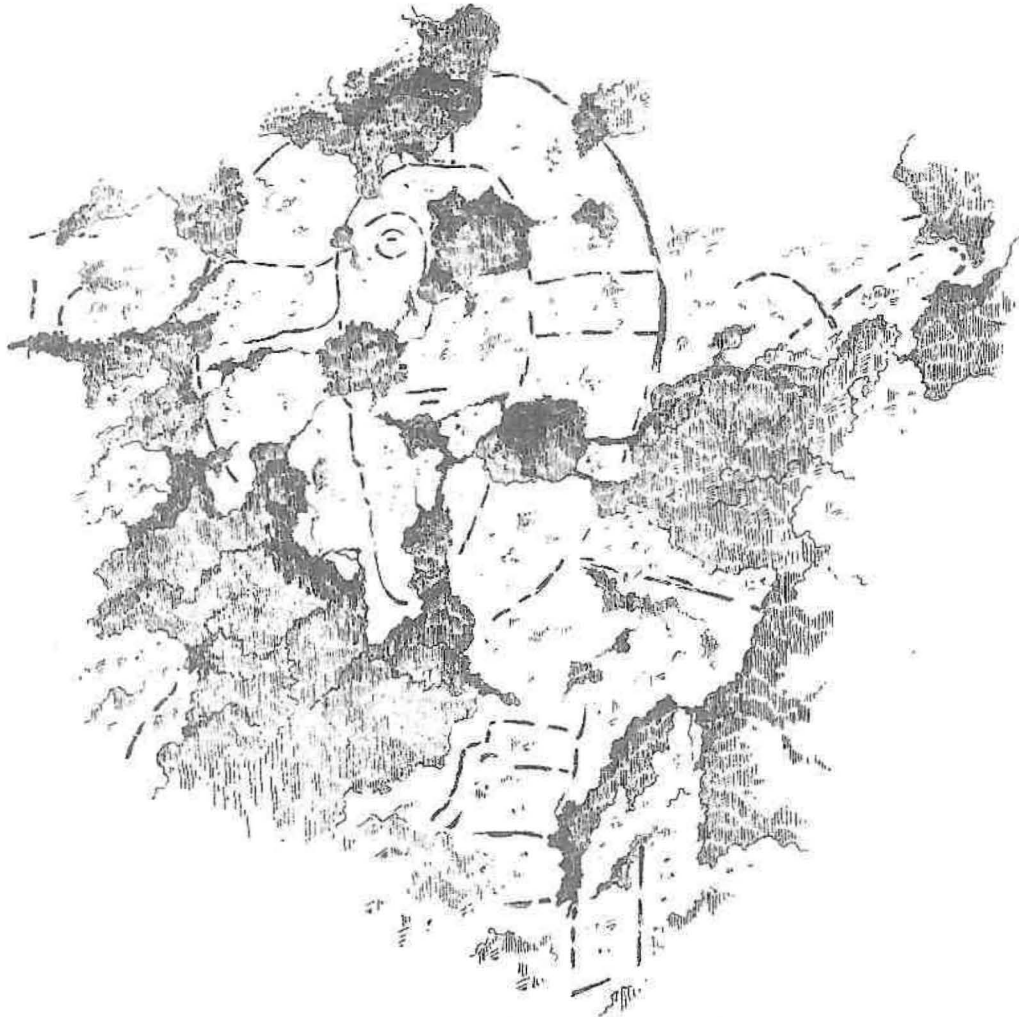
Εἰκ. 82. Τομή ΑΒ τῆς κατακόμβης (ἀνατολικὴ ὄψις).

νες ἐκατέρωθεν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς) διατηροῦν πανταχοῦ λείψανα ἀσβεστοκονιαμάτων β) δρόμον λαξευτὸν θολωτὸν μήκους 6.10, πλάτ. 0.80 - 0.70 καὶ ὕψους 1.40· γ) μυχὸν βαθύτερον συνθέτου σχήματος.

Τὸ πρῶτον (α) εἶνε σηκὸς (cella) ταπεινότερος τοῦ προδόμου καὶ τοῦ κατωφλίου 0.30, ἔχει δὲ ἀριστερὰ τῷ εἰσιόντι (δυτικὴ πλευρὰ) δύο ἀψίδας, μίαν μὲν ἐν μορφῇ μύακος (κόγχην) μήκους 1.22, βάθους 0.45, ἔχουσιν τὸ δάπεδον 0.95

ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τοῦ σηκοῦ, ἐτέραν δὲ ὡς καθαρὰν καμάραν (arcosolium) μήκους 2.00 μ. καὶ βάθους 1 μ., ἔχουσιν βάσιν τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ (ὄρα τὴν τομὴν AB ἐν εἰκ. 81 καὶ τὰς εἰκ. 84, 87).

Ἡ δεξιὰ τῷ εἰσιόντι (ἀνατολικῇ) πλευρᾷ (ὄρα τὴν τομὴν AB ἐν εἰκ. 82 καὶ τὰς εἰκ. 84, 87, 88) ἔχει ἀπέναντι τῆς δευτέρας ταύτης καμάρας μύακα ἰσο-

Εἰκ. 83. Τοιχογραφία τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ἀνατολικῷ μύακι τῆς κατακόμβης.

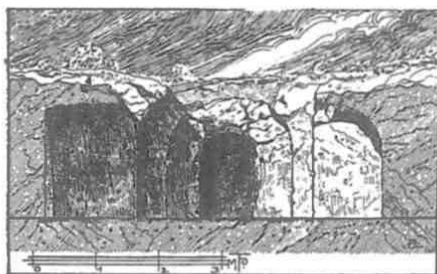
μεγέθη περίπου, ἐπὶ τῶν ἀσβεστοκονιαμάτων τοῦ ὁποίου διακρίνεται γραμμικῶς ἐξωγραφημένον διὰ μέλανος χρώματος ὄρειδες τὸ προσχέδιον τοῦ προσώπου (χαμηλότερον ἐλάχιστα ἴχνη ἱματισμοῦ) τοῦ Χριστοῦ παγωνοφόρου (εἰκ. 83) περιβαλλόμενον ὑπὸ σταυρωτῆς ἄλῳ, ὁ σύμβολον, ληφθὲν ἐκ τῶν ἡλιακῶν θεῶν τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, εὐρίσκομεν κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτοκρατορικὰς κεφαλὰς (ὄρα Stephani Nimbus und Strahlenkranz· Kräcke Der Nimbus 1905

πίν. I) καὶ εἶτα εἰς τὸν Χριστὸν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. τὸ πρῶτον (δρα τὸ πινάκιον Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου παρὰ Dalton Catal. of the early Christ. antiqu. of the Brit. Mus. ἀριθ. 916 σ. 159 ἐξ. καὶ πίν. 33 Wulff Altchristl. und Byzant. Kunst σ. 12. Γ. Σωτηρίου *Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ* σ. 106 ἐξ. Bréhier *L'art chrétien* 73 ἐξ.). Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς εἶνε τὰ συντομογραφήματα $\overline{\text{IC}}-\overline{\text{XP}}$, ὑψηλότερον δὲ (ἔξω τῆς εἰκ. 83) δεξιὰ δύο κκ καμπυλόγραμμα ἱκανῶς.

Ἐντεῦθεν τοῦ μύακος τούτου δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος ἄλλος μικρὸς ὡς εἰς τὴν ἀπέναντι πλευράν, ἀλλὰ πλὴν ὁδόντος τινὸς ἔχοντος βάσιν ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου 0.90, θολωτὴ ὁπὴ (εἰκ. 82, 88) ἀγούσα ἀνηφορικῶς κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ κατηφορικῶς πρὸς τὸν δεξιὰ τοῦ προδόμου χώρον, τὸν προσιτὸν διὰ τῆς πρώ-

της μνημονευθείσης πλαγίας θύρας. Ἴσως ἡ ὁπὴ αὕτη ἀνήρχετο ποτε μέχρι τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου καὶ ἐχρησίμευε πρὸς ἀερισμὸν τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ παρὰ τὴν πρῶτην πύλην χώρου, ἴσως δὲ καὶ πρὸς φωτισμὸν (*luminare*).

Αἱ δύο ἀπέναντι ἀλλήλων κείμεναι μεγάλαι ἀψίδες μετὰ τοῦ ἐπιμήκους σηκοῦ ἐκτεινομένου καὶ πέραν αὐτῶν ὁδοντωτῶς, ἀποτελοῦσι τὸ

Εἰκ. 84. Τομὴ ΔΓ τῆς κατακόμβης (βορρεια θύρα)

ὅλον σταυρωτὸν σχῆμα τῆς κατόψεως τοῦ κυρίου λαξεύματος, ὅπερ διὰ τε τὸ σχῆμα τοῦτο καὶ τὴν εἰκόνα μάλιστα τοῦ Χριστοῦ πρέπει πάντως νὰ ἦτο χώρος ἔχων ἱερότητά τινα.

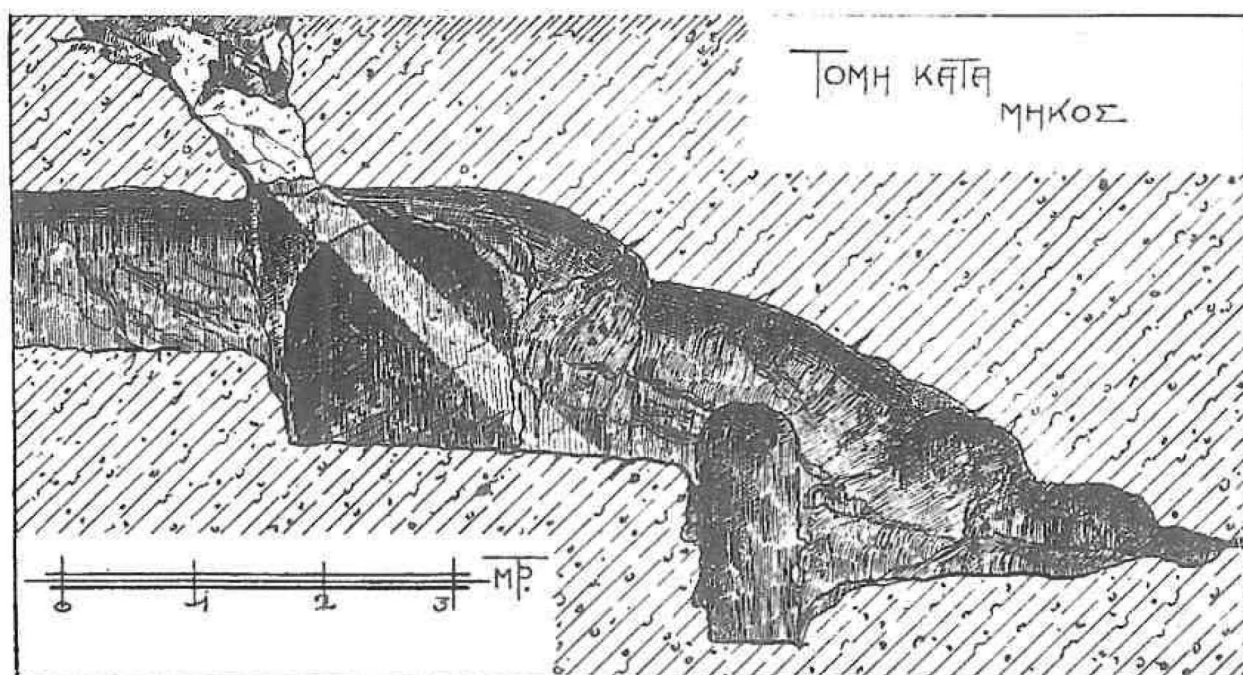
Αἱ ἀρχαὶ τοῦ λαξευτοῦ εἰς τὸν βράχον·θόλου, δι' οὗ ἐκαλύπτετο ὁ σηκὸς οὗτος, σφρῳζόμεναι, ὡς εἶπον, περισσότερον κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς. ἦσαν εἰς ὕψος 1.80 ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ὥστε πρὸς τὸ κέντρον ἐγίνετο τὸ ὕψος μεῖζον.

Ἀπέναντι τῆς εἰσόδου τοῦ σηκοῦ εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ (πρβλ. καὶ τὴν τομὴν ΔΓ εἰκ. 84 καὶ τὰς τομὰς εἰκ. 85, 86) ἴσως ἐσχηματίζετο ἀρχικῶς ἀπλὴ καμάρα, ὥστε ὁ ὅλος σηκὸς νὰ ἦτο οἶονεῖ cella trichora, ἔπειτα δὲ ἡνοίχθη ἐντεῦθεν περαιτέρω ὁ θολωτὸς δρόμος (β), διευθυνόμενος ἐν γραμμῇ οὐχὶ ἐντελῶς εὐθείᾳ πρὸς βορρᾶν. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον κατέρχεται οὗτος βαθμίδα (0.80), τέμνων ἴσως προγενέστερον καταργηθὲν *arcosolium*, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸν ἐκεῖ χώρον, ἔχων ἀριστερὰ σύνθετον ταφικὸν βεβαίως θάλαμον (*cubiculum*) μήκους 3.25 προσιτὸν δι' εἰσόδου πλάτους 1.95 (δρα καὶ τὴν εἰκ. 85 καὶ τὴν κατὰ πλάτος τομὴν ΕΖ εἰκ. 86), καταβαίνων δ' εἰς ἀπόστασιν 1.40 περαιτέρω βαθύτερον (1.50), σχηματίζει τάφον (*loculum*=τόπον, πρβλ. Fouilles de Delphes III II.

177 Deissmann *Licht von Osten*³ 149 *Notizie degli scavi* 1905 σ. 397· 1907, σ. 755 ἐξ. κ. α.) ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς διατεθειμένον μήκους 1.90 καὶ πλάτους 0.60 - 1.00, οὐ τὸ δυτικὸν ἄκρον εἰσχωρεῖ θολωτῶς εἰς τὸν βράχον. Τὸ λάξευμα προχωρεῖ 0.80 (πλάτ. 1 μ.) καὶ πέραν τοῦ τάφου, ὅστις εἶνε 0.60 βαθύτερος τοῦ δαπέδου τοῦ ἀκροτάτου τούτου μυχοῦ, ἐσχισμένου ὑπὸ σεισμῶν περαιτέρω.

Τί ἦτο τὸ κατασκεῦασμα τοῦτο;

Ὅτι δὲν εἶνε παλαιόν, φαίνεται ἐκ τῶν ἀσβεστοκτίστων τοίχων αὐτοῦ, ἐν οἷς χρησιμοποιεῖται καὶ εἰς σημαντικὰ μάλιστα μέρη αὐτοῦ, ὡς αἱ παραστάδες

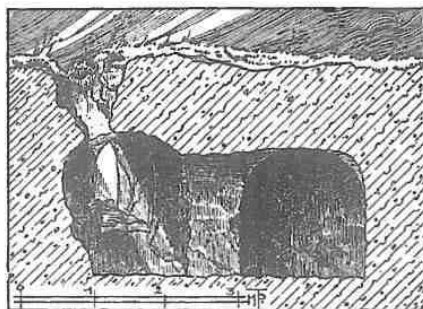

Εἰκ. 85. Τομή ΒΘ τῆς κατακόμβης (δυτικὴ ὄψις).

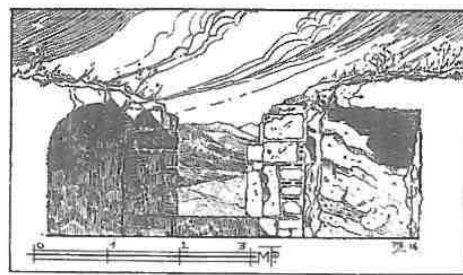
τῆς θύρας, ὁ ἐντόπιος κροκαλοπαγίης, ὃν εἰς οὐδέν, ὡς εἶπομεν, κτίριον «ἐλληνικὸν» ἐξακριβοῦμεν ὑπάρξαντα ἐν Θήβαις ἔξω τῶν θεμελίων. Ὅτι εἶνε χριστιανικόν, δεικνύει ἡ κάτοψις αὐτοῦ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ οἱ τάφοι, μεθ' ὧν συνάπτεται ἀδιασπάστως.

Ἐπειδὴ ὁ σηκὸς εἶνε ἐστραμμένος ἀπὸ Ν πρὸς Β, οὐχὶ δὲ ἀπὸ Δ πρὸς Α, δὲν δύναται νὰ εἶνε ναός, νομίζω. Χρησιμεύων ὅμως ὡς προθάλαμος διὰ τὸν ἐσωτερικὸν μυχὸν τὸν προσιτὸν διὰ τοῦ θολωτοῦ δρόμου, δεικνύει, ὅτι ἦτο χῶρος ὑπηρετικὸς εἰς τὰς νεκρικὰς τελετάς. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὡς γινώσκει ἤδη ὁ ἀναγνώστης καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων, δι' ὧν ἐκαλέσαμεν τὰ συστατικὰ τοῦ λαξεύματος μέρη, ὅτι πρόκειται περὶ μικρᾶς κατακόμβης χριστιανικῆς, ἀναγομένης βεβαίως εἰς χρόνους, καθ' οὓς τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα τῶν χριστιανῶν δὲν ἐτελοῦντο ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως. Ἡ σμικρότης δ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὀλιγάριθμον

τῶν τάφων δηλοῖ, ὅτι αὕτη ἦτο κοιμητήριον οὐχὶ κοινόν, ἀλλ' οἰκογενείας τινός. ὥς ἦσαν ἐν γένει πᾶσαι αἱ κατακόμβαι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀνατολικὴ καμάρα τοῦ σηκοῦ θὰ ὑπηρετεῖ καὶ ὥς ἱερὰ ἀψὶς κατὰ τὴν μυστικὴν λατρείαν τῶν διωκομένων τότε χριστιανῶν, ἢ κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ

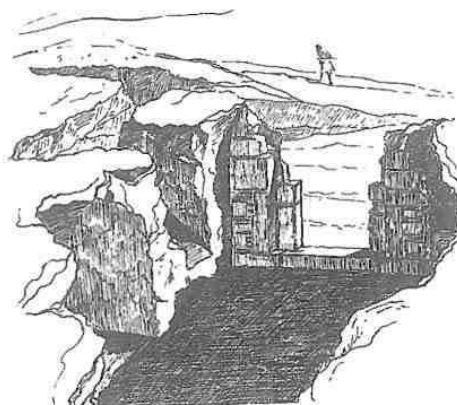
Εἰκ. 86. Τομὴ EZ τῆς κατακόμβης (νοτ. ὀψις).

Εἰκ. 87. Τομὴ ΓΔ τῆς κατακόμβης (νοτία ὀψις).

Δ' αἰῶνος γενικευθεῖσαν καὶ ἀκμάζουσαν λατρείαν τῶν μαρτύρων (Pfister *Religionskult* 621 ἐξ. Usener *Gotttern.* 251).

Ὁ θόλος τοῦ σηκοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ κατεσκευάσθῃ ἐξ ἀρχῆς τόσον ἐπιπολαίως πρὸς τὸ νῦν ἔδαφος τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι

Εἰκ. 88. Ὅψις ἐκ τῶν ἐνδον τοῦ σηκοῦ τῆς κατακόμβης πρὸς ΝΑ.

δὲν ὑπάρχει ὑπόλοιπος βράχος πρὸς κατασκευὴν τῆς κορυφῆς τοῦ θόλου. Ὡστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ λόφος ἦτο ὑψηλότερός πως καὶ ὅτι ἀπεκόπη ἡ κορυφή αὐτοῦ ταπεινωθείσης τῆς ἀρεᾶς εἰς χρόνους νεωτέρους τῆς κατασκευῆς τῆς κατακόμβης, ἔπειτα δὲ ἠνοιχθήσαν ἐπάνω οἱ σιροί, ὧν τοῦ ἐνὸς τὸ στόμιον, σωζόμενον, προϋποθέτει ἐπιφάνειαν τοῦ λόφου τὴν σημερινήν.

Κατὰ ταῦτα δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἂν οἱ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου ἀσβεστόκιστοι τοῖχοι (σ. 111) περιέφρασσον τὴν ἀρεᾶν καὶ τὸ ἐπαύ-

λιον ἐπιφανοῦς χριστιανοῦ, ὅστις ἀνοίξας τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ κοιμητήριον ἐσχημάτισε συγχρόνως καὶ μυστικὸν τόπον λατρείας διὰ τοὺς διωκομένους ὁμοδόξους, ἢ ἂν εἶνε μεταγενέστεροι, σύγχρονοι τῶν σιρῶν.

Ἡ χρονολογία τῆς κατασκευῆς τῆς κατακόμβης ταύτης κεῖται μεταξὺ τῶν

χρόνων της πρώτης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἑλλάδι καὶ δὴ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τῆς ἐν γένει καταπαύσεως τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς ἐν κατακόμβαις. Ἡ κατάπαυσις δὲ αὕτη πρέπει, νομίζω, νὰ ἐπῆλθε πρωῒμως ἐν Ἑλλάδι καὶ μάλιστα εὐθὺς ὡς ἔπαυσαν οἱ διωγμοὶ καὶ ἐξενίκησεν ὁ χριστιανισμός. Μόνον ἐξ ἀνάγκης, φαίνεται, προσωκειώθησαν ἐνταῦθα τὸν ἰδιάζοντα τοῦτον τρόπον ταφῆς οἱ χριστιανοὶ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι πλούσια τοιαῦτα συστήματα ταφῶν ὡς π. χ. ἐν Ῥώμῃ. Ἡ νεωτεριστικὴ θεραπεία τῆς ἀνάγκης δὲν κατώρθωσε νὰ γίνῃ ἔθος, οὐδ' ἰσχύουσιν αἱ κατακόμβαις τῆς Μήλου¹, τῶν Κεγχρεῶν² καὶ εἴ τις ἄλλη³ νὰ ἀναιρέσωσι τὴν κρίσιν αὐτὴν προκειμένου περὶ χώρας ἐκτενοῦς. Ἡ περίοδος δέ, καθ' ἣν ἐτρομοκρατοῦντο οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπλανῶντο ἐν σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς (ἐπιστ. π. *Εβρ.* 11, 37 ἐξ.) διωκόμενοι, κακουχούμενοι καὶ ὑβριζόμενοι, εἶνε βεβαίως παλαιότερα τῆς κατισχύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τῶν Θηβῶν, κυρίως τεμάχια ἀγγείων (πινακίων) βυζαντιακῶν, στιλπνῶν τὴν γάνωσιν καὶ χαρρακῶν τὸν κόσμον, εὐρεθέντα εἰς τὰ χώματα τὰ πληροῦντα τὸν σηκόν, δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι χρονολογοῦσιν αὐτὸν τοῦτον, ἅψ' οὐ δύνανται νὰ εἶνε καὶ νεώτερα τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ. Καὶ τούτων δὲ ἡ χρονολογία δὲν εἶνε ὠρισμένη⁴ ἀκριβῶς (πρὸλ. Ebersolt ἄνω σελ. 110 καὶ Annual 1910-11 σελ. 23 ἐξ. Wallis Byzant. ceramic), διαφέρουσι δὲ ἀντικρυσ τῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τε καὶ τοῦ Νεωτέρου πηλίνων καὶ διὰ κακοῦ βερνικίου ἐλληνικοῦ βεβαμμένων ἢ ἐντελῶς ἀβαρῶν οἰνοχοῶν τῶν εὐρισκομένων ἐν ἀττικοῖς τάφοις (δρα ἄνω σ. 104), περὶ ὧν ἐπίσης θὰ γράψω ἄλλαχού.

Ὁ ἔξω τοῦ σηκοῦ τάφος (ἄνω σ. 112-3) οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε. Ὁ ἐν τῷ μυχῷ τῆς κατακόμβης ἦτο ἀνεσκαμμένος ἤδη πρὸ χρόνου μακροῦ, ἐπειδὴ εἰς τὸ βόρειον τέρμα τοῦ θολωτοῦ δρόμου εἶχε γίνῃ ῥῆγμα ἄνω (δρα τὰς εἰκ. 85, 86), δι' οὗ διεφάνη τὸ ὑπόγειον κοῖλον καὶ προῦκάλεσε τοὺς τυμβωρύχους. Ἴσως καὶ ἡ καμάρα καὶ ὁ θάλαμος καὶ τὸ ἀκρότατον μέρος τοῦ μυχοῦ ἦσαν ἐπίσης θῆκαι καὶ περιεῖχον νεκρούς, ἀλλ' οὐδὲν λείψανον εὑρομεν.

Παρατηρήσαμεν ὁμῶς ἄλλοτε (*Αρχ. Εφημ.* 1909 σ. 117 ἐξ. σημ. 3), ὅτι ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μ. Χ. εἶχεν ὑπερισχύσει τοῦ ἀρχαίου θρησκευματος ἐν Θήβαις, ὑπῆρχε δ' ἐνταῦθα ἐπίσκοπος ὁ Ἰούλιος τῷ 347, τῷ δὲ 431 ὁ Ἀνύσιος ὑπογράφει ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἐφέσου « Ἀνύσιος ἐπίσκοπος τῆς

¹ Ross Inselreisen σ. 45. Bayet B. C. H. 1878 σ. 347 ἐξ. πίν. 20 Comptes rend. d. congr. intern. d'arch. Athènes 1906 σ. 314 Wulff Altchr. und Byz. Kunst σ. 22.

² Compt. rend. f. ἄ. σ. 318.

³ Τῆς Χαλκίδος ἴσως κατὰ Kaufmann ε. ἄ. σ. 96 κατὰ τὸν Strzygowski RQS 1890.

⁴ Δείγματα τούτων θὰ δημοσιεύσω ἄλλαχού.

κατὰ Θήβας ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα» (ἐν Θεσπιαῖς ἦτο τῷ 458 ἐπίσκοπος ὁ Ρουφῖνος, ἐν δὲ Τανάγρα ὁ Ἡσύχιος), ὥστε τὸ χριστιανικὸν θρησκευμα καὶ ἡ χριστιανικὴ λατρεία δὲν ἀπῆντων τότε κωλύματα, αἱ δὲ κρυφαὶ ἐκκλησίαι τῶν Θηβῶν καὶ αἱ κατακόμβαι (πρβλ. καὶ κατωτέρω τὸν 28 μυκηναϊκὸν τάφον τοῦ Κολωνακίου), τεκμήρια τῶν τυραννουμένων χριστιανῶν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε νεώτερα οὔτε σύγχρονα τῶν χρόνων ἐκείνων ἰδρύματα, ἀλλὰ παλαιότερα· ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς τὴν ὑπεροχὴν εἶχον ἐν τῷ τόπῳ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας, καθ' οὓς ἐγίνοντο οἱ διωγμοὶ ὅχι μόνον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐπισήμως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν, οὐχὶ τόσον σκληροὶ καὶ αἱματηροὶ οὗτοι, ἀλλὰ σφόδρα ἐνοχλητικοί. Οἱ χριστιανοὶ παρεκωλύοντο ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, ἐνεπαίζοντο, ὑβρίζοντο· οἱ τάφοι αὐτῶν ἐβεβηλοῦντο. Διὰ τοῦτο τότε εἶχον ἀνάγκην νὰ προσφεύγωσιν εἰς κρυφίας ἐκκλησίας ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν εὐδαιμονεστέρων ὀπαδῶν τῆς νέας θρησκείας καὶ εἰς τρώγλας καὶ ὅπας τῆς γῆς. Τότε ἦτο ἀνάγκη νὰ κρύπτωσι τοὺς τάφους αὐτῶν εἰς ὑπόγεια κοιμητήρια ἢ κατακόμβας, ὥς ἴδρουν εἰς διάφορα σημεῖα ἀκολουθοῦντες κατὰ τοῦτο τὰς συνηθείας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐπίσης δὲν εἶχον ὠρισμένα καὶ περικλειστα νεκροταφεῖα, ἀλλ' ἔθαπτον εἰς διαφόρους τόπους περὶ τὰς πόλεις, μάλιστα δὲ παρὰ τὰς ὁδοὺς. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ χριστιανικοὶ τάφοι εὐρίσκονται διεσπαρμένοι πανταχοῦ, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου νεκροταφεῖον, ἀποτελοῦν σύνολον, εἶνε ἀκριβῶς διὰ τοῦτο νεώτερον τῶν χριστιανικῶν τάφων, οὓς εὐρίσκομεν κατεσπαρμένους καὶ κρυπτοὺς εἰς τοὺς περὶ τὰς Θήβας λόφους. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει περὶ τῶν τάφων τῆς Παναγίας Λόντζας (ὄρα ἄνω σ. 65 σημ.) καὶ περὶ ἄλλων εὐρεθέντων ὑπ' ἐμοῦ κατὰ τὸν παρὰ τὰς Προιτίδας μικρὸν νῦν Ἀγ. Γεώργιον καὶ ἄλλων πρὸ τοῦ Μουσείου τούτων κειμένων καὶ ἀνηκόντων εἰς τὸ ἐνοριακὸν οὕτως εἰπεῖν νεκροταφεῖον τῆς ἐγγὺς ἡρειτωμένης Ἀγ. Ἐλεούσης, ἥς ψηφιδωτόν τι καλλιτέχον δεικνύον ὠκεανὸν μετ' ἰχθύων, ἄξιον δ' ἀνασκαφῆς καὶ μελέτης, ἐκτείνεται ὑπὸ τὴν νέαν ἀμαξιτὸν μέχρι τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου ἀπέναντι τῆς πύλης αὐτοῦ τούτου.

Ἡ ταφικὴ κατακόμβη τῶν Θηβῶν ἰδρῦθη βεβαίως ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Ε' αἰῶνος χρόνοις· ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἔπαυσεν ἡ χρῆσις αὐτῆς μετὰ τὴν ὀριστικὴν κατῆλυσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ καθιερωθέντες οὕτω τόποι δὲν ἀπώλεσαν τὴν ἱερότητα αὐτῶν. Εἶνε μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἡ κατακόμβη τῶν Θηβῶν ἦτο «μαρτύριον», περιεῖχε δηλ. λείψανα μαρτύρων, ὧν ἡ λατρεία, ὡς εἴπομεν, ἐγενικεύθη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος. Μέχρι τίνος χρόνου ἐλειτούργει, οὐχὶ ὡς τόπος ταφῆς, ἀφ' οὗ εἶνε τόσον μικρὰ καὶ τόσον ὀλίγους τάφους ἔχει, ἀλλ' ὡς τόπος λατρείας, εἶνε ἄγνωστον. Ἀλλ' ὁ κακὸς οἰκοδομικὸς τρόπος τῆς ὑστερογενοῦς

νοτίας πύλης τοῦ σηκοῦ, διακοπτοῦσης θόλον (ὄρα ἄνω σ. 114), ὅλως διάφορος τοῦ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ προθαλάμου, ἀπαιτεῖ, νομίζω, πάροδον αἰώνων τινῶν. Ἀνάλογον δὲ χρόνον ὑποδεικνύει καὶ ὁ ἄγαν σφηνοειδῆς πώγων τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ¹.

Τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν κατακομβῶν ἐν Θήβαις πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν κατάστασιν, ἣν γινώσκουμεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ πρώτου ἐπισκόπου τῶν Θηβῶν Ρούφου «τοῦ ἐκλεκτοῦ»². Οὗτος ἐμαρτύρησεν ἔπειτα κατὰ τινα τῶν διωγμῶν πιθανῶς. Ὁ διωγμός, ὃν ἔκαμεν ὁ Νέρων τῷ 64, περιορίζεται συνήθως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν εἰς μόνην τὴν Ῥώμην, ἐνθα ὑπῆρχε καὶ ἡ αἰτία αὐτοῦ ἦτοι ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἀποδοθεῖσα πυρπόλησις τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, γενικὴ τις ἐξέγερσις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου κατὰ τῶν χριστιανῶν καθ' ὅλον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, πιθανὴ καὶ ἐξ ἀπλοῦ φανατισμοῦ, εἶνε εὐλογος καὶ ὡς ἀκολούθημα τοῦ ἐν Ῥώμῃ γενομένου διωγμοῦ. Τὸ μαρτύριον τοῦ Ρούφου δὲν δύναται νὰ ἀναγῇ εἰς ἄλλους χρόνους ἢ τοὺς μέχρι Δομετιανοῦ περιόπου³.

Ὁ τύπος τοῦ πωγωνοφόρου Χριστοῦ τῆς τοιχογραφίας τῆς κατακόμβης δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸ τυπικὸν ἤδη καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος (Dalton ἔ. ἄ. Σωτηρίου ἔ. ἄ.) ἴσως μάλιστα καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Γ' αἰῶνος (Kaufmann ἔ. ἄ. 377 ἔξ. Bréhier ἔ. ἄ. 41). Καὶ ἡ ἀτεχνία δὲ τοῦ μονοχρώμου μέλανος περιγράμ-

¹ Ὅρα καὶ τὴν κρυπτὴν «ἐκκλησίαν» τοῦ μνηναϊκοῦ τάφου 28 τοῦ Κολωναίου, ἣτις ἐλείτουμεν μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου τοῦλάχιστον αἰῶνος.

² Παύλου ἐπιστ. πρὸς Ῥωμ. κεφ. 16. Cabrol Diction. d'Archeol. chretienne λ. Achaïe σ. 332 ἔξ. Ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Μνηαίου — 8 Ἀπριλίου — λέγεται «Ρούφος τῶν Θηβῶν κοσμήσας θρόνον πάλαι», ἐν δὲ τῷ συναξαρίῳ «ὁ δὲ Ρούφος, οὗ καὶ αὐτοῦ μέμνηται ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ, ἐπίσκοπος τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεως τῶν Θηβῶν ἐγένετο». Ὅρα καὶ Le Quien Oriens Christ. II σ. 207 ἔξ. Ὁ Συναξαριστὴς τοῦ Νικοδήμου 1819 τόμ. Β' σ. 270 λέγει, ὅτι τὸ μαρτύριον τοῦ Ρούφου ἐορτάζεται καὶ τῇ 10 Νοεμβρίου, ἐν δὲ σελ. 244 λέγει, ὅτι ὁ Ρούφος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Νέρωνος. — Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ὕμνωδοῦ τοῦ Μνηαίου «Οἶκος ἐδείχθη φωτοειδής, Ρούφε παναοίδιμε, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος ναοὺς κατηδάφισας καὶ ἐδομήσω Κυρίῳ ἐκκλησίας» ἀληθεύει μόνον ὡς πρὸς τὴν ἰδρυσιν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἢ τῶν κρυφίων ἰδρυμάτων λατρείας, ὡς ἐν Θήβαις. Τὸ ἕτερον μέρος περὶ κατεδαφίσεως ἀρχαίων ἐλληνικῶν ναῶν ἢ εἶνε εἰκονικὴ ἔκφρασις ἢ προσαρμόζεται πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ ὕμνωδοῦ μᾶλλον καὶ πρὸς τὰς ἀτελεῖς ἱστορικὰς γνώσεις αὐτοῦ· διότι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ρούφου οἱ χριστιανοὶ δὲν εἶχον οὔτε τὴν δύναμιν οὔτε τὴν τόλμην πρὸς τοιαῦτα πραγματικὰ ἀνατρεπτικὰ ἐπιχειρήματα.

³ Ὅτι δὲ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνωνται ἐπίσημοι διωγμοί, ἵνα φονευθῶσι χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ ἀπλοῦς ὀχλοκρατικὸς θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἠδύνατο νὰ ἀγάγῃ εἰς μαρτύριον θανάτου τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νέας θρησκείας, δεικνύει ἐν τῷ μέτρῳ τῆς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ τὸ συναξάριον τοῦ ἐπισκόπου Νέων Πατρῶν Ἡρωδίου μαρτυρήσαντος τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ὁ Ρούφος «πολλοὺς δὲ τῶν Ἑλλήνων διδάσκων (ὁ Ἡρωδίου) καὶ ἐπιστρέφων πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, φθονηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ὑπέστη πολλά. Ἐπιστάντες γὰρ μετὰ τῶν εἰδωλολατρῶν, πρῶτον μὲν ἔτυψαν αὐτὸν ἰσχυρῶς καὶ λίθοις τὸ στόμα αὐτοῦ συνέτριψαν. Ἐἶτα ξύλοις κρουσθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατὰ κεφαλῆς, ὕστερον μαχαίρᾳ κατασφάττεται». Γενικῶς δὲ περὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τελειωθέντων ἐξ μαρτύρων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ρούφος, λέγει: «Ἐν μὲν τοῖς ἡμέρᾳ διαφόρως οὗτοι τιμωρηθέντες ὑπὸ Ἰουδαίων καὶ Ἑλλήνων, ἐν Κυρίῳ ἐτελειώθησαν».

ματος τῆς τοιχογραφίας, ὃ θὰ ἐνεδύετο, νομίζω, καὶ ἄλλα χρώματα ἐξαφανισθέντα, δεικνύει, ὅτι ἡ τοιχογραφία δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τοὺς δύο πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας. Φαίνεται μοι λοιπὸν διὰ τὸν ἄγαν σφηνοειδῆ πώγωνα, ὅτι κατέρχεται εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, καθ' οὓς ὡς εἶπον, ἐξηκολούθει ἡ κατακόμβη ὡς μαρτύριόν τι λειτουργοῦσα.

Τὰ συντομογραφήματα IC - X[P, καμπυλόγραμμα ὄντα, δεικνύουσιν ἐπίσης, εἰ καὶ ἡ τοιαύτη γραφή δὲν εἶνε ἄγνωστος καὶ ἐν πρωϊμοῖς χρόνοις (Kaufmann ἔ. ἄ. 665 ἔξ.) εἰς χαράγματα μάλιστα, ὅτι ἡ εἰκὼν εἶνε νεωτέρα. Ὡς συντομογραφήματα δὲν εἶνε ἀπροσδόκητα καὶ εἰς πρωϊμοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ τὸ ἔτι ἰσχυρότερον συντομογράφημα χιρῶ ἐμφανίζεται ἤδη ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν πρώτων Κωνσταντίνων (Kaufmann ἔ. ἄ. 640)¹.

Τὸ σταυροειδὲς σχῆμα τῆς κατόψεως τῆς κατακόμβης, δὲν σημαίνει πολὺ, νομίζω, ἐπειδὴ ἀψιδωτοῦ σταυροῦ σχῆμα ἔχουσι καὶ προχριστιανικαὶ ἐβραϊκαὶ κατακόμβαι (Wulff ἔ. ἄ. 18 ἔξ. πρβλ. 22, 27) καὶ ἄλλα δὲ ταφικὰ κατασκευάσματα (π. χ. Monum. ant. 1912-13, σ. 332). Ὁ σταυρὸς ὅμως ἐν γένει εὗρεθεις τὸ πρῶτον εἰς τὴν γελοιογραφίαν τοῦ Παλατίνου λόφου καὶ προσλαβὼν ἔπειτα ὡς «κυριακὸν σημεῖον» ἱκανὴν σημασίαν, ὥστε καὶ φανερὸς νὰ ὑπάρχῃ εἰς κατακόμβας ἀπὸ τοῦ Β' μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος σποράδην, ἀπέβη ἐπὶ Θεοδοσίου Β' κοινὸν τοῦ χριστιανισμοῦ σύμβολον (ᾄδω σ. 110). Τούτου τοῦ γεγονότος προηγήθη ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐξάγνισις τις διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ σταυροῦ ὡς ὀργάνου θανατώσεως τῶν κακούργων.

Οἱ τάφοι, οἵτινες κεῖνται sub divo ἐπὶ τοῦ λόφου, ἀνήκουσιν εἰς χρόνους χριστιανικοὺς ἀγνώστους, ἀλλ' ἴσως ποτὲ ἀπετέλεσαν μετὰ τῆς κατακόμβης ἐν ὅλῳ κοιμητήριον περιβεβλημένον ὑπὸ τοίχου (area cincta), οὗ τὸ λείψανον εἶδομεν (ᾄδω σ. 111 πρβλ. δὲ καὶ σ. 118), καθ' ὃν τρόπον ἐγίνοντο τοιαῦτα μεικτὰ κοιμητήρια ἐν Ῥώμῃ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ ἔπειτα (Wulff ἔ. ἄ. 48).

¹ Συντομογραφίας εἶχον καὶ οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ μάλιστα οἱ Ῥωμαῖοι, ταύτας δὲ ἐγίνωσκον καὶ αἱ ἑλληνικαὶ χώραι ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν νομισμάτων τουλάχιστον, ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἀπλῶς ἐπεξέτειναν τὴν χρῆσιν αὐτῶν εἰς ἐπιγραφικοὺς τινὰς κοινούς τόπους.

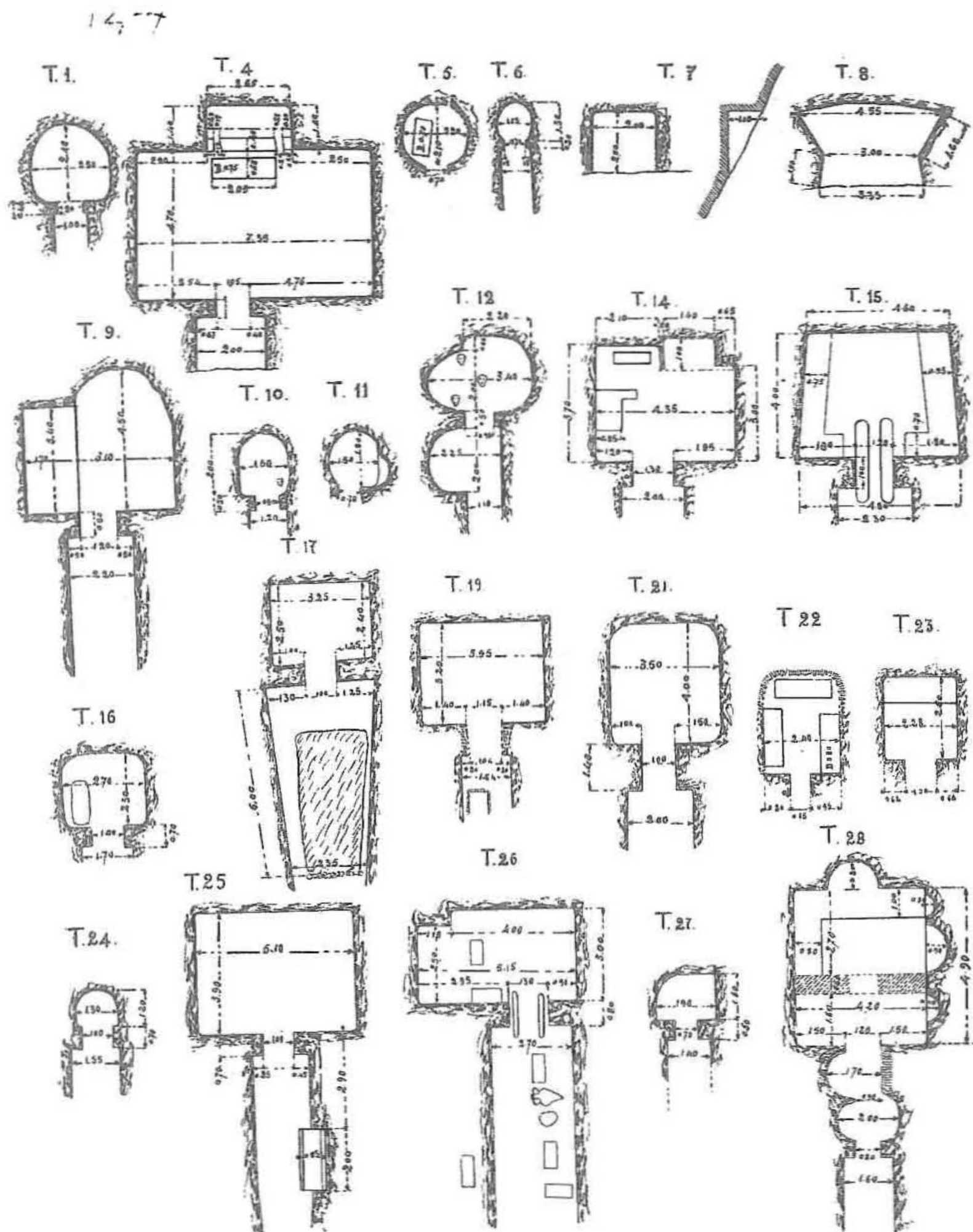
Ζ' ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΟΛΩΝΑΚΙΟΥ Ἡ ΑΓ. ΑΝΝΗΣ (Εἰκ. 89)

«Κολωνάκι» λέγεται ὁ ἀμέσως πρὸς Ν τῆς νῦν πόλεως, τῆς Καδμείας, ὑπὲρ τὴν δεξαμενὴν τοῦ ὑδραγωγείου αὐτῆς ὑψούμενος διακριτὸς ὑπὲρ τοὺς πέριξ λόφος. Ἐπ' αὐτοῦ εἶνε ἡὑπερπισμένον ἀλώνιον ἱκανῶς παλαιόν (σ. 111), κρύπτον βυζαντιακοὺς τάφους, πέριξ δὲ κατὰ τὰς κλιτῆς εἶνε σπηλαιώδεις ἢ θαλαμοειδεῖς λαξευτοὶ ἐν τῷ βράχῳ μυκηναϊκοὶ τάφοι¹. Πρὸς Β μετὰ Κολωνακίου καὶ τῆς πόλεως ἦσαν αἱ κατεδαφισθεῖσαι Καμάραι τοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως, μεσαιωνικῶν χρόνων ἔργον, ἀνθ' οὗ ἰδρύθη ἐπὶ τῆς Β κλιτύος τοῦ Κολωνακίου μικρὰ δεξαμενὴ, ἐξ ἧς ὑδραγωγεῖον διὰ σιδηρῶν σωλῆνων ἄγει ὑπογείως τὸ ὕδωρ μέχρι καὶ τοῦ ὑψίστου σημείου τῆς Καδμείας².

Τὸ Κολωνάκι, ἔχον παρὰ τὸν ἀνατολικὸν πόδα τὴν νέαν εἰς Ἀθήνας ἀμαξιτόν, ἐξακολουθεῖ ὡς λοφώδης γραμμὴ ἀνώμαλος μέχρι τῆς γεφύρας, ἐξ ἧς ἀποσπᾶται ἢ εἰς Τάχυν (Ποτνιάς) ὁδός. Καὶ τῆς λοφοσειρᾶς ταύτης ἐκατέρωθεν εἶνε μυκηναϊκοὶ τάφοι. Ἐνταῦθα που ἀνέσκαψα τῷ 1905 τούτων δύο, περὶ ὧν ἔγραψα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 209 ἐξ. Καὶ πρὸς Δ συνεχίζεται τὸ Κολωνάκι εἰς ταπεινότερους γηλόφους, ἔνθα εἶχε σκάψει πρότερον ὁ Φίλιος τρεῖς μυκηναϊκοὺς τάφους, περὶ ὧν *Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1897 σ. 94 (πρὸς Stais *Collect. Myc.*¹ σ. 137 ἀριθ. 4683-4689). Ἡ πρὸς Δ αὕτη λοφοσειρὰ χωρίζεται ἀπὸ τοῦ κυρίως Κολωνακίου διὰ παλαιᾶς ὁδοῦ χωρούσης πρὸς Ν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς καὶ ἀγούσης εἰς Ποτνιάς ἢ καὶ ἀλλαχοῦ. Πρὸς συνάντησιν τῆς ὁδοῦ ταύτης ἔρχεται ἄλλη ἐπίσης παλαιὰ ὁδός ἐκ τῆς κοιλάδος τῆς Δίρκης καὶ τῆς κρήνης Παραπόρτι, κειμένης εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον τῆς Καδμείας. Οἱ περιγραφόμενοι κατωτέρω τάφοι ὡς καὶ οἱ κατὰ τὸ 1905 ἀνασκαφέντες κεῖνται μετὰ καὶ ἐκατέρωθεν τῶν δύο τούτων παλαιῶν ὁδῶν.

¹ Τὸ ὄνομα «Κολωνάκι» ἴσως ἐσώθη ἐκ τινος τύμβου (κολωνός, κολώνη), οἷος ἦτο κατὰ πιθανότητα ἡὑπερπισμένον ποτὲ αὐτὸς οὗτος ὁ φυσικὸς λόφος ὡς ἡρωϊκὸν νεκροταφεῖον χρησιμοποιηθείς, καθὼς εἴπομεν περὶ τῶν Καστελλίων (ἄνω σελ. 100 ἐξ. 107), ἢ ἐκ τινος ἐπιτυμβίου ἢ τυχαίου κιονοειδοῦς σήματος ἢ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τοῦ λόφου (πρὸς Φίλιον. *Εἰκ.* 2, 21 «κολωνοὶ τε ἐπικήδειοι καὶ στήλαι καὶ κοῖλα γράμματα» καὶ Ὁμ. *Υλ.* Β 811 καὶ γενικῶς Weisshauptl *Die grabgedichte* κλ. Wien 1889 σ. 68 κ. ἄ.).

² Ὁ πέρυσιν ἀποθανὼν ἐν ἡλικίᾳ 87 ἐτῶν Θηβαῖος Ἐπαμεινώνδας Παπαβασιλείου ἐν χειρογράφῳ ἱστορίᾳ φερούσῃ τὸν τίτλον «*Βοιωτικῶν βιβλ. ΣΤ', Τουρκοκρατία*, μέρ. Α', *Ἐν Ἀθήναις 1904* σ. 410 ἐξ. λέγει, ὅτι αἱ καμάραι ἦσαν 20, ὕψ. 3-6 μ., ἀνοίγματος δὲ 3.20. Πλὴν τῆς ἐβδόμης ἀπὸ νότου πᾶσαι ἦσαν καὶ διὰ τοίχου ὕψ. 2 μ. περίπου πεφραγμέναι. Ἐπ' αὐτῶν ἦτο τοίχος καὶ αὐλαξ στεγανὸς δι' ἐπικοίλων πύρων. Ἡ ἀψὶς τῶν καμαρῶν ἦτο ἀμβλεῖα «ὡς συνειθίζετο κατὰ τὸν ΙΑ'-ΙΓ' αἰῶνα»· ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τοῦ βίου τοῦ μητροπολίτου καὶ πολιούχου νῦν τῶν Θηβῶν ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλοκτένους († 29 Ἀπριλίου τοῦ ΙΒ' αἰῶνος) μνημονεύοντος, ὅτι «εἰσήγαγε δὲ καὶ ὕδατα πάνυ εὐκράτα ἐν τῇ πόλει», συνάγει ὁ Παπαβασιλείου, ὅτι αἱ καμάραι εἶχον κτισθῆ ὑπὸ τοῦ Καλοκτένους, κατεστράφησαν δὲ νῦν καὶ «ἀπῆχθη τὸ ὕλκον πρὸς Αἰσχος τῶν Θηβαίων μὴ ἐννοούντων ν' ἀφήσωσιν οὐδὲν τῶν ἀρχαίων μνημείων ὄρθιον».

Εικ. 89. Κατόψεις μυκηναϊκῶν τάφων του Κολωνακίου, πρὸς Ν πλησίον τῶν Θηβῶν.

Ὁ λόφος τοῦ Κολωνακίου καὶ αἱ διάφοροι λοφοσειραὶ αὐτοῦ φέρουσι γενικώτερον καὶ συλλήβδην τὸ ὄνομα *Ἀγ. Ἀννα*, ἀλλ' ἐν τοῖς κατωτέρω οἱ λόγοι μου θὰ σχετίζονται κυρίως πρὸς τὸν ὑψηλὸν λόφον τοῦ Κολωνακίου ὡς ἀφετηρίας πρὸς τοπικοὺς ὁρισμούς.

Κατὰ τοὺς λόφους τούτους ἀνέσκαψα τάφους τρεῖς: τῷ 1905 (*Ἀρχ. Ἐφ.* 1910, 209 ἐξ.), τῷ 1910 (ᾧρα *Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1910 σ. 152 ἐξ.) καὶ τῷ 1913. Τοὺς τῶν δύο τελευταίων ἀνασκαφῶν τάφους θὰ πραγματευθῶ ἐν τοῖς κατωτέρω.

Ἐπὶ τῶν εὐρημάτων, μάλιστα τῶν πληνίων ἀγγείων, ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν κατατεθειμένων¹ ὑπάρχουσι σημειώσεις ἀριθμοῦσαι τοὺς τάφους ἢ δι' ἀλφαριθμητικῶν στοιχείων ἢ δι' ἀραβικῶν ἀριθμῶν κατὰ τὸ ἀκολουθηθὲν σύστημα ἐν ἑκατέρᾳ ἀνασκαφῇ. Θὰ περιγραφῶσι μόνον τὰ συντελεσθέντα ἀγγεῖα, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ὀστρακα, ἅτινα δὲν ἀπέδωκαν ἱκανὸν μέρος τοῦ ὅλου ταῦτα θὰ μνημονεύονται, μόνον ὅταν εἶνε ἀνάγκη. Αἱ ἐλλείψεις, συμπληρωθεῖσαι διὰ γύψου, συνήθως δὲν μνημονεύονται. Οἱ δρόμοι τῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἐσκάφησαν κυρίως μόνον παρὰ τὸ στόμιον πλὴν μικρῶν τινῶν σκαφέντων ὀλοκλήρων. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀγγείων πολλάκις δὲν μνημονεύονται αἱ γραφαὶ ζῶναι τοῦ λαιμοῦ, τῆς κοιλίας καὶ τοῦ ποδός, ὅσας πρόκειται περὶ ἀγγείων

¹ Μετὰ τῶν ἀγγείων εἴτε ἀκεραίων εὐρεθέντων εἴτε ἐξ ὀστράκων ἀνασυγκροτηθέντων φυλάσσονται ἐν τῷ Μουσείῳ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ὀστρακα ἑκάστου τάφου καὶ τὰ κτερίσματα καὶ πολλάκις καὶ τὰ ὀστά.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων ἡμῶν περὶ τοῦ εἰς ἀγγεῖα πηλῖνα πλούτου τῶν ἀνὰ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον Μουσείων (πρβλ. Pottier *Catal. des vases ant. de terre cuite* I σ. 11 ἐξ.) ἀναγράφω, ὅτι τὸ Μουσεῖον τῶν Θηβῶν κέκτεται περὶ τὰς 5000 πηλῖνα ἀγγεῖα (ἐμέτρησα 4471) *ἐκτεθειμένα* ἐν αὐτῷ. Τούτων 50 περίπου ὑπῆρχον εἰς τὸ πρὶ τοῦ 1904 λεγόμενον Μουσεῖον, ὃ ἦν ἀποθήκη τις ἀρχαίων ἀμορφος. Τὰ λοιπὰ πάντα συνήχθησαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1905 καὶ ἐξῆς, ὅτε ἰδρύθη μετασκευασθὲν καὶ ἠρξάτο διατασσόμενον τὸ νῦν Μουσεῖον. Προέρχονται δὲ ελάχιστοι μὲν ἐκ κατασχέσεων (180 περίπου), τὰ δὲ πλεῖστα ἐκ μεθοδικῶν ἐπιστημονικῶν ἀνασκαφῶν κυρίως τῶν Ἀγγλῶν ἐν Ῥεϊτσῶν (Μυκαλησσῶ), τῶν Ἀμερικανῶν ἐν Ἀλαῖς τῆς Λοκρίδος, τοῦ Παπαδάκι ἐν Θήβαις, Χαλῖα, Δρίτσα καὶ Ἀλαλκομεναῖς καὶ ἐμοῦ ἐν Θήβαις καὶ Θεσπιαῖς. Πλεῖστα τῶν ἀγγείων τούτων εἶνε ἀσήμαντα καθ' αὐτὰ ὑπάρχουσι ἀμύπολλοι ἀρύβαλλοι καὶ μέλανες κἀνθαροὶ καὶ θὰ ᾔσαν οἱ κἀνθαροὶ πολὺ πλείονες, ἂν συνεκολλῶντο πάντες οἱ τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου (*Πρακτικά* 1911, 153 ἐξ.), τῶν ὀστράκων αὐτοῦ ὡς καὶ τῶν ἐκ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν ἀποκειμένων ἐν κιβωτίοις ἐν τῇ ἀποθήκῃ τοῦ Μουσείου. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ εὐρήματα τῶν τάφων ἑκάστων τάσσονται ἐν τῷ Μουσείῳ κατὰ τάφους κεχωρισμένα, τὸ σύνολον αὐτῶν εἶνε διδακτικώτατον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν σημάτων τῶν ἀγγείων. τὸν συγχρονισμόν αὐτῶν, τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν τε καὶ τῶν διαφορῶν τεχνουργιῶν τῆς ἀγγειογραφίας καὶ τὴν γνῶσιν τῶν ταφικῶν ἐθίμων ὑπάρχουσι δὲ ἀγγεῖα ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν βυζαντινῶν. Ἀλλ' εἶνε ἐνδεέστατον τὸ Μουσεῖον εἰς γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, τῶν δ' ὑπαρχόντων τριῶν τὸ ἐν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐκ προτέρων χρόνων (πρβλ. ἄνω σ. 70), τὰ δὲ δύο προέρχονται ἐκ κατασχέσεως. Οὐδεὶς τῶν εἰσκομισάντων εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρχαῖα προσέκρουσε μέχρι τοῦδε εἰς τάφον γεωμετρικὸν ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ περιφερείᾳ τῶν Θηβῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, αἵτινες ἐπλούτισαν αὐτό. Τὰ τοῦ Ἰσμηνίου γεωμετρικὰ εἶνε πάντα θραύσματα.

γνωστῶν, τυπικῶν, ἀναγγραφομένου μόνου τοῦ χαρακτηριστικοῦ κόσμου π. χ. τοῦ ὧμου ἢ τῆς κοιλίας.

Περὶ τῶν τάφων τῶν ἀνασκαφέντων τῷ 1910 ἐδημοσίευσά τὴν πρόχειρον ἔκθεσιν ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχ. Ἑταιρίας* 1910 σ. 152 ἐξ. τινὲς ἐρμηνεύει δοθεῖσαι ἐκεῖ ἀνασκευάζονται ἐνταῦθα (π. χ. σ. 153 ἢ περὶ τῶν ἀμμοκονιαμάτων τοῦ μικροῦ τάφου 24).

Οἱ τάφοι κεῖνται ἐνίοτε ἀραιῶς εἰς τὰς κλιτῆς, συνήθως δ' ὁμως κεῖνται πλησίον ἀλλήλων καὶ παραλλήλως πολλάκις κατὰ συστάδας (πρὸς τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας τοῦ Ἰσμηνίου), οὐδέποτε δὲ τέμνουσιν ἀλλήλους ἐπειδὴ δὲ ἦσαν κεχωσμένοι καὶ ἀόρατοι, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὑπῆρχον ἐπιτάφια σήματα αὐτῶν π. χ. στῆλαι ἐπιτύμβιοι (πρὸς Πανσ. 9, 18, 2^ο Rohde, *Psyche*² I, 24^ο Τσοῦνταν *AE* 1888 σ. 127^ο *Archaeol.-epigr. Mitt. a. Ost.* 1894, 124 ἐξ.) ἢ ἐγίνετο καὶ σαφὴς τις διάκρισις τοῦ ὅλου σχήματος ἢ ἐμβαδοῦ αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐνταῦθα θὰ διατάξωμεν τοὺς τάφους κατὰ τόπους α') περὶ τὸ Κολωνάκι, β') πρὸς Δ καὶ γ') πρὸς Ν καὶ ΝΔ αὐτοῦ, δίδοντες εἰς ἕκαστον τάφον ἴδιον ἀριθμὸν καὶ προσθέτοντες ἐν παρενθέσει τὸ ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὸ ἀλφαθητικὸν γράμμα ἢ τὸν ἀριθμὸν, ὑφ' ὃν δηλοῦται ὁ τάφος καὶ τὰ εὐρήματα ἐν τῷ Μουσείῳ¹.

Ι. ΠΕΡΙ ΤΟ ΚΟΛΩΝΑΚΙ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Τάφος 1 (1910, Ψ) εἰκ. 89, 1. Κεῖται εἰς τὴν ΝΔ κλιτὸν τοῦ Κολωνάκιου. Πλάτος δρόμου 1.50. Παραστάδων προβολὴ 0.11 π.χ. 0.40, ὕψ. σφ.ζ. 0.43. Στομίου πλάτ. 0.77· ἤτοι δ' ἀποτετειχισμένον εἰς ὅσον ὕψος ἐσφύζετο. Ὁ

¹ Ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἀριθμῶν τῆς κατωτέρω περιγραφῆς πρὸς τοὺς τοῦ Μουσείου ἀριθμοὺς ἢ τὰ ἀλφαθητικά γράμματα ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μυκηναϊκοὶ τάφοι		Νεώτεροι τάφοι	
1 = Ψ	15 = α	1 = Ο	11 = Ι
2 =	16 = β	2 = Π	12 = Λ
3 = 1	17 = 6	3 = Ρ	13 = 10
4 = 2	18 = 5	4 = Α	14 = 17
5 = 3	19 = 8	5 = Βα	15 = 13
6 = 4	20 = 15	6 = Γ	16 = 7
7 = 18	21 = γ	7 = Δ	17 = 9
8 = 19	22 = 11	8 = Ε	18 = Υ
9 = Ζ	23 = 16	9 = Β	19 = Ω
10 = Σ	24 = Κ	10 = Θ	20 = 8
11 = Τ	25 = Ζ		
12 = Φ	26 = Η		
13 = Χ	27 = Μ		
14 = Ω	28 = Ν		

δρόμος λίαν κατηφορικὸς πρὸς τὸν θάλαμον (πρβλ. σ. 82)· τοῦτου πλάτ. 2.55, βάθ. 2.40. Εἴσοδος πρὸς ΝΔ. Ἡ στέγη ἔλειπεν ἀποκοπεῖσα ἐπίτηδες ἢ ἐκ φθορᾶς οὕτως, ὥστε τὸ ἀπὸ τοῦ δαπέδου ὕψος τοῦ βράχου παρὰ τὴν πύλην μὲν ἦτο 0.70, ἐν μέσῳ τοῦ θαλάμου 1.30 καὶ εἰς τὸν μυχὸν 1.65. Περιείχοντο ἐντὸς ὅστ' αὖ μικρῶν παιδίων μόνον, ὡς ἐφαίνετο καὶ ἐκ τῶν διαστάσεων αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ψαθυρότητος καὶ ἐκ τῶν ὁδόντων.

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστράκων συνεκολλήθησαν τὰ ἑξῆς:

1-4. Τέσσαρες ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι (α, β, γ ὕψ. 0.09, δ 0.06) διὰ ζωνῶν, ὡς συνήθως, τὰ κάτω κεκοσμημένοι, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου φέροντες συνήθη κοσμή-

Εἰκ. 90. Ἀγγεῖα μυκηναϊκὰ τοῦ τάφου 1 τοῦ Κολωνάκιου Θηβῶν.

ματα (α ὡς τὸ **AE** 1910 πίν. 4 ἀριθ. 9 κατιόν, β—εἰκ. 90, 6—ὡς τὸ αὐτόθι ἀρ. 6, γ ὡς αὐτόθι πίν. 5 ἀριθ. 3, δ ὡς τὸ β) ὁ πηλὸς τοῦ α ὠχροόλευκος κατ' ἀκολουθίαν τὸ γάνωμα ἀμαυρὸν ὡς εἰς τὸν ὠχροπράσινον πηλὸν (**AE** 1910 σ. 205).

5 (εἰκ. 90, 7). Σκυφίδιον μόνωτον ζώναις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς κεκοσμημένον. Ὑψ. 0.038 διάμ. ἄνω 0.07.

6 (εἰκ. 90, 5). Πινάκιον δίωτον ἄγραφον ὅμοιον πρὸς πλῆθος τῶν ἐν τῷ Καδμείῳ ἀνακτόρῳ εὐρεθέντων μεθ' ὀριζοντίων λαβῶν (πρβλ. **AE** 1909 σ. 74 εἰκ. 7 ἀριθ. 9) ἀλλ' ἔχον καὶ ταπεινὴν δακτυλιοειδῆ βάσιν. Ὑψ. 0.053, διάμ. 0.13. Πηλὸς ὠχροόλευκος. Εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ ὀστρακα καὶ ὑπιπόδων κυλίκων συγγενῶν πρὸς τὰς τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.

7 (εἰκ. 90, 2). Πινάκιον προχοϊκὸν ὕψ. 0.075 διαμ. 0.21, πηλοῦ δὲ ἀκαθάρτου καὶ ἐνέχοντος λιθάρια, ἅτινα διαρραγέντα ἐξετίναξαν τὴν ἐπιφάνειαν ἢ ἀποπεσόντα ἐσχημάτισαν κοιλώματα. Τὸ γάνωμα ἀμαυρόν. Φέρει κάθετον λαβὴν ὑψηλὴν καὶ εἰς ἀπόστασιν 90° προχοϊκὸν στόμιον ἐξέχον. Ὁ πυθμὴν καὶ τὰ χεῖλη πέριξ ἐντὸς βεβαμμένα, ἐπὶ τῶν χειλέων στιγμαὶ παχεῖαι ἢ γραμμαὶ, ἔξω ζῶναι. Φαίνεται ἀλλότριον τῶν συνήθων ἐν Θήβαις μυκηναϊκῶν ἀγγείων διὰ τὸν πηλὸν μάλιστα. Διὰ τὸ σχῆμα πρβλ. *AE* 1909 σ. 74 εἰκ. 7 ἀριθ. 6 (ὅπερ ὁμως ἦτο ἴσως, ὡς νομίζω νῦν, ὑψηλοὺς κύλιξ μετὰ τοιούτων λαβῶν, θὰ ἴδωμεν δὲ τοιαύτας κύλικας κατωτέρω τάφ. 25 ἀριθ. 38-39). Ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ εὐρέθη καὶ μέρος ἐτέρου ὁμοίου ἀγγείου (εἰκ. 90, 1) μετ' ὀφιοειδῶν γραμμῶν ἔξω, πηλοῦ καὶ γανώματος ἐρυθρωποῦ. Τοῦτο εἶνε ὁμογενὲς πρὸς τὰ θηβαϊκὰ μυκηναϊκὰ πηλίνα.

8-9. Δύο τρίωτοι ἄγραφοι πίθοι· α ὕψους 0.185 (κάθετοι λαβαὶ εἰκ. 90, 4), β 0.165 (ὀριζόντιαι λαβαὶ).

10 (εἰκ. 90, 3). Ἐν εἰδῶλιον «περυγῶτον» ὕψος 0.12. Εὐρέθησαν προσέτι δύο βάσεις εἰδωλίων καὶ μία κεφαλὴ ἀνήκουσα ἴσως εἰς τὴν ἐτέραν τῶν βάσεων.

Τάφος 2 (1913). Ἐκεῖτο πρὸς Α τοῦ προηγουμένου, ἦτο μικρὸς κατεστραμμένος σφῶδρα καὶ περιεῖχε ὅστ'α μικρῶν παιδίων ψαθυρώτατα, ἐλάχιστα δὲ ὄστρακα, ἐξ ὧν οὐδὲν ἀποτελέσθη σύνολον. Ἡ εἴσοδος πρὸς Ν.

Εἰκ. 91. Χύτρα τοῦ τάφ. 3 τοῦ Κολωναίου.

Τάφος 3 (1913, 1). Ἐκεῖτο ἐγγύτατα τοῦ προηγουμένου, ὃ δὲ χωρίζων αὐτοὺς τοῖχος ἦτο βεβλαμμένος, ὥστε συνεκινῶνουν ἀμφοτέρω δι' ὀπῆς. Καὶ τούτου δὲ τοῦ θαλάμου τὸ σχῆμα ἦτο βεβλαμμένον καὶ ὑπ' ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ ῥωγμῆς ἰσχυρᾶς, ἴσως ἔνεκα σεισμοῦ τινος. Τὸ μέγιστον βάθος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου ἦτο 2.12,

πλάτος ἀπὸ Α πρὸς Δ 3.25, μῆκος ἀπὸ Β πρὸς Ν 3.45. Εἰς τὸν πυθμὲνα εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα οὐδὲν ἀποτελέσαντα ἀξιόλογον καὶ μέρος γραπτοῦ ἀγγείου, δυνάμεθα ὁμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῷ τάφῳ ὑπῆρχεν ἀγγεῖον φέρον *ἐπὶ* τῶν χειλέων κόσμημα ὁμοιον πρὸς τὸ περιδέραιον τῶν ἀνωτέρω (σ. 84 ἀριθ. 17. σ. 94) ῥαμφοστόμων οἰνοχοῶν (ὄρα εἰκ. 91 κατὰ τὸ χεῖλος τῆς χύτρας κείμενον τὸ τεμάχιον), ἕτερον δὲ μετὰ συγκεντρικῶν κύκλων καὶ ὀφθαλμοῦ μετὰ λευκῶν στιγμῶν (*AE* 1910, 230 ἀρ. 23) καὶ ἄλλο μετὰ κοσμήματος *AE* ἔ. ἄ. 196 εἰκ. 6. Προσέτι δὲ εὐρέθησαν ἐν τῷ θαλάμῳ μία χαλκῇ λαβὴς «ἀποψιλωτικῇ» μήκους 0.095

(εἰκ. 92), τρία κομβία στεατίτου καὶ μία ψηφίς φακοειδῆς διάτρητος (μεγ. διάστ. 0.018) λίθου ἀχάτου (εἰκ. 91) φέρουσα ἐπὶ θάτερα ἑγγλυφον γονατίζουσας ἀντιλόπην καὶ ἄνθος ἢ φυτὸν ἐν γένει ὑπὲρ τὴν ῥάχιν αὐτῆς ἣ ὀπισθεν αὐτῆς μᾶλλον κατὰ τὴν γνωστὴν τῶν χρόνων ἐκείνων προοπτικὴν συνήθειαν.

Ὅλιγον ὑπὲρ τὸ δάπεδον ἐν τοῖς χώμασιν εὐρέθη χύτρα κοινὴ ἄγραφος (εἰκ. 91) ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ δίωτος ὕψους 0.155, διαμ. χειλ. 0.135. Πρέπει ἴσως νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τάφου· διότι κατωτέρω θὰ εὕρωμεν καὶ ἄλλα ὅμοια ἐν ἄλλοις τάφοις. Πολλάκις δ' εὐρίσκομεν ἐν τοῖς θαλάμοις τῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἀγγεῖα ἢ ἄλλα κτερίσματα ἐπὶ χωμάτων ὀλίγων, προερχομένων βεβαίως ἐκ φθορᾶς τῶν παρειῶν τῶν θαλάμων καὶ προφανῶς μὴ ἀποκομιζομένων κατὰ τὰς νεωτέρας ἐν τῷ τάφῳ μυκηναϊκὰς ταφάς.

Εἰκ. 92. Λαβὴ χαλκῇ τοῦ τάφου 3 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

Εἰκ. 93. Ψηφίς ἀχάτου γλυπτῇ τοῦ τάφου 3 τοῦ Κολωνακίου.

Συνήθως τὰ τοιαῦτα ἀπλὰ ἀγγεῖα τῆς καθημερινῆς χρήσεως, οἷον τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος, καταφρονοῦνται ὑπὸ τῶν εὐρισκόντων αὐτά, ὥστε ἀκριβῶς περὶ τῶν συνηθεστάτων τούτων ἐν τῷ βίῳ σκευῶν νὰ ἔχωμεν τὰς ἀτελεστάτας γνώσεις. Ἐν ταῖς σελίσιν ταύταις ἴσως θὰ δυνηθῶμεν νὰ φωτισθῶμεν πως περὶ τούτων. Ἀπὸ τοῦδε ὅμως λέγομεν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν σχετικὰ πρὸς τὴν περὶ μελλούσης ζωῆς πίστιν τῶν μυκηναίων ἀνθρώπων, πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν, πρὸς τὰς τιθεμένας εἰς τοὺς τάφους τροφὰς χάριν τῶν νεκρῶν καὶ πρὸς τὴν συναφῇ ἀνάγκην νὰ ἔχωσιν οἱ ἀποιχόμενοι τὰ ἀναγκαῖα μαγειρικὰ σκεύη (πρβλ. Ὅμ. Ἰλ. ιΨ 170, Ὀδ. λ 25 ἐξ. *ΑΕ*, 1910, 207, καὶ τὰ φὰ τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ τάφῳ 26 κατωτέρω, περὶ ὧν γράφω καὶ ἐν τῷ συγχρόνῳ τυπουμένῳ *Αρχ. Δελτίῳ* 1918). Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος χύτρα ὁ πρακτικὸς νοῦς εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν λαβῶν αὐτῆς μακρὰν τῶν χειλέων, ἵνα μὴ προσβάλλωνται αἱ χεῖρες τοῦ χειριζομένου τὸ ἀγγεῖον ὑπὸ τῶν θερμῶν ἀτμῶν τοῦ ζέοντος περιεχομένου.

Τάφος 4 (1913, 2) εἰκ. 89, 4. Κεῖται μέγας παρὰ τὸν προηγούμενον πρὸς Α. Πεπτωκυῖα ἢ στέγη. Πλάτος δρόμου (ἀνεσκάφη ἐπὶ 1.75 ἀπὸ τῶν παραστάδων) 2.00. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἦσαν ἀλληλιμμένοι διὰ πηλοῦ καθαροῦ κολλώδους. Προβολὴ ἀριστερᾶς παραστάδος 0.67, δεξιᾶς 0.45· πάχος παραστάδος 0.56-0.58. Ἡ ἀριστερὰ παραστάς σφίζεται εἰς ὕψος 2.30, ἢ δεξιὰ 1.30. Στομίον πλάτος κάτω 1.05, εἰς δὲ 0.80 ὕψος 1.00. Τὸ ἀποτείχισμα ἐσφίζετο εἰς ὕψος 0.80 ἐκ μεγάλων ἀργῶν τιτανολίθων. Μεταξὺ τῶν παραστάδων τὸ ἐπίπεδον δάπεδον

τοῦ δρόμου κοιλαίνεται ἐλαφρῶς, ἴσως ἵνα καταλισθάνωσιν αἱ νεκροφόροι ἀπῆναι καὶ μὴ βλάπτωσι τὰς παρασιτάδας (πρβλ. σ. 98). Ὁ θάλαμος ἔχει βάθος 4.70, πλάτος 7.35. Τὸ στόμιον ἀνοίγεται εἰς τὸ ἀριστερὸν ἡμισυ τῆς Ν πλευρᾶς, ὥστε ἡ ΝΔ γωνία ἀπέχει ἀπ' αὐτοῦ 2.54, ἡ δὲ ΝΑ 3.75. Αἱ παρειαὶ τοῦ θαλάμου πρὸς τὰ ἄνω συγκλίνουν ἐλαφρῶς, ἡ δὲ στέγη ἦτο εἰς ὕψος 2.50, ἀνερχομένη ἴσως πρὸς τὸ κέντρον.

Εἰς τὴν βορείαν παρειὰν τοῦ θαλάμου ἀνοίγεται εἰς ὕψος τι ἀπὸ τοῦ δαπέδου κόγχη πλάτους 2.65, βάθους 1.40 καὶ ὕψους 1.70, ἀπέχουσα ἀπὸ μὲν τῆς ΒΔ γωνίας 2.20, ἀπὸ δὲ τῆς ΒΑ 2.50. Τὸ δάπεδον τῆς κόγχης κατὰ τὴν εἰσόδον αὐτῆς σχηματίζει κατὰ πλάτος ἐπίμηκες ὕψωμα (πλάτ. 0.40) ἐξέχον τοῦ λοιποῦ δαπέδου κατὰ 0.05, καὶ διατεμνόμενον παρὰ τὰς πλευρὰς ὑπὸ δύο αὐλάκων, ὧν ἡ ἀριστερὰ ἔχει πλάτος 0.19 (ἔσω) — 0.21 (ἔξω) καὶ βάθος 0.08 (ἔσω) — 0.12 (ἔξω), ἡ δὲ δεξιὰ πλάτος 0.25 (ἔσω) — 0.24 (ἔξω) καὶ βάθος 0.10 (ἔσω) — 0.15 (ἔξω). Ἀμφότεραι ἄρα χύνουσι πρὸς τὰ ἔξω, σθεννύμεναι ἐντός. Διὰ τῶν αὐλάκων τούτων τὸ ὕψωμα χωρίζεται εἰς δύο οἰονεὶ προσθέτων ποτὲ παρασιτάδων βάσεις πλάτους 0.25 περίπου καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον ἐν μέσῳ αὐτῶν. Ἀράγε δὲν ἦτο δυνατόν νά ὑπῆρχε θύρα τις ξυλίνη (πρβλ. ἄνω τὸν τάφον τοῦ Καστελλίου σελ. 109) κλείουσα ἐξαίρετον τὴν κόγχην; Ἡ προσθία ἀνύψωσις τοῦ δαπέδου καὶ οἱ αὐλάκες οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ προφυλακτικόν, νομίζω, ἀπὸ τῆς ὑγρασίας μέτρων χάριν εὐφθάρτου τινὸς ὕλης ἐδραζομένης ἐπὶ τοῦ ὑψώματος (πρβλ. περὶ τῆς κόγχης καὶ ἄνω σ. 87). Ἀλλὰ πάντα ταῦτα μᾶλλον ἐπιβάλλουσιν ἢ ἀποτρέπουσιν τὴν σκέψιν, ὅτι ἐξαίρετον λέχος νεκροῦ ἢ νεκρῶν εἶνε τοῦτο.

Εἰς ἀπόστασιν 0.25 πρὸ τῆς κόγχης, ὅχι ὁμῶς συμμέτρως πρὸς αὐτὴν ἀλλὰ 0.50 πρὸς ἀριστερὰ ἦτοι πρὸς Δ ἀπὸ τῆς προσεκβολῆς τῆς Α παρασιτάδος αὐτῆς ἀνοίγεται ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ θαλάμου τάφος βαθύτερος ἢ αὐτοῦ 0.75, πλάτους 0.65 καὶ μήκους 2.05. Οὗτος ἦτο σεσυλημένος καὶ πλήρης λίθων ἐκ τοῦ ἀποτειχίσματος πιθανῶς προερχομένων. Οὐδὲν ὁστοῦν, οὐδὲν κτέρισμα ἐντός. Εὐρέθησαν ὁμῶς ὅστρακά τινα κανθαροειδοῦς σκύφου βραχύποδος μετὰ καθιριακῶν πιθανῶς δακτυλιοειδῶν λαβῶν, μελαμβανοῦς διὰ καλοῦ γανώματος τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ φέροντος περὶ τὴν βάσιν καὶ ὑπὸ τὸ χεῖλος ζώνας ἐμπιέστους. Ὅμοια ἀγγεῖα εὔρον ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ (*Πρακτικά* 1911, σ. 153 ἐξ.) ἀναγομένῳ εἰς τὸ ἔτος 424 π. Χ., καλύπτοντι δὲ τοὺς παρὰ τὸ Δήλιον πεσόντας Θεσπιεῖς. Ὡστε κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ., σφζομένης τῆς στέγης, ἐβιάσθη ὁ θάλαμος οὗτος, καταστραφέντος ἐν μέρει τοῦ ἀποτειχίσματος, καὶ ἐσυλήθη¹.

¹ Περὶ τῶν συλήσεων ἐν γένει τῶν μυκηναϊκῶν τάφων ὄρα Rohde *Psyche* II. 340 ἐξ. *Εφ. Ἀρχ.* 1910, σ. 216 σημ. 2 Στράβ. 381. Suet. Caes. 81 καὶ *Πρακτ.* 1910, σ. 1αῷ.

Ἐν τῇ ΝΑ γωνίᾳ τοῦ θαλάμου ἦσαν ἱγνη πυρᾶς, παρ' αὐτὴν δὲ καὶ περίξ σποράδην εὐρέθησαν μετὰ μυκηναϊκῶν ὀστράκων καὶ ψηφίδων ὄριμου, περὶ ὧν κατωτέρω, τὰ ὀστρακα πινακίου χυτροειδοῦς μετὰ καθέτων πλευρῶν (εἰκ. 94) καὶ χύτρας. Τὸ πινάκιον εἶνε ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου σκοτεινόχρου, ἄγραφον (ὑψ. 0.06, διάμ. 0.175) φέρον ἱγνη πυρός· ἔχει δύο διδύμους λαβὰς, τὸ δὲ χεῖλος ἀύλακωτὸν πρὸς ὑποδοχὴν καλύμματος μὴ εὐρεθέντος. Ὁμοίας λαβὰς εὗρον εἰς πινάκια ἀβαθῆ ἐν οἰκίᾳ τῆς Παιανίας (Καρελλᾶ, μεταξὺ Λιόπεσι καὶ Κορωπὶ) τῆς Ἀττικῆς, ἀνήκοντα εἰς τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. καὶ δὴ καὶ εἰς τοὺς μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου χρόνους (πρὸβλ. καὶ *Monum. ant.* 1906 σ. 671-2, 194 εἰκ.). Ἡ χύτρα (ὑψ. 0.17) σώζει (εἰκ. 95 πρὸβλ. τὴν τοῦ Μενιδίου ἐν *Jahrb.* 1899

Εἰκ. 94. Πινάκιον εὐρεθὲν ἐν τῷ τάφῳ 4 τοῦ Κολωνακίου.

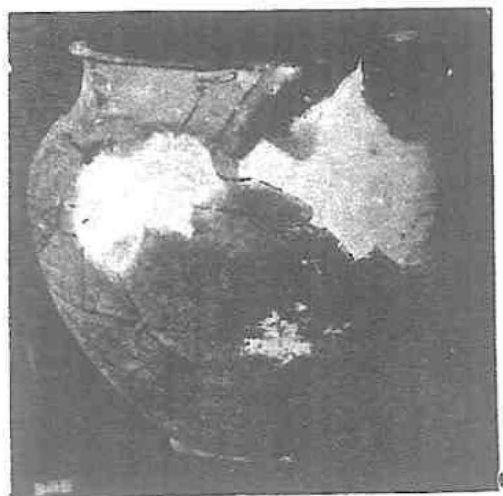

Εἰκ. 95. Χύτρα εὐρεθεῖσα ἐν τῷ τάφῳ 4 τοῦ Κολωνακίου.

σ. 113 εἰκ. 20) μίαν λαβὴν, ἀλλ' ἀναμφιβόλως εἶχε καὶ ἄλλην· διότι εἶνε κεκαυμένη μόνον εἰς τὰ μέρη τὰ μεταξὺ τῆς ὑπαρχούσης λαβῆς καὶ τῆς εἰς τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον μέρος εἰκαζομένης· μόνον δὲ διὰ δύο λαβῶν ὠθεῖται πρὸς τὴν πυρὰν ἢ χύτρα οὔτω, ὥστε νὰ καίηται εἰς τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα. Ἐντελῶς ὁμοίας χύτρας μεταχειρίζονται καὶ νῦν οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ τῆς βορείου μάλιστα Ἑλλάδος· ἀλλὰ τὸ σχῆμα φαίνεται παλαιότατον, παλαιότερον καὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων· διότι ὁ συνάδελφός μου Παπαδάκης εὗρεν ὁμοίαν, φέρουσαν καὶ τὰ ἱγνη τοῦ πυρός, χειροποίητον δέ, ἐν τῷ προϊστορικῷ συνοικισμῷ τοῦ «τύμβου» τοῦ Σαλγανέως ἐν Χαλῖᾳ τῆς Βοιωτίας. Τὰ χεῖλη δὲν εἶνε τόσον ἑντεχνα οὔτε εἰς ταύτην τὴν προϊστορικὴν, οὔτε εἰς τὴν τοῦ τάφου τούτου τῶν Θηβῶν, ὅσον εἰς τὴν τοῦ προηγουμένου, ἔνθα μορφοῦνται ἐντέχνως πρὸς ὑποδοχὴν καλύμματος· ἀλλὰ τὴν μείζονα ἐκείνην τέχνην τῶν χειλέων ἔχομεν ἐδῶ εἰς τὸ χυτροειδὲς πινάκιον, οὐτινος αἱ λαβαί, ὡς τὸ σχῆμα τῆς χύτρας, ἔχουσιν ἴσως μορφήν ἐκ παναρχαίων χρόνων καὶ διὰ τῶν γεωμετρικῶν κυρίως κληροδοτηθεῖσαν εἰς τὸν Ε' αἰῶνα. Ὡστε τὰ δύο ταῦτα μαγειρικὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου, ἀναμειξ μετὰ τῶν μυκηναϊκῶν κτερισμάτων εὐρεθέντα, δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τάφου καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς τῆς συλήσεως αὐτοῦ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα¹.

¹ Πόσον αἱ μορφαὶ τῶν μαγειρικῶν σκευῶν παραμένουσιν ἀναλλοίωτοι, ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ σχήματος τῶν χυτρῶν, ὡς εἵπομεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐντέχνων ἀύλακωτῶν χειλέων, ἅτινα ἔχει ἡ χύτρα

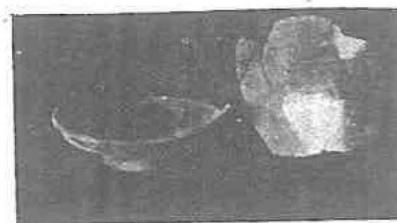
Εἰς ὕψος 1.50 ἀπὸ τοῦ δαπέδου κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν εὐρέθη συντετριμμένος ἀμφορεὺς (εἰκ. 96) εὐρύστομος ὕψους 0.35, ὅστις ἀρχικῶς ἴσως ἔκειτο ὑψηλότερον, ἀποτελῶν πιθανῶς τάφον μικροῦ παιδίου, ἀλλὰ κατεβυθίσθη μετὰ τῆς

Εἰκ. 96. Ἀμφορεὺς νεώτερος εὐρεθεῖς ἐντὸς ὑψηλῶν χωμάτων ὑπὲρ τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 4 τοῦ Κολωνακίου.

στέγης τοῦ θαλάμου ἔπειτα. Αἱ λαβαὶ αὐτοῦ ἦσαν ὡς αἱ τοῦ κρατῆρος Pottier Vases du Louvres πίν. XLIV, Perrot-Chipiez IX σ. 627 ἐξ. 630 ἐπανευρισκόμεναι κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους (Leroux Lagynos σ. 56). Πολλὰ τεμάχια αὐτοῦ λείπουν ἐντελῶς. Ὁ πηλὸς αὐτοῦ εἶνε ἐρυθρός, τὸ δὲ γάνωμα ἐντελῶς καστανέρυθρον ἀλαμπές. Ὁμοίου πηλοῦ καὶ ἐργασίας ἀλλὰ μεθ' ὑαλίζοντος ἐρυθροποῦ γανώματος εὐρέθησαν καὶ μέρη δύο μικρῶν πινακίων (εἰκ. 97, 1), ἀνηκόντων πιθανῶς εἰς τὸν τάφον τοῦ κρατῆρος καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχόντων πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν τάφον. Ταῦτα ἴσως ἀνάγονται εἰς τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. μεσοῦντα κατὰ τὴν χρονολο-

γίαν τοῦ τάφου 66 τῆς Πειτσόνας, ἐν ᾧ εὐρέθη ὁμοιον πινακίον (Ure, Black glaze pottery πίν. XVIII, 11 καὶ σ. 21 καὶ 55· ὄρα κατωτέρω καὶ τὸν νεώτερον τάφον 16). Πρὸς ταῦτα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἀμφορέα σχετίζεται, ὡς φαίνεται, ἐλλιπὴς μεγαρικὸς σκύφος (εἰκ. 97, 2) πηλοῦ ἐρυθρολεύκου καὶ γανώματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἐρυθροῦ, εὐρεθεῖς εἰς ὑψηλὰ χώματα καὶ φέρων ὑπὸ τὴν βεβαμμένην ταινίαν τοῦ χείλους ζώνην κεκοσμημένην διὰ τεσσάρων ἀραιῶν σειρῶν κατιουσῶν φολίδων ὥσει κώνου πεύκης, κατωτέρω δὲ φύλλα ἀνθεμωτὰ ἀναχωροῦντα ἀπὸ τοῦ κύκλου τοῦ πυθμένου, οὗ μικρὸν μέρος σωθὲν φέρει περίξ ἐπίσης φύλλα¹.

Εἰκ. 97. Ἀγγεῖα νεώτερα εὐρεθέντα ὑψηλὰ ἐν τῷ τάφῳ 4 τοῦ Κολωνακίου.

Ἡ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. γενομένη σύλησις τοῦ θαλάμου δὲν ἦτο γενικὴ οὔτε τελεία, διότι ἐν τῷ τότε ὑπάρχοντι πιθανῶς λεπτῷ στρώματι χωμάτων ἐπὶ

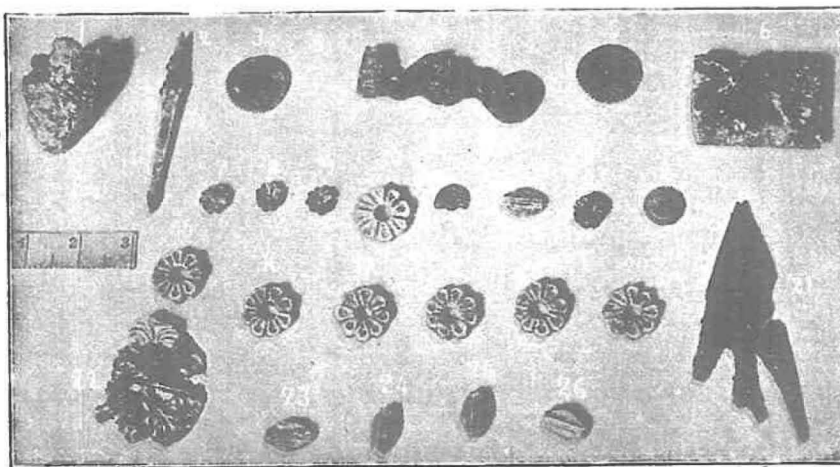
τοῦ τάφου 3 καὶ τὸ χυτροειδὲς πινακίον τοῦ τάφου 4. Τοιαυτὰ χεῖλη δίδουσι καὶ σήμερον εἰς τὰς χύτρας οἱ Σίφνιοι ἀγγειοπλάσται, ὅσον γινώσκω, ἴσως δὲ καὶ ἄλλοι. Τὰς διδύμους λαβὰς δὲν ἐνθυμοῦμαι νὰ εἶδον ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπρόσεξα ποτέ.

¹ Πρὸβλ. Watzinger Athen. Mitt. 1901 σ. 61 ἀριθ. 7 ἀλλ' ἀντὶ ῥοδάκων καὶ πτηνῶν ἔχει τοῦτο μικρότερον φύλλα μεταξὺ τῶν μειζόνων κατὰ τὰς ῥίζας καὶ τὰς κορυφὰς ἀνὰ ἓν. Τὰ τῆς Δήλου (Courby B. C. Hell. 1913 σ. 423 ἀριθ. 720 εἰκ.) φύλλα εἶνε μᾶλλον συγκεκλεισμένα· ἂν ταῦτα εἶνε φοίνικες, τὰ ἄλλα εἶνε οἶονεϊ πτέριδος.

τοῦ δαπέδου διεσώθησαν καὶ σκελετῶν μέρη καὶ ὄστρακα ἀγγείων, τὰ τε τῶν δύο μαγειρικῶν καὶ ἄλλα, καὶ ἕτερα προσέτι μικρὰ ἀντικείμενα. Οὕτω εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν τῆς κόγχης ἦσαν λείψανα σκελετοῦ παιδιοῦ καὶ οἶονεὶ ἀμύγδαλον μολύβδινον κοῖλον, εἰς τὴν ΒΑ ἕτερος σκελετὸς παιδίου καὶ ἕτερος εἰς τὴν ΝΑ (κρανία καὶ ὅσῃ πολὺ λεπτὰ) καὶ ψηφίδες, χρυσῇ μία μικρά, δύο κυαναῖ ῥοδακώδεις, μία σφαιρικὴ διάτρητος μέλαινα ἐκ μάξης καὶ μία ἐπιμήκης ὡς σπόρος ὑδροπέποντος μικρός. Ἐν μέσῳ τοῦ θαλάμου κρανίον μεγάλου νεκροῦ καὶ αἰχμὴ χαλκῇ βέλους. Τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἐπίσης σποράδην.

Ἴδου ὁ κατάλογος πάντων τῶν μικρῶν κτερισμάτων:

- 1) Μολύβδινον οἶονεὶ ἀμύγδαλον κοῖλον ἑλλiptές μήκους 0.022 (εἰκ. 98, 1).

Εἰκ. 98. Ἐκ μετάλλου ἢ ὑαλομάξης μικρὰ κτερίσματα τοῦ τάφου 4.

2) Τεμάχια ὑαλομάξης λευκῆς ἔνδον σκοτεινόχρου δ' ἔξω, ἀπαρτίζοντα τέσσαρα ἐξαρτήματα (μήκ. 0.035) ὁρμου (εἰκ. 98, 4) ἀποτελούμενα ἕκαστον ἐκ βάσεως καὶ δύο συνημμένων κατὰ μήκος σπειρῶν καὶ φέροντα ἀνὰ δύο ὁπὰς, μίαν εἰς τὴν βάσιν καὶ μίαν εἰς τὴν ἐν τῷ κέντρῳ σπεῖραν. Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κατασκευῆς ἔργων ἐξ ὑαλομάξης καὶ μιτρῶν τοιούτων ἔργων ὄρα *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1897, σ. 97, 121, *Θηβῶν* δὲ αὐτ. 1910, σ. 220 ἀριθ. 9.

3) Τεμάχιον (μήκ. 0.025, πλάτ. 0.018) κοσμήματος μεζονος ἐξ ὑαλομάξης λευκοπρασίνης (εἰκ. 98, 6) φέρον ὁπὴν κατὰ πάχος. Τομὴ ἐπιτεδόκυρτος.

4) Τρεῖς σφαιρικαὶ διάτρητοι ψηφίδες ἐκ μάξης μελαίνης ἔξω αἱ δύο, λευκῆς ἡ τρίτη.

5) Ὀκτὼ ψηφίδες (εἰκ. 98, 10, 15-20) ἐκ κυανῆς ὑαλομάξης εἰς σχῆμα

ῥόδακος ἐπιπέδου μὲν κάτω, ἄνω δὲ ὀκτωφύλλου (διάμ. 0.01) φέρουσαι ὅπην ἐν μέσῳ, κατὰ τὴν διάμετρον δὲ ἀνὰ δύο τμήματα πρὸς διαπέρασιν μηρίνθου.

6) Δύο ἐκ σκοτεινόχρου μάζης μικρότεραι ῥοδακώδεις ψηφίδες (εἰκ. 98, 13) φέρουσαι ἑκατέρα μὴν τὰ κατὰ τὴν διάμετρον δύο τμήματα πρὸς συνειρμόν.

7) Ἑπτὰ ψηφίδες (εἰκ. 98, 12 καὶ 23-26) ὡς σπόρος ὑδροπέποντος μικρὸς (πρὸβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σ. 192 εἰκ. 5 ε).

8) Τρεῖς κοῦλαι χρυσαῖ μικραὶ ψηφίδες ῥοδακώδεις (εἰκ. 98, 7-9) ὡς αἱ ὑπ' ἀριθ. 6 ἀλλ' ὀλίγῳ μικρότεραι αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐκεῖναι ἦσαν περιβεβλημένοι ποτὲ ὑπὸ χρυσοῦ ὡς αὗται. Ἐχομεν καὶ ἐδῶ τὰς δύο κατὰ διάμετρον ὁπὰς.

9) Τρία δισκάρια χρυσαῖ (εἰκ. 98, 3, 5, 14) μετ' ἀνέχοντος ἐπὶ θάτερα χεῖλους κεκοσμημένου περίξ ἔξω διὰ κοκκίδων (granulatio)· διάμετρος τοῦ ἐνὸς 0.008, τῶν δὲ δύο 0.013. Τὸ μικρὸν εἶνε πεπληρωμένον διὰ μάζης λευκοπρασίνης (πιθανῶς κυάνου), ὁμοίως δὲ θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα δύο. Περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν πρὸβλ. τὴν ἐκ Μυκηνῶν ξίφους λαβὴν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1897 σ. 105 πίν. 7 ἀριθ. 3 α, ἣν κοσμοῦσι δισκάρια, ὡς τὸ μικρὸν, καὶ τὴν ἐλεφαντίνην λαβὴν κατόπτρου (Τσοῦντα *Μυκῆναι* σ. 78 πίν. 6, 1) καὶ τὴν ἐξ ἀγάλτου ἐπένδυσιν λαβῆς ξίφους (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1897 σ. 108 πίν. 8 ἀριθ. 5) ὡσαύτως κοσμουμένην διὰ δισκαρίων ὁμοίων πρὸς τὰ δύο μεῖζονα τῶν Θηβῶν πρὸβλ. καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1888 πίν. 9 ἀριθ. 11 καὶ σ. 167. Περὶ τῆς κοκκιδοῦς ἐργασίας αὐτ. 1897, 126 (Τσοῦντας), ἐν Θήβαις δὲ αὐτ. 1910 σ. 219 ἀριθ. 5 εἰκ. 12 ξ.

10) Μία χρυσῇ κοίλῃ ψηφίς (εἰκ. 98, 11) μικρὰ σχήματος μῆνης ἢ πέλτης φέρουσα ὅπην κατὰ τὴν διάμετρον πρὸς ἐξάρτησιν.

11) Χρυσοῦς ῥόδαξ (εἰκ. 98, 22) ἐμπίεστος εἰς ἐλαφρὸν λεπτὸν φύλλον χρυσοῦ (διαμ. 0.027) ἐπερραμμένον ποτέ που. Ὁ χρυσὸς τούτου εἶνε κίτρινος τὸ χρῶμα, τῶν δὲ προηγουμένων χρυσῶν κοσμημάτων ἐρυθρῶς.

12) Αἰχμὴ βέλους (εἰκ. 98, 21) χαλκῇ (μῆκ. 0.042) ἐξ ἐλάσματος ἀποτετμημένη, μορφῆς *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1888 πίν. 9 ἀρ. 23 σ. 173 (ἢ ἄλλη μορφή τοῦ πίν. 9 ἀριθ. 22 εὐρέθη λιθίνη ἐν Θήβαις *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σ. 219 εἰκ. 12 ἀριθ. α, ν πρὸβλ. κατωτέρω τάφον 15 καὶ 17).

13) (εἰκ. 98, 2) χαλκῇ σμίλῃ ὀξεῖα εἰς τὰ ἄκρα τετράπλευρος δὲ μεταξὺ (μῆκ. 0.039) διογκουμένη παρὰ τὴν ἑτέραν αἰχμήν. Νομίζω, ὅτι ἡ μακροτέρα αἰχμὴ ἐστερεοῦτο ἐν στελεεῖ, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐσφυρηλάτει ὁ τεχνίτης χρώμενος τῷ ὄλῳ ὡς σμίλῃ ἢ τρυπάνῳ μάλλον. Ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι, ὡς καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς τοιαῦτα ἐργαλεῖα, ἡδύνατό τις καὶ ἀντιστρόφως νὰ τοποθετήσῃ ἐν τῷ στελεεῖ τὸν χαλκὸν καὶ εἶχε τότε μακρότερον τρύπανον. Ἐπειδὴ ἀμφότεραι αἱ αἰχμαὶ εἶνε ὀξεῖαι, εἰ καὶ δὲν ἀποκλείω καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐπὶ μαλακοῦ μετάλ-

λου, ξύλου, ἐλέφαντος, ὁστοῦ κ.τ.τ. χρῆσιν τοῦ ἐργαλείου ὡς δυνατὴν, νομίζω ὅμως, ὅτι τοῦτο ἦτο ἐργαλεῖον βιοιωτοῦ (πρβλ. Ἰλ. Η 221) σκυτοτόμου, ὁπεύς.

14) Μαρμαρίνου ἀγγείου πυθμὴν σχηματιζόμενος δακτυλιοειδὴς ἐξω (μεγίστη διάστ. 0.07). Φαίνεται, ὅτι ἐν Θήβαις τὰ λίθινα ἐν γένει ἀγγεῖα ἀνήκον εἰς τὰς πρωίμους ἐν τοῖς θαλάμοις ταφάς, δι' ὃ καὶ κατεστράφησαν ὕστερον ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς χρήσεως τῶν θαλάμων. Εἰς ὅσους τάφους εὐρέθησαν (πρβλ. *AE* 1910, 233 ὅρα καὶ ἄνω σελ. 88 γ καὶ κατωτέρω) ἦσαν μόνον λείψανα· καὶ ὁμοῦς εἶνε τὰ στερεώτατα τῶν ἀγγείων, ἰθαγενῇ ἐν Κρήτῃ τοῦλάχιστον (Franchet *Nouvelles Archives d. miss. scient.* 1916, 63).

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὁστράκων συνεκολλήθησαν ἐλλιπὴ τὰ ἐξῆς ἀγγεῖα:

1 (εἰκ. 99, 3). Ἐτερόστομος κοινὸς ἀμφορίσκος ὕψους 0.11, φέρων ἐπὶ τοῦ ὧμου γωνίας ἐναλλήλους. Θραύσματα δύο ἄλλων μικροτέρων, ὧν ὁ ἕτερος φέρει ἐπὶ τοῦ ὧμου κογχύλιον πλαγιαστὸν (ὡς ἐν *'Αρχ. Ἐφ.* 1910 πίν. 5 ἀριθ. 8, σ. 197 ἀριθ. 22), ὁρῶνται ἐντὸς τοῦ ἀγγείου εἰκ. 99, 1.

2-3. Δύο μόνωτα σκυφοειδῆ κύπελλα ὕψους 0.09, τὸ μὲν πηλοῦ ἐρυθροποῦ τὸ δὲ ὠχροῦ (ἐτέρων τριῶν ὁμοίων τούτῳ ὅστρακα), ὧν ὁ κόσμος φαίνεται ἐν τῇ εἰκ. 99, 4. Τὸ σχῆμα γνωστὸν καὶ ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν τοιχογραφιῶν ὡς ἀγγεῖον τῶν Κεφτιοῦ (*Dussaud, Civil. préhell.* 53), καὶ ἐκ Μυκηνῶν καὶ ἀλλαχόθεν.

4 (εἰκ. 99, 1). Σκύφος μόνωτος (ὕψ. 0.057) φέρων πέριξ συστήματα κύκλων συγκεντρικῶν ἐλευθέρᾳ χειρὶ γεγραμμένων, συνδεόμενα δι' ἐφαπτομένων. Ὁ κυκλικὸς ὀφθαλμὸς ἐκάστου συστήματος μελαμβοφὴς ἔφερεν ἐπιθέτους στικτοὺς ῥόδακας διὰ λευκοῦ χρώματος ὡς εἰς τὸ ἀγγεῖον *'Αρχ. Ἐφημ.* 1910, 227, εἰκ. 17 ἀριθ. δ, σελ. 230 ἀριθ. 23, μεθ' οὗ ἔχει συγγένειαν, ὡς εἰ ἐξηλθον ἀμφοτέρω ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Ὁμοῖος κόσμος μυκηναϊκοῦ ἀγγείου ἐν τῷ μουσεῖῳ Χαλκίδος. Περὶ τοῦ λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων ὅρα *AE* ἔ. ἄ. σ. 188-9 καὶ 1914, 113 ἔξ.

5-6. Δύο τρίωτα ἀρτοειδῆ ὕψους 0.07, ὧν τὸ ἕτερον κεκοσμημένον διὰ τοῦ κυματοειδοῦς κοσμήματος περὶ τὴν κοιλίαν (ὅστρακα καὶ ἄλλου ἢ ἄλλων τοιούτων), τὸ δὲ (εἰκ. 99, 2) φέρον ἄνω μὲν καὶ κάτω ἐκάστης λαβῆς κυματοειδεῖς γραμμὰς ἀφορωμένους ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ ἢ τῆς κοιλίας, ἐκατέρωθεν δὲ τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓνα μικρὸν σταυρὸν, μεταξὺ δὲ τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓνα ῥόδακα πολυ-

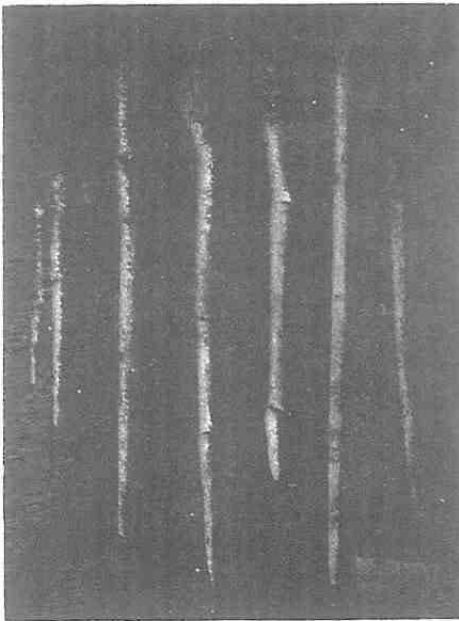

Εἰκ. 99. Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου 4 τοῦ Κολωναίου.

φυλλον ἔχοντα κεντρικὸν κύκλον καὶ ὀφθαλμὸν ἐν μέσῳ ὡς τὸ καλούμενον ἄνθος τῆς Μαργαρίτας. Αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 5 ὀκτὼ ῥοδακώδεις ψηφίδες (ἄνω σ. 133, 5) εἶνε τὸ ἀντίστοιχον ἐν τῇ ἐκ μάζης κοσμηματοτεχνίᾳ ἔργον. Ὅμοιους ῥόδακας ἐπὶ ἀγγείων ὄρα π. χ. εἰς τὸν τρίτον πίθον τοῦ Θορικοῦ (Στάης *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1895 πίν. 11, 1 σ. 223 ἐξ.).

7-8. Δύο τρίωτοι πίθοι (λαβαὶ κάθετοι) ἄγραφοι, λευκάζοντος πηλοῦ ὕψος 0.275 ὁ ἑτερος, ὁ δὲ ἄλλος συνεπληρώθη μικρὸν ὑψηλότερος (πρβλ. τάφ. 1 ἀρ. 8).

Τάφος 5 (1913, 3) εἰκ. 89, 5. Ἐκεῖτο ἀμέσως πρὸς Ν τοῦ προηγουμένου. Εἰσοδος πρὸς Ν. Ἀποτετειχισμένη. Ἡ στέγη πεπτωκυῖα. Πλάτος δρόμου 0.70.

Εἰκ. 100. Ἐλεφάντιναι βελόναι ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 5.

Ὁ θάλαμος σχήματος περίπου κυκλικοῦ βάθος 2.10, πλάτος 0.20· ὕψος πιθανῶς ὄχι μείζον τοῦ 1 μ. Μετεβλήθη εἰς βυζαντιακὸν κοιμητήριον πλήρες ὀστέων. Βυζαντιακὸν εὗρημα οὐδὲν εὗρον, ἀλλ' ἐκ τῆς διατηρήσεως τῶν ὀστέων κρίνων (ἔχω δὲ πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς κρίσεώς μου ταύτης, ἐπανειλημμένως ἐν τῇ ἀναζητήσει μυκηναϊκῶν τάφων προσκρούσας εἰς βυζαντιακοὺς ἀποδεικνυμένους ὑπὸ κτερισμάτων πρβλ. σελ. 81 καὶ 137) ἀποφαίνομαι μετὰ πεποιθήσεως οὕτω¹. Οὐδὲν μυκηναϊκὸν κτερισμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀριστερὰν παρεῖαν τοῦ σπηλαίου ἦτο βαθύτερος ταφίσκος ἐν τῷ δαπέδῳ (μῆκ. 1.20, πλάτ. 0.55, βάθ. 0.70) διωλαθὼν τοὺς βυζαντινοὺς ἐπιβάτας, πλήρως καθαρῶν χρωμάτων, ὅλως διαφόρων τῶν τοῦ

θαλάμου. Ἐν αὐτῷ ἦσαν λείψανα παιδικοῦ σκελετοῦ (τὸ κρανίον ΝΑ), 14 κομβία στεατίτου κωνικὰ «τορευτὰ» ἢ οὐ, διαφόρων μεγεθῶν καὶ χρωμάτων, εἰς χαλκοῦς ἥλος πλατυκέφαλος (λείπει τὸ πλεῖστον τῆς αἰχμῆς), μία ψηφίς ῥοδακώδης ἐκ μάζης, διάφορος τῶν τοῦ 4 τάφου (ἄνω σ. 133, 5) ὁμοία δὲ πρὸς τὰς τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου (*Ἀρχ. Ἐφ.* 1909 σ. 80), 8 βελόναι ἐλεφάντιναι (εἰκ. 100)

¹ Τοιαυτὰ κοιμητήρια ἢ ὀστεοθῆκαι εἶνε καὶ τὰ ἐν *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 135 ἀλλοτριῶς ἐρμηνευόμενα.

ἀθρόοι 'κείμεναι ὡς ἐν δέσμῃ ἢ ἐν κυτίῳ ἀποτεθεῖσαι, θραυσθεῖσαι ὁμῶς πᾶσαι ἐξ ἀδεξιάς ἐνεργείας τοῦ ἐργάτου μου. Τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ παχύ, κόπτεται ἀποτόμως καὶ φέρει τὸ τρῆμα κυκλικόν, ἀπολεπτύνεται δὲ τὸ εὐθὺ σῶμα μέχρι τῆς αἰχμῆς. Τέσσαρες ἀνασυγκροτούμεναι ἔχουσι μῆκος 0.102, 0.11, 0.117, 0.09.

Τάφος 6 (1913, 4) εἰκ. 89, 6. "Ἐκεῖτο ἐν τῇ Β πλευρᾷ τοῦ Κολωνακίου εἰς τὸ χεῖλος τοῦ προέχοντος ἐπιπέδου χώρου (άλωνίου;). Εἴσοδος πρὸς Β. Μῆκος δρόμου 2.50, πλάτος 1.05, προβολὴ παραστάδων ἀριστερᾶς 0.18, δεξιᾶς 0.15, πλάτος στομίου 0.70, τοῦ τρωγλοδυτικοῦ σπηλαίου πλάτος 1.15, βάθος 1.30, ὕψος 1.00, στέγης πάχος 1.00. Δρόμος καὶ θαλάμου δάπεδον κατηφορίζον πρὸς Ν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ δρόμου τάφος βυζαντιακὸς (ἐντὸς ἐφθαρμένον σκυφαῖον βυζαντιακὸν νόμισμα ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἐμφανιζομένων πρὸβλ. Wroth BM Catal. of the Imper. Byz. coins 1908, I σ. XXXII, ἐπ. LII ἐξ.) κεραμωτός. Ἐξω τοῦ ἀποτερισμάτος, σφωζομένου εἰς ὕψος 0.50, ἐντὸς ἀναμφισβητήτων μυκηναϊκῶν χωμάτων εὐρέθη σκελετὸς κυνός. Εὐρέθησαν δὲ καὶ εἰς ἄλλους τάφους μυκηναϊκοὺς σκελετοὶ ζώων ἐν τοῖς δρόμοις (ἐν Μυκῇναις, ὅρα Τσουντιαν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1888 σ. 130 Dregur. *Homer*² σημ. 58 σ. 86), καὶ ὁ "Ὀμηρος δὲ (Ἰλ. ψ, 171 ἐξ., κατωτ. σ. 142) «ποιεῖ τὸν Ἀχιλλέα σφάζοντα ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου πλὴν ἱππων, *κυνῶν* καὶ ἄλλων ζώων καὶ δώδεκα αἰχμαλώτους Τρῶας»¹.

Εἰκ. 101. Εἰδῶ-
λιον τοῦ μυκηναϊ-
κοῦ τάφου 6.

Ἐντὸς τὸ σπήλαιον ἦτο, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον, πλη-
ρες βυζαντιακῶν ὀστέων σωρευθέντων ἐνταῦθα δι' ὅπῃς τῆς στέ-
γης καὶ τοῦ ὑπερθύρου. Ἀλλ' ἐν μικρᾷ τυχαίᾳ κοιλότητι τοῦ
δαπέδου πλήρει χρώματος ἐκρύπτετο μυκηναϊκὸν εἰδῶλιον (εἰκ. 101) μικρὸν (ῦψ. 0.063) ἔχον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους (πρὸβλ. Fehrle *Kult. Keuschh.* 38 ἐξ.).

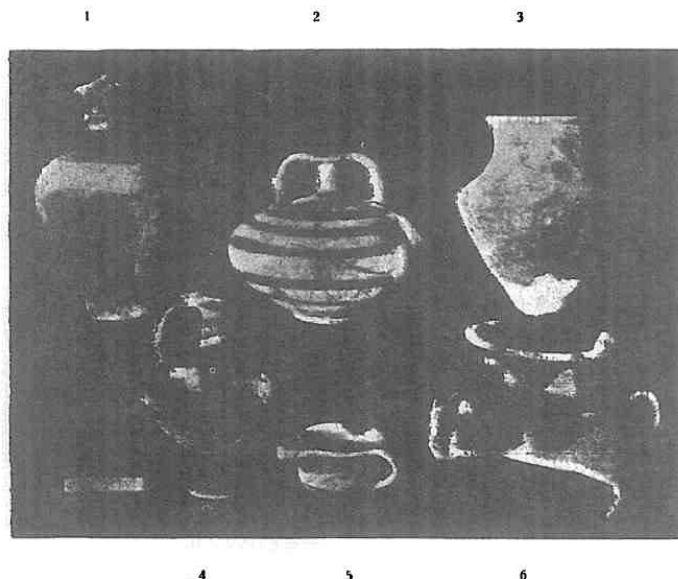
Τάφος 7 (1913, 18) εἰκ. 89, 7 (ἡ τομὴ δεξιὰ ἀνετράπη ἐν τῷ σχεδίῳ βάσις
ἔδει νὰ ἦ ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ αὐτῆς). Κεῖται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ
Κολωνακίου κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀποτόμου νῦν κλιτύος αὐτοῦ. Εἴσοδος πρὸς
Α. Ἀλλοτε ὁ λόφος ἦτο ἀναμφιβόλως παχύτερος, τὸ δὲ λείπον μέρος, ἀποτρι-
βόμενον ἀδιαλείπτως, ἐξηφανίσθη μετὰ τῆς στέγης, τῶν ἀνατολικῶν παρειῶν,
τῶν παραστάδων, τοῦ στομίου καὶ τοῦ δρόμου τοῦ τάφου, ὥστε περὶ μὲν τοῦ
θαλάμου νὰ ἀγνοῶμεν τὸ ὕψος καὶ τὸ βάθος, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν τὰ πάντα.

¹ Περὶ τῶν ἐν τοῖς δρόμοις τῶν μυκηναϊκῶν τάφων εὐρισκομένων ἀνθρωπίνων σκελετῶν, ὅτι δὲν δύναν-
ται νὰ προέρχωνται πάντοτε τοῦλάχιστον ἐξ ἀνθρωποθυσιῶν ὡς ἐν *Ἐφ. Ἀρχ.* ε. α., ὅρα *AE* 1910, 215.

Ἡ καταστροφή ἐξακολουθεῖ, αὐτομάτως καταρρεόντων τῶν χωμάτων. Τὸ σφιδόμενον μέρος τοῦ θαλάμου ἔχει πλάτος 2.00, βάθος 2.00, ὕψος δὲ πλαγίων παρειῶν ἀπὸ Α 0-Δ 1.10. Ὁ δεύτερος ἀριθμὸς δηλοῖ, ἐννοεῖται, καὶ τὸ ὕψος τῆς Δ παρειᾶς.

Εὐρέθησαν ἐντὸς ὅστις κατεστραμμένα· ἐκ τῶν συλλεχθέντων δὲ ὀστράκων ἐγένοντο τάδε τὰ ἀγγεῖα:

1. Ἀρτοειδὲς τρίωτον λευκοῦ πηλοῦ (ὕψ. 0.04 διάμ. 0.165) ἄγραφον. Ἔχο-

Εἰκ. 102. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 7.

μεν λείψανα καὶ ἑτέρου ὁμοίου ἀγράφου καὶ τρίτου φέροντος τὸ κυματοειδὲς κόσμημα εἰς τὴν εἰωθυῖαν θέσιν τῆς κοιλίας.

2. Ὑψίπους κύλιξ ἢ κύπελλον ἐλλιπές, πηλοῦ ἐρυθροῦ, ἄγραφον. Εἶνε ἄλλου πηλοῦ ἢ τὰ συνήθως ἐν Θήβαις εὐρισκόμενα ἄγραφα, ἅτινα εἶνε ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου (*Εφημ. Ἀρχ.* 1909 σ. 99) ἔργα τοῦ ἐν αὐτῷ βεβαιωθέντος ἀγγειοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου (*Πρακτ.* 1911 σ. 148 ἐξ.). Ὑπάρχουσι λείψανα καὶ ἑτέρου παρομοίου κυπέλλου (χεῖλος ὁλόκληρον καὶ μέρος τῆς κοιλίας μετὰ δύο παρὰ τὸ χεῖλος διαμετρικῶς ἀντιθέτων λαβῶν καὶ πυθμὴν ἀνήκων πιθανῶς εἰς αὐτὸ) βεβαμμένου ὄλου ἐντὸς καὶ ἐκτός, πλὴν ὑποκάτω τοῦ πυθμένου καὶ τῆς λαβῆς, διὰ γανώματος καστανόχρου, σχηματίζοντος ὅμως πολλοὺς ἐρυθροποὺς κυματισμοὺς («νερά»).

3. Λείψανα δύο ἀπλωτῶν πινακίων ἀγραφῶν τοῦ ἐτέρου σφύζεται ἵχνος λαβῆς, οἷα ἴσως ἡ τοῦ τάφου 1 ἀριθ. 7 (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 πίν. 5 ἀριθ. 12)

4-5. Δύο οἰνοχοαὶ ῥαμφόστομοι (εἰκ. 102, 4, 1) δώτοι ὕψους 6 0.145, α πλέον τοῦ 0.19 (λείπει ὁ πυθμὴν). Ἡ πρώτη ἔχει ἐπὶ τοῦ ὤμου δίκτυον τεμνομένων χιαστὶ γραμμῶν, ἡ ἑτέρα ἐφ' ὅλης τῆς κοιλίας φολίδας κατιούσας.

6-9. Τεσσάρων τριῶτων πίθων λείψανα· εἰς μικρὸς (δυνατὸν νὰ εἶνε οὗτος δώτος οἰνοχόη ῥαμφόστομος) καὶ εἰς μεῖζων ἄγραφοι, ἕτερος μικρὸς φέρων ἐπὶ τοῦ ὤμου ὀφιοειδῆ γραμμὴν καὶ ἄλλος μεῖζων φέρων τόξα καὶ γωνίας (εἰκ. 102, 6).

10 εἰκ. 102, 2. Ἐτερόστομος ἀμφορίσκος ὕψους 0.125, ἀλοιφῆς ὠχρολεύκου, φέρων ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀσυνήθη κόσμον: Ἐν μέσῳ διπλῇ καθέτως σειρὰ τετραγωνιδίων μελάνων ἢ λευκῶν δι' ἀλοιφῆς ἐναλλάξ, ἐκατέρωθεν ἀνὰ μίαν στήλην ὁμοίως καθέτως διατεθειμένην καὶ πληρουμένην τὴν μὲν διὰ διπλῆς σειρᾶς μικρῶν τόξων ἢ φολίδων ἀνοικτῶν πρὸς κάτω, τὴν δὲ δι' ἐπιμήκων στιγμῶν. Περαιτέρω τούτων πρὸς τὰς λαβὰς ἀνὰ μίαν κάθετον στήλην ἐσκιασμένην διὰ χιαστὶ τεμνομένων πυκνῶν γραμμῶν. Τὸ σύνολον προξενεῖ γεωμετρικὴν ἐντύπωσιν· εἶνε δὲ πιθανώτερον, ὅτι προαγγέλλεται οὕτω ὁ ἐπίγονος γεωμετρικὸς ῥυθμὸς μᾶλλον ἢ ὅτι ὑπομυμνήσκειται ὁ προϊστορικός, ἔνθα ἔχομεν ἐπίσης (Σέσκλον, Δραχμάνι, Χαιρώνεια) τὰ ἐναλλασσόμενα λευκὰ καὶ μέλανα τετράγωνα, ἅτινα ἐπανερχονται μετ' αἰῶνας εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Watzinger *Athen. Mitt.* 1901 πίν. 3, 4 σ. 72, 78 κ. ἄ. μελετηθέντα ἀγγεῖα τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

11 εἰκ. 102, 5. Κυαθίσκος προχοϊκὸς (ὕψος 0.045, διάμετρος 0.065), μόνωτος μετὰ στομίου ἐκκενωτικοῦ προβαλλομένου εὐθέως ὡς *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ἄ. ἀριθ. 6. Πηλὸς ὠχρὸς, γραμμικὸς κόσμος ζωνῶν ἀπλῶν.

12. Πυξιδοειδὲς τριῶτον (πάντα τὰ ὦτα λείπουσι) ὕψους 0.095 φέρον ἐπὶ τοῦ ὤμου μετοποιεῖδῶς διατεταγμένα συστήματα παραλλήλων γραμμῶν κατιουσῶν. Τὸ λοιπὸν φέρει τὰς συνήθεις ζώνας γραμμῶν.

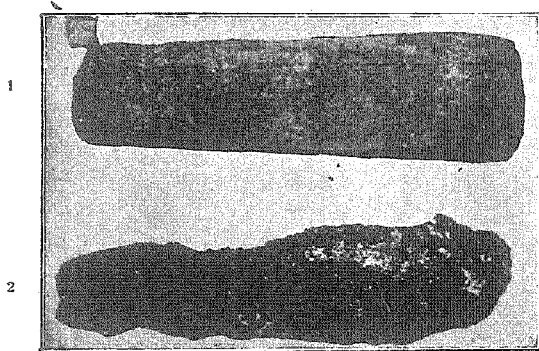
13 εἰκ. 102, 3. Πιθάριον (ὕψ. 0.15) συγγενὲς τὸ σχῆμα τοῦ ἄνω μέρους πρὸς τοὺς τριῶτους πίθους, ἀλλ' ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ὤμου εἰς τὴν κοιλίαν εἶνε ἐντονώτερον ἀπότομος. Ἄγνωστον εἶνε, ἂν ἔφερε δύο λαβὰς ἢ μίαν (τρεῖς, νομίζω, ἀποκλείονται κατὰ τὸ λείψανον), ἔχομεν ὅμως τὸ ἵχνος μιᾶς ἀγνώστου σχήματος. Ὁ πυθμὴν φαίνεται, ἦτο ὀξὺς, ἀλλ' ἀπετριβή. Ἡ κατάστασις τοῦ ἀγγείου εἶνε οἰκτρά· ὁ πηλὸς εἶνε μέλας, ἀκάθαρος, ἀτελῶς ὠπτημένος, ῥηγνύεται δὲ καὶ τρίβεται εὐκόλως· διαποτίζεται ἐπίσης εὐκόλως ὑπὸ τοῦ ὕδατος καὶ ὀρεῖ ἰσχυρῶς γεωδῶς. Τὰ τοιχώματα παχέα καὶ τὸ ὅλον βαρὺ. Παρὰ ταῦτα πάντα νομίζω,

ὅτι ἐποιήθη διὰ τροχοῦ, ἀλλὰ ξενίζει ἐν μέσῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου, ἐν ᾧ εὐρέθη (πρβλ. ἄνω σ. 85 22 καὶ Franchet, *Nouvel. archives* 1916 σ. 55 ἐξ.).

Πρὸς τούτοις εὐρέθη ἐν τῇ θαλάμῳ (εἰκ. 103, 1) ἀκόνη (μῆκ. 0.16, πλάτ. 0.03 - 0.045, πάχ. 0.01 ἐν μέσῳ — 0.02) λίθου φάιοπρασίνου, ἧς ἐγένετο μακρὰ χρῆσις· ἐντεῦθεν ἡ λεπτότης κατὰ τὸ μέσον.

Παρὰ τὴν ἀκόνην εὐρέθη λεπίς χαλκῇ (εἰκ. 103, 2) μήκους 0.16, πλάτους 0.03 - 0.045. Ἐν μέσῳ τοῦ στενωτέρου ἄκρου σφύζεται τὸ ἥμισυ ὁπῆς ἢ δύο ὁπῶν, ὧν ἡ ἐτέρα μικροτέρα, μέχρι δὲ 0.007 ἡ ἐπιφάνεια τοῦ χαλκοῦ δεικνύει ἵχνη, καθ' ἃ ἄλλη τις ὕλη ἐπεκάθητο ἐνταῦθα φθαρεῖσα. Προφανῶς πρόκειται περὶ

λαβῆς ξυλίνης πιθανῶς. Ἡ λεπίς εἶνε κατὰ τὸ ἐν στόμα κοπτερά καθ' ὅλον τὸ μῆκος, κατὰ δὲ τὸ ἄλλο, ἐφ' ὅσον μὲν σφύζεται καλῶς ἥτοι μέχρι 0.05 ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς πτέρυγος, εἶνε ἐπίσης κοπτερά, περαιτέρω ὅμως τὸ μὲν ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ συνετριβή ἢ κόψις τὸ δὲ περαιτέρω εἶνε ὠξειδωμένη καὶ διωγκωμένη πῶς, ἀλλὰ συνάγω, ὅτι ἦτο ἐπίσης κοπτερά. Ἡ ἔξω ἄκρη τῆς λεπίδος φαίνεται ὅτι ἐσχηματίζετο καμπύλη. Ἡ λεπίς εἶνε πλακώδης

Εἰκ. 103. Ἀκόνη λιθίνη καὶ ξυράφιον χαλκοῦν τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 7.

ἄνευ ῥαχέως τινος ἐν μέσῳ κατὰ μῆκος. Τὸ σύνολον δὲν ὁμοιάζει οὔτε πρὸς ἐγγχειρίδια οὔτε πρὸς ξίφη οὔτε πρὸς ξυράφια. Νομίζω ὅμως, ὅτι εἶνε ξυράφιον. Παρὰ τὴν πρὸς τὰ γνωστὰ τοιαῦτα σκεύη (πρβλ. Τσουνταν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1888 σελ. 171, πίν. 9 ἀριθ. 17, 18) μορφολογικὴν ἀνομοιότητα, ἔχει ιδιότητα κοινὰς μετὰ τούτων προσηκούσας εἰς τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν ἐχρησίμευον πάντα: πρῶτον διὰ τῆς διαπλατύνσεως τῆς λεπίδος πρὸς τὰ ἔξω πίπτει τὸ κέντρον τοῦ βάρους μακρὰν τῆς λαβῆς, ὥστε διὰ τοῦ βάρους καὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ στόματος νὰ κόπτῃ, ἡ δὲ μυϊκὴ δύναμις τοῦ χειριζομένου νὰ διευθύνῃ μόνον αὐτό, ἔπειτα ἡ καμπυλότης τῆς αἰχμῆς συντελεῖ ὥστε νὰ ἀποτρέπεται πᾶσα νύξις καὶ ἀμυχή τοῦ προσώπου. Τοιαύτης μορφῆς λεπίς δὲν δύναται νὰ εἶνε ἐγγχειριδίου, διότι δὲν νύσσει, ὠθουμένη δὲν διατρυπᾷ οὔτε εἰσδύνει εὐκόλως. Πρὸς τὰ ξίφη οὐδὲ πρέπει νὰ παραβάληται οὕτω βραχεῖα οὔσα. Ἄλλ' οὔτε οἰονδήποτε ἀμφίστομον μαχαίριον, ὅσον ἐννοῶ ἢ γινώσκω, ἡδύνατο νὰ λάβῃ τοιαύτην μορφὴν ἐστερημένην αἰχμῆς (κατωτέρω — τάφος 26 ἀριθ. 3 — θὰ ἴδωμεν μαχαίριον ἄλλου τύπου).

Ὡστε πιστεύω, ὅτι ἡ λεπίς ἀνῆκεν εἰς ξυράφιον καὶ ἐτέθη εἰς τὸν τάφον μετὰ τῆς ἀκόνης, διότι, φαίνεται, καὶ πάλαι, ὡς νῦν, τὰ δύο ταῦτα πράγματα ἦσαν πάντοτε συνεξευγμένα ἕνεκα πρακτικῆς ἀνάγκης.

Τάφος 8 (1913, 19) εἰκ. 89, Τ 8. Κεῖται ὑπὸ τὸν προηγούμενον, ἐκτεινόμενος ἐν μέρει (ὁ δρόμος καὶ τὸ στόμιον ἐξ ὁλοκλήρου) ὑπὸ τὴν νῦν εἰς Ἀθήνας ἄγουσαν ἀμαξιτόν, ὥστε ἀνεσκάφη μόνον τὸ ἔξω αὐτῆς πρὸς δυσμὰς κείμενον μέρος τοῦ θαλάμου. Εἴσοδος πρὸς Α. Ὁ ὀπίσθιος (Δ) τοῖχος, μήκους 4.55, εἶνε ἐλαφρῶς καμπύλος (ῦψος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας 1.85), αἱ δὲ πλευραὶ κατ' ἀρχὰς μὲν συγκλίνουσιν, ὥστε εἰς ἀπόστασιν 1.68 πρὸς Α ἀπὸ τῶν γωνιῶν (ΒΔ καὶ ΝΔ) ἀπέχουσιν ἀλλήλων 3.00, ἔπειτα δ' ἀποκλίνουσιν ἐλαφρῶς, ὥστε εἰς ἀπόστασιν 1 μ. πρὸς Α ἀπέχουσιν ἀλλήλων 3.35. Ὁ πῶρος τῆς Δ πλευρᾶς ἔχει φλέβα χαμηλὰ ἀσύμπτηκτον, ὥστε χάριν εὐσταθείας τοῦ τοιχώματος κατέλιπον αὐτὸν οἱ παλαιοὶ ἐν μέρει ἄσκαπτον ὡς πόδα ἢ στενὴν βαθμίδα. Οὐδὲν κτέρισμα μυκηναϊκὸν πλὴν ὀστράκων φύρδην ἐν τοῖς χώμασιν. Ὑπῆρχον ὅμως ἐπὶ τοῦ δαπέδου πολλὰ ὀστρακα πινακίων βυζαντιακῶν ὥστε κατὰ τοὺς ἀντιστοιχοὺς χρόνους ἐβιάσθη ὁ τάφος (πρβλ. ἄνω τὸν τάφον 1 τοῦ Ἰσμηνίου καὶ τοὺς τάφους 3, 4, 5 καὶ 6 τοῦ Κολωναίου). Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλους μυκηναϊκοὺς τάφους παρὰ τὴν ἀμαξιτόν πρὸς Ν μεταβληθέντας εἰς βυζαντιακοὺς.

II. ΠΡΟΣ Δ ΤΟΥ ΚΟΛΩΝΑΙΟΥ ΤΑΦΟΙ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ

Τάφος 9 (1910, Ξ) εἰκ. 89, Τ 9. Κεῖται ἐπὶ τῶν δυτικῶν παραφυάδων τοῦ Κολωναίου, δυτικώτερον τῶν ὑπὸ τοῦ Δ. Φιλίου ἀνασκαφέντων τριῶν τάφων, ὧν δυστυχῶς τὰ ὀστρακα δὲν διεσώθησαν, ἀλλὰ μόνον κτερίσματα (ᾧρα ἄνω σ. 123). Εἴσοδος τοῦ τάφου πρὸς Ν. Δρόμου πλάτος 2.00 (συγκλίνοντος ἄνω, ὥστε εἰς ῦψος 2.60 τὸ πλάτος εἶνε 1.37), μήκος τοῦλάχιστον 10 μ. Προβολὴ παραστάδων 0.45, πάχος 0.80. Πλάτος στομίου κάτω 1.20. Οὐδὲν λείψανον ἀποτεριχίσματος. Πλάτος μέγιστον τοῦ θαλάμου 4.80, βάθος 4.50, ῦψος δαπέδου ἀπὸ τῆς πεπτωκυίας στέγης 1.70. Ὁ θάλαμος ἔχει ἰδιάζουσιν διάταξιν. Ἀριστερὰ τῷ εἰσιόντι ἀμέσως ἀπὸ τῆς παραστάδος σχηματίζεται κλίνη (πρβλ. ἄνω σ. 87, 98, 109, 130), ἥς τὸ δάπεδον κεῖται 0.60 ὑπὲρ τὸ τοῦ θαλάμου καὶ ἔχει μῆκος πρὸς Β 3.35, πλάτος δὲ 1.70. ῦψος ἀπὸ τῆς στέγης 1.10. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ θαλάμου σχηματίζει τὴν ἐσωτερικὴν παρειὰν καμπύλην.

Ἐντὸς τῶν πληρούντων τὸν θάλαμον χωμάτων ὑψηλὰ πολλὰ ὅσα τεταραγμένα καὶ τεμάχια κεράμων ἐκ βυζαντιακῶν τάφων, οἳ εἶνε ἐπιτολαῖως ἐπάνω πέριξ πολλοί. Προφανῶς ἡ στέγη κατέπεσεν εἰς χριστιανικοὺς χρόνους,

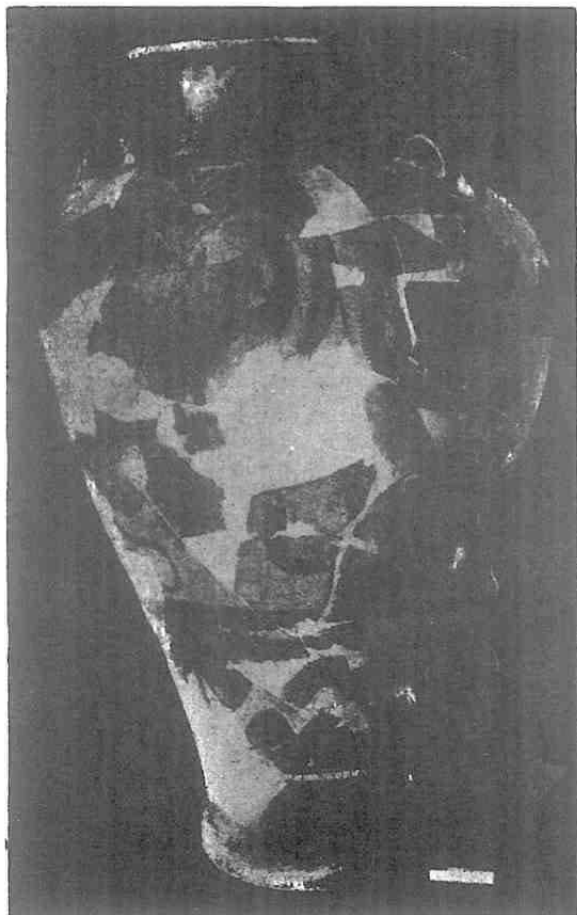
συμπαραλαβοῦσα εἰς τὴν πτῶσιν καὶ τὴν καταστροφὴν τοὺς ὑπερκειμένους χριστιανικοὺς τάφους.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς κόγχης οὐδὲν λείψανον εὐρέθη. Ἐπὶ τοῦ τοῦ θαλάμου ὁδόντες κυνός, ἐλάχιστα λείψανα ὀστέων ἀνθρώπων, σποράδην ἐλάχιστοι

ἀνθρακες (πρβλ. ἄνω σ. 137 τὸν τάφον 6 καὶ *Ἀρχ. Ἐφ.* 1888, 131, 134. 1910, 186 ἐξ., 206, 216).

Ἐκ τῶν συλλεγέντων ὀστέων ἀπετελέσθησαν τάδε τὰ ἀγγεῖα μετὰ πολλῶν συμπληρώσεων γύψου.

1 (εἰκ. 104). Μέγας τρίωτος πίθος, τὸ μέγιστον μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον τοῦ μουσείου τῶν Θηβῶν· ὕψος 0.81· περίμετρος χειλέων 1.06, κοιλίας 1.61, πυθμένος 0.71, πλάτος χειλούς ἐπιπέδου ἄνω 0.06. Πηλὸς ἐρυθρός, ἀλοιφὴ λευκὴ ἀποπεσοῦσα τὰ ἄνω, γάνωμα ἐρυθρὸν μέχρι τοῦ καστανομέλανος. Ὡτα κάθετα. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀνάπλαστον κυμάτιον. Κόσμημα ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου χειλούς σπειραι μετ' ἐφαπτομένων καὶ παραπληρωματικῶν γωνιῶν ἐν τοῖς ἔξω μεταξὺ τῶν σπειρῶν σχηματιζομένοις μυχοῖς. Λαίμδος καὶ ὦτα (ἔχουσι ῥάχιν ταῦτα ἐν μέσῳ, ἐκατέρωθεν δ' αὐ-

Εἰκ. 104. Τρίωτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 9.

τῆς αὐλάκα) βεβαμμένα. Ὁ πυθμὴν μέχρι ὕψους 0.11 μελαμβαφής· ἀκολουθεῖ λευκὴ ζώνη καὶ εἴτα βαρὺν κυματοειδὲς κόσμημα πέραξ ὁμαλῶς ἐξελισσόμενον, ὑπὲρ δ' αὐτὸ ἀντιθέτως ἄλλο οὕτως, ὥστε αἱ κορυφαὶ τοῦ ἐνὸς εἰσέρχονται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἄλλου, παραμενούσης μεταξὺ λευκῆς γραμμῆς κυματοει-

δοῦς. Ἔπονται ὑψηλότερον δύο ζῶναι παχεῖαι, τὸ δὲ μεταξὺ τῆς ἀνωτάτης τούτων καὶ τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ διάστημα (ὑψ. 0.41) πληροῦται ὑπὸ τοῦ κυρίου κοσμήματος: Μεταξὺ ἐκάστου ζεύγους λαβῶν συμμετρικῶς εἶνε μέγας πολύπους (ὀκτάπους), οὗ τὸ κύριον σῶμα διατίθεται κατακορύφως, τῶν ὀφθαλμῶν ὡς κύκλων μετὰ κέντρου ὄντων ἄνω, ὑπεράνωθεν δὲ ἐκφύονται οἱ ὀκτὼ πόδες διευθυνόμενοι ἀνὰ τέσσαρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πρὸς τὰ κάτω καθ' ἑλιγμούς οὐχὶ ὁμοίους εἰς τὰ ἄκρα παρ' ἐκάστω πολύποδι. Αἱ θηλαὶ τῶν ποδῶν δηλοῦνται διὰ μικρῶν γραμμῶν προεξεχουσῶν ὡς ἀκανθῶν. Μεταξὺ τῆς ἐκφύσεως τῶν ποδῶν ἀνέρχεται θύλακος ὡς συνέχεια τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ μεταξὺ τῶν τριῶν πολυπόδων καταλειπόμενος ὑφ' ἐκάστην λαβὴν κενὸς χῶρος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἑτέρου δῆθεν μαλακίου ἔχοντος ἑπτὰ πόδας κατιόντας· μόνον εἰς τοὺς ἔξω δύο πόδας ἔχει τὸ ζωϊκὸν εἶδωλον ἀκάνθας ἢ θηλᾶς γραμμικάς. Οἱ πολύποδες τοῦ ἀγγείου τούτου δὲν ἐξικνοῦνται εἰς τὴν φυσιοκρατικὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ζώου, ὡς βλέπομεν αὐτὴν π. χ. ἐπὶ τοῦ παλαιότερου ἑτεροστόμου ἀμφορέως τῶν Γουρνιῶν τῆς Κρήτης, ἔνθα τοῦτο ἀπλοῦται ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου ὡς ἐν ἐλευθέρῳ τοιχογραφίᾳ μεγάλου ζωγράφου, ἔχον τὰς θηλᾶς καὶ ἄλλας λεπτομερείας πολὺ συμφωνοτέρας πρὸς τὴν φύσιν (Harriet Boyd-Hawes κ. ἄ. *Gournia, Vasiliki and other prehistoric sites* 1908 πίν. Η). Προφανῶς ὁ Θηβαῖος τεχνίτης, καίπερ κατὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸν «ἀνακτορικὸν τρόπον» ἐργαζόμενος (*AE* 1910, 239), εὐρίσκεται μακρὰν τῶν χρόνων, καθ' οὓς οἱ τεχνῖται ἀντέγραφον ἀπ' εὐθείας σχεδὸν ἐκ τῆς φύσεως, παραλαμβάνει δὲ τὸ ζῶον ὡς κόσμημα ἐσχηματισμένον ἤδη καὶ προσλαβὼν τυπικὴν μορφήν (πρβλ. καὶ Reisinger ἔ. ἄ. σ. 25 ἑξ.).

Εἰκ. 105. Πρώτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 9 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

2 εἰκ. 105. Τρίωτος πίθος ὕψους 0.62, περιμέτρου χειλέων 0.74 καὶ πάχους 0.04, περιμέτρου κοιλίας 1.45, πυθμένος 0.62. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἐκπλαστον κυμάτιον. Ὁ πυθμὴν σχηματίζει βάσιν πάχους 0.015 καὶ πλέον, ἐξέχουσιν πέριξ τοῦ τοιχώματος 0.02. Πηλὸς ἐρυθρός, ἀλοιφή λευκάζουσα, γάνωμα καστανέρυθρον. Κόσμημα ἐπὶ τοῦ χεῖλους ὀφιοειδὲς γραμμὴ ὃ λείπων τὸ πλείστον λαιμὸς μελαμβαφής· ὡσαύτως ὁ πυθμὴν μέχρι ὕψους 0.13· ὑψηλότερον ζῶναι. Εἰς

Εἰκ. 106. Τρίωτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 9 τοῦ Κολωνακίου.

τὸ μεταξὺ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς ἀνωτάτης ζώνης κενὸν διάστημα τοῦ ὧμου καὶ τῆς κοιλίας μεταξὺ ἐκάστου ζεύγους λαβῶν «ἀνθεμόεν φύλλον» (πρὸβλ. *AE*, 1910 σελ. 223 ἀριθ. 4, σημ. πίν. 10 ἀριθ. 2 καὶ 2α) πλαγίως πρὸς δεξιὰ κλίνον, ὅπισθεν δ' ἐκάστου φύλλου ἐσχηματισμένον ἄνθος ἢ ἐν γένει φυτὸν μεταξὺ δύο ζευγῶν κυματοειδῶν γραμμῶν εἰς τὸ ἔδαφος προσφυομένων κατὰ τὰ ἄκρα.

3 εἰκ. 106. Τρίωτος πίθος ὕψους 0.40 μέχρι τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ ἐλλείποντος. Διάμετρος κοιλίας 1.15. Πηλὸς ἐρυθρός, ἀλοιφή λευκάζουσα, γάνωμα καστανομέλαν. Ποὺς μέλας· ὑπε-

ράνω ζῶναι ὡς καὶ εἰς τὸ στενὸν τῆς κοιλίας, μεταξὺ δὲ τῆς ἀνωτάτης τούτων καὶ τοῦ λαιμοῦ ἀνὰ ἐν φοινικοειδὲς φυτὸν μεταξὺ ἐκάστου ζεύγους λαβῶν ἐκφυόμενον ἐκ κυματοειδοῦς ἐδάφους, δηλουμένου διὰ τριῶν κυματοειδῶν γραμμῶν ἐκατέρωθεν τῆς ῥίζης ὀρμωμένων καὶ καταληγουσῶν εἰς τὰς ζώνας τῆς κοιλίας (πρὸβλ. τὸ ἀγγεῖον 1 καὶ τὸ 1 τοῦ καὶ τεκτονικῶς παραπλησίσι τάφου 3 τοῦ Ἰσμηνίου σ. 88 ἐξ. εἰκ. 64).

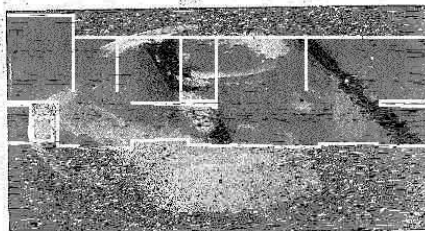
4. Τρίωτος πίθος (ὕψος 0.40, διάμετρος κοιλίας 1 μ.). Πηλὸς ἐρυθρός, ἀλοιφή λευκοπρασίνη, τὸ γάνωμα μέλαν ἀλλ' ἀπέπεσεν, ὥστε πλὴν τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ποδός, ἅτινα εἶνε μελαμβαφῆ, καὶ ζωνῶν τινῶν ὑπὲρ αὐτὸν καὶ εἰς τὸ στενό-

τερον τῆς κοιλίας ὅπωςδῆποτε σωθεισῶν, τὸ ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ τῆς εὐρείας κοι-
λίας κόσμημα, δένδρον φοινικοειδές, μόλις κατέλιπεν ἔχνη.

Ὑπάρχουσι καὶ λείψανα ἐτέρων τριῶτων πίθων τριῶν τοῦλάχιστον, ὧν ὁ
μὲν κοσμεῖται εἰς τὴν κοιλίαν διὰ φολίδων, ὡς συνήθως κατιουσῶν, ὁ δὲ διὰ
μεγάλων συνεχομένων σπειρῶν, ὁ δὲ διὰ συστημάτων κυματοειδῶν γραμμῶν
ἀνὰ τρεῖς βαινουσῶν κατακορύφως, παρεμβαλλομένης ἐκάστοτε παχείας γραμμῆς
μεταξὺ δύο συστημάτων ὁμοίως χωρούσης, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου *Ἀρχ. Ἐφημ.*
1910 πίν. 10 ἀριθ. 1. Φαίνεται μόνον, ὅτι ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγγεῖῳ τὰ
συστήματα τῶν γραμμῶν δὲν διεκόπτοντο εἰς ζώνας ὡς εἰς τὸ παραβλητέον,
ἀλλ' ἐχώρουν μόνον μέχρι τοῦ λαιμοῦ (πρβλ. τὴν οἰνοχόην τῆς Μεσσηνιακῆς
Πύλου *ΑΕ* 1914 σ. 112 εἰκ. 23 καὶ 24 καὶ κατωτ. εἰκ. 116, 3. σ. 157, ἀριθ. 34),
ἐνθα ἐλαφρῶς ἐκπλαστον κυμάτιον ὑπάρχον καὶ εἰς τοὺς ἀριθμοὺς 3 καὶ 4.

5. Ὑψίπους κύλιξ ἄγραφος, ὕψους 0.095 (ἐλλειπής) καὶ λείψανα ἐτέρων πέντε.

6-10. Πέντε ἀρτοειδῆ τριῶτα· τὸ
α καὶ β, τὰ μέγιστα (μετὰ τὸ ὑπ' ἀριθ.
16 τοῦ τάφου 26 κατωτέρω) τῶν ἐν
Θήβαις τοιοῦτου σχήματος ἀγγείων,
ὕψους 0.11, διαμέτρου 0.37· τὸ ἕτερον
ἄγραφον, τὸ δὲ φέρον κυματοειδὲς κό-
σμημα μετὰ κορυφῶν καὶ παραπληρώ-
ματα, πάντα μόλις διακρινόμενα, ἀπο-
πεσόντος τοῦ γανώματος καὶ δὴ καὶ
τῆς ὠχρολεύκου ἀλοιφῆς τὸ πλεῖστον.

Εἰκ. 107. Ἀρτοειδὲς ἀγγεῖον τοῦ μυκην. τάφου
9 τοῦ Κολωνακίου.

Τοῦ γ (εἰκ. 107) ὕψος 0.09, διάμετρος 0.30, πηλὸς πρασινωπός, κόσμημα ὁμοιον
ἀλλὰ μετὰ παραθεούσης στικτῆς γραμμῆς (πρβλ. *ΑΕ* 1910, σ. 228 εἰκ. 17 γ).
Τοῦ δ, ἰσομεγέθους τῷ προηγουμένῳ, ὁμοιον τὸ κόσμημα, ἀλλ' ἄνευ τῶν
στικτῶν γραμμῶν (ὑπάρχουσι λείψανα καὶ ἐτέρου ὁμοίως κεκοσμημένου ἀρτο-
ειδοῦς ἀγγείου μετὰ παραπληρωματικῶν στικτῶν ῥοδάκων), τοῦ δὲ ε (διάμ.
0.215) ἀπλοῦν κυματοειδές. Ὑποκάτω τοῦ πυθμένος κύκλοι (πρβλ. *ΑΕ* 1910
σ. 227 εἰκ. 18).

Ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ, ὅστις ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθ-
μοῦ τῆς Κρήτης καὶ ἀπέδωκε γενικῶς τὰ μέγιστα τῶν ἐν Θήβαις μέχρι τοῦδε
ὑπαρχόντων ἀγγείων, εὐρέθησαν καὶ ὀδόντες καὶ ἀστράγαλος κάπρου. Ἀξιοση-
μείωτον εἶνε, ὅτι πολλὰ ὀστρακα εὐρεθέντα ἐν τῷ δρόμῳ συνεκολλήθησαν
μετ' ἄλλων τοῦ θαλάμου (πρβλ. *ΑΕ* 1910 σ. 186 καὶ 1914 σ. 1121).

Τῶν τοῦ τάφου ὀστράκων ἰδίας μνείας ἄξιον εἶνε ἐν ἐκ μέλανος ἀκαθάρ-
του (τεμάχια χαλαζίου ἐντὸς) πηλοῦ χειροποίητον, φέρον κοσμήματα δι' ἐξιτή-

λου πως λευκοῦ ἀναλαμποῦς χρώματος (εἰκ. 108). Ἄν τὸ ἔδαφος ἦτο ἐντεχνότερον καὶ στίλβον θὰ ἐλέγομεν, ὅτι πρόκειται περὶ λειψάνου παλαιότερων χρόνων, τῶν Καμαραϊκῶν, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἔχομεν ἰδιότροπὸν τι προῖον χρόνων οὐχὶ πολὺ παλαιότερων τῶν εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ λοιπὰ κτερίσματα τοῦ τάφου, ἀφ' οὗ καὶ ὁ μέλας πηλὸς καὶ τὸ λευκὸν χρῶμα καὶ τὸ κόσμημα (σπεῖραι συνεχόμεναι) εἶνε στοιχεῖα εὗρισκόμενα ἐν Χαιρωνείᾳ (Σωτηριάδης *AE* 1908, σ. 78 ἀριθ. 3 πρβλ. καὶ Bulle *Orchomenos* 16. *AE* 1910 σ. 242,1) εἰς τοιοῦτους χρόνους. Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ κόσμου εἶνε κατὰ γενικὴν τινα ὁμοιότητα

Εἰκ. 108. Ὀστρακὸν ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 9 τοῦ Κολωναίου.

πρὸς τὰ κλασσικὰ ἐρυθρόμορφα, καθὼς ἐρμηνεύει ὁ Reisinger (*Kretische Vasenmal* σελ. 24 πρβλ. κατωτέρω τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 26).

Τάφος 10 (1910, Σ) εἰκ. 89, 10. Κεῖται μικρὸς παρὰ τὸν δρόμον τοῦ προηγουμένου δεξιᾷ (Α). Εἴσοδος πρὸς Ν. Πλάτος δρόμου 1.16, προβολὴ παραστάδων 0.20, πᾶχος τῆς δεξιᾶς 1 μ., τῆς ἀριστερᾶς 0.35· πλάτος στομίου 0.74. Πλάτος τοῦ σπηλαίου.

διανοιγομένου κυρίως πρὸς ἀριστερά, 1.60, βάθος 2.00, ὕψος ἀπὸ δαπέδου μέχρι τῆς στέγης πεπτωκυίας 0.95. Τὸ ἀποτείχισμα ἐσώζετο· ἦτο ἐξ εὐτελῶν λιθαρῶν παχύ, ὥστε νὰ ἐπερείδωνται πολλοὶ λίθοι ἐπὶ τῆς ἔξω παρειᾶς τῶν παραστάδων, ἃς ἐκάλυπτον (πρβλ. σ. 80). Πρὸ τοῦ ἀποτείχισματος ἐν τῷ δρόμῳ ἀριστερὰ μέγας ἀνθρώπου σκελετός, ὅστις δὲν ἐφαίνετο ἠπλωμένος· παρ' αὐτὸν λείψανον (τὸ παρὰ τὸν πυθμένα μέρος) χονδροειδοῦς μαγειρικοῦ σκεύους, χύτρας πιθανῶς ἀγράφου ὡς αἱ ἀνωτέρω σελ. 29, 85, 129, 131, 139). Ἄλλος σκελετός δεξιὰ ἔχων τὴν διεύθυνσιν τοῦ δρόμου. Ἐν τῷ σπηλαίῳ κρανίον παρὰ τὴν δεξιάν (Α) παρειὰν πλησίον τοῦ στομίου καὶ ἐν τῷ μυχῷ ὅστ' αἰ. πάντα μικροῦ παιδίου.

Ἐν τῷ μυχῷ εὐρέθησαν τάδε τὰ ἀγγεῖα:

1. Ἐτερόστομος ἐλλιπὴς ἀμφορίσκος μικρός, ἔχων ἐπὶ τοῦ ὄμων ἐπαλλήλους γωνίας, σμικρυνομένας ὡς ἄκανθαν ἰχθύος ἢ πτέριν, καὶ στικτοὺς κύκλους.

2 (εἰκ. 109 β). Οἶνοχόη μικρὰ στενόλαιμος μόνωτος ὕψους 0.125· ζῶναι γραμμικαὶ τὸ κόσμημα, ἐπὶ δὲ τοῦ ὄμων τρίγραμμον ἀνθεμόεν σχῆμα κατιόν.

3 (εἰκ. 109 α). Οἶνοχόη μόνωτος μικρὰ ὕψους 0.08· πηλὸς ὠχροπράσινος.

Τὸ σχῆμα διαφέρει τοῦ προηγουμένου, διότι ἡ κοιλία, χωρισθεῖσα ἀπὸ τοῦ ὤμου, κατέρχεται καθέτως, οὐχὶ δὲ καμπύλως, πρὸς τὸν πυθμένα, ὅστις ὑποκάτω ἔχει ὡς βάσιν μικρὸν ἀνάπλαστον δακτύλιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ζῶναι, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου ῥομβοειδὲς σχῆμα πεπληρωμένον κατὰ τὰς γωνίας διὰ συγκεντρικῶν τόξων (κέντρον ἢ γωνία ἑκάστη), ἔξω δὲ ἔχον εἰς τὴν ὀπισθεν μὲν γωνίαν τρίγραμμον «οὐράν», εἰς τὰς ἑκατέρωθεν δὲ ἀνὰ μίαν ἐλικοειδῇ γραμμῇ ἀπλουμένην πρὸς τὰ ὀπίσω· ἐκ τοῦ ὅλου μεμακρυσμένη ἐντύπωσις σχήματος ἰχθύος (πρὸβλ. *ΑΕ* 1914, σ. 106 εἰκ. 10).

4 (εἰκ. 109 γ). Πυξιδοειδὲς μετὰ καθέτου παρειᾶς τῆς κοιλίας, τρίπουν, δίωτον ὕψους 0.14. Μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ δύο θηλαὶ διάτρητοι πρὸς διαπέρα-

Εἰκ. 109. Ἀγγεῖα τοῦ μεσσηνιακοῦ τάφου 10 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

σιν σχοινίου καὶ ἐξάρτησιν βεβαίως τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς καὶ γάνωμα ἐρυθροπά. Κόσμημα ἐπὶ τοῦ ὤμου μετοποειδῶς διατεταγμένα συστήματα κατιουσῶν παραλλήλων γραμμῶν καὶ μεταξὺ ῥόμβοι ἐσκιασμένοι διὰ γραμμῶν ἢ «φρύγιοι πῖλοι» ἐσκιασμένοι διὰ συγκεντρικῶν τόξων (πρὸβλ. *ΑΕ* 1896 σ. 6 πίν. 1, 1914 σ. 104 εἰκ. 6 - 18), ἐπὶ δὲ τῆς κοιλίας συστήματα συγκεντρικῶν τόξων διατεταγμένα εἰς διπλὴν σειρὰν ὡς φολίδες ἀνιῶσαι. Εἰς τοὺς πόδας «φρύγιοι πῖλοι» ὡς τοῦ ὤμου. Ὑπὸ τὸν πυθμένα κύκλοι, οἵτινες θὰ ἦσαν βεβαίως ὁρατοί, ὅσάκις ἀνηρτάτο τὸ ἀγγεῖον, τὸ αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι συνέβαινε καὶ εἰς τὰ ὁμοίως κοσμούμενα τὸν πυθμένα ἀρτοειδῆ ἀγγεῖα, ὧν τοσαῦτα εὐρέθησαν ἐν Θήβαις (πρὸβλ. *ΑΕ* 1910, 227 εἰκ. 17, 18 καὶ ἀνωτέρω σποράδην).

Τάφος 11 (1910 T) εἰκ. 89. 11. Πλησίον πρὸς δεξιὰ (Α) τοῦ προηγουμένου κεῖται μικρὸς καὶ κατεστραμμένος τὴν στέγην, τὸ ἀποτείχισμα καὶ τὴν

πύλην μέχρι μικροῦ μέρους. Σπηλαίου πλάτος 1.50, βάθος 1.80. Δεξιὰ παρὰ τὸ στόμιον κόγχη καμπυλότοιχος πλάτους 0.60, βάθους 0.40. Πλήν ἐλαχίστων σαθρῶν ὁστῶν οὐδὲν εὗρημα.

Τάφος 12 (1910 Φ) εἰκ. 89, 12. Κεῖται ἀριστερὰ τοῦ 9. Εἴσοδος πρὸς Ν. Πλάτος τοῦ δρόμου 1.50, προβολὴ δεξιᾶς παραστάδος 0.22, πάχος 0.50. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν προβολὴν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος ἀνοίγεται εἰς τὸ ἀριστερὸν τοίχωμα τοῦ δρόμου κόγχη ἡμικυκλικὴ πλάτους 2 μ. καὶ βάθους 1.15· ἡ καμπυλωμένη στέγη λείπει. Πλάτος τοῦ σφζομένου στομίου κάτω μὲν 0.90, ἄνω δὲ 0.64, ὕψος 1.55. Ὁ σπηλαιώδης θάλαμος ἔχει πλάτος 3.40, βάθος ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς μὲν παραστάδος πρὸς τὴν βορείαν παρεῖαν 2.05, ἀπὸ δὲ τῆς δεξιᾶς 2.43. Ὑψος στέγης 1.55. Τὸ ἀποτείχισμα ἐσώζετο (μεταξὺ τῶν λίθων αὐτοῦ εἰς κύβος πώρινος καλῶς εἰργασμένος, ἐν δευτέρᾳ χρήσει κείμενος ἐνταῦθα), ἀλλὰ ἐν τῷ σπηλαίῳ ἦσαν πολλὰ χῶματα, ἀρουραῖοι δὲ μύες εἶχον φωλεάς. Τὰ χῶματα ὅμως δὲν προέρχονται ἐκ τούτων, διότι εὐρέθησαν σκελετοὶ ἐντὸς ἐπάλ-ληλοι χωριζόμενοι ὑπὸ παρεμβαλλομένου χώματος ὕψους 0.50· ὥστε φαίνεται, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἦτο ἀκόμη ἐν χρήσει ὁ τάφος, ἐνέδωκέ ποτε τὸ ἀποτείχισμα, τὰ δὲ εἰσδύσαντα χῶματα ἀβελτέρως πως κατελείφθησαν ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ ἐξηκολούθουν αἱ ταφαί. Οἱ νεκροὶ κυρίως ἦσαν ἀριστερὰ (τρεῖς, εἰς ἐν μέσῳ. Λείψανα παιδικῶν κρανίων σποράδην.

Κτερίσματα εὐρέθησαν συρμάτιον μολύβδινον, ἐκ χαλκοῦ σκεύους μικρὸν τεμάχιον, μικρὸν κογχύλιον ἄτρητον τῶν πρὸς ὅρους χρησίμων καὶ λείψανα σκεύους ἐκ λευκῆς ὕλης λίαν εὐθρύπτου (ἀλαβάστου), ἐν ᾧ περιείχετο χῶμα μετὰ τριμμάτων ὁστῶν οὐχὶ μεγάλων. Μοὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ βεβαιώσω, ἂν πρόκειται περὶ τροφῆς δοθείσης τῷ νεκρῷ (*AE* 1910, 207 ἐξ.) ἢ περὶ λειψάνων σκελετοῦ τεθέντων ἢ τυχαίως περιπεσόντων ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ σκεύους, ὃ φαίνεται ὡς ἀγγεῖον ἔχον τὰς παρεῖας καθέτους πρὸς τὸν εὐθὺν πυθμένα (πρβλ. τὸ ἐκ Μυκηνῶν ἀλαβάστινον ἀρτοειδὲς Ἑθν. Μουσείου ἀριθ. 2769).

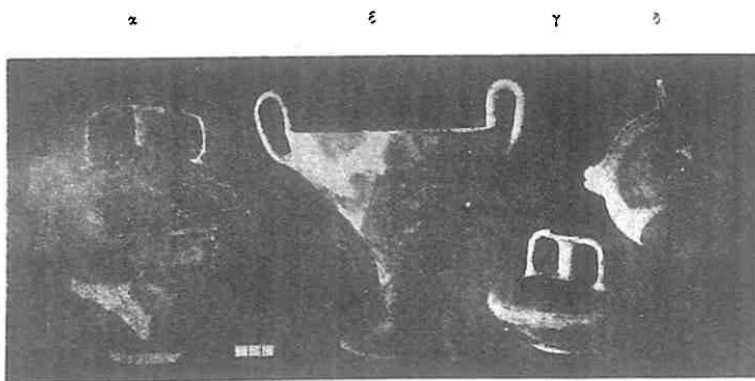
Ἀγγεῖα ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

1 (εἰκ. 110 β). Ὑψίπους ἄγραφος κύλιξ ὡς οἱ τοῦ Καδμείου μετ' ὀρθίων λαβῶν ὑπερεχουσῶν τῶν χελέων. Ὑψος 0.195 (πρβλ. ἄνω σ. 138 ἀριθ. 2).

2 (εἰκ. 110 δ). Προχοϊκὸν μόνωτον πινάκιον (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 5 ἀριθ. 6) μικρὸν ὕψους 0.03, διαμ. 0.105 μετὰ γραμμικοῦ κόσμου ζωνῶν ἐντὸς καὶ ἐκτός.

3-4. Δύο ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι ὕψους α 0.09, β 0.19. Ὁ α (εἰκ. 110 γ) τῶν συνήθων, κεκοσμημένος τὸν ὦμον διὰ συστημάτων ἐναλλήλων τόξων σμικρυνόμενων ἀεὶ (ὑπάρχει λείψανον καὶ ἐτέρου ὁμοτάκτου), ὁ β (εἰκ. 110 α) ἐξαίρετος, ὑψηλός, ἐλαφρὸς σχετικῶς, σφαιρικός τὴν κοιλίαν, φέρων ἐπὶ τοῦ τυφλοῦ

στομίον ἐξοχὴν ἀνάπλαστον, οἷαν φέρουσι τὰ ἐτερόστομα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς πρὸς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην μεταβατικὴν περίοδον (δρα S. Wide *Athen. Mitteil.* 1910 σ. 17 ἐξ. Κουρουνιώτην *AE* 1914, 119 εἰκ. 16 καὶ 17· ἄνω σελ. 31 ἐξ.). Καὶ τὸ γάνωμα αὐτοῦ ἀπομακρύνεται τοῦ μυκηναϊκοῦ, ὃν πολὺ μέλαν καὶ πῶς ἀμαυρὸν ἐπὶ ἐρυθροσκοτείνου πηλοῦ, καὶ ὁ τρόπος τῆς διακοσμήσεως· διότι τὸ πλεῖστον τῆς κοιλίας κάτω ἀντὶ νὰ ἔχῃ τὰς ἐπιζομένας ζώνας, εἶνε ἐντελῶς μέλαν ὡς οἱ συνήθεις σκύφοι καὶ ἄλλα ἀγγεῖα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου ἔχει κόσμον δυσπερίγραπτον, οὗ τὰ στοι-

Εἰκ. 110. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 12 τοῦ Κολωνακίου.

χεῖα εὐρίσκονται μὲν ἐν τῇ μυκηναϊκῇ τέχνῃ (συγκεντρικὰ τόξα πρὸς *AE* 1896 σ. 6, ἐνάλληλοι γωνίαι), ἀλλὰ δὲν λείπουσιν ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ (πρὸς καὶ Κουρουνιώτην *ε. ἄ. εἰκ.* 6 - 18), ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἰδιάζοντα τούτῳ σχήματα (τεθλασμένοι γραμμαῖ), τὸ δ' ὅλον συνδυάζεται κατὰ ῥυθμὸν πυκνόν, ξένον πρὸς τὸν μυκηναϊκόν, μᾶλλον δὲ προσεγγίζοντα πρὸς τὸν διάδοχον.

Κατὰ ταῦτα ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἐν γεωμετρικοῖς που χρόνοις τὴν τελευταίαν ζωὴν ζωῆς μυκηναϊκῆς τεχνοτροπίας.

Τάφος 13 (1910, X) [+13α + 13β]. Κεῖται ὀπισθεν πρὸς βορρᾶν τοῦ 9 ἐπὶ ἐπιπέδου ἐδάφους, κατευθυνόμενος πρὸς μικρὸν νῦν βράχον ἐξέχοντα. Φαίνεται, ὅτι συνήντησε στρώματα ὅχι στερεὰ μάλιστα εἰς τὴν στέγην, ἥτις δὲν ὑπάρχει, καὶ οὕτως ἐγκατελείφθη. Ἐπειδὴ τὸ ἀβαθεῖς αὐτοῦ ἐν σχέσει μάλιστα πρὸς τὸ ἀναλόγως μέγα ἐμβαδὸν ἡρμήνευσεν οὐχὶ ἐκ τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀτελείας τῆς ἐργασίας (δυστυχῶς δὲν κατέχω νῦν τὰ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν ἐστήριξα τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ὁ δὲ τάφος ἐπανεχώσθη), συνάγεται ἐκ τούτου ὁ τρόπος

καθ' ὃν εἰσγάζοντο ἀνοίγοντες τοὺς τοιούτους τάφους: φαίνεται δηλ., ὅτι τὸ σπήλαιον δὲν ἠνοίγετο χωροῦντων τῶν σκαφέων καθ' ὅλον τὸ βάθος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἔσκαπτον μέρος τι ὑψηλὸν καθ' ὅλον τὸ ἐμβαδὸν τοῦ θαλάμου, ἔπειτα δὲ ἐχώρουν βαθύτερον. Οὐδὲν λείψανον νεκροῦ ἢ κτερίσμα.

Βρχειότερον ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τοῦ τάφου τούτου εἶνε ἕτερος ἀνασκαφείς ὑπὸ τυμβωρύχων, πρὶν ἤδη ἀνασκάψῃ ὁ Φίλιος. Τοσαῦτα δὲ ἀγγεῖα εὐρέθησαν δῆθεν ἐν αὐτῷ, ὥστε καὶ νῦν ὁ τάφος εἶνε γνωστός εἰς τοὺς κύκλους τῶν παλαιῶν τυμβωρύχων καὶ ἀρχαιοκαπήλων ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἀποθήκη». Παραπλεύρως δ' αὐτοῦ πρὸς Α ἡ αὐλαξ τοῦ δρόμου τοῦ περιβολίου ἢ ἀγροῦ τοῦ Σωτ. Στεφανάκι εἶνε ἐντὸς τοῦ δρόμου ἄλλου τάφου, ὃν εὗρον ἐγὼ ἀνοικτόν, ἀλλ' ὅστις σὺν τῷ χρόνῳ πληροῦται. Οὗτος εἶνε ἴσως ὁ ἄριστα σφζόμενος ἐν Θήβαις μυκηναϊκός τάφος, τὰ δὲ συγκλίνοντα τοιχώματα τοῦ δρόμου συμπλησιάζουσιν ἐπάνω σφόδρα, ὅσον εἰς οὐδένα ἄλλον θηβαϊκὸν τάφον. Αἰτία τούτου εἶνε πιθανῶς ὅτι εἰς μὲν τοὺς ἄλλους κατέρρευσαν τὰ χώματα καὶ ὁ ἐπάνω φλοιὸς τοῦ βράχου μετὰ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τοῦ τοιχώματος τῶν δρόμων, ἐν ᾧ ἐνταῦθα ἔνεκα τῆς ἡπίας κλίσεως τοῦ ἐδάφους δὲν συνέβη τοῦτο ἢ ἐλάχιστα.

Τάφος 14 (1910 Ω) εἰκ. 89, T 14. Κεῖται πρὸς Α παραπλεύρως τοῦ 12. Εἴσοδος πρὸς Ν. Μήκος τοῦ δρόμου περίπου 4 μ., πλάτος 1.50, προβολὴ παραστάδων ἀριστερᾶς 0.34, δεξιᾶς 0.30. Ἀνοίγμα στομίου κάτω 0.87, ἄνω 0.60. Ὑψος παραστάδων σφζόμενον 1.15. Πλάτος θαλάμου ἐμπρὸς 4.00, ὀπίσω 5.05, βάθος ἀριστερὰ 3.70, δεξιὰ 3.00. Εἰς τὸ ὀπίσθιον τοίχωμα ἀνοίγονται δύο κόγχαι ἡ μὲν εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν, μήκους 2.25 καὶ πλάτους 0.80. Ἐν αὐτῇ δ' ἀνοίγεται βαθύτερος 0.45 ταφίσκος μήκους 1.15 καὶ πλάτους 0.35. Ἐντὸς εὐρέθησαν ἀγγεῖα. Καταλειπομένου δεξιὰ χωρίσματος πάχους 0.28, ἀνοίγεται ἡ ἑτέρα κόγχη ἔχουσα μῆκος 1.90, πλάτος 0.95 καὶ δάπεδον ὅλη τὸ τοῦ θαλάμου. Δεξιώτερα μέχρι τῆς ΒΑ γωνίας ὑπολείπεται μέρος τοῦ ὀπισθίου τοιχώματος πλάτους 0.75. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀριστεροῦ (Δ) τοιχώματος ἀμέσως παρ' αὐτὸ ἀνοίγεται βαθύτερος 0.40 τάφος, ἔχων μῆκος (ΒΝ) 1.30 καὶ πλάτος 0.85· ἐντὸς εὐρέθη ἀκέραιον ἀγγεῖον ἀρτοιδές, πολλὰ ὄστρακα καὶ ὀστᾶ. Συνεχόμενος πρὸς αὐτὸν ἀνοίγεται ἕτερος ταφίσκος μήκους 0.55, πλάτους 0.32, βάθους 0.25· ἢ Β πλευρὰ ἀμφοτέρων εἶνε ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς.

Τὸ ἀποτέλεσμα ἔλειπε, μέγα δὲ μέρος τοῦ θαλάμου, τὸ πρόσθιον, ἐφαίνετο ἠρעνημένον καὶ σεσυλημένον, πολλὰ δὲ τεμάχια μυκηναϊκὰ μετ' ἄλλων τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. ἦσαν πρὸ τῆς θύρας. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ὀπίσθιον τοίχωμα εἰς ὑψηλότερα σχετικῶς χώματα ἦσαν πολυπληθῆ ὄστρακα κανθάρων καὶ εἰδωλίων καταρρύνετα εἰς ὥαγγην ἐξ ὑψηλοτέρων στρωμάτων. ἔχθη θὰ ἀπέδεικναι πιθανῶς

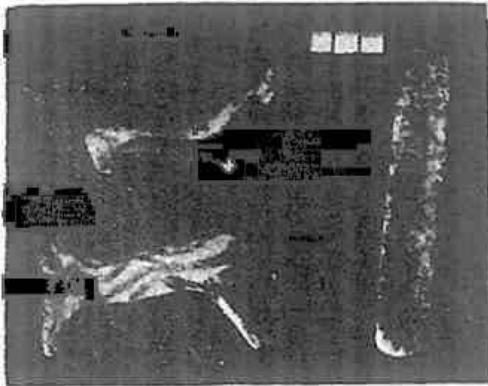
ἐν τάφῳ συγχυθέντι, ὅτε ἐκρημνίσθη ἡ στέγη τοῦ θαλάμου (ὄρα κατωτ. «νεωτέρων τάφων» ἀριθ. 19). Πιθανὸν ἔκ τινων ἰχνῶν εἶνε, ὅτι ἡ στέγη ἦτο εἰς ὕψος 1.15 κατὰ τὰ τοιχώματα, ἐνθα ὁ ὑπεράνω βράχος ἔχει ὕψος ἢ πάχος 0.95 καὶ καλύπτεται ὑπὸ χωμάτων ὕψους 0.60 μόνον κατὰ τὸ Β μέρος, ἐν ᾧ τὸ Ν δὲν ἔχει οὔτε χώματα οὔτε βράχον εἰς τὸ ὕψους τοῦτο. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι πλὴν τῆς καταπτώσεως τῆς στέγης ἐγένετο καὶ ἀφαίρεσις χωμάτων καὶ βράχου.

Κατὰ τὸ δεξιὸν ἡμισυ τοῦ θαλάμου εὐρέθη χαλκοῦς κυρτοκέφαλος ἥλος, δύο ψηφίδες μάζης πρασίνης σφαιρικαὶ διάτρητοι μικραί, ἑτέρα ῥοδακώδης λευκή, τρία κομβία στεατίτου, μικρὸν τεμάχιον μολυβδίνου σύρματος καὶ ἰοστέϊνος στῦλος μήκους 0.06, πάχους ὅσον φακῆς, ἔχων τὸ ἕτερον ἄκρον λεπτότερον εἰργασμένον ὡς ἔμβολον ἐντεθειμένον πού ποτε (πρβλ. τάφ. 19 ἀρ. 2).

Εἰκ. 111. Πόρπη χαλκῇ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

ἄγνωστός μοι ἡ χρῆσις τοῦ σκεύους. Προσέτι εὐρέθη καὶ πόρπη χαλκῇ (μῆκ. 0.08) εὐρύρραχis ἐστερημένη τοῦ αὐλοῦ καὶ τοῦ ὀβελοῦ (εἰκ. 111), ὅστις σχηματίζει ἐν τῇ ἐκφύσει αὐτοῦ σπειραν (πρβλ. σ. 160). Εἶνε τοῦ τρίτου τύπου τῶν μυκηναϊκῶν πορπῶν (ὄρα. Τσοῦντα *Μυκήνας* σελ. 57 ἔξ. καὶ Καββαδία *Προϊστ.* Ἀρχ. σ. 737 καὶ σ. 367 εἰκ. 561). Ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ τάφου ἦσαν καὶ δύο ἀγγεῖα πλήρη καθαρῶς τέφρας, κατὰ τὸ πλεῖστον κεχυμένης περὶ αὐτὰ συντριβέντα (πρβλ. *ΑΕ* 1910. 193 ἔξ. 205 ἔξ.).

Εἰκ. 112. Ζῶα καὶ «τριπτῆρ» πήλινα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 16 τοῦ Κολωνακίου.

Πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ τάφου εὐρέθη πήλινον ὡς ἀκόνι κατασκεύασμα (εἰκ. 112· μῆκος 0.212, πλάτος 0.018-0.025, πάχος μέγ. 0.01) εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον φέρει ὀπὴν ἀναρτήσεως, τὴν δὲ ἕτερον λεπτύνεται ὡς σμίλης στόμα· θὰ ἦτο τριπτῆρ τις.

Εὐρέθησαν ἐν τῷ τάφῳ καὶ δύο πήλινα τετράποδα ζῶα ἐλλιπῆ μᾶλλον ἢ ἦττον τοὺς πόδας τὴν οὐρὰν καὶ τὴν κεφαλὴν (εἰκ. 112). Τὸ μὲν εἶνε πηλοῦ ἐρυθροῦ μετὰ τριῶν γραμμῶν ἐρυθροῦ βερνικίου διηκουσῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὴν οὐρὰν, τὸ δ' ἄλλο πηλοῦ λευκώχρου μετὰ πλειόνων ζυματοειδῶν γραμμῶν ὁμοίως διευθυνόμενων. Γραμμαὶ διευθύνονται καὶ κατὰ μῆκος τῶν ποδῶν. Οὐδὲν δύναμαι νὰ εἶπω περὶ τοῦ εἴδους τῶν ζώων (πρβλ. *ΑΕ* 1909 σ. 101).

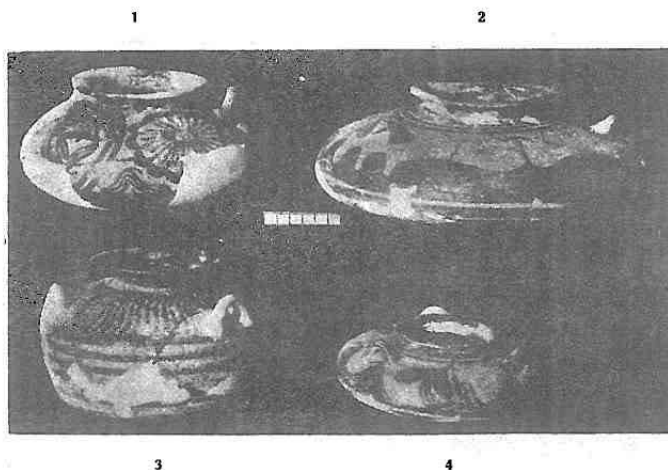
Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ τάφου τούτου συνεκολλήθησαν τάδε:

1 - 4. Τέσσαρα ἀποσιδῆ τρίποτα: α τὸ ἀκέραιον τὸ εὐρεθὲν ἐν τῷ ταφίστῳ

ὕψος 0.055, διάμετρος 0.14· ἕτερον πηλοῦ πρασινωποῦ ὕψους 0.06, διαμέτρου 0.13. Ἀμφότερα φέρουσιν ἀπλοῦν κυματοειδὲς κόσμημα. Τὰ ἄλλα δύο (διάμετρος 0.195) εἶνε ἐλλιπῇ τὸ στόμιον.

5. Ὅμοιον (ὕψος 0.07, διάμετρος 0.23) πηλοῦ ἐρυθροῦ μετὰ λευκῆς ἀλοιφῆς ἀποπεσούσης κατὰ τὸ πλεῖστον. Κόσμημα τὸ αὐτό, ἀλλ' ὑφ' ἐκάστην λαβὴν φύονται ὡς φυτὸν γραμμαῖ, ὧν τινες διευθυνόμεναι ἐκατέρωθεν περιβάλλουσιν αὐτάς. Περὶ τὴν ταινίαν τοῦ λαιμοῦ ἑτέρα στικτή. Λίαν ἀξιοσημείων τὸ ἀγγεῖον διὰ τὴν λευκὴν ἀλοιφήν, παχεῖαν ὅσον εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀγγεῖον τῶν Θηβῶν.

6-7. Ὅμοια (διάμ. α 0.24, β 0.19), πλὴν τοῦ κυματοειδοῦς κοσμήματος

Εἰκ. 113. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

ἔχοντα ὑπὲρ αὐτὸ τρεῖς ὀφιοειδεῖς ἢ βδελλοειδεῖς ὡς περισπώμενον τόνον γραμμᾶς (πρβλ. ἄνω σ. 91 ἀριθ. 10-13).

8-10. Ὅμοια (α, β διάμ. 0.27, γ 0.21), ἀλλὰ τὸ κυματοειδὲς κόσμημα ἀναδίδει ἐν μέσῳ μεταξὺ ἐκάστου ζεύγους λαβῶν ἀνὰ μίαν Τειδῇ κορυφὴν (εἰκ. 113, 2).

11. Ὅμοιον τούτου (διάμ. 0.245) τὸ κόσμημα ὡς τὸ τῶν 8-10, ἀλλὰ ἡ κορυφὴ εἶνε ὡς θύλακος, τὸ ὅλον δὲ περιβάλλεται ὑπὸ στικτῆς γραμμῆς, οἷα καὶ περὶ τὴν βᾶσιν τοῦ λαιμοῦ.

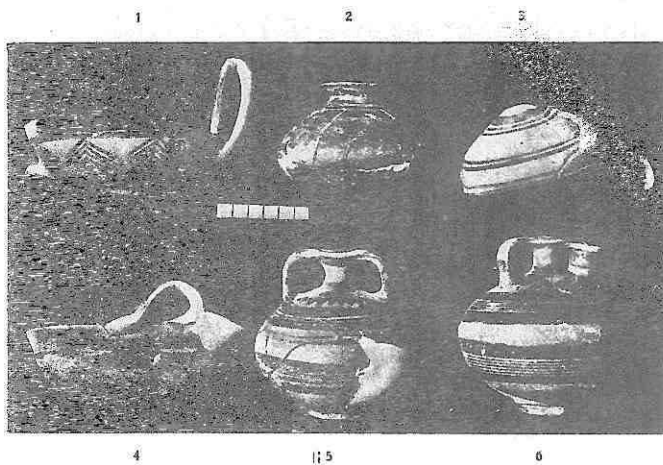
12 (εἰκ. 113, 4). Ὅμοιον ἀγγεῖον (διάμ. 0.16) ἔχον παρὰ τὸ κυματοειδὲς κόσμημα ἀνὰ ἐν τρίμισχον φύλλον κισσοῦ μεταξὺ τῶν λαβῶν (πρβλ. ἄνω σ. 91).

13 (εἰκ. 113, 1). Ὅμοιον ὕψους 0.095, διαμέτρου 0.195, ἔχον τὰς λαβὰς περιειλημμένας ὡς τὸ 5 περίπου, μεταξὺ δ' ἐκάστου ζεύγους λαβῶν ἀνὰ ἓνα ῥόδακα (πρβλ. σελ. 135, εἰκ. 99, 2) καὶ ἐκατέρωθεν ἐκάστου κάτω κυματοειδεῖς ἐναλλή-

λους γραμμὰς. Ὑπὸ τὸν πυθμένα ἀντὶ τῶν συνήθων κύκλων μόνων ἢ καὶ μετὰ καμπύλων γραμμῶν (πρβλ. *ΑΕ* 1910, 227 εἰκ. 18) ἔχει δύο μόνᾳ συστήματα διαμετρικὰ ἐκ τριῶν ἐκάτερον καμπύλων γραμμῶν διασταυρούμενα ἐν τῷ κέντρῳ, κατὰ δὲ τὴν περιφέρειαν μεταξὺ τῶν ἐκφύσεων τῶν συστημάτων ἐκάστων ἀνὰ δύο τοξοειδεῖς γραμμὰς καταληγούσας εἰς τὴν περιφέρειαν.

Ὑπάρχουσι λείψανα καὶ ἐτέρων δύο τοῦλάχιστον τριῶτων ἀγγείων μετὰ κυματοειδοῦς κοσμήματος.

14. Διάττον παραπλήσιον τὸ σχῆμα πρὸς τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ σχηματίζον ὑποκάτω εὐθὺν πυθμένα (διάμ. τοῦ ἀγγείου 0.165, τοῦ πυθμένος 0.07, ὕψος

Εἰκ. 114. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

0.10)· τὸ κόσμημα τοῦ ὄμου εἶνε τρίμισχα πλαγιασμένα φύλλα κισσοῦ (πρβλ. ἀριθ. 12) ὑπὲρ κυματοειδές, ἐκ τοῦ λαιμοῦ δὲ ἐκφύονται κατιόντα πλαγίως ἀνθύλλα ὡς τὸ *ΑΕ* 1910, 229 εἰκ. 20· ἀλλ' ἄνευ τοῦ βολβοῦ.

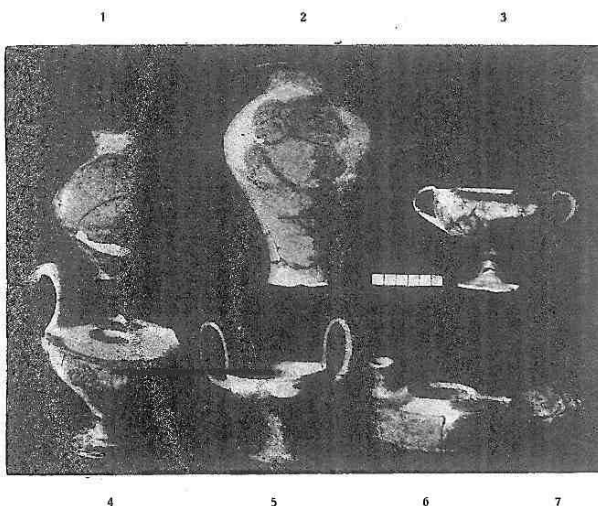
15 (εἰκ. 114, 2). Ἄστων πηλοῦ ὠχρεοῦθρου (ὕψ. 0.08, διάμ. 0.10), ἔχον τὰ χεῖλη καὶ τὸν λαιμὸν ἐρυθρῷ γανώματι βεβαμμένα καὶ ὑπ' αὐτὸν δύο ὁμοίας ζώνας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ σώματος δι' ἀνοικτοτέρας τινὸς ἐρυθρᾶς βαφῆς, ἥτις ἐκ τοῦ χρόνου ἐβλάβη, ὥστε νὰ φαίνεται τὸ ἀγγεῖον παρδαλὸν μικροστίκτως.

16 (εἰκ. 113, 3). Πυξιδοειδὲς τρίωτον μετὰ καθέτων τοίχων τῆς κοιλίας (διάμ. πυθμένος εὐθέος 0.147, ὕψ. 0.10), ἐπὶ τοῦ ὄμου κατιοῦσαι κυματοειδεῖς γραμμαὶ ἄνευ παρεμβολῆς ἄλλου τινὸς (πρβλ. σ. 145).

17. Ὑψίπους κύλιξ ἄγραφος ἐλλιπὴς τὰς λαβὰς καὶ τὰ χεῖλη.

18 (εἰκ. 115, 5). Ὑψίπους κύλιξ ἄγραφος (ὑψ. 0.105) δίωτος. Τὰ ὦτα ἀνέρονται ὑψηλότερον τῶν χειλέων.

19 (εἰκ. 115, 3). Ὑψίπους κύλιξ δίωτος (ὑψ. 0.085). Τὸ σχῆμα διάφορον τῶν προηγουμένων, ἅτε τοῦ ποδὸς ὄντος βραχυτέρου καὶ ἀναπτυσσομένου εὐθὺς μετὰ τὴν μεγίστην στενότητα τῆς κοιλίας, χωρὶς νὰ σχηματισθῇ μεταξὺ αὐτῆς καὶ ἐκείνου ῥαβδῶδες μέρος. Ἡ σχέσις ταύτης τῆς κύλικος μορφολογικῶς εἶνε ὡς ἡ τῶν ἀρχαῖων κανθάρων τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ. πρὸς τοὺς τοῦ Ε' προϊόν-

Εἰκ. 115. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωναίου.

τος. Αἱ λαβαὶ τοῦ ἀγγείου δὲν ὑπερβαίνουναι τὰ χεῖλη, εἶνε δὲ καὶ λαβαὶ καὶ χεῖλη καὶ ποὺς μελαμβαφῇ. Ἡ κοιλία κοσμεῖται ὑπὸ συνεχοῦς τριγράμμου κυματοειδοῦς συστήματος ἔχοντος εἰς ἐκάστην κορυφὴν καὶ ἕκαστον κόλπον τρίγραμμα «ἄνθη» παραπληρωματικά.

20 (εἰκ. 115, 4). Ὑψίπους ἡθμοφόρος κυλικοειδὴς πρὸς τοὺς μόνωτος (ὑψος 0.09, ἀλλ' ἡ λαβὴ ὑπερβαίνει τὰ χεῖλη ἥτοι τὸ ὕψος τοῦτο, ἄγνωστον πόσον). Εἰς τὸ ὕψος τῶν χειλέων κλείεται ὡς τὸ ἀγγεῖον ΑΕ 1910, σελ. 227 εἰκ. 17 δ, σελ. 230 ἀριθ. 23, καταλείπουσα ἐν μέσῳ κύκλον ἀνοικτόν, παρὰ δὲ τὸ χεῖλος σχηματίζουσα ἡθμόν. Ἡ κλείουσα στεφάνη καὶ ἡ κοιλία ὑπὸ τὰ χεῖλη ἔχει μετοποειδῶς διατεταγμένα συστήματα καμπύλων ἢ γωνιωδῶν γραμμῶν (ΑΕ 1914, 104 εἰκ. 6 - 18).

21 (εἰκ. 114, 3). Ἀρύταινα μόνωτος στρεβλή ἐκ κατασκευῆς (διάμετρος 0.10-0.115) μετὰ μικρᾶς εὐθείας βάσεως. Ἡ λαβὴ ὑπερέχουσα τῶν χειλέων, κόσμος ζῶναι.

22 (εἰκ. 114, 1). Ὅμοιον δίωτον ἀγγεῖον (διαμ. 0.125) μετὰ ἐλαφρῶς ἐξεχούσης βάσεως μικρᾶς. Κόσμος κοιλίας: ἐνάλληλοι σμικρυνόμεναι κατιοῦσαι γωνίαι (πρβλ. **AE** ε. ἀ.).

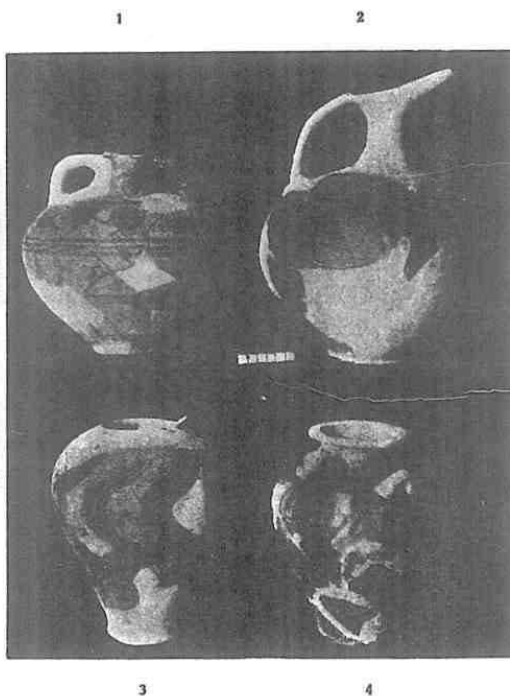
23. Ἴσως ὅμοιον τῷ 21 (ἐλλιπὲς τὰ χεῖλη, ἔνθα ἡδύνατο νὰ εἶνε λαβὴ μία), ἀλλὰ μετὰ βάσεως ὡς τοῦ 22. Κόσμημα περὶ τὴν βάσιν κυματοειδές, ἐξ οὗ ἐκφύονται τρίμισχα φύλλα κισσοῦ ἀνιόντα κυματοειδῶς.

Ὑπάρχουσιν ὄστρακα ἐτέρων πέντε ὁμοίων πῶς πιθανῶς ἀγγείων (λαβαὶ δὲν σφζονται), ὧν ἓν εἶνε ἄγραφον, ἓν βεβαμμένον ὡς τὸ 15, ἓν φέρει ζώνας γραμμικὰς καὶ στικτάς, ἓν φέρει δίμισχα ἄνθη ἐκ δύο πετάλων ἐλισσομένων πρὸς τὰ κάτω καὶ τριῶν ὑπέρων, καὶ τὸ πέμπτον φέρει δίμισχα φύλλα ἴσως κισσοῦ καὶ «ἄνθη» φοινικοειδῆ μικρὰ ἐναλλάξ, ἐκφυόμενα πάντα ἐκ κυματοειδοῦς κοσμήματος περὶ τὴν βάσιν. Ἐκτον πιθανῶς ὅμοιον ἀγγεῖον εἶνε ἐκ πηλοῦ μέλανος.

24 (εἰκ. 115, 2). Τρίωτος πίθος ἄγραφος (ῥψ. 0.185) λείπousι τὰ ὦτα, κάθετα ὄντα.

25 (εἰκ. 118, 2). Ὅμοιον φέρον, πλὴν τῶν συνήθων ζωνῶν, σπείρας συνεχομένης ἐπὶ τοῦ ὤμου· ὦτα ὀριζόντια· πηλὸς ὠρόλευκος (ῥψ. 0.16).

26 (εἰκ. 118, 1). Ὅμοιον πηλοῦ ὁμοίου (ῥψος μεῖζον τοῦ 0.16, ἐλλείποντος τοῦ χεῖλους καὶ τῆς βάσεως) φέρον ἐπὶ τοῦ ὤμου τρεῖς κυματοειδεῖς διγραμμοὺς ζώνας οὕτως, ὥστε αἱ κορυφαὶ τῶν κυμάτων τῶν ζωνῶν νὰ προσεγγίσωσιν ἀλλήλαις, τὸ δὲ μεταξὺ κενὸν νὰ δέχεται φύλλον ὡς τὸ **AE** 1910 πίν. 5 ἀριθ. 3, οὐχὶ ὅμως στικτὸν ἀλλὰ γραμμικόν. ὦτα κάθετα.

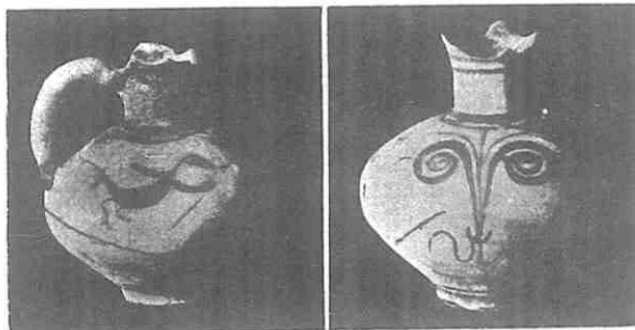

Εἰκ. 116. Ἀγγεῖα τοῦ μυκην. τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

27 (εἰκ. 116, 4). Ὅμοιον (ὠτα ὀριζόντια) ὕψους 0.195, φέρον ὑπὸ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ζώνην ἐν μέσῳ δύο στικτῶν γραμμῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ὧμου συγκεντρωτοὺς κύκλους μετ' ἐφαπτομένων ὁμοίως πρὸς τὸ ΑΕ ἔ. ἄ. σ. 227 εἰκ. 17 δ καὶ τὸ ἀνω σελ. 135 ἀριθ. 4 (πρβ. Reisinger, *Kretische Vasenmal.* 31), μεθ' ὧν φαίνεται ὅτι ἐξῆλθεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Ὁ ὀφθαλμὸς δ' ὧν ὡς κέντρον τῶν κύκλων θὰ ἔφερε καὶ ἐνταῦθα στιγμὰς λευκάς, ἀλλ' ἐξηλείφθησαν αὗται, ὡς συμβαίνει κατὰ πολὺ καὶ εἰς τὰ ἄλλα δύο ἀγγεῖα. Ἴσως ἡ ἐξάλειψις εἶνε ἀποτέλεσμα ἰσχυρᾶς δι' ὑδροχλωρικοῦ ὀξέος πλύσεως.

Ἔχομεν καὶ λείψανα ἄλλου ὁμοίου τὸ σχῆμα ἀγγείου κεκοσμημένου ὁμοῦς διὰ φολίδων κατιουσῶν (πρβλ. ἄνω σ. 138 ἀριθ. 4, εἰκ. 102, 1): ὠτα κάθετα.

28 (εἰκ. 118, 3). Δίωτον πιθάριον ὕψους 0.10, ὠτα ὀριζόντια· πηλὸς ὠχρο-

Εἰκ. 117. Δύο ὄψεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 30 ἀγγείου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

πράσινος. Ὑπὸ τὸν λαιμὸν μεταξὺ γραμμικῶν ζωνῶν τεθλασμένη γραμμὴ περίξ (πρβλ. ἄνω σ. 149), ὑπ' αὐτὴν ἑτέρα ζώνη γραμμική, εἰς ἣν προσκολλῶνται κάτω μικρὰ ἡμικύκλια ἐφαπτόμενα ἀλλήλων καὶ κατ' ἀποστάσεις τρίγωνα ἐσχηματισμένα δι' ὁμοίων ἡμικυκλίων. Ὑπ' αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ὧμου σπεῖραι ἐφαπτόμενα ἀλλήλων ἰοῦτως, ὥστε τὰ τρίγωνα νὰ εἰσέρχωνται εἰς τοὺς μεταξὺ αὐτῶν σχηματιζομένους μυχοὺς. Πυκνὸς δ' κόσμος οὗτος μετὰ μισοκενίας· αὐτός τε δὲ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου προσεγγίζουσι πρὸς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην.

29 (εἰκ. 116, 2). Οἰνοχόη ῥαμφόστομος ὕψους 0.31 περίπου (συμπλήρωσις τὰ ἄνω), μόνωτος, φέρουσα περὶ τὸν λαιμὸν ὡς περιδέραιον (πρβλ. σ. 94, ἀρ. 3) τεθλασμένην γραμμὴν, ἐπὶ δὲ τῆς κοιλίας μεγάλους «ναυτίλους». Ὑπάρχουσι λείψανα καὶ ἄλλου ὁμοίου τὸν κόσμον ἀγγείου ἔχοντος σπειρόκυμα ὡς περιδέραιον.

30 (εἰκ. 117). Οἰνοχόη ῥαμφόστομος πιθανώτατα (λείπει τὸ πλεῖστον τοῦ χεῖλους) μόνωτος, ὕψους 0.12· πηλὸς ὠχροπράσινος. Εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς λαβῆς

ἀνὰ μίαν ὀπὴν διαμπερῇ. Περὶ τὸν πόδα καὶ τὸν λαιμὸν ζῶναι γραμμικαί. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐμπρὸς φοινικοειδὲς δένδρον ἔχον ἑκατέρωθεν τῆς ῥίζης κυματοειδῇ γραμμῇ (πρβλ. σ. 144 εἰκ. 106). Ἐκατέρωθεν τοῦ δένδρου ἐπὶ τοῦ ὤμου ἀνὰ ἓν πετόμενον πτηνὸν μετ' ἀνοικτῶν πτερυγῶν καὶ οἷον βαδιζόντων ποδῶν. Τὸ σῶμα τῶν πτηνῶν μέλαν, αἱ πτέρυγες εἰκονισμέναι διὰ δύο γραμμῶν παραλλήλων, ὧν τὸ μεταξὺ πληροῦται δι' ἐτέρων μικρῶν γραμμῶν. Τὸ ἄκρον τῆς οὐρᾶς ἔχει κτενοειδῶς γραμμᾶς. Ἡ κεφαλὴ εἶνε ὅλη ὀφθαλμὸς (κύκλος μετὰ κέντρου), δύο δὲ γραμμαι δηλοῦσι τὸ πρόσθιον μέρος, ὅπερ ἀποβαίνει οὕτω ὅλον ῥάμφος.

Πτηνὰ ἐν τῇ μυκηναϊκῇ κοσμηματοτεχνίᾳ δὲν εἶνε ἀσυνήθη. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν κοσμημάτων τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἔχομεν τὰ λεγόμενα εἰδῶλια τῆς Ἀστάρτης καὶ τοὺς χρυσοὺς βωμοὺς καὶ τὸ κύπελλον (Τσοῦντα *Μυκῆναι* πίν. 4, 2, 6, 5, 4 Καββαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* σ. 239), ἐνθα ἐπικάθηνται πτηνὰ ἀνοικταῖς πτέρυξιν, τοὺς λεγομένους διπλοὺς ἀετοὺς (Καββαδία ἔ. ἄ. 260). Ἐπὶ ἀγγείων ἔχομεν τὸ ἀμαυρόχρωμον τοῦ 6ου τάφου τῶν Μυκηνῶν (αὐτ. σ. 264), τὰ μετ' ἐντέχνων χηνῶν ἢ νησῶν ἀγγεῖα τοῦ Ἀργούς (αὐτ. 292), τὴν πηλίνην λάρνακα τοῦ Παλαικάστρου τῆς Κρήτης (αὐτ. 472), τὸ ἐξ Ἰαλυσοῦ τῆς Ῥόδου ἀγγεῖον (αὐτ. σ. 497) καὶ ἄλλα (πρβλ. καὶ Hall *Aegean Archeol.* σ. 85 ἐξ. *Staïs Collect. Mycen.*² σ. 200. *Pfuhl Neue Jahrb.* XXVII σ. 162). Ἐπὶ ψηφίδων ἔχομεν πρόχειρον τὸ ἐν Θήβαις εὐρεθὲν παράδειγμα (*AE* 1910 σ. 221 εἰκ. 14), ἐπὶ δὲ σφραγιδολίθων, ἀναγομένων καὶ τούτων ὡς καὶ τάνωτέρω παραδείγματα εἰς ποικίλους χρόνους τοῦ αἰγαίου πολιτισμοῦ, ἔχομεν πολλὰ, ἀρκούμεθα δὲ παραπέμποντες εἰς τὸν Lagrange *La Crète ancienne* σ. 89 ἐξ., 97 ἐξ., 103 ἐξ.¹ Πάντων τούτων ἀτεχνότερον φαίνεται μοι τὸ πτηνὸν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται νῦν ἀγγείου.

31-32. Δίωτοι ἄγραφοι οἰνοχοαὶ ῥαμφόστομοι ἐλλιπεῖς κατὰ τὸ ὕψος: α οὐχὶ μεῖζον τοῦ 0.16, β οὐχὶ ἔλασσον τοῦ 0.115.

33 (εἰκ. 118, 4). Ἐτέρα ὁμοία ἔχουσα εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ἀνάπλαστον κυμάτιον, ὅφ' ὃ στικτὸν περιδέραιον. Ὁ ὄμος φέρει γραπτὰς φολίδας. Ὑψος 0.135.

Ὑπάρχει καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ζώνης τῆς κοιλίας ἄνω μέρος ὁμοίας οἰνοχόης φερούσης τὸ ἀνάπλαστον κυμάτιον καὶ συνεχομένας σπείρας ἐπὶ τοῦ ὤμου.

34 (εἰκ. 116, 3). Πιθανώτατα ὅμοιον ἀγγεῖον ἐλλιπεὲς ἄλλα τε καὶ τὸν πόδα καὶ τὸ ἄνω ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ὤμου. Κόσμημα: κυματοειδεῖς παχεῖαι

¹ Παρὰ τὴν Κόρινθον (ὄρα ἄνω σ. 77 2) εὑρεν ἐσχάτως ἡ Ἀμερικανικὴ σχολὴ νέον ὄραϊον παράδειγμα μυκηναϊκοῦ ἀγγείου μετ' εἰκόνης πτηνοῦ.

γραμμαι ἐν μέσῳ ὁμοίως κυματοειδῶν τριγράμμων συστημάτων, διευθυνομένων πάντῳ ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴν βάσιν (πρβλ. ἄνω σ. 145).

35 (εἰκ. 114, 4). Σπυριδοειδὴς «ἀσκός» μήκους 0.14, πηλοῦ ἐρυθροῦ κόσμος γραμμῶν ἀραιῶν κατὰ μήκος (πρβλ. ὅμοιον σκεῦος ἄνω σ. 97 ἀριθ. 8).

36-38. Τρεῖς ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς, οἱ δύο μικροὶ (ὑψος α 0.10, β 0.11) φέροντες ἐπὶ τοῦ ὤμου ὁ μὲν τεθλασμένην γραμμὴν (εἰκ. 114, 5) μεταξὺ δύο σικτιῶν ζωνῶν (καμπύλον τὸ βύσμα τοῦ τυφλοῦ στομίου), ὁ δὲ (εἰκ. 114, 6) φύλλα ὡς τὸ *AE* 1910 πίν. 5 ἀριθ. 3 (ὅμοιον τὸ βύσμα). Ὁ τρίτος ἀμφορεὺς

Εἰκ. 118. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 14 τοῦ Κολωνακίου.

(εἰκ. 116, 1) εἶνε μέγας (ὑψ. 0.21) πηλοῦ ἢ ἀλοιφῆς ὠχρολεύκου, φέρων ἐπὶ τοῦ ὤμου σπείρας ἔνδεκα ἀραιῶς.

39 (εἰκ. 115, 1). Σταμνίον ἄγραφον μόνωτον (ὑψ. 0.125) κακῶς ἐσχηματισμένον τὰ χεῖλη, ἀνάξιον τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης ἔργον, καίπερ τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς λευκαζούσης ἀλοιφῆς οὐσῆς μυκηναϊκῆς ὄψεως. Φαίνεται, ὅτι κατέρχεται εἰς τὴν ἐσχάτην περίοδον τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν μετάβασιν μάλιστα πρὸς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμόν. Μέχρι τοῦ χρόνου τούτου ἴσως ἐχρησιμοποιήθη ὁ τάφος, ὡς ἄγει καὶ ὁ κόσμος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἀριθ. 28 ἴσως δὲ καὶ οἱ μικροὶ ἑτερόστομοι ἀμφορίσκοι ἀριθ. 36-37 καὶ ὁ ἐπόμενος ἀριθ. 40.

40 (εἰκ. 115, 6). Μελαμβαφὲς ἀγγεῖον μετὰ καθέτων τοιχωμάτων (ὑψ. 0.035) τῆς κοιλίας (διάμ. 0.105), ἐπάνω ὀριζοντίως κλειόμενον μετ' ἐλαφροῦς πρὸς τὸ κέντρον ἀνυψώσεως, ὅτι ἦτο ὅμως εἰς τὸ κέντρον, λείπει θὰ ἦτο πιθανῶς λαβή τις ἢ ὡς τῶν καλῶν ἢ ὡς τῶν ἑτεροστόμων ἀμφορέων μετὰ τυφλοῦ στομίου· ἐπομένως τὸ ἀγγεῖον θὰ ἦτο καὶ αὐτὸ ἑτερόστομον. Τὸ ἀνοικτὸν στόμιον σφίγγεται κατὰ τὸ χεῖλος καὶ παρ' αὐτὸ πρὸς τὸ κέντρον ἔχνος τῆς «λαβῆς». Καὶ τοῦτο τὸ ἀγγεῖον, διὰ τὴν διαφθορὰν τοῦ σχήματος καὶ τὸ θολόν, γενικὸν δέ, γάνωμα

ἐπὶ πηλοῦ ἐρυθροῦ, νομίζω, ὅτι κατέρχεται εἰς τὴν μεταβατικὴν περιόδον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ εἰς τὸν γεωμετρικὸν τρόπον.

41 (εἰκ. 115, 7). Μέρος μικροῦ ἀγγείου ἐκ πηλοῦ οὐχὶ λίαν καθαροῦ, κακῶς ὠπτημένου, ὥστε ἡ μὲν ἔξω ἐπιφάνεια τῶν παχέων (0.01) τοιχωμάτων νὰ εἶνε μέλαινα ἡ δὲ ψυχὴ σκοτεινὴ ἐρυθρά. Ἐξω αἱ παρειαὶ ἔχουσιν αὐλακας πλαστάς κατ' ἀπομίμησιν τῶν λιθίνων ἀγγείων. Ἡ βάσις συνεσταλμένη ἀπλῶς, εὐθεῖα δὲ ὑποκάτω. Τὸ ὕψος αὐτοῦ δὲν ἦτο πολὺ μείζον τοῦ 0.035. Φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευεν, ὡς λίθινά τινα, ἵνα δέχεται καλλωπιστικὴν τινα βαφὴν καὶ τριβομένην ἴσως ἐν αὐτῷ. Εἶνε ἐκ τῶν «ἀχρόνων» χονδροειδῶν ἀγγείων, οἷα εὐρίσκονται καὶ ἐν ἄλλοις μυκηναϊκοῖς τάφοις (πρβλ. ἄνω σ. 146).

Περὶ τῶν ἀγγείων τοῦ συγχυθέντος νεωτέρου τάφου δεῖα κατωτέρω ἐν τοῖς *νεωτέροις τάφοις* ἀριθ. 19.

Τάφος 15 (1910, α). Κεῖται πρὸς Δ τοῦ 14 εἰς χαμηλότερον συνεχόμενον μαστόν, ὅστις ἄλλοτε θὰ ἦτο ὑψηλότερος ἢ νῦν διότι ἡ στέγη τοῦ θαλάμου δὲν σφύζεται, τὰ δὲ τοιχώματα αὐτοῦ ἔχουσιν ὕψος 1.30, οὐ 0.15-0.40 εἶνε χῶματα καλύπτοντα τὸν βράχον, ἐν ᾧ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τόπου ἐπάνω εἶνε ἐπίπεδος ὥστε ἐγένετο ἀποκόμισις χωμάτων ποτὲ εἴτε διότι ταῦτα ἦσαν ἀναγκαῖα ἀλλαγῇ εἴτε διότι ἔδει ὁ χῶρος νὰ ἰσοπεδωθῇ πρὸς ἄλλων ἢ ἄλλο τι.

Εἴσοδος πρὸς νότον. Ὁ δρόμος εἶνε λίαν εὐρύς, πλάτους 2.10 κάτω, 1.85 ἄνω. Προβολὴ παραστάδων 0.60 κάτω, *0.42 ἄνω* (;), πάχος 1 μ. κάτω, 0.85 ἄνω. Πλάτος τοῦ στομίου κάτω 1.20, ἄνω 1.18. Παρὰ τὴν βάσιν ἐκατέρας τῶν παραστάδων ὑπάρχει αὐλαξ βάθους 0.10, προεκβαλλομένη 0.45 ἔξω εἰς τὸν δρόμον, 1.20 δὲ ἐντὸς τοῦ θαλάμου. Αὗται θὰ ἦσαν χρήσιμοι κατὰ τὰς ταφάς, ἵνα δηλ. δέχωνται τοὺς τροχοὺς τῶν νεκροφόρων ἀμαξῶν, ὥς γινώσκομεν ἐκ τῶν διπυλίκων ἀγγείων, καὶ μὴ βλάπτονται αἱ παρειαὶ τῶν παραστάδων (πρβλ. ἄνω σ. 98, 130).

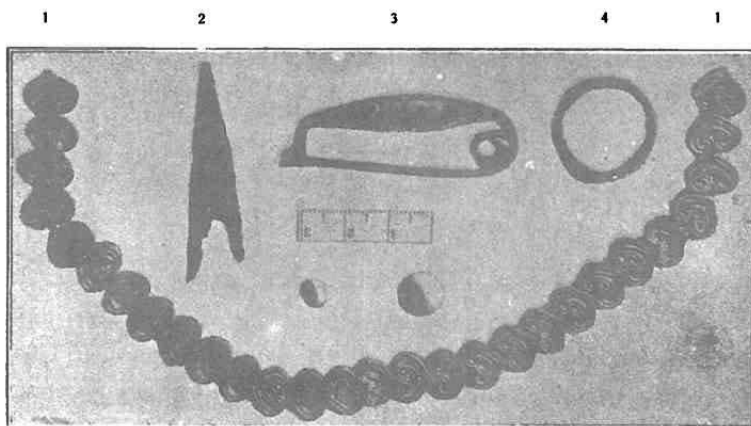
Ἦσαν δ' αἱ παραστάδες ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς γωνίας τῆς ἐν τῷ δρόμῳ προβολῆς μέχρις ἐντὸς τοῦ θαλάμου, ἐνθα ἄρχεται περιθέον τοὺς τοίχους αὐτοῦ, πλὴν τοῦ βορείου, συνεχῆς ἐδῶλιον, ἐπιχειρισμέναι ἀσθέστῳ καὶ ἔφερον γραπτὸν κόσμον (εἰς τὰς γωνίας τῆς προβολῆς κατακόρυφος λευκὴ γραμμὴ) μιμούμενον πιθανῶς φλέβας ξύλου (πρβλ. καὶ ἐν Μυκῆναις *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1891 σ. 2 ἐξ. πίν. 1). Χρῶματα: ἐρυθρόν, βύσσινον, λευκόν, κιτρινωπὸν καὶ κυανοῦν. Τὸ ἐπίχρυσμα σφύζεται εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῶν παραστάδων· συνελέχθησαν δὲ τεμάχια ἀποπεσόντα ἐκ τῶν ὑψηλότερων μερῶν. Τὸ ἀποτείχισμα τοῦ στομίου ἐσφύζετο ὅσον καὶ αἱ παραστάδες.

Τοῦ θαλάμου πλάτος 5.20, βάθος 4.25. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ εἰς ἀπόστασιν

0.60 ἀπὸ τῶν παραστάδων ἄρχεται τὸ ἐδώλιον ἢ ἡ κλίνη (πρβλ. ἄνω σ. 87, 109, 130), συνεχῆς καὶ εἰς τὸν Α καὶ τὸν Δ τοῖχον, ἔχουσα δ' ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 0.40-0.45 καὶ πλάτος ἀνατολικῶς μὲν 0.95, δυτικῶς δὲ 0.75.

Πρὸ τῆς εἰσόδου δεξιὰ εὐρέθησαν τρεῖς κομβία στεατίτου (τὸ ἓν ἀπώλετο), καθ' ὅλον δὲ τὸ καθαρθέν μέρος τοῦ δρόμου πολλὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἐν οἷς καὶ κακόπλαστα ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου (πρβλ. ἄνω 159, 146) μαγειρικά.

Ἐν τῷ θαλάμῳ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ἐπὶ τοῦ βάθρου εὗρομεν ἀνὰ ἓνα νεκρὸν ἔχοντα τὸ σῶμα ἐπὶ τοῦ βάθρου τὴν δὲ κεφαλὴν ἐπὶ χωμάτων πρὸς τὸ στόμιον καὶ πῶς ταπεινότερον τοῦ βάθρου· προφανῶς ὑπῆρχον ἐν τῷ θαλάμῳ χώματα, ὅτε οὗτοι ἐτάφησαν, ἢ πεσούσης τῆς στέγης ἐπῆλθε διατάρα-

Εἰκ. 119. Χερσίσματα μετὰλλινα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 15 τοῦ Κολωναίου.

ξις. Παρὰ τὸν ἀριστερὸν νεκρὸν δύο τεθραυσμένοι ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι. Εἰς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου νεκρὸς ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ ἕτερος κατὰ τὴν γωνίαν παρὰ τὸ βάθρον ἀπὸ Β πρὸς Ν. Παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἀκέραιος ἐτερόστομος ἀμφορίσκος καὶ πόρπη χαλκῇ (εἰκ. 119, 3) τοῦ τρίτου εἴδους τῶν μυκηναϊκῶν (πρβλ. ἄνω σ. 151) ἔχουσα εἰς τὸ πλατὺ ἔλασμα ἕξω ῥάχιν κατὰ μῆκος, παρὰ δὲ τὰ χεῖλη ἐκατέρωθεν στιγμᾶς ἐκτύπους πυκνάς. Παρὰ τὴν εἰσόδον σποράδην 28 χρυσαῖ καρδιόμορφοι κοῖλαι ψηφίδες περιδεραίου (εἰκ. 119, 1), μικρὸν ὑπόχαλκον χρυσοῦν «κομβίον» (εἰκ. 119 ἐν μέσῳ). Ἴσως τὸ ἄκρον τοῦ περιδεραίου, καὶ ἕτερον μεῖζον (εἰκ. 119 ἐν μέσῳ 2), κεφαλὴ τοῦτο ἦλου, οἱοὶ ἐκόσμουν κατὰ τὴν πτέρναν λαβὰς ξιφῶν γνωστῶν ἐκ Μυκηνῶν τὸ πρῶτον (πρβλ. Τσουντιαν *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1897 σελ. 106 πίν. 7, 7· 8, 1), ἥδη δὲ καὶ ἐκ Θηβῶν (ὄρα καὶ κατωτέρω τάφον 17).

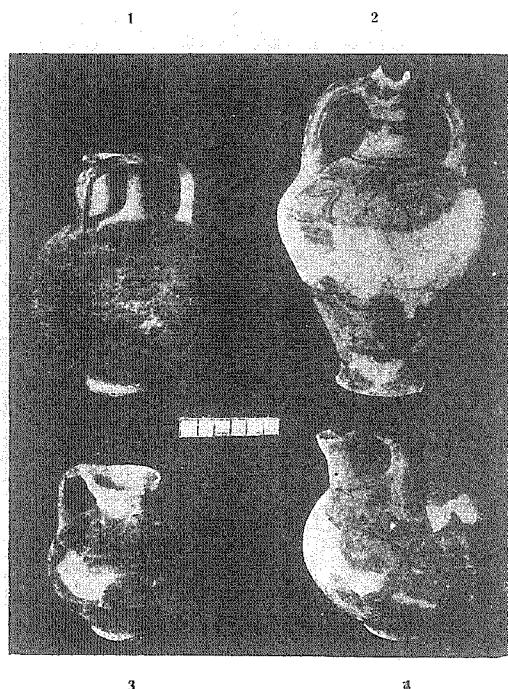
Εὐρέθησαν προσέτι σποράδην δύο σφονδύλια ἤτοι κομβία πήλινα, αἰχμὴ βέλους χαλκῇ (εἰκ. 119, 2) ἐξ ἐλάσματος τετμημένη μετ' ὄγκων ἀλλ' ἄνευ ἐμβόλου (ΑΕ, 1888 πίν. 9, ἀριθ. 22), δακτύλιος χαλκοῦς (εἰκ. 119, 4), χῦμα μολύβδου μικρὸν ἐξ ἐπεσκευασμένου πιθανῶς τὸ πάλαι ἀγγείου πηλίνου, τεμάχιον ἀγγείου πιθανῶς, ἐκ στεατίτου, μία ψηφὶς σφαιρικὴ ἐκ μάζης, τεμάχιά τινα κοσμημάτων ἐκ μάζης, οἷα τὰ τοῦ τάφου 4 (ἄνω σ. 133, 2, 3) ἀλλὰ μείζω, καὶ ὄστρακα ἀγγείων, ἄλλων τε καὶ μαγειρικῶν (σ. 146).

Ὅλίγα ὅμως ἀγγεῖα ἀπηρτίσθησαν, τὰ ἐξῆς:

1. Ὁ ἀκέραιος ἐτερόστομος ἀμφορίσκος (εἰκ. 120, 1) ὕψους 0.15, πηλοῦ καὶ βερνικίου ἐρυθροῦ, ἔχων τὸ βύσμα τοῦ τυφλοῦ στομίου ἐξέχον κατὰ τὸ κέντρον καὶ ἐπομένως ἀναγόμενος εἰς τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν περίοδον. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ ὧμου, ὅστις ἔχει ἐναλλήλους γωνίας καὶ μετόπην ἐκ τεθλασμένων καὶ κατακορύφων γραμμῶν ἐν πυκνότητι καὶ κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα γεωμετρικὴν μέθοδον (πρβλ. ἄνω σ. 149). Πρέπει νὰ ἐξάρωμεν, ὅτι ἡ παρ' αὐτὸν εὑρεθεῖσα πόρπη ἀποδεικνύεται ὅχι μόνον τυπολογικῶς ἀλλὰ καὶ χρονολογικῶς ἢ νεωτάτη τῶν τριῶν μυκηναϊκῶν μορφῶν πόρρης. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπόμενα τέσσαρα ἀγγεῖα εἶνε τῶν αὐτῶν χρόνων.

2-4. Τρεῖς ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι, ὧν ὁ εἷς (ὕψ. 0.09) στερεῖται τοῦ τυφλοῦ στομίου, οἱ δὲ ἄλλοι δύο (α ἐλλιπὴς εὐθρυπτος καὶ μὴ συγκολλητὸς ἢ συμπληρωτὸς, β ὕψος 0.112) ἔχουσιν αὐτὸ διωγκωμένον ἐν μέσῳ. Πηλὸς ἐρυθρὸς καὶ γάνωμα θολερὸν μέλαν ὁ β (εἰκ. 120, 4) ἐπὶ τοῦ ὧμου ἔχει ἐναλλήλους σμικρυνόμενας γωνίας κατιούσας καὶ στικτὴν ζώνην, οἱ ἄλλοι ζῶνας (δ α καὶ στικτοὺς ῥόδακας πιθανῶς).

5 (εἰκ. 120, 3). Οἰνοχόη μόνωτος στρογγυλόστομος (ὕψ. 0.85) πηλοῦ ἐρυ-

Εἰκ. 120. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 15.

θροσκοτείνου, γανώματος μέλανος, φέρουσα ἐπὶ τοῦ ὤμου θυλάκους μέλανας ἀραιοὺς ἐξηρτημένους ἐκ τοῦ λαιμοῦ δίκην περιδεραίου (δρα ἄνω σ. 156, 29) καὶ περιβαλλομένους ὑπὸ γραμμῆς θυλακώδους γραπτῆς τε καὶ στικτῆς. Μεταξὺ αὐτῶν εἰσχωροῦσιν αἱ κορυφαὶ συστημάτων ἐναλλήλων γωνιῶν, ὧν ἡ ἔξω εἶνε καὶ σικτή, πατουσῶν δ' ἐπὶ ζώνης τῆς κοιλίας. Καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο διὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν πηλὸν καὶ τὴν βαφήν ἀπομακρύνεται τῶν καθαρῶς μυκηναϊκῶν (πρβλ. ἀριθ. 1).

6 (εἰκ. 120, 2). Δίωτος οἶνοχόη ῥαμφόστομος (ῥψ. 0.21), φέρουσα εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ τὸ σύνηθες ἀνάπλαστον κυμάτιον, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου ἀμελῶς γεγραμμένα φύλλα ἀχαρακτήριστα, ὧν ὁ διπλοῦς μίσχος κατέρχεται κυματοειδῆς εἰς ζώνην τῆς κοιλίας. Φαίνεται, ὅτι εἶνε παραμεμορφωμένον τὸ συγγενὲς καὶ σύνηθες κόσμημα φύλλων κισσοῦ ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Ἀφ' οὗ πάντα τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου εἶνε τῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην μεταβατικῆς περιόδου, καὶ τοῦτο ἐκεῖ ἀνάγεται· ἐντεῦθεν ἡ ἀμέλεια καὶ ὁ ἐκφυλισμὸς τοῦ κοσμήματος. Γνησιώτερον μυκηναϊκὸν ἔργον εἶνε μικρὸς τρίωτος πίθος πηλοῦ ὠχροπρασίνου, φολιδωτῶς κεκοσμημένος, οὗ ἔχομεν λείψανα.

7. Λέβης ἐλλιπής, ἀνοικτὸς ἄνω, ἐκ πηλοῦ ἀκαθάρτου ἐρυθροποῦ, μελανθέντος ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἔξω εἰς ἓνα μόνον τομέα, ὃ δηλοῖ, ὅτι εἶχε λαβὴν εἰς τὸν ἀντιθετον τομέα, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς μέλας ἐκ τῆς χρήσεως. Ὑψος 0.095 (πρβλ. ἄνω σελ. 146).

Τάφος 16 (1910, 6) εἰκ. 89, T 16. Κεῖται παραπλεύρως τοῦ δρόμου τοῦ 15 πρὸς Α ἤτοι πρὸς ΝΑ τοῦ θαλάμου τοῦ 15. Εἴσοδος πρὸς Ν. Ἡ στέγη λείπει, ἐν δὲ τοῖς πληροῦσι τὸν θάλαμον χώμασιν, εἰς βάθος 0.70, βυζαντιακοὶ τάφοι μετ' ἀγγείων βαθύτερον δὲ 0.80 εἶνε τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου, ὥστε ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς ἐπιφανείας 1.55. Ἡ στέγη ἦτο εἰς ὕψος 1.05, δηλοῖ δ' αὐτὴν λεπτὸν μέρος βράχου ὑπολειφθέν· τὸ ὑπόλοιπον μέχρι τῆς ἐπιφανείας εἶνε χῶμα ὀλικοῦ πάχους 0.50· πάλαι ποτὲ ὁ βράχος θὰ ἦτο παχύτερος, ἀλλ' ἐγένετο ἀποτομὴ αὐτοῦ ὡς εἰς τὸν 15 τάφον. Πλάτος θαλάμου 2.85, βάθος 2.40. Πλάτος δρόμου 1.54, προβολὴ παραστάδων 0.37, πάχος ἀριστερᾶς 0.60, δεξιᾶς 0.70, πλάτος στομίου 0.80, σφζόμενον ὕψος παραστάδος 0.95.

Ἐν τῷ θαλάμῳ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου εἶνε βαθύτερος ταφίσκος μήκους 1.40· κατεύθυνσις ΒΝ), πλάτους 0.60 καὶ βάθους 0.25, ὅπερ ἀποσβέννυται εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς (πρβλ. *ΑΕ* 1910, σ. 185, 4· περὶ Κεφαλληνίας δρᾶ Καθβαδία *Προῖστ. Ἀρχ.* 355 ἔξ.). Ἐν αὐτῷ πολλὰ ὀστά, ἀγγεῖα, 2 κομβία στεατίτου καὶ μία ἐπ' ἀμφοτέρω ῥοδακώδης ἀμφίκωνος ψηφίς μάζης. Περαιτέρω πρὸς Β κομβίον στεατίτου καὶ πόρπη συντετριμμένη τοῦ τύπου, οὗ καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ τάφῳ εὑρομεν (πρβλ. σ. 160).

Τρία εἰδώλια (εἰκ. 121, 2, 4, 10) καὶ μέρος τετάρτου εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ θαλάμου. Τὰ δύο εἶνε «πτερυγωτὰ» (ὑψ. 0.135, ὑψ. 0.085 μαστοὶ πρόσθετοι τούτου) ἴσως δὲ καὶ τὸ τέταρτον, τὸ δὲ τρίτον (ὑψ. 0.073) εἶνε τοῦ τύπου τοῦ ἔχοντος τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους (ἀποκολληθείσας ἐνταῦθα).

Ἐν τῇ δεξιᾷ ἅμα τῇ εἰσόδῳ γωνίᾳ εὐρέθησαν ὅστᾳ κεκαυμένα¹ εἶμαι βέβαιος, ὅτι εἶνε ὅστᾳ ἀνθρώπου· μετ' αὐτῶν καὶ κομβίον στεατίτου κεκαυμένον· ἄνθρακες δὲν εὐρέθησαν· δὲν εἶνε δ' ἡ καῦσις οὔτε ἀτελής, ὥστε νὰ δύνα-

Εἰκ. 121. Πήλινα κτερίσματα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 16 τοῦ Κολωνακίου.

ταί τις νὰ λέγῃ περὶ καύσεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς «καυσαλίσεως»², οὔτε ἰσχυρά, ὥστε νὰ μεταβάλῃ τὰ ὅστᾳ εἰς κόνιν, ὡς συνέβαινε συνήθως ὕστερον (Ὀμηρος) καὶ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ἐν Ἑλλάδι. Ἄλλ' ἐπειδὴ συνέβη νὰ ἀνασκάψω τάφον τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἀρχομένου, ἐν ᾧ ὁ νεκρὸς ἦτο κεκαυ-

¹ Δυστυχῶς δὲν ἐσημείωσα, ἂν τὰ εἰς τὸ Μουσεῖον κομισθέντα καὶ φυλαττόμενα εἶνε ὅλα τὰ εὐρεθέντα ἢ μόνον μέρος αὐτῶν, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν σκέπτομαι περὶ τοιούτων πραγμάτων, ἀπαιτεῖ νὰ εἶνε ὅλα.

² Dorpfeld, *Mélanges Nicole* 1905, 95 ἐξ. *Neue Jahrb.* 1912, 1 ἐξ. (πρὸς. *AE* 1910 σελ. 220· 1912, 130 ἐξ. Τσοῦντα *Διμῆνι καὶ Σέσκλῳ* 128 ἐξ.) Pernice ἐν Einl. in *die Altert.-Wiss. von Gercke-Norden* II, σ. 61 καὶ *Festschr. für O. Benndorf* σ. 3 ἐξ. Poulsen *Der Orient und die frühgr. Kunst* 181 ἐξ. Zehetmeier *Leichenverbrennung und Leichenbestattung*.

μένος ἐπὶ τόπου (ἐν Παιανίᾳ τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὸ Λιόπεσι), ὅστᾳ δέ τινα τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ τῆς λεκάνης ἦσαν ἡμίκανυστα, ἄλλων ἀποτεφρωθέντων τελείως (ταῦτα ἦσαν ἐν συναφείᾳ πρὸς μεγάλους ἀνθρακας), δύναμαι ἐκ τῆς πείρας ταύτης νὰ εἰπω, ὅτι τὰ ὅστᾳ τοῦ μυκηναϊκοῦ τούτου τάφου τῶν Θηβῶν εἶνε ἀληθῶς νεκροῦ **κατακαέντος**. Τὸ πῦρ κατηνάλωσε τὰς σάρκας καὶ ἐπενήργησε καὶ ἐπὶ τῶν ὀστέων· μόνον δὲν προέβη ἡ κατάκαυσις μέχρι τοῦ σημείου τῆς μεταβολῆς τούτων εἰς κόνιν ἢ μικρὰ θρύψαλα, διότι δὲν ὑπῆρχεν ὁ σκοπὸς νὰ συλλεχθῶσιν ἐν κάλπιδι. Τὸ παράδειγμα τοῦτο τῶν Θηβῶν δὲν ἀναιρεῖ τὸν κανόνα, καθ' ὃν ἐν τοῖς κυρίως μυκηναϊκοῖς χρόνοις ἦτο ἄγνωστος ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν· διότι, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀγγείων, ὁ τάφος ἀνήκει εἰς τὴν ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ πρὸς τὸν γεωμετρικὸν πολιτισμὸν μεταβατικὴν περίοδον, ὡς καὶ ἄλλοι γείτονες τάφοι καὶ δὴ καὶ ὁ προηγούμενος. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐγένετο γνωστὴ ἡ καῦσις ἐκ τῶν κατακλυσάντων τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ βορρᾶ ἀνθρώπων, οὓς γνωρίζομεν ὡς κατελθόντας Δωριεῖς, καθὼς ἐγένοντο γνωστὰ τὰ νέα τεχνικὰ στοιχεῖα, ἅτινα εὗρίσκομεν εἰς τὰς μορφάς, τὰ κοσμήματα, τὸν πηλὸν καὶ τὸ γάνωμα τῶν ἀγγείων (πρβλ. καὶ ἄνω σελ. 31 ἐξ. καὶ Καθβαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* σ. 655 ἐξ. 657 ἐξ.).

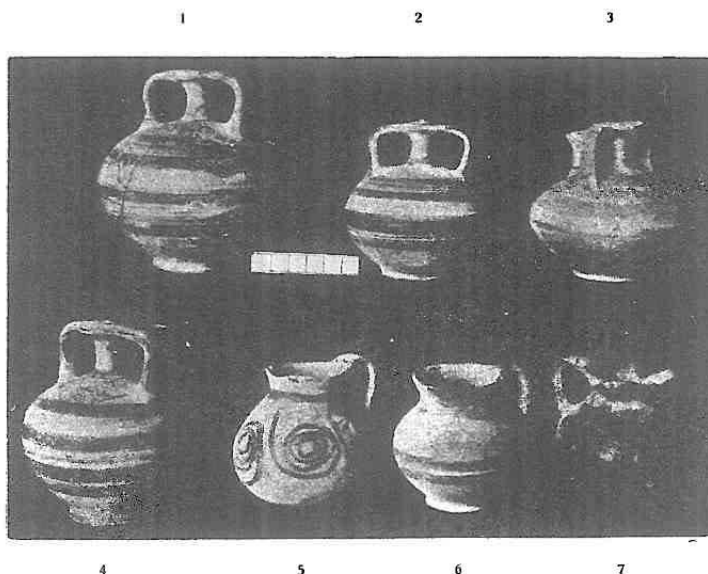
Τὰ συλλεχθέντα ἀγγεῖα εἶνε πάντα μικρά, ὡς καὶ τὰ τοῦ προηγούμενου τάφου, καὶ εὐρέθησαν σχεδὸν πάντα ἀκέραια. Εἶνε δὲ τὰ ἑξῆς:

1 - 4. Ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι: Ὁ 1 (εἰκ. 122, 3) πηλοῦ πρᾶσινωποῦ, ὕψους 0.085, ἔχων ἐπὶ τοῦ ὧμου συγκεντρικὰ τόξα. — Ὁ 2 (εἰκ. 122, 1) ὕψους 0.115, πηλοῦ ἐρυθροῦ γεώδους καὶ γανώματος ἐρυθρωποῦ, ἀλλὰ διαφόρου ἢ τὸ γνήσιον μυκηναϊκόν· ἔχει ἀποχρώσεις βυσσίνου· ἐπὶ τοῦ ὧμου σχήματα γραπτὰ καὶ στικτὰ καμπύλα, ἀλλ' ἀσυνήθη εἰς τὸν γνήσιον μυκηναϊκὸν τρόπον· φαίνεται, ὅτι εἶνε διαφθορὰ μυκηναϊκοῦ τινος κοσμήματος φυτικοῦ ἢ σπειροειδοῦς· τὸ βύσμα τοῦ τυφλοῦ στομίου ἔχει εἰς τὸ κέντρον ἐλαφρὰν ἀνύψωσιν. — Ὁ 3 (εἰκ. 122, 2) ὕψους 0.085, ἔχων ἰσχυρὰν τὴν ἀνύψωσιν τοῦ βύσματος τοῦ τυφλοῦ στομίου· ἀπλοῦς κόσμος ζωνῶν. — Ὁ 4 (εἰκ. 122, 4). ὕψους 0.10, ἔχει ὁμοίως τῷ 3 τὸ βύσμα, ἐπὶ τοῦ ὧμου **ρόμβους** μετ' ὀφθαλμοῦ (κύκλου) ἐντός, συγκεντρικὰ τόξα καὶ **ὀπὴν «ἀνεμολόγον»** ὡς τὰ Σαλαμῖνια¹, ἅτινα ὠρίσθησαν ὡς πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἀνήκοντα εἰς τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ εἰς τὸν γεωμετρικὸν τρόπον. Εὐρέθη δὲ καὶ ἐν Σαλαμῖνι καῦσις νεκρῶν μετὰ τοιοῦτων ἀγγείων.

¹ "Ora Wide Athen. Mitteil. 1910 σ. 17 ἐξ. "Ὅμοια ἑτερόστομα εὐρέθησαν ἐν Δελφοῖς (Perdritzet Fouilles de Delphes V. 9 ἐξ. ἀριθ. 26, 27). Ἐν Μουλιανοῖς τῆς Κρήτης (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1904 σ. 44 πρβλ. Franchet Nouv. archives d. miss. scient. 1916 σ. 35) ὁ **ἀνεμολόγος** εἶνε οὐχὶ εἰς τὸν ὧμον ἀλλ' εἰς τὸ τυφλὸν στόμιον.

Ὑπάρχουσιν ἱκανὰ μέρη καὶ ἐτέρων δύο ἐτεροστόμων τοῦ τάφου τούτου, ὧν τὸ ἐν ἐρυθρωποῦ πηλοῦ μετὰ κοσμηματικῶν ζωνῶν καὶ ἐξοχῆς εἰς τὸ βύσμα, τὸ δὲ πηλοῦ μέλανος, ἀληθὲς *bucchero nero* εὔμακτον (πρβλ. Schliemann *Ilios* γαλ. 270 ἐξ. Perrot-Chipiez *Hist. de l'art* IX 155 ἐξ.).

5 (εἰκ. 121, 5). Ἀγγεῖον ἰδιότυπον· εἶνε κύκλος κοῖλος καταλείπων τὸ κέντρον ἀνοικτὸν διαμπερῶς, γεφυρούμενον δὲ ὑπὸ λαβῆς· εἰς τὴν περιφέρειαν πρὸ τῆς λαβῆς εἶνε στόμιον, οὗ λείπουσιν τὰ χεῖλη. Πηλὸς γεώδης ἐρυθρὸς σκοτει-

Εἰκ. 122. Πήλινα ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 16 τοῦ Κολωνακίου.

νός, γάνωμα θολερὸν μέλαν, κόσμημα ἀραιὰ συστήματα συγκεντρικῶν τόξων μεταξὺ δύο ζωνῶν τοῦ κύκλου. Διάμετρος τοῦ κύκλου 0.095. Παραπλήσια ἀγγεῖα ἐποιοῦντο καὶ ἐν γεωμετρικοῖς καὶ πρωτοκορινθιακοῖς χρόνοις (πρβλ. *Mon. ant.* 1906, 114 καὶ 211 καὶ 1913-4 (XXII) πίν. 39 καὶ *Fouilles de Delphes* V σ. 11 ἀριθ. 39).

6 (εἰκ. 121, 9). Πυξιδοειδὲς δίωτον μετὰ καθέτων τοιχωμάτων τῆς κοιλίας· διαμέτρου 0.055, ὕψους 0.05. Κόσμος ζῶναι.

7-8. Οἶνοχοαὶ εὐρύστομοι ὕψους 0.07, 0.075. Ἡ πρώτη (εἰκ. 122, 6) ἔχει κόσμον ζώνας, ἡ δὲ ἑτέρα (εἰκ. 122, 7) εἶνε ὀλοβαφῆς ἐρυθρωπῶ γανώματι κατὰ τὴν φιλοκαλίαν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

9 (εἰκ. 122, 5). Ὑδρία τρίωτος ἔχουσα ὑποκάτω στρογγύλην τὴν κοιλίαν

(ἄνευ ιδίας βάσεως), τὰς δὲ δύο ὀριζοντίας λαβὰς σχηματικὰς ἀπλῶς, συμμορφώσας καὶ ἀχρηστούς ὡς ἐσχάτην ἀνάμνησιν ἢ ἐμβρυώδη ἐμφάνισιν (πρβλ. ἀριθ. 12-13) τύπου ἀνεπτυγμένου εἰς ἄλλους χρόνους. Πιθανώτερον ὅμως εἶνε κρᾶμα τοῦ σχήματος τῆς οἰνοχόης (ἀριθ. 7-8) καὶ τοῦ τῶν ἐπομένων τεσσάρων ἀγγείων (ἀριθ. 10-13). Πηλὸς ὠχρερυθρός, κόσμος κακαὶ σπείρει ἐξηρημέναι ἐκ τῆς ταινίας τοῦ λαιμοῦ δίκην περιδεραίου (πρβλ. Wide ξ. ἄ. σ. 33 ἄνω σ. 162, ἀριθ. 6 καὶ σ. 157 ἀριθ. 33 καὶ σ. 84 ἀριθ. 17) ὕψος 0.075.

10-13 (εἰκ. 121, 7, 8). Λεβητοειδῆ δίσκα μετὰ στρογγύλης τῆς κοιλίας ὑποκάτω ἥτοι ἄνευ βάσεως ιδίας ὀριζόντια τὰ ὅλα. Ὑψος τοῦ 10 (εἰκ. 121, 8) εἶνε 0.06 (λείπουνσι τὰ χεῖλη), ὁ πηλὸς ὠχροπράσινος, ὁ κόσμος μετοποειδῆς ἐπὶ τοῦ ὤμου: καθέτων γραμμῶν συστήματα ὡς τρίγλυφοι, ἐν δὲ ταῖς μεταξὺ μετόπαις ἀνὰ δύο συγκεντρικὰ ἡμικύκλια ἀντίκωτα ἐφαπτόμενα καὶ πατοῦντα ἑκάτερον ἐπὶ τῆς ταινίας τοῦ λαιμοῦ ἢ τῆς τῆς κοιλίας (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 6 ἀριθ. 2 καὶ κατωτέρω τάφος 25 ἀριθ. 30). Ἡ μετοποειδῆς διάταξις τοῦ κόσμου *ἐπὶ τῶν ὤμων* τῶν ἀγγείων τῆς μεταβατικῆς περιόδου ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ εἰς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμόν, λίαν συνήθης οὖσα, ἀναμνησκει μὲν τὸν θριγκὸν κυνάριο τοῦ Ὀμήρου (η 86 ἐξ.), ὃν ταυτίζομεν πρὸς ὠρισμένα εὐρήματα τῶν Μυκηναίων (Τσοῦντας *AE* 1888 σ. 165 πίν. 8, ἀριθ. 11 *Μυκηναί* σ. 32 Καθβαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* σ. 201 εἰκ. 227-8 καὶ 674) τῆς Τίρυνθος (Schliemann *Tiryns* σ. 325 πίν. IV), καὶ τῆς Κρήτης (Καθβαδίας ξ. ἄ. 443· Durm, *Baukunst d. Gr.*³ σ. 62 ἐξ. πρβλ. καὶ τὸν κόσμον τοῦ ἐξ Αἰγίνης ἀγγείου *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1895 πίν. 10 καὶ τὸν τῆς στήλης τῶν Μυκηναίων αὐτ. 1896 σ. 6 ἐξ. πίν. 1) ἀλλ' ἐπειδὴ γίνεται ἔπειτα συνηθέστατον διακοσμητικὸν στοιχεῖον τοῦ γεωμετρικοῦ τρόπου, κληροδοτηθὲν καὶ εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν καὶ τὸν τῶν βοιωτικῶν κυλίκων (πρβλ. Perrot-Chipiez *Hist. de l'art* IX, σ. 578. X, 32), ἴσως δὲν εἶνε τολμηρὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἐστερεώθη ὡς μορφὴ διακοσμητικὴ καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ εἰς ὠρισμένον μέρος τοῦ θριγκοῦ τῶν κτιρίων. Δὲν ἀγνοῶ βεβαίως τὰς θεωρίας περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς μνημειώδους οἰκοδομικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς ξυλοδομίας (πρβλ. δὲ καὶ Koch *Röm. Mitteil.* 1915 Sonderabd. σ. 114)· ἀλλ' εἶδομεν, ὅτι κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου εἶχεν ἰδρυθῇ δωρικὸς ναὸς (ὁ δευτέρος)· ἐπειδὴ δὲ ὁ δωρικὸς ναὸς ἐμφανίζεται ἀπηρτισμένος ἤδη καὶ κατὰ τὸν θριγκὸν τὸ βραδύτερον ἐν τῷ Ζ' αἰῶνι ὅσον γινώσκουμεν, ὥστε προσεγγίζει πρὸς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, πρέπει δὲ τότε νὰ ἐγένετο ἡ σταθερὰ ῥοπὴ πρὸς τὴν ὠρισμένην ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ διαζώματος, μοὶ φαίνεται ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέδρασεν πρὸς τοῦτο ἡ προτίμησις τῶν χρόνων ἐκείνων πρὸς τὴν μετοποειδῆ διάταξιν τοῦ κόσμου εἰς τὰ ὑψηλὰ μέρη τῶν κοσμου-

μένων ἀντικειμένων. Τὰ τριγλυφοειδῆ δὲ κάθετα γραμμικὰ συστήματα τῆς τοιαύτης διατάξεως τῶν κοσμημάτων τῶν ἀγγείων εἶνε, νομίζω, τὸ μόνον ἐν τῇ τότε τέχνῃ ἀνάλογον παράδειγμα πρὸς τὰς γλυφὰς τοῦ τριγλύφου. Πᾶς ἐπομένως τυπικὸς ἢ ἀξιόλογος δωρικὸς ναὸς τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων θὰ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τριγλύφους εἴτε πηλίνας εἴτε λιθίνας, ἀναλόγως τῆς εἰς αὐτὸν ἐφαρμοσθείσης οἰκοδομικῆς μεθόδου. Ἐπομένως καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου ὁ δεύτερος θὰ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τὸν κόσμον τοῦτον, πρὸς ὃν οἱ χρόνοι τότε εἶχον ἰδίαν προτίμησιν· ἀδιάφορον δ' εἶνε, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ τρίγλυφον τοῦ ναοῦ ἐκεῖνου εἶνε τὸ ἐν σελ. 48 ἐξ. 60 μνημονευθὲν ἢ ἄλλο (πρβλ. καὶ Holland Amer. Jour. of Arch. 1917, 117 ἐξ.).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11 ἀγγεῖον (εἰκ. 121, 7) τοῦ τάφου ἔχει ὕψος 0.07 καὶ κόσμον ζώνας. Ἐπίσης τὰ ὑπ' ἀριθ. 12-13 δύο ὅμοια (ὕψ. 0.057), ὧν ὅμως αἱ λαβαὶ εἶνε ἀπλᾶ ἐξογκώματα μικρὰ διάτρητα, ἔμβρυα λαβῶν, ὡς αἱ ὀριζόντιοι τῆς ὑδρίας ἀριθ. 9.

14-16. Τρία δίωτα ὡς τὰ προηγούμενα, ἀλλ' ἔχοντα ἰδίαν βάσιν. Τὸ α (ὕψ. 0.055) — εἰκ. 121, 6 — ἔχει ἐπὶ τοῦ ὧμου γραμμὰς παραλλήλους, τὸ β (ὕψ. 0.08) — εἰκ. 121, 3 — κυματοειδῆ ἢ θυλακοειδῆ ἐξαρτήματα ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὡς περιδέραια (πρβλ. ἀριθ. 9), τὸ δὲ γ (ὕψ. 0.10) εἶνε ὅλον κακῶ ἐρυθρωπῶ γανώματι ἐπαληψιμένον.

17-18 (εἰκ. 121, 1). Δύο μόνωτοι σκύφοι γεώδους πηλοῦ, ὕψους 0.053 (ἐρυθροβαφῆ χεῖλη), 0.058 (εὐθυς), σχήματος ἐμφανιζομένου κατὰ τὴν μεταβατικὴν περιόδον ταύτην τῆς τέχνης (Wide ἔ. ἀ.).

Προσέτι ὑπάρχουσι λείψανα ὑπιπόδων κυλίκων ἀγρᾶφων καὶ μαγειρικῶν χυτρῶν (πρβλ. ἄνω σ. 146).

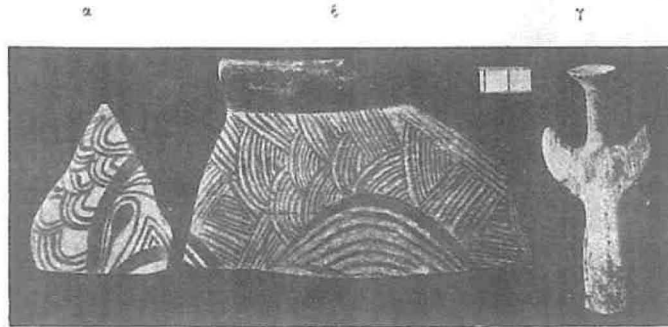
Ἡ σμικρότης τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου τούτου καὶ ἡ πενιχρότης τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτῆρες τῶν ἀγγείων καὶ κτερισμάτων εἶνε βεβαίως σπουδαῖον τεκμήριον τῆς τεχνικῆς ἀγωνίας τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀπεδώκαμεν τὸν τάφον, ἀλλὰ συγχρόνως μαρτυρεῖ καὶ περὶ τῆς πενίας τοῦ γένους τῶν ἐν τῷ τάφῳ κατατεθέντων ἀνθρώπων, οἵτινες οὐδὲν χρυσοῦν ἢ ἄλλο ἀξιόλογον κόσμημα ἔλαβον ὡς κτερίσμα. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τάφον πτωχοῦ οἴκου. Ἀνωτέρω δὲ σελ. 31 ἐξ. ἐν τοῖς περὶ τῶν τάφων τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν ἐρρήθη, ὅτι πρὸς ἐξήγησιν τῶν γεωμετρικῶν στοιχείων τῆς μεταβατικῆς τεχνοτροπίας ἐδέχθησαν πολλοὶ τὴν κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους παράλληλον ὑπαρξιν τεχνοτροπίας λαϊκῆς ἐχούσης τὸν πανάρχαιον γεωμετρικὸν τύπον καὶ τεχνοτροπίας τῶν εὐγενῶν, ἐχούσης τὸν τύπον τῶν καθαρῶς μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Λοιπὸν ὁ τάφος 16 εἶνε τάφος λαϊκός· ἂν ἀληθῶς ὑπῆρχεν ἰδίᾳ τεχνοτροπία προτιμητὴ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, διατί δὲν εὐρίσκομεν τὰ προϊόντα αὐτῆς ἐν τῷ λαϊκῷ τούτῳ τάφῳ

καθαρά; Τίνας ἀνθρώποι εἶχον αὐτὰ καὶ ποῦ πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τὴν ἐπα-
νεύρεσιν αὐτῶν, ἂν μὴ εἰς τοιοῦτους τάφους; Ἐπαναλαμβάνω λοιπόν, ὅτι ἡ
μυκηναϊκὴ τέχνη ἦτο μία ἐκάστοτε, μεταβάλλεται δὲ κατὰ χρόνους ὅπως ὡς
σύνολον ἐκασταχοῦ, προσλαμβάνουσα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα κομίζονται ὑπὸ τῆς
ἐμμέσου καὶ ἀμέσου εἴτα ἐπιμειξίας μετ' ἄλλων λαῶν, ἐχόντων γεωμετρικὴν τὴν
τέχνην. Οὕτω δὲ μεταβαλλομένη ἐκάστοτε ἐκυρίευσεν τῆς ἀγορᾶς διὰ τῶν προϊ-
όντων αὐτῆς, μόνων προσιτῶν εἰς τοὺς ἀγοραστάς. Ἄν δὲ κατὰ τοὺς καθαροὺς
μυκηναϊκοὺς χρόνους εὐρίσκωμεν ἀγγεῖα τινα σπάνια πάντοτε καὶ διακριτὰ τῶν
καθαρῶς μυκηναϊκῶν, ὡς τὰ τῶν Θηβῶν *AE* 1910, σ. 231-2, ταῦτα καὶ διὰ
τὰ σχήματα καὶ διὰ τὸν πηλὸν καὶ διὰ τὸ χρῶμα εἶνε προϊόντα ἐπείσαστα ξένων
ἐργαστηρίων, πιθανῶς βορείων. Τὸ αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ περὶ τινων
ἀγγείων τῆς μεταβατικῆς περιόδου, οἷα εἶνε τὰ δύο μικρὰ μέλανα τοῦ τάφου
8 (σ. 29, 31) τῶν Ἡλεκτρῶν καὶ ὅτι ὅμοιον, ἅτινα ἐξ ἄλλου εἶνε τόσον ὀλίγα,
ὥστε δὲν ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὑπαρξίν τεχνουργίας ὅπως διαφόρου τῆς
κυριευούσης. Ὁ δυσχεραίνων εἰς τὴν ἀποδοχὴν τοιαύτης γνώμης καὶ μὴ εὐρί-
σκων τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἄξια τοῦ κόπου νὰ μετενεχθῶσι ἐκ μακρινῶν μερῶν, ἅς
ἐνθυμηθῇ, ὅτι πολλοὶ ἄλλοι λόγοι, ξένοι πρὸς τὴν τεχνικὴν ἀξίαν τῶν σκευῶν
τούτων, ἠδύναντο νὰ ἀγάγωσιν εἰς τὴν μετακόμισιν αὐτῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς·
τίνας καὶ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ εἶνε οἱ λόγοι οὗτοι, ἀγνοοῦμεν νῦν· ἀλλ' ὑπομι-
μνήσκω τὰς λιθικάς «εὐλογίας τοῦ ἁγίου Μηνᾶ», αἵτινες εὐρέθησαν εἰς ἀπώτατα
σημεῖα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, καὶ τὰ σημερινὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἑλλησπόντου,
γνωστὰ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Τσανακαλιώτικα», ἅτινα κομίζό-
μενα ὑπὸ τῶν πωλητῶν εἰς τὰ συχνὰ διαπλέοντα ἐκεῖ ἀτιμόπλοια, ἀγοράζονται
ὑπὸ παντοδαπῶν ἀνθρώπων καὶ μεταφέρονται εἰς ἄλλους τόπους.

Τάφος 17 (1913, σ) εἰκ. 89, 17. Κεῖται πρὸς Α τοῦ προηγουμένου· εἴσο-
δος πρὸς Ν. Ὁ δρόμος εἶνε εὐρύτερος τοῦ θαλάμου καὶ οὐχὶ ἐπίπεδος, ἀλλ'·
ἐπικλινὴς πρὸς ἀριστερά. Μῆκος δρόμου 6 μ., πλάτος ἐν τῇ ἀρχῇ 2.35, παρὰ δὲ
τὰς παραστάδας τοῦ στομίου μεῖζον ἦτοι 3.40. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δρόμου μικρὸν
ἀποτείχισμα πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων. Προβολὴ τῶν παραστάδων δεξιὰ
1.25, ἀριστερὰ 1.30, ὕψος σφζόμενον 1.40, πάχος 0.63. Τὸ στόμιον ἦτο ἀπο-
τετειχισμένον· πλάτος αὐτοῦ κάτω 1.00, εἰς ὕψος δὲ 1 μέτρου 0.90. Τοῦ θαλά-
μου πλάτος 3.25, βάθος 2.40-2.50, ὕψος πρὸς Α σφζόμενον τοῦ πώρου 1.45,
ἀλλὰ μετὰ τῶν ἐπικειμένων χωμάτων μέχρι τῆς ἐπιφανείας 2 μ., πρὸς δυσμὰς
δὲ καθαροῦ μὲν τοῦ πώρου ὕψος 1.20, μετὰ τῶν χωμάτων δὲ 1.50. Πόσον ὑψηλὰ
ἦτο ἡ στέγη, δὲν δύναται νὰ ρηθῇ· προφανῶς ἐγένετο ἀπομάκρυντις βράχου καὶ
χωμάτων ὑπεράνω καὶ τούτου τοῦ τάφου ὡς εἰς τοὺς γειτονικοὺς, ὥστε ἡ παλαιὰ
ὄψις τοῦ πέριξ χώρου μετεβλήθη καὶ ἐνταῦθα.

Ὁ τάφος οὗτος εἶχεν ἀναταραχθῆ κατ' ἐπανάληψιν· διότι βαθέως ἐν τῷ θαλάμῳ εὗρέθησαν θραύσματα πλαγγόνων τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. καὶ κανθάρων καὶ ἄλλων μικρῶν ἀγγείων σκυφοειδῶν, ἐμβρύων ἀγγείων, οἷα εὗρίσκονται ὡς ἀναθήματα πολλάκις ἐν τοῖς ἱεροῖς (Frickenhaus Tiryns I 94. 4000 τοιαῦτα ἐν ἐνὶ ἱερῷ τῆς Σπάρτης Annual XIII 1906-7 σ. 173), ἀλλὰ καὶ ἐν τάφοις (Dragendorff Thera II, 115· ὅρα καὶ κατωτέρω νεωτέρους τάφους 3 καὶ 20)¹. Ταῦτα πιθανῶς προέρχονται ἐκ τάφων, οἵτινες εἶχον ἀνοιχθῆ ὑπὲρ τὴν στέγην καὶ συνεχύθησαν ὕστερον καταπεσούσης ταύτης. Ὑψηλότερον ἐν τοῖς χώμασιν ἡρύσσοντο κέραμοι τεθραυσμένοι ἐκ τούτων ἢ ἄλλων τάφων. Καὶ εἰς τὸν δρόμον κατὰ τὸ δάπεδον εὗρέθη θραῦσμα πλαγγόνος ὡς αἱ τοῦ θαλάμου.

Εἰς βάθος 0.65 εὗρέθη κεφαλὴ νεκροῦ νεωτέρου καὶ παρ' αὐτὴν 42 καλῶς

Εἰκ. 123. Πήλινα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 17 τοῦ Κολωνακίου.

διατηρούμεναι ὁστέϊναι ψηφίδες σφαιρικοὶ κομβολογίου, φέρουσαι ἴχνη ζωηρὰ βυσσίνου χρώματος· μία ψηφὶς ἔχει τὸ ἐπίμηκες τορευτὸν σχῆμα, δι' οὗ τὰ κομβολόγια τῶν χριστιανῶν σχηματίζουσι σταυρόν· ὁ νεκρὸς οὗτος πιθανῶς εἶνε τῶν νεωτέρων χρόνων.

Πόσον κεκινημένα ἦσαν τὰ χώματα τοῦ θαλάμου φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι εἰς βάθος 0.50 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ θαλάμου εὗρέθη εἰδώλιον μυκηναϊκὸν (εἰκ. 123, γ) τῶν πτερυγωτῶν (ὑψ. 0.107), εἵχομεν δὲ ἀνασκάψει τὰ χώματα εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ ἐπὶ μεγάλῃς ἐκτάσεως τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ θαλάμου, ὅτε εἶδομεν, ὅτι ταῦτα περιεῖχον ψηφίδας ἀμεθύστου σφαιρικοῦ διατηρήτους, καὶ ἐπαναλαβόντες τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν εὗρομεν οὐ μόνον ἀμεθύστους ἀλλὰ καὶ μέγαν ἀχάτου σφραγιδόλιθον γλυπτὸν (εἰκ. 124 λέων καὶ ταῦ-

¹ Ἐν τινι μέρει ἀρχαίας οἰκίας τῆς ἀττικῆς Παιανίας (παρὰ τὸ Λιόπεσι) εὑρον ἐγὼ τοιαῦτα ὡσαύτως μικρὰ ἀγγεῖα ὡς ἀναθήματα πιθανῶς εἰς ἐφρεστίους θεοὺς.

ρος· ὅρα κατωτέρω). Οὕτω ἐχωρήσαμεν προσεκτικώτεροι ἔπειτα καὶ πλὴν τριέδρου διατρήτου γλυπτῆς ψηφίδος σαρδίου λίθου (εἰκ. 125) συνελέξαμεν ἐν ὄλῳ 120 ψηφίδας ἀμεθύστου (εἰκ. 126), ὧν μίας σώζεται τὸ ἥμισυ μόνον, δύο δὲ εἶνε ἐπιμήκει, τέσσαρας ψηφίδας ἐπίσης σφαιρικὰς ἐκ μάζης (εἰκ. 126 ἐν τῷ μέσῳ), δύο σαρδίου ἐρυθροῦ (carneol), ὧν ἡ ἑτέρα ῥαβδωτὴ (εἰκ. 126 αἱ δύο μεσαῖαι τοῦ μικροῦ ὄρου) καὶ πολλὰ θραύσματα χαλκᾶ καὶ βέλη καὶ μέρη ξιφῶν ἢ ξίφους καὶ μαχαίρας καὶ κομβία τούτων ἢ κεφαλὰς ἥλων χρυσᾶς (εἰκ. 127). Ὅστρακα καὶ ὅστᾳ ἐλάχιστα ἐν τῷ θαλάμῳ. Ἐν τῷ ἀποτειχίσματι τοῦ στομίου μεταξὺ τῶν λίθων ἦσαν τὰ ὄστρακα εἰκ. 123 α, β καὶ ἐν τῷ δρόμῳ πλησίον συντετριμμένος ἄγραφος διώτος μυκηναϊκὸς πηλοῦ ὠχρολεύκου κρατὴρ ὕψους 0.228, διαμέτρου χειλέων 0.33 (εἰκόνα ὅρα ἐν προσθήκαις καὶ διορθώσεσι).

Εἰκ. 124. Λίθος ἀγῆτης διάτρητος γλυπτὸς ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφ. 17 τοῦ Κολωνακίου (γύψινον ἀποτύπωμα).

Τὰ λοιπὰ πράγματα εὐρέθησαν κατὰ τὸν πυθμένα καὶ δὴ καὶ εἰς κοιλώματα καὶ τὰς γωνίας τοῦ θαλάμου.

Ὁ μέγας σφραγιδόλιθος (εἰκ. 124) εἶνε φακοειδὴς διάτρητος ἔχων μεγάλην διάμετρον 0.028, μικρὰν δὲ 0.024. Τὸ τρῆμα εἶνε κατὰ τὴν μικρὰν διάμετρον, ὥστε ὁ λίθος δὲν ἦτο ἐξάρτημα ὄρου ἢ περιδεραίου ἀλλὰ δακτυλίου (πρβλ. τοὺς ἀμφοτερογλύπτους Evans Journ. of Hell. St. 1912 σελ. 294 ἐξ.) σφραγιστικὸς ἢ βραχιονίου κόσμημα (πρβλ. Monthly Review 1901 σελ. 124 εἰκ. 6 =

Καθβαδίας ἔ. ἀ. εἰκ. 564). Ἡ γλυφὴ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψεως, τῆς ἄλλης οὐσης λείας κυρτῆς. Εἰκονίζει δὲ λέοντα, ὅστις, καταβαλὼν ταῦρον, ἐπεπῆδησεν ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτοῦ καὶ καταβιβρώσκει τὸ στήθος ἢ τοὺς ὠμους. Ἰσχυρὸς καὶ μυώδης ὁ λέων ἔχει πλουσίαν τὴν χαίτην καὶ δυνατὸν τὸν τράχηλον. Οἱ ὀπίσθιοι πόδες φαίνονται μετέωροι, ὑποτιθεμένου ὅτι πατοῦσιν ἐπὶ ἐδάφους μὴ δηλωθέντος, οἱ πρόσθιοι βαίνουσιν ἐπὶ τῆς ῥάχεως, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐπιχειρῶσιν, ὡς εἶνε φυσικὸν εἰς ταῦτα τὰ σαρκοβόρα τετράποδα, νὰ συλλάβωσι τὴν λείαν· μένουσιν ἀκαμπτοὶ οἱ ὄνυχες ὁμῶς θὰ ἐνεπάγησαν εἰς τὰς σάρκας. Ὁ ταῦρος ὀκλάζει τοὺς ὀπισθίους πόδας ἐπὶ τοῦ ἀδήλου ἐδάφους, τὸ δὲ πρόσθιον τοῦ σώματος ἐν ἀναστρόφῳ θέσει ἔχει τοὺς πόδας πρὸς τὰ ἄνω, τὸν δὲ λαιμόν, μετ' ἐπτυχωμένου λωγανίου, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένα παραπλευρῶς καὶ ὑπὸ τὴν κοιλίαν, τῶν μακρῶν καὶ κυρτῶν κεράτων διαγραφόμενων ἐπ' αὐτῆς. Μέγας εἶνε ὁ πόνος τοῦ ζῴου, τὸ ὅποιον μετ' ἀνοικτῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἀνοικτοῦ στόματος (ἢ γλῶσσα διαγράφεται μεταξὺ τῶν σιαγόνων) φαίνεται μυκώμενον, ὡς ὁ δεδεδεμένος ταῦρος ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῶν ποτηρίων τοῦ Βαφειοῦ καὶ ὁ ἐν τῷ δικτύῳ εἰλημμένος ἐπὶ τοῦ ἐτέρου. Διαφέρει μόνον ἐκεῖ-

νων, ὅτι εἶνε ὀλιγώτερον εὐρωστος καὶ ἔχει λεπιοτέρους καὶ σχετικῶς μακροτέρους τοὺς πόδας ὥς μόσχος. Ἄλλ' ἐν γένει εἶνε ἔργον ἀντάξιον τῶν ποιηρίων, καὶ τῶν ἀξιολογωτάτων τῆς λιθογλυφίας προϊόντων διὰ τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Περὶ τοῦ θέματος, ὃ εἶνε κοινὸν τῇ τε αἰγυπτιακῇ καὶ ταῖς ἀνατολικάς τέχναις ὄρα Poulsen *Der Orient und die frühgr. Kunst* σ. 173· ὅτι δὲ ἐγένετο σύνηθες ἐπὶ μυκηναϊκῶν σφραγιδολίθων καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς χρόνους (πρβλ. τὰ δύο πῶρινα συμπλέγματα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὴν εἰκόνα τῆς Ταναγραϊκῆς πυξίδος τοῦ Βερολίνου Perrot-Chipiez X σ. 48, Furtwängler *Gemmen* III, 50 ἐξ πίν. 3. 6. 7. 11 κλ.) καὶ ὕστερον, εἶνε γνωστόν, ὥστε περιττὸν νὰ πολυπραγμονήσωμεν ἐνταῦθα.

Ὁ ἕτερος σφραγιδολίθος, ὁ τρίεδρος ἐρυθρὸς σάρδιος (εἰκ. 125), εἶνε ἐπίσης διάτρητος (μῆκ. 0.01) φέρων ἐπὶ τῆς μιᾶς ἑδρας (β) ζῶον τετραπόδον ὀκλαδὸν καθήμενον, ἐπὶ τῆς ἐτέρας (α) χρυσαλλίδα ὥς τὰ χρυσᾶ κοσμήματα τοῦ 3 τάφου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης ψυχὴν πάλιν ἄλλ' ὑπὲρ αὐτὴν καὶ ἔτερον ἔντομον ὥς μέλισσαν. Εἶνε λίαν ἀξιόλογον μικρὸν ἔργον. Τῶν πετρῶν τῆς χρυσαλλίδος αἱ ποικιλίαι εἶνε ὥς κύκλοι βαθύτεροι ἐν μέσῳ τῶν πετρύγων. Περὶ τῆς ταυτίσεως τῆς Μελίσσης πρὸς τὴν Ἀμάλθειαν, τὴν τροφὸν τοῦ Κρηταγενοῦς Διός, ὄρα Dussaud *Civilis. prehellen.* σ. 246 ἐξ. Ὑστερον ἢ μέλισσα ἠνίττετο εἰς τὴν ψυχὴν τεθνεῶτος ἀνθρώπου (ὄρα Roscher *Selene* etc. 108), ἄλλ' εἶνε μάλλον πρόσφορον νὰ ἀποβλέπωμεν μετὰ τοῦ Maass (*Griechen und Semiten* σ. 55 κ. ἀ.) εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς τὸ μέλι καὶ τὸ γάλα ἦσαν τὰ ἀριστα πώματα, ὃ δ' οἶνος ἦτο ἄγνωστος, καὶ αἱ θυσίαι ἦσαν νηφάλιαι καὶ θὰ ὑπῆρχεν ἴσως θεὸς τις, ὥς ὁ Ἀρισταῖος, προστάτης τῆς μελισσοκομίας, ἴσως ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς ὁ ἐν τῷ Ἰδαίῳ σπηλαίῳ λατρευόμενος ὥς Μελισσεὺς (ὄρα ἄνω σ. 78, ε).

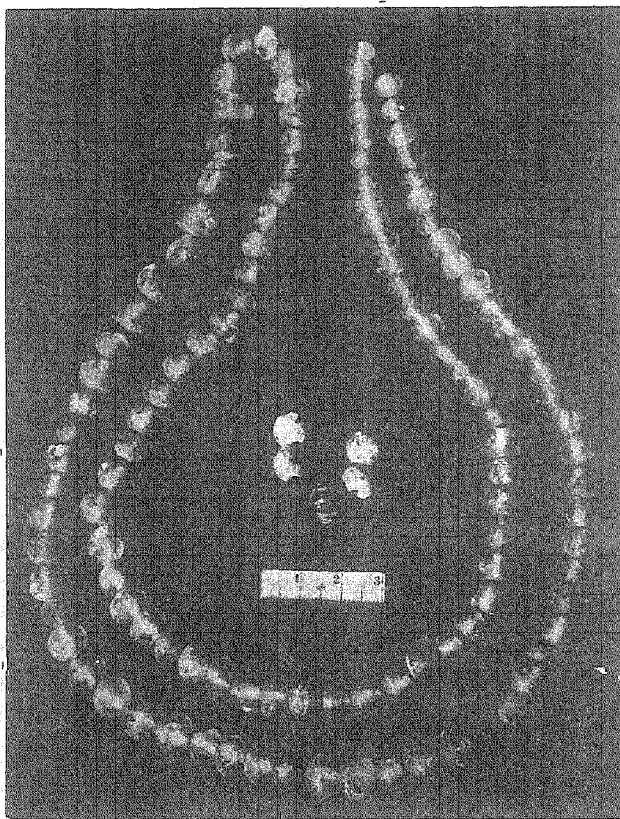
Εἰκ. 125. Τρίεδρος διάτρητος σάρδιος λίθος γλυπτὸς ἀβαθῶς τοῦ μυκην. τάφου 17.

Ἄλλος ἐκ στεαίτιου πλακώδης διάτρητος «σφραγιδολίθος» (εἰκ. 127, 23) φέρει γραμμικὸν κόσμον ἐπὶ τῆς ἐτέρας εὐρείας πλευρᾶς καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν στενῶν μακρῶν, ὁπισθεν δὲ αὐλακὰς δύο, οἷας ἔχουσι τὰ πολλὰ τοῦ εὐρισκόμενα διάφορα ἐκ μάζης κοσμήματα, ὧν γινώσκομεν καὶ μήτρας ἐκ Μυκηνῶν. Ὁ γραμμικὸς κόσμος τῆς κυρίας ὀψευς ἀναμνηστικῇ τὰς προϊστορικὰς πληλύνει σφραγίδας τοῦ Σέσκλου (Τσοῦντα *Προϊστ. Ἀκροπ. Διμ. κ. Σέσκλου* σ. 340 ἐξ.) καὶ τὰς τῆς Κρήτης (Καθβαδία *Προϊστ. Ἀρχ.* 728-9).

Βέλη εὐρέθησαν (εἰκ. 127, 2, 8, 11, 19) τέσσαρα, ὧν δύο (μῆκ. 0.041, 0.05) εἶνε ἐλασματώδη μετ' ὄγκων τοῦ τύπου *AE* 1888, πίν. 9 ἀριθ. 22 πρβλ. ἄνω

τάφον 4 καὶ 15, ἐν (ἀριθ. 11) εἶνε ἐπίσης ἐλασματῶδες τριγωνικὸν ἀλλ' ἄνευ ὀγκων (μῆκ. 0.025) καὶ τὸ τελευταῖον (μῆκ. 0.03) εἶνε οὐχὶ ἐλασματῶδες ἀλλὰ τετραγωνικόν, μετὰ ῥάχεως δηλ. ἐν τῷ μέσῳ ἐφ' ἑκάτερα τῆς λεπίδος (ἀριθ. 19). Ὅπῃ πρὸς ἐμβολὴν τοῦ ξύλου δὲν διακρίνεται.

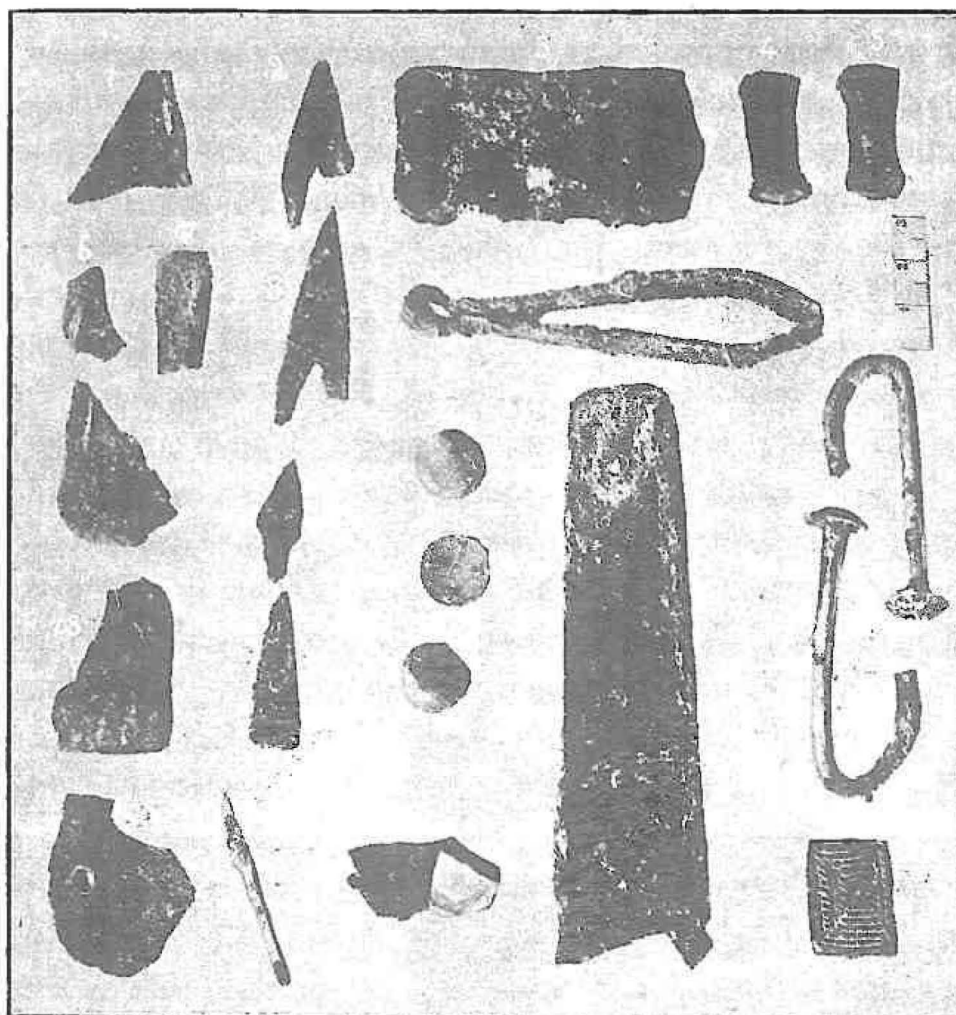
Εὐρέθη καὶ τὸ κατὰ τὴν πτέρναν μέρος λεπίδος ἄνευ ῥάχεως χαλκοῦ ξίφους

Εἰκ. 126. Ἀμφεφύστων λίθων περιδέραςιν καὶ ἄλλαι ψηφίδες τοῦ μυκην. τάφου 17 τοῦ Κολωνακίου.

ἢ ἐγγχειριδίου ἀμφιστόμου (εἰκ. 127, 3) μήκους 0.065, πλάτους 0.04. Ἡ ἐπένδυσις τῆς λαβῆς ἐστερεοῦτο εἰς τὴν λεπίδα διὰ τριῶν χαλκῶν ἡλων, ὧν αἱ κεφαλαὶ εἶνε χρυσαῖ (διαμ. 0.011). Ἡ ἐπένδυσις κατὰ τινα ἵχνη ἦτο, νομίζω, ἐλεφαντίνη, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ὀρίσω κατὰ ποῖον σχῆμα ἐτερματίζετο ἐπὶ τῆς λεπίδος.

Δύο χαλκοὶ ἀμφικέφαλοι ἥλοι παχεῖς (εἰκ. 127, 4, 5) μήκους 0.025 καὶ ἔχοντες τὰς κεφαλὰς ἐπιχρυσούς (πρβλ. *ΑΕ* 1897, 105 ἄνω σελ. 99), διαμέτρου τῆς αὐτῆς καὶ οἱ τοῦ ἄνω ἐγχειριδίου, θὰ ἰσχυρίζομην ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν λαβὴν αὐτοῦ, ἂν δὲν διέκρινον ἔγνη ὅσπου περὶ αὐτούς· ἀλλ' ἴσως ἀπατῶμαι ἢ ὡς πρὸς τὸν ἐλέφαντα ἢ ὡς πρὸς τὸ ὅσπου. Περὶ τὰ χρυσᾶ ἐπικαλύμματα τῶν

Εἰκ. 127. Μεταλλίνων πτερισμάτων λείψανα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 17.

ἥλων διατηροῦνται λείψανα λεπτοτάτων ἐλασματίων χρυσῶν, δι' ὧν ἦτο χρυσοκέντητος ἡ λαβὴ ὡς εἰς τὰ ξίφη τῶν Μυκηναίων (ὄρα Τσουντιαν *ΑΕ* ε. ἄ. σ. 121 ἐξ.).

Λαβὴ χαλκῆς μαχαίρας (εἰκ. 127, 15) εἰς δύο τεθραυσμένη (ὀλικοῦ μήκ. 0.11) μετὰ μέρους τῆς λεπίδος. Ἡ λαβὴ ἐσφυρηλατήθη ἐκατέρωθεν, ὥστε νὰ σχηματίσῃ χεῖλη ἐξέχοντα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐνεκοιτάζετο ἡ ἐπένδυσις, ἥτις κατὰ τινα ἔγνη ἦτο καὶ ἐνταῦθα ἐλεφαντίνη. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λεπίδος ἀποσβέννυνται τὰ χεῖλη, αὕτη δὲ οὖσα ἐπὶ θάτερον κοπτερὰ σχηματίζει ὀπισθεν τὴν ῥάχιν παχεῖαν (— 0.006). Τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ σφριζομένου μέρους τῆς λεπίδος εἶνε

0.03, μειοῦται δὲ πρὸς τὴν λεπίδα μέχρι τοῦ ἐσχάτου ἄκρου τοῦ καυλοῦ τῆς λαβῆς εἰς 0.021. Τρεῖς χαλκοὶ ἥλοι σφύζονται κατὰ μῆκος τῆς λαβῆς ἐξέχοντες ἑκατέρωθεν οὔτοι ἐστερέουν τὴν ἐπένδυσιν ἐπὶ τοῦ καυλοῦ τῆς λαβῆς. Εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἥλοι οὔτοι εἶχον χρυσᾶ ἐπικαλύμματα, ὥς ἦτο σύνηθες εἰς τὰ μυκηναϊκὰ ξίφη καὶ ὥς προσδοκῶμεν ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ, ἐν ᾧ εὐρέθη παρὰ πᾶσαν τὴν καταστροφὴν τὸ ὁμοίως κεκοσμημένον ἄνω ἐγχειρίδιον ἢ ξίφος καὶ ὁ πλούσιος ὄρμος τῶν ἀμεθύστων καὶ τὰ λοιπὰ καλὰ κτερίσματα, περὶ ὧν κατωτέρω ἀληθῶς δὲ εὐρέθησαν τρία ἐπίκυρτα λεπτὰ ἐπικαλύμματα χρυσᾶ (εἰκ. 127, 12, 13, 14) διαμέτρου 0.019 ἔχοντα ὑποκάτω κατὰ τὴν περιφέρειαν **κεκολλημένους** ἀνὰ τέσσαρας ἕκαστον συρματίνους ἡλίσκους βραχεῖς (— 0.004), δι' ὧν ἐστερεοῦντο εἰς τὴν ἐπένδυσιν τῆς λαβῆς, καλύπτοντα οὕτω τὰς κεφαλὰς τῶν χαλκῶν ἡλῶν λεπτοτέρας οὔσας.

Ἡ μάχαιρα εὐρέθη ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς πολλὰ θραύσματα πλατέα ἐλάσματος χαλκοῦ (εἰκ. 127, 1, 6, 7, 10, 18, 20), ὧν ἓν μάλιστα ἦτο προσκεκολλημένον εἰς αὐτήν. Πάντα ἔχουσι καμπυλότητά τινα· πολλὰ εἰς τὸ ἕτερον σωζόμενον ἀρχαῖον ἄκρον εἶνε ἐπαναδιπλωμένα καὶ τινα κρύπτουσιν ἐν τῇ ἐπαναδιπλώσει σύρμα χαλκοῦν, ὃ δὲν φαίνεται εἰς τὰ ἄλλα. Τινὰ, ἀλλ' ὀλίγα (ὅκτῳ μεταξὺ 100 περίπου) πλὴν τῆς ἐπαναδιπλώσεως φέρουσι παρ' αὐτὴν ῥαφὰς διὰ κλωστῆς ἢ σχοινίου λευκάζοντος πρασινωπῶς, συνεστραμμένου δ' ἐκ πλειόνων νημάτων ἢ κλωστῇ αὐτῇ μικροσκοπικῶς ἐξειασθεῖσα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Ζέγγελη ἀπεδείχθη σαφῶς, ὅτι εἶνε ἐκ λίνου¹, προσλαβόντος στερεότητα ἐκ τῆς ὀξειδώσεως τοῦ χαλκοῦ². Πάντα ταῦτα προέρχονται, ὥς φαίνεται, ἐξ ἐνὸς σκεύους.

¹ Αἱ μεγαλοπρεπεῖς διδασκαλίαι (*Πρακτικά* 1915 σ. 138 ἐξ. καὶ δὴ καὶ 142), καθ' ἃς κλωσταὶ δὲν σφύζονται ἐν παλαιοῖς τάφοις, ἀμφισβητεῖται δ' ἡ γνώμη τοῦ Τσουντα (*Διμῆνι καὶ Σέσκλο* σ. 129 ἐξ. πρὸβλ. *ΑΕ* 1899, 102), εἶνε ἀνάξιοι καὶ ἀρχαιολόγου καὶ διαψεύσεως, ἐφ' ὅσον αἱ περόναι τῶν κυκλαδικῶν τάφων, περὶ ὧν γράφει ὁ Τσουντας, δεικνύουσι καὶ νῦν ἔτι, ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ φυλασσόμεναι, τὰς περιελισσομένας κλωστάς· γνωστὸν δ' εἶνε, ὅτι εὐρίσκονται τάφοι καὶ μυκηναϊκῶν καὶ ὑστέρων χρόνων περιέχοντες κάτοπτρα, ὧν ἡ ὑφαντὴ θήκη σφύζεται ἐν οὐχὶ ἀσημάντοις, πολλῶ δ' ἤττον ἀμφιβόλοις, λειψάνοις τῶν θέλοντι νὰ διδάσκῃται.

Ἐκ τάφου γειτονικοῦ πρὸς τὸ πολυάνδριον τῶν Θεσπιῶν ἐκόμισα εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν σιδηροῦν ἔλασμα, ἐκ θώρακος πιθανῶς, εἰς ὃ εἶνε κεκολλημένον ἐν ὀξειδώσει τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ χιτῶνος ἐξ ἄδρου ὑφάσματος. Τοῦτο δὲν ἐξήτασα μικροσκοπικῶς, ἀλλ' εἶνε ἀπαραγνώριστον ὡς ὑφασμα.

² Ὁ κ. Ζέγγελης ἐξετέλεσε καὶ συστηματικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀποσταλέντος αὐτῷ «χαλκοῦ» τεμαχίου, ἔδωκε δ' ἡμῖν τὴν ἐξῆς σχετικὴν σημείωσιν, ἀποδεικνύουσαν, ὅτι ὁ «χαλκός» εἶνε πιθανώτατα τεχνητὸν κράμα χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου. Ἴδου τί γράφει ὁ κ. Ζέγγελης:

«Ὁ ἀποσταλὲς μοι πρὸς ἀνάλυσιν βροῦνζος, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθῃ ὡς οἶόν τε ἐπιμελῶς δι' ἐσμυρισμένου χάρτου, διότι ἦτο τελείως ὀξειδωμένος, ὑπεβλήθη εἰς συστηματικὴν ἀνάλυσιν. Ποσοτικῶς προσδιορίσθη ὁ χαλκός κατὰ τὴν μέθοδον Rose καὶ ὁ κασσίτερος ὑπὸ μορφὴν κασσιτερικοῦ ὀξέος.

Ἡ εὐρεθεῖσα ἀναλογία τῶν δύο τούτων συστατικῶν εἶνε:

Χαλκός	77,6 %
Κασσίτερος	18,3 %

Τί ἦτο τοῦτο; Ἡ σκέψις ὅτι εἶνε λείψανα ἀγγείου δὲν εὐδοκιμεῖ, διότι τέσσαρα τούτων σχηματίζουσι διὰ τῆς ἐπαναδιπλώσεως γωνίαν, παρ' ἣν εἰς δύο ὑπάρχει καὶ τρῆμα· τὰ τρία δὲ τούτων διατηροῦσι καὶ ῥαφάς. Νομίζω λοιπὸν πιθανόν, ὅτι τὰ χαλκᾶ ταῦτα θραύσματα προέρχονται ἐκ κολεοῦ τινος, ἴσως τοῦ τῆς μαχαίρας. Τὰ σχηματίζοντα γωνίας θὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ στόμιον τοῦ κολεοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ εἰς τὸ λοιπὸν σῶμα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο πλὴν ἐνὸς ἔχοντος πλάτος κατὰ τὴν καμπύλην (ἦτοι κατὰ τὸ πλάτος τοῦ κολεοῦ) 0.045 τὰ λοιπὰ εἶνε ὡς ἀπαιτεῖ ἡ λεπίς μικρότερα ἢτοι στενότερα. Τὸ μέγα ἐκεῖνο πλάτος θὰ εἶνε κατὰ τὸ πλατύτατον μέρος τῆς λεπίδος πιθανῶς. Τινὰ τῶν μεγαλυτέρων καὶ ἐχόντων τὴν ἐπαναδίπλωσιν, καίπερ μὴ σῶζοντα ὅλον τὸ πλάτος, ἐπιτιθέμενα ὁμως ἐπ' ἀλλήλων σχηματίζουσι κοιλότητα κολεοῦ, ἥς τὸ ἀνοικτότερον μέρος, εἰς ὃ εἰσῆρχετο ἡ ῥάχις τῆς μαχαίρας εἶνε τὸ κατὰ τὴν ἀναδίπλωσιν. Ἄν ἡ περὶ κολεοῦ εἰκασία εἶνε ἀληθής, τότε ἴσως τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἔχομεν ἐν μικρῷ δεδιπλωμένῳ χαλκῷ τεμαχίῳ (εἰκ. 127, 22) περιβεβλημένῳ κατὰ τὸ μειούμενον ἄκρον ὑπὸ χρυσοῦ ἐλάσματος.

Ἄλλα εὐρήματα εἶνε α') χαλκῇ λαβίς (μήκ. 0.088· εἰκ. 127, 9), οἷα εὐρέθη ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Καστελλίου (σελ. 110) μάλιστα δὲ οἷα ἡ τοῦ τάφου 3 τοῦ Κολωνακίου, ἣτις ἔχει ὁμοίως ἐπικαμπῇ τὰ ἄκρα τῶν λαβῶν (ἄνω σελ. 129)· β') δύο ἥλοι χαλκοῦ πλατυκέφαλοι (εἰκ. 127, 16, 17) καλῶς εἰργασμένοι, καθηλωμένοι δὲ ποτε εἰς σκεῦος ἔχον πάχος 0.048. Τὸ ὑπόλοιπον μήκος (0.03) τῶν ἥλων εἶνε ἀγγιστροειδῶς ἐστρεβλωμένον (ὥστε ὅλικόν μήκ. τῶν ἥλων 0.078)· γ') μικρὸν κομβίον στεατίτου· δ') χαλκοὺς ὀπεὺς (εἰκ. 127, 21).

Πάντα ταῦτα τὰ ἀντικείμενα εὐρέθησαν ἀνεπίμεικτα πρὸς τὰ νεώτερα θραύσματα, περὶ ὧν εἴπομεν ἀνωτέρω.

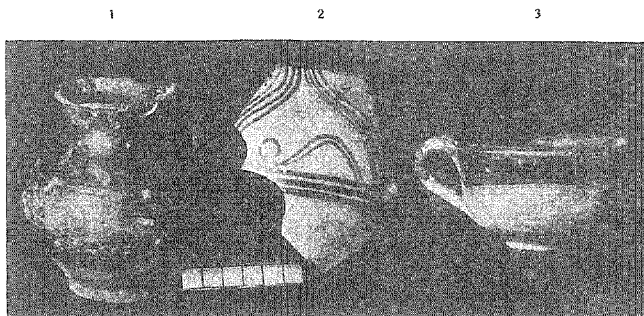
Ἐκ μυκηναϊκῶν ἀγγείων πλὴν τῶν ἄνω ἀναγραφέντων, εὐρέθησαν ὄστρακα τριώτου ἀρτοειδοῦς μεγάλου μετὰ κυματοειδοῦς κοσμήματος ἔχοντος τὰς γνωστάς θυλακοειδεῖς περιστρίκτους κορυφάς, ἄλλα ποτηρίων ἢ κυλίκων ὑψηλόδων καὶ μέρος ἀλαθαστρίνου ἀγγείου εὐρυχειλοῦς (πλάτ. χεῖλους 0.033), οὗ τὸ ἐλάχιστον σφζόμενον μέρος τοῦ λαιμοῦ κατατείνει ἰσχυρῶς πρὸς τὸ κέντρον, ὥστε ἡ ὁ λαιμὸς ἀπεστενοῦτο περαιτέρω σφόδρα ἢ δὲν ὑπῆρχε λαιμός, τοῦ ἀγγείου ἔχοντος σχῆμα ἀπλάδος.

Εὐρέθησαν καὶ ἔχνη μολύβδου, σιδήρου πυριτικοῦ καὶ φωσφορικοῦ ὀξέος, τὸ πλεῖστον ὁμως τοῦ ὑπολοίπου τῶν συστατικῶν ἀποδοτέον εἰς τὸ ὀξυγόνον, διότι, εἰ καὶ ἐκαθαρίσθη ἐπιμελῶς ὁ βροῦνζος, ἀπέμεινε καὶ μέρος ἐπιφανείας ὀξειδωμένης, ἣτις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀφαιρεθῇ λόγῳ τῆς λεπτότητος καὶ ῥιζικῆς ὀξειδώσεως τοῦ οταλέντος μοι τεμαχίου. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ χαλκὸς εὐκολώτερον πολὺ ὀξειδοῦται τοῦ κασσίτερου καὶ προσβάλλεται ἐν γένει ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ ἀτμοσφαιρικοῦ αέρος, ἡ ἀναλογία τοῦ χαλκοῦ πρὸς τὸν κασσίτερον πραγματικῶς θὰ εἶνε κατὰ τι ἀνωτέρα τῆς ὑπὸ τῆς ἀναλύσεως παρεχομένης καὶ ἴσως θὰ εἶνε περίπου ὡς 81 - 82 χαλκὸς πρὸς 19 - 18 κασσίτερον».

Τάφος 18 (1913, 5). Κεῖται ἐπιπολαίως πρὸς Α τῆς ἀρχῆς τοῦ δρόμου τοῦ προηγουμένου τάφου. Εἶνε μικρὸν σπήλαιον πλάτους 0.80, μήκους 1 μ. κατεστραμμένον καὶ κενόν.

Τάφος 19 (1913, 8) εἰκ. 89 T 19. Κεῖται ταπεινότερον δυτικῶς πάντων τῶν προηγουμένων, ἐπὶ τῆς τελευταίας παραφυάδος τῆς αὐτῆς λοφοσειρᾶς. Πλάτος δρόμου 1.70, προβολὴ παραστάδων 0.30, ὕψος σφζόμενον 0.70· πλάτος στομίου πρὸς ἔξω 1.04, πρὸς ἔνδον 1.15· πλάτος θαλάμου σχεδὸν 4 μ., βάθος 3.20, ὕψος τῆς στέγης πεπτωκυίας ἄγνωστον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου 2.50. Εἴσοδος πρὸς Ν.

Πρὸ τοῦ στομίου ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν πλαγγόνες, κανθάρων ὄστρακα καὶ ἀριστερὸν τεμάχιον ἐπιτυμβίας στήλης μεγάλης, μελαίνης, μετ'

Εἰκ. 128. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 19 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

ἀετώματος (ὕψ. σφζ. 0.60), κείμενον ὡς κεφαλάριον νεωτέρου τάφου καὶ λέγον ἸΠΓΟ (π. χ. *Ἰππόμαχος*). Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κατεστραμμένος, τὰ δὲ χρώματα τοῦ δρόμου πλήρη νεωτέρων ὀστράκων, πλαγγόνων συντετριμμένων, μαγειρικῶν καὶ ἄλλων μικκύλων ἀγγείων· προσέτι εὐρέθησαν δύο γραπταὶ πώριναι ἐπιτύμβιαι στήλαι καὶ πολλοὶ σιδηροὶ ἥλοι καὶ ἐλάσματα μολύβδινα κατηλωμένα. Ὅμοια εὐρήματα ἀγγείων νεωτέρων καὶ θραυσμάτων πλαγγόνων ἐπλήρουν καὶ τὰ χρώματα τοῦ θαλάμου ἰδίᾳ τὸ δυτικὸν μέρος μέχρι βάθους 2 μ. ἤτοι 0.50 ὑπὲρ τὸ δάπεδον. Περὶ πάντων τούτων ὕστερον θὰ γίνῃ λόγος (βρα κατωτέρω «νεωτέρων τάφων» ἀριθ. 20).

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου ἦσαν ἐλάχιστα τρίμματα ὀστέων ἀνθρωπίνων, ὄστρακά τινα ἀγγείων, ὧν εὐδιάκριτα τὰ ἀγγραφα ὑψίποδα κύπελλα, τὸ τεμάχιον εἰκ. 128, 2, σκύφος μόνωτος (ὕψ. 0.055) ἔχων βεβαμμένα τὰ χεῖλη καὶ τὴν λαθὴν καὶ κύκλον ἐντὸς κατὰ τὸν πυθμένα (εἰκ. 128, 3) ἐρυθροπῶ γανώ-

ματι, καὶ οἰνοχόη εὐρύστομος (ὑψ. 0.097) πηλοῦ γεώδους, βεβαμμένη ὅλη πλὴν τῆς βάσεως κακῶ μέλανι γανώματι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν φιλοκαλίαν (εἰκ. 128, 1).

Ἄλλα κτερίσματα ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρεθέντα εἶνε τὰ ἑξῆς:

1) (εἰκ. 129, 7). Ἐξ κομβία στεατίτου (ἐν κωνικὸν κανονικὸν καὶ πέντε παραπλήσια ἀλλὰ «τορευτὰ» τὴν κορυφήν).

2) (εἰκ. 129, 11). Στύλος ὀστέινος μήκ. 0.072, αἰχμηρὸς τὸ ἐν ἄκρον, τὸ δὲ ἕτερον διαπεπλατυσμένος ὡς ἔμβολον ἐστερεωμένον πού ποτε (πρὸβλ. ἄνω σ. 151).

3) Πολλὰ συντρίμματα ἐλεφαντίνου ὁστοῦ φέροντα ἵχνη ὀπῆς πρασίνης ἐξ ὀξειδώσεως χαλκοῦ, παρ' αὐτὰ δὲ

4) (εἰκ. 129, 8). Χαλκοῦς ἥλος (μήκ. 0.023) ἀμφικέφαλος μεμολιθοχοημένος κατὰ τὸ ἥμισυ (ἴσως ἐξ ἐπεσκευασμένου σκεύους).

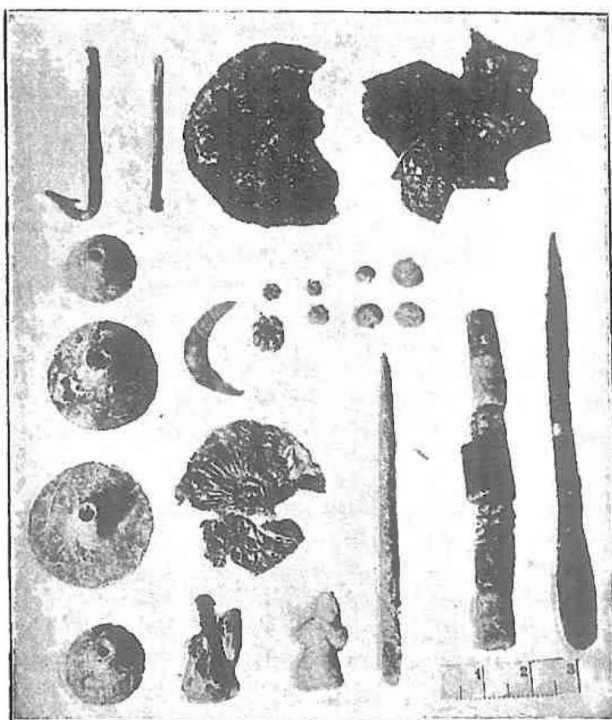
5) (εἰκ. 129, 13). Τέσσαρες κυλινδρικαὶ ψηφίδες ὅρμου διάτρητοι (μήκ. 0.01) ἐκ μάζης σκοτεινόχρου.

6) (εἰκ. 129, 13). Μία διάτρητος κυλινδρική ὁμοίως ψηφίς, ἰσομήκης ταῖς προηγούμεναις ἀλλὰ παχύτερα (0.011), ἐκ λίθου ἐρυθροῦ σαρδίου ἢ ὄνυχος (μετὰ φλεβῶν, «νερῶν»).

7) Δύο διάτρητοι ψηφίδες μάζης μικρότεραι, ἐσχηματισμέναι κυλινδρικαὶ κοκκιδωτῶς (εἰκ. 129, 13) διὰ ἑξ ἑκατέρω σειρῶν κόκκων κατὰ μήκος· ἐκάστη σειρὰ ἔχει τρεῖς κόκκους.

8) (εἰκ. 129, 5). Ὅμοία ταῖς ὑπ' ἀριθ. 7 χρυσῇ ψηφίς, ἀλλ' ἔχουσα περὶ κυλινδρικὸν πυρῆνα ἐπικεκολλημένας ὀκτώ, ἀντὶ ἑξ, σειρὰς κόκκων ἀνὰ τρεῖς.

9) (εἰκ. 129, 5). Ὅμοία διάτρητος χρυσῇ ψηφίς μικρὰ κοκκιδωτὴ (ἑξ σειραὶ ἀνὰ τρεῖς κόκκους) ἀλλ' ἄνευ κυλινδρικοῦ πυρῆνος· οἱ κόκκοι συγκολλῶνται πρὸς ἀλλήλους.

Εἰκ. 129. Κτερίσματα μικρὰ τοῦ τάφου 19 τοῦ Κολωνακίου, λίθινα, μετάλλινα, ὀστεῖνα.

- 10) Κύλινδρος διάτρητος (σωλήν) μικρὸς χρυσοῦς, οἷος ὁ ἐν τῷ ἀριθ. 8.
- 11) Τέσσαρες μικραὶ ψηφίδες σφαιρικαί, αἱ δύο ἐξ ὅσπου ἡ μάζης, αἱ ἄλλαι δύο καθαρῶς ἐκ μάζης (εἰκ. 129, 12).
- 12) (εἰκ. 129, 5' αἱ ἀκραῖαι δεξιᾶ). Τέσσαρες διάτρητοι ψηφίδες ἔχουσαι σχῆμα καὶ μέγεθος φακῆς, ἐξ ὅσπου ἡ τινος μάζης.
- 13) Μία ἡλέκτρον ἰσομεγέθους πρὸς τὰς φακοειδεῖς ἀλλὰ δισκόσχημος καὶ διάτρητος ἐν μέσῳ (διελύθη).
- 14) Μεγάλη ψηφὶς ἡλέκτρον διαλυθεῖσα καὶ αὕτη εἰς τεμάχια κατὰ τὴν ὥραν τῆς εὐρέσεως.
- 15) (εἰκ. 129, 9). Δύο χρυσᾶ ἐλάσματα λεπτότατα, συνανήκοντα πιθανῶς καὶ εἰκονίζοντα ἐμπέστον ῥόδακα χρυσοῦ ἐρυθρωποῦ, ἐστερεωμένον ποτὲ ἐπὶ ἄλλης ὕλης δι' ὁπῶν σφζομένων. Διάμετρος τοῦλάχιστον 0.35.
- 16) Ἐξάρτημα ὄρμου ἀνθρωποειδὲς (εἰκ. 129, 10) ἐκ λευκῆς μάζης, διάτρητον κατὰ τοὺς ὅμους (πρὸβλ. *AE* 1888 πίν. 8 ἀριθ. 9 καὶ σελ. 165. *Journ. of Hell. St.* 1911, σ. 119 ἐξ).
- 17) (εἰκ. 129, 4). Μηνοειδὲς ἐλασματῶδες μικρὸν ἀργυροῦν κατασκευάσμα εἰς τέσσαρα τεθραυσμένον (χορδὴ 0.022).
- 18) (εἰκ. 129, 2). Βελόνη χαλκῇ ἑλλιπῆς ἔμπροσθεν (μῆκ. 0.042). Τὸ ὀπίσθιον ἄκρον διαπεπλευσμένον ὀλίγον, ἡ δὲ τρυμαλιὰ ἐπιμήκης ὡς νῦν. Ὑπάρχουσι καὶ ὅμοια θραύσματα πέντε, ὧν τινὰ ἴσως ἀνήκουσιν εἰς τὴν βελόνην.
- 19) (εἰκ. 129, 3). Δύο ἑλλιπῆ κυκλικὰ δισκάρια χαλκᾶ λεπτὰ κοιλόκυρτα εἰς τεμάχια τεθραυσμένα καὶ τρίτον ἀκτινοειδῶς τετμημένον τὴν περιφέρειαν (εἰκ. 129, 6), ἐπίσης ἑλλιπές. Διάμετρος τοῦ πρώτου 0.05, τῶν δ' ἄλλων μεῖζων κατὰ τι. Ἀγνοῦνται τὶ ἦσαν. Δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι εἶνε πλάστιγγες (πρὸβλ. *AE* 1910, 233). Συγκαταλέγω ἐνταῦθα καὶ ἐπίμηκες ἔλασμα χαλκοῦν ὁμοίως λεπτόν, εἰς δύο τεθραυσμένον, μήκους ὀλικοῦ 0.065, πλάτους 0.01.
- 20) Χαλκοῦν ἐργαλεῖον ἢ σκεῦος (εἰκ. 129, 14) μήκους 0.092, ἔχον τὸ μέσον σῶμα τετράπλευρον (πλάτ. 0.005), διαπλατυνόμενον δὲ κατὰ τὸ ἔτερον ἄκρον ὡς κεφαλὴ ὄφως, κατὰ δὲ τὸ ἔτερον ἀπολεπυνόμενον, ὥστε νὰ ἔχη μορφὴν σμύλης. Ἡ πλακώδης αὕτη διαμόρφωσις τῶν ἄκρων εἶνε κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ἐκατέρωθι. Δὲν γνωρίζω τὴν χρῆσιν τοῦ σκεύους.
- 21) (εἰκ. 129, 1). Ἀγκιστρον χαλκοῦν συρματῶδες μήκους 0.045, τοῦ δὲ ἀγκύλου μέρους τοῦ φέροντος τὸν ὄγκον 0.013. Τὸ ὀπίσθιον ἄκρον ἦτο πεπλευσμένον καὶ κεκαμμένον (ἴσως εἰς σχῆμα κρῖκου, ἀλλὰ λείπει μέρος τοῦτου). Τὸ ἔσχατον συρματῶδες μέρος παρὰ τὴν διαπλάτυνσιν περιβάλλεται σπειροειδῶς ὑπὸ λεπτοτέρου σύρματος. Τοῦτο τὸ σύρμα συνεπλέκετο, ὡς γίνεται καὶ νῦν, μετὰ τῆς ὀρμῆς, εἰς ἣν προσεδένετο τὸ ἀγκιστρον, καὶ ἀπέτρεπε τὴν ἀποκοπὴν

αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ συλλαμβανομένου ἰχθύος (ἀνάλογον προφύλαξιν τῆς ὁρμῆς διὰ κερατίνου σωλῆνος κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους ὄρα Ὅμ. Ἰλ. Ω 80 ἐξ.).

Τὸ ἄγκιστρον τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτον, ὅσον γινώσκω, εὑρεθὲν ἐντὸς μυκηναϊκῶν στρωμάτων. Τόσον δὲ εἶχε στερεωθῇ ἐν ἐμοὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἰχθυοφαγία δὲν ἡσκέιτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προσδοκῶμεν εὗρεσιν ἀγκίστρον μυκηναϊκοῦ (πρὸβλ. Τσουνταν *AE* 1891 σ. 39 ἐξ. καὶ τοὺς ἐμούς περὶ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου λόγους *AE* 1909, 104), ὥστε, ὅτε ἡ γνώσις αὕτη ἀνῆρετο ὑπὸ τοῦ τάφου τούτου, ἐπεθύμουν νὰ πιστεύσω, ὅτι τὸ ἄγκιστρον ἀνῆκεν εἰς νεωτέρους τάφους συγχυθέντας, εἰς οὓς ἀνῆκον καὶ τὰ ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις χώμασιν εὑρεθέντα νεώτερα κτερίσματα, περὶ ὧν εἶπον συντόμως τινὰ ἀνωτέρω. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχει τὸ πρᾶγμα οὕτω· τὸ στρῶμα, ἐν ᾧ εὑρέθησαν τὰ μυκηναϊκὰ κτερίσματα ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ τάφου, δὲν ἦτο κεκνημένον οὔτε περιεἶχε νεώτερα ἀντικείμενα, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ ἄγκιστρον εἶνε τῶν χρόνων, τῶν ὀριζομένων κατὰ τὰ δύο ἀκέραια ἀγγελία τοῦ τάφου ὡς τῶν ἐσχάτων καὶ δὴ καὶ μεταβατικῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Οὕτω πληροῦται ὀλίγον τὸ χρονικὸν χάσμα, κατὰ τὸ ὅποιον ἦτο ἄγνωστον ἂν ἠλειούντο καὶ ἐτρώνοντο ἰχθύες. Διότι ἐν Τροίᾳ εἰς τὰ ἐρείπια τῆς δευτέρας πόλεως εὑρέθησαν στρώματα παχέα ἐξ ὀστῶν ἰχθύων (Τσουντας ἔ. ἄ. Virchow *Ilios* ἐκδ. γερμ. σ. 360, γαλ. 366), ὥστε γίνεται γνωστόν, ὅτι ἐκεῖ ἐτρώνοντο ἰχθύες, καὶ πιθανόν, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀπέναντι ἀκτῇ τῆς Ἑλλάδος τὸ αὐτὸ ἐγίνετο· ἔπειτα καὶ ἐν Φυλακωπῇ τῆς Μήλου (*Excavations at Phylakopi* πίν. XXII Καββαδία *Προϊστ.* *Αρχ.* 401, 405) καὶ ἐπὶ τοῦ πηλίνου δίσκου τῆς Φαιστοῦ (αὐτ. 457) καὶ ἐπὶ πηλίνης λάρνακος τοῦ Παλαικάστρου (αὐτ. 472) καὶ ἐπὶ ἀγγείου τῆς Ἰαλυσοῦ (αὐτ. 497), καὶ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Βαφειοῦ (*AE* 1889 πίν. 7, 5) εὑρέθησαν εἰκόνες ἰχθύων, ὥστε νὰ γίνηται πιθανόν, ὅτι τὸ ζῶον τοῦτο δὲν ἐσπουδάζετο ἀπλῶς ὑπὸ τῶν ζωγράφων, ἀλλὰ καὶ ἐβιβρώσκετο, ἀφ' οὗ τόσα ἄλλα θαλάσσια ζῶα καὶ ὄστρεα ἦσαν συνήθης τροφή τῶν ἀνθρώπων τότε. Εὑρέθησαν δὲ καὶ ἐν Κρήτῃ ἰχθύων ὀστρακα (Χατζηδάκις *AE* 1912 σ. 232 ἐξ.) ὥστε νὰ εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ ἀλιεία δι' ἀγκίστρων καὶ δικτύων καὶ κάμακος ἢ τριαίνης καὶ ἡ ἰχθυοφαγία, ἃς ἐγνώριζον τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (δ 369, τ 113 πρὸβλ. Π 406, Ω 81, κ 124, μ 251, 330 ἐξ. X 384 πρὸβλ. Beloch *Gr. Gesch.*² I 1 σ. 302), ἦτο ἀπόλαυσις καὶ τῶν παλαιότερων ἀνθρώπων. Ἀνερευνῶν δὲ ἐσχάτως τὰ εὐρήματα τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου εὗρον ἐντὸς σωροῦ κεκαυμένων ἐκ μάξης ψηφίδων καὶ σπόνδυλον ἰχθύος ἐπίσης κεκαυμένον, ὥστε νὰ αἰρῇται πᾶσα ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν ἐσχάτων μυκηναϊκῶν χρόνων ἐν Θήβαις ἔτρωγον ἰχθῦς. Τὸ πόρισμα δὲ γίνεται ἰσχυρότερον, ἂν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡδὴ ἐν χρόνοις προμυκηναϊκοῖς, κατὰ τὸν κυκλαδικὸν πολιτισμόν, ἦσαν γνωστὰ ἄγκιστρα

ἄνευ ὄγκων (Γρσύντας *AE* 1899 σ. 104 πίν. 10, 38, 39). Οἱ Θηβαῖοι πάλαι, ὡς καὶ νῦν, ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἰχθῦς ἐκ τῆς Ὑλίκης λίμνης ἢ καὶ τῆς Κωπαΐδος, ὅτε δὲν ἦτο ἐξηραμμένη, ἀλλ' ἐπειδὴ εὐρίσκονται ἐντὸς τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων πολλὰ θαλάσσια ὄστρεα (πρβλ. *AE* 1909, 104, Ὁμ. Ἰλ. Π 747), συνάγομεν, ὅτι ἐνέμοντο καὶ τὴν θάλασσαν· εἶνε δ' ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὰς Θήβας ἰχθυοπάροχος θάλασσα ἡ τῆς Ἀνθηδόνης· «αὕτη δὲ εὖοινος, εὖοπος, σίτων σπανίζουσα διὰ τὸ τὴν χώραν εἶναι λυπράν. Οἱ δ' ἐνοικοῦντες σχεδὸν πάντες ἀλιεῖς, ἀπ' ἀγκίστρων καὶ ἰχθύων ἔτι δὲ καὶ πορφύρας καὶ σπόγγων τὸν βίον ἔχοντες, ἐν αἰγιαλοῖς τε καὶ φύκει καὶ καλύβαις καταγεγηρακότες· πυρροὶ ταῖς ὄψεσι πάντες τε λεπτοί, τὰ δ' ἄκρα τῶν ὀνύχων καταβεβρωμένοι, ταῖς κατὰ θάλατταν ἐργασίαις προσπεπονθότες, πορθμεῖς οἱ πλεῖστοι καὶ ναυπηγοί, τὴν δὲ χώραν οὐχ οἷον ἐργαζόμενοι, ἀλλ' οὐδὲ ἔχοντες, αὐτοὺς φάσκοντες ἀπογόνους εἶναι Γλαύκου τοῦ θαλασσίου, ὅς ἀλιεὺς ἦν ὁμολογουμένως». Ἡ κατάστασις αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ., καθ' ὃν ἤκμασεν Ἡρακλείδης ὁ Κριτικὸς ὁ λέγων ταῦτα (*Geogr. gr. min.* I, 102 = *Frgm. hist. gr.* II, 258 ἐξ. πρβλ. *Papers of the Amer. School at Athens* V 1886-1890 σ. 194 ἐξ.). Σήμερον οἱ ὀλίγοι κάτοικοι τῆς παραλίας τῆς Ἀνθηδόνης ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ αὐτὸ θαλάσσιον ἐπιτήδευμα τῆς ἀλιείας, ὃ δὲ κόλπος παρέχει τροφὴν καὶ εἰς ἄλλους πολυπληθεῖς καὶ παντοδαποὺς ἀλιεῖς. Διὰ τὴν νὰ μὴ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἠσκαῖτο δραστηρίως ἡ ἀλιεία τῶν ὀστρέων καὶ τῶν ἰχθύων ἐν τῇ πόλει, ἐν ἣ παρήχθη καὶ ἤκμασεν ὁ μῦθος τοῦ θαλασσίου δαίμονος Γλαύκου (πρβλ. *Παυσ.* 6, 10, 1. 9, 22, 6-7, 10, 4, 7· *Gruppe Mythol.* 69), ὅστις, ἀλιεὺς πρότερον ὢν, ἐγένετο εἴτα ὁ πιθανῶς εἰς ἰχθὺν ἀπολήγων ἀνθρωποειδῆς (πρβλ. τὰ θαλάσσια τέρατα τῶν βοιωτικῶν ἀγγείων *Perrot-Chipiez* ἔ. ἄ. X σ. 39 ἐξ. *Roscher Myth. Lex.* 1685 ἐξ.) θεὸς τῶν ἀλιέων καὶ τῶν θαλασσοπλοούντων ἀνθρώπων οὐ μόνον ἐν Ἀνθηδόνι ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσας τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας;

Τοιοῦτοι μειζόθηρες ἄνθρωποι καὶ ἑτεροφυεῖς ἢ σύμμεικτοι θεοὶ ἦσαν πλεῖστοι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους, μεταπεσόντες εἰς δαίμονας κατωτέρου βαθμοῦ ὕστερον. Ὁ μῦθος δεικνύει, ὅτι ὅχι μόνον γνωστὴν τινα θαλασσίαν τέχνην πρέπει νὰ προϋποθέτωμεν ὡς ἀσκουμένην ἐν Ἀνθηδόνι ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἀλιευτικὴν πρόοδον ἢ ἐφευρέσιν νὰ προσδοκῶμεν. Ἦσαν δὲ τότε πλὴν ἄλλων καὶ αἱ Θῆβαι, πόλις μεγάλη καὶ εὐδαίμων. ἀξιόλογον ἔδαφος καταναλώσεως τῶν θαλασσίων προϊόντων τῆς Ἀνθηδόνης.

Τάφος 20 (1913, 15). Οὗτος κεῖται πρὸς δυσμὰς τοῦ ποταμοῦ τῆς Δίρκης καὶ πρὸς Ν τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰς τὸν κρημνὸν τοῦ ἐκεῖ σχηματιζομένου βαθέος χειμάρρου, ἀπέναντι περὶ τοῦ παρὰ τὴν ἐτέραν ὄχθην τῆς Δίρκης

ἀνασκαφέντος τῷ 1905 ταφικοῦ κατασκευάσματος (*AE* 1910, 255 δ'). Εἴσοδος πρὸς Ν. Δρόμος καὶ στόμιον καὶ στέγη κατεστράμμένα· οὐδὲν κτερίσμα πλὴν λειψάνων τοῦ μεσαίωνα, ὅτε κατωκλήθη, φαίνεται, τὸ σπήλαιον.

III. ΠΡΟΣ Ν ΚΑΙ ΝΔ ΤΟΥ ΚΟΛΩΝΑΚΙΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ

Τῶν τάφων τούτων οἱ ὑπ' ἀριθ. 21, 22 καὶ 23 κεῖνται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πρὸς Ν τοῦ Κολωνακίου συνεχοῦς λοφοσειρᾶς, βλέποντες πρὸς τὴν ἀμαξιτόν, ὡς οἱ ὑπ' ἀριθ. 5, 7 καὶ 8 (ἄνω σ' 136, 137 ἐξ.) καὶ ὁ σεσυλημένος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1905 (*AE* 1910 σ. 213-4), οἱ δὲ λοιποὶ ἐπὶ τῶν δυτικῶν κλιτύων. Θὰ εἴπωμεν πρῶτον περὶ τῶν πρώτων.

Τάφος 21 (1910, γ) εἰκ. 89. Τ 21. Κεῖται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος παρὰ τὴν κορυφογραμμὴν πρὸς Ν τοῦ Κολωνακίου καὶ πρὸς Β τοῦ σεσυλημένου *AE* ἔ. ἄ. Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω (τάφος 7 σ. 137) ἡ ἀνατολικὴ κλιτύς τοῦ Κολωνακίου ἀπετρίβη μεγάλως καὶ ἡ ὄψις τῆς λοφοσειρᾶς ἡλλοιώθη. Τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅχι ὅσον ἐκεῖ. Ἐκ τοῦ δρόμου ἔμεινε μῆκος 1 μ., τὸ δ' ἀποτείχισμα δὲν ὑπῆρχε· λίθοι τινὲς αὐτοῦ ἦσαν ἐντὸς τοῦ θαλάμου. ἄλλοι δὲ θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ἴσως ἢ ἀφῆρέθησαν ὑπὸ τῶν ἐπισκευαστῶν τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ νῦν ὑδραγωγείου τῆς πόλεως, τέμνοντος τὸν δρόμον.

Πλάτος δρόμου 1.85, προβολὴ παραστάδων ἀριστερὰ 0.35, δεξιὰ 0.45, ὕψος 1.20, πᾶχος 1.50. Πλάτος στομίου 1.05. Πλάτος θαλάμου 3.55, βάθος 3.80, ὕψος μέχρι στέγης 1.80.

Ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἦσαν ὀλίγιστα ὀστᾶ· ἀριστερὰ σποράδην εὑρέθησαν ψηφίδες, παρὰ τὴν εἴσοδον δὲ πάντα τὰ συλλεγένητα ἄλλα κτερίσματα, ἐσχάτης οὔσης χύτρας μαγειρικῆς εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τοῦ στομίου. Ἴδου ὁ κατάλογος τῶν εὑρημάτων.

1 (εἰκ. 130, 2). Ὑψίπουν κύπελλον ἄγραφον δίωτον· τὰ ὄτα ὑπερέχουσι τῶν χειλέων· ὕψος μέχρι χειλέων 0.16, μέχρι κορυφῆς χειλέων 0.225 (πρβλ. *AE* 1909, σ. 73, εἰκ. 7, 6 ἄνω σ. 148, 1 καὶ 154, 18).

2 (εἰκ. 130, 3). Ὑψίπουν κύπελλον μόνωτον ἄγραφον· ἡ λαβὴ δὲν ὑπερέχει τῶν χειλέων· ὕψος 0.105.

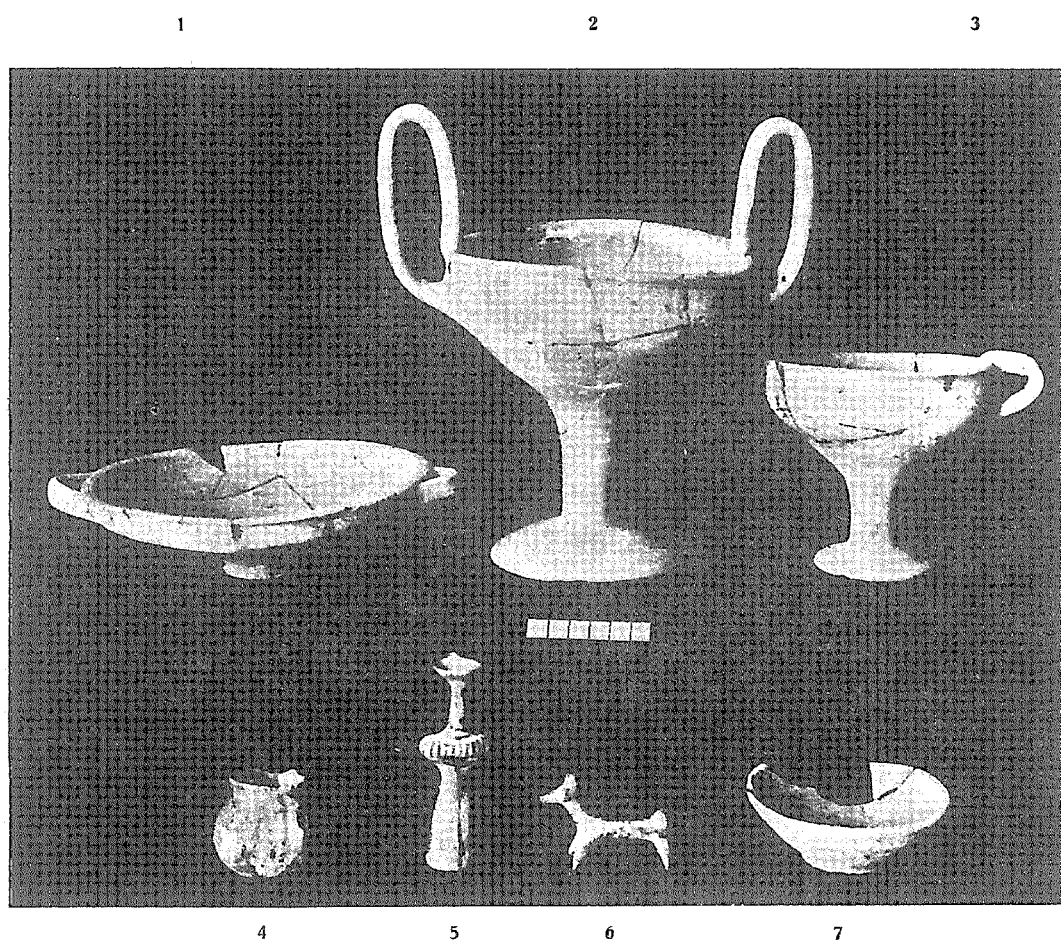
3 (εἰκ. 130, 7). Πινάκιον ἄωτον ἄγραφον· διάμετρος χειλέων 0.092, ὕψος 0.033 (πρβλ. *AE* ἔ. ἄ. εἰκ. 7, 4).

4 (εἰκ. 130, 1). Πινάκιον δίωτον ἄγραφον· ὕψος 0.045, διάμετρος 0.165 (πρβλ. *AE* ἔ. ἄ. εἰκ. 7, 9).

5 (εἰκ. 130, 4). Χυτροειδὲς χειροποίητον οἶκτρον μικρὸν ἀγγεῖον κάκοπτον,

φέρων ὅμως διὰ καστανοῦ βερνικίου ἐλικοειδῇ γραμμὴν ἢ ὀφιοειδῇ ἀπὸ ζώνης τοῦ ὤμου μέχρι τῆς κατωτάτης κοιλίας εἰς μεγάλας ἑλικας ἀναπτυσσομένην. Ἴσως εἶχε τὸ ἀγγεῖον δύο μικρὰ ὦτα ἐπὶ τοῦ ὤμου προσπεφυκότα καὶ ἀποπεσόντα. Ὑψος 0.045, διάμετρος χείλους 0.035.

6 (εἰκ. 131). Χύτρα δίωτος πηλοῦ ἀκαθάρτου ὕψος 0.225, διάμετρος χει-

Εἰκ. 130. Κτερίσματα πηλίνα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 21 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

λέων 0.14. Περιεῖχε χρώματα σχετικῶς μέλανα ἐκ τοῦ εἰς τὰ τοιχώματα αὐτῆς τεταμιευμένου καπνοῦ (ὄρα ἄνω σ. 160).

7 (εἰκ. 130, 5). Δύο εἰδῶλια (ὕψ. 0.10, 0.088) τῶν ἐχόντων τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὸ δεύτερον πηλοῦ ὠχροπρασίνου.

8 (εἰκ. 130, 6). Ζῶον (κύων;) τετράπουν, μήκους 0.06, ἔχον τὴν οὐρὰν ἀνελιγμένην, οἶονεὶ λόφον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ πλατέα ὦτα. Γραμμαὶ βερνικίου ἐπὶ τῆς ῥάχεως ἀπὸ τοῦ ῥύγχους μέχρι τῆς οὐρᾶς μία, δύο δὲ ἐκατέρωθεν κατερχόμεναι εἰς τοὺς πόδας καὶ τὸ πρόσωπον ἐκατέρωθεν καὶ τὰ ὦτα ἔχουσιν ἀνὰ

μίαν συνεχή γραμμήν. Προσέτι μία περιζώνει τὴν κοιλίαν καὶ ἑτέρα τὸν λαιμὸν ὡς περιδέραιον.

9. Μολύβδινον κογχύλιον, μήκους 0.03· ἐσχηματίσθη πιθανῶς χυθέντος τοῦ μολύβδου εἰς τὸ πραγματικὸν κογχύλιον. ὁ ἐξηφανίσθη. Ὑπάρχουσι καὶ δύο τεμάχια μικρὰ μολυβδίνου ὁσώματος ἄσχετα πρὸς τὸ κογχύλιον.

10 (εἰκ. 132, 4). Ψηφίς χρυσῇ ἐκ φύλλου λεπτοῦ, πλήρης ποτὲ πιθανῶς ἄλλης ὕλης. Εἶνε μεγέθους (0.023) καὶ σχήματος σπόρου κολοκύνθης καὶ φέρει ῥαβδώσεις κατὰ μῆκος.

11 (εἰκ. 132, 1). Δέκα τέσσαρες ῥιπιδοειδεῖς ψηφίδες ἐκ μάζης ὑποκυάνου (μῆκ. 0.015) καὶ μία κυλινδρική μειουμένη κατὰ τὰ ἄκρα (μ. 0.025), πᾶσαι διάτρητοι.

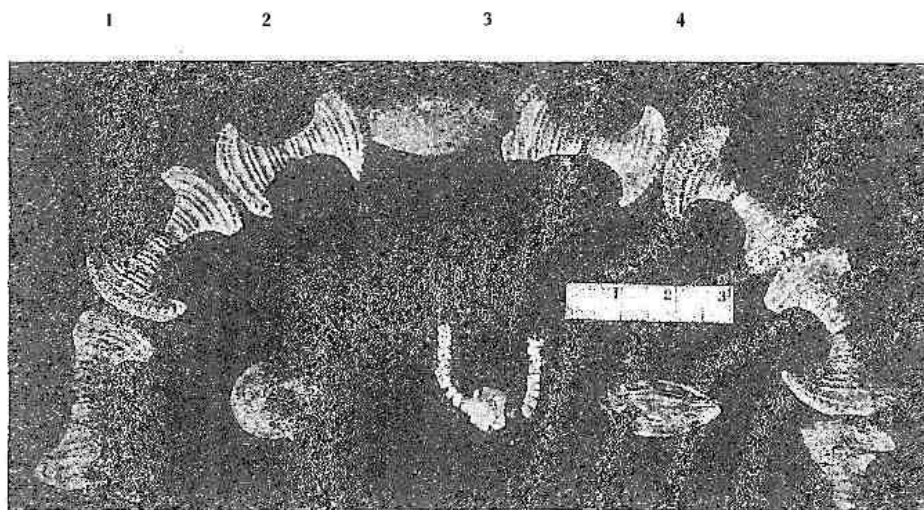
12 (εἰκ. 132, 3 ἐν μέσῳ). Ψηφίς φακοειδὴς ἐκ πρᾶσινης μάζης διάτρητος (μῆκος 0.01), ἔχουσα τὸ τριῆμα ἐνδεδυμένον διὰ χρυσοῦ (τὰ ἄκρα ἐξέχοντα κοκκιωτὰ) καλύπτοντος καὶ μέρος τῆς ψηφίδος.

13 (εἰκ. 132, 3). Εἴκοσι κρικοειδεῖς λίαν μικραὶ διάτρητοι ψηφίδες μάζης.

14 (εἰκ. 132, 2). Σφαιρική ψηφίς ἐκ μάζης.

Εἰκ. 131. Πηλίνη χύτρα μαγειρική του μυκην. τάφου 19 του Κολωναίου.

Εἰκ. 132. Κτερίσματα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 21 τοῦ Κολωναίου.

Τάφος 22 (1913, 11) εἰκ. 89, T 22. Κεῖται παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀμαξιοῦ πέραν τοῦ ἐξοχικοῦ καφενείου, ταπεινότερον ὑπὸ τὸν σεσυλημένον τάφον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1905 (ΑΕ 1910, 213 ἐξ.). Ἡ στέγη ἔλειπεν, ὁ δὲ θάλαμος ἀριστερά, δεξιὰ καὶ ὀπισθεν εἶχε τρεῖς τάφους νεωτέρους, πιθανῶς

χριστιανικούς, τοὺς δύο μὲν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τὸν τρίτον δὲ λαξευτὸν ἐν αὐτῷ (βάθ. 0.90) καὶ κεκαλυμμένον πωρίναις πλαξὶ (κεφαλὴ εἰς τὸ Δ ἄκρον). Πλὴν μεσαιωνικῶν ὀστράκων οὐδὲν κτέρισμα παλαιὸν ἢ νέον. Πλάτος θαλάμου 2.40, πλάτος στομίου 0.65.

Τάφος 23 (1913, 16) εἰκ. 89, Τ 23. Πρὸς Ν τοῦ προηγουμένου παρὰ τὴν ἀμαξιτὸν ἐπίσης. Πλάτος θαλάμου 2.28, βάθος 2.60. Πλάτος στομίου 1 μ. Εἶχε μεταβληθῇ εἰς μεσαιωνικὸν πολυτάφιον, ἐπιχρισθεὶς ἀσβεστοκονιάματι. Οἱ μεσαιωνικοὶ τάφοι ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ πλίνθων ὀπτῶν καὶ ἀσβέστου, ἐκαλύπτοντο δὲ διὰ μεγάλων ὀπτῶν πλίνθων. Ὁ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τάφος εἶχε τὸ κρανίον εἰς τὸ Ν ἄκρον. Λεῖψανον μυκηναϊκὸν εὐρέθη ἐν γωνίᾳ τινι συντετριμμένον τριῶτον ἀρτοειδὲς συγκολληθὲν (ὑψ. 0.10, διαμ. 0.18), φέρον ἐπὶ τοῦ ὤμου τὸ θυλακοειδῶς κορυφούμενον περιστικτὸν κυματοειδὲς κόσμημα. Εὐρέθη δὲ καὶ σαθρὸν ἀγγεῖον φέρον ῥαβδώσεις ὀριζοντίας, ἄγραφον. νεωτέρων τοῦτο χρόνων.

Τάφος 24 (1910 K) εἰκ. 89, Τ 24. Κεῖται πλησίον πρὸς Β τοῦ τῷ 1905 ἀνασκαφέντος καὶ δημοσιευθέντος ἐν *AE* 1910 214-244 μυκηναϊκοῦ τάφου. Ἀντιθέτως πρὸς ἐκεῖνον τὸν μέγαν καὶ καλῶν χρόνων (ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ) τάφον, οὗτος εἶνε μικρὸς δίκην τρώγλης, στενότερος τοῦ δρόμου. Εἶνε ὁ νοτιώτατος τῶν πρὸς Ν ἢ ΝΔ πῶς τοῦ Κολωνακίου ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς λοφοσειρᾶς περιγραφομένων ἐνταῦθα περαιτέρω τάφων. Εὐρέθη ἄθικτος καὶ ἀκέραιος. Εἴσοδος πρὸς Δ. Ἦτο ἀποτετειχισμένος, ἀλλὰ πλήρης χωμάτων, εἰσρύνετων διὰ τοῦ ἀποτείχισματος πιθανῶς.

Πλάτος δρόμου 1.60, προβολὴ παραστάδων ἀριστερὰ 0.37, δεξιὰ 0.23, πᾶχος 0.72· πλάτος στομίου 1 μ. Πλάτος σπηλαίου 1.30, βάθος 1.20, ὕψος κοίτης (θολοειδοῦς) στέγης 1.40.

Ἐξω πρὸ τοῦ στομίου εὐρέθη «βελόνη» χαλκῇ, ὡς ἐσημείωσα ἅμα τῇ εὐρέσει· ἀλλὰ νῦν εὐρίσκω ἐν τῷ Μουσείῳ ἀπλῶς ὀβελὸν λεπτὸν μήκους 0.12 ἄνευ τρήματος· οὐδὲν δὲ ἔχνος νεωτέρας βλάβης φέρει τὸ σκεῦος, καίπερ ὀξειδωμένον ὃν ὥστε πρόκειται περὶ περόνης (οὐχὶ βελόνης) ἄνευ κεφαλῆς, ἀπολομένης βεβαίως ἢ φθορείσης πάλαι· τὸ ἐν ἄκρον εἶνε ὀξύ, τὸ ἕτερον οὐχί. Πλὴν τῆς περόνης εὐρέθησαν ἔξω καὶ θραύσματα πλακώδη ἀμμοκονίας (ἀσβεστος καὶ ἄμμος). Τοιαῦτα θραύσματα εὐρέθησαν καὶ ὑπὸ τὸ ἀποτείχισμα μεταξὺ τῶν παραστάδων καὶ ἐντὸς τοῦ θαλάμου ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἀγγείων ὄστρακα ἐλάχιστα· τινὰ ἀνήκουσιν εἰς δύο ἄγραφα ὑψίποδα κύπελλα, ἄλλα εἶνε ἀνοικτά, βεθαμμένα ἔξω μὲν μέλανι ἐντὸς δὲ ἐρυθρῷ γανώματι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν φιλοκαλίαν τῶν σκύφων. Εὐρέθη δὲ καὶ θραῦσμα στρωτῆρος κεράμου τῶν ἐπιπέδων μετ' ἀνεχόντων χειλέων (πρβλ. ἄνω σ. 25 ἐξ., 76, 93).

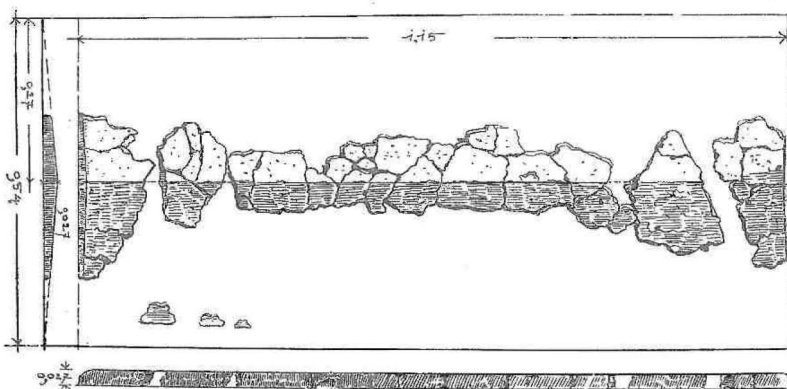
Ἐν τῷ θαλάμῳ ἦσαν δύο νεκροὶ κατέχοντες ἑκάτερος τὸ ἥμισυ αὐτοῦ καὶ ἔχοντες τοὺς πόδας πρὸς τὸ στόμιον. Κρανία δὲν εὐρέθησαν, οἱ δὲ ὀδόντες δὲν εἶνε μεγάλων ἀνθρώπων· ἐκ τῶν ὀστέων ὅμως τῶν ποδῶν συνάγεται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μικρῶν παιδῶν ἀλλὰ περὶ νεανιῶν, ὧν τὸ σῶμα ἦτο ἐπιμηκέστερον τοῦ βάθους τῆς τρώγλης (1.20). Θὰ ἠδυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ σκελετοὶ εἶχον κεκαμμένους τοὺς πόδας (πρβλ. ἄνω σ. 87), ἂν τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο καὶ ἄλλως βέβαιον διότι οἱ σκελετοὶ ἦσαν ἐπὶ λίθων ἀτάκτως ἐρριμένων (ὑπέκειντο τούτοις ἀμμοκονιάματα) οὕτως, ὥστε ἡ κεφαλὴ ἦτο ταπεινότερον τοῦ ἄλλου σώματος, οἱ δὲ πόδες ἔδει νὰ εἶνε κεκαμμένοι, ἀφ' οὗ οἱ λίθοι ἐκεῖ ἐξεῖχον καὶ οἱ μηροὶ ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν, ἐν ᾧ κατὰ τὰς κνήμας ἦσαν ταπεινότεροι· οὕτω δὲ εὐρέθησαν καὶ τὰ λείψανα τῶν ὀστέων¹.

Περὶ τῶν ἀμμοκονιαιμάτων (ἢ ἄσβεστος πολλή, ἢ ἄμιος ὀλίγη πρβλ. Τσουντα *Μνη.* 33 ἐξ.) εἶπον προχείρως ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1910, 153, ὅτι εἶνε ἐπιχρίσματα τῶν παρασιτάδων καὶ τοῦ θαλάμου (πρβλ. τὸν τάφον 15 σ. 159). Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Ἐξετάσας τὰ ἀμμοκονιάματα νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν, εἶδον, ὅτι τινὰ εἶνε παχέα, ἄλλα δὲ λεπτά, πάντα παχύτερα πρὸς τὸ ἐν μέρος· ἄλλα πάλιν ἐσχημάτιζον ῥάχιν εἰς τὴν μίαν πλευράν, ἀπολεπτυνόμενα ἑκατέρωθεν. Ἐπεχείρησα λοιπὸν τὴν συναρμολόγησιν αὐτῶν (εἰκ. 133) καὶ ἀπετέλεσα ἐν μέγα μέρος σύνθετον ἐξ 21 τεμαχίων καὶ πλὴν ἄλλων ἕτερα δύο μέρη (ἐκ 5 καὶ ἐκ 4 τεμαχίων) ἀξιόλογα. Τὸ μέγα ἔχει μῆκος 0.62 καὶ πλάτος 0.14. Ἀλλ' οὕτε τὸ μῆκος οὕτε τὸ πλάτος εἶνε τὸ ἀρχικόν. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια εἶνε ἐπίπεδος ἀλλὰ μετὰ τινων ἀνωμαλιῶν, αἵτινες ἐνιαχοῦ φαίνονται καθαρὰ ὡς ἀποτυπώματα ξύλου προιονισθέντος, ἀλλαχοῦ δὲ καὶ ὡς αὐλακώματα, ὥσει τὸ ξύλον ἦτο ἐρρωγὸς ἢ ὡς εἰ ἴνες τοῦ ξύλου ἀπεσπάσθησαν βίᾳ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια εἶνε ὀμαλή, ὡς ἐσχηματίσθη ὑπὸ τῆς σπαθίδος, παχύτερα ἐν μέσῳ καὶ σχηματίζουσα οὕτω ῥάχιν, λεπτοτέρα δὲ κανονικῶς πρὸς τὰ ἅκρα. Ἡ λεπτότης αὕτη καταλήγει μέχρι σχε-

¹ Κατακείμενοι ὀκλάζοντες νεκροί, σύγχρονοι περίπου, εὐρέθησαν ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν Πύλῳ (Κουρουνιώτης *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1914, 101). Ἡ συνήθεια τοιαύτης καταθέσεως τῶν νεκρῶν εὔρηται ἐνίοτε καὶ ὕστερον, ὡς μετὰ προσοχῆς ἐθεθαίωσα ἐν Δελφοῖς (*ΑΕ* 1910, 199 ἐξ.). Ἡ ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου (ἔ. ἄ.) ἐξασθένωσις τῆς μαρτυρικῆς δυνάμεως τοῦ δελφικοῦ τούτου παραδείγματος πιστεύω ὅτι θὰ ἀρθῇ ὑπὸ πλειόνων ὁμοίων παραδειγμάτων, ὅταν οἱ ἀνασκάπτοντες ἀρχαίκοις τάφους, εὐρίσκοντες καλῶς σφωζομένους σκελετούς, ἐπιμέλονται μὴ μόνον τῶν κτερισμάτων ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν νεκρῶν θέσεως. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐν Φαλήρῳ γενομένη πέρυσιν ἀνασκαφὴ ἀπέδειξε καὶ ἄλλο παράδειγμα τάφου μετ' ὀκλάζοντος ἐν κατακλίσει νεκροῦ (Πελεκίδης *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 24). Ὁ τάφος οὗτος εἶνε τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., μόνος οὗτος τοιούτων χρόνων, ἐν νεκροταφείῳ ἀποτελουμένῳ ἐκ τάφων παλαιότερων τοῦ 500 π. Χ. Διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Πελεκίδου (αὐτ. σ. 49 ἐξ.); καθ' ἣν οἱ σιδηρόδετοι σκελετοὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ νεκροταφείῳ ἀποκαλυφθέντος πολυσανδρίου, εἶνε τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οὐδὲν εὐρίσκει στήριγμα ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἢ αἰωρεῖται ἀπὸ λεπτῆς τριχὸς (ᾧρα καὶ κατωτέρω τὸν 12 «νεώτερον τάφον»).

δὸν τοῦ μηδενὸς κατὰ τὰ τεμάχια τὰ μὴ προσαρμύζοντα. Χρῶμα τι ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, τῆς ὁρατῆς ποτε δηλ., δὲν ὑπάρχει.

Ἔχομεν λοιπὸν ἐπιμήκη πλάκα ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, παχειὰν καὶ σχηματίζουσαν ῥάχιν ἐν μέσῳ κατὰ μήκος, ἀπολεπτυνομένην δὲ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ῥάχεως. Τὸ πλάτος ἦτο πιθανῶς 0.40-0.50 διότι τὸ ἔτερον τῶν δύο μνημονευθέντων μικροτέρων συνθέτων μερῶν ἔχει ἥμισυ πλάτος 0.155· ἐπειδὴ δὲ λείπει ὀλίγον μέρος λεπτὸν (περίπου 0.3-0.5), ἔχομεν ἥμισυ πλάτος περίπου 0.20, ὅλον ἄρα πλάτος 0.40-0.50 περίπου. Τὸ μήκος τοῦ μεγάλου συνθέτου

Εἰκ. 133. Πλάξ ἀσβεστοῦ ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 24 τοῦ Κολωνακίου.

μέρους τοῦ φέροντος τὴν ῥάχιν, εἴπομεν, ὅτι εἶνε 0.62· ἐπειδὴ ἔχομεν καὶ τέσσαρα ἔτερα τεμάχια φέροντα ῥάχιν, ὧν δύο εἶνε τὰ μνημονευθέντα σύνθετα μικρότερα μέρη, ἔχοντα μήκος 0.09 καὶ 0.11, τὸ δὲ τρίτον 0.09 καὶ τὸ τέταρτον 0.13, τὰ μήκη ταῦτα προστιθέμενα δίδουσιν ὅλκον μήκος 1.04· τοῦτο περίπου ἦτο τὸ μήκος τῆς ἀσβεστίνης πλακὸς κατ' ἐλάχιστον ὅρον. Καὶ εἰς μὲν τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀπελειπύνητο αὕτη κανονικῶς μέχρι τοῦ μηδενὸς οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰς στενὰς δὲ τέμνεται πλαγίως πως· ὑποκάτω ἢ ἀσβεστος ἐξέχει ὀλίγον, διότι τὸ ξύλον, ἐφ' οὗ ἐπεκάθητο κατασκευαζομένη, ἑτερματίζετο ἐνταῦθα, ἢ δὲ νοπὴ ἀσβεστος κατέβαινε ἐλαφρῶς εἰς τὴν τομὴν αὐτοῦ.

Τὸ πρᾶγμα τοῦτο λοιπὸν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ἐπίχρυσμα τοίχου, καὶ διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, καὶ διὰ τὰ ὀπισθεν ἔχνη ξύλου καὶ διότι ἦτο ἐν καὶ ἀηρητισμένον, ἐν ᾧ αἱ παρασιτάδες εἶνε δύο καὶ πολύπλευροι, τὸ δὲ σπήλαιον ἔχει συνεχῆ ἐπιφάνειαν ἀνώμαλον καὶ καμπύλην. Ἦτο λοιπὸν ἄλλως χρήσιμον.

Ἡ κατὰ τὰ ἄκρα λεπτότης τῶν μακρῶν πλευρῶν δεικνύει, ὅτι τὸ κατασκευάσμα τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ καθ' αὐτὸ καὶ ἄνευ στηρίγματος, ὅτε μάλιστα ἦτο νωπὴ ἢ ἄσβεστος ἦτοι ὅτε ἐτέθη εἰς τὸν τάφον, οὗ χάριν κατασκευάσθη. Τὸ ὑποστήριγμα δὲ αὐτοῦ δηλοῦται ὑπὸ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ὡς ξύλον. Ἐχομεν λοιπὸν ξύλον ἢ κατὰ τινὰς ἐνδείξεις πιθανώτερον ξύλα συνηρμολογημένα κατὰ μῆκος, κεκαλυμμένα δὲ ὑπὸ τῆς πλακῶς τοῦ ἀμμοκονιάματος.

Εἰς τὶ ἐχρησίμεινε τὸ ὅλον, ἀγνοῶ. Ὑποθέτω μόνον, ὅτι ἴσως ἦτο ἐπένδυσις καλύμματος ξυλίνης λάρνακος μικροῦ παιδίου, ὃ ἐτάφη ποτὲ εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο, πρὶν ταφῶσιν οἱ ἄλλοι δύο νεκροί, οὓς εὔρομεν ἐπὶ τῶν λίθων¹. Ἡ ῥάχις, καίτερ ἀσθενής, ἀρμόζει εἰς τοιοῦτον κάλυμμα, σχηματιζόμενον εἰς κρητικὰς πηλίνας λάρνακας καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα σαρκοφάγους ἀμφικλινές, ὡς αἱ ἀετωματώδεις στέγαι (σ. 76 ἐξ.), πρὸς δῆλωσιν τῆς παλαιᾶς πίστεως, ὅτι ὁ τάφος εἶνε οἶκος τοῦ νεκροῦ. Δὲν ἔχομεν ὅμως στοιχεῖα νὰ κρίνωμεν, ἂν καὶ ὅλη ἡ λάρναξ ἦτο ξυλίνη. Ἐπὶ μικρὸν ἐσκέφθην, ὅτι, ἂν ἐπρόκειτο περὶ βρέφους, θὰ ἤρκει ἴσως καὶ ὁ κέραμος, οὗ ἐν λείψανον εὔρομεν (ὄρα ἄνω)· θὰ εἴχομεν δὲ οὕτω καὶ τὸ πιθανὸν μῆκος τοῦ κεράμου, ὅστις πλὴν τοῦ σχήματος θὰ εἶχε τότε καὶ τὸ μέγα μῆκος καὶ τὸ πλάτος τὸ συνειθιζόμενον καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (πρβλ. *Durm Baukunst d. Gr.*³ σ. 201· κυρτοὶ κέραμοι τάφων ἀρχαίων τοῦ Φαλήρου μήκους 1.04 *Δελτ. Ἀρχ.* 1916 σ. 15). Ἀλλὰ τὰ χεῖλη τοῦ κεράμου ὑπερέχουσι μόνον κατὰ 0.05 περίπου, ὥστε μόνον συμπεπιεσμένον νήπιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κεῖται ἐντός. Ὅθεν ἴσως ἡ ὅλη λάρναξ ἦτο ξυλίνη, τὸ δὲ κάλυμμα ἐπεκαλύπτετο διὰ τῆς ἀσβεστίνης πλακῶς. Πάντα ὁμως ταῦτα πλὴν τοῦ εὐρεθέντος πρᾶγματος εἶνε εἰκασίαι.

Τάφος 25 (1910 Ζ) εἰκ. 89, Τ 25. Κεῖται πρὸς Β τοῦ προηγουμένου· εἴσοδος πρὸς Δ. Ἐν τῷ δρόμῳ αὐτοῦ ἀριστερὰ κεῖται ὁ «νεώτερος τάφος» 10 κατὰ τὸ ἡμῖς, ἐν ᾧ τὸ ἕτερον ἡμισυ ἐλαξεύθη ἐν τῷ βράχῳ τῆς παρειᾶς τοῦ δρόμου.

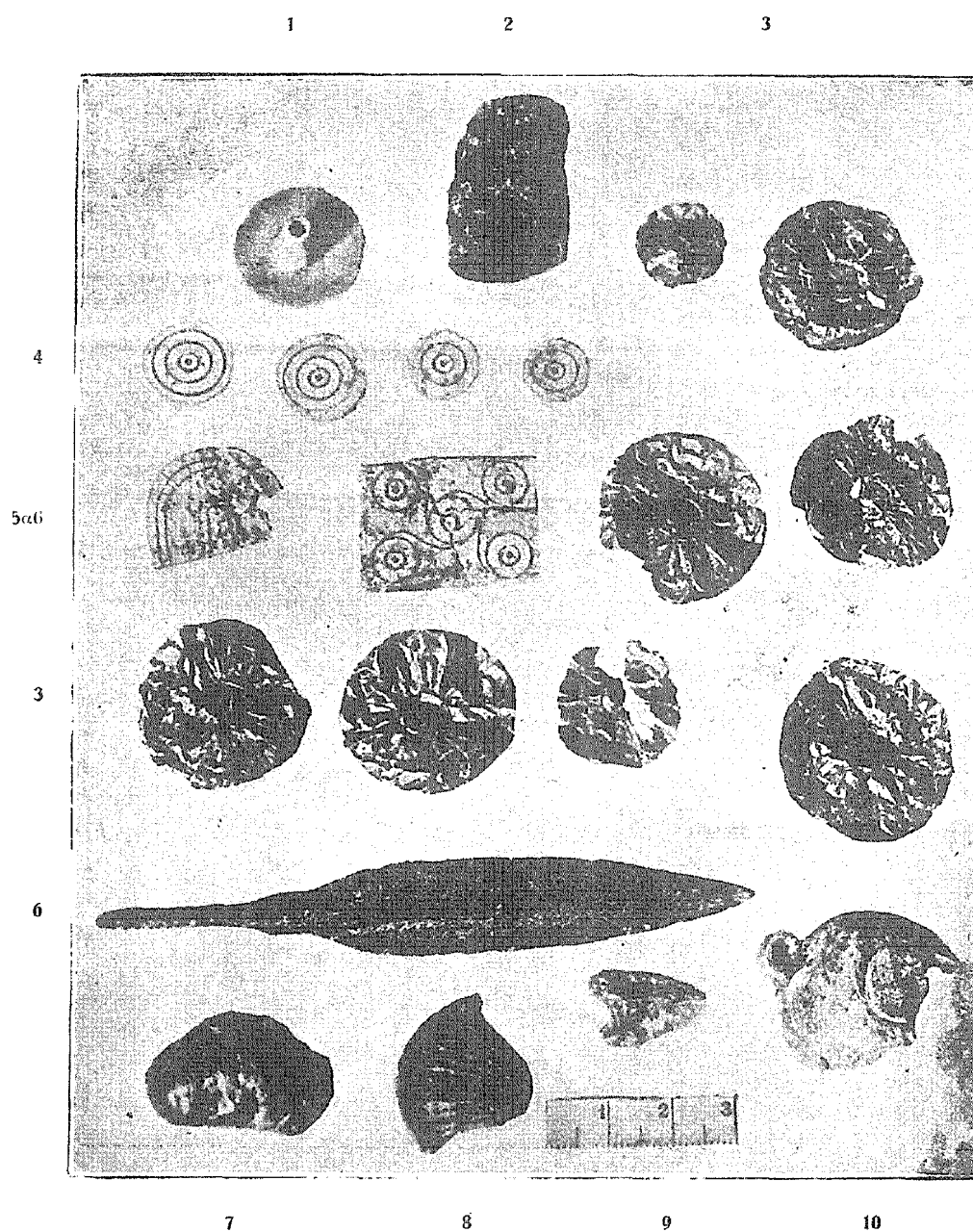
Πλάτος δρόμου κάτω 2.10, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑπερθύρου 1.72, ἄνω 1.17, ὕψος παρειῶν αὐτοῦ παρὰ τὴν θύραν 4.20. Προβολὴ παραστάδων 0.40, πάχος 0.70. Πλάτος στομίου 1.00, ὕψος 2.38, ὕψος ὑπὲρ τὸ ὑπερθυρον μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους 1.70. Τὸ ὑπερθυρον εἶνε 0.15 ταπεινότερον τῆς στέγης τοῦ θαλάμου. Πλάτος θαλάμου 5.08, βάθος 3.92, ὕψος μέχρι τῆς στέγης, ὀριζοντίας οὔσης, 2.60.

Πλὴν ὁσῶν, ἐφθαρμένων τὸ πλεῖστον, εὐρέθησαν διάφορα κτερίσματα,

¹ Οἱ λίθοι ἴσως ἀνῆκον εἰς τὸ ἀποτεῖχισμα καὶ εἰσπεσόντες μετὰ τὴν πρώτην ταφήν, ἀφέθησαν ἐκεῖ ἔπειτα κατὰ τὰς δύο νεωτέρας ταφάς· πρβλ. τὸν τάφον 27.

εἰδώλια, «θρόνοι», ἀγγεῖα (τινὰ εὐρέθησαν ἐν τῷ δρόμῳ, ἄλλων δὲ τεμάχια ἦσαν ἐν τῷ θαλάμῳ τινά, τὰ δ' ἄλλα ἐν τῷ δρόμῳ) κ. ἄ., ὧν ὁ λεπτομερὴς κατάλογος ἔπεται ἐνταῦθα.

1. Τρία κομβία στεατίτου μετὰ τορευτοῦ τοῦ στενοῦ μέρους (εἰκ. 134, 1).

Εἰκ. 134. Κτερίσματα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 25 τοῦ Κολωνακίου.

2. Χαλκῇ σπεῖρα (εἰκ. 134, 2) ἐξ ἐλάσματος· διάμετρος δακτυλίου.
3. Αἰχμὴ ἀκοντίου (εἰκ. 134, 6) μήκους 0.105, ἔχουσα συρματώδη ἔμβολον οὐρὰν (μήκους 0.025), τὴν δὲ κυρίως αἰχμὴν σφυρήλατον μετὰ ῥάχews ἐφ' ἐκάτερα καὶ λεπίδος ἐκατέρωθεν (ὅλικ. μέγ. πλάτ. 0.015).

4. Λίθος πυρίτης εἰς σχῆμα ἀκανόνιστον (εἰκ. 134, 7), ἀλλὰ οὐχὶ τυχαῖον εὖρημα πιθανῶς (μῆκ. 0.03).

5. Ψηφὶς μάζης μελαίνης εἰς σχῆμα θαλασσίου ὀστρέου κτενὸς ἐπάνω, ἐπίπεδος ὑποκάτω· φέρει δύο ὁπὰς πρὸς ἐξάρτησιν (εἰκ. 134, 8).

6. Δεκαπέντε δισκάρια ἐλεφάντινα (εἰκ. 134, 4) διαμέτρου 0.012-0.017, φέροντα ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς συγκεντρικοὺς κύκλους χαραχθέντας κατὰ διαβήτην. Παρ' ἐνὶ σφύζεται ὀπισθεν λείψανον ἡλου ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης.

7 (εἰκ. 134, 5b). Τετράγωνον δισκάριον ἐλεφάντινον (μῆκ. 0.03 πλάτ. 0.022) φέρον ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψεως πέντε συστήματα συγκεντρικῶν κύκλων (ἀνὰ δύο), ἀνὰ ἓν εἰς τὰς γωνίας καὶ ἓν ἐν μέσῳ συνδεόμενα τὰ γωνιαῖα πρὸς τὸ κεντρικὸν διὰ καμπύλης ἑκαστον ἐφαπτομένης κατὰ τρόπον ἀναμιμνήσκοντα τὴν ὀροφὴν τοῦ δωματίου τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μινύου ἐν Ὁρχομενῶ.

8. Δύο «ἡμικυκλικὰ» δισκάρια ἐλεφάντινα (εἰκ. 134, 5a), τὸ μὲν φέρον ἐπίσης συγκεντρικοὺς κύκλους, τὸ δὲ παραπλήσιον γραμμικὸν κόσμον.

9 (εἰκ. 134, 3). Ὁκτὼ φύλλα κυκλικὰ χρυσᾶ (διαμ. 0.017-0.03) φέροντα διὰ πίεσεως ἐσχηματισμένον ῥόδακα καὶ ὁπὰς (μέχρις 7), δι' ὧν ἐπερράπτοντο ἢ προσηλοῦντό ποῦ ποτε.

10. Τεμάχιον ἀκόνης λίθου τριπλεύρου μήκους 0.075. Τὸ πάχος μειοῦται πρὸς τὸ ἕτερον ἄκρον, ὃ ἦτο τὸ μέσον περίπου τῆς ἀκόνης, ἀρτίας οὔσης.

11. Εἰδώλια μυκηναϊκὰ τῶν ἐχόντων τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους (εἰκ. 135, 7, 10) τέσσαρα (ὑψους 0.06-0.111), τῶν ἐχόντων αὐτὰς οἶονεὶ ὥς πτέρυγας (εἰκ. 135, 6, 8, 9) ἐννέα ὁλόκληρα (ὑψους 0.042-0.114) καὶ πέντε ἐλλιπῆ.

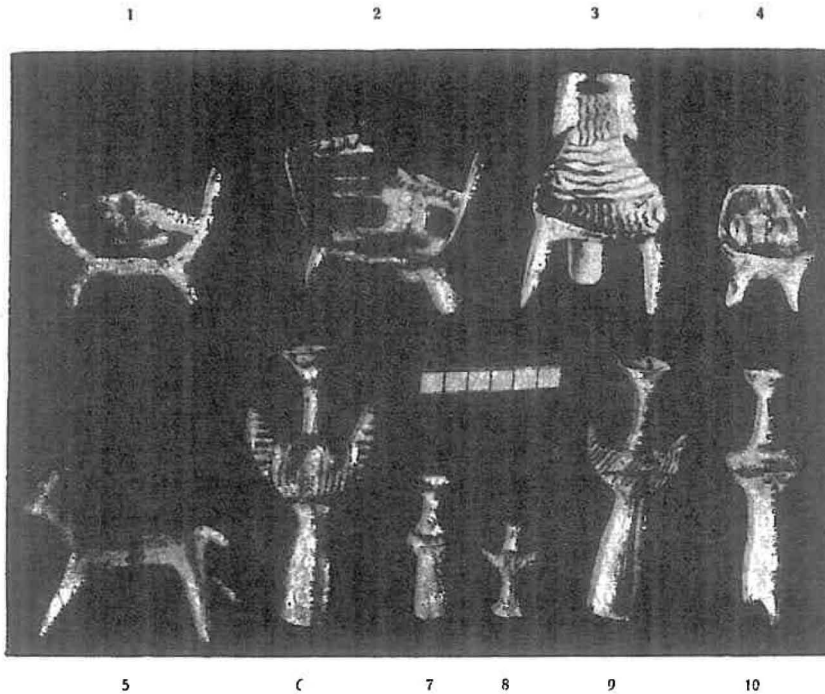
12. Πήλινον ζῶον (εἰκ. 135, 5) τετράπουν (μῆκ. 0.087) φέρον κατὰ μῆκος ἐκατέρωθεν τῆς ῥάχεως δύο γραμμάς, ἀνὰ μίαν ἀπὸ τῆς ῥάχεως κατερχομένην εἰς τοὺς πόδας καὶ μίαν περὶ τὴν ὀσφύν. Ἐπὶ τῆς ῥάχεως συγκεντρικὰ τόξα ἢ ἡμικύκλια ἀντίνωτα. Ὡτα μεγάλα καὶ κέρατα τεθραυσμένα. Ὑπάρχει καὶ τεμάχιον ἐτέρου ζῴδιου.

13 (εἰκ. 135, 4). Θρόνος πήλινος τρίπους μετ' ἀνακλίσεως (ῦψος 0.048), ἐφ' οὗ ἀναπαύεται ὁμοίωμα ἀνθρώπου ἐκδήλου τὸν κορμὸν οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἄκρα. Δὲν φέρει ἀναμφισβητήτους μαστοὺς, ὥστε ἐνδέχεται νὰ μὴ εἶνε γυνή. Ἡ κεφαλὴ δὲν εὐρέθη.

14 (εἰκ. 135, 3). Θρόνος πήλινος τρίπους (ῦψ. 0.097) κοσμούμενος γραμμαῖς κυματοειδέσιν ἢ ἀνάκλισις αὐτοῦ ἱψηλὴ καὶ φέρουσα ἐντομὴν ἐκατέρωθεν καὶ ἐντομὴν ἐπάνω.

15 (εἰκ. 135, 2). Θρόνος τρίπους πήλινος (ῦψ. 0.067) μετ' ἀνακλίσεως ἐκτεινομένης ὀπισθεν καὶ ἐκατέρωθεν ἀλλὰ διαικόπου (à jour): δηλ. ὀπισθεν ὑπεράνω τοῦ ὀπισθίου ποδὸς καὶ εἰς τὰ πλάγια ὑπεράνω τῶν πλαγίων ποδῶν ὑψοῦνται

πλακώδεις, ὥς εἴπωμεν, σανίδες, ἐνούμεναι αἱ πλευρικαὶ μετὰ τῆς ὀπισθίας διὰ δύο ἑκατέρω ὀριζοντίων σανίδων καμπυλουμένων κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ θρόνου καὶ φερουσῶν ἐλικοειδῆ γραμμὴν ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω. Ἡ ὀπισθία ὑψουμένη σανὶς δὲν σφύζεται τὰ ἄνω καὶ εἶνε ἄγνωστον ἂν ἐσχημάτιζεν ἐντομὴν τινα, ὥς ὁ προηγούμενος θρόνος, ἢ ἀνθρωποειδῆ μορφήν· ἐπίσης δὲν σφύζεται ὅλη οὐδ' ἢ ἄνω

Εἰκ. 135. Κτερίσματα πήλινα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 25 τοῦ Κολωνακίου.

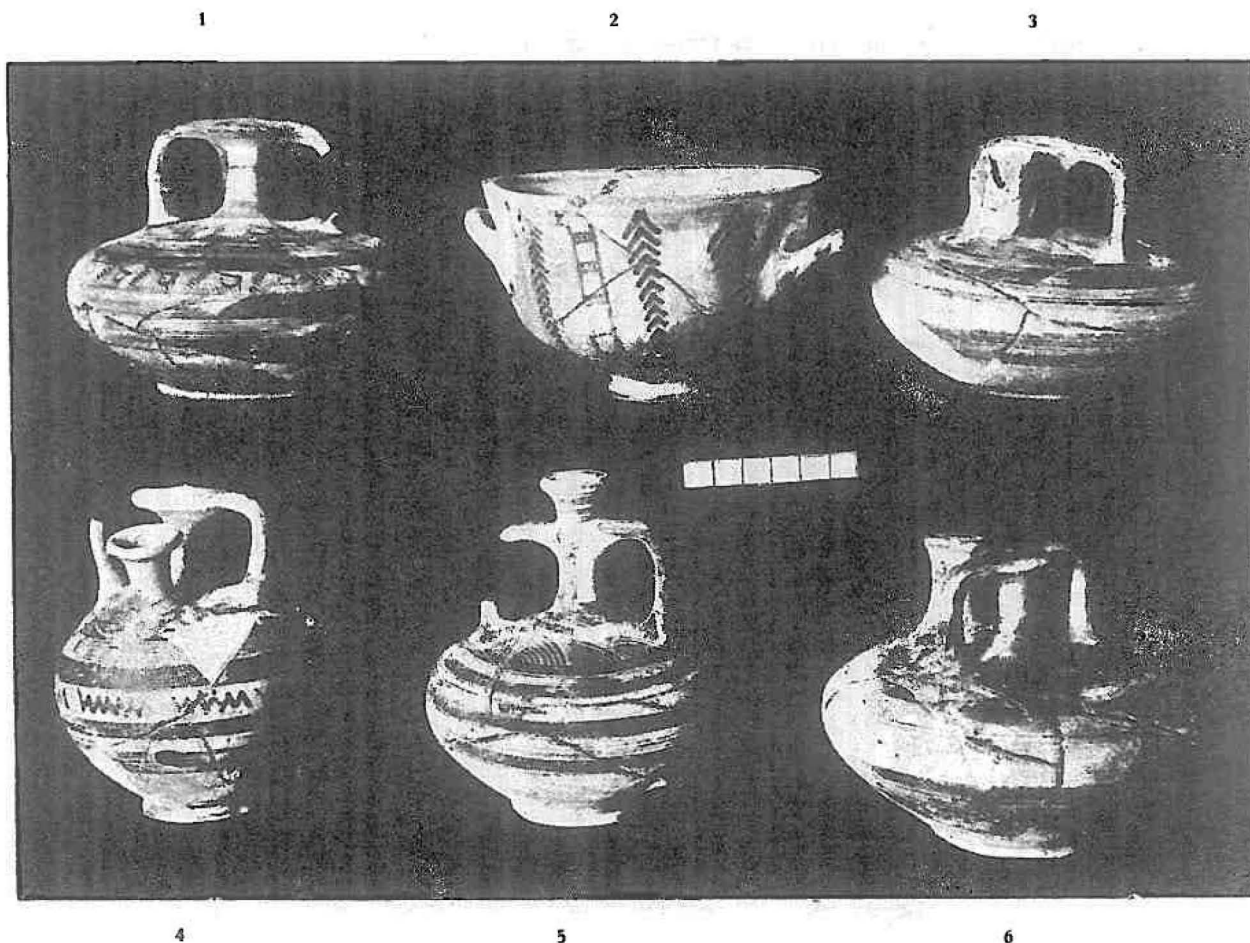
ὀριζοντία σανὶς. Ἀπὸ τῆς ὀπισθίας ἀνυψουμένης σανίδος μέχρι τοῦ προσθίου χείλους τοῦ ἐδράνου διήκει γραπτὴ κλιμαξ.

16 (εἰκ. 135, 1). Ὅμοιος θρόνος ἐλλιπὴς τὰς ἄνω ὀριζοντίας σανίδας καὶ τὸ ἄνω τῆς ἀνυψουμένης ὀπισθεν (σφύζομενον ὕψος 0.06).

Οἱ θρόνοι οὗτοι, γνωστοὶ καὶ ἄλλοθεν (Μυκῆναι, Μενίδι, Ναύπλιον), κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν, ἀνάλογοι ὄντες πρὸς τὰς κλῖνας, ὥς πολλάκις ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς τάφοις (σελ. 87, 98, 109, 130, 141, 159 ἐξ. πρβλ. Reichel, *Vorhellen. Götterkulte* σ. 7 ἐξ. P. Wolters, *Præhist. Zeitschr.* 1910, σ. 418 ἐξ. A. von Salis-Pernice ἐν *Einl. in die Altert.-Wiss. von Gercke-Norden II* σ. 67¹).

¹ Παραπλησίαν λατρευτικὴν σημασίαν πιθανῶς ἔχουσι καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ἀνάλογα ἔργα

17 (εἰκ. 134, 10). Ἀγγεῖον «ἐμβρυον» (ὕψ. 0.017, διάμ. 0.03 περίπου) ἐλλίπες, φέρον παρὰ τὸ χεῖλος λαβὴν ὀριζοντίαν. Εἶνε ἐκ σπηλίου πεποιημένον· εὐρίσκεται δὲ σήπιον ἐντὸς τῶν λόφων τῶν Θηβῶν, κατὰ δὲ τὸν μεσαῖωνα καὶ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος καὶ ἐξωρύσσεται συστηματι-

Εἰκ. 136. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 25 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

κῶς (ὄρα ἄνω σελ. 101). Ὡστε τὸ μικρὸν τοῦτο σκεῦος πρέπει νὰ εἶνε ἀναμφιβόλως ἰθαγενὲς θηβαϊκὸν ἔργον.

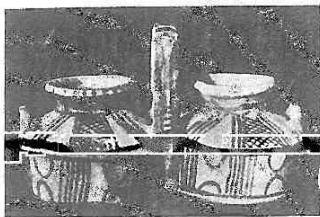
18-23. Ἐξ ἑτερόστομοι πήλινοι ἀμφορίσκοι ἔχοντες τὴν κοιλίαν σφαιρικήν, τὸ δὲ βύσμα τοῦ τυφλοῦ στομίου οἱ πέντε μᾶλλον ἢ ἦττον ἀνέχον, ὡς συνέβαινε ἐν τῇ ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην μεταβατικῇ περιόδῳ

τέχνης, ὡς ὁ σιδηρεὺς θρόνος τοῦ Πινδάρου ἐν Δελφοῖς (Παυσ. 10, 14, 5) καὶ ἡ χρυσεὴ ἀναθηματικὴ κλίνη τοῦ ἐπὶ τῆς Πάρνηθος σπηλαίου τοῦ Πανός *ΑΕ* 1906 σ. 96. Ὅρα δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς ἐπιμνημοσύνης καθόδου λεγόμενα παρὰ Pernice ἔ. ἄ. καὶ Rohde *Psyche* I, 233, ἐνθυμούμενος ὅμως, ὅτι τὰ περιδεύοντα ἐτελοῦντο ἔξω τῶν τάφων (πρὸς π. χ. Τσοῦντας *Μυκ.* 149 ἐξ.). Περὶ τῆς σχέσεως τῆς λατρείας τῶν δεσποτῶν καὶ βασιλέων τῶν Μακεδονικῶν χρόνων πρὸς τὴν παλαιὰν λατρείαν τῶν θρόνων ὄρα Kornemann *Klio* I, 1901 σ. 51 ἐξ. κ. ἄ.

(πρβλ. σ. 149, 158, 161, 164 ἐξ.). Ὑψος καὶ κόσμημα: α 0.11 — ἀνθέμιον (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 5, 6): β 0.12 + (ἀτελές) — ὅμοιον ἀνθέμιον καὶ ἐνᾶλληλοι γωνίαι κατιοῦσαι καὶ συστήματα τεθλασμένων γραμμῶν μεταξὺ δύο ζωνῶν γ 0.135 — πολλὰ ς (εἰκ. 136, 4): δ 0.105 — ἀνθέμιον καὶ γεωμετρικῆς φιλοκαλίας συστήματα τεθλασμένων γραμμῶν μεταξὺ δύο ζωνῶν ε 0.105 — ὅμοιον.

Ὑπάρχουσι καὶ λείψανα τεσσάρων προσέτι ἀγγείων ἑτεροστόμων, ὧν τὰ δύο ἔχουσιν ἀσφαλῶς σφαιρικὴν κοιλίαν.

24-27. Ἐτερόστομοι ἀμφορίσκοι ἔχοντες ἐπίσης ἐξογκωμένον ἐν μέσῳ τὸ βύσμα τοῦ τυφλοῦ στομίου, ἀλλὰ τὴν κοιλίαν καταπεπιεσμένην. Ὑψος καὶ κόσμημα: α 0.085 — κύκλοι γραμμικοὶ ἔχοντες περίξ καὶ ἐντὸς στιγμᾶς (εἰκ. 136, 6): β 0.095 — ἀνθήμια (εἰκ. 136, 3) ὡς τὸ ἀριθ. 18 (εὐρέθη ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ τάφου):

Εἰκ. 137. Δίδυμον ἀγγεῖον τοῦ μικηναϊκοῦ τάφου 25 τοῦ Κολωνακίου.

γ 0.09 — ἀνθήμια (εὐρέθη ἐν τῷ δρόμῳ): δ 0.095 — ἀνθήμια καὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ μεταξὺ δύο ζωνῶν τῆς κοιλίας (εἰκ. 136, 1).

28 (εἰκ. 136, 2). Σκύφος δίωτος (λαβαὶ ὀριζόντιαι), ὕψους 0.077, φέρων κόσμον μεταξὺ τῶν λαβῶν τέσσαρα συστήματα ἐναλλήλων γωνιῶν κατιουσῶν (ἰχθυόσανθαι) καὶ μεταξὺ αὐτῶν κλιμακῶδες σχέδιον.

29. Σκύφος μόνωτος (λαβὴ κάθετος) ἄγραφος, ὕψους 0.055. Ὑπάρχουσι καὶ λείψανα ἑτέρου, εὐρεθέντος ἐν τῷ δρόμῳ, ἐλλιποῦς.

30. Ἀρτοειδὲς τρίωτον ἐλλιπές, ζῶναις κεκοσμημένον, ὕψους σφζομ. 0.06.

31 (εἰκ. 137). Δίδυμον ἐκ πυξιδοειδῶν ἔχόντων ὑψηλὴν λαβὴν καλάρθου ἐν μέσῳ, ἀνὰ μίαν δὲ μικρὰν καταντικρὺ ἑκάτερον τῶν συνδεδεμένων ἀγγείων ὕψος ἀγγείων 0.057, κεντρικῆς λαβῆς 0.09. Κόσμημα ὤμου: τριγλυφοειδῆ συστήματα κατερχομένων γραμμῶν καὶ ἐν μέσῳ «μετόπη» ἐσκιασμένης τεμνομένης γραμμαῖς. Ἐπὶ τῆς καθέτου πλευρᾶς τῆς κοιλίας πάλιν τριγλυφοειδεῖς γραμμαί, ἐν δὲ ταῖς «μετόποις» ἀντίνοτα τόξα (πρβλ. τάφον 16 σ. 166 ἐξ.).

32. Ἀμφορίσκος εὐρύστομος ἄγραφος, ὕψους 0.09· λαβαὶ κάθετοι.

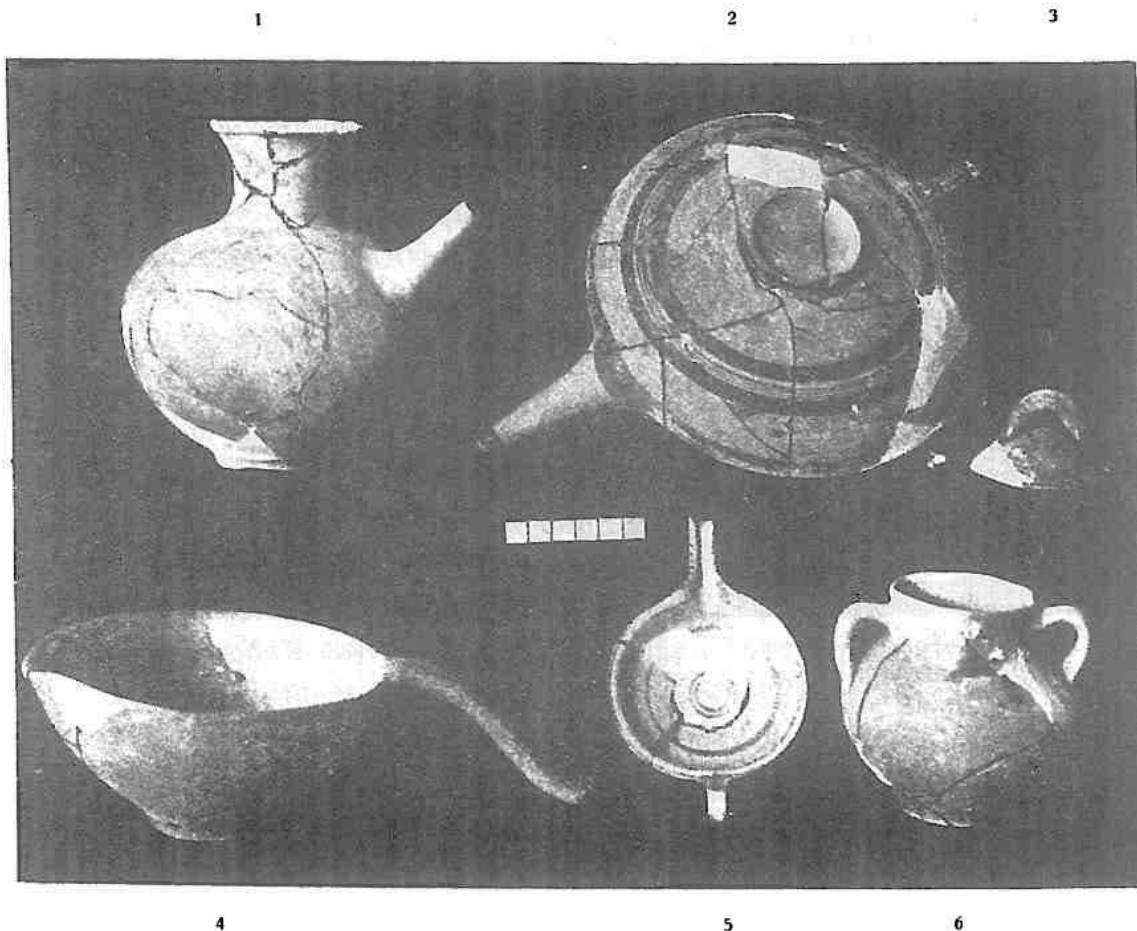
33. Ἐλλιπής, δίωτος πιθανῶς, ἀμφορίσκος ἢ πιθάριον μικρὸν (λαβαὶ ὀριζόντιαι) περιέχον ποτὲ τέφραν καὶ ἄνθρακα καὶ κεκαυμένα χρώματα (δρα σ. 96, 1-4). Ἐπὶ τοῦ ὤμου ζώνη ἐσκιασμένη πυκναῖς τεμνομένης λεπταῖς γραμμαῖς.

34. Οἰνοχόη μικρὰ ἐλλιπής, εὐρύστομος, ὕψους 0.08. Κόσμος ζῶναι.

35 (εἰκ. 136, 5). Ἀμφορίσκος ὑψίλαιμος στενόστομος (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 5, 3), φέρων ἐπὶ τοῦ ὤμου συστήματα συγκεντρικῶν σμικρυνομένων τόξων μεγάλης ἀκρίβειας. Ὑψος 0.11. Εὐρέθη ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ τάφου παρὰ τὸ στόμιον βαθέως

36-37. α προχοϊκὴ λάγυνος (εἰκ. 138, 1) μόνωτος, ἄγραφος, στρογγυλόστομος (ὑψ. 0.15). Ἐπὶ τοῦ ὤμου προβάλλεται ἀνέχων σωλὴν διάτρητος πρὸς χύσιν. Ὅμοιον ἀλλ' ἐλλιπὲς εἶνε τὸ β (37) ἀγγεῖον φέρον ζώνας ἐρυθρῷ βερνικίῳ (πρβλ. καὶ τὸ παρὰ Thomson-Wace *Prehistor. Thessaly* σ. 207).

38-39. Προχοϊκὰ πινάκια φέροντα λαβὴν κάθετιον, τὸ δὲ προχοϊκὸν μακρὸν ὤμιφος ἀπέναντι ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτως. Ὑψος α (εἰκ. 138, 2) 0.05, διάμετρος

Εἰκ. 138. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 25 τοῦ Κολωνακίου.

0.19, κόσμος ἔξω ζῶναι, ἐντὸς δὲ κατὰ τὸν πυθμένα κύκλοι συγκεντρικοὶ ἐνούμενοι μετὰ τῆς ταινίας τῶν χειλέων διὰ κοσμήματος ἑξιτήλου νῦν. — Ὑψος β (εἰκ. 138, 5) 0.025, διάμετρος 0.082· κόσμημα κύκλοι ἐντός, ὧν εἰς στικτός, ζῶναι ἑκτός.

40-42. Τρία ἄγραφα χονδροειδῆ ἀγγεῖα (εἰκ. 138, 4), ἔχοντα σχῆμα καὶ προορισμὸν γενικῶς παραπλήσιον πρὸς τὰ δύο προηγούμενα, ἀλλ' ἀντὶ λαβῆς κλειστῆς ἔχοντα οὐρὰν μακρὰν προσφυομένην εἰς τὸ χεῖλος καὶ λυγίζομένην ὀλί-

γον πρὸς τὰ κάτω εἶνε βαθύτερα, ὥς σκύφοι, καὶ ἀντὶ προχοϊκοῦ μακροῦ ῥάμ-
φους σχηματίζουσι λοβὸν προχοϊκὸν μικρὸν διὰ συμπίεσεως τῶν χειλέων. Ἐτί-
θεντο εἰς τὴν πυρὰν, ἣς φέρουσιν ἰσχυρὰ ἴχνη τὰ μὲν δύο ἐντὸς καὶ ἐκτός, τὸ
δὲ τρίτον μόνον ἐντὸς πέραξ τοῦ πυθμένος πρὸς τὰ χεῖλη. Προφανῶς τὰ ἀγγεῖα
ἐτίθεντο εἰς τὴν πυρὰν περιέχοντα ὑγρὸν τι, προσβάλλον εὐκόλως τὴν χειριζο-
μένην χεῖρα διὰ τοῦτο ἢ οὐρὰ εἶνε λυγισμένη πρὸς τὰ κάτω. Ἴσως καὶ ἀνημ-
μένοι ἀνθρακες ἐτίθεντο ἐντὸς (ἴχνη ἐκ τοῦ πυρὸς μέλανα ἐντὸς) πρὸς μετακό-
μισιν πιθανῶς ἢ πρὸς θυμιάσεις (πρβλ. Ἰσμηνίου τάφον 3 ἀριθ. 6 - 8 σελ. 90). Ὁ
πηλὸς εἶνε ἀκάθαρτος γεώδης ἐρυθρὸς (ὑψ. 0.072). Τεμάχια τινὰ τῶν δύο εὑρέ-
θησαν ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ τάφου, ἄλλα δ' ἐντὸς
τοῦ θαλάμου πρβλ. Franchet ἄνω σ. 140.

Εἰκ. 139. Χύτρα τοῦ μυκην. τάφου
25 τοῦ Κολωνακίου.

43. Κάλυμμα κωνικὸν μικροῦ ἀγγείου (εἰκ.
138, 3) διαμέτρου 0.065, φέρον λαβὴν καλὰ θου
ἐπάνω πηλὸς ἀκάθαρτος γεώδης ἐρυθρός· τὸ
σκεῦος καπνισμένον ὑπὸ πυρᾶς.

44 (εἰκ. 139). Χύτρα μαγειρικὴ δίωτος,
ἀκαθάρτου πηλοῦ, ὕψους 0.25, φέρουσα ἴχνη
πυρᾶς (πρβλ. τὰς ἐν τοῖς τάφοις τοῦ Κολωνα-
κίου ἀριθ. 3 σ. 128. 4 σ. 131. 21 σ. 182. 6).

Εὑρέθησαν προσέτι ἐν τῷ δρόμῳ λείψανα
δύο ὑψιπόδων ἀγράφων κυπέλλων καὶ ἄλλα ταπει-
νῶν πινακίων, οἷα τὰ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου
(AE 1909 σ. 74 εἰκ. 7 ἀριθ. 4, 10), θραύσματά

τινα κεράμων ἐπιπέδων μετ' ἀνεχόντων χειλέων (πρβλ. τάφον 24 σ. 184, 187),
τεμάχια μεγάλου πίθου χειροποιήτου καὶ ἄλλα μαγειρικῶν σκευῶν.

Τάφος 26 (1910 H) εἰκ. 89, T 26. Κεῖται πλησίον καὶ παραλλήλως τοῦ
προηγούμενου πρὸς Β. Εἵσοδος πρὸς Δ. Ὁ δρόμος αὐτοῦ περιεῖχεν ὑψηλὰ 5
νεωτέρους τάφους, περὶ ὧν περαιτέρω ὁ λόγος.

Πλάτος δρόμου 2.60. Προβολὴ παραστάδων 0.65, πάχος 0.80. Πλάτος στο-
μίου ἄνω 1.07, κάτω 1.28, ὕψος 2.05. Τὸ ἀποτείχισμα ὑπῆρχε πλὴν μικροῦ μέρους
παρὰ τὸ ὑπέρθυρον, ὅθεν εἰσερρῆ κῶνος χωμάτων. Ἐν τῷ στομίῳ δεξιὰ καὶ
ἀριστερὰ ἐγγὺς τῶν παραστάδων καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὰς αἵλαξ (πλάτ. 0.22,
βάθ. 0.15) ὡς ἐν τῷ τάφῳ 15 τοῦ Κολωνακίου σελ. 159 (πρβλ. καὶ τὸν τάφον
6 τοῦ Ἰσμηνίου σελ. 98), πιθανῶς ἵνα κανονίζηται ἡ εἵσοδος τῆς νεκροφόρου
ἀμάξης εἰς τὸ στόμιον, χωρὶς νὰ προσκρούῃ εἰς τὰς παραστάδας καὶ βλάβη
αὐτάς· διὰ τοῦτο προέχει τῶν παραστάδων ἐντὸς καὶ ἐκτός κατὰ 0.32.

Πλάτος τοῦ θαλάμου 4.00, βάθος 3.00, ὕψος μέχρι τῆς ὀριζοντίας στέγης 2.15 ἤτοι 0.10 ὑψηλότερον τοῦ ὑπερθύρου τοῦ στομίου. Ἡ στέγη διετηρεῖτο καλῶς, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπέπεσε πολὺ μέρος τοῦ βράχου, ὥστε τῶρα ἐμφανίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ὑψηλότερα. Ἀριστερὰ εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ ἀνοίγεται τετράγωνος κόγχη (μῆκ. 2.50, βάθ. 1.15 καὶ ὕψος 1.24) ἔχουσα δάπεδον τὸ τοῦ θαλάμου. Ἐνταῦθα ἦτο κατὰ μῆκος νεκρὸς ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Παρ' αὐτὸν δὲ μέρος κοιλίας ἀγγείου (ἴσως τριώτου πίθου) ὑπτίον, φέρον ἐντὸς ἔχνη καύσεως, ἄνθρακος καὶ ὅστων ἀνθρωπίνης λεκάνης κεκαυμένον· εἶνε τὸ μόνον καὶ προφανῶς μεμονωμένον οὔτω ἐν τῷ ὀστράκῳ καὶ ἐν ὅστων τοῦ τάφου. Βεβαίως ἐκάη πολὺ μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ, κατὰ νεωτέραν τινὰ ταφὴν, εἴτε πεσὼν τυχαίως ἐπὶ τῆς πυρᾶς εἴτε διότι ἐκταφέντος ἢ παραμερισθέντος τοῦ νεκροῦ, εἰς ὃν ἡ λεκάνη ἀνῆκε, πρὸς ἐξοικονόμησιν χώρου διὰ τὸν νέον νεκρὸν, παρετηρήθη ὅχι τελεία διάλυσις τῶν σαρκῶν καὶ ἐτέθη τὸ ἐνοχλητικὸν ὅστων ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Μείζονα λαογραφικὴν σημασίαν εἰς τὸ γεγονός δὲν δύναμαι νὰ δώσω, διότι καὶ τὸ ὅστων εἶνε μόνον, ὥς εἶπον, καὶ ὁ τάφος ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιούς (τὰ ἀγγεῖα εἶνε τοῦ ἀνακτορικοῦ ῥυθμοῦ) μακρὰν κειμένους τῆς πρὸς τὸν γεωμετρικὸν τεχνικὸν τρόπον μεταβατικῆς περιόδου, ἐν ᾗ συντηρήσαμεν ἀνωτέρω καῦσιν νεκροῦ (τάφος 16 σ. 163). Οἱ ἄνθρακες προέρχονται ἢ ἐκ τῶν δάδων, ἃς θὰ ἔκαμον καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παρὰ τοὺς νεκροὺς (Wächter Reinigungsvorschr. 43 ἐξ.) ἢ ἐκ θυσιῶν λιθανωτοῦ κ.τ.τ.

Πρὸ τῆς κόγχης κείνται δύο βαθύτεροι ἐπιμήκεις ταφίσκοι, ὁ μὲν (α) πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου (μῆκ. 0.80, πλάτ. 0.40, βάθ. 0.30), ἔχων κατεύθυνσιν ΑΔ, ὁ δὲ (β), ἀπέχων τοῦ προηγουμένου 0.84, παρὰ τὸν Δ τοῖχον τοῦ θαλάμου, ἔχων κατεύθυνσιν ΒΝ (μῆκ. 0.94, πλάτ. 0.43, βάθ. 0.43).

Ἐν τῷ α ταφίσκῳ ἦσαν ὀστᾶ, ἄρτιον ἀγγεῖον ἀρτοειδὲς (ἀριθ. 17-20 κατωτέρω) πλήρες τέφρας καὶ εἰς δύο θέσεις θραύσματα ὁμοίων ἀγγείων καὶ τέφρα (πρὸβλ. *AE* 1910, 205).

Ἐν τῷ ταφίσκῳ β πολλὰ ὀστᾶ¹, μία ῥαμφόστομος οἰνοχόη μετὰ κόσμου ναυτίλων καὶ ἄλλα ἀγγεῖα. Εἰς τὸ βάθος τοῦ θαλάμου παρὰ τὸν Α τοῖχον κρανίον νεκροῦ. Ἡ δεξιὰ προσθία γωνία οὐδένα νεκρὸν εἶχεν, οὐδὲν ὅστων, ἐλάχιστα δὲ ὀστρακα, ἐν οἷς ἐν ἐτεροστόμου ἀμφορίσκου, φέρον ἐπὶ τοῦ ὤμου τὸ ἀνθεμόεν κόσμημα *AE* 1910 πίν. 5 ἀριθ. 3. Εἶνε δὲ τὸ ὀστρακὸν τοῦτο τὸ μόνον τοιοῦτου σχήματος ἀγγείου ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ, κατατεθὲν πιθανῶς κατὰ τινά

¹ Τὰ ὀστᾶ τοῦ ταφίσκου β ἔχουσι τεφρὸν σκοτεινὸν χρῶμα καὶ θὰ ἡδυνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἶνε ἐν μέρει κεκαυμένα· ἀλλὰ κατὰ τὴν πεποιθήσίν μου δὲν συμβαίνει τοῦτο ἀληθῶς. Τὸ χρῶμα προέρχεται ἐξ ὑδάτων συλλεγομένων ἐν τῷ ταφίσκῳ, ὅστις ἔνεκα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ὀστράκων ἀγγείων δὲν ἦτο πυκνῶς πεπληρωμένος χωμάτων, ἀλλ' εἶχε χάσματα καὶ φωλεὰς ἀναπτυσσούσας εὐρύτα. Τὰ ὀστᾶ φυλάσσονται ἐν τῷ Μουσείῳ Θεῶν.

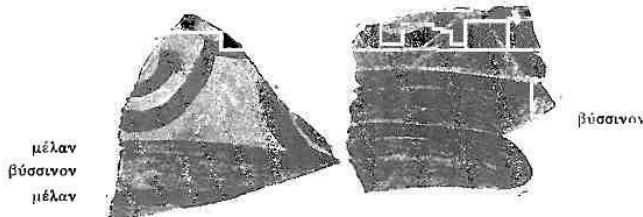
τῶν τελευταίων ἐν αὐτῷ ταφῶν ὥστε συμβαίνει καὶ ἐνταῦθα ὅτι ἐν τῷ γείτονι τάφῳ τῷ δημοσιευθέντι ἐν *ΑΕ* 1910, 214 ἐξ· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ἰσχύουσιν ἀνάλογοι συλλογισμοὶ πρὸς τοὺς περὶ ἐκείνου ῥηθέντας ἔ. ἄ. σ. 215, 243 - 4. Ἐνταῦθα ἦτο προσέτι καὶ ἐν χρυσοῦν ἔλασμα. Ἐντὸς παρὰ τὸ στόμιον εὐρέθη ἀστράγαλος χοίρου καὶ φλοιοὶ ῥῶν οὐχὶ ὄρνιθος ἀλλὰ χηνός, ἐκ τροφῶν, ἃς ἔδιδον τοῖς

Εἰκ. 140. Τεμάχια ἀγγείου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

νεκροῖς (πρβλ. *ΑΕ* 1910, 207 ἐξ. ἄνω σελ. 129), προσέτι δὲ χαλκῇ κεφαλῇ καὶ ποὺς σκήπτρου (εἰκ. 142, 6, 7). Περαιτέρω μαχαίριον χαλκοῦν, ὠτογλυφὶς χρυσῇ καὶ ἄλλα τινά. Εὐρέθη δὲ καὶ βῶλος χρώματος, ἐνέχων κυανοῦν εὐθυρυπτον χρῶμα, ὅπερ εἶνε ἴσως διαλελυμένη ψηφὶς μάξης. Τεμάχια τινὰ ὑψιπό-

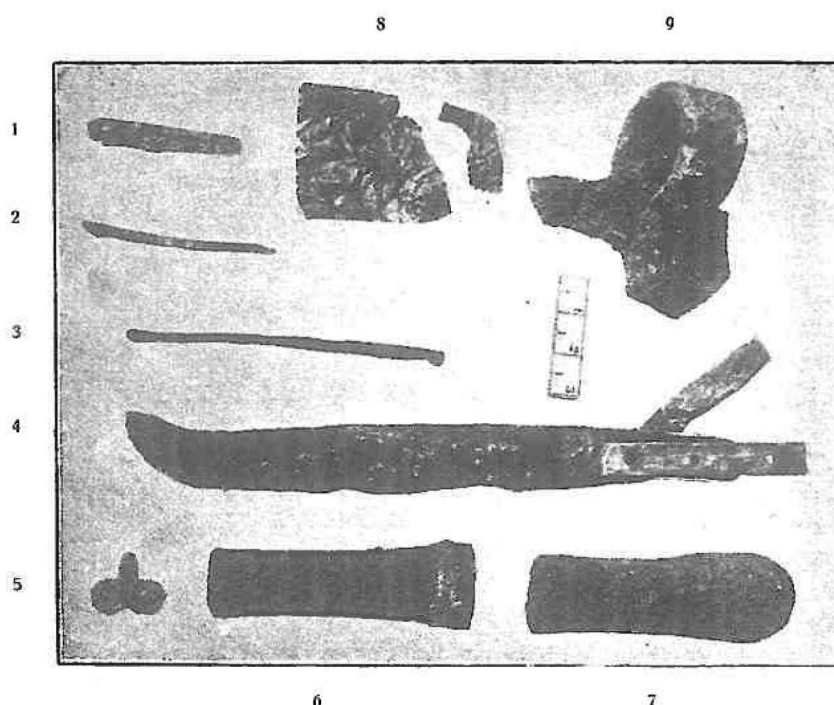
δων κυλίκων, μαγειρικῶν σκευῶν καὶ τινὰ ἀγγείου παρεμφεροῦς τὸν κόσμον πρὸς τὸ *ΑΕ* 1910 πίν. 9 ἀριθ. 1, σελ. 221, δὲν ἦσαν ἱκανὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν ὁλοκλήρων ἀγγείων. Ἐν τεμάχιον ἀγγείου εἶνε πηλοῦ ἐρυθροῦ, φέρει γάνωμα σκοτεινὸν καστανοῦν ἀλαμπές καὶ ζώνας λευκάς (πρβλ. ἄνω σελ. 146). Ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ τάφου εὐρέθη ἔλασματιον στενὸν χρυσοῦν καὶ πολλὰ ὄστρακα καλὰ καὶ ἄλλα μαγειρικῶν σκευῶν. Μεταξὺ τῶν καλῶν εἶνέ τινα ἔχοντα γραπτὰ κρίνα (εἰκ. 140) ὅμοια πρὸς τὰ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου (*ΑΕ* 1909 πίν. 1, ἀρ. 7, πίν. 3 ἀριθ. 2, πρβλ. *ΑΕ* 1910 σ. 237 εἰκ. 25), ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ τάφος οὗτος ἐν τῇ πρωίμῳ χρησιμοποίησιν αὐτοῦ τοῦλάχιστον ἦτο σύγχρονος πρὸς τὴν καλύτεραν περίοδον τοῦ ἀνακτόρου, πρὶν τοῦτο ἐπισκευασθῇ καὶ ταφῶσι τὰ καλλίτεχνα τοιχογραφήματα αὐτοῦ ὑπὸ τὸ νεώτερον δάπεδον τοῦ δωματίου, ὑφ' ὃ εὐρέθησαν (*ΑΕ* 1909 σ. 77 ἐξ. 88, 90 ἐξ. *Πρακτικά* 1911 σ. 144 ἐξ.). Προσέτι εὐρέθησαν ὄστρακα «προμυκηναϊκοῦ» ἀγγείου πηλοῦ ἐρυθροῦ καὶ πιθανῶς ἐστιλβωμένου διὰ τριβῆς, φέροντος δὲ ζώνας διὰ χρώματος μέλανος ἀλαμποῦς καὶ ἄλλου οἰνόχρου (εἰκ. 141) διὰ μέλανος δὲ ἔχει τοῦτο καὶ ἄλλα κοσμήματα, πιθανῶς σπείρας συνδεομένας (πρβλ. τὰ ἀγγεῖα τοῦ 6 τάφου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ τὰ τῆς Χαϊρωνείας *ΑΕ* 1908 σ. 91 ἀριθ. 7).

Εἰκ. 141. Τεμάχια ἀγγείων τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου.

Ἴδου ὁ λεπτομερὴς κατάλογος τῶν κτερισμάτων.

1. Χαλκοῦ σκήπτρου κεφαλὴ καὶ πούς. Ἡ κεφαλὴ εἶτε λαβὴ (εἰκ. 142, 7) μήκους 0.065, κοίλῃ διαμέτρου 0.02, διογκοῦται ὀλίγον πρὸς τὸ ἕτερον ἄκρον τὸ ἐσχηματισμένον ἐπάνω κλειστὸν στρογγύλως. Ἐντὸς σφύζονται λείψανα τοῦ ξύλου, στερεομένου ποτὲ δι' ἥλου εἰσερχομένου εἰς τὴν πλευρὰν τῆς λαβῆς κατὰ τὸ μέσον, ἔνθα ὀπή. Ὁ πούς (εἰκ. 142, 6) μήκους 0.054, ἔχει τὸ κάτω ἄκρον κλειστὸν (διάμ. 0.015), τὸ δ' ἕτερον ἀνοικτὸν καὶ εὐρύτερον (διάμ. 0.02),

Εἰκ. 142. Μετάλλινα κτερίσματα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου.

περιβαλλόμενον ἔξω περὶ τὸ χεῖλος διὰ σχοινίου ὥσει ἐκ μολύβδου ἢ ἀμιάντου **δεδεμένου** εἰς κόμβον. Ἐντὸς λείψανα ξύλου. Ἀγνωστον εἶνε τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου, ἥτις ἀπετέλει τὸ μέγα μέρος τοῦ σκήπτρου. Τὰ μεγάλα ἀγγεῖα τοῦ τάφου τούτου, περὶ ὧν κατωτέρω, καὶ τὸ εὔρημα τοῦτο δεικνύουσιν, ὅτι ἀνάξ τις, σκηπτοῦχος τις «βασιλεὺς» ἐτάφη ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ.

Τρία ἄλλα τεμάχια χαλκοῦ ἐλάσματος λεπτοῦ μικρά, φέροντα ὑπὰς, δὲν εἶνε ἱκανὰ νὰ δηλώσωσιν εἰς ὁποῖόν τι σκεῦος ἀνήκον· εἶνε ὅμως, ἐννοεῖται, ἀλλότρια πρὸς τὸ σκήπτρον.

2 (εἰκ. 142, 9). Μικρὸν μέρος χεῖλους ἀγγείου ἀργυροῦ μετὰ τῆς λαβῆς ὑπερεχούσης, σφόδρα ὠξειδωμένον· τὸ σχῆμα δὲν δύναμαι νὰ διαγνώσω ἀσφαλῶς· δύναται νὰ εἶνε σκύφος ἢ ὑψίπουν κύπελλον.

3 (εἰκ. 142, 4). Χαλκοῦν μαχαίρισιν ἐλλιπὲς τὸ ἄκρον τῆς λαθῆς, σφῆζον δὲ τεθραυσμένην τὴν καμπυλουμένην αἰχμήν. Μῆκος σφζόμενον 0.14, μόνης τῆς λεπίδος 0.105. Ἡ λαθὴ ἔχει ἐπένδυσιν ἐλέφαντος ἢ ὀστοῦ, ὀλικοῦ μήκους 0.05 συνηλουμένην διὰ τριῶν χαλκῶν ἡλῶν (δύο σφζονται) εἰς τὸν χαλκοῦν πυρῆνα τῆς λαθῆς ἔχοντα ἀνέχοντα χεῖλη (πρὸβλ. τὴν μάχαιραν τοῦ τάφου 17 σελ. 172 ἐξ. τὸ ἐγγχειρίδιον τοῦ τάφου 5 τοῦ Ἰσμηνίου σελ. 95, — Troja u. Ilios I, 324, 347). Ἡ ἐπένδυσις εἶνε ἐκατέρωθι εὐθεῖα πλάξ μήκους 0.05, πλάτους 0.008 καὶ πάχους σχεδὸν 0.003, σφζεται δ' ἡ μὲν ἀκεραία, ἀπασπασμένη, ἡ δὲ ἐν τεμαχίοις.

4 (εἰκ. 142, 3). Ὡτογλυφὶς χρυσῇ μήκους 0.07, ἔχουσα τὸ ἔτερον ἄκρον ἐσχηματισμένον ὡς μυκῶλον κοχλιάριον, τὸ δ' ἕτερον ἐσφυρηλατημένον καὶ διάτρητον εἰς σχῆμα Ρ πρὸς ἐξάρτησιν τοῦ σκεύους ἴσως μετ' ἄλλων παραπλησίων καθημερινῆς χρήσεως, ὡς ἐγίνετο καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις (π. χ. ἐν Πομπηΐ).

5 (εἰκ. 142, 5). Ψηφὶς χρυσῇ εἰς σχῆμα Λ ἔχοντος τὰ ἄκρα τῶν σκελῶν σπειροειδῶς ἀνελιγμένα πρὸς τὰ ἔξω. Φέρει τρεῖς ὁπὰς κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς γωνίας τοῦ Λ βαινούσας, ὥστε τὸ γράμμα τοῦτο ἦτο κεκλιμένον, ὅτε ἡ ψηφὶς ἦτο συνειρμένη εἰς περιδέριον ἢ ὄρμον.

6 (εἰκ. 142, 8). Ἐλασμα χρυσοῦν λεπτὸν μήκους 0.035, πλάτους 0.03. Ἐτερον ἐπτυγμένον (εἰκ. 142, 1) μήκους 0.032, ἄλλο μικρότερον καὶ ἄλλο στενὸν (εἰκ. 142, 2) 0.003, μήκους 0.042 εὐρεθὲν ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ τάφου τοῦτο.

Ἀ γ γ ε ι α.

7-8. Οἰνοχοαὶ ῥαμφόστομοι ὕψους α (εἰκ. 143, 1) 0.255· τὸ ῥάμφος ἀνυψούμενον. Περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ τὸ ἀνάπλαστον κυμάτιον. Πηλὸς ὠχρόλευκος, γαλάκτωμα ὁμοῖον, λειότατον, ἴσως κορινθιακόν. Κόσμος ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ σταγονοειδῆ μακρὰ ἐξαρτήματα ἐν γραμμικῇ θυλάκῃ ἑκαστον, ὑπὸ τὸ κυμάτιον περιδέριον ἐκ σταγόνων ἢ φύλλων πλαγιαζομένων. Ἐπὶ τῆς κοιλίας τρεῖς μεγάλοι ναυτίλοι, οἱ κάλλιστοι τῶν ἐν Θήβαις εὐρεθέντων, δεικνύοντες πλὴν τῶν τριῶν πλοκάμων καὶ τὸ κογχύλιον. Εἶνε ἀγγεῖον ἀρίστης τέχνης. Ἡ ὁ οἰνοχόη ἐλλιπής, οἱ ναυτίλοι σχηματικοί, ὡς εἶδομεν αὐτοὺς ἐν σελ. 94 ἀριθ. 3, σ. 84 ἀριθ. 17 καὶ σελ. 156 ἀριθ. 29.

9 (εἰκ. 143, 2). Οἰνοχόη ῥαμφόστομος ὕψους 0.192· τὸ ῥάμφος κεκολλημένον ὀριζόντιον εἰς τὸ τετρημένον ἐνταῦθα χεῖλος. Ἀνάπλαστον κυμάτιον εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ κόσμημα κυματοειδῶν ἐπάμειβομένων γραμμῶν (laufender Hund), ἐπὶ τοῦ ὧμου καὶ τῆς κοιλίας φολίδες κατιοῦσαι. Ὡχροπράσινον τὸ γαλάκτωμα τῆς ἀλοιφῆς τοῦ ἀγγείου. Ἐλαφρὸς πηλός.

10-11. Δύο μόνωτα ἄγραφα πινάκια μετ' ἀνυψουμένης ὑπὲρ τὰ χεῖλη λαθῆς ὡς εἰς τὰς «ἀρυταίνας»· πηλὸς ἐρυθρός· α ὕψος 0.09 εἰς τὰ χεῖλη, εἰς

δὲ τὴν λαβὴν 0.155, διάμετρος 0.25, ὁ ὕψος 0.065 εἰς τὰ χεῖλη, 0.11 εἰς τὴν λαβὴν, διάμετρος 0.18.

12. Σκύφος μικρὸς ἄγραφος μόνωτος, ὡς οἱ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου· ὕψος 0.042, διάμετρος 0.12.

13 (εἰκ. 143, 3). Σκύφος ιδιόσχημος μόνωτος, φέρων ἐπὶ τῆς κοιλίας συνθέτους σπεῖρας μελαίνας ἢ ἐδαφοχρώμους συνελισσομένας, ὑποκάτω δὲ ζώνας.

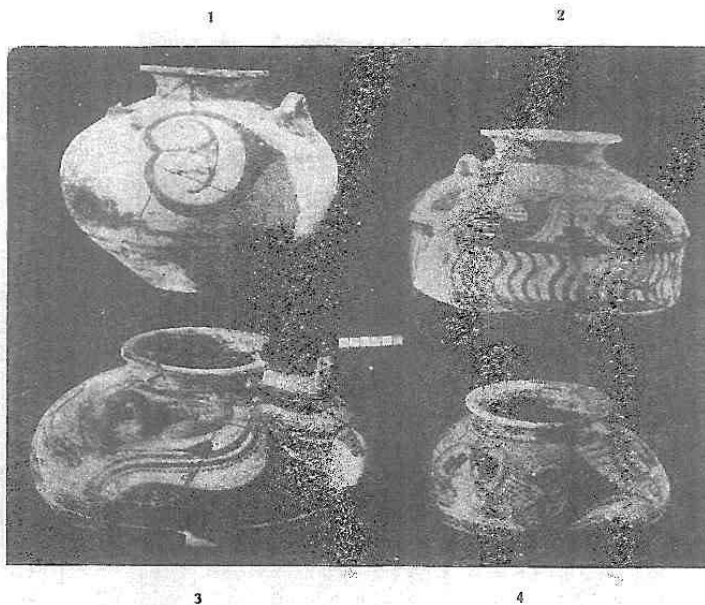
Εἰκ. 143. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου.

Ὑψος 0.057 εἰς τὸ χεῖλος, 0.073 εἰς τὴν λαβὴν. Τὸ κόσμημα εἶνε εἰργασμένον οὕτως, ὥστε αἱ σπεῖραι φαίνονται μᾶλλον ἐδαφοχρώμιοι, τοῦ πέριξ χώρου βαφέντος κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τῶν κλασσικῶν χρόνων (πρβλ. Reisinger *Kretische Vasenmalerei* σ. 24 ὅρα καὶ ἄνω σ. 146 καὶ Pfuhl *Neue Jahrb.* XXVII σ. 164).

14 (εἰκ. 144, 3). Ἀρτοειδὲς τρίωτον ὕψους 0.137, ἔχον ὑπὸ τὸν πυθμένα τὸ κόσμημα *AE* 1910, σ. 227 εἰκ. 18 β, ἐπὶ δὲ τῆς ζώνης τῆς κοιλίας κορυφού-

μενα πρὸς τὸν λαιμὸν τρία κυματοειδῆ, παρακολουθούμενα ὑπὸ παραλλήλων αὐτοῖς στικτῶν καὶ γραπτῶν γραμμῶν ὁμοίως τῷ *AE* 1910, πίν. 7, 1. Εἰς τὰς τρεῖς γωνιώδεις συμβολὰς τοῦ κοσμήματος τούτου κατὰ τὴν ζώνην τῆς κοιλίας εἰσέχουσιν αἱ κορυφαὶ τριῶν καρδιομόρφων κοσμημάτων, ἐσχηματισμένων διὰ δύο παχειῶν γραμμῶν ἐκφυομένων ἐκ τῆς ζώνης τοῦ λαιμοῦ καὶ ἐγκλειουσῶν ἀνὰ μίαν τῶν τριῶν λαβῶν καὶ ὑπὲρ αὐτὴν ζευγὸς κυματοειδῶν γραμμῶν, ὧν τὰ δύο ἄκρα εἶνε κρίνα.

15 (εἰκ. 144, 4). Ὅμοιον τῷ προηγουμένῳ τὸ σχῆμα καὶ τὸ κόσμημα τοῦ

Εἰκ. 144. Ἀγγεῖα τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου.

πυθμένος. Ὑψος 0.10. Κόσμημα ἐπὶ τοῦ ὤμου μεταξὺ δύο λαβῶν ἀνὰ ἓν καρδιομόρφον φύλλον ἐν στικτῷ ἐδάφει (πρὸς *AE* 1910 σελ. 223 ἀριθ. 4 πίν. 10,2) βαῖνον πρὸς δεξιὰ. Ἐκάστη λαβὴ περιβάλλεται ὑπὸ μακρομήσων κρίνων, ἐκφυομένων ἄνωθεν καὶ καταπιπτόντων ἐκατέρωθεν.

16. Μέγα ἀρτοειδές — τὸ μέγιστον τῶν ἐν Θήβαις πρὸς σελ. 145 — τριῶν ἀγγείων, διαμέτρου 0.40, ὕψους 0.145, ἔχον ὑπὸ τὸν πυθμένα κόσμον ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 14, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου τὸ κυματοειδὲς κορυφούμενον κόσμημα παραθεόμενον ὑπὸ στικτῆς γραμμῆς.

17-20. Τέσσαρα ὅμοια τὸν κόσμον, μικρότερα, διαμέτρου 0.17-0.18. Τὸ

τέταρτον λίαν ἐλλιπές. Ἐν εἶνε πλήρες τέφρας, τὸ εὗρεθὲν ἐν τῷ ταφίσκῳ α (ὄρα ἄνω σ. 195).

21-24. Τέσσαρα ὅμοια, ἀλλ' ὁ κόσμος τοῦ ὄμου εἶνε ἄνευ στικτῶν γραμμῶν, τὸ δὲ κυματοειδὲς εἰς τὸ α (διάμ. 0.195) καὶ τὸ δ (τοῦτο φέρει καὶ γραμμὰς σκοληκοειδεῖς ὡς περισπωμένας, εἶνε δὲ λίαν ἐλλιπὲς ὡς καὶ τὸ γ) εἶνε καὶ ἄνευ κορυφῶν.

25-28. Τέσσαρα τρίωτα λεβητοειδῆ ἢ πυξιδοειδῆ μετὰ κατακορύφου παρειᾶς τῆς κοιλίας. Τὸ α (ῥῆθος 0.13 διάμετρος 0.26, πηλὸς καὶ γάνωμα ἐρυθρώπα), λίαν ἐφθαρμένον τὴν ἐπιφάνειαν, ἔχει ἐπὶ τοῦ ὄμου ἄνιον καὶ ἐπὶ τῆς κοιλίας κατιδὸν κυματοειδὲς κόσμημα ἄνευ κορυφῶν. — Τὸ β (εἰκ. 144, 2), ῥῆθος 0.158, διαμέτρου 0.24, φέρει ὑπὸ τὸν πυθμένα κόσμον καμπύλων κυματοειδῶν γραμμῶν διαμετρικῶς καὶ ὡς τόξα κατὰ τὴν περιφέρειαν, ἐπὶ τῆς κοιλίας κυματοειδεῖς γραμμὰς (πρβλ. *AE* 1910 πίν. 7, ἀριθ. 2 καὶ 2 α), ἐπὶ δὲ τοῦ ὄμου ἐν στικτῷ πεδίῳ (πρβλ. ἀνωτ. ἀριθ. 1 α) κυματοειδὲς κόσμημα κορυφούμενον, ὑπὸ τὴν κορυφὴν ἕτερον ὅμοιον μικρότερον (πρβλ. *AE* ε. ἄ.) καὶ ὑφ' ἐκάστην λαβὴν «φύλλον» ὡς ἥμισυ ἀμφοτελέκκου. — Τὸ γ (εἰκ. 144, 5), ῥῆθος 0.11 διάμετρον 0.125, φέρει ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς κοιλίας καὶ τοῦ στενοῦ ὄμου ζώνας σικτὰς καὶ γραπτὰς ἐναλλάξ. — Τὸ δ, ῥῆθος 0.053, διάμετρον 0.085, φέρει μόνον σικτὰς ζώνας ἐπὶ τε τῆς κοιλίας καὶ ἐπὶ τοῦ ὄμου.

Εἰκ. 145. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 29 τρίωτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

29 (εἰκ. 145). Τρίωτος πίθος ῥῆθος 0.35, πηλοῦ λευκοπρασίνου, φέρων μεταξὺ τῶν λαβῶν ἐξηρτημένον ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ ἀνὰ ἐν τριφυλλοειδὲς ἀνθεμόεν κόσμημα, ἐπὶ τῆς κοιλίας δὲ τέσσαρα καρδιόμορφα φύλλα τείνοντα πρὸς δεξιὰ καὶ ἔχοντα ἑξαστον ὡς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐλίκων ἀνὰ δύο σταυροὺς μετὰ τεσσάρων στιγμῶν μεταξὺ τῶν σκελῶν, ἐπὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πόδα ἀνωτάτης ζώνης μεταξὺ τῶν «φύλλων» ἀνὰ ἐν κυματοειδὲς κορυφούμενον κόσμημα ἐγγλεῖον μίαν

σπείραν. Ἄπαν τὸ ἔδαφος, ἐν ᾧ τὰ εἰρημένα κοσμήματα, εἶνε στικτόν. Τὰ καρδιόμορφα φύλλα συνδέονται δι' ἐφαπτομένων (πρβλ. τὸ τεχνικώτερον τοιοῦτον κόσμημα ἐν *ΑΕ* 1910 πίν. 10 ἀριθ. 2 καὶ 2α).

30 (εἰκ. 146). Τρίτος πίθος ὑψηλὸς 0.385, πηλοῦ ὠχροεῦθρον· γάνωμα κάστανου·ν πολλὰ ζῶναι ἀπὸ ὑψηλοῦ μέρους τῆς κοιλίας πρὸς τὴν μέλαιναν βάσιν κάτω. Ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ζώνης ἐκφύεται μεταξὺ κυματοειδῶν γραμμῶν

Εἰκ. 146. Τρίτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (ἀριθ. 30) τοῦ Κολωνακίου Θεβῶν.

ἀνὰ ἓν φοινικοειδὲς δένδρον ὑψούμενον εὐθέως μέχρι τοῦ λαιμοῦ καὶ ἔχον ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἐκατέρωθεν ἐλισσομένων μακρῶν φύλλων ἀνὰ ἓνα παραπληρωματικὸν ῥόδακα γραμμικὸν ὡς ὀφθαλμόν. Ὅμοιοι ῥόδακες καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ πρὸς τὸν λαιμὸν ἐκατέρωθεν. Αἱ λαβαὶ περιβάλλονται ὑπὸ κυματοειδῶν γραμμῶν (πρβλ. *ΑΕ* 1910 πίν. 8, 1 καὶ ἄνω σελ. 144 ἀριθ. 3, 4).

31. Ὅμοιον ἀγγεῖον ἐλλιπὲς τὴν βάσιν (ὡς συνεπληρώθη ἔχει ὕψος 0.19, ἀλλ' ἦτο πολὺ ὑψηλότερον)· πηλὸς ὠχροπράσινος, γάνωμα μέλαν ἀπολεπιζόμενον. Κόσμος μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓν φοινικοειδὲς φυτόν. Ἐπὶ τῶν χειλέων σκωληκοειδεῖς γραμμαὶ ἐπαμβιόμεναι (πρβλ. ἄνω ἀριθ. 9).

32. Ὅμοιον ὕψους 0.20, πηλοῦ καὶ γανώματος ἐρυθροποῦ· κόσμος ὅμοιος καὶ μέρους τῆς κοιλίας φολί-

δες κατιοῦσαι, κατωτέρω ζῶναι μέχρι τῆς ὅλης γεγανωμένης βάσεως.

33 (εἰκ. 144, 1). Τρίτον ἀγγεῖον δυνάμενον νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὰ τριῶτα ἀρτοειδῇ διὰ τὴν ταπεινότητα (ὕψ. 0.20) σχετικῶς πρὸς τὸν ὄγκον, ἢ εἰς τοὺς τριώτους πίθους διὰ τὴν ἰδίαν βάσιν, ἣς στεροῦνται ἐκεῖνα. Κόσμον φέρει ἐπὶ στικτοῦ ἔδαφους τρία καρδιόμορφα «φύλλα» βαίνοντα πρὸς δεξιὰ (πρβλ. ἀριθ. 15, 29). Μεταξὺ αὐτῶν ὑφ' ἐκάστην λαβὴν κορυφοῦται κυματοειδὲς κόσμημα ἐδραζόμενον ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης ζώνης τῆς κοιλίας.

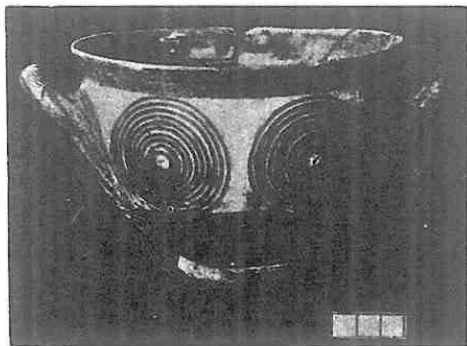
Υπάρχουσι προσέτι δύο βάσεις μεγάλων τριῶτων πίθων, φέρουσαι πολλὰς ζώνας, καὶ εἰς ὅμος (εἰκ. 147) μετὰ τῶν χειλέων καὶ μέρους τῆς κοιλίας. Ἡ ἐτέρα τῶν βάσεων ἴσως ἀνήκει εἰς τοῦτον. Εἶνε ἀμφοτέρω τὰ μέρη πηλοῦ ἐρυθροῦ

καὶ εὐθρύπτου ἐπιφανείας. Τὰ ὄστρακα αὐτῶν εὐρέθησαν ἄλλα μὲν ἐν τῷ θαλάμῳ ἄλλα δὲ ἐν τῷ δρόμῳ. Ἐσωτερικῶς ὁμοῦς ἢ μὲν βάσις φαίνεται ὥσει χειροποίητος διὰ τὰς ἀνωμάλους ἐξογκώσεις, ὁ δὲ ὅμος ἔχει γραμμὰς βαθείας σχετικῶς καὶ ὄχι εὐθείας. Κόσμον δὲ φέρει οὗτος δι' ἐρυθροῦ γανώματος κατὰ ζώνας διηρημένον: καμπυλούμεναι παχεῖαι γραπταὶ καὶ στικταὶ γραμμαὶ ἐναλλάξ, ἀποτελοῦσαι συστήματα μεταξὺ τῶν λαβῶν, ἀναχωροῦσιν ἐκ τῆς ὑποκειμένης πρὸς τὴν ὑπερκειμένην ζώνην ἀντιθέτως βαίνουσαι, ὥστε νὰ συναντῶνται ἐπάνω εἰς γωνίαν (πρβλ. τὸν κόσμον τοῦ ἀριθ. 14 ἐνθα ὁμοῦς ὑπόκειται τὸ κυματοειδές· ὁ λείπει ἐνταῦθα εἰς τὸ σφζόμενον τοῦλάχιστον μέρος). Τὰ ἀπλά ταῦτα στοιχεῖα τοῦ κόσμου παρέχουσι γραφικὸν σύνολον.

Εἰκ. 147. Ὁμος τριῶτον πίθου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 τοῦ Κολωνακίου.

Τάφος 27 (1910, M) εἰκ. 89, T 27. Κεῖται πλησίον πρὸς Β τοῦ προηγουμένου, εἶνε δὲ μικρὸς (πρβλ. τὸν 24). Εἴσοδος πρὸς Δ. Ἡ στέγη πεπτοκυνία. Δρόμου

Εἰκ. 148. Τὸ ἀγγεῖον τοῦ τάφου 27 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

πλάτος 1.40· προβολὴ παραστάδων ἀριστερὰ 0.28, δεξιὰ 0.38, πάχος 0.60· στομίον πλάτος 0.74· θαλάμου πλάτος 2.00, βάθος 1.55, ὕψος ἄγνωστον. Τὸ ἀποτείχισμα διετηρεῖτο καλῶς. Ἐν τῷ θαλάμῳ ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἦσαν τρεῖς νεκροὶ ἔχοντες τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν μυχὸν ἤτοι εἰς τὸ Α μέρος, τοὺς δὲ πόδας πρὸς τὴν θύραν. Ἐπὶ τῶν νεκρῶν τούτων ἦσαν χρώματα καὶ λίθοι καὶ ἐπ' αὐτῶν ἕτεροι δύο νεκροί, ἔχοντες τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Ἐνεκα τοῦ μικροῦ βάθους τοῦ θαλάμου (1.55) εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ νεκροὶ ὥκλαζον

ὀλίγον ἢ πολὺ, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ βεβαιώσω τοῦτο ἀσφαλῶς. Ἐπὶ τοῦ βορείου τῶν ὑψηλοτέρων νεκρῶν εἰς ὕψος 0.70 ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἦτο ἐν ἀγγεῖον ὀλόκληρον καὶ ἄρτιον, θραυσθὲν ὑπὸ τοῦ ἐργάτου καὶ συγκολληθὲν εἶτα (εἰκ. 148).

Εἶνε δὲ τοῦτο σκύφος δίδωτος πηλοῦ ἐρυθροποῦ, γανώματος καστανευρόθρου, ὕψους 0.103. Ἐντὸς εἶνε ὄλος βεβαμμένος, ἔξω δὲ μόνον τὰ χεῖλη, τὰς λαβὰς καὶ τὴν βάσιν. Μεταξὺ τῶν λαβῶν ἀνὰ δύο συστήματα συγκεντρικῶν κύκλων γεγραμμένων οὐχὶ ἐλευθέρᾳ τῇ χειρὶ, ὥς ἐποιοῦν οἱ μυκηναῖοι τεχνῖται, ἀλλὰ τῇ ἐπικουρίᾳ διαβήτη, οὗ τὸ ἔγκοilon κέντρον ὑπάρχει. Οὕτω ἐγίνοντο οἱ κύκλοι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Poulsen *Dipylongräber* σ. 92), ὧν ἡ τέχνη μαρτυρεῖται ἐν τῷ ἀγγείῳ καὶ ὑπὸ τοῦ σχήματος αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ γανώματος. Εἶνε δὲ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν τὸ σχῆμα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγγείου ὡς γεωμετρικά· διότι ἐν Τίρυνθι εὐρέθησαν ἐν γεωμετρικοῖς τάφοις ἀγγεῖα ὅμοια τὸ σχῆμα ἐντελῶς (πρὸβλ. Tiryns I 1912 πίν. XVI, 3) καὶ τὸν κόσμον (αὐτόθι πίν. XVI 5 πρὸβλ. σελ. 153 εἰκ. 16). Ἐκ τοῦ εὐρήματος τούτου ἀγόμενοι συλλογιζόμεθα, ὅτι ἡ καὶ ἐπὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων κατασκευάζον σπηλαιώδεις τάφους ἢ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὅτι ἐχρησιμοποιοῦν ἐνίοτε παλαιούς μυκηναϊκοὺς τάφους (σ. 130, ι). Ἡ δευτέρα αὕτη ὑπόθεσις ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς ἐν τῷ σπηλαίῳ καταστάσεως· διότι φαίνεται, ὅτι οἱ πρῶτοι τρεῖς νεκροὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (λείψανα ὑπίποδος κυπέλλου), βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς ἄλλοι ἄνθρωποι, ξένοι πρὸς τὸ γένος τῶν τεθαμμένων, ἐβίβαν τὸν τάφον καταρτίσαντες ἐντὸς αὐτοῦ τοὺς λίθους τοῦ ἀποτειχίσματος καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔθαψαν τοὺς ἰδίους νεκρούς. Τοιαύτη τύχη τῶν ἀποτειχισμάτων δὲν παρατηρεῖται εἰς ἄλλους τάφους μυκηναϊκοὺς, καθαρὰν ἔχοντας ἱστορίαν. Ὅμοίαν τύχην πρὸς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος τάφον φαίνεται σχὼν μόνος ὁ 24, ἔνθα εἶδομεν, ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ ἀσβεστίνη πλάξ ἐκαλύπτετο ὑπὸ λίθων καὶ χωμάτων, ἐφ' ὧν ἦτο νεώτερος νεκρός. Οἱ λίθοι καὶ ἐκεῖ εἶνε τοῦ ἀρχικοῦ ἀποτειχίσματος, καταρριφθέντες κατὰ τὸν βιασμόν τοῦ τάφου. Ἀπορον εἶνε μόνον, πῶς, ἀφ' οὗ ὁ κατὰ τὸ 1905 ἀνασκαφεὶς τάφος (*AE* 1910, 214 ἐξ.) καὶ οἱ ἀνωτέρω περιγραφέντες ὑπ' ἀριθ. 24, 25, 26 καὶ 27 ἀποτελοῦσι σειρὰν, κείμενοι ἐγγὺς ἀλλήλων καὶ παραλλήλως, πῶς μόνον οἱ δύο μικροὶ τάφοι 24 καὶ 27 ἐβιάσθησαν, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν μεγάλων. Τοῦτο συνέβη ἴσως, διότι οἱ μεγάλοι τάφοι ἀνῆκον εἰς γένη μεγάλα διατηρούμενα καὶ κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους ἢ ὧν ἡ ἱστορία ἐσφύζειτο τότε. ἡ δὲ πολιτικὴ αὐτῶν ὑπεροχὴ ποτε καὶ σχετικὴ πρὸς τὴν λατρεία τῶν νεκρῶν ἐπροστάτειον τοὺς τάφους.

Τάφος 28 (1910 N) εἰκ. 89, T 28. Κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν τάφων 24-27 καὶ τοῦ τῷ 1905 ἀνασκαφέντος (*AE* 1910, 214 ἐξ.) διέρχεται ἡ παλαιὰ ὁδὸς ἡ ἐρχομένη ἐκ τῆς κοιλάδος τῆς Λίρκης (ὄρα ἄνω σ. 123) καὶ συναντῶσα περαιτέρω πρὸς Ν τὴν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς βαίνουσαν ἐπίσης παλαιὰν ὁδόν, ἵνα ἀμφοτέρω ἐκβάλωσιν εἰς τὴν γέφυραν τῆς νέας ἀμαξιοῦ, ὅθεν ἀποσπᾶται ἡ εἰς

Τάχυν (Πιοτνιάς) παλαιά τε καὶ νέα ὁδός. Κάτωθεν τῆς ἐκ Δίρκης ἐρχομένης ὁδοῦ ἐκτείνεται ἀγρός ἢ ἀγροὶ κυματοειδοῦς ἐπιφανείας, ἔνθα ἐτυμβωρυχήθησαν λάθρα πολλοὶ μυκηναϊκοὶ τάφοι (ΑΕ 1910 σ. 237). Ἐνταῦθα, κάτωθεν ἀκριβῶς τῆς ἄνω σειρᾶς τῶν τάφων καὶ παρὰ τὸν αὐτόθι χεῖμαρρον, ἀνέσκαψα μυκηναϊκὸν τάφον σεσυλημένον μετὰ πεπτοκυίας τῆς στέγης, ἔχοντα εἴσοδον πρὸς Ν καὶ περιέχοντα σκελετὸν βοός, θιφθέντα ἐκεῖ πιθανῶς ἐν νεωτέροις χρόνοις. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶνε 5 μ., τὸ πλάτος 1.80. Προβολὴ παραστάδων ἀριστερὰ 0.42, δεξιὰ 0.57· πλάτος στομίου 0.82· βάθος θαλάμου 1.40. Ἡ ὀπίσθια πλευρὰ τοῦ σπηλαίου διατηρηθεῖσα λείπει τὸ πλεῖστον, διανοιχθέντος περαιτέρω δρόμου μήκους 4.50, πλάτους πλέον τοῦ 1 μ. (δὲν ἐσκάφη ὑφ' ἡμῶν τελείως) καὶ σχηματισθείσης ἐν τῷ βράχῳ θύρας πλάτους περίπου 1.10 πρὸς ἕτερον θάλαμον μέγαν πλάτους 4.20 καὶ βάθους 5.00. Παρὰ τὴν θύραν ἔξω ἀριστερὰ εἶνε λαξευτὸς μύαξ (πλάτ. 1.60 καὶ ὕψους 1.50) ὡς *arcosolium*, ἔχων δάπεδον τὸ τοῦ δρόμου καὶ τοῦ θαλάμου. Μεταξὺ τοῦ μύακος καὶ τοῦ θαλάμου καταλείπεται ὁ βράχος ὡς χώρισμα πάχους 0.38.

Ὁ θάλαμος ἐντὸς χωρίζεται διὰ τοίχον ἀσβεστοκτίστου (πάχ. 0.60, ὕψους σφωζομένου 1.15) εἰς δύο μέρη: τὸ μὲν βόρειον πλάτους 2.75, τὸ δὲ νότιον 1.65. τοῦτο εἶνε οἶονεὶ προθάλαμος. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἀνοίγεται μύαξ πλάτους 0.95 ἔχων δάπεδον τὸ τοῦ θαλάμου. Ὁ ἐσωτερικὸς θάλαμος ἔχει εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτοῦ συνεχῆς βάθρον ἢ πεζούλλι πλάτους 0.82 πρὸς δυσμὰς, 0.97 πρὸς βορρᾶν, ὕψους δὲ ἀπὸ τοῦ δαπέδου 0.11-0.16. Κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν ἐσφύζετο μέρος τῆς ὀχι ὀριζοντίας, ἀλλ' ἀνερχομένης ἐλαφρῶς στέγης εἰς ὕψος 2.20 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον εἰς ὕψος 0.80 ἀπὸ τοῦ βάθρου ἀνοίγεται μύαξ πλάτους 1.75 καὶ ὕψους 1.40. Εἰς τὸν ἀνατολικὸν ἀνοίγονται δύο μύακες, εἰς μὲν μικρὸς παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν εἰς ὕψος 0.80 ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἔχων πλάτος 0.75, ἕτερος δὲ παρὰ τὸ χώρισμα πλάτους 1.80 ἔχων δάπεδον τὸ τοῦ θαλάμου. Οὗτος εἶνε ἐπιχεχρισμένος δι' ἀσβέστου.

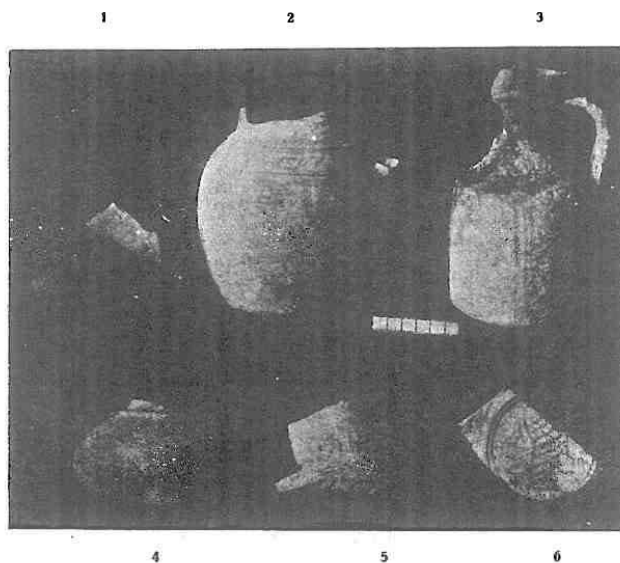

Εἰκ. 149. Σιδηροῦς πέλεκυς εὐρέθη ἐν τῷ τάφῳ 28 τοῦ Κολωνακίου.

Ἐν τῷ μύακι τῷ πρὸ τῆς εἰσόδου εὐρέθησαν ἀστράγαλος προβάτου, ὁδοῦς ὀξύς, πίνυνης θαλασσίας λείψανον, ἄλλο τι ὄστρεον, φλοιοὶ φῶν, θραύσματα τινα ὑαλίνων ἀγγείων τῶν μὲν ἀνοικτῶν ἄνω ὡς κανδηλῶν τῶν δὲ στενοστόμων ὡς ἐλατηρῶν σκευῶν. εἰς σιδηροῦς ἀμφιπέλεκυς νεωτερικῆς μορφῆς (εἰκ. 149) καὶ εἰς σιδηροῦς ὀπέυς, ἐμβεβλημένος ποτὲ εἰς ξυλίνην λαβὴν. Ἐν τῷ προθαλάμῳ, ἕτερα θραύσματα ὁμοίων ὑαλίνων ἀγγείων διαφανῶν ὑποπράσινα ἢ ὑποκύανα, πιθαν-

μὴν βυζαντιανοῦ πινακίου μετὰ στιλβούσης ἀλοιφῆς ἐντὸς καὶ εἰκόνης δένδρου κυπαρισσοειδοῦς (εἰκ. 150, 6) καὶ πτηνου, οἰνοχόῃ (ὑψ. 0.175) μετὰ κίτρινοπρασί-νης στιλπνῆς ἀλοιφῆς (εἰκ. 150, 3) καὶ θραύσματα ἐγχαράκτων ἀγραφῶν ἀγγείων τῶν αὐτῶν χρόνων (εἰκ. 150, 2, 4, 5). Ἐν τῷ ἐσωτάτῳ θαλάμῳ τρία θραύσματα εὐτελῶν παραπλησίων ἀγγείων, σιδηροὶ ἥλοι δύο καὶ ἓν χαλκοῦν νόμισμα.

Τὸ νόμισμα διαμέτρου 0.027 δὲν εἶνε ἀκριβῶς κυκλικόν, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν Νικηφόρον τὸν Βοτανειάτην (1070-1081 μ. Χ.), ὅμοιον ὃν πρὸς τὸ Wroth

Εἰκ. 150. Λείψανα ἀγγείων εὑρεθέντα ἐν τῷ τάφῳ 28.

Catal. of the Imper. Byz. coins in the Br. Mus. 1908 σ. 538 ἀριθ. 12, πίν. LXIII, 9.

Τὸ ὅλον κατασκευάσμα ἔχει χαρακτηρὰς τινας, δεικνύοντας, ὅτι ὁ ἀρχικὸς προορισμὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ταφάς· διότι ἔχει δρόμον καὶ σχηματίζεται ὡς μυκηναϊκὸς θαλαμοειδὴς τάφος μετὰ τοῦ βάθρου (σ. 109), ὥστε θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποτελῇ μετὰ τοῦ τάφου 28 σύνθετον ἐκ δύο θαλάμων τάφον ὡς ὁ ἐν Μυκῆναις εὑρεθεὶς *AE* 1888 σ. 137, ὁ ἐν Σπάτα κ. ἄ. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου τὸ βάθρον δὲν εἶνε συνεχὲς εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν, ἐλλείπον ἐν τῷ προθαλάμῳ, οἱ δὲ μύακες ἔχουσι τὴν νεωτερικὴν μορφήν τοῦ *arcosolium* (ἀλλ' ὅρα σ. 82). Εὐρημα μυκηναϊκὸν δὲν συνήντησα ἐν τῷ δρόμῳ καὶ τοῖς θαλάμοις, πλὴν ἑνὸς χονδροῦ ὀστράκου μυκηναϊκοῦ (εἰκ. 150, 1), οὔτε τάφον τινὰ παλαιὸν ἢ νεώτερον

οὔτε ὅσα ἄνθρωπινα. Ἡ δὲ καταστροφή καὶ διάτρησις τοῦ ἐν τῷ δρόμῳ, ἀνεξαρτήτου ἴσως ἀρχικῶς, θαλαμοειδοῦς μυκηναϊκοῦ τάφου, ἥς ὅμοιον παράδειγμα δὲν γνωρίζω ἐν μυκηναϊκοῖς χρόνοις, θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐν ἄλλῳ ἀλλοτριῷ καὶ μεμακρυσμένῳ χρονικῷ σημείῳ τῆς ἱστορίας τῶν Θηβῶν. Τοιοῦτον δὲ χρονικὸν σημεῖον εἶνε τὸ ἐμφαινόμενον ὑπὸ τῶν ἀγγείων καὶ τοῦ νομίματος, εἶνε οἱ χριστιανικοὶ χρόνοι.

Ἄλλ' εἴτε μυκηναϊκὸς μετεσκευασμένος τάφος εἶνε τὸ σύνολον εἴτε καὶ χριστιανικὸν κατασκευάσμα, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν κάτοψιν τοῦ θαλάμου, βλέπομεν, ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἔχει ἐν μέσῳ τὸν μέγαν μύακα, ἔχοντα δάπεδον τὸ τοῦ θαλάμου, καὶ ἐκατέρωθεν δύο μικροὺς ἔχοντας ὑψηλότερον δάπεδον. Ὁ δεύτερος τῶν μικρῶν μνάκων κεῖται νῦν ἐν τῷ προθαλάμῳ, ἀλλ' ἀρχικῶς ἴσως ἔλλειπεν ὁ χωρίζων τοῖχος. Τὰ λαξεύματα ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθώμεν, ὅτι ἦσαν τὸ κεντρικὸν μὲν μέγα διὰ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν χριστιανικῆς ἐκκλησίας τὰ δ' ἐκατέρωθεν μικρὰ διὰ τὴν Πρόθεσιν καὶ τὸ Διακονικόν. Οἱ πρῶτοι χριστιανικοὶ χρόνοι, εἰς οὓς ἀνάγεται τότε ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὅλου κατασκευάσματος καὶ αἱ περιορισμέναι ἡμῶν γνώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ δώσωμεν ἀνάλογον λειτουργικὴν σημασίαν εἰς τὸν μύακα τοῦ βορείου τοῖχου καὶ εἰς τὸν ἀναβαθμὸν παρὰ τοῦτόν τε καὶ τὸν δυτικὸν τοῖχον. Τὸ ἀσβεστόκτιστον χώρισμα, καταλείπον θύραν ἐν μέσῳ, ἐκτίσθη εἴτε πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης εἴτε πρὸς τοῦτό τε καὶ πρὸς καθορισμὸν νάρθηκος εἴτε χώρου τῶν κατηχουμένων. Ὁ μύαξ πρὸ τῆς πύλης τοῦ ὅλου λαξεύματος ἀριστερὰ ἦτο ἴσως χρήσιμος νεωκόρῳ τινί, ὅστις κατέλειπεν ἐνταῦθα λείψανα τῶν τροφῶν αὐτοῦ καὶ σκεύη τοῦ ἀγροδιαίτου βίου.

Κατὰ ταῦτα τὸ λάξευμα ἐχρησίμευσεν ὡς κρυφία τις ἐκκλησία, ἰδρυθεῖσα κατὰ τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς χρόνους (πρβλ. ἄνω σ. 120 ἐξ.) καὶ λειτουργήσασα μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος. Ὁμοία ἦτο ἴσως ἐν τῇ νῦν ἀγορᾷ τῶν Θηβῶν παραπλεύρως καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν Ἐπαμεινώνδου καὶ ἡ νῦν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τιμωμένη ἐκκλησία. Αὕτη ἦτο πρὸ τινων ἐτῶν μᾶλλον ἀκατάσκευος ἢ νῦν· ἐφαίνοντο περισσότερα λαξεύματα τοῦ βράχου, ἀριστερὰ δὲ παρὰ τὸ χώρισμα τοῦ Ἁγίου βήματος καὶ κλῖμαξ τις· ἀλλὰ πρὸ τινων ἐτῶν ἐπεσκευάσθη καὶ οὕτως ἠφανίσθησάν τινα τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς. Ἀρχικῶς φαίνεται ὅτι ἦτο ἐνταῦθα λάξευμά τι, ὅπερ, ἐν τῷ κέντρῳ περίπου τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως ὅν, δὲν ἦτο βεβαίως μυκηναϊκὸς τάφος, ἀλλ' ὑπόγειόν τι οἰκίας ἐλληνικῆς, καθιερωθὲν καὶ χρησιμοποιηθὲν πιθανῶς ὑπὸ τῶν πρῶτων χριστιανῶν καὶ παραδοθὲν τοῖς μεταγενεστέροις ὡς ἱερὸς τόπος λατρείας.

Πλησίον τῆς εἰς τὸν χεῖμαρρον ἐκβολῆς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου 28 πρὸς Δ εἶνε ἕτερος σεσυλημένος ἀνοικτὸς τάφος, ἐτέρωθεν δὲ (πρὸς Α) φρέαρ τετρα-

γώνου (πλευρὰ 1.20) διατομῆς, εἰς ὃ κατήρχοντο πατοῦντες ἐντὸς συστήματος κοιλοτήτων ἐσκαμμένων εἰς δύο ἀντικειμένας παρειάς. Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος δὲν ἔχει ὕδατα ἐνταῦθα, παράκειται δὲ καὶ ὁ βαθὺς χεῖμαρρος, ὅστις, καίπερ ἄλλοτε στενότερος πιθανῶς (ἔπειτα ἠϋρύνθη καὶ κατέφαγε τὸν δρόμον τοῦ σεσυλημένου τάφου), ὑπῆρχεν ὁμως ἔκπαλαι καὶ διὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν ἐκβάλλει καὶ ὁ δρόμος τοῦ τάφου 28. Διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι τὸ φρέαρ δὲν ἐλαξέυθη πρὸς εὔρεσιν ὕδατος, ἀλλ' ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βόθρος πρὸς ἐναγισμοὺς (πρβλ. ἄνω σ. 109 *AE* 1910 σ. 179 ἐξ. καὶ δὴ καὶ σελ. 181 σημ. 1 καὶ 1914, σ. 104). Ἐπεχείρησα τὸν καθαρισμὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ λυποῦμαι, διότι δὲν συνεπλήρωσα αὐτόν. ἀπασχοληθεὶς ἀλλαχοῦ.

★

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων μυκηναϊκῶν τάφων οἱ τοῦ Κολωναίου ὑπ' ἀριθ. 26 (σ. 194) καὶ ὑπ' ἀριθ. 9 (σ. 141) εἶνε περίπου τῆς λεγομένης δευτέρας ὑστερομινωϊκῆς περιόδου. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 3 τοῦ Ἰσμηνίου (σ. 85), ὁ ὑπ' ἀριθ. 14 (σ. 150), πιθανῶς δὲ καὶ οἱ ὑπ' ἀριθ. 4 καὶ 17 τοῦ Κολωναίου (σ. 129, 168) δεικνύουσι τὴν μετάβασιν ἐκ τῆς δευτέρας εἰς τὴν τρίτην ὑστερομινωϊκὴν περίδον. Πάντες οἱ λοιποὶ εἶνε τῆς τρίτης ὑστερομινωϊκῆς περιόδου καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς εἰς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμὸν μεταβάσεως, ὡς ἐδηλώθη ἐκασταχοῦ. Ὁ τάφος μάλιστα 27 εἶνε μὲν μυκηναϊκὸς τὸ σχῆμα, τὸ μόνον ὁμως κτέρισμα αὐτοῦ εἶνε αὐτόχροημα γεωμετρικόν. Ἀλλ' ὡς δεικνύουσι τεμάχιά τινα ἀγγείων παλαιότερων χρόνων, εὑρεθέντα ἐν τισι τῶν ἀνωτέρω τάφων (ἀριθ. 9 καὶ 26 ἄνω σ. 141, 194), ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ χρῆσις τῶν τάφων τούτων ἴσως δὲ καὶ ἄλλων ὁμοίων εἶνε παλαιότερα, ἐπιλαβοῦσα διατηρούμενα ἀγγεῖα ἀρχαιότερων μινωϊκῶν περιόδων. Συμβαίνει δὲ οἱ τοιοῦτοι τάφοι νὰ εἶνε καὶ ἐκ τῶν ἐχόντων τὰς μεΐζονας διαστάσεις ὡς λαξεύματα.

Περὶ τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς καὶ προσελεύσεως τῶν περιγραφέντων ἀγγείων παραπέμπομεν γενικῶς εἰς ὅσα εἵπομεν ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910 κυρίως ἐν ταῖς σ. 236-244¹. Περὶ τινων ἀγρῶν ποτηρίων ἢ κυπέλλων ὑψιπόδων (ἄνω σ. 94, 138, 194, 199) παρατηρήσαμεν, ὅτι φαίνονται ὡς ἀναμφίβολα προϊόντα τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου (*Πρακτικὰ* 1911 σ. 148 ἐξ.), ἐν ᾧ εὑρέθησαν ὁμοιώματα τὸν πηλὸν καὶ τὸ σχῆμα κύπελλα. Ὁ τάφος 14 (σ. 152) περιέχει ἐν ἀγγεῖον (ἀριθ. 5) καὶ ὁ τάφος 26 (σ. 194 ἐξ.) δύο ἀγγεῖα

¹ Ταῦτα, ὡς φαίνεται, δὲν ἀνέγνωσεν ὁ Reisinger (*Kretische Vasenmal.* σ. 40): διότι παραθέτει, οἷονε προσθέτει, παρατηρήσεις ἰδίας ἐπιστοῦ, αἵτινες ὁμως οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ βραχυτάτη περίληψις ὧσων ἐγὼ διὰ μακρῶν ἀναγῶν πρβλ. καὶ *Rev. d. ét. gr.* 1912, 146.

(ἀριθ. 7 καὶ 9), ἅτινα ὑπολαμβάνω ὡς ἀλλότρια τῶν Θηβῶν. Περὶ τῶν ἐκ μέλανος πηλοῦ (bucchero) ἀγγείων (σ. 165) οὐδὲν ἀσφαλὲς ἔχω νὰ εἶπω, ἀρκούντων νὰ ὑπομνήσω, ὅτι ἡ ζύμωσις καὶ χρῶσις τοῦ πηλοῦ, εἴτε διὰ μαρμάλλης ἢ καπνιάς εἴτε διὰ κονίας ὀστῶν κεκαυμένων εἴτε ἄλλως γινομένη, ἦτο ἐν Βοιωτίᾳ γνωστὴ πρότερον, ὅτε κατεσκευάζοντο τὰ μινύεια ἀγγεῖα (πρβλ. καὶ σ. 2 ἐξ.). Τὰ λοιπὰ ἔχουσιν ἕκαστα πολλοὺς ἐν τοῖς εὐρήμασι συντρόφους, ὥστε, καὶ ἂν δὲν εἶνε Θηβαϊκὰ πάντα καὶ προέρχονται τινα ἐξ ἐργασιῶν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, μεθ' ὧν οἱ Θηβαῖοι συνεχεῖς καὶ συχνὰς εἶχον σχέσεις, δὲν δύναμαι ὁμῶς οὔτε νὰ ἴδω οὔτε νὰ ἀποδείξω τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν ὡς ἐπεισάκτων.

Η' ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΤΑΦΟΙ

Οὗτοι εἶνε ὀλίγοι σχετικῶς καὶ εὐρέθησαν κυρίως τυχαίως κατὰ τὴν ἀναζήτησιν μυκηναϊκῶν ἢ ἔκειντο ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς δρόμοις αὐτῶν διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῶν ἀνασκαφῶν τινὲς ἐσημειώθησαν ὑπὸ τὸ αὐτὸ γράμμα ἢ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμόν, ὅφ' ὃν καὶ οἱ μεθ' ὧν συνεφύροντο μυκηναϊκοί. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι σχεδὸν πάντες εὐρέθησαν κατὰ τὸ Κολωνάκι, ἐνθα καὶ οἱ ἀνωτέρω περιγραφέντες μυκηναϊκοί, ἐπειδὴ ἐκεῖ μόνον ἀνεζήτησα τοιοῦτους τάφους.

Περὶ τινων ἐγένετο ὅσος ἔδει λόγος ἀνωτέρω, ὥς περὶ τοῦ ὑπὲρ τὸν ὑπ' ἀριθ. 4 (1913, 2) σελ. 129 ἐξ., περὶ τοῦ ὑπὲρ τὸν ὑπ' ἀριθ. 9 (1913, Ξ) σελ. 141 καὶ περὶ τῶν ὑπὲρ τὸν ἀριθ. 17 (1913, 6) σελ. 168 ἐξ.

Περὶ τῶν λοιπῶν ἐγένετο λόγος βραχὺς ἐν *Πρακτικοῖς* 1910 σ. 156 ἐξ., λεπτομερέστερος δὲ γίνεται ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Τάφος 1 (1910, Ο). Ἐκεῖτο παρὰ τὸ ρεῦμα τῆς «Κοίτης ὁδοῦ» κατὰ τὴν ἀμιστερὰν ὁχθὴν ὑπερθεῖν τοῦ ἐκεῖ παραθέοντος μυκηναϊκοῦ ὕδραγωγείου (*Πρακτικά* 1911, 142) καὶ κάτωθι (πρὸς Α) τοῦ Γυμναστηρίου ἐν τῇ ἀποτόμῳ κλιτύϊ τῇ ἀνηκούσῃ εἰς τὸ Γυμναστήριον, ΒΔ τοῦ Ἀγ. Νικολάου. Διεύθυνσις ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ. Μῆκος 0.90, πλάτος 0.44. Ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ κεράμων, ὧν εἰς ἐπάνω, εἰς κάτω, ἀνὰ ἓνα εἰς τὰς πλευρὰς καὶ ἀνὰ ἓνα εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ ΝΑ ἄκρον. Οὐδὲν κτέρισμα.

Τάφος 2 (1910, Π). Ἐτερος ὅμοιος τῷ προηγουμένῳ, κείμενος ἐγγὺς πρὸς Ν καὶ ἔχων τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Οὐδὲν κτέρισμα.

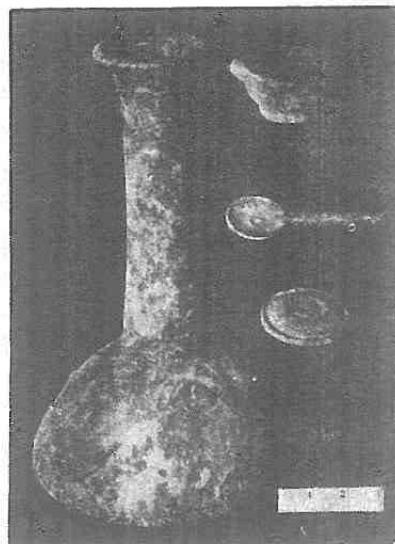
Τάφος; 3 (1910, Ρ). Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω δύο τάφων βαθέως ($3\frac{1}{2}$ μ.) πρὸς τὴν καρδίαν τῆς κλιτύος τοῦ λοφώδους μέρους ἦσαν τετράγωνοι πλίνθοι κροκαλαπαγοῦς λίθου. Ἐπὶ τῶν καλυπτόντων αὐτοὺς χωμάτων εὐρέθη ἐν ὀστεῖνον «κομβίον» (εἰκ. 151, 3) πλακῶδες διάτρητον ἐν τῷ κέντρῳ (διάμ. 0.016), ἐν ἐπίσης ὀστεῖνον κοχλιάριον μικρὸν (εἰκ. 151, 2) ἐλλειπὲς μέρος τῆς λαβῆς (μῆκ. 0.05), δύο ἀστράγαλοι προβάτου, ἐν σκυφίδιον ἐμβρυῶδες (εἰκ. 151, 1· διάμ. 0.018, ὕψ. 0.17, πρβλ. ἄνω σ. 169), ταπεινὸς ποὺς κανθάρου καὶ λαβὴ καὶ ἐν ὑψίλαιμον (ὕψ. 0.137) ὑάλινον ἀγγεῖον (εἰκ. 151, 4). Ραγδαία βροχὴ κατέχωσε τὸ ὄρυγμα, διάφοροι δὲ λόγοι ἐκώλυσαν τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐργασίας ἐνταῦθα. Τὰ εὐρήματα ὅμως ταῦτα προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τάφου, ὅστις ἢ θὰ ἦτο ἐν τοῖς χώμασιν ὑπὲρ τὰς λιθίνας πλίνθους ἢ ὑπόκειται αὐτῶν, τῶν εὐρεθέντων κτερισμάτων τεθέντων ἔξω ἐπὶ τῶν καλυμμάτων. Τὸ ὑάλινον ἀγγεῖον τοῦλάχισ-

στον δεικνύει, ὅτι πρόκειται περὶ τάφου, διότι δὲν θὰ ἐσφύζετο ἀκέραιον, ἂν δὲν κατετίθετο μετὰ προσοχῆς, ὥς πρέπει νὰ συνέβαινεν ἐν ταῖς ταφαῖς. Οἱ ἀστράγαλοι, ἀνήκοντες εἰς δύο ζῷα, δὲν προέρχονται ἐκ τροφῶν δοθεισῶν τῷ νεκρῷ, ἀλλ' ἦσαν ἢ προσφιλῆς παιδιὰ αὐτοῦ καὶ εὗρίσκονται πολλάκις πολυάριθμοι ἐν τοῖς τάφοις.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς ὅπωςδήποτε ἐπληρώθη· διότι ἀπέβλεπεν αὕτη νὰ πιστώσῃ, ἂν ὁ χῶρος οὗτος ἦτο ἔξω τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως, ὅτε ἔδει νὰ προσδοκῶμεν τάφους ἐνταῦθα παρὰ τὴν συνέχειαν τῆς «Κοίτης ὁδοῦ» ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων (πρβλ. π. χ. Εὐαγγελίδην 'Αρχ. Ἐφ. 1912, 130 β). Ὑπάρχουσι δ' ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλοι τάφοι τετράγωνοι λαξευτοὶ εἰς τὴν ἀπέναντι ὁχθὴν τοῦ ρεύματος σεσυλημένοι ἀποκαλυφθέντες ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Παπαδάκι (Πρακτικά 1911, σ. 140 δ), ἡ δὲ ἐγκωρία παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι οἱ τυμβωρύχοι εὗρον ἐν τῇ κοιλάδι ἀγγεῖα ἀνοικτὰ ἄνω («γλάστρες»), ἥτοι κρατῆρας, μετὰ προσθέτου λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τῶν (ἐρυθρομόρφων) εἰκόνων ἀνθρώπων. Ὡστε, καὶ ἂν τις ἤθελε νὰ δεχθῇ τοὺς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 τάφους ὥς χριστιανικοὺς καὶ ἐπομένως ἐστερημένους ἀποδεικτικῆς δυνάμεως πρὸς ὃν σκοπὸν ἐζητήσαμεν αὐτοὺς, οἱ ἄλλοι ὁμως μαρτυροῦσι τὸ πρᾶγμα.

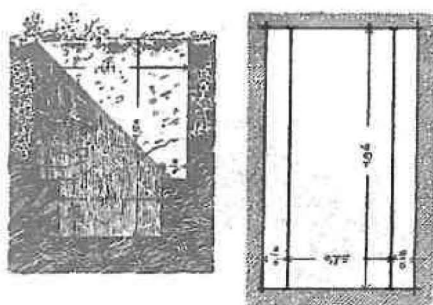
Ὁ χῶρος δὲ τοῦ Γυμναστηρίου καὶ ὁ πρὸς βορρᾶν συναφής, φαίνεται, καθ' ἃ διηγοῦνται οἱ τὰ ἀρχαῖα διαμνημονεύοντες τῶν νῦν Θηβαίων, ἦτο λοφώδης, ἀλλ' ἰσοπεδώθη ὑπὸ τῶν πρώτων ιδιοκτητῶν τὸ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐσχάτως ιδρύσαντος τὸ Γυμναστήριον Συλλόγου τῶν Φιλοπροόδων. Ἐχει δὲ τάφους ὄχι μόνον πρὸς τὸ κοῖλον τοῦ ρεύματος, ἐνθα ἀνέσκαψα ἐγώ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βορείαν κλιτῦν, ἐνθα εἶδον ἕνα τετράγωνον λαξευτὸν ἀκτέριστον. Ὑποπτεύω, ὅτι δὲν ἐλείπον ἢ δὲν λείπουσι καὶ σπηλαιώδεις μυκηναϊκοί.

Τάφος 4 (1910, Α) εἰκ. 89, Τ 26. Ἐκεῖτο ἀριστερὰ (πρὸς Β) πλησίον τοῦ δρόμου τοῦ ὑπ' ἀριθ. 26 μυκηναϊκοῦ (σ. 194 ἐξ.) ἐν τῷ ἐπικλινεῖ ἐδάφει, βαίνων

Εἰκ. 151. Ὑάλινον ἀγγεῖον (4), πήλινον ἀγγεῖον (1), κοχλιάριον καὶ κομβίον ὀστέϊνα· του νεωτ. τάφ. 3 του παρὰ τὴν Κοίλην ὁδόν.

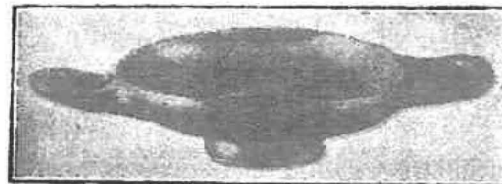
ἀπὸ Α πρὸς Δ, ὥστε ὁ πυθμὴν αὐτοῦ εὐρίσκετο εἰς βάθος 1.40-1.75. Ἦτο λαξευτὸς ἐν τῷ βράχῳ (εἰκ. 152), εἰς ὕψος δὲ 0.45 ἀπὸ τοῦ πυθμένου ἐσχηματίζετο δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κατὰ μῆκος στενὴ (0.18) βαθμὶς, «πατούρα», ἐφ' ἧς ἀναμφιβόλως ἐπεκάθηντο σανίδες ἢ ξύλα καλύπτοντα τὸν τάφον καὶ κεχωσμένα ποτὲ ὑπὸ τὰ πλεονάσαντα ἐκ τῆς ὀρύξεως αὐτοῦ χώματα, ἐφ' ὧν θὰ ἦτο τὸ ἐκλιπὸν ἐπιτύμβιον σῆμα τὸ φέρον. τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ¹. Μῆκος τοῦ τάφου 1.96, πλάτος ὑπὸ τὴν πατούραν 0.75. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸ Α ἄκρον. Περιεβάλλετο ὁ νεκρὸς ὑπὸ κεράμων, ὧν ἀνὰ μίαν εἶχε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ (συνέκλινον πρὸς τὰ ἄνω), ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας — πάντα ταῦτα στρωτῆρες κέραμοι — καὶ ἐπάνω καλυπτῆρας. Ὑποκάτω δὲν ὑπῆρχον κέραμοι. Ἐντὸς τῶν κεράμων ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς μικρὰ κύλιξ (εἰκ. 153· ὕψ. 0.03, διάμ. 0.088) μελαμβαφῆς, ἔχουσα ἐντὸς περὶ τὸ κέν-

Εἰκ. 152. Τομὴ καὶ κατοψὶς τοῦ νεωτέρου τάφου 4 τοῦ ΝΑ τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν κειμένου.

τρον ἐρυθρὸν πηλοχρώματι κύκλον καὶ ἐν αὐτῷ ἀκτινοειδῶς πέντε ἐμπύεστα κοῖλα ἀνθήμια, οἷα τὰ *Ure Black glaze Pottery* 1913 πίν. XIII ἀριθ. 59, 16 ἄλλ' ἄνευ μίσχων, κείμενα δὲ περὶ κύκλον ἐπίσης ἔγκοιλον, ὡς εὐρίσκονται ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν (424 π. Χ. *Πρακτικά* 1911, 153 ἐξ. *Ure* ἔ. ἄ. σ. 32 ἐξ.).

Ὁ τάφος οὗτος, ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐμπύεστου κοσμήματος, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ προγενέστερος καὶ νεώτερος τοῦ πολυανδρίου· προγενέστερος μὲν διότι τὰ ἀγγεῖα τὰ φέροντα τοιαῦτα κοσμήματα ἦσαν μὲν γνωστὰ καὶ διαδεδομένα κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, προϋποθέτουσιν ὅμως ὅτι, διὰ νὰ διαδοθῶσιν οὕτω τότε, πρέπει νὰ εἶχον κατασκευασθῇ τὰ πρῶτα δοκίμια τοιοῦτου κόσμου δεκαετηρίδας τινὰς πρότερον· νεώτερα δὲ διότι μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα εὐρίσκονται τοιαῦτα κοσμήματα ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐν χρήσει. Καὶ διὰ μὲν τὴν Βοιωτίαν ὁ *Ure* ἔ. ἄ. 33, 35 περιορίζει τὰ ἔντυπα καλὰ κοσμήματα εἰς

Εἰκ. 153. Κύλιξ τοῦ τάφ. 4 τοῦ Κολωνακίου.

¹ Τοιοῦτοι, πιστεύω, ἦσαν καὶ οἱ παλαιότερον ἐν Τανάγρα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας ἀνασκαφέντες τάφοι. οὓς φέρει π. χ. ὁ *Winter Typenkatalog* I, σ. XIII ὡς ὀρυχθέντας ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει ἄνευ πλευρικῶν πλακῶν καὶ καλυμμάτων. Αἱ πατούραι δὲν εἶχον παρατηρηθῇ. Νῦν γινώσκωμεν τοιοῦτους τάφους ἐκ Ἑρεσῶνας (*Br. Sc. Ath.* 1907-8 σ. 226 ἐξ. *J. Hell. St.* 1909, 308 ἐξ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1912, σ. 102 ἐξ. καὶ 1915, 114. *Ure Black glaze pottery* 1913) καὶ ἐκ Τανάγρας (Παπαδάκης *Πρακτικά* 1911, 132 ἐξ. πρβλ. 1910, 156 ἐξ. Θηβῶν).

τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., ἐν ᾧ τὰ ἔχοντα ἐκπεφυλισμένον κόσμον κύκλων ἐξ ἐμπιέστων πλαγίων γραμμῶν κατάγει μέχρι τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας (338 π. Χ.). Ἐν ἄλλοις τόποις μακρὰν τῆς Βοιωτίας κειμένοις εὐρίσκονται ἀγγεῖα μετὰ κοσμημάτων ἐμπιέστων κατερχόμενα εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα καὶ ἔτι ὕστερον, ἀλλὰ τοιοῦτοι ἐπίγονοι τῆς τεχντροπίας ἐν ἀποκέντρους μέρεσι δὲν ἀλλοιοῦσι τὴν τεθεῖσαν διὰ τὴν Βοιωτίαν χρονολογίαν. Ὡστε ὁ τάφος οὗτος διὰ τὴν κύλικα δὲν δύναται νὰ εἴνε πολὺ παλαιότερος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οὔτε νὰ κατέλθῃ εἰς χρόνους νεωτέρους τῶν μέσων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.

Πλὴν τῆς κύλικος περιεῖχεν ὁ τάφος μικρὸν ἀγγεῖον τύπου ἀφθόνως εὑρεθέντος ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν (πρβλ. κατωτέρω τάφον 15 ἀριθ. 11), τέσσαρας πλαγγόνας καὶ φλοιοὺς ᾧων ὀρνίθων. Ταῦτα εἶνε λείψανα βεβαίως τροφῶν δοθεισῶν τῷ νεκρῷ κατὰ συνήθειαν παλαιὰν¹ πηγάζουσιν ἐκ τῶν περὶ μελλούσης ζωῆς δοξασιῶν τῶν ἀνθρώπων, καθ' ἃς βεβαίως δίδονται τοῖς νεκροῖς καὶ πάντα τὰ κτερίσματα. Ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν εὐρέθησαν μετ' ᾧων καὶ ὅσα πτηνοῦ, πιθανῶς ὀρνίθος.

Τῶν πλαγγόνων δύο μὲν ἔκειντο ὁμοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ νεκροῦ κατὰ τοὺς πόδας, δύο δὲ πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατὰ τὴν ὄσφυν καὶ τοὺς πόδας. Ἴδου ἡ περιγραφὴ αὐτῶν.

α) (εἰκ. 154, 2). Γυνὴ ὀρθία (ὑψ. ὀλ. 0.39) ἐπὶ βάσεως (ὑψ. 0.065), περιθεομένης ὑπὸ ἐρυθρῶν γραμμῶν, φοροῦσα πέπλον δώριον μετ' ἀποπτύγματος καθικνουμένου μέχρι τοῦ μέσου τῶν κνημῶν, πατοῦσα δὲ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ κουφίζουσα τὸν ἀριστερόν. Οἱ πόδες, γυμνοὶ τοὺς δακτύλους, ἔχουσιν ὑποκάτω παχέα καττύματα προσδεδεμένα βεβαίως δι' ἱμάντων καὶ συγκροτοῦντα σανδάλια. Ἡ δεξιὰ χεὶρ καθειμένη καὶ ἡ ἀριστερὰ ὑψωμένη μέχρι τοῦ ὁμωνύμου ὤμου κρατοῦσι ταινίαν διαγωνίως ἀνερχομένην κάτωθεν ἀπὸ τῶν δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἄνω. Ἡ κόμη, ἐρυθρὰ βεβαμμένη καὶ καθ' ὑπερβολὴν πλουσία, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ὅλη φυσικὴ, καλύπτει τὰ ὦτα καὶ σχηματίζει ὑπὲρ τὸ μέτωπον τρεῖς σειρὰς ἐλίκων, ὑπὲρ ἃς εἶνε πλόκαμος· φέρει δ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡ γυνὴ πόλον κεκοσμημένον διὰ πέντε ὀρθίων ἀναπλάστων ἀνθεμίων, ἅτινα εἶδομεν ἐμπιέστα ἐν τῇ κύλικι τοῦ τάφου καὶ ἅτινα διατηροῦνται ὡς ἀμελῶς γεγραμμένα κοσμήματα κυλίκων κατὰ τὸν μελανόμορφον τρόπον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦλάχιστον τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Βοιωτίᾳ (οὕτω ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ· πρβλ. καὶ Ure ἔ. ἄ. 24 ἐξ.).

¹ Πρβλ. *AE* 1910, σ. 207 σημ. 3 ἄνω σελ. 196, ἀλλὰ καὶ Pernice ἐν Gercke - Norden *Einl. in d. Alt.-Wiss.* II, 65. Dieterich *Mutter Erde* 103. Nilsson *Archiv f. Relig.* — W. 1908 σ. 530 ἐξ. Köchling *De coronarum vi atque usu* σ. 55. Pauly - Wissowa *R.-E.* λ. Heros 1142 ἐξ. *Maltin Jahrb.* 1914, 228 ἐξ.

Ὁ πόλος δὲν εἶνε σημεῖον, ὅτι ἡ γυνὴ εἶνε ἀναγκαίως θεὰ (Tiryns I, 68 ἐξ.)· ἐν Βοιωτίᾳ δὲ οὐ μόνον ἡ Ἀμφοττῶ (Rodewaldt Jahrb. d. Inst. 1913 σ. 320 ἐξ. πρβλ. Studniczka αὐτόθι 1911, 59 Rhomaios Athen. Mitt. 1914, 211), ἀλλὰ καὶ ἄλλαι θνηταὶ γυναῖκες φέρουσι πόλον, π. χ. εἰς τὸ θεσπικὸν ἀνάγλυφον Friedrichs-Wolters ἀριθ. 1126 = Rodewaldt ε. ἄ. 334 ἐξ. καὶ εἰς ἕτερον ἀνέκδοτον ἐπιτύμβιον τοῦ Ε' αἰῶνος συλλεχθὲν εἰς τὸ ἐν Θήβαις Μουσεῖον.

Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ πόλου κατέρχονται αἱ πτυχαὶ ἐπιδλήματος, οὕτινος μέρος συνεπτυγμένον δὲν φαίνεται μοι οὕσα ἡ ἀνωτέρω ὀρισθεῖσα ἐγκαρσία ταινία¹.

Ὁ δώριος πέπλος σχηματίζει κόλπον τόσον μακρόν, ὥστε μόνον νὰ καλύπτῃ τὴν ζώνην, τὸ δ' ἀπόπτυγμα κατέρχεται μέχρι τοῦ μέσου τῶν κνημῶν. Τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ἀποπτύγματος ἀναστρέφεται μέχρις ὑπεράνω τοῦ πόλου καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἄνω ὀρισθὲν ἐπίδλημα, ὃ εἶνε καταφανέστερον εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνέκδοτον ἐπιτύμβιον τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν. Τὸ μακρὸν τοῦτο ἀπόπτυγμα εἶνε συρμὸς βοιωτικὸς, μὴ ἀπαντῶν εἰς ἔργα ἄττικὰ ἢ ἄλλα (ἀλλ' ὄρα

¹ Τοιοῦτον ἐπίδλημα ὄρα καὶ παρὰ Friedrichs-Wolters ε. ἄ. καὶ Frickenhans Tiryns I σ. 58.

Περὶ τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς τοῦ ἐπιδλήματος καὶ τοῦ πόλου Poulsen Der Orient und die fröhe Kunst σ. 107, 179. Ὅτι ἀρχικῶς ὁ πόλος ἦτο κοινὸν ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ φόρημα, εἴτα δὲ μετεβιβάσθη καὶ εἰς τοὺς θεοὺς, μάλιστα τοὺς χθονίους, καὶ διετηρήθη ὡς στοιχεῖον τῆς γαμηλίου στολῆς μάλιστα εἰς τὰς μητρῶδεις (matronal) θεάς, καὶ ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος ἀνεπτύχθη εἰς τειχικὸν πόλον ἐκ τῆς ιδιότητος τῶν θεῶν τούτων νὰ προστατεύωσι τὰς πόλεις, ὄρα Dragendorf Rein. Mus 1896, 288, 294. Ὁ V. K. Müller Der Polos 1915 σποράδην, ἀναιρεῖ τὸν Dragendorf ἐρευνῶν τὴν ἐξ Ἀνατολῆς παράληψιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πόλου ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐξῆς. Ἀποδεικνύει δ' ὅτι ὁ πόλος ἐλείφθη ὡς στοιχεῖον τοῦ κόσμου τῶν θεῶν ἐκ τῶν θαυμαστῶν ἔργων τέχνης τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐδόθη εἰς τοὺς θεοὺς· κοινοὶ θνητοὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ δὲν ἐφόρουν πόλον πλὴν ἐν ἱεροτελεστίαις. Κυρίως θεαὶ ὑπακταὶ εἰς τὸν τύπον τῆς Μητρὸς Γῆς, χθόνιαι, ἐφόρουν αὐτόν, σπανίως δὲ ἄρρενες θεοί. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν νεκρῶν, τῶν «κρειττόνων» ἢ, ὡς ἐκαλοῦντο ἐν Βοιωτίᾳ, τῶν ἡρώων, μόνον γυναῖκες ἐφόρουν αὐτόν, ὡς π. χ. ἡ Ἀμφοττῶ. Καὶ αἱ νύμφαι ἐφόρουν ταπεινὸν πόλον, εἴτε στεφάνην ἢ ἀνευ ἱερᾶς σημασίας. Ἐν Ἀργεὶ Τεγέᾳ καὶ Βοιωτίᾳ ἀπὸ τοῦ 6' ἡμίσεως τοῦ Ζ' αἰῶνος δύνатаι τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ πόλου εἰς τὰς πλαγγόνας κυρίως. Εὐρέθησαν ὁμως ἐν Βοιωτικαῖς τάφοις καὶ ἰδίᾳ ἐργασμένοι πῆλινοι πόλοι κυλινδρικοί, ἀνοικτοὶ ἄνω καὶ κάτω, συνήθως ὑψηλοί, ἐστεμμένοι ἐπάνω περίξ δι' ἀνθέων καὶ καλύκων ῥόδων, ὧν εἰς — ἐπάνω ῥόα — ἐμπρός, οὗ μίσχος ἐλίσσεται εἰς σπειραν δισκόμορφον πολλάκις· ἄλλοτε προστίθενται περίξ καὶ ἄλλα δισκάρια ῥοδακώδη. Εἰς τὰς βοιωτικὰς πλαγγόνας, τὰς παλαιότερας, ὁ πόλος διὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς κατασκευῆς εἶνε διασδιάκριτος, εἰς τὰς ἑπειτα ὁμως, τὰς γνωστὰς ὑπὸ τὸ τυμβωρυχικὸν ὄνομα «παππάδες», αἵτινες κατέρχονται καὶ εἰς τὸν Ε' αἰῶνα, εἶνε σαφές. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἶνε γενικῶς ταπεινότερος (Ἀμφοττῶ) καὶ πιστεύεται ὡς βέβαιον, ὅτι τοιοῦτους πόλους καλεῖ ὁ Πausanias (1, 33, 3, 2, 17, 4) στεφάνους. Ἐνίοτε ταπεινοῦται τόσον πολὺ, ὥστε φαίνεται ἡ κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, ὅτε εἶνε ἡ ὡς στεφάνη ἢ ὡς διάδημα μηνοειδές, μὴ περιφερές, εἴτε ὡς ἄμπτυξ. Ἰδιάζων ἐν Βοιωτίᾳ εἶνε ὁ σχετικῶς ὑψηλὸς πόλος, ὁπισθεν τοῦ ὁποίου ἀνυψοῦται ὑψηλότερα πλάξ κατακόρυφος, ἥτις, ὡς ἐκ τῆς ἀνοργάνου συνδέσεως πρὸς τὸν κυρίως πόλον καὶ ἐκ τῆς συχνῆς ἀπουσίας αὐτῆς φαίνεται, εἶνε πρόσθετος. Τοιοῦτους πόλους ἔχομεν εἰς τὰς πλαγγόνας τῶν νεωτέρων τάφων τοῦ Κολωνακίου, ἐν αἷς ἡ περι ἡς ὁ λόγος.

καὶ κατωτέρω τάφον 20 ἀριθ. 42). Ὅμοια πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πλαγίων εὐρέθη καὶ ἐν τῷ 57 τάφῳ τῆς Ῥεϊτσῶνας (Μυκαλασσού), ἀναγομένην ὑπὸ τοῦ Ure (ἐ. δ. πίν. XI, 36 σελ. 23, 26, 43, 30) εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. Εἶνε δ' ὁ τύπος τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Ῥεϊτσῶνας ἀλλότριος πρὸς τὸν παρὰ Winter III, I σελ. 67, 1c, διότι δὲν ὑπάρχει (ἢ παρελείφθη;) τὸ ἀπόπτυγμα, ἡ δὲ

Εἰκ. 154. Πλαγρόνες τοῦ νεωτέρου τάφου 4 τοῦ Κολωνακίου.

κεφαλὴ σχηματίζεται τὰ ὑπὲρ τὸν πόλον ὡς αὐτ. ἐν σελ. 68, 4. Ἡ στολὴ τῶν κορῶν, τῶν ὁμοίων πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος, εἶνε, νομίζω, ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς (Ἀχαιῆς) Δήμητρος ἐν Athen. Mitt. 1901 πίν. VIII σελ. 147 ἐξ.

β) (εἰκ. 154, 3). Γυνὴ ὀρθία (ὑψ. 0.315) ἐπὶ βάσεως (ὑψ. 0.05), μικροτέρα τῆς προηγουμένης, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοία πρὸς αὐτήν. Διαφορὰν ἔχει μόνον, ὅτι τὸ ἐπίδωγμα δὲν ὑπερέχει τοῦ πόλου, ὁ πόλος δὲν ἔχει τὴν ὀπισθεν πλάκα

οὐδὲ τὰ ἀνάπλαστα ἀνθέμια, ἡ δὲ ἀριστερὰ χεὶρ κρατεῖ ἀνοικτὴν τετράγωνον πυξίδα, ἐξ ἧς κατέρχεται ἡ διαγώνιος ἡ ἐγκαρσία ταινία.

γ) Διαλελυμένη εἰς τεμάχια πλαγγῶν γυναικεία πολοφόρος, κουφίζουσα τὸν δεξιὸν πόδα καὶ ἔχουσα τὴν κόμην ἐπὶ τῶν ὠτων εἰς ἰσχυροὺς ὄγκους διηυθετημένην.

δ) (εἰκ. 154, 1). Νεανίας ἐπὶ βάσεως ἰστάμενος (0.21), κουφίζων τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ ἔχων τὴν κόμην καὶ τὸ σῶμα ἐρυθροθαφές, φορῶν δ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στεφάνην μνηοειδῆ. Ἡ δεξιὰ χεὶρ, γυμνὴ ὅλη, εἶνε καθευμένη κλειστή, ἡ δ' ἀριστερά, ἀνέχουσα ἐξηρημένον ἐκ τοῦ βραχίονος ἱμάτιον καὶ κεκαμμένη πρὸς τὸ στήθος, κρατεῖ ἀλεκρυόνα. Ὅμοιαν περίπου μικροτέραν καὶ καθαρωτέρας ἐργασίας πλαγγόνα εὗρον ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ, ἑτέρα δ' ὁμοιοτάτη εὗρέθη ὑπὸ τοῦ Burrows καὶ τοῦ Ure ἐν τῷ 34 τάφῳ τῆς Ῥεϊσιώνας (Ure ἔ. ἄ. πίν. XV (24) σ. 23, 26 ἔξ. 50 ἔξ.) ἀναγομένῳ εἰς τὸ β' ἡμῖς τοῦ Δ' αἰῶνος ἀρχόμενον. Πρβλ. Winter 183, 5.

Πᾶσαι αἱ ἄνω περιγραφεῖσαι πλαγγόνες εἶνε κοῖλαι καὶ εὐρέως ἀνοικταὶ ὀπισθεν καὶ ὑποκάτω (Winter ἔ. ἄ. σ. XIII). Ἀλείφονται διὰ λευκοῦ πρῶτον χρώματος (πρβλ. ἄνω σ. 67), ἐφ' οὗ ἐτέθησαν τὰ κυρίως διακοσμητικὰ χρώματα, ἅτινα ἐλάχιστα διετηρήθησαν.

Ἀναθεωροῦντες τὰ περὶ τῶν κτερισμάτων εἰρημένα, βλέπομεν, ὅτι ἡ κύλιξ ἔχει χαρακτῆρας (πρόσθετος ἐγκοίλους ζώνας ὑποκάτω τῆς κοιλίας παρὰ τὸν πόδα καὶ πρβλ. ἄνω σελ. 130), ἀνάγοντας αὐτὴν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου, τὸ ἕτερον ἀγγεῖον (πρβλ. κατωτέρω τάφον 19, ἀριθ. 11) εὗρέθη ἐκεῖ πανόμοιον, ἡ α' πλαγγὼν ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ β, καὶ πιθανῶς καὶ ἡ δ. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ὀλίγαι πλαγγόνες τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου εἶνε καθαρωτέρας ἐργασίας καὶ ἐμφανίζονται ὡς ἐπιμελῆ ἔργα οὐχὶ δὲ ὡς ἐμπορίου προϊόντα ἀμελῆ, δὲν ἔχουσι δὲ καὶ τὴν πομπώδη, βιοωτικὴν βεβαίως, κόμμωσιν καὶ τὸν πόλον, ἅτινα εἶνε συρμὸς ἄγνωστος εἰς τὸ πολυάνδριον, ἔνθα μόνον στεφάνην ταπεινὴν εὐρίσκομεν ἐπὶ τῆς κόμης, ὁ δὲ συρμὸς οὗτος καὶ αἱ νέαι τάσεις τῶν βιομηχάνων κοροπλάθων προϋποθέτουσι πάροδον χρόνου τινὸς πρὸς ἐξέλιξιν, πρέπει πρὸς χρονολογίαν τοῦ τάφου τούτου νὰ κατέλθωμεν εἰς τοὺς πρώτους τοῦλάχιστον χρόνους τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., ὁπότε διαδίδεται ἡ μίμησις τῶν ἔργων τοῦ φειδιακοῦ ἐργαστηρίου (πρβλ. τὴν Εἰρήνην τοῦ Κηφισοδότου), ἅτινα μιμοῦνται ἐν τῇ στάσει καὶ τῇ πτυχώσει καὶ οἱ ποιήσαντες, τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα.

Τάφος 5 (1910, Βα) εἰκ. 89, Τ 26. Ἐκεῖτο πρὸς Ν τοῦ προηγουμένου, ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (σελ. 194 ἔξ.). Διεύθυνσις ΑΔ. Ἐκα-

τέρωθεν αἱ μακραὶ πλευραὶ εἶχον πατούρας διὰ τὰ ξύλινα καλύμματα τοῦ τάφου. Κέραμοι περιέβαλλον τὸν νεκρόν: εἰς στρωτῆρ ὡς ὑπόστρωσις μήκους 0.92, πλάτους 0.40 εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, 0.42 εἰς τὸ ἕτερον. Ἐπ' αὐτοῦ ἦτο τὸ νεκρὸν παιδίον, οὗ τὰ ὀστέα εἶχον ἐξαφανισθῇ. Ἐκατέρωθεν ἀνὰ ἓνα στρωτῆρα, εἰς

Εἰκ. 155. Κτερίσματα τοῦ νεωτέρου τάφου 5 τοῦ Κολωνακίου.

ἐπάνω ὡς κάλυμμα καὶ ἀνὰ ἓνα ὀρθιον ὡς «κεφαλάρια» κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας. Ἐν ἀγγεῖον ἦτο ἐντὸς τῶν κεράμων, ἔξω δ' αὐτοῦ μεταξὺ τῶν πλευρικῶν κεράμων καὶ τῶν παρεῖων τοῦ τάφου ἕτερα τρία, πολλὰ πλαγγόνες καὶ ἓν σκεπάρνιον διπρόσωπον, ἴσως μὴ ἀνήκον εἰς τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου, ἀλλὰ τυχαίως πεσόν, πάντως δὲ σύγχρονον αὐτῷ. Προσέτι συνελέχθησαν ὦων φλοιοὶ

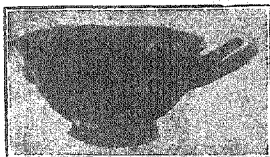
(πρβλ. ἄνω σ. 213), ἀπολεσθέντες δυστυχῶς ἔπειτα κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν πτερισμάτων, ὧν ἔπεται ὁ κατάλογος.

1 (εἰκ. 155, 4). Σιδηροῦν σκεπάριον μήκους 0.095, ἔχον ὀπὴν διαμέτρου 0.006. Διπλῆς χρήσεως ἐργαλεῖον: πρὸς κόψιν καὶ πρὸς λάξευσιν.

2-3 (εἰκ. 155, 7). Δύο σκυφίδια δίωτα (ὑψ. 0.04 καὶ 0.025) τοῦ λεγομένου «κορινθιακοῦ» τύπου (πρβλ. ἄνω σ. 210 καὶ Br. Sc. Ath. 1907-8 πίν. IX e Ure ἔ. ἄ. πίν. X, 3 σ. 36). Σχήμα εὐρέθῃ συγγενὲς ἐν τῷ πολυανδρῷ τῶν Θεσπιῶν μελαμβαφές καὶ φέρον περὶ τὸν πυθμένα ἔξω ἐν ἐρυθρᾷ ζώνῃ γραμμιάς ἀκτίνας.

4 (εἰκ. 155, 5). Χειροποίητον ἀγγεῖον κακόπλαστον μόνωτον, ἔχον τὰ χεῖλη συνεσταλμένα κωθωνοειδῶς ὕψους 0.02.

5 (εἰκ. 156). Κύλιξ μέλαινα πλὴν ἐρυθρᾶς ζώνης περὶ τὸν πόδα καὶ κύκλων ὁμοίων ὑπὸ τὸν πυθμένα. Τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα εἶνε γεῶδες πρόσθετον ἐπὶ τοῦ ὠχρεοῦθρου πηλοῦ (πρβλ. Körte Ath. Mitt. 1894, 346). Ὑψος 0.04, διάμετρος 0.08. Ἐντὸς εἰς τὸν πυθμένα τέσσαρα ἐμπέστα ἀνθήμια (δρα ἄνω σ. 212 ἔξ.). Αἱ λαβαὶ εἶνε κομφαὶ κατὰ μίμησιν χαλκῶν ἔργων, ὡς αἱ παρὰ Ure ἔ. ἄ. πίν. XII 24, 41. Ἀγγεῖα δὲ ἔχοντα τοιαύτας λαβὰς καὶ εἰς μεμακρυσμένης χώρας μέχρι καὶ τοῦ Παντικαπαίου εὐρεθέντα ἀνήχθησαν ὑπὸ διαφόρων (δρα Ure ἔ. ἄ. σ. 31 ἔξ.) εἰς ποικίλους χρόνους ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ Α' αἰῶνος π. Χ. κατὰ λόγον τῆς βραδείας διαδόσεως τοῦ τύπου ἢ εἶδους. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα ἀγγεῖον διὰ τὰ ἐμπέστα κοσμήματα δὲν εἶνε δυνατόν νά καταδιωσθῇ κατωτέρω τοῦ 350 π. Χ.

Εἰκ. 156. Κύλιξ τοῦ νεώτερου τάφου 5 τοῦ Κολωνάκιου.

5-6 (εἰκ. 155, 6). Δύο καθήμεναι γυναῖκες ἐπὶ θρόνων πρβλ. Winter 51, 8. Ὑψος 0.092.

7-8. Δύο γυναῖκες ὄρθιαι (ὑψ. 0.345, 0.35), οἷαι αἱ τοῦ τάφου 4 ἀριθ. α, ἀλλ' ἐκ τοῦ τύπου τῆς μικροτέρας ὑπ' ἀριθ. 6 μετὰ βάσεως ὅμως ὑψηλοτέρας καὶ ὑπερέχοντος ὑπὲρ τὸν ἀνθεματῶν πόλον τοῦ ἐπιβλήματος ὡς ἐν τῇ α.

9-12. Τρεῖς γυναῖκες ἐπὶ βάσεως ὄρθιαι, ὧν μία ἀρτία ὕψους 0.235. Κόμη καὶ πέπλος ἐρυθρά. Winter ἔ. ἄ. σ. 65, 4.

13-14. Δύο γυναῖκες ἐπὶ βάσεως ὄρθιαι ὕψους 0.25. Κόμη καὶ πέπλος ἐρυθρά. Winter ἔ. ἄ. 65, 3.

15 (εἰκ. 157, 3). Γυνὴ ἐπὶ βάσεως ὄρθια (ὑψ. 0.31) πεπλοφόρος, πολοφόρος, κρατοῦσα τῇ ὑψωμένῃ ἀριστερᾷ πυξίδα στρογγύλην καλυπτομένην ἐν μέρει ὑπὸ ἐπιβλήματος, οὗ πτυχὴν κρατεῖ ἡ δεξιὰ πρὸ τοῦ στήθους, οἶονεὶ ἐξέλκουσα

τὸ ὄλον ὕφασμα ἐκ τῆς πυξίδος. Ὁ δεξιὸς ποὺς κεκουφισμένος. Winter ξ. ἄ. σ. 67, 5 c, d.

16. Ἑλληνίης τὰ κάτω γυνὴ ὀρθία· πρβλ. Winter 67, 5, ἀλλ' ἡ δεξιὰ χεὶρ πρὸ τοῦ στήθους, ὥς εἰς τὴν προηγουμένην γυναῖκα.

17 (εἰκ. 155, 2). Γυνὴ ἐπὶ βάσεως ὀρθία (ὑψος 0.295), φοροῦσα δώριον πέπλον, ἄζωστος ἢ ὑπὸ τὸ ἀπόπτυγμα τοῦ πέπλου ἐζωσμένη. Ἡ κόμη πομπώ-

Εἰκ. 157. Πλαγγόνες τοῦ νεωτέρου τάφου Β τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

δης ἐρυθρά, ἐπὶ κορυφῆς πόλος, ὑπὲρ ὃν ἀναστρέφεται τὸ ὀπισθεν μέρος τοῦ ἀποπτύγματος· τοῦτο, φέρον ἵχνη ἐρυθροῦ χρώματος καὶ καλύπτει ἔμπρὸς τὸν βραχίονα τῆς καθειμένης δεξιᾶς χειρός, ἀνέρχεται πρὸς τὴν ἀριστερὰν μασχάλην. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ κρατεῖ μακρὰν τοῦ στήθους συνεπτυγμένην ἄκραν τοῦ ἰδιορρυθμῶς διατεθειμένου καὶ ἐπιβεβλημένου ἀποπτύγματος. Περὶ τὸν ποδό-
γυρον τοῦ πέπλου εὐρὺ κροκωτὸν κράσπεδον. Περὶ τὴν βάσιν ζῶναι ἐρυθραί.

Ὁ τύπος, διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ προαγγέλλων γενικῶς τὰς κομψὰς ταναγραίας κόρας, προσεγγίζει πρὸς τὸν παρὰ Winter ε. ἄ. 68, 6 καὶ ἐτὶ μᾶλλον πρὸς τὸν 68, 7, οὗ τὸ παράλληλον τῆς μεγαλοτεχνίας ἔργον εὔρηται ἐπὶ τῆς βοιωτικῆς στήλης τῆς ἱερείας Πολυξένας τοῦ Βερολινίου Μουσείου. Εἰς τὰ περὶ αὐτῆς εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Rodenwaldt *Jahrb. d. Inst.* 1913 σ. 322 ἐξ. οὐδὲν ἄλλο ἔχω νὰ προσθέσω ἢ ὅτι δὲν εὗρισκω αὐτὴν ὅσον αὐτὸς παλαιὰν (ὅρα τὰ περὶ τῆς κομμώσεως ἄνω σ. 216 εἰρημένα μοι) καὶ ὅτι, ὡς δεικνύει ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος πλαγγών, ἡ Πολυξένα δὲν εἶνε ἐνδεδυμένη κατὰ τὸν ἰδιόρρυθμον τρόπον, καθ' ὃν ὑποθέτει ὁ Rodenwaldt ἐνδεδυμένην τὴν θεάν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ Πολυξένα καὶ ἡ θεά — ἂν καὶ αὕτη ἦτο ὁμοίως ἐνδεδυμένη — ἀκολουθοῦσι συρμὸν βοιωτικὸν ἰσχύοντα κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ., ποικίλλοντα δὲ κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ δωρίου πέπλου καὶ τοῦ ἀποπτύγματος, ὡς δεικνύουσι τὰ σύγχρονα πηλοῦ ἢ μαρμάρου πλαστικὰ ἔργα.

18 (εἰκ. 157, 2). Γυνὴ ἐπὶ βάσεως ὀρθία (ὑψ. 0.415), τύπου ἀγαματώδους φειδιακοῦ, φοροῦσα πόλον, δώριον πέπλον μετὰ κόλπου μακροτέρου εἰς τὰ πλάγια. Ἡ ἐρυθρὰ κόμη πσιμπώδης, διακρίνουσα κατὰ τὰ ὠτα τὸν ὄγκον διὰ πλατείας ταινίας. Ἡ δεξιὰ χεὶρ πρὸ τοῦ στήθους, ἡ ἀριστερὰ κρατεῖ χῆνα. Ὁ δεξιὸς ποὺς κοῦφος. Πρβλ. Winter ε. ἄ. 65, 5.

19 (εἰκ. 157, 1). Γυνὴ ἐπὶ βάσεως ὀρθία (ὑψ. 0.355) Winter ε. ἄ. 68, 4. Κρατεῖ τῇ ἀριστερᾷ στέμμα (ὅρα Hock Gr. Weihegebr. 38, 3. J. Pley De lanae in antiquorum ritibus usu σ. 7) ἐξ ἐκείνων, δι' ὧν κατεσκευάζετο καὶ τὸ δικτυῶδες ἀγρηνόν, ὃ περιεβάλλοντο ἢ ἄλλως περιῆπτον ἑαυτοῖς μάντις ἢ ἱερεῖς ἢ ἄνθρωποι θύοντες ἢ δεόμενοι καὶ δι' οὗ ἐκόσμων τοὺς ὀμφαλοὺς ἢ βαιτύλους ἢ θύματα ἢ βουκράνια, ἀγάλματα κ. ἄ. J. Harrison *BCH* 1900, 254 ἐξ. Δραγούμης *Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ.* 1902 σ. 329 ἐξ. Pley ε. ἄ. 30-32, 50 ἐξ., 54, 70.

Συνελέχθησαν προσέτι τὰ τεμάχια πολλῶν ἐτέρων διαλελυμένων εὐρεθεισῶν πλαγγόνων, ὧν ἡ ἀνασυγκρότησις δὲν κατέστη δυνατή.

Ὁ τάφος οὗτος διὰ τὰ ἐμπύιστα κοσμήματα τῆς κύλικος ἀριθ. 5 καὶ τὰς μετὰ πομπώδους κόμης πλαγγόνας (πρβλ. ἄνω σ. 216) πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.

Τάφος 6 (1910, Γ). Καὶ ὁ τάφος οὗτος ἔκειτο ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (σ. 194 ἐξ. εἰκ. 89, T 26) ἐγγύτατα (0.50) πρὸς δυσμὰς τοῦ προηγουμένου. Διεύθυνσις BN. Μῆκος 0.93, πλάτος 0.83 μετὰ τῆς δυτικῆς πατούρας, τῆς ἀνατολικῆς μὴ ἐξακριβωθείσης ἕνεκα τῆς μαλακότητος τῶν

χωμάτων τοῦ δρόμου. Ὁ νεκρὸς ἦτο κεκαυμένος ἐπὶ τόπου¹. Κτερίσματα ὑπῆρχον ἐντός, πλὴν ἐστρεβλωμένων ὑπὸ τοῦ πυρὸς τεμαχίων χαλκῆς στεγγίδος καὶ θαλασσίου κογχυλίου, τὰ ἐξῆς:

1 (εἰκ. 158, 1). Ταπεινὸν μικρὸν πινάκιον (ὑψ. 0.025, διαμ. 0.08) ἄωτον μελαμβαφὲς μετὰ δακτυλιοειδοῦς βάσεως. Ὅμοια εὐρέθησαν ἐν τῷ θεσπικῷ πολυ-

Εἰκ. 158. Κτερίσματα τοῦ νεωτέρου τάφου 6 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

ανδρίῳ, ἐν τῷ 59 τάφῳ τῆς Ῥεϊτσῶνας (α' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.) καὶ ἐν Καμείρῳ (πρὸ τοῦ 408 π. Χ. *Ure Black glaze pottery* πίν. XII, σελ. 46 ἀριθ. 4 καὶ σελ. 22 ἐξ. καὶ 30).

¹ Ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς* 1910 σ. 157-8 ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐκάησαν ἀλλαχοῦ καὶ μετηνέχθησαν εἰς τοὺς τάφους ἐπειτα. Κυρίως ἡ γνώμη αὕτη ἐξήχθη ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ὑπ' ἀριθ. 11 τάφου (ὅρα κατωτ.). Ἡ παρουσία μεγάλων ἀνθρώκων ἐν πᾶσι τοῖς κεκαυμένοις τάφοις τοῖς περιγραφομένοις ἐνταῦθα δεικνύει, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶνε πεπλανημένη. Αἱ κάλπιδες αἱ περιέχουσαι ὅστ' κεκαυμένων νεκρῶν οὐδέποτε ἔχουσι τοιοῦτους ἀνθρώκας ὅμοιους.

2 (εἰκ. 158, 9). Σκύφος μελαμβαφῆς δίωτος (τὸ ἕτερον οὐς λείπει), ὕψους 0.032, διαμέτρου 0.069. Ὑπὸ τὸν πυθμένα κύκλοι. Ὅμοια ἀγγεῖα εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ καὶ ἐν τῷ 33 τάφῳ τῆς Ῥεῖτσῶνας (ἀρχόμενον 6' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. *Ure* ἔ. ἄ. πίν. XVI, 4, 24, σελ. 23, 26).

3 (εἰκ. 158, 8). Σκύφος βαθύς ὕψους 0.05, διαμέτρου 0.05, μελαμβαφῆς (καστανοῦν γάνωμα πρὸς κατωτ. τάφον 11)¹ πλήν ταινίας παρὰ τὸν πόδα φερούσης γραμμικῆς ἀκτῖνας. Ὅμοια καὶ ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ (πρὸς ἄνω σ. 218 τάφον 5 ἀριθ. 2-3).

4 (εἰκ. 158, 4). Πυξίς μόνωτος μελαμβαφῆς, μετὰ πώματος. Ὑψος 0.07 (μετὰ τοῦ πώματος 0.11), διάμετρος 0.093. Ἡ λαβὴ ὡς τῶν καθόνων ὀριζον-

τία μετὰ τῆς ἐκατέρωθεν προβολῆς. Περὶ τὰ χεῖλη τῆς πυξίδος καὶ τοῦ πώματος ζῶναι ἐγκοίλοι. Κοιλότης ἐπὶ τοῦ κομβίου τοῦ πώματος, ἐφ' οὗ τοῦτο δύναται νὰ σταθῇ ὡς κύλιξ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς «πῶμα», ποτήριον (πρὸς *Arch. Jahrb.* 1888, 348 σημ. *An. Br. Sc. Athens* 1902-3 σ. 341). Ὅμοια πυξίς μετὰ πώματος εὐρέθη ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ.

5. Βοῦς πήλινος μήκους 0.07, ὕψους 0.04. Ὅμοια γνωστὰ ἐκ τοῦ Καθ(ε)ριείου καὶ ἄλλοθεν (εἰκ. 158, 6)².

6. Χοῖρος πήλινος μήκους 0.075, ὕψους 0.055. Ὅμοιοι γνωστοὶ ἐκ τοῦ Καθ(ε)ριείου καὶ ἄλλοθεν (εἰκ. 158, 5).

7 (εἰκ. 155, 3). Νεανίας ἐπὶ βάσεως ὀρθῆς ὕψους 0.227 (*Winter I* σ. 183, 4 τοῦ Καθ(ε)ριείου) κρατῶν τῇ ἀριστερᾷ ἀλεκτρύονα.

8 (εἰκ. 158, 3). Παραπλήσιος νεανίας ὕψους 0.30. *Winter* 183, 5 β.

9 (εἰκ. 158, 2). Παραπλήσιον, ὕψους 0.33. *Winter* 183, 3 A-C.

10 (εἰκ. 159). Τὸ ἄνω μέρος νεανίου μέχρι μέρους τοῦ στήθους. Κόμη πλούσια, στεφάνη μνηοειδῆς καὶ στέφανος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ἐπὶ τῶν ὤμων ἱμάτιον ἐν τῇ ἄριστερᾷ ἀλεκτρύονα. Ὑψος 0.18. *Winter I*, 181, 5.

¹ Περὶ τῆς συστάσεως τοῦ γανώματος (glaze) τῶν ἐλληνικῶν ἀγγείων, δὲ συνήθως καλεῖται βερνίκιον, ὅρα τὰς χυμεινικὰς ἀναλύσεις τοῦ *Tonks Amer. Journ. of Archeol.* 1908 σ. 417 ἔξ.

² Ἡ ἐπεξεργασία τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνης τῶν ἀντικειμένων τούτων ἐδραψή πως τὸ περίγραμμα αὐτῶν.

Εἰκ. 159. Ἄνω τμήμα πήλινου νεανίου τοῦ νεωτέρου τάφου 6 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

11 (εἰκ. 158, 7, καὶ εἰκ. 160). Παις γυμνός, φορῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑψηλὴν αἰγυπτιαζούσαν «τιάραν» καὶ ἱππεύων ἐπὶ τράγου, οὗ τὸ κέρας κρατεῖ ἡ δεξιὰ. Ὑψος 0.115. Ὅμοιον ἐκ Βοιωτίας προερχόμενον ἔργον ἀπόκειται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἐν Ἀθήναις ὑπ' ἀρ. 5630.

Παρὰ Winter ἄγνωστος ὁ τύπος.

Καὶ ὁ τάφος οὗτος εἶνε τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων, ὧν καὶ οἱ προηγούμενοι δύο.

Τάφος 7 (1910, Δ). Εἵπομεν, ὅτι ὁ προηγούμενος τάφος εἶνε πρὸς Δ τοῦ 5 (Βα) ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (εἰκ. 89, Τ 26)· ὁ τάφος 7 εἶνε πρὸς Α τοῦ 5, κεκαυμένος καὶ οὗτος· εἶχε δὲ τόσον ἀκανόνιστον σχῆμα καὶ ἐξετείνετο ἐπὶ τόσον μικροῦ χώρου, ὥστε ἐσχημάτισα τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἄλλοι δύο τάφοι κείμενοι πρὸς Α αὐτοῦ, προφανῶς νεώτεροι, κατέστρεψαν μέγα μέρος αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἀθίκτῳ μέρει εὐρέθη βελόνη μήκους 0.086 καὶ τρία ἀγγεῖα:

1 (εἰκ. 161, 2). Σκύφος μελαμβαφῆς μόνωτος ὕψους 0.047, διαμ. 0.095. Ἡ λαβὴ ὀριζοντία, παρὰ τὸ χεῖλος. Ὅμοιοι εὐρέθησαν ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ καὶ διαφέρουσι τῆς ὁμάδος τοῦ τάφου 6 ἀριθ. 2 κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὧτων καὶ τὴν τομὴν τῶν χειλέων, ἥτις ἐκεῖ εἶνε ὀξεῖα, ἐν ᾧ ἐνταῦθα εἶνε ἀμβλεῖα ἢ ἐπίπεδος.

2 (εἰκ. 161, 1). Κυάθιον ἄωτον μελαμβαφές, ὕψους 0.025, διαμέτρου 0.046 εἰς τὰ χεῖλη, 0.058 εἰς τὸν πυθμένα. Τὸ ἀγγεῖον δύναται νὰ ὀνομασθῇ δικαιοτέρον salt-cellar, ἀλατοθήκη, ἢ τὰ παρὰ Ure ἔ. ἄ. σ. 30· ὄρα καὶ ἄνω σ. 21 σημ.

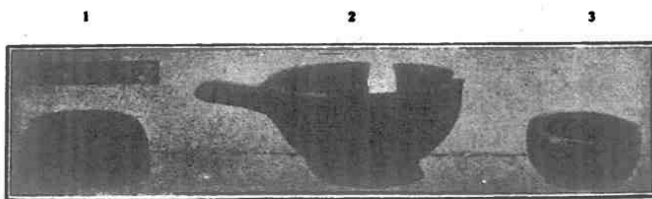
3 (εἰκ. 161, 3). Μελαμβαφές ἄωτον παραπλήσιον ἀγγεῖον, ἀλλὰ μετὰ συ-

Εἰκ. 160. Πηλίνη πλαγγὼν τοῦ νεωτέρου τάφου 6 τοῦ Κολωνακίου (= Εἰκ. 158, 7).

στελλομένου πυθμένος ὕψος 0.023 - 0.028, διάμετρος 0.05. Ὅμοιον εὑρέθη ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ.

Ὁ τάφος, καθ' ὃ δεικνύει γνωρίσματα, προσεγγίζει πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου καὶ εἴνε, φαίνεται, κατὰ τι παλαιότερος τῶν προηγουμέ-

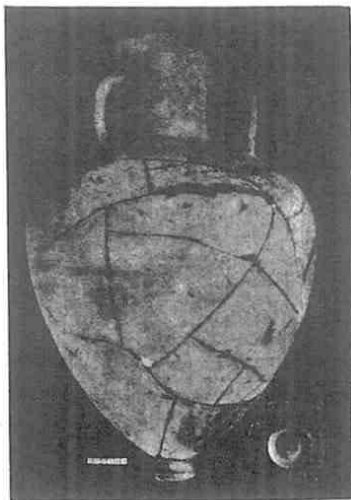

Εἰκ. 161. Ἀγγεῖα πηλῖνα τοῦ νεωτέρου τάφου 7 τοῦ Κολωνακίου Θεσπών.

νων τριῶν, ὥστε, ἐν ᾧ ἀποτελεῖ μίαν μετ' αὐτῶν ὁμάδα, εἶχεν ὁμως λησμονηθῇ πως, ὅτε ὠρύχθησαν οἱ ἐπόμενοι δύο, οἵτινες ἐβλῶσαν αὐτόν.

Τάφος 8 (1910, Ε). Καὶ οὗτος ἔκειτο ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (εἰκ. 89, Τ 26) ἐνδότατα τῶν προηγουμένων δύο καὶ τοῦ ἐπομένου. Εἶχε τὰ τοιχώματα ἐσχηματισμένα διὰ λίθων ὀρθίων καὶ ἐκαλύπτετο διὰ τριῶν πλακῶν τιτανολίθου ὑποκυάνου, ἦτο δ' ἐστρωμένος διὰ σχιδάκων λεπτῶν ὁμοίου λίθου. Διεύθυνσις ΑΔ. Μῆκος 1.86, πλάτος 0.45, βάθος 0.52. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον. Μόνος εἰς δακτύλιος χαλκοῦς εἶχε δοθῇ τῷ νεκρῷ.

Τάφος 9 (1910, Β). Οὗτος ἔκειτο πυκνῶς μετὰ τὸν τάφον 8 καὶ τοῦ 7 (εἰκ. 89, Τ 26). Ἀποτελεῖ δ' αὐτὸν ἀγγεῖον (εἰκ. 162) ἀγραφον μέγα (ὕψ. 0.70) ὀξυπύθμενον δίωτον (ἀμφορεὺς πρὸς Ἀρχ. Anz. 1914 σ. 282 εἰκ. 1046) κεκλιμένον πρὸς Β, συντετριμένον τὴν κοιλίαν ἐπὶ τοῦ χεῖλους ἐγγάρακτον Α. Μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ πινάκιον ὕψους 0.042, διαμέτρου 0.148, μελαμβαφές ἐντός, ῥαβδωτὸν κυκλικῶς ἔξω (πρὸς Παπαδάκιν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1914 σ. 129 καὶ εἰκ. 86). Τοῦτο ἦτο πῶμα τοῦ ἀμφορέως καὶ προσαρμόζει εἰς τὸ στόμιον αὐτοῦ ὑπτίως τιθέ-

Εἰκ. 162. Ἀμφορεὺς καὶ τὸ πῶμα αὐτοῦ ἦσαν τάφος μικροῦ παιδίου, δ' ὑπ' ἀριθ. 9 τοῦ Κολωνακίου.

μενον, ἀλλ' εἶνε κυρίως ἀνεξάρτητον σκεῦος (πρβλ. τάφον 6 ἀριθ. 4 σελ. 222). Τὸ ὅλον ἦτο τάφος νηπίου ταφέντος ἄνευ κτερισμάτων (πρβλ. Πλούτ. *παρὰ μνηθ. εἰς τὴν ἑαυτοῦ γυν.* 11). Λείψανα ὁσίων δὲν εὐρέθησαν¹.

Ὁ τάφος οὗτος ἀσφαλῶς ἔβλαψε τὸν κεκαυμένον 7, οὗ πρῆπει νὰ εἶνε νεώτερος.

Οἱ τάφοι 5-9 ἔκειντο κατὰ τάνωτέρω ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 (σελ. 194 ἐξ.) ἐν σειρᾷ ἀπὸ Α πρὸς Δ τοιαύδε: 8, 9, 7, 5, 6, πρὸς βορρᾶν δ' ἐξω τοῦ δρόμου πλησίον ὁ 4.

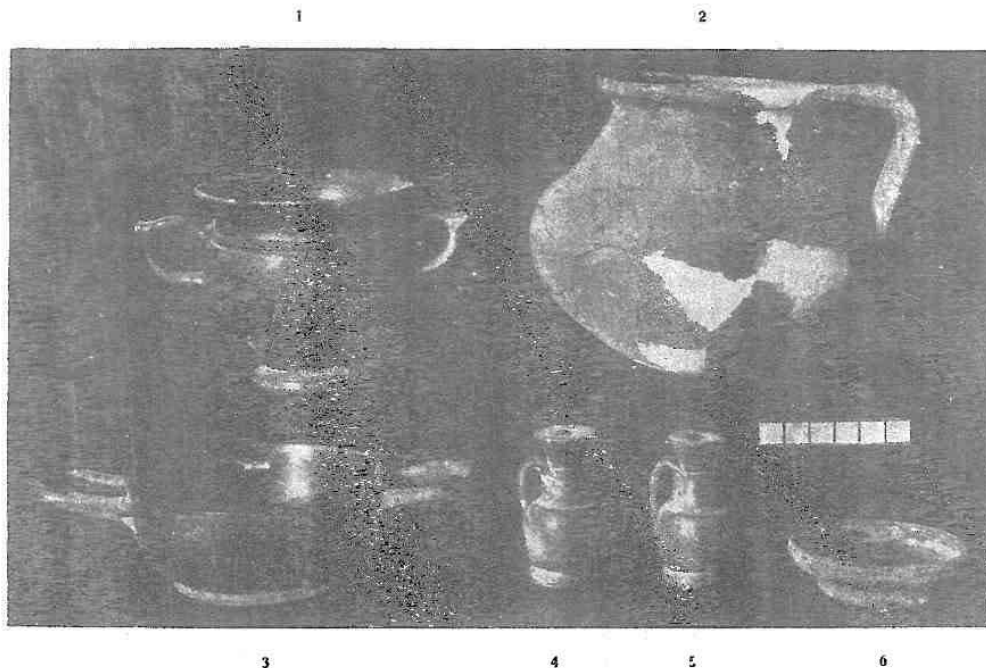
Τάφος 10 (1910, Θ) εἰκ. 89, T 25. Οὗτος ἔκειτο κατὰ τὴν δεξιάν (νοτίαν) πλευρὰν τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 25 (σελ. 187 ἐξ.), ὥστε μέρος μὲν αὐτοῦ ἦτο ἐν τῷ δρόμῳ, μέρος δ' ἔτεμνε τὴν νοτίαν παρεῖαν αὐτοῦ. Διεύθυνσις ΑΔ. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Α ἄκρον. Κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς σχηματίζονται πατοῦραι πλάτους 0.10-0.13. Μῆκος τοῦ τάφου 1.92, πλάτος 0.58, βάθος 0.35 (πόδες) — 0.42 (κεφαλὴ)· βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.40-1.90 (τὸ δάπεδον ταπεινοῦται πρὸς Δ). Ἐν τῷ λαξεύματι ἦτο ὁ νεκρός, περιβεβλημένος ὑπὸ κεράμων ὡς ὁ τοῦ τάφου 4 (σελ. 212). Ἐντὸς τῶν κεράμων ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ νεκροῦ δύο ληκύθια (ἀριθ. 1-2), ἐξω ἐπὶ τῶν κεράμων κατὰ τὸν ἀριστερὸν μὲν πόδα τὰ λοιπὰ ἀγγεῖα, κατὰ δὲ τὴν δεξιάν χεῖρα φλοιοὶ ὧν, ἀπολεσθέντες εἶτα ἐν τῷ Μουσείῳ κατὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συγκόλλησιν τῶν κτερισμάτων, ὧν ἔπεται ὁ κατάλογος.

1-2 (εἰκ. 163, 4-5). Δύο ληκύθια μελαμβαφῇ, ὕψους 0.059-0.06. Ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν εὐρέθησαν παραπλήσια ἀλλὰ μετὰ κοιλίας διωγκομένης ἔτι μᾶλλον καὶ τοῦ παρὰ Ure ἔ. ἄ. πίν. XV τάφ. 34, 1. Χρῶμα κακὸν καὶ ὀλίγον λαμπρόν.

3 (εἰκ. 163, 6). «Ἀλατοθήκη» μελαμβαφῆς, ὕψους 0.02, διαμέτρου 0.068. Ὅμοίαν εἶδομεν ἐν τῷ τάφῳ 6 ἀριθ. 1 (σελ. 221).

¹ Ὅμοιοι τάφοι παλαιοὶ παιδίων εὐρέθησαν πολλαχοῦ (πρβλ. προχείρως Burrows and Ure *Apn Br. Sc. Ath.* 1907-8 σ. 242· Εὐαγγελίδην *ΔΕ* 1912, 128, Πελεκίδην *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 18 ἐξ., ἄρα καὶ Bulle *Orchomenos* σ. 68). Ὁ δὲ Wilamowitz (*Staat und Gesell.* 35) παρατηρῶν, ὅτι τὸ θῆλυ γένος πάντοτε κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους «διετηρεῖτο» ἐν μειονότητι, πιστεύει, ὅτι τοῦτο ἐγένετο τεχνητῶς, καὶ μνημονεύων, ὅτι ἐν Γέλα ἐκ 337 τάφων ἀνθρώπων πάσης ἡλικίας οἱ 233 ἦσαν παίδων ἢ νηπίων ἐν ἀγγείῳ (*Orsi Monum. ant.* 1906, 242 ἐξ.), συνάγει, ὅτι πολλὰ τούτων τῶν νηπίων ἐτίθεντο ἐπίτηδες ἐκποδῶν. Ἀλλὰ καλὸν εἶνε νὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ νῦν ὁ ἄρρη πλῆθυσμός ἐν Ἑλλάδι ὑπερτερεῖ τοῦ θήλεος καὶ ὅτι τὰ ἐπιδημικὰ νοσήματα, ἅτινα θερίζουσι συνήθως τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, ὁσάκις πάλαι *ἐνέπιπτον* (πρβλ. *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1908, 177), ἦσαν ἀπροσμάχητα ὑπὸ τῆς τότε ἰατρικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἀνασκαφὴ τμήματος νεκροταφείου παρὰ τὸ Φάληρον τῷ 1916 (*Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 13 ἐξ.) ἐν 87 τάφοις ἀπέδειξε τοὺς 47 παιδικούς διὰ μεγάλου ἀγγείου ἐσχηματισμένους· ἡ ἀναλογία δὲν εἶνε, νομίζω, μεγάλη, λογιζομένου τοῦ πολυαριθμοῦ τῶν νηπίων ἢ παιδίων καὶ τῆς μεγάλης θνησιμότητος αὐτῶν. — Ὅτι καὶ ἐκθέσεις βρεφῶν ἐγίνοντο «ἐν ὀστράκῳ» λέγει ὁ Ἀριστοφ. *βάτρ.* 1190 πρβλ. Wilamowitz *Sitz. Ber. d. Berl. Ak.* 1903, 440.

4 (εἰκ. 163, 3). Σκύφος ταπεινὸς δίωτος μελαμβαφῆς ὕψους 0.044, διαμέτρου 0.098. Ὅμοιοι εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ. Ἐντὸς ἐπὶ τοῦ πυθμένος τρία ἐμπέστα ἀνθήμια ἀκτινοειδῶς διατεθειμένα ἐγγύτατα ἀλλήλων, πέριξ δὲ περαιτέρω κύκλος συγκροτούμενος ὑπὸ τριῶν σειρῶν πλαγίων παραλλήλων γραμμῶν. Ἐρρήθη ἄνω σελ. 212 ἐξ., ὅτι τοιοῦτον κακῶς ἐμπέστον κόσμημα ἐν Βοιωτίᾳ καταβιβάζεται μέχρι τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας τὸ πολὺ. Τὸ κόσμημα ὁμῶς τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἀγγείου εἶνε ἐπιμελὲς καὶ κομψόν, ὥστε

Εἰκ. 163. Ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου τάφου 10 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος. Καὶ τὸ σχῆμα δὲ τοῦ ἀγγείου εὐρεθὲν ἐν τῷ 30 τάφῳ τῆς Πειτσώνας ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ Ure (ε. ἄ. σ. 30 πίν. XVII, 11) ὡς ἐμφανιζόμενον πρὸ τοῦ 350 καὶ ὑπάρχον μέχρι που μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον (till after that date).

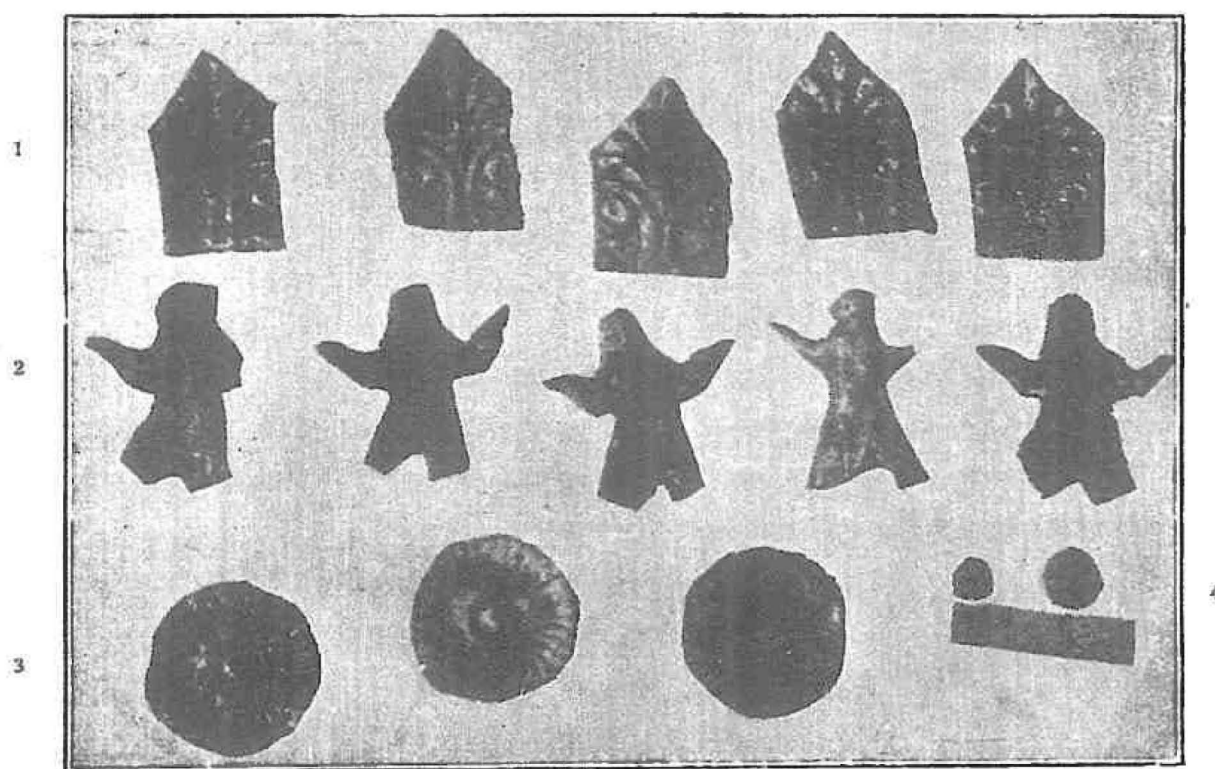
5 (εἰκ. 163, 1). Σκύφος βαθύς ὕψους 0.085, διαμέτρου 0.09, δίωτος, μελαμβαφῆς. Αἱ λαβαὶ κάθετοι ὡς αἱ τῶν παρὰ Ure ε. ἄ. πίν. XV, 31, XVI, 48 καὶ XVII, 21 ἀγγείων, ἀλλὰ ταπεινότερον ὑπὸ τὰ χεῖλη κείμεναι καὶ τὸ ὅλον δὲ ἀγγεῖον εἶνε ῥαδινώτερον.

6 (εἰκ. 163, 2). Χύτρα μόνωτος ἄχρους, πηλοῦ γεώδους ἐρυθροῦ ἀκαθάρτου σχετικῶς, ὕψους 0.125. Ὁ πυθμὴν στρογγύλος ὑποκάτω καὶ ἀπέναντι τῆς

Η' Νεώτερος τάφος

λαβῆς ἔξω καύσεως ἵχνη μέλανα. Εἶνε
καὶ φαίνεται, ὅτι ἐτέθη διὰ τὸν αὐτὸν
(πρὸβλ. ἄνω σ. 129, 196, 213). Πάντως
δύναται νὰ ἔχη σημασίαν διάφορον α
δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς αὐτὴν
νεγκον πολλοὶ καὶ τελευταῖον ὁ Pouls
γελίδην *AE* 1912, 129). Δὲν γνωρίζο
γετο χύτρα. Νομίζω συζητήσιμον μόν
σκόμενα κτερίσματα δὲν κατετίθεντο
κατὰ τοὺς περιοδικοὺς ἐναγισμοὺς ε
εἶνε αἱ κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιφοραί, ὡς
(*Πρακτικὰ* 1911, σ. 158, 161 πρὸβλ. *Pe*
'Ἄλλ' ἐκεῖ τὰ προσφερόμενα κτερίσμα
χον τοὺς νεκρούς, ἐν ᾧ ἐνταῦθα κεῖν
δὴ καὶ ἐν τῇ στενωπῷ τῇ σχηματίζοι
καὶ τῶν πρὸς τὸν μακρὸν ἄξονα αὐτοῦ

ἐπὶ ὁμοίων κοσμημάτων, ὀλιγώτερον βεβλαμμένων ὑπὸ τοῦ πυρός, εὔρεν ὁ Παππαδάκης ἐν τάφῳ τῶν Θηβῶν ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα λεωφόρῳ, μετὰ πλαγγόνων οἷαι ἢ τοῦ τάφου 6 (σελ. 222) ἀριθ. 10 καὶ Winter ἔ. ἄ. I, 67, 6. Τὴν χρῆσιν τῶν κοσμημάτων τούτων ἀγνοῶ· ἐπειδὴ δὲ ὑπέθεσα κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνασκαφῆς, ὅτι ταῦτα ἐκόσμου τὴν ξυλίνην λάρνακα, ἐν ᾗ ἀποτεθειμένος θὰ ἐκάη ὁ νεκρὸς, εὐρέθησαν δὲ πάντα εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τάφου, ἐν ᾧ κατὰ τὴν τότε γνώμην μου ἔδει νὰ εἶνε κατεσκευασμένα πανταχοῦ τοῦ τάφου, διὰ τοῦτο

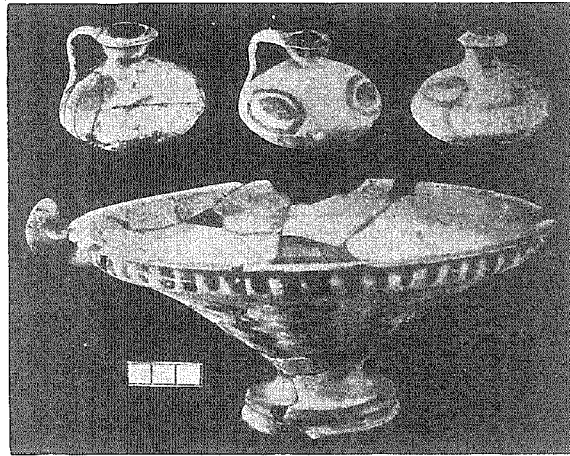
Εἰκ. 164. Πήλινα κοσμήματα ἐκ τοῦ κεκαυμένου νεωτέρου τάφου 11 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

ἐδέχθην, ὅτι ὁ νεκρὸς ἐκάη ἀλλαχοῦ καὶ ἔπειτα συλλεχθέντα τὰ ὅστις μετὰ τῶν ἐσθεςμένων ἀνθρώπων καὶ τῶν κοσμημάτων ἐτέθησαν εἰς τὸν τάφον. Ἄλλ' εἶπον ἤδη (ἀνωτ. σ. 221), ὅτι ἡ γνώμη μου ἐκείνη εἶνε πεπλανημένη.

2-4 (εἰκ. 165, 1). Τρία ἀρυθαλλοειδῆ μικρὰ ἀγγεῖα μόνωτα (τοῦ ἐνὸς λείπει ἢ λαβὴ) ὕψους 0.045 μετὰ στομίῳ ἀκατασκευῶν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας τρεῖς ἐπιμήκεις ὀφθαλμοὶ διὰ μέλανος χρώματος κατὰ τὸν μελανόμορφον τρόπον ἐπὶ τοῦ πηλοῦ γεγραμμένοι.

5 (εἰκ. 165, 2). Κύλιξ ὕψους 0.09, διαμέτρου 0.20, δίωτος (ἢ ἐτέρα λαβὴ λείπει), φέρουσα ἔνδον μὲν πλατὺν κύκλον περὶ τὸ κέντρον καὶ περὶ τὰ χεῖλη βεβαμμένα διὰ χρώματος μέλανος, ἔξω δὲ περὶ τὰ χεῖλη διὰ χρώματος ἐρυθροποῦ ἰδιοτύπου (κυρίως καστανοῦ, πρβλ. ἄνω τάφον 6 ἀριθ. 3) βραχείας καθέ-

τους γραμμὰς διὰ παχέος χρωστῆρος, κατωτέρω μέχρις ζώνης ὑπὲρ τὴν βάσιν ἀμελεῖς ὀφιοειδεῖς γραμμὰς καὶ ὑφ' ἑκατέραν λαβὴν φύλλον μέγα καρδιόμορφον. Αἱ ὀφιοειδεῖς γραμμαὶ ὑπομνησκουσι τὴν κύλικα τοῦ τάφου 33 τῆς 'Ρεϊτσώνας, ὃν ὁ Ure (ξ. ἄ. πίν. XVI σ. 23, 26) τάσσει εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. ἀρχόμενον. Παρομοίας ἀμελεῖς γραμμὰς φέρει ἔξω σκύφος δίδωτος, εὐρεθεὶς ὑπὸ τοῦ Παπαδάκι ἐν τάφῳ παρὰ τὸ Τάχυ πρὸς Ν τῶν Θηβῶν μετὰ κανθάρων, οἷος ὁ τοῦ 56 τάφου τοῦ Ure (πίν. XIV, 1, τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος ἀργά), καὶ σκύφων, οἷος ὁ τοῦ 34 τάφου τοῦ Ure (πίν. XV, 38, τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος).

Εἰκ. 165. Ἀγγεῖα πήλινα τοῦ νεωτέρου τάφ. 11 τοῦ Κολωνακίου.

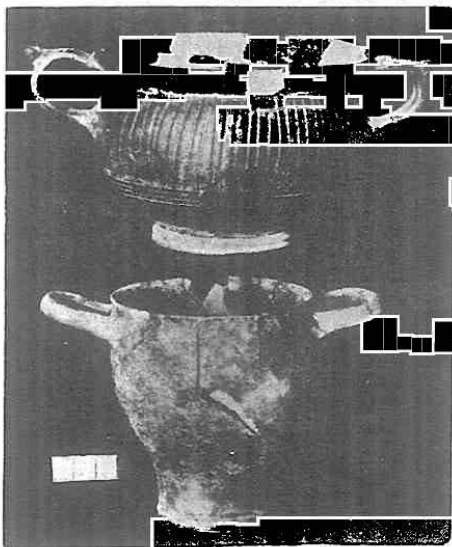
Ὁ τάφος λοιπὸν φαίνεται νεώτερος τῶν προηγουμένων καὶ νομίζω, ὅτι δὲν δύναται νὰ εἶνε παλαιότερος τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. παρὰ πᾶσαν τὴν γενικὴν ὁμοιότητα τοῦ σχήματος τῆς κύλικος πρὸς τὰς τοῦ πολυανδρίου τῶν Θεσπιῶν, ὧν ὁμοῦς ὑπολείπεται ἡ λαβὴ, γενομένη σχετικῶς μικρότερα καὶ ἄκομπος.

Τάφος 12 (1910, Λ). Ἐκεῖτο εἰς ἀπόστασιν 0.50 πρὸς Ν τοῦ 11. Διεύθυνσις ΑΔ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸ Α ἄκρον. Λαξευτὸς ἐν τῷ βράχῳ καὶ ἔχων πατούρας, ἐφ' ὧν ἀντὶ ξυλίνων καλυμμάτων τέσσαρες πλάκες λίθου. Μῆκος 2 μ., πλάτος μετὰ τῆς πατούρας 1.25. Ἐπὶ τῆς Ν πατούρας σκύφος βαθύς (εἰκ. 166, 2), ἔχων δύο ὀριζοντίας λαβάς, ὕψος 0.10, διάμετρον 0.088. Ὁμοῖος εὐρέθη ἐν τῷ 30 τάφῳ τῆς 'Ρεϊτσώνας (τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Ure ξ. ἄ. σ. 23, 26 πίν. XVII ἀριθ. 4), ἕτερος δὲ ἐν τάφῳ τοῦ Φαλήρου (*Δελτίον Ἀρχ.* 1916 σ. 24 εἰκ. 46) μόνῳ καὶ ἀσφαλῶς νεωτέρῳ τῆς ἐφαρμοζομένης ἐκεῖ ἱστορίας, πάντων τῶν λοιπῶν ὄντων παλαιότερων τοῦ 500 π. Χ., ὥστε ἡ ἐρμηνεία, ἣν δίδει ὁ Πελεκίδης ἐκεῖ (σ. 49-64) περὶ τοῦ πολυανδρίου τῶν σιδηροδέτων νεκρῶν, νὰ μὴ εὐρίσκη καθ' ὅλον τὸ ἀνασκαφέν νεκροταφεῖον οὐδὲν χρονολογικὸν ἔρρισμα (ὄρα ἄνω σ. 185 σημ.).

Ἐπὶ τῆς βορείας πατούρας εὐρέθη ἕτερος σκύφος (εἰκ. 166, 1) ὕψους 0.092, διαμέτρου 0.127, φέρον δύο καθέτους «καθειριακὰς» λαβὰς, μελαμδαφής, μετὰ ῥαβδώσεων καθέτων ἐμπιέστων ἐπὶ τῆς κοιλίας μέχρι κατωτέρω, ἔνθα που παρὰ

τὸν πόδα εἶνε τρεῖς ὁμοίως ἐμπιέστοι ζῶναι. Ὑπὸ τὸν πόδα κύκλοι. Ὅμοιον ἀγγεῖον εὐρέθη ἐν τῷ αὐτῷ 30 τάφῳ τῆς Πειτσώνας (Ure ἔ. ἄ. πίν. XVII 21, καὶ σ. 35) καὶ ὁρίζεται ὡς ἐμφανιζόμενον πρὸ τοῦ 350 καὶ διαρκοῦν μικρὸν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον. Δύο ἀγγεῖα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ τάφου τοῦ-
 323 του εὐρέθησαν μετ' ἄλλων ἐν τάφῳ ἀνασκαφέντι ὑπὸ τοῦ Παππαδάκη πρὸς Ν τῶν Θηβῶν παρὰ τὸ Τάχυ.

Ἐντὸς τοῦ τάφου παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ ἦσαν τεθραυσμέναι δύο στλεγγίδες σιδηραῖ.

Εἰκ. 166. Ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου τάφου 12 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

δὲ εὐρέθησαν θραύσματα σιδηρᾶς στλεγγίδος καὶ τεσσάρων ἀγγείων μαγειρικῶν (πρβλ. ἄνω σ. 226 ἀριθ. 6) ἐν οἷς καὶ παχείας «ἀλατοθήκης» (πρβλ. ἄνω σ. 225 ἀριθ. 3 καὶ 221 ἀριθ. 1). Προσέτι εὐρέθη τὸ ἄνω μέρος πλαγγόνος τύπου πιθανῶς οἶος ὁ παρὰ Winter I σ. 51, 9 b.

Τάφος 14 (1913, 17). Ἐκεῖτο εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως Κολωνακίου (πρβλ. σ. 123). Διεύθυνσις ΑΔ. Εἶχε πατούρας πλάτους 0.20 καὶ 0.30 εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ εἰς τὴν ἀνατολικήν, ἔνθα ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ. Βάθος ἀπὸ τῆς πατούρας 0.70, πλάτος 0.80, μήκος 2.00. Κτερίσμα μόνον στλεγγίς σιδηρᾶ κατεστραμμένη.

Τάφος 15 (1913, 13). Οὗτος ἔκειτο πρὸς Ν τῆς Ἀγίας Τριάδος, ΒΑ δὲ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 20 (ἄνω σ. 180). Μήκος 1.40, πλάτος 0.63, βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κεκλιμένου ἐδάφους 0.80-1.30. Διεύθυνσις ΒΝ. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Ν ἄκρον. Ἦτο παῖς ὁ νεκρός. Κτερίσματα δύο ἀγγεῖα:

1 (εἰκ. 167, 1). Κύλιξ σκυφοειδῆς ὕψους 0.063, διαμέτρου 0.115, δίωτος, μελαμβαφής, ἀλλὰ εἴτε δι' ἄνισον ὀπτησιν (πρὸς τὸν ἀριθ. 4 τοῦ ἐπομένου τάφου) εἴτε διὰ διαφορὰν πυκνότητος τοῦ χρώματος τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἀγγείου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς εἶνε ἐρυθρὸν βεβαμμένον. Ἐντὸς εἰς τὸν πυθμένα περὶ ἐμπίστον κύκλον εἶνε 10 ἀνθέμια ἀκτινοειδῶς διατεταγμένα, ὧν τὰ 5 μικρὰ τὰ δὲ ἑτέρα πέντε μεῖζονα, ἐναλλασσόμενα ἐν τῇ διατάξει. Ὅμοιον περιόπου, μικρότερον ἀγγεῖον εἶδομεν ἐν τῷ τάφῳ 4, σελ. 212.

2 (εἰκ. 167, 2). Σκύφος ὕψ. 0.085, διαμέτρου 0.104, μελαμβαφής, μετὰ δύο καβειριακῶν λαβῶν καὶ ῥαβδώσεων ὀριζοντίων περὶ τὴν κοιλίαν. Ὅμοιον περιόπου εἶδομεν ἐν τῷ τάφῳ 12 σ. 230.

Ὁ τάφος δὲν εἶνε νεώτερος τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.

Παρὰ τοῦτον τὸν τάφον καὶ δὴ καὶ συνεχόμενος ἐν μέρει ἦτο ἕτερος πρὸς Β εἰς βάθος 0.70-1.20 ἔχων μήκος 2.20 καὶ πλάτος 0.90, οὐδὲν δὲ κτέρισμα. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Ν ἄκρον.

Εἰκ. 167. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου τάφου 15.

Τάφος 16 (1913, 7). Ἐκεῖτο πρὸς Δ ἦτοι εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ δρόμου τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 15 (ἄνω σ. 159 ἐξ.) καὶ εἰς ἀπόστασιν 9.50 ἀπὸ τοῦ στομίου αὐτοῦ, ἐσχηματισμένος διὰ κεράμων. Διεύθυνσις ΒΝ. Μῆκος 1.85, πλάτος 0.50, βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.20, ἐν τῷ φυσικῷ δὲ πώρῳ 0.55. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Α ἄκρον. Ἐπὶ τῶν κεράμων ἦτο ἄγραφος δίωτος λάγυνος (εἰκ. 168, 1) ὕψους 0.32, στενόλαιμος. Ἐντὸς τῶν κεράμων τὰ ἐξῆς:

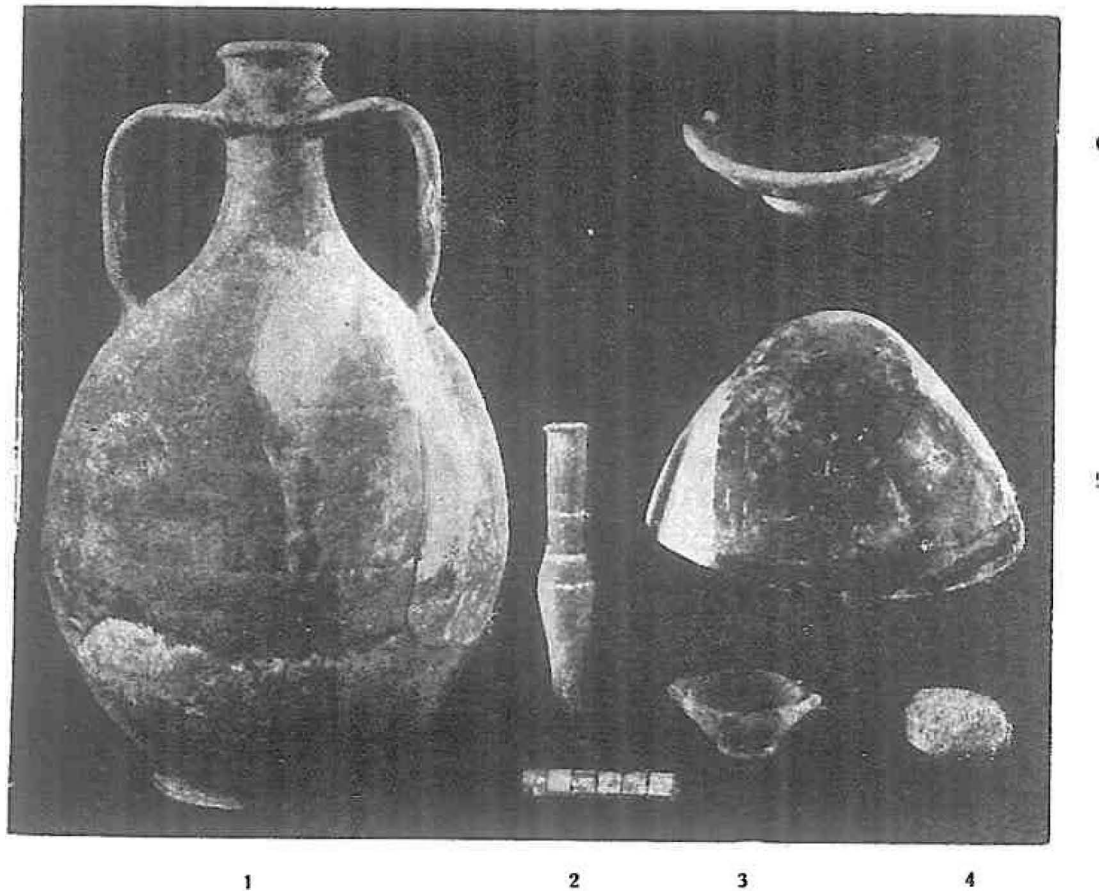
1. Πλαγγόνος ἄμορφον λείψανον τὸ κατὰ τὴν κεφαλὴν. Ὑψος 0.048.

2. Σκυφιδίον ἐμβρυῶδες δίωτον (εἰκ. 168, 3) ὕψους 0.023, διαμέτρου 0.042 (πρὸς τὸν ἀνω σ. 210, 169), βεβαμμένον ἐρυθρῷ γανώματι ἐντὸς, ἔξω δὲ ἔχον ἀμελεῖς γραμμὰς κατὰ τὸν τρόπον, ὃν εἶδομεν ἐν τῇ κύλικι τοῦ τάφου 11 σ. 228 ἀριθ. 5. Ὅμοιου πιθανῶς σκυφιδίου, ἀλλ' ἔτι μικροτέρου, εὑρέθη μόνον τὸ κάτω μέρος.

3 (εἰκ. 168, 6). Ἡμισυ πινακίου, τύπου ἀλατοθήκης, ὅμοιον τὸ τε σχῆμα καὶ τὸ κακὸν βερνίκιον πρὸς τὸ ὑπὲρ τὸν μυκηναϊκὸν τάφον ἀριθ. 4 (σ. 132) καὶ

τὸ παρὰ Ure ἔ. ἄ. πίν. XVIII, 11 σ. 21 καὶ 55 τῶν μέσων περιόπου τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ.

4 (εἰκ. 168, 5). Σκύφος ἄωτος ἄνευ βάσεως, ἅτε ἔχων σχῆμα «μεγαρικοῦ» σκύφου ἀπεστρογγυλωμένου τελείως τὸν πυθμένα καὶ βαθυτέρου ἢ μᾶλλον ὀξυκορυφωτέρου τῶν λεγομένων μεγαρικών. Εἶνε λεῖος καὶ βεβαμμένος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς διὰ χρώματος, ὅπερ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ μέχρι πλησίον τῶν χειλέων εἶνε ἐρυ-

Εἰκ. 168. Πήλινα ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου τάφου 16 τοῦ Κολωνακίου Θεβῶν.

θρόν, σχεδὸν ὡς τῆς terra sigillata καὶ τῶν ἄρρετινικῶν ἀγγείων. Ἐρυθρὸν διατηρήθη τὸ χρῶμα, πιθανῶς διότι ἐκαλύπτετο κατὰ τὴν ὀπτησιν ὑπὸ ἄλλου ἀγγείου ἐν τῷ κλιβάνῳ¹. Νομίζω ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ περὶ οὗ πρόκειται ἀγγεῖον εἶνε σύγχρονον πρὸς τὰ «μεγαρικά», ἀφ' οὗ καὶ τὸ ἐν σελ. 132 μνημονευόμενον τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου εὑρέθη μετὰ πινακίου ὁμοίου πρὸς τὸ προηγούμενον ἐνταῦθα ὑπ' ἀριθ. 3. Εἰς τὸν βυθὸν δὲ τῶν Ἀντικυθήρων εὑρέθησαν τεμά-

¹ Πρὸβλ. Courby Bull. de corr. Hell. 1913, 418· ὅρα καὶ τὸν ἀριθ. 1 τοῦ προηγούμενου τάφου· θὰ ἠδύνατο τις νὰ ἀναδράμῃ καὶ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ S. Loschke Athen. Mitt. 1912, 344 ἔξ., ἃν ἡ δημοσίευσις τῶν εὐρημάτων τοῦ Tschandarli ἦτο πληρεστέρα δι' ἐγχρώμων εἰκόνων.

χια «μεγαρικῶν» σκύφων ἀνθερωτῶν καὶ δύο χαλκοὶ ἄωτοι σκύφοι ὅμοιοι τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα.

Τοιαῦτα ἀγγεῖα θὰ ἀνηρτῶντο, πιθανῶς ἐν δικτύοις τιθέμενα, καθὼς τὰ εἰκονιζόμενα ἐν ταῖς ἀγγειογραφίαις *Compt. rend. de la commis. imper. de Russ.* 1881 σ. 5 καὶ 49, ἃ ὁ Stephani ἐρμηνεύει αὐτόθι σ. 65 ὡς καλάθους.

5 (εἰκ. 168, 2). Ληκύθιον «δακρυδόχον» (*lacrimatorium*) πλητοῦ μέλανος μετὰ τριῶν ζωνῶν λευκῶν ἀπὸ τῆς κοιλίας καὶ ἄνω. Καὶ ἐν τῷ τάφῳ 66 τῆς Τρεισώνας, ἐνθα εἶδομεν πινάκιον ὅμοιον πρὸς τὸ ἄνω υπ' ἀριθ. 3, εὐρέθησαν ὅμοια ληκύθια (πρὸβλ. *Ure* ε. ἄ. σ. 21 ἐξ.). Πρὸβλ. καὶ ἄνω σ. 23.

Κατὰ ταῦτα ὁ τάφος οὗτος πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα π. Χ.· ἐπειδὴ μάλιστα εἰς τὸ Καθεῖριον ἐνιαχοῦ εὐρέθησαν ὅμοια ληκύθια καὶ εἰς βαθέα στρώματα (*Ure* [— *Winnefeld*] ε. ἄ.), ἵσως δύναται ὁ τάφος νὰ ἀνέλθῃ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ I' αἰῶνος π. Χ. καὶ ἔτι πρότερον. Πάντως ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς πτώσεως τῶν Θηβῶν, τοὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τῆς πόλεως, καθ' οὓς αὕτη εἶχεν ἀνοικισθῇ καὶ περιορισθῇ κυρίως ἐπὶ τῆς Καδμείας μόνης.

Τάφος 17 (1913, 9). Οὗτος ἔχειτο 0.40 πρὸς Ν καὶ παραλλήλως τοῦ προηγουμένου, πρὸς ὅν, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ κτερίσματα, ἦτο σύγχρονος καὶ ἀνήκε πιθανῶς εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Διεύθυνσις ΛΛ. Ἡ κεφαλὴ εἰς τὸ Α ἄκρον. Μῆκος 1.70, πλάτος 0.58, βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.30, ἐν δὲ τῷ πῶρῳ 0.40 μόνον. Ὁ νεκρὸς περιεβάλλετο ὑπὸ κεράμων στρωτήρων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ εἰς τὰς στενὰς πλευράς, καλυπτήρων δ' ἄνω. Τὰ κτερίσματα ἐπὶ τῶν κεράμων δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, πλὴν πυξίδος μετὰ πώματος περιεχούσης ὄστρεα, ἧτις ἔχειτο ἐντός. Ἴδου ὁ κατάλογος αὐτῶν.

1 (εἰκ. 169, 2). Χύτρα δίωτος, κακόπλαστος, ἄγραφος, ἐρυθροῦ γεώδους πλητοῦ, ὕψους 0.105, στρογγυλὴ τὸν πυθμένα. Αἱ λαβαὶ ὀριζόντιαι ὄρθιαι, ὑπερέχουσαι καὶ ἀποκλίνουσαι τῶν χειλέων (πρὸβλ. σ. 129, 226 ἀριθ. 6).

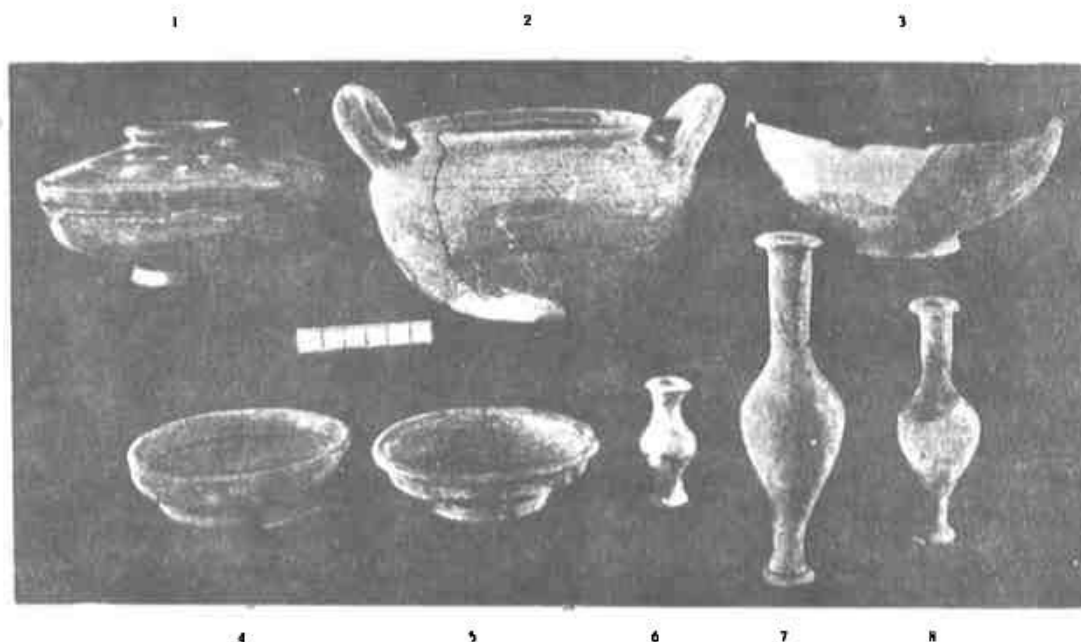
2 (εἰκ. 169, 3). Ἑλλιπὲς πινάκιον βαθὺ ἢ σκύφος, ὕψους 0.067, βεβαμμένος διὰ κακοῦ λεπτοῦ ἀλαμποῦς, μέλανος δ' ἢ ἐρυθροῦ κατὰ τόπους, βερνικίου. Ἐντός ἐρυθρόν.

3 - 4 (εἰκ. 169, 4 - 5). Δύο «ἀλατοθήκαι» (πρὸβλ. σ. 231, ἀριθ. 3) οὐχὶ ἐντελῶς ὅμοιαι ἀλλήλαις τὸ σχῆμα, βεβαμμένοι διὰ κακοῦ χρώματος, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον ἀγγεῖον. Ἐνιαχοῦ ἀπολεπίζεται ἡ ἐπιφάνεια. Ὑψος 0.03, 0.032, διαμέτρος 0.092, 0.094.

5 - 10 (εἰκ. 169, 6 - 8). Ἑξ «δακρυδόχα» ληκύθια (*lacrimatoria*) ὕψους 0.06,

0.085, 0.09, 0.117, 0.17. Τέσσαρα φέρουν διακριτὰς λευκὰς ζώνας ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 τοῦ προηγουμένου τάφου.

11 (εἰκ. 169, 1). Πυξίς μελαμβαφῆς διὰ βερνικίου κακοῦ, ἀπολεπιζομένου, λάμποντος δ' ἐνίοτε μεταλλικῶς ὡς νεύχυτος μύλυβδος· ὕψους 0.055, διαμέτρου 0.122· τοῦ πώματος διάμετρος 0.134, ὕψος 0.038. Τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς πινάκιον (πρβλ. σ. 224 ἐξ., 222). Ἡ πυξίς εὐρέθῃ κλειστὴ διὰ τοῦ πώματος καὶ περιεῖχεν ὄστρεα (πρβλ. σ. 226 ἀριθ. 6 καὶ 129, 196, 213) θαλάσσια.

Εἰκ. 169. Ἀγγεῖα τοῦ νεωτέρου τάφου 17 τοῦ Κολωνακίου Θεβῶν.

Τὸ πῶμα φέρει ἐπάνω στέφανον κισσοῦ, διὰ λευκοῦ ἐξιτήλου χρώματος ἐπιθέτου ἐπὶ τοῦ βερνικίου ἐσχηματισμένον. Εἰς τὸν 66 τάφον τῆς Τρεισώνας (πρβλ. σ. 55 ἐξ. πίν. XVIII, εὐρέθῃ καὶ σκύφος δίωτος παραπλήσιος πρὸς τὴν πυξίδα καὶ ἑτερον ἀγγεῖον (ἀριθ. 18) φέρον κόσμον δι' ἐπιθέτου λευκοῦ χρώματος. Τὸ δεύτερον τοῦτο ἀγγεῖον φαίνεται, ὅτι εἶνε ὑπτιον πῶμα τοῦ πρώτου. Τοιοῦτον ὑπτιον πῶμα εἶδομεν ἐν τῷ ἄνω τάφῳ 9 (σ. 224 ἐξ.).

Ὁ τάφος κατὰ τὰ κτερίσματα ἀνάγεται εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ὁ προηγουμένος, μεθ' οὗ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν πιθανῶς οἰκογένειαν.

Τάφος 18 (1910, Υ). Οὗτος ἔκειτο ὑπεράνω ἐξω τῶν ὑπ' ἀριθ. 9, 10 καὶ 11 (σ. 141, 146, 147) μυκηναϊκῶν τάφων ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ ἁλωνίου. Εἶχε πατούρας

9 - 10 (εικ. 170, 2, 5). Δύο σκυφίδια έμβρυώδη τών «κορινθιακών», ύψους 0.028 και 0.04, διαμέτρου 0.04 και 0.058, μελαμβαφή ενδον και τόν πόδα εξω, έχοντα δέ περι τὸ χεῖλος «οδόντας» μέλανας και ὑπ' αυτοὺς ζώνας δύο, τήν μὲν οἰνόχρουν τήν δέ μέλαιναν. Ὑπάρχουσι λείψανα και ἐτέρων τεσσάρων παραπλησίων σκυφιδίων. Ὅμοια (πρβλ. και ἄνω σ. 169) εὗρέθησαν εἰς τοὺς τάφους τῆς Ῥειτσώνας τοὺς ἀναγομένους εἰς τὸ 500 π. Χ. περίπου, ἀλλὰ και εἰς νεω-

Εἰκ. 170. Κτερίσματα του νεωτέρου τάφου 19 του Κολωνακίου Θηβών.

τέρους τάφους, οἷος ὁ 3 (ἄνω σ. 210) και ὁ 16 (ἄνω σ. 231) μετ' ἄλλης ὁμοῦς διακοσμήσεως, ἐκπεφυλισμένης, νεωτέρας προφανῶς.

11 (εικ. 170, 9). Οἰνοχοῖδιον στρογγυλόστομον ὕψους 0.07, πηλοῦ ὥχρου, φέρον δι' ανοικτοῦ χρώματος, οἷον τὸ τοῦ φλοιοῦ ξηροῦ καρύου, ζώνας στενὰς περι τὴν βάση, τὸ χεῖλος και (δύο) τὴν κοιλίαν. Ὅμοια εὗρέθησαν πολλὰ ἐν τῷ θεσπικῷ πολυανδρίῳ (ὄρα ἄνω σ. 213).

12 (εικ. 170, 8). Πλαγγὼν ἀκέφαλος δεκνύουσα γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θρόνου μετ' ἐρεισινώτου, ὕψους 0.07. Winter I, 51, 8.

13 (εικ. 170, 4). Κεφαλή πλαγγόνος (ὑψ. 0.105) μετὰ πόλου εχοντος οπισθεν ὑπερέχουσιν τρίλοβον πλάκα. Πρβλ. Winter I, 62, 4, ἄνω σ. 114.

14. Κάτω μέρος ὀρθίας γυναικὸς (ὑψ. 0.145) τύπου Winter I, 62, 4. Ἴσως ἀνήκει τῇ προηγουμένῳ ἀριθμῷ· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλων πλαγγόνων τεμάχια.

15 (εικ. 170, 7). Κερασφόρον ζῶον τετράποδον, κριὸς πιθανῶς, πηλοῦ μέλανος, ἐλλιπὲς τοὺς πόδας, μήκους 0.07.

16 (εικ. 170, 10). Πρῶσθιον μέρος κυνὸς ἐλλιπὲς τοὺς πόδας, μήκους 0.065. Ὁ τεχνίτης ἐπλάσε φυσικώτατα τὴν κεφαλὴν, διακρίνας τὸ ρύγχος, τὸ μέτωπον καὶ τοὺς ἄλλους χαρακτῆρας.

17 (εικ. 170, 6). Ἐξ ἡλοι σιδηροὶ, ὧν οἱ τρεῖς μεῖζονες (μῆκ. 0.115), οἱ δὲ ἕτεροι τρεῖς ἐλάσσονες (μῆκ. 0.085), πάντες δὲ ἔχοντες τὴν κεφαλὴν ὡς τριγωνικὴν πλάκα προέχουσιν πρὸς μίαν πλευρὰν τοῦ ἡλου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ ἡλοι οὗτοι προέρχονται ἐκ τινος ξυλίνης λάρνακος, ἐν ᾗ ἦτο ἀποτεθειμένος ὁ νεκρὸς (πρβλ. Burrows and Ure Ann. of the Br. Sc. Ath. 1907-8, σ. 242 ἐξ. *AE*, 1910, 199.). Ὅμοιοι ἡλοι εὐρέθησαν καὶ ἐν τῷ Θεσπικῷ πολυανδρίῳ, ἀλλ' ἐν τούτῳ ἦσαν καὶ ἄλλοι, διάφορον ἔχοντες τὴν κεφαλὴν.

Ἀναθεωροῦντες τὰ προειρημένα, παρατηροῦμεν, ὅτι οἱ κάρθαροι (ἀριθ. 1-8), τὸ σινοχοῖδιον (ἀριθ. 11) καὶ οἱ ἡλοι (ἀριθ. 17) εὐρέθησαν ὅμοιοι ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῶν Θεσπιῶν (424 π. Χ.). Οὐδὲν τῶν ἀντικειμένων τούτων συνηντήσαμεν εἰς τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας «νεωτέρους» τάφους, ὧν τὰ κτερίσματα πάλιν δὲν ἔχουσιν ἀντίστοιχον ἐν τῷ προκειμένῳ, πλην τῆς πλαγγόνος ἀριθ. 12, ἣν εἶδομεν παραπλησίαν ἐν τῷ τάφῳ 5 (ἄνω σ. 218 ἀριθ. 5-6)· ἀλλὰ γινώσκουμεν, ὅτι οἱ τύποι τῶν τοιούτων πλαγγόνων διετηρήθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον. Ὡστε ὁ περὶ οὗ πρόκειται τάφος κεῖται χρονολογικῶς ἐγγὺς τοῦ πολυανδρίου τῶν Θεσπιῶν, πρέπει δὲ νὰ ἐξετασθῇ, ἂν εἴνε παλαιότερος ἢ νεώτερος. Τὴν κρίσιν παρέχει ἡ παραβολὴ τῶν πλαγγόνων οὐ μόνον ὡς ἔργων τέχνης ἀλλὰ καὶ ὡς τεκμηρίων συρμοῦ ἱματισμοῦ. Οὕτω δεικνύουσιν ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 τὴν ὑψηλὴν σχετικῶς βάσιν, ἣν εἶδομεν ἔτι ὑψηλοτέραν μάλιστα εἰς τοὺς ἀνω νεωτέρους τάφους 4 καὶ 5, ἐν ᾧ αἱ τοῦ πολυανδρίου ἔχουσι ταπεινὰς βάσεις. Εἰς τὴν κεφαλὴν αἱ τοῦ πολυανδρίου ἔχουσιν ἀπλὴν κόμην καὶ στεφάνην, ἐν ᾧ ἡ ὑπ' ἀριθ. 13 ἔχει πλουσίαν κατερχομένην κόμην καὶ πόλον καὶ τρίλοβον προεξοχήν. στερεῖται ὅμως τῆς πομπώδους δίκην φενάκης κοιμώσεως· προφανῶς εὐρισκόμεθα ἐν τῷ μετὰ τὸ πολυάνδριον χρόνῳ, καθ' ὃν ἄρχεται ἐκλείπουσα μὲν ἡ παλαιότερα ἀπλότης ἐμφανιζομένη δὲ καὶ διαμορφουμένη ἡ νέα στολὴ τῆς κεφαλῆς ἡ καταλήγουσα εἴτα εἰς τὰς πομπώδεις κοιμώσεις ἴσως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε, ταπεινωθεῖσιν τῶν Ἀθηνῶν, αὐξάνεται ὁ πλοῦτος (πρβλ. ἄνω σ. 56 ἐξ.) καὶ ἡ δύναμις τῶν Θηβαίων, εἰσάγεται δὲ φυσικὰ

βίος πολυτελέστερος και ευδαιμονέστερος, ὃν χαρακτηρίζει ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς τῶν πλαγγόνων εκείνων (πρβλ. και Hutton *Greek Terracotta Statuettes* σ. 35). Ὁ δώριος πέπλος εἰς τὰς πλαγγόνας τοῦ πολυανδρίου δεικνύει πτυχὰς ἐπιμελεις, ἐπεξεργασμένας μετὰ τὴν ἀποτύπωσιν, ἐν ᾧ ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 εἶνε ἀνεπεξέργαστος, δεικνύουσα τὰς εἰσαγομένας μᾶλλον ἢ ἦτον καθαρὰς ἐμπορικὰς τάσεις τῶν κοροπλάθων (πρβλ. σ. 216). Καὶ ἔχει μὲν ἡ ὑπ' ἀριθ. 13 κεφαλὴ τοιαύτην ἐπεξεργασίαν εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν κόμην, ἀλλ', ἐξελοῦσα ἴσως ἐκ τύπου παλαιότερου, ἔχει χαρακτηῖρα τοῦ προσώπου προαγγέλλοντα ἤδη ὀπωσδήποτε τὸν τῶν ἀτικῶν ἀναγλύφων τοῦ Δ' αἰῶνος, ἐν ᾧ αἱ τοῦ πολυανδρίου δεικνύουσιν αὐστηρότητα οἰκείαν τοῦ Ε' αἰῶνος. Κατὰ ταῦτα αἱ τοῦ προκειμένου τάφου πλαγγόνες εἶνε, ὡς καὶ ὅλος ὁ τάφος, νεώτερα τοῦ πολυανδρίου καὶ παλαιότερα πάντων τῶν περιγραφέντων ἄνω «νεωτέρων» τάφων. Προσεγγίζουσι δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ πολυάνδριον ἢ πρὸς οἰονδήποτε τῶν «νεωτέρων» τάφων, κατ' ἀκολουθίαν εἶνε τοῦ Ε' αἰῶνος λήγοντος.

«**Τάφος**» 20 (1913, 8). — Παρβλ. ἄνω σ. 176 ἐξ. τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 19. Εἰκ. 89, Τ 19. — Ἀρχόμεθα ἐνταῦθα οὕτω λέγοντες περὶ «τάφου», ἀλλ' εἶνε ἀναμφισβήτητον, ὅτι πρόκειται περὶ πλειόνων κατεστραμμένων τάφων, ὧν τὰ εὐρήματα ἦσαν ἀνάμεικτα, ἐν μέρει δὲ συνέπεσον καὶ κατὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν ἐν τῷ Μουσείῳ οὕτως, ὥστε πάντα νῦν ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ. Ἡ πιθανὴ ζημία ἐκ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ ἀναμείξεως εἶνε, ὅτι ἴσως τὰ ὑπὲρ τὸν θάλαμον τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 19 εὐρεθέντα ὄστρακα, ἅτινα εἶχον συλλεχθῇ χωριστὰ καὶ ἔπειτα συνανεμίχθησαν, ἀνῆκον εἰς ἄλλον ἢ ἄλλους τάφους, εἰς ἄλλους δὲ τὰ ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ αὐτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου εὐρεθέντα. Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰπεῖν ὅλον τὸ ὑψηλὸν στρώμα τοῦ τε θαλάμου καὶ τοῦ δρόμου καὶ ἔκτασίς τις ἐξω τοῦ δρόμου ἦτο κατεσπαρμένη ὑπὸ τῶν ὀστράκων, ὁ δὲ χωρισμὸς εἰς ὄστρακα τῶν ὑψηλῶν χωμάτων τοῦ θαλάμου καὶ ὄστρακα τοῦ δρόμου ἐγένετο, διότι πρῶτος ἀνεσκάφη ὁ θάλαμος καὶ ἔπειτα τὸ μέρος τοῦ δρόμου. Ὅτι πρόκειται περὶ εὐρημάτων πλειόνων τάφων, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς εὐρέσεως δύο παρίνων στηλῶν ἐπιταφίων καὶ τεμαχίου τρίτης (κατωτ. ἀριθ. 40-42), πασῶν ὁμοιομόρφων γενικῶς τὸ σχῆμα καὶ γραπτῶν. Εἴπομεν δ' ὅτι καὶ μέρος τάφου νεωτέρου ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ εὐρεθέν, εἶχεν ὡς κεφαλάριον ἀπόκομμα μελαίνης στήλης ἄλλου τάφου προγενεστέρου, ἄγνωστον ποῦ κειμένου, λέγον ΙΓΓΟ... διὰ γραμμάτων τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. Ἄν ὁ τάφος τῆς στήλης ταύτης ἔκειτο ἐνταῦθα πού, ἴσως μέρος τῶν εὐρεθέντων κτερισμάτων ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν. Ἀλλὰ ὁμως, ἀνῆκοντα ἴσως εἰς τὸν ἡμίσωστον νεώτερον τάφον, ἐν ᾧ ἦτο τὸ ἀπόκομμα ἐντετελισμένον, πρέπει νὰ εἶνε νεώτερα. Ἀλλ' ἀντὶ παντὸς ἄλλου λόγου προ-

τιμήτερον εἶνε νὰ παρὰβέσσηται αὐτὰ τὰ πρῶτα, καὶ ἢ ν' ἴναι ἰσο-

δον ἐρημιδοσήμεν μέζον τοῦδε.

Α γ γ ε τ α.

1 (ελκ. 171, 1, 2). Τεμάχια ἐρυθροκόκκων ἀγγέλων ἀναγομένων εἰς τοὺς

χρόνους τοῦ ΙΙ αἰῶνος πρὸς τὸν ΙΙ αἰῶνα.

(ἀριθ. 1) Δεικνύει πρὸς τὸν ΙΙ αἰῶνα.

μετὰ γομφίου καὶ λεοντῆς, ἔτερον δὲ (ἀριθ.

2) κεφαλήν ἐστειμένην νεύου.

Μετὰ τὸν τεμάχιον τοῦτον συγχρόνως

ζονται πρὸς τὸν αἰῶνα ἑστειμένην καὶ κε-

χρήσιον γὰρ τὸν οὐρανόν.

2 (ελκ. 172, 5, 8 - 20). Τεμάχια ἀγ-

γέλων 48 τοῦ αἰῶνος, ὅνδεκα ἐν τῇ ἀγ-

γέλῳ 9 (ελκ. 172, 10 - 14, 19 - 20)

οὐκ ἐστὶν ἀντικείμενα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

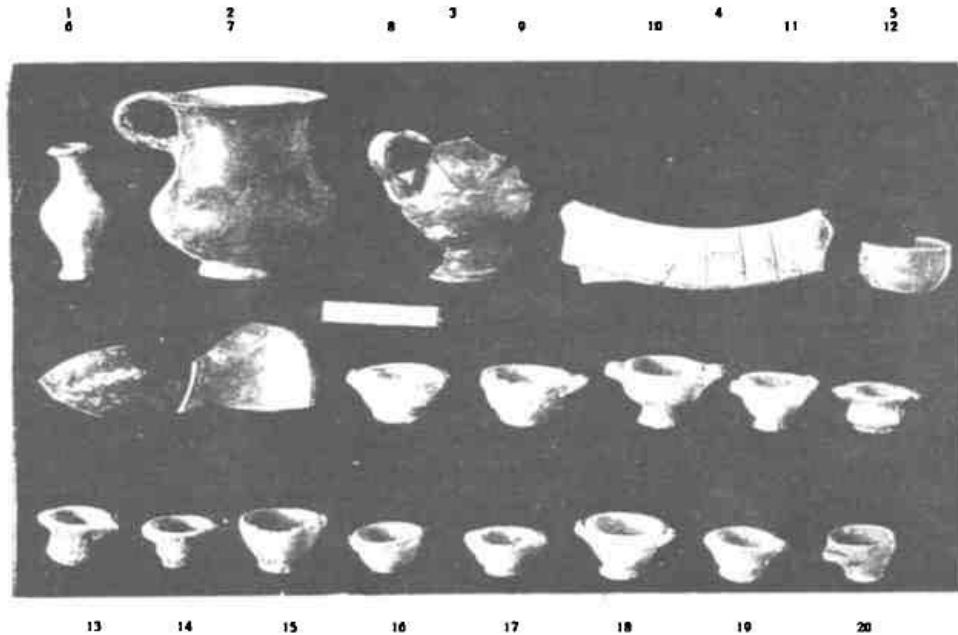
εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

εῖν πρὸς τὸν αἰῶνα, τὰ δὲ λοιπὰ συν-

μέλανος βαθέος, αποσιλβοντος ὀλίγον νεοχύτου μολύβδου. Τοῦτο (πρβλ. ἄνω σ. 234) ἀνακτέον εἰς τον Γ' αἰῶνα νομίζω.

Πλήν τοῦ ἄνω διὰ κισσοῦ κεκοσμημένου ἀγγείου, εὐρέθησαν καὶ τεμάχια ἄλλου (εἰκ. 172, 6) κεκοσμημένου ἔξω καθ' ὅμοιον τεχνικὸν τρόπον διὰ στεφά-

Εἰκ. 172. Κτερίσματα του νεωτέρου «τάφου» 20 του Κολωνακίου Θηβων.

νου ἐλαίας, καὶ ἄλλου (εἰκ. 172, 7) ἀπλαδωτοῦ, ἔχοντος παρόμοιον διάκοσμον ἐντὸς μετὰ προσθέτου μάλιστα λευκοῦ χρώματος.

Εὐρέθησαν δὲ καὶ τεμάχια ἀγγείων ἐχόντων λαβάς, οἶαι αἱ παρὰ Ὑγε πίν XVI, 48 XVII, 21 (πιθανῶς τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος π. X.), αἱ ὑπομιμνήσκουσαι τὸ πλαστικὸν φύλλον κισσοῦ (πρβλ. Watzinger Athen. Mitteil. 1901 σ. 78 ἀριθ. 25).

4 (εἰκ. 172, 1). Δακρυδόχον εὐρύκοιλον ὕψους 0.08, πηλοῦ σκοτεινόχρου μετὰ ζωνῶν λευκῶν (δρα ἀριθ. 3).

5. Τεμάχια μελαμβαφῶν «ἀλατοθηκῶν» (πρβλ. σ. 223 ἀριθ. 2 καὶ σ. 225 ἀριθ. 3) μετὰ συστελλομένων χειλέων, δακτυλιοειδοῦς βάσεως καὶ πηλοῦ σκοτεινόχρου.

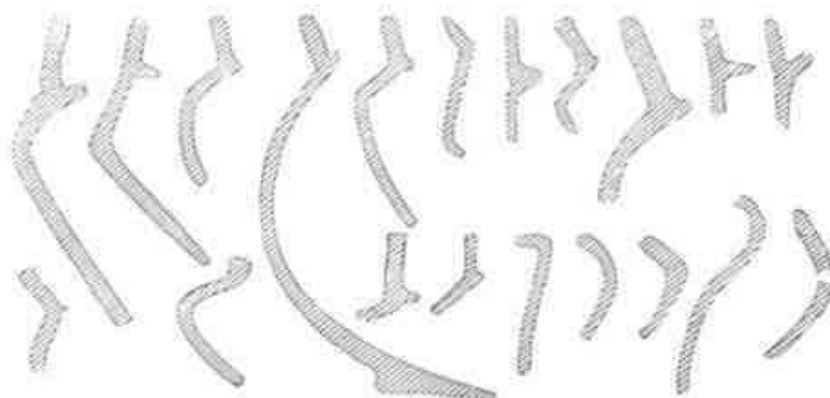
6 (εἰκ. 172, 2). Μελαμβαφές ἀγγεῖον κείμενον μεταξὺ «καρχησίου» καὶ οἰνοχόης, μόνωτον, ὕψους 0.11.

7. Τεμάχιον καλύμματος πυξίδος πηλοῦ σκοτεινόχρου, φέρον ἐπάνω ἐμπιέστα ἀνθέμια καὶ φύλλα εναλλάξ κύκλῳ μεταξὺ ἐμπιέστων ὁμοίων ζωνῶν (πρβλ. ἄνω σ. 212 ἐξ.).

Ἐκ πυθμένων δὲ ἀγγείων, κεκοσμημένων ἐντὸς δι' ἐμπιέστων κακῶν γραμμῶν ἐν κύκλῳ, εὐρέθησαν πλείονα τεμάχια. Ταῦτα ἦσαν ἴσως ἀπλάδες, οἷων ἔχομεν ἄλλα τεμάχια εντελῶς ἀβαθὴ μετ' ἐμπιέστων ζωνῶν ἐπὶ τῶν ὀριζοντίων χειλέων (εἰκ. 175, 6), βεβαμμένα δὲ διὰ βερνικίου μεταλλικῶς λάμποντος.

Περὶ ἄλλων σχημάτων ἀγγείων μελαμβαφῶν, ὧν ἔχομεν ὄστρακα, οὐδὲν σαφές δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν.

8. Εὐρέθησαν καὶ πλείστα συντρίμματα ἀγγράφων μαγειρικῶν σκευῶν (εἰκ.

Εἰκ. 173. Τομαὶ πηλίνων χυτρῶν ἢ λεβήτων (χειλέων μάλιστα) ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ νεωτέρου «τάφου» 20 τοῦ Κολωνακίου τῶν Θηβῶν. Ἡ ἀριστερὰ τῇ ὁρῶντι πλευρὰ εἶνε ἡ ἐξω ὄψις τοῦ ἀγγείου.

173) ἐν τοῖς χώμασι τοῖς κατὰ τὸν δρόμον τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου. Εἶνε κυρίως χυτρῶν ἔχουσῶν καθέτους ἢ ὀριζοντίας λαβάς, χεῖλη δὲ ἀπλα ἢ αὐλακωτὰ πρὸς ἐνθεσιν πώματος (εὐρέθη ἐν τεμάχιον πώματος μετὰ κομβοειδοῦς λαβῆς) καὶ κοιλίαν στρογγύλην κατὰ τὸν πυθμένα ἢ ὀριζοντίως διαμεμορφωμένην. Ἰχνη τῆς χρήσεως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πυρὸς σφίζονται ζωηρὰ (πρβλ. ἄνω σ. 129 ἐξ. 226 ἀριθ. 6 καὶ ν. Duhn *Archiv f. R.-Wiss.* 1906, 1 ἐξ.).

Πλαγγόνες.

Αὗται διακρίνονται εἰς δύο ομάδας (A, B), ὧν ἡ πρώτη περιέχει τρεῖς τύπους (α, β, γ) ἀναγομένους εἰς τὸν Ε' αἰῶνα ἢ παραδοθέντας ἐξ αὐτοῦ (ἀριθ. 9-11 πρβλ. Winter I σ. XIV ἐξ.), ἡ δὲ περιλαμβάνει ἔργα τῶν ἀληθῶς καλλιτεχνικῶν τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος ὡς αἱ περίφημοι πλαγγόνες τῆς Τανά-

γραφας, ὧν την συνέχειαν ἔχομεν εἰς τὰς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ εὐρεθείσας και ἀναγομένας εἰς τοὺς Μακεδονικοὺς κυρίως χρόνους.

Αα.

9 - 14 (εἰκ. 174, 2). Ἐξ γυναικες (ὑψ. 0.09 περίπου) καθήμεναι ἐπὶ θρόνου (πρὸς σ. 218 ἀριθ. 5 - 6, Winter I, 51, 8). Ὑπάρχουσι θραύσματα και ἄλλων ὁμοίων, ἐν οἷς ἐννέα κεφαλαὶ μετὰ συνεχομένου μέρους.

Αβ.

15 - 21 (εἰκ. 174, 9). Ἑπτὰ ὀρθιοὶ παῖδες (ὑψ. 0.095) ὡς ὁ τύπος Winter

Εἰκ. 174. Πλαγγόνες τοῦ νεώτερου «τάφου» 20 τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

1, 186, 6, ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ χεῖρες εἶνε κεναὶ καθευμέναι, οἱ δὲ πόδες οὐχὶ τύσον διεστηκότες· κουφίζεται ὁ ἀριστερός. Οἱ δύο παῖδες εἶνε ἀκέφαλοι.

Αγ.

22 (εἰκ. 174, 10). Παις ὁμοίου τύπου, ἀλλὰ κουφίζων τὸν δεξιὸν πόδα.

Β.

23 (εἰκ. 174, 4). Γυνή ὀρθία, ὕψους 0.155, ἀκέφαλος και ἐλλιπὴς τὴν δεξιάν χειρα και τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ στήθους. Ἡ δεξιὰ ἐκράτει τὸ ἐπίβλημα συνεσφιγμένον πρὸ τοῦ στήθους, ὡς ἡ ἀριστερὰ ἐκράτει αὐτὸ κατωτέρω. Εἶνε ἀξιόλογον ἔργον διὰ τε τὴν φυσικότητα και εὐγένειαν τῆς στάσεως και διὰ τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἐσθῆτος, ὅφ' ἣν διαφαίνονται αἱ κομψαὶ γραμμαὶ τοῦ σώματος (πρὸς Winter II, 39, 4, ἐνθα ὁμοῦς κουφίζεται ὁ ἀριστερός πούς).

24 (εικ. 174, 5). Ἐξ ἐλλιπῇ τοὺς πόδας καὶ ἀκέφαλα σώματα φέροντα ὑπὲρ τὸν χιτῶνα ἐπίβλημα, ἐν ᾧ κρύπτεται παρὰ τισιν ἢ ἕτερα τῶν χειρῶν, τῆς ἐτέρας στηριζομένης εἰς τὸ ἰσχίον ὀπισθεν ἢ κρυπτομένης κατὰ τὸ στήθος.

25 (εικ. 174, 1). Κεφαλὴ παιδὸς φέροντος «φρύγιον» πῖλον (πρὸς Winter II, 267· Athen. Mitt. 1890, 363).

26 (εικ. 174, 8). Κεφαλὴ γυναικὸς μετὰ μέρους τοῦ στήθους γυμνοῦ ἐν μέρει, ἔχουσα ἐρυθρὰν τὴν κόμην, διηρημένην εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου. ἀνεκτενισμένην, διακοπτομένην ὑπὸ μηναιοῦς στεφάνης καὶ ἐξακολουθοῦσαν ἐν διακριτοῖς βοστρυχοῖς πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ κρανίου. ἔνθα ἀνεδεῖτο εἰς κόρυμβόν τινα ἐλλείποντα νῦν. σχῆμα δ' ἔχοντα φλογὸς λαμπάδος ἀνημμένης. Ἴσως αὕτη εἶνε ἡ θηβιαῖκὴ κόμμωσις ἢ καλουμένη λαμπάδιον κατὰ τὸν Ἡρακλείδην τὸν κριτικόν (Frgm. Hist. Gr. II σ. 258): «τὸ δὲ τρίχωμα *ξανθόν*, ἀναδεδεμένον μέχρι τῆς κορυφῆς· ὃ δὲ καλεῖται *λαμπάδιον*» (πρὸς Kekule Griech. Tonfig. aus Tanagra σ. 5 σημ. Robert Die Masken der n. att. Komod. 43 ἐξ.).

27 (εικ. 174, 6). Λεξιὸν ἄνω ἡμισυ ἀκέφαλον γυναικείας πλαγγόνος (ὕψους 0.105) ἐρειδουσης τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ ἰσχίου καὶ ἐξωσμένης τὰ ἄκρα τῆς ζώνης ἐμπρὸς δεδεμένα εἰς διλήμνιον.

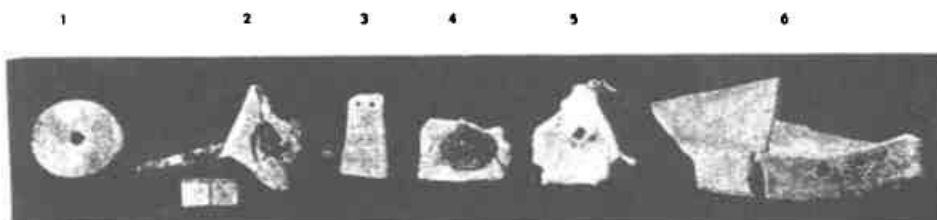
28 - 33 (εικ. 174, 3). Ἐξ κεφαλαὶ γυναικῶν καὶ παίδων (μία ὡς Winter II, 123, 3).

Υπάρχουσι καὶ πολλῶν ἄλλων πλαγγόνων τεμάχια καὶ βάσεις πλακῶδεις ἢ κυλινδρिकाὶ ἢ τετραγῶνοι.

Μετὰ λλιν α.

34 (εικ. 175, 1). Μολυβδινὴ κυκλικὴ ἀμφίκυρτός πως, πλάξ, διαμ. 0.033, διάτρητος ἐν μέσῳ. Ἴσως ἦτο περιάπτον.

35 (εικ. 175, 3). Μολύβδινον ἐξάρτημα (περιάπτον;) πλακῶδες, πλάτους

Εἰκ. 175. Εὐρήματα ἐν τοῖς χώμασι τοῦ νεωτέρου «τάφου» τοῦ Κολωνακίου Θεβῶν.

0.012-0.018, λεπτότερον εἰς τὸ στενὸν ἄκρον καὶ φέρον δύο ὁπὰς πρὸς ἐξάρτησιν.

36 (εικ. 176). Ἐνδεκα ἤλοι σιδηροὶ (μῆκος σφζόμενον 0.06-0.10), ἔχοντες κεφαλὴν στρογγύλην πλακῶδη ἢ ἐπίκυρτον ὑπόκοilon (διαμ. 0.017-0.032). Πρὸς τάφον 19, ἀριθ. 17 σ. 237.

37-39 (εἰκ. 175, 2, 4). Δύο ἥλοι σιδηροὶ διαπερῶντες ἑκάτερος συνεπτυγμένον μολύβδινον ἔλασμα («πλάτυμμα μολυβοῦν» Papyr. Paris. ἀριθ. 3014, 329 Dieterich. Kl. Schr. 44 πρβλ. 514) καὶ τρίτον ἔλασμα διάτρητον ἀνευ ἥλου νῦν (εἰκ. 175, 5). Ἀναμφισβητήτως πρόκειται περὶ μαγικῶν πινάκων ἀρῶν (καταδέσμων), προσηλωθέντων καὶ κατατεθέντων εἰς τοὺς τοῖς καταχθονίοις θεοῖς ἢ ἡρώσιν ἱεροὺς τάφους¹. Μέχρι τοῦδε βοιωτικαὶ ἀραὶ ἦσαν γνωσταὶ μίαν μὲν ἐκ Θηβῶν, τρεῖς δὲ ὡς ἐκ Τανάγρας καὶ ἑτεραι δύο ὡς ἐν γένει ἐκ Βοιωτίας προερχόμεναι (Audollent, *Defixionum tabellae* σελ. 132-138). Ἀλλ' αἱ μόναι βεβαίαι εἶνε αἱ περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται. Γράμματα ὅμως οὔτε ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 176. Ἅλοι ἐκ τῶν χώματων τοῦ νεωτέρου «τάφου» τοῦ Κολωνακίου Θηβῶν.

ἀνεπτυγμένου ἐλάσματος οὔτε ἐπὶ τῶν συνεπτυγμένων καὶ καθηλωμένων διακρίνονται, εἰ καὶ ταῦτα τὰ δύο δὲν ἀνεπτύχθησαν ἀλλ' ἐξητιάσθησαν μόνον ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ κατάστασις, ἐν ᾗ ευρέθησαν. Οἱ τοιοῦτοι κατάδεσμοι ἐν Ἀττικῇ

ἐμφανίζονται ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. καὶ διαδίδεται ἡ δεισιδαιμονία αὕτη διὰ τοῦ ἀττικοῦ ἐμπορίου ἤδη π. Χ. κατὰ πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ἀλλαχοῦ, διὰ δὲ τῶν Ῥωμαίων στρατιωτῶν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Μάλιστα ἀγαπητοὶ γίνονται ἐν Ἀφρικῇ, ἐνθα οἱ Ἕλληνες ἔμαθον καὶ τὴν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὴν τῶν Χαλδαίων σοφίαν καὶ μαγείαν καὶ διὰ τοῦτο ἐμφανίζεται αὐτόθι καὶ εβραϊκῶς θεὸς καὶ ξέναι λέξεις καὶ ῥητὰ τῶν Ἑβδομήκοντα καὶ χριστιανικὰ ὀνόματα (δρᾶ καὶ Wünsch *Antike Fluchtafeln* 1907 σ. 3 ἐξ.). Αἱ περὶ ὧν πρόκειται θηβαϊκαὶ ἀραὶ ἢ εἶνε σύγχρονοι πρὸς τινὰς τῶν νεωτέρων τάφων, μετὰ τῶν κτερισμάτων τῶν ὁποίων εὑρέθησαν, ἢ καὶ νεώτεραι αὐτῶν πάντως οἱ τάφοι ἐσωζοντο ὅτε ἐτέθησαν αἱ ἀραὶ.

Σ τ ῆ λ α ι (πρβλ. ἄνω σ. 238).

Εὑρέθησαν αἱ ἀκέραιαι πρηνεῖς ἐν τοῖς χώμασιν ἀτάκτως εἰς βάθος 1 μ. ἢ μίαν, 1.30 ἢ ἑτέρα, ἀπέχουσαι ἀλλήλων 0.70 περίπου.

40. Στήλη πωρινὴ πλάτους 0.21-0.23, ὕψους 0.37, πάχους 0.085-0.075. Ἐπάνω σχηματίζει ἀέτωμα, τὸ δὲ κυρίον πεδίων τῆς ὀψews λαξευτὸν εἰς βάθος

¹ Hdt. Wünsch, *Inscr. Atticae* III, III App. *Defixionum tabellae* α. II στήλη 2 ἐξ. *Malten Jahrb.* 1914, 231. *Kohde Psyche* II, 88, 411, 421 Ῥωμαῖος *Athen. Mitt.* 1914, 212. *Fox Amer. Journ. of Phil.* 1912

² Ὁ Φ. Κουκούλης ἐν ἀνακοίνουσι αὐτοῦ ἐν τῇ Ἑπιστημονικῇ Ἑταιρίᾳ συνεδύασε τοὺς καταδεσμούς τούτους, τὰς «προσπαταλεύσεις», πρὸς τὸ τοῦ νῦν Ἑλληνικοῦ λαοῦ «κάρφωμα» καὶ προσεγγεῖν εἰδικὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ λυογραφικὴν μελέτην δημοσιευτὴν προσεχώρ.

Εἰκ. 177. Ἡ πολύχρωμος γραπτή εἰκὼν τῆς ὑπ' ἀριθ. 42 (σ. 246) παλαιοῦς στήλης
τοῦ νεωτέρου «τάφου» 20 τοῦ Κολωνακίου τῶν Θηβῶν.

0.012, ὥστε νὰ καταλείπεται περιθώριον δεξ. καὶ ἀριστ. μὲν πλάτ. 0.012 (ἡ τομὴ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐντὸς πλαγιαστῇ) κάτω δὲ πλάτ. 0.025. Ἐπὶ τοῦ βεβαθυσμένου τούτου πεδίου ἔχνη κυανοῦ χρώματος. Ἡ μορφὴ τῆς στήλης εἶνε ὁμοία τῇ τῆς Ἀμφοιπόλεως, ἀλλὰ τὸ ἀέτωμα εἶνε ἀνάγλυπτον (πρβλ. εἰκ. 178) ἐπίπεδον ἐνταῦθα.

41. Ὁμοίας στήλης ἄνω ἀριστερὰ γωνία ὕψους 0.11, πλάτους 0.065, πάχους (ἐλλειπὲς) 0.045. Δὲν ἐσχημάτιζεν ἀέτωμα ἐπάνω, ἀλλ' ἦτο ὡς ἡ ἐπομένη, εὐθεία μετ' ὀρθοκεράμων ἢ ακρωτηρίων. Ἡ τομὴ τῆς ἐκβαθύνσεως οὐχὶ πλαγιαστῇ ἀλλὰ κάθετος μετ' ἔχνων ἐρυθροῦ χρώματος.

42 (εἰκ. 177). Στήλη παρὶνῇ ὕψους 0.34, πλάτους 0.185-0.20 (κάτω), πάχους ὀλικοῦ 0.09 σχεδόν ἀλλὰ τὸ καλῶς ἐξεργασμένον μέρος τῶν πλαγίων πλευρῶν εἶνε στενότερον (0.07). Ἐπάνω ἀκρωτηρίων ἐκατέρωθεν καὶ ὀρθοκέραμος ἐν μέσῳ. Ἡ ἐκβάθυνσις τοῦ κυρίου πεδίου τῆς παραστάσεως χωρεῖ μέχρι 0.01, ἡ τομὴ αὐτῆς ἐντὸς πλαγιαστῇ, τὸ ἐπίπεδον μέρος τοῦ περιθωρίου ἔχει πλάτος 0.015, τοῦ κυρίου πεδίου τῆς παραστάσεως τὸ πλάτος εἶνε 0.14-0.15, τὸ δὲ ὕψος 0.375. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ ἐπὶ τῆς προσώψεως τοῦ ἀνέχοντος πλαισίου διατηρεῖται ἐπίχρισμα λεπτὸν λευκόν. Ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ βαθέος πεδίου τῆς παραστάσεως διήκει ὀριζόντιος ἐρυθρὰ ταινία¹ πλάτους 0.012, ἣτις ἐξακολουθεῖ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἄνω ἐπὶ τῆς πλαγιαστῆς πλευρᾶς τῆς ἐκβαθύνσεως οὕτως, ὥστε σχηματίζει ἐρυθρὸν πλαίσιον, περιλαμβάνον τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ πεδίου τῆς παραστάσεως. Ὑπὸ τὴν ταινίαν ἢ τε πλαγιαστῇ πλευρὰ τῆς ἐκβαθύνσεως καὶ τὸ πεδίων τῆς παραστάσεως φαίνονται μέλανα βεβαμμένα ἐξ ἀλλοιωσεως πιθανῶς πρασίνου χρώματος. Λευκὴ γραμμὴ μόνον χωρίζει ἴσως τὴν ἐρυθρὰν ταινίαν τοῦ κέντρου ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου σκοτεινοῦ ἐδάφους. Ὑπὲρ τὴν ἐρυθρὰν ταινίαν δὲν εἶνε σαφὲς πῶς ἦτο βεβαμμένον τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ παρὰ τὸ πρόσωπον διακρίνονται κυανὰ σαφῇ ἔχνη εἰς πλάτος 0.085 καὶ ὕψος 0.05 σχηματίζοντα οἶον παρὰθυρον, ὃ γνωρίζομεν ἐκ τῶν στηλῶν τῆς Δημητριάδος-Παγασῶν (Rodenwaldt Athen. Mitt. 1910, 128). Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὅλου βεβαθυσμένου πεδίου ἴσταιται γυνὴ (καλύπτουσα τὸ κεντρικὸν μέρος τῆς ὀριζοντίας ἐρυθρᾶς ταινίας) πολυχρώμως γεγραμμένη, ἀλλ' ἀμυδρῶς διακρινομένη. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου δὲν εἶνε πλέον διακριταί. Ἡ κόμη εἶνε ἐρυθροῦ βαθέος χρώματος, δι' ἐρυθροῦ δ' ἀνοιχτοῦ (νῦν) φαίνεται ὅτι ἐγράφησαν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ προσώπου. Ὁ λαιμὸς ἔμεινε λευκὸς μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ στήθους ἢ εἶχε τόνον τινὰ πιθανῶς ἐρυθρὸν ἀνοιχτόν. Τὸ λοιπὸν τοῦ στήθους καλύπτεται ὑπὸ χιτωνίσκου βυσσίνου χρώματος μέχρι τῆς ὀσφύος, ἀλλὰ

¹ Δι' ὀριζοντίου ἐρυθρᾶς ταινίας κατὰ τὸ μέσον χωρίζεται ἡ παρὶνῇ στήλη τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν ἀριθ. 476 φέρουσα ἐπιγραφὴν ΕΡΙΠΟΛΥΤΑΡΜΟΙ καὶ ἀνήκουσα εἰς τὸν 7' αἰῶνα (τὰ Π καμπύλα, οὐχὶ γωνιώδη ἐπάνω). Τὰ δύο πεδία φέρουσι λείψανα γραφῶν.

τὸ περίγραμμα τῶν ὤμων καὶ τῶν βραχιόνων μέχρι σχεδὸν τοῦ ἀγκῶνος εἶνε κυανοῦν (ἐκ διαχυσεως ζωηροτέρων ἰχνῶν τοῦ κυανοῦ εδάφους;). Ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι σχεδὸν τῶν σφυρῶν καθήκει ἱμάτιον κίτρινον μετὰ τόνων διαφόρων, δηλούντων πτυχὰς (ἰχνη καὶ πρασίνου χρώματος), ὑφ' ὃ ἀναφαίνεται ἡ βυσσινόχρους ἐσθῆς κατερχομένη μακρὰ μέχρι τῶν ἀοράτων ποδῶν, ἐνθα διατηροῦνται ἰχνη κυανοῦ χρώματος. Ἡ δεξιὰ χεὶρ, ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος περίπου γυμνὴ ἤτοι λευκὴ οὖσα, κατέρχεται ἀπομακρυνομένη τοῦ σώματος, οἷον εἰ κρατοῦσά τι, ὃ δηλοῦσι καὶ λείψανα χρώματος πρασίνου μὲν κατὰ τοὺς δακτύλους καὶ τὸ θέναρ, κιτρίνου δὲ κατωτέρω. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ κάμπτεται πρὸ τῆς ὀσφύος, ἀνέχουσα πλαγιαστὸν ἐπίμηκές τι ἐρυθρὸν βεβαμμένον, ὅπερ, καθ' ὃν τρόπον κρατεῖται, δὲν εἶνε δυνατόν, νομίζω, νὰ εἶνε ἄλλο τι ἢ βρέφος ἐσπαργανωμένον πρὸς τὸ μέρος, ἐνθα πρέπει νὰ εἶνε ἡ κεφαλὴ τούτου, διακρίνονται ἰχνη κιτρίνου καὶ λευκοῦ χρώματος, ὑποκάτω δὲ ἐπὶ τῆς λευκῆς χειρὸς τῆς μητρὸς ἰχνη κυανοῦ.

Ἐπιγραφὴ οὐδαμοῦ διακρίνεται.

Πιθανώτατον νομίζω, ὅτι ἡ γυνὴ ἀπέθανε κατὰ τὴν λοχείαν ἢ τὸν τοκετὸν (πρβλ. Ἀρθανιτόπουλλον *ΑΕ* 1908 σ. 23 ἐξ. καὶ *Θεσσαλικά μνημεῖα* σ. 97 ἐξ.). Ἐξ ὁμοίας αἰτίας φαίνεται ἀποθανοῦσα καὶ ἡ Φιλντέρα (εἰκ. 178), ἧς τὸ μέγα ἀνέκδοτον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον (τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.) εὑρεθὲν ἐν Τίφαις, τῇ νῦν Ἀλυκῇ τῆς Δομβραίνης, εἶνε νῦν ἐκτεθειμένον ἐν τῷ Μουσείῳ Θηβῶν.

Ἔνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ζωγραφίας ταύτης εἶνε δυσχερὴς ἡ περὶ αὐτῆς τεχνικὴ κρίσις. Ἀλλ' ὅμως θὰ πειραθῶμεν νὰ εὗρωμεν τεκμήριά τινα, ἵνα προαγάγωμεν τὴν κατανόησιν τῆς εἰκόνος ἢ δώσωμεν ἀφορμὴν τουλάχιστον πρὸς τοῦτο.

Τὸ σχῆμα τῆς στήλης μετὰ τοῦ βαθύσματος δὲν εὕρισκει πολλὰ ἀνάλογα ἐν τῷ πλουσίῳ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν. Τοῦτο προέρχεται, διότι *γραπτὰ πώρινα* μνημεῖα δὲν ἔχομεν ἐν αὐτῷ. *Ἀνάγλυπτοι* ὅμως στήλαι λίθου ὑπάρχουσιν, εἴτε

Εἰκ. 178. Στήλη λίθου ἐκ Τιφῶν φέρουσα ἐπιγραφὴν ΦΙΛΝΤΕΡΑ (Μουσεῖον Θηβῶν).

μετ' αετώματος εἴτε οὐχί. Ἡ στήλη τῆς Φιλωτέρας μάλιστα ἔχει τὰς πλευρὰς τοῦ βαθύσματος πλαγιαστιάς, ὡς αἱ περὶ ὧν πρόκειται πῶριναι θηβαϊκαί, ἀλλ' αἱ πλευρικαὶ αὗται ἐξέρχουσαι ταινίαι διαμορφοῦνται εἰς παραστάδας διὰ γλυπτοῦ ἐπικράνου, ὡς ἐν τῇ στήλῃ τῆς Πολυξένας (ἄνω σ. 220). Τοῦτο πιθανῶς θὰ συνέβαινε διὰ χρώματος εἰς τὰς τρεῖς πωρίνας γραπτὰς στήλας. Μεταξὺ δὲ τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν γραπτῶν στηλῶν τεχνολογικῶς ἐπέχουσι θέσιν αἱ τρεῖς μέλαιναι χαρακταὶ στηλῶν τοῦ Μουσείου Θηβῶν (Μνάσων, Ῥυγῶν, Σαυγένης πρβλ. ἄνω σελ. 41), ας ἀνάγω εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ἀμέσως μετὰ τὸ 424 π. Χ. πρβλ. *Πρακτικά* 1911, 153). Καὶ αὗται ἔχουσι παραστάδας ἐκατέρωθεν. Ὅμοιαι δὲ στηλῶν μέλανος λίθου μάλιστα μετὰ παραστάδων ἐκατέρωθεν, φέρουσαι δὲ ποτε γραπτὰς παραστάσεις, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἀδρῶς πῶς ἐξεσμένου κυρίου πεδίου τῆς ὄψεως, ὑπάρχουσι πλείονες ἐν Θήβαις (τινὲς ἔχουσι καὶ λείψανα εἰκόνων κεχαραγμένων), ἀναγόμεναι εἰς τὸν Ε' αἰῶνα αἱ πλείονες¹, ὥστε ἡ στήλη τεκτονικῶς ἔχει προηγούμενα ἢ ἀπλῶς ἀνάλογα παραδείγματα ἐν Βοιωτίᾳ καὶ δὴ καὶ ἐν Θήβαις, ὡς ἐδίδαξαν ἤδη καὶ ὁ Rodenwaldt (ἄνω σ. 214) κατὰ τὸν Studniczka (πρβλ. καὶ Pfuhl *Athen. Mitt.* 1901, 258 ἐξ. εἰκ.), ἔχοντα τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς ἰωνικῆς τέχνης διὰ τῆς βορείου Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ τῆς Λαρίσης καὶ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βόλου ὑπάρχουσι πολλαὶ στηλῶν καὶ ἐκ Δημητριάδος καὶ ἐκ Γόννων καὶ ἄλλοθεν τῆς Θεσσαλίας, ἔχουσαι βεβαθυσμένον πεδίον, πλαισιούμενον ὑπὸ δωρικῶν κιόνων ἢ παραστάδων μετ' αετώματος ἢ ἄνευ τοιούτου. Ὁ τύπος ἀναπτύσσεται εἴτα εἰς μεγάλους ἐκ πλειόνων λίθων συγκροτούμενους ἐπιτυμβίους ναῖσκους μετὰ παραστάδων (Δημητριάς, Θῆβαι, Ἀθῆναι) ἢ καὶ ἡμικιόνων (Θῆβαι, Θεσπιαί)².

Ὁ ἱματισμὸς παρέχει προβλήματά τινα ἄξια ἀναγραφῆς καὶ κρίσεως.

Τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τοῦ τῶν σφυρῶν ἐπίβλημα θὰ ἦτο ἀσφαλῶς τὸ ἀπόπτυγμα τοῦ δωρίου πέπλου, ἂν δὲν ἦτο κροκῶδες ἀλλὰ βυσσινόχρουν· θὰ εἴχομεν τότε ἐσθῆτα ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν πλαγγόνων τοῦ τύπου α τοῦ τάφου 4 (ἄνω σ. 213). Ἀλλ' ὁ διάφορος χρωματισμὸς διακρίνει τὸ ἐπίβλημα ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου πέπλου ὡς μέρος ἴδιον καὶ ἀνεξάρτητον, οἷον εἶνε σήμερον ἡ ποδιά³ ἢ ἡ φούστα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐσθῆς οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶνε ἢ ὁ δώριος πέπλος, ἢ δὲ διατάξεις τοῦ ἐπιβλήματος εἶνε οἷα ἀκριβῶς ἢ τοῦ

¹ Περί τούτων ἀλλαχοῦ θὰ ρηθῶσι πλείονα, θὰ δημοσιευθῶσι δὲ καὶ εἰκόνες.

² Τὸν περιορισμὸν τοῦ ὅρου τύπος ἐπὶ τοιούτων μνημείων φερόντων ἐπὶ βεβαθυσμένου πεδίου γραπτὰς οὐχὶ δὲ καὶ ἀπλῶς γλυπτὰς εἰκόνας, ὡς φρονεῖ ὁ Ἀρθανιτόπουλος *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1908, 52 ἐξ., δὲν συμμερίζομαι. Ὁ ὅρος εἶνε, νομίζω εἰλημμένος ἐκ τῆς πηλοπλαστικῆς, δηλῶν κυρίως τὸ ἀνάγλυφον.

³ Ὅρα ποδιάν εἰς τὸ ἐν Λιψίᾳ ἐρυθρόμορφον δοστρακὸν κύλικος παρὰ Studniczka *Jahrb.* 1914, 114 εἰκ. 42.

ἀποπτύγματος, συνάγω, ὅτι πιθανῶς τὸ διαφόρως κεχρωσμένον μακρὸν ἐπίβλημα εἶνε ἀντὶ ἀποπτύγματος μακρὸν, κατὰ βοιωτικὸν συρμόν, ἐξ ἄλλου ὑφάσματος ἢ ἄλλων διαφοροχρῶμων υφασμάτων συνερραμμένον μετὰ τοῦ πέπλου. Οὗτος εἶνε ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῶν πλαγγόνων τοῦ τύπου τάφ. 4 ἀριθ. α (σ. 213), τάφ. 5 ἀριθ. 7-8, 17 καὶ μάλιστα 19-20, διάφορος δὲ τοῦ τύπου τάφ. 5 ἀριθ. 15, 18 οἵτινες, φειδιακῶν ἔργων μιμήματα ὄντες, ἔχουσι μόνην τὴν κεφαλὴν βοιωτικὴν. Οὕτω τὸ μέχρι τῶν σφυρῶν ἀπόπτυγμα, ὀρισθὲν (ἄνω σελ. 214) ὡς βοιωτικὸς ρυθμὸς στολῆς, προσεγγίζει τὴν στήλην πρὸς τὰς πλαγγόνας τοῦ τύπου ἐκείνου τόσον, ὥστε ὁ συρμὸς οὗτος τοῦ ἱματισμοῦ νὰ ἀκμάζῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς ἐκατέρων. Εἶδομεν δέ, ὅτι αἱ πλαγγόνες ἐκεῖναι τῶν τάφων 4 καὶ 5 πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.

Ἄν ἀπιδώμεν εἰς τὰ ἄλλα κτερίσματα, ἅτινα συνελέξαμεν εἰς τὰ αὐτὰ χώματα, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἔχομεν πράγματα ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ἀριθ. 1), ἐν οἷς καὶ τὰ φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν ΗΙ (ἀριθ. 2), ἰσως δὲ καὶ αἱ ὑπ' ἀριθ. 9-22 πλαγγόνες, ἂν δὲν καταχθῶσιν αὐταὶ εἰς τὸν Δ' αἰῶνα. Αἱ ὑπ' ἀριθ. 23-33 ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος ἢ τὰ μέσα αὐτοῦ. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 3-4 ἰσως, ἔτι δὲ καὶ πολλὰ τῶν ὑπολοίπων, ἀνάγονται εἰς τὸν Γ' αἰῶνα. Ἐκ τούτων πάντων καταφαίνεται, ὅτι, ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν κτερισμάτων, δὲν κωλυόμεθα νὰ καταβιδάσωμεν τὰς στήλας μέχρι τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος π. Χ., οὐχὶ ὅμως κατωτέρω, διότι πλὴν τοῦ *lacrimaterium* (ἀριθ. 4), ὅπερ, μόνον εὐρίσκόμενον, θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκτείνῃ τὸ δυνατόν τῆς χρονολογίας καὶ εἰς ὑστερωτέρους χρόνους, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείῃ καὶ παλαιότερους, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν παρέχεται τοιαύτη ἀδεια· ἀλλὰ καὶ τὸ *lacrimaterium* συνέχεται ὑπὸ τῶν λοιπῶν κτερισμάτων εἰς τὰ ὀρισθέντα χρονικὰ ὄρια. Ταπεινὴν χρονολογίαν τῆς στήλης θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποβάλλῃ καὶ ἡ σμικρότης τοῦ λίθου καὶ τὸ εὐτελὲς αὐτοῦ καὶ ἡ μικρὰ φιλοκαλία τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν γλυπτικὴν μέρους τῆς ἐργασίας καὶ τὸ ἄκομψον τῶν γραμμῶν, ὡς φαίνονται νῦν αὐταὶ βεβλαμμένου ὄντος τοῦ ἐπαλείμματος· διότι πάντα ταῦτα δὲν συνάδουσι πρὸς τοὺς χρόνους τῆς εὐδαιμονίας τῶν Θηβῶν, ὅτε ἤκμαζεν ἐνταῦθα ὁ πρεσβύτερος Ἀριστείδης, ὁ ποιήσας πιθανῶς τὰς χαρακτὰς μελαινας στήλας τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ σμικρότης καὶ ἡ εὐτέλεια τῶν στήλῶν εἶνε ἀνίσχυρον τεκμήριον, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι μικραὶ καὶ εὐτελέστεραι παλαιαὶ στήλαι στερούμεναι γραφῆς, ἡ δὲ ἀπειροκαλία τῶν γραμμῶν θὰ διωρθοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐπαλείμματος, ἀβλαβοῦς ὄντος. Ἡ μορφὴ δὲ τῆς στήλης καὶ τῆς συντροφῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ ταπεινοῦ ἀετώματος (ἀμφότεραι ἀδιστάκτως ἀποδοτεῖαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον, ἰσως δὲ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην) δὲν εὐρίσκεται ἐντεῦθεν τοῦ Δ' αἰῶνος — μὴ λησμονῶμεν δέ, ὅτι ὁ Δ'

αἰῶν διὰ τὰς Θήβας δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τοῦ 336-316, ὅτε ἦσαν αὐταὶ κατεστραμμένοι —, ὁ δῶριος πέπλος ἀγνοεῖται ὑπὸ τῶν κοροπλάθων μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ἡ δὲ κόμμωσις τῆς γραπτῆς γυναικός, ὅσον φαίνεται καὶ ὅσον ἐπιτρέπει ὁ ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς διαθέσιμος χώρος τῆς στήλης, δὲν εἶνε ἢ πομπώδης, ἦν εἶδομεν εἰσαγομένην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀλλ' ἢ τῶν κορῶν τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου.

Ὡστε ἡ γραπτὴ στήλη πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου περίπου καὶ νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν κτερισμάτων, ἅτινα ἐκεῖσε ἀνεβιβάσθησαν ἐν τοῖς ἀνωτέρω. Μείζονα βεβαιότητα τοῦ πορίσματος τούτου δὲν ἐπιτρέπει ἡ κακὴ διατήρησις τῆς γραφῆς.

Βραχέα τινὰ ἀκόμη περὶ τοῦ τεχνικοῦ τρόπου τῆς γραφῆς τῆς στήλης.

Τὸ λευκὸν ἐπίχρῖσμα, τὸ καλύπτει τὸν λίθον, φαίνεται ἀσβεσιῶδες εἰς τὴν δεξιὰν στενὴν πλευράν, ἐνθα σφύζεται καλῶς. Τὸ βύσσινοχρουν τοῦ περισηθίου εἶνε παχὺ καὶ σταθερόν· ἐρρωγὸς δὲ νῦν ὄν, ἀποτελεῖ πλακίδια στερεά, ἅτινα ἴσως ἐνέχουσι καὶ ἄλλην τινὰ οὐσίαν συγκρατοῦσαν αὐτὸ εἰς τοιαύτην μᾶζαν (δρ. Perrot-Chipiez IX σ. 197 ἐξ.). Τὸ ἀπλοῦν κυανοῦν ὁμῶς χρῶμα, τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κίτρινον εἶνε γεῶδη, κονιώδη καὶ ἐξίτηλα, ἀποτριβόμενα ἢ προσκολλώμενα εἰς τὴν ἐφαπτομένην χεῖρα ἢ τὸν βεβρεγμένον σπόγγον¹. Ἡ ἰδιότης τῶν τριῶν τούτων χρωμάτων δεικνύει ὅτι ἡ γραφὴ δὲν ἐγένετο ἐγκαυστικῶς· ἂν δὲ τὸ βύσσινον χρῶμα εἶνε στερεόν, τοῦτο δὲν προέρχεται ἐξ οὐσίας τινὸς ἐπιτηδεῖας πρὸς ἔγκαυσιν οἷος ὁ κηρός, ἀλλὰ διότι τὸ βύσσινον δὲν εἶνε ὠμὸν γεῶδες χρῶμα, ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλὰ σύνθετον ἐκ τοῦ κυανοῦ καὶ τοῦ ἐρυθροῦ· ἡ δὲ ὑγρὰ αὐτοῦ σύνθεσις, γενομένη ἴσως διὰ λευκώματος φωῦ, παρέσχεν αὐτῷ στερεότητα.

Τὸ σύνολον τῶν χρωμάτων τῆς στήλης ἀνέρχεται εἰς ἐπτὰ: λευκόν, μέλαν, ὠχρόν, ἐρυθρόν, κυανοῦν (καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ πολυχρωμία πρῶίμως τοῦτο), πράσινον καὶ βύσσινον, ὑπάρχουσι δὲ τῶν χρωμάτων τούτων (τοῦ ἐρυθροῦ εἰς τὸν λαιμόν καὶ τοῦ κίτρινου μάλιστα εἰς τὴν ποδιὰν) καὶ τόνοι διάφοροι. Ὁ Κικέρων (Brut. 18, 70) λέγει, ὅτι οἱ παλαιοὶ ζωγράφοι μέχρι τοῦ Ζεύξιδος μετεχειρίζοντο τέσσαρα χρώματα, ὁ δὲ Πλίνιος (H. N. 25, 50) λέγει, ὅτι τοῦτο συνέβαινε μέχρι τοῦ Ἀπελλοῦ καὶ ὀνομάζει τὰ χρώματα: τὸ λευκόν, τὸ μέλαν, τὸ ἐρυθρόν καὶ τὸ ὠχρόν. Τὴν παράδοσιν ταύτην δέχεται ὁ Perrot (Hist. de l'art IX, 279, 289): ἀλλ' ὁ Winter (Gertke-Norden Einl. in die Altertumswiss. II σ. 154 ἐξ., 158 ἐξ.) παραβάλλων τοὺς πολυχρώμους κεκοσμημένους

¹ Ἡ πείρα ημῶν αὕτη ἐκτέθη μετὰ μεγάλης προσοχῆς, ὥστε δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ στήλη διέσφεν ἀξιολόγως πλείονα ἢ ἰσχυρότερα χρώματα, ἅτινα ἐβλάψαμεν.

τάφους τῆς Ἑτρουρίας, ἔνθα βλέπει ἰωνικὴν ἐργασίαν (σελ. 153), παρατηρεῖ πλὴν ἄλλων, ὅτι αἱ μείξεις τοῦ ὠχροῦ μετὰ τοῦ λευκοῦ, τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ μέλανος ἢ κυανοῦ παράγουσι πάντα τὰ χρώματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ ὠχρὸν επανέρχεται εἰς τὴν τέχνην ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. (υπάρχει καὶ εἰς τὸν κύνθαρον τῆς Μυκαλησσοῦ J. of Hell. St. XXIX (1909) πίν. XXVI σ. 334 ἐξ.), τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας προόδους τῆς γραφικῆς, ἥς πρῶτος σπουδαῖος ἀντιπρόσωπος εἶνε ὁ Πολύγνωτος, ὁ σύγχρονος τοῦ Φειδίου. Ὁ δὲ Pfuhl (Neue Jahrb. f. d. Klass. Alt. XXVII, 1911, σελ. 168 πρὸς Bülle Der Schöne Mensch 608) λέγει, ὅτι ἀπὸ τοῦ Πολυγνώτου διακρίνονται δύο παράλληλοι σύγχρονοι κατευθύνσεις ἐν τῇ γραφικῇ: ἡ μὲν περιορίζεται εἰς τὰ τέσσαρα χρώματα μέλαν, λευκόν, ἐρυθρόν καὶ ὠχρόν, σχηματίζουσα διαβαθμίσεις τόνων, ἡ δὲ προσθέτει τὸ κυανοῦν καὶ ἐπομένως τὸ πράσινον καὶ ἀποτελεῖ δι' αὐτῶν ἀπεριόριστον σχεδὸν κλίμακα χρωμάτων. Ὅποτέρα τῶν δύο γνώμων καὶ ἂν ἀληθεύῃ, ἐπιτρέπει νὰ ἀναγάγωμεν τὴν στήλην τῶν Θηβῶν μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος.

Ἡ ἀπλότης τῆς στάσεως κατ' ἐνώπιον, ἐν ᾧ εἶνε σύμφωνος πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ε' αἰῶνος, οὐδένα δεικνύει χαρακτῆρα ἐπιδράσεως ἀπὸ τῆς αἰτικῆς ἢ ἰωνικῆς γραφῆς («ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πολυγνώτου μέχρι τῶν τοῦ Πραξιτέλους αἱ Ἀθηναῖοι εἶνε ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας» Pfuhl ἔ. ἄ. σ. 176 πρὸς Studniczka Jahrb. 1911, 183 καὶ τὴν ὠραίαν μελέτην τοῦ B. Schröder Jahrb. 1914, 121 ἐξ., συμπέρασμα σελ. 160-161) τοῦ Πολυγνώτου ἢ τοῦ Μίκωνος, ἀφ' οὗ ἐκεῖνο τὸ κατ' ἐνώπιον εἶνε χαρακτῆρ πάσης τέχνης (Perrot ἔ. ἄ. σ. 223 ἐξ.). Οὔτε δὲ καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος τὸν ῥυθμὸν ἔχει ἡ στάσις. Ἵνα δὲ εὐρώμεν ἀναλογίαν ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ κατέλθωμεν μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὃ ἀπαγορεύουσι τὰ ἄλλα εὐρήματα κατὰ τάνωτέρω περι αὐτῶν ῥηθέντα, ἢ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ στήλη ἀνάγεται εἰς τὸν Ε' αἰῶνα, πρὸς ὃν ὠθεῖται καὶ ὑπὸ τῶν προεκτεθέντων συλλογισμῶν. Συγγενεῖς στάσεις ἔχουσιν αἱ δημοσιευόμεναι ἀνωτέρω πλαγγόνες, οἷα ἡ τοῦ τάφου 4 σ. 215 β εἰκ. 154, 3. Ἡ δεξιὰ χεὶρ ἐπὶ τῆς στήλης ἦτο δυνατόν γραφικῶς νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ σώματος τῆς γυναικός, ἐν ᾧ δὲν ἦτο ἀκινδύνως δυνατόν ἐν τῇ πλαγγόνι.

★

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων «νεωτέρων» τάφων ὁ παλαιότερος, τοῦ Ε' αἰῶνος, εἶνε ὁ ἀριθ. 19 (σ. 225 ἐξ.), οὗ ὀλίγον νεώτερος εἶνε ἴσως ὁ ὑπὲρ τὸν μυκηναϊκὸν τάφον 17 (σ. 169). Εὐρίσκονται δ' ἀμφότεροι εἰς τὴν αὐτὴν κλιτὸν τῆς πρὸς δυσμὰς τοῦ Κολωνακίου δειράδος. Εἴτα ἔρχονται οἱ τάφοι 4 (σ. 211), 5 (σ. 216), 6 (σ. 220), 7 (σ. 223) καὶ 9 (σ. 224), ἀποτελοῦντες

εν σύνολον χρονικῶς καὶ τοπικῶς, ἅτε κείμενοι ἐν τῷ δρόμῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 26 καὶ πλησίον. Χρονικῶς ἀνάγονται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἴσως εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἀνάγεται καὶ ὁ πενιχρὸς τάφος 8 (σ. 224) καὶ ὁ τάφος 10 (σ. 225) καὶ ἴσως καὶ ὁ 11 (σ. 227), ἂν οὗτος δὲν καταβιβασθῇ ταπεινότερον, ὥς ἐρρήθη ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν ἀποτελοῦσιν οἱ ὀλίγον νεώτεροι τάφοι 15 (σ. 230) 12 (σ. 229), 13 (σ. 230) καὶ 14 (σ. 230), τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Δ' αἰῶνος¹, μεθ' οὓς ἔρχονται, εἰς τὸν Γ' αἰῶνα ἀναγόμενοι, οἱ ὑπ' ἀριθ. 16 (σ. 231) καὶ 17 (σ. 233). Τὰ κτερίσματα τῶν ὑπ' ἀριθ. 20 τάφων, ὥς εἴπομεν, κατανέμονται εἰς πάντα τὸν χρόνον, ὃν καλύπτουσιν οἱ προηγούμενοι τάφοι. Οὐδεις πιθανῶς τῶν τάφων ἀνάγεται εἰς τὸν χρόνον 335-316, ὅτε αἱ Θῆβαι ἦσαν κατεστραμμέναι. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 18 κατέρχεται εἰς τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους.

Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι εἰς πάντας τούτους τοὺς «νεωτέρους» τάφους — φυσικὰ δὲν ὑπολογίζομεν τοὺς βυζαντιακοὺς καὶ τὰ ἐν σ. 239 ἀρ. 1 ὄστρακα — οὐδὲν ἐρυθρόμορφον ἀγγεῖον εὐρέθη, διότι, φαίνεται, ἡ τεχνοτροπία αὕτη ἔβαινε πρὸς τὸν ἀφανισμόν (πρβλ. Ure & α. σ. 37, 35. Springer-Wolters *Die Kunst d. Altert.*¹⁰ σ. 411) ἢ καὶ εἶχεν ἀφανισθῇ βεβαίως ἤδη, ὅτε ὠρύχθησαν οἱ νεώτεροι τῶν τάφων τούτων. Ὁ χρόνος τῆς τελείας ἐξαφανίσεως αὐτῆς δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστός.

¹ Ἐν τῷ 55 τάφῳ τῶν Ἀλῶν τῆς Λοκρίδος (ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς), ἀδημοσιεύτῳ ἀκόμη, εὐρέθησαν ὁμοῦ εἰς σκύφος ὥς ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 τοῦ τάφου 7 (σ. 223), δύο δίωτοι κύλικες σκυφαεῖδεις, κείμεναι μεταξὺ τῆς τοῦ τάφου 15 (σ. 231) ὑπ' ἀριθ. 1 (ὀλιγώτερον κομψῇ τοῦτου) καὶ τῆς σκυφαεῖδος τοῦ 10 (σ. 226) ἀριθ. 4, εἰ καὶ αὕτη εἶχε ἐντελῶς ευθείας τὰς λαβὰς ὀριζοντίως.

Β ΜΕΡΟΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Θηβῶν ἐγράφησαν κατὰ τον τελευταῖον αἰῶνα ἀξιόλογοι πραγματεῖαι, τῆς προσοχῆς τῶν ἀρχαιολόγων τραπέισης ἐπὶ τὸ θέμα τοῦτο ἀρκετὰ ἐνωρὶς καὶ μάλιστα ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἡ ἀρχαιολογικὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη προαχθῆ.

Πρῶτος ἔγραψεν ἀξιολόγως ὁ Leake ἐν *Travels in North. Greece* II, 1835 σ. 221 ἐξ. μετὰ πίνακος ἐν τέλει τοῦ IV τόμου, δεικνύοντος τὴν τοπογραφίαν τῶν Θηβῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀλωσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλ' εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πίνακος ἐξενίκησε παρὰ τῷ Leake παρανόησιν τις τῶν παλαιῶν τραγικῶν μᾶλλον ἢ ὁ Ἀρριανός. Τοιαυτὴ δὲ βᾶσις εἶνε κακὴ ἐν τῇ τοπογραφικῇ μελέτῃ τῶν Θηβῶν (πρβλ. καὶ τὸν χάρτην ἐν Α. Παγκαθῇ *Ἀρχαιολ. Δεξ.* ἀρθρ. *Θηβαι*). Ἀνάλογος εἶνε ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ τοῦ Dodwell (*Classical and topographical Tour* 1819) γραφέντων.

Δεύτερος ἔγραψεν ὁ Ulrichs διεξοδικῶς περὶ τοῦ θέματος τούτου (*Abhandl. d. bayer. Akadem.* III, 1841· τούτου ἀνατύπωσις ἐν Ulrichs *Reisen und Forschungen* 1863 II, 1 ἐξ.) συμβαίνει δέ, ὥστε ἡ μελέτη αὐτοῦ νὰ παραμένῃ καὶ νῦν βᾶσις πάσης νεωτέρας ἐργασίας διὰ τὴν ἐπιμελῆ συλλογὴν τοῦ ὕλικου τῆς παραδόσεως. Τὰς ἑπτὰ πύλας τᾶσσει ὁ Ulrichs εἰς τὸν περίβολον τῆς κάτω πόλεως, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν τῆς Καδμείας.

Οἱ μετὰ ταῦτα γράψαντες¹ ἀνέπτυξαν πλείιστα σχετικὰ ζητήματα μετ' ἐπι-

¹ Forchhammer *Topographia Thebarum heptapylarum*, Kiel, 1854. Brandis *Die Bedeutung der Sieben Tore Thebens* ἐν *Hermes* 1867 σ. 259 ἐξ. (αὐταῖς θεωρίαις πρόκειται ὁ Wecklein ἐν τῇ Ζωγραφείῳ βιβλιοθ. Αἰσχύλ. *Ἑπτ.* 363, κ. ἀ. καὶ κριτικ. ἐπισημ. στ. 364 καὶ ὁ E. Curtius *Gesammelte Abhandl.* I, 89 ἐξ.). Γ. Παγίδας, *Τὰ τῆς τοπογραφίας τῶν ἐπταπύλων Θηβῶν* Ἀθῆναι 1882 (πρβλ. Σωτηριάδην *Περὶ τῆς Τοπογραφίας τῶν ἀρχαίων Θηβῶν* Ἀθῆναι 1914 σ. 5 σημ., ἐνθα παρατηρητέον, ὅτι ὁ Παγίδας, ἐκτείνων πρὸς Ν τὸ τεῖχος περισσότερον, ὥς καὶ ὁ Lolling ἐν τῷ ὡς χειρογράφῳ εἰς τινὰ ἀντίτυπα μόνον γνωστῷ τόμῳ τοῦ Biedeker *Griechenland* I ἐξ., δὲν συμφωνεῖ τελείως τῷ Ulrichs). Butsian *Geogr. v. Griechenland*, 227. Συλλογὴν τῶν ἀρχαίων εἰδήσεων εὐρίσκει τις παρὰ Unger *Paradoxa Thebana*. Τὰ γραφέντα ὑπὸ Πιττάκη ἐν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1837 σ. 57 ἐξ. καὶ Ross ἐν *Wanderungen* I, 1851 σ. 22 εἶνε ἀσήμαντα διὰ τὴν ἐρευναν τῆς τοπογραφίας τῶν Θηβῶν. — Ὁ Θηβαῖος Ἐλαμειν. Παπαθασιλίου κατέλιπε τόμον χειρόγραφον ἐκ σελ. 519 μετὰ τριῶν πινάκων, φέροντα τὸν τίτλον *Βοιωτικῶν βιβλίων* Γ'. *Τουρκοκρατία. Μέρους Α'* 1904 ἐν Ἀθήναις. Ἐν τούτῳ ὑπάρχουσι καὶ τινες θεωρίαι τοπογραφικαὶ (σ. 355-398) κατὰ

στάσεως καὶ πολυμαθείας, ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων ἐν μόνον κυρίως ὑπῆρξεν ἀληθῆς πρόοδος ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῶν τόπων καὶ τῆς παλαιᾶς ὄψεως τῶν Θηβῶν· τοῦτο δὲ οφείλεται εἰς τὴν φιλόπατριν καὶ νοήμονα μέριμναν τοῦ ἐκ Θηβῶν μακαρίτου δικηγόρου *Ευστρατίου Καλόπαιδος*, ὅστις διέκρινεν εἰς τοὺς λόφους τοὺς περιβάλλοντας τὴν νυν πόλιν τῶν Θηβῶν, ἤτοι τὴν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν Καδμείαν, ἔχνη τοῦ περιβόλου τῆς παλαιᾶς «κάτω» πόλεως, ἐπέδειξε δὲ ταῦτα τῷ γερμανῷ καθηγητῇ E. Fabricius. Οὗτος, δεχθεις *τινὰ* μόνον τῶν ἰχνῶν τούτων ὡς βέβαια, ἐβελτίωσεν ἐν μέρει ἐπὶ τῶν θετικῶν τούτων βάσεων τὸν κατ' εἰκασίαν μέχρις αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ χαρασσόμενον περίβολον τῆς κάτω πόλεως (E. Fabricius *Theben* Freiburg i. B. 1890), ἀλλὰ τὴν λεπτομερῆ τοποθέτησιν τῶν ἐπὶ μέρους μνημονευομένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως θηβαϊκῶν μνημείων συνέχεεν εἰς μέγαν βαθμόν, ἐπειδὴ καὶ οὗτος τὰς ἐπὶ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου (Δ 406, λ. 263 πρβλ. T 99) καὶ τοῦ Ἡσιόδου (*Ἔργ.* Ἡμ. 162, *Ἀσπ.* 49 πρβλ. *Θεογ.* 978, Leake *Travels in N. Gr.* II, 240 ἐξ. *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1909 σ. 110) καὶ τοῦ Πινδάρου (*Πυθ.* III, 160, IX, 80, XI, 18, *Νεμ.* IV 31, IX 42. *Ἰσθμ.* I, 95 πρβλ. III, 71) πολυφήμους μυθικὰς τῆς Καδμείας ἢ τῶν Καδμείων Θηβῶν πύλας, ἀφ' ὧν ἐξαρτᾶται ἡ τοποθέτησις καὶ πλείστων ἄλλων μνημείων, ἀπέδωκεν εἰς τὸν νεώτερον μέγαν περίβολον τῆς ἱστορικῆς κάτω πόλεως καὶ οὐχὶ εἰς τὸν περίβολον τῆς «Καδμείας» Ἀκροπόλεως.

Κατὰ τοῦ Fabricius προήλθεν ορμητικὸς ὁ Wilamowitz (*Hermes*, 1891 (26) σ. 191 ἐξ.) ἀνατρέπων διὰ τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ δυνάμεως ὅχι μόνον τὰς γνώμας ἐκείνου ἀλλὰ καὶ τὴν παράδοσιν περὶ τῶν ἐπὶ πυλῶν, ὡς παραπέμπει ἀπλῶς εἰς τὸ βασιλεῖον τῶν μύθων, δεχόμενος, εὐτυχῶς ἐν τῇ Καδμείᾳ, μόνας τρεῖς τούτων, δι' ὧν ῥητῶς διήλθεν ὁ Πausanias, καὶ σμικρύνων τὴν κάτω πόλιν εἰς τόσῃ μόνον ἔκτασιν, ὅσῃν ἐδέχετο καὶ ὁ Ulrichs, δηλ. μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰσμηνοῦ πρὸς Α καὶ μέχρι τῶν τῆς Δίρκης ¹ πρὸς Δ, συμφώνως δὴθεν πρὸς τὰς περιγραφὰς τῶν τραγικῶν ποιητῶν, οὓς ἡρμήνευσε καὶ οὗτος ἐν μέρει οὕτως, ὥστε νὰ διαψεύδῃ τὸν Pausanias περιφρονητικῶς. Εἰς τὰς γνώμας δὲ ταύτας ἐμμένει καὶ νῦν ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ Aischylos, *Interpretationen* 1914 σ. 103.

τὸν Σωτηριάδην συντεταγμένοι, ἀλλὰ κυρίως τὸ ἔργον εἶνε ἱστορικόν, πραγματευόμενον ἐν ἐκτάσει μάλιστα καὶ μετὰ πολλῶν ἐγγράφων καὶ ἄλλων ἀναμνήσεων, ὧν ἦτο κάτοχος ὁ συγγραφεύς, τὰ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐν Βοιωτίᾳ ἐπανάστασιν τοῦ 1821. εἰς ἣν οἱ πρόγονοι αὐτοῦ ἀνεμείχθησαν οὐκ ὀλίγον. Τὸ ἔργον τοῦτο μετ' ἐπεξεργασίαν τινὰ εἶνε ἀξιὸν νὰ ἐκδοθῇ· θὰ ἠδύνατο δὲ ἐπαινετῶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν φροντίδα ταύτην ἡ Κοινότης Θηβῶν, ἥς ἡ ἱστορία κυρίως διὰ τοῦ ἔργου φωτίζεται (ἴδρα καὶ ἀνω σ. 123).

¹ Τοὺς δύο τούτους ποταμούς ὑπολαμβάνομεν ὡς ὀρθῶς ἀναγνωρισθέντας καὶ ἀποδεδειγμένους ἤδη, ἀφ' οὗ οὐδεὶς νῦν περὶ τούτων διαφωνεῖ. Τὸν Ἰσμηνὸν ὁ λαὸς καλεῖ *Ἀγιάνην* νῦν, τὴν δὲ Δίρκην *Πλαμώτισσαν*, ἀλλὰ καὶ τὰ παλαιὰ ὀνόματα δὲν εἶνε πλέον ἀγνωστα τοῖς πολλοῖς, μάλιστα δὲ τὸ δεύτερον ὡς ὄνομα τῆς κρήνης Παραπόρτι.

Ὁ Καλόπαις ἐμμένων καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ τῆς εὐρύτητος τοῦ κάτω περιβόλου, περὶ ἧς δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ πείσῃ ἐντελῶς τὸν Fabricius, μάλιστα εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος, τὸ ἐκτεινόμενον πέραν τοῦ Ἴσμηνοῦ, ἐνήργησεν ἀνασκαφὰς αὐτόθι καὶ ἐβεβαίωσε κατ' ἀναμφισβήτητον τρόπον τὰς γνώμας αὐτοῦ (δρα *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. τοῦ 1892* σ. 41 ἐξ.).

Συμφώνως πρὸς τὰ θετικὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καλόπαιδος συνετάχθη διὰ τοῦ Μιχ. Χρυσόχου ὁ τοπογραφικὸς πίναξ τοῦ *Γ. Σωτηριάδου* (*Ἐπετηρὶς τοῦ Φιλολ. Συλλ. Παρνασσού* 1900 σ. 140 ἐξ. πίν. Γ. Ἀνατύπωσις τῆς μελέτης ταύτης «*Περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Ἀρχαίων Θηβῶν*» μετὰ προσθηκῶν ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1914. Πρόχειρον δημοσίευμα τοῦ Σωτηριάδου εἶχε καταχωρισθῇ τῷ 1893 ἐν τῇ «Ἑστία» φύλλ. 50, 51 καὶ 53). Ἵνα δεχθῇ ὁ Σωτηριάδης τοιαύτην ἔκτασιν τῆς πόλεως, ἐνόμισεν, ὅτι ἔπρεπεν, ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Wilamowitz, νὰ καταρρίψῃ γενικῶς τὸ κῦρος τῶν τραγικῶν ποιητῶν ὡς ἀντιμαρτύρων τοῦ Πausanίου, ὅπερ ἔν τισιν εἶχε γίνεαι καὶ ὑπὸ τοῦ Παγίδα (ἐ. ἄ. σ. 13, 19). Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτηριάδης κατὰ τὸν Ulrichs ἀπέδωκε τὰς παμπαλαίας ἐπτὰ πύλας εἰς τὸν νεώτερον μέγαν περιβόλον τῆς κάτω πόλεως, τοῦτο δὲ παρήγαγεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἄτοπα ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν τοπογραφικῶν εἰδήσεων τοῦ Πausanίου.

Πρὸς πάντας τοὺς προγενεστέρους διεφώνησεν ὁ Gomme (*Annual of the Br. School at Athens* 1910-11 σ. 29-53 μετὰ δύο πινάκων) θελήσας νὰ στηριχθῇ κυρίως εἰς τινὰς μαρτυρίας τοῦ Πausanίου καὶ τοῦ Ἡρακλείδου, ὅτι ἡ κάτω πόλις ἦτο χαμηλοτέρα τῆς Καδμείας ἢ ὁμαλὴ (*Πaus.* III, 17, 1. II, 5, 2. IX, 5, 2. IX, 7, 6. II, 6, 4. Ἡρακλείδης ὁ κριτικὸς ἐν *Geogr. gr. min.* I, 102 = *Fr. Hist. gr.* II, 258), ὃ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν χαρασσομένην διὰ τῶν τειχῶν τοῦ Καλόπαιδος πόλιν, περιλαμβάνουσαν πολλοὺς λόφους ὑψηλοὺς, ὑψηλοτέρους μάλιστα τινὰς τῆς Καδμείας, οὗ ἕνεκα ἡ μεγάλη πόλις οὔτε *ὁμαλὴ* ἠδύνατο νὰ ρηθῇ οὔτε ὡς *κάτω* κειμένη νὰ χαρακτηρισθῇ. Ἀλλ' ὁ μὲν Πausanίας, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω, οὐδαμῶς ἀποδεικνύεται γινώσκων ἢ περιγράφων ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ μεγάλου περιβόλου καὶ ἐπομένως ὅλης τῆς κάτω πόλεως, τὸν δὲ Ἴσμήνιον *λόφον* ῥητῶς ὀνομάζει οὕτω (IX, 10, 2) ¹ ὥστε ἀφ' οὗ τὰ σφρζόμενα ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ μνημεῖα τῆς κάτω πόλεως ἦσαν εἰς τὰς περὶ τὴν Καδμεϊάν κοιλάδας, εὐλόγως ἐπίστευσεν, ὅτι ἡ ὅλη κάτω πόλις ἔκειτο

¹ Πρὸς τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ 10, 5 «*ἀνωτέρω*» δὲ τοῦ Ἴσμηνοῦ. 11, 7 «*ὅπου*» δὲ τὸν Σωφρονιστήρα. 16, 6 τὴν φυσικὴν μορφήν τοῦ θεάτρου. 17, 4 «*γῆς χῶμα*». 17, 7 «*οἱ κάτωθεν ὑποδέβληνται*». 18, 2 «*χυτὴ γαῖα*» καὶ τὰ συναφῇ ὅμοια μνήματα. 23, 1 ἐξ. τὴν ἀναγκαίαν μορφήν τῶν σταδίων καὶ τοῦ ἱπποδρόμου.

ὕψομετρικῶς τῷ ὄντι *κάτω* τῆς Καδμείας. Ἐν δὲ III, 17, 1 δὲν ταυτίζει ὁ Πausanίας τὸ ὕψος τῆς Καδμείας πρὸς τὸ τῆς Λαρίσης τοῦ Ἄργους, ἀλλὰ παρέχει δύο παραδείγματα ἐξεχουσῶν ἀκροπόλεων διαφόρου ὕψους, ὧν ὁ μὲν οὐδέτερον εἶχεν ἢ Σπάρτη· ἀπ' οὗ ὁ Πausanίας ἐγίνωσκε τὴν τε Καδμείαν καὶ τὴν Λάρισαν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχη τις δίκαιον, ἀποδίδων εἰς αὐτὸν τὴν γνώμην, ὅτι ἐπίστευε τὴν Καδμείαν τόσον ὑψηλὴν, ὅσον εἶνε ἢ Λάρισα.

Ὁ δὲ Ἡρακλείδης οὐδαμῶς εἶνε σαφής, ἀπ' οὗ συγχέει προφανῶς ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ τὴν *πόλιν* τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν θηβαϊκὴν *χώραν*, ὁμιλεῖ δὲ καὶ περὶ τοῦ «*υποκειμένου τῇ πόλει πεδίου*», ὃ δηλοῖ, ὅτι ἡ πόλις τότε κυρίως ἦτο ἐπὶ ὑψηλοῦ, ἐπομένως δ' ἐπὶ τῆς Καδμείας, ὅτε πρέπει νὰ ἀπιδώμεν πρὸς τὴν ἀληθῶς ὑπάρχουσαν ὁμαλότητα καὶ στρογγυλότητα τοῦ ὄροπεδίου τῆς Καδμείας μᾶλλον ἢ νὰ ἀποφαινώμεθα, ὅτι τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς ὁμαλότητος καὶ στρογγυλότητος δυσκόλως ἀρμοζει τῇ πόλει. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν 70 σταδίων, ὃ δίδει εἰς τὴν *περίμετρον τῆς πόλεως* ὁ Ἡρακλείδης, ἂν δὲν παρεγράφη, ἴσως ἀναφέρεται χονδρικῶς εἰς τὴν τῶν ἐρειπίων τῆς κάτω πόλεως ἑκτασιν, ἐν ᾗ ἴσταντο τὰ ἱερὰ ὄρθια, ἢ καὶ εἰς τὴν ἑκτασιν τῶν περιφήμων θηβαϊκῶν κήπων, ἐν οἷς θὰ ἦσαν ὡς καὶ νῦν ἐκτισμένα τὰ συνήθη ἀγροτικά τῶν κηπουρῶν ἐπαύλια· δὲν ἀναφέρεται ὁ μὲν ῥητῶς εἰς *περίβολον τείχους* αὐτῆς εἴτε ὄρθιον εἴτε πεπτωκότα· ἀναιρεῖται δ' ἄλλως ὑπὸ τοῦ συγχρόνου τοῦ Κικέρωνος Διονυσίου τοῦ Καλλιφῶντος (Geogr. gr. minor. I σ. 338 στ. 92 ἐξ.)¹.

Ὁ Gomme πιστεύσας εἰς τὸ ὄρθον τῶν σκέψεων αὐτοῦ, ἡδιαφόρησεν, ἐντελῶς ἀτόπως, πρὸς τὰ ἀνασκαφικά πορίσματα τοῦ Καλόπαιδος καὶ ἐχάραξεν αὐθαίρετως τὸν περίβολον τῆς κάτω πόλεως ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ΒΑ καὶ τῆς

¹ Τὰς συγκρουομένας ταύτας μαρτυρίας τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τοῦ Διονυσίου δὲν θὰ συζητήσω ἐνταῦθα περισσότερον, διότι οὐδένα συγκεκριμένον τοπογραφικὸν καθορισμὸν παρέχουσι, συνεβιδάσθησαν δὲ μέχρι τοῦδε ἀνεκτικῶς πρὸς τὰ ἐκάστω δόξαντα καὶ πρὸς τὸν περίβολον τὸν πιστωθέντα ὑπὸ τοῦ Καλόπαιδος (πρβλ. Fabricius 18, Σωτηριάδης 40)· παραθέτω ὁ μὲν ἐνταῦθα τὸ ἀξιόλογον μέρος αὐτῶν. Ἡρακλ.: «Ἐνταῦθεν (ἐκ Πλαταιῶν) εἰς Θήβας στάδια π', Ὀδὸς λεῖα πᾶσα καὶ ἐπίπεδος. Ἡ δὲ πόλις ἐν μέσῳ μὲν τῆς Βοιωτῶν κεῖται χώρας, τὴν περίμετρον ἔχουσα σταδίους ο'· πᾶσα δ' ὁμαλὴ· στρογγύλη μὲν τῷ σχήματι, τῇ χρόῳ δὲ μελάγγειος· ἀρχαία μὲν οὖσα, καινῶς δ' ἐρρυμοτομημένη διὰ τὸ τρεῖς ἡδὴ, ὡς φασιν αἱ ἱστορίαι, κατεσκάφθαι διὰ τὸ βάρος καὶ τὴν ὑπερφηανίαν τῶν κατοικούντων. Καὶ ἱπποτρόφος δὲ ἀγαθὴ (ἡ χώρα δηλ.), κάθυδρος πᾶσα, χλωρὰ τε καὶ γεώλοφος, κηπεύματα ἔχουσα πλεῖστα τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλεων (πρβλ. Πλουτ. Συμπ. 5, 8, 3)· καὶ γὰρ ποταμοὶ ῥέουσι δι' αὐτῆς δύο, τὸ ὑποκείμενον τῇ πόλει πεδῖον πᾶν ἀρδεύοντες. Φέρεται δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Καδμείας ὕδωρ ἀφανὲς διὰ σωλήνων ἀγόμενον, ὑπὸ Κάδμου τὸ παλαιόν, ὡς λέγουσι, κατεσκευασμένον. Ἡ μὲν οὖν πόλις τοιαύτη. Οἱ δ' ἐνοικοῦντες μεγαλόψυχοι καὶ θαυμαστοὶ κλ... Ἐνθερίσαι μὲν ἡ πόλις οἷα βελτιστή· τό τε γὰρ ὕδωρ πολὺ ἔχει καὶ ψυχρὸν καὶ κήπους· ἔτι δ' εὐήνεμός ἐστι καὶ χλωρὰν ἔχουσα τὴν πρόσσπιν, ἐχόπωνρός τε καὶ τοῖς θερινοῖς ὠνίοις ἀφθονος· ἀξυλος δὲ καὶ ἐγκειμάσαι οἷα χειρὶστη διὰ τε τοὺς ποταμούς καὶ τὰ πνεύματα· καὶ γὰρ νίφεται καὶ πηλὸν ἔχει πολύν». — Διον.: «Κεῖται δ' ἐν μεσογαίᾳ πᾶν καλὴ πόλις, μεγάλαι Θῆβαι, σταδίων τὸ περίμετρον ἔχουσα τετραράκοντα καὶ προσέτι τριῶν».

ΒΔ γωνίας ἢ ἄκρας τῆς Καδμείας καὶ βαίνοντα μετ' ἐλαφρᾶς ἐν ἀρχῇ ἀποκλίσεως πρὸς Β ἐπὶ ἐδάφους πεδινοῦ, «ὀμαλοῦ» καὶ ἀληθῶς υποκειμένου ὄλου τῇ Καδμείᾳ, σχηματιζομένου δὲ «στρογγύλου». Τὰς ἐπτὰ πύλας δέχεται τόσον παλαιάς, ὅσον παλαιὸς εἶνε καὶ ὁ Ὅμηρος, ἀλλὰ δὲν δέχεται, ὅτι πᾶσαι ἀνήκον εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας («were certainly not all in the Kadmeia»). ὥστε, ἀφ' οὗ ὁ Ὅμηρος γινώσκει καὶ τὰς ἐπτὰ, τὸ τεῖχος τῆς κάτω πόλεως πρέπει νὰ εἶνε οὕτως ἀναποδείκτως ὁμηρικόν, αἱ δὲ πύλαι νὰ συμφύρῳνται¹.

Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον ὁ Gomme ἔγραφε ταῦτα, ἐξεδίδετο τῇ 1909 ὑπὸ τοῦ Robert τὸ βιβλίον *Pausanias als Schriftsteller*, ἐν ᾧ — σελ. 100, 169 ἐξ. 252 — γίνεται λόγος περὶ Θηβῶν καὶ ἐκφέρεται ἡ γνώμη, ἣν καὶ πρότερον εἶχεν εἰπεῖ ὁ Heberdey (*Die Reisen des Pausanias* σ. 100, 1), ὅτι αἱ ἐπτὰ πύλαι ἀνήκον εἰς τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως Καδμείας, οὐχὶ δὲ τῆς κάτω πόλεως. Εἰς τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχον καταλήξει ἀνεξαρτήτως τούτων καὶ ἐγὼ μετὰ τὴν εὗρεσιν τῶν ἐρειπίων τῆς οἰκίας τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις καὶ εἶχον ἀκόμη καιρὸν, ὅτε ἐδημοσίευσον τὴν περὶ τούτου μελέτην μου (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909 σ. 111, 1. 114, 1 πρὸς καὶ 1910, σ. 212, 1) νὰ παραπέμψω τὸν ἀναγνώστην καὶ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Robert². Ἡ δοθεῖσα δὲ τότε ὑπόσχεσις νὰ πραγματοποιηθῇ εἰδικῶς περὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ τῶν συναφῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων τῶν Θηβῶν, πληροῦται σήμερον διὰ τῶν μετὰ χεῖρας σελίδων, εἰ καὶ αἱ σκαφαί, ἃς εἶχον ἐν νῷ νὰ ἐκτελέσω πρὸς ἔκφρασιν ἀσφαλεστέρας περὶ τῶν λεπτομερειῶν γνώμης, δὲν ἐξετελέσθησαν πᾶσαι.

Ἵνα εἰσέλθωμεν εἰς τὸ θέμα τῆς τοπογραφίας τῶν Θηβῶν θὰ ἀκολουθήσωμεν τὰς ἐξῆς βάσεις: Ἐπειδὴ ὁ Πausanias ἐπεσκέφθη τὰς Θήβας³ καὶ περιγράφει αὐτάς, γινώσκομεν δέ, ὅτι ὁ περιηγητὴς οὗτος λέγει τὴν ἀλήθειαν γενικῶς περὶ ὧν εἶδε πραγμάτων, ἐξελεγχθεὶς ἤδη κατὰ τοῦτο πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐνθα ἐγένοντο ἀνασκαφαί, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν μεθοδικὴν περιγραφὴν αὐτοῦ ἐφαρμόζοντες αὐτὴν εἰς τοὺς θηβαϊκοὺς τόπους,

¹ Περὶ τῶν γνώμων τοῦ Gomme ὅρα καὶ τὰς αὐστηρὰς παρατηρήσεις τοῦ Σωτηριάδου ε. ἄ. 1914 σελ. 32 ἐξ.

² Ὅρα καὶ τὴν προτέραν γνώμην τοῦ Robert *Hermes* 1907 σ. 93, ἣν ἐν μέρει διατηρεῖ καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ *Pausanias* κλ. σ. 173 ἐξ. (πρὸς Οἰδίπουν II, 86), ὅτι αἱ πύλαι ἢ τέσσαρες ἢ πέντε μόνον πύλαι ἔκειντο ἢ μία ὀπισθεν τῆς ἄλλης, ὡς πιστεύεται ὑπὸ τινων καὶ περὶ τοῦ ἐννεαπύλου Πελαγονικοῦ τῶν Ἀθηναίων. Τὴν γνώμην ταύτην ἐδέχθη διὰ πάσας τὰς πύλας ὁ Stablin *Das Hymrakische Theben* σ. 29 σημ. (πρὸς Τσοῦντα *Προϊστορ. Ἀρχαιολογία καὶ Στάσιον* 406), παραβάλλων αὐτάς πρὸς τὰς τοῦ Δημινίου, ὡσεὶ τὸ Διμήνιον εἶχε πύλας μόνον ὀπισθεν ἀλλήλων οὐχὶ δὲ καὶ παρ' ἀλλήλας ἐν ἐκάστῳ περιόλῳ.

³ Τὰ Βοιωτικὰ τοῦ Πausanίου ἐγράφησαν περὶ τὸ 178 μ. Χ. Robert ε. ἄ. σ. 267 ἐξ. Αὐτὸς δὲ ὁ Πausanias μαρτυρεῖ ὁρῶν, ὅτι ἐπεσκέφθη τὰς Θήβας (4, 32, 5· 9, 10, 4· 23, 5· πρὸς 9, 7, 6· 10, 4· 12, 3· 16, 1).

διατηρηθέντας ἀμεταβλήτους κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ μνημονευόμενα ὑπ' αὐτοῦ δημόσια *κτίρια*, ἅτινα κατεστράφησαν πάντα *σχεδὸν* ἢ εἶνε νῦν ἀφανῆ τελείως. Ἡ εἰκὼν τότε, ἣν θὰ ἔχωμεν περὶ τῶν μνημείων τῶν Θηβῶν, θὰ προσαρμόζεται πρὸς τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐν τοῖς κυριωτάτοις, ἐφ' ὅσον δηλ. θὰ πρόκειται περὶ μνημείων καταγομένων ἐκ χρόνων παλαιότερων αὐτοῦ, θὰ δυνάμεθα νὰ παραβάσωμεν ἢ προσαρμόζωμεν εἰς τὴν τοπογραφίαν αὐτοῦ τὰς ἄλλας παλαιότερας τοπογραφικὰς μαρτυρίας, ἃς ἔχομεν περὶ τῶν αὐτῶν μνημείων ἐξ ἄλλων παλαιότερων ἀξιοπίστων συγγραφέων ὅλος ὁ Βοιωτὸς Πλούταρχος, ὁ Πτολεμαῖος (Ἀρριανός), ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πίνδαρος καὶ ὅστις ἄλλος. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι εἶνε πραγματικοὶ καὶ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀποδώσωμεν αὐτοῖς πίστιν, διότι οἱ μὲν (Πλούταρχος, Πίνδαρος) ἐγίνωσκον τὰς Θήβας καλῶς καὶ γράφουσι περὶ γνωστῶν καὶ ἐντοπίων ἐντόπιοι ὄντες, οἱ δὲ ἐκῆδοντο ἐπίσης τῆς ιστορικῆς ἀληθείας χάριν τοῦ ἑαυτῶν κύρους περὶ τῶν πραγμάτων. οὐδέτεροι δὲ εἶχον λόγον τινὰ νὰ εἰκοτολογῶσιν ἄνευ δικαίας αἰτίας ἐπὶ τοπογραφικῶν ζητημάτων καὶ νὰ υπόκεινται πάλαι εἰς τὸν κίνδυνον διαψεύσεως παρὰ τοῦ πρώτου τυχόντος Θηβαίου ἢ γνώστου τῶν Θηβῶν περὶ τε τῶν τοπογραφικῶν καὶ τῶν συναφῶν ιστορικῶν μάλιστα ζητημάτων. Περὶ τῆς τοπογραφικῆς λοιπὸν φιλαληθείας τῶν ἀνδρῶν τούτων ἤκιστα ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλλωμεν, μᾶλλον δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναζητῶμεν τὴν προσήκουσαν ἐρμηνείαν τῶν εἰδήσεων αὐτῶν. Οὕτω θὰ δυνάμεθα νὰ ἀναπαριστῶμεν ἐν τοῖς κυριωτάτοις τὴν ἐκάστοτε παλαιότεραν εἰκόνα τῆς πόλεως, ἐφ' ὅσον ἂν ἔχωμεν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν.

Παραλλήλως πρὸς ταῦτα θὰ ἴδωμεν πόσῃ γνῶσιν εἶχον τῆς θηβαϊκῆς τοπογραφίας οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ καὶ ἂν, τὰ θέματα τοῦ θηβαϊκοῦ μυθικοῦ κύκλου πραγματευόμενοι, ἐφαρμόζωσιν αὐτὰ εἰς τὴν σύγχρονον αὐτῶν ἱστορικὴν μεγάλην εἴτε κάτω πόλιν ἢ εἰς τὴν μυθικὴν Καδμείαν, διακρίνοντες αὐτὴν ἀπὸ τῆς νεωτέρας μεγεθύνσεως. Πρὶν ὅμως ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν τοπογραφικῶν λεπτομερειῶν κατὰ τὴν περιγραφὴν κυρίως τοῦ Πausanίου, θὰ ἀναζητήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν εἰκόνα τῆς γενικῆς καταστάσεως τῆς τε κάτω πόλεως καὶ τῆς Καδμείας καὶ τῶν τειχῶν αὐτῶν ἐν τοῖς διαφόροις χρόνοις σημείοις, περὶ ὧν ἔχομεν σημαντικὰς εἰδήσεις.

Ἄν ἐν τῇ ἐπεξόδῳ τῶν ζητημάτων μακρολογία τις προσπέσῃ τῷ ἀναγινώσκοντι, συγγνώμην παρεχέτω οὗτος, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς λεπτομεροῦς ἐρεύνης καὶ καθάρσεως τοῦ θέματος ἀπὸ τῆς ἑμπεσοῦσης πολλῆς συγχύσεως τῶν τε παλαιῶν εἰδήσεων καὶ τῶν αἰωνίων τόπων. Ἡμῖν δ' ἀγαπητὸν ἔσεται καὶ ἂν ἐν τισὶ μόνον ζητήμασι τύχωμεν τοῦ ἀληθοῦς καὶ πείσωμεν περὶ τούτου μάλιστα δὲ διαφέρει ἡμῖν ἡ ἀντίληψις τῆς γενικῆς τοπογραφικῆς ὄψεως

τῶν Θηβῶν· ἂν αὕτη ἀληθεύῃ, τότε ἐλπίζομεν, ὅτι καὶ ἄλλοι, ἐπὶ τῆς δεδομένης οὕτω ἀσφαλοῦς βάσεως βαίνοντες, θὰ συλλάβωσι ταχύτερον ἢ πρότερον ἀγαθὴν τινα γνώμην περὶ τῶν δικαίως ἀμφιβαλλομένων λεπτομερειῶν.

2. ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΠΙ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ

Ὁ Πausανίας δὲν ἀγνοεῖ τὴν κάτω πόλιν τῶν Θηβῶν· διότι λέγει (9, 5, 2): «Κάδμος δὲ τὴν πόλιν τὴν καλουμένην ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς Καδμεῖαν ὠκισεν. Αὐξηθείσης δὲ υστερον τῆς πόλεως, οὕτω τὴν *Καδμεῖαν ἀκρόπολιν συνέβη τῶν κάτω γενέσθαι Θηβῶν*»· καὶ ἐν 9, 7, 6 λέγει: «ἡ μὲν *κάτω πόλις* πασα ἔρημος ἦν ἐπ' ἐμοῦ πλὴν τὰ ἱερά, τὴν δὲ *ἀκρόπολιν* οἰκοῦσι Θήβας καὶ οὐ Καδμεῖαν καλουμένην»¹ (πρβλ. καὶ 9, 5, 6). Ὀνομάζων δὲ αὐτὴν *κάτω* πόλιν, φαίνεται πιστεύων, ὅτι αὕτη ἐξετείνετο κυρίως εἰς τὰ περὶ τὴν Καδμεῖαν ὁμαλὰ μέρη, ἔνθα αὐτὸς εἶδε τὰ σφζόμενα τότε ἱερά. Οἱ κυριώτεροι λόφοι τοῦλάχιστον οἱ περιβάλλοντες τὴν Καδμεῖαν καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου ποτὲ τῆς κάτω πόλεως κείμενοι εἶνε *υψηλότεροι* τῆς Καδμείας. Οὗτοι ἰσως ἦσαν τὸ πλεῖστον ἀκατοίκητοι καὶ ὅτε ἀκόμη ἤκμαζεν ἡ πόλις καὶ ὁ μέγας περιβόλος αὐτῆς.

Περὶ τοῦ μεγάλου περιβόλου τῆς κάτω πόλεως καὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως αὐτοῦ οὐδὲν λέγει. Φαίνεται ὁμως, ὅτι γινώσκει πως αὐτὸν (ἀδιάφορον, ἂν ἐπίστευεν, διὰ κατὰ φύσιν ὅλος ἢ μέρος μόνον αὐτοῦ), διότι τὸν περιβόλον τῆς Καδμείας καλεῖ κατ' ἀντίθεσιν «*ἀρχαῖον περίβολον*», ὃ δηλοῖ, ὅτι ἀληθῶς ἀντιδιαστέλλει αὐτὸν πρὸς ἄλλον τινὰ περίβολον μὴ τόσον ἀρχαῖον, ἀλλὰ νεώτερον². Τὸν νεώτερον τοῦτον περίβολον, ὃν δεχόμεθα ἔχοντα ἑπτὰ *τουλάχιστον*³ πύλας, ἀνεκάλυπεν, ὥς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ἐν τισὶ δὲ μέρεσι καὶ

¹ Σημειώσαν ἐνταῦθα, ὅτι οὐ μόνον ὁ Πausανίας, ἀλλὰ καὶ οἱ συγχρόνοι Θηβαῖοι εἶχον «ἀρχαιο-λογικὰς» τινας γνώσεις περὶ τῆς παλαιᾶς καταστάσεως καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν τόπων καὶ περὶ τῶν παραδόσεων ἐν γένει. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ αὗται γνώσεις δὲν ἦσαν βεβαίως ὥς αἱ σημερινοί, ἀλλὰ προέκυπτον ἐκ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σπουδαιότητος τῶν μύθων κυρίως, πρὸς οὓς συνεδέοντο, τὸ δ' ἀποτέλεσμα ἦτο τὸ αὐτὸ: οἱ ἄνθρωποι, ἐν ᾧ ἐγνώριζον κυρίως τὰ ἰσχύοντα κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν τοπικὰ ὀνόματα, δὲν ἠγνοοῦν καὶ τὰ μυθικὰ ἢ ἐν γένει τὰ παλαιότερα, τὰ συνδεόμενα πρὸς τοὺς μύθους. Διὰ τοῦτο μόνον φαινομενικῇ εἶνε ἡ ἀντίφασις, ἣν βλέπει τις εἰς τὰ ἀνω δύο χωρία τοῦ Πausανίου, ὧν τὸ μὲν λέγει, ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου ἡ Καδμεῖα ἐκαλεῖτο οὐχὶ Καδμεῖα ἀλλὰ Θῆβαι, τὸ δὲ λέγει, ὅτι ἡ Καδμεῖα ἐκαλεῖτο καὶ μέχρι αὐτοῦ ἀκόμη Καδμεῖα. Ὁμοίον τι συμβαίνει καὶ νῦν, τῶν ἀνθρώπων γινώσκοντων καὶ τὰ παλαιὰ ὀνόματα τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς Δίρκης κ. ἄ. παρὰ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα νεώτερα (πρβλ. ἀνω σ. 254 1).

² Πaus. 9, 7, 4 «Θηβαῖοις δὲ ἐπὶ μὲν Κασσάνδρου πᾶς ὁ *ἀρχαῖος περίβολος* ἀνφάσιθι». 8, 8 «Θηβαῖοις δὲ ἐν τῷ *περίβῳ* τοῦ *ἀρχαίου* *τείχεος* ἑπτὰ ἀριθμὸν ἦσαν πύλαι».

³ Λέγομεν *τουλάχιστον*, διότι ὁ εὐρύς οὗτος περιβόλος συναντᾷ πολλὰς ἀγροτικὰς ὁδοὺς χωριζομένης ὑπὸ τοπικῶν κωλυμάτων, ὥστε, καὶ ἂν δὲν εἶχομεν ἀφορμὴν ἐκ τῶν «πρὸς τὴν Τάναγραν» (Μοσχόποδι) παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Ἀγ. Φωτεινῆς καὶ πρὸς τὸ Ἀμπελοσάλεσι ὑπὸ τοῦ Καλόπαιδος εὐρεθειῶν

ἀνεκαψεν ὁ Εὐστράτιος Καλόπαις (*Παγκτίκα* 1892 σ. 41 ἐξ.), ἐπὶ τῶν ποινῶν σμάρτων δὲ τῆς ἔδουλης αὐτοῦ σημειῖται ἐν μέλει μὲν ὁ χόρτης τῶν Θηβῶν τοῦ Fabricius μάλαστα δὲ ὁ τοῦ Σωτηριδίου καὶ ἡμῶν (πίν. ἐν τῇ δόχῃ) ἐνταῦθα). Ἐν τῷ περιόλογῳ τοῦτου περιλαμβάνεται καὶ ὁ χῶρος τοῦ σιδηροδόμοικου σταθμοῦ πρὸς Β, διότι πέραν τοῦ σταθμοῦ ἀνατολικώτερον εὐρεῖ λείψανα τοῦ περιόλου ὁ Καλόπαις πρὸς Β τῆς σιδηροδόμοικης γκαμῆτης, ἐν δὲ τῇ διέσεως νοτίᾳ καὶ τῇ περαιτέρω ἀνατολικῇ γειτονίᾳ τοῦ σταθμοῦ εὐρεῖ λείψανα κτισμάτων καὶ φεῖματα (τινὰ εἶνε ὁμοία καὶ νῦν) ἀνήκοντα βεβαίως εἰς τὴν πόλιν (*Παγκτίκα* 1893 σ. 18 ἐξ.). Πρὸς Δ περιλαμβάνεται ὁ πέραν τῆς Δίρκης χῶρος ἀπὸ οφύος τινὸς ευρυκομήτης ἐν τῇ προσεκδοῇ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς Καμείας μέχρ' ὅσοις καὶ νῦν ἐπὶ ἑκαστῇ. Μέχρι τίνος σημείου προύχεται πρὸς Β, εἶνε ὁμοίον ἀλλὰ τὸ προοπίον Πυρὶ περιλαμβάνεται ἐν τῷ πρὸς Α ἔχομεν τὴν γκαμῆτην τοῦ περιόλου ἐπὶ τῆς κορυφογαμῆτης τῆς ἀρχομένης πέραν τοῦ Ἰομηνίου ἀπὸ τῶν ἀλυνίων τῶν Ἀλίων Θεοδώρων μέχρ' εἰς κορυφῆς τῆς καμείνης ἀνατολικῶς τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀλίου Λουκά παρὰ τὰ ἔσπρια τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς, συνεχίζομένην δὲ ἐντεῖθεν μὲν μέχρ' εἰς τὸν γένματος τοῦ Ἰομηνίου (δυναμώτερον πρὸς τὸν Ἰομηνίου λόφον δὲν ἐξηκριβώθη ἢ συνεχέσια), ἀπὸ δὲ τῶν ἀλυνίων βόρειως πρὸς τὴν πεδιάδα (Καλόπαις *Παγκτίκα* ε. δ.)

Ὁ Παυσανίας (9, 4, 4) ἀναχωρήσας ἐκ Πλαταιῶν, ἔκαμψε, πρὶν διαβῆναι τὸν Ἀσπρὸν, πρὸς δεξιὰ καὶ ἐπικεφθῆναι τοῦ Σκόλου τὰ ἔσπρια. Εἰσαλθὼν δὲ κατὰ πλάαν πρὶθανότητα διὰ τῆς ἀπὸ Πλαταιῶν εἰς Θήβας ὁδοῦ — οὕτω τοὺς ἀρχαιοτέρους φαίνεται ὁδηγῶν τὸν ἀναγνώστην — εἰς « γῆν τὴν Θηβαίαν », πορεύεται κατ' ἐθέλειαν πρὸς ἐπισκεψίαν τῶν Ποινῶν (Παυσ. 9, 8, 1. Στίχοι. 409, 412. Βύβαι. *Σχολ. Ὁδοστ.* 308 *φοίν.* 1124. Παύδας ε. δ. 11 ἐξ.), κεκλιμένων εἰς ἀσπίδας δέκα πεδίου σταδίων ἀπὸ τῶν Θηβῶν. Ἡτο ἐνταῦθα ὁ τόπος τῆς λαιρίας τῶν δύο Ἐλευσινίων θεῶν Δημήτρος καὶ Κόρης, ὧν ἡ ἐκκλησιαστικὴ λέξις *πείνια* ἐστὶν τοιαύτην ὅνομα (πρὸς *Usener Götternamen* 225 *Fehle Kult. Keu-*

πύλαι, *ἐργασίαι* καὶ εἰκόμηναι, οἱ δὲ ἀγρίοι αὐτῶν διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τοιοῦτον περιόλογον ἦτο τοιάδε· *ἐστὶν ἐνταῦθα τὸ τελευτάλον κεφάλαιον.*
 Ἐἰς τὸν χόρτον τοῦτον ἡγείονταν ἀνατολικώτερον τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τεύχους τῆς Καμείας κατὰ τὰ οὐθέρια λείψανα καὶ προσεβόταν ὁδοὺς εἰς τὴν πόλιν καὶ τοὺς μέγας, ὑδραγωγεία ἀρχαία, νεκροταφεία, τὰ ἔσπρια τοῦ ποτὸς τοῦ Ἰομηνίου Ἀπολλωνος, λείψανον τεύχους πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγ. Λουκά κ. δ.
 Ὁ Παυσανίας 9, 4, 4 λέγει· « ἐκ Πλαταιῶν δὲ ἰούσιν... πρὶν δὲ ἡ διαβῆναι τὸν Ἀσπρὸν κατὰ τὸν ὁδόν, ἦν καταλείπει μετὰ τῶν εἰς Σκόλον, ἀναλαμβάνεται ἐν τῇ περιγύρῳ τῆς πορείας ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἀσπρὸς σημείου, εἰς ὃ καταλείπει, αὐτοὶ δὲ εἰς Ποινῆας.

schheit 169. Girard, *Monum. Grecs* 1895-1897 σ. 49 ἐξ. Kretschmer *Einl. in die Gesch. d. gr. Spr.* 420). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αἱ Ποτνιαὶ ἔκειντο ἐνθα νῦν τὸ χωρίον Τάχυ, διότι καὶ ἡ ἀπὸ τῶν Θηβῶν ἀπόστασις εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ὀριζομένη καὶ εὐλογον ἦτο συνοικισμός τις νὰ ὑπάρχη παρὰ τὰς αὐτόθι πηγὰς τῆς Δίρκης καὶ ὁ Πausanίας ῥητῶς μνημονεύει (ἐ. ἀ.) τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰς Ποτνιαάς. 'Αλλ' ἡ ἀρχαία ἐκ Θηβῶν εἰς 'Ερυθράς, 'Ελευθεράς καὶ 'Αθήνας ἢ τὴν 'Αττικὴν ὁδός¹, ὡς γνωρίζομεν αὐτὴν νῦν (πίν.), δὲν διέρχεται διὰ Ποτνίων, ἀλλ' ἀνατολικώτερον, πάροδος δ' ἀπὸ τοῦ 'Ισμηνίου λόφου συναντᾷ αὐτὴν νοτίως τοῦ 'Αγ. Λουκά. Ἄλλη δὲ ὁδός («εἰς Τάχυ β'» ἐν τῷ χάρτι), κλάδος τῆς προηγουμένης κυρίας ὁδοῦ, ἦγεν ἐκ Θηβῶν διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ 'Ηρακλείου εἰς Ποτνιαάς καὶ ἑτέρα δυτικώτερον ἐπὶ τῶν λόφων τῆς 'Αγ. 'Αννης καὶ Κολωνάκι (ἄνω σ. 123) βαίνουσα («εἰς Τάχυ α'» ἐν τῷ χάρτι).

Ὁ Πausanίας λοιπὸν ἐκ Πλαταιῶν διὰ τοῦ 'Ασωποῦ ἦλθεν εἰς Ποτνιαάς καὶ ἐντεύθεν βαδίζων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ «εἰς Τάχυ β'» διῆλθε διὰ τῆς νοτίας παρυφῆς τῆς κοιλάδος τοῦ 'Ηρακλείου, ολίγον δὲ πρὸ τῶν 'Ηλεκτρῶν πυλῶν καὶ τοῦ 'Ισμηνίου λόφου συνῆντησε τὴν ἐπ' 'Ελευθεράς καὶ τὴν 'Αττικὴν κυρίαν ὁδόν².

'Ανατολικῶς («ἐν δεξιᾷ» Πaus.) ταύτης τῆς ἐκ Ποτνίων εἰς Θήβας ὁδοῦ, ἦτοι μεταξὺ τῆς ὁδοῦ ταύτης ὡς κλάδου καὶ τῆς εἰς 'Ερυθράς ὡς κορμοῦ, ἦτο τὸ χάσμα, ἐν ᾧ κατεπόθη κεραυνωθεὶς ὁ 'Αμφιάρεος³.

Πρὸς εὐρεσιν λειψάνων τοῦ ἱεροῦ τουτοῦ τοῦ περιγραφομένου ὑπὸ τοῦ Πausανίου⁴ ἐξετέλεσα ἀνασκαφὰς δοκιμαστικὰς ἐντὸς ἀμπέλου τοῦ Θωμᾶ Ντουρου - 'Αγάτσα, κειμένης

¹ Καταλείπει αὕτη τὰς Πλαταιάς ἐν δεξιᾷ, συνδεομένης, ὡς νῦν, μετὰ τῶν Θηβῶν διὰ παρόδου ἐξ 'Ερυθρῶν ἢ καὶ ἀπ' ευθείας διὰ Ποτνίων. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ Στράβ. 412 ὁρθῶς ἐρμηνευομένου.

² Ταύτην ἴσως τὴν ὁδὸν ἀπὸ τοῦ Κιθαιρώνας εἰς τὰς 'Ηλεκτρας τῶν Θηβῶν λέγει καὶ ὁ Εὐριπίδης *Βάνχ.* 780 καὶ ὁ Σχολ. Εὐρ. *Φαιν.* 1760.

³ Πaus. 9, 8, 3, 2, 32, 2. 'Ομ. 'Οδ. 0,247. Πινδ. 'Ολ. 6, 20. *Νέμ.* 9, 56, 10, 15 καὶ σχ. Σοφ. *Ἄν.* 781. 'Ηροδ. 1, 52, 8, 184. 'Απολλοδ. 3, 6, 8. Plin. *Hist. n.* 16, 287. Σχολ. εἰς *Πλάτ. Πολιτικὰν* 590 A. 'Υγίν. μ. 78. Gomme *ε. ἀ.* 43. Gruppe *Gr. Mythol.* σ. 72, 6. Rohde *Psyche*¹ I, 118-120, 207. Usener *Kl. Schrift.* IV, 284 ἐξ. = Sitzb.-Ber. *Wien. Ak.* 1897, 87 ἐξ. καὶ *Kl. Schr.* 471 = *Rhein. Mus.* 1906, 1 ἐξ. 'Ο Ulrichs *ε. ἀ.* 18 τοποθετεῖ τὸ 'Αμφιάρειον, οὗ τὸ κύριον μέρος πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὡς ἐνηλύσιόν τι (πρὸβλ. *Arch. 'Εφ.* 1909 σ. 115 καὶ προσέτι 'Ετυμολ. Μ. καὶ 'Ησύχ. λ. *ἐνηλύσια, ἐνηλύσιος*. Michel *Rec.* 747-8, 761 Nilsson *Rhein. Mus.* 1908, 313 ἐξ. *Maastricht Jahrb.* 1908, 12 ἐξ. Courby *Explorat. archéol. de Délos* V, 1912 σ. 101-2 πρὸβλ. *Ἀρτεμίδ. ἀναισθηρ.* 2, 9 «ὁ κεραυνὸς τὰ μὲν δοῦμα τῶν χωρίων ἐπίσημα ποιεῖ διὰ τοὺς ἐνιδρυμένους [γρ. ἐνιδρυομένους] βωμοὺς καὶ τὰς γινόμενας ἐν αὐτοῖς θυσίας» πρὸβλ. καὶ Malten *Jahrb.* 1914, 191, 2), ἀνατολικῶς τοῦ κυρίου κορμοῦ τῆς ὁδοῦ, παρὰ τὸν 'Ισμηνὸν ποταμόν, ὅπερ δὲν εἶνε δυνατόν οὐδὲ πιθανὸν τῷ δεχομένῳ, ὅτι ὁ Πausanίας ἐβάρυνεν ἐκ Πλαταιῶν εἰς Ποτνιαάς καὶ ἐντεύθεν εἰς Θήβας, ὡς ἐξετέθη ἄνω.

⁴ Πaus. 9, 8, 2. 'Εκ δὲ τῶν Ποτνίων ἰούσιν εἰς Θήβας ἔστιν ἐν δεξιᾷ *περίβολος* τῆς ὁδοῦ οὐ μέγας καὶ *κίονες* ἐν αὐτῇ διαστήναι δὲ 'Αμφιαράφ τὴν γῆν ταύτη νομίζουσιν, ἐπιλέγοντες καὶ τὰδε ἔτι, μήτε δρυνθὰς ἐπὶ τῶν κίωνων καθέζεσθαι τούτων, μήτε πόαν τὴν ἐνταῦθα μήτε ἡμερον ζῶον μήτε τῶν ἀγρίων νέμεσθαι· πρὸβλ. Rohde *Psyche*¹ I, 113 ἐξ. 117, 119.

πρώτης ἐν τῇ γωνίᾳ, ἣν σχηματίζει ἡ νῦν εἰς Ἀθήνας ἀμαξιτὸς καὶ ἡ εἰς Τάχῳ (Ποτινιάς) δ' ὁδὸς, διασταυρούμεναι ἐνταῦθα κατὰ τὴν μεγάλην γέφυραν¹. Ἡ γωνία, ἐν ᾗ ἡ ἄμπελος, δύναται νὰ ἀποστενωθῇ εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου μανθάνοντος, ὅτι παραπλευρῶς μεν τῆς ἀμαξιτοῦ παρ' αὐτὴν τὴν ἄμπελον πρὸς Α εἶνε ἡ προ τῆς ἀμαξιτοῦ υπάρχουσα ἐνταῦθα προκάτοχος ὁδὸς ἡ ἐκ τῆς κορυφογραμμῆς τῶν λόφων Κολωνακίου, Ἀγίας Ἀννης (ἄνω σ. 123 - 5), ἐρχομένη «εἰς Τάχῳ α'» ὁδὸς, ἐτέρωθι δὲ τῆς ἀμπέλου, μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ εἰς Τάχῳ κλάδου, διήκει βαθεῖα χαράδρα χειμάρρου (τοῦ τῆς Κοίλης ὁδοῦ) οὐχὶ ἴσως ξένη πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ χᾶσματος.

Ἐνταῦθα λοιπὸν κατὰ τὴν μεγάλην γέφυραν διασταυροῦνται αἱ δύο αὗται οδοί, τὰς ὁποίας ἄγομαι νὰ φέρω εἰς σχέσιν πρὸς τὴν Ποτινιάδα σχιστὴν ὁδόν, ἐν ᾗ ἐφονεύθη ὁ Λάιος κατὰ τὸν Αἰσχύλον (Σχόλ. Σοφ. *Οιδ. Τυρ.* 733) καὶ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Εὐριπ. *Φοιν.* 1760 (ἄρα πλείω περαιτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου ἐξ.).

Ἦτο γνωστὸν ἤδη τοῖς ἀνθρώποις ἐν Θήβαις, ὅτι ἐν τῇ ἀμπελῷ ἠύρισκοντο σποράδην πλαγγόνες καὶ χαλκώματα. Ὁρύξας δ' ἐγὼ ὁπὰς τινας ἐντὸς μὲν τῆς ἀμπέλου εὐρον πρὸς τὸ ΝΑ ἄκρον αὐτῆς ἀσθεστόκτιστον δωματίον (πάχος τοίχων 0.60, μήκος τοῦ Ν τοίχου 2.60 τῶν δὲ καθέτων μεῖζον) ἐστρωμένον δι' ὀπτῶν πλίνθων, παρὰ δὲ τὴν ὀφρὺν πρὸς τὴν χαράδραν *τείχος* ἰσοδομικὸν «ου μεγα» ἐκ πλίνθων κροκαλοπαγῶν ἐν μιᾷ σειρᾷ διήκον ἀπὸ τῆς ὀφρυός πρὸς Α ἦτοι πρὸς τὰ ἔνδον τῆς ἀμπέλου ἐπὶ δυο τουλάχιστον μέτρα (περισσότερον δὲν ἐπετράπη νὰ σκάψωμεν). Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν ἔχει ἀκριβῶς ὀριζοντίως κειμένας τὰς πλίνθους· εἶνε παράλληλος πρὸς τὴν ἐλαφρῶς ἀνωφερῇ διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους, τοῦτον δὲ τὸν τεκτονικὸν τρόπον γινώσκομεν ἐκ τοῦ περιδόλου τοῦ πολυανδρίου τῶν Θεσπιῶν τοῦ 424 π. Χ. (*Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ.* 1911, σ. 154) καὶ τοῦ τοίχου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τοῦ μεταξὺ τοῦ βείθρου τοῦ Ἀγρίππα καὶ τοῦ Β πύργου τῆς Ῥωμαϊκῆς εἰσόδου καὶ ὁ τοῖχος δὲ οὗτος τῆς Ἀκροπόλεως εἶνε παλαιὸς συγκρατῶν τὰ προ τῶν Προπυλαίων χώματα κατὰ τὸν Ε' τουλάχιστον αἰῶνα π. Χ. καὶ ἔπειτα.

Εἰς ἀπόστασιν 8 μ. περίπου πρὸς Β ἀπὸ τοῦ τοίχου καὶ 2.50 ἀπὸ τοῦ κρηνοῦ ὁ φυσικὸς ἀσύμμηκτος ὄγκος τοῦ βραχέως λόφου εὐρέθῃ βαθέως λελαξευμένος, ὑψηλὰ μὲν μετ' ἡπίας κλίσεως, βαθύτερον δὲ σχεδὸν κατακορύφως μέχρι βάθους τριῶν μέτρων· ἐκεῖ δὲ τὸ ἔδαφος σχηματίζεται ἐπίπεδον διὰ τῆς λαξεύσεως, ἀποκαλυφθὲν εἰς ἔκτασιν 2×2 μ. μόνον. Ἀγνωστον δ' εἶνε πόσον ἐκτείνεται πρὸς ΒΑ καὶ Ν καὶ Α τὸ λαξεύμα τοῦτο. Ἀλλ' ὁ πρὸς Ν μνημονευθεὶς τοῖχος εἶνε ὑψηλὰ θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Τὴν παλαιότητα τοῦ λαξεύματος δεικνύουσιν αἱ ἐν τῷ βάθει εὐρεθεῖσαι ἔγχρωμοι (καστανοὺν βερνίκιον) ἐπὶ θάτερα κέραμοι στέγης, μάλιστα δὲ κανθάρων ἀρχαϊκῶν θραύσματα καὶ κορινθιακὸν σκυφίδιον. Ἀνερχόμεθα οὕτω τουλάχιστον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ.

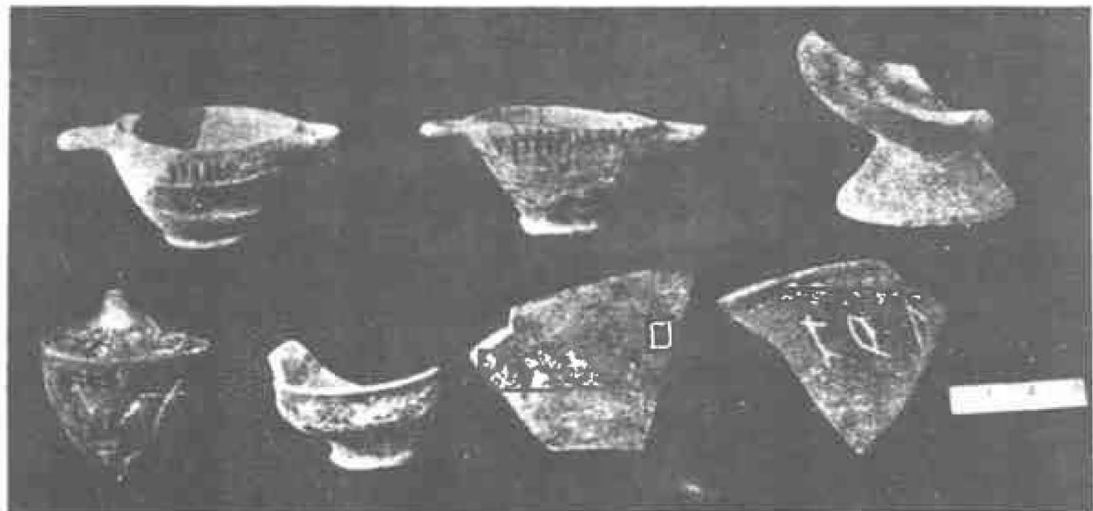
Ἐν τοῖς ὀρύγμασι τῆς ἀμπέλου ταύτης, μάλιστα παρὰ τὸν τοῖχον καὶ ἐν τοῖς χώμασι τοῦ βαθέως λαξεύματος εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια ἀγγείων πηλίνων, κεράμων καὶ πλαγγόνων, μία φιάλη χαλκῇ ὀμφαλωτῇ (διάμ. 0.12, ὕψ. 0.04) ἀκτινωτῇ, ἔχουσα δηλ. ἔξωθεν χαρακτὰς ἀκτῖνας ἀπὸ κύκλου περὶ τὸν ὀμφαλὸν πρὸς ἑτερον περὶ τὰ χεῖλη διευθυνομένης (εἰκ. 179) καὶ μικρὸν τεμάχιον πωρίνου ἀρραβδώτου *κίονος*.

¹ Ἡ θέσις αὕτη κεῖται ἔξω τοῦ χάρτου ἡμῶν πρὸς Ν. Εἶνε δ' ὁ Νότος ἡ κάτω πλευρὰ τοῦ πίνακος, ἐνθα ἡ ἐπιγραφή αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν αγγείων τρία μὲν τεμάχια ἦσαν μυκηναϊκά (τὸ ἐν εἶνε πους ὑψίποδος ἀγραφου κυπέλλου), ἀναβιβάζοντα τὴν ἐνταῦθα λατρείαν μέχρι τῶν μυθικῶν χρόνων, δυο γεωμετρικά (μεταξὺ δύο ζευγῶν παραλλήλων γραμμῶν εἰς ῥομβοειδῶς τεμνόμεναι, βερνίκιον ἐρυθρὸν) ἐκ βοιωτικῶν κυλίκων τοῦ παλαιοῦ τρόπου¹· πολλὰ ἄγραφα διάφορα καὶ δὴ καὶ χυτῶν ἀπόδων πηλοῦ ἀκαθάρτου ὑπερύθρου καὶ πορώδους μελαινῶν δὲ κατὰ τύπους ἐκ τῆς ἐπενεργείας τοῦ πυρός, πολλὰ ἐκ κανθάρων μελαμβαφῶν (εἰκ. 180, 3) τοῦ ἐχόντος βραχὺν τὸν πόδα παλαιότερου τύπου (ὄρα Ure Black glaze pottery, Oxford, 1913), δύο δὲ μόνοι πόδες ὑψηλοὶ τοῦ νεωτέρου τύπου (Ure ε. ἀ. πίν. IX, 7-8 «οὐχὶ μακρὸν χρόνον, μετὰ τὸ 500» σ. 36), πολλὰ ἀναθηματικῶν κυαθίσκων ἢ σκυφιδίων μικρῶν κορινθιακῶν (ὑψ. 0.03, ἄνω διάμ. 0.04, εἰκ. 180, 1-2 πρβλ. Frickenhauß Tiryns I, σ. 17), δύο γραπτὰ μελανόμορφα (τὸ ἕτερον -180,4- ληκύθου, δεικνύον ὄχι μόνην γυναῖκα, κρούουσιν λύραν) καὶ τελευταῖον ἐν ἐρυθρόμορφον. Ἐπὶ δύο κανθάρων μελάνων ἦσαν φύλλα κισσοῦ ἢ ἐν γένει ἀνθεμωτὰ κοσμη-

Εἰκ. 179. Χαλκὴ φιάλη ἐκ τοῦ Ἀμφιαρείου τῶν Θηβῶν (ἐκ τῶν δπισθεν).

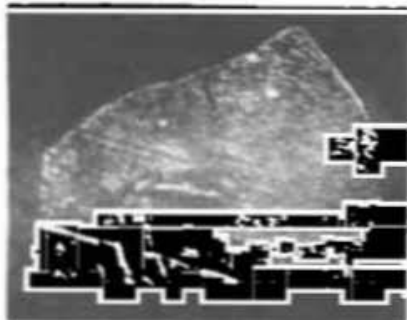

Εἰκ. 180. Ἀγγεῖα καὶ δοτράκα ἐκ τοῦ Ἀμφιαρείου τῶν Θηβῶν.

ματα διὰ λευκοῦ ἢ κεραμόχρου χρώματος (πρβλ. Ure ε. ἀ. σ. 11), ἐπὶ ἑτέρων δὲ (εἰκ. 180, 6, 7)

¹ Ὅρα ὡς τελευταίας ἐργασίας περὶ τούτων τὰς τοῦ Burrows καὶ τοῦ Ure Ann. of. th. Br. Sc. 1907-8 226 ἐξ. Journ. of Hell. St. 1909, 808 ἐξ. 1910, 336 ἐξ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1912, 110 ἐξ. 253.

δύο χαρακτηῖται ἐπιγραφαὶ ἑλλειπεῖς: 6) □ 7) Τ Ο Λ. Οἱ κέρατοι — στρωτήρων τεμάχια — ἔφερον ἐπὶ τοῦ κοῦλου χρώμα καστανοῦν μέχρι τοῦ ὑπομέλανος ἢ ἐρυθρωπῶν (πᾶχος ποικίλον 0.011-0.016 πρὸλ. Priene 306). Ἐπὶ ἐνὸς τεμαχίου (εἰκ. 181) ὑπάρχει σφραγὶς κυκλική (διάμ. 0.065) εἰκονίζουσα ἐλαφρῶς ἀνέχουσαν ἀμφίοτομον ἀγκυραν.

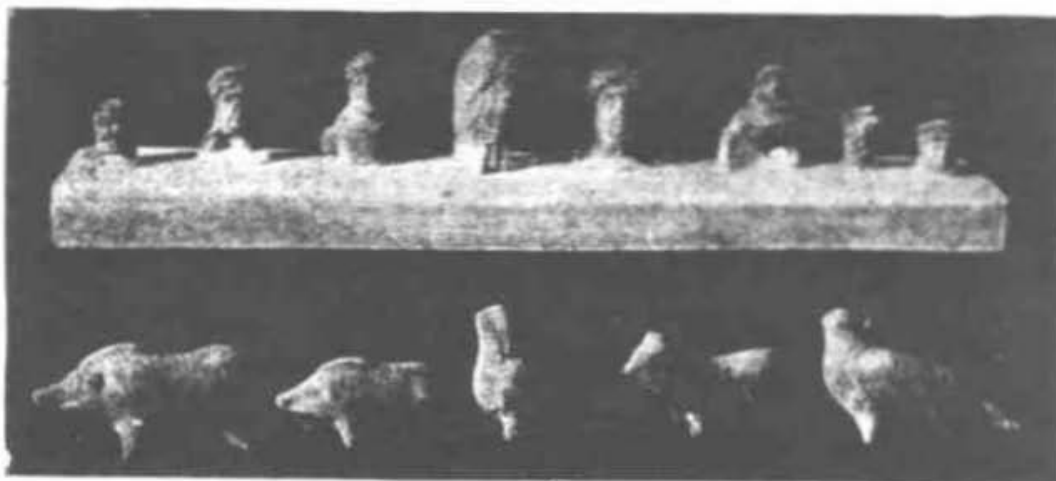

Εἰκ. 181. Κεράμιον θραύσμα φέρον ἑντυπὸν ἀγκυρῶν ἐκ τοῦ Ἀμφικαρτείου τῶν Θηβῶν.

Αἱ πῆλιναι πλαγγόνες εἰκονίζονται 1) δύο χοίρους (μῆκ. 0.07 καὶ 0.085) εἰκ. 182, 9, 10. 2) ἓνα βοῦν (μῆκ. 0.075) εἰκ. 182, 12. 3) δύο πτηνὰ (182, 11, 13), πιθανῶς περιστερᾶς (μέγ. διαστ. 0.07 καὶ 0.095). 4) μίαν καθήμενην ἐπὶ θρόνου θεάν ἢ γυναικα τοῦ σινηθῶς τύπου (μέγ. διαστ. 0.10 Winter Typencatalog I, 51, 8) εἰκ. 183, 4. 5) μίαν γυναῖκα ἢ θεάν ἐνδεδυμένην δώριον πέπλον, ὀρθίαν (ὑψ. 0.18), κρατοῦσαν τῇ δεξιᾷ οἶοντι ἀνθος παρὰ τὸν δεξιὸν μαστόν, τὴν δ' ἀριστεράν ἔχουσαν ἐκτὶ τῆς κοιλίας (Winter I, 59, 5, ἀλλ' ἀνεκ. διαιρετῶν πτηνῶν) εἰκ. 183, 2. 6) ἓνα παῖδα ὀρθιον (ὑψ. 0.175) γυμνὸν ἔχοντα τὴν δεξιάν καθειμένην κλειστήν ἢ κρα-

τοῦντα δι' αὐτῆς τι ἀδιόγνωστον, τῇ δ' ὁμοίως καθειμένῃ ἀριστερᾷ ληκίθιον ἀριβαλλισιδῆς ἀπὸ θιόμευγος ἐξηρημένον (Winter I, 186, 2-3) εἰκ. 183, 3. 7) ἓνα παῖδα ἐπίσης ὀρθιον

1 2 3 4 5 6 7 8

9 10 11 12 13

Εἰκ. 182. Πῆλινὰ εἰρημάτια ἐκ τοῦ Ἀμφικαρτείου τῶν Θηβῶν.

(ὑψ. 0.085) ἑλλιπῆ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας, ἔχοντα δὲ καθειμένους τὰς χεῖρας εἰκ. 183, 1, 8) κορμὸν κόρης (ὑψ. 0.06), οἷα περίπου ἢ ὑπ' ἀριθ. 5 τὴν στάσιν 9-13) πέντε κεφαλὰς γυναικείας χρόνων οὐχὶ παλαιότερων τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. εἰκ. 182, 1, 2, 5, 7, 8. 14) ἀνδρὸς

πωγωνοφόρου τὸ ἀπὸ τῶν μαστῶν καὶ ἄνω μέρος τοῦ σώματος μετὰ τῆς κεφαλῆς (ὕψος εμπρὸς 0.035, ὀπίσω 0.045) ἐρυθροβαφές ὅλον εμπρὸς εἰκ. 182, 6. Ὁ τύπος γεννητικῶς ἀνακτέος εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π. Χ. χρόνους. 15) πωγωνοφόρου τῆς τετραγώνου εργασίας Ἑρμοῦ τὸ ἄνω μέρος ἐλλειπές μὲν δεξιὰ (εἰκ. 182, 3), δεικνύον δὲ τὴν κεφαλὴν, τὸν λαιμὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν τοῦ τετραγώνου σώματος μέχρις ὑπὸ τὴν ἀντι χειρὸς ἐκβολάδα (ὕψ. 0.05) Winter I, 231, 2.

Δὲν εἶνε ευκόλον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ γυναικεῖαι μορφαι εἶνε θεαί, ἀφ' οὗ οὐδὲν γνώρισμα ἰδίων ἔχουσι. Τὰ ζῶα θηλαστικά τε καὶ πτηνά, εὐρίσκονται καὶ ἀλλαχοῦ μάλιστα τοῖς

Εἰκ. 183. Πλαγγόνες ἐκ τοῦ Ἀμφιαρείου τῶν Θηβῶν.

χθονίοις καθιερωμένα, ὡς ἐν τῇ Καβειρείῳ (Wolters *Ath. Mitt.* 1890, σ. 354 ἐξ.), ἐν Τίρυνθι (Frickenhau *Tiryns* I, 17 ἐξ 69), ἐν Ἐλευσίνι τῇ Εὐδουλεῖ (Kern *Athen. Mitt.* 1891, 16. *Arch. f. Rel. - Wiss.* 1909, 420) κ. ἄ. Ὑς ἔθνον συνήθως εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Δήμητρος (Ἀριστοφ. *Βαστ.* 337 ἐξ. Σχολ. εἰς Λουκ. *Ἑταιρ. διαλ.* 2, 1 κ. ἄ. Schliemann-Koerpp *Tiryns* 414, 417 Frazer *Paus.* 9, 8, 1. v. Prott *Fasti sacri* 16. Pringsheim *Beitr. z. Gesch. d. Eleus. Kults* 24. Rhomaios *Athen. Mitt.* 1914, 207, 212). Οἱ παῖδες δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ καὶ ὁ Ἑρμῆς τῶν Θηβῶν δὲν ἐλκύουσι τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ ἱερὸν τέμενος ἐνταῦθα εἶνε τὸ ἐν Ποτνιαῖς ἄλσος τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης (Παυσ. 9, 8, 1) τοῦτο δὲ ἔκειτο δυτικώτερον μακρὰν ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῇ Δίρκῃ, ἐνθα καὶ τὰ ερείπια τῶν Ποτνιῶν ἦσαν, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῇ ἐκ Ποτνιῶν εἰς Θήβας ὁδῷ, ἐνθα ρητῶς λέγεται, ὅτι ἦτο τὸ Ἀμφιάρειον.

Ὡστε δυνάμεθα μετὰ πάσης πιθανότητος νὰ ἱσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα ἦτο τὸ πενιχρὸν ἐπὶ Πανσανίου ἱερὸν τοῦ χθονίου ἥρωος - θεοῦ Ἀμφιαραοῦ, εἰς ὃ πάλαι ἐματεύοντο δι' ἐγκοιμήσεων (Ἡροδ. δ. 134 πρὸς Πανσ. I 34 Πλουτ. *ήθ.* 412 πρὸς Πινδ. Σχ. Πινδ. 8, 55 ἐξ Νεμ. 10, 14 καὶ Boeckh Expl. Enseeb. Συρ. Θεοφ. έκδ. Gressmann τ. III¹¹ σ. 84 Roscher M. Lex. I, 299 ἐξ. 302 Michel Rec. 698). Πλησίον ἐπὶ τῆς εἰς Τάχην ὁδοῦ ὑπάρχει κρήνη θαψιλῆς, ἥτις· ἂν δὲν εἴνε τὸ ἀρχαιότατον σημεῖον τῆς ἐνταῦθα λατρείας (πρὸς Nilsson Griech. Feste σ. 458, 3), εἴνε ὅμως οὐχὶ ἀσημαντὸν μέρος τῶν Ἀμφιαρείων (οἶρα Πανσ. I, 34, 4. 2, 37, 5) καὶ ἐν γένει τῶν μαντείων (Πανσ. 3, 23, 8, 26, 1 Halliday Greek divination 116 ἐξ. 133).

Εἰς τοῦτο τὸ Ἀμφιαρείον εἶχεν ἀποπέμψει ὁ Κροῖσις ἀναθήματα χρυσᾶ, ἀσπίδα καὶ δόρυ, ἀτινα οἷως ἐπὶ Ἡροδότῳ (I, 52) ἐφυλάσσοντο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Φαίνεται, ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ Ἡροδότου τὸ θηβαϊκὸν Ἀμφιαρείον εἶχεν ἀρχίσει νὰ καταπίπτῃ, δὲν παρῆγεν ἀσφάλειαν εἰς πολύτιμα ἀναθήματα, μετὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον, ἴσως μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος, μεθιδρύθη (Στράβ.) ἡ λατρεία ἐκ τοῦ μέρους τούτου τῶν Θηβῶν εἰς τὸν Ἀττικὸν Ὠρωπὸν¹. Τὴν πρῶτον κατάπτωσιν τοῦ ἱεροῦ δεῖκνυσι ἡ ἐλλειψὶς παντὸς νεωτέρου οὐστράκου ἐν τοῖς χώμασι τοῦ λαξεύματος, ὃ θὰ εἶχεν ἤδη ἐν παλαιαῖς χρόνοις καταχωσθῇ, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νῦν ἐκ τῆς ἑλλειψὸς καὶ μετ' ἀπαλλοτριώσιν τῆς ἀμπέλου ἀναγκαίως συμπληρωτέας ποτὲ ἀνασκαφῆς νὰ συναγάγωμεν, τίς ἦτο ἡ τεκτονικὴ αὐτοῦ διασκευὴ πλὴν ὅτι ἴσως ἦτο βόθρος τις πιθανῶς ἐστεγασμένος, ὑπομιμνησκων τὸν ὑπὲρ τὸ Ἀσκληπίειον τῶν Ἀθηνῶν πολυγωνικῶς κτιστὸν τὰ κάτω (πρὸς Eitrem ἐν Pauly - Wissowa R. - E - L. Heges σ. 1122 ἐξ. 1129, 1138. Σβορώνος Διεθν. Ἐφ. Νομ. Ἀρχ. XVIII, 43 ἐξ.), τὴν δὲ πενιχρὰν παράτασιν τῆς λατρείας μαρτυρεῖ τὸ ἐν τῇ ἀμπέλῳ ἀσβεστόκτιστον δωμάτιον, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἡ ἄλλη ὄψις τοῦ ἱεροῦ ἢ ὑπὸ τοῦ Πανσανίου μνημονευομένη, ὡς καὶ ἡ τότε διασφoμένη πίστις τῶν ἀνθρώπων (πρὸς Πλουτ. *ήθ.* 411 R² ἐξ.)².

Ὁ χώρος ἀπὸ τοῦ Ἀμφιαρείου μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰσμηνοῦ φαίνεται ὅτι ἐκαλεῖτο *Κνωπία* ἢ *Κνωπὸς* καὶ ἴσως ἀπετέλει προάστιόν τι ἀραιοῦ (Στράβ. 404. Νικ. Θηρ. 887 καὶ Σχολ. Πινδ. Ὀλ. δ, 21 καὶ Σχολ. Wilamowitz *Ε. δ.* 226. Gruppe *Ε. δ.* 72, 6)³.

Παρὰ τὸ Ἀμφιαρείον λοιπὸν τοῦτο παρήλθεν ὁ Πανσανίας ἐργόμενος ἐκ Ποτιῶν εἰς Θήβας.

Ὅταν οὕτω βαδίῃ ὁ Πανσανίας, ἐννοῦμεν διατὶ εἶτα, προκείμενου νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν τῶν Ἠλεκτρῶν Πυλῶν ἵνα σχετίσῃ ἔπειτα καὶ περιγυρίῃ τὰ θηβαϊκὰ μνημεῖα, λέγει (8, 7): *«ἐρχομένῳ δε ἐκ Πλαταίας ἔσοδος ἐς τὰς*

¹ Στράβ. 404. Πλουτ. I, 34, 2 Dittenberger *Dea acris Amphiarai Thebanis et Oror* 1889 Durrbach *De Ororo et Amphiarao sacro* 1890. Rohde *Ε. δ.* I, 119. Frazer *Paus.* V, 81. How - Wells, *A comment. on Herod.* II, σ. 240 ἐξ.

² Ἐκ τοῦ ἀνόματος τοῦ Ἀμφιαραοῦ δεχονται ὅτι ἐσχηματίσθη ὑποκοριστικὸν Ἀμφίς ἢ μᾶλλον στί ἐκ τοῦ Ἀμφίος (Ἰλ. B, 880. E 812) καὶ τοῦ Ἀμφίς ἐσχηματίσθησαν οἱ ἐκτεταμένοι τυποὶ Ἀμφίων καὶ, κατὰ τὴν ἑννοιαν, Ἀμφιαραός, ὁ καὶ κατοχοῦσε διὰ τοῦ ἔπους. Ἀλλ' ἐν τῇ λατρείᾳ διετηρήθη τὸ Ἀμφί(ο)ς ὡς δεῖκνυνται τὰ ὀνόματα Ἀμφικλῆς, Ἀμφικράτης, Ἀμφίκριτος, Ἀμφίτιμος κλ. (Usener *Odiernamen* 8:δ)

³ Παρὰ τὸν Ἰσμηνὸν ἦτο ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ὁ συνοικισμὸς Ταμπάκηδες, ὃν εἶδεν ὁ Spon τῷ 1676 ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ Dodwell τῷ 1818.

Θήβας κατὰ πύλας ἐστὶν τὰς Ἡλέκτρας. Ἡ ὁδός, ἣν ἐννοεῖ ὁ Περιηγητὴς ἐνταῦθα ἄγουσιν ἐκ Πλαταιῶν εἰς Θήβας, εἶνε ἢ διὰ Ποτιῶν (Τάχιν) κατ' ἀρχὰς βαίνουσα, εἶτα δὲ διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου ὑπὸ τὸν Ἰσμήνιον λόφον δυτικῶς τοῦτου κειμένη καὶ τὴν «παλαιὰν ὁδὸν εἰς Ἀθήνας» συναντῶσα ἐπὶ τοῦ πίνακος ἡμῶν· διότι αὕτη πρέπει νὰ εἴη, κατ' αὐτὸν τὸν Πausανίαν (10, 2) πρὸς δεξιὰ μὲν τὸν Ἰσμήνιον λόφον, πρὸς ἀριστερὰ δὲ (11, 1, 4, 7) τὸ Ἡράκλειον καὶ τὰ συναφῇ τούτῳ ἰδρυματὰ, ἦτοι τὸ στάδιον καὶ τὸ γυμνάσιον. Ἀλλὰ τὸ μὲν Ἰσμήνιον ἱερὸν εὐρέθη ὑφ' ἡμῶν (*Εφημ. Ἀρχ.* 1910, 212 σημ. ἄνω σ. 34 ἐξ.) ἐπὶ τοῦ προβλήτου λόφου πρὸς Β τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγ. Λουκα, τὸ δὲ γυμνάσιον καὶ τὸ στάδιον μόνον ἐν τῇ αὐτῇ δυτικῶς τῆς λοφοσειρᾶς ταύτης κειμένη κοιλάδι, διὰ μέσου τῆς ὁποίας φέρεται πρὸς Β ἡ Κοίλη ὁδός, δύνανται νὰ ἐκταθῶσι. Ὡστε ἡ ὁδὸς τοῦ Περιηγητοῦ ἐκεῖτο μεταξὺ τοῦ λόφου καὶ τῆς κοιλάδος, ἦτοι εἰς τοὺς πρὸς τὴν κοιλάδα πόδας τοῦ λόφου, ἐνθα ἀκριβῶς κεῖται ἡ «παλαιὰ εἰς Ἀθήνας ὁδός»· αἱ Ἡλέκτραι πύλαι λοιπὸν πρέπει νὰ κεῖνται εἰς τὴν συμβολὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰ τεῖχη.

Ἀλλὰ τίνα τεῖχη; τὰ τῆς Καδμείας ἢ τὰ τῆς κάτω πόλεως; Τοῦτο εἶνε ὁ κόμβος τοῦ ζητήματος. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν, ὅτι ἡμεῖς δεχόμεθα οὐ μόνον τὰς Ἡλέκτρας ἀλλὰ καὶ συμπάσας τὰς ἐπὶ τὰς πύλας, τὰς ὀνομαστάς, ὡς ἀνηκούσας εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας· εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἀναπτυχθῶσιν οἱ πείθοντες πρὸς τοῦτο λόγοι. Οὗτοι δὲ ἐξάγονται ἐκ συγγραφέων, περὶ ὧν ἐρευνητέον τίνα εἶχε πρὸ οφθαλμῶν ἕκαστος κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ τῆς ἀκροπόλεως Καδμείας ὡς καὶ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἐξετάζομεν πρῶτον τὸν Πausανίαν περὶ τούτου.

Ὁ Πausανίας οὐδένα ποιεῖται λόγον, ὡς εἶπομεν ἤδη, περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς κάτω πόλεως καὶ τοῦ περιβόλου αὐτῆς, ἐπομένως δὲ οὐδὲ τῶν πυλῶν τούτου, διότι ὅτε περίβολος καὶ αἱ πύλαι εἶχον καταστροφῇ (*Ἀρριαν.* 1, 9. *Διοδ.* 17, 12 ἐξ. *Αἰλιαν.* π. 1, 13, 7. *Στραβ.* 403 κ. ἄ.) ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (336 π. Χ.), ἢ, ἂν ποὺ ἐσώθησαν τότε, κατέρρευσαν ὑστερον, τῆς πόλεως ἐρημωθείσης. Ἦσαν δὲ ἄλλως τε εὐφθαρτα καὶ ἐπειδὴ μόνον τὸ θεμέλιον αὐτῶν ἦτο λίθινον, τὰ δ' ὑπέργεια μέρη ἐκ πλίνθων γήινων (*Fabritius* ε. ἄ. 15). Ὁ Κάσσανδρος τῷ 316 π. Χ. ἀπεφάσισε νὰ ἀνορθώσῃ καὶ ἠνώρθωσε τὰς Θήβας, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν φαίνεται, ὅτι κατενοήθη μέχρι τοῦδε δεόντως.

Ὁ Πausανίας λέγει περὶ αὐτοῦ (9, 7, 1): «τότε δὲ τοὺς Θηβαίους, γενομένους ἀναστάτους ὑπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ διαπесόντας ἐς Ἀθήνας ὑστερον, Κάσσανδρος ὁ Ἀντιπάτρου κατήγαγεν· ἐς δὲ τῶν Θηβῶν τὸν οἰκισμὸν προθυμότητοι μὲν ἐγένοντο Ἀθηναῖοι, συνεπελάβοντο δὲ καὶ Μεσσήνιοι καὶ Ἀρκάδων

οἱ Μεγάλην πόλιν ἔχοντες» καὶ (9, 7, 4): «Θηβαίοις δὲ ἐπὶ μὲν Κασσάνδρου πᾶς δ' ἀρχαῖος περίβολος ἀνωκίσθη». Διὰ τῶν λόγων τοῦ δευτέρου τούτου χωρίου δὲν ἐννοεῖται, νομίζω, ὁ περίβολος τῆς κάτω πόλεως, ἀλλ' ὁ τῆς Καδμείας, ὃν διακρίνει ἀπὸ τοῦ ἄλλου ὡς ἀρχαῖον. Ἄν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μεγάλου περιβόλου ἀνευ ἀντιδιαστολῆς πρὸς ἄλλον, ὁ Πausανίας θὰ ἐξεφράζετο ἄλλως. Ὅτι δὲ ἀληθῶς ποιεῖται διάκρισιν, φαίνεται καὶ ἐξ ὅσων λέγει ὕστερον (9, 8, 4): «Θηβαίοις δὲ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἀρχαίου τείχους ἑπτὰ ἀριθμὸν ἦσαν πύλαι, μένουσι δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἐτι»¹. Ἀλλὰ ἡ διάκρισις αὕτη θὰ γίνῃ ἐμφανῆς περαιτέρω.

Ἡ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου γενομένη κατασκαφή δὲν ἦτο ἡ μόνη καταστροφή τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρριανὸς εὐρίσκει τὴν συμφορὰν τῶν Θηβαίων ὑπερτέραν πάσης ἄλλης². Πολὺ πλῆθος τῶν κατοίκων ἐφονεύθη, ἄλλο ἐξηνδραποδίσθη καὶ ἂν τι ἐσώθη φυγὸν (πρβλ. Ἀρριαν. I, 10, 2. II, 15. Διοδ. 28, 8. 11. 19, 53. 63 Πλουτ. γυν. ἀρεταὶ 260 Δ), οὐδεμιᾶς τυχὸν χάριτος (πρβλ. Πλουτ. ἀποφθέγμ. λακων. 221 Α), ἠφανίσθη κατὰ πολὺ μέρος πλανώμενον ἐν τῇ εἰκοσαετίᾳ τῇ διαρρευσάσῃ μέχρι τοῦ ἀνοικισμοῦ τοῦ Κασσάνδρου, ὥστε οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ συγκεντρώσῃ

¹ Ὁ Robert Paus. als Schriftst. 172 γ ἐρμηνεύει τοῦτο μὲν τὸ χωρίον τοῦ Πausανίου ὡς δηλοῦν τὸν τῆς Καδμείας περίβολον, τὸ δὲ προηγούμενον τὸν τῆς κάτω πόλεως περίβολον. Τοιαύτην ἀντίφασιν τοῦ Πausανίου πρὸς ἑαυτὸν περὶ ζητήματος, περὶ οὗ ἐπιμελῆ ποιεῖται τὸν λόγον ὁ Περιγηγῆτης, δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ. Ὁ Σωτηριάδης §. ἀ. 16 ἀντικρούων τὸν Robert καὶ λέγων, ὅτι ὁ Πausανίας εἰσηλθὼν εἰς τὴν πόλιν «οὐχὶ διὰ πυλῶν τινων τῆς Καδμείας ἀλλὰ τῶν αὐτῆς πυλῶν» παραβλέπει, ὅτι αἱ πύλαι αὗται εἶνε αἱ τῆς Καδμείας, ἀφ' οὗ ἡ πόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἐξετείνετο ἐπὶ τῆς Καδμείας μονῆς. Πῶς δὲ κατέληξεν εἰς τὴν αὐστηράν περὶ τῶν ἐναντία φρονούντων αὐτῶ κρίσιν ὁ Wilamowitz Aischylos Interpre. 108, 2, δὲν ἐννοῶ· διότι, ὅταν ὁ Πausανίας λέγει, ὅτι αἱ ἑπτὰ πύλαι «μένουσι καὶ ἐς ἡμᾶς ἐτι», δὲν νομίζω, ὅτι εἶνε μεθοδικὴ ἐρμηνεία νὰ λέγωμεν, ὅτι τοῦτο καταλήγει νὰ σημαίῃ δὲν μένουσιν ἢ ὅτι μένουσι μόνον τρεῖς. Οὐδὲ εἶνε καθαρῶς ἀρχαιολογικοὶ ὅσοι λόγοι ἐκάστοτε προηγούνται τῆς κυρίας ἐπὶ μέρους περιγραφῆς ἢ περιγηγῆσεως. Περιγραφικὰ τμήματα παρεμβάλλονται. Ἐνταῦθα δὲ δὲν δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν μέρος, περιορισμένον ἐν τοῖς κεφαλαίοις 9, 5-9, 8. Ἀπὸ τοῦ 9, 8 ἀρχεῖται, ἡ περιγραφὴ τῆς ἐκ Πλαταιῶν πορείας καὶ τῶν ἐπεξηγήσεων περὶ Ποτνιῶν καὶ Ἀμφιαρείων· εἰτα δὲ Πausανίας εἰς τὰς Θήβας λέγων πρῶτον γενικά τινα περὶ τοῦ ἀρχαίου τείχους καὶ τῶν σφισμένων τότε, οἰονεῖ δὲ τοπογραφουμένων, ἑπτὰ πυλῶν καὶ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ορίζει διὰ τίνος πύλης εἰσέρχεται ὁ ἐρχόμενος ἐκ Πλαταιῶν καὶ, ἐκ τούτου λαμβάνων ἀφορμὴν, ἀρχαιολογεῖ περὶ τῆς στρατείας τῶν ἑπτὰ καὶ τῆς τῶν ἐπιγόνων (πρβλ. τὴν περὶ Προνόμου καὶ περὶ Ἐπαμεινώνδου παρέκθασιν 9, 12, 5 ἐξ. κ. ἀ.), ἔπειτα δὲ χωρεῖ εἰς τὰ παρὰ τὴν πύλην ἢ τὰ πρὸς αὐτὴν τοπογραφούμενα μνημεῖα.

² Ταύτης τῆς καταστροφῆς ἡ ἀνάμνησις παρήγαγε τὴν φήμην, ὅτι αἱ χελιδόνες ἀπέφευγον ὕστερον νὰ κτίσωσι φωλεὰς εἰς τὰς στέγας τῶν Θηβῶν φοβούμεναι ὅμοιον ὄλεθρον Πλιν. II, n. 10, 70 πρβλ. Αἰλιαν. π. ζ. 3, 6. Βαρύτατα πάντων ἔφερον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ρητόρων π. χ. [Δημάδ.] υπέρ τ. δωδεκαετ. 26 «νῦν δ' εἰσὶν (αἱ Θῆβαι) οἰκόπεδον πόλεως καὶ λείψανα κακῶν, ταῖς τῶν ἐχθρῶν χερσὶν εἰς εὐδαφος ἀχθεῖσαι» καὶ 65 «τερόφθαλμος γέγονεν ἡ Ἑλλάς τῆς τῶν Θηβαίων πόλεως ἀναιρεθείσης». Δείναρχ. κατὰ Δημοσθ. 24 «Διὰ δὲ τοῦτον τὸν προδότην παῖδες καὶ γυναῖκες αἱ Θηβαίων ἐπὶ τὰς σκηνὰς τῶν βαρβάρων διενεμήθησαν, πόλις ἀστυγείτων καὶ σύμμαχος ἐκ μέσης τῆς Ἑλλάδος ἀνῆρπασται, ἀροῦται καὶ σπείρεται τὸ Θηβαίων ἀστυ, τῶν κοινωνησάντων ἡμῖν τοῦ πρὸς Φίλιππον πολέμου, ἀροῦται φημι καὶ σπείρεται...» πρβλ. Αἰσχίν. 3, 156, [ἐπιστ.] 11, 13 κ. ἀ.

εἰς τὴν ἐρημωθεῖσαν πόλιν πληθυσμὸν κατοίκων ἀντάξιον τοῦ μεγάλου περιβόλου (πρβλ. Διόδ. 20, 110, πρβλ. Michel Rec. 41). Περί συγκεντρώσεως δὲ πληθυσμοῦ οὐχ ἥκιστα ἐπρόκειτο ἐπὶ Κασσάνδρου περὶ *ἀνοικισμου*, οὐχὶ δὲ μόνον περὶ *ἀνακτίσεως* τοῦ ἀρχαίου περιβόλου, ὅσον καὶ ἂν δεχθῇ τις, ὅτι ἡ λέξις *ἀνοικισμός* σημαίνει παρὰ Πausανίᾳ συνήθως *ἀνάκτισιν* (πρβλ. Πaus. 10, 5, 2. 6. 7).

Ἀλλὰ πρέπει πρῶτον νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας εἶχε κατεδαφισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀφ' οὗ τοῦτο εἶνε ὁ ἀρχαῖος περιβόλος, ὃν ἀνέκτισεν ὁ Κασσάνδρος. Ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ συνάγεται, ὅτι δὲν εἶχε κατεδαφισθῇ οὗτος δηλ. I, 9, 9 λέγει «τοῖς δὲ μετασχούσι τοῦ ἔργου ξυμμάχοις... τὴν μὲν *Καδμείαν* φρουρὰ κατέχειν ἔδοξε, τὴν *πόλιν* δὲ κατασκάψαι εἰς ἔδαφος (πρβλ. Ἀθην. I, 34) καὶ τὴν *χώραν* κατανεῖμαι τοῖς ξυμμάχοις, ὅση μὴ ἱερὰ *παῖδας δε καὶ γυναῖκας καὶ ὄσοι* ὑπελείποντο Θηβαίων... ἀνδραποδίσαι»¹. Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις καθορίζεται ἡ τύχη τῆς Καδμείας, τῆς πόλεως, τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων τῶν Θηβῶν. Ἡμῖν διαφέρει τὸ λεγόμενον περὶ τῆς Καδμείας καὶ περὶ τῆς κάτω ἢ κυρίως πόλεως. Αὕτη κατεσκάφη, ἐκείνη δὲ, μὴ κατοικουμένη τότε, ὡς καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν (πρβλ. π. χ. Θουκ. 2, 17, 1 σημ. Classen-Steup Ἀριστοφ. *Θεσμοφορ.*), ὑπὸ μονίμων κατοίκων ἢ κατεχομένη ὑπὸ ἱερῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων, ἐν οἷς καὶ στρατιωτικά (πρβλ. Ed. Meyer Theopomp. Hellen. σ. 183 Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5, 2, 29 Πλουτ. *Πελοπ.* 18. Wilamowitz Staat u. Gesell. 124), οὐ μόνον τοῦτο δὲν ἔπαθεν, ἀλλὰ καὶ ἀπεφασίσθη νὰ κατέχεται διὰ φρουρᾶς. Τοιαύτη δὲ ἀπόφασις ἡδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ σκοπίμως, εἰ μόνον διετηροῦντο τὰ τεῖχη αὐτῆς ὄρθια (πρβλ. Dodwell Classical and topogr. tour through Greece 1819 σ. 263).

Ἄλλ' ἐξ ἄλλου ὁ Διόδωρος εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ Πausανίου λέγει 19, 54 «Εἰκοστῷ δ' ἔτει ὕστερον Κασσάνδρος φιλοδοξῆσαι βουλόμενος καὶ πείσας τοὺς Βοιωτοὺς ἀνέστησε τὴν πόλιν² τοῖς διασφζομένοις τῶν Θηβαίων συνεπελάβοντο δὲ καὶ τῶν ἐλληνίδων πόλεων τοῦ συνοικισμοῦ πολλὰ διὰ τε τὸν πρὸς τοὺς ἡτυχηκότας ἔλεον καὶ διὰ τὴν δόξαν τῆς πόλεως. *Ἀθηναῖοι μὲν γὰρ τὸ πολὺ μέρος τοῦ τεύχους ἀνέστησαν* (πρβλ. Πλουτ. *Πολιτ. παραγγ.* 814) καὶ τῶν ἄλλων οἱ μὲν ὠκοδόμησαν κατὰ δύναμιν, οἱ δὲ καὶ χρήματα πρὸς τὰς κατεπειγούσας χρεῖας ἀπέστειλαν οὐ μόνον τῶν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ Σικε-

¹ Τὰ αὐτὰ βεβαίως ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὁ Ὑπερείδης 4. 7, 7 ἐξ. λέγων: «ἑώρων γὰρ τὴν πόλιν τῶν Θηβαίων οἰκτρῶς ἠφανισμένην ἐξ ἀνθρώπων, τὴν δὲ *ἀκρόπολιν* αὐτῆς φρουρουμένην ὑπὸ τῶν Μακεδόνων. τὰ δὲ *σώματα* τῶν ἐνοικούντων ἐξηνδραποδισμένα, τὴν δὲ *χώραν* ἄλλους διανεμημένους». Οὕτω δέον νὰ νοηθῇ καὶ τὸ Πάριον μάρμαρον Jacoby Das mar. Parium σ. 20 Β στ. 3. Λίων Χρυσ. 7, 1 σ. 263 R πρβλ. Justin. 11, 4. Πaus. 1, 25, 4. Διόδ. 18, 11.

² Ἡ ἑναρξίς τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς πόλεως τάσσεται εἰς τὸ θέρος τοῦ 316· Kaerst Gesch. des Hellenist. Zeitalters 1909 I σ. 48.

λίας, ἔτι δ' Ἰταλίας. Θηβαῖοι μὲν οὖν τοῦτον τὸν τρόπον ἐχομίσαντο τὴν πατρίδα» καὶ 19, 63: «ἦκε διὰ τῆς Θεσσαλίας (Κάσσανδρος τῷ 315 π. Χ.) εἰς Βοιωτίαν. Ἐνταῦθα δὲ *συνεπιλαβόμενος* (πρὸβλ. Πλουτ. *ῥῥ.* 552 F) *τοῖς Θηβαίοις τῆς τῶν τειχῶν οἰκοδομίας* παρῆλθεν εἰς Πελοπόννησον (πρὸβλ. καὶ Διόδ. 19, 53· 61· 20, 28) ¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν συνάγονται πορίσματα, αἵτινα φαίνονται ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ πράγματα· διότι τὰ μὲν τεῖχη τῆς Καδμείας ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν ανασκαφῶν ὡς ἀνοικοδομηθέντα, τὰ δὲ τῆς κάτω πόλεως ὡς οὐδεμίαν ἀνάκτισιν ὑποστάντα, ἐν ᾧ κατὰ μὲν τὸν Ἀρριανὸν τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας ἀποδεικνύεται μὴ καταστραφέν καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ ἔχον ἀνάγκην ἀνοικοδομήσεως· κατὰ τὸν Διόδωρον ὁμοῦ καὶ τὸν Ἀθηναῖον τὰ τεῖχη καὶ ἡ πόλις ἀνφικοδομήθησαν. Τετειχισμένοι δὲ ἀποστατοῦσιν αἱ Θῆβαι δις κατὰ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ τῷ 293-290 π. Χ. (Διόδ. Ἀποστ. τοῦ 21 βιβλ. καὶ Πλουτ. Δημ. 39, 40).

Ὁ Holleaux διὰ μελέτης ἀξιολόγου (*Rev. d. et. gr.* 1895 σ. 7-48) ἀπεκάλυπεν, ὅτι ἡ κολοβὴ δίστηλος ἐπιγραφὴ I G VII 2419, ἡ ἀποκειμένη ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν (ὑπὸ τὴν στοάν παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ λεοντοσοῖκου), ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν Θηβῶν, περιλαμβάνουσα μεγάλας διαδοχικὰς συμβολὰς ἢ δωρεὰς ἐλληνικῶν πολιτειῶν καὶ βασιλέων, ἀναγραφείσας ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τοῦτου ἐπειτὰ ποτε συμπάσας ἐκ τῶν κοινῶν γραμματειῶν κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῆς εἰσφορᾶς ². Ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε νεωτέρα τοῦ 316, ἐπειδὴ μνημονεύει Ἀλεξάνδρεια τάλαντα, ἡ δὲ πόλις ἦτο ἔρημος ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρι τοῦ 316. Μνημονεύουσα δὲ βασιλέων, ἐννοεῖ τοὺς Λιαδόχους λαβόντας τὸν τίτλον τοῦτον τῷ 306. Ἄν μνημονεύει τῶν συντελεσάντων εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν Ἀθηναίων, Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν (Πανσ. 9, 7, 1), Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν (Διόδ. 19, 54), διότι οὗτοι συνήργησαν ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ ἀνοικοδομήσεως ἀπόφασιν τοῦ Κασσάνδρου τῷ 316, τὸ δὲ περὶ τούτων μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, ὃ ἦν ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, δὲν ἐσώθη· ἐξ ἐναντίας οἱ συγγραφεῖς δὲν μνημονεύουσι τῶν δωρεῶν, ἃς ἔχομεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, διότι οὗτοι ποιοῦνται λόγον περὶ τῶν ἀμέσως εἰς ἀνοικοδόμησιν συντελεσάντων. Ἀληθῶς τὰ τεῖχη φαίνονται κτισθέντα πρῶτα, αἱ δὲ δωρεαὶ αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ σωζόμεναι θεραπεύουσι δευτερευούσας ἀνάγκας τῆς πόλεως (μῆτις εἶνε διὰ τὸ ἐλαιο-

¹ Πρὸβλ. καὶ Jacoby *Das marm. Parium* n. 22 στ. 17· καὶ το παρ' Ἀθηναίῳ (13, 60) ἀνέχδοτον «ἐπλούτει δὲ σφόδρα ἡ Φρύνη (ἡ ἐκ Θεσπιῶν Μνησαρέτη) καὶ ὅπισθεν ἔτι τειχεῖν τὰς Θῆβας, ἐὰν οἱ Θηβαῖοι ἐπιγράψωσι· Ἀλέξανδρος μὲν κατέσκαψεν, ἀνέστησε δὲ Φρύνη ἡ ἑταῖρα».

² Δυστυχῶς ἡ ἐπιγραφὴ καὶ ἡ οὐσία αὐτῆς δὲν εὑρον θέσιν ἐν τῇ εἰδικῇ βιβλίῳ τοῦ Laum. *Sitzungen* 1914 I, σ. 35 ἐξ.

χρίστιον, ἄλλαι φαίνονται ἀναθηματικαὶ τοῖς θεοῖς) καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς φιλοφρόνησιν καὶ προσαιτερισμὸν τῶν Θηβαίων χάριν πολιτικῶν κυρίως σκοπῶν. Ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ σφζομένων ἱκανῶς δωρεῶν ἀποδεικνύονται παλαιότεραι δυο εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων χρονικὴν ἀπόστασιν δοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Λαγίδου Πτολεμαίου πιθανῶς τῷ 310-308 διὰ τοῦ στρατηγοῦ Φιλοκλέους — υἱοῦ τοῦ Ἀπολλοδώρου — ἔπειτα βασιλέως τῶν Σιδωνίων (Michel *ἔ. ἄ.* 387, 1261). Σύγχρονοι εἶνε δωρεαὶ τῶν Ἐρετριέων, Κῶων, Μηλίων, Αἰγινήτων, ἀκολουθησάντων τῷ παραδείγματι τοῦ Πτολεμαίου, ᾧ ὑπετάχθησαν τότε — πρὸ αὐτῶν ὑπάρχουσιν ἄλλαι ατελῶς σφζόμεναι καὶ ἀδιάγνωστοι, ἀνήκουσαι εἰς τὸν χρόνον πρὸ τοῦ 310. — Μετ' αὐτάς ἐξακριβοῦται δωρεὰ Δημητρίου τοῦ Πολιορχητοῦ, χαρακτηριζομένη ὡς ἀπὸ τῶν ἐκ Ῥόδου λαφύρων γενομένη (επομένως τῷ 304· *Λιόδ.* 20, 100. [Michel *R.* 166-8]) εἰς τὸ ἐλαιοχρίστιον. Τότε οἱ Θηβαῖοι θὰ ἔδωκαν θείας τιμὰς τῇ Λαμῖα Ἀφροδίτῃ (*Ἀθην.* 6, 62), ἐταίρα τοῦ Δημητρίου ἐν Θήβαις διατρίβοντος. Ἀλλὰ παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀπόξεις τοῦ ονόματος τοῦ Δημητρίου, ἥτις θὰ ἐγένετο ἐν τῷ χρόνῳ 293-290, ὅτε δις ἐπανεστάτησαν οἱ Θηβαῖοι κατὰ τοῦ Δημητρίου· ὥστε τῷ 293 ἡ ἐπιγραφὴ ἦτο ἤδη συντεταγμένη καὶ κεχαραγμένη. Μετὰ τὴν δωρεὰν ὅμως τοῦ Δημητρίου ἀναγράφονται καὶ ἄλλαι δωρεαὶ βασιλέων, ὧν τὰ ὀνόματα καθ' ἱστορικὴν πιθανότητα συμπληροῦνται ὡς τὰ τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Λυσιμάχου, ἀντιπάλων τοῦ Δημητρίου. Αἱ τελευταῖαι αὗται δωρεαὶ ἴσως συνετέλεσαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Δημητρίου ἀπόστασιν τῷ 293 καὶ 290. Ὁ δὲ A. J. Reinach (*Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχ.* 1911 σ. 218 ἑξ.) ὁρίζων τὴν δωρεὰν τοῦ Κασσάνδρου ὡς γενομένην τῷ 300 π. Χ. κερδαίνει τὴν συμφωνίαν πρὸς τὸν Πλούταρχον (*Δημ.* 40, 4), καθ' ὃν «ταῖς Θήβαις οὐπω *δέκατον* οἰκουμέναις ἔτος ἄλῶναι δις ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ συνέπεσε»· ὁρίζει δὲ ὁ Reinach τὴν ἔναρξιν τῆς δευτέρας πολιορκίας τῶν Θηβῶν ἐν τῷ χειμῶνι (ἀρχῇ) τοῦ 291 π. Χ.¹ Ὡστε ἡ συντέλεσις τῶν ἐν Θήβαις ἀνακαινιστικῶν ἐργασιῶν ἐγένετο τῷ 300 καὶ τότε βεβαίως θὰ ἐγένετο καὶ ἡ ἀναγραφὴ τῶν δωρεῶν εἰς τὴν στήλην. Ὁ Θεσπιεύς Πῖσις φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν Βοιωτῶν ἐν τῇ κατὰ τοῦ Δημητρίου ἀντιστάσει (Homolle *BCH* 1900 σ. 170 ἑξ. πρὸβλ. αὐτ. σ. 73) παρασκευασθείση διὰ τῆς μεταξὺ τῶν Αἰτωλῶν, τῶν Βοιωτῶν καὶ μέρους τῶν Φωκέων συμμαχίας, ἣν ἀρτίως ἐγνωρίσαμεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν (Walek, *Rev. de Philol.* 1913, 263 ἑξ. πρὸβλ. *Klio* 1915, 34 ἑξ. *Rev. et gr.* 1915, 460).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Holleaux μελετηθεῖσα ἐπιγραφὴ οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ

¹ Ὁ Tarn (*Antigonos Gonatas* σ. 41) ὁρίζει τὴν εἰς χεῖρας τοῦ Δημητρίου πτώσιν τῶν Θηβῶν κατὰ τὸ θέρος ἢ τὸ φθινόπωρον τοῦ 291. Βλ. καὶ Pauly-Wissowa *RE* *Boiotia* 658-9. Beloch *Klio* 1902, 26 ἑξ.

τῶν τειχῶν, ἀλλ' ὥς εἴπομεν, ταῦτα θὰ ἐκτίσθησαν πρῶτα ἀμέσως μετὰ τὸ 316, τὸ δὲ περὶ τῶν τότε γενομένων δωρεῶν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐσώθη. Ὡστε ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ἀντίφασις μεταξὺ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Πausανίου ἢ τοῦ Ὑπερείδου, τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Ἀθηναίου κυρίως παραμένει.

Ἄλλ' ἂν εἶχεν ἀνοικοδομηθῇ ὁ κάτω μέγας περίβολος, θὰ ἐμαρτυρεῖτο οὕτω ἀνάστασις μεγάλης πόλεως, ἐν ᾗ ὁ Στράβων 9, 2, 5 λέγει, ὅτι «ἐξ ἐκείνου (δηλ. τῆς ὑπ' Ἀλεξάνδρου καταστροφῆς) ἤδη πράττοντες (Θηβαῖοι) ἐνδεέστερον αἰεὶ μέχρι εἰς ἡμᾶς, οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σφίζουσι καὶ αἱ ἄλλαι δὲ πόλεις ἀνὰ λόγον πλὴν Τανάγρας καὶ Θεσπιῶν· αὗται δ' ἱκανῶς συμμένουσι πρὸς ἐκείνας κρινόμεναι». Καὶ 9, 4, 10 «νυνὶ δὲ (Θέσπια) μόνη συνέστηκε τῶν Βοιωτικῶν πόλεων καὶ Τάναγρα· τῶν δ' ἄλλων ἐρείπια καὶ δνόμενα λείπεται» (πρβλ. καὶ *AE* 1909, 113). Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν Πausανίαν (9, 7, 6): «τὰ δὲ ἄλλα ἐς τὸ ἀσθενέστατον ἀπ' ἐκείνου προήχθησαν· καὶ σφίσι μὲν κάτω πόλιν πᾶσα ἔρημος ἦν ἐπ' ἐμοῦ πλὴν τὰ ἱερά, τὴν δὲ Ἀκρόπολιν οἰκοῦσι Θήβας καὶ οὐ Καδμείαν καλουμένην»¹. Τὸ «ἀπ' ἐκείνου» ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὀρθῶς ἐκλαμβάνουσιν ὑπὸ τινα ἔποψιν ὅτε Fabricius (ἔ. ἀ. σ. 15) καὶ ὁ Helleux (ἔ. ἀ. σ. 25)² ὥς ἀνεκτέον κατ' οὐσίαν εἰς τὴν ὑπ' Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν καὶ κατὰπτωσιν οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἐπὶ Σύλλα κακοπραγίαν. ὥστε ἀπὸ Κασσάνδρου δέχονται τὸν περιορισμὸν τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς Καδμείας (πρβλ. δὲ καὶ Gurlitt Ueber Paus. Unters. 225). Παρὰ τοῦτο ὁμοῦς ὁ Fabricius φρονεῖ, ὅτι τὰ ἀνοικοδομηθέντα ἐπὶ Κασσάνδρου τείχη εἶνε τὰ τῆς κάτω πόλεως. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ὁμοῦς τῶν τειχῶν τούτων πανταχοῦ, ὅπου ἤρευνήθησαν, οὐδεμίαν, ὥς εἴπομεν, δεικνύουσι μετασκευήν. Ὡς τούναντίον τὰ λείψανα τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας ἐνιαχοῦ μὲν εἶνε κυκλώπεια τῶν μυθικῶν χρόνων τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος, ὥς θὰ ἴδωμεν³, ἀλλαχοῦ δὲ ἰσοδομικὰ νεώτερα, εἰς τελείαν ἀντικατάστασιν προφανῶς τῶν κυκλωπείων ἀνακτισθέντα, ὥς ἐν τῷ περιβόλῳ

¹ Πρβλ. 8, 38, 2 «τὸ δὲ ὄνομα τῶν Θηβῶν ἐς ἀκρόπολιν μόνην καὶ οἰκήτορας καταβέβηκεν οὐ πολλούς».

² Ὁ Hertzberg· Καρολίδης *Ἰστ.* τ. *Ἑλλάδας* I, 490 πρβλ. δὲ 607 δὲν ἐξέρχεται εἰς ἀρχαιολογικὴν πολυπραγμοσύνην.

³ Παρὰ τὸν κατεδαφισθέντα φραγκικὸν πύργον καὶ τὴν εἰς Ἀγ. Θεοδώρου γέφυραν τῆς Κοιλῆς ὁδοῦ, τὴν κατὰ τοὺς δυτικούς πόδας τῆς Καδμείας ἀνέσκαψα τοιοῦτον λείψανον τειχῶν (ὄρα κατωτ.). Ἄλλοτε εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Leake ἔ. ἀ. σ. 226 περιγραφέν (πρβλ. Fabricius ἔ. ἀ. σ. 11, *Αρχ.* *Ἐφημ.* 1907 σ. 205 ἑξ.) λείψανον ὡς προσόμοιον πρὸς τὸ Τιρυνθιον πλίνθευμα, ἦτο δὲ καμπύλον. ὥστε νὰ καλῇ αὐτὸ κυκλικὸν πύργον ὁ Dodwell Clasm. and topogr. tour 1819. Περί τούτου ὁ Π. Σταματάκης ἐν ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν (30 Αυγούστου 1871) λέγει: «λίθους τινὰς ὀγκώδεις ἐν σχήματι οἰκοδομῆς εἶδον πρὸς τὸ ἀρχαῖον μέρος τῆς πόλεως κάτωθεν τοῦ φραγκικοῦ πύργου». Περί τοῦ ἀφ' ὧν τούτου ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Μουσείου Θηβῶν πύργου τῶν Saintomer (Σανταμέρη) ὄρα Μίλλερ-Λάμπρου *Φραγκοκρατία* I σ. 236. *Νέος Ἑλληνομν.* V, 7 ἑξ. A. Rudó y Lluch *El castella catalana de la Grecia* σ. 11 ἑξ. [μετάφρ. Ἑλλ. ὑπὸ Γ. Ν. Μαυραχῆ] (ἀπόσπ. τοῦ Institut d'estudis catalans).

τοῦ Μουσείου ('*Αρχ. Ἐφημ.* 1907, σ. 205 ἐξ.), προσέτι δὲ ἐγγὺς τοῦ κατεδαφισθέντος ανατολικοῦ φραγκικοῦ πύργου συνημμένως πρὸς τὴν Β πλευρὰν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς Ἡλέκτρας πύλας (σ. 10, 16, 23 ἐξ.), ἔνθα τὰ ὑψηλὰ μέρη εἶνε ἐκτισμένα διὰ λίθων εἰλημμένων ἐξ ἄλλων κτιρίων οὐχὶ παλαιότερων τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. (σύνδεσμοι Γ—Γ) ὥστε ἐκτίσθησαν ταῦτα ἢ ἐν τῷ Δ' αἰῶνι ἢ μετ' αὐτόν. Ἄν δεχθῶμεν τὸ πρῶτον, οὐδεμία ἄλλη περίστασις ἀνταποκρίνεται τόσον ἐπιτυχῶς πρὸς τὸ γεγονός, ὅσον ἡ μαρτυρουμένη πρωτοβουλία καὶ παρέμβασις τοῦ Κασσάνδρου πρὸς ἀνοικισμὸν καὶ τείχισιν τῆς πόλεως. Ἄν δεχθῶμεν τὸ δεύτερον, θὰ καταβῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τοὺς μετὰ τὸ 291, ὅτε ἐγένετο ἡ δευτέρα ἀποστασία τῶν Θηβῶν¹ κατὰ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ὅστις «τὸ δεύτερον ἀποστατησάντων Θηβαίων, *πολιορκία τὰ τείχη καθελὼν* τὴν πόλιν κατὰ κράτος εἶλε, δέκα μόνους ἄνδρας ἀνελὼν τοὺς τὴν ἀποστασίαν κατεργαζομένους» (Διόδ.). Ἄλλ' ἐκ τῶν λόγων τούτων δὲν δύναμαι μετὰ τοῦ Wilamowitz (*Hermes* 1891, σ. 224) νὰ συναγάγω κατασκαφὴν τῶν τειχῶν ἢ καὶ μόνον ἀξιόλογόν πως καταστροφὴν, ἣν ἀγνοεῖ ὁ Πλούταρχος (ξ. α.) παντελῶς, ἀλλὰ τὸ πολὺ ἀπλήν διὰ τῶν πολιορκητικῶν μηχανημάτων διάνοιξιν οἰῶν εἰς τὰ τείχη, ὅπως εἰσελάσσωσιν οἱ πολιορκηταί (πρβλ. Frazer *Paus.* V, 26-7. Gompe ξ. α. 51 ἐξ.). Ὁ Δημήτριος κατὰ τὸν Πλούταρχον (Δημήτρ. 40) δὲν ἐδείχθη ἄγαν σκληρὸς πρὸς τοὺς περιφόβους Θηβαίους· ἐφόνευσε μόνον δέκα τρεῖς καὶ τινὰς ἐξώρισε, μετήλλαξε δὲ καὶ τὴν πολιτείαν, ἣν ἀπέδωκεν ἔπειτα (αὐτ. 46· πρβλ. BCH XXI, 481, Bourguet *Administration fin.* 71). Περὶ τῶν τειχῶν οὐδὲν λέγει ἢ ὅτι «παρῆλθε» ταῦτα, ὅτι δηλ. εἰσήλασεν εἰς τὴν πόλιν. Ἄν κατηδάφιζεν αὐτά, θὰ ἐλέγετο τὸ πρᾶγμα. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τὸ 290 ἀνεκτίσθησαν τὰ τείχη τῆς Καδμείας, ἀλλὰ προ τῆς ὑπὸ τοῦ Δημητρίου πολιορκίας, ἥτοι ἐπὶ Κασσάνδρου μετὰ τὸ 316. Τοῦτο δὲ συμβιβάζεται καὶ πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν νεωτάτων οστράκων, τῶν εὑρεθέντων ἐν τοῖς ἀδιαταράκτοις χώμασιν, ἐν οἷς ἐθεμελιώθη ὁ δυτικὸς πύργος τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν, σύγχρονος ὦν τοῦ ἀνατολικοῦ (δρα ἄνω σ. 23).

Πῶς ὁμως θὰ συμβιβασθῇ τοιαύτη ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν μαρτυρουμένη ἀνάκτισις τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ἀφ' οὗ ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ συνηγάγομεν — θὰ ἴδωμεν δὲ καὶ κατωτέρω ἀναλόγους μαρτυρίας — ὅτι τὰ τείχη ταῦτα δὲν

¹ Πλουτ. *Δημ.* 39, 40, 46 (ἡ δυσκολία τῆς πρὸς τὰ τείχη προσπελάσεως τῆς ἐλεπόλεως, ἴσως προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνηφορικοῦ μέρους, εἰς ὃ ἐξετείνετο τὸ τεῖχος τῆς προσθαλλομένης Καδμείας, ἐν ᾧ, ἂν ἐπρόκειτο περὶ τῆς κάτω πόλεως ὑπῆρχον ὁμαλὰ ευκρὸςβλήτα μέρη). Διόδ. ἀποστ. βιβλ. 22 Πολύαιν. 4, 7, 11. Wilamowitz *Antigonos v. Karyatos* 208, 244 ἐξ. Περὶ πιθανῆς τινος συγχύσεως τῆς ἀλώσεως ταύτης τῶν Θηβῶν πρὸς ἄλλωσιν τοῦ Ἀργεῖος ὁμιλεῖ ὁ Vollgraff BCH, 1908 σ. 293. Γενικῶς δρᾷ καὶ Pauly-Wissowa RE λ. Boiotia σ. 659 Beloch *Klio* 1902, 26, 28.

εἶχον καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ διατηρηθέντα κατείχοντο ἐκ προνοίας ὑπὸ φρουρᾶς, ἀπρογνώστου ὄντος τοῦ μέλλοντος;

Φαίνεται, ὅτι, ὅτε τῷ 323 κατὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον οἱ Βοιωτοί, οἱ κατακληρουγήσαντες τὴν Θηβαϊκὴν χώραν, ἐπεχείρησαν νὰ φράξωσι τὰς διαβάσεις τοῦ Κιθαιρῶνος εἰς τὰς ἑξ Ἀθηνῶν στελλομένας τῷ Λεωσθένει επικουρίας, ἡ Καδμεία κατείχεται ἀκόμη (πρβλ. Διοδ. 18, 11. Ὑπερείδ. *ἐπιταφ.* 5, 16 ἔξ. Πανσ. 1, 1, 3, 25, 4. Πλουτ. *Φωκ.* 23 Δρόϋζεν-Πανταζίδου *Ἱστορ. τῶν Διαδ.* σ. 50-51, 54). ἀφ' οὗ εἰς ταύτην στρατοπεδεύει τῷ 322 ὁ Ἀντίπατρος, ὅτε ἐδέχθη τοὺς πρεσβευτὰς τῶν Ἀθηναίων Φωκίωνα καὶ Δημάδην εἰτα δὲ καὶ ἄλλους (Πλουτ. *Φωκ.* 26 πρὸς Ἀντίπατρον *ἐν τῇ Καδμείᾳ* στρατοπεδεύοντα· 27 «αὐθις *εἰς Θήβας* ἐβάδιζε»). Αἱ μακεδονικαὶ δὲ φρουραὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι διετηροῦντο καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον χρόνον μέχρι τοῦ 319 συμφώνως πρὸς τὴν ἐν γένει πολιτικὴν τοῦ Ἀντιπάτρου, ἣν δὲ μετέβαλε κατ' ἀρχὰς οὐδὲ ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἐπιμελητὴς Πολυσπέρχων (πρβλ. Δρόϋζεν *ἔ. ἄ. σ.* 178, 194). Ἀλλὰ τῷ 319 οὗτος πρὸς ἀντίπραξιν κατὰ τῶν σχεδίων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ Κασσάνδρου¹ ἐξέδωκε βασιλικὸν διάγραμμα (Διοδ. 18, 56 Δρόϋζεν *ἔ. ἄ. σ.* 194, 219 ἔξ. 236), δι' οὗ κατήγοντο οἱ φυγάδες, ἐπανήρχετο ἡ κατάστασις τῶν πολιτειῶν εἰς τὰ ὑπὸ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου ὠρισμένα, προσεκαλοῦντο δὲ εἰς συζήτησιν καὶ διόρθωσιν αἱ πόλεις, ὧν τὰ πολιτεύματα «ἀπέδειξαν ἑαυτοῖς ὑπεναντία» ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος.

Τὸ διάγραμμα τοῦτο ἦτο ἀπόδοσις ἐλευθερίας καὶ αυτονομίας καὶ οὐσιῶν εἰς τοὺς φυγάδας Ἑλλήνας, συνεπήγετο δὲ τὴν ἀνάκλησιν τῶν μακεδονικῶν φρουρῶν καὶ οὕτως ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἂν δὲ ἡ ἐλπίς αὕτη δὲν ἐπραγματώθη ἐν Ἀθήναις (Διοδ. 18, 64-69), ἡ ἐξαίρεσις αὕτη δεικνύει, ὅτι τὰ πράγματα διεξήχθησαν ὁμαλῶς ἀλλαχοῦ καὶ δὴ καὶ ἐν Θήβαις. Τὸ διάγραμμα ἐξαιρεῖ τῆς βασιλικῆς δωρεᾶς τοὺς Μεγαλοπολίτας, τοὺς Ἀμφισσεῖς, τοὺς Τρικκαίους, τοὺς Φαρκαδονίους καὶ τοὺς Ἡρακλεώτας, ὅθεν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι περὶ Θηβῶν ἰσχυρὸν αἱ γενικαὶ διατάξεις καὶ ἡ γενικὴ ἔννοια αὐτῶν. Ἀὖν γίνεται βεβαίως λόγος περὶ ἀναστάσεως τῶν Θηβῶν, ὁ ἐνομιζέτο ἀντίθετον πρὸς τὴν θέλησιν τῶν κατασκαψάντων αὐτὰς Μακεδόνων καὶ ὁ ἐχρησίμευσεν ὕστερον ὡς κατηγορία κατὰ Κασσάνδρου, οὐδὲ μνημονεύονται ὅλως αἱ Θῆβαι, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε πλέον λόγος νὰ παραμένῃ τούλάχιστον ἐνταῦθα ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου ὠρισμένη καὶ βεβαίως φίλα τῷ Κασσάνδρῳ φρονοῦσα φρουρὰ τῆς Καδ-

¹ Διοδ. 18, 55 «φανερὸν δ' ὄντος, ὅτι Κασσάνδρος μὲν, σωματοποιηθεὶς ὑπ' Ἀντιγόνου, τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεων ἀνθέξεται, διὰ τὸ τὰς μὲν αὐτῶν πατρικαῖς φρουραῖς φυλάττεσθαι, τὰς δ' ὑπ' ολιγαρχιῶν διοικεῖσθαι, κυριευομένας ὑπὸ τῶν Ἀντιπάρχου φίλων καὶ ξένων» κλ. πρβλ. Wilhelm Jahreshefte 1908, 92 ἔξ. Plassart BCH 1914 σ. 119 ἔξ.

μείας. Ὅτι λείπει πλέον ἔκτοτε ἢ φρουρὰ αὕτη, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὔτε κατὰ τὴν κατάβασιν τοῦ Πολυσπέρχοντος εἰς Ἀττικὴν τῷ 318 (Διόδ. 18, 68 Plassart ἔ. ἄ. 120), οὔτε κατὰ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Κασσάνδρου διὰ Βοιωτίας εἰς Μακεδονίαν τῷ 317 (Λιόδ. 19, 35) γίνεται μνεία αὐτῆς πρὸς ὠφέλειαν ἢ βλάβην οὐδετέρου.

Ἰσως μάλιστα παρέρχεται ὑπὸ τοῦ διαγράμματος τοῖς πλανωμένοις ἀνεστίοις Θηβαίοις ἡ ἐλπίς, ὅτι ἐκ τῆς νέας ταύτης πολιτικῆς καταστάσεως ἦτο δυνατόν νὰ τύχῃ καὶ μεῖζονος φιλανθρωπίας καὶ ἀνοικίσεως ἰσως τῆς πόλεως. Τοιαύτη τις σκέψις καὶ τάσις φαίνεται ὅτι ἐκυοφορεῖτο τουλάχιστον, μετὰ τὸ διάγραμμα, ἐν ταῖς διανοαῖς πολλῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τοιαῦται ῥοπαὶ καὶ τοιαῦτα γεγονότα ἀπήρεσκον τοῖς ἄλλοις Βοιωτοῖς, οἵτινες, ἀμελίσκτοι ἐχθροὶ τῶν Θηβαίων ὄντες (Ἀρριαν. I, 9, 6 ἔξ. Διόδ. 17, 13, 14 κ. ἄ.), εἶχον διανείμει ἑαυτοῖς τὴν θηβαϊκὴν χώραν καὶ διὰ τοῦτο ἰσως οὗτοι ἔβλαψαν ἢ διέσπασαν καὶ κατηδάρισαν τὰ ἐγκαταλειφθέντα τότε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων τεῖχη τῆς Καδμείας, ἵνα μὴ δύνανται οἱ Θηβαῖοι, κατερχόμενοι τυχόν, νὰ εἶνε ἐπικίνδυνοι. Ἐνδέχεται καὶ ἡ ἀπελθοῦσα Μακεδονικὴ φρουρά, φίλα τῷ Κασσάνδρῳ φρονοῦσα καὶ ἀπερχομένη ἵνα ἐνωθῇ πρὸς μετ' ἄλλων φίλων τούτου, νὰ ἐκρήμνισεν τὰ τεῖχη, ὅπως μὴ χρησιμοποιηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος. Ὅπως δὲ ποτε ἡ Καδμεία φαίνεται ἐγκαταλειμμένη ἀπὸ τοῦ 319 μέχρι τοῦ 316.

Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς εἶνε φανερόν ἐκ τῶν ἄνω, δὲν μαρτυροῦνται ῥητῶς, ἀλλὰ ἀφ' οὗ τῷ 335 ἐξηρέθη ἐκ τῆς καταστροφῆς ἡ Καδμεία, κατεῖχεται δὲ ὑπὸ φρουρᾶς μέχρι τοῦ 319, καθ' ὃ ἐξεδόθη τὸ βασιλικὸν διάγραμμα ὑπὲρ αὐτονομίας τῶν Ἑλλήνων, δὲν μένει ἄλλος χρόνος, καθ' ὃν νὰ ἐβλάβησαν ἢ κατεστράφησαν τὰ τεῖχη αὐτῆς, ἅτινα εὐρίσκομεν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ὡς ἀνωκοδομημένα ἐν βίᾳ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, ἢ δὲ ἀπὸ τοῦ 319 μέχρι τοῦ 316, ὅτε ὁ Κασσάνδρος, ὑπερβάλλων ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλανθρωπία τὸν Πολυσπέρχοντα καὶ ὅπως τύχῃ δῆθεν ἀθανάτου δόξης διέταξε συμφώνως πρὸς τὰς πιθανὰς σκέψεις καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς ἴδιον πολιτικὸν συμφέρον τὸν ἀνοικισμὸν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀνάκτισιν τῶν τειχῶν, ἐπιδοκιμαζόντων καὶ συνεπιλαμβανομένων τοῦ ἔργου τούτου καὶ πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων διὰ τε τὸν πρὸς τοὺς ἡτυχηκότας ἔλεον καὶ διὰ τὴν δόξαν τῆς πόλεως (Διόδ. 19, 53, 54 Πλουτ. *πολιτ. παραγγ.* 17 *περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρ.* 7). Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ οἱ ἐχθροὶ τῶν Θηβαίων Βοιωτοί, παρόντος ἐν Βοιωτίᾳ τοῦ Κασσάνδρου, ἐποίησαν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν καὶ ἠνέχθησαν τὸ γεγονός, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ Διόδ. 19, 54 (δρα ἄνω σ. 269) καὶ ἐκ τοῦ Πανσανίου 9, 3, 6 λέγοντος, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐδέχθησαν τοὺς Θηβαίους νὰ μετέχωσι τῶν Δαιδάλων (βλ. καὶ Pauly-Wissowa ἔ. ἄ. 658).

Τὰ διεσπασμένα ἢ κατεσκαμμένα λοιπὸν ταῦτα τείχη «τοῦ ἀρχαίου περι-
βόλου» τῆς Καδμείας ἠνώρθωσεν ὁ Κάσσανδρος καὶ ἐπὶ τοῦ οὐχὶ μικροῦ σχε-
τικῶς χώρου αὐτῆς ἐξηπλώθη ἔκτοτε ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, μικρὰ ὅμως πάντοτε
καὶ ἀσθενής¹, ὥστε, ἂν ἠδυνήθη συμμαχοῦσα μετ' ἄλλων τῷ 313 (Διόδ. 20, 28
Homolle BCH 1900, 170 ἐξ.) νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν ἀνορθωτὴν Κάσσανδρον (τῷ
313 λοιπὸν θὰ ἦσαν συντετελεσμένα τὰ τείχη;), δὲν ἀντέσχεν ὅμως εἰς τὰς
πολιορκίας τοῦ Δημητρίου τῷ 293 2 καὶ τῷ 291 π. Χ.

Ἡ πόλις, ἣν περιέβαλλον τὰ ἀνακτισθέντα τείχη, εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡρα-
κλείδου τοῦ Κριτικοῦ (Geogr. gr. min. I σ. 102 ἐξ. ὅρα ἄνω σ. 256 ι.) ἐν συγ-
χύσει πρὸς τὴν ἱπποτρόφον θηβαικὴν χώραν περιγραφομένη ἐν τοῖς ἔτεσι 260-
229 π. Χ. (Fabricius Bonner Studien Kekule gew. σ. 64) ὡς «πᾶσα οἰμαλὴ
στρογγυλὴ μὲν τῷ σχήματι, τῇ χροῇ δὲ μελάγγειος· ἀρχαία μὲν οὖσα, καινῶς
δ' ἐρρυμοτομημένη², διὰ τὸ τρις ἤδη, ὡς φασιν αἱ ἱστορίαι, κατεσκάφθαι διὰ
τὸ βάρος καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῶν κατοικούντων...»³.

¹ Ὁ συλλογισμὸς οὗτος δὲν ἀναιρεῖται βεβαίως, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ οἰκίαι τινὲς ἐκτι-
σθησαν καὶ πέριξ ἔξω ἢ κάτω τῆς Καδμείας, ὥστε οἱ κάτοικοι τούτων νὰ ἀπολαύωσι τῶν ἀπὸ τῆς Καδ-
μείας φερομένων ἑκταλαὶ ὑδάτων κατὰ τὸν Ἡρακλείδην (ἄνω σ. 256 ι). εἰ καὶ οὗτος ὁμιλεῖ μᾶλλον περὶ
ἀρδεύσεως τῆς χώρας ἐκεῖ.

² Ὁ Ευριπίδης *Ἡρ. μαιν.* 782 ἀποδίδει εἰς τὰς συγχρονούς αὐτῷ Θήβας, τὰς κατασκαφείσας ἐπειτα,
«ξεστὰς ἀγνιάς» (ὅρα αὐτ. καὶ Wilamowitz) ἀλλὰ πρὸς καὶ ν. Lichtenberg Haus, Dorf, Stadt σ. 183).

³ Το κατωτέρω αὐτόθι λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείδου «καὶ πηλὸν ἔχει πολὺν» συνεδύσασαν πάντες
οἱ περὶ Θηβῶν γράψαντες πρὸς τοὺς παρ' Ἀθηναίῳ (X, 11) στίχους τοῦ κωμικοῦ Εὐβούλου·

«Μετὰ ταῦτα Θήβας ἦλθον· οὐ τὴν νύχθ' ὅλην
τὴν θ' ἡμέραν δειπνοῦσι, καὶ κοπρῶν' ἔχει
ἐπὶ ταῖς θύραις ἕκαστος, οὐ πλήρει βροτῶ
οὐκ ἔστι μείζον ἀγαθόν· ὡς, χεζητιῶν
μακρὰν βαδίζων, πολλὰ δ' ἐσθίειν ἀνὴρ,
δάκνων τὰ χεῖλη, παγγέλοιός ἐστ' ἰδεῖν·»

καὶ τούτους·

«Σὺ μὲν τὸ Θήβης, ὡς λέγεις, πέδον λιπών,
ἀνδρῶν ἀρίστων ἐσθίειν δι' ἡμέρας
ὅλους τραχήλους καὶ κοπρῶνος πλησίον·»

Οὕτω δὲ συνήγαγον τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἦτο ρυπαρὰ ἕνεκα τοῦ πολλοῦ πηλοῦ καὶ
τῶν κοπρῶνων, οὓς εἶχον ἀντὶ ἀποπάτων πρὸ τῶν θυρῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρακλείδης γράφει ἐν τῷ χρόνῳ
260-230 καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὴν πέριξ ἐριβώλακα γῆν ἢ εἰς τὴν εὐλαφρῶς κυφ-
τὴν καὶ μὴ κρατοῦσαν ὕδατα καὶ καινῶς τότε ἐρρυμοτομημένην πόλιν, τὴν ἐπὶ τῆς Καδμείας. Ὁ δὲ Εὐβου-
λος ἔγραφε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. καὶ δὲν ἐννοεῖ, ὅτι αἱ οἰκίαι τῆς τότε πόλεως
ἐστεροῦντο ἀποπάτων καὶ ἦσαν «ἐλευθέρα Κέρκυρα», οὐδ' ὅτι ὑπῆρχεν ἑλλειψὶς ὑπονόμων, ἀλλ' ὅτι οἱ
θηβαῖοι, πολυφάγοι ὄντες, δὲν ἐφρόντιζον μόνον περὶ πληρώσεως τῆς κοιλίας προσηκόντως, ἀλλὰ καὶ
περὶ εὐμαροῦς κενώσεως, κτίζοντες τοὺς ἀποπάτους κατ' ἰδίαν τινὰ οἰκοδομικὴν οἰκονομίαν ὅχι μακρὰν
τῆς θύρας τῆς οἰκίας (πρὸς ἄριστον. *Εἰρ.* 99, *Θεσμοφ.* 485, *Δημοσθ.* 25, 49 *Πλουτ. στωϊκ. ἐναντιώμ.*
21 *Jahreshefte* 1902 *Beibl.* 33 ἐξ. Hiller von Gartingen *Thera* III, σ. 157 ἐξ. E. Curtius *Gesam. Abh.*
I σ. 107 [τὰ ἀκολουθῶς σ. 108 λεγόμενα περὶ Θηβῶν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς Θήβας. Εἶνε

Ουδέποτε πλέον αναφαίνεται ὡς σπουδαῖος πολιτικὸς παράγων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ οὐδὲ διακρίνεται τῶν λοιπῶν βοιωτικῶν πόλεων¹. Εἵπομεν δ' ὅτι ἐπὶ Στράβωνος (403) οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον ἔσφζε, καὶ ὅτι ὁ Πausανίας (9, 7, 4-6) εἰπὼν περὶ τοῦ ὑπὸ Κάσσανδρου ἀνοικισμοῦ, τῆς εἰς τὸν Μιθραδάτην προσχωρήσεως, τῆς εἰς τὸν Σύλλαν εἶτα δειλῆς μεταπτώσεως καὶ τῆς ὑπὸ τούτου ἐπενεχθείσης ἄλλης τε κακώσεως καὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ ἡμίσεως τῆς θηβαϊκῆς γῆς (πρβλ. *ΑΕ* 1910, 246 ἐξ.), ἐπάγεται: «τὴν μὲν δὴ ἀφαίρετον χώραν ὕστερον Ῥωμαίων χάριτι ἀνεσώσαντο οἱ Θηβαῖοι, τὰ δ' ἄλλα εἰς τὸ ἀσθενέστατον ἀπ' ἐκείνου προήχθησαν· καὶ σφισιν ἡ μὲν κάτω πόλις πᾶσα ἔρημος ἦν ἐπ' ἐμοῦ πλήν τὰ ιερὰ, τὴν δὲ ἀκρόπολιν οἰκοῦσι Θήβας καὶ οὐ Καδμεΐαν καλουμένην».

Ὡστε, ὅτε λέγει ὁ Πausανίας, ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἐκ Πλαταιῶν εἰς Θήβας εἰσέρχεται διὰ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν, ἐννοεῖ οὐχὶ τὴν ἔρημον τότε κάτω πόλιν, ἀλλὰ τὰς Θήβας τὰς συγχρόνους αὐτῷ, τὰς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Καδμεΐας κειμένας. Εἰς τὸ τεῖχος λοιπὸν τούτων τῶν Θηβῶν, τῶν ἐπὶ τῆς Καδμεΐας ἦσαν αἱ Ἡλέκτραι πύλαι, ταύτας δ' ἀνεσκάψαμεν (ὄρα ἄνω σ. 7 ἐξ.) καὶ τοὺς διαδόχους τῶν «*εὐαγῶν*» πύργων αὐτῶν, οἵτινες θὰ ἦσαν *ἐνηλυσιόν* τι ὡς βληθέντες ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ². Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ ἐξ πύλαι ἀνήκουσιν εἰς τὰ τεῖχη τῆς Καδμεΐας³.

ἀδελπότημα], Priene 294 καὶ Blümmner Gr. Privataltert.³ σ. 154). Ὅτι ἐγίνετο κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐπιμέλεια περὶ καθαριότητος τῆς πόλεως ὄρα Πλουτ. *πολιτ. παργγ.* 15, ἐνθα καταφαίνεται ἡ ἐπὶ Ἐπαμεινώνδου ἀνάπτυξις τῆς σχετικῆς ἀρχῆς τῆς τελευραχίας (πρβλ. Curtius *ἔ. ἄ.* 108). Ὅτι δὲ εἶχεν ἡ πόλις υπονόμους ευρεῖς, ὥστε νὰ κρύπτονται καὶ ἄνθρωποι ἐπὶ Δημητρίου (290 π. Χ.), ὄρα Πολύαιν. III, 7, 2, πρβλ. *Αρχ. Έφ.* 1910 σ. 245 ἐξ. Τὰ πολλὰ κηπεύματα δέ, αὐτὰ ἀποδίδει ὁ Ἡρακλείδης *ἔ. ἄ.* εἰς τὰς Θήβας, δὲν περιείχοντο ἐντὸς τῆς συγχρόνου αὐτῷ πόλεως, ὡς φρονεῖ ἡ Gottthein Athen. Mitteil. 1909 σ. 187, ἀλλ' ἔξω τῆς Καδμεΐας, κατὰ τὰνωτέρω. — Περὶ τῆς γαστριμαργίας τῶν Θηβαίων καὶ καθ' ὅλου τῶν Βοιωτῶν ὄρα καὶ Πολύβ. 20, 6.

¹ Πολυβ. 20, 4. 5. 6. 7. 27, 1. 2. 5. Lolling ἐν Athen. Mitt. 1878 σ. 24 ἐξ. 90 ἐξ. πρβλ. Wilamowitz Hermes 8 (1874) σ. 431 ἐξ. (I. g. VII, 2426) καὶ τὰς περὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν μελέτας τοῦ Holleaux BCH 1889, 407 ἐξ. τῷ δὲ 146 «οἱ Θηβαῖοι ἐκλιπόντες πανδημεῖ τὴν πόλιν, ἔρημον τελέως κατέλειπον, ἐν οἷς καὶ Πυθέας, εἰς Πελοπόννησον ἀποχωρήσας μετὰ γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων, ἤλατο κατὰ τῆς χώρας» (Πολύβ. 40, 8. Πρβλ. Hertzberg - Καρολίδης *Ίστορ.* τ. Έλλ. I, 365 ἐξ.).

² Εὐρύκτ. *ἱκ.* 652, *Φοιν.* 1176. *Αἰσχ. ἐπτ.* 426. Usener Kl. Schr. IV, 477 ἐξ. = Rhein. Mus. 1905, 8 ἐξ. Rhode Psyche¹ II 219, Febrle Kult. Keuschh. 45 ἐξ. καὶ ἄνω σ. 32, 1 (μήπως πολλὰ ὀστρακα τῶν τοῦ Δ πύργου εἶνε ἐξ ἀνσθημάτων;). Πρὸς δὲ τὸν κυκλικὸν χώρον ἐνδον τῆς πύλης, περὶ οὗ καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς Α αγορᾶς θὰ εἴπωμεν, ἀκριθέστερον δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν πύλην τῆς Μεσσήνης Exrédit. scientif. de Moree I πίν. 42 καὶ E. Curtius Gesammelte Abb. I, 98.

³ Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος, ἴσως δὲ καὶ πρότερον, ἡ πίστις τῶν ἐγχωρίων σοφῶν, ἀνεξαρτήτως πιθανώτατα ἀπὸ τοῦ Ross (Die Reisen des Königs Otto σ. 21 ἐξ.), ἀφοῦ τὰ τεῖχη τῆς κάτω πόλεως ἦσαν ὅλως ἄγνωστα ἡ δὲ ἐξ Ἀττικῆς καὶ ἡ ἐκ Πλαταιῶν ἐπὶ τὴν Καδμεΐαν ὁδὸς ἦτο ἡ παναρχαία, ἡ νοτιὰ αὕτη πύλη ἐφέρετο ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἡλεκτρῶν. Ὅτε δὲ ὁ βασιλεὺς Ὀθων ἐκ Θεσπιῶν ἀναχωρήσας ἔφθασεν ἀπὸ δυσμῶν εἰς Θήβας, δὲν εἰσῆλθεν ἀμέσως εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ διελθὼν

3. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΠΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (336 Π. Χ.)

Καὶ αὕτη μὲν ἦτο γενικῶς ἡ κατὰστασις ἐπὶ τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου. Τίς ὁμῶς ἦτο καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος ἐκυρίευσεν τὰς Θήβας (336 π. Χ.); Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πτολεμαίου τὸν Λάγου ἐπιτέμνοντος Ἀρριανοῦ, οὗ οἱ λόγοι ἐν τισι σημείοις δέονται προσεκτικῆς ἐρμηνείας.

Κατὰ τοῦτον (I, 7, 4) ὁ Ἀλέξανδρος, μαθὼν τὴν ἐπανάστασιν τῶν Θηβαίων, ῥαγδαίως εἰσῆλθαι εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ὀγχηστὸν τῆς Βοιωτίας (7, 7) ἐντεῦθεν δ' ἦλθε καὶ ἐστρατοπέδευσε ἐξω πρὸς Β τῶν Θηβῶν ¹ «κατὰ τὸ τοῦ Ἰολάου τέμενος», ἵνα δώσῃ καιρὸν τοῖς Θηβαίοις νὰ σκευθῶσι καὶ μετανοήσαντες συνδιαλλαγῶσι πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ἀντὶ νὰ σκευθῶσι περὶ συνθηκολογίας, «ἐκθέοντες *ἐκ τῆς πόλεως* οἱ τε ἱππεῖς καὶ τῶν ψιλῶν οὐκ ολίγοι ἔστε ἐπὶ τὸ στρατόπεδον ἠκροβολίζοντες εἰς τὰς προφυλακάς». Ὅταν δὲ ὁ Ἀρριανὸς λέγῃ «ἐκ τῆς πόλεως», ἐννοεῖ τὴν κάτω πόλιν, ἣτις ἐσφύζετο, ὡς καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς, ὃ ἐπολιόρχει ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὃ διεπίστωσεν ὁ Καλὸπαις. Τὴν Καδμεῖαν κατεῖχεν ἡ Μακεδονικὴ φρουρὰ (πρβλ. Διόδ. 16, 87) ἐγκεκλεισμένη, ἀπὸ ταύτης δὲ διετέλει κεχωρισμένος ὁ βασιλεὺς διὰ τοῦ παρεμβαλλομένου βορείου τμήματος τῆς κάτω πόλεως. Ἰδὼν δ' οὗτος, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς συνδιαλλαγῆς, «τῇ ὑστεραίᾳ ἀναλαβὼν τὴν στρατιάν πᾶσαν καὶ *περιελθὼν κατὰ τὰς πύλας τὰς φερούσας ἐπ' Ἐλευθεράς τε καὶ τὴν Ἀττικὴν* (δηλ. πρὸς Ν τῆς πόλεως), οὐδὲ τότε προσέμιξε τοῖς τεῖχεσιν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσε οὐ πολὺ ἀπέχων τῆς Καδμείας, ὥστε ἐγγὺς εἶναι ὠφέλειαν τῶν Μακεδόνων τοῖς τὴν Καδμεῖαν ἔχουσιν· οἱ γὰρ Θηβαῖοι τὴν Καδμεῖαν διπλῶ χάρακι ἐφρούρουν ἀποτειχίσαντες, ὡς μήτε ἐξωθέν τινα τοῖς ἐγκατειλημμένοις δύνασθαι ἐπωφελεῖν, μήτε αὐτοὺς ἐκθέοντας βλάπτειν τι σφᾶς, ὅποτε τοῖς ἐξω πολεμίοις προσφέροντο». Ἐκ τῶν λόγων τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι πρὸς Ν

τὴν κοίτην τῆς Δίρκης, ὠδηγηθῆ εἰς τὴν ἠρειπωμένην ταύτην πύλην καὶ χαιρετισθεὶς ὑπὸ ὠραίας κοραΐδος προὐχώρησεν εἰς τὴν Καδμεῖαν δυσχερῶς διὰ τὸ πολὺ ἐκ τῆς ἐπαρχίας ὅλης συσφύσαι πλῆθος. Φαίνεται δέ, ὅτι ἐγένετο τότε σκέψις νὰ μετανομασθῇ ἡ πύλη εἰς πύλην Ὀθωνος, ἃν στηρίζεται ἐπὶ πραγμάτων χειρόγραφος ἔμμετρος προσφώνησις οὐχὶ λίαν υψηλῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἀναγεγραμμένη ἐν ἐξωφύλλῳ βιβλίου τοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἀπελευθέρωσιν διδασκάλου ἐν Θήβαις Κωνστ. Στεργιοπούλλου, πρὸς μητρὸς πάππου τοῦ νῦν ἱατροῦ Σταμ. Παπασταμέλλου. Ἡ προσφώνησις αὕτη, ἣτις ἴσως ἀπηγγέλθη ὑπὸ τῆς κοραΐδος πρὸ τοῦ βασιλέως, λέγει, ὅτι χαιρετίζει τὸν βασιλέα «τῶν ἐπὶ πύλων ἢ μία» καὶ καταλήγει:

«τῆς Ἠλέκτρας πύλην ὅλοι μὲ γνωρίζουν ἀπ' ἀρχῆς,
πύλην Ὀθωνος δὲ θέλουν μ' ὀνομάζ' εἰς τὸ ἐξῆς».

¹ Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ Αὐγουστον λήγοντα ἢ Σεπτέμβριον ἀρχόμενον τοῦ ἐτους 336-335 Niese *Gesch. d. gr. und Maked. St.* I 57

το τεῖχος τῆς Καδμείας καὶ τὸ τῆς κάτω πόλεως συνέπιπτον ἐπὶ τινὰ ἔκτασιν. Τοῦτο ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἀλέξανδρος, μετεκίνησεν αὐτόσε τὸ στρατόπεδον, ἵνα εἴνε ἐγγὺς τῆς Καδμείας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ Μακεδόνων καὶ καταστήσῃ δυνατὴν κοινήν τινα στρατιωτικὴν ἐνέργειαν (πρὸβλ. Πλουτ. Ἀλέξ. 11, 5). Ἐνταῦθα ἦτο τὸ ασθενὲς σημεῖον τῶν Θηβαίων· διὰ τοῦτο δὲ οὗτοι εἶχον προλάβει νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἔλλειψιν τειχῶν ἀποκλειόντων πρὸς Ν τὴν Καδμείαν, κατασκευάσαντες χάρακας καὶ τάφρους δύο¹. αἵτινες ἐκράτουν καὶ ἐνταῦθα κεχωρισμένους τοὺς Μακεδόνας.

Ἡ ἐσωτερικὴ τάφρος φαίνεται ὅτι ἦτο παρὰ τοὺς νοτίους πόδας τῆς Καδμείας, ἐνθα διακρίνεται καὶ νῦν ευρεία επιμήκης κοιλότης αποτελοῦσα εὐφοροὺς κήπους ἢ ἀγρούς, παρεμφερῆς δὲ πρὸς τὴν τάφρον τὴν ἔξω τῶν πρὸς τὴν ξηρὰν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως². Τῆς ἐξωτερικῆς τάφρου τὴν θέσιν δὲν δύναμαι νὰ ὀρίσω ἐπίσης ἀκριβῶς, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι αὕτη, νοτίως τοῦ Ἡρακλείου κειμένη, πάντως δὲν ἦτο πέραν τοῦ νοτίου λοφώδους ὄρου τῆς κοιλάδος αὐτοῦ, δηλ. πέραν τῆς γεφυρας καὶ τῆς κρήνης τοῦ Ἀμφιαρείου, ἅτινα κεῖνται κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς νέας ἀμαξιτοῦ εἰς Ἀθήνας μετὰ τῆς «Κοίτης» ὁδοῦ καὶ τῶν εἰς Τάχυν ἀγουσῶν (σ. 261). Πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος ἡ τάφρος αὕτη θὰ ἐχρησιμοποίει ἐν τῶν πολλῶν αὐτόθι βαθέων ρευμάτων μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δίρκης, ἐν ᾧ πρὸς Α θὰ ἐστηρίζετο εἰς τὸν Ἰσμηνὸν ποταμόν. Ἡ ἀποστάσις τῆς τάφρου ταύτης ἀπὸ τῆς Καδμείας δὲν πρέπει νὰ εἴνε (καὶ δὲν εἴνε) μεῖζων τῆς ἀποστάσεως τοῦ πρώτου στρατοπέδου τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρὸς Β τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς Καδμείας· διότι περὶ τοῦ δευτέρου τούτου στρατοπέδου πρὸς Ν τῆς Καδμείας ὁ Ἀρριανὸς λέγει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος «ἐστρατοπέδευσε οὐ πολὺν ἀπέχων τῆς Καδμείας, ὥστε» κλ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἤδη (Ἀρριαν. 8, 1), ὁ «Περδίκκας προτεταγμένος τῆς φυλακῆς τοῦ στρατοπέδου σὺν τῇ αὐτοῦ τάξει καὶ **τοῦ χάρακος** (δηλ. **τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡτοι τοῦ πρώτου χάρακος**) τῶν πολεμίων οὐ πολὺν ἀφεστηκώς, οὐ προσμείνας παρ' Ἀλεξάνδρου τὸ ἐς τὴν μάχην ξύνθημα, αὐτὸς

¹ Ὁ Λιόδ. 17, 8 λέγει «τάφροις βαθύταις καὶ σταυρώμασι πυκνοῖς περιέβαλον». Ὁ χάραξ τοῦ Ἀρριανοῦ ἐνταῦθα εἴνε *χαράκωμα*, ὃ δηλοῖ «ἀποτεταφρευμένον τε καὶ ἀπεσταυρωμένον» στρατόπεδον. Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 4, 38-39. Τὸν ἀποκλεισμόν τῆς Καδμείας ἴσως εἶχον διδαχθῇ οἱ Θηβαῖοι παρὰ τοῦ Πελοπίδου Πλουτ. Πελοπ. 13. Πρὸβλ. *Εὐρ. Φοιν.* 1188. Τὰ χαρακώματα, περὶ ὧν λέγει ὁ Ξεν. Ἀγῆσ. 2, 22 Ἑλλην. 5, 4, 38 ἐξ. καὶ 5, 4, 41, 5, 6, 57, ἐκεῖντο μακρὰν τῶν Θηβῶν πρὸς προστασίαν τῆς υπαίθρου χώρας, ἐπομένως δ' ἦσαν ἄλλα ἢ τὰ ὑπο τοῦ Ἀρριανοῦ μνημονευόμενα. Πρὸβλ. καὶ Bolte ἐν Pauly-Wissowa R-E λ. *Γραὸς στηθος*.

² Ὁ Σωτηριάδης ἔ. ἄ. 1914 σ. 7 σημ. τοποθετεῖ τὸν ἐσωτερικὸν «χάρακα» νοτιώτερον, διερχόμενον ἐκ τοῦ λόφου «Ἀγ. Ἄννα» ἢ Κολωνάκι (πρὸβλ. τὸν τοπογραφικὸν πίνακα ἐν ἀρχῇ, ἄνω σ. 123 ἐξ. καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 213 *Πρακτικά* 1910, 152).

πρῶτος προσέμιξε τῷ χάρακι καὶ διασπάσας αὐτὸν ἐνέβαλεν ἐς τῶν Θηβαίων τὴν προφυλακὴν». Τὸν Περδίκκαν ἠκολούθησεν «εἰσω τοῦ χάρακος» ὁ Ἀμύντας μετὰ τῆς ἑαυτοῦ «τάξεως». «ταῦτα δὲ ἰδὼν Ἀλέξανδρος, ὥς μὴ μόνοι ἀποληφθέντες πρὸς τῶν Θηβαίων κινδυνεύσειαν, ἐπῆγε τὴν ἄλλην στρατιάν. καὶ τοὺς μὲν τοξότας καὶ τοὺς Ἀγριῶνας ἐκδραμεῖν ἐσήμηνεν εἰσω τοῦ χάρακος, τὸ δὲ ἄγχημά τε καὶ τοὺς ὑπασπιστάς ἔτι ἔξω κατεῖχεν. Ἐνθα δὴ Περδίκκας, τοῦ **δευτέρου χάρακος** εἰσω παρελθεῖν βιαζόμενος, αὐτὸς μὲν βληθεὶς πίπτει αὐτοῦ καὶ ἀποκομίζεται κακῶς ἔχων ἐπὶ τὸ στρατόπεδον καὶ χαλεπῶς διεσώθη ἀπὸ τοῦ τραύματος. Τοὺς μέντοι Θηβαίους ἐς **τὴν Κοίλην ὁδὸν τὴν κατὰ τὸ Ἡράκλειον φέρουσαν** οἱ ἅμα αὐτῷ εἰσπεσόντες ὁμοῦ τοῖς παρ' Ἀλεξάνδρου τοξόταις συνέκλεισαν. Καὶ ἔστε μὲν πρὸς τὸ Ἡράκλειον ἀναχωροῦσιν εἰποντο τοῖς Θηβαίοις, ἐντεῦθεν δὲ ἐπιστρεψάντων αὐθις σὺν βοῇ τῶν Θηβαίων φυγὴ τῶν Μακεδόνων γίγνεται· καὶ Εὐρυβώτας τε ὁ Κρής πίπτει ὁ τοξάρχης καὶ αὐτῶν τῶν τοξοτῶν εἰς ἑβδομήκοντα· οἱ δὲ λοιποὶ κατέφυγον πρὸς τὸ ἄγχημα τὸ τῶν Μακεδόνων καὶ τοὺς ὑπασπιστάς τοὺς βασιλικούς».

Τὴν πρώτην ταύτην φάσιν τῆς μάχης φαντάζομαι φυσικὰ γινομένην μεταξὺ τῶν δύο χαρακῶν. Ὁ Περδίκκας διασπάσας τὸν ἔξω χάρακα ἔτρεψε τὴν προφυλακὴν τῶν Θηβαίων πρὸς τὰ οπίσω, σπεύδων νὰ διέλθῃ καὶ τὸν ἔσω χάρακα, ἵνα τοῦτο μὲν εἰσβάλλῃ εἰς τὴν πόλιν ἢ προσβάλλῃ τὰ τεῖχη αὐτῆς, τοῦτο δὲ συνενωθῇ μετὰ τῶν ἐν τῇ Καδμεΐᾳ Μακεδόνων. Ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ τὸν ἔσω χάρακα, διότι ἐτραυματίσθη καὶ ἀπεκομίσθη κακῶς ἔχων· τοῦτο ὁμως δὲν ἐσήμανεν, ὅτι ἡττήθησαν οἱ Μακεδόνες ἢ ὅτι ἀπεχώρησαν· τοῖναντιον ἐνέκλεισαν τοὺς Θηβαίους ἐντὸς τῆς Κοίλης ὁδοῦ (ὁ ἔξω χάραξ λοιπὸν ἐκεῖτο πέραν πρὸς Ν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀγ. Νικολάου), ἥτις ἔφερεν ἀπὸ τοῦ ἔξω χάρακος εἰς τὸ Ἡράκλειον, καὶ ὤθησαν μάλιστα αὐτοὺς μέχρι τοῦ Ἡρακλείου. Τότε ὁμως οἱ Θηβαῖοι, ἰδόντες ῥαγδαίως ἐπερχόμενον τὸν κίνδυνον τῆς ὀλοσχεροῦς ἡττῆς ἢ ἀναθαρρήσαντες ἐκ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Περδίκκα, κατέβαλον ἔσχατον ἀγῶνα καὶ ἐπιστρέψαντες σὺν βοῇ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς Μακεδόνας καὶ φονεύσαντες ἱκανούς, ἠνάγκασαν τοὺς λοιποὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ, πέραν τοῦ ἔξω χάρακος, εἶχεν ἐπίσχει ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ ἀγῆματος καὶ τῶν ὑπασπιστῶν. Ἰσως μάλιστα οἱ Θηβαῖοι κατὰ τὴν δίωξιν ταύτην εἶχον προχωρήσει καὶ πέραν τοῦ ἔξω χάρακος.

«Καὶ τούτῳ (ἐξακολουθεῖ ὁ Ἀρριανὸς I, 8, 5) Ἀλέξανδρος τοὺς μὲν αὐτοῦ φεύγοντας κατιδὼν, τοὺς Θηβαίους δὲ λευκώτας ἐν τῇ δίωξει τὴν τάξιν, ἐμβάλλει ἐς αὐτοὺς συντεταγμένην τῇ φάλαγγι· οἱ δὲ ὠθοῦσι τοὺς Θηβαίους εἰσω τῶν πυλῶν».

Ἐνταῦθα ὁ Ἀρριανὸς οὐδενὸς χάρακος μνημονεύει, διότι πρόκειται περὶ

ἡττης τοῦ ἀσυντάκτου πλέον Θηβαϊκοῦ στρατοῦ, τραπέντος ατάκτως οὕτως, ὥστε, ὡς φαίνεται, μηδεμία αξιόλογος ὑπεράσπισις τῶν χαράκων, τῶν σπουδαίων τούτων ἀμυντικῶν σημείων, νὰ γίνη. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων λόγων τοῦ Ἀρριανοῦ, ἐνθα λέγεται, ὅτι καὶ τὰς πύλας ἀκόμη τῆς πόλεως ἀφῆκαν ἀνοιχτάς φεύγοντες πανικόβλητοι οἱ Θηβαῖοι. Ἴδου οἱ λόγοι τοῦ Ἀρριανοῦ: «καὶ τοῖς Θηβαίοις ἐς τοσόνδε ἡ **φυγὴ φοβερά** ἐγίγνετο, ὥστε, **διὰ τῶν πυλῶν** ωθούμενοι **ἐς τὴν πόλιν**, οὐκ ἔφθησαν συγκλεῖσαι τὰς πύλας». Αἱ πύλαι αὗται εἶνε αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ἀνωτέρω (I, 7, 9) ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ κληθείσας «**πύλας τὰς φερούσας ἐπ' Ἐλευθεράς τε καὶ τὴν Ἀττικὴν**», καὶ ἦσαν πύλαι **τῆς πόλεως** ἢτοι **τῆς κάτω πόλεως**, οὐχὶ δὲ τῆς Καδμείας, ἧς πύλαι ἦσαν ἄλλαι αὐτόθι που, αἱ **Ἠλέκτραι**, εὑρομεν δὲ ἤδη αὐτάς (σ. 7, 277). Ὡστε κακῶς ταυτίζονται αἱ Ἠλέκτραι πρὸς τὰς ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν ἀγούσας (πρβλ. π. χ. Wilamowitz ἔ. ἄ. 202 Ulrichs ἔ. ἄ. 11)· τοῦτο δὲ θὰ φανῇ καὶ ἐκ τῆς κατωτέρω συνεχείας τῶν λόγων τοῦ Ἀρριανοῦ, ἧτις ἔχει ὡς εξῆς:

«Ἀλλὰ συνεσπίπτουσι γὰρ αὐτοῖς (τοῖς Θηβαίοις δηλ.) **εἶσω τοῦ τείχους** ὅσοι τῶν Μακεδόνων ἐγγὺς φευγόντων εἶχοντο¹, ἅτε καὶ **τῶν τειχῶν** διὰ τὰς προφυλακὰς τὰς πολλὰς ἐρήμων ὄντων. Καὶ **παρελθόντες εἰς τὴν Καδμείαν** οἱ μὲν², ἐκεῖθεν κατὰ τὸ Ἀμφεῖον συν τοῖς κατέχουσι τὴν Καδμείαν **ἐξέβαινον** εἰς τὴν ἄλλην πόλιν, οἱ δὲ **κατὰ τὰ τεῖχη**, ἐχόμενα ἤδη πρὸς τῶν συνεισπεσόντων τοῖς φεύγουσιν, **ὑπερβάντες**, ἐς τὴν ἀγορὰν δρόμῳ ἐφέροντο. Καὶ ὀλίγον μὲν τινα χρόνον ἔμειναν οἱ τεταγμένοι τῶν Θηβαίων κατὰ τὸ Ἀμφεῖον ὥς δὲ πανταχόθεν αὐτοῖς οἱ Μακεδόνες καὶ Ἀλέξανδρος, ἄλλοτε ἄλλη ἐπιφανόμενος, προσέκειντο, οἱ μὲν ἵππεις τῶν Θηβαίων διεκπεσόντες διὰ τῆς πόλεως (δηλ. τοῦ βορείου μέρους τῆς κάτω πόλεως) ἐς τὸ πεδῖον ἐξέπιπτον, οἱ δὲ πεζοὶ ὥς ἐκάστοις προὔχῳρει ἐσώζοντο».

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶνε λίαν σημαντικοὶ διὰ τὴν τοπογραφίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν καὶ δέονται προσεκτικῆς ἀναλύσεως:

Οἱ Θηβαῖοι διωκόμενοι ατάκτως ὠθοῦνται διὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν πυλῶν εἰς τὴν κάτω πόλιν, μετ' αὐτῶν δὲ συνεισπίπτουσι, διὰ τῶν αὐτῶν πυλῶν, **εἶσω τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως** καὶ οἱ κατὰ πόδας διώκοντες αὐτοὺς Μακεδόνες, ἀφ' οὗ μάλιστα οὐδὲ τακτικοὶ φύλακες **τῶν πυλῶν καὶ τῶν συνεχομένων ταύταις τειχῶν** ὑπῆρχον πρὸς ὑπεράσπισιν, τοῦ στρατοῦ τῶν Θηβαίων ἀπαναλωθέντος εἰς τὰς πολλὰς προφυλακὰς ἔξω τῶν τειχῶν.

¹ Θὰ προτιμῶν κατὰ μετὰθεσιν τοῦ ἀρθρου τῶν νὰ διορθωθῇ ἡ φράσις εἰς: «ὅσοι Μακεδόνων ἐγγὺς τῶν φευγόντων εἶχοντο», ἢ καὶ «ὁ τῶν Μ. ἐγ. τῶν φ. εἶ.»

² Τὴν φραστικὴν ταύτην περίοδον ἔστιξα ἄλλως ἢ ὡς φέρεται εἰς τὰς συνήθεις ἐκδόσεις τοῦ Ἀρριανοῦ.

Πλὴν τοῦτου ὅμως οἱ *Μακεδόνες* (οἱ ἄλλοι Μακεδόνες, οὐχὶ δὲ οἱ συνεισπесόντες τοῖς φεύγουσι) ἄλλοι μὲν βαδίσαντες παρὰ πλείω τῶν τειχῶν ἀριστερὰ τῶν πυλῶν εἰσῆλθον, διὰ τινος πύλης ἐκεῖ (πρὸβλ. Πλουτ. Ἀλέξ. 11), εἰς τὴν Καδμεΐαν καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ὁμοφύλων ἐξέβαινον ἐκείθεν διὰ τινος ἄλλης πύλης τῆς Καδμεΐας πρὸς βορρᾶν κατὰ τὸ Ἀμφεῖον¹. ἄλλοι δέ, βαδίσαντες δεξιὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθερὰς πυλῶν, *υπερέβησαν* ἀντόθι διὰ κλιμάκων τὰ *τείχη τῆς κάτω πόλεως*, κατειλημμένα ὄντα ἤδη ὑπὸ τῶν συνεισπесόντων τοῖς φεύγουσι καὶ ἑσπευδον δρομαίως εἰς τὴν ἀγορὰν.

Εἰς τὴν παράφρασιν ταύτην σημαντικὴ καὶ διακριτικὴ ἐννοία ἀπεδόθη εἰς τὰς τρεῖς λέξεις *παρελθόντες*, *ἐξέβαινον*, *υπερβάντες*, ὧν ἡ τελευταία μόνη δηλοῖ εἰσοδὸν εἰς τὴν πόλιν ὑπὲρ τὸ τεῖχος, ἐν ᾧ αἱ δύο ἄλλαι δηλοῦσι διόδον διὰ πυλῶν. Τοῦτων δ' ὅπως ἐχόντων ἡ πύλη, δι' ἣς *ἐξέβησαν* πρὸς βορρᾶν κατὰ τὸ Ἀμφεῖον οἱ Μακεδόνες, πιστοῦται οὕτω ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ταύτην πρέπει νὰ προσθέσωσιν εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς (Ἡλέκτρας, Προϊτίδας καὶ Νηΐτας) τῆς Καδμεΐας ὅσοι ἐδέχθησαν ἐκ τῶν φερομένων ἐπὶ μόνας τὰς τρεῖς ὡς πραγματικὰς².

Ὅτι ὅμως οἱ παρελθόντες εἰς τὴν Καδμεΐαν Μακεδόνες ἐβιάδισαν ἀριστερὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθερὰς πυλῶν τῆς κάτω πόλεως καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν Καδμεΐαν διὰ πύλης, κειμένης ἐξω τοῦ περιβόλου τῆς κάτω πόλεως καὶ ἀριστερὰ τῆς συμβολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ τεῖχος τῆς Καδμεΐας, τοῦτο εἶνε οὐχὶ τόσον συμφανές οὐδ' ἐλέχθη μέχρι τοῦδε ὑπὸ τινος. Αἰτία δ' εἶνε ἡ μὴ ὀρθὴ κατανόησις τῶν λόγων τοῦ Ἀρριανοῦ. Πάντες μέχρι τοῦδε ἐκλαμβάνουσιν, ὅτι οἱ *παρελθόντες* εἰς τὴν Καδμεΐαν εἶνε οἱ *συνεισπесόντες* τοῖς φεύγουσι. Ἀλλ' οἱ συνεισπесόντες, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κατωτέρω λόγων τοῦ Ἀρριανοῦ (τὰ *τείχη* ἐχόμενα ἤδη πρὸς τῶν συνεισπесόντων τοῖς φεύγουσι), δὲν προηχώρησαν εἰς τὴν Καδμεΐαν, ἔμειναν δὲ τὸναντίον ἐξω αὐτῆς ἐντὸς ὅμως τῆς κάτω πόλεως, εἰς τὴν συνεισέπесον τοῖς φεύγουσι καὶ κατέλαβον τὰ παρὰ τὰς ἐπ' Ἐλευθερὰς πύλας

¹ Τὸ Ἀμφεῖον ἢ Ἀμφιον (Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 4, 8 - ἐπὶ τὸ Ἀμφεῖον Πλουτ. Σωκρ. δαιμ. 4 - ὑπο τὸ Ἀμφιον-) ἦτο θέσις ἐγγύη ἐν ἀμέσῃ ἐγγύτητι οὕσα πρὸς τὴν Καδμεΐαν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς. Ἀλλὰ τοιαύτη θέσις εἶνε μόνος ὁ πρὸς Β αὐτῆς συνεχόμενος λόφος, ἀπέναντι τῶν βορραίων πυλῶν. Δένεται δὲ καὶ ἀπὸ τοῦδε νὰ ρηθῇ, ὅτι ὁ λόφος αὗτος εἶχε καὶ τὸν τύμβον τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφιονος Πανσ. 9, 17, 4. ἀπ' οὗ καὶ ὁ τύμβος εἶδει νὰ κεῖται ἀπέναντι τῶν βορραίων πυλῶν Αἰσχ. Ἑστ. 527. Πιστεῖ λοιπὸν ἡ γνώμη τοῦ Lolling ἐν τῷ μὴ κυκλοφορηθέντι τόμῳ τοῦ Baileker Griechchen and n. XV ἐς δὲ τὸ Καστέλλι εἶνε τὸ Ἀμφιον.

² Πρὸβλ. Wilamowitz (Hermes 1891, 235), ὅστις προσηγγισε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, νομίζον, ὅτι (Aristot. und Athen 1, 269) παρῆναι τὸ Ἀμφιον πρὸς τὴν ἀνοικτὴν ἀκατοίκητον πλατείαν, ἣν δέχεται πρὸς τῆς ἐκβολῆς τοῦ Ἰννεαπίλου τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως. Ὅσα καὶ Ehrlich (Rhein. Mus. 1908, 638 ἐς 1) ὅστις ἀλλοθεν ὁρμώμενος ἐνρίσκει, ὅτι ὁ Wilamowitz δεχόμενος τρεῖς πύλας ἀντὶ τῶν ἑπτὰ, παρῆναι τετάρτην, ἥτις, ὡς θα ἴδωμεν κατωτέρω, εἶνε αὕτη αὕτη ἡ πρὸς βορρᾶν.

τείχη τῆς κάτω πόλεως, ἔρημα ἴσως καὶ περαιτέρω υπερασπιστῶν ὄντα. Οἱ συνεισπεσόντες δὲν ἠδύναντο νὰ ποιοῦσιν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς κάτω πόλεως, ἐφ' ὅσον ἐκατέρωθεν καὶ ὀπισθεν αἱ συνοικίαι τῆς πόλεως δὲν κατεΐχοντο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, οὔτε πρὸς τὰ τείχη τῆς Καδμείας πρέπει νὰ νοηθῶσι βλιδίσαντες, ἵνα καταλάβωσιν αὐτὰ ἔξωθεν τῆς Καδμείας ἐκ τῆς κάτω πόλεως, ἀλλ' οὐ τοιαύτη κατάληψις οὐδένα εἶχε σκοπόν, τῶν τειχῶν τούτων δεσποζομένων ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Καδμείᾳ Μακεδόνων. Τὸ ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς *παρελθόντες* δὲν εἶνε οἱ συνεισπεσόντες, ἀλλὰ νοεῖται ἐκ τῶν προηγουμένων *οἱ δὲ ὠθοῦσι τοὺς Θηβαίους*¹. Τὰ μεταξὺ λεγόμενα εἶνε οἷον παρὲνθεσις τις. Ἐν τῷ νῶ τοῦ συγγραφεως (ἂν οὗτος δὲν ἔκαμε παρανόησιν τινα τῶν λόγων τοῦ Πτολεμαίου, ὃν ἐπιτέμνει) οἱ Μακεδόνες νοοῦνται διαφερόμενοι εἰς τρεῖς μοῖρας: α) ἡ μία εἶνε *οἱ συνεισπεσόντες*, οἵτινες καταλαμβάνουσι τὰς πόλεις καὶ ἔρημα τὰ τείχη τῆς κάτω πόλεως, ἵνα διευκολύνωσι τὴν καταπλημμύρησιν τῶν πρὸς τὸν Ἰσμήνιον τμημάτων αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ στρατοῦ· β) ἡ δευτέρα μοῖρα εἶνε *οἱ παρελθόντες*, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν ἐν τῇ Καδμείᾳ Μακεδόνων χωρὶς νὰ συνεισπέσωσιν εἰς τὴν κάτω πόλιν ἀλλὰ κατ' εὐθείαν διὰ τινος ὁδοῦ καὶ πύλης (πρὸβλ. Διοδ. 17, 12 πυλῖδα) τῆς Ἀκροπόλεως ἀριστερὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθερὰς πυλῶν τῆς κάτω πόλεως καὶ ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ χάρακος κειμένης. Πάροδος τις ἀπὸ τῶν πυλῶν τούτων μεταξὺ τοῦ χάρακος καὶ τῶν τειχῶν θὰ ἦγε πρὸς τὰς νοτίας κλιτύς τῆς Καδμείας καὶ διὰ ταύτης παρῆλθον οἱ Μακεδόνες οὗτοι εἰς τὴν Καδμείαν. Ἐνταῦθα λοιπὸν θὰ ὑπῆρχε πύλη τις ἢ πύλαι τῆς Καδμείας. Ταύτας δὲ τὰς πόλεις ἠθέλον οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐξουδετερώσωσι (Ἀρριαν. I, 7, 10) «τὴν Καδμείαν διπλῶ χάρακι ἀποτειγίσαντες, ὥς μήτε ἔξωθεν τινα τοῖς ἐγκατειλημμένοις δύνασθαι ἐπωφελεῖν, μήτε αὐτοὺς *ἐκθέοντας* βλάπτειν τι σφᾶς, ὅποτε τοῖς ἔξω πολεμίοις προσφεροῖντο»· γ) ἡ τρίτη μοῖρα εἶνε *οἱ ὑπερβάντες* τὰ τείχη τῆς κάτω πόλεως, ἅτινα οἱ συνεισπεσόντες εἶχον ἤδη καταλάβει. Οὗτοι ἐβάδισαν πρὸς αὐτὰ εἴτε διὰ τῆς Κοῦλης ὁδοῦ τοῦ ἀπέντες δεξιὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθερὰς πυλῶν ἔξω τῶν τειχῶν εἴτε καὶ κατ' εὐθείαν ἐπὶ τῶν λόφων καὶ τῶν κλιτύων, οἵτινες κατατείνουσι πρὸς τὸν Ἰσμήνιον. Οὗτοι ὑπερβάντες αὐτόθι τὰ τείχη διὰ κλιμάκων καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν συνεισπεσόντων ἐσάρωσαν πᾶσαν τυχὸν ἀντίστασιν ἐχθρικὴν ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ διὰ τῶν νοτίων τούτων τμημάτων τῆς πόλεως ἐπήρχοντο δρομαίως εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς κάτω πόλεως, ὠθοῦντες τοὺς Θηβαίους εἰς τὰ βόρεια τμήματα αὐτῆς. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα οὗτοι ἐπραττον, οἱ παρελθόντες εἰς τὴν Καδμείαν, ἐνωθέντες μετὰ τῶν

¹ Παραδείγματα τοιαύτης ἀλλαγῆς τοῦ υποκειμένου παρέχουσι τὰ συντακτικὰ ὅρα δὲ καὶ τὰ κατωτέρω σχολιαζόμενον χωρίον τοῦ Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5, 2, 28

ἐν αὐτῇ Μακεδόνων, ἐξέβεινον διὰ τῶν Βορραίων πυλῶν κατὰ τὸ Ἀμφεῖον καὶ προσέβαλλον τὰ λοιπὰ μέρη τῆς πόλεως ἀποκόψαντες. φαίνεται, κυρίως τὴν σύμπραξιν τῶν δυτικῶν συνοικιῶν μετὰ τῶν λοιπῶν. Συντεταγμένη ἀλλὰ βραχεῖα ἄμυνα κυρίως ἐγένετο ὑπὸ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τοῦ Ἀμφείου, ὅπερ διέτελεσε πάντοτε ἀκατοίκητον, ὥς φαίνεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐπ' αὐτοῦ παντὸς λειψάνου οἰκοδομικοῦ, κατεῖχτο δὲ τότε ὑπ' αὐτῶν ἐφεδρευόντων καὶ συγκρατούντων τοὺς ἐν τῇ Καδμεΐᾳ Μακεδόνας ἀπὸ πάσης πρὸς νότον ενεργείας, καθ' ὃν χρόνον διεξήγετο μάχη περὶ τοὺς χάρακας.

Κατὰ ταύτην τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀρριανοῦ εὐοδοῦται νομίζω, τὸ νόημα ἄλλως τε καὶ πρὸς τὰς στρατηγικὰς ἀνάγκας, ὅσον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτὰς.¹ Προκύπτει δὲ τὸ ἐξῆς τοπογραφικὸν κέρδος· ὅτι ἐπὶ Ἀλεξάνδρου αἱ ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν πύλαι, ἃς δὲν καλεῖ Ἡλέκτρας, εἶνε πύλαι τῆς κάτω πόλεως μετὰ τὴν Καδμεΐαν καὶ Ἰσμηνίου λόφου. Ἡ Καδμεΐα εἶχε κατὰ τὸ μέρος τοῦτο πλησίον τῶν εἰρημένων πυλῶν καὶ ἔξω τῆς συμβολῆς τῶν τειχῶν αὐτῆς πρὸς τὰ τῆς κάτω πόλεως ἄλλας πύλας ἄλλως καλουμένας, θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι αὗται εἶνε αἱ Ὀγκαῖαι (Αἰσχ.) ἢ Ὑψισται (Παιυσ.) ἢ ἔβδομαι (Εὐριπ.). Εἰς τὰς Ἡλέκτρας, αἵτινες ἔκειντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς Κάτω πόλεως (ὅρα ἀνω σ. 13, 19, 277) εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμεΐας, ἡδύνατό τις πάντοτε νὰ προσαναβῇ, τοῦ τόπου ὄντος ἑκταλαὶ ἡρεμα ἐπικλινούσ, οὐχὶ δε προσχωσθέντος ἐν νεωτέροις χρόνοις (ὥς φρονεῖ ὁ Wilamowitz ἔ. ἄ. 202[ἔξ.], ἀφ' οὗ τὰ περιβάλλοντα τοὺς τοίχους τοῦ ἀνασκαφέντος ὑφ' ἡμῶν ἀνατολικοῦ στρογγύλου πύργου καὶ τοῦ συναφοῦς μέρους τοῦ τείχους βαθεὰ χώματα εἰς ὀλίγων ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν εἶνε μυκηναϊκὰ μέχρις ἐνὸς περίπου μέτρου κάτωθεν τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους· τὸ ἐν δὲ τοῦτο μέτρον τῆς νεωτέρας προσχώσεως δὲν δύναται νὰ ὑποληφθῇ ὅτι εἶνε μέγα οὐδὲ ὅτι ἡλλοίωσε σπουδαίως τὴν κλίσιν τοῦ τόπου· ἂν μάλιστα ὑποτεθῇ κανονικὸν μέχρι τῶν ἐσχάτων ποδῶν τῆς Καδμεΐας (ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ἀφ' οὗ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν προέβη πρὸς ταύτην τὴν διεύθυνσιν), θὰ ἔλεγε τις εὐλόγως, ὅτι ἡ *κλίσις* οὐδαμῶς μετεβλήθη.

¹ Ἐν τῇ νοήσῃ, ὅτι αἱ παρελθόντες εἰς τὴν Καδμεΐαν εἶνε οἱ συνεισπεσόντες, εὐρίσκεται πρὸς τὸν ἐξῆς δύο ἀτόπων· πρῶτον ὅτι, διαφερόντες οὗτοι εἰς δύο ομάδας, οἱ μὲν ἐκβαίνουσι τῆς Καδμεΐας διὰ τῶν Βορραίων πυλῶν πρὸς τὸ Ἀμφεῖον, οἱ δὲ *υπερβαίνουσι* τὰ τεῖχη τῆς Καδμεΐας πρὸς τὴν ἀγορὰν ὅπερ ἀπροσδοκῆτον· διότι πρὸς τὴν ἀγορὰν ἡδύνατο νὰ *εκβῶσι* διὰ τῶν Προιτιδῶν πυλῶν Παιυσ. 10 16, 6 + 10, 17, 2. Δευτερον αἱ *υπερβαίνοντες* τὰ τεῖχη εὐρίσκουσιν αὐτὰ κατεχομένα βεβαίως ἔξωθεν, ἐν τῇ κάτω πόλει· ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἄτοπον, ὅταν τοὺς συνεισπεσόντας δεχθῶμεν ὡς παρελθόντας εἰς τὴν Καδμεΐαν· πῶς εὐρίσκονται ἤδη ἔξω αὐτῆς; καὶ τίνα λόγον εἶχεν ἡ κατάληψις τῶν τειχῶν τῆς Καδμεΐας, ἔξωθεν, ἀφ' οὗ ταῦτα κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Καδμεΐᾳ ἀμοφύλων.

² Τὴν ἀπὸ Θηβαϊκῆς ἀπόψεως ἀφήγησιν τῆς ἀλώσεως τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅρα ἐν Πλούτ. Ἀλεξ. 11, ἐνθα καταφαίνεται πάλιν, ὅτι πρὸς Ν δὲν ὤπηρχεν ἄλλο τεῖχος, πλην τοῦ τῆς Καδ-

Ἀφ' οὗ αἱ Ἠλεκτραι πύλαι ἀνέκαθεν ἔκειντο εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας, ἐκεῖ ἔνθα εὗρομεν αὐτάς (σελ. 7 ἐξ.), εἵπομεν δὲ ἀνωτέρω, ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως πρὸς τὸ τῆς Καδμείας ἐγίνετο δυτικώτερον τῶν Ἠλεκτρῶν, ὥστε ὁ θέλων νὰ προσπελάσῃ καὶ διαβῇ αὐτάς ἀπὸ νότου ἔδει πρὸ τῆς ὑπ' Ἀλεξάνδρου καταστροφῆς νὰ διέλθῃ πρῶτον διὰ τῶν ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν πυλῶν τῆς κάτω πόλεως, ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο νὰ ἀνακαλυφθῇ λείψανόν τι τοῦ τείχους τῆς κάτω πόλεως καθορίζον ἀναμφισβητήτως πλέον τὴν τοιαύτην εἰκόνα τῆς συμβολῆς τῶν τειχῶν. Δυστυχῶς ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα οὐδὲν τοιοῦτον ἀπεκάλυψε, τὸ δὲ μνημονευθὲν ἐν σελ. 19, ὡς εἵπομεν, εἶνε εὐτελὲς μεταγενέστερον ἀνάλημμα πιθανῶς τῆς ὁδοῦ ἔξω τῶν Ἠλεκτρῶν. Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως ἐξετάθη ἐλάχιστα πρὸς δυσμὰς καὶ νότον τοῦ δυτικοῦ πύργου, ὥστε δύναται τις νὰ ἐλπίζῃ ἀκόμη τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, εἰ καὶ φοβοῦμαι, ὅτι ἡ ἐπὶ Κασσάνδρου ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν, καταρρίψασα οἰκοδομήματα, ἵνα χρησιμοποιήσῃ ἐκ δευτέρου τοὺς λίθους αὐτῶν, δὲν θὰ ἐφείσθη τοῦ τείχους ἐκείνου καὶ θὰ διέλυσεν αὐτὸ τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἐγγύς γειτονίᾳ. Ἐκ τῶν ἐνδείξεων ὅμως, αἷς παρέχει ἡ φυσικὴ διάπλασις τοῦ τόπου, συνάγομεν, ὅτι αἱ ὀλίγαι οἰκίαι, αἵτινες κεῖνται ἔξω τῶν ἀνασκαφειῶν Ἠλεκτρῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς ὀφρύος τῆς Καδμείας κατὰ τὸ πρὸς ΝΑ μέρος αὐτῆς, εἶνε ἐπὶ χώρου κειμένου πάλαι ἔξω τῆς Καδμείας ἀλλ' ἐντὸς τοῦ κάτω περιβόλου. Οὗτος δὲ ὁ περιβόλος ἐρχόμενος ἀπὸ τῆς Ν πλευρᾶς τοῦ Ἰσμηνίου καὶ διερχόμενος τὴν νῦν γέφυραν τῆς Κοίλης ὁδοῦ («πύλαι ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν») θὰ κατέτεινε *σχεδὸν* μέχρι τῆς νοτίας ἄκρας τῆς νῦν ὁδοῦ Πινδάρου (ἄρα τὸν χάρτην), ἔνθα θὰ ἤνοῦτο πρὸς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας (παρὰ τὰς Ὑψίστας πύλας).

4. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΠΙ ΦΟΙΒΙΔΟΥ (382 Π. Χ.)

Ἡ Ξενοφῶν (Ἑλλ. V, 2, 25 ἐξ.) ὡς ἐξῆς περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Φοιβίδου κατάληψιν τῆς Καδμείας: «Ὁ δὲ Φοιβίδας, ἐπεὶ ἡθροίσθησαν αὐτῷ οἱ ὑπολειφθέντες τοῦ Εὐδαμίδου, λαβὼν αὐτοὺς ἐπορεύετο· ὡς δ' ἐγένοντο ἐν Θήβαις, ἐστρατοπεδεύσαντο μὲν *ἔξω τῆς πόλεως περὶ τὸ γυμνάσιον*· στασιαζόντων δὲ τῶν Θηβαίων... ὁ μὲν Ἰσμηνίας διὰ τὸ μῖσος τῶν Λακεδαιμονίων οὐδὲ ἐπλησίαζε τῷ Φοιβίδᾳ· ὁ μὲντοι Λεοντιάδης ἄλλως τε ἐθάρραπευεν αὐτόν, καὶ ἐπεὶ εἰσφκειώθη, ἔλεγε τάδε. «Ἐξεστὶ σοι, ὦ Φοιβίδα, τῇδε τῇ ἡμέρᾳ μέγιστα ἀγαθὰ τῇ σεαυτοῦ πατρίδι ὑπουργῆσαι· ἐὰν γὰρ ἀκολουθήσῃς ἐμοὶ σὺν τοῖς

μείας. Τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διοδ. 17, 8 ἐξ. κρίνει ὁ Wilamowitz ἔ. ἄ. σ. 202 κατεψευσμένην καὶ κατὰ μίμησιν τῶν Ἰκετίδων τοῦ Εὐριπίδου (στ. 700-725) γενομένην· πρβλ. καὶ Πολυαιν. 4, 3, 12, 8, 40. Αἰ. π. ἰ. 12, 57. 13, 7. 3, 6. Ἀθήν. 4, 30.

ὀπλίταις, *εἰσάξω σε ἐγὼ εἰς τὴν ἀκρόπολιν* Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φοιβίδας ἀνεκουφίσθη . . . Ἐπεὶ δὲ ὁμολόγησε ταῦτα (ὁ Φοιβίδας), προορμῆσαι μὲν αὐτὸν ἐκέλευσεν (ὁ Λεοντιάδης), ὥσπερ συνεσκευασμένος ἦν (ὁ Φοιβ.) εἰς τὸ ἀπιέναι - ἡνίκα δ' ἂν ἢ καιρὸς, πρὸς σὲ ἤξω ἐγώ, ἔφη ὁ Λεοντιάδης, καὶ αὐτὸς σοι ἡγήσομαι . . . Ἐν ᾧ δὲ ἡ μὲν βουλὴ ἐκάθητο ἐν τῇ ἐν ἀγορᾷ στοᾷ διὰ τὸ τὰς γυναῖκας ἐν τῇ Καδμείᾳ θεσμοφοριάζειν, θέρους δὲ ὄντος καὶ μεσημβρίας πλείστη ἦν ἐρημία ἐν τοῖς ὁδοῖς, ἐν τούτῳ προσελάσας ἐφ' ἵππου ὁ Λεοντιάδης ἀποστρέφει τε τὸν Φοιβίδαν καὶ *ἡγεῖται ευθύς εἰς τὴν ἀκρόπολιν*. Καταστήσας δ' ἐκεῖ τὸν Φοιβίδαν» κλ. (πρὸβλ. Πλουτ. *Πελοπ.* 5. *Ἀγῆσ.* 23, 3. *Σωκρ. δαιμ.* 1).

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ξενοφῶντος συνάγεται, ὅτι ὡς ἐπὶ Ἀλεξάνδρου οὕτω καὶ κατὰ τὸ 382 τὸ γυμνάσιον ἐκεῖτο ἔξω τῆς πόλεως¹. Πρόκειται δὲ προφανῶς ἐνταῦθα περὶ τοῦ αὐτοῦ πρὸς νότον τῆς πόλεως γυμνασίου κατὰ τὸ Ἡράκλειον, διότι ὁ Φοιβίδας ἦλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἥτοι ἀπὸ νότου εἰς Θήβας καὶ στρατοπεδεύει ἄμα ἐν Θήβαις γενόμενος. Τοῦτο εἶνε χρήσιμον καὶ κατὰ τόδε, ὅτι, ὡς δεικνύει ὁ πῖναξ, πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ σφύζονται ἐκτισμένα ἐκ κροκαλοπαγῶν ἰσοδομικῶν πλίνθων λείψανά τινα τείχους μετὰ προβολῆς πυργομόρφου, ἔχοντα διεύθυνσιν πρὸς Ν ὥσεί τείνοντα νὰ περιβάλῃ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου ταῦτα δὲν ὑπῆρχον ἐν χρήσει, ἔτι δ' ὀλιγώτερον μετ' αὐτὸν κατὰ τὰ εἰρημένα, ἀγνοοῦνται δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Φοιβίδου, εἵμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀναγάγῃμεν τὴν κτίσιν καὶ χρησιμότητα αὐτῶν εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ 382 π. Χ., θὰ εἴπωμεν δὲ ἀκριβέστερον κατωτέρω τὴν περὶ τούτου γνώμην ἡμῶν. Ἐν τῷ παρόντι μνημονεύομεν μόνον, ὅτι ὁ Leake (ἔ. ἄ. σ. 238), πλησιάζων εἰς τὰς Θήβας ἀπὸ νότου, εἶδεν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλλίου κατ' εὐθείαν πρὸς Ν ἀπὸ τῆς νέας πόλεως ἀρχαίας θεμελιώσεις ἥτοι λείψανά τινα ἐλληνικῶν τειχῶν καὶ ἐπίμηκες τετράγωνον φρέαρ (well 'or pit) ἐσκαμμένον εἰς τὸν βράχον. Ἐγὼ δὲν εὔρον λείψανα τειχῶν ἀλλὰ μόνον φρέαρ, οὗ τὸ στόμιον ἔχει μῆκος 1.20, πλάτος δὲ 0.50, εἶνε δὲ κυρίως φρεατία ὁπλῆ ὑδραγωγείου. οἶαι μαρτυροῦνται καὶ ἄλλαι ὑπὸ τῶν ἐντοπίων εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν. Ἄν ἐκεῖνα τὰ ἀφανῆ νῦν λείψανα ἦσαν ἀληθῶς τείχη, τότε θὰ ἦσαν συνέχεια τοῦ λειψάνου ἐκείνου τῶν τειχῶν, ὅπερ κεῖται πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου. Ὁ Leake τοποθετεῖ ἐκεῖ τὰς Ἡλέκτρας κατὰ τὴν πεπλανημένην αὐτοῦ τοπογραφικὴν ἀντίληψιν. Βέβαιον ὁμῶς εἶνε τοῦτο, ὅτι δηλ. τὸ φρέαρ κεῖται ἀμέσως ἐπὶ τῇ εἰς Ἀθήνας παλαιᾷ ὁδῳ.

¹ Καὶ τῷ 371 π. Χ. κατὰ τὸν Πολύαινον 2, 3, 8 τὸ Ἡράκλειον, ᾧ συνήπτετο τὸ γυμνάσιον, ἀναφέρεται πρὸς Ν ἔξω τῆς πόλεως.

Τὸ σχέδιον τῆς καταλήψεως τῆς Καδμείας ὑπὸ τοῦ Φοιβίδου θὰ ἐκινδύνευε νὰ ναυαγήσῃ, ἂν ἐγίνετο ἀντιληπτὴ ἡ πρόθεσις ἢ ἡ ἐκτέλεσις. Ὁ Φοιβίδας λοιπὸν θὰ προσεποιεῖτο, ὅτι ἀναχωρεῖ, οὕτω δὲ θὰ ἡπατώντο ὅσοι τυχὸν ὑπόπτευόν τι κακὸν ἐκ τῆς παρουσίας τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐπειτα θὰ ἐπανέστρεφεν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπητοῦντο προφυλάξεις πολλαί. Ἐξελέχθη λοιπὸν ἡμέρα, καθ' ἣν ἐτελοῦντο ἐπὶ τῆς ἀκατοικήτου τότε (δρα ἄνω σ. 269) Καδμείας τὰ Θεσμοφόρια, ἑορτὴ εἰς ἣν μετεῖχον μόνον γυναῖκες προφανῶς, ἀπεκλείοντο δὲ οἱ ἄνδρες ὡς καὶ ἐν Ἀθήναις (πρβλ. Ἀριστοφ. *Θεσμοφ. Βάτρ.* 441 ἐξ. Stengel *Kultusalt.*² σ. 203 ἐξ. Nilsson *Gr. Feste* 313 ἐξ. Wachter *Reinheitsvorschriften* σ. 130. Ziehen *Leges sacrae* σ. 210). Καὶ αὕτη δὲ ἡ βουλή, ἣτις συνήρχετο συνήθως ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Καδμείας (πρβλ. διὰ τὰς Ἀθήνας Ξεν. Ἑλλ. 6, 4, 20), τότε ἕνεκα τῶν Θεσμοφορίων συνήλθεν ἔξω αὐτῆς εἰς τὴν κάτω πόλιν ἐν τῇ στωᾷ τῆς ἀγορᾶς, ὥστε ἐκ τῆς Καδμείας αὐτῆς οὐδεμία ἀντίστασις ἡδυνάτο νὰ προέλθῃ. Προσέτι ἐξέλεξαν ὡς ὥραν εἰσβολῆς εἰς τὴν Καδμείαν τὴν μεσημβρίαν, ὅτε ἐλαχίστη κίνησις ἐγίνετο (ἦν δὲ θέρος) ἐν ταῖς ὁδοῖς (ἐνν. ταῖς τε ἔξω πλησίον τῆς πόλεως καὶ ταῖς ἐν αὐτῇ), ὥστε νὰ ἀποφύγῃσιν ὅσον τὸ δυνατόν νὰ γίνωσιν ἀντιληπτοί. Διὰ τίνος ὁδοῦ προσεποιήθη ὅτι φεύγει ὁ Φοιβίδας, ἢ τὸ πρῶτον ἐκκινήσαν μέρος τοῦ στρατοῦ, δὲν φαίνεται καθαρά· εἰκάζομεν μόνον, ὅτι δὲν ἐχώρει αὕτη κατ' ἀρχὰς πολὺ ἔξω τῶν πρὸς Ν τῆς πόλεως λόφων· διότι ὁ Λεοντιάδης, προσελθὼν ἔφιππος καὶ ἀποστρέψας τὸν Φοιβίδαν, ὠδήγησεν αὐτὸν *κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν*, χωρὶς δηλ. νὰ εἰσέλθῃ πρῶτον εἰς τὴν κάτω πόλιν καὶ ἔξ αὐτῆς εἰτα νὰ ἀναβῇ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Συνάγεται λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι πρὸς Ν τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας δὲν περιεβάλλετο ὑπὸ τοῦ τεύχους τῆς κάτω πόλεως, ἀφ' οὗ ἡδυνάτο τις ἐντεῦθεν νὰ εἰσέλθῃ κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Καδμείαν. Πύλαι τῆς Καδμείας πρὸς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἡρακλείου βλέπουσαι ἦσαν δύο, αἱ Ἡλέκτραι καὶ αἱ Ὑψίσται· ἐπειδὴ αἱ Ἡλέκτραι ἔκειντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς κάτω πόλεως, δὲν ἡδύνάτο δέ τις νὰ εἰσέλθῃ δι' αὐτῶν *εὐθύς* εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, δηλ. χωρὶς νὰ διέλθῃ καὶ διὰ πύλης καὶ μικροῦ τμήματος τῆς κάτω πόλεως, συνάγομεν, ὅτι ὁ Φοιβίδας ἀνῆλθεν εἰς τὴν Καδμείαν διὰ τῶν Ὑψίστων πυλῶν.

5. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΡΟ ΤΟΥ 382 Π. Χ. ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι μέχρι τοῦ Φοιβίδου (382 π. Χ.) διακρίνεται ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ τῆς κάτω πόλεως (πρβλ. καὶ Ξεν. Ἑλλ. 5, 4, 1) καὶ περιβάλλονται ἀμφότεραι ὑπὸ τεῖχους, καθ' ἣν σχέσιν ὠρίσαμεν ἤδη. Ἡ κατάστασις αὕτη χωρεῖ καὶ εἰς παλαιότερους χρόνους. Ὁ νέος πάπυρος τοῦ Κρατίππου

(πρβλ. C. Fr. Lehmann-Haupt ἐν Gercke-Norden Einleit. in d. Altert.-Wiss. III, σ. 118 ἐξ. Cavaignac Rev. d. et. gr. 1912, 146) ἡ Θεοπόμπου αναφερόμενος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου λέγει (Grenfell-Hunt, The Oxyrrh. papyri V, 1908 σ. 175, § 20 Ed. Meyer Theopomp's Hellenika σ. 184): «ἀρξαμένων γὰρ ἀπειλεῖν (κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν δηλ. πόλεμον) τῶν Ἀθηναίων τῇ Βοιωτίᾳ, συμφύσθησαν εἰς αὐτάς (τὰς Θήβας) οἱ τ' ἐξ Ἐρυθρῶν καὶ Σκαφῶν καὶ Σκώλου καὶ Αὐλίδος καὶ Σχοίνου καὶ Ποτιῶν καὶ πολλῶν ἑτέρων τοιούτων χωρίων, ἃ τεῖχος οὐκ ἔχοντα διπλασίας ἐποίησε τὰς Θήβας». Προφανῶς τὰ ἀτειχίστα ταῦτα χωρία συμφύσθησαν εἰς τὰς Θήβας, διότι αὕτη παρείχεν ἀσφάλειαν τειχῶν εἰς μεγάλα πλήθη. Φαίνεται δὲ ἀληθῶς, ὅτι πλὴν τοῦ Ἀμφείου, ὃ ἦν ἀκατοίκητον, καὶ ἄλλα μέρη τοῦ περιτετειχισμένου εὐρέος χώρου τῆς κάτω πόλεως ἦσαν ἀκατοίκητα ἢ ἀραιῶς κατοικημένα. Καὶ αὕτη δὲ ἡ Καδμεΐα πιθανώτατα (δρα ἄνω σ. 269, 287) δὲν ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία οἰκογενειῶν ἀλλ' ὡς κέντρον ἱερὸν καὶ ἔδρα δημοσίων ἀρχῶν εἶτα δὲ καὶ ὡς μόνιμος ἔδρα μέρους τοῦ στρατοῦ, τοῦ ἱεροῦ λόχου¹. Ὁ δὲ «διπλασιασμός» τῶν Θηβῶν διὰ τῶν εἰς αὐτάς συνοικισθέντων ἀτειχιστῶν χωρίων ἦτο διπλασιασμός εἰς πλῆθος βεβαίως, οὐχὶ δ' εἰς ἔκτασιν περιβόλου. Ὁ περίβολος υπῆρχε καὶ ἦτο ἐπαρκὲς πρὸς ὑποδοχὴν μεγάλου πλήθους (πρβλ. καὶ ἄνω σελ. 259 ἐξ.).

Παρομοίαν κατάστασιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς παλαιότερους χρόνους ἀνατρέχοντες. Ὁ Ἡρόδοτος (9. 41) διηγείται, ὅτι, ἐπικειμένης τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν (479 π. Χ.) καὶ τῶν ἀντιπάλων στρατῶν ἀντικαθημένων, ἡ γνώμη τοῦ Ἀρταβάζου, διαφωνοῦντος πρὸς τὸν Μαρδόνιον, ἦτο «ὡς χρεὼν εἴη, ἀναξεύξαντας τὴν ταχίστην πάντα τὸν στρατόν, λέναι εἰς τὸ τεῖχος τὸ Θηβαίων, ἐνθα σῖτόν τε σφι εἰσενηνευχθαι πολλὸν καὶ χόρτον τοῖσι ὑποζυγίοισι, κατ' ἡσυχίην τε ἱζομένους διαπρήσσεσθαι ποιεῦντας τάδε...» (πρβλ. καὶ 9, 66). Προφανῶς ὁ Ἀρτάβαζος αἰνίττεται τὸν μέγαν περίβολον τῆς κάτω πόλεως τῶν Θηβῶν, ἄξιον τοῦ μεγάλου περσικοῦ στρατοπέδου ὄντα. Τὸ τεῖχος τῆς Καδμεΐας εἶνε

¹ Πρβλ. Πλουτ. Πελοπ. 18. Ed. Meyer Theop. Hellenika 183 Θεοπ. X. 11. 4 «καὶ τὰ συνέδρια τὰ κοινὰ τῶν Βοιωτῶν ἐν τῇ Καδμεΐᾳ συνεκάθιζεν». Ἄν κατοικεῖτο ἡ Καδμεΐα ὑπὸ οἰκογενειῶν, ἡ θὰ ἐξεταπίζοντο αὐταὶ ὑπὸ τῶν κατὰ καιροῦ κατασχόντων τὴν Καδμεΐαν Σπαρτιατῶν ἢ Μακεδόνων χάριν ἀσφαλείας ἢ θὰ ἐμανθάνομεν τί ποτε περὶ ἀναμειξεως αὐτῶν κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους. Ὁ τρόπος δὲ τῆς ἐφορτῆς τῶν Θεσμοφορίων (δρα ἄνω σ. 287) δεικνύει, ὅτι ἡ Καδμεΐα ἦτο κενὴ κατοίκων μονίμων. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ κρείττονες τῶν τὴν Καδμεΐαν κατεχόντων Σπαρτιατῶν τὸν Φοιθίδου, τὸν κοινωνικώτερον βίον ἐπιζητοῦντες δὲν κατοικοῦν κατὰ τὸν Πλουταρχον (δαμ. Σωκρ. 34) «ἄνω» ἐπὶ τῆς «ἄκρας» ἀλλὰ συντίθιζον νὰ νυκτερεύωσι «περὶ τὴν ἄκραν κάτω». Καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ὁμοίως ἀκατοίκητος μετὰ τὰ Μηδικὰ μάλιστα Θουκ. 2, 15. Ἀκρόπολιν δὲ καλεῖ καὶ τὴν Καδμεΐαν ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. δ. 4, 10 ἐξ. κ. ἀ.

τόσον στενόχωρον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὥστε ἀποκλείεται ἀπὸ πάσης πιθανότητος ἐν τῷ προκειμένῳ. Τὰ τεῖχη δὲ τῶν Θηβῶν ἐν γένει, οὐχὶ τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας (δὲ Ἡρόδοτος γινώσκων καλῶς τὰς Θήβας — πρβλ. 8, 59 — θὰ ἤκρι-βολόγει ἄλλως τε καὶ ἐν δέοντι διακρίνων τὰ τεῖχη τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τῶν τῆς κάτω πόλεως) ἐπολιόρχησαν καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν ἑνδεκάτην ἡμέραν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν (9, 86), ἐξαιτουῦντες τοὺς μηδίσαντας· «ἦν δὲ μὴ ἐκδι-δῶσι, μὴ ἀπανίστασθαι ἀπὸ τῆς πόλεως πρότερον ἢ ἐξέλωσι»... ἐπολιόρχουν δὲ Θηβαῖους... καὶ τὴν τε γῆν αὐτῶν ἔταμνον καὶ προσέβαλον πρὸς τὸ τεῖχος καὶ οὐκ ἐπαύοντο σινόμενοι». Ἄλλ' οἱ ἐξαιτούμενοι ὡς αἰτιοὶ τοῦ μηδισμού τῆς πόλεως εἶπον τῇ εικοστῇ ἡμέρᾳ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Τιμαγενίδα: «ἄνδρες Θηβαῖοι, ἐπειδὴ οὕτω δέδοκται τοῖσι Ἕλλησι, μὴ πρότερον ἀπαναστῆναι πολι-ορχέοντας ἢ ἐξέλωσι Θήβας ἢ ἡμέας αὐτοῖσι παραδῶτε, νῦν ὧν ἡμέων εἵνε-κεν γῇ ἢ Βοιωτίῃ πλέω μὴ ἀναπλήσῃ· ἀλλ' εἰ μὲν χρημάτων χρηζόντες πρόσ-χημα ἡμέας ἐξαιτέονται, χρήματά σφι δῶμεν ἐκ τοῦ κοινοῦ... εἰ δὲ ἡμέων ἀληθέως δεόμενοι πολιορχέουσι, ἡμεῖς ἡμέας αὐτοὺς ἐς ἀντιλογίαν παρέξομεν. Κάρτα τε ἔδοξε εὐ λέγειν καὶ ἐς καιρὸν, αὐτίκα τε ἐπεκηρυκεύοντο πρὸς Παι-σανίην οἱ Θηβαῖοι ἐθέλοντες ἐκδιδύναι τοὺς ἄνδρας. Ὡς δὲ ὠμολόγησαν ἐπὶ τούτοις... τοὺς... ἄνδρας... ἐξέδοσαν οἱ Θηβαῖοι... Ὁ δὲ ὡς παρέλαβε,... τὴν στρατιὴν τὴν συμμάχων ἅπασαν ἀπῆκε καὶ ἐκείνους ἀγαγὼν ἐς Κόρινθον διέφθειρε» (πρβλ. καὶ Διοδ. 11, 32· M. Müller *Gesch. Thebens* 1879 σ. 55 ἐξ. Wilamowitz *Sitz. Ber. Berl. Akad.* 1909, 808 ἐξ.).

Κατὰ ταῦτα ὅρος τῆς σωτηρίας τῶν Θηβῶν ἦτο ἡ παράδοσις τῶν μηδι-σάντων Θηβαίων. Ταύτης γενομένης, ἀπῆλθον ἢ διελύθησαν τὰ στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων, μὴ παθούσης ἐξαίρετόν τι κακὸν τῆς πόλεως αὐτῆς τῶν Θηβῶν μηδὲ τῶν τειχῶν (πρβλ. Θουκ. 1, 90, 2. 91, 7. 93). Πέριξ αὐτῆς ὅμως ἦ τε χώρα καὶ τὰ διάφορα ἰδρύματα ἔπαθον καταστροφὰς κατὰ τὴν εικοσαήμερον πολιορ-κίαν. Ὁ τέταρτος ἰσθμῖος ὕμνος τοῦ Πινδάρου, αναγόμενος κατὰ πιθανότητα εἰς τὸ ἔτος 478/7, καλεῖ (στ. 103 ἐξ. πρβλ. καὶ Σχολ.) περιφραστικῶς τοὺς (ὀκτῶ) βωμοὺς τοῦ ἔξω παρὰ τὰς Ἡλέκτρας κειμένου Ἡρακλείου «νεόδματα στεφα-νώματα βωμῶν». Ἦσαν δ' οἱ βωμοὶ οὗτοι νεόδητοι, διότι πιθανῶς εἶχον βλα-φθῇ ἢ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πολιορκητῶν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλα-ταιῶν (οὐρα Wilamowitz *Hermes* 1891 σ. 201 καὶ 210 πρβλ. *Sitz. Ber. Berl. Ak.* 1901. 1298) ¹. Λιὰ νὰ βλαβῶσι δέ, ἔπρεπε νὰ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν

¹ Μήπως καθ' ἑκάστην ἐνιαυτὸν ἀνενοῦντο οἱ βωμοί, ἀφ' οὗ ἀπαξ μόνον ἐτελοῦντο οἱ ἐναγισμοὶ οὗτοι κατ' ἔτος; περικοπὴ τις ὅμως τοῦ βίου τοῦ Πινδάρου τῶν Ἀμβροσιανῶν σχολίων αἰνίττεται κατα-στροφὰς τινος: «Παισανίου δὲ τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως ἐμπιπρῶντος τὰς Θήβας, ἐνέγραψέ τις τῇ οἰκίᾳ Πινδάρου, Πινδάρου τοῦ μουσοποιοῦ τὴν στέγην μὴ καίετε· καὶ οὕτως μόνῃ ἀπόρρητος ἐμείνε

βίαν τῶν πολιορκητῶν. Ἄν δὲ τοῦτο ὄντως οὕτως ἔχῃ, τότε εἶνε τεκμήριον, ὅτι καὶ κατὰ τὸ 479 π. Χ. τὸ Ἡράκλειον ἔκειτο ἀληθῶς ἔκτος τῶν τειχῶν οὐ μόνον τῆς Καδμείας (ταύτης ἡ νοτία ὀφρὺς, ἦν ἐστεφάνου τὸ τεῖχος, κεῖται διακριτὴ ἱκανῶς μακρὰν ἀπὸ τῶν ὀμαλῶν τῆς κοιλάδος, ἐν ᾗ ἔδει νὰ κεῖται τὸ Ἡράκλειον), ἀλλὰ καὶ τῆς κάτω πόλεως.

Ὡστε καὶ κατὰ τὸ 479 ὑπῆρχε πρὸς νότον ἡ αὐτὴ κατάστασις καὶ σχέσις τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας καὶ τῶν τῆς κάτω πόλεως, οἷαν εἶδομεν καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ Φοιβίδου. Τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ νοτιανατολικῆς γωνίας καὶ πύλης αὐτοῦ (Καλόπαις, *Πρακτικά* 1892, 44) κατήρχετο δυτικῶς ἢ πῶς βορειοδυτικῶς μέχρι τῆς κοίτης τοῦ Ἰσμηνοῦ, ἐντεῦθεν δὲ υπερβάλλον τὸν ποταμὸν διηυθύνετο, κατὰ γραμμὴν μὴ ἑξακριβωθείσαν ἀκόμη ἀλλὰ πιθανῶς ἐπὶ τῆς νοτίας ὀφρὺς τοῦ Ἰσμηνίου ἰσοῦ λόφου βαίνουσας, πρὸς τὴν νοτιανατολικὴν ἄκρην τῆς Καδμείας καὶ ἤνοῦτο πρὸς τὸ τεῖχος αὐτῆς οὕτως, ὥστε εἰς μὲν τὸ τεῖχος τῆς κάτω πόλεως κατὰ τὸν ἐκεῖ πλησίον ὑποκείμενον χεῖμαρρον νῦν τῆς Κοίλης ὁδοῦ ἠνοίγετο ἢ ἐπ' Ἐλευθερὰς καὶ τὴν Ἀττικὴν πύλην, ἄγουσα εἰς τὴν κάτω πόλιν, εἰς δὲ τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας ἠνοίγοντο, ἔσω μὲν τῆς συμβολῆς τῶν δύο τειχῶν, αἱ παλάφατοι Ἰλκυτραι πύλαι, ἔξω δὲ δυτικωτερον αἱ Ὑψισται. Ἡ κοιλάς τοῦ Ἡρακλείου ἦτο ἔξω ἀμφοτέρων τῶν τειχῶν.

Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 479 καὶ 382 π. Χ. μαρτυρεῖται αὖξήσις τις «τοῦ περιθόλου τῆς πόλεως». Ὁ Διόδωρος δηλ. ἱστορεῖ (11, 81), ὅτι οἱ Θηβαῖοι μετὰ τὰ Μηδικά, τεταπεινωμένοι ἔνεκα τοῦ μηδισμοῦ αὐτῶν καὶ καταφρονούμενοι ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν ἀπάντων, ἀνεζήτησαν τρόπον νὰ ἀναλάβωσι τὴν πάτριον ἰσχὺν καὶ δόξαν. Ἐζήτησαν λοιπὸν παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων βοήθειαν πρὸς ἐπικράτησιν τῶν Θηβῶν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας, ὑπισχνούμενοι, ὅτι, τούτου γενομένου, ἡ Βοιωτία θὰ πολεμῇ τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ Σπαρτιάται δὲν θὰ ἀναγκάζωνται νὰ ἐκστρατεύωσιν ἔξω τῆς Πελοποννήσου, ἵνα περιορίζωσι τὴν αὖξιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπείσθησαν· διόπερ ἔχοντες τότε

καὶ ἔστι το νῦν ἐν Θήβαις πρυτανεῖον. Πρὸβλ. καὶ Εὐσταθ. 2b, 21. Ἀλλὰ καὶ δὲν θὰ ἦτο ἀξιοσημείωτον γεγονὸς ἐνιαυσία ἀνανέωσις τῶν βωμῶν (πρὸβλ. τὸν βωμὸν τοῦ Ἡρώος ἐν Ὀλυμπίᾳ). Ἴσοι, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον κατεστράφη καὶ τὸ ἱερὸν (οὐ μικρὰν ἔρευναν ἔκαμα), τὸ κείμενον ἐπὶ τοῦ λυφῶν Ἀργαῖ τσούλα παρὰ τὴν ἐκ Θηβῶν εἰς Ἀμπελοσάλας ἀγουσαν ὁδόν. *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1910 σ. 248-250.

¹ Πρὸβλ. τὸν ὕμνον τοῦ Πίνδαρου Ἰσθμίων ὕμνον, Wilamowitz Sitz. - Ber. d. Berl. Akad. 1901, 811. Müller *l. c.* 60 ἔξ. H. Head *Hist. of the coinage of Boeotia* σ. 20 ἔξ. 25 ἔξ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπλὴ ἐγκωμιαστικὴ νεκρία τῶν μηδικῶν πολέμων, ὡν τῆς τιμῆς δὲν ἐκοινώνησαν οἱ Θηβαῖοι, δεικνύει, ὅτι ὁ Πίνδαρος, ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος ὧν πρὸ τῶν Μηδικῶν (Πολύβ. 4, 31), καὶ ἐκ τῶν ὑστερῶν δὲν ἐπεδοκιμαζε τὴν μηδίσασαν πολιτικὴν τῶν Θηβαίων. ὅρα *Πυθ.* 1, 146 ἔξ. *Ἰσθμ.* 5, 49 *διθυρ. ἀποσπ.* 76, 77 (Schöder) καὶ Wilamowitz Sitz. - Ber. Berl. Ak. 1909 σ. 807 ἔξ. 817, 829 καὶ 1901 σ. 1293 ἔξ. 1288, 1306 ἔξ.

(457 π. Χ.) περι Ταναγραν ἑτοιμον καὶ μέγα στρατόπεδον. *της μὲν τῶν Θηβαίων πόλεως μείζονα τὸν περίβολον κατεσκεύασαν*, τὰς δ' ἐν Βοιωτία πόλεις ἠνάγκασαν ὑποτάττεσθαι τοῖς Θηβαίοις.

Ἐνεκα τοῦ χαρακτῆρος τῶν πραγμάτων πόλις τῶν Θηβαίων ἐνταῦθα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σημαίνει τὴν Καδμείαν. ἥτις εἶνε ὑπὸ τῆς φύσεως καθωρισμένον ὑψηλὸν ἔδαφος περιτετειχισμένον ἑκπαλαι, ἀλλὰ τὴν κάτω πόλιν. Ταύτης ὁ περίβολος ἠδύνατο νὰ ἀύξηθῃ πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν· εὖλογον ὁμῶς εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τοῦτο ἐγένετο πρὸς νότον· διότι καὶ ἰδρύματα πολλὰ καὶ ἱερὰ ἐνταῦθα κατὰ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου ὑπῆρχον, καὶ συμφοραὶ πολλαὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἠδύναντο νὰ κατασκήψωσιν, ὥς καὶ κατέσκηψαν ἀληθῶς ἔπειτα ἢ τε ἐπὶ Ἀλεξάνδρου καὶ ἢ ἐπὶ Φοιδίδου· ἢ δὲ βλάβη τῶν βωμῶν τοῦ Ἡρακλείου, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλων αὐτόθι ἱερῶν (σελ. 289.), πρόσφατος οὖσα, ἐνεδείκνυε τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ χώρου τούτου διὰ τείχους.

Ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὥς εἵπομεν ἀνωτέρω (σελ. 286), φαίνονται τείνοντα τὰ τε λείψανα τειχῶν, ἅτινα σώζονται πρὸς Ν πλησίον τοῦ νῦν νεκροταφείου τοῦ Ἀγίου Λουκά κατὰ τὴν κορυφογραμμὴν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Leake μαρτυρούμενα εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς περίπου μιλλίου πρὸς Ν τῆς νῦν πόλεως. Ταῦτα τὰ τελευταῖα λείψανα ἦσαν ἴσως ἐπὶ τῇ παλαιᾷ ἐπ' Ἐλευθεράς ὁδῷ καὶ ἐπομένως ἀνήκον πύλῃ τινὶ τῶν πολλῶν τοῦ κάτω περιπόλου (οὐχὶ βεβαίως ταῖς Ἡλέτραις), ἥτις θὰ ἦτο ἐσχηματισμένη μετὰ πύργων ἴσως, διὰ τοῦτο δέ, ὥς φαίνεται, ἦτο καὶ ἰσχυρότερον διὰ λίθων ἐκτισμένη¹. ὥστε νὰ σώζεται καὶ ἐπὶ Leake. Τοιαύτῃ πύλῃ χρήσιμον βεβαίως θὰ ἦτο καὶ φρέαρ τι ἢ ἔστω καὶ φρεατρία ὁπλῇ ὑδραγωγείου, ἀνοιχτὴ ὅμως ὥστε νὰ ἀντλή τις ὕδωρ. Τοιοῦτόν τι δὲν εἶνε ἀσύνηθες νῦν, θὰ ἠδύνατο δὲ νὰ συμβαίνει πάντοτε· λέγων δ' ὁμοίως τοῦτο, δὲν φρονῶ, ὅτι προσάγω τεκμήριον ἀσφαλὲς τοῦ συλλογισμοῦ μου.

Μέχρις ἀκριβεστέρως καὶ δι' ἀνασκαφῶν ἐρεῦνης τὰ τεῖχη ταῦτα τὰ πρόσθετα, γινόμενα ἀπλῶς οὕτω δεκτά, δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἄλλους χρόνους ἢ τοὺς μεταξὺ τοῦ 479 8 καὶ τοῦ 382. Κατὰ τὸ 479 δὲν ὑπῆρχον, ἔλειπον τῷ 382 καὶ τῷ 336, μνημονεύονται δὲ ὥς κτισθέντα τῷ 457, ὑπῆρξαν ἄρα ἀπὸ τοῦ 457 μέχρι που πρὸ τοῦ 382. Κατεστράφησαν πρὸ τοῦ τελευταίου τούτου ἔτους· ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς καὶ πῶς ἢ διατί;

Δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθεν ἐκ τυχαίας καὶ βαθμιαίας ἐγκαταλείψεως, εἰ καὶ εἶνε οὐχὶ δύσκολον νὰ καταρρεύσῃ, καταλειπόμενον ἄνευ προστασίας καὶ θεραπείας, τεῖχος, οὐδ' ἢ θεμελίωσις καὶ βάσις μόνη ἦτο λιθίνη, τὰ

¹ Προβλ. τὰς ἄλλας πύλας πρὸς Ταναγραν καὶ πρὸς Ἀμπελοσάλας, τις εὑρεν ὁ Καλοπαῖς (Πρακτ. Αρχ. Ἑτ. 1892, 44 ἐξ. 1893, 18 ἐξ.), ὀνομάζει δ' ἐσφαλμένως δι' ὀνομάτων ἀνηκόντων εἰς πύλας τῆς Καδμείας.

δ' υπερέχοντα ἐκ πλίνθων πιθανῶς γηνίων ὠμῶν, ὥς ἦτο καὶ τὸ λοιπὸν τεῖχος τῆς κάτω πόλεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ γίνη πιστευτόν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἄνευ επιβεβλημένης ἀνάγκης θὰ ἄφινον νὰ καταστραφῇ ἐντὸς 70 ἐτῶν τεῖχος, ὅπερ ακριβῶς κατὰ τὰ πολυτάραχα ἔτη ταῦτα θὰ ἡδύνατο νὰ εἶνε χρησιμωτάτον; Λιὰ τοῦτο τείνω νὰ πιστεύσω, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ τεύχους τούτου ἐπεβλήθη τοῖς Θηβαίοις. Σκέπτομαι δ' ὡς ἑξῆς:

Οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ Μηδικὰ ἔλαβον πείραν τῆς ὀλεθρίας ἐλλείψεως ἰσχυρῶν τειχῶν περὶ τὴν πόλιν αὐτῶν¹· διὰ τὴν ἐλλειψιν ταύτην ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν εἰς τὰ ξύλινα τεῖχη, παραδίδοντες τὴν πόλιν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου καταστροφὴν. Ἀντιθέτως δὲ εἶδον πῶς αἱ Θῆβαι, τειχεισμέναι οὐσαι, ἀντέστησαν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην εἰς τὴν εἰκοσαήμερον πολιορκίαν τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ στρατοῦ μέχρι τῆς ἐπελθούσης συνθηκολογίας.² Ἦτο καὶ ἀκόλουθίαν ἐντελῶς εὐλογον καὶ διὰ μόνους τοὺς λόγους τούτους νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἰσχυρὰν περιτείχισιν τῆς πόλεως αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι χάριν ασφαλείας, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Γνωρίζομεν δὲ μετὰ πόσης ἐπιτηδειότητος καὶ ἐπιμονῆς ἐτείχισεν ὁ Θεμιστοκλῆς τὰς Ἀθήνας εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Περσῶν (Θουκ. I, 89, 90, 93. Keil Anonym. Argentin. 294 ἐξ.). Μὴ ἀρχεσθεῖς δὲ εἰς τοῦτο, ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποπερατώσωσι καὶ τὰ τεῖχη τοῦ Πειραιῶς, ἅτινα, αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσαι πρότερον (Θουκ. I, 93, 3 ἐξ.). Τίνα δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὰ τεῖχη ἡ στρατηγικὴ τέχνη τότε καὶ κατὰ τὰ ἀκόλουθα ἔτη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν, φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι τῷ 466 ὁ Κίμων, ὑποτάξας τὴν Θάσον κατηδάγει τὰ τεῖχη αὐτῆς (Θουκ. I, 101) – τὴν περὶ τὰς τειχομαχίας κτηθεῖσαν ἐμπειρίαν τῶν Ἀθηναίων ἐζήτησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσι καὶ οἱ Σπαρτιάται πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην τῷ 464 (Θουκ. I, 102) – ὅτε δὲ οἱ Μεγαρεῖς προσεχώρησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων, οὗτοι ἔκτισαν (459) τὰ μακρὰ τεῖχη τῶν Μεγάρων τὰ ἐνοῦντα τὴν πόλιν μετὰ τῆς Νισαίας (Θουκ. I, 103), μετὰ δύο δ' ἔτη ἤοζαντο οἰκοδομοῦντες καὶ τὰ ἐντῶν μακρὰ τεῖχη τό τε πρὸς τὸ Φάληρον καὶ τὸ εἰς Πειραιᾶ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐνίσχυσις τῶν Ἀθηναίων ἐφόβιζε τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες, ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς Λωρίδος, διέτριβον ἐν Βοιωτίᾳ σκεπτόμενοι – ὅτι τῷ τρόπῳ διαπορεύσονται ἀσφαλέστατα – εἰς Πελοπόννησον (Θουκ. I, 107, 4)· «τὸ δέ τι καὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων ἐπηγον αὐτοὺς κρύφα, ἐλτίσαντες δὴμόν τε καταπαύσειν καὶ τὰ μακρὰ τεῖχη οἰκοδομοῦμένα». Ἀλλὰ περὶ τοῦ αὐτοῦ χρόνου ἱστορεῖ (II, 81) καὶ ὁ Διόδωρος (πρὸς Just. 3, 6, 10 καὶ ἄνω σ. 290 ἐξ.), ὅτι οἱ ἐν Βοιωτίᾳ διατρίβοντες Λακεδαιμόνιοι ἔκριναν «συμφέροντα λέγειν αὐτοὺς (τοὺς

¹ Περὶ παλαιότερων τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν ὅρα Judeich Topogr. von Athen 58, 212 κλ.

Θηβαίους), καὶ νομίζοντες τὰς Θήβας, εἰς αὐξήσωσιν, ἔσεσθαι τῇ τῶν Ἀθηναίων ὥσπερ ἀντίπολιν τινα· διόπερ ἔχοντες τότε περὶ Τάναγραν ἔτοιμον καὶ μέγα στρατόπεδον, *τῆς μὲν τῶν Θηβαίων πόλεως μείζονα τὸν περίβολον κατεσκεύασαν*, τὰς δ' ἐν Βοιωτίᾳ πόλεις ἠνάγκασαν ὑποτάττεσθαι τοῖς Θηβαίοις. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὴν ἐπιβολὴν τῶν Λακεδαιμονίων *διακόψαι* σπεύδοντες, δύναμιν ἀξιόλογον συνεστήσαντο καὶ στρατηγὸν εἴλοντο Μυρωνίδην τὸν Καλλίου»¹. Ὁ Λιόδωρος χρησιμοποιεῖ πλὴν τοῦ Ἐφόρου πολλὰς παλαιὰς πηγὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γεγονότων τούτων (πρβλ. κεφ. 82), καίπερ δὲ συγγέων πως τὰ γεγονότα διὰ τοῦτο, φαίνεται ὅμως ἐν γένει τε πολυμαθέστερος καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ Θηβαϊκῆς ἀπόψεως ἔκθεσιν τῶν γεγονότων, ἐν ᾧ ὁ Θουκυδίδης παρέχει ἐιδήσεις περὶ μυστικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν. Ἀλλ' εἰς ἐν σημεῖον συμφωνοῦσι διαφερόντως, ὅτι ἡ σημασία τοῦ τειχισμοῦ τῶν πόλεων ἦτο μεγάλη κατὰ τὴν κρίσιν ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπάλων μερῶν: Οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτιζον τὰ μακρὰ τεῖχη, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤθελον νὰ ἐμποδίσωσι τοῦτο κατὰ τὸν Θουκυδίδην. Ὁ Διόδωρος δὲ βεβαίως προσέτι, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον εἰς τὴν ἀρνητικὴν οὕτως εἰπεῖν ταύτην ὠφέλειαν τὴν ἐκ τῆς καταπαύσεως τῆς οἰκοδομίας τῶν μακρῶν τειχῶν ἀπέβλεπον, ἀλλὰ καὶ θετικὸν ἐπεξήτησαν, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, ἀντιστάθμημα, εὐρύναντες τὸν περίβολον τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἐνίσχυσιν προσελάμβανον αἱ Ἀθῆναι διὰ τῆς προσθήκης τῶν μακρῶν τειχῶν, ἐνίσχυσιν καὶ αἱ Θῆβαι διὰ τῆς εὐρύσεως. Ἡ εὐρυνσις αὕτη κατὰ τὴν κρίσιν τῶν Λακεδαιμονίων ἦτο· τὸ ἀντίρροπον τῶν μακρῶν τειχῶν. Διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὅμοιον τρόπον ἡρμήνευσαν τὴν εὐρυνσιν ταύτην; καὶ διατὶ, ἂν τοῦτο οὕτως ἔχῃ, νὰ μὴ ζητήσωσιν εἰς πρώτην εὐκαιρίαν νὰ ἄρῳσιν ἐκ τοῦ μέσου τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην τῶν πολεμίων; ἢ, ἐπειδὴ τὰ πράγματα προὔχρησαν ταχέως, ὥς θὰ ἴδωμεν, διατὶ νὰ μὴ ζητήσωσι νὰ διακόψωσι τὴν ἐπιβολὴν τῶν Λακεδαιμονίων, νὰ «καταπαύσωσι» τὰς ἐργασίας τῆς εὐρύσεως, καθὼς ἐπεξήτουν οἱ Λακεδαιμόνιοι «καταπαύσειν τὰ μακρὰ τεῖχη οἰκοδομούμενα»;

Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας ἔχει ὡς ἑξῆς περίπου. Ἐγένετο (457 π. Χ.) μάχη παρὰ τὴν Τάναγραν καὶ ἐνίκησαν τοὺς Ἀθηναίους οἱ «Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι» (Θουκ. Ι, 108. Πανσ. 1, 29, 6. M. Müller ἔ. ἄ.). Μεταξὺ τῶν «συμμάχων» πρέπει νὰ καταλέξωμεν βεβαίως καὶ τοὺς Θηβαίους, οἵτινες ἔμελλον δὲ τοῦ λοιποῦ νὰ ἀντιπαλαίωσι μόνον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους χωρὶς νὰ ἀναγκάζονται πλέον οἱ Λακεδαιμόνιοι νὰ ἐκστρατεύωσιν ἐκ Πελοποννήσου. Ὅτι εἶχον ζητήσει παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων εἶχεν ἤδη ἐκπληρωθῇ καὶ αἱ Θῆβαι

¹ Ὅτι ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸν χρόνον πρὸ τῆς παρὰ τὴν Τάναγραν μάχης, καίπερ τοῦ Διοδώρου τὸν Μυρωνίδην ὀνομάζοντος στρατηγόν. ὅρα M. Müller ἔ. ἄ. σ. 62.

ἦσαν ἡ ἀντίπολις τῶν Ἀθηναίων. Ὡστε ἤδη μετὰ τὴν παρὰ τὴν Τάναγρον νίκην οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠδύναντο ἥσυχον νὰ ἀπέλθωσιν οἴκαδε. Οἱ Θηβαῖοι κατὰ τὰ ὑπεσχημένα ἀνελάμβανον τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ὅστις δὲν ἐπιστεύετο, φαίνεται, καὶ λίαν προσεχῆς, τῶν Ἀθηναίων ἡττημένων ἤδη ὄντων. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι (Θουκ. ξ. α.) «δευτέρᾳ καὶ ἐξηκοστῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν μάχην (τῆς Τανάγρας) ἐστράτευσαν ἐς Βοιωτοὺς Μυρωνίδου στρατηγοῦντος καὶ μάχῃ ἐν Οἰνοφύτοις τοὺς Βοιωτοὺς νικήσαντες τῆς τε χώρας *ἐκράτησαν τῆς Βοιωτίας καὶ Φωκίδος καὶ Ταναγραίων τὸ τεῖχος περιεῖλον* καὶ Λοκρῶν τῶν Ὀπουντίων ἑκατὸν ἄνδρας ὁμήρους τοὺς πλουσιωτάτους ἔλαβον, *τά τε τεῖχη τὰ ἐαυτῶν τὰ μακρὰ ἐπετέλεσαν*. Ὁμολόγησαν δὲ καὶ Αἰγινῆται μετὰ ταῦτα τοῖς Ἀθηναίοις *τείχη τε περιελόντες*» κλ. Ὁ Διόδωρος (11, 83), ὅστις θηβαϊκώτερον, ὡς εἶπομεν, βλέπει τὰ πράγματα, διαφωνεῖ πρὸς τὸν Θουκυδίδην κατὰ τοῦτο: ὅτι λέγει: «μόγις δὲ τῶν Ἀθηναίων τρεψαμένων τοὺς Βοιωτοὺς, ὁ Μυρωνίδης πασῶν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων ἐγκρατὴς ἐγένετο *πλὴν Θηβῶν*». Ἡ ἐξαίρεσις αὕτη δὲν φαίνεται ἀληθῶς ὑπάρξασα, οὐ μόνον διότι δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ λήξας ὁ ἀγὼν ἀνυποτάκτων παραμενόντων τῶν Θηβαίων, οὔτε διότι ὁ σκοπὸς τοῦ πολέμου τούτου, ὡς ἐχαράξαμεν αὐτὸν ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ τείχους τῶν Θηβῶν, ἔμενε ἀνεκπλήρωτος, ἀλλὰ διότι ῥητῶς ὁ Θουκυδίδης (I, 111) λέγει, ὅτι οἱ Βοιωτοὶ (ἄνευ ἐξαιρέσεως) καὶ οἱ Φωκεῖς ὄντες ξύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἠκολούθησαν τούτους στρατεύσαντας κατὰ τῶν Θεσσαλῶν τῷ 454, ἔπειτα δὲ διότι μετὰ τὴν ἀτυχῇ τοῖς Ἀθηναίοις μάχῃ τῆς Κορωνείας τῷ 447 (Θουκ. 1, 113) *τὴν Βοιωτίαν* ἐξέλειπον Ἀθηναῖοι *πᾶσαν*» (ἄνευ διακρίσεως τινος τῶν Θηβῶν), ὑποτιθεμένου, ἐννοεῖται, ὅτι καὶ πᾶσαν εἶχον καταλάβει μετὰ τὴν μάχην τῶν Οἰνοφύτων (πρβλ. καὶ ἄνω σ. 290 σημ. 1, τὸν μελαγχολικὸν ἑβδομον ἰσθμικὸν ὕμνον τοῦ Πινδάρου ἀλλὰ καὶ Wilamowitz Aristot. und Athen II, 293, γ). Ἀπλὴ ἀποφυγὴ τῶν Ἀθηναίων, ἐκουσία ἢ ἀκουσία, νὰ εἰσελάσσωσιν εἰς τὰς ἡττημένας Θήβας, δικαιολογεῖ τὴν εὐαίσθητον ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τῶν Θηβαίων (Θουκ. 3, 62, 5)¹, ἣν υἱοθετεῖ ὁ Διόδωρος. Δὲν ἀμφιβάλλω λοιπὸν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ἐν Οἰνοφύτοις μάχην καὶ τὰς Θήβας ὑπέταξαν ἐντελῶς, ἔστω καὶ πως βραδύτερον διὰ συνεχοῦς πολιτικῆς πιέσεως, καὶ τὸ πολίτευμα μετέλλαξαν² καὶ πᾶσαν ἐνέρ-

¹ Ἄν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀντιπαρρητῇ τι ῥητῶς πρὸς τοὺς λόγους τούτους τῶν Θηβαίων, δύναται νὰ προέρχηται καὶ ἐξ ἀγνοίας οὐχὶ πρωτοφανοῦς: πρβλ. Wilamowitz Aristot. und Athen II, 363, 17.

² Πρβλ. Ἀριστοτ. πολιτικ. 5, 2. M. Muller ἔ. ἀ. σ. 64 ἐξ. Head ἔ. ἀ. 25 ἐξ. Σωτηριάδης ἔ. ἀ. 28 ἐξ. Beloch gr. Gesch.² II, I 170 σημ. καὶ Ed. Meyer Gesch. d. Alt. III, § 329 ἐξ. Theopomp. Hellen. σ. 93. Lehmann-Haupt ἐν Einl. in die Altert.-Wiss. τοῦ Gercke καὶ τοῦ Norden III, 40. 118 ἐξ. Babelon Traité des monnaies III, 213. 223.

γειαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ βλάβῃ τῶν Ἀθηναίων εἶχον πρότερον κάμει ἀνέτρεψαν. Ὅταν δὲ βλέπωμεν, ὅτι μεγίστην ἀπέδιδον δύναμιν εἰς τὰ τεῖχη τῶν πόλεων καὶ τοῦτο μὲν ἐφρόντιζον αὐτοί, ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀφ' οὗ πρότερον εἶχον τειχίσει τὰς τε Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ. Ἐν τε Μεγάροις τοῖς συμμάχοις καὶ ἐν Ἀθήναις νὰ συντελέσωσι τὰ μακρὰ τεῖχη, τοῦτο δὲ νὰ καθαιρέσωσι τὰ τεῖχη τῶν πολεμίων, ὥς συνέβη ἐν Θάσῳ. Αἰγίνη καὶ Τανάγρα, προσέτι δὲ ἀφ' οὗ εἶδομεν τίνα σημασίαν εἶχεν ἡ εἰρυναις τῶν τειχῶν τῶν Θηβῶν ὡς ἀντιπόλεως τῶν Ἀθηναίων, ἡ μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ Διοδώρου, — δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ τεῖχη ταῦτα θὰ κατελείποντο οἷα ἡθέλησαν αὐτὰ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Ἢ εὐρυναις τοῦλάχιστον ἐκεῖνη, ἥτις ἦτο οἰονεὶ ἀντιτείχισμα τῶν μακρῶν τειχῶν, ἔπρεπε νὰ ἐκλίπῃ. Ἀλλ' ἐρωτᾶται, πῶς ὁ Θουκυδίδης, καίπερ μνημονεύων τῆς καθαιρέσεως τῶν ταναγραϊκῶν τειχῶν, οὐδὲν περὶ τῶν θηβαϊκῶν λέγει. Εἶνε φανερόν ἐκ τούτου, ὅτι τὰ παλαιὰ τῆς πόλεως τεῖχη δὲν καθιρέθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων περὶ τῆς νέας δε προσθήκης οὐδ' ἂν ἐπεχειρήθη ποτὲ λέγει ὁ Θουκυδίδης. Συνάγω λοιπόν, ὅτι ἐν τῷ βραχεῖ χρόνῳ, ἐν ᾧ ἐγένοντο τὰ περὶ τὰς μάχας τῆς Τανάγρας καὶ τῶν Οἰνοφύτων ἱστορικὰ γεγονότα (ἐξήκοντα δύο ἡμέραι ἦσαν μεταξὺ τῶν δύο μαχῶν καὶ ὀλίγος, ἀγνωστον πόσος, χρόνος πρὸ τῆς μάχης τῆς Τανάγρας) δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθῇ ὅλην τὴν ἐργον τῆς μεγεθύνσεως τοῦ περιβόλου (πρβλ. Fabricius *ξ. α. σ. 12*) ἄλλως τε καὶ πρὸς ἀντιγραφὴν τῆς ἀθηναϊκῆς σπουδῆς μὴ κατεπειγόντων τῶν πραγμάτων ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο μαχῶν χρόνῳ, τῶν Ἀθηναίων ἡττημένων ὄντων. Ἰσως εἶχον χαράξει γραμμὴν καὶ κατασκευάσει τὴν λιθίνην βάσιν ὅλην ἢ μέρος, ἵνα ἐπ' αὐτῆς ἰδρῦσῃσι τὸ ἐξ ὠμῶν γηίνων πλίνθων ὑπέργειον μέρος, καθ' ὃν τρόπον ἦτο καὶ ὁ λοιπὸς περίβολος τῆς πόλεως καὶ καθ' ὃν ἔκτιζον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὰ μακρὰ τεῖχη. Τὸ πλίνθινον τοῦτο μέρος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθῇ ταχέως, διότι αἱ πλίνθοι ἔδει νὰ ξηρανθῶσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον (πρβλ. Blumner, *Techn. u. Termin.* II, σ. 14 ἐξ. 17), πρὶν τεθῶσιν εἰς χρῆσιν¹. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δμως εἶχον ἀρχίσει νὰ κατασκευάζωσιν αὐτὰς καὶ ἴσως ἡδύνατο πρὸς τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἡ φρεατιὰ ὀπή, ἣν δεχόμεθα ὅτι εἶδεν ὁ Leake², ἂν ἀληθῶς ἦτο ὡς φρέαρ χρήσιμος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εὐρύνσεως τοῦ περιβόλου.

Ὡστε τὸ πρόσθετον μέρος τοῦ περιβόλου, ὃ δηλοῖ ὡς συντελεσθὲν ὁ Διόδωρος, ἦτο καὶ ἀλήθειαν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐκτελέσεως, ὅτε ἡττήθησαν οἱ Θηβαῖοι

¹ Ὅπως ἀντιθέτως ἡ ἀσκήπτετο ἴσως ὁ Busolt κατὰ τοὺς ἐν Κίω 1906. 272 ἐξ. ἐκτεθειμένους συλλογισμούς του.

² Τοιοῦτου εἶδους κορῆναι, δυνάμεναι νὰ μολύνωσι τὸ κοινὸν υδραγωγεῖον, δὲν ἦσαν ἀγνωστοὶ οὔτε ἐν Θήβαις (*Πραγμ.* 1911 σ. 149 ἐξ.) οὔτε ἀλλαχοῦ (πρβλ. *Prisac* σ. 77 ἐξ. καὶ εἰκ. 47. Πολύδ. 10, 28 πρβλ. *R. Curtius Griech. Abh.* I, 180, 140 ἐξ.).

εἰς τὰ Οἰνόφυτα καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἀμνημονεῖ ἢ οὐλιγωρεῖ αὐτοῦ ἴσως διότι δὲν εἶχε προσλάβει τὴν προσήκουσαν πολεμικὴν σημασίαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὐδ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεχείρησάν τι ἀξιόλογον πρὸς αὐτὸ μόνις ὑπερβάν τὸ ἔδαφος. Τὸ ἔργον λοιπὸν τοῦτο διεκόπη ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ καὶ οὐδέποτε συνετελέσθη ὁλόκληρον. ὥστε ἡ κάτω πόλις τῶν Θηβαίων καὶ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀπὸ τῶν Μηδικῶν καὶ ἐντεῦθεν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν τειχῶν, ὑφ' ὧν καὶ κατὰ τὸν V' αἰῶνα μέχρι τοῦ 336, ἀριθμοῦσα κατοίκους ὅχι ὀλιγωτέρους τῶν 50 χιλιάδων κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Beloch (*Bevolkerung* σ. 166)¹.

Ερωτᾶται ἤδη, ἂν ὁ Πίνδαρος καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ γνωρίζωσι τὴν ἀνωτέρω περιγραφείσαν διὰ τὸν Ε' αἰῶνα κατάστασιν, ἂν ἀποδίδωσιν αὐτήν, ἢ ἂν, ἀρχαιολογοῦντες καὶ αὐτοί, ἠδύναντο ἐν τινι μέτρῳ νὰ ἀφαιρῶσιν ὅσα ἦσαν νεώτερα τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνάγονται οἱ μῦθοι, οὓς πραγματεύονται. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο συνδέεται πρὸς λεπτομερείας, αἵτινες δὲν καθωρίσθησαν εἰσέτι, ἀλλὰ θα καθορισθῶσιν ἐν τοῖς ἐπομένοις, διὰ τοῦτο θὰ παραπέμψωμεν αὐτήν πρὸς τὸ τέλος τῆς μελέτης ταύτης.

6. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Ἦδη ἔρχεται τὸ ζήτημα, πότε ἐκτίσθη τὸ τεῖχος τῆς κάτω πόλεως. Βεβαίως δὲν εἶνε σύγχρονον τῶν πρώτων τειχῶν τῆς Καδμείας, εἴτε τῶν εἰς τὸν Κάδμον ἀνακτέων εἴτε τῶν εἰς τὸν Ζῆθον καὶ τὸν Ἀμφίονα ἀναφερομένων. Τὰ τεῖχη τῆς κάτω πόλεως εἶνε τεῖχη ὅχι μυθικά, ἀλλὰ ἱστορικῶν χρόνων, ἐκπηγάσαντα ἐκ τῶν ἀναγκῶν, αἵτινες ἐνεφανίσθησαν κατ' ἀκολουθίαν τῆς μεγεθύνσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀγώνων, οὓς αὕτη κατέβαλλε. τὸ μὲν ἵνα ἐμπεδώσῃ τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῶν βοιωτικῶν πόλεων πάντοτε δυσηνίων, τὸ δὲ ἵνα ἀντιτάσσῃται ἔπειτα κυρίως πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς γείτονας, τοὺς Ἀθηναίους (πρὸβλ. τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου τὴν ἔρευναν παρὰ M. Müller *Gesch. Thebens* σ. 9 ἐξ.). Ἀλλ' οὐδὲν τεκμήριον εὐρίσκομεν ἀσφαλές, ὅπως εἰς ὠρισμένον χρόνον ἀναγάγωμεν τὴν οἰκοδομίαν τῶν κάτω τειχῶν (πρὸβλ. Wilamowitz *Herm.* 1891,

¹ Ὁ Ed. Meyer (*Theopompus Hellenika* σ. 103) υποθέτει, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοπομποῦ I, 12, 3 (πρὸβλ. Ἀριστοφ. *Αχ.* 1077, ἄνω σελ. 287 ἐξ.) μνημονευόμενος κατὰ τὸν Ἀρχιδάμειον πόλεμον συνοικισμὸς τῶν πτεριστῶν χωρίων τῆς Θηβαϊκῆς χώρας εἰς Θηβας καὶ ὁ ἐκ τούτου διπλασιασμὸς τῆς πόλεως ἢ εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ γεγονός πρὸς τὴν εὑρεσιν τοῦ περιβόλου κατὰ τὸ 437, ἢ ὅτι τουλάχιστον ἡ εὑρεσις αὕτη ἦτο βῆμα σημαντικὸν πρὸς ἐσχεμμένην ἐνίσχυσιν τῆς πόλεως καὶ μεγεθύνσιν, ὅτι ἐπανελήθη ἡ κτίσις τῶν εὐρυτέρων τούτων τειχῶν μετὰ τὴν ἀνάκτισιν τῆς ανεξαρτησίας τῶν Θηβαίων τῷ 447/6 καὶ ὅτι ὁ Θεοπομπος ἔπειτα, μνημονεύων τὰ πράγματα καὶ οὐχὶ ορθῶς ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, μετέθεσεν αὐτὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀρχιδάμειον πολέμου. Πρὸβλ. καὶ Fimmen *Neue Jahrb.* 1912 511

201). Τὸ μέγεθος τοῦ κάτω περιβόλου καὶ ἡ ἔξω αὐτοῦ διάταξις τῶν νεκροταφείων (πρβλ. Judeich *Topogr. v. Athen* 116) τοῦ τέλους τοῦ ἑκτου αἰῶνος (ἂν καὶ περὶ τούτων δὲν ἔχομεν ἀκόμη, ὅσον πρέπει, ἀκριβῆ γνῶσιν)¹ δεικνύουσιν, ὅτι ὁ κάτω περιβόλος ἐκτίσθη κατὰ τὸν ἑκτον αἰῶνα λήγοντα. Ἦδη πρότερον ἀναφαίνεται ἡ αὐξανόμενη δύναμις τῶν Θηβῶν, ὅτε ὁ Κλεισθένης τῆς Σικυῶνος συνῆψε πιθανῶς πολιτικὰς μετ' αὐτῶν σχέσεις κατὰ τῶν Ἀργείων (πρβλ. Ἡρόδ. 5, 67), ὁ Κροῖσος ἐθεράπευσεν αὐτοὺς διὰ δώρων πρὸς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα (Ἡρόδ. 1, 52), ὁ δὲ Πεισίστρατος ἀπήλαυσε τῆς βοηθείας αὐτῶν (Ἡρόδ. 1, 61. Ἀριστοτ. *Ἀθην. πολ.* 15. Cauer ἐν Pauly-Wissowa RE ἀρθ. Boiotia σ. 643. πρβλ. Wells *Journ. of Hell. St.* 1905, 199). Ὅτι δὲ οἱ Θηβαῖοι ἐξηλθον εἰς τὰς Θεσπιάς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Θεσσαλῶν ἐπιδραμόντων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λατταμύου², δεικνύει μὲν τὸ θάρος καὶ τὴν δύναμιν αὐτῶν πρὸς προῦ-

¹ Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα εἶδεν ὁ Bohlan, πέραν τῶν ἀλωνίων τοῦ Πυρίου εὑρεθέντα *ἔξω τοῦ κάτω περιβόλου* πρὸς δυσμὰς (*Jahrbuch* 1888. 325 ἐξ. πρβλ. Fabricius ε. ἄ. 7), εἶνε κυρίως τοῦ τρόπου τῶν βοιωτικῶν κυλίκων, αἵτινες κατέρχονται μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος (Burrows καὶ Ure ἐν *Ann. of the Br. Sc.* 1907-1908 σ. 311 ἐξ. ἄνω σ. 263 1). Νεώτεροι τάφοι εὑρέθησαν περαιτέρω ἐν τοῖς ἀγροῖς εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν, ἀλλὰ τούτων μόνους τοὺς πωρίνους ἐπιτύμβιους λίθους, δεικνύοντας ἀρχιτεκτονικὸν ἀνάγλυπτον θριγκόν, ἔσωσα ἐκ τῶν τυμβωρύχων. Πρὸς ἀνατολὰς ἔξω τοῦ περιβόλου ἐγὼ μὲν εὔρον ἐν ἀποκέντρῳ τόπῳ ῥωμαϊκοὺς τάφους (*Αρχ. Ἐφημ.* 1910 σ. 246 ἐξ.). ὁ δὲ Παππαδάκης ἀνέσκαψε πλησίον ἐκεῖ πρὸς ΒΔ καὶ ἐν τῇ σχετικῶς μακρὰν χειμένη θέσει Χωροβοιδοῦδα πρὸς ΝΑ (ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα ὁδῷ) ἄλλους τάφους, ἐξικνουμένους μέχρι σχεδὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος. Τούτου δὲ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος εἶνε καὶ ἐπιτύμβιοι τινες λίθοι, οὓς εἶχον συλλέξει ἐγὼ πρότερον ἐν τῇ αὐτῇ θέσει.

Πρὸς Ν τῆς Καδμείας ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἡρακλείου, ἥτις κατὰ τὰν ἀνωτέρω ἔκειτο ἔξω τῶν τειχῶν, ὑπάρχουσι πολλοὶ τάφοι σέσυλημένοι, περὶ ὧν ἡ φήμη φέρει, ὅτι περιεῖχον καὶ κρατήρας ἐρυθρομόρφους μετὰ προσθέτου λευκοῦ χρώματος (πρβλ. καὶ Πaus. 9, 10, 1. Διοδ. 17, 14. 15, 52. Ἀριστοτ. *Πολιτικ.* 2, 9). Ἐνταῦθα εὑρέθη καὶ ὁ ἐπιτύμβιος λίθος πολυανδρίου IG, VII 2427. Ὑπὸ τὸ νῦν γυμναστήριον ἐν τῇ ἀποτόμῳ κλιτύϊ εὔρον ἐγὼ διὰ μικρᾶς σκαφῆς εἰς βάθος 3 μέτρων δύο διὰ κεράμων ἀποτελουμένους τάφους (ὄρα ἄνω σελ. 210 ἐξ.) — ἀμέσως ὑψηλότερον εὔρον λείψανα κλιθάνου κτιστοῦ διὰ μικρῶν τετραγώνων πύρων —. Κατὰ τὸν αὐτὸν χώρον ἐκαθάρισε σέσυλημένους τάφους ἐκατέρωθεν τοῦ χειμάρρου τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ Παππαδάκης (*Πρακτ.* 1911 σ. 110 ἐξ.). Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τάφων. Ἐξω τῆς Καδμείας ἀναφέρονται παρὰ τὰς πύλας αὐτῆς παλαιοὶ μυθικῶν χρόνων τάφοι· τούτων ἄλλοι μὲν κεῖνται ἔξω καὶ τοῦ κάτω περιβόλου (Πaus. 10, 11. 2 πρβλ. *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1910 σ. 209 ἐξ. *Πρακτικά* 1897, 94 ἐξ. 1910 σ. 152 ἐξ.) ἄλλοι δὲ ἐντὸς τοῦ κάτω περιβόλου (Πaus. 10, 16, 7. 17, 4. 18, 1-6. 25, 1. Πρβλ. Διοδ. 4, 65. Ἀντ. Λιβερ. 33). Εἰς τὰ Καστέλλια καὶ μέχρι τῆς κοίτης τῆς Κοίλης ὁδοῦ εὔρον ἐγὼ μυκηναϊκοὺς τάφους (ὄρα ἄνω σ. 111). Ἀξίον σημειώσεως εἶνε καὶ τόδε· ὅτι εἰς τὴν ἐλαφρὰν κλιτὴν τοῦ θεατροειδῶς ἀνοιγομένου χώρου, ἀριστερὰ τῆς λέξεως *Θέατρον* ἐπὶ τοῦ χάρτου, εὔρον κατεστραμμένον τάφον κεκαυμένον, ἐν ᾧ ἐσώζοντο ὀλίγα θραύσματα γεωμετρικῶν ἀγγείων· τοῦτο δεικνύει πιθανῶς, ὅτι ὁ χώρος οὗτος κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περιόδον ἦτο ἔξω τῶν τειχῶν, ἥτοι ὅτι ὁ κάτω περιβόλος δὲν εἶχε κτισθῇ ἀκόμη. Ὅτι δὲ οἱ τάφοι ἐγίνοντο ἔξω τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος κατὰ κανόνα (πρβλ. Blümmner *Gr. Privataltert.* σ. 378 ἐξ. πρόσθετος Ξενοφ. Ἑλλ. 6, 2, 20. Δημοσθ. 55, 13 Curtius *Gesam. Abhndl.* I, 74 ἐξ.) κυροῦται καὶ ὑπὸ τῶν ἐξαιρέσεων, περὶ ὧν ὄρα καὶ Wace and Dickins ἐν *Annual of the Br. Sc. Athens XIII* (1906-7) σ. 155 ἐξ.

² Τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην καὶ κατάκτησιν τῶν βορείων ἐλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν τάσσει ὁ M. Müller ε. ἄ. περὶ τὸ 580 π. Χ., καὶ ὁ Ed. Meyer *Gesch. d. Alt. II*, § 468 εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 7'

πάντησιν τοῦ κινδύνου, ἀλλ' ἴσως δεικνύει προσέτι καὶ ὅτι ἡ κάτω πόλις τῶν Θηβῶν ἦτο ἀκόμη ἀτείχιστος· ἐν ᾧ ἡ ἐχθρική τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διάθεσις μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν ἢ ολίγον πρὶ αὐτῆς (Ἡρόδ. 6, 108. Θουκ. 3, 55. Πaus. 9, 6, 1. Ed. Meyer ξ. ἀ. § 480) δεικνύει ἴσως, ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἐπιζητοῦντες μάλιστα τότε παντὶ τρόπῳ τὴν στερέωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν ἐπὶ τῶν βοιωτικῶν πόλεων. ἦσαν καὶ ἄλλως ἰσχυροί· δὲν ἦσαν δηλ. μόνον μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος ὀλιγαρχουμένη πόλις, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρῶς ὠχυρωμένη, ἀφ' οὗ νικήσαντες οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσβάλωσιν αὐτήν. Τότε ποτὲ θὰ εἶχον κτίσει τὸν κάτω περίβολον, ὥστε νὰ διεγείρωσι φόβον καὶ προκαλέσωσι μεριμνας καὶ προφυλάξεις εἰς τοὺς κυβερνῶντας τὰς δημοκρατουμένας Ἀθήνας. Πρὸ τούτου μόνη ἡ Καδμεία ἦτο περιτετειχισμένη, τῆς πόλεως ὅμως ἐκτεινομένης καὶ πέριξ αὐτῆς. Τὰ νέα τεῖχη τῆς κάτω πόλεως καὶ ἡ φιλοδοξία νὰ ἀρξῶσι τῆς Βοιωτίας, συνετέλεσαν ἴσως ὥστε οἱ Θηβαῖοι νὰ ἀκολουθήσωσι κατὰ τὰ Μηδικὰ πολιτικὴν ἀντίθετον τοῖς Ἀθηναίοις¹.

Τὰ νέα τεῖχη, ἐφ' ὅσον γινώσκομεν αὐτὰ ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ πρὸς Α καὶ τῶν πέραν τῆς Δίρκης πρὸς Δ λειψάνων αὐτῶν, ἅτινα ἀνέσκαψεν ἡ καὶ δι' ἀπλῆς ἀλλ' ἀναμφιβόλου παρατηρήσεως ἐγνώρισεν ὁ Καλόπαις (*Πρακτικά*

αἰῶνος π. Χ· ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλουτάρχου π. κακοηθ. Ἡρόδ. 33 συνάγεται, ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἦτο πολὺ παλαιότερον (-ἐναγχος-) τῶν Μηδικῶν· πρὸλ. Πλουτ. Καμῖλ. 19. Πaus. 9, 14, 2. Ὁ Κερησσός, εἰς δὲν κατέφυγον οἱ Θεσπιεῖς τότε, εἶνε οἰονεὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς ἐπὶ τοῦ πεδίου ἰδρυμένης πόλεως. Ἦτο δ' ἡ ἀκρόπολις αὕτη ἐπὶ τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ τὸ ΒΑ ἢ Α μέρος τοῦ νῦν χωρίου Ἐρημοκάστρου καλεῖται δ' ἡ ἐνταῦθα συνοικία τοῦ χωρίου κυρίως Ἐρημοκάστρον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄλλην, τὴν ταπεινότεραν, καλουμένην Μοῦλκι. Ἐχει δ' ὁ λόφος ἐκεῖνος τοῦ κυρίως Ἐρημοκάστρου (Κερησσοῦ) κατὰ τὰς ὁφρὺς ἀφανές νῦν τεῖχος λίθων καὶ πύργους ἐξ ὠμῶν πλίνθων· τοιοῦτον τι κατασκευάσμα κατέστρεψεν ἐν μέρει ἐσχάτως (1915) ὁ Χρ. Στάθης κατὰ τὴν Ν ὁφρὺν τοῦ λόφου, ὡς εἶδομεν μετὰ τοῦ συναδελφοῦ Παπαδάκη ἐνταῦθα «ἀνέφυγον» ἢ «ἀνεσκευάσαντο» οἱ Θεσπιεῖς. Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ ἀκρόπολις αὕτη συνεδέθη εἰς μετὰ τῆς κάτω πόλεως διὰ μακρῶν τειχῶν· διότι καὶ ἐγὼ πρὸ ἐτῶν πλείονων εἶδον ἐν αὐλακίῳ ὄρου ἀγροῦ τινος κατωφεροῦς ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν πεδιάδα κλιτύος λίθους τινάς ὡσεὶ κατιόντος τεύχους καὶ χωρικοὶ Θεσπιεῖς μοί εἶπον, ὅτι ἀνῶρυξαν τοιαῦτα τεῖχη. Ὅρα καὶ Ulrichs σ. 28. Fimmen Neue Jahrb. 1912. 529.

¹ Ὁ Πίνδαρος (Ἰσθμ. VI, 108) λέγων· «πίσω σφε Δίρκας ἀγνὸν ὕδωρ, τὸ βαθυῦζωνοι κόραι χρυσῶ-πέπλου Μναμοσύνας ἀνέτειλαν παρ' εὐτειχεῖσιν Κἀδμου πύλαις», ἴσως δηλοῖ, ὅτι τὰ τεῖχη τῆς κάτω πόλεως δὲν εἶχον κτισθῇ ἀκόμη, ὅτε αὐτὸς ἐγεννᾶτο (520 ἢ 518/7 π. Χ. πρὸλ. Wilamowitz Aristoi und Athen II 301 ἐξ.)· διότι μνημονεύει τῶν τειχῶν (πυλῶν) τῆς Καδμείας χωρὶς νὰ προσεχη πρὸς ἄλλα τεῖχη, δηλ. τὰ κάτω, ὡς εἰ ταῦτα μὴ ὑπῆρχον ἀκόμη. Θὰ ἐκτίσθησαν λοιπὸν μετὰ τὸ 518, ἐκτός ἂν ὁ Πίνδαρος ἀπλῶς καὶ γενικῶς ἀδιαφορεῖ πρὸς αὐτὰ ὡς μὴ ἔχοντα τὴν παλαιὰν καὶ ἱερὰν ἢ ἡρωϊκὴν καταγωγὴν τῶν τῆς Καδμείας, ὅτε ἡ ἐνδεικτικὴ δύναμις τῶν λόγων αὐτοῦ ἐλαττοῦται. Ἡ ὅλη δὲ ποίησις αὐτοῦ δεικνύει μεγάλῃν μὲν προσοχὴν καὶ θαυμασμόν πρὸς τὰ μυθικὰ τῆς Καδμείας τεῖχη, ἀδιαφορίαν δὲ πρὸς τὰ τῆς κάτω πόλεως, α ἐγνώρισαν οἱ μηδικοὶ χρόνοι. Ἀλλὰ περὶ τοῦ Πινδάρου ἐν γένει θὰ γίνῃ περαιτέρω ἴδιος λόγος.

1892, 41 ἐξ. ἄνω σ. 254, 260), εἶνε πανταχοῦ ὁμοιομόρφως¹ ἐκτισμένα ἐν μὲν τοῖς θεμελίοις καὶ μέχρι που πιθανῶς ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἐκ κροκαλοπαγῶν ἐντοπίων πλίνθων πανταχοῦ (πλ. 3 μ. Καλόπαις ε. ἄ. 2¹/₂ μ. Σωτηριάδης ε. ἄ. σ. 25, 27), τὰ δ' ὑπέργεια μέρη ἐξ ὧμων γηίνων πλίνθων, ὡς ἐτεκράτει καὶ κατὰ τὸν ἔκτον καὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα (πρβλ. Fabricius ε. ἄ. σ. 17 σημ. 24. *Judeich Topogr. v. Athen* 123 ἐξ.)². Ἐνιαχοῦ τὸ διὰ λίθων κτιστὸν μέρος ἦτο ὑψηλότερον τοῦ συνήθους, ὡς εἰς κρημνὸν τινα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς Πέραν ὅμως τῆς Δίρκης ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ λόφου ἢ νοτία πλευρᾶ εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν ἢ οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον θὰ εἶχε λιθολόγημα εἰς τὰ θεμέλια. ἐπειδὴ εἴτε μόνον ἐκ ἱρύσεως εἴτε καὶ ἐκ τέχνης ὁ βράχος ἐπὶ κορυφῆς τῆς κρημνώδους κλιτύος εἶνε τετμημένος ἔξω ὡς τοῖχος εἰς ἱκανὸν ὕψος, ὥστε τὸ πλίνθινον μέρος τοῦ τείχους, καὶ στεροῦμενον τεχνητῆς λιθίνης βάσεως, θὰ ἦτο ἀπρόσιτον εἰς τὸν πολέμιον³.

Τὸ τεῖχος ἐκαλύπτετο διὰ κεράμων, ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον καστανοῦν ἢ μέλαν που ἄλλοι δ' ἐρυθροπὸν χρῶμα (Fabricius ε. ἄ. 6 ἐξ.). Ἄν ἀληθεύῃ ἡ παρατήρησις (Priene 306), ὅτι οἱ πρὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων κέραμοι ἔφερον καστανοῦν χρῶμα, τότε οἱ ἐρυθρόχροοι ἐνταῦθα προέρχονται ἐξ ἐπισκευῶν νεωτέρων τῆς πρώτης ἰδρύσεως τοῦ τείχους⁴.

¹ Μικρὸν μόνον μέρος εἶδεν ὁ Καλόπαις ε. ἄ. 44 πολυγωνικὸν κατὰ τὴν ΝΑ ἄκρην· ἐγὼ δὲν εἶδον αὐτό, καταστραφέν τῷ 1898 (Σωτηριάδης ε. ἄ. σ. 27)· ἄλλως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραβάλλωμεν τὸ ἔργον πρὸς τὰ Πεισιστράτεια πολυγωνικά τεῖχη τῆς Ἑλευσίνης, τὸ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν ἐν Δελφοῖς, τὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Ἀμφίσσης, τῶν Ἀδῶν τῆς Φωκίδος, τοῦ «Ἀσκληπείου» τῶν Ἀθηνῶν, τὸ τῆς Δρύτσας ἐν Βοιωτίᾳ κ. α. Ἐπειδὴ ὑπάρχουσι καὶ νεώτερα ἀσφαλῶς πολυγωνικά τεῖχη (Κεραμεικὸς Ἀθηνῶν, Κονῶνειον τεῖχος) — πρβλ. Κεραμοπούλλου *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* σ. 92 — δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς ἐξαγωγήν ἀσφαλοῦς πορίσματος ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ τρόπου τοῦ μέρους τούτου τῶν θηβαϊκῶν τειχῶν, ἃν ορθῶς εἶδε καὶ ἐνόησεν ὁ Καλόπαις, ἀρκούμενοι νὰ εἴπωμεν, ὅτι συμβιβάζεται πρὸς τοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀνάγομεν τὴν ἰδρύσιν τοῦ μεγάλου θηβαϊκοῦ περιβόλου.

² Ἄν αἱ Θηβαὶ εἶχον τεῖχη ευρέα πρὸ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τρόπος δὲν θὰ ἦτο ἐφεύρεσις τῆς βραχύδους πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ μαλλον τῶν Θηβῶν, ἔνθα πάντοτε σπανίζει τὸ λίθινον ὑλικόν. Ἀλλὰ βεβαίως τοῦτο δὲν ἀποκλείει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἐγένετο πρότερον χρήσις πλίνθων ὧμων ἐν τῇ τειχοδομίᾳ. Ἡ χρήσις δ' ἐν γένει ὧμων πλίνθων ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν Θήβαις κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους εἶνε ἤδη γνωστὴ ἐξ ἀνασκαφῶν.

³ Πᾶσαν τὴν Πέραν τῆς Δίρκης εὐρυναι τοῦ τείχους πιστεύει ὁ Σωτηριάδης ε. ἄ. σ. 19, 29 ἐξ., ὡς γενομένην τῷ 458,7 π. Χ. Ἄν τοῦτο ἡγήθευε, τὸ κατὰ τὴν Δίρκην μέρος τῆς πόλεως, ἐνθα ἐγεννήθη ὁ Πίνδαρος καὶ ἦσαν οὐ μόνον πολλὰ ἱερὰ παλαιὰ ἀλλὰ καὶ ἡ ἕτερα τῶν ἀγορῶν τῶν Θηβῶν, ἣν γινώσκει οὐ μόνον ὁ Πισσανίας (Ἀγοραῖος Ζεὺς) ἀλλὰ καὶ ὁ Σοφοκλῆς Ἰσως (Παυσ. 9, 25, 1-5. Σοφ. *Οἰδ.* Τ. 20· περαιτέρω ἐκτενῶς περὶ τούτων), θὰ ἔμενον ἔξω τῶν τειχῶν, δ' ἀπίθανον.

⁴ Οἱ κέραμοι, οὓς εἶδεν ὁ Fabricius (ε. ἄ. 8 ἐξ.) ἐπὶ τῆς Ἰσμηνίου λοφοσειρᾶς εἶνε ἐκ στεγῶν οἰκιῶν, ὧν λείψανα πιθανὰ εὐρίσκονται σποράδην περὶ τὰ Καστέλλια καὶ νοτίως αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν Πολυγύραν· ἐνταῦθα μάλιστα εὐρέθησαν καὶ ψηφιδωτὰ δάπεδα (οἰκία Γιαταγάνα).

7. ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ ΤΑ ΤΕΙΧΗ

Περί τῆς Καδμείας καὶ τῶν πρώτων τειχῶν αὐτῆς, ἀναγομένων εἰς χρόνους μυθικούς, ἔχομεν ἀσαφεῖς τινὰς καὶ πῶς ἀντιφατικὰς εἰδήσεις, αἱ θὰ πειραθῶμεν νὰ διαλευκάνωμεν καὶ συμβιβάσωμεν¹. Ὁ Πausanias (10, 5, 2) λέγει, ὅτι ὁ Κάδμος (πρὸβλ. ἄνω σελ. σ. 62 ἐξ. *Annual XVIII*, 189 ἐξ. *Dreier Homer* 103), ἐλθὼν μετὰ Φοινικικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν χώραν τῶν ἔπειτα Θηβῶν, κατεχομένων τότε ὑπὸ τῶν Ὑάντων καὶ τῶν Ἀόνων διαδεξαμένων τοὺς Ἑκτηνας², τοὺς μὲν Ὑαντας νικήσας ἐξέβαλε, τοὺς δ' Ἀονας, γενομένους ἰκέτας, καταμεῖναι καὶ ἀναμειθῆναι τοῖς Φοίνιξιν εἶασε. Τοῖς μὲν οὖν Ἀοσι *κατὰ κώμας* (πρὸβλ. *Θουκ.* I, 5 καὶ 10) ἔτι ἦσαν αἱ οἰκήσεις· Κάδμος δὲ τὴν *πόλιν τὴν καλουμένην ἐτι καὶ ἐς ἡμᾶς Καδμείαν ὤκισεν* (Στράβ. 9, 401. *Jacoby Das marm. Parium* σ. 4 στ. 12). Αὐξηθείσης δὲ ὕστερον τῆς πόλεως (Στράβ. 9, 412), οὕτω τὴν Καδμείαν ἀκρόπολιν συνέβη τῶν κάτω γενέσθαι Θηβῶν. Παρακολουθοῦντες τοὺς μύθους, βλέπομεν, ὅτι τὸν Κάδμον διεδέχθη ὁ υἱὸς Πολύδωρος, τοῦτον ὁ Λαόδακος καὶ τοῦτον ὁ ἀνήλικος υἱὸς Λάιος³ (*Wilamowitz Hermes* 1899, 77 ἐξ.). Τοῦτον δὲ (Πaus. 10, 5, 6) Ἀλκον ἐπιτροπεύοντος... κατίσιν Ἀμφίων καὶ Ζῆθος (ἐκ τῆς Εὐτρήσεως — Στράβ. 411 —⁴ ἥτις εἶνε προομηρικὴ πόλις καὶ περιβάλλεται πολυγωνικοῖς τείχεσι *Ulrichs Reis. u. Forsch.* II, 102 πρὸβλ. Ἀθῆν. 2, 27) δύναμιν ἀγείραντες... Ἀλκον δὲ... κρατοῦσιν. Ὡς δὲ ἐβασίλευσαν, τὴν πόλιν τὴν κάτω προσόκισαν τῇ Καδμείᾳ καὶ Θήβας ὄνομα ἔθεντο κατὰ συγγένειαν τὴν Θήβης. Μαρτυρεῖ δέ μοι τῷ λόγῳ καὶ Ὅμηρος ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ (λ 260 ἐξ. πρὸβλ. *Stark Niobe* 376 ἐξ.):

οἱ (Ζῆθος καὶ Ἀμφίων) πρώτοι Θηβῆς ἔδος ἐκτίσαν ἐπταπύλοιο
 πυργώσαν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπυργωτόν γ' εἶδοναντο
 ναιέμεν ευρυχωρον Θήβην, κρατερῶ περ εόντε.

Ὅτι δὲ Ἀμφίων ἦδε καὶ τὸ τεῖχος ἐξειογάζετο πρὸς τὴν λύραν, οὐδένα ἐποιήσατο λόγον ἐν τοῖς ἔλεσι⁵ κλ.

¹ Πρὸβλ. *Gomme Journ. Hell. St.* 1913 σ. 64 ἐξ. ἄνω σ. 63 σημ. ἐνθα ἀντι-νεωτέρων γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων· διορθωτέον «λογογράφων».

² Πῶς ἦτο δῆθεν ἡ χώρα πρὶν κατοικηθῇ ὅλως, ὅρα Ὑμν. Ὅμηρ. εἰς Ἀπόλ. πυθ. 47 ἐξ., περὶ δὲ τῶν πρώτων κατοίκων αὐτῆς ὅρα *Fimmen Neue Jahrb.* 1912, 531 ἐξ., 539 ἐξ. *Cauer ἐν Pauly-Wissowa RE* λ. *Boiotia* 640 ἐξ. *Kattenwieser Indogerman. Forsch.* 1911 σ. 1 ἐξ. Περὶ τῶν Ἑκτηνων καὶ *Ehrlich Rhein. Mus.* 63 (1908) σ. 636 ἐξ.

³ Ὁ *Bitrem* (Göttl. *Zwillinge* 43) παρερμηνεύει τὸ χωρίον τοῦτο. Ἀνάλογος παρερμηνεία (*Pauly-Wissowa RE* λ. *Heros* 1134) μετέθεσεν ἐκ τῆς ἀγορᾶς τῶν Μεταποντίνων εἰς Δελφοὺς τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀριστέα (*Herod.* 4, 15).

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Πausανίου ὁ Κάδμος δὲν εὗρεν ἰσχυρόν τι πόλισμα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν γεωργῶν Ἀδωνων, οἰκούντων κατὰ κώμας. **᾽Ωκισε** δ' αὐτὸς τὴν Καδμείαν, ἣν φαντάζεται ἐκτεινομένην τότε ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τῆς ἱστορικῆς Καδμείας ἥτοι τῆς σημερινῆς πόλεως, πιθανῶς δὲ καὶ ὀχυρὰν ἥτοι περιτετειχισμένην¹, ἀφ' οὗ δέχεται, ὅτι **ὑστερον** ἀπέβη αὕτη ἀκρόπολις, ὅτε προσετέθη ἡ κάτω πόλις, ἣν τότε ὁ Ζήθος καὶ ὁ Ἀμφίων **προσώκισαν** τῇ Καδμείᾳ καὶ ὠνόμασαν Θηβας². Ὅτι δὲ ἡ λέξις **προσώκισαν** δηλοῖ τὴν οἰκοδομίαν τῶν τειχῶν, φαίνεται ἐκ τῶν ἐπομένων λόγων τοῦ Ὀμήρου καὶ αὐτοῦ τοῦ Πausανίου, αἰνιττομένου τὸν μῦθον (πρὸβλ. Πaus. 9, 17, 7), ὅτι πρὸς τὴν τῆς λύρας τοῦ Ἀμφίωνος ἀρμονίαν ἐκινούντο καὶ ἐκτίζοντο οἱ λίθοι³. Ὁ μῦθος δ' οὗτος προϋποθέτει λίθινα (Εὐρ. **Φοιν.** 115), μεθ' **ἀρμονικῶς** συνεκτισμένων λίθων, οὐχὶ δὲ πλίνθινα τείχη. Θέλω δὲ νὰ προσθέσω, ὅτι ὄχι μόνον ἡ τελειότης τῶν ἀρμῶν ἦτο αἰτία τοῦ μύθου (Ἀριστοφ. γραμματικ. **υπόθ.** **Φοιν.** **Ευριπ.**) ἀλλὰ καὶ οἱ λίθοι πρέπει νὰ ἦσαν ασυνήθους μεγέθους, ἵνα καταφυγῇ ἡ φαντασία εἰς τὸ θαυματουργήμα τῆς παραδόξου μετακινήσεως αὐτῶν⁴. Ἐνισχύεται δ' ἡ γνώμη αὕτη καὶ ἐκ τοῦ εἶδους τῶν τειχῶν τῆς Εὐτρήσεως, ἀφ' ἧς δέχεται ὁ μῦθος ὀρμηθέντας τοὺς Θηβαίους λισκούρους (πρὸβλ. Στέφ. Βυζ. λ. Εὐτρησις). Ἀλλ' οὔτε λίθινα καὶ ὀλοκληρίαν εἶνε τὰ τείχη τῆς κάτω πόλεως, οὔτε ἡ λιθίνη βᾶσις αὐτῶν (Καλόπαις ἔ. ἀ. Fabricius 5 ἐξ.) δικαιολογεῖ τὸν μῦθον, οὐδ' ἄλλος τις τοιοῦτος περίβολος τῆς κάτω πόλεως μικρότερος τοῦ περιγραφέντος ἤδη μεγάλου περιβόλου ἐπιστοιθῇ παρὰ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην τοῦ Ulrichs, τοῦ Wilamowitz (ἔ. ἀ. 198 ἐξ.), τοῦ Σωτηριάδου (ἔ. ἀ. 17 σημ. 2) καὶ τοῦ Robert (ἔ. ἀ. 176). Παραμένει λοιπὸν ὡς μόνον σύμφωνον πρὸς τὸν μῦθον τείχος τὸ λείψανον, ὃ εἶδεν ὁ Leake παρὰ τὸν βόρειον φραγκικὸν πύργον τῆς Καδμείας, χαρακτηρίζει δὲ αὐτὸ ὡς τιρύνθιον πλίνθευμα (πρὸβλ. **Ἀρχ. Ἐφ.** 1907, σ. 205 ἐξ. καὶ ἄνω σ. 272) καὶ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέν κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Καδμείας. Ὁ μῦθος λοιπὸν

¹ Φέρεται δὲ ὁ Κάδμος εὐρετής τῆς λατομίας Πλίν. **Η.** π. 7, 194 καὶ τοῦ χαλκοῦ κομιστῆς Ὑγίν. π. 274. Τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ δηλοῖ τὸν **κόσμον** ὡς τὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ δηλοῖ οὐ μόνον μουσικὴν ἀρμονίαν ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρμογὰς τῶν λίθων (Wilamowitz **Isyllos** 187, ἄνω σ. 5). Ἡ σημασία δὲ τῶν εὐ ἀραγμάτων τειχῶν ἐν Βοιωτίᾳ δηλοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀρι-ἀρτου.

² Ἐν τῇ λέξει **προσώκισαν** ἴσως λανθάνει υπαινιγμὸς τις τῆς ἐνώσεως τῶν τειχῶν τῆς πόλεως μετὰ τῶν τῆς Καδμείας. Ἄν ὁ Πausanias ἠγνῶει τὴν ἐνωσιν ταύτην, ἴσως θὰ ἔλεγε **περιώκισαν**.

³ Εὐριπ. **Ἀντιόπ.** ἀπ. 4, 47 Ἀπολλ. **Ῥόδ.** 1, 741, 755 σχ. **Anthol. Gr.** ἐκδ. Holtze III 359. Σχ. Εὐριπ. **Φοιν.** 287 πρὸβλ. καὶ **Fragm. Hist. Gr.** I, σ. 95, IV, 545 Παλαίφ. 305. Σχ. **Λυκόφρ.** 436, 602, 120. **Goussier** ἔ. ἀ. 243. **E. Curtius** **Gesamm. Abhandl.** I, 89.

⁴ Πρὸβλ. καὶ Ἀριστοφ. **Ὀρν.** 1246 ἐξ., ἐνθα τὰ μέλαθρα τοῦ **Διὸς** λέγονται **δόμοι Ἀμφίωνος** κατὰ παρωδίαν τῆς Αἰσχ. **Νιδβης** (Σχ.) ἢ Σοφ. **Ἀντιγ.** 1155, ὅρα καὶ Εὐρ. **Φοίν.** 606 θεῶν τῶν λευκοπώλων δώματα Πρὸβλ. **Unger** **Kl. Schriften** IV, 498.

ἀφορᾷ εἰς τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο τεῖχος τῆς Καδμείας. Ὡστε, ἐν ᾧ, ἀπλῶς ἐρμηνεύοντες τοὺς λόγους τοῦ Παυσανίου, θὰ ἐδεχόμεθα

1) ὁλόκληρον τὴν Καδμείαν, τὴν σημερινὴν πόλιν, κτισθεῖσαν καὶ περιτειχισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κάδμου, 2) ἔκτισιν τινὰ τῆς κάτω πόλεως περιτειχισθεῖσαν («προσοικισθεῖσαν») ὑπὸ τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος, ἔχουσιν δὲ ὡς ἀκρόπολιν τὴν Καδμείαν. 3) τὸν ὅλον κάτω περίβολον,

παραβάλλοντες ὁμῶς τὰ πράγματα καταλήγομεν εἰς ἄλλην ἐκδοχὴν κατὰ τοὺς ἑξῆς συλλογισμούς:

Ἡ Καδμεία ὁλόκληρος εἶνε πολὺ μεγάλη ἢ ὥστε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ πρῶτος κτίσας περιτείχισεν αὐτὴν ὁλόκληρον. Τὸ παράδειγμα ἄλλων τε ἀρχαίων ἀκροπόλεων καὶ τῆς Τίρυνθος (δρα τὸν συνοπτικὸν ὁδηγὸν τοῦ Kago, Führer durch die Ruinen von Tiryns 1915 σ. 7 ἐξ.), πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ Παλαιοκάστρου (Κουλα) τῆς Κωπαίδος, δεικνύει, ὅτι ἐκ μικρῶν ὁρμῶνται οἱ πρῶτοι ὄχυροὶ συνοικισμοί. Ὁ χρησμός, ὃν ἔλαβεν ὁ Κάδμος ἐν Δελφοῖς (Σχολ. Εὐρ. Φοιν. 638) ἐκέλευεν αὐτὸν «ῥχθῶ ἐπ' ἀκροτάτῳ κτίζειν πόλιν εὐρυάγυιαν» (πρβλ. *Fragm. Hist. gr. I*, 46 (Ἑλλάνικος), Πaus. 9, 12, 1 ἐξ. Ἀπολλόδ. 3, 4, 1 «ὁ δὲ θεὸς (ὁ Πύθιος Ἀπόλλων) εἶπε, περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν, χρῆσθαι δὲ ὁδηγῷ βοῖ καὶ πόλιν κτίζειν, ἔνθα ἂν αὐτὴ πέσῃ καμουῖσα»· πρβλ. καὶ R. Kohler *Leipz. Stud.* 1898, 217).

Εἰς τὰς μαρτυρίας ταύτας οὐδαμῶς γίνεται λόγος περὶ τειχῶν τῆς Καδμείας, ἀλλὰ μόνον περὶ πόλεως διαφερούσης τῶν κωμῶν τῶν Ἀόνων (πρβλ. Θουκ. 1, 10, 2) κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διαρρύθμισιν (εὐρυάγυιαν). Τὸ ἔργον τοῦ Κάδμου προσωμοίαζεν οὕτω πρὸς τὰ συνοικία τοῦ Θησεῦς (Θουκ. 2, 15 Πλουτ. *Θησ.* 24). Οἱ δ' ἄνω παρατεθέντες στίχοι τῆς Ὀδυσσεΐας (λ. 260 ἐξ.) λέγοντες, ὅτι ὁ Ζήθος καὶ ὁ Ἀμφίων «*πρῶται* Θήβης ἕδος ἔκτισαν ἐπταπύλοιο» ἦτοι πρῶτοι ἔκτισαν τὸ ἐπτάπυλον τεῖχος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν (πρβλ. Πινδ. παι. 9, 33 «Ζεάθου πόλις» ἀλλὰ καὶ Σχ. Ὀδ. λ. 288) ἢ αἰνίττονται, ὅτι πρὸ τούτων τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον ἄλλα². Ἄν δ' ὁ Παυσανίας δὲν φαίνεται συμφωνῶν τελείως πρὸς ταῦτα, τοῦτο προέρχεται ἐκ πεπλανημένης κρίσεως, εἰς

¹ Ὁ Ὅμηρος τὴν μὲν πόλιν καλεῖ *Θήβην* (Δ 378, 406. T 99) ἢ *Θήβας* (E 804. Z 223. Ψ 679. λ. 264. ο 247. B 506) τοὺς δὲ κατοίκους *Καδμείωνας* ἢ *Καδμείους* (Δ 385 ἐξ. E 804. Ψ 679. λ. 276 πρβλ. Θουκ. 1, 12. Ἡσιόδ. *Erg.* 162. Friedländer *Heraclides* σ. 6, 60. Gomme J. *Hell. St.* 1913, 54), σπανίως δὲ *Θηβαίους* (κ 492). Τὰ τείχη τῶν Θηβῶν ἢ τῆς Θήβης ἀναφέρει καὶ ἐν Δ 378, 406 (Θήβης ἐδος ἐπταπύλοιο, τεῖχος Ἀργεῖον), T 99 πρβλ. B 506. Ὁ Ἡσιόδος γινώσκει ἐπίσης «ἐπτάπυλον Θήβην». *Ἀσπ.* 49, 80. 105 πρβλ. 272. *Θεογον.* 975. *Erg.* 162. Πρβλ. Pitsch, *Neue Jahrb.* 1912, 534.

² Πρβλ. Robert *Pausanias* κλ. 172, 3. Φίλοστρ. *εἰκ.* 1, 10. Σχόλ. Εὐρ. *Φοιν.* 114. Σεμιτέλον ἐν ἐκδ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 102 καὶ Βερναδάκη ἐν Εὐριπ. *Φοιν.* 693, 114· ἀντιθέτως Εὐριπ. *Ἡρακλ. M.* 29 ἐξ. κατ' ἀναχρονισμόν τινα πιθανῶς πρβλ. Βάκχ. 170 ἐξ. καὶ σχόλ. Ὀδ. λ. 260 καὶ Ἀριστοφ. γραμματικ. ὑπόθ. *Φοιν.* Εὐρ.

ἣν περιτίπτει ενίοτε ὁ Περιηγητής, οσάκις ἂν θέλῃ νὰ ἐξέλθῃ τῶν κυρίως περιγραφικῶν αὐτοῦ καθηκόντων.

Ὡστε καταλήγομεν δεχόμενοι, ὅτι ὁ Κάδμος ἔκτισε πόλιν τινὰ ἀξιόλογον διὰ τοὺς τότε χρόνους καὶ διὰ τὴν φαντασίαν τῶν ποιητῶν, ὅχι ὁμῶς καὶ διὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θουκυδίδου (πρβλ. Wilamowitz ἔ. ἄ. 197). Τείχη δὲν ἔκτισεν, εἰ μὴ κατεσκεύασεν (πρβλ. Εὐρ. *Βάκχ.* 170 ἐξ.) ἰσχυροτέρους τοῦ συνήθους τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνακτόρου, ὅπερ ἦτο ἡ κυρίως Καδμεία (τὸ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Βοιωτικοῦ Ποσειδῶνος κρήδεμνον τῆς πόλεως Ἡσίοδ. *Ἀσπ.* 105, τὰ ἄκρα πέργαμα τῆς πόλεως Εὐριπ. *Φοιν.* 1174 1098 Στράβ. 401), τῶν πολιτῶν περιοικούντων ἢ διεσπαρμένων καὶ εἰς τὰ ἀγροτικά αὐτῶν ἐπαύλια¹. ἀφ' οὗ τοιαύτη τις κατάστασις διετηρεῖτο καὶ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον περὶ τὰς μὴ μάλιστα γεωργικὰς Ἀθήνας. Τὴν πόλιν ταύτην κυριεύουσιν ὁ Ζήθος καὶ ὁ Ἀμφίων οὐχὶ διὰ πολιορκίας τινός, ἀλλ' ἀπλῶς «κρατήσαντες μάχῃ τοῦ Λύκου». Τότε δὲ ἔκτισαν *περι τὴν ὁλὴν Καδμείαν* (ὕψος ὑπὲρ τὴν θάλασσαν 205 μ.) τὸ ἐπτάπυλον τεῖχος, σχηματίσαντες οὕτω τὴν πόλιν, τὴν «Ζεάθου πόλιν», ἣν μετωνόμασαν Θήβην ἢ Θήβας (=λόφος κατὰ Οὐάργωνα RR III, 1, 2² ἀγνώστου σημασίας τὸ ὄνομα κατὰ Fick *Vorgr. Ortsn.* 78) καὶ ἦν γινώσκει ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν Ὀμολογῶντων πυλῶν τῶν τειχῶν τούτων συνάγει ὁ Wilamowitz *Aisch. Interpret.* 104, ὅτι ἐκτίσθησαν ταῦτα οὐχὶ πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος π. Χ., ἐπεὶ τὸ ὄνομα προϋποθέτει κοινὴν τοῖς Βοιωτοῖς καὶ τοῖς Θεσσαλοῖς λατρείαν, κομισθεῖσαν ἐκ Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν κατελθόντων ἐκ τοῦ Βοῖου ὄρους (Kretschmer *Einl.* 252, 422) Βοιωτῶν³. ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο κατὰ τὸν μῦθον ἐδόθη εἰς προϋπαρχούσας ἤδη πύλας.

Ὁ κατοικῶν τὴν πόλιν ἐκείνην λαὸς ἐκαλεῖτο *Καδμεῖοι* ἢ *Καδμείωνες*, οἵτινες σὺν τῷ χρόνῳ, αὐξανομένης τῆς πόλεως ἔξω τῶν τειχῶν (ὄρα σ. 302), προσλαμβάνουσι τὸ ὄνομα *Θηβαῖοι*. Τὸ ὄνομα τῆς Καδμείας ὁμῶς, συνδεδεμένον μάλιστα ὃν πρὸς θρησκευτικὰς παραδόσεις σπουδαίας, δὲν ἐξετοπίσθη, ἀλλ' ὅσον ἢ περίξ πόλις ἠϋξάνετο, τόσον ἐνετοπιζέτο εἰς τὸν ὄχυρόν λόφον ὡς ἀκρόπολιν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς λοιπῆς πόλεως Θήβης. Εἶνε δὲ δευτερεῦον ἐνταῦθα ζήτημα, ἂν αὕτη ἡ κάτω πόλις ἐκαλεῖτο ποτε καὶ Ὑποθήβαι (Ὅμ. Ὀδ. λ 260 πρβλ. Niese *Homer. Schifftscatal.* 30-ἐξ.), ὡς ἐδέχθη ὁ Wilamowitz

¹ Ὁ Λύκος (Πινδα. 9, 16, 7) καὶ ὁ Ἀμφιτρύων (Παυσ. 9, 11, 1 πρβλ. Ἀντ. Λιβερ. 32. 29. Πινδ. Σχολ. *Πυθ.* 9, 140. *Ἰσθμ.* 4. 104 πρβλ. *Νέμ.* 1, 90. 4, 31. *Ἰσθμ.* 1, 76) κατὰ τὸν ἔξω τοῦ λόφου καὶ τῆς δλης ἔπειτα Καδμείας.

² Πρβλ. καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Λαβδάκου (λάβδα χωλόν) μὴ παλαιότεραν τοῦ Ζ' αἰῶνος π. Χ. κατὰ τὸν Wilamowitz αὐτόθι σ. 92, 105 ἐξ. Gruppe 504, 1.

(Hermes 1891, 237 πρβλ. Aischyl. Interpr. 106) διὰ τὸ νότιον μέρος. ἐγὼ δὲ γενικῶς διὰ τὴν κάτω ὀμηρικὴν πόλιν ('Εφημ. Ἀρχ. 1909 σ. 110, 1910 σ. 211). Τὸ ζήτημα τοῦτο ἡμφεσθητεῖτο καὶ ἐπὶ τοῦ Στράβωνος (Γ. 412 πρβλ. καὶ Stark Niobe 368).

Τῶν παλαιῶν τούτων τειχῶν τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος ἐφαίνεται ἄλλοτε λείψανον κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς Καδμείας παρὰ τὸν φραγκικὸν πύργον τὸν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μουσείου νῦν περιεχόμενον· τὸ λείψανον τοῦτο, οὗ ἐμνημονεύσαμεν ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦδε (σ. 272), ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ Leake (Travels in the north. Gr. II 226): «Τὸ μόνον ἀναμφίβολον λείψανον τοῦ τείχους τῶν ἐλληνικῶν Θηβῶν, ὃ ἀνεκάλυψα, σχηματίζει **το ταπεινότατον μέρος του Β (φραγκικοῦ) πύργου**, just above the plain. Διακρίνονται περὶ τὰς τριάκοντα γιάρδας τοῦ ἀρχαίου τούτου ἔργου, τρεῖς δὲ ἢ τέσσαρες δόμοι εἶνε ὁρατοί, ἃν πρέπει νὰ λέγῃ τις περὶ δόμων, ὅταν πρόκειται περὶ τείχους, ὅπερ, ὡς τὰ τῆς Τίρυνθος, σχηματίζεται ὑπὸ ἀδρότητα εἰργασμένων ὀγκολίθων, ἡρμοσμένων ἀρχικῶς διὰ παρεμβολῆς εἰς τὰ μεταξὺ κενὰ μικροτερων λίθων ἀποπεσόντων νῦν. Τὸ τεῖχος τοῦτο δὲν εἶνε εὐθύ, ἀλλὰ σχηματίζει καμπύλην. Ὁ τρόπος τῆς κτίσεως, ἡ καμπυλότης (διαμέτρου 19 ποδῶν Dodwell ἔ. ἄ. 264), προ πάντων ὅμως τὸ πάχος αὐτοῦ, ὑπερβαίνει τοὺς 28 πόδας, δεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ τεῖχος θὰ ἡμιλλᾷτο πρὸς τὸ τῶν Μυκηνῶν ἢ πρὸς τὸ «Τιρύνθιον πλίνθευμα» πρὸς ὃ εἶνε μάλιστα ὁμοιον». Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημ. 1907 σ. 205 ἐξ. εἶπον, ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο κατεκαλύφθη νῦν ὑπὸ χωμάτων (πρβλ. καὶ Ἐφημ. Ἀρχ. 1909 σ. 111 σημ. 2), ἀφ' οὗ πρότερον ἔπαθε βλάβην· ἀληθῶς φαίνεται, ὅτι κατέπεσε μέρος αὐτοῦ, κατὰκεινται δὲ ὁρατοὶ καὶ νῦν εἰς τοὺς πόδας τῶν συνεχιζομένων καὶ τώρα προσχώσεων λίθοι τινὲς μεγάλοι (οἱ ἐν τῷ Μουσείῳ δύο ἀγνοῶ ὑπὸ τίνος καὶ πότε ἀνεβιδάσθησαν ἐκεῖ Ἐφημ. Ἀρχ. 1907 ἔ. ἄ.), οὓς ἐσφαλμένως καὶ πλανηθεῖς ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἀποκειμένων ὤρισα ὡς ἐντεχνότερον εἰργασμένους ἢ τὸ κυκλώπειον Τιρύνθιον πλίνθευμα. Ἐξακολουθῶ δὲ (καίπερ γινώσκων ὅτι τῆς Τίρυνθος τὰ τεῖχη ἐγείρονται πολλαχοῦ ἐπὶ τῆς πεδιάδος, ἔχων δ' ὅμως ὑπ' ὄψιν τὰς ἐν Θήβαις τοπικὰς σχέσεις), νὰ ἀμφιβάλλω, ἂν ἀληθῶς τὸ τεῖχος τοῦτο, ὃν ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει, ἦτο μέρος τοῦ καθαρώς ἐρύματος τῆς πόλεως, ἢ μᾶλλον ἀνάλημμα τῶν χωμάτων καὶ προστασία ἀναβάθρας τινὸς εἰς τὰς Βορραίας πύλας¹.

¹ Πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν Θήβαις εἰπὸν μοι, ὅτι ἐνθυμοῦνται τὸν χρόνον, καθ' ὃν κατερχόμενοι τὴν ὁδὸν Πινδάρου ἀνατολικῶς τοῦ φραγκικοῦ πύργου ἐνταῦθα, προσετρίβοντο εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦτου, ἵνα κατέλθωσι τῆς Καδμείας· τόσον ἐγγὺς τοῦ πύργου ἦτο ὁ κρημνός. Τώρα μεταξὺ τοῦ πύργου καὶ τοῦ κρημνοῦ εἶνε αὐλὴ τοῦ Μουσείου· ἡ οἰκία τοῦ ἐφόρου καὶ εὐρεία ὁδός· πάντα ἐπὶ τῆς νέας προσχώσεως.

Ὅμοιον πιθανῶς πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Leake περιγραφόμενον λείψανον τοῦ τείχους τούτου εὐρέθη ὑπὸ λιθολογοῦντος Θηβαίου τυχαίως κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς Καδμείας ἐν τῇ συνοικίᾳ Γούρνα ὑπὸ τὴν οἰκίαν Φουρκιώτη ἐν τῷ ἀγρῷ τοῦ Κοντιοῦ, ἀλλ' ἦτο ἤδη ἱκανῶς κατεστραμμένον, ὅτε ὁ διάδοχος συνάδελφος μου Παππαδάκης παρενέβη καὶ ἐπέσχε τὴν καταστροφὴν. Οἱ λίθοι ἐνταῦθα δὲν εἶνε πολὺ μεγάλοι, ἀλλὰ συμβαίνει οὕτω, ἵσως ἐπειδὴ τὸ εὐσεθὲν τμήμα εἶνε θεμέλιον. Φαίνεται δέ, ὅτι ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν πρόσωπον ἐκάλυπτον καρδίαν ἐκ λατύπης καὶ χωμάτων. Ἐγὼ ἐρευνήσας διὰ μικρᾶς σκαφῆς εἶδον τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον καὶ μέρος τῆς λατύπης, τὰ δὲ ἔξω χώματα εὗρον περιλαμβάνοντα μέγιστον πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων μυκηναϊκῶν καὶ μόνων μυκηναϊκῶν. Ἐρευνήσας δὲ καὶ περαιτέρω 100 μ. περίπου πρὸς Ν εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, οὗσαν γραμμὴν καὶ τοῦ τείχους τῆς Καδμείας, ὅπερ ἐνταῦθα εἶνε μεσαιωνικὸν ἐπάνω, ἰσοδομικὸν δὲ κατωτέρω (βαθύτερον δὲν ἔσκαψα, διότι πᾶσαι αὗται αἱ ἔρευναι ἐγένοντο τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1913 ἐκτελεσθεισῶν ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφῶν καὶ ἐργασιῶν ἐν Θήβαις), διεπίστωσα, ὅτι, ἐντὸς μὲν τῆς γραμμῆς ταύτης τοῦ τείχους ἀμέσως, τὰ χώματα ἔχουσιν ἀνακινήθη πολλάκις καὶ περιλαμβάνουσι ἀναμειξ θραύσματα παντοίων ἀγγείων, τῶν πλείστων νεωτέρων, ἤτοι βυζαντιακῶν καὶ νεωτάτων. Ὅλος τοῦναντίον ἀμέσως ἔξω τοῦ τείχους, ἢ ἀπὸ ἀποστάσεως 0.20 μ. περίπου, τὰ χώματα εἶνε **ἐντελῶς ἀδιατάρακτα μυκηναϊκά** μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας. Ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χώμασι φθίνονται νυν αἱ ἄκανθαι καὶ αἱ ἄλλαι ἄγριαι βοτάναι. Τὰ χώματα εἶνε μέλανα καὶ καθαρὰ ἀπὸ λίθων ὥσπερ ἐκ διαλελυμένων ὠμῶν πλίνθων προερχόμενα. Γραμμαὶ τινες τοίχων ταπεινῶν εἶνε διὰ μειζόνων ἀκατεργαστῶν λίθων ἐκτισμένοι ὥς οἱ τοῖχοι τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909, 84), πλείονες δ' εἶνε ἐκ μικρῶν λίθων, ἐνίοτε ἐν μια μόνῃ σειρᾷ, πάντες ὡς βάσεις πλινθίνων τοίχων ὀριζοντίως τερματιζόμενοι ἐπὶ κορυφῆς καὶ διὰ προχείρου σκαφῆς ἀποκαλυπτόμενοι¹. Προφανῶς οἱ τοῖχοι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, αἰτίνες συνωστίζοντο περὶ τὴν πυκνῶς ποτε πληρωθεῖσαν κατοικίῶν ἀκρόπολιν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέρος τοῦτο εἶνε νῦν κρημνώδες, ὅσον δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ποτε ὀμαλόν, ἦτο ὅμως κατὰ γε τὴν νῦν ὄψιν τοῦ τόπου ἱκανῶς ἀπότομον καὶ ἄνευ πολλῆς ἀνάγκης ἀπρόσφορον πρὸς κατοικίαν, συνάγομεν, ὅτι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ Καδμεία περιεβάλλετο ὑπὸ τοῦ ἐπταπύλου τείχους, δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο τεῖχος πρὸς δυσμὰς καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι συνεσπειρῶντο ἐνταῦθα παρὰ τὴν στεφάνην αὐτῆς ἐν τοιοῦτῳ τόπῳ, ὅστις ὅμως

¹ Τὸ μέρος τοῦτο ἀναμένει μεθοδικὴν ἐρευναν, ἥς εἶνε ἄξιον. ἔλπίζομεν δε. ὅτι θα δοθῇ ἡμῖν ἡ ἀλλὰ τινὶ καιρῷ πρὸς τοῦτο.

εκειτο, ὡς θὰ φανῇ και κατωτέρω, πλησίον τῶν Νηϊστῶν πυλῶν, παρεχουσῶν ἐν κινδύνῳ ἐτοίμην προσφυγὴν εἰς τὴν ἀκρόπολιν.

Ἄλλοτερον λείψανον τῶν πρώτων τειχῶν τῆς Καδμείας εἶνε ἴσως τὸ εὐρεθὲν ἔξω πρὸς Ν τοῦ Α ἰσοδομικοῦ πύργου τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν (δρα σ. 10, 32). Ἄν δ' ἀληθῶς οὕτω συμβαίῃ, βλέπομεν ἐνταῦθα παρέκκλισίν τινα τῆς γραμμῆς τοῦ νεωτέρου ἰσοδομικοῦ τείχους, διαταθέντος ἐνδότερον ἢ τὸ μυθικόν, ὡς συνέβη πιθανῶς καὶ κατὰ τὰς Βορραίας πύλας ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Μουσείου, ἐν ᾧ

Εἰκ. 184. Λείψανον τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους τῆς Καδμείας (τοῦ κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος) κατὰ τὴν Α πλευρὰν αὐτῆς παρὰ τὰς Προϊτίδας πύλας.

κατὰ τὰς Προϊτίδας ἐγένετο τὸ ἀντίθετον, κατὰ δὲ τὰς Νηϊστας συνέπεσον πιθανῶς τὰ τείχη.

Τὸ σπουδαιότατον ὅμως λείψανον τῶν τειχῶν τούτων τῶν κυκλωπέων ὑπεκάλυψα κατὰ τὸ ἔτος 1915 πλησίον τοῦ κατεδαφισθέντος γραγκικοῦ πύργου εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὺν τῆς Καδμείας ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ἄκρου τῆς ὁδοῦ Προίτου. Σώζεται μέρος αὐτοῦ ἐνταῦθα ἐπὶ μῆκος 6,30, βαίνον ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ ἐδραζόμενον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 184). Ἐπειδὴ οὗτος εἶνε ἀποτόμως ἐπικλινὴς πρὸς Ν, τὸ νότιον ἄκρον τοῦ λειψάνου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δόμων, ἐν ᾧ τὸ βόρειον ἐξ ἑνὸς δόμου. Οἱ λίθοι εἶνε μεγέθους μέχρι τοῦ μέτρου καὶ πλέον, κεῖνται ὡς ἐμβάται ἢ ἔνδεσμοι, ἀλλὰ εἶνε σχετικῶς ἀκανόνιστοι, ὥστε οἱ τρεῖς δόμοι παρέχουσιν ὅψιν πολυγωνικὴν τοῦ παναρχαίου τρόπου, τείνοντες ὅμως πρὸς εἰκόνα ἰσοδομικὴν παραπλησίαν τῇ τοῦ τείχους τῶν Μυκηνῶν τοῦ ἐκατέρωθεν τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἐπτά λίθοι μείζονες ἀποτελοῦσι τὸν ἀνώτατον δόμον πρὸς τὰ ἔξω. Πάχος τοῦ τείχους σώζε-

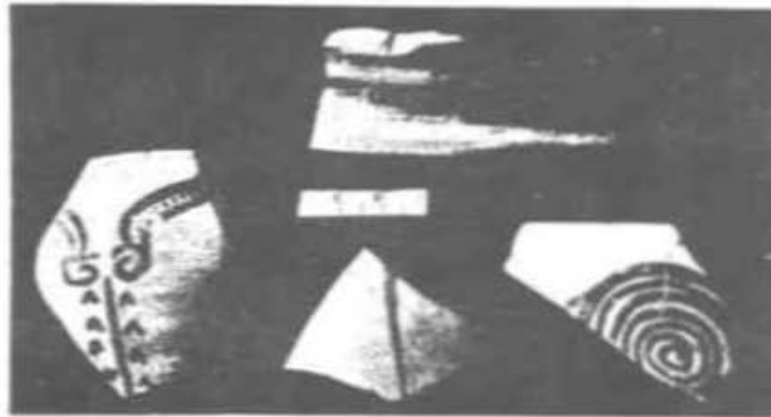
ται μέχρι 3.50, ἀλλ' ὀπισθεν (πρὸς τὴν πόλιν) παρατηροῦνται ὑπολοίτοι κυμάνσεις τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου οἷονεὶ πρὸς ἐγκοίτασιν καὶ ἄλλων λίθων, ὅτε τὸ πάχος θὰ ὑπερέβαινε τὰ 4 μ. Τὸ ἐσωτερικὸν παραγέμισμα ἦτο ἐκ μικροτέρων λίθων. Ἡ ὅλη ὄψις αὐτοῦ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐχρειάσθη ἡ υπερβάλλουσα «φυσικὴ δύναμις» τοῦ Ζήθου διὰ τὴν μετακίνησιν καὶ θέσιν τῶν λίθων, ἀλλ' ἡ «σύμμετρος ἁρμονία περὶ τὴν οἰκοδομίαν» μόνον εἰς ἀνθρώπους μετρίας ψυχικῆς ἡδύνατο νὰ ἐμπνευσῇ τὸν μῦθον τῆς μουσικῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀμφιόνοος εἰς τὸ ἔργον. Ἐν τοῖς χωμασιν βαθέως εἶπον ὀστρακα τοῦ τελευταίου μυκηναϊκοῦ τρόπου (εἰκ. 185).

Τὸ τεῖχος θὰ ἐσώζετο μέχρι τῶν εσχάτων χρόνων εἰς μεῖζον ὕψος, ἐπειδὴ πέριξ εὐρέθησαν λίθοι αὐτοῦ μεζονες τοῦ μέτρου καὶ μέγας σωρὸς συντριμμάτων γενομένων διὰ ρηκτικῶν αὐλῶν (φουρνέλλων). Ἐρρήθη

μοι δὲ ὑπὸ ἐντοπιῶν, ὅτι ἐργολάβοι τῆς στρώσεως τῶν δημοσίων ὁδῶν ἐξόρυξαν πολλάκις ἐνταῦθα λίθους πρὸς κατασκευὴν σκίρων.

Πρὸ τοῦ τεύχους εἰς τὰ ἐπιπολαιότερα στρώματα εὐρέθη ἀσβεστόκτιστος τοῖχος καὶ δύο στρώματα πυρκαϊᾶς, τὸ μὲν εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀνωτάτου δόμου τοῦ τεύχους (ὄρα σελ. 109-110 σημ.), τὸ δὲ 0.60 βαθύτερον. Εὐρέθη δὲ καὶ χαλκοῦν νόμισμα ἐφθασμένον βυζαντιακὸν Ἰωάννου (ἢ Μανουὴλ) τοῦ Κομνηνοῦ (1118-1143): ὁρθὸς βασιλεὺς — Χριστοῦ προτομή.

Παρά τὸ Β ἄκρον τοῦ πλησίον κατεδαφισθέντος μεσαιωνικοῦ πύργου, οὗ ἡ δυτικὴ πλευρὰ σφύζεται μόνη ὡς ἀνάλημμα τῆς δημοσίας ὁδοῦ, μεταξὺ μάλιστα ταύτης καὶ τοῦ ἐκεῖ περαιτέρω ὑπολειπομένου ὁρατοῦ λειψάνου τοῦ ἰσοδομικοῦ τεύχους τοῦ Ν' αἰῶνος π. Χ. (σ. 273), σφύζεται μέρος τοίχου ἐξ ἀργῶν σχεδὸν λίθων βαίνοντος ἀπὸ Α πρὸς Δ ὁμοίου πρὸς τὸ «Τιρύνθιον πλίνθευμα», ἐδραζομένου ἐπὶ βαθύτερου τοίχου ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἐντὸς χωμάτων μυκηναϊκῶν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἦτο ἢ οἰκίας τινὸς ἢ ἴσως προβολῆς τινος τοῦ πολυγωνικοῦ τεύχους, ἀποτελούσης πύργον ἢ ἄλλον τινὰ εὐτρεπισμὸν εἰσόδου συνεπιζόμενον ἐν τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις χρόνοις (πρβλ. τὴν Α εἴσοδον τῆς Τιρυνθός).

Εἰκ. 185. Μυκηναϊκὰ ὀστρακα ἐν τῶν βαθέων ἀδιαταγμένως χωμάτων περὶ τὸ τεῖχος εἰκ. 184.

Πρὸ τῶν οἰκτρῶν τούτων λειψάνων τείχους οὕτως ὀνομαστοῦ καὶ πολυφήμου δὲν δυνάμεθα νὰ παραλίπω τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ὀνέστου (Ἀνθολ. Ἑλλ. II, 250 Holtze).

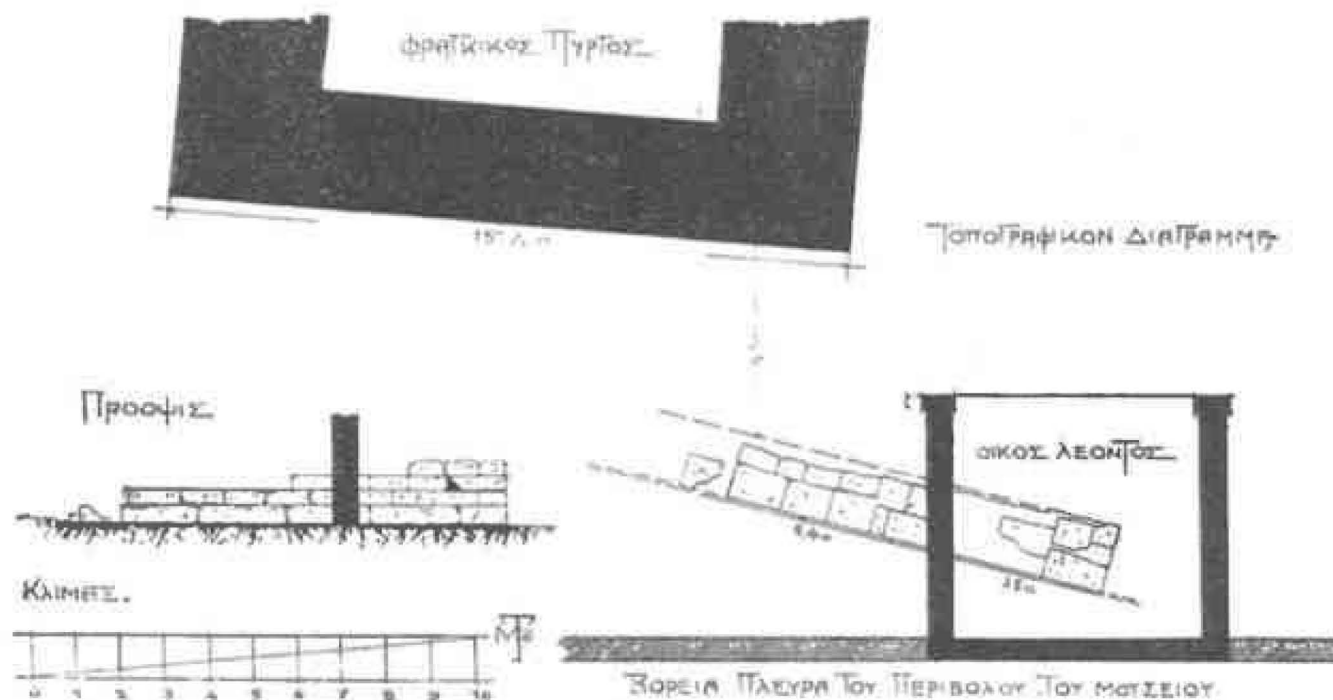
Ἦσθην ἐν φόρμιγγι, κατηρείφθην δὲ σὺν αὐλῷ
Θήβη (φεῦ Μούσης ἔμπαλιν ἁρμονίης!)
κωφὰ δέ μοι κεῖται λυροθελγέα λείψανα πύργων,
πέτροι μονοδόμοις τείχεσιν αὐτόμολοι,
σῆς χερὸς, Ἀμφίων, ἄπονος χάρις· ἐπτάπυλον γὰρ
πάτρην ἐπαμίτω τείχισας ἐν κιθάρῃ.

Ταῦτα τὰ λείψανα γινώσκουμεν ἐκ τῶν πρώτων τειχῶν τῆς Καδμείας, εἰς ἃ, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἀνῆκον αἱ ἐπτά πύλαι. Ἡ ἀπόδειξις ὁμῶς τούτου δὲν ἐγένετο ὁλοκληρωτική, ἀλλ' ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τοῦτο: ὅτι μία πύλη, αἱ Ἡλέκτραι, ἀνῆκον εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας, παρ' αὐτὰς δὲ εἶχεν ἄλλας τὸ κάτω τεῖχος πύλας, τὰς «ἐπ' Ἐλευθερὰς καὶ τὴν Ἀττικὴν». Προσέτι ἐδέχθημεν πρὸς Ν τῆς Καδμείας ἑτέρας πύλας, τὰς Ὑψίστας (σ. 284, 290), δι' ὧν παρήλθον καὶ ἑτέρας πρὸς βορρᾶν, δι' ὧν «ἐξέβαινον» οἱ Μακεδόνες τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἄνω σελ. 282) καὶ ἃς ὠνομάσαμεν Βορραίας πύλας κατὰ τε τὴν θέσιν καὶ κατὰ τὸν τοπογραφικὸν ὀρισμὸν τοῦ Αἰσχύλου (Ἐπτ. 528), ὅστις θὰ τύχη τῆς προσηκούσης τιμῆς καὶ κατωτέρω ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ. Ὡς ἐκ τῶν προτέρων ἀποδεδειγμένην ἀνεγράψαμεν παρεμπιπτόντως καὶ τὴν ὑποστηριχθεῖσαν ἤδη ἱκανῶς καὶ ὑπ' ἄλλων γνώμην, ὅτι αἱ Προϊτίδες πύλαι ἔκειντο ἐπίσης εἰς τὴν Καδμείαν πρὸς ἀνατολὰς, αἱ δὲ Νήιται (Wilamowitz) ἢ Νήισται πρὸς δυσμὰς (πρὸς Robert, Paus. 172). Πλείονες ἀποδείξεις θὰ προκύψωσιν ἐκ τῆς κατωτέρω ἐφαρμογῆς τῆς περιγραφῆς τῶν μνημείων τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Πausανίου, μεθ' ἣν θὰ ἀναζητήσωμεν καὶ τὰς λοιπὰς πύλας, ἐξετάζοντες ἐν καιρῷ καὶ τὰς τῶν τραγικῶν περιγραφὰς καὶ τοῦ Θηβαίου Πινδάρου τὴν περὶ Θηβῶν ἀντίληψιν.

Ἐκ τῶν διαδόχων τειχῶν εἵπομεν (σ. 272 ἐξ.), ὅτι ἔχομεν πρὸς Β τὰ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Μουσείου εὐρεθέντα (εἰκ. 186), πρὸς Α τὰ παρὰ τὸν κατεδαφισθέντα φραγικὸν πύργον (σ. 273, 307), καὶ πρὸς Ν τὰ κατὰ τὰς Ἡλέκτρας πύλας μετὰ τῶν στρογγύλων πύργων. Πρὸς τούτοις ἐμνημονεύσαμεν (σ. 305) τοῦ τεθαμμένου μέρους πρὸς Δ τῆς Καδμείας παρὰ τὰς μυκηναϊκὰς οἰκίας καὶ προσθέτομεν νῦν ἕτερά τινα λείψανα ὑπὸ ἰδιώτου τυχαίως καὶ προσκαίρως ἀποκαλυφθέντα καὶ ἐν μέρει καταστραφέντα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν τῆς Καδμείας πλησίον τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγίου Στεφάνου (πρὸς Ν τοῦ κατεδαφισθέντος φραγικοῦ πύργου καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν λειψάνου τῶν κυκλωπέων τειχῶν).

Ἐπὶ τῶν νεωτέρων τειχῶν τούτων περίπου διήρχετο τὸ μεσαιωνικὸν τεῖχος, ὑψηλὰ ἐνίοτε θεμελιούμενον, χωρὶς δηλ. νὰ ἄπτηται τῶν ὑποκειμένων πα-

λαιοτέρων λειψάνων. ὥς εἶδομεν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῶν Ἡλεκτρων (σ. 11, 17), ἔνθα κατηδαφίσαμεν τὸ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν πύργον μέρος. Φαίνεται δ' ἐκ τούτου ἴσως, ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον ἡ Καδμεία ἔμεινεν ἀτείχιστος, καὶ ἐπειδὴ τὸ **τελευταίον** τοῦτο τείχος εἶνε πολὺ ἀσθενές, δὲν εἶνε τὸ ἐπιτυχῶς κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα (396 μ. Χ.) ἀντιταχθὲν κατὰ τοῦ Ἀλαρίχου (Ζώσιμ. 5, 5. Leake ξ. ἀ. 230-1. Frazer Paus. V, 26 ξξ. Gomme ξ. ἀ. 52). Ἐπειτα τῷ 551 μ. Χ. κατεστράφη ἡ Βοιωτία ὑπὸ σεισμῶν (Προκ. de bello goth. IV, 25). Παραδίδεται δέ, ὅτι ὁ Ἰου-

Εἰκ. 186. Τοπογραφικὴ σχέσις τοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν φραγτικοῦ πύργου πρὸς τὴν Β πλευρὰν τοῦ περιβόλου, τὸν οἶκον τοῦ γυψίνου ἐκμάγματος τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας καὶ τὰ ὑποκάτω ἐν βάθει λείψανα τῶν ἰσοδομικῶν τειχῶν τῆς Καδμείας. Ἀριστερά: πρόσφυς τῶν τειχῶν τούτων.

στινιανὸς κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7' αἰῶνος μ. Χ. ὠχύρωσεν ἐκ νέου τὰς Πλαταιάς, τὰς Ἀθήνας — καὶ τὰς Θήβας πιθανώτατα — κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλαύων¹,

¹ Ὅρα Προκόπ. de aedific. τόμ. 3 σ. 272 (ἔκδ. Bonn) «καὶ πόλεις δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσας, αἵτινες ἐντὸς εἰσὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις τειχῶν, ἐν τῷ βεβαίῳ κατεστήσατο εἶναι, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος ἀπαντας. Κατεργήσαντο γὰρ πολλῶ πρότερον ἐν Κορίνθῳ μὲν σεισμῶν ἐπιγενομένων ἑξαεσίων, Ἀθήνησι δὲ καὶ Πλαταιασι κἀν τοῖς ἐπὶ Βοιωτίας χωρίοις χρόνου μὲν μήκει πεπονηκοσιν, ἐπιμελησαμένου δὲ αὐτῶν οὐδενὸς τῶν πάντων ἀνθρώπων ἐπίμαχον δὲ καὶ ἀφυλακτον οὐδὲν εἶσεν». Προφανῶς αἱ Θῆβαι ἐξηκολούθησαν ἀκόμη οὔσαι ἀσήμενον πόλισμα τῆς Βοιωτίας καὶ δευτερεῦον, ὥς ἦσαν ἐπὶ Στράβωνος καὶ Πausανίου (ἄνω σ. 272, 277), παρέρχονται δὲ αἰῶνες πρὶν ἀνακύψωσι καὶ ὑπερβάλωσι μάλιστα καὶ τὰς Ἀθήνας εἰς λάμπειν καὶ δύναμιν ἐπὶ Φραγκοκρατίας ἰδίως. Ἄτερον διορθωτέον χωρίον τοῦ Προκοπίου αὐτ. σ. 274 λέγει περὶ τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν: «ἐπεὶ μέντοι Ἐχιναίου τε καὶ Θηβῶν καὶ Φαρσάλου καὶ ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστι καὶ Μητρόπολις ὄνομα καὶ Γόμφοι

ἀλλ' ἡ ὀχύρωσις αὕτη θὰ εἶχεν ἐξασθενωθῇ κατὰ τὸ 1147, ὅτε ὁ Ἑλλήν ναύαρχος τοῦ νορμανδοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Ῥογήρου Β' Γεώργιος ὁ Ἀντιοχεύς, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὸν Κρισαῖον κόλπον, ἐβάδισε πρὸς τὰς Θήβας καὶ καταλαβὼν ἄνευ ἀντιστάσεως ἐδήλωσεν αὐτὰς οἰκτρῶς, ἀπαγαγὼν οὐ μόνον ὅτι πολίτιμον ὑπῆρχεν ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τῶν κατοίκων, δι' ὧν μετεφύτευσεν εἰς Σικελίαν τὴν μεταξουργίαν, ἣν ἔτρεφεν ἐν Θήβαις ὁ πρὸς βορρᾶν τῆς Καδμείας ἐκτεινόμενος Μωρ(ε)όκαμπος (Κ. Παπαρηγοπούλου *Ἱστ. τ. ἑλλ. ἔθν.* IV, σ. 532 Rouquenneville *Voyage de la Grece* IV, σ. 205).

Ἐτι νεωτέραν ὀχύρωσιν τῶν Θηβῶν ἔκαμεν ὁ μέγας Κύρης τῶν Θηβῶν Νικόλαος Β' Σαιντομέρ (1287-1289 μ. Χ.) κατὰ τοὺς λόγους τοῦ *χρονικοῦ τοῦ Μορέως* (ἔκδ. Schmitt 1904 στίχ. 8080 ἑξ.):

· Ἀπὸ τοῦ πλούτου τοῦ πολλοῦ τὴν ἀφεντίαν ὅπου εἶχεν
 τὸ κάστρον τοῦ ντε Σαίντ Ὀμερ' ἴον, ὅπου ἦταν εἰς τὴν Θήβαν,
 ἐποίησεν κ' ἐχτισεν αὐτὸ κάστρον ἀφιδὸν εἰς σφόδρα
 οἰκήματα ἔποικε εἰς αὐτὸ δια ἕναν βασιλεῖαν
 ἐποίκεν γὰρ κ' ἐκτίσεν τὸ κ' ἐκαταισχύρησέν τοι
 τὸ πῶς ἐκουγχεστήσασιν οἱ Φράγχοι τὴν Συρίαν.
 Τὸ ὅποιον ἐχαλάσασιν μετὰ ταῦτα ἡ Κουμπανία (πρὸβλ. στ. 7273 ἑξ.).
 (Ρ. νεώτερον τὸ ἐχάλασαν ἐκεῖνοι οἱ Καταλίνοι)
 διὰ φόβον ὅπου εἶχασιν ἀπὸ τον μέγαν Κυρην,
 τὸν Δοῦκα γὰρ τῶν Ἀθηνῶν, τὸν λέγουσι Γατιέρην,
 πολλάκις μὴ τὸ ἐπίασεν κ' ἐσέβηκεν εἰς αὐτο
 καὶ μετὰ ἐκεῖνο ἐκερδισε τὸ Μεγαλοκυρᾶτο.
 Ἐδε ἀμαρτίαν ὅπου ἐποίκαν οἱ δόλοι (Ρ. σκυλλοὶ) Κατελάνοι
 καὶ τέτοιον κάστρον ἐχάλασαν καὶ τέτοιον δυναμάριν·¹

Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ τοὺς στίχους τούτους τὸ Κάστρον τῶν Θηβῶν κατεστράφη ὑπὸ τῶν Καταλωνίων², κατὰ δὲ τὸ 1363 αἱ Θῆβαι χρησιμεύουσιν ὡς ὄρμητήριον αὐτῶν τούτων τῶν Καταλωνίων καὶ τῶν συμμάχων Τούρκων (Μίλλερ-Λάμ-

καὶ *Τριμάττους* (οὕτω καὶ *l'are* · Benseleer ἐν τῷ λεξικῷ) περιττοῦς ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο, χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῷ, εὐπετῶς δὲ ὠλωτοὺς ὄντας, εἴ τις προσιοί· Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ «... καὶ Γόμφοι καὶ *Τρίνα*, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος...». Πρὸβλ. καὶ *Hertzberg* · Καρολίδης *Ἱστορ. τ. ἑλλ.* III, 479 ἑξ., 672 ἑξ.

¹ Κατὰ τὸ βιβλίον τῆς Κοιγχεστάς (*Buchon Le livre de la Conquete* 1845 I σ. 252) τὸ κάστρον τοῦτο «τοῦ Σανταμέρη» ἐκτίσθη τῷ 1310. Ὅρα καὶ Μίλλερ-Λάμπρον *Φραγκικῶν* I σ. 236.

² Κατὰ τὸν *Hopl Chroniques Gréco-Romaines* σ. 477 ἡ καταστροφή αὕτη ἐγένετο τῷ 1331 πρὸβλ. καὶ Μίλλερ-Λάμπρον *ἑ. ἄ. σ.* 377 ἑξ. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ῥούβιο ὁ Λιούκ *Περὶ τῶν Καταλωνικῶν φρουρίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος* μεταφρ. Γ' Ν. Μαυράκη 1912 σ. 15 ἑξ. (ὅρα σ. 272 γ) ἡ καταστροφή ἐγένετο ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Καταλωνίων κατάκτησιν. Μόλις τῷ 1400 — μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ναυαγραιῶν κατάκτησιν — μνημονεύεται ῥητῶς πάλιν *castrum Destives* (= φρούριον τῶν *Θηβῶν*) πρὸβλ. Ἀδαμαντιοῦ *Δελτ. τῆς Ἱστορ. κ. Ἑθνολ. Ἑταιρ.* τόμ. 6 σ. 611) εἰς τὰ καταλωνικά εἰγγράφα.

πρου ἔ. ἄ. 406), τῷ δὲ 1380 μόνον διὰ προδοσίας κυριεύονται ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων (αὐτ. 442), δηλοῦται οὕτω, ὅτι τὰ τείχη εἶχον ἐπανορθωθῆ ἤδη προ τοῦ 1363, ὡχυρωμένη δ' ἦτο ἡ πόλις καὶ τῷ 1456, ὅτε περιῆλθεν οριστικῶς εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων (πρβλ. καὶ Λάμπρον *Νέος Ἑλληνομν.* I. 216 ἐξ.). Τὸ ἀσθενὲς ὅμως τελευταῖον ἐκεῖνο τεῖχος, οὗ τὰ λείψανα εὐρίσκομεν νῦν, ἴσως εἶνε καὶ ἔτι νεωτέρα ἐπισκευὴ τῶν Τούρκων, χρησιμοποιούντων οὐχὶ πάντοτε ἀσβεστον (σ. 17, εἰκ. 3M). Ἐγένετο δ' ἡ ἐπισκευὴ αὕτη ἐκ παντοίων λίθων, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον ἴσως εἰς τὸ παλαιὸν τεῖχος (περὶ τούτου δύναται νὰ κρίνη τις ἔκ τινων μερῶν σφζομένων μέχρις ὕψους 2 μ. κατὰ τὴν νοτίαν κλιτὸν τῆς Καδμείας δυτικῶς τῶν Ἡλεκρῶν πυλῶν): ἐγὼ δὲ εὗρον εἰς τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν παρὰ τὰ μυκηναϊκὰ οἰκήματα προχείρως ἐρευνηθὲν μικρὸν μέρος ἐντετειχισμένα καὶ τὰ τεμάχια ἀναγλύφου συγκολληθέντος (ὕψ. 0.70, πλάτ. 0.585, πάχ. 0.28) νῦν καὶ δεικνύοντος (εἰκ. 187) ὑπὸ ναῖσκον βασταζόμενον ὑπὸ δύο ἀρραβδῶτων δωρικῶν κιόνων (ἀσυνήθης ἢ τοιαύτη πλαισίωσις) γυναῖκα ἐνδεδυμένην καθημένην δεξιὰ ἐπὶ θρόνου, βλέπουσαν πρὸς ἀριστερά. ἐρείδουσιν τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στενοῦ ὑπαγκωνίου τοῦ θρόνου, τῇ δὲ δεξιᾷ προτείνουσιν φιάλην πρὸς ὅφιν περιειλιγμένον περὶ δένδρον. Πλὴν ἄλλων λείπει ἡ κεφαλὴ καὶ μέγα μέρος τοῦ σώματος τῆς γυναικός. Ἡ στήλη εἶνε πιθανώτατα ἐπιτύμβιος (πρβλ. Pfuhl *Jahrb. d. Inst.* 1905 σ. 56 εἰκ. 11 καὶ σ. 93. Malten *Jahrb.* 1914. 224, 248. Ῥωμαῖος *Athen. Mitt.* 1914 σ. 215 ἐξ.). Ἐργασία ἀμελής, ἀνακτέα εἰς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, πάντως δὲ νεωτέρα τοῦ Κασσάνδρου, ὥστε τὸ διὰ παντοίων λίθων συνωνθυλευμένον τοῦτο τεῖχος εἶνε ἀσφαλῶς νεωτέρων χρόνων ἔργον.

Εἰκ. 187. Ἀνάγλυφον συγκροτηθὲν ἐκ τεμαχίων ἐνεκτισμένων εἰς τὸ μεσαιωνικὸν τεῖχος τῆς Α' πλευρᾶς τῆς Καδμείας.

Κατὰ τὸ 1675-6 (Spon *Reisen durch Italien ... Griechenland ...* II, 1713 σ. 18. Wheler *Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant* 1723 II 82) τὸ τεῖχος ἐσφύζετο ὁπωσδήποτε ἰσοδομικὸν μετὰ τινων τετραγώνων πύρ-

γων, παραρρεόμενον ὑπὸ τῆς Δίρκης, ἐν ᾧ ὁ Dodwell (Class. and topogr. Tour 1819, I 263) εἶδε μόνον λείψανα τινὰ «τειχῶν κανονικῶν», ἅτινα ἀποδίδει εἰς τὸν Κάσσανδρον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ πόλις, πρὶν ἢ πάθῃ τὴν κατὰ τὸ 1821 (ᾧρα ἄνω σ. 14.) πυρκαϊάν, ἐκάλυπτε ὑπὸ ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεταξὺ Βενετίας καὶ Τουρκίας ἐκραγέντα (1684-1691) πόλεμον. Τότε ἐκείνοι (ᾧρα Α. Χαριτόπουλον ἐν *Νέῳ Ἑλληνομνήμονι* XII, 1915 σ. 453) «ἐκάμαν με τὸν καπετὰν Κούρμα βουλή νὰ πάρουνε καὶ τὸ Ζητοῦνε μα δὲ μπόρεσαν, γιατί ἐκλείσθησαν ὀχτὼ πασάδες καὶ ἐκαψαν καὶ τὴ Φήβα ἐχτυπήσαν καὶ τὸ οὐδὶ τοῦ Γούρκου» κλ. Ἡ πυρκαϊὰ αὕτη ἴσως πρέπει νὰ σχετισθῇ πρὸς στρώματα τινὰ κεκαυμένα, μνημονευθέντα ἄνω σ. 110¹.

*

8. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ

Α' ΕΞΩ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ ΠΡΟΣ Ν (πρὸβλ. εἰκ. 188).

Εἶδομεν ἄνωτέρω (σ. 260, 266 ἐξ.), ὅτι ὁ Παιυσανίας ἐκ Πλαταιῶν, διελθὼν τὸν Ἀσωπὸν, ἤλθεν εἰς Ποτνιας καὶ ἐντεῦθεν διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου βαδίσας ἐπ' ἀρχαίας ὁδοῦ, συνήντησε μικρὸν πρὸ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου τὴν παλαιάν² ἐπ' Ἐρυθράς, Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν ὁδόν. Ἡ ἐκ Ποτνιαῶν αὕτη ὁδὸς ἀκολουθεῖ τὰς κλιτύς τῶν λόφων, οἵτινες ὀριζοῦσι πρὸς Ν τὴν κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἐπιτέδῳ τῆς κοιλάδος ἐδέχθημεν τὸ στάδιον καὶ τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἡρακλείου, συνάγεται, ὅτι ὁ Παιυσανίας ἐρχόμενος εἶχε

¹ Μόνον τοῦ Πυρίου πυρπολήσις κατὰ τὸ 1770 ὑπὸ Ἀλβανῶν μνημονεύεται *N. Ἑλληνομν.* V, 238. Περὶ τῆς ἀναλογίας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸν τούρκικόν ἐν Θήβαις ὑπάρχουσιν εἰδησεις τινές· π. χ. διὰ τὸ ἔτος 1675-6 ὁ Spon (ἐνθ' ἄνω II (1713) σ. 18) λέγει, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Θηβῶν μετὰ τῶν προαστείων συνεποσούντο εἰς 3-4 χιλ. τοῦτω πρέπει νὰ διορθωθῇ καὶ το *trois ou quatre cent.* τοῦ Wheeler ἐνθ' ἄνω 1723 II σ. 82), εἶχον δὲ δύο τζαμιά καὶ πλείονας ἐκκλησίας, ὡς ἐπιφανεστάτη ἡ Χρυσοφοριτσα (ᾧρα ἄνω σ. 66 σημ.). Ὁ Dodwell (ἐνθ' ἄνω I σ. 269) τῇ 1818 ἀναριθμεῖ τοὺς κατοικοὺς εἰς 4 χιλ. Ἑλλήνας καὶ χιλίους Τούρκους, ἔχοντας 4 τζαμιά καὶ πολλὰς ἐκκλησίας, τὸ πλεῖστον ἡρειπωμένας. Ὁ δὲ Pukock (*Beschr. des Morgenlandes* 1755 III, 238 ἐξ.) λέγει (διὰ τὸ ἔτος 1739), ὅτι ἐν τῇ πόλει ἦσαν 200 οἰκίαι ἑλληνικαί, 70 ἰουδαϊκαὶ καὶ χίλιαι τουρκικαί.

² Ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ὁσάκις ὁδὸν τινὰ ὀνομάζω ἀρχαίαν ἢ παλαιάν, στηρίζομαι οὐ μόνον εἰς τὴν παράδοσιν ἢ καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐντοπίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο, ὅτι δηλ. πάσα τοιαύτη ὁδὸς σχηματίζεται κοίλῃ ἐντὸς σκληροῦ εἴτε βραχυδουρῶς ἢ μακροῦς· τοῦτο δὲ τὸ κοῖλον δὲν εἶνε ἔργον τῶν βροχῶν, διότι ἡ κλίσις τῶν ἐδαφῶν δὲν συνηγορεῖ πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ ἔργον τῆς μακρῆς τριβῆς ὑπὸ τῶν διαβιῶν. Καὶ ἂν ποῦ δὲ παραλείπω νὰ ὀνομάσω οὕτω τὰς τοιαύτας ὁδοὺς, ἔστιν ἀρκετόν, ὅτι ἀνάγω τὴν χρῆσιν αὐτῶν εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους. ἵνα δηλωθῇ οὕτω ἢ ὅτι παλαιὰ παραδεδομένη ἡ ὁδὸς ἢ ὅτι καὶ τὸ τεκμήριον τῆς κοιλοτήτος ὑπάρχει.

τὰ ἱδρύματα μὲν ταῦτα πρὸς ἀριστερά, τὸν δὲ Ἰσμήνιον λόφον καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἱερὸν πρὸς δεξιὰ. Ἡ σχέσις αὕτη τῶν μνημείων τούτων πρὸς τὴν ὁδὸν ἐκ Πλαταιῶν καὶ Ποτνιῶν εἶνε ἡ αὕτη καὶ πρὸς τὰς Ἠλέκτρας¹ πύλας, αἵτινες ἦσαν κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ τείχη (σελ. 267, 277). Ὁ Πausανίας δὲ τοπογραφῶν τὰ ἐπὶ μέρους μνημεῖα δὲν ηθέλησε νὰ λάβῃ ὡς τοπογραφικὸν ὄρον συγκρίσεως εἴτε παραβολῆς τὴν ὁδόν, ἀλλὰ προϋτίμησε τὰς *πύλας*, πρὸς αἷς σχετίζει τὰ πρὸς Ν τῆς Καδμείας κείμενα μνημεῖα. Ἐχοντες ἤδη ἡμεῖς τὰς Ἠλέκτρας πύλας (σ. 277) καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ (!, 8, 7) *ερχομενοὶ δὲ ἐκ Πλαταίας ἔσοδος ἐς τὰς Θήβας κατὰ πύλας ἐστὶν Ἠλέκτρας*, θὰ παρακολογησώμεν τὸν Περιηγητὴν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν καθ' ἕκαστον.

Πρῶτον ἀναφέρει (9, 10, 1) τὸ *πολυάνδριον* τῶν πεσόντων κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Θηβαίων· τοῦτό «οὐ μακρὰν ἀπὸ τῶν πυλῶν ἐστίν». Πρέπει βεβαίως νὰ φαντασθῶμεν αὐτὸ ἔξω τοῦ μεγάλου περιβόλου ἐν τῇ κοιλάδι ἀριστερὰ ἰσως τῆς συμβολῆς τῆς σημερινῆς ὁδοῦ τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγίου Λουκά (κειμένης πιθανῶς ἐπὶ ἀρχαίας ἐπίσης ὁδοῦ) καὶ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ εἰς Ἀθήνας. Οὐδεμία ἔνδειξις σαφεστέρα ὑπάρχει περὶ τῆς θέσεως τοῦ πολυανδρίου τούτου, ὅπερ, ἂν εἶχεν ἔντεχνόν τινα εὐτρεπισμόν, πρέπει νὰ προσέλαβεν αὐτὸν οὐχὶ βεβαίως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅτι οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ φροντίσῃ περὶ αὐτοῦ, τῆς πόλεως καταστρεφομένης, ἀλλὰ μετὰ τὸν Κάσσανδρον².

Πλησίον τῆς γειφυρας τῆς Κοίλης ὁδοῦ πρὸς Ν ἐντὸς τῆς κορυφῆς τῆς γωνίας, ἣν σχηματίζει ἡ πρὸς τὸ νεκροταφεῖον ἀγούσα ὁδὸς καὶ ἡ εἰς Ἀθήνας παλαιὰ, ἐν ἑρρί μαλιστα ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐβεβαιώσαμεν δι' ὀρυγμάτων τοῖχον καὶ ἰσχυρὰν κρηπίδωσιν βαίνουσαν ὡς πλακοστρωσίαν ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ, ἐνθα σχηματίζεται γωνία τοῦ τοίχου στροφομένη πρὸς Α πρὸς τὸ περιβόλιον τοῦ Παυλογιαννοπούλου ἢ Μπακα. Ὁ τοῖχος παραθέων τὸ κρηπίδωμα σχηματίζεται ἐκ πλίνθων κροκαλοπαγῶν μήκους ὑπὲρ τὸ μέτρον, ἡ δὲ κρηπίδωσις ἐκ λευκῶν εὐθρύπτων πώρων. Ὁ φυσικὸς βραχὺς εὐρίσκεται εἰς βάθος 3¹/₂ μ., ἐν τῷ δὲ τοίχῳ ἐξικνεῖται εἰς βάθος 2 μ. Πάχος τοῦ τοίχου 1.45. Μῆκος αὐτοῦ ἐβεβαιώσαμεν περὶ 15 μ. (μέχρι τοῦ νοτίου στοίχου τῶν κυπαρίσσων τῆς ὁδοῦ τοῦ νεκροταφείου), μῆκος δὲ τῆς κρηπίδωσεως 11.50· ἀλλ' ὅτε τοῖχος καὶ τὸ κρηπίδωμα χωροῦσι καὶ ὑπὸ τὴν ὁδὸν βορρ. καὶ ὑπὸ τὸ περιβόλιον ἀνατολικώτερον. Τὰ χώματα περιεῖχον πολλὰ σσρακα μυκηναϊκά, κορινθιακὰ καὶ μελαγανώτων κανθαῶων, κυρίως δὲ μυκηναϊκὰ πρὸς Δ τοῦ τοίχου. Παρὰ τὴν συμβολὴν τῆς γωνιαίας οἰκῆς τοῦ περιβολίου καὶ τῆς ὁδοῦ εὐρέθη ἀσβεστόκτιστος διὰ πλίνθων

¹ Ὁ Σχολ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 4, 104 καλεῖ αὐτάς καὶ *Ἀλεκτριδᾶς*, ὁ Σχ. Ἀπολ. Ῥοδ. 1915 ἐξ *Ἠλεκτριδᾶς*.

² Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εθαψεν ἐν πολυανδρίῳ πιθανῶς τοὺς πεσόντας Μακεδόνας, ὄντας πλείους τῶν πεντακοσίων (Διόδ. 17, 14), ἀλλὰ τὸ πολυάνδριον τοῦτο θὰ ἔκειτο νομίζω νοτιώτερον. -- Προσέτι ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ εὐρέθη ὁ ἐνεπίγραφος λίθος 1 g. VII, 2427, περιλαμβάνων πολλὰ ὀνόματα καὶ ἀποδιδόνοντες ἐπίσης εἰς πολυάνδριον· ἀλλ' ἡ γραφὴ εἶνε παλαιότερα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου.

ὀπτῶν θολωτὸς μεταγενέστερος τάφος ἔχων ὥς δάπεδον τὸ ἀρχαῖον κρηπιδῶμα ἠὲ τρεπισμένον προσφόρως. Ἐν τῷ τοίχῳ του τάφου εὐρέθη ἐνεκτισμένη στήλη επιτάφιος μαρμαρινὴ παλίγγραφος, νεωτέρα, λέγουσα ὑπὸ τὸ αἶτωμα, ἐν ᾧ ἀπεξεσμένη φιάλη· Α □ Η Ν Ε (ισως Ἀθηνα) διὰ γραμμάτων ἀδεξίως κεχαραγμένων ἀλλ' οὐχὶ ἀρχαϊκῶν.

Τί εἶνε τὰ συμπλαγῇ ταῦτα ἐρείπια καὶ κρηπιδῶματα· Τὸ ἀτελὲς τῆς ἐρεῦνης δὲν ἐπιτρέπει νὰ υποστηρίξωμεν οὐδεμίαν γνώμην. Τὸ Ἡράκλειον πρέπει νὰ ἔκειτο ἐν ἀριστερὰ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν ὡς πρὸς τὸν ἀπὸ νότον ἐρχόμενον, καθὼς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐν ᾧ τὰ ἐρείπια ταῦτα κρῖνται ὀλίγον δεξιὰ. Ὁ Wilamowitz (*Hermes* 1891, 211) στηριζόμενος εἰς τὸν Αἰσχ. *Ἐπτ.* 449 ἔξ. καὶ ταυτίζων πρὸς τὴν Ἀρτεμιν - Ἐκάτην προπυργιδίαν τὴν Ἀρτεμιν προστατηρίαν, εἰκάζει, ὅτι πρὸ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν ἦτο βωμός τις ἢ καὶ ναὸς ταύτης. Ἀλλ' ἂν περὶ τοιοῦτον τινὸς κτιρίου ἐπρόκειτο ἐνταῦθα, τοῦτο θὰ ἐπροστίτενε μᾶλλον τὰς ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν πύλας τῆς Κάτω πόλεως, οὐχὶ δὲ τὸσον τὰς Ἡλεκτρὰς τῆς Καδμείας. Ἐπειτα ἡ Ἀρτεμιν ἐλατρεῖτο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Θηβῶν ὡς Εὐκλεία καὶ πιθανῶς ταύτην λέγει ὁ Αἰσχύλος ὡς καὶ ὁ Σοφοκλῆς *Οἰδ.* *Τ.* 163 καλῶν τρισσοὺς ἀλεξιμόρους τὴν Ἀρτεμιν, τὴν Ἀθηναίαν (Προναίαν ἢ Ὀγκαν) καὶ τὸν (Ἰσμήνιον) Ἀπόλλωνα.

Διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ πύργου τινὸς τῆς ἐπ' Ἐλευθεράς πύλης (πρὸβλ. Curtius *Gesam. Abh.* 1, σ. 92). Ἄν ἡ ἀνασκαφὴ διατέμῃ ποτὲ τὴν κυπαρισσόφυτον ὁδὸν τοῦ νεκροταφείου (πλάτ. 5 μ. περίπου), θὰ εὐρεθῇ, πιστεύω, εἰς τὴν ἑτέραν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ τὸ τέρμα τοῦ τοίχου· τοῦτον καὶ ἴσως καὶ ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τὸ τεῖχος τῆς Κάτω πόλεως, τὸ ὅποιον ἠκολούθει πιθανῶς τὴν νοτίαν ὁφρὺν τοῦ Ἰσμηνίου λόφου κατεΐνουσαν εἰς τὴν πλευρὰν ἐκείνην τῆς ὁδοῦ.

Πλησίον («οὐ πύρρῳ») τοῦ πολυανδρίου, ἐντὸς βεβαίως τῆς αὐτῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου, εἶδεν ὁ Πausanίας (9, 10, 1 πρὸβλ. 9, 5, 3 καὶ Frazer εἰς 9, 10, 5) ὑποδειχθέντα αὐτῷ τὸν χώρον, ἐν ᾧ ἔσπειρεν ὁ Κάδμος τοὺς ὀδόντας τοῦ δράκοντος¹, τοῦ φυλάσσοντος τὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως, ἥτις πρέπει νὰ ἔκειτο πλησίον. Τὸ πολυάνδριον καὶ ὁ χώρος οὗτος τῶν Σπαρτῶν δὲν ἔκειντο οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερὰ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν, ἀλλὰ πως ἔμπροσθεν αὐτῶν ἔξω καὶ τῶν κάτω τειχῶν· παρὰ ταῦτα δὲ τὰ μνημεῖα καὶ ἔχουσα πιθανῶς αὐτὰ ἀριστερὰ ἐσχηματίζετο ἡ τελευταία καμπὴ τῆς ὁδοῦ, ἥτις ἀνήρχετο πρὸς τὰς πύλας, ἀφ' οὗ ὑπερέβαινε τὴν Κοίλιν ὁδόν.

Οἱ Σπαρτοί, οἱ πρόγονοι τῶν Θηβαγενῶν, εἰκονίζοντο πιθανῶς ὡς ἀνθρωποὶ ἔχοντες τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω σῶμα δρακοντοειδές· διότι «τοὺς γηγενεῖς δρακοντόποδας ἔγραφον» (Σχ. Αἰσχ. *Ἐπτ.* 495). *Ἐχίων* δ' ἐλέγετο

¹ Πρὸβλ. Σερντέλον Σοφ. *Ἀντιγ.* 1124. Εὐριπ. *Φοιν.* 689 ἔξ. σχ. 942. Πινδ. *Ἰσθμ.* 7, 13 σχ. Ἀπολλ. λαὸς. *Βιβλ.* 3, 4. Σχ. Ἀπολλων. *Ποδ.* 111, 1180. Σχόλ. εἰς Πλάτ. *πολ.* 414. C. *Mythogr. gr.* 111, 11 *ἐκδ.* *Festa* σ. 8, 80. Dieterich *Mutter Erde* 48. Friedländer *Heracles* 6, 60 ἔξ. Siecke *Drachenkämpfe* 59. Küster *Die Schlange* σ. 117 ἔξ. 158 ἔξ. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ μύθου ὅρα καὶ Usener *Archiv f. Relig.-Wiss.* 1904, 835 ἔξ. Dieterich *Abraxas* 112 ἔξ. Wilamowitz *Hermes* 1899, 64. Εἰκόνας ὅρα Furtwangler *Gemmen* τιν. 18, 54, 21, 12-16 καὶ ἐπὶ ἀγγείων Reinach *Repert.* I, 485.

εἰς τῶν Σπαρτῶν¹. Τοιοῦτοι πιθανῶς Σπαρτοί, τριτοπάτορες, χθόνιοι προστάται, στεφανοῦσι τὰ σημεῖα τυμβῶν (πρὸβλ. Roscher *Omphalos* 115 ἐξ. 120) ἐπὶ τοιούτων ἐπιτυμβίων ἐλλληνικῶν πωρίνων σημάτων ἐν μορφῇ ἀρχιτεκτονικῶν θριγῶν ἀναγλύπτων, εὐρεθέντων ἐν Θήβαις καὶ ἀποκειμένων ἐν τῷ ἐκεῖ Μουσείῳ (εἰκ. 189, 190, 191). Ἐκ παραπλήσιου τινὸς τοιούτου ἐπιτυμβίου

Εἰκ. 189. Πώρινον ἐπιτύμβιον σημεῖον ἐν σχήματι ἀρχιτεκτονικοῦ θριγμοῦ, ἐπιπεδὸς γλύπτου, φέρον ἐπίχρῖσμα καὶ χρώματα βεβλαμμένα. Ἐν τῷ ἀετώματι τύμβος, ἐφ' οὗ ὀρθία στήλη καὶ ἐπὶ ταύτης ἐν σμικρῷ ὁ ἐπιτύμβιος θριγκός· τὸ ὅλον στέφεται ἢ ταινιούνται ἐκατέρωθεν ὑπὸ δρακοντοπόδων δαιμόνων, τῶν τριτοπατόρων. Κατωτέρω τὸ διάζωμα, δεικνύον ἐν ταῖς μετώπαις ρόδας, φιάλας καὶ γυναῖκας οἰονεὶ δρυπτομένας. Ὑποκάτω ἐν δέλτῳ (πρὸβλ. Jacobstahl *Χάριτες* F. Leo *dargebr.* 453 ἐξ.) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ΕΡΟΤΙΩΝ καὶ κατωτέρω ἀνάγλυπτος οἶναρις. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ λίθου ὁπή ἐπιμήκης, εἰς ἣν εἰσῆρχετο σιδηροῦς γόμφος στερεῶν τὸν θριγκὸν ἐπὶ τοῦ κατακόρυφου πλακώδους ὡσαύτως στύλου.

πώρου εἶνε καὶ ὁ πλάγιος μαίανδρος εἰκ. 1 (σ. 2), οὗ ὁμοιον δὲν γνωρίζομεν.

Ὁ περὶ τῶν Σπαρτῶν μῦθος κρύπτει τὴν ἀντίστασιν τῶν παλαιῶν ἐγγω-

¹ Τοιοῦτος καὶ ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία ὡς τριτοπάτορες τῶν Θηβαίων Λουκ. π. ὁρχ. 41. Φίλωφ. 3. Φίλοστρ. εἰκ. 1. 18. Φίλοστρ. νεωτ. εἰκ. 4. Εὐριπ. *Βάκχ.* 539, 1330, 1356 ἐξ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 126. Βακχινὸς 8, 13. Horat. *art. poet.* 187. Ovid. *Metam.* 3. 98. πρὸβλ. Στρησ. ἀπ. 42. Rohde *Psyche* 11. 369. Robert *Bild und Lied* 252. Furtwangler *Sitz. Ber. Bayer. Ak.* 1905, 433 ἐξ. *Ῥωμαῖοι Athen. Mitt.* 1914. 218 ἐξ. S. Wide αὐτ. 1901. 250. Lippold αὐτ. 1911, 105 ἐξ. Samter *Geburt, Hochzeit, Tod* 211 ἐξ. J. Harrison *Themis* 434. Eitrem *Gott. Zwill.* 60 ἐξ. Fick *Gr. Orisn.* 133. Σδορῶνος *Διεθν. Ἐφ. Νομ. Ἀρχ.* 1916. 138 ἐξ. Usener *Rhein. Mus.* 1894. 468 ἐξ. — Κατ' ἄλλον μῦθον (Σχ. Πινδ. *Πυθ.* 3, 153) ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία ἀποθεωθέντες ἀπῆλθον εἰς τὸ Ἠλύσιον πεδῖον ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὡς δρακόντων. — Γενικώτερον περὶ τῶν ὄφεων ὡς χθονίων δρακόντων κ.λ. ὅρα Kuster *Die Schlange in der gr. Kunst und Religion*.

ρίων κατοίκων (Σχ. Πινδ. Ὀλ. 2, 49 ἐξ. «Ὅγκαι κώμη τῆς Βοιωτίας»· ὄρα καὶ κατωτ. σ. 334 ἐξ. τὰ περὶ Ἀθηνᾶς Ὅγκας) κατὰ τῶν ἐπηλύδων ἐπιδρομῶν (πρβλ. Αἰσχ. Ἐπτ. 412 ἐξ. Friedlander ἔ. ἄ. 60. J. Harrison ἔ. ἄ. 432 καὶ τὰ συγγενῇ τοῦ Παππαδάκι Ἀρχ. Δελτ. 1916, 252). Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, ὅτι ὁ Ἀμφιτρύων κατωκῆσεν ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ ἔξω τῆς Καδμείας, ἀκο-

Εἰκ. 190 (πρβλ. ἐρμηνείαν εἰκ. 189). Ἀξιοσημείωτος ἡ ἰχθυώδης οὐρά τοῦ στέφανου τοῦ ἐν τῷ δεξιῷ ἐπικυμβίον σῆμα δαίμονος καὶ τὸ κατὰ τὴν δαφνὸν πτύχωμα οἶονε περιβλήματος.

λουθήσας βεβαίως τὸ παράδειγμα παλαιότερων ἀνθρώπων (πρβλ. τὰ μυκηναϊκὰ ὀστρακα σ. 314 καὶ Wilamowitz *Hermes* 1891, 253 ἐξ.).

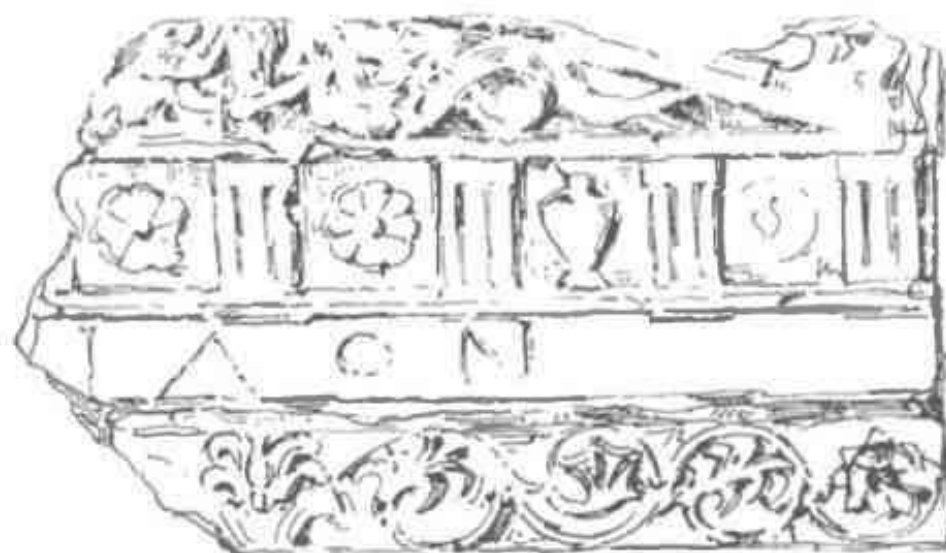
Τι ἦτο δεξιὰ καὶ τι ἀριστερὰ ἔξω τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν (περὶ τοῦ ποτε περιβόλου τῆς κάτω πόλεως οὐδὲν λέγεται ἐνταῦθα), λέγει ὁ Πausanίας κατωτέρω 9, 10, 2: δεξιὰ ἦτο ὁ Ἰσμήνιος λόφος¹, φέρων κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον, ἐν περιβόλῳ πιθανῶς, τὸν ναὸν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος², ἐνθα ἐτελεῖτο ἡ

¹ Πρβλ. 2, 10, 5, 4, 27, 6, 32, 5. Πινδ. πυθ. 11, 6 ἐξ. σχ. Ὑμν. ἀπ. 29· παι. 9, 38 ἐξ. Εὐριπ. Ἰκετ. 655 ἐξ. Ἡρόδ. 1, 52. Πλουτ. Σόλ. 4, 3.

² Ὅρα ἄνω σ. 34 ἐξ. Τοῦτον ἐπικαλεῖται ὁ χορὸς Αἰσχ. Ἐπτ. 145 καὶ ἡ Ἰοκάστη Σοφ. Οἰδ. τ. 919 πρβλ. 161. Φαίνεται δὲ, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐλατρεῖτο ἐνταῦθα καὶ ὡς Πυθιος (πρβλ. Reisch ἐν Pauly-Wissowa λ. Dreifuss 1682), ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ Πινδάρου Παι. ἀπ. 9, 43 καὶ ἐκ τοῦ ἀγγείου Ἐφημ. Ἀρχ. 1900 ν. 109 ἐξ., δοθέντος ὡς ἄθλου εἰς ἐπιταφίους ἀγῶνας (σ. 111, 327), ἀνατεθέντος εἴτα εἰς τὸν Ἀπόλ-

ἐαρινή ἐορτὴ τῶν Λαφναφορίων καὶ ἵδοντο τὰ παρθένια (δρα ἄνω σ. 41 καὶ Farnell *The Cults* IV, 124, 284, πρὸς καὶ *Philolog.* 1895, 389-392, Dieterich *Kl. Schr.* 339 ἐξ. Roscher *Abhndl. der Sächs. Gesell. d. Wiss.* 1906 σ. 9).

Ὁ Wilamowitz (*Hermes* 34 (1899) σ. 224, ἄνω σ. 341, 781) ὁξέως διεῖδεν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμ. τ. *Πυθ.* 29), ὅτι ὁ περὶ τὸ Ἰσμήνιον γῶρος ἐκαλεῖτο *Γαλάξιον*, ὅθεν καὶ τὸ Ἰσμήνιον μαντεῖον κατὰ τὸν Πρόκλον (Φωτ. *βιβλ.* σελ. 301 Bekker) ἐκαλεῖτο καὶ *Γαλάξιον*.

Εἰκ. 191 (πρὸς βλ. ἑρμηνείαν τῆς εἰκ. 189). Ἡ ἐπιγραφή θὰ ἦτο ΦΙΛΩΝ. Ἀξιοσημείωνται εἶναι, ὅτι ἀντὶ τύμβου μετὰ σήματος ἐν τῇ δεξιᾷ ἔχομεν εἰδωλὸν στεφόμενον ὑπὸ τοῦ μειζόθηρος δαίμονος, οὗ ἡ οὐρα εἶναι ἰχθυώδης. Μήπως Φίλιπποι Θηβαῖοι πατρῶζουσι κατὰ τὸν ἵππιον Ποσειδῶνα ὡς Γλαῦκον πάντιον καὶ Ποτινίδα;

Πρὸς Α τοῦ λόφου παραρρέει ὁ Ἰσμηνός ποταμός· ἀνωτέρω δὲ τοῦ Ἰσμηνίου (Πaus. 9, 10, 5) ἦτοι πρὸς Ν (δεξιὰ πάλιν τῷ προσιόντι πρὸς τὰς

λίμνα καὶ φέροντος καὶ τὴν ἐπιγραφὴν· *Ἡσάρην* τὸ Πυθιο. Ρισφόδικος ἀνέθηκε, ἂν ἀληθῶς τοῦτο προέρχεται ἐκ Θηβῶν. Οἱ ποιηταὶ καλοῦσιν αὐτὸν πολλάκις καὶ *λαξίαν* (πρὸς βλ. Wilamowitz *Sitz. Ber. Berl. Ak.* 1901 σ. 1290) καὶ *λύκειον*, ἀλλὰ τὰς ἐπικλήσεις ταύτας ἀναγκαίως ἐν τῇ εἰρημῇ τοῦ λόγου, ἐν ᾗ κεῖνται, δὲν ὑπολαμβάνομεν σταθεράς ἐν Θήβαις.

Ὡς πρὸς τὴν γείτονα ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Λουκά καὶ τὴν νῦν ἰσχυρὰν παράδοσιν, ὅτι ὁ ἐν τῇ ἱερῇ βήματι αὐτῆς τάφος (I g VII, 2543-5) εἶναι ὁ τοῦ Ἀποστόλου Λουκά, θὰ ἠδύνατο νὰ ρηθῇ ἀνωτέρω σ. 34, ὅτι ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Λουκᾶς ἦτο τεθαμμένος ἐν Θήβαις, εἶναι παλαιά· οὐρα Φιλοστόργ. *Ἑκκλ. Ἱστορ.* εκδ. Bide, 1918 σ. 156. Ἐπεὶ δὲ ἐν Ὀδρυσαῖς ἐτίγγανε γεγονώς (ὁ Κωνσταντῖνος), ἐνθα πόλιν κτίσας Ἀδριανὸς ὁ βασιλεὺς τὴν αὐτοῦ καταλέλοιπε τῇ τόλμῃ προσσηγορίαν, ἐπύθετο πρὸς τινος τῶν ἐπισκόπων, ὡς τὰ σώματα τῶν τοῦ Χριστοῦ Ἀποστόλων Ἀνδρέου καὶ Λουκά ἐν Ἀχαΐᾳ τεθαμμένα τυγχάνουσιν. Ἀνδρέου μὲν ἐν Πάτραις, Λουκά δὲ ἐν Θήβαις ταῖς Βοιωταίαις. Περὶ ἄλλων εἰδήσεων, καθ' ἣς ὁ Λουκᾶς ἀπέθανεν ἐν Ἐφέσῳ ἢ ἐν Βιθυνίᾳ ἢ ἐν πόλει τῆς Ἀχαΐας (Ἑλλάδος) καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τὴν μετακόμισιν τῶν λειψάνων αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅρα Wetzer καὶ Welte *Kirchen-Lexikon* VIII 1893 σ. 184-5. Vischer *Erinnerungen* σ. 564. Τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ τάφος δὲν εἶναι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά ἀλλὰ τοῦ Στεφάνου, ἔχει ὁ Rouquerville *Voyage* IV σ. 206.

'Ηλέκτρας πύλας ἀπὸ Ν) ἦτο ἡ κρήνη τοῦ "Αρεως καὶ πρὸς ταύτη ὁ τάφος τοῦ Καάνθου¹.

Αἱ δὲ πηγαὶ τοῦ 'Ισμηνοῦ², οὗ τὰ ὕδατα κατὰ τὴν ἐγγωρίαν παράδοσιν παρέτρεψεν ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῶν κοίτης, παρ' αὐτὴν τὴν ἐκ τῆς γῆς ἀνάδοσιν, πρὸς κίνησιν πολλῶν ὑδρομύλων ὁ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος μητροπολίτης Θηβῶν 'Ιωάννης ὁ Καλοκτένης (ἐκκλησία τις ἐν Θήβαις τιμᾶται νῦν ἐπ' ονόματι αὐτοῦ), ὁ καὶ γεφύρας κτίσας καὶ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα καταστήσας ἐν Θήβαις³, κεῖνται μακράν, ἐν χαράδρᾳ δυσπροσίτῳ νῦν, εἶνε δὲ πλείονες καὶ οὐχὶ μία, επομένως τοιαῦται, ὥστε δυσκόλως θὰ ἐλέγοντο κρήνη. 'Εξέρχονται δὲ κυρίως οὐχὶ ἐκ φυσικῆς οπῆς τῆς γῆς, ἀλλ' ἐξ ὑδραγωγείου ἀνοικτοῦ, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Παγίδας §. α. σ. 21⁴· εἶνε δὲ πλείονες ἐπ' ἀλλήλοις οἰκτοὶ ὑδραγωγείων ἐνταῦθα (νοτιώτερον εἶνε γνωστὰ φρεάτια ὅπαι αὐτῶν), ἐν ᾧ αἱ συνέχεται αὐτῶν — μία μάλιστα, κενὴ ὑδάτων νῦν, παλαιοτάτη μετὰ συγκλινουσῶν τῶν πλευρῶν κατὰ τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον — ἀκολουθοῦσι, τινὲς ξηραὶ τὴν κλιτὺν πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ 'Ισμηνίου, ἐνθα καταβαίνει καὶ ἄλλο ὑδραγωγεῖον πλήρες τοῦτο ὑδάτων καὶ νῦν.

'Ο [Πλούταρχος] *περι ποταμ.* 1⁴ ρητῶς διακρίνει τὴν ὑπὸ τοῦ δράκοντος φυλασσομένην κρήνην τοῦ "Αρεως (πρβλ. τὴν ἀγγειογραφίαν Reinach *Repert. d. vases* I 434) ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ 'Ισμηνοῦ ποταμοῦ, ὅς ὁ Κάδμος,

¹ 'Η κρήνη δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ ταυτίζεται πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ 'Ισμηνοῦ ποταμοῦ, ἀλλ' οὔτε πρὸς τὴν κρήνην, ἣτις κεῖται ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ 'Ηρωκλείου κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον ἀμέσως παρὰ τῇ ἐκ Ποτινῶν ἀρχαίᾳ ὁδῷ μικρὸν πρὸ τῆς συμβολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν εἰς 'Αθήνας, καλεῖται δὲ νῦν Πηγὴ. Πλὴν τοῦ Παγίδα §. α. 13 καὶ 19 (ἀνω 253), ὅστις γινώσκει καὶ ταυτίζει τὴν Πηγὴν πρὸς τὴν κρήνην τοῦ "Αρεως, καὶ τοῦ Ηερκίου, ὅστις ἀπλῶς σημειοῖ αὐτὴν ἐν τῷ χάρτι αὐτοῦ, οὐδεὶς ἄλλος τοπογράφος μνημονεύει αὐτῆς. 'Η Πηγὴ αὕτη, ὡς ἐγὼ εἶδον αὐτὴν τὸ πρῶτον (1904), δὲν εἶχε κρηναῖόν τινα εὐτρεπισμόν, ἀλλ' ἦτο ἄκρον στόμιον ὑδραγωγείου λαξευτοῦ ἐν τῷ λόφῳ βαίνοντος πρὸς Ν. ἐξ αὐτοῦ δ' ἐξέρρεεν ἀφθονον ὕδωρ. Ὑψος τοῦ λαξεύματος 1.20, πλάτος 0.50. Τὰ πλάγια τοιχώματα αὐτοῦ συγκλίνουσιν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ὡς πρὸς σχηματισμὸν θόλου. Τὸ φανερόν στόμιον, ἐξ οὗ ἐξέρρεε τὸ ὕδωρ, δὲν εἶνε βραχῶδες ἄνω, ἀλλὰ καλύπτεται διὰ κτιστῆς μετ' ἀσβεστοῦ θόλου, ἐνδοτέρῳ ὁμοῦς ἐν τῷ λόφῳ, εἶνε λαξευτὸν δλον. Προφανῶς τὸ κτιστὸν κατὰ τὸ ἄκρον κάλυμμα εἶνε νεώτερον. ἐν ᾧ τὸ κύριον ἔργον, τὸ λάξευμα, εἶνε παλαιὸν καὶ ἀχώριστον ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὁμοίων παλαιῶν ὑδραγωγείων τῶν Θηβῶν. Ἐσχάτως ὁμοῦς ὁ Δ. Δελθινაკιώτης, ἰδιοκτήτης τῆς Πηγῆς καὶ τοῦ νοτίου μέρους τῆς κοιλάδος, ἦν μετέβαλεν εἰς λαχανόκηπον, ἀναζητῶν χάριν τοῦτου περισσότερον ὕδωρ, ἤνοιξε χαμηλότερον τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Πηγῆς καὶ κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἐτέρως λαξευτὸς σήραγγας, εἰς τινὰ δὲ τούτων μετέπεσε καὶ τὸ ὕδωρ τῆς Πηγῆς, ἥς ὁ ὑψηλότερον κείμενος λαξευτὸς ὁχετὸς εἶνε τώρα ξηρὸς. Ἄν αὕτη ἦτο ἡ κρήνη τοῦ "Αρεως κατὰ τὸν Πausανίαν, οὗτος θὰ ἐμνημόνευεν αὐτῆς ἐρχόμενος ἐκ Ποτινῶν καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν αὐτῆς.

² Ἐξ αὐτοῦ ἐλάμβανον οἱ Θηβαῖοι τὸ ὕδωρ διὰ τὰ γαμήλια λουτρά κατὰ τὸν Εὐριπ. *Φοιν.* 347 Πλουτ. *ῥθ.* 606 F ἐξ. πρβλ. Wilamowitz *Heracl.* 483.

³ *Βίος καὶ ἀκολουθία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν 'Ιωάννου τοῦ Καλοκτένου μητροπολίτου Θηβῶν* ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Ἀθανασιάδου ἐν Χαλκίδι 1903 σ. ι' ἐξ. ἀνω σ. 68 σημ. καὶ 123 2.

⁴ 'Ο Rotticher *Dirke als Quelle und Heroine* σ. 18 κακομεταχειρίζεται τὸ χωρίον τοῦτο.

καταλιπὼν τὴν ἐκ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος πεφαρμακευμένην κρήνην. εἰς ἄλλον τόπον ἤνοιξε διὰ τοῦ ποδὸς αὐτοῦ, ὅθεν καὶ *Κάδμου πους*· προσηγορεύετο ὁ ποταμός, μέχρις οὗ μετωνομάσθη *Ἰσμηνός* ἐκ τοῦ ονόματος τοῦ ἐν τοῖς ὕδασι αὐτοῦ αὐτοκτονήσαντος ὁμωνύμου υἱοῦ τῆς Νιόβης καὶ τοῦ Ἀμφίονος. Ομοίαν δὲ διάκρισιν ποιεῖται καὶ ὁ Πίνδαρος (Ἀ.π. *ἐπιν. Ἰσθμ.* 29, 1 «Ἰσμηνὸν ἢ χρυσολάκατον Μελίαν»). Ὁ δὲ Pausanias μυθολογῶν (9, 10, 5) φέρει τὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα ὡς ποιεῖ καὶ ὁ Πίνδαρος *Πυθ.* 11, 6 ἐξ. περὶ τῆς Μελίας. Καὶ δὲν λέγει μὲν ρητῶς, ἀλλὰ φαίνεται ὁ Pausanias γινώσκων, ὅτι ἡ κρήνη τοῦ Ἀρεως ἐλέγετο καὶ *Μελία* (πρὸλ. Πινδ. *παι.* 9, 43. Σχολ. Πινδ. *πυθ.* 11, 5. Ἔστι δὲ καὶ πηγὴ ομώνυμος τῇ ἡρώϊδι (Μελία). Καλλιμ. *ῥμν. εἰς Δηλ.* 80. Unger *Thebana Paradoxa* 227;)· κατὰ τὸ ὄνομα τῆς Ὠκεανίνης νύμφης (πρὸλ. Ἡσιόδ. *Θεογ.* 187, 346 ἐξ. Πλουτ. *εἰς Ἡσιόδ. ὑπομν.* 7) Μελίας², ἣν δῆθεν εἶχεν ἀρπάσει ὁ Ἰσμήνιος Ἀπόλλων, — γεννήσας ἐξ αὐτῆς τὸν Τήνερον Πινδ. *Παιάν* 9, 40 ἐξ. Στράβ. 9, 413, ἐξ οὗ τὸ ὑποκείμενον Τήνεριον πεδῖον *Athen. Mitt.* 1888 σ. 82, 85 —. Ταύτην ἐζητεῖ νὰ ἀνασώσῃ ἀπὸ τούτου ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Κάωνθας, φονευθεὶς διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ταφείς πρὸς τῇ κρήνῃ ταύτῃ «τοῦ Ἀρεως». Φαίνεται, ὅτι ὁ Ἰσμήνιος Ἀπόλλων ὥκειοποιήθη τὴν γείτονα κρήνην ἢ ἀπωχέτευσέ ποτε τὰ ὕδατα αὐτῆς εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἰδίου μαντείου. Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι Μελία κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Pausanίου εἶνε πηγὴ τις τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ, ὃν λέγει νῦν τῆς νύμφης ταύτης ὁ Περιηγητής, ἀλλὰ πάλιν οὗτος δηλοῖ, ὅτι ὁ ποταμός ἐλέγετο πρότερον *Λάδων*³, ὁ δὲ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου (*Πυθ.* 11, 5) ἀντὶ μητρὸς

¹ Τὸ ὄνομα ὑπεκρύπτει ἀρχαίαν τινὰ πίστιν περὶ θαυμαστῆς τινος ἀναβλάσσεως τοῦ ὕδατος ἐκ πλήγματος τοῦ ποδός. Οὕτω ὁ Πήγασος πλήξας τὴν γῆν τῷ ποδὶ ἤνοιξε τὴν Ἰπποκρήνην, αἱλαὶ δὲ πηγαὶ ἀνεδρόθησαν διὰ πλήγματος τοῦ θύρσου τοῦ Λιονέσου, τοῦ ροπαλοῦ τοῦ Ἡρακλείου, τῆς τριαινῆς τοῦ Ποσειδῶνος. Τὸ θαῦμα κατώρθουν καὶ ἥρωες διὰ τοῦ ποδός, ὡς ὁ Ἀχιλλεύς ἀποτίθασζόμενος ἐν Τροίᾳ, ὁ Χάλκιος ἐν Κῷ πρὸλ. Halliday *Gr. divinai.* 118 ἐξ.

² Κυρίως εἰπεῖν οἱ συγγραφεῖς, οἱ μνημονεύοντες τῆς κρήνης τοῦ Ἀρεως, ἀποτοῦσι περὶ Μελίας, καὶ ἀντιθέτως, ὃ εἶνε ἐπίσης τεκμήριον ταυτότητος ἀμφοτέρων.

³ Πρὸλ. καὶ τὴν δρακοντοφονίαν τοῦ Κάδμου ἐπὶ τοῦ ἀγγείου Heydemann *Die Vasensammlung zu Neapel* ἀριθ. 3226 *Museo Borbon.* τ. 14 εἰκ. 28. Ἐνθα εἰκονίζεται παρὰ τῇ Ἀθηνᾷ, ὁ Ἰσμηνός καὶ ἡ Κρηναίη (νύμφη).

⁴ Τὸ ὄνομα τοῦτο (πρὸλ. Wilamowitz *Aristot. und Athen* II 178) ἴσως εἶνε μυθολογικὴ ἐπικλήσις τοῦ ποταμοῦ εἰλημμένη ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ τῆς Ἀρκαδίας. Συμφαλὲς δὲ ἦτο ἡ νύμφη Μετώπη ἢ θυγάτηρ τοῦ Λάδωνος, ἢ γεννήσασα ἐκ τοῦ Ἀσωποῦ τὴν νύμφην Θήβην, ἐξ ἧς ὀνομάσθη ἡ πόλις Θήβη. Τὸν μῦθον δὲ τοῦτον γινώσκει ὁ Πίνδαρος *Ὀλ.* 143 καὶ οἱ σχολιασταὶ αὐτόθι πρὸλ. Boeckh *Exptie. ad Pind.* αὐτ. καὶ Gruppe σ. 200. Ὁ Wilamowitz (*Heracl.* I. 56 σημ.) φρονεῖ, ὅτι τὰ ὀνόματα Πλάταια, Μυκήνη, Θήβη κ.τ.τ. ἐγένοντο πληθυντικά, ὅτε αἱ ἐπώνυμοι νύμφαι ἐγένοντο ὡς πρῶτον διακριτώτεραι καὶ ἦτο ἀναγκαία διαστολὴ αὐτῶν ἀπὸ τῶν πόλεων. Ἀλλ' ἴσως διὰ τὴν κομμηδὸν οἰκίσιν τῶν πόλεων

τοῦ Ἰσμηνοῦ καλεῖ τὴν Μελίαν ἀδελφήν, ὃ επιτρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν κρήνην χωριστήν. ἰσότημον πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ. Κατὰ δὲ τὸν Πίνδαρον (*Πυθ.* 11, 5 *Παιὰν* 9, 35 ἐξ.) ἡ Μελία ἦτο ἐγγὺς τοῦ Ἰσμηνίου ἱεροῦ, ἐν ᾧ αἱ πηγαὶ τοῦ Ἰσμηνοῦ εἶνε μακράν', οὐδ' εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ ἱερόν τοῦτο δὲν θὰ εἶχε. τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἐγγύς γειτονίᾳ, κρήνην τινά, ἀφ' οὗ καὶ ὕδατα πολλὰ καὶ ὑδραγωγεία εἶχον αἱ παλαιαὶ Θῆβαι.

Ἀκριβῶς δ' ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς πρὸς Ν τοῦ Ἰσμηνίου λόφου καὶ παραπλευρῶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νεκροταφείου διήκει παλαιὸν ὑδραγωγεῖον, οὗ τὸ ὕδωρ ἦτο ἰδιοκτησία τοῦ πατρὸς τοῦ μέχρι πρὸ μικροῦ ἰδιοκτήτου τοῦ Ἰσμηνίου λόφου Σπ. Ἰγγλέση. Ὁ πατὴρ δὲ τοῦ Ἰγγλέση ἐδώρησεν ἐκ τούτου τοῦ ὕδατος μέρος εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ οὕτω δεξιά ἐν τῇ εἰσόδῳ τούτου ἰδρύθη κρήνη, ἐφ' ἧς εἶνε ἐπιγραφὴ νέα δηλοῦσα τὴν δωρεάν ταύτην. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ὕδατος ποτίζει καὶ νῦν τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ Ἰγγλέση, ἡλαττωμένην μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀγορὰν τῆς κορυφῆς τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, ἔνθα ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ ὑδραγωγεῖον δὲν σφίζεται καλῶς καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὕδωρ φέρεται νῦν πολλαχοῦ ἐν ἀνοικτῷ αὐλακί. Παραπλευρῶς ὁμως τοῦ νεκροταφείου διακρίνονται κατεστραμμένα μέρη αὐτοῦ ἔχοντα κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις κοιλῶματα τετράγωνα πρὸς συλλογὴν ἢ καθίζησιν χωμάτων περιεχομένων ἐν τῷ ὕδατι, ὅπερ οὕτω δεχόμεθα, ὅτι βεβαίως ποτὲ ὠρίζετο πρὸς πόσιν.

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ἐτροφοδότει τὴν Ἀρείαν κρήνην ἢ Μελίαν. κειμένην ἐνταῦθά πού ποτε παρὰ τὸ νεκροταφεῖον καὶ τὸ Ἰσμήνιον ἱερόν. Ἡ θέσις αὕτη εἶνε καὶ ἐγγὺς καὶ ἀνωτέρω τοῦ Ἰσμηνίου καὶ διὰ τοῦτο ὁ Παιανίας ἀπὸ τοῦ Ἰσμηνίου κυρίως, οὐχὶ δ' ἀπὸ τῶν Ἡλεκτρῶν ἀμέσως ἐτοπογράφησε τὴν κρήνην. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον κατευθύνεται, ὡς φαίνεται, πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἰσμηνοῦ, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἔχει πρὸς αὐτὰς πραγματικὴν τινα σχέσιν ἐξηγοῦσαν καὶ τὴν μυθολογικὴν σχέσιν αὐτῶν.

Ὁ ἀπορῶν διατὶ ἡ κρήνη Μελία ἢ τοῦ Ἀρεῶς δὲν κατεσκευάσθη ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ μέρους τοῦ τεμένους τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, οὗ φέρεται ὡς μόνῃ ἢ κυρίᾳ κρήνῃ (ἀναγκαῖον πάντως ἐν παντὶ τεμένει τὸ πρᾶγμα), γινωσκέτω, ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ περιγραφέντος ὑδραγωγείου διὰ φυσικῆς ῥοῆς δὲν ἀνέρχεται ἐκ

ἦσαν πληθυντικὰ τὰ ὀνόματα, γενόμενα ἐνικὰ διὰ τοὺς περὶ νυμφῶν μύθους (δρα καὶ *Fehle Kult. Keuach.* 169). — Προσέτι δρα καὶ Σχ. Ἀπολλ. Ροδ. IV, 1899 ἐξ. «τὸν δράκοντα Λάδωνα ἐκάλουν»· μήπως συνέβαινε τοῦτο εἰς τὸν δράκοντα τὸν φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Κάδμου, δθεν ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων *Κάδμου πους* καὶ *Λάδων* περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰσμηνοῦ; — Ἐν *Mythogr. gr.* III, II ἐκδ. *Festa* σ. 70 γίνεται σύγχυσις τῆς Βοιωτίας καὶ Φωκίδος, νομίζω, ὡσαύτως δ' ἐν Ὑγίν. μ. 178 καὶ 6.

Ἡ ὁ *Burgian Geogr. v. Griech.* νομίζων, ὅτι ἡ Μελία εἶνε τὸ κεφάλαιον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἥτοι ἡ κυρία πηγὴ τοῦ Ἰσμηνοῦ. Δέχεται πλησίον αὐτοῦ τὸν Ἰσμήνιον λόφον ἥτοι πολὺ μακρὰν τῆς ἀληθοῦς θέσεως καὶ δὴ πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγ. Λουκά.

τοῦ μεταξὺ σχηματιζομένου ταπεινοτέρου λαιμοῦ μέχρι τοῦ σχετικῶς υψηλοτέρου τούτου χώρου τοῦ λόφου.

Εἶνε ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα, ὅτι, ἂν τις δὲν δέχεται τὴν ἐμὴν γνώμην περὶ τῆς θέσεως τῆς κρήνης τοῦ Ἄρεως, εἶνε ὅμως ὑπόχρεως νὰ τοποθετήσῃ αὐτὴν ὅπωςδήποτε ἐπὶ τῶν πρὸς Ν τοῦ Ἰσμηνίου ἱεροῦ κειμένων λόγων καὶ κλιτύων εἴτε εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἰσμηνοῦ (Κεφαλᾶρι τοῦ Ἀγιάννης) εἴτε εἰς τὴν Πηγὴν (σ. 319, εἰκ. 188) διότι οὕτως ἄγει ὁ Πausανίας.

Σημειωτέον, ὅτι, καὶ ἂν ἡλήθευεν ἡ γνώμη τοῦ Wilamowitz (Hermes 1891, 238), ὅτι ἡ παμπάλαια Καδμεία ἦτο μόνον τὸ νότιον μέρος τοῦ λόφου, πάλιν ἐδῶ ἔδει νὰ κεῖται ἡ κρήνη τοῦ Ἄρεως· ἐπειδὴ οὕτως υπαγορεύει ἡ διάπλασις τοῦ ἐδάφους, ὄντος ὑψηλοῦ λίαν μόνον πρὸς βορρᾶν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου¹, καὶ ἡ ἐγγύτης αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσμήνιον λόφον.

Ἀλλὰ πρὸς τε τὰς τοποθετήσεις ταύτας τῆς Ἀρείας κρήνης καὶ πρὸς τὴν ἐμὴν γνώμην, ἥτοι, νομίζω, πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου, ἀντιτίθεται ὁ Εὐριπίδης, καθ' ὃν (Φοιν. 657 ἔξ. 931 ἔξ. 1010, 1315, πρὸβλ. Βακχ. 519, Ἰκέτ. 660 ἔξ. Ἀντιόπ. ἐν Hermathena 1891, 47, Ἀθηνᾶ 1893, 433) ἡ ὀκτάκρουνος νῦν κρήνη Παραπόρτι ἢ χυνομένη εἰς τὸν ποταμὸν Δίρκην, εἶνε ἡ κρήνη τοῦ Ἄρεως² («δράκων ὁ γηγενὴς Δίρκης ναμάτων ἐπίσκοπος»), ἐν ᾧ κατὰ τὰ σχόλια Εὐριπ. Φοιν. 643, 645, Σοφ. Ἀντιγ. 104 Δίρκη εἶνε ποταμὸς καὶ κρήνη ὁμώνυμος. Ἐννοεῖται δὲ ὡς κρήνη οὐχὶ αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὸ Τάχυ, αἰτίνες εἶνε πολλαὶ (πρὸβλ. Ulrichs ἔ. ἄ. 13) καὶ τῆς τε πύλεως καὶ ἀλλήλων ἀπέχουσαι, ἀλλ' ἡ ἀληθῶς ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας κατὰ τὸ ΝΔ ἄκρον αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῇ Δίρκῃ κειμένη κρήνη Παραπόρτι³. Εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ Εὐριπίδης οὐδένα ἔχει συνήγορον ἐκ τῶν παλαιῶν ποιητῶν ἢ τῶν πεζογράφων. Ἡ διαφωνία δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πausανίαν, ὅστις ἀμνημονῶν

¹ Ὅρα σ. 334, 336 γ. Περί τῆς κρήνης Ἰσμήνης οὐδὲν βέβαιον ἔχομεν νὰ εἰπώμεν (Φιρεκ. ἐν Σχολ. εἰς Εὐριπ. Φοιν. 53, 101, Σχ. Πινδ. Πυθ. 11, 4, Robert Oid. I, 124). Ἴσως τὸ ὄνομα τῆς γηγενούς ηρωίνης, ἣν ὁ Wilamowitz (Sitzb. Ber. d. Berl. Ak. 1908, 437) λέγει ἐπώνυμον τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ, ἐτέθη ἀντὶ Ἰσμηνίας, ὡς ὠνομάσθη καὶ ἡ Ἀθηνᾶ (Σχολ. Σοφ. Oid. τυρ. 20 ἀνω σ. 37), καὶ δηλοῖ δὲ τὴν κρήνην τοῦ Ἄρεως ἥτοι τὴν Μελίαν. Πρὸς ταύτην δὲ τὴν Ἀθηνᾶν ὕστερον καὶ οὐχὶ ἰσως πρὸς μόνην τὴν Ὀγκαν (Robert ἔ. ἄ. 127) ἐνδέχεται νὰ εἴχε σχέσιν ἡ Ἰσμήνη.

² Διὰ τὰ ὀνόματα Ἀρεία καὶ Ἀρητιάς ὄρα Σχολ. Αἰσχ. Ἐπε. 107, Σχ. Εὐρ. Φοιν. 643 Ἀπολλών, Ρόδ. 3, 1179, Σχολ. Πλάτ. Β 494 σ. 80 Β 7. Ὁ Ὑγίν. μ. 178 καλεῖ τὴν κρήνην Κασταλιαν κατὰ σύγχυσιν πρὸς τὸ παράδειγμα τῶν Δελφῶν, ἐνθα ἡ ὁμώνυμος κρήνη ἦτο ἐπίσης παρὰ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπολλωνος. Πρὸβλ. καὶ τὸ Κωρύκιον ἄντρον ἐν [Πλούτ.] περὶ ποταμ. 2, 1 καὶ Botticher ἔ. ἄ. σ. 8. Ἀντίθετον σύγχυσιν ποιεῖται ὁ Αἰλιαν. π. 1, 12, 57 θέτων τὴν κρήνην Δίρκην «περὶ τὸν Ἰσμήνιον καὶ αὐτὰ τὰ τεῖχη».

³ Πρὸβλ. καὶ Σχολ. Εὐρ. Φοιν. 667. Τὸ Παραπόρτι καλεῖται Δίρκη προσέτι παρὰ Νονν. Διον. 4, 356, 5, 4. Παλαίφ. 4. Senec. Theb. 125, Oid. 578, Σχολ. Λουκαν. 4, 550, Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 10, 101, Ἀπολλοδ. 8, 5, 5.

τοῦ Παραπορτίου ὡς καὶ πλείστων ἄλλων κρηνῶν (ἐν 9. 25. 3 ἡ Δίρκη εἶνε *ποταμὸς* παρ' αὐτῷ), εἶνε ὁμῶς σαφῆς περὶ τῆς τοῦ Ἄρεως, προέρχεται οὐχὶ νομίζω, ἐκ λάθους τοῦ Πανσανίου, ἀλλ' ἐκ πλάνης ἢ πλάσεως τοῦ Τραγικου. Ὁ Πανσανίας ἀκολουθεῖ ἐν τούτῳ τὴν παράδοσιν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Θηβαίων, οἵτινες πάντα τὰ μνημεῖα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν κτίσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Κάδμου ἐτοποθέτου, ὡς θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρω (πρβλ. ἄνω σ. 315 ἐξ. καὶ τὸν τόπον τῶν Σπαρτῶν πρὸ τῶν Ἡλεκτρῶν κείμενον), πλησίον κατὰ τὴν μικρὰν, πολύυδρον, χορτομανοῦσαν καὶ βουνόμον κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου (*λωτοτρόφον κατὰ λείμακα Εὐρ. *Φοιν.* 1571¹· πεδῶ ποιήεντι· Σχολ. *Φοιν.* 638), ἐν ᾧ ἡ κοιλὰς πρὸς Ν τοῦ Παραπορτίου εἶνε διὰ τὴν συρρέουσαν ἄμμον ἄγονός πως. Προσέτι ὁ Πανσανίας παραθέτει τὸν μῦθον τοῦ Καάνθου, καθ' ὃν οὗτος εἶνε αναπόσπαστος ἀπὸ τῆς γειτονίας τοῦ Ἰσμηνίου ἀλλὰ πλησίον τοῦ τάφου τοῦ Καάνθου ἦτο ἡ κρήνη τοῦ Ἄρεως — δεξιὰ τῶν Ἡλεκτρῶν πάντοτε. Ὁ Πανσανίας εἶνε τόσον σαφῆς ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς κρήνης, ὅσον καὶ ὁ ἀντίθετα φρονῶν Εὐριπίδης. Ἀλλ' ὁ μὲν Εὐριπίδης εἶνε ποιητής, ὁ δὲ Πανσανίας καὶ πραγματικὸς συγγραφεὺς εἶνε καὶ ἐπικουρίαν παρὰ τῶν μύθων ἢ παραδόσεων ἔχει.

Ὁ μῦθος τοῦ Καάνθου ζητοῦντος νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Μελίαν εἶνε μεταπλασις τοῦ μύθου τοῦ Κάδμου ἐλευθεροῦντος τὴν Εὐρώπην ἢ τὴν Ἀρμονίαν (πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ Δερκύλλου, τοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ Δημαγόρου εἰς Εὐριπ. *Φοιν.* 7 [1129], *Gomwie Journ. of Hell. Stud.* 1913 66 σημ.). Ὅταν δ' ὁ τάφος τοῦ Καάνθου εὐρίσκεται παρὰ τὴν πρὸς Ν πλησίον τοῦ Ἰσμηνίου κειμένην ποτὲ κρήνην, ἐντοπίζει οὕτω ἐνταῦθα τὰ μυθικὰ γεγονότα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μυθικῶν μνημείων. Τὸ σχόλιον τοῦ Δερκύλλου λέγει, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Κάδμου εἰς γάμον ληφθεῖσα Ἀρμονία ἦτο θυγάτηρ τοῦ Δράκοντος, τὸ δὲ τοῦ Ἐφόρου, ὅτι ἦτο θυγάτηρ τῆς Ἡλέκτρας, «τὴν δὲ (Ἀρμονίαν) εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς ὀνομάσαι τὰς Ἡλέκτρας πύλας». Εὐλόγον λοιπὸν καὶ πάλιν νομίζω, νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ηχώ τῶν μύθων τούτων παρὰ τὸν τόπον τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος καὶ τὰς γείτονας Ἡλέκτρας πύλας (πρβλ. δὲ καὶ Wilamowitz *Hermes* 1899 σελ. 78 παράγοντα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Ἡλεκτρούονος). Προσέτι ὁ Δημαγόρας λέγει, ὅτι ὁ Κάδμος ἤρπασε τὴν Ἀρμονίαν «*προνοία Ἀθηνᾶς*» (πρβλ. *Φοιν.* 667 «Παλλάδος φραδαῖσι»). Ἀλλὰ «Πρόνοιαν Ἀθηνᾶν» καλεῖ ὁ Δημοσθένης (25, 24) τὴν Προναίαν τῶν Δελφῶν ὡς καὶ ὁ Ἀριστείδης (I, σ. 157 πρβλ. τὴν ἐμὴν *Τοπογραφίαν τῶν Δελφῶν* σελ. 60 ἐξ.) ἐρμηνεύων, ὅτι ἐκλήθη

¹ Ὁ ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ Ἀγ. Νικόλαος ἔφερεν ἀλλοτε, λέγουσι, τὴν ἐπὶ κλησιν *Μυριοδένδρης*, ὃ εἶδον γεγραμμένον παρὰ καὶ *Μουρυιοδένδρης* (ἐκ τοῦ μυρία-δένδρα ἢ μᾶλλον· μυρία· μαυ(γ)ιές· δένδρα)· πρβλ. τὸν Μαρόκαμπον σ. 310.

αὕτη οὕτω. διότι, ἀγαγοῦσα τὴν Λητὴν εἰς Δῆλον, *προϋνόησεν*, ἵνα τέκη ἐκεῖ ἡ θεά. Φαίνεται λοιπόν, ἂν δὲν εἶμαι πολὺ τολμηρός, ὅτι ἡ σύγχυσις αὕτη τῆς Προναίας καὶ τῆς Προνοίας, οὕσα λίαν παλαιὰ (πρὸς βλ. Gruppe ἔ. ἄ. 103. 1066. 1074), εἶχεν ἐκταθῇ καὶ εἰς Θήβας, ὃ δὲ Δημαγόρας εἶχεν ἐν νῶ ἢ καὶ ἐδήλου ῥητῶς ἐν τοῖς ἀπολομένοις λόγοις αὐτοῦ τὸν ἐγγὺς ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ 'Ισμηνίου τεμένους ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς, ἣν ὁ Πausanias, μὲν καλεῖ Πρόναον ἢ ἐπιγραφὴ δὲ τῆς χαλκῆς κύλικος (ἄνω σ. 36 ἐξ.) Προναίαν. 'Αλλὰ τὴν 'Αθηνᾶν ταυτίζει ὁ Gruppe (ἔ. ἄ. σ. 85) πρὸς τὴν Εὐρώπην, τὸ δὲ ἱερὸν αὐτῆς ὡς 'Ογκας, ὅπερ δὲν ἐκεῖτο μακρὰν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀνάγεται εἰς τὸν Κάδμον. Τοιοῦτοτρόπως κερδαίνομεν ἐν τῇ αὐτῇ γειτονίᾳ καὶ ἕτερον μνημεῖον τοῦ μυθικοῦ κύκλου τοῦ Κάδμου. 'Αλλὰ καὶ τοῦ 'Αρεως κόρη ἂν εἶνε ἢ 'Αρμονία, πάλιν ἐνταῦθα πυκνοῦνται τὰ «ὑπομνήματα» τοῦ μύθου παρὰ τὸν τόπον τῶν Σπαρτιῶν. 'Ομοιον δὲ πόρισμα συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀρτιφανοῦς παπύρου *Oxyrhynchus Papyri* X, 1241 (πρὸς βλ. Robert *Oid.* II 55, 74), καθ' ὃν δύο ἀδελφοὶ ὁ 'Ιομηνὸς καὶ ὁ Κλάαιτος, υἱοὶ τοῦ 'Ωκεανοῦ, μάχονται πρὸς ἀλλήλους περὶ Μελίας τῆς ἀδελφῆς¹. 'Ωστε ἡ τοποθέτησις τῆς κρήνης τοῦ 'Αρεως ἐκεῖ πρὸς τὸν 'Ισμηνὸν ποταμόν, ὅπου ὁ Πausanias θέλει, ὑποστηριζομένη πανταχόθεν, δὲν δύναται νὰ καταστῇ ἄκυρος ἐκ τῆς ἀντιθέτου γνώμης τοῦ Εὐριπίδου. 'Ο ἔχων ἄδικον ἐν τούτῳ εἶνε οὗτος ὁ ποιητής.

«*Ἐν ἀριστερᾷ δὲ τῶν πυλῶν, ἃς ὀνομάζουσιν 'Ηλέκτρας, οἰκίας ἐστὶν ἐρείπια, ἐνθα οἰκῆσαί φασιν 'Αμφιτρύωνα Καὶ τῆς 'Αλκμήνης ἐστὶν ἔτι ὁ θάλαμος ἐν τοῖς ἐρείπιοις δῆλος*» (Πaus. 9, 11, 1)². 'Αν τοποθετήσωμεν τὰ

¹ 'Ισως τὰ δύο ἰδιόρρυθμα ὀνόματα *Κάανθος* καὶ *Κλάαιτος* παραβαλλόμενα ταυτίζονται παλαιωγραφικῶς. 'Υποπεύω δὲ ὅτι ἀμφότερα εἶνε παραφθορά ὀνόματος τινος *Κάλυνθος*, οὗ το ὀνηλικόν *Κάλυνθίς*, ὃ ἔχομεν ἐπὶ ἐπιτυμβίου στήλης τοῦ Ε' αἰῶνος ἐν Θήβαις (I g VII. 2568). Τὸ ἐν Πaus. 10, 13, 10 *Κάλυνθος* διορθοῦται ὑπὸ τοῦ Spiro καὶ τῆς Walton *Amer. Journ. of Arch.* 1904. 360 ἐξ. — 'Αλλως τὸν Κάανθον πρὸς βλ. πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίᾳ κρήνην Κάανθον Πaus. 2, 38, 2.

² Πρὸς βλ. *Anthol. gr.* (Holtze) III σ. 359, ἀριθ. 114. 'Αντων. Λιβ. 38 ἐνθα το «ἐν τῇ ἀγορᾷ» διορθοῦται εἰς «ἐν τῇ πρώτῃ ὥρᾳ (α' ὥρᾳ)». Παρὰ Φίλοστοφ. *εἰμ.* 2, 28 ὁ οἶκος οὗτος τοῦ 'Αμφιτρύωνος καὶ τοῦ 'Ηρακλέους ἔχει ἐρχεῖον βωμόν, τὸν τοῦ Διὸς Σωτήρος κατ' Εὐριπ. *Ἡρ. Μαιν.* 48, 521, 922 ἐξ. 984, 1145. 'Ενταῦθα κατὰ παλαιὸν μῦθον (πρὸς βλ. Dregur *Homer* 103) ἐγεννήθη ὁ προστάτης τῶν Θηβῶν (Σχ. 'Αριστοφ. *Ἰππ.* 481) 'Ηρακλῆς καὶ ἐγένετο ἡ ἀποτυχούσα ἐπιβουλή τῆς 'Ηρας διὰ τῶν ὀφειῶν (Πινδ. *Νέμ.* 1, 49 ἐξ. *Ἰσθμ.* 1, 13 ἐξ. Θεοκρ. *εἰδ.* 19. Φίλοστοφ. νεωτ. *εἰμ.* 5. 'Υγίν. μ. 29, Λυκόφρ. 33 ἐξ. καὶ σγ. ὅρα καὶ τὰς εἰκόνας τῶν θηβαϊκῶν νομισμάτων Br. Mus. *Catal. by Head Central greece* σ. XXXVI ἐξ. πίν. XI-XVI, ἐνθα εἰκονίζονται καὶ τὸ τόξον καὶ τὸ ῥόπαλον τοῦ 'Ηρακλέους [πρὸς βλ. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 7, 5, 20], ὃ «ἦν ἐπὶ Εὐριπίδου ἔμβλημα τῶν Θηβῶν ἢ μᾶλλον τοῦ βοιωτικοῦ κοινοῦ, ἐπίσημον ἀσπίδων καὶ νομισμάτων [ἀπὸ τοῦ 'Επαμεινώνδου Head], βεβαίως δὲ καὶ σφραγίδας. — Wilamowitz πρὸς βλ. *Lippold Münch. Stud.* 420 — πρὸς βλ. καὶ Πaus. 10, 13, 6. *Pomtow Delphika* III 1912 σ. 48. Παπαδάκης *Ἀρχ. Δελφ.* 1916, 244 ἐξ. 252). — Πῶς ἡδύνατο νὰ ἔχη δύο πατέρας, τὸν Δία καὶ τὸν 'Αμφιτρύωνα, ὁ 'Ηρακλῆς, ἐρμηνεύει ὁ

ερείπια ταῦτα ἐπὶ τοῦ μόνου ἐνταῦθα κατοικισίμου χώρου, ἐπὶ τοῦ υψιπέδου δηλ., ἐφ' οὗ κεῖται τὸ πρὸς Ν τῆς νῦν πόλεως (εἰκ. 188) θερινὸν καφενεῖον, τὸ γυμναστήριον (αἱ ἀνωμαλῖαι τοῦ κωνοειδοῦς ποτε, ὡς λέγουσι, μέρους τούτου εἶνε νῦν ἰσοπεδωμένοι) καὶ τὰ παρ' αὐτὸ πρὸς Β δύο ἀγροτικὰ κτίρια, ἀπτόμεθα τῆς νῦν ἀμαξιτοῦ, ἧτις κεῖται, παρὰ τὴν Καδμείαν, ἐπὶ παλαιότερας ὁδοῦ παραθεούσης τὸ κατεδαφισθὲν ἤδη μεσαιωνικὸν καμαρωτὸν ὑδραγωγεῖον (ἀνω σ. 123) πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Κολωνακίου. Αὕτη ἡ ἀρχαία ὁδὸς εἶνε ἡ «εἰς Τάχῃ α'» ἐν τῇ χάρτι, ἄγουσα εἰς Ποτινιάς διὰ μέσου νεκροταφείου μυκηναϊκοῦ, οὗ τρεῖς μὲν τάφους ἐκαθάρισεν ὁ Φίλιος (*Πρακτικά* 1897, 94 ἐξ.), πολλοὺς δ' οἱ τυμβωρύχοι καὶ ἐγὼ (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1910, 208 ἐξ. *Πρακτ.* 1910, 152 ἀνω σ. 123-209). Τινὲς τούτων εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν κλιτὺν (ἀνω σ. 137-141) τοῦ Κολωνακίου ἐγγὺς τοῦ καφενεῖου, εἰς δὲ κεῖται ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἀμαξιτοῦ (σ. 141 ἀριθ. 8).

Ὅταν δ' εἰς τοιοῦτον χώρον ἀφικνούμεθα, ἐννοοῦμεν, διατι ὁ Πausανίας ἀμέσως μετὰ τὰ ερείπια τῆς οἰκίας τοῦ Ἀμφιτρούωνος καὶ τῆς Ἀλκμήνης ἐπάγεται (9, 11, 2) ἀνευ ἄλλου τινὸς τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ: «ἐπιδεικνύουσι δὲ καὶ Ἡρακλέους τῶν παίδων τῶν ἐκ Μεγάρων *μνήμα*» (πρὸβλ. Πaus. 1, 41, 1. Εὐρ. *Ἡρ. Μαιν.* 1360 ἐξ. Λουκιαν. *π. δερχ.* 41). Παρὰ τὸν οἶκον ἦσαν οἱ οἰκογενειακοὶ τάφοι· διότι ἐνταῦθ' αὖτε πλησίον τοῦ Ἡρακλείου ἔκειτο καὶ ὁ

1. *Recherches Rhénanes*, 53, 331 λέγων, ὅτι Ἀμφιτροῦων σημαίνει τὸν κατ' ἀμφοτέρας (δηλ. πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς) τρυπῶντα, ἦτοι τὸν κεραυνὸν ἐκπέμποντα· ἦτο λοιπὸν ὑπόστασις τις τοῦ Διός. — Ἰσως ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐλατρεύετο εἴτα καὶ ἡ Ἡσιόνη (= Ἀσιανή), ἣν ἡλευθέρωσεν ὁ Χάρος οὗτος Ἡρακλῆς ἀπὸ τοῦ καρχάρου κυνὸς (Φίλοστο. νεωτ. *εἰκ.* 12. Ἀπολλοδ. 2, 104. Ovid. *Metam.* 11, 214. Σχ. Λυκόφρ. 34. Ὑγίν. μ. 65 Gruppe *εἰ. αἰ.* 1308, 4). Ὅτι δὲ ἐλατρεύετο ἐν Θήβαις ἡ Ἡσιόνη, μαρτυρεῖ βωμίσκος (I g VII 2454) συλλεχθεὶς μεταξὺ πολλῶν λίθων, κτιζομένης τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ἢ Μεγάλης Παναγίας ἐν Θήβαις, ἀποκείμενος δὲ νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ. Φέρει ἐπιγραφὴν «*Ἡσιόνης*». Καὶ τὸ σχόλιον δὲ εἰς Εὐριπ. *Φοιν.* 1129 ὅτι «ἀπὸ Ἠλέκτρας τῆς Ἀτλαντος καὶ Ἡσιόνης» ὠνομάσθησαν αἱ Ἠλέκτραι πύλαι (ὅρα δὲ καὶ Wilamowitz *Hermes* 1899, 77), προσκολλῶ τὴν λατρείαν τῆς Ἡσιόνης εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν. Ἐλατρεύετο δὲ ὁ Ἀτλας καὶ ἐν Τανάργῳ τῆς Βοιωτίας (Πaus. 9, 20). Καὶ σχόλιόν τι δὲ εἰς Ἀπολλωνίον τὸν Ῥόδιον (I, 915 ἐξ. πρὸβλ. Leips. *Stud.* 1898 σ. 218), ὁμογενὲς πρὸς τὸ εἰς Εὐριπίδην, καίπερ περὶ τῆς Σαμοθράκης, τῆς καλουμένης καὶ Ἀτλαντίδος, λαλοῦν, σωρεῖται ὁμοῦς τοσαύτας εἰδήσεις, συναφεῖς πρὸς τὰς Θήβας καὶ τὸν Ἀτλанта, ὥστε ἴσως οὗτος ἐλατρεύετο καὶ ἐν Θήβαις (πρὸβλ. νῦν καὶ Παπαδάκιν *Αρχ. Δελ.* 1916, 244 4) μετὰ τῆς Ἡσιόνης. Διότι λέγει κατὰ τὸν Ἑλλάνικον, ὅτι ἡ Ἠλέκτρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀτλαντος, ἦτο μήτηρ τῆς Ἀρμονίας τῆς συζύγου τοῦ Κάδμου «καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰς Θήβας πύλας Ἠλεκτροίδας ἐκάλεσαν ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς». Ἦτο δὲ προσέτι ἡ Ἠλέκτρα καὶ μήτηρ τῶν Καθεύρων τῆς Σαμοθράκης, αἵτινες ὁμοῦς (Κάθευρος καὶ παῖς) ἐλατρεύοντο καὶ παρὰ τὰς Θήβας. Πρὸβλ. καὶ Διοδ. 5, 48. — Ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τοῦ «Ἡρακλέους μαινομένου» τοῦ Εὐριπίδου (πρὸβλ. Ὑγίν. μ. 32). Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διασκευῆς τοῦ κτιρίου τούτου, ἔργου τῶν υἱῶν τοῦ Ἐργίνου Τροφωνίου καὶ Ἀγαμήδους (πρὸβλ. Welcker *Kl. Schr.* III, 360 ἐξ. Maass *Griechen. u. Semiten* 48). ὅρα πλὴν πολλῶν χωρίων τοῦ δράματος τούτου καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ ἀγγειογράφου Ἀστέου *Monum. d. Inst.* VIII, 10 = *Höher Gr. Vasen* σ. 125 εἰκ. 77. Πρὸβλ. Furtwängler-Reichhold *Gr. Vasenmal.* I. σ. 50 ἐξ.

τύμβος τοῦ Ἀμφιτρύωνος (Πινδ. *Νεμ.* 4, 32 ἐξ. «Ἀμφιτρύωνος ἀγλᾶδὸν παρὰ τύμβον... Ἡρακλέους ὀλβίαν πρὸς αὐλάν») καὶ τοῦ Φιολάου (Πινδ. *πυθ.* 9, 141), «τὸν... κρύψαν ἔνερθ' ὑπὸ γᾶν διφρηλάτα Ἀμφιτρύωνος σάματι» (πρβλ. Σχόλ. Πινδ. *ὀλ.* 9, 148 ἐξ. *Frqm. Hist. gr. Didot.* II, 143. Πλουτ. *Πελοπ.* 18, 4)¹.

Ἡ οἰκία καὶ οἱ τάφοι θὰ ἦσαν ἐγγὺς ἀλλήλων, αποτελοῦντες οἷον ἐν συνολικὸν μνημεῖον περιέχον καὶ ἄλλα ἀξιοθέατα πρᾶγματα μυθικά, αἵτινα ὁ Πausanίας ἐπίσης ἄνευ ἰδίου τοπικοῦ προσδιορισμοῦ ἀναγράφει. Εἶνε δὲ ταῦτα πρῶτον ὁ *Σωφρονιστήρ λίθος*, ὅστις εἶχε ριφθῇ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τοῦ μαινομένου Ἡρακλέους (πρβλ. Εὐριπ. *Ἡρ. Μαιν.* 1004 Reisch ἐν Pauly-Wissowa *R. - E.* λ. *Ἀργοὶ λίθοι*) ἐκεῖ βεβαίως, ἔνθα οὗτος ἐμαίνεται ἤτοι ἐντὸς τῆς οἰκίας, δεύτερον δὲ *τὰ ἀνάγλυφα τῶν Φαρμακίδων*, αἵτινα εἶνε ἐπίσης ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῆς κατοικίας τῆς Ἀλκμήνης, ἣν ὠδινῶσαν ἡμπόδιζον αἱ ὑπὸ τῆς Ἥρας σταλεῖσαι δαίμονες αὐταὶ νὰ γεννήσῃ², καὶ τρίτον πιθανῶς *ιερόν τι τῆς Ἱστορίδος*, θυγατρὸς τοῦ Τειρεσίου, ἣτις, ἀντιθέτως πρὸς τὰς Φαρμακίδας, ἠυκόλυνε τὸν τοκετὸν τῆς Ἀλκμήνης. Τὸ ἱερόν τοῦτο δὲν ἀναφέρει ὁ Πausanίας, ἀλλ' αἰνίττεται πιθανῶς αὐτό, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς εὐεργετικῆς παρεμβάσεως τῆς Ἱστορίδος κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἡρακλέους, ἣν ὁμοῦς παρέμβασιν ἀποδίδει ὁ Ἄντων. Λιβ. 29 (πρβλ. Ovid. *Metam.* 9, 316 ἐξ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1892 σ. 226. Samter *Geburt, Hochzeit, Tod* 121 ἐξ. Roscher. *M. Lex.* λ. Γαλινθιάς σ. 1591. Ν. Γ. Πολίτην *Δαογρ.* VI σ. 321 ἐξ. 337) τῇ θυγατρὶ τοῦ Προΐτου *Γαλινθιάδι* καταλήγων: «Ἡρακλῆς δέ, ἐπεὶ ἠϋξήθη, τὴν χάριν ἐμνημόνευσε καὶ αὐτῆς (τῆς Γαλινθιάδος) ἐποίησεν *ἀφίδρυμα παρὰ τὸν οἶκον* καὶ ἱερὰ προσήνεγκεν. Ταῦτα νῦν ἔτι τὰ ἱερὰ Θηβαῖοι φυλάττουσι καὶ πρὸ Ἡρακλέους ἐορτῆς θύουσι Γαλινθιάδι πρώτη» (πρβλ. Nilsson *gr. Feste* 447).

¹ Περὶ τῶν τάφων τῶν μυθικῶν ἡρώων, προσηγηθέντος τοῦ Rohde *Psyche* I, 164, λέγει ὁ Pfister (*Der Reliquienkult im Altert.* 396): «Γενικῶς θὰ ἡδύνατο τις νὰ ισχυρισθῇ, ὅτι, ἂν οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἀνασκάψαι ποτὲ τοὺς «τάφους» τῶν ἡρώων αὐτῶν, δὲν θὰ εὐρισκον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅσα ἐν αὐτοῖς. Οἱ «τάφοι» ἦσαν παλαιοὶ τόποι λατρείας, οἵτινες βαθμὴδὸν κατέληξαν ἐν τῇ μυθολογικῇ παραδόσει γενόμενοι τάφοι τοῦ ποτε θεοῦ». Πρβλ. καὶ τὸν σχολ. Πινδ. *ὀλ.* 9, 148 «τύμβον δὲ λέγει τὸ κενοτάφιον». Ἀλλ' αἱ ἀνασκαφαὶ δεικνύουσιν, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶνε περισσώτερον ἀληθὴς τῆς ἄλλης, ὅτι δηλ. οἱ τοιοῦτοι τόποι λατρείας ὑπῆρξαν διότι προϋπῆρξαν ἀληθεῖς τάφοι. Διακρίνουσι δ' οἱ παλαιοὶ τοὺς κενούς τάφους, κενὰ σήματα ἢ μνήματα, κενοτάφια, κενήρια, [ἀπὸ τῶν πιστευομένων ὡς κρυπτόντων τὰ ἡρωϊκὰ λείψανα] πρβλ. π. χ. Πaus. 9, 18, 4. 6, 23, 3. Περὶ τοῦ Φιολάου φαίνεται ὅτι διάφορον τοῦ Πινδάρου γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι τοῦ Πausanίου (9, 23, 1) καὶ οἱ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (*Νεμ.* 4, 32). δεχόμενοι, ὅτι οὗτος εἶχεν ἀποθάνει καὶ ταφῇ εἰς τὴν νῆσον Σαρδίᾳ. Περὶ τῶν τάφων τῶν παίδων τοῦ Ἡρακλέους ὅρα Pfister *ε. α.* 315. Ἀνωτέρω δὲ σ. 127 ἐξ. 133 εἶδομεν περὶ τὸ ἐγγὺς κείμενον Κολωνακί μνηναϊκοὺς τάφους περιέχοντας παιδικούς σκελετούς.

² Πρβλ. καὶ [Ἡσιόδ.] *ἀσπ.* ὑπόθ. 5 Ovid. *Metam.* 9, 293 καὶ Scheuer *De Junone att.* 76 ἐξ. Usener *Kl. Schr.* IV, 87. Τὰς Φαρμακίδας ὀρθῶς ἀνεγνώρισεν καὶ ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου (Πaus. 5, 18, 2) ὁ Πανταζίδης *Ἀθήναιον* IX, 135.

'Ο Πausanías παραθέτει ἄλλην ἔκδοσιν τοῦ μύθου, ἀλλ' ὅτι ασχολεῖται περὶ αὐτοῦ ἐκτενέστερον, ἀφορμὴν ἔλαβεν ἴσως ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ὃ εἶδε μὲν, ἀλλ' ἀποσιωπᾷ δι' οἰωνδήποτε λόγον.

'Ο χώρος, ἐφ' οὗ ἐτοποθετήθη ὁ οἶκος τοῦ 'Αμφιτρύωνος καὶ τῆς 'Αλκμήνης καὶ τὰ μετ' αὐτοῦ συνδεόμενα μνημεῖα, ἅτινα ἀνεγυράψαμεν μέχρι τοῦδε, κεῖται ὑψηλότερον τῆς θέσεως τῶν 'Ηλεκτρῶν πυλῶν. Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ πρὸς τὸν Πίνδαρον ('Ισθμ. 4, 104 ἐξ. καὶ Σχολ.), ὅστις τοὺς βωμοὺς τῶν βιαιοθανάτων οκτὼ παίδων τοῦ 'Ηρακλέους καὶ τῆς Μεγάρας καὶ τὴν κατὰ τὰ ἐνιαύσια 'Ηράκλεια τελουμένην θυσίαν ορίζει «'Αλεκτρῶν *υπερθεν*»¹.

Πλὴν τούτων τῶν ὑπὸ τῆς παραδόσεως μαρτυρουμένων ἐνταῦθα μνημείων καὶ τῶν τάφων, ὧν τινες εἶνε ορατοὶ κενοὶ ἐκατέρωθεν τῆς Κοίλης ὁδοῦ αὐτόθι ὑπὸ τὸ ἐξοχικὸν καφενεῖον, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου μου Παππαδάκι ὀλίγον κατωτέρω τῆς ἐμῆς ἀνασκαφῆς (σελ. 297.) κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν τῆς Κοίλης, ὑπὸ τὸ γυμναστήριον, μυκηναϊκὸν ὑδραγωγεῖον μεγαλοπρεπές, λαξευτὸν ἐν τῷ βράχῳ, διευθυνόμενον ἀπὸ Ν πρὸς Β ἤτοι πρὸς τὴν Καδμεΐαν (*Πρακτ.* 1911, σ. 141). 'Η κατωτέρω περιγραφὴ αὐτοῦ γίνεται κατὰ τὰς σημειώσεις, ἃς ὁ Παππαδάκις ἀξίως ἑαυτοῦ καὶ τῆς φιλίας ἡμῶν παρεχώρησέ μοι.

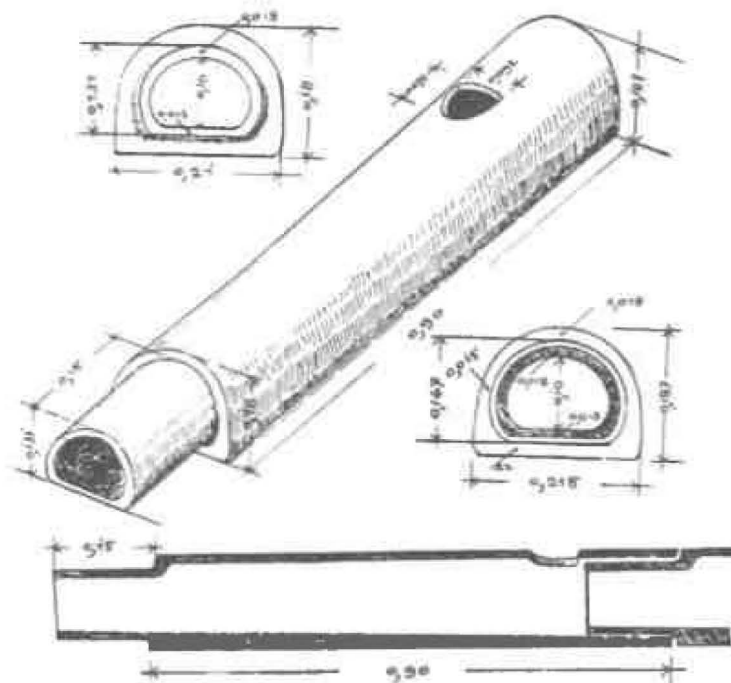
Τὸ ἀνασκαφὲν μέρος τοῦ ὑδραγωγείου ἔχει μῆκος 4 μ. περίπου· εἶνε συριγγῶδες ἤτοι κάτω πλατὺ (0.96) πρὸς τὰ ἄνω δὲ στενούμενον (πρὸς σ. 319), συγκλινουσῶν τῶν παρειῶν τοῦ λαξεύματος καθάπερ ἐν τοῖς δρόμοις τῶν θαλαμοειδῶν τάφων, ὥστε εἰς ὕψος 1.70 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος τὸ ἀνοιγμα μετὰ τῶν τοιχωμάτων εἶνε 0.60, ἴσως δὲ ποτε ἤνοῦντο τὰ τοιχώματα ἄνω, καταστραφέντος τοῦ βράχου ἐπειτα. 'Εν τῷ πυθμένι κατὰ μῆκος ἐν μέσῳ εἶνε βαθύτερα αὐτῆς πλάτους 0.32, ἐν ᾗ ἐγκοιτίζονται πηλῖνοι σωλῆνες ἐπὶ χωμάτων «ἀλλὰ διὰ πηλασθέντος, κοινῶς πηλοχόρι (=χορήγι) καὶ ἀπὸ τῶν τοιχωμάτων τῆς αὐλακὸς χωριζόμενοι καὶ πρὸς ἀλλήλους συνδεόμενοι καὶ ἄνω κατὰ τὴν πρὸς καθαρισμὸν ὑπάρχουσαν ἡμικυκλικὴν ὁπὴν, κλειομένην δι' ἀπλοῦ τεμαχίου οστράκου, βυόμενοι». Οἱ σωλῆνες (εἰκ. 192) εἶνε ἡμικυλινδρικοὶ τὸ σχῆμα, ἤτοι ἐπίπεδοι κάτω, κυρτοὶ δὲ τὸ λοιπόν. Μῆκος 1.05, ὕψος 0.18, πλάτος βάσεως 0.20-0.22. Τὸ ἕτερον ἄκρον, ἐν γένει στενότερον, σχηματίζει καὶ ἐμβολὸν μήκους 0.15, εἰσερχομένον εἰς τὸ πλατὺ μέρος τοῦ ἑτέρου σωλῆνος. 'Η ὁπὴ ἔχει διάμετρον 0.15 καὶ ἀκτῖνα 0.07. 'Η σῆραγξ ἦτο πλήρης χωμάτων, ἐντὸς δ' αὐτῶν συνελέγησαν 26 τεμάχια ἀγγείων, ὧν τὰ 19 δύνανται ἀσφαλῶς νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μυκηναϊκά, τὰ δ' ἄλλα ὡς ἀπροσδιόριστα². Δέκα

¹ Ὡστε καὶ ἐπὶ Πινδάρῳ αἱ 'Ηλέκτραι πύλαι εἶχον ἐξαίρετον σπουδαιότητα διὰ τὰς συγκοινωνίας τῆς πόλεως πρὸς τὰ ἔξω· διὰ τοῦτο κατ' αὐτὰς τοπογραφεῖ καὶ οὗτος τάνωτέρω μνημεῖα.

² Ἴσως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τοὺς σωλῆνας τοῦ ὑδραγωγείου εἰς παλαιούς χρόνους, καθ' ᾧ δεικνύει ὁ μυκηναϊκὸς νομίζω πηλὸς αὐτῶν καὶ ἡ ἔλλειψις παντὸς νεωτέρου οστράκου ἐν τοῖς χώμασι. 'Υπὸ τὸ ἀνάκτορον τῶν Μυκηνῶν εὐρέθη ὁχετὸς διὰ πηλίνων σωλῆνων, ἐχόντων τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος Π ἀνεστραμμένου, ὃν ὁ Τσοῦντας *Μυκῆναι* 29 καλεῖ *υπονόμον* ἀκαθάρτων ὑδάτων, πρὸς σ. καὶ *Annual IX*, 101 ἐξ. v. Lichtenberg *Haus, Dorf, Stadt* 195. Οἱ σωλῆνες τοῦ θηβαϊκοῦ ὑδραγωγείου εἶνε ἀξιολογώτεροι τῶν σιρογγύλων, ἀλλὰ τὰ κάδμεια ὑδραγωγεῖα ἦσαν τόσον περίφημα πάσαι, ὥστε δικαιολογεῖται

μετρα νοτιώτερον του ὑδραγωγείου κατ' ευθυγραμμίαν εὐρέθησαν ρωμαϊκοὶ τάφοι οὐχὶ δὲ συνέχεια του ὑδραγωγείου. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἡ συνέχεια δὲν θὰ ἦτο κατ' ευθείαν γραμμὴν, ἀλλὰ θὰ ἠκολούθει τὴν κλιτὺν οὕτως, ὥστε τὸ ὕδωρ νὰ ἔχη φυσικὴν ῥοὴν πρὸς Β

Ἐτι νοτιώτερον δὲ ἀνέσκαψα καὶ ἐγὼ ὑδραγωγεῖον, ὅπερ εἶνε, νομίζω, συνέχεια τοῦ προηγουμένου, καίπερ ἔχον οὐσιώδεις διαφορὰς. Ἡ ἀκριβὴς θέσις τούτου, καταχωσθέντος πάλιν, δύναται νὰ ὀρίσθῃ ὡς ἑξῆς: Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Κοίτης ΝΔ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ παραπλευρῶς τῆς ἀγροτικῆς ὁδοῦ, ἥτις εἴρεται ἐνταῦθα ἀπὸ Α καὶ ἐκκλίνει

Εἰκ. 192. Σωλὴν καὶ τομαὶ αὐτοῦ' ἐκ του πρὸς Ν της Καδμείας μυκηναϊκοῦ ὑδραγωγείου.

εἰς τὴν ἀμαξιτὸν παρὰ τὴν ἑξοχικὸν καφενεῖον, ἔξέχει τῶν χωμάτων μικρὸν βραχῶδες μέρος. Μεταξὺ τούτου (πλησίον) καὶ τῆς ἀμαξιτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁμαλοῦ εδάφους ἐγένετο ἡ σκαφή μου, ἀποκαλύψασα κατ' ἀρχὰς μεν βυζαντιακοὺς τάφοις διὰ κεράμων κατεσκευασμένους, βαθύτερον δὲ (ὀλικὸν βάθος 2 μ.) τμήμα ὑδραγωγείου, οὗ ὁ πυθμὴν ἔχει πλάτος 0.60. Παρὰ τὰ τοιχώματα κατὰ μῆκος εἶνε ἐκατέρωθεν βαθύτεραι αὐλάκες δύο, χωριζόμεναι ἐν μέσῳ δι' ἀλαξεύτου μέρος τοῦ βράχου πάχους 0.07. Ἐντὸς τῶν δυο τούτων αὐλάκων ἔρρεε ποτε τὸ ὕδωρ ἢ ἐπὶ τοῦ βράχου ἢ διὰ σωλῆνων, ὧν ὁμοῦς οὐδὲν λείψανον εὐρέθη. Τὰ τοιχώματα οἶτε εἰς πολὺ οὔτε εἰς ἴσον ὕψος ἐσώζοντο, ἐκαλύπτετο δὲ

τὸ λάξευμα διὰ ἐντοπίων κροκαλοπαγῶν λίθων ἀργῶν ὥσπερ ἐκ τῆς λαξεύσεως ἢ τῆς καταστροφῆς τοῦ ὑδραγωγείου προερχομένων.

Ὁ ἕτερος κλάδος τοῦ ὑδραγωγείου τούτου προυκλίνει ἴσως εἰς τὸ τοῦ Παππαδάκη, ὅπερ ἦγε τὸ ὕδωρ εἰς τῆς Καδμείας τὰ χαμηλότερα ἀνατολικά μέρη (εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη θὰ ἦσαν ἄλλα ὑδραγωγεία). Νοτιώτερον ἡ γραμμὴ τοῦ ὑδραγωγείου εἰκάζεται ὡς οὐχὶ ὅλως ξηρὰ

πᾶσα τεχνικὴ ὑπεροχὴ αὐτῶν πρὸς ἄλλα. Καὶ ἐγὼ δὲ εὗρον ἐν τῇ Καδμείᾳ ἀνακτόρων (Πρακτικά 1911, 143) ὑδραγωγεῖον διὰ παχέων σωλῆνων στρογγύλων, ὅπερ εἶνε ἀσφαλῶς «μυκηναϊκόν», διότι διευθύνεται ὑπὸ τὸν Δ τοῖχον τοῦ ἀνακτόρου. Οἱ σωλῆνες πλὴν τοῦ σχήματος (πρὸβλ. E. Curtius Gee. Abhndl. 1. 142) ἔχουσι λοιπὸν οὐχὶ μορφολογικὴν ἀλλὰ τεχνικὴν τινα ὁμοιότητα πρὸς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος. Ἐν Κνωσσῷ εὐρέθησαν ἐπίσης στρογγύλοι μινωϊκῶν χρόνων σωλῆνες καὶ βεβαίως τοιοῦτοι σωλῆνες ἠδύναντο νὰ εἶνε καὶ ἄλλαχοῦ εἰς τὰ ὑδραγωγεία τῶν τυκτῶν κρηνῶν (Evans Annual VIII σ. 13 ἐξ. Mosso Excurs. σ. 90). Νεώτερα ὑδραγωγεία δρᾷ π. γ. Athen. Mitt. 1900 σ. 25. 1905, 25. 1907. 147. Ἀρχ. Ἐφημ. 1909. 81.

ἔνεκα τῶν ἐκεῖ κατὰ τὴν δυτικὴν ὁχθὴν τῆς Κοίλης ὁδοῦ ευρώστων σπάρτων. Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο καὶ τὰ πιθανὰ σύγχρονα αὐτοῦ (ἴδρα καὶ ἄνω σ. 319), ὡς ἐκ τῆς μορφῆς ἢ τῆς χρονολογίας αὐτῶν (*Πρακτ.* 1911, σ. 150) συνάγεται, κατεσκευάσθησαν βεβαίως καθ' ὃν χρόνον κυρία πόλις ἦτο ἡ Καδμεία καὶ κυρίως χάριν αὐτῆς. Ἀπὸ ταύτης δὲ φυσικώτατα ἡδύνατο νὰ ἀχθῇ τὸ ὕδωρ ἐξω πέριξ εἰς τὰ ταπεινότερα μέρη, ἐφ' ὅσον ἐξετείνετο ἡ πόλις ἐξω τοῦ ἐπιπύλου τείχους. Τὰ ὑδραγωγεῖα ταῦτα φαίνεται ὅτι διετηρήθησαν καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἑλληνικοὺς χρόνους (αφ' οὗ καὶ τῶρα αἱ Θῆβαι δι' ἀρχαίων ὑδραγωγείων ποτιζονται) καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἡρακλείδης (*Geogr. gr. min.* I σ. 102 ἐξ. ἄνω σ. 256, 276), γράψας περὶ τὸ 260-230 π. Χ., ὁρθῶς λέγει: «Φέρεται δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Καδμείας ὕδωρ ἀφανὲς διὰ σωλήνων ἀγόμενον, ὑπὸ Κάδμου το παλαιόν, ὡς λέγουσι, κατεσκευασμένον». Ἴνα ἀχθῇ τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς Καδμείας, ἐπρεπε νὰ ἀχθῇ πρῶτον ἐπὶ τὴν Καδμείαν. Εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείδου, τῆς κάτω πόλεως οὗσης κατεστραμμένης, εὐλόγως τοῦ πρώτου ἢ ὑπαρξίς ἦτο ἀξιωματικὸν παραδόξον, ἐρμηνευτέον διὰ τῆς περὶ Κάδμου ἀρχαιολογίας τοῦ συγγραφέως (πρὸς δλ. καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνικτόρῳ τοῦ Κάδμου εὑρεθέντα ὑδραγωγεῖα *Πρακτικά* 1911, σ. 149 ἐξ.), τὸ δὲ δευτερον οὐχὶ ἄξιον ἀπορίας καὶ ἐρμηνείας, ἀφ' οὗ ἡ πόλις ἦτο ἐπὶ τῆς Καδμείας¹.

Ἐπανέλθωμεν νῦν εἰς τὸν Παισανίαν. Εἰπὼν οὗτος περὶ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἢ κατ' αὐτὸν μνημείων, στρέφεται πρὸς τὰ ὀπίσω (ἀριστερὰ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν πάντοτε), πρὸς τὸ μέχρι τοῦδε μὴ περιγραφέν νοτιώτερον μέρος τῆς κοιλάδος, ἔνθα ἐν συνεχείᾳ πιθανῶς (Παισ. 9, 11, 4 «ἐνταῦθα Ἡράκλειόν ἐστι») ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Ἡρακλέους². Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐδέχθημεν αὐτὸν δεξιὰ τῶν Ἡλεκτρῶν ἀναγράφοντα πρῶτον τὸ ἐπιφανὲς Ἰσμήνιον ἱερὸν καὶ εἰτα στρεφόμενον «ἀνωτέρω» πρὸς Ν, πρὸς τὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως καὶ τὸν τάφον τοῦ Καάνθου.

¹ Ὁ Ε. Curtius *Gesam. Abhndl.* I. 144 αἰνίττεται, ὅτι τὸ ὑδραγωγεῖον τῶν Καμαρῶν (ἄνω σ. 128, 2) εἶνε διάδοχον τοῦ παλαιότερου, τοῦ Καδμείου, καὶ ὅτι αἱ Καμάραι εἶνε φραγκικὸν ἔργον, ἀλλὰ δὲν πιστεύω, ὅτι ὑπεργείως ἤγετο τὸ ὕδωρ ἐπὶ Κάδμου. Ἔτερα ἀρχαῖα ὑδραγωγεῖα πλην τῶν ἐν ἐνεργείᾳ καὶ νῦν ὄντων τῶν διαφόρων κρηνῶν καὶ τῆς ὅλης πόλεως. κλάδων ὄντων τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Κωλονακίου διήκοντος (σελ. 128, 181), εἶνε τὰ ἐξῆς: τὸ τῆς Πηγῆς (σελ. 119), τὸ ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Ἰσμηνίου (σελ. 321), τὰ τῶν πηγῶν τοῦ Ἰσμηνοῦ (σελ. 319), τὸ πλησίον τούτων πρὸς Β (αὐτ.), τὸ πρὸς Δ τῆς Δίρκης (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 245). Ἄλλο παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν τῆς Δίρκης πρὸς Ν τῆς Ἀγ. Τριάδος, ἄλλο ἐπίσης πρὸς Δ τῆς Δίρκης τεμνόμενον ὑπὸ τῆς εἰς Θεσπιάς-Καθεΐρειον παλαιᾶς ὁδοῦ (σελ. 277 2), ἄλλο εἰς τὴν ΒΔ κλιτὺν καὶ ἄλλο εἰς τὴν ΒΑ κλιτὺν τοῦ Ἀμφίου, ἄλλο τεμνόμενον ὑπὸ τοῦ εἰς Ἀγίους Θεοδώρους νέου ἐλιγμοῦ τῆς ἀμαξιτοῦ (σελ. 99, 100), ἄλλο πρὸς Β τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγ. Θεοδώρων τεμνόμενον ἐπίσης ὑπὸ τῆς ἀμαξιτοῦ καὶ ἄλλο πρὸς Α τοῦ Ἰσμηνοῦ κατέναντι τοῦ Ἰσμηνίου λόφου ὑψηλά.

² Ἐκ θυσίας τινός ποτε μῆλου ἀντὶ κριοῦ ἢ προβάτου «καλεῖται παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἢ τοῖς Βοιωτοῖς *Μήλων* ὁ Ἡρακλῆς, τοῦνομα ἐκ τοῦ τρόπου τῆς θυσίας λαθῶν» λέγει ὁ Πολυδ. I, 30 ἐξ. (Πρὸς δλ. Sitz. Ber. d. Munch. Ak. 1910, IV. σ. 18. Wilamowitz *Aus Kydathen* 150). Ὁ δὲ Nilsson *gr. Feste* 448 ἐρωτᾷ, μήπως ἡ θυσία μῆλων εἶνε ἡ ἀρχικῶς συνήθης καὶ τακτικὴ ἀναίμακτος θυσία τοῦ θεοῦ ἢ ἡρώος, ἐξ ἧς νὰ ἐπήγασεν ἴσως ὁ μῦθος τοῦ ἀθλοῦ τῶν μῆλων τῶν Ἑσπερίδων. Ὅρα καὶ Usener *Götternamen* 146 ἐξ. καὶ νῦν καὶ Παπαδόκιν *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 σ. 238, 250. Ἄλλ' ὅρα καὶ Ἡσύχ. «*μηλατάν* τὸν ποιμένα. *Βοιωταί*» καὶ Meister *Gr. Dial.* 221.

Τὸ Ἡράκλειον πιθανῶς ἐκεῖτο κατὰ τὸν Ἀγ. Νικόλαον ἢ πλησίον αὐτοῦ οὕτως ἐν καλῶ. ὥστε τὸ κύριον ἐπίτεδον μέρος τῆς μικρᾶς κοιλάδος νὰ μένη ἀνοικτὸν χάριν τοῦ συναφοῦς *γυμνασίου* καὶ τοῦ *σταδίου*, οὗ θέατρον ἦτοι τόπος τῶν θεομένων θὰ ἦσαν αἱ πέριξ τῆς κοιλάδος κλιτύες τῶν λόφων (πρὸβλ. Πανσ. 2, 10, 1. 3. 14. 6. 4. 32, 1. Ἀρχ. Ἐφημ. 1906, 186. — Πολύαιν. 2. 3. 8. Πανσ. 10, 7. 6. Ξενοφ. Ἑλλ. 6. 4. 7. Πλουτ. *κακοηθ.* Ἡρ. 30. *Πελοπ.* 7, 3. 19, 1; Εὐριπ. *Φοιν.* 368).

Ἐνταῦθα ἐτελοῦντο οἱ ὑπὸ τοῦ Πανσανίου σιωπώμενοι ἀγῶνες τὰ Ἡράκλεια (δρα π. γ. I. G. VII 49, 1857, 2532, [2480]. Heberdey-Wilhelm *Reisen in Kilikien* σ. 8 καὶ *Forschungen in Ephesos* II σ. 180, πρὸβλ. Kaibel *Epigr.* gr. 931, 932 Παππαδάκιν ἔ. ἄ. 252). ἅτινα ἦσαν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ Ἰολαία (Πινδ. Ὀλ. 7, 153 ἔξ. καὶ σχ. 9, 148 καὶ σχ. Ἰσθ. 1, 11 σχ. 79 σχ. 11, 76, 3, 114, 117 σχ. 4, 104. Πύθ. 9, 156 σχ. Νέμ. 4, 21, 32 σχ.) — ἐτελοῦντο δὲ παρὰ τὰς Ἡλέκτρας (Πινδ. Ἰσθμ. 1, 55, 3 (4), 104 σχ. ἔξ.) καὶ οὐχὶ παρὰ τὰς Προιτίδας, ὥς φρονεῖ ὁ Dissen (εἰς Πύθ. 9, 143 ἔξ.) καὶ ὁ Christ κατὰ τὸν Bockh (εἰς Πινδ. Νέμ. 4, 20), καὶ ὁ Pfister (ἔ. ἄ. σ. 307), μεταθέτοντες ἐκεῖ τὸν τάφον τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τοῦ Ἰολάου (δρα ἄνω σ. 326 ἔξ.) ἀπὸ τῆς «Ἡρακλέους οὐλβίας αὐλᾶς» (Σχ. Πινδ. Νέμ. 4, 32 καὶ Christ *Prolegom.* XCI)¹. Τις δὲ ἡ σχέσις τῶν Προιτίδων πρὸς τὸ ἥρῳον τοῦ Ἰολάου, θὰ ρηθῇ κατωτέρω ἐν καιρῶ. Μόνον οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ παρὰ τὸ ἥρῳον τοῦ Ἰολάου ἱπποδρόμῳ πρὸς Β τῆς Καδμείας, εἰ καὶ οἱ ἀγῶνες πάντες ὡς Ἰολαία καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶνε πιθανῶς παλαιότερα τοῦ ονόματος Ἡράκλεια (πρὸβλ. Πινδ. Ἰσθμ. 5, 40 «ἐν δὲ Θήβαις ἱπποσόας Ἰόλαος γέρας ἔχει» σχόλ. 1, 21 ἔξ. σχ. 3, 117 σχ. Friedlander ἔ. ἄ. 54. Usener *Archiv f. Relig.-Wiss.* 1904, 329). Ἀθλον ἦτο στέφανος μυρσίνης καὶ χαλκοῦς τρίπους².

Οἱ λόγοι τοῦ Πανσανίου περὶ τοῦ σταδίου καὶ τοῦ γυμνασίου 9, 11, 7 εἶνε: «τοῦ δὲ Ἡρακλείου γυμνάσιον ἔχεται καὶ στάδιον, ἀμφότερα ἐπώνυμα τοῦ θεοῦ»· μεθ' οὗς ἐπάγεται: «Υπὲρ δὲ τὸν Σωφρονιστῆρα λίθον βωμός ἐστιν Ἀπόλλωνος ἐπὶ κλησιν Σποδίου, πεποιήται δὲ ἀπὸ τῆς τέφρας τῶν

¹ Ἐσφαλμένως δὲ ὁ τύμβος τοῦ Ἀμφιτρύωνος λέγεται ὑπὸ τοῦ Dissen ἔ. α. καὶ τάφος τῆς Ἀλκυονίδος, ἣτις φέρεται ταφείσα παρὰ τὸν Ἀλκάρτον (Πλουτ. *δαίμ.* Σωκρ. 5) ἢ ἐν Μεγάροις (Πανσ. 1 41, 1 9, 16, 7 πρὸβλ. καὶ Pauly-Wissowa *R.-L.* 2. *Heros* σ. 1139. Friedlander *Heracles* 47, 53).

² Σχ. Πινδ. Ὀλ. 7, 152, 154 Ἰσθμ. 8, 117. Ἄν δ' ἀληθῶς ἐτελοῦντο κῶμοι καὶ πομπαὶ εἰς τιμὴν τοῦ Ἰολάου (Wilamowitz *Sitz. Ber. d. Berl. Akad.* 1901 σ. 1292 πρὸβλ. 1908 σ. 329 ἔξ.), θὰ ἐτελοῦντο ἴσως εἰς τοῦτον τὸν ναὸν καὶ παρὰ τὸν τάφον τοῦ ἥρωος, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἥρῳον τοῦ Ἰολάου, οὐ θὰ ἴδωμεν πρὸς Β τῶν Θηβῶν. Ἐκεῖ ὁ Ἰόλαος θὰ ἦτο ἀπλῶς ἐναγώνιος προστάτης. — Εἰς τινὰς ἀράγας ἱππικῶν ἀγῶνας ἐνίκησεν ὁ ἀναθεὶς πού ποτε ἐν Θήβαις τὸ ἀναγλυφὸν τὸ ἐντετειχισμένον νῦν εἰς τὴν Ν πύλιν τῆς ἐκκλησίας Μεγάλης Παναγίας ἢ Ἀγ. Δημητρίου, τὸ περιγραφόμενον ἐν *Athen. Mit.* 1878 σ. 414.

ιερείων· μαντική δὲ καθέστηκεν ἀπὸ κληδόνων, ἥ δὴ καὶ Σμυρναίους μάλιστα Ἑλλήνων χρωμένους οἶδα· ἔστι γὰρ καὶ Σμυρναίοις ὑπὲρ τὴν πόλιν κατὰ τὸ ἔκτος τοῦ τείχους κληδόνων ιερὸν κλ.». Ἐπειδὴ τὸν Σωφρονιστῆρα λίθον ἐδέχθημεν ἐν τοῖς ἐρείπιοις τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρύωνος, συνάγομεν ἤδη, ὅτι ὁ Πausanías, ἀφ' οὗ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τούτου πρὸς Ν, πρὸς τὸ Ἱεράκλειον καὶ τὸ γυμνάσιον καὶ τὸ στάδιον, ἐπανέρχεται νῦν πάλιν εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τὸν Σωφρονιστῆρα λίθον, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν περιγραφὴν τῶν ἐν τῇ βορείᾳ γειτονία τοῦ οἴκου καὶ μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας κειμένων μνημείων. Τὰ ἐρείπια τοῦ οἴκου πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἐκτενῆ πως, διότι, ἂν ἐξετείνοντο ἐν σμικρῷ χώρῳ, ὁ Πausanías, ὀρίζων τὸν βωμόν τοῦ Σποδίου Ἀπόλλωνος, θὰ ἔλεγεν «ὑπὲρ δὲ τὰ ἐρείπια τοῦ οἴκου· ἀντὶ «ὑπὲρ δὲ τὸν Σωφρονιστῆρα». Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι καὶ ὁ Σωφρονιστῆρ δὲν ἦτο ἀπλοῦς λίθος, ἀλλὰ βράχος τις ἐκλιπὼν ἤδη εἴτε κατὰ τὴν ἀμαξιτὸν εἴτε κατὰ τὸν ἐπανειλημμένως ἰσοπεδωθέντα χώρον τοῦ γυμναστηρίου καὶ πέριξ. Ἀλλὰ Σωφρονιστῆρ δὲν δύναται νὰ εἶνε τὸ Κολωνάκι διότι τοῦτο εἶνε ὁ υψηλότερος λόφος τῆς γειτονίας, ὥστε, ἀφ' οὗ ἡ *ὑπὲρ* δὲν σημαίνει *ἐπὶ*, δὲν ὑπάρχει ἄλλος τόπος «ὑπὲρ» τοῦτον, ἔνθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν σπόδιον βωμόν. Τὸ Κολωνάκι ἢ οἱ παρ' αὐτὸ πέριξ ἢ πρὸς Β ἢ Δ ταπεινότεροι λόφοι δύνανται, ὥς ὑψηλότεροι τῆς γενομένης δεκτικῆς θέσεως τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τοῦ Σωφρονιστῆρος, νὰ εἶνε θέσις τοῦ Σποδίου βωμοῦ¹. Ἐνταῦθα διέρ-

¹ Οὕτω ὁ παραλληλισμὸς τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ «ὑπὸ τὴν πόλιν κατὰ τὸ ἐκτὸς τοῦ τείχους» εἶνε οὐ μόνον οὐσιαστικῶς ἀλλὰ καὶ τοπογραφικῶς επιτυχής. Περὶ τῆς ἐρμηνείας ὁμοῦς τῆς προθέσεως *ὑπὲρ* ἐν τοῖς περὶ ὧν πρόκειται λόγοις τοῦ Πausanίου ὄρα καὶ Reitz *De praepositionis ὑπὲρ apud Pausaniam usu locali* 1891 σ. 53 καὶ 65 «Supra lapidem Sophronistera, i. e. in declivibus partibus collis occidentem versus a sancti Nicolai aede assurgentis vel in summo colle; nam Apollinis Spodii aram oraculumque Pausanias adit, postquam Herculis delubrum citra illum collem loco demisso situm, cui cum alia monumentatum Sophronistera attribui necesse est, reliquit et antequam ad Minervae Oncae aram et simulacrum, quae ante portas «Ogygias» trans collem ponenda sunt, pervenit».

Ὁ Holleaux δι' ευφυῶν συλλογισμῶν (*Mélanges H. Weil* 1898 σ. 193 ἐξ.) καταλήγει εἰς ὅλως διάφορον τοπογραφικὸν ὄρισμόν περὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Σποδίου Ἀπόλλωνος. Τῆς ἀξιολόγου μελέτης αὐτοῦ τὰ κύρια σημεῖα εἶνε τάδε: Ὁ Holleaux παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Πausanías μνημονεύει ναοῦ καὶ ἀναθημάτων τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ βωμοῦ. Ἀντιθέτως δὲ λέγει βωμόν τοῦ Σποδίου Ἀπόλλωνος ἄνευ ναοῦ καὶ ἀναθημάτων· ὁ βωμός ἦτο ἐκ τέφρας, ὥστε θύματα ἐθύοντο· καὶ ὀρίζεται δὲ, ὅτι ταῦτα ἄλλοτε ποτε ἦσαν ταῦροι, ἀλλ' ἐπεὶ καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πausanίου ἐργάζεται βόες. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐκ τέφρας βωμοί, ὅπου ὑπῆρχον (Δίδυμα, Πaus. 5, 13, 11. Ὀλυμπία, αὐτ. 5, 13, 8, 5, 15, 9), ἀπεδίδοντο τῷ Ἱερακλεῖ ὡς ἰδρυτῇ· ἐργάζεται δὲ βόες — πρὸβλ. Stengel *Opfergerbr. d. Griechen* 218 — ἐθύοντο αὐτῷ τοῦτῳ τῷ Ἱερακλεῖ (Ἀπολλοδ. 2, 5, 10), ἐξαιρετικῶς δὲ ἐν Θήβαις ἀναφέρονται τῷ Ἀπόλλωνι· εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι ὁ Ἱερακλῆς ὑπῆρξεν ἱερεὺς δαφναφόρος τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος. Ὁ Holleaux λοιπὸν ἀποδίδει σπόδιον βωμόν τῷ Ἰσμηνίῳ Ἀπόλλωνι, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Σοφοκλῆς (*Οιδ. Τ.* 19 ἐξ.) τοιοῦτον βωμόν λέγει τὸν τοῦ Ἰσμηνίου. Προσέτι παρατηρεῖ ὁ Holleaux, ὅτι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (8, 134) «τῷ Ἰσμηνίῳ Ἀπόλλωνι ἔστι κατάπερ ἐν Ὀλυμπίῃ ἱεροῖσι χρηστηριάζεσθαι» (πρὸβλ. καὶ Φιλόχ. ἐν *Frgm. Hist. Gr.* 1, 416 ἀπ.

χεται ἢ διὰ μέσου τῶν μυκηναϊκῶν τάφων παλαιὰ ὁδός, ἐκπέμπουσα κλάιδους και πρὸς τὴν Δίρκην, ὥστε ἐξηγεῖται και ἐνταῦθα πῶς εὐρέθη ποτὲ ἄμαξα, ἥς

197 «διὰ τῶν ἐμπυρῶν ἐμαντεύοντο οἱ ἱερεῖς τοῦ 'Ισμηνίου 'Απολλωνος» και Σχολ. Σοφ. ῥ. α' Σχ. Εὐριπ. Φοιν. 1255·6 Hallidav Greek divination 185). 'Αλλὰ μεταξὺ τοῦ 440 π. Χ., ὅτε ἤλθεν εἰς Θηβας ὁ 'Ηρόδοτος, καὶ τοῦ 424 (μαχὴ τοῦ Δηλίου) ἤλλαξεν ὁ τρόπος τῆς μαντικῆς, εἰσαχθείσης τῆς χρησμολογίας κατὰ τὸ παρὰδειγμα, λέγει, τῶν Δελφῶν (Πλουτ. Λυσαν. 29, 10 πρὸς Διοδ. 17, 10). 'Ο Πausanias ὁμῶς μαρτυρεῖ, ὅτι παρὰ τῷ Σποδίῳ ἐμαντεύοντο ἀπὸ κληδόνων (πρὸς Δ. Έsenet Götternamen 216 ἐξ Weniger Archiv f. Relig. Wiss. 1915, 84 ἐξ. περὶ τοῦ παρ' ἡμῖν νῦν κληδόνων ὅρα Πολιτικὴν ἐν Παρθενῶνι 1871·2 σ. 224 ἐξ. 378 ἐξ. Σβορώνων ἐν Διελθ. Έφ. ν. Νομισμ. Αρχ. 1909·10 σ. 308 ἐξ.), ὁμοίαν δὲ μαντικὴν ἀναφέρει ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Μάξιμος ὁ Τύριος (Diss. 41, 1) εἰς τὸν 'Ισμηνίον. Ὡστε ὅτι εἶχεν ὁ Σπόδιος εἶχε καὶ ὁ 'Ισμήνιος εἰς βωμὸν καὶ μαντείας τρόποι. 'Αλλ' ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ «τῷ αὐτῷ μερεῖ» αὐτῆς δύο προφητικὰ ἱερά τοῦ αὐτοῦ θεοῦ, ἔχοντος ἐκατέρωθι βωμόν ἐκ σποδοῦ μετα τῆς αἰτῆς ιστορικῆς ἐξελιξέως ἀπὸ τῆς ἐμπυρομαντείας εἰς τὴν κληδομαντείαν εἶνε, λέγει, ἐν και τῷ αὐτῷ ἱερῶν. 'Ο Πausanias γινώσκει ἐν χρηστήριον, τὸ τοῦ Σποδίου [δρα ὁμῶς και Πaus. 4, 32, 5]. οἱ δ' ἄλλοι ἐν παλιν, τὸ τοῦ 'Ισμηνίου. 'Ο Σπόδιος λοιπὸν εἶνε ἐπὶ κλήσις τοῦ 'Ισμηνίου 'Απολλωνος νεωτέρα, ἐκ τῆς φουσεως τοῦ βωμοῦ δοθείσα. — Τοπογραφικῶς νομίζει ὁ Holleaux τὴν ὑπὸ τοῦ Πausanίου τοποθετησιν τοῦ Σποδίου συγκεχυμένην (βεβαίαν λέγει τὴν γειτονίαν τοῦ 'Ισμηνίου καὶ τοῦ 'Ηρακλείου μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Mommsen Delphica 192 σημ. 1 [πρὸς Δ. Wilamowitz Hermes 1899, 223 ἐξ. ἄνω σ. 41 σι δεχεται ὁδὸν τριπόδων, στηριζόμενος εἰς τὸν Πausan. 9, 10, 4, ὃν ὁμῶς ἔδει νὰ ἐρμηνεύμεν κατὰ τὸν 'Ηρόδοτον δ. 59 ἰδόντα τοὺς τριπόδας «ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ 'Απόλλωνος τοῦ 'Ισμηνίου» — ἀδεβαίαν δὲ τὴν θεσιν τοῦ Σποδίου καὶ τῆς 'Ογκας ὡς πρὸς τὸ 'Ηράκλειον) καὶ δέχεται τὸν βωμὸν ἐκεῖνον οὐχὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς κοιλάδος τοῦ 'Ηρακλείου, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ πρὸς Α, πρὸς τὸν λόφον δηλ. τοῦ 'Αγ. Λονκα ἢ ἐπ' αὐτοῦ, κατωτέρω δὲ τὸν Σωφρονιστήρα λίθον παρὰ τὴν παλαιάν ἐπ' 'Ελευθερῶς ὁδὸν, ἣν λέγει ἀμφοτέρω καὶ πλησίον τοῦ βωμοῦ κειμένην, ὥστε νὰ ἐξηγητῇ πῶς παρέτυχεν ἄμαξα, ἥς ὁ ἕτερος βοῦς ἐθυσιασθῇ ποτὲ πρῶτος οὗτος ἐργάτης ἐνταῦθα. Ἐπομένως ἡ διάκρισις τοῦ Σποδίου ἀπὸ τοῦ 'Ισμηνίου εἶνε πλάνη τοῦ Πausanίου.

Παρά τὸ συμπαγὲς καὶ συγκεκροτημένον τοῦτο σύνολον τῶν συλλογισμῶν τοῦ Holleaux αἱ ἐπιμέρους βάσεις αὐτῶν φαινόνται μοι οὐχὶ σταθεραί. Εἶνε τόσον σὺνηθες παρὰ Πausaniam νὰ μὴ μνημονεύωνται οἱ βωμοὶ τῶν ἀναφερομένων ναῶν (ποῦ εἶνε ὁ τοῦ 'Ηρακλείου;) και τόσον ἀπὸ τοῦ 'Ομηρου συχνοὶ εἶνε βωμοὶ ἀνευ ναῶν (ἐν ἀρχῇ δὲ μόνον βωμοὶ ὑπῆρχον), ὥστε νομίζω περιττὸν νὰ παραθέσω παραδείγματα. Τὸ ὅτι δὲ ὁ ἐκ τέφρας βωμὸς νομίζεται ἀποδοτὴς τῷ 'Ηρακλεῖ εἶνε ἀποδείξις, ὅτι ὁ βωμὸς οὗτος εἶνε ἄλλος ἢ ὁ τοῦ 'Ισμηνίου ἱεροῦ, ἀφ' οὗ τὸ ἱερόν τοῦτο ἦτο ἥρτιον, ὅτε κατὰ τὸν μῦθον καὶ τὸν 'Ηρόδοτον (δ. 59 Πaus. 9, 10, 4) ὁ 'Ηρακλῆς ἐχρημάτισεν ἱερεὺς αὐτοῦ. 'Ο ἵστος οὗτος βωμὸς τότε, ὡς βωμὸς τοῦ πατρωνος ἢ και ἐφεστίου ἤδη θεοῦ, εὐλόγον εἶνε νὰ κεῖται μᾶλλον παρὰ τὸν οἶκον τοῦ 'Ηρακλέους μικρὰν τοῦ 'Ισμηνίου, δύναται δὲ νὰ ἔχη βεβαίως πάντας τοὺς χαρακτήρας τῶν ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλέους ἰδρυθέντων βωμῶν. Ἐν ἀληθείᾳ ὁ Ευριπίδης 'Ηρ. Μαιν. 44, 48, 107, 139, 922, 921·3 κ. α' πρὸ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τοῦ 'Ηρακλέους ἦτο βωμὸς τοῦ Σωτήρος Διός, ἀλλὰ τοῦτο δὲ καλύψει τὴν περαιτέρω ὑπαρξιν τοῦ Σποδίου, ὡς και τὴν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ λατρείαν πλείονων θεῶν ('Ηρ. Μαιν. 609). Προσέτι, ἂν ὁ σπόδιος βωμὸς ἐμελλε πράγματι νὰ εἶνε ὁ μόνος βωμὸς τοῦ 'Ισμηνίου, διατι, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν Holleaux δύναται νὰ τεθῇ ἔξω τοῦ 'Ισμηνίου λόφου μακρὰν πρὸς Ν (ἢ κυπαρισσώφυτος νῦν ὁδὸς τοῦ νεκροταφείου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶνε ἀρχαία ὁδὸς ἀγούσα εἰς τὸ 'Ισμήνιον και χωρίζουσα αὐτὸ ἀπὸ τῆς πρὸς Ν λοφοσειρᾶς, ἕτερον δὲ χωρίσμα θὰ ἦτο ὁ περίβολος τοῦ τεμένους τοῦ 'Ισμηνίου, ἀνὰ σ. 36 ἢ και τῆς πόλεως 260, 290, 315), δὲν δύναται νὰ τοποθετηθῇ καὶ ἀλλαχοῦ ἢτοι πρὸς Δ, ἐνθα ἄγει ἡμᾶς ἡ γενομένη ἀνω τοπογραφικὴ ἐρμηνεία τοῦ Πausanίου; Ἡ φράσις τοῦ Σοφοκλέους Οἰδ. Τύρ. 21 «ἐπ' 'Ισμηνοῦ τε μαντεῖα σποδῶ» δύναται νὰ εἶνε ἀπλῶς ποιητικὴ ἐκφρασις τοῦ χωριστοῦ πυριτραπεζοῦ βωμοῦ τοῦ 'Ισμηνίου 'Απόλλωνος, ὅστις ἠδυνάτο ἐπίσης νὰ εἶνε ἐκ τέφρας, ἀφ' οὗ πλὴν τῶν ἀποδιδωμένων εἰς τὸν 'Ηρακλεῖα τοιοῦτων βωμῶν, ὑπῆρχον και ἄλλοι οὐδαμῶς ἀναφερόμενοι εἰς τὸν 'Ηρακλεῖα (πρὸς Δ. Πaus. 5, 14, 8, Fuchsstein Arch. Anz. 1893, σ. 19 ἐξ.) και πάντες δὲ οἱ ἐμπύρῶν βωμοὶ ἦσαν μεστοὶ σποδοῦ. Τὰ

ὁ ἕτερος βοῦς, πρῶτος οὗτος ἐργάτης, ἐθυσιάσθη τῷ Σποδίῳ ἀντὶ ταύρου, ὡς ἔθυσον μέχρι τότε.

Πρὸς τὴν περὶ τῆς βοῦς παράδοσιν ταύτην ὁ Πανσανίας (9, 12, 1 ἐξ. πρὸβλ. Εὐρ. Φοίν. 641 κ. α.) συνάπτει τὸν περὶ τῆς βοῦς τοῦ Κάδμου ἐρμηνευτικὸν τῶν ὀνομάτων *Βοιωτία Βοιωτοί* (Crusius ἐν Pauly - Wissowa RE αρθρ. Kadmos) μῦθον: «Λέγεται δὲ καὶ ὅδε ὑπ' αὐτῶν λόγος, ὡς ἀπιόντι ἐκ Δελφῶν Κάδμῳ τὴν ἐπὶ Φωκέων βοῦς γένοιτο ἡγεμὼν τῆς πορείας... ἔδει δὲ ἄρα Κάδμον... ἐνταῦθα

δύο μαντεῖα ('Ισμηνίου καὶ Σποδίου) δὲν εἶνε βεβαίως ἐκπληκτικόν τι, ἀφ' οὗ ἦσαν καὶ ἄλλα ἐν Θήβαις (τὸ 'Αμφιάρειον ἀνω σ. 261 ἐξ., τὸ τοῦ 'Υψίστου Διὸς ἐπὶ τῆς Καδμείας Πινδ. *Νέμ.* 1, 90 ἐξ. Πανσ. 9, 8, 5 κατωτ. σ. 337. καὶ τὸ οἰωνοσκοπεῖον τοῦ Τειρεσίου, ἀν τοῦτο εἶνε ξένον πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦ 'Υψίστου Διὸς, ἐπίσης ἐπὶ τῆς Καδμείας Πανσ. 9, 16, 1). 'Ὅτι δὲ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ πολλοὶ βωμοὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, μαρτυρεῖται ἄλλοθεν τε καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναΐας 'Αθηνᾶς ἐν Δελφοῖς πολλῶν βωμῶν (πρὸβλ. Πανσ. 5, 14, 4 ἐξ. καὶ τὴν ἐμὴν *Τοπογραφίαν τῶν Δελφῶν* σ. 56-61)· ἐν δὲ Θήβαις ἔχομεν μετὰ βωμῶν βεβαίως ἢ τινα ὑπὸ βωμῶν ἴσως μόνον δηλούμενα ἱερὰ τοῦ Διὸς τοῦ 'Υψίστου (Πανσ. Πινδ. *Ἑ. ἀ.*), τοῦ 'Αγοραίου (Πανσ. 9, 25, 4), τοῦ 'Ομολωΐου (Ig. VII 2456) καὶ τοῦ 'Αμμωνος, ὅστις ἦτο δεσπότης τοῦ 'Ολύμπου κατὰ Πίνδαρον (*ἀπ. υμν.* 36). 'Ο Σπόδιος βωμὸς ἐν Θήβαις δύναται νὰ εἶνε παρῳρημα τοῦ 'Ισμηνίου, ὥστε νὰ ἔχωμεν πάντας δύο βωμούς, ὧν τὸν ἓνα κατέλιπεν ἀμνημόνευτον ὁ Πανσανίας, αἶτε ὑπολαβὼν αὐτὸν ὡς αὐτονόητον μετὰ τοῦ 'Ισμηνίου ἱεροῦ. ἐμνημόνευσε δὲ μόνου τοῦ σποδίου. 'Αλλ' ὅτι ἐκ τοῦ Πανσανίου συνάγεται, ὅτι ἦτο καὶ διάδοχος εἰς τὸν ἴδιον βωμὸν τοῦ 'Ισμηνίου ἐν τοῖς καθαρῶς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὥστε ὁ Πανσανίας μόνον αὐτὸν νὰ ἐγνώρισεν. οὐδαμῶς πεῖθομαι. 'Η δὲ μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς μαντείας (γνωστὴ καὶ ἀλλαχού, π. χ. ἐν 'Ολυμπίᾳ Πινδ. 'Ολ. 8, 3 σχόλ. 6, 111-119), ὅπως γίνεται δεκτὴ διὰ τὸν ἕτερον τῶν βωμῶν, οὕτω δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ διὰ τὸν ἕτερον (πρὸβλ. δὲ καὶ Σοφ. *Οιδ.* τ. 310 ἐξ.), εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πανσανίου οὐδαμῶς βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Σπόδιος εἶχε ποτε *ἐμπυρομαντεῖαν* (πρὸβλ. αὐτ. καὶ Blüthner - Hitzig. Weniger ε. ἀ. σ. 86 ἐξ.). 'Ισως τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ λάβῃ τὴν ὀριστικὴν πραγματικὴν αὐτοῦ λύσιν, ὅταν ἀνασκαφὴ ολόκληρος ὁ λόφος τοῦ 'Ισμηνίου, οὗ ὁ ναὸς ἐκτίσθη οἰοῖται ἐπίτηδες κατὰ τὴν δυτικὴν ὀφρύν. ὅπως καταλίπη εὐρύν κενὸν χώρον πρὸς Α καὶ ΝΑ κυρίως· ἐνταῦθα ἠδύναντο πλὴν ἄλλων κυρίων (π. χ. θησαυρῶν, ναοῦ τινος τῆς Προναΐας κ. ἀ. τ.) νὰ κεῖται καὶ ὁ βωμὸς τοῦ 'Ισμηνίου ναοῦ. Κατὰ τὰς κρατούσας ἐξ ἄλλου θεωρίας (δῶρα π. χ. Usener *Ἑ. ἀ. S. Wide* ἐν Gercke - Norden *Einleit. in die Altertumswiss.* II σ. 176· Eitrem ἐν Pauly - Wissowa R.E. λ. Heros σ. 1138) ἡ λατρεία τοῦ 'Ηρακλέους ἐν Θήβαις πρέπει νὰ εἶνε παλαιότερα τῆς τοῦ 'Απόλλωνος· τοῦτο δὲ δεικνύει ἴσως καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 'Ισμηνίου ναοῦ, οὗ ἡ πρώτη ἰδρύσις ἐγένετο ἐν χρόνοις νεωτέροις τῶν ἐκεῖ μυκηναϊκῶν τάφων, ἐν ᾧ ὁ 'Ηρακλῆς ἦτο κατ' ἰσχυροτάτας ἐνδείξεις παλαίχθων ἥρωος (δῶρα νῦν Παππαδάκιν ε. ἀ. σ. 244), οὗ ἡ λατρεία, διὰ τῆς παραδιδεμένης δαφναφορίας αὐτοῦ, ὑπετάχθη εἰς τὸν νεώτερον 'Απόλλωνα. Ὑπετάχθη. ἀλλὰ δὲν συνεχύθη ἢ μόνον ἐν μέρει μετὰ τοῦ Σποδίου. οὗ ὁ βωμὸς ἴσως ἦτο ὁ ἀρχικὸς τοῦ 'Ηρακλέους· ἀνυψωθείς δ' οὗτος ἐγκαίρως εἰς θεὸν (πρὸβλ. καὶ Παππαδάκιν *Ἑ. ἀ.* 252) καὶ ἐπικουρούμενος καὶ ὑπὸ τῶν παναρχαίων, ἐπιταφίων πιθανῶς ἐν ἀρχῇ, αγώνων (πρὸβλ. Σχ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 3, 117), ἐσώθη ἀπὸ τῆς μετ' αὐτοῦ ταυτίσεως. 'Ο 'Ισμήνιος θεὸς θὰ εἶχε τὸν ἑαυτοῦ βωμόν, ἀφ' οὗ διακρίνεται ὁ ἕτερος διὰ τοῦ ἐπιθέτου σποδίου· ἀν δὲ ἢ ἐπ' 'Ισμηνοῦ μαντεῖα σποδὸς τοῦ Σοφοκλέους εἰς τοῦτον ἀληθῶς τὸν σποδίου βωμόν ἀναφέρεται, τότε ἢ πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς ἐλευθέρῳ πως τοπογραφία, τοῦ 'Ισμηνοῦ μὴ ἀπέχοντος οἰωσθήποτε πολὺ, ἢ μᾶλλον ὡς ἐξ ἀγνοίας τῶν τόπων μετέωρος εἰδήσις, οὐχὶ ἀπροσδόκητος παρὰ ποιητοῦ ἄλλα τε. ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀόριστα καὶ γενικά καὶ ἀτοπα λέγοντος περὶ Θηβῶν, ὡς ἄγνωστῃ πιθανώτατα ἐξ αὐτοψίας, καὶ τὴν Δίρκην μεταθέτοντος πρὸς Α τῆς Καδμείας (*Ἀντιγ.* 100 ἐξ.). Τοπογραφικῶς ἡ ταῦτις τοῦ 'Ισμηνίου βωμοῦ πρὸς τὸν Σπόδιον θὰ ἐσήμαινε περίπου τὸ αὐτὸ καὶ ἡ τῆς Προναΐας 'Αθηνᾶς τοῦ 'Ισμηνίου πρὸς τὴν 'Ογκαν, περὶ ἧς κατωτέρω. 'Ο Πανσανίας δὲ προσέτι κατέλιπε πρὸ πολλοῦ τὰ «ἀνωτέρω τοῦ 'Ισμηνίου» βλ. σ. 318 ἐξ.

οἰκῆσαι κατὰ τοῦ θεοῦ τὴν μαντείαν, ἐνθα ἡ βοῦς ἐμελλε καμοῦσα ὀκλάσειν (πρβλ. σ. 302, 323 ἐξ.)· ἀποφαίνουσιν οὖν καὶ τοῦτο τὸ χωρίον. Ἐνταῦθα ἐστὶ μὲν ἐν ὑπαίθρῳ βωμὸς καὶ ἀγαλμα ('Αθηνᾶς) ἀναθεῖναι δὲ αὐτὸ Κάδμον λέγουσι... τοῖς οἷν νομίζουσιν..... ἔστιν ἐναντίον τῷ λόγῳ τῆς 'Αθηνᾶς ταύτης τὸ ὄνομα, ὅτι Ὅγγα κατὰ γλῶσσαν τὴν Φοινίκων καλεῖται... (πρβλ. Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 2. 39. 44. 48. Ἰσυχ. ἐν λ. Ὅγκας 'Αθηνᾶ. Φαβωρ. Ὅγκαι. Σχολ. Αἰσχ. Ἐπτ. 164. 486). Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις μνημονεύονται δύο, κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν κείμενα ἀμφοτέρω, μνημεῖα: ὁ τόπος ἐν ᾧ ὠκλάσεν ἡ βοῦς καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ἱερὸν τῆς Ὅγκας. Τὸ πρῶτον δὲν ὀρίζεται ποῦ ἐκεῖτο, τὸ δὲ δεύτερον ἐκεῖτο ἐνθα τὸ πρῶτον. Ὑπολαμβάνω ὁμῶς, ὅτι ἀμφοτέρωta ἐκείντο πλησίον πρὸς Β τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρυῶνος καὶ τοῦ σποδίου βωμοῦ, δεχόμενος, ὅτι ὁ Πausανίας ἐμνημόνευσεν αὐτῶν οὐχὶ ἀπλῶς ἐμπεσόντος τοῦ λόγου περὶ βοῦς (οὕτω Robert f. d. 100), ἀλλὰ καὶ διότι ἐκείντο ἐγγύς¹. Ἡ θέσις, ἐφ' ἧς ὠκλάσεν ἡ ἢ βοῦς, πρέπει νὰ ἦτο πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἰσρακλείου (πρβλ. Παγίδαν f. d. 42), ἵνα ἐξηγητῇ πῶς ὁ Κάδμος μετέβη εἰς τὴν ἀπέναντι κρήνην τοῦ Ἀρεως (Σχολ. Εὐρ. Φοιν. 662. Ἀπολλόδ. 3, 4, 1. Ὑγίν. μ. 178), ἵνα λάβῃ ὕδωρ πρὸς θυσίαν τῆς βοῦς (Σχολ. Εὐρ. Φοιν. 1062, 1372). Μεταξὺ τῆς θέσεως ταύτης καὶ τῆς κρήνης ἐκτείνεται ἐγγύς (πρβλ. Σχ. Ἀπολλων. Ροδ. 1180) ὁ τόπος τῶν Θηβαγενῶν Σπαριῶν (ἄνω σ. 315) παρὰ τὸ πολυάνδριον. Ἐὰν δὲ ἀληθεύῃ ὁ Πausανίας θέτων τὴν Ἀρείαν κρήνην παρὰ τὸ Ἰσμηνίον ἱερὸν, τότε ἀληθῶς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ὅγκας δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κεῖται παρὰ τὴν Δίρκην, ἐνθα (κατὰ τὴν Ἀγ. Τριάδα) πάντες μέχρι τοῦδε ἐτοποθέτουν αὐτό· διότι οὕτω δὲν δικαιολογεῖται ὁ μῦθος πέμπτων τὸν Κάδμον μέχρι τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Ἰσμηνίου πρὸς ἀναζήτησιν ὕδατος, ἀφ' οὗ ἡ Δίρκη καὶ τὸ Παράπορτι ἦσαν πρὸ ποδῶν καὶ ἐμποδῶν.

Ὁ Πausανίας λέγει, ὅτι οὐ μόνον ὁ βωμὸς (βόθρον λέγει ὁ Λυκόφρων 1225), ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγαλμα τῆς Ὅγκας ἦτο ἐν ὑπαίθρῳ (πρβλ. Farnell The cults I 300). Ὁ ὀρισμὸς οὗτος (πρβλ. 9, 25, 4. 39, 4), ὅστις παραλείπεται συνήθως προκειμένου περὶ ἀγαλμάτων ἰδρυθέντων ἐν ὑπαίθρῳ, περιπλέκει τὰ πράγματα. Μήπως δηλοῖ, ὅτι ἐπὶ Πausανίου ἦτο οὕτω κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πρότερον χρόνον, ὅτε ἦτο ὑπὸ στέγῃ; Διότι δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι περὶ τὸ ἀγαλμα ὑπῆρχε ποτε ἀρχαϊκός τις ναός, ἴσως πλινθόκτιστος καὶ ξυλοστεγής,

¹ Ἰσως μάλιστα ὁ Πausανίας, λεγων Ἐνταῦθα ἐστὶ μὲν ἐν ὑπαίθρῳ βωμὸς καὶ ἀγαλμα, διὰ τοῦ Ἐνταῦθα ἐκείνου ἀναφέρεται εἰς τὸν σπόδιον βωμόν (ἢ Ἀγία Ἄννα τότε θᾶ ἦτο ἴσως διάδοχος τῆς Ὅγκας), ὑπερπληθῶν τὴν περὶ τῆς βοῦς παρέκδοσιν τοῦ λόγου. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ καὶ ἕτερον ταυτὸσημον προσδιορισμὸν πρὸ τοῦ ἀποφαίνουσιν· τεθέντος ἤδη ἐν τῷ λόγῳ καὶ μικρὸν ἀνωτέραν ἐτέρου Ἐνταῦθα (ἐνταῦθα οἰκῆσαι) ὥστε ἡ ἀσάφεια ἀποδοτέα εἰς συγγραφικὴν περιπλοκήν.

διαλυθεῖς ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Πανσανίου. Ὁ Σχολιαστὴς τουλάχιστον τοῦ Εὐριπίδου (*Φοιν.* 1062) λέγει: «δοκεῖ Ἀθηνᾶ συμπρᾶξαι τῷ Κάδμῳ κατὰ τῶν Σπαρτιῶν (πρὸλ. τὴν ἀγγειογραφίαν Reinach *Repert. d. vases* I, 5. Ὑγίν. μ. 178), διὸ καὶ ἰδρύσατο ταύτην, Ὀγκαν προσαγορεύσας τῇ τῶν Φοινίκων διαλεκτῷ ἐπεγέγραπτο δὲ τῷ *Ιερῷ* τούτῳ

Ὀγκας *νηὸς* δδ' ἐστὶν Ἀθήνης, ὃν ποτε Καδμος
εἶσατο, βοῦν δ' ἱερευσεν, ὅτ' ἔκτισεν ἄστυ τὸ Θήβης.

Εἰ καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο φαίνεται μοι πεπλασμένον, ἀνάγεται ὁμως — αὐτὸ ἢ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ — πιθανῶς εἰς χρόνους παλαιούς, γνωρίσαντας τὸ ἱερὸν ὡς *ναὸν* ὀρθιον.

Μόνον δ' ἐν ναφ καὶ οὐχὶ ἐν ὑπαίθρῳ θὰ ἡδύνατο νὰ κεῖται τὸ μετασχηματιστὴν ξύλινον ἱσως βρέτας τῆς Ἀθηνᾶς, ὃ μεμονωμένον ἀναφέρει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Λυκόφρονος 1225 «εἰσὶ καὶ Ὀγκαι κώμη Θηβῶν, οὗ καὶ Κάδμος Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἰδρύσατο» καὶ ὁ Πολύαινος 2, 3, 12 λέγων: «Ἦν ἐν Θήβαις τὸ βρέτας τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ μὲν δόρυ τῇ χειρὶ διειληφὸς τῇ δεξιᾷ, τὴν δὲ ἀσπίδα κειμένην ἔχον πρὸ τῶν γονάτων. Ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας, νύκτωρ τεχνίτην ἐπαγαγὼν, μετεσχημάτισε τὸ ἄγαλμα καὶ τὴν θεὸν ἐποίησε διὰ πόρπακος ἔχουσιν τὴν ἀσπίδα. Ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν ξυρόδου, *τοὺς νεῶς ἅπαντας* ἀνέφξεν ὡς θύσων ὑπὲρ τῆς στρατείας. Οἱ δὲ στρατιῶται, τὸ σχῆμα τῆς θεοῦ μεταβεβλημένον ἰδόντες, κατεπλάγησαν, ὡς τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς ὀπλιζομένης κατὰ τῶν πολέμων». Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐμελλε νὰ βαδίσῃ εἰς Λεῦκτρα, ἐπομένως εἶνε εὐλογον ἢ Ἀθηνᾶ αὕτη νὰ ἦτο πρὸς Ν τῆς πόλεως ἐπὶ τῇ εἰς Λεῦκτρα ὁδῷ (πρὸλ. Πολύαιν. 2, 3, 8. Ξενοφ. *Ἑλλ.* 6, 4, 7), οὐχὶ δ' ἄλλη τις ἦτοί ἢ Προναία (Πανσ. 9, 10, 2 ἄνω σ. 36) ἢ τις τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ (Πανσ. 9, 17, 3) ¹.

Τὴν Ἀθηνᾶν ταύτην λέγει ἱσως ὁ Πίνδαρος *Ὀλ.* 2, 49 σχ., ἐπικαλεῖται δ' ὁ Ἐτεοκλῆς Εὐριπ. *Φοιν.* 1372 ὁμιλῶν ἀπὸ τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν (πρὸλ. Robert Oedipus 433) «Παλλάδος χρυσάσπιδος βλέψας πρὸς *οἶκον*», ταύτης ὁ *ναὸς* ἦτο ἱσως ὁ ἕτερος τῶν παρὰ Σοφ. *Οιδ.* τ. 20 πρὸλ. Πλουτ. *δαιμ. Σωκρ.* 34 (ὁ ἕτερος θὰ ἦτο ὁ τῆς Προναίας τοῦ Ἰσμηνίου) καὶ ταύτην πιθανῶς εἶχε προστάτην ἢ σύνοδος τῶν Ἀθηναίων I.g. VII 2463 *Athen. Mitt.* 1908, 211 ἐξ.

Κατὰ τινὰς εἰδήσεις τὸ ὄνομα *Ὀγκα* ἢ *Ὀγκαία* — οὐχὶ βεβαίως φοινικικόν, ἀφ' οὗ ἡρνήθημεν ἄνω σ. 5, 61 ἐξ. πάντα φοινικικὸν ἐποικισμὸν ἢ πολι-

¹ Ὁ Σχολ. Αἰσχ. *Ἑπτ.* 164 νομίζει, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ αὕτη ἦτο ἐξωγραφημένη «πρὸ τῆς πόλεως» (πρὸ πόλεως ἀντὶ προφθόνας γράφει ὁ Wilamowitz αὐτόθι) ἢ «πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἦν καὶ ὁ Λυκόφρων (στ. 356) πυλαίτιδα λέγει, διὰ τὸ ἀνωθεν ἰσασθαι ταύτην τῶν τῆς πόλεως πυλῶν». Πρὸλ. *Ἀριστοφ. ἰππ.* 1172. Curtius *Gesam. Abb.* I, 106.

τισμὸν ἐν Θήβαις· δρᾶ καὶ Verall *Ἐπτὰ ἐ. v.* σ. XVIII. Studniczka *Kyrene* 56. Wilamowitz *Isyllos* 187 — προέρχεται ἢ ἐκ τοῦ *ὀγκάομαι* (Νονν. *Διον.* V, 70) ἢ ἐκ τοῦ τοπικοῦ ὀνόματος *᾽Ογκαί* (συγγ. ᾽Ογχηστός· πρβλ. ὁμῶς *Fimmen Neue Jahrb. f. Phil.* 1912 σ. 531 καὶ τὸ κυπριακὸν ὄνομα «᾽Ογκαντος» *Gr. Dialektinschr.* 60, 9), ὅπερ θὰ ἦτο. φαίνεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐνταῦθα πρὸς Ν τῆς Καδμείας καὶ κατὰ τὸ Ἡράκλειον χώρου (Σχ. Πινδ. *Ὀλ.* 2, 39, 48. Φαβίωρ. *᾽Ογκαί.* Σχ. *Λυκόφρ.* 1225. Wilamowitz *Hermes* 1891 235 ἐξ. Gruppe *ἔ. ἄ.* 89, 200) κ. ἄ. Blumner-Hitzig *Paus.* ἔ. ἄ. Gomme *ἔ. ἄ.* 48 ἐξ. ἄνω σ. 317).

Ἡ βοῦς ὠκλασε βεβαίως οὐχὶ μακρὰν τῶν θεμελίων τῆς ἰδρυθείσης πόλεως ἐπὶ τῆς Καδμείας «δχθῶ ἐπ' ἀκροτάτῳ». ἢ τουλάχιστον οὕτως ἔδει νὰ ἐμφανίζωνται τὰ *πράγματα* εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν Πausανίαν, ἵνα εἴνε ὁ μῦθος πιστευτός. Εἶνε δὲ ἐνταῦθα τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς Καδμείας¹. Ὅτι ἡ ᾽Ογγα ἢ ᾽Ογκα Ἀθηνᾶ ἦτο «πλησίον ἔξω τῆς Καδμείας» (= «ἀγγίπτολις») καὶ δὴ καὶ μίας τῶν πυλῶν αὐτῆς, μανθάνομεν ἐκ τοῦ *Αἰσχ.* *Ἐπτ.* 486, 501 (ἐν στίχῳ 502 προτιμῶ «πύλαισι γείτοσ' [ἀντὶ γείτων ἢ γείτον] ἀνδρὸς» κλ. πρβλ. 486) πρβλ. 164. Εἶδομεν δὲ, ὅτι κατὰ τὸ ὕψιστον τοῦτο σημεῖον ἐκβάλλει ἐκ τῆς πόλεως παλαιὰ ὁδὸς διευθυνομένη πρὸς τὴν συστάδα τῶν μυκηναϊκῶν τάφων τοῦ Κολωνακίου. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀνεχώρει, ὥς πιστεύω, ἐκ τῶν *᾽Ογκαίων πυλῶν*, ἃς τοποθετῶ ἐνταῦθα κατὰ τὸ νότιον τέρμα ἢ τῆς νῦν ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου ἢ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου, μᾶλλον ὁμῶς εἰς τοῦτο τὸ ἀπρόσιτόν ποτε πιθανῶς ὑφ' ἀμαξῶν μέρος· ἡ νέα ἀμαξιτὸς αὐτόθι συνέχευε τὰ πράγματα².

Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Καδμείας εἶνε, ὥς εἵπομεν, τὸ ὕψιστον, εὐλογον εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ πύλαι αὗται ἐκαλοῦντο καὶ *᾽Υψισται*. Συμβαίνει δέ, ὥστε παρὰ Πausανίᾳ μὲν (9, 8, 5) νὰ μνημονεύωνται *᾽Υψισται* πύλαι οὐχὶ δὲ καὶ *᾽Ογκαίαι*, παρ' Αἰσχύλῳ δὲ (*Ἐπτ.*) τὸναντίον, ὅ εἶνε τεκμήριον ταυτότητος τῶν πυλῶν τούτων³.

¹ Ὁ Wilamowitz *Hermes* 1891, 238 (πρβλ. καὶ σ. 322, 334) δέχεται, ὅτι ἡ παλαιότατη Καδμεία δὲν ἐξετείνετο ὅσον εἵπειτα, ἀλλὰ περιοριζέτο εἰς τοῦτο ἀκριβῶς τὸ πρὸς Ν ὕψιστον μέρος· οὕτω πρέπει ἐδῶ νὰ δεχθῇ ὠκλασασαν καὶ θυσιασθεῖσαν τὴν βοῦν, ἐδῶ δὲ καὶ τὸ ἱερόν τῆς ᾽Ογκας καὶ τὰς ᾽Ογκαίας πύλας.

² Ὁ Wilamowitz *ε. ἄ.* 202 οὐδεμίαν πύλην δέχεται πρὸς Ν εἰς τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία ὁδὸς τῆς κορυφῆς τοῦ Κολωνακίου καὶ ἡ μακρὰ ἀπόστασις, ἀπὸ τῆς Κοίτης ὁδοῦ μέχρι τῆς Δίρκης, δεικνύουσιν, ὅτι ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τείχους τῆς Καδμείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε τεφλὴ.

³ Ὁ Εὐριπίδης τάσσει τὸν πολιορκητὴν Πολυνεΐκην, ἔχοντα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τὰς ποτινιάδας ἵππους, εἰς τὰς Κρηναίας πύλας, αἵτινες πιθανῶς κατ' αὐτόν, ὥς ἐκ τῆς ἀπουδαιότητος, ἦν ἀποδίδει εἰς τὴν κρήνην Παρμύορι, ἣν λέγει τοῦ Ἀρεως, κελύεται παρ' αὐτὴν καὶ καλοῦνται Κρηναίαι. Παρμύορι δ' αὐτοῦ εἰς τὰς «Ἑβδομας» πύλας λέγει τὸν Ἀδραστὸν (*Φοιν.* 159 + 1123, 1134), ὥστε ἡ ἑβδομη πύλη εἶνε γείτων τῆς Δίρκης καὶ τῶν Κρηναίων (= Διρκαίων. *Dircaea culmina* Stat. *Theb.* 8, 357) πυλῶν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ γείτονες αὗται ἑβδομαίαι πύλαι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε αἱ Νήισται, κατανομαζόμεναι ρητῶς παρ' αὐτῷ (1104), τὸ ἀληθές ὄνομα τῶν ἑβδομῶν πυλῶν εἶνε ᾽Ογκαίαι ἢ ᾽Υψισται. Οὐδέτερον δὲ τῶν ὀνομάτων τούτων ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ περὶ τῆς γειτονίας τῶν Ἡλεκτρῶν καὶ τῶν Ἑβδό-

Ὁ Παισανίας ὁμῶς ονομάζει αὐτὰς Ὑψίστας, διότι, ὡς λέγει, παρ' αὐτάς, ἐντὸς βέβαια τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ἦτο τὸ *ιερόν του Ὑψίστου Διός*, ὅπερ ὁ Περιηγητὴς κατὰ τὴν ἑαυτοῦ συνήθειαν (πρβλ. *Athel. Mitteil.* 1909, 57) μνημονεύει ἐν τῷ προλόγῳ ἔξω τῆς συστηματικῆς περιγραφῆς τῶν Θηβῶν πρὸς ἀποφυγὴν διαταράξεως αὐτῆς. Ὅτι δὲ ἀληθῶς εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον τῆς Καδμείας ἦτο τὸ ἱερόν τοῦ Ὑψίστου Διός, καὶ ἀκολουθίαν δὲ καὶ αἱ ὁμῶνυμοι πύλαι, πιστοῦται περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Πινδάρου¹ καλοῦντος τὸν Τειρεσίαν, τὸν μάντιν τοῦ Διός τοῦ Ὑψίστου, *γείτονα* τοῦ Ἀμφιτρύωνος².

Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε περιγραφῆς τοῦ Παισανίου γίνεται φανερόν, ὅτι οὗτος, ἔχων ὡς τοπογραφικὴν ἀφιετηρίαν καὶ ὄρον παραβολῆς τὰς Ἠλέκτρας πύλας, δὲν περιγράφει μόνον τὰ εἰς ἄμεσον ἐγγύτητα πρὸς αὐτάς εὐρισκόμενα ἀξιόμνημόνευτα φαινόμενα αὐτῶ μνημεῖα, ἀλλ' ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἀφιετηρίας περιγράφει σειρὰς μνημείων γειτνιαζόντων πρὸς ἀλλήλα, ἔστω καὶ ἂν ἀπομακρύνῃται ἀπὸ τῆς ἀφιετηρίας, ἔστω καὶ ἂν ἐξικνῆται οὕτω εἰς σημεῖα, ἅτινα ἡδύνατο νὰ λάβῃ ὡς νέον τοπογραφικὸν ὄρον παραβολῆς. Ἐν τῷ παρόντι ἡδύνατο νὰ καθορίσῃ τὰ τελευταῖα μνημεῖα ὡς κείμενα προ τῶν Ὀγκαίων εἴτε Ὑψίστων πυλῶν, ἀλλ' ἐξεπίτηδες ἀπέφυγε τοῦτο, ὡς θὰ ἀποφύγῃ καὶ κατωτέρω ἐν τῇ περιγραφῇ νὰ μνημονεύσῃ ἄλλων πυλῶν, ἂν καὶ ἀφικνῆται εἰς αὐτάς καταλέγων σειρὰς μνημείων, ὧν τὰ τελευταῖα κεῖνται πλησίον αὐτῶν.

Β' ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ

Περιγράφας ὁ Παισανίας τὰ πρὸς Ν τῆς Καδμείας ἀξιόλογα μνημεῖα, εἰσέρχεται εἰς τὴν Καδμείαν, χωρὶς νὰ λέγῃ διὰ τίνος πύλης ἢ ὁδοῦ. Ὅθεν ἢ θὰ ἐννοήσωμεν ταύτην ἐξ ὧσων εἶπεν ἀνωτέρω 9, 8, 7 ἐρχομέσφ δὲ ἐκ Πλαταίας ἔσοδος ἐς τὰς Θήβας κατὰ *πύλας* ἐστὶν *Ἠλέκτρας* ἢ θὰ δεχθῶμεν, ὅτι, πολλῶν οὐσῶν τῶν πυλῶν, καταλείπει ἀόριστον τὴν ὁδόν. ὥστε ἡ επομένη περι-

μων τοῦ Εὐριπίδου συνάγεται τεκμήριον ἐκ τῶν περὶ τῆς κεραυνώσεως τοῦ Καπανέως λεγομένων *Φοιν.* 1172-1188. ἂν κυριολεκτῇ ὁ ποιητής· διότι λέγει (1187): «ὥς δ' εἶδ' Ἀδραστος Ζῆνα πολέμιον στρατῷ. ἔξω τάφρου καθίσεν Ἀργείων στρατόν». Ὁ Ζεὺς ἐκεραυνώσῃ τὸν Καπάνεα πρὸ τῶν Ἠλεκτρῶν, ὁ Ἀδραστος ἦτο τεταγμένος πρὸ τῶν ἐδδόμων πυλῶν· μόνον δὲ ἂν ἔδομαι πύλαι εἶνε αἱ Ὀγκαῖαι ἢ Ὑψίσται ἡδύνατο νὰ εἶδῃ ἔξωθεν αὐτῶν ὁ Ἀδραστος. τί συνέβη πρὸ τῶν Ἠλεκτρῶν.

¹ Νεμ. 1, 90 ἐξ. «γείτονα δ' ἐκκαίλεσεν (ὁ Ἀμφιτρύων) Διὸς Ὑψίστου προφάταν ἔσοχον. ὀρθόμαντιν Τειρεσίαν» (πρβλ. *Θροκρ. Εἶδ.* 19, 64 ἐξ.). Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πινδάρου φαίνεται μὴ ἔχων ὑπ' ὄψει οὐδ' ὁ Wilamowitz ε. ἄ. 218, 222. Ὅροι καὶ Σθορῶνον *Journ. intern. d'arch. num.* 1909-1910 σ. 255. Το ἐπιθετον *υψιστος* δὲν εἶνε ἀπλῶς κοσμητικόν, ἀλλὰ λατρευτικὴ ἐπίκλησις (πρβλ. *Schweisssthal Gaz. archéol.* 1887, 223). Περὶ τοῦ Διὸς τούτου ἴσως πρέπει νὰ παραβάλωμεν *Αἰσχ. Ἑπτ.* 8; 161, 822, *Σοφ. Οἰδ. Τυρ.* 202, Πινδ. *Ὀλ.* 2, 50; Πρὸ ἔθρονον τὰ ἱερά τῆς Ὀγκας καὶ τοῦ Ὑψ. Διὸς ἄλλοι, ὅρα *Fabricius* ε. ἄ. 27 ἐξ.

² Δυσκόλως θὰ ἡδύνατο τις νὰ δεχθῇ τοπογραφικὸν ὑπαινιγμὸν περὶ γειτνιάσεως τῆς Ἀθηνᾶς Ὀγκας πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Τειρεσίου, μάντεως τοῦ Ὑψίστου Διός, καὶ ἐν Καλλιμάχ. *Ν εἰς Λουερ.* τ. Ἀθην. 57 ἐξ.

γραφὴ τῆς ἀκροπόλεως νὰ προσαρμόζεται εἰς τὴν πορείαν παντὸς ἀνθρώπου δι' οἰασδήποτε πύλης ερχομένου ἐπὶ τὴν Καδμείαν. Διὰ τοῦτο δὲν περιγράφει μνημεῖα εὐρισκόμενα ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τινος πύλης, ἀλλ' ὀρίζει ἐν κύριον μνημεῖον ἐπὶ τῆς Καδμείας καὶ τοῦτο λαμβάνων ὡς ἀφετηρίαν περιγράφει τὰ λοιπὰ¹.

Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶνε ἡ *οἰκία τοῦ Κάδμου* (9, 12, 3). Ὁ Πausanías φαίνεται μνημονεύων αὐτῆς ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῶν λοιπῶν μύθων τοῦ αὐτοῦ κύκλου (περὶ τῆς βοδὸς τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ὀγκας Ἀθηνᾶς πρβλ. Robert *É. A.* 101), ἀλλ' ὡς γινώσκων καλῶς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὀρίζει ἀκριβῶς τὴν θέσιν τῶν ἐρείπιων τοῦ μνημείου τούτου, ὃ ἔχει τοπογραφικὴν ἀφετηρίαν ἐντὸς τῆς Καδμείας. Λέγει δηλ. «Φασὶ δὲ οἱ Θηβαῖοι (ἐνν. οἱ σύγχρονοι αὐτῷ Θηβαῖοι) *καθότι τῆς Ἀκροπόλεως ἀγορὰ σφισιν ἐφ' ἡμῶν πεποιήται, Κάδμου τὸ ἀρχαῖον οἰκίαν* εἶναι *θαλάμων* δὲ ἀποφαίνουσι τοῦ μὲν Ἀρμονίας ἐρείπια καὶ ὃν Σεμέλης φασιν εἶναι τοῦτον δὲ καὶ ἐς ἐμᾶς ἐτι *ἄβατον* φυλάσσουν ἀνθρώποις. Ἑλλήνων δὲ τοῖς ἀποδεχομένοις ἄσαι Μούσας ἐς τὸν Ἀρμονίας γάμον τὸ *χωρίον ἐστὶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς*, ἐνθα δὴ φασὶ τὰς θεὰς ἀσαι»... Κατὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ Πausanías περιγράφει πλεον τὴν Ἀκρόπολιν, ἀφορμώμενος ἐξ ὠρισμένου σημείου τῆς ἀγορᾶς, μέχρις οὗτου, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐξέλθῃ τῆς Καδμείας διὰ τῶν Προϊτίδων. Τὰ μνημονευόμενα ἐνταῦθα μυθικὰ ἐρείπια εἶνε ἡ ἀφετηρία τῆς περιηγήσεως τῆς Καδμείας, ὀρίζονται δὲ ὡς κείμενα ἐπὶ τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει Καδμείᾳ ἀγορᾶς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων τοῦ Πausanίου (δρα ἄνω σ. 257.).

Ἀπέδειξα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909, σ. 111-122, ὅτι, ἀφ' οὗ αἱ Θῆβαι τῶν χρόνων τοῦ Πausanίου ἦσαν πτωχὴ κώμη ἡπλωμένη ἐπὶ μόνης τῆς Καδμείας, ἡ ἀγορὰ αὐτῶν θὰ ἦτο κατὰ τὸ κέντρον ταύτης (πρβλ. Blumner *Privatalt.*³ 132), ὡς συμβαίνει κατὰ παράδοσιν καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἐπίσης μικρὰς Θήβας². Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ταύτης εὑρον τὰ ἐρείπια ἀρχαίου

¹ Ἄν πρέπει βεβαίως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Πausanías δὲν ἔγραψε τὴν περιγραφὴν κατὰ τὰς πρώτας ἐντυπώσεις καὶ καθ' ἣν σφιδάν αὐτὸς εἶδε τὰ πράγματα τὸ πρῶτον ἡμα ἐλθὼν, ἀλλὰ κατὰ σύστημα, ὅπου ὑπηγόρευεν αὐτῷ, ἐπὶ μακρὸν ἐν Θήβαις διατρίψαντι, ἡ περὶ τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐνταῦθα μνημείων ἐμπειρία αὐτοῦ. Τοῦτο δ' ἰσχύει περὶ Πausanίου καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

² Πρβλ. Gell *Itinerary* 1819, I, 56 ἐξ. Εἰς τὰς ἐξ ἀναμνήσεως τῶν νῦν Θηβαίων εἰδήσεις, ὡς παρέθεσα ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* *É. A.* 120, ὅτι ὁ χώρος τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν πέριξ ἦτο ἐθνικὴ ιδιοκτησία, περιελαμβάνει ἐκ τῆς κυριότητος τοῦ τσιρκικοῦ κρείτους εἰς τὴν τοῦ ἐλληνικοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἐν μέρει «*προικοδοτηθεῖσα*» ὑπὸ τούτου εἰς διαφόρους ἀγωνιστάς, κυρίως δὲ τὸν στρατηγὸν Σπυρομήλιον (πρβλ. καὶ Σκιαῦν ἐν *Ἐπει. Παρνασσῶ* 1900 σ. 127. «*Ἐπάνω Λουτρὸν*» λέγεται ἐν τοῖς τίτλοις τοῦ Σπυρομήλιου ἡ θέσις τῆς ἐν Θήβαις προικοκτησίας αὐτοῦ, *ἑθνικὸν* δὲ γήπεδον καλεῖται ὁ πρὸς Β χώρος, περὶ οὗ κυρίως ἐνταῦθα ὁ λόγος). πρόσθετος ὅσα λέγει ὁ Ross *Wanderungen* σ. 22 περιγράφων τὴν κατάστασιν τοῦ 1835, οὗ συνώδευσε τὸν βασιλέα Ὁθωνα ἐπισκεφθέντα τὰς Θήβας: «Κατὰ τὸν πόλεμον (ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τῶν Τούρκων) αἱ Θῆβαι μετεβλήθησαν εἰς σωρὸν ἐρειπίων, ἐκ τῶν ὁποίων μόλις ἀρχονται

Εἰκ. 193. Πολύχρωμος εἰκὼν ἀπαρτισθεῖσα (μετὰ συμπληρώσεων) ἐκ τεμαχίων τοιχογραφημάτων τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν. Δεικνύει γυναῖκα κρατοῦσαν κρῖνα καὶ πολύχρωμον ἀγγεῖον. Θὰ ἦσαν πολλαὶ γυναῖκες ἐν πουπῇ βαδίζουσαι καὶ φέρουσαι διάφορα πράγματα (μία ἐκράτει πυξίδα ἀπλουστεύει τῆς Τιτυνθίας Rodenwaldt Tiryns II, πίν VIII πρβλ. αὐτ. σ. 92 ἐξ. 188 ἐξ.).

πυρποληθέντος ποτὲ μυκηναϊκῶν χρόνων κτιρίου, ταυτισθέντος διὰ τῶν ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ᾧ. ἐκτεθέντων συλλογισμῶν πρὸς τὴν ὑπὸ κεραυνοῦ τοῦ Διὸς βληθεῖσαν καὶ καεῖσαν οἰκίαν τοῦ Κάδμου (δρα καὶ Εὐρ. *Βάκχ.* 1 ἐξ. 597 ἐξ.), ὡς ὁ Πανσανίας ἔμαθε παρὰ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Θηβαίων. ἔχομεν οὕτω τὸ τοπογραφικὸν σημεῖον. ὃ λαμβάνει ὡς ἀφειτηρίαν οὗτος πρὸς τὴν περαιτέρω περιγραφὴν τῶν ἐπὶ τῆς Καδμείας μνημείων. Εἶνε δὲ αἱ τοπογραφικαὶ ἀφειτηρίαι τοῦ Πανσανίου μνημεῖά τινα ἢ πράγματα ἀμετάβλητα — κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην σταθερότητα —. Αἱ Ἠλέτραι πύλαι, εἰς ἃς ἐξέβαλλον ὠρισμέναι ὁδοί, ἦσαν πρὸς Ν τοιαύτη ἀφειτηρία, ἐδῶ εἶνε ἡ αγορά. Δι' οἱαζδήποτε πύλης ἐρχόμενός τις ἐπὶ τὴν Καδμείαν, ἦρκει νὰ εὕρῃ τὴν σύγχρονον τότε ἀγορὰν καὶ εἶχε τὴν ἀρχὴν τῆς περιγραφῆς τῆς Καδμείας.

Ἡ ἀγορὰ ἐξετείνεται ἐπὶ τοῦ χώρου τῶν ἐρείπων τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου. Ἐκ τούτων μόνα τὰ ἐρείπια τοῦ θαλάμου τῆς Σεμέλης διητηροῦντο ὡς *ἄβατον*, περιπεφραγμένα πιθανῶς ὡς καὶ πᾶν ἐνηλύσιον («σηκὸς Εὐριπ. *Βάκχ.* 11. *Πρακτικὰ* 1911. 151 ἐξ. Gruppe ἔ. ᾧ. 727. Maass *Oesterr. Jahresh.* 1908. 12 ἐξ. 15. Stat. Theb. 7, 602. Wilamowitz *Aus Kydathen* 117. Wachter *Reinheitsvorschriften im Gr. Kult* 6 ἐξ. ἄνω σ. 261 s, 277), τὰ δὲ λοιπὰ ἀναγραφόμενα μέρη, ὁ θάλαμος τῆς Ἀρμονίας καὶ κυρίως ὁ τόπος (:), ἀφ' οὗ ἔψαλαν αἱ Μοῦσαι (πρβλ. Εὐριπ. *Φοιν.* 638-656 καὶ σχόλ. Ἀπολλ. 3, 4, 1) κατὰ τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Κάδμου (πρβλ. Πινδ. *Ὀλ.* 2, 45 ἐξ. *πυθ.* 3, 160 ἐξ. 11, 1. *Δπ.* 76, 83 Νόννου *Διον.* II, 663 ἐξ.) ἐδεικνύοντο *ἐπὶ τῆς ἀγορας*. Ἀνωμαλῖαι τινὲς τῶν πεπτωκότων ἐρείπων, οἷας εἶδον καὶ ἐγὼ (*Ἀρχ. Ἐφημ.* ἔ. ᾧ. 59-60), ἐχρησίμευον, φαίνεται, ὡς σημεῖα ὀρίζοντα τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ ἀνακτόρου κατὰ παράδοσιν.

Ἡ ἀνασκαφὴ πάντων τῶν ἐρείπων τοῦ κεκαυμένου ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου δὲν συνετελέσθη ἀκόμη. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀκριβέστερον μελετηθέντων τοιχογραφημάτων, περὶ ὧν καὶ ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909 σ. 90 ἐξ. *Πρακτ.* 1911, 144 ποιούμεαι λόγον, ἀπετελέσθη (μετὰ συμπληρώσεων) εἰκὼν γυναικὸς ἐκ πομπῆς (πρβλ. Κνωσὸν καὶ Τίρυνθα). Ταύτην δὲ τὴν εἰκόνα, ἀξιολογώτατον πρόσκτημα ἀρχαιολογικόν, ἵνα μὴ ἐπὶ μακρὸν ἀναμένη ὅλως ἄγνωστος τὴν συντέλεσιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν συναφῶν μελετῶν, δημοσιεύω ἐνταῦθα (εἰκ. 193).

ἀνεγερόμεναι μεμονωμέναι τινὲς κακόκτιστοι οἰκίαι. Τὸ γεγονός διὲν ἅπαν τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα ὡς πρώτην ἰδιοκτησίαν τοῦ τοιχοεικομένου κράτους ἀνήκει τῇ (Ἑλλ.) κυβερνήσει, δυσχεραίνει ἢ ἀναβάλλει τοῦλάχιστον τὰς νέας οἰκοδομὰς· καὶ σ. 24 «διότι ἅπαν τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα ἀνήκει τοῖς Τούρκοις· καὶ αἱ ἐλίγαι πλάτανοι, οἷς οὗτοι χάριν σκιάς συνετήρουν, ἐδενδροτομήθησαν ἤδη ἔνεκα τοῦ πολέμου, οὐδεμίαν δὲ νέα δένδρουγία γίνεται, μὴ ἔτι οὕτω ἐκτελεσθῇ ἡ ευεργετικὴ ἀπόφασις τῆς παραχωρήσεως ἰδιοκτησίας εἰς τὸν ἀπελευθερωθέντα πληθυσμὸν καὶ οὕτω ὁ ἰδιοκτήτης πολίτης ἢ χωρικός φυτεύσῃ ἐπὶ ἰδίου ἔδαφους χάριν ἑαυτοῦ καὶ τῶν κληρονόμων». Ὅρα καὶ Vischer *Erinner. und Eindr. aus Griechl.* 1857 σ. 567.

Τὰ ἐρείπια ταῦτα, διατηρηθέντα ἀπὸ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς μυθικοὺς (μυκηναϊκοὺς) χρόνους ὡς ιερά, ἐδέχθημεν (*Ἐφημ. Ἀρχ.* ε. ἄ. 121-2) ἀποτελοῦντα ἐν τῶν σπανίων τεκμηρίων ταυτότητος τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ τῶν ἔπειτα μέχρι τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις εἶνε ἡ μόνη μεγάλη θρησκευτικὴ *ανατροπὴ* ἡ γενομένη, ἐφ' ὅσον καὶ αὕτη ἐγένετο τελεία, ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ τοιαῦτα δὲ τεκμήρια εἰς, νομίζω, νὰ συλλέγωνται ἐπιμελῶς ὑπ' ἐκείνων μάλιστα, οἵτινες δαπανῶνται εἰς βαθεῖαν σοφίαν πρὸς ἀκρίβωσιν τῆς παλαιᾶς ἐκείνης θρησκευτικῆς, ἐν ταυτότητι γενικῇ, ἐξελίξεως, ἀποτελούσης ἤδη παρὰ τὰς ἀτελείας τῆς ἐρεῦνης κτῆμα τῆς ἐπιστήμης (πρὸς βλ. π. γ. Dieterich *Kl. Schr.* 449 ἐξ. 537 ἐξ. Hall *Aeg. Arch.* 146 ἐξ.

Μεταξὺ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ χριστιανισμοῦ συναντῶμεν μνημονευόμενα τὰ ἐρείπια ταῦτα ἐπὶ Εὐρυπίδου (Βαρχ. 1 ἐξ. 597 ἐξ. Φοιν. 638-656 Σχολ.), κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. (Bourguet *Fouilles de Delphes* III, 1 σ. 194 ἐξ. πίν. Χ, *Πρακτικά* 1911, 151 Nikitsky ἐν *Περιοδικῷ* τοῦ Ῥωσικοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας 1912 σ. 123 ἐξ. ῥωσιστὶ) καὶ ἐπὶ Πausanίου (πρὸς βλ. καὶ Frickenhau *Tiryns* I, 21 καὶ 39 *Lenaenvasen* 72 Winckelm.-*Progr.* σ. 20).

Ὁ Πausanias, ἐν πλήρει γνώσει τοῦ μύθου περὶ πυρπολήσεως τοῦ ἀνακτόρου ὑπὸ τοῦ Διὸς (*Ἐφ. Ἀρχ.* ε. ἄ. 114) ἐξακολουθεῖ (9, 12, 4 ἐξ.): «λέγεται δὲ καὶ τόδε, ὡς ὁμοῦ τῷ κεραυνῷ βληθέντι ἐς τὸν Σεμέλης θάλαμον πέσοι ξύλον ἐξ οὐρανοῦ. Πολύδωρον δὲ τὸ ξύλον τοῦτο χαλκῷ λέγουσιν ἐπικοσμήσαντα *Διόνυσον* καλέσαι *Κάδμειον*¹. *Πλησίον* δὲ *Διονύσου ἄγαλμα*... (καὶ *βωμὸς*)... *ἀνδριάς* τέ ἐστὶ *Προνόμου*...² τοῦτον τε οὖν ἐνταῦθα οἱ Θηβαῖοι καὶ *Ἐπαμεινώνδαν* τὸν Πολύμνιδος ἀνέθεσαν». Οἱ λόγοι οὗτοι δηλοῦσιν, ὅτι ἐντὸς τοῦ θαλάμου τῆς Σεμέλης ἦτο καὶ τὸ διπτετὲς ξύλον, ὃ ἐπεχάλακωσεν ὁ Πολύδωρος³. Τὸ ἐξ οὐρανοῦ πεσὼν ξύλον εἶνε ἴσως ξύλινός τις κίων

¹ Τὰ χειρόγραφα ἔχουσι *Κάδμον* ἢ *Κάδμιον*. Ἡ ὀρθὴ γραφὴ ἐθεβαιώθη ὑπὸ τῆς δελφικῆς ἐπιγραφῆς *Fouilles de Delphes* ε. ἄ. *Πρακτικά* ε. ἄ. πρὸς βλ. καὶ Ig. IV 682. 14. Frickenhau ε. ἄ. 21, 3. *Κάδμιον* δὲ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ προδλήματος Ἑλλ. Ἀνθολ. ἐκδ. Holtze XIV, 24.

² Περὶ τῆς στίξεως τοῦ χωρίου τοῦ Πausanίου ἐνταῦθα ὄρα Robert *Pausanias* 102, 1. Περὶ τοῦ περιφημοῦ αὐλητοῦ *Προνόμου* ὄρα Ἀνθ. Πλαν. IV, 28 καὶ Southgate *Journ. of Hell. St.* 1915, 13.

³ Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Πausanias ἐρχεται ἐπὶ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ μνημείου τούτου («λέγεται δὲ καὶ τόδε») ὑπομινύσκει τὴν ἀνωτέρω μετάφασιν τοῦ Πausanίου (9, 12, 1) ἀπὸ τῶν θυμάτων καὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Σποδίου εἰς τὴν βοῦν τοῦ Κάδμου καὶ τὸν τόπον τῆς θυσίας αὐτῆς καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ὀγκας («λέγεται δὲ καὶ ὅδε ὑπ' αὐτῶν λόγος»). Θά ἦτο δὲ ἐντελῶς ὁμοιος, ἂν ἡ πλακὴ τοῦ λόγου δὲν ἐμνημόνευεν ἐνταῦθα τοῦ θαλάμου τῆς Σεμέλης. Συνάγομεν λοιπὸν καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ τόπος τῆς θυσίας τῆς βοῦς καὶ ἡ Ὀγκα ἐμνημονεύθησαν ὄχι ἀπλῶς διότι ἡ ἀφήγησις ἤγαγεν οὕτω, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ μνημεῖα ταῦτα ἦσαν ἐγγὺς τοῦ Σποδίου βωμοῦ. Παρομοίαν μετάφασιν θὰ ἴδωμεν καὶ ἐν 9, 25, 2 «Δείκνυται δὲ τι χωρίον ἐνταῦθα κλ.».

τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου περισωθεὶς ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ὡς «τίμιον ξύλον» καὶ περιβληθεὶς εἶτα ἐν τοῖς ἐρειπίοις καὶ ὑπὸ κισσοῦ¹.

Ὑπὸ τὴν μορφήν δὲ ταύτην ἐλατρεύετο ἔπειτα ἐνταῦθα ὁ Διόνυσος. Ἐν τινι χρησμῷ (Κλήμ. Ἀλεξ. *στρώμ.* I, 25, 163) καλεῖται «στῦλος Θηβαίοισι Διόνυσος πολυγηθῆς», τὸ δὲ τελευταῖον ἐπίθετον ἀναμιμνήσκει τοὺς στίχους τοῦ Πινδάρου (ἀπόσπ. *ῥμν. εἰς Θηβ.* 29-35 [καὶ ἀπ. 153. Πλουτ. *Ἰσ. κ. Ὀσιρ.* 35] «τὰν Διονύσου πολυγαθέα τιμὰν» καὶ τοὺς τοῦ Ἡσιόδου (ε. ἡ. 614. *Θ.* 941). ὧν τὸ περιεχόμενον διδάσκει, ὅτι τὰ μυθικὰ ταῦτα ἐρεῖπια τῶν Θηβῶν, ἴσως δὲ καὶ τὸ θηβαϊκὸν τοῦτο φρετιχικὸν εἶδωλον ἦσαν πιθανῶς γνωστὰ τοῖς βοιωτοῖς ποιηταῖς (πρβλ. Gruppe 85). Ἀλλὰ κυρίως ὁμῶς θὰ ἐλέγετο «περικιδνιος» ὁ θεὸς οὗτος, τὸ δ' ἐπίθετον τοῦτο ἐρμηνεύεται μάλιστα διὰ τῶν εἰκόνων τῶν ἀγγείων, ἅτινα, ἀνερχόμενα μέχρι τοῦ 500 περίπου π. Χ. ἐμελέτησε τελευταῖος ὁ Frickenhaus (*Lepaenvasen* 17 ἐξ.)². Ταῦτα δεικνύουσι κίονα, περὶ ὃν προσκολλᾶται προσωπὶς ἢ κεφαλὴ τοῦ Διονύσου μία ἢ δύο, τὸ δ' ὅλον κοσμεῖται διὰ κλάδων κισσοῦ ἢ ἱματίων, περιχορεύουσι δὲ Βάχχαι ἢ Σάτυροι (ὄρα τὸ χορικὸν Σοφ. *Ἀντιγ.* 1115 ἐξ.)³. Ὑπὸ τοιαύτην μορφήν διεδόθη ἡ λατρεία τοῦ

¹ Εὐριπ. *Φοιν.* 649 «Βρόμιον ἐνθα τέκετο μάτηρ (Διὸς γάμοισι), κισσὸς δὲν περιστεφῆς ἐλικτός ευθύς ἐτι βρέφος χλοηφόροις ἐρνεσιν κατασκίοισιν ὀλβίαις ἐνώτιον, Βάχχιον χόρευμα παρθένοισι Θηβαίοισι καὶ γυναῖξιν εὐίοις». Σχολ. . . . «Ἰστορεῖ γὰρ Μνασέας, ὅτι τῶν Καδμείων βασιλείων κεραυνωθέντων κισσὸς περὶ τοὺς κίονας φρεῖς ἐκάλυπεν αὐτόν (πρβλ. Πινδ. *Ὀλ.* 2, 50. Πλουτ. *ἡθ.* 291 Α), ὅπως μὴ αὐθιμερόν καὶ ἐν μηδενὶ τὸ βρέφος διαφθαρεῖ καλυφθέν· διὸ καὶ περικιδνιος ὁ θεὸς ἐκλήθη παρὰ Θηβαίοις» πρβλ. ἀπ. *Ἀντιόπ.* 202 «κομῶντα κισσῷ στῦλον θεοῦ». Κισσοστεφὴ κεφαλὴν Διονύσου ἔχομεν καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῶν Θηβῶν, διὰ κισσοῦ δὲ κοσμοῦνται ἢ περιβάλλονται καὶ ἀγγεῖα, μάλιστα τὰ μετὰ διονυσιακῶν εἰκόνων λίαν συχνὰ ἐν Βοιωτίᾳ. Ἐν Εὐριπ. *Βάχχ.* 11 πρβλ. 279 ἐξ. 323, 342 κ. ἀ. ἀντὶ κισσοῦ λέγεται ἄμπελος, σταφυλὰς δὲ βλέπομεν ἐπὶ νομισμάτων τῶν Θηβῶν καὶ ἐν ἀγγειογραφίᾳ τοῦ 480 π. Χ. (Frickenhaus *Lepaenvasen* σ. 6 *Tiryns* I, 39 πρβλ. καὶ Φιλόστρ. *εἰκ.* 1, 14. Ὑμν. ὄρφ. 47. *Frgrnt. trag. gr.* σ. 418 ἀπ. 203. Ὀπτιαν. *Κυν.* 4, 253 ἐξ. Καλλιστρ. *εμφρ.* 8 Gruppe *Ε. ἀ.* 86 ἐξ. Nilsson *gr. Feste* 170, 259, 810. Kern *Arch. Jahrb.* 1896, 113 ἐξ. Hock *Ε. ἀ.* 52 ἐξ. Pley *De lana etc.* 54 ἐξ.). Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ σωτηρία τοῦ πυρίπαιδος (Ὀπτιαν. *Κυν.* 4, 287 ἐξ.) Διονύσου εἶνε τὸ θέμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἄλλων πολλῶν μικροτεχνημάτων ἐκ πηλοῦ καὶ χαλκοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ κυλικοειδοῦς σκύφου βοιωτικοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῷ Μουσείῳ (Collignon - Couve *Catalogue des vases* ἀριθ. 1361) πρβλ. Rottier *Festschr. f. O. Benndorf* 81 ἐξ.

² Ὅρα καὶ Sittl, *Dionysisches Treiben und Dichten Würzburg* 1898. — Τὸν μῦθον τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Σεμέλης χρησιμοποιεῖ ἡ τέχνη ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βαθυκλέους καὶ τοῦ Ἀμυκλαίου θρόνου Πaus. 3, 18, 11-12.

³ Πρβλ. δὲ καὶ τὸ ἐκ Θηβῶν ἀνάγλυφον τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου Korte *Athen. Mitteil.* 1878 σ. 402 ἀριθ. 182 = Schone *Gr. Reliefs* πίν. 27 ἀριθ. 110, ὃ ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τινὰ θηβαϊκὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου, καὶ Εὐριπ. *Βάχχ.* 24 ἐξ. 137 *Φοιν.* 792. εἰ καὶ τὴν ἐν *Φοιν.* 782 ἐξ. ἐορτὴν τοῦ Διονύσου νομίζει ὁ Wilamowitz *Heracl.* I σ. 14 σημ. 21 ὡς εἰκόνα διονυσιακῆς ἐορτῆς ἐν ταῖς πολιτοκραμέναις ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Ἀθήναις. Ὅτι ὁμῶς τὰ ἐν Θήβαις *Διονύσια* (πρβλ. *Festschr. in Ephesos* II, σ. 180) εἶχον ἴδια νόμιμα καὶ ὄργια καὶ θιάσους, γινώσκουμεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Μαγνησίας (Kern *Inscr. v. Magnesia* N° 215), ἐνθα τρεῖς μαινάδες ἐκ τοῦ γένους τῆς Ἰνῶς τοῦ Κάδμου σταλεῖσαι κατὰ χρησμόν ἐκ Θηβῶν εἰσάγουσι τὴν ἐκεῖ λατρείαν τοῦ Διονύσου.

Διονύσου και έξω τῶν Θηβῶν, εἰς Ἀθήνας δὲ ὡς Ληναίου (Frickenhaus ε. α. 23 ἐξ. 27 ἐξ. ἀλλὰ πρβλ. και Robert παρὰ Perrot-Chipiez ε. ἄ. X, 797 ἐξ.). Αἱ προσωπίδες ἴσως δὲ και τὰ κοσμήματα ἐνταῦθα θὰ ἦσαν χαλκᾶ, αὕτη δὲ εἶνε πιθανῶς ἡ ἐπιχάλκωσις τοῦ ξύλου ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πολύδωρον¹.

¹ 'Ο Frickenhaus *Tiryns* I, 20, 39 ἐξ. δέχεται, ὅτι και ἡ Ἥρα ἐν Τίρυνθι ἐλατρεύετο ὑπὸ μορφῇν κίονος (Κλημ. Ἀλεξ. *Στρ.* I, 24, σ. 102). εὐρίσκει δέ, ὅτι ὁ κίων οὗτος εἶνε εἰς τῶν τεσσάρων περὶ τὴν ἑστίαν ποτὲ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου κειμένων, ὅστις περιελήφθη εἰτα ἐντὸς τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αἶθρα αὐτοῦ, ἐν ᾗ θέσει συνήθως ἰδρύνοντο τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα ἐν τοῖς ναοῖς (πρβλ. και Ῥωμαῖον ἐν *Μεχ. Δελτ.* 1915 σ. 276). Ὑστερον ἐποιήθη και ἀληθὲς ἀγαλμα τῆς θεᾶς, ὁ ἐπεσπάσατο τὴν κυρίαν λατρείαν.

Ἄν πάντα τάνωτέρω εἰσὼσιν ἀληθῶς οὕτω, δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου δὲν συνήντησαν τὰ εἰρηπία τοῦ θαλάμου τῆς Σεμέλης και τὸν περικιόνιον Διόνυσον. οὐχὶ διότι δὲν εὗρόν τι τῶν χαλκῶν ἐπικοσμήσεων τούτου, ἀλλὰ διότι οὐδὲν μέγα τμήμα τοῦ ἀνακτόρου ἀπεκαλύφθη ἔχον ποτὲ ἀνάγκην κίονος. Ὁ θάλαμος τῆς Σεμέλης λοιπὸν ἡ σώζε-ται ἐν τοῖς γηπέδοις, ἅτινα μέλλουσιν ἀγοραζόμενα νὰ ἀνασκαφῶσι, ἡ κατεστράφη ὑπὸ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου (*Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1909, 111) και τῶν γειτονικῶν οἰκιῶν. Ὁ λίθος, ὃν εὗρον ἀνεστραμμένον και οὐχὶ ὀριζοντίως κείμενον ἔξω πέραν τοῦ Δ τοίχου κατὰ τὴν δυτικὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου (*Πρακτικά* 1912 σ. 87), προφανῶς δὲν ἔκειτο κατὰ χώραν. Τοιοῦτοι λίθοι ἐχρησίμευσαν ὡς κορυφαῖαι, ἀφαιρεταὶ ἔξωθεν, κατακλείδες θολωτῶν οἰκοδομημάτων. οἱ οἱ θολωτοὶ τάφοι τῶν Μυκηναίων, τοῦ Ὁρχομενοῦ κλ. (πρβλ. Πaus. 9, 37, 5 «ἐποίησαν δὲ ἐνταῦθα τῶν λίθων *ἐνα εἰναί σφισιν ἀφαιρεῖν κατὰ τὸ ἐκτός*»). Ὁ θησαυρὸς τοῦ Ἀτρεΐδου τοιοῦτον λίθον εἶχε κατὰ τὴν ἐπὶ τόπον ἀντίληψίν μου και κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ καθηγητοῦ X. Κτενά, πολλάκις ἐν Μυκῆναις ἐργασθέντος και τὰ ἐκεῖ θολωτὰ μνημεῖα ἐπισκευάσαντος τοιοῦτον δ' ἀπαιτεῖται και ἡ εἰκὼν IV' τοῦ πίν. 66 ἐν *Exped. scient. de Morée* II, σ. 152. Καὶ ἡ διαλελυμένη δὲ κορυφὴ τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμῆστρας τοιοῦτον ἐπίσης λίθον ἀπαιτεῖται. ἀλλὰ μικροτέρας διαμέτρου. Ὁ λίθος τοῦ Καδμείου εἶχε οὐχὶ κυκλικὸν ὀλοσχερῶς τὸ ἀνέχον ὄρατόν ποτε μέρος, ἀλλ' ἐλλειψοειδὲς (διάμ. 1.54 και 1.36), τῆς ἐλλείψεως ἐρμηνευομένης ἐκ μικρᾶς παρεκκλίσεως ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ κτιρίου. Ὁ Καββαδίας (*Πρακτ.* ε. ἄ. 76), παρερμηνεύων τὴν βραχυλο. ἰαν. καθ' ἣν διὰ τῶν λόγων τοῦ Πausanίου (9, 38, 2) ἠθέλησα νὰ ὀρίσω τὴν κατ' ἐμὲ χρησιμότητα τοῦ λίθου, και διδάσκων περὶ θόλων περιττὰ τινα και κοινῶς γνωστὰ. δέχεται, ὅτι ὁ λίθος εἶνε βάσις διπλοῦ κίονος. Ἐγὼ ὁμῶς δὲν γνωρίζω διπλοῦς κίονας οὔτε βάσεις ἄλλας τοιούτων μυκηναϊκῶν κίωνων. εὐρίσκει δὲ πάντοτε τὰς διαμέτρους τοῦ λίθου τοῦ Καδμείου πολλῶν μειζους ἢ κατὰ ξύλινον μάλιστα κίονα. Βεβαίως τα μυκηναϊκὰ μέγαρα εἶχον κίονας (πρβλ. Μυκῆνας, Τίρυνθα και τὰς ἀναχρονιστικὰς φαντασίας τοῦ Εὐριπίδου *Βάκχ.* 591. *Ἡρ. Μ.* 973, 977, 1006, 1038, 1096 και τοῦ Ἀσπείρου Monument. Inscr. VIII, 10 και Καββαδία *Πρ.* *Ἀρχ.* 203, 672), ἀλλὰ δὲν εἶνε εὐλόγον πάντα λίθον, δυνάμενον νὰ προσαρμοσθῇ πως πρὸς τοιαύτην χρῆσιν, νὰ κηρύττωμεν ἀβασανιστως ὡς βάσιν κίονος ἡ διδύμου ἡμικίονος. Τὰ ομηρικὰ μέγαρα, κατὰ μίμησιν βεβαίως παλαιότερων, εἶχον κατὰ τὰς αὐλὰς *θόλους* (Ὀδ. γ. 441 ἐξ. «ὁμῶς ἐξαγαγόντες εὐσταθέος μεγάροιο μεσσηγὺς τε θόλου και ἀμύμονος ἔρχεος αὐλῆς» πρβλ. 454, 466 Ἀπολλοδ. βιβλ. 2, 4, 1). Ἄν αὗται ἦσαν ἀποθήκαι, κελλάρια, ὡς πιστεύεται γενικῶς, ἢ ἂν ἦσαν ἀπόπατοι (Seniaron Neue Jahrb. f. d. Kl. Alt. 1912) ἢ ἂν και τοῦτο και ἐκεῖνο συνέβαιεν, εἶνε ἄλλο ζήτημα. Παρατηροῦμεν ὁμῶς πρῶτον, ὅτι ἡ θόλος τῆς Ὀδυσσεΐας κατὰ τὸν στ. γ. 466 πρέπει νὰ ἦτο ἀνεξάρτητον τοῦ ἀνακτόρου ὑπεργειον *κυκλικόν* κτίσμα («κίονος ἐξάψας· πείσμα· μεγάλης *περίβαλλε θόλοιο*») οὐχὶ βεβαίως ἀνοικτὸν ἄνω, ἂν τὸ ὄνομα θόλος παράγεται ἐκ τοῦ *θολός* (= σκοτεινός· πρβλ. τὴν *σκιάδα* και *Ρομτὸν Κίλι* XII ἀπόσπ. σ. 65 ἐξ.), και ἐπομένως ἔχον ἀνάγκην τῆς κορυφαίας κατακλείδος τῶν τοιούτων κτισμάτων. Δεύτερον παρατηροῦμεν, ὅτι τοιαῦτα θολωτὰ κατασκευάσματα ὑπόγεια πυρεδόθησαν και εἰς τοὺς ἔπειτα χρόνους ὡς ἀποθήκαι, θησαυροὶ, τῶν οἰκιῶν, οἷος ὁ ἐν ᾧ ἀπέθιεν ὁ Φιλοποίμην (Πλούτ. *Φιλοπ.* 19 «κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸν *καλούμενον θησαυρόν*, οἶκημα καταγείον, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον οὔτε φῶς ἔξωθεν οὔτε θύρας ἔχον, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιεγεμένῳ κατακλειόμενον, ἐνταῦθα κατέθετον» — ὁμοιον ἴσως ἦτο τὸ βάραθρον ἢ «ὕδρυμα» τῶν Ἀθηναίων και ἄλλα ἀλλαχοῦ ποινικά ὀρύγματα). ὁ εἰς τὰς λεγομένας φυλα-

Ὁ Πausanias, ὡς ἐρρήθη, ἐν τοῖς παρατεθεισὶν ἀνωτέρω λόγοις αὐτοῦ λέγει, ὅτι «*πλησίον δὲ Διονύσου ἀγαλμα* (καὶ τοῦτο Ὀνασιμήδης ἐποίησε δι' ὅλου πληρὸς ὑπὸ τοῦ χαλκοῦ, *τὸν βωμόν* δὲ οἱ παῖδες εἰργάσαντο οἱ Πραξινέλους) ἀνδριάς τέ ἐστι Προνόμου... Τοῦτον τε οὖν ἐνταῦθα οἱ Θηβαῖοι καὶ Ἑπαμεινώνδαν τὸν Πολύμνιδος ἀνέθεσαν». Ἀφ' οὗ δὲ τὸ διωπετὲς ξύλον ἐδέχθημεν κατὰ τὸν χώρον τοῦ θαλάμου τῆς Σεμέλης, τὸ ἀγαλμα τοῦ Διονύσου καὶ ὁ βωμὸς αὐτοῦ καὶ οἱ ἀνδριάντες τοῦ Προνόμου καὶ τοῦ Ἑπαμεινώνδου ἔκειντο περαιτέρω πρὸς τὰ «ἀθάτον» εἴτε τὸν «σηκόν» τῆς Σεμέλης, ἀλλ' οὔτε ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τοῦ θαλάμου τῆς Ἀρμονίας οὔτε ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἧς ἔψαλαν αἱ Μοῦσαι· διότι τὰ μέρη ταῦτα διακρίνει ὁ Πausanias ἐξαιρετικῶς ὡς ἀνήκοντα εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.

Ἵνα ἔχωμεν σαφὴ εἰκόνα τοῦ χώρου πέραξ ἢ πλησίον τοῦ ἀθάτου σηκοῦ, πρέπει, νομίζω, νὰ διακρίνωμεν δύο καταστάσεις: ἡ πρώτη ἰσχύει κατὰ τὸν Γ'

κὰς τοῦ Σωκράτους ἐν Ἀθήναις, ὁ κατὰ τὸ λεγόμενον Σηράγγειον ἐν Πειραιεῖ, ψηφιστὸς τὸ δάπεδον αὐτὸς καὶ χρησιμεύων δυστυχῶς νῦν ὡς οἰναποθήκη (Πρακτ. 1896, 96), ἄλλος ὑπεράνω αὐτοῦ ἐν νεο-δημητῷ οἰκία καὶ οἱ λεγόμενοι σιροὶ (πρὸλ. ἀνω σ. 102, 113, προσέτι δ' ὅρα E. Curtius Gesam. Abhndl. I, 128 ff., 129). Ἡ χρῆσις τῶν τοιαύτων οἰκοδομημάτων ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ὄνομα (θησαυροί). ὁ προσκολλᾷ ἔπειτα ὁ Πausanias εἰς τὰς προϊστορικὰς θόλους. Ἀνάμεικτα προσέτι τὸ εἴπωμεν, ὅτι οὐχὶ μὲν ἀκριδῶς μορφολογικῶς οὐδὲ χρονολογικῶς, ἀλλ' ἀπλῶς ἵνα σχηματίσωμεν σιφῶν τινὰ ἐμφανίσεων τῶν θολωτῶν κτισμάτων, ἔχομεν τοὺς ἐξῆς τύπους: Πρῶτον ταῦτα εἶναι ὡς εἰς τὰς προϊστορικὰς καλύβας τοῦ Ὀρχομένου καὶ τὴν θόλον τῆς Ὀδυσσεύς ἐπίγεια, ἢτοι ὑπερέχοντα τοῦ ἐδάφους· εἴτα ἔχει μόνον ἡ κορυφή ὡς εἰς τὸ «σὺν τέχνῃ καὶ ἀρμονίᾳ πρὸς τὸ ἀκριδέστατον ὠκοδομημένον» χάσμα τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ (Πaus. 9, 39, 9 ff.), αὐτὴ ἡ κορυφή ἔχει ἔχουσα κατὰ τὴν περιφέρειαν εἴσοδον καθ' ὁμοιότητα πρὸς τοὺς κωνικοὺς κριβάντους, οὓς καὶ νῦν κτίζουσιν ἐν τῷ ἱταλίῳ οἱ Ἕλληες χωρικοί, ἰσως δὲ καὶ ἄλλοι· τελευταῖον ἐμφανίζονται κατάγεια ὡς οἱ θολωτοὶ τάφοι, ὡν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δέχεται ἐφαρμοζομένην πως ἐν ξύλῳ μέχρις Ὀλλανδίας ὁ Holwerda Prähist. Zeitschr. 1909 I, 374 καὶ 1912, 368, καὶ οἱ θησαυροὶ καὶ οἱ σιροὶ τῶν ἑλληνικῶν χρόνων.

Ὅτι θολωτὰ οἰκοδομήματα ἦσαν γνωστὰ ἐν Θήβαις, συνάγει ὁ Robert Old. 372 ff. (πρὸλ. Welcker Kl. Schr. III, 370 ff.) ἐκ τοῦ Σοφ. Ἀντ. 849, 885, 891, 1215, 1220, 774 κλ. φρονῶν, ὅτι ὁ τάφος, εἰς ὃν ἐτέθη ζῶσα ἡ Ἀντιγόνη, ἦτο θολωτὸς (πρὸλ. καὶ στ. 944 ff.). Δὲν ἦτο δμως ἀνάγκη νὰ εἶχεν ἰδεῖ ὁ Σοφοκλῆς ἐν Θήβαις ἢ ἐν Ἀθήναις τοιοῦτόν τινα τάφον. ἔαν ἡ παράδοσις καὶ αἱ λεπτομέρειαι αὐτῆς εἶχον μορφωθῇ παλαιότερον ἐν Θήβαις ὡς νομίζει ὁ Wilamowitz Aisch. Interpret. 92 (πρὸλ. καὶ Zingerle Arch.-epigr. Mitt. u. Ges. XVII, 1894 σ. 121, 128 ff.). Ὁ Σοφοκλῆς δμως ἰσως μεταφέρει ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀρύγματος γνώσεως ἐντυπώσεις (παραπλήσια δὲ ἀρύγματα ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ κανόνα, φαίνεται, — οὐχὶ gelegentlich Curtius Ges. Abhndl. I, 124 — καὶ ἀλλαχοῦ πρὸλ. Thelheim Gr. Rechtsalt., 142), ὡς ὁ Αἰσχύλος ἐφαρμόζει εἰς τὸν Προμηθεὺς τὰς ἐκ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀποτυμπανισμοῦ γνώσεις αὐτοῦ, καθ' ἃ ἔγραψα ἐν «Ἐστί» τῆς 26 Ἰουλίου 1915 σ. 1 καὶ ἐν «Ἐθνεῖ» τῆς 17 Αὐγούστου 1915 σ. 1· πρὸλ. καὶ Πελεκίδην Ἀρχ. Δελτ. 1916 σ. 50 σημ. 9, καὶ 57 σημ. 1, ὅστις δέχεται μὲν τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ τρόπου τῆς θανατώσεως τῶν ἀποτυμπανισθέντων καὶ πεπεδημένων νεκρῶν τοῦ παλυανδρίου τοῦ Φαλήρου (ἄνω σ. 22!), τάφ. 12), ἀλλ' ὀνομάζει τὸ ὄργανον τῆς θανατώσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ποιητικοῦ συμπτωματικοῦ ὀνόματος *σανίδου*, οὐχὶ δὲ *τυμπανον* ὡς ἦτο κατὰ τοὺς ρήτορας τὸ ἐπίσημον ὄνομα τοῦ ὀργάνου. Ἡ πίστῳσις δὲ παραδείγματος νομίμου δημοσίου ἀποτυμπανισμοῦ εἶναι τὸ ἀξιόλογον ἐκ τοῦ εὐρήματος τοῦ Φαλήρου κέρδος.

αιῶνα π. Χ. λήγοντα, ἡ δὲ δευτέρα ἐπὶ Πausανίου. Διὰ τὴν πρώτην μαρτυροῦσιν αἱ δελφικαὶ ἐπιγραφαὶ (Fouilles de Delphes ἔ. ἄ. Πρακτικά 1911, 151 ἐξ.), αἵτινες ἦσαν κεχαραγμέναι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ ἐν Δελφοῖς θησαυροῦ τῶν Θηβαίων, μία μὲν τοῦ 227 6 π. Χ., ἑτέρα νεωτέρα καὶ τρίτη παλαιότερα τῆς πρώτης. Κατὰ ταύτας κέντρον ἱερὸν τοῦ κοινοῦ τῶν ἐν Θήβαις Διονυσιακῶν τεχνιτῶν τῶν εἰς Ἴσθμὸν καὶ Νεμέαν συντελούντων (πρβλ. Colin BCH 1899, 18 ἐξ. 39 ἐξ. Fouilles de Delphes III, III σ. 80 ἐξ.) ἦτο τὸ «ἱερὸν τοῦ Διονύσου τοῦ Καδμείου τὸ ἐν Θήβαις» ἄσυλον ὄν (καθὼς τὸ δελφικὸν ἱερὸν) καὶ ἔχον «ἱερέα τοῦ Διονύσου» (πρβλ. I. g. VII 2447) καὶ ἐπιμελητὰς αἰρουμένους ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν τεχνιτῶν καὶ ἀγωνοθέτην Θηβαῖον, πάντας τούτους «οἰκονομοῦντας τὰ τοῦ ἱεροῦ». Κατὰ διετίαν δὲ (τριετηρὶς πρβλ. Διοδ. 4, 3, 2 ἐξ.) ἐτελοῦντο χωρικῶν, τραγῳδῶν καὶ κωμῳδῶν (πρβλ. Korte Athen. Mitt. 1894, 350. Forschungen in Ephesos II, σ. 180) ἀγῶνες Ἀγριῶνια καλούμενοι (Ἡσύχ. Ἀγριάνια. I. g. VII ἔ. ἄ. πρβλ. Πλουτ. ἡθ. 291 A, 717 A Rohde Psyche² II, 45. Usener Rhein. Mus. 1898, 375 ἐξ. = Kl. Schr. IV, σ. 304. Eitrem Göttil. Zwill. 88 ἐξ.) καὶ θυσία καλλίστη τῷ Διονύσῳ τῷ Καδμείῳ διαρκοῦσα ἐπὶ πλείονας ἡμέρας. Προσέτι «ἐν τῷ ἱερῷ (τοῦ Διονύσου τοῦ Καδμείου) παρὰ τὸν σηκὸν τῆς Σεμέλης» ἀνεγράφοντο ἐν στήλαις δόγματα καὶ ψηφίσματα¹.

Πάντα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἐπὶ τῆς Καδμείας δὲν εἶχομεν τότε ἀπλῶς πλησίον τοῦ τῆς Σεμέλης ἀβάτου τὸ ἄγαλμα καὶ τὸν βωμὸν τοῦ Διονύσου καὶ τοὺς δύο πολιτικὸς ἀνδριάντας, ἀλλ' εἶχομεν ἱερὸν χώρον, τέμενος τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ περιελαμβάνετο καὶ ὁ σηκὸς τῆς Σεμέλης², ἵσως δὲ μάλιστα καὶ τὰ λοιπὰ εἰρήπια τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου, ἅτινα ἐπὶ Πausανίου κατεπατοῦντο ὡς χώρος τῆς ἀγορᾶς ἀναπεπταμένος, καὶ οἱ δύο πολιτικοὶ ἀνδριάντες.

Ἀλλὰ μόνον τέμενος ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ Διονύσου ἢ περιεῖχε καὶ ναόν; Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἐκεῖ ὅπου ὁ Πausανίας εἶδε μόνον ἄγαλμα καὶ βωμὸν τῆς Ὀγκας, ἄλλαι μαρτυρίαι λέγουσι περὶ οἴκου ἢ ναοῦ τῆς θεᾶς. Τὸ αὐτὸ ἵσως δύναται νὰ ρηθῇ περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἴσμηνίου λόφου Προυναίας Ἀθηνᾶς καὶ περὶ τινων ἄλλων ναῶν, οὓς θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω καὶ οὓς ἡ παρασιωπῇ ὁ Πausανίας ἢ καλεῖ ἀπλῶς «ἱερά» (σ. 60, 72 καὶ Σχ. Πινδ. Ἰσθ. 1, 83).

Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ Διόνυσος, γεννηθεὶς ἐν Θήβαις ὡς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προσλάβῃ ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ καὶ ναόν τινα.

¹ Ἐνταῦθα θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ I. g. VII 2413-4, 2484, 2485 (εὐρέθη ἐπὶ τῆς Καδμείας ἐν τῇ οἰκίᾳ Γ. Δράκου), 2486 πρβλ. καὶ Fouilles de Delphes III II σ. 83.

² Σεμέλην καὶ Διόνυσον ὁμοῦ δρᾶ Θεοκρ. εἰδ. 21. Πaus. 3, 19, 3.

Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἐπὶ τῆς Καδμείας καὶ παρὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως τοῦ Διονύσου, τυγχάνοντα παμπалаίᾳς λατρείας, ἦτο ἐκτισμένος καὶ ναός, καθ' ὃν τουλάχιστον χρόνον ὁ Ἐλευθερεὺς Διόνυσος, ἔπηλυσ ἐν Ἀθήναις. εἶχε προσλάβει ἤδη πρὸ πολλοῦ, ἀντὶ τοῦ Πεισιστρατείου πρώτου, δεύτερον μεγαλοπρεπέστερον ναόν. Ἐντὸς τοῦ πιθανοῦ ναοῦ τοῦ Καδμείου Διονύσου εἶχε σταθῆ ἔπειτα τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, ὃ συνεκέντρωσε τὴν λατρείαν. καθὼς συνέβη ἐν Τίρυνθι (ἄ. σ. 343.).

Ἡ κατάστασις ὅμως ἐπὶ Πausanίου εἶνε ἴσως διάφορος. Ὁ μακρὸς χρόνος καὶ ἡ πενία καὶ κατὰπτωσις τῶν Θηβῶν θὰ ἐβλάψεν τὸν ναὸν καὶ τὸν περιβολόν. ἐκ παντὸς δὲ τοῦ ἱεροῦ χώρου ἐσφίζοντο ὁ ἄβυθος σηκός, πλησίον δ' αὐτοῦ ὁ βωμός καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ τινες ἀνδριάντες ἐξαιρέτου σημασίας διὰ τὰς Θήβας¹. Οἱ ἄλλοι ἱεροὶ τόποι τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου ἐγένοντο χώρος ἀγοραῖος καὶ κατεπατοῦντο ὑπὸ τῶν ἀθλίων ἀπογόνων μακροῦ, παλαιοῦ καὶ θεογονικοῦ παρελθόντος. Ἡ βλάβη ὅμως φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνηται εἰς τὸ ἱερὸν πολὺ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Πausanίου. Ἡ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὀλιγανθρωπία φαίνεται, ὅτι εἶνε ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀνεπαρκοῦς συντηρήσεως τῶν ἐπιτοπίων ἱερῶν. Αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐπιγραφῶν (δογμάτων, ψηφισμάτων) ἐπιτάσσον τὴν ἀναγραφὴν καὶ ἄλλων παλαιότερων δογμάτων ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διονύσου τοῦ Καδμείου παρὰ τὸν σηκὸν τῆς Σεμέλης, φαίνεται ὑποδεικνύον, ὅτι παλαιότεραι ἀναγραφαὶ τῶν δογμάτων ἐκείνων εἶχον ἀφανισθῇ ἤδη ἐκεῖ. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀνάμειξις τῶν παντοδαπῶν Διονυσιακῶν τεχνιτῶν εἰς τὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν θυσίαν καὶ τοὺς ἀγῶνας, δεικνύει, ὅτι ἡ «πόλις» τῶν Θηβῶν τότε ἦτο ἀδύνατος καὶ ἡνείχετο τὴν ἀλλοδαπὴν ὑπὸ θρησκευτικὸν τύπον ἐμφανιζομένην ἐπέμβασις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον ἱερὸν αὐτῆς, ἀφ' οὗ αὕτη δὲν ἡδύνατο νὰ μεριμνᾷ ἐπαξίως.

Ὁ Πausanías ἐξακολουθεῖ ἔπειτα (9, 16, 1): «*Οὐ πόρρω δέ ἐστι ναὸς Ἀμμωνος... Θηβαίοις δὲ μετὰ τοῦ Ἀμμωνος τὸ ἱερὸν οἰωνοσκοπεῖόν τε Τειρεσίου καλούμενον καὶ πλησίον Τύχης ἐστὶν ἱερὸν*» φέρει μὲν δὴ Πλοῦτον παῖδα... (2 ἐξ.) Ἀφροδίτης δὲ Θηβαίοις ξοδανά ἐστιν οὕτω δὴ ἀρχαῖα, ὥστε καὶ ἀναθήματα Ἀρμονίας εἶναι φασιν... καλοῦσι δὲ Οὐρανίαν, τὴν δὲ αὐτῶν Πάνδημον, καὶ Ἀποστροφίαν τὴν τρίτην... Τὸ δὲ τῆς Δήμητρος ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Κάδμου καὶ τῶν ἀπογόνων οἰκίαν ποτὲ εἶναι λέγουσι. Δήμητρος δὲ ἄγαλμα ὅσον ἐς στέρνα ἐστὶν ἐν τῷ φανερωῷ...».

¹ Ὁ συλλογισμὸς οὗτος δὲν μεταβάλλεται οὐσιωδῶς καὶ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ τε ἄγαλμα καὶ ὁ περιβολὸς τοῦ Καδμείου Διονύσου ἔκειντο ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀμφότερα, ὡς ἐδέχθη ὁ Frickenhans ἐν Τίρυνθι (ἐ. ἀ).

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὀρίζεται ἡ θέσις πέντε ἱερῶν: 1) τοῦ **ναοῦ** τοῦ Ἀμμωνος 2) τοῦ οἰωνοσκοπεῖου τοῦ Τειρεσίου 3) τοῦ ἱεροῦ τῆς Τύχης 4) τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης 5) τοῦ ἱεροῦ τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος.

Ὁ **ναὸς τοῦ Ἀμμωνος** ὀρίζεται ὡς κείμενος **οὐ πόρρω** τοῦ ἀβάτου τῆς Σεμέλης, ἀφ' οὗ τὰ μεσολαβοῦντα μνημεῖα δὲν ἔχουσιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦτου τόπον, πρὸς ὃ καὶ τοπογραφοῦνται. Ὁ Ἀμμων οὗτος εἶνε ὁ **Ζεὺς Ἀμμων**¹, ὃστις εθεωρεῖτο ὡς εἰς τῶν πολιούχων θεῶν τῶν Θηβῶν. Εἶνε πιθανόν, ὅτι ὁ Ζεὺς ἐλάτρευετο ποτε ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἀβάτῳ τῆς Σεμέλης ὡς Ζεὺς Καταβάτης ἢ Κεραύνιος ἢ καὶ Καπνώτας (πρὸς Πaus. 5, 14, 10. *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1909, 115 ἐξ. Gruppe 3. ἀ. σποράδην), ὕστερον δέ, ὡς ἐδέχθημεν περὶ τοῦ Διονύσου κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τῆς Τίρυνθος, παρὰ τὸ ἀβατον (**οὐ πόρρω**) ἰδρύθη ὁ ναὸς οὗτος τοῦ θεοῦ, ὃν ἐπὶ τοῦ Πινδάρου (πρὸς Πύθ. 4, 16 ἀπ. 36) ἤδη ἐγνώριζον καὶ ἐλάτρευον οἱ Θηβαῖοι καὶ ὡς Ἀμμωνα. Πρὸς τοιαύτην δ' ἐκδοχὴν συνηγοροῦσι καὶ μῦθοι τινες λέγοντες πατέρα τοῦ Διονύσου (= Ὀσίρις) τὸν Ἀμμωνα (Διόδ. 1, 23, 3, 68). Ὁ Ἀμμων Ζεὺς ἦτο κερασφόρος· διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ Anderson (*Annual of the Br. Sc.* 1896/7 σ. 106 καὶ 109-110) ὀρθῶς δέχεται, ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ Κεραῖος ἢ Κεραῖος (Gruppe 3. ἀ. 1103, 2), ἐξ οὗ γίνονται Βοιωτικὰ θεοφώρα ὀνόματα (π. χ. Καράϊχος, Κεραῖω, Κεραῖο-γιτος κλ.) εἶνε οὗτος ὁ Ζεὺς ὁ Ἀμμων, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστώθη Ἀμμων **Κεραῖος** (*Rev. Archeol.* 1874, 51) ἐν δὲ Βηρυτῷ Ἀμμων **Κεραῖος** (CIG 4536. Kaibel *Epigr. gr.* 833, 835. Curtius *Gesam. Abhndl.* II, 131 ἐξ.). Καὶ ὁ Ἡσύχιος δὲ λέγει, ὅτι Κεραῖος ὁ Ζεὺς παρὰ Βοιωτοῖς, ὁ δὲ Wilhelm (*Jahreshefte* 1905, 278 ἐξ.) εἰκάζει ὅτι ὁ λίθος, ὃν ἐδημοσίευσεν ὁ Anderson 3. ἀ. προέρχεται ἐκ Θηβῶν². Πρὸς τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἀμμωνος διακρίνεται τὸ ἱερὸν τοῦ Ὑψίστου Διὸς (Paus. 9, 8, 5. Πινδ. Ν. 1, 90 ἐξ. ἄνω σ. 337), ὃ θὰ ἔκειτο παρὰ τὸ νότιον χεῖλος τῆς Καδμείας.

Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀμμωνος (Διὸς) ἔκειτο **τὸ οἰωνοσκοπεῖον τοῦ Τειρεσίου**. Ἐπειδὴ μετὰ τοῦτο τὸ μνημεῖον, τὸν πλησίον αὐτοῦ κείμενον ναὸν τῆς Τύχης καὶ τὰ τρία ξόανα τῆς Ἀφροδίτης ὁ Περιηγητὴς ἔρχεται πάλιν ἐγγὺς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Καδμείου Διονύσου, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω,

¹ Πρὸς Πινδ. Πύθ. 4, 28 (καὶ σχολ.) «Διὸς ἐν Ἀμμωνος θεμέθλοις» ἀπόσπ. 36. «Ἀμμων Ὀλύμπου δέσποτα» Σχολ. Πινδ. Πύθ. 9, 89 καὶ τὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ὑψίστον Δία ἄνω σ. 337 σημ. 1 μνημονεύοντα χωρία τοῦ Αἰσχ. Ἐπτ. 8, 69, 116, 161, 822 ἐπικαλουμένου τοὺς πολιούχους θεοὺς τῶν Θηβῶν. Ἐπίσης πρὸς τὸν ἱερεῖα τοῦ Διὸς Σοφ. Οἶδ. τύρ. 18.

² Πρὸς καὶ Δελτ. Ἀρχ. 1916, 283 καὶ A. Reinach *Rev. d. et. gr.* 1913, 351 ἐξ. Περὶ τῶν κερασφόρων θεῶν γενικῶς ὄρα Scheffelowitz *Archiv f. Rel. - Wiss.* XV. Περὶ τοῦ κερασφόρου Διὸς Πορφ. π. ἀποχ. 3, 16. «οἱ Ἕλληνες τῷ μὲν τοῦ Διὸς ἀγάλματι κριοῦ προσηψαν κέρατα, ταύρου δὲ τῷ Διονύσῳ». Ὑγίν. μ. 133.

διὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος, συνάγομεν, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἄμμωνος καὶ τὰ λοιπὰ μνημεῖα μέχρι τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, ἐγγὺς ἀλλήλων κείμενα καὶ οἰονεὶ ἐπανάγοντα εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχικὸν σημεῖον αφετηρίας, δηλ. εἰς τὸν θάλαμον τῆς Σεμέλης, θὰ ἔκλειντο ἐν κύκλῳ ἢ ἡμικυκλίῳ περὶ αὐτόν. Ἄν φαντασθῶμεν τὸν ναὸν τοῦ Ἄμμωνος Διὸς πρὸς δυσμὰς που τῶν ερειπίων τοῦ Καδμείου μεγάρου κείμενον, ἔχομεν πλησίον αὐτοῦ δυτικώτερον προβολήν τινα τοῦ λόφου τῆς Καδμείας τὸν λεγόμενον Ποῦρον τοῦ Καβαλλάρη (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1909, σ. 109). Οὗτος εἶνε ἐπίπεδος, κατέρχεται ἀποτόμως πρὸς Β καὶ Δ καὶ παρέχει τὴν καλλίστην θέαν τοῦ θηβαϊκοῦ πεδίου. Εἶνε υψηλὸς καὶ εὐήνεμος, ὥστε ἡδύνατό τις τελῶν τὴν διαταγὴν τοῦ Πενθέως (*Εὐρ. Βάκχ.* 350) νὰ παραδώσῃ τὰ στέματα τοῦ οἰωνοσκοποῦ Τειρεσίου εἰς τοὺς ἀνέμους καὶ τὰς θυελλας. Εἶνε ἀναπεπταμένος πρὸς Β, Δ καὶ Ν, ὥστε ἡδύνατο ὁ οἰωνοσκόπος νατηρῇ καὶ διακρίνῃ τοὺς συχνοὺς ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ καθαροῖς τόποις οἰωνοὺς καθήμενος ἐπὶ τοῦ «παλαιοῦ ὀρνιθοσκοποῦ θάκου» (*Σοφ. Ἀντιγ.* 999 *Εὐρ.* ἔ. ἄ. 347) καὶ ἐστραμμένος πρὸς βορρᾶν (*Stengel Kultusalt.*² 53) ἐν τῷ περικυκλωμένῳ πιθανῶς καὶ δένδροφύτῳ ποτε τούτῳ ἱερῷ (πρὸβλ. Robert *Jahrbuch* 1908, 198 ἀλλὰ καὶ *Pley De lanae in ant. rit. usu* 88 ἑξ.). Δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ στενῷ κέντρῳ τῆς Καδμείας καὶ ἐν σειρᾷ μνημείων συνεχομένη πρὸς τὸ κεραυνόπληκτον ἀνάκτορον τοῦ Κάδμου ἄλλη θέσις ἀναπεπταμένη καὶ πρόσφορος πρὸς ὑπαίθριον οἰωνοσκοπίαν (πρὸβλ. Σβορώνου *Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχ.* 1909-1910 σ. 272, 274 ἑξ.). Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ χώρος τοῦ οἰωνοσκοπεῖου διετηρήθη ἐξαίρετος μέχρι Πausanίου καὶ ἐξῆς οὐχὶ μόνον διότι συνεδέετο πρὸς τὴν παλαιοτάτην λατρείαν καὶ ἱστορίαν τῶν Θηβῶν ἥτοι πρὸς τοὺς θηβαϊκοὺς μύθους, ἀλλὰ ἴσως καὶ διότι ἡ οἰωνοσκοπία θὰ ἤσκειτο πάντοτε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ παράδοσιν¹.

Ἐπειδὴ παρὰ τὸ ἡρειπωμένον δημοτικὸν σχολεῖον πρὸς Δ ἢ πῶς ΒΔ τῶν ἀνασκαφέντων ερειπίων τῆς οἰκίας τοῦ Κάδμου (ᾄρα τὸ σχέδιον *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909 σ. 57-58 καὶ σ. 80-82) οὐδὲν ἄξιον λόγου θεμέλιον εὑρομεν ἐν τῇ ἀποτόμῳ κλίσει τοῦ ἐδάφους, τὸ δὲ αὐτόθι ἀπὸ Ν πρὸς Β διῆκον ῥωμαϊκὸν ὑδραγωγεῖον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀχθῇ διὰ μέσου ναῶν ἐκτισμένων ἤδη ἀπὸ παλαιότερων χρόνων, συμπεραίνομεν, ὅτι ὁ κύκλος, καθ' ὃν ἐδέχθημεν διατεταγμένα τὰ ἐνταῦθα τοπογραφούμενα μνημεῖα, δὲν ἐξετείνεται πρὸς βορρᾶν τῶν ερειπίων τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου ἀλλὰ πρὸς Ν, ἐνθα διευρύνεται ὁ στενὸς ἐνταῦθα

¹ Πρὸβλ. καὶ Σβορώνου ἔ. ἄ. σ. 303 ἑξ. Ἐν Πλαταιαῖς οἰωνοσκοπεῖν ἐλέγετο τὸ *μαντεύεσθαι*, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν ἀποκειμένου πλαταιακοῦ λίθου IG. VII, 1673. ἐνθα στ. 5 ἀναγινώσκω οἰωνο/ΣΚΟΠΙΟΝΤΟΣ (πρὸβλ. αὐτ. 1672, 2724, 2724 α-θ).

λαιμὸς τῆς Καδμείας. Ὡστε τὸ ἱερὸν τῆς Τύχης ἢ τι τῶν επομένων μνημείων (Ἀφροδίτῃ, Δημήτῃ), α ὁ Πausanías θέτει «πλησίον» τοῦ οἰωνοσκοπέου, θὰ ἦτο ἐκεῖ που τῆς νῦν ὁδοῦ Ἀντιγόνης (δρα τὸ σχέδιον *Ἐφημ. Ἀρχ.* ἔ. ἄ.), ἔνθα κατὰ τὴν Ν πλευρὰν αὐτῆς κεῖνται νῦν αἱ οἰκίαι Θεαγένους, ὅστις, θεμελιῶν αὐτάς, εὗρεν εἰς βάθος, λέγουσι, πέντε περίπου μέτρων ἀρχαίους τοίχους ἐκ τετραγώνων πελεκητῶν λιθινῶν πλίνθων (*Ἐφημ. Ἀρχ.* ἔ. ἄ. σ. 109, 122) ¹.

Τὸ ἱερὸν τῆς Τύχης δέχομαι ἐπίσης ὡς ναὸν περιέχοντα τὸ ἄγαλμα τῆς Τύχης φερούσης τὸν παῖδα Πλοῦτον. Τοῦτου τοῦ ἀγάλματος τὸ πρόσωπον καὶ τὰς χεῖρας ἐποίησεν ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφῶν, ἀλλαχοῦ συνεργάτης τοῦ ἀρχαιότερου Κηφισοδότου (Πaus. 8, 30, 10. Brunn *Gesch. gr. Künstl.* I, 271 Collignon *Hist. de la Sculpt. gr.* II. Furtwangler *Meisterw.* 513, Kirchner *Prosopogr. att.* 8333), τὰ δὲ λοιπὰ ὁ ἐπιχώριος τεχνίτης Καλλιστόνικος. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο τῆς Τύχης, οὗ ἡ κεφαλὴ ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ Σβορώνου ἐπὶ ρωμαϊκῶν νομισμάτων τῶν Θηβῶν (*Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχ.* 1909-1910 σ. 276 πρὸς καὶ Imhoof-Blumer καὶ Gardner ἐν *Numism. Comm. on Paus.* σ. 112), παραβάλλει ὁ Πausanías πρὸς τὸ ἐν Ἀθήναις ἄγαλμα τῆς Εἰρήνης: «καὶ γὰρ οὗτος τῆς Εἰρήνης τὸ ἄγαλμα Ἀθηναῖοις Πλοῦτον ἔχουσιν πεποίηκεν». Ὑποπεύω, ὅτι ὁ μὲν Εὐριπίδης γινώσκει ἤδη τὸ ἄγαλμα τῆς ἐν Ἀθήναις Εἰρήνης (*Βάκχ.* 418 «φιλεῖ δ' ὀλβοδότειραν [τεθαλυῖαν Ἡσιόδ. Θ. 903· ταμίαν πλούτου Πινδ. Ὀλ. 8, 6] Εἰρήναν, κουροτρόφον θεάν), ὁ δὲ Σοφοκλῆς (πρὸς Πλουτ. *π. τ. ρωμ. τύχης* 318c) αἰνίττεται ἴσως τὸ ἐν Θήβαις ἱερὸν τῆς Τύχης (*Οἶδ. τ.* 1080 «ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν παῖδα τῆς Τύχης νέμων τῆς εὐ διδούσης» λέγει ὁ Οἰδίπους ἐπὶ τῆς προ τῶν ἀνακτόρων σκηνῆς).

Ὑπῆρχε που ἐν Θήβαις ἄγαλμά τι τῆς Θήβης ὡς θεᾶς, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου ἰσθμικοῦ ὕμνου «μᾶτερ ἐμά, τὸ τεδόν, χρύσασπι Θήβα, πρᾶγμα καὶ ἀσχολίας ὑπέρτερον θήσομαι», καὶ ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος 195 (209) «εὐάργατε χρυσοχίτων, ἱερώτατον ἄγαλμα, Θήβα», εἰ καὶ ἀμφοτέρω τὰ χωρία δύνανται κάλλιστα νὰ ληφθῶσι μεταφορικῶς. Ἀγάλματα ὁμῶς τῆς Θήβης γινώσκουμεν ἀλλαχοῦ δύο: ἐν Ὀλυμπίᾳ (Πausan. 5, 22, 5) καὶ ἐν Μεσσήνῃ (Πausan. 4, 31, 10 χρόνος: μετὰ τὸν Ἐπαμεινώνδαν). Ἐπειδὴ δὲ ἤδη πρότερον ὁ Βούπαλος (περὶ τὸ 540 π. Χ.) εἶχε ποιήσει τὴν Τύχην τῆς πόλεως Σμύρνης φέρουσιν πόλον ἦτοι τειχικὸν στέφανον καὶ κέρας Ἀμαλθείας εἰς δῆλωσιν τῆς εὐτυχίας τῆς πόλεως (Πausan. 4, 30, 6 Collignon-Tramer *Gr. Plastik* I, 149), ἕτερον

¹ Ἐν τῇ πλησίον τοῦ Πούρου τοῦ Καβαλλάρη πρὸς Ν οἰκίᾳ τοῦ Ἀριστείδου Πάσπαλῃ εὗρον δωρικὸν κιονοκρανὸν πώρινον, τοῦ 500 π. Χ. περίπου (περίμ. εἰς τὸ ὑποτραχήλιον 1.70), πρὸ δὲ τῆς ἐτέρωθεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου οἰκίας Π. Σταυρῇ σπόνδυλον δωρικὸν πώρινον χρησιμεύσαντα εἰς κρήνην. Ἀμφότερα φαινόνται ἐκ τοῦ αὐτοῦ κτιρίου ὄντα. Νῦν κεῖνται ἐν τῷ Μουσείῳ.

δὲ ἐπίσης ἀρχαῖον, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἑνδοῖον τῆς Πολιάδος ἦτοι πολιοῦ-
 γου Ἀθηνᾶς ἦτο ἐν Ἐρυθραῖς φέρον καὶ τοῦτο [πόλον (Paus. 7, 5, 9), γνω-
 ρίζομεν δὲ προσέτι, ὅτι κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς μάλιστα καὶ τοὺς ἔπειτα χρό-
 νους πλείστα ἦσαν τὰ ἀγάλματα *Τύχης πόλεως* (Müller Arch. d. Kunst § 405,
 158. 199 πρὸς τὴν *Τυχόπολιν* ἐν Humann-Richstein Reisen in Kleinasien
 κλ. σ. 114, Β στ. 4 καὶ σ. 118), ὧν πασίγνωστον τὸ τῆς Ἀντιοχείας τοῦ Εὐτυ-
 χίδου (Friedrichs-Wolters N° 1396. Collignon-Baumgarten Gr. Plastik II,
 523 ξ) φέρον ὡσαύτως πόλον, νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ τολμήσωμεν τὴν εἰκα-
 σίαν, καθ' ἣν τὸ ἀγαλμα τῆς Θήβης τοῦ Πινδάρου εἶνε τὸ τῆς Τύχης τῆς πόλεως
 Θήβης, ἰδρυμένον ἐν τῇ ἱερῇ τῆς Τύχης, χρύσασπι¹ καὶ χρυσοχίτον καὶ πολο-
 γόρον· δὲν προχωρῶ περαιτέρω, ὥστε νὰ φαντασθῶ αὐτὸ ἐπὶ ἄρματος, δεχό-
 μενος, ὅτι τὸ ἐπιθετὸν *εὐάρματος* εἶνε κασμῆτικὸν διὰ τὰ περίφημα ἄρματα
 τῆς πόλεως (Πινδ. *ὑπορχ.* *ἀπ.* 105, 5 κ. ἀ. Πρὸς Wilamowitz Heracl. 467.
 Σεμυτέλος εἰς Σοφ. *Ἀντιγ.* 149). προδώρα ἐν Βοιωτίᾳ· *Φερέπολιν* δὲ ἐκάλεισε
 τὴν Τύχην ὁ Πίνδαρος (Paus. 4, 30, 6) ἐννοῶν βεβαίως τὸν τειχικὸν στέφα-
 νον, ὃν ἐφόρει τὸ ἀγαλμα αὐτῆς καὶ ὃν διετήρει καὶ ἐπὶ Πausanίου, ὡς δει-
 κνύουσι τὰ ρωμαῖκά νομίσματα τῶν Θηβῶν (Imhoof-Blumer καὶ Gardner ἐνθ' ἄνω
 καὶ Σδορόωνος ἔ. ἀ. πρὸς τὸν ἐκ Θηβῶν πιθανῶς μεγαρικὸν σκύφον Brit.
 Mus. Catal. Vases IV g, 104 πίν. 16. Robert Oid. 451 ἐξ. Jahrb. 1908
 σ. 190 ἐξ. 195 πίν. 5, 6. Welcker Alte Denkm. III, πίν. 21, 1 «Θηβαία» ἢ
 «Θήβη» ἢ «Θήβα»). Τὸ πινδαρικὸν ἐπιθετὸν τοῦτο τῆς Τύχης δεικνύει, ὅτι ὁ
 V. K. Müller Der Polos 1915 δὲν ἔχει δίκαιον λαχρυζόμενος, ὅτι ὁ τειχικός
 πόλος ἐμφανίζεται εἰς τὴν τέχνην ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα π. Χ. τὸ πρῶ-
 τον καὶ ἴδι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὁ πόλος ἦτο κοινός, ἀπλοῦς, οὐχὶ
 δὲ τειχικός. Ἀντὶ δὲ κέρατος Ἀμαλθείας ἐτέθη ἐνταῦθα αὐτὸς ὁ παις Πλούτος.
 Περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ ἀσπίδος ἐν τούτῳ διδακτικῇ² εἶνε ἡ Παρθένος τοῦ
 Φειδίου (πρὸς καὶ Wilamowitz Heracl. 1003)³.

Μετὰ τὸ ἱερὸν τῆς Τύχης ὁ Pausanías ἀναφέρει ἄνευ τοπικοῦ τινος προσ-
 διορισμοῦ τρία πανάρχαια *ξόανα τῆς Ἀφροδίτης*, αἵνα ἀνέθηκε δῆθεν ἡ κόρη
 αὐτῆς (Ἡσιόδ. *Θεογ.* 937, 975 Pauly-Wissowa R.-E. λ. Harmonia) Ἀρμονία
 καὶ φνόμασεν Οὐρανίαν, Πάνδημον καὶ Ἀποστροφίαν. Ἀλλὰ ποῦ, εἰς ποῖον

¹ Ἐκ τούτου τοῦ ἐπιθέτου ἔρρηκεῖ ὁ Dodwell (Class. and topogref. Tour 1819, 273) τὴν καὶ ἐπὶ
 τῶν παλαιστατων θηβαϊκῶν νομισμάτων εἰκονιζομένην ἀσπίδα. ἦν ὁ Head BMC. Cent. Greece σ. XXXVI
 καταγεῖ ἐκ τῶν δεικνύων τοῦ Θηβαίου Ἡρακλίου.

² Περὶ τῆς πολυφόρου Τύχης Θήβης ὅρα καὶ δὲ ἐκτενέστερον γράφω ἐν τοῖς «Ἐρμηνείαις Θηβαί-
 κοῖς» μου ἐν τῇ συγγράμῳ τυπωμένῃ Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ 1918. Πρὸς καὶ ἄνω σ. 214 ι.

ιερόν ἀνέθηκεν ἡ Ἀρμονία καὶ ποῦ εἶδεν αὐτὰ ὁ Πausanías; Ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. 5, 4, 4 λέγει, ὅτι οἱ πολέμαρχοι τοῦ ἔτους 379 π. Χ. ἐώρταζον Ἀφροδίσιαν «ἐπ' ἐξόδῳ τῆς ἀρχῆς». Ἡ ἐορτὴ αὕτη ἐγίνετο ὑπὸ τῶν πολεμάρχων καί, ὅσον μέρος τούλάχιστον ἀνῆκεν εἰς τὴν νύκτα, ἐν τῇ κάτω πόλει, ἐνθα ἦτο καὶ τὸ πολεμαρχεῖον. Ἡ Καδμεία κατεῖχτο ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, φιλίως ὅμως διακειμένων πρὸς τοὺς πολεμάρχους. Ὁ Ξενοφῶν διηγεῖται ἔπειτα, πῶς οἱ περὶ τὸν Μέλωνα νύκτωρ ἐφόνευσαν μεθύοντας τοὺς πολεμάρχους καὶ ἤλευθέρωσαν τὰς Θήβας. Τὸ αὐτὸ ιστορικὸν γεγονός ἀφηγεῖται καὶ ὁ Πλούταρχος δις (Πελοπ. 9. Σωκρ. δαιμ. 4), ἀλλὰ χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀφροδισίων, οὐδ' ὅτι αὕτη ἐτελεῖτο τότε ἐπ' ἐξόδῳ τῆς ἀρχῆς. Ἀπλῶς λέγει περὶ συμποσίου. Ἡ σιωπὴ αὕτη τοῦ Πλουτάρχου ἐκρίθη ὡς διάψευσις τοῦ ἐγγύτατα τῶν γεγονότων γράψαντος Ξενοφώντος, — ὅστις ὅμως μνημονεύων καὶ τῶν Θεσμοφορίων (Ἑλλ. 2, 29) δεικνύει, ὅτι καλῶς γινώσκει τὰ ἐν Θήβαις, — καὶ οὕτω συνήχθη τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀφροδισίων ἦτο ἀνύπαρκτος ἐν Θήβαις (Nilsson Gr. Feste 375). Τεθέντος οὕτω ἐκποδὸν τοῦ Ξενοφώντος, εὐκολον ἦτο νὰ καταφρονηθῇ ὁ Πολύαινος λέγων (2, 4, 3): «Θήβας ἐφύλασσε φρουρὰ λακωνική, καὶ φρουράρχος ἐπὶ τῆς Καδμείας ἐτέτακτο. Ἦν Ἀφροδίτης ἐορτὴ αἱ μὲν γυναῖκες ἔπαιζον τῇ θεῷ, οἱ δὲ ἄνδρες ἀμφὶ ταύτας εἶχον. Ἐδοξε τῷ φρουράρχῳ τιμῆσαι τὴν θεὸν· ἐκάλεσεν ἐταίρας. Ἐχὼν ξιφίδιον κρυπτὸν [Πελοπίδας] εἰσέρχεται, καὶ τὸν φρουράρχον ἀνελὼν ἤλευθέρωσε τὰς Θήβας».

Εἶνε πιθανόν, ὅτι δὲν ἐγένοντο τὰ γεγονότα καθὼς λέγει ὁ Πολύαινος, ὡς εἶνε δυνατόν νὰ μὴ ἐγένοντο ἀκριβῶς ὡς λέγει ὁ Ξενοφῶν, ἐπίσης δὲ οὐδ' ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, νομίζω· ἀλλ' ἂν περὶ γεγονόσ τι δύνανται νὰ πλασθῶσι πολλαὶ διαδόσεις καὶ φῆμαι, πᾶσαι ὅμως αὗται προσαρμόζονται πρὸς πράγματά τινα ἀσφαλῆ. Πρέπει νὰ ὑπῆρξαν Θῆβαι καὶ Καδμεία καὶ Πελοπίδας καὶ λακεδαιμόνιος ἀρμοστής ἥως στοιχεῖα τοῦ ιστορικοῦ γεγονότος. Ἀφ' οὗ δὲ δύο τῶν μαρτύρων λέγουσι καὶ περὶ ἐορτῆς τῆς Ἀφροδίτης, ἔχομεν δ' ἐπὶ τῆς Καδμείας τὰ τρία ξόανα τῆς θεᾶς ταύτης, πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐορτὴν τελουμένην κυρίως ἐπὶ τῆς Καδμείας. Ἡ λεπτομέρεια τοῦ Πολυαίνου ἐντοπίζοντος τὴν ἐορτὴν ἐπὶ τῆς Καδμείας ὑποστηρίζεται οὕτω ὑπὸ τοῦ Πausanίου.

Ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἄλλην τινὰ σχετικὴν μαρτυρίαν ἀναγομένην εἰς τὸν Πολέμωνα. Ὁ Ἀθήναιος δ' γλ. (Δειπν. 6, 62) λέγει: «Καὶ Θηβαῖοι δὲ κολακεύοντες τὸν Δημήτριον, ὥς φησι Πολέμων ἐν τῷ περὶ τῆς Ποικίλης στοᾶς τῆς ἐν Σικυωνί, ἰδρύσαντο ναὸν Ἀφροδίτης Λαμίας. Ἐρωμένη δ' ἦν αὕτη τοῦ Δημητρίου καθάπερ καὶ ἡ Λέαινα». Ὁ τόπος τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ δὲν λέγεται, ἀλλ' εἶνε αὐτονόητον ὅτι εἶνε αἱ Θῆβαι. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Δημητρίου ἡ κάτω πόλις δὲν κατοικεῖτο (ὄρα ἄνω σ. 276 ἐξ.), συνάγεται, ὅτι πρόκει-

ται περὶ τῆς Καδμείας. Ὁ χρόνος τῆς ιδρύσεως τοῦ ναοῦ τούτου κεῖται μεταξὺ τοῦ 304 καὶ 302 π. Χ. (Holleaux *Rev. d. et. Grecques* 1895 σ. 29, 37· ἄνω σελ. 271). Οἱ τεταπεινωμένοι Θηβαῖοι ἐκολάκευσαν τὸν αλαζόνα καὶ ἀσεβῆ νικητὴν καθὼς περίπου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι (Πλουτ. *Δημ.* 23, 24, 26, πρβλ. 27. Κλημ. Ἀλεξ. *προτρ.* 54· *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1911 σ. 8 Κουρουνιώτης). Οὗτοι «τὸν ὀπισθόδομον τοῦ Παρθενῶνος ἀπέδειξαν αὐτῷ κατάλυσιν, κακεῖ δίαιταν εἶχε, τῆς Ἀθηνᾶς λεγομένης ὑποδέχεσθαι καὶ ξενίζειν αὐτόν». Φαίνεται μάλιστα, ὅτι ὁ Πλούταρχος καίτερ πολλὰ αἰσχη εἰπὼν βαρύνοντα τοὺς Ἀθηναίους, τὸν Δημήτριον καὶ τὰς εταῖρας αὐτοῦ, ἐγίνωσκεν ὅμως ἔτι πλείονα, «ἀλλὰ» λέγει, «τὰ ἄλλα σαφῶς ἀπαγγέλλειν οὐ πρέπει διὰ τὴν πόλιν». Ὡστε δὲν εἶνε ἄπορον, πῶς καὶ οἱ Θηβαῖοι ἵδρυσαν ναὸν τῇ Λαμῖᾳ ὡς Ἀφροδίτῃ.

Ἀλλὰ δὲν μοι φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῆς Καδμείας, ἔνθα τὰ τρία ξόανα καὶ ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πολύαινος μαρτυροῦσι περὶ λατρείας τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἐπὶ παλαιότερων χρόνων, δὲν ὑπῆρχεν ἴδιος ναὸς αὐτῆς πρὸ τοῦ Δημητρίου. Θὰ ἐπεθύμουν μάλιστα νὰ δεχθῶ, ἐκλαμβάνων εὐρύτερον τὴν εἶδυσιν τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι οἱ πτωχοὶ Θηβαῖοι μᾶλλον εἰς τὸν ὑπάρχοντα τότε ναὸν ἐφιλοξένησαν καὶ τῆς βασιλικῆς εταῖρας τὴν «λατρείαν». Ὁ τρόπος τῆς κολακείας τῶν Θηβαίων οὕτω προσομοιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν τῶν Ἀθηναίων, προηγηθέντα κατὰ τινα ἔτη (304). Προσέτι θέλω νὰ προσθέσω, ὅτι, ἐπειδὴ (Αἰσχ. *ἰκέτ.* 1041) «δέδοται δ' Ἀρμονία μοῖρ' Ἀφροδίτας» (πρβλ. *Ἐπτ.* 140), οἱ δὲ Δελφοὶ (Πλουτ. *έρωτ.* 23) «τὴν Ἀφροδίτην Ἄρμα (= Ἀρμονίαν) καλοῦσιν» (πρβλ. *Pomtow Philologus* LXXI (N. Σ. XXV) 1912 σ. 40· Gruppe *ἔ. ἄ.* 86 *Pauly-Wissowa R.-E* λ. *Harmonia* σ. 2380), εἶνε δυνατόν τὸ ὑποτιθέμενον· ἐνταῦθα ἱερὸν (ναὸς) τῆς Ἀφροδίτης νὰ ἦτό ποτε ἱερὸν τῆς Ἀρμονίας ἢ καὶ τῆς Ἀρμονίας ἢ τῆς Ἀρμονίας-Ἀφροδίτης, περιορισθείσης εἴτα τῆς ἀναμνήσεως τῆς Ἀρμονίας εἰς μόνον τὰ ἀποδιδόμενα αὐτῇ ἀναθήματα. Ἀλλὰ παλαιότατα ἤρμοζεν ἐνταῦθα ἡ λατρεία αὐτῆς παρὰ τὰ λοιπὰ «οἰκογενειακὰ» τοῦ μύθου ἱερὰ (Ζεὺς, Κάδμος — ἐρείπια οἰκῶν αὐτοῦ —, Καδμειὸς Διόνυσος, Σεμέλη).

Λεπτομέρειάν τινα ἄλλην περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου τῆς Ἀφροδίτης μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου *ἡθ.* 291 A «οὐτ' ἐν Ἡρας Ἀθήνησιν οὔτε Θήβησιν ἐν Ἀφροδίτῃς ἴδοι τις ἄν κιττόν»¹. Ἐννοεῖται δὲ ἐνταῦθα ὁ μεταξὺ Φαλή-

¹ Ἀνάγλυφον Ἀφροδίτης ἐπὶ τῆς Καδμείας ὄρα *Athen. Mitt.* 1878 σ. 407 («ῥωμαϊκῶν χρόνων») —. Τῆς σκηπῆς τῶν Ἐπτά ἐπὶ Θήβας τοῦ Αἰσχύλου ὑποκειμένης πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τῶν ἀπογόνων τοῦ Κάδμου, περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω ὁ λόγος, φαίνεται πιθανόν, ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα, ἅτινα ὁ ποιητὴς στ. 185, 211, 258, 265 καλεῖ δις *βρέτη* καὶ δις *αγάλματα*, δύνανται νὰ εἶνε καὶ τὰ τῆς Ἀφροδίτης. Περὶ τῆς τριπλῆς Ἀφροδίτης ὄρα *Usener Rhein. Mus.* 1903 σ. 205· περὶ δὲ τοῦ πιθανοῦ τύπου τῶν ἀγαλμάτων *Halberr-Orsi Antichita dell'antro di Zeus Ideo* 1888 σ. 115 ἐξ.

ρου καὶ Ἀθηνῶν ναὸς τῆς Ἥρας (Πaus. 1, 1, 5· 10, 35, 2) καὶ πρὸς τοῦτον παραβάλλεται ὁ τῆς Ἀφροδίτης τῶν Θηβῶν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω μνημεῖα ὁ Πausanias (9, 16, 5) ἐπάγεται: «Τὸ δὲ τῆς *Δήμητρος ἱερὸν τῆς Θεομοφόρου* Κάδμου καὶ τῶν ἀπογόνων οἰκίαν ποτὲ εἶναι λέγουσι· Δήμητρος δὲ ἄγαλμα ὅσον ἐς στέρνα ἐστὶν ἐν τῷ φανερωῷ. Καὶ ἀσπίδες ἐνταῦθα ἀνάκεινται χαλκαῖ· Λακεδαιμονίων δέ, ὅποσοι τῶν ἐν τέλει περὶ Λεῦκτρα ἐτελεύτησαν, φασὶν εἶναι». Ἐν τούτῳ «τῷ τῆς Δήμητρος ἱερῷ» ὤφθησαν τέρατα καὶ σημεῖα πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταστροφῆς τῶν Θηβῶν (Διόδ. 17, 10 Πaus. 9, 6· 5), *ναὸν* δὲ τὸν «κατὰ πόλιν» (=ἀκρόπολιν) ὀνομάζει τὸ ἱερὸν τοῦτο ὁ Αἰλιανὸς π. 1, 12, 57 (πρὸς Πλουτ. Πελοπ. 18, 1). Τὴν ἐορτὴν τῶν Θεομοφορίων ἐν Θήβαις ἐπὶ τῆς Καδμείας (δρα ἄνω σ. 269, 287) γινώσκουσιν ὁ Ξενοφῶν *Ἑλλ.* 5, 2, 29 καὶ ὁ Πλούταρχος *Πελοπ.* 5 (πρὸς δαιμ. Σωκρ. 17)¹.

Ἐμνημόνευσεν ἤδη ἀνωτέρω ὁ Πausanias (δρα ἄνω σ. 338 ἐξ.) ἄλλης οἰκίας τοῦ Κάδμου, ἣτις εἶχε πυρποληθῇ. Ἀπλῶς σκεπτόμενοι (πρὸς *Ἑφημ.* *Ἀρχ.* 1909, 114, 1), λέγομεν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ πρώτη οἰκία τοῦ Κάδμου ἐκὰς, δὲν ἀνιδρυθῇ δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς θέσεως, τῶν ἐρείπιων αὐτῆς διατηρηθέντων ἀβάτων πρῶτον καὶ εἰτα ἀδιαταράκτων μέχρι τῆς ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφῆς (*Ἀρχ.* *Ἑφημ.* ἔ. ἄ. 116 ἐξ. 120 ἐξ.) ἐν ἡ μορφῇ εἶχον σωρευθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πυρκαϊᾶς, καὶ ἐπειδὴ ὁ Κάδμος, ὁ ἀναξ, ἐξηκολούθησε νὰ ἀνάσῃ καὶ μετὰ τὸ κεραυνίον δυστύχημα τοῦ οἴκου, ἀνάγκη παρίστατο ἀληθῶς νὰ οἰκοδομήσῃ νέον οἶκον ἀντὶ τοῦ καέντος, οὗ τὰ ἐρείπια μετέπεσον ἔκτοτε εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἱερῶν μνημείων. Τοῦτο τὸ δεύτερον κτισθὲν ἀνάκτορον², ὁ παρὰ πᾶσαν τὴν σαφῆ τοῦ Πausanίου ἔκφρασιν πάντες οἱ ἐρμηνευταὶ (τελευταῖον καὶ ὁ Pfister ἔ. ἄ. 366 ἐξ.) συγγέουσι πρὸς τὸ πυρποληθέν, ὑπῆρξεν ἔπειτα κατοικία τοῦ Κάδμου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν πιθανῶς ἀξιόλογα πολιτικὰ γεγονότα, ἐρμηνευόμενα εἴτε ἐκ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων εἴτε ἐξ ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως εἴτε ἄλλως, ἀνέτρεψαν τὴν δυναστείαν καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων ἰδρυθῇ ὁ ναὸς τῆς πολιούχου Δήμητρος³, θεᾶς λατρευομένης σφόδρα ἐν Βοιωτίᾳ⁴.

¹ Ο Hursian Geogr. v. Griech. I, 228 πλανώμενος θέτει τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος εἰς τὴν κάτω πόλιν.

² Τοῦτο ἐννοητέον καὶ παρὰ Φίλοστρ. εἰκ. 1, 18.

³ Ὅρα *Ἀρχ.* *Ἑφημ.* ἔ. ἄ. 115 σημ. Frickenhaus Tiryns I, 38. Wilamowitz Staat und Gesell. 62.

⁴ Παρ' αὐτάς τας Θήβας ἦσαν προσέτι δύο ἱερὰ Δήμητρος καὶ Κόρης ἄλλῃ, τὸ μὲν ἐν Ποτινιάς — τῆς Δήμητρος ἴσως ὡς Ἀχαιᾶς, λατρευομένης ἐν Βοιωτίᾳ πρὸ τοῦ ἐποικισμοῦ τῶν Βοιωτῶν, ἥς τὴν εἰκόνα ἔχομεν, νομίζω, ἐν Ath. Mitt. XXVI πίν. VIII· πρὸς Jamot Mélanges Perrot 195 ἐξ. — τόσον ἀξιόλογον καὶ σημαντικὸν πρὸς τὸν τόπον, ὥστε ἡ σεμνὴ ἐπὶ κλησὶς τῶν *ποτεινῶν* θεῶν ἐγένετο ὄνομα τοπικόν τοῦ χωρίου

Ὁ Πausanías ονομάζει ἐνταῦθα μόνην τὴν Δήμητρα¹, ἀλλ' ὁ Εὐριπίδης *Φοιν.* 682 ἐξ. (πρβλ. *IG*, VII 2468, ὁ λίθος εὐρέθη ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Καδμείας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Νάκου Ἀναστασίου) λέγει, ὅτι τὰς Θήβας «διώνυμοι θεαί, *Περσέφασσα* καὶ φίλα *Δαμάτηρ* θεὰ πάντων ἄνασσα, πάντων δὲ *Γατροφὸς*» (πρβλ. *Αἰσχ. Ἐπτ.* 69, 16) ἐκτίσαντο», ὁ δὲ σχολιαστὴς (*Εὐρ. Φοιν.* 676 ἐξ.) παραθέτει καὶ στίχον τοῦ Εὐφορίωνος, ἀκμάσαντος κατὰ τον Γ' αἰῶνα π. Χ., καθ' ὃν ὁ Κρονίδης Ζεὺς τὰς Θήβας «δῶρον πόρε *Περσεφονείῃ*» (πρβλ. Gruppe 85, 1182.). Ὁ δὲ Πίνδαρος (*ἀπ.* 37· πρβλ. *Πaus.* 9, 23, 3 ἐξ. *Malten Archiv f. Rel.-w.* 1909, 429) καλεῖ τὴν Περσεφόνην «πότνια θεσμοφόρον» (πρβλ. *IG* VII, 2876 Κορωνείας) ἥτοι διὰ τοῦ ἐπιθέτου τῆς θηβαϊκῆς Δήμητρος².

Ἄλλ' οἱ στίχοι τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Αἰσχύλου προσθέτουσι καὶ τὴν Γῆν, ἥτις θὰ ἦτο προκάτοχος τῆς Δήμητρος (πρβλ. Stark *Niobe.* 389 Dieterich *Kl. Schriften* 467 ἐξ.) ἢ καὶ ἐλατρεύετο παρὰ τῇ Δήμητρει (πρβλ. *Πaus.* 7, 21, 11) ἢ ἐταυτιζέτο αὐτῇ (πρβλ. *Πινδ. Ν.* 10, 14. *Πλουτ. π. τ. ἐμφαιν. προσώπ. τ. σελ.* 27). Ἐπὶ τῆς Καδμείας δὲ εὐρέθη λίθος λέγων «*Ἡαρὸν Γᾶς μακαίρας τελεσφόρο*» (οὐχὶ *Γ[αῖα]ς* ὡς *IG* VII 2452 πρβλ. καὶ Vollgraff *BCH* 25, 363), ἑτέρα δὲ ἀδρῶς εἰργασμένη στήλη τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν ἀγνώστου μοι προελεύσεως (ὑψος 0.70 × 0.45 × 0.10) λέγει Ἀς = Γᾶς. Ἀμφότεροι οἱ λίθοι οὗτοι ἴσως ἔκειντο κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος [καὶ τῆς Κόρης] ἐπὶ τῆς Καδμείας, πλησίον τοῦ τόπου, ἐφ' οὗ ὁ Διόνυσος ἀπετέθη γεννηθεὶς εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Μητρὸς Γῆς, πρὸς ἣν ἢ πρὸς τὴν Κόρην ταυτιζέται καὶ ἡ Σεμέλη ἐν τῇ θηβαϊκῇ λατρείᾳ³. Φαίνεται ὅτι ἐν Θήβαις ἔχομεν κλί-

(δρα ἄνω σ. 260 ἐξ.), τὸ δὲ εἴκοσι πέντε στάδια πρὸς Δ της πόλεως μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Καθειρείου (*Πaus.* 9, 8, 1· 9, 25, 1. *Πλουτ. Ἰσ. κ. Ὀσ.* 378 E. Ἡροδ. δ. 61. Ἐτ. Μ. λ. Ἀχαΐα. Wilamowitz ε. δ. 236. Nilsson *Gr. Feste* 313, 325 ἐξ. — πρβλ. Ἀμαντὸν *Ἀθηνᾶ* 1915 Ἀρχ. σ. 101 ἐξ. — Gruppe σ. 110, 9 Gomme *Journ. Hell. St.* 1913 σ. 229. Fimmen *Neue Jahrb.* 1912, 536. Σβορώνος *Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχ.* 1901, 296 ἐξ. 1916/7 σ. 90 ἐξ. Farnell *The cults* III, 323. Διὰ τὴν Τάναγραν δρα Rev. d. ét. gr. 12 σ. 71. Διὰ τὰς Θεσπιάς *IG* VII, 1867. Ἐκ Θεσπιῶν δὲ (θέσις Συκιά, Ἅγιος Γεώργιος) προέρχεται πλᾶξ μέλαινα λίθου τοῦ Μουσείου Θηβῶν (ἀριθ. Εὐρετηρίου 1012) λέγουσα: «ΝΙΚΑΝΩΡΑ[ρτέ]ΜΩΝΟΣ[ΑΓΟΡΑΝΟΜΗΣΑΣΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΥΣΑΣ]ΗΡΑΚΛΕΙΩΝΑΠΟΤΩΝΠΡΟΣΟΔΩΝΔΗΜΗΤΡΙ|ΕΛΕΥΣΕΙΝΙΑΚΑΙΚΟΡΗΤΟΝ[να]ΟΝ». Ἡράκλεια ἐννοοῦνται βεβαίως τὰ Θεσπικά. Ἰερὸν τοῦ Ἡρακλέους υπήρχε καὶ ἐν Θεσπιάς (*Πaus.* 9, 27, 6), Ἡράκλεια δὲ μαρτυροῦνται καὶ ἐν ἑτέρᾳ θεσπικῇ ἐπιγραφῇ (δρα Παππαδάκιν *Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 232 ἐξ.).

¹ Ἰέρεια τῆς Δήμητρος *IG* VII 2676· ὁ λίθος ἐκ Μοσχολοδίου ΝΑ τῶν Θηβῶν.

² Ὁ Σουίδας ἔχει καὶ ἄλλο ἐπίθετον τῆς θηβαϊκῆς Δήμητρος ἐν λέξει «Ὁμολώιος Ζεὺς: ... ἐστὶ καὶ Δημήτηρ Ὁμολώιος ἐν Θήβαις» πρβλ. Farnell *The Cults* III, 75 καὶ κατωτέρω σ. 356.

³ Πρβλ. Kretschmer *Aus der Anomis* σ. 21 ἐξ. Maass *Oest. Jahresheft.* 1908, 12 ἐξ. Dieterich *Muttor Erde* I, σ. 55, 71 κ. ἀ. Drerup *Homer* 88. J. Harrison *Prolegom. to the St. of Gr. Relig.* 404 ἐξ. *Themis* 416 ἐξ. 418 ἐξ. κ. ἀ. Wilamowitz *Jahrb.* 1893, 116 ἐξ. *Staat u. Gesellsch.* 58 ἐξ. Rizzo *Memor. dell' Akad. di Archeol. di Napoli* III σ. 76. Μάκαιρα ἦν καὶ ἡ Ῥέα πρβλ. Dieterich *Abraham* 82. Περὶ τῆς ἐπικλήσεως *τελεσφόρος* πρβλ. *Αἰσχ. Χορηφ.* 127 («καὶ Γαῖαν αὐτὴν ἢ τὰ πάντα τίττεται, θρέψασά

μακα θεογονικῆς αναπτύξεως ἀπὸ τῆς θείας ὑποστάσεως τῆς Σεμέλης, τῆς γονιμοποιουμένης ὑπὸ τοῦ οὐρανίου Διός, εἰς τὴν Γῆν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν Δήμητρα. Ἐπομένως τὰ τεμένη αὐτῶν ἦσαν ἰσως τόσον ἐγγὺς ἀλλήλων, ὥστε ἐν ἀρχῇ νὰ ἀπετέλουν ἐν, διαιρεθὲν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ὕστερον.

Ἡ δευτέρα οἰκία τοῦ Κάδμου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, ἐφ' ἧς ἰδρύθη τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, θὰ ἔκειτο πλησίον τῆς πρώτης, τῆς καείσης, ἵνα εὐρίσκηται καὶ αὕτη κατὰ τὸ κέντρον τῆς παναρχαίας πόλεως καὶ κατὰ τὸν ὑποτιθέμενον ἰδιον περίβολον τῶν ἀνακτόρων (δρα ἄνω σ. 303, *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1909, 110). Τοῦτου γινομένου δεκτοῦ, τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, *ἐγειτόνευε* πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦ Καδμείου Διονύσου, συμβιδάζεται δὲ οὕτω τοπογραφικῶς καὶ ὁ Πίνδαρος (*Ἰσθμ.* 7, 3 ἐξ.), καθ' ὃν αἱ Θῆβαι «χαλκοκρότου *πάρεδρον* Λαμάτερος ἀντειλαν εὐρυχαίταν Διόνυσον».

τ' αὐθις τῶνδε κῆμα λαμβάνει· πρὸλ. Dieterich *Mithrasliturgie* 143 ἐξ. *Archiv f. Rel. - Wiss.* 1908 σ. 185 'Ὁμηρ. ἔμν. εἰς Γῆν 2). *Προμ.* 511 (Μοῖρα τελεσφόρος). *Ἐπτ.* 116 (Ζεὺς πᾶτερ, πᾶν τέλος δὲ νέμεις = 426 Ζεὺς νεμέτωρ), *Ἀγαμ.* 973 (Ζεὺς τέλειε, τὰς ἐμὰς εὐχὰς τέλει· πρὸλ. *Ἐπτ.* 167). Εὐρ. *Ἡρακλ.* μ. 899 (τελεσιδύττειρα Μοῖρα πρὸλ. τὴν ἀνησιδώσαν Δήμητρα Πaus. 1, 31, 4 καὶ τὴν ἀνησιδώσαν Γῆν Ἡσυχ. Gruppe ε. ἄ. 1165, η καὶ Dieterich *Abraham* 74. Σδορῶνος *Διεθ.* *Ἐφ. Νομ.* *Ἀρχ.* XVIII, 82) Gruppe 1165 ἐξ. Usener *Göttern.* 27. Robert *Oid.* 1, 45. Παρα Φιλοστροφ. *εἰκ.* 1, 10 ὁ Ἀμφίων ἴδρι τὴν Γῆν «ὅτι πάντων γενέτειρα καὶ μήτηρ οὖσα, καὶ αὐτόματα ἤδη τὰ τεῖχη δίδωσι». Γῆν Θέμιν (= Δήμητρα Θεσμοφόρον) δρα *Αἰσχ.* *Προμ.* 209 «ἐμοὶ δὲ μήτηρ... Θέμις καὶ Γατα, πολλῶν ὀνομάτων μορφή μία» (πρὸλ. Wilamowitz *Interpr.* 123, 136. J. Harrison *Themis* 385 ἐξ. 480 κ. ἄ.). Πρὸς τὸν Εὐριπ. *Βάκχ.* 275 «Δημήτηρ θεά· Γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ' ὁπότερον βούλει κάλει» πρὸλ. Wilamowitz *Eini.* in d. gr. *Trag.* 30.

¹ Πρὸς τοιαύτην ἀντίληψιν βεβαίως δὲν συμφωνεῖ ἡ γνώμη τοῦ Vollgraff ε. ἄ. ταυτίζοντος ἐν Θῆβαις τὴν Γῆν οὐχὶ πρὸς ταύτην τὴν Δήμητρα ἀλλὰ πρὸς τὴν Κυβέλην (Paus. 9, 25, 3). — Ὁ Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 295 ἐξ. πλὴν τῶν δύο κυρίως θεσμοφόρων ἐν Ἀθήναις θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης εἰσάγει καὶ τὸν Πλούτον, τὴν Καλλιγένειαν, τὴν Κουροτρόφον, [τὴν Γῆν], τὸν Ἑρμῆν καὶ τὰς Χάριτας. Εἰς πάντας τούτους εἰσάγονται αἱ θεσμοφοριάζουσαι. Ὑπομνηστικόν, ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰδομέν. (σ. 349) τὸν Πλούτον εἰσινιζόμενον ἐπὶ τῆς Καδμείας, ὁ δ' Ἑρμῆς συνδέεται πως πρὸς τὸν Κάδμον (Λουκ. *Χαρίδ.* 9· πρὸλ. *Αἰσχ.* *Ἐπτ.* 508) καὶ πρὸς τὸν Ἀμφίονα, ὃ ἐδώρησε τὴν λύραν ἰδρύσαντι αὐτῷ βωμόν — ἐν Θῆβαις βεβαίως — (Paus. 9, 5, 8· πρὸλ. 8, 36, 10 Stark *Niobe* 374 ἐξ. Gruppe ε. ἄ. 1333¹¹. Bittreim ἐν Pauly-Wissowa R.E. ἀρθρ. *Hermes* σ. 740. Roschers *Lex.* λ. *Hermes* σ. 2349. Ὁ Fehrle (*Kult. Kausalität* 188) νομίζει, ὅτι ὁ πρόναος Ἑρμῆς ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου (Paus. 9, 10, 2) εἶνε ὁ εἰσαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀμφίονος φυσικώτερον θὰ ἦτο νὰ εὐρωμεν ἱκνὴ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου ἐν τῇ Καδμείᾳ (δρα καὶ W. Schultze *Memnon* 1908 σ. 56 ἐξ.). ἀφ' οὗ μάλιστα «Κάδμος ὁ Ἑρμῆς ἀντὶ τοῦ Καδμῖλος» Σχ. Λυκόφρ. 219. «Καδμῖλος δὲ ὁ Ἑρμῆς βοιωτικῶς» αὐτ. 162. Ἀληθῶς δὲ δέν ἦτο ξένος πρὸς τὴν Βοιωτίαν ὁ Ἑρμῆς, ἀφ' οὗ ἐπιστεύετο, ὅτι ἐγεννηθῇ καὶ ἐτράφη ἐν Τανάγρα (Paus. 9, 20, 3· 22, 2 Wilamowitz *Berl. Klass. Texte* II σ. 50). — Τὰς Μούσας καὶ τὸν Ἑρμῆν συνδυάζει ὁ Θηβαῖος Κράτης ἐν Ἑλλ. Ἀνθολ. ἐκδ. Holze τόμ. III, σ. 300-1, ὑπονοῶν ἰσως κοινήν τινα λατρείαν αὐτῶν ἐνταῦθα. — Ὅτι δὲ αἱ Χάριτες συνδέονται οὐ μόνον πρὸς τὴν Δήμητρα ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους τῶν ἐπὶ τῆς Καδμείας λατρευομένων θεῶν, δρα Gruppe ε. ἄ. indices. ἀλλ' οὐδὲν σαφές (Ἀνθολ. Πλαν. I, 7) τεκμήριον ἔχομεν περὶ τῆς ἐνταῦθα παρουσίας αὐτῶν.

² Πρὸλ. Πλουτ. *Ἀδοτ. Διοσημ.* 7. — Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡρμήνευσεν τὴν λέξιν *πάρεδρος* καὶ παρα Πλουτ. *περὶ τοῦ μὴ χρᾶν* *ἔμμ.* τ. *Πυθ.* 17 καὶ διὰ τοῦτο ἐχώρισεν ἐν Δελφοῖς τὸ ἱερὸν τῆς Γῆς ἀπὸ τοῦ τῶν Μουσῶν (*Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν* 1908 48, 60 καὶ πίν. I = γαλλ. ἐκδ. *Guide* σ. 46, 60), τὴν βᾶσιν δὲ ταύτην τῆς ερμηνείας μου ἐδέχθη ἔπειτα ὁ Bourguet *Les ruines de Delphes* σ. 123 ἐξ. καὶ ὁ Pomtow

Τὸ ἱερὸν τοῦτο τῆς Δήμητρος περιεῖχεν ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ὅπερ κατὰ τὸν Πausanias «ὅσον ἐς στέρνα ἐστὶν ἐν τῷ φανερώῳ». Ἡ φράσις αὕτη, κρινομένη ἐκ παραλλήλου πρὸς ἄλλας ὁμοειδεῖς, κειμένας ὡσαύτως παρὰ Πausanias (π. χ. 1, 18, 5 «*κεκάλυπται τὰ ξόανα* ἐς ἄκρους τοὺς πόδας»· 7, 23, 5 «Εἰλειθυίας *ἱερὸν* ἐστὶν ἀρχαῖον καὶ ἡ Εἰλειθυία ἐς ἄκρους ἐκ κεφαλῆς τοὺς πόδας *υφάσματος κεκάλυπται* λεπτῷ»· 1, 43, 5 «ὠκοδόμησε δὴ καὶ τῷ Διονύσῳ τὸ *ἱερὸν* Πολύειδος καὶ ξόانون ἀνέθηκεν *ἀποκεκρυμμένον* ἐφ' ἡμῶν πλὴν τοῦ προσώπου τοῦτο δέ ἐστι τὸ φανερόν»· 2, 11, 3 «καὶ *ἀγάλματα* Διονύσου καὶ Δήμητρος καὶ Κόρης *τὰ πρόσωπα φαίνοντα* ἐν τῷ Νυμφῶνί ἐστιν»), δεικνύει, ὅτι ἐνδεδυμένον ἦτο τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς, τοιοῦτον δ' ὄν¹, ἴστατο βεβαίως ἐντὸς *ναοῦ*· οὕτω κυροῦται καὶ ὁ Αἴλιανὸς λαλῶν περὶ ναοῦ. Εἰς τὸ διάζωμα δὲ ἡ τὸ ἐπιστύλιον τούτου τοῦ ναοῦ ἀνέκειντο κατὰ γνωστὴν συνήθειαν (δρα ἀνω σ. 67¹) αἱ ἀσπίδες τῶν ἐν τέλει Λακεδαιμονίων, τῶν πεσόντων ἐν Λεύκροις.

Ταῦτα εἶνε τὰ μνημεῖα, ἃ ἔκρινεν ὁ Πausanias ἀξιομνημόνευτα ἐπὶ τῆς Καδμείας. Τὸ ἱερὸν τοῦ Ὑψίστου Διὸς ἀνέγραψεν ἐν «τοῖς λόγοις» ἤτοι τῇ ἱστορικῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν θηβαϊκὴν περιγραφὴν (δρα σ. 336 ἐξ.), ἐνθα παρενέβαλεν ἐν τοπογραφικῷ πνεύματι ἴδιον λόγον περὶ τῶν ἐπὶ πυλῶν (βλ. σ. 268¹).

Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῆς Καδμείας ἦσαν ποτε καὶ ἄλλα ἱερά, εἰ καὶ περὶ τῶν ἱερῶν τούτων ἡ οὐδένα ἢ τινα οὐχὶ ἀκριβῆ τοπογραφικὸν ὁρισμὸν ἔχομεν.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ τοῦ *Ὁμολώιου Διὸς* (I.g. VII, 2465 Στ. Βυζ. «Ὁμόλη, Σχ. Εὐρ. *Φοιν.* 119. Ἡσύχ. «Ὁμολώιδες... Ὁμολώιος Ζεὺς, Θήβησιν οὕτω προσαγορεύεται ὁ Ζεὺς»· Φώτ. «Ὁμολώιος Ζεὺς ἐν Θήβαις» Wilamowitz *Hermes* 1891 σ. 215 ἐξ. Farnell, *The cults* III 75. Maass *Jahreshefte* 1918 σ. 5 ἐξ.), λατρευομένου πιθανῶς παρὰ τὰς Ὁμολωίδας πύλας.

Ὁ Σχολ. Λυκόφρ. 520 («Ὁμολωῖς τιμᾶται παρὰ Θηβαίοις (*Ἀθηνᾶ*)») καὶ ὁ Ἱστρὸς («ὅμαλον, ὁμονοητικόν· ἐστὶ δὲ *Δημήτηρ* Ὁμολῶα ἐν Θήβαις») ἴσως

¹ *Deiphika* III σ. 224 ἐξ. (ἐκ τῆς Berl. Phil. Wochenschr. 1912). Ὁ Σχολ. τοῦ Πινδάρου ε. ἀ. εἰκοτολογεῖ. Ὅτι κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Κυβέλης ἐγένετο χαλκόχροτος ἡ Δημήτηρ αὕτη, λέγει ὁ Malten *Archiv f. Religionsw.* 1909, σ. 421, ἀλλὰ πρὸς καὶ Gruppe ε. ἀ. 1170. Ο. Kern *Krieg und Kult, Antrittsrede Halle* 1915 σ. 6. Fl. Mary Bennet *Religious cults* σ. 24.

² Ὁ Heuzey (*Monum. grecs publ. par l'Assoc. d. ét. gr.* 1873 σ. 17 ἐξ. καὶ 1885-1888 σ. 25 ἐξ.) καὶ ὁ Pottier (*Ler stat. de terre cuite* 1890 σ. 62) δέχονται, ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Δήμητρος ἦτο ἐπίτηδες πεποιημένον μόνον μέχρι τοῦ στέρνου, ἵνα φαίνεται, ὅτι ἀνέρχεται οἶονεῖ ἐκ τῆς γῆς (πρὸς νῦν τὴν Ἰὴν ἐπὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τῆς Περγᾶμου *Beschr. d. Sculpt. aus Perg.* σ. 27). Παράλληλα παραδείγματα φέρουσι τὰ Πaus. 2, 11, 3. 8, 15, 3 καὶ πλαγγόνας. Ἀλλὰ ταῦτα φαίνονται μοι ἀλλότρια τοῦ προκειμένου. Ὁμοίαν πρὸς τὸν Heuzey καὶ τὸν Pottier γνώμην θὰ εἶχεν ὁ Σβορώνος κατὰ τοὺς ἐν *Διεθν. Ἐφ. Νομισμ. Ἀρχ.* 1901 σ. 340 λόγους, ἔχει δὲ ὅντως ὁ Rizzo *Memor. dell'Academ. di Arch. di Napoli* III σ. 55.

ἀναφέρονται εἰς τὰ γνωστὰ ἱερὰ τῶν δυο τούτων θεῶν, ὥς εἶδομεν καὶ ὑπὸ ἄλλας ἐπικλήσεις λατρευόμενας ἐν Θήβαις (ἄνω σ. 371, 335, 353 ἐξ.).

Μακροτέρου ὅμως λόγου δεῖται τὸ πιθανολογούμενον ἱερὸν τοῦ «**Ἐμπυλαίου Ποτειδῶνος**» (I.g. VII, 2465), λατρευομένου καὶ τούτου κατὰ γε τὸ ὄνομα ἡ ἀρὰ τινὰ πύλην (πρβλ. δὲ τὸν εἰκαζόμενον Ὀγκειὸν Ποσειδῶνα τῆς Ἀρκαδίας, ὃν κατάγει ἐκ Βοιωτίας ὁ Gruppe σ. 200 ἐρμηνεύει δὲ ὡς τὸν «μυκόμενον», καὶ τὸν Ὀγχήστιον πρὸς τὰς Ὀγκαίας πύλας ἄνω σ. 336)¹. Ὁ χορὸς τοῦ Αἰσχύλου **Ἐπι.** 130 ἐπικαλεῖται ὁμοῦ τὴν Παλλάδα καὶ τὸν Ἴππιον ποντομέδοντα (ἀλλ' ὅρα Hoffmann Archiv f. RW. 1911 σ. 524) Ποσειδῶνα ὡς πολιούχους τῶν Θηβῶν, τοῦτο δὲ θὰ ἡγέτινα νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὄντως παρὰ τὰς Ὀγκαίας πύλας, ἐνθα τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς Καδμείας καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ὑψίστου Διός, προσέτι δὲ ἔξω τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ὀγκας, ἐλατρεύετο καὶ οὗτος θεός². Ἀλλ' ἴσως ἢ ἐκ παραλλήλου μνεῖα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος δὲν ὑποδηλοῖ στενὴν τοπικὴν ἐγγύτητα τῶν ἱερῶν τῶν θεῶν τούτων, ἀλλ' ὅλως τούναντίον δύο ἀντίθετα σημεῖα, ἀφ' οὗ μάλιστα παρατάσσονται ἐκεῖ καὶ ἄλλοι θεοὶ ἀλλοῦ τῶν Θηβῶν λατρευόμενοι. Ὁ **ἵπποδρόμιος** Ποσειδῶν, ἂν ἀληθῶς ἐλατρεύετο ἐν Θήβαις, ἔπρεπε νὰ λατρεύηται ἐντὸς τῆς Καδμείας (Ἡσιόδ.) μὲν, παρὰ τὸν ἱππόδρομον δὲ τῶν Θηβῶν. Θὰ ἴδωμεν δ' ὅτι ὁ ἱππόδρομος ἐκεῖτο πρὸς Β ἢ ΒΔ τῆς Καδμείας. Ἀλλὰ παρὰ τὸ ΒΔ ἄκρον τῆς Καδμείας κατῴκει καὶ ὁ Πίνδαρος, εἶχε δὲ περαιτέρω καὶ κτήματα ἴσως (πρβλ. Πινδ. **πυθ.** 8, 78 ἐξ.), ὥστε ὁ πρὸς Β ἢ ΒΔ τῆς Καδμείας παρὰ τὰς Βορραίας ἄρα πύλας λατρευόμενος Ἐμπύλαιος ἢ Ἴπποδρόμιος Ποσειδῶν ἦτο γείτων αὐτοῦ. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, οἱ λόγοι τοῦ Πινδάρου (**Ἰσθμ.** 1, 76 ἐξ.) «ἄμμι δ' ἔοικε Κρόνου σεισίχθον' υἱὸν γείτον' ἀμειβομένοις εὐεργέτην ἀρμάτων **ἵπποδρόμιον** κελαδῆσαι καὶ σέθεν, Ἀμφιτρύων, παῖδας (τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ἰόλαον ἐννοεῖ) προσειπεῖν» ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς τὸν Ὀγχήστιον Ποσειδῶνα διὰ τὴν γειτνίαςιν τοῦ Ὀγχηστοῦ πρὸς τὰς Θήβας, ὡς εἰκάζουσιν οἱ σχολιασταί, ἀλλ' εἰς τὸν θηβαϊκὸν Ἐμπύλαιον ἢ Ἴπποδρόμιον ἢ Ἴππιον Ποσειδῶνα τὸν γείτονα τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου καὶ προστάτην τὸ ἑαυτοῦ μέρος τῶν Ἰολαείων ἢ Ἡρακλείων ἱππικῶν ἀγώνων (ὅρα σ. 330)³. Ἡ λατρεία δ' αὕτη

¹ Ὁ Ἀριστοφάνης **Ἰππ.** 1172 ἀναγράφει «πυλαιμάχον» Παλλάδα, ὁ δὲ Λυκόφρων **Ἀλεξ.** 356 «πυλαεῖν» Ἀθηνᾶν, Σχολ. Αἰσχ. **Ἐπι.** 164 ἄνω σελ. 1351.

² Ἡσιόδ. **ἀσπ.** 105 «ταῦρος ἐννοσίγαιος, ὃς Θήβης κρηδεμνον εχει ρύεται τε πόληα». Σχολ. Πινδ. **Ἰσθμ.** 1, 76 «Χρύσιππος παρείληφε, φησί, τὸν Ποσειδῶνα διὰ τὴν γειτνίαςιν τοῦ Ὀγχηστοῦ, καθὼς συμβέβηκεν **ἵπποδρόμιον** Ποσειδῶνος ἱερὸν ἐν Θήβαις εἶναι».

³ Ἡ ἐπικλήσις **ἐμπύλαιος**, ἂν δὲν εἴνε παλαιότερα τῆς τοῦ **ἵπποδρόμιου** ἢ **ἱππίου** (πρβλ. Gruppe σ. 1154, 1. Ὁ Ποσειδῶν κτίζει τὰ τεῖχη τοῦ Λαομέδοντος ἐν Τροίᾳ, πύλας δ' ἐν τῷ Ταρτάρῳ Ὀμ. **Τλ.**

τοῦ Ποσειδῶνος δύναται νὰ κατάγῃται ἐξ Ὀγχηστοῦ (πρὸς. Gruppe σ. 83), ὅτε αἱ «Ὀγγήστιαι ἡιόνες» τοῦ Πινδάρου (ἔ. ἄ. στ. 46, *ἀπ. παρθ.* 104d, 50 πρὸς. C. O. Müller *Orchomenos* 1844, σ. 65) παρὰ τον σχολιαστὴν (πρὸς. Στ. Βυζ. λ. Ὀγγηστός) θὰ εἶνε γενικώτερον αἱ περὶ τὸν Ὀγγηστὸν χώραι, ἐν αἷς καὶ αἱ Θῆβαι, ὧν τοὺς ἱππικούς ἀγῶνας βεβαίως αἰνίττεται ὁ ποιητὴς (πρὸς. ἔ. ἄ. στ. 11 σχολ.).¹

H. 452 ἔξ. Ὅσιος ἀπ. 142. *Θεογ.* 782), δὲν εἶνε ὁμῶς πολὺ νέα καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ σχετισθῇ πρὸς πύλιν τινὰ τοῦ περιόλου τῆς Κάτω πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ δὴ καὶ τῆς πρὸς Ἀκραιφνιον ὁδοῦ, ἣτις ἀνεχώρει ἐκ τοῦ ἱπποδρόμου (Πaus. σ. 9. 23. 2+5), διότι ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου θὰ ἦτο σχετικῶς μεγάλη καὶ ὁ θεὸς δὲν θὰ ἦτο γείτων τοῦ ποιητοῦ, μάλιστα δὲ δὲν θὰ εἶχε κρηδεῖνα πόλεως. Προσέτι ἡ ἐπὶ κληοῖς *Ἰσπείας* εἶνε πρέπον νὰ δηλωθῇ ὅτι ἀρχικῶς ἦτο ἀλλῆς, εἰτα δὲ πάλιν εὐρυτέρας ἐννοίας ἢ ἡ ἱπποδρόμος.

¹ Εἶνε λίαν πιθανόν, ὅτι ἐν Ὀγχηστῷ δὲν ἐτελοῦντο ἱππικοὶ ἀγῶνες. Ἀπὸ τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀναφέρεται ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 230 ἔξ.), καὶ ὅτε εἶνε ἀμφισβητήσιμοι τοιοῦτοι ἀγῶνες (Nilsson *Or. Feste* σ. 70· τὸ ἄρθρον *Posidon* ἐν *Roscher Mythol. Lex.* λόγον ποιούμενον περὶ μαντικῶν ἀγῶνων οὐδὲν σαφές λέγει· ὁ *Malten Jahrb.* 1914 199 ὁμιλεῖ περὶ ἱππικῶν τελετῶν [*Zeremonien*]-δρα καὶ *Farnell Cults* IV, 15 ἔξ. *Bouché Leklers Divin.* II, 367. *Halliday Divin.* 148), δὲν ἔχομεν ἔπειτα οὐδεμίαν μνείαν τοιούτων ἀγῶνων ἐν Ὀγχηστῷ σαφῇ καὶ ἀναμφίδολον. Ὁ ἱπποδρόμος ἢ ἱπ(ε)ῖος ἢ ἐμπύλαιος λοιπὸν Ποσειδῶν τῶν Θηβῶν εἶνε αὐτὸς οἷτος ὁ χθόνιος Ὀγγήστιος Ποσειδῶν, ἀρχικῶς μόνος προστάτης πάσης τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν ἱππείων ἀγῶνων αὐτῆς, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἔπειτα ὑποσκελιζόμενος ἐν Θήβαις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ηρώων Ἰσλάου καὶ Ἡρακλέους, γνωστὸς ὁμῶς ἄλλως τε καὶ τῷ τὰ ἀρχαία διαμνημονεύοντι Πινδαρῷ· δρα Κορίννης ἀπ. 1. 49 (48) Ἑτυμ. Μέγ. 547, 17. Σχ. Εὐρ. *Φαιν.* 1134. [Πλουτ.] π. *Περ.* 2. 2· πρὸς. καὶ *Malten* ἔ. ἄ. 199, 4. *Wilamowitz Aischyl. Interpr.* 102 *Sitz. Ber. Berl. Ak.* 1904, 46. *Farnell* ἐνθ. ἄ. IV, 10 ἔξ. καὶ νομίσματα Βοιωτῶν ἐν *Br. Mus. Catal. Central Greece* by *Head* πίν. VI [XVI] καὶ τὸ ἐπιγράμμα τῆς Κυζίκου ἐν *Ἑλλ. Ἀνθολ.* ἐκδ. *Holtze* 111, 16. Εἶνε ὁ Ποσειδῶν, ὅστις ἐλατρεῖτο ὡς Γλαυκὸς Ποτνιαῖος καὶ ἐν Ποτνιαῖς (*Usener Rhein. Mus.* 1898 351 ἔξ. = *Kl. Schr.* 280 ἔξ.). Τοῦ Ποσειδῶνος ὁ υἱὸς Περικλύμενος εἶνε κατὰ τὴν παλαιὰν ἐπικὴν παράδοσιν σύζυγος τῆς γηγενοῦς ηρώινος Ἰσμήνης καὶ κύριος ὑπερασπιστὴς τῶν Θηβῶν ἀντὶ τοῦ Ἑτεοκλέους (*Wilamowitz Sitz. Ber. d. Berl. Akad.* 1903 σ. 437). Ὁ Κάδμος φέρεται ὡς εἰσαγαγὼν ἢ ἐνισχύσας τὴν λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἐν Θήρῳ (*De Ridder BCH* 1898. 517 ἔξ.)· ἰσως δὲ καὶ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Βελλεροφόντου ἐπὶ τοῦ Πηγᾶσου εἰς τὴν θηβαϊκὴν στήλην τοῦ Ῥύχωνος *BCH* 1902 πίν. VIII ἔχει σημασίαν τινὰ σχετικὴν, ἂν ὁ Βελλεροφόντης ἐθεωρεῖτο οἰονεῖ ὡς Ποσειδῶν Ἰππείος (*De Ridder* ἔ. ἄ. 226, 228 ἔξ. πρὸς. Ὅσιος. *Θ.* 278 ἔξ. *ἀποσπ.* 76 *Rzach. Hannig De Pagano* [*Breslauer philol. Abh.* VIII, 4] *Malten* ἔ. ἄ. 1914, 179, 182 ἔξ. 207 ἔξ. κ. ἄ. ἐνθα καὶ τὸ ὄνομα Πηγᾶσος ἐν τῇ μὴ ἀρχικῇ συνδέσει αὐτοῦ πρὸς τὰς πηγὰς (πρὸς. τὴν Ἰπποκρήνην τῶν Θεσπιῶν καὶ *Αἰσχ.* *Ἑπερ.* 309) ἔχει δυνάμιν τινὰ ἰσως, τοῦ Ποσειδῶνος συνδεομένου πρὸς τὴν χθονίαν Δήμητρα (τὴν Ἀχρίαν ἀνω σ. 353). Περὶ τῆς διαδόσεως τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Βοιωτίᾳ δρα καὶ *Nilsson Or. Feste* 74. Gruppe ἔ. ἄ. 71, 74 ἔξ., 83, 199, 273, 744, 1138 καὶ πρὸς. *Sittig De nomin. gr. theophrastis* σ. 70-72. Ὡς πρὸς τὸν ταύρειον Ποσειδῶνα τοῦ Ὅσιου (πρὸς. Ἡσυχ. ταῦρος καὶ ταυρεῖα· ἐορτὴ τις ἀγομένη Ποσειδῶνος· καὶ *Benndorf Forsch. in Ephesos* II, 97, 182 καὶ Ἀθην. X, 425c) ζητέον, ὅτι καὶ ὁ Διόνυσος ἦτο ταυρόμορφος ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἔχομεν μάρτυρας πλὴν τῆς ἐπιγραφῆς «θεοῦ Ταύρου» *Ig.* VII 1787 (πρὸς. ὁμῶς Gruppe 78 σημ. 8. *A. Reisch Rev. d. ét. gr.* 1913, 660) καὶ ἄλλων ὁμοίων, πασῶν ἐκ Θεσπιῶν, ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν, Εὐριπ. *Βάκχ.* 1159 «ταῦρον (= Διόνυσον) προσηγνητῆρα συμφορὰς ἔχων» πρὸς. *Πλουτ.* *Ἰα. κ.* *Ὁσ.* 36. *Ἑλλ. κεφαλ. καταγρ.* 36· *Robde Psyche* II σ. 15 ἔξ. *A. Dieterich Mithraslit.* 41. *Kl. Schriften* 475, 70 ἔξ. *Roscher M. Lex.* λ. *Dionysos* σ. 1149 ἔξ. *Scheftelowitz Archiv f. R. W.* 1912, 454. *Robert Paus.* 336. *Bruckner Der Friedhof am Eridanos* 80 ἔξ. *J. E. Harrison Prolegom. to the St. of gr. Relig.* 431 ἔξ. 502. *Siecke Götterattribute* 229. *A. Reischel Athen. Mittell.* 1909, 98· ἀνω σ. 347.

Δὲν συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα μόνον νὰ σχετιζῇ ὁ Πίνδαρος μνημεῖα τῶν Θηβῶν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Οὕτω ἐν *Πυθ.* 3, 138 ὀρίζει τὸ ἱερὸν τῆς Μητρὸς καὶ τοῦ Πανὸς «ὅπερ αὐτὸς ἰδρύσατο» (σχολ.) ὡς «παρ' ἐμὸν πρόθυρον» κείμενον. Εἶνε δὲ τοῦτο ἀκριβολογία τοπογραφικὴ κυρουμένη ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ καὶ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ προσέτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Πausanίου ὁπωςδήποτε (9, 25, 3). Ἐν *Ἰσθμ.* 6, 108 δὲ ἀνω σ. 298, 1) δηλοῖ ἴσως τὴν γεινῖαν τῆς οἰκίας, ἐν ἣ ἐγεννήθη, πρὸς πύλας τῆς Καδμείας, τὰς Νηίστας, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Πausanίου καὶ ὡς θὰ δειχθῇ περαιτέρω. Ἐν δὲ *Ὀλ.* 10, 101 αἰνίττεται τὴν γεινῖαν τῆς κατοικίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐγγὺς ἀληθῶς, ὡς θὰ φανῇ ἐπίσης περαιτέρω, ποταμὸν Δίρκην παρὰ τὴν εἰκοτολογίαν τοῦ σχολιαστοῦ περὶ κρήνης. Ἐν δὲ *Νεμ.* 1, 90 ἐξ. ὀρίζει, ὡς εἶδομεν σ. 237, ὁρθῶς τὸν Ὑψιστον Δία ὡς γείτονα τοῦ Ἀμφιτρύωνος¹.

Μεταγενέστεραι ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσι τὴν λατρείαν τῆς οἰκογενείας τῶν θεῶν Σαράτιδος, Ἰσιδος καὶ Ἀνουβιδος ἐν Θήβαις (Ig, VII, 2482 εὑρέθη ἐπὶ τῆς Καδμείας ἐν τῇ οἰκίᾳ Τζώρτζη, 2883), λίαν ἀμφίβολον δ' εἶνε, ἂν τούτους τοὺς θεοὺς αἰνίττωνται διὰ τῶν λέξεων «τοῖς θεοῖς» ἀλλὰ ἐπιγραφὰς ὡς 2471-3, 2478, 2488-9, 2515-7.

Ὁ [Πλούτ.] π. τ. *βίου τ.* *Ὀμήρ.* I, 4 μαρτυρεῖ περὶ Κρονίων ἐν Θήβαις: «μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον πλέων (Ὁμηρος) ἐς Θήβας ἐπὶ τὰ *Κρόνια* (ἀγων δ' οὗτος ἄγεται παρ' αὐτοῖς μουσικός). ἦλθεν εἰς Ἴον». Τὸ *Θήβας* ὁμοῦς ἐνταῦθα προέρχεται ἐκ διορθώσεως, ἀντὶ τοῦ κειμένου *Ἀθήνας*, ἐνθα εἶνε γνωστὰ Κρόνια (Δημοσθ. κ. *Τιμοκρ.* 26). Ἄν ἡλήθευεν ἡ διόρθωσις, θὰ ἦτο ἄγνωστος ὁ τόπος τῆς λατρείας ταύτης ἐν Θήβαις, ἦτοι ἂν ἐτελεῖτο αὕτη ἐπὶ τῆς Καδμείας ἢ ἔξω αὐτῆς.

Ὁ Σουίδας λέγει «Ἀγαθοῦ δαίμονος... καὶ ἐν Θήβαις δὲ ἦν ἡρῶν *Ἀγαθοῦ δαίμονος*», ἀλλ' ἄγνωστον ἂν ἐπὶ τῆς Καδμείας ἢ κάτω εἶνε δὲ ἡ λατρεία τούτου τοῦ δαίμονος, γνωστὴ ἐκ Θεσπιῶν κυρίως τῆς Βοιωτίας, ὅθεν πλὴν τοῦ ἀναγλύφου Ig VII, 1815 ἔχομεν καὶ δύο ἄλλα ἀνάγλυφα καὶ μίαν ὁλόγλυφον ἐπὶ θρόνου παρὰστασιν, ἀποκειμένα πάντα ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν.

¹ Ὁ Αἰσχύλος *Ἔπε.* 309 ἐξ. «ὑδὼρ τε Διφκαίαν εὐτραφέστατον πωμάτων ὅσων ἴησιν Ποσειδῶν ὁ γαῖαρχος Τηθύας τε παῖδες· αἰνίττεται ἡ γενικῶς τὸν Ποσειδῶνα ὡς ὡρητὴν πάσης πηγῆς ὕδατος. ἔπον- μένως δὲ καὶ τῶν ἐν Ποτνιαῖς πηγῶν τῆς Διφκῆς ἢ λατρείαν τινὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ποτνιαῖς αὐτοῦ τούτου ἢ τοῦ Γλαύκου λατρευομένου ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ἱππίου Ποσειδῶνος (Pauly-Wissowa R. E. 4. λ. Glaukos 8).

'Ο Πλούταρχος (*ἀποφθέγμ. Λακων.* 228 Ε, πρβλ. 267 Δ) μαρτυρεῖ περὶ τελετῶν τινων εἰς τιμὴν τῆς *Λευκοθέας* θυγατρὸς τοῦ Κάδμου: «Τοῖς δὲ συμβουλευομένοις τῶν Θηβαίων περὶ τῆς ἱερουργίας καὶ τοῦ πένθους, ἣν ποιοῦνται τῇ Λευκοθέᾳ, συνεβούλευσε (Λυκοῦργος), εἰ μὲν θεὸν ἡγοῦνται, μὴ θρηνεῖν, εἰ δὲ ἄνθρωπον, μὴ ἱεουργεῖν ὡς θεῷ»· πρβλ. Nilsson *gr. Feste* 432. 'Αλλ' ἐκ τοῦ Πινδαρικοῦ πυθίου ἐπινίκου 11, 1 ἐξ., ὅστις ἐψάλη ἐν τῷ Ἰσμηνίῳ, καὶ ἐν ᾧ πλὴν τῆς Λευκοθέας καλεῖται καὶ ἡ Σεμέλη καὶ ἡ Ἰνώ (πρβλ. Maass *Griechen und Semiten* 98 κ. ἀ. Farnell *Journ. of Hell. St.* 1916, 36 ἐξ. Ὑγίν. μ. 224) καὶ ἡ Ἀλκμήνη εἰς τὸ Ἰσμήνιον εἰς Θεοξένια παρὰ τῇ Μελίᾳ πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς νίκης τοῦ Θρασυδαίου καὶ ὕμνον τῶν Δελφῶν, συνάγεται, ὅτι καὶ ἡ Ἰνώ καὶ ἡ Μελία εἶχον ἰδίαν τινὰ λατρείαν ἐν Θήβαις ὡς αἱ ἄλλαι κατωνομασμέναι ἡρώϊναι. 'Ο τόπος τῆς λατρείας τῆς Ἀλκμήνης θὰ δειχθῇ κατωτέρω ἔξω τῆς Καδμείας ὧν (δρα σ. 324 ἐξ., 362, 368). Τὸν τῆς Σεμέλης εἶδομεν (σ. 338 ἐξ. πρβ. 362, 368) ἐπὶ τῆς Καδμείας ἴσως παρ' αὐτῇ ἐλατρεύοντο καὶ αἱ ἀδελφαὶ νύμφαι Ἰνώ καὶ Λευκοθέα (πρβλ. Θεοκρ. XXI, 35 ἐξ. καὶ ἄνω σ. 342). Ἡ Μελία βεβαίως ἐλατρεύετο κατὰ τὸν Ἰσμηνὸν καὶ τὸ Ἰσμήνιον ἱερόν, ἐνθα εἶδομεν αὐτὴν ὡς κρήνην (ἄνω σ. 320 ἐξ.) ἀνήκουσαν εἰς τὸ ἱερόν τοῦτο.

Ἐχομεν δὲ ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσεῖῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ *Πριάπου* ἀνάγλυπτον παράστασιν ἐκ Θηβῶν Korte *Athen. Mitt.* 1878, 409 ἀριθ. 192, ἀλλὰ τοιαῦτα ἀνάγλυφα δὲν μαρτυροῦσι περὶ γενικῆς πολιτικῆς λατρείας ἐπισήμου¹.

Γ' ἔξω τῆς Καδμείας πρὸς Α, Β καὶ ΒΑ ἐγγύς

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἐπὶ τῆς Καδμείας μνημείων ὁ Πausανίας ἐξέρχεται ἐξ αὐτῆς διὰ τῶν Προϊτίδων πυλῶν καὶ περιγράφει τὰ «πρὸς ταῖς πύλαις» (9, 16, 6) καὶ τὰ «ἐπὶ τῇ λεωφόρῳ» τῇ ἐκ Θηβῶν εἰς Χαλκίδα (9, 18, 1). Καθ' ὁμοίον τρόπον περιγράφει ὁ Πausανίας, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὰ πρὸς Δ ἔξω τῆς Καδμείας ἐπίσης κείμενα μνημεῖα, πρῶτον τὰ «τῶν πυλῶν (τῶν Νηιστῶν) ἐγγύτατα» ὄντα (9, 25, 1) καὶ δεύτερον τὰ «κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῶν πυλῶν» (9, 25, 4).

Ὅτι ἀληθῶς ὁ Πausανίας ἐξῆλθε νῦν τῆς Καδμείας, συνάγεται ἐκ τῆς φύσεως τῶν μνημείων, αἵτινα περιγράφει ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς Προϊτίδας πύλας ὡς πρὸς νέαν τοπογραφικὴν ἀφειρητρίαν. Εἶνε δὲ ταῦτα τάφοι παλαιοὶ (δρα ἄνω σελ. 107 ἐξ. 111), ἔξω βεβαίως τοῦ τείχους τῆς Καδμείας κείμενοι (πρβλ. τοὺς τῶν παιδῶν τοῦ Ἡρακλέους κ. ἀ. ἔξω πρὸς Ν τῆς Καδμείας ἄνω σ. 123 ἐξ.

¹ Ἄλλοτε ἀνάγλυφον τοῦ Πριάπου «ἐλληνιστικόν» μετὰ τοπογραφίας ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῶν Θηβῶν προέφεται ἐκ Θεσπιῶν.

325 έξ.), και ιδρύματα νεώτερα, είτε κοσμοῦντα τήν ύστέραν κάτω πόλιν, ως τὸ θέατρον, ή αγορά κλ.

Ἐπειδή διά τῶν Προϊτίδων πυλῶν ἤγεν ή ὁδός εἰς Χαλκίδα, ή θέσις αὐτῶν, ἐκλιπουσῶν ἤδη, καθορίζεται ὑπὸ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης: Εἰς τοὺς Α πόδας τῆς Καδμείας κατέρχεται δι' ἐλιγμοῦ ἡπίως κατωφεροῦς ή νυν αμαξιτός ή ἄγουσα εἰς Χαλκίδα, διαρχομένη τήν Κοίλιν ὁδὸν ἐπὶ γεφυρας νέας, κατεχούσης τήν θέσιν παλαιότερας τουρκικῆς πιθανῶς ή και φραγκικῆς (Gell Itinerary of Greece 1819, I, 128· Ross, *Wanderungen* σ. 23). Ταύτην τήν γέφυραν και μάλιστα τήν ἐνταῦθα ποτε πύλιν τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς Καδμείας ἐπροστίτευσεν ὁ κατεδαφισθεὶς ἐδῶ φραγκικὸς πύργος: εἰς οὗ τήν Β ἄκραν σώζεται ἐπὶ μῆκος 7 μ. λείψανον τοῦ παλαιοῦ τείχους τῆς Καδμείας (ὄρα ἄνω σ. 273, 307, 308), ἐκ δύο δόμων νῦν ἀποτελούμενον (ὕψος ὅλον 0.80), ἰσοδομικῶς ἐκτισμένον ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων (μῆκος ἐκάστης πλίνθου 1.05, ὕψος 0.40, πλάτ. 0.60) ἐντὸς μυκηναϊκῶν χωμάτων ὡς και ὁ ἀνασκαφεὶς ὑπ' ἐμοῦ ανατολικὸς στρογγυλὸς πύργος τῶν Ἰλεκτρῶν (ἄνω σ. 14). Ὡστε ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης διήρχετο και παλαιότερον ή ὁδός: διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι μόνον οἱ τελευταῖοι χρόνοι, οἱ τῆς ἐλευθέρως ἀπὸ τῶν Τούρκων Ἑλλάδος, μετέλλαξαν ἐνιαχοῦ τήν γραμμὴν τῶν παλαιῶν ὁδῶν πρὸς ἐπίτευξιν ἡπίας κλίσεως, αναγκαιῆς ἄφ' ὅτου ή συγκοινωνία διεξάγεται διὰ βαρυτέρων ή τὸ πάλαι αμαξῶν (ἐπὶ Τούρκων ἐχρησιμοποιοῦντο κυρίως φορητὰ ζῶα).

Τὸ ἰσοδομικὸν τοῦτο τεῖχος εἶνε τὸ «δεύτερον» κτισθὲν τῆς Καδμείας (ὄρα ἄνω σ. 308) σύγχρονον πρὸς τοὺς κυκλικοὺς πύργους τῶν Ἰλεκτρῶν. Τὸ παλαιότερον, τὸ μυθικόν, τὸ «Τιρύνθιον πλίνθευμα» τὸ ἀνερχόμενον εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀμφίωνος και τοῦ Ζήθου, διῆκεν ἐνδοτέρῳ δεκάδα μέτρων, παραλλήλως περίπου πρὸς τὸ ἰσοδομικόν, τέμνον τὴν νῦν ὁδὸν Προΐτου και ὄρατὸν ὀλίγον ἐπ' αὐτῆς ἀλλ' ἀδιάγνωστον μέχρι τοῦ 1915 (ὄρα ἄνω σ. 306 έξ.).

Πέραν τῆς γεφυρας ή παλαιὰ ὁδός δὲν ἐσχημάτιζε τὸν μέγαν ἐλιγμόν, δι' οὗ ἄγει νῦν ή νέα εἰς τὸ προάστιον τῶν Ἀγ. Θεοδώρων, ἀλλ' ἀνήρχετο ἡρέμα παρὰ τὸν βόρειον πόδα τοῦ λοφίσκου, ὅστις φέρει ἐπὶ τοῦ χάρτου τὸ ὄνομα **Καστέλλια** (βλ. και σ. 100).

Ὁ νέος ἐλιγμὸς τῆς ἀμαξιτοῦ περαιτέρω κατὰ τήν νῦν καμπὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους διατέμνει οὐ μόνον τοίχους κτιρίων, οἵτινες δύνανται νὰ ἀνίσχουσιν εἰς νεωτέρους χρόνους, ἀλλὰ και ὑδρογωγεῖον λαξευτόν, ὅπερ εἶνε

Ὅμοιος κατεδαφισθὴ δεσποζῶν, ἀνεῖς ἀνάγκη, και χάριν τῶν λίθων μόνον πρὸ τοῦ 1901. Ὁ Παυσανίας (ὄρα ἄνω σ. 123· 273) γράφει, ὅτι πρὸς Ἀστυνηταίῳ τῷ παρῶν ἀγριότῳ ποτὶ, ἔχοντα ἐν τοῖς τοίχοις ἀντακὰ, εἰς αὐτὸ κατεβήσκειτο νεώτερον εὐκατακτὸν θαλάσσιον, ὅμοιον τῷ ὅπου τὸν ὁμοίαν ἀποδεδωμένον εἶ, τὸ τεῖχος τοῦ Ἀμφίωνος ἐν Εὐχιστάφῳ σ. 114 έξ.

ἀναμφισβητήτως παλαιὸν (σ. 329), ἐπειδὴ εἶνε ὁμοιον πρὸς τὰ λοιπὰ θηβαϊκὰ υδραγωγεία τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν παλαιὰν ἀκμὴν τῆς πόλεως. Ὡστε ἡ ὁδὸς ἀναμφισβόλως δὲν ἐσχημάτιζεν ἄλλοτε ἐκεῖνον τὸν πέραν τῆς γεφύρας ἐλιγμόν.

Ὁ ἐντεῦθεν δὲ τῆς γεφύρας ἐλιγμός, ὁ παραθέων ἐνδοθεν τὴν γραμμὴν τοῦ παλαιοῦ ἰσοδομικοῦ τείχους τῆς Καδμείας κατὰ τὴν ὁφρὺν αὐτῆς, ὑποθέτω ὅτι εἶνε παλαιός, κρίνων ἐκ τῆς ἐπιρρακτικῆς θύρας, ἣν εἶχε πρὸς Α ὁ φραγκικός πύργος (βλ. ὁπισθ. σ. 361). Εἰς τὴν γέφυραν ἐκβάλλει ἀπὸ Δ κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ κέντρου τῆς νῦν πόλεως ἄλλη ὁδός, ἡ εὐθεῖα σημερινὴ ὁδὸς Προΐτου, ἣν ἐπιχωματωθεῖσαν νῦν, δυσκόλως δύνανται νὰ ἀναβῶσιν ἄμαξαι μετὰ φορτίου. Ἡ ὁδὸς Προΐτου ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ κεκαυμένου ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου, κειμένου ἐγγὺς τῆς τε Α καὶ τῆς Δ πλευρᾶς τῶν τειχῶν, ἐπειδὴ, ὡς ἐρρήθη καὶ πρότερον ἤδη, ἡ Καδμεία ἀποστενοῦται ἐνταῦθα. Ἄν δὲ τὸ δεύτερον ἀνάκτορον, ὃ διεδέχθη τὸν πυρποληθέντα οἶκον τοῦ Κάδμου καὶ ἐφ' οὗ ἐκτίσθη εἶτα ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, ἦτο, ὡς εἰπομεν, παρὰ τὸ πρῶτον, ἐξηγεῖται, διατὶ ὁ ἀγγελος (Εὐρ. Φοιν. 1356), ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Κρέοντα ἱστάμενον πρὸ τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου (πρὸβλ. στ. 99), λέγει:

Τὰ μὲν πρὸ πύργων εὐτυχήματα χθονὸς
οἶσθ'· οὐ μακρὰν γὰρ τειχέων περιπτυχαί,
ὥστ' οὐχ ἅπαντα σ' εἶδεναι τὰ δρώμενα.

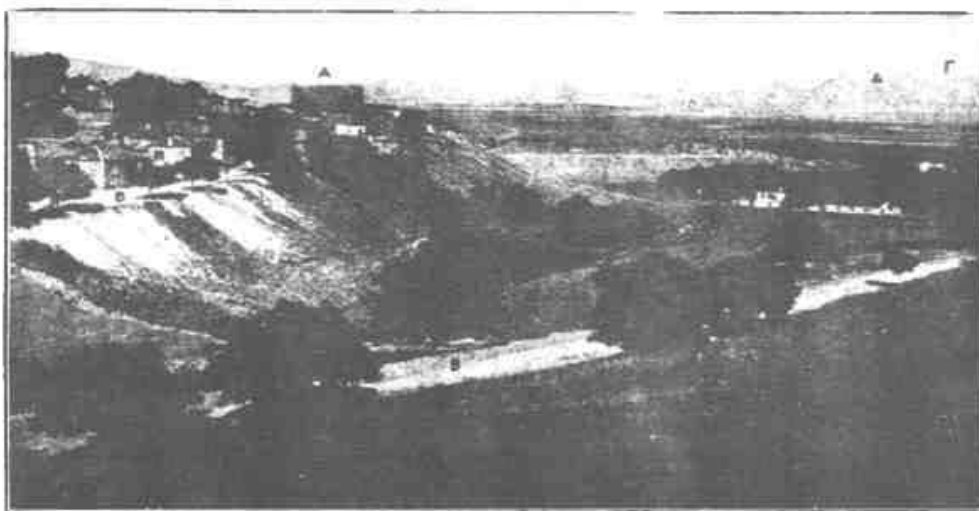
Ἀποδεικνύεται δ' ὁ Εὐριπίδης ἐκ τῶν Βαχχῶν, ὅτι γινώσκει τὸν περὶ τὰ ἀνάκτορα χώρον τῆς Καδμείας (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909, 116).

Ἐκ τοῦ χώρου λοιπὸν τῶν ἀνακτόρων τούτων, ἐκ τοῦ ἱεροῦ δηλ. τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος, βραχεῖαν βαδίσας ὁδὸν ὁ Πανσανίας φθάνει εἰς τὰς Προϊτίδας πύλας (Σχολ. Αἰσχ. *Ἐπτ.* 377 Προϊτίσι· ταῖς ἀπὸ Προΐτου), ἐξέρχεται δι' αὐτῶν καὶ καταλέγει τὰ ἀξιόλογα φαινόμενα αὐτῷ μνημεῖα.

Οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶνε (9, 16, 6): «*Πρὸς δὲ ταῖς καλουμέναις πύλαις Προϊτίσι θέατρον* ψκοδόμηται καὶ *ἐγγυτάτω του θεάτρου Διονύσου ναός* ἐστὶν ἐπὶ κλησιν *Λυσίου* (πρὸβλ. Πανσ. 2, 7, 6)... *Ἐνταῦθα* οἱ Θηβαῖοι τὸ ἕτερον τῶν *αγαλμάτων* φασὶν εἶναι *Σεμέλης*... καὶ *οἰκίας τῆς Λύκου τὰ ἐρείπια* καὶ *Σεμέλης μνημῆμα* ἐστὶν (πρὸβ. Πανσ. 1, 31, 2): *Ἀλμήνης* δὲ οὐ μνημα (πρὸβ. Πανσ. 1, 41, 1 Πλουτ. *δαιμ. Σωκρ.* 5), γενέσθαι δὲ αὐτήν, ὡς ἀπέθανε, *λίθον* φασὶν ἐξ ἀνθρώπου (πρὸβ. Ἀνθ. Πλαν. IV, 102)... Θηβαίοις δὲ *ἐνταῦθα* καὶ *τὰ μνήματα* πεποιήται *τῶν Ἀμφίονος παιδων*, χωρὶς μὲν τῶν ἀρσένων, ἰδίᾳ δὲ ταῖς παρθένοις».

Τὸ πρῶτον μνημεῖον, οὐ μνημονεύει ὡς *ὠκοδομημένου πρὸς ταῖς πύλαις, τὸ θέατρον*, γέννημα νεώτερον ὄν, δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι θὰ ἔκειτο ἐντὸς τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, τῆς Καδμείας, ἀλλ' ἐκτὸς καὶ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς

ἐνθα καὶ ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους ἄγει. Εἶνε δὲ τὸ ἔδαφος παρὰ τὴν γέφυραν πρὸς Ν στενὸν καὶ χαραδρῶδες, ολίγον δὲ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς (εἰκ. 194), ἔξω πάντοτε τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, εὐρύτερον καὶ προσφορώτατον πρὸς κατασκευὴν θεάτρου, ἐπειδὴ, ὅ τε λόφος τῆς Καδμείας παρέχει ἐνταῦθα τὴν ἀπαιτουμένην κεκλιμένην πλευρὰν καὶ οἱ ἀπέναντι λόφοι τῶν Καστελλίων ἐν τῇ διευθυνσει τοῦ πέραν τῆς γεφύρας νέου ἐλιγμοῦ τῆς ἀμαξιτοῦ. Ἐν τῷ θεάτρῳ ἐκεῖτο εἰς τοὺς παρὰ τὴν γέφυραν πόδας τῆς Καδμείας, θὰ ἡνοίγετο πρὸς Α, ἂν δὲ ἀπέναντι

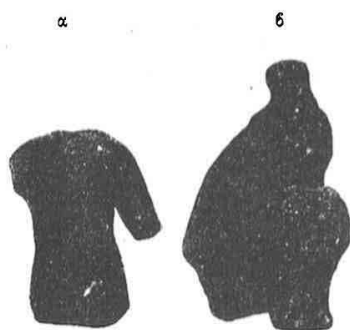
Εἰκ. 194. Ὁ πρὸς Β τῆς γεφύρας τῶν Προιτίδων πυλῶν διανοιγόμενος κοῖλος χώρος, ἐνθα θὰ ἔκειτο τὸ Θέατρον, ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, ὁ οἶκος τοῦ Λύκου, περαιτέρω δὲ πρὸς Β (παρὰ τὰ δρετὰ δύο ἐπαυλίας τοῦ Μπάκα) ἡ ἀγορὰ καὶ ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Ἡ ὁποῖς ἐκ τῆς ἀμαξιτοῦ κατὰ τὸ γράμμα Β ἀπὸ Ν πέραν (πρὸς Α) τῆς γεφύρας ἐκκλημμένη. Γράμμα Α — ὁ σωζόμενος ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Μουσείου φραγματικὸς πύργος (π. 2723). Γράμμα Γ τὸ Πτεφον ὄρος. Γράμμα Δ λόφοι «Δύο ἀδέφφια».

εἰς τὴν πλευρὰν τῶν Καστελλίων, θὰ ἡνοίγετο πρὸς Δ. Εἰς τὴν πρώτην θέσιν ἡνοιξα οὐρύγματα τέσσαρα· δύο μὲν παρὰ τὴν κοίτην τῆς Κοίλης, δύο δὲ ὑψηλὰ παρὰ τὴν ἀμαξιτόν. Δυστυχῶς μετὰ στρώμα μεσαιωνικὸν τὰ χώματα ἐφάνησαν μυκηναϊκὰ καθαρὰ, ἐνέχοντα ποὺ καὶ ποὺ ἀργούς τινας λίθους ἀσυντάκτους. Ἀλλ' εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ καὶ βορειότερον ἢ κλιτὺς οὐχὶ δὲ μόνον ἐγγὺς τῆς γεφύρας. Ἐν ἐδῶλιον θεάτρου, τὸ μόνον εὑρεθὲν ἐν Θήβαις (τὰ ἐν τῷ Μουσείῳ εἶνε Θεσπικά), κεῖται πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ Φωτίου Παναγιωτοπούλου, κειμένης πλησίον πρὸς Ν, μεταξύ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Στεφάνου καὶ τῶν Προιτίδων παρὰ τὴν Α ὄφρυν τῆς Καδμείας. Τὸ ὅλον ὕψος αὐτοῦ μετρεῖ 0.30, τὸ τῆς ὑπὲρ τὴν προσθίαν σκοτίαν ταινίας 0.08, τὸ πλάτος τοῦ

ἀνέχοντος κυρίως ἐδωλίου 0.32, ἐκ δὲ τοῦ 0.017 βαθυτέρου λαξεύματος, ἐφ' οὗ ἐπάτει ὁ ὑπερκαθήμενος θεατῆς, σφύζεται πλάτος 0.38. Εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ἐδωλίον τοῦτο, προέρχεται ἐκ τοῦ ἐγγύς ποτε θεάτρου, ἀλλ' εὐρέθη ἐν βάθει, λέγουσιν, ἐκεῖ, ἔνθα ἀπόκειται, ἢ μικρὸν βορειότερον. Ὁ τύπος ὅμως δὲν εἶνε αὐτόθι πρόσφορος πρὸς Θέατρον, ἢ δὲ μόνη θέσις, ἣτις, ἐγγὺς κειμένη, ἐντὸς ὅμως τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας αὕτη, θὰ ἡδυνάτο νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, εἶνε ἔνδον τῶν Προιτίδων ἐν δεξιᾷ τῷ ἐξιόντι διὰ τῆς ὁδοῦ Προίτου, παρὰ τὴν ὄφρυν τῆς Καδμείας, ἔνθα καθορᾶται κοίλωμα γῆς, ἐν ᾧ ἀνεκτίσθη ἐσχάτως τὸ ἐκκλησιδίου τοῦ 'Αγ. Γεωργίου¹.

Εἰ καὶ φρονῶ, ὡς εἶπον, ὅτι τὸ θέατρον ἔκειτο ἐξω τῶν Προιτίδων, ἀλλ' ὅμως ἐκ δυσπιστίας πρὸς πᾶσαν προκατάληψιν, ἠρεύνησα (1915) καὶ τὸν κοῖλον ἐκείνον χώρον ἀνοίξας ἐπιμύκη τάφρον πλησίον πρὸς δυσμὰς τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ 'Αγ. Γεωργίου¹ λέγομεν δὲ συχνὰ ἐν τῇ πράξει, ὅτι ἡ σκαπάνη τοῦ ἐργάτου εἶνε σφωτέρη τῆς γνώμης τοῦ ἀρχαιολόγου.

Δυστυχῶς οὐδὲν ἀξιόλογον εὑρον: Ἐντὸς συμπλέγματος νεωτέρων τοίχων, οὗ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν λογικὴν δὲν ἐπέτρεψεν ἡ στενότης τῆς τάφρου νὰ διαγνώσωμεν, ἀλλ' ἀνέχοντες πάντως εἰς τὴν καταστραφείσαν προκάτοχον ἐνταῦθα ἐκκλησίαν, ὑπῆρχε κοιμητήριον χριστιανικόν, εἰς ᾧ κατέβαινον διὰ τινων λιθίνων βαθμίδων. Κροσσοὶ χρυσοὶ ἢ συρμάτινοι ἐπίχρυσοι ποτε, ἐν δακτυλίδιον ἀργυροῦν ἐπίχρυσον μετ' ἐγκαράκτου μετὰξὺ ὀριζοντίων γραμμῶν

Εἰκ. 195. Τεμάχια πλαγγόνων ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς Καδμείας παρὰ τὰς Προιτίδας πύλας ἀνασκαφέντων χωμάτων.

ἀδιαγνώστου ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐν ὀρειχάλκινον καλαμάριον φερόμενόν ποτε ἐν τῇ ζώνῃ (μετεχειρίσθη καὶ ἐγὼ τοιοῦτον παῖς ὢν) ἀνῆκον εἰς ἓνα νεκρόν, ἱερῆα τινὰ ἕως ἐν στολῇ ταφέντα· ἄλλος τις δακτύλιος εὐτελής, γυναικεῖος πιθανῶς διὰ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν κομψότητα, ἀνῆκεν εἰς ἄλλον νεκρόν. Εἰς τε τὸν δακτύλιον τοῦτον καὶ εἰς τὸ καλαμάριον ἐσφύζοντο λείψανα ὕφασμάτων προσκεκολλημένα, ὥστε νὰ εἰκάξῃ τις, ὅτι οἱ νεκροὶ δὲν θὰ εἶνε παλαιότεροι τοῦ λήξαντος αἰῶνος. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ χαλκῶν κατόπτρων τῶν κλασσικῶν χρόνων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐρεθέντων καὶ ἐπὶ σιδηρῶν λειψάνων (πρβλ. ἄνω σ. 174 ι) ὑπάρχουσι λείψανα ὕφασμάτων προσκεκολλημένα, εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους τοῦ μεσαίωκος. Τοῦτο δὲ εἶνε σημαντικὸν διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν ἀνεχόντων κοσμημάτων τοῦ καλαμαρίου, ἅτινα εὑρῆνται κεχαρσμένα καὶ ἐπὶ μαρμάρων βυζαντιακῶν καὶ ἐπὶ πηλίνων πινακίων στιλπνῶν, πρὸς ἃ θὰ παραβληθῇ ἀλλαχοῦ τὸ σκεῦος τοῦτο, οὗ τὸ ὄνομα εἶνε παλαιότερον τῆς εὐρέσεως τῶν μεταλλίνων γραφίδων.

¹ Ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ ἐκ τοῦ θεάτρου πιθανῶς ἀπεσπασμένος θρόνος 1γ VII. 2329. Εἰς τὴν δεξιὴν πλευράν τοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Μουσείου κειμένου μεσαιωνικοῦ πύργου εἶνε ἕτερον ἐδωλίον τοῦ ἐντοκοδομημένου.

Ἐν τοῖς χώμασιν έξω τοῦ κοιμητηρίου εὑρομεν ὅστρακα παλαιὰ καὶ πλαγγόνων τεμάχια ἐν συμφυρμῷ μετὰ νεωτέρων πραγμάτων. Ἐκ τῶν πλαγγόνων εἶνε (εἰκ. 195, β) ὕδρια-φόρου τεμάχιον ὕψους 0.08 (Winter *Typencatal.* I, 156, 4), ἕτερον ὕψους 0.065 (Winter *ε. δ.* 3) — ἡ ὕδρια κοίλη — προσέτι κορμὸς ἀνδρικοῦ ὕψους 0.055 καλῶς εἰργασμένος (εἰκ. 195, α). Ἐκ τῶν νεωτέρων πραγμάτων εἶνε ἰχθὺς μαρμαρίνος (μῆκ. 0.80, εἰκ. 196, α) ἐργασίας οὕτως ἀμελοῦς, ὥστε νὰ φωρᾶται βυζαντινὸς ὁ γλύπτης, τὸ δ' ἔργον σύμβολον τὸ χριστιανικὸν τῶν πρωϊμωτάτων χρόνων, ὅπερ, παραληφθὲν ἐκ τῆς εἰδυλλιακῆς περὶ ποιμένων καὶ ἀλιέων ποιήσεως καὶ τέχνης τῶν μακεδονικῶν («ἐλληνιστικῶν») χρόνων καὶ συμμειχθὲν ἴσως τὸ μὲν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς συριακῆς Ἀταργίτιος τὸ δὲ πρὸς ἐννοίαν τοῦ βαπτίσματος, ἐδήλουν ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα μ. Χ. τὸν Χριστόν, προσέλαβε δ' ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ τὴν γνωστὴν ἀκροστιχικὴν ἐρμηνείαν¹. — Ἡ ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἰχθὺν εἰκονιζομένη (εἰκ. 196, β) ἰωνικὴ βάσις εἶνε πιθανώτατα ἐλληνικῶν χρόνων, ἐν ᾧ τὸ ὑποκείμενον τριπρόσωπον μαρμαρίνον κιονόκρανον μετὰ φυλλῶν ἀκάνθης καὶ ἐλίκων (ῖψ. 0.55, πλάτ. 0.50, βάθ. 0.70) εἶνε, νομίζω, ἐλληνίζον ἔργον αὐγουστείων χρόνων κατὰ τὰς ἐρεῖνας τοῦ E. Weigand (*Jahrbuch* 1914, 37 ἔξ.). Ἡ τετάρτη πλευρὰ εἶνε ἀκατέργαστος καὶ δεικνύει, ὅτι ἐνεσφρηνοῦτο εἰς τοῖχον, ἦτο δηλ. παραστάδος ἐπίκρανον. Ὁμοίᾳ σχεδὸν εἶνε ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Μουσείου περὶ τὸν φραγκικὸν πύργον ἕτερα τέσσαρα κιονόκρανα, ὧν δύο φέρουσιν ἀριθμοὺς εὐρετηρίου: 521 («ἐκ τῆς [αὐτῆς] πιθανῶς] ἐκκλησίας Ἁγίου Γεωργίου») καὶ 135 (ἐκ τῆς ὀλίγον ὑψηλότερον κειμένης οἰκίας Καλόπαιδος κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Προίτου καὶ Πινδάρου). Ἐκ τοῦ συνολικοῦ δ' ἀριθμοῦ συμπάντων συνάγομεν, ὅτι προέρχονται ἐκ κτιρίου ἔχοντος κατὰ τοὺς τοίχους κοσμητικὰς ἀρχιτεκτονικὰς τετραγώνους, ἐξεχούσας 0.70 περίπου, παραστάδας.

Τὸ ὑπὸ τὸ κοιμητήριον πρὸς τῷ βράχῳ στρώμα τῶν χωμάτων ἦτο πλήρες μνηναῖ-

Εἰκ. 196. Ἴχθυς (α), βάσις ἰωνικὴ (β) καὶ κιονόκρανον κορινθιακὸν ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς Καδμείας παρὰ τὰς Προϊτίδας ἀνασκαφέντων χωμάτων. Μαρμαρίνα.

¹ Όρα Wulff *Altchristl. und Byzant. Kunst* σ. 73· προβλ. καὶ O. Keller *Ant. Tierwelt* II 353. Pischel, *Sitz. Ber. d. Berl. Akad.* 1905. I, 505, 506 ἔξ. Spiegelberg *Arch. f. Relig.-Wiss.* 1909. 575· 1911 σ. 1 ἔξ. 321 ἔξ. (Schettelowitz)· 1913 σ. 300 (Eisler) καὶ 1914. 336. 665 (Eisler καὶ Hoffler). Morey *Amer. Journ. of Arch.* 1909, 57. Bickel *Rhein. Mus.* 1915. *Revue des Rev.* 1912. 9 ἔξ.

² Ο Pokock *Beschr. des Morgenl.* 1755 III σ. 233 λέγει, ὅτι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν Θηβῶν εἶδεν ἐπιγραφὰς καὶ λεπτομερεῖς κορινθιακὰ κιονόκρανα.

κῶν ὁστρακῶν, αἵτινα — ευκαιρον δ' εἶνε νὰ ρηθῇ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα — εἶνε τὰ ἀφθονώτατα ευρισκόμενα ἐν τῇ Καδμείᾳ μάλιστα μετὰ τὰ μεσαιωνικά καὶ ὑπ' αὐτοῖ. Τὰ κλασσικά σπανίζουσι πάντοτε, οὐδέποτε δὲ σχεδὸν εἶρον αὐτὰ οριζοντα στρώμα, ἀλλὰ πάντοτε κατεσπαρμένα μετ' ἄλλων εἴτε μυκηναϊκῶν εἴτε μάλιστα μεσαιωνικῶν (πρβλ. καὶ σ. 14, 22, 305, 363 κ. ἄ.).

«Ἐγγυτάτω» τοῦ θεάτρου ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου τοῦ επικαλουμένου Λυσίου¹. Κατωτέρω πρὸς Α τοῦ χώρου, ἐφ' οὗ ὑποθέτομεν ὑπάρξαν τὸ Διονυσιακὸν ἐκεῖνο θέατρον, εἶνε ἡ κοίτη τοῦ χειμάρρου (τοῦτον ἐκάλεσαν Στροφίαν ἀπλῶς ἐντοπίσαντες τὸ ὄνομα τοῦτο ληφθὲν ἐκ τοῦ τοῦ Καλλιμάχου ὕμνου εἰς Δῆλον 76), ἦτοι τὸ ρεῦμα τῆς Κοίλης ὁδοῦ, ὃ γεφυροῖ ἢ γέφυρα καὶ δπερ ἴσως ἦτο κεκαλυμμένον (δρα ἄνω σελ. 11 ἑξ.) ἢ καὶ ἄλλως πως ἡύτρεπισμένον ποτὲ πρὸς διηνεκῇ ὑποδοχὴν τῶν υδάτων τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν ἐκ τῆς Πηγῆς, αἵτινα νῦν κατέρχονται ἐνταῦθα καὶ μέχρι τῆς πρὸς Β πεδιάδος, ὁσάκις μόνον δὲν ποτίζονται τὰ πρὸς Ν τῆς Καδμείας κηπεύματα (σ. 319.). Ἐπὶ τοῦ ρεύματος τούτου ἐγγυτάτω τοῦ θεάτρου δὲν ἦτο δυνατόν, νομίζω, νὰ κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου, ἀλλὰ βορειότερόν πως εἴτε ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ θέατρον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ χειμάρρου εἴτε ἐπὶ τῆς δεξιᾶς. Ἡ ἐφαρμογὴ συστήματος τινος πρὸς τοποθέτησιν τῶν κατωτέρω περιγραφομένων ὑπὸ τοῦ Πausanias (μέχρι 9, 18, 1) μνημείων, ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὁμοίαν τοποθέτησιν καὶ διὰ ταῦτα, ὡς θὰ διασαφηθῇ περαιτέρω.

Εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου τούτου ἀναφέρεται ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ ἀποκειμένη ἐν τῇ δευτέρᾳ σειρᾷ τοῦ τμήματος Θ (=Θβ) τοῦ ὑποστέγου τοῦ Μουσείου Θηβῶν².

Ἡ ἐπιγραφὴ λέγει

ΙΕΡΑΗΓΗΔΙΟΝΥΣΟΥ

ΛΥΣΕΙΟΥΑΦΩΝΑΝΕΩΗ

ΚΕΒΑΣΙΛΕΥΣΕΥΜΕΝΗΣ

Ἰερὰ ἡ γῆ Διονύσου

Λυσείου, ἀφ' ὧν ἀνέθη-

κε βασιλεῖς Εὐμένης.

Τὰ γράμματα ἀνάγουσιν αὐτὴν τὸ πολὺ εἰς Εὐμένην τὸν Β' (197-159 π. Χ.), οὗ ὁ πατὴρ Ἀτταλὸς Α' εἶχε προσβληθῇ ἐν Θήβαις ὑπὸ ἀποπληξίας

¹ Πρβλ. Paus. σ. 2, 7, 6. Περὶ τῆς επικλήσεως ταύτης δρα Plaut. *h.Θ.* 618 C, 716 B. Weinreich *Archiv f. R.-W.* 1914, 530. Ῥωμαίων *Arch. Δελτ.* 1915, 283.

² Τὰ κατ' αὐτὴν συνοψίζονται ὥδε: ἀριθ. Εὐρετηρίου 564. Στήλη λίθου λευκοῦ φέρουσα ἄνω κυμάτιον. Ὑψος 1.05, πλάτ. 0.50, πᾶχ. 0.12. Κάτω συστέλλεται εἰς ἔμβολον (πλάτ. 0.84, ὕψ. 0.05), δι' οὗ ἐστερεοῦτό ποτε ἡ στήλη ἐπὶ ἰδίᾳ βάσει. Τόπος εὐρέσεως αἱ Θῆβαι. Περὶ τούτου ἀκριβολογεῖ τὸ Εὐρετηριον ὡς ἑξῆς: «Κατὰ τὸν Λιαληδημήτριον ἢ Συγγενειώτην ὁ λίθος οὗτος ἐκάλυπτε τάφον ἀρχαῖον, ὃν ἀπεκάλυψεν ὁ ἴδιος... κατὰ τὴν Θέσιν Καζὶ (Δ ἢ ΒΔ τοῦ Πυρίου) ἔξω τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς περὶ τὰ 800 μέτρα καὶ ἐπὶ τῆς εἰς Τουμπὶ ἀγοῦσης γεωργικῆς ὁδοῦ· τῆς ἀρχαίας εἰς Ἀκραίφνιον λεωφόρου». Ὑψος γραμμάτων 0.025.

(Tit. Liv. 33, 2. 21. Πολύβ. 22, 3). Ἐν ᾧ ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου ἐκεῖτο πρὸς Α τῆς Καδμείας, ὁ λίθος εὐρέθη πρὸς Δ ἢ ΒΔ αὐτῆς καὶ τοῦ Πυρίου· καίπερ δὲ πάντως μὴ κείμενος κατὰ τὴν ἀρχικὴν χώραν, εἶνε πιθανόν, ὅτι ἐκεῖ που πλησίον ἦτο ἐξ ἀρχῆς τοποθετημένος καὶ εὐρέθη πρόχειρος πρὸς τὴν δευτέραν χρῆσιν τὴν εἰς τὸν τάφον. Ὡστε ἐκεῖ που εἶχεν ἀγοράσει ὁ Εὐμένης ἢ οἱ Θηβαῖοι διὰ χρημάτων τοῦ Εὐμένους γαίας ἱερὰς τοῦ Λυσείου Διονύσου.

Εἰς τὸν αὐτὸν πιθανῶς Διόνυσον ἀναφέρεται καὶ ἀκέφαλος τετραγώνος Ἑρμῆς (ὑψ. 1.67, πλάτ. 0.335 καὶ βάθ. ἢ πᾶχ. 0.26) εὐρεθεὶς ὑπ' ἑμοῦ παρὰ τὸ πρὸς Ν τῆς πόλεως ἐκκλησίδιον τοῦ Ἀγ. Νικολάου (ἄνω σ. 323 ι) καὶ μετενεχθεὶς εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐμπρὸς φέρει ἐπιγραφὴν παλαιότεραν τῆς προηγουμένης, λέγουσαν

Π Ε Τ Ρ Ω Ν	Πετρων,
Α Ρ Ι Ξ Τ Α Ν Δ Ρ Ο Ξ	Ἀρίστανδρος
Δ Ι Ω Ν Υ Ξ Ο Ι	Διωνυσοι
Α Ν Ε Θ Ε (ἄγραφον)	ἀνέθε

(ὄρα καὶ I.g. VII, 2474 πρὸς δὲ Πaus. 4, 27, 6). Περὶ τοῦ τύπου *ἀνέθε* ὡς ἐνικοῦ πρὸς Meister Gr. Dial. I, 278. Athen. Mitt. 1890 σ. 402 *Φίφον ἀνέθε τοι [Καβίροι]*, πρὸς δὲ τοῦ *ἀνέθε(αν)*, ὃ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ἀτελῶς χαραχθὲν ἐνταῦθα, ὄρα Buttenwieser Indogerm. Forsch. 1911 σ. 7, 9. Περὶ τοῦ τύπου *Διωνυσοι* Wilamowitz Aus Kydath. 225 Hom. Unters. 149 add. Kretschmer Wien. Eran. 123, Aus der Anomia σ. 22 ἐξ. Ἡ γραφὴ τῆς καταλήξεως τῆς δοτικῆς εἶνε κοινὴ ἀρχαῖζουσα ἥτοι ἀττική, ὡς καὶ ἡ τοῦ ῥήματος.

Ἐκ τοῦ Πausanίου φαίνεται, ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Λυσίου Διονύσου εἶχε δύο λατρευτικὰ ἀγάλματα, ὧν τὸ ἕτερον ἦτο γυναικεῖον καὶ ἐλέγετο τῆς Σεμέλης (τὸ τοῦ Πausanίου *ἐνταῦθα* = ἐν τῷ ναῷ· ὄρα καὶ σ. 345).

Ὁ Nilsson (Gr. Feste 302) ἀμφιβάλλει, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο τῆς Σεμέλης· ἀλλ' ὁ ἐλλιπὴς τοῦ Πινδάρου διθύραμβος *ἀπ.* 75, 76, 83, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Βρόμιον ἢ Ἑριβόαν κισσοδαῆ θεόν, τὸν Διόνυσον, καὶ τὴν ἐλικάμπυκα Καδμείαν Σεμέλην, αἰνίττεται ἴσως ἑαρινὴν τὴν ἀνοιξιν οὐχὶ τοῦ ἀθηναϊκοῦ (Wilamowitz Einl. in d. gr. Trag. 77, 80) ἀλλὰ τοῦ θηβαϊκοῦ ἱεροῦ τοῦτου τοῦ *οἰκουρου* Διονύσου (Σχ. Λυκόφρ. 1246) συμφώνως καὶ συμπληρωτικῶς πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Πausanίου: «ἐνιαυτοῦ δὲ ἅπαξ ἐκάστου τὸ ἱερὸν ἀνοιγνύναι φασὶν ἐν ἡμέραις τακταῖς» τότε ἐτελοῦντο αἱ «λύσαι τελεταί» (Σουῖδ. Φώτ.)¹.

Μάρμαρόν τι πλακῶδες ἐν τῷ Μουσεῖῳ Θηβῶν (ἀριθ. Εὐρετ. 1187) εὐρε-

¹ Τίνα ἄρ' ἂν γε ναόν τοῦ Λυαίου Διονύσου ἐννοεῖ τὸ ἐπίγραμμα τῆς Ἀνθολ. τοῦ Πλαν. I. 7;

Πιστεύω μάλιστα, ὅτι ὁ Διόνυσος, οὗ λατρευτικὸν παράρτημα ἦτο ἐνταῦθα τὸ θέατρον, θὰ εἶχε κατάσκιον ἴσως τέμενος ευρύ, ἐν ᾧ ἦσαν καὶ τὰ ἐρείτια τοῦ οἴκου τοῦ Λύκου καὶ ὁ λίθος, ὑφ' οὗ τὴν μορφήν ἐλατρεύετο ἐνταῦθα ἡ 'Αλκμήνη. Διότι ὁ 'Αντων. Λιβερ. 33 λέγει: «... Ἐν δὲ τούτῳ 'Αλκμήνη κατὰ γῆρας αποθνήσκει καὶ αὐτὴν ἐξεκόμισαν Ἡρακλεῖδαι. Ὡκουν δὲ παρὰ τὰς Ἡλέκτρας πύλας, ὅθι περ καὶ Ἡρακλῆς ἐν τῇ πρώτῃ ὥρᾳ. Ζεὺς δὲ Ἑρμῆν πέμπει κελεύων 'Αλκμήνην ἐκκλέψαι καὶ ἀπενεγκεῖν εἰς μακάρων νήσους καὶ δοῦναι Ῥαδαμάνθυι γυναῖκα. Ἑρμῆς δὲ πεισθεὶς 'Αλκμήνην ἐκκλέπτει, λίθον δ' ἀντ' αὐτῆς ἐντίθησιν εἰς τὴν σορὸν. Οἱ δ' Ἡρακλεῖδαι, ἐπεὶ τὴν λάρνακα φέροντες ἐβαρύνοντο, κατατίθενται καὶ ἀποκαλύψαντες εὗρον ἀντὶ τῆς *'Αλκμήνης λίθον* καὶ αὐτὸν ἐξελόντες *ἔστησαν ἐν τῷ ἄλσει*¹ ὅθι πέρ ἐστι *τὸ ἥρων τὸ τῆς 'Αλκμήνης* Θήβῃσι». Κατὰ τοὺς λόγους τούτους (πρβλ. Πλουτ. *Ῥωμυλ.* 28) τὸ μνημεῖον τῆς 'Αλκμήνης ἐμφανίζεται ὡς ἥρων, κείμενον *ἐν τῷ ἄλσει*. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ τεμένη περιεῖχον συνήθως δένδρα, ἄλσος κατήντησε νὰ σημαίνει πολλάκις καὶ ἀπλῶς ἱερὸν χώρον, τέμενος (πρβλ. Ἡσιόδ. *ἀσπ.* 58=70=99=νάπος Πινδ. *Πυνθ.* 5, 50=ἄλσος Πινδ. *Νεμ.* 7, 65 *'Ολ.* 5, 24 *Νεμ.* 10, 34 Σοφ. *'Ηλ.* 5. *'Αντιγ.* 845. Στραβ. 9, 2, 33 «οἱ ποιηταὶ ἄλση καλοῦντες τὰ ἱερὰ πάντα καὶ ἢ ψιλὰ». Σχολ. Πινδ. *'Ολ.* 3, 31 πρβλ. καὶ Gotthein *Athen. Mitt.* 1909, 115). Τὸ ἄλσος δὲ ἐνταῦθα φαίνεται τι πολὺ γνωστὸν καὶ καθωρισμένον ἱερὸν καὶ ἐπειδὴ ὁ Πausanίας δὲν χωρίζει σαφῶς τὸν λίθον τῆς 'Αλκμήνης ἀπὸ τοῦ διονυσιακοῦ ἱεροῦ, γίνεται πιθανόν, ὅτι τῆς 'Αλκμήνης ὁ λίθος καὶ τὸ ἥρων ἔκειντο ἐντὸς τῆς περιφερείας τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου.

Ὁ οἶκος τοῦ ἥρωος Λύκου πρὸς Α τῆς Καδμείας, ὡς ὁ οἶκος τοῦ Ἀμφιτρύωνος πρὸς Ν, δεικνύει, ὅτι πρωίμως ἤδη ἐν τοῖς μυθικοῖς εἴτε μυκηναϊκοῖς χρόνοις ἢ ἐπὶ τῆς Καδμείας πόλιν ἤρξατο νὰ ἐπεκτείνεται καὶ κάτω τοῦ λόφου ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ἧς τὰ τεῖχη πρὸς ἀνατολὰς ἔφθανον *usque ad Semelae bustum* (Hyg. fab. 9). Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν συντηρουμένων σεπτῶν ερείπῳ τούτων ἢ παρ' αὐτὰ (πρβλ. καὶ τοὺς οἴκους τοῦ Κάδμου καὶ τοῦ Ἀμφιτρύωνος) ὡς ἐπὶ ἱεροῦ χώρου οἰκοδομία νέων ναῶν καὶ ἢ εἰς τὰ ἱερὰ μνημεῖα τῶν μυθικῶν ἡρώων ἀπονεμομένη λατρεία καὶ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω (σελ. 341) ἐξενεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι ἡ θρησκεία τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων δὲν ἀναιδέα ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἐξελισσομένη μέχρι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ μόνου ἐντελῶς σχεδὸν νέου καὶ ἀλλοτρίου πρὸς τὸ παρελθὸν θρησκευμάτος ἐν Ἑλλάδι. Πρὸ

¹ Ὁ Wilamowitz *Hermes* 1891, 210 διορθεῖ «ἐν τῷ ἄσει». Ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπόμενον *Θήβῃσι* περιτεύει, νομίζω, τὸ «ἐν τῷ ἄσει». Βλ. καὶ σ. 324 γ.

τοῦ Χριστιανισμοῦ ουδεμία ἀνάμνησις ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περὶ θρησκευτικῆς ἀνατροπῆς εἴτε ἀλλαγῆς θρησκείας.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω μνημεῖα προσθέτει ἕτερον ὁ Πausanías, τὸ τελευταῖον τῆς συστάδος, διὰ τῶν λόγων: «ἐνταῦθα καὶ τὰ μνήματα πεποίηται τῶν Ἀμφίωνος παίδων, χωρὶς μὲν τῶν ἀρσένων ἰδίᾳ δὲ ταις παρθένοις» (πρβλ. Stat. Theb. III, 198 bina funera). Τὰ τέκνα ταῦτα τῆς Νιόβης τὰ θανατωθέντα ὑπὸ τῶν διδύμων παίδων τῆς Ἀητοῦς ἦσαν τοῦλάχιστον δώδεκα κατὰ τὴν παρ' Ὀμήρῳ (Ἰλ. ω, 603) παράδοσιν, ἣν λέγει ὅτι πιστεύει ὁ Πausanías (2. 21. 10), καὶ εἶχον ταφῇ οἱ μὲν ἀρρενες παῖδες ἐν ἰδίῳ τάφῳ ἢ ἐν ἰδίᾳ συστάδι (Εὐρ. Φοιν. 159) τάφων. αἱ δὲ κόραι ἐν ἑτέρῳ¹. Τὰ μνήματα τῶν Νιοβιδῶν ἦσαν ἴσως σπηλαιώδεις τινὲς μυκηναϊκοὶ τάφοι, οἱ οἱ κατὰ τὸ Κολωνάκι (σ. 326), οὓς ἐφαντάσθημεν ἐκδεχομένους τὸν περὶ τῶν μνημάτων τῶν παίδων τοῦ Ἡρακλέους λόγον τοῦ Πausanίου. Θὰ εἶχον ὁμῶς ἔξω ἐπάνω σῆμά τι, ὥστε νὰ εἶνε ορατοὶ μακρόθεν κατὰ τὸν Εὐρ. Φοιν. 159 (δρα ἄνω σ. 126. Τσουντα Μυκ. 152. Dorpfeld Fünfter Brief über Leukas-Ithaka 22). Εἴτε δὲ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος σειρὰ μνημείων ἔκειτο κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὁχθὴν τῆς Κοίλης («Στροφίας») εἴτε κατὰ τὴν δεξιάν, τὸ ἔδαφος εἶνε πρόσφορον πρὸς τοιοῦτους τάφους.

Ἀνέσκαψα δ' ἐγὼ (1915) αὐτόθι κατὰ τὴν δεξιάν ὁχθὴν καὶ ἐγγὺς τῆς κοίτης τῆς Κοίλης, ἀπέναντι τοῦ κήπου τοῦ Δ. Δελδιναικίωτου, σπηλαιώδους μυκηναϊκοῦ τάφου τὸ ἐνδότερον μόνον μέρος. Ἦτο σεσυλημένος καὶ μεσαιωνικὰ χρώματα ἐπλήρουν αὐτόν. Ἡ στέγη ἐλάχιστα διετηρεῖτο εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 2 μ. Κατὰ τὴν δεξιάν πλευρὰν εἰς ἀπόστασιν 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς γωνίας τὸ τοίχωμα ἐκάμπτετο κατ' ὀρθὴν γωνίαν σχηματίζον θαλαμίσκον ἢ ταφίσκον ἐν τῇ πλευρᾷ ταυτῇ ὀρθογώνητα. Παρὰ τὸ λοιπὸν τοίχωμα τοῦ κυρίου θαλάμου ἐσχηματίζετο βαθμὶς πλάτους 0.80-1.00 μ., τοῦ κέντρου τοῦ θαλάμου ὄντος βαθύτερου εἴτε διότι ἐσχηματίζετο ἐνταῦθα ταφίσκος εἴτε διότι παρὰ τὰ τοιχώματα κατελείφθη ἀσκαπτος βαθμὶς ἢ κλίνη τῶν νεκρῶν (πρβλ. ἄνω σελ. 109). Τὸ πλάτος τοῦ βαθύτερου δαπέδου συνάγεται ἀφαιρουμένον τοῦ πλάτους τῆς κλίνης 0.80-1.00 ἀπὸ τοῦ ὅλου πλάτους τοῦ θαλάμου 2.50.

Νοτιώτερον τούτου 5 μ. περίπου ευρέθῃ ἐπιπολαίως μικρὸν τάφιον 1 μ. μήκους, στε-

¹ Ἄλλ' ὁ Ευριπίδης (Φοιν. 159 καὶ σχ.) καὶ ὁ Πίνδαρος (Ὀλ. 6, 23 σχ. πρβλ. Gruppe z. d. 1251. Bethe Theb. Heidenlied. 63. Robert Oid. I, 248 ἐξ. 562 II 90 ἐξ.) ὁμιλοῦσι περὶ ἐπτά πυρῶν ἢ τάφων. οὓς ἀποδίδουσιν εἰς τὰς παρθένας (Εὐριπ.) ἢ τὰς παῖδας (Σχ. Πινδ.) ἢ εἰς τὸν στρατὸν τῶν Ἐπτά ἐπὶ Θήβας στρατηγῶν (Πινδ.). Πρβλ. καὶ Ἀπολλοδ. 3, 5, 6 *... ἢ (Νιόβη) γεννᾷ παῖδας μὲν ἐπτά... θυγατέρας δὲ τὰς ἴσας... Ἡσίοδος δὲ δέκα μὲν υἱοὺς δέκα δὲ θυγατέρας Ἡρόδοτος δὲ δύο μὲν ἀρρενας, τρεῖς δὲ θηλείας Ὀμηρος δὲ εἰς μὲν υἱοὺς εἰς δὲ θυγατέρας φησὶ γενέσθαι καὶ Αἰλ. π. I. 1236. Περὶ τῶν πυρῶν ἐν γένει θά ῥηθῶσι κατωτέρω τὰ δέοντα ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, πρβλ. καὶ Stark Niobe und Niobiden o. 94 ἐξ. Roscher ἐν Abhndl. d. Sachs. Geselle. d. W. 1906, 44 ἐξ.

νότερον δέ, διῆκον ἀπὸ Δ πρὸς Α καὶ ἔχον εἰς τὸ ἀνατολικὸν μὲν ἄκρον λείψανον στέγης λαξευτῆς, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἐν τῷ διαπέδῳ ὑψηλοτέραν βαθμίδα ὡς προσκεφάλαιον. Ἐπειδὴ ἡ κλίσις τοῦ ἐδάφους ἐνταῦθα εἶνε ἀπὸ Α πρὸς Δ, γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ ἀπρόσφορος πρὸς τὴν κλίσιν ταύτην ΑΔ κατευθυνσις τοῦ ἐπιπολαίου τοῦτου τάφου ἐγένετο, ὥστε ὁ νεκρὸς νὰ δύναται νὰ βλέπῃ πρὸς Α. Ὁ τάφος λοιπὸν ἦτο ἴσως χριστιανικὸς μικροῦ παιδιοῦ, οἱ τὰ οστᾶ ἐν μέρει ἐσφζοντο.

Εἰς τὴν τειχοσκοπίαν τῶν Φοινισσῶν τοῦ Εὐριπίδου ὁ παιδαγωγὸς οδηγεῖ τὴν Ἀντιγόνην εἰς τὸ ὑπερῶν («μελάθρων ἐς διήρες ἔσχατον» στ. 90), ὅθεν ἦτο ὄρατὴ (στ. 101 ἔξ.) ἡ πεδιάς καὶ ὁ κάτω ἦτοι βόρειος ροῦς τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς Δίρκης, ἐνθα ἦτο τὸ στράτευμα τῶν Ἑπτὰ (στ. 107 ἔξ.) κινούμενον καὶ διατατιτόμενον ἀκόμῃ, χωριζομένων τῶν λόχων πρὸς κατάληψιν θέσεων διὰ τὴν πολιορκίαν. Ἐν ᾧ λοιπὸν οὕτως εἶχε τὸ στράτευμα κυρίως κατὰ τὰ Β καὶ ΒΑ τῆς Καδμείας εὐρισκόμενον, ἐρωτᾷ ἡ Ἀντιγόνη, ποῦ ἴσταται μεταξὺ τῶν πολεμίων ὁ ἀδελφὸς Πολυνείκης· ὁ δὲ παιδαγωγὸς (στ. 159 Σχόλ.) ἀπαντᾷ·

«ἐκεῖνος ἑπτὰ παρθένων τάφου πέλας
Νιόβης Ἀδράστῃ πλησίον παραστατεῖ».

Ὡστε ὁ Εὐριπίδης ἐνταῦθα συμφωνεῖ γενικῶς τῷ Πausανίᾳ (πρὸς Fabricius ἔ. ἀ. 30), ἐφ' ὅσον μάλιστα δεχόμεθα, ὅτι οὗτος ἔξω τῶν Προιτίδων ἐβάδισε μέχρι τῆς ἀγορᾶς κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τῆς Κοίλης, ἥτις κυρίως εἶνε ὄρατὴ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς Καδμείας ἐξ ὑψηλοῦ κτιρίου. Ὁ Πολυνείκης ἔπειτα καταλαμβάνει θέσιν καὶ μάχεται πρὸ τῶν Κρηναίων πυλῶν (στ. 1123), αἰτινες, ὅπου-δήποτε καὶ ἂν γίνωσι δεκταί, δὲν φέρονται ὁμῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς οὐδεμίαν ῥητὴν πρὸς τὸν τάφον τῶν Νιοβιδῶν τοπογραφικὴν σχέσιν, εἴτε ἐγγὺς τούτου ἦσαν εἴτε μακρὰν (δρα ἄνω σελ. 336).

Τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, ὁ ναὸς αὐτοῦ, τὰ ἐρείπια τοῦ οἴκου τοῦ Λύκου καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Σεμέλης, τῆς Ἀλκμήνης καὶ τῶν παίδων τοῦ Ἀμφίονος καὶ τῆς Νιόβης εἶνε πλέον ἢ ἱκανὰ νὰ πληρώσωσιν ἅπαντα τὸν χώρον τὸν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς γεφύρας τῶν Προιτίδων πρὸς Β μέχρι τῆς γραμμῆς τῆς ἀγομένης ἐκ τῆς βορείας — στενῆς — πλευρᾶς τῆς Καδμείας, εἰς ἣν ἀναμφιδύλως ἦσαν αἱ Βορραῖαι πύλαι.

Τὴν ὁμάδα τῶν ἀνωτέρω μνημείων περιέγραψεν ὁ Πausανίας ἔχων ὡς τοπογραφικὴν ἀφετηρίαν τὰς Προιτίδας πύλας. Ἦδη προχωρῶν λαμβάνει νέον τοπογραφικὸν ὄρον, ὃν ὀρίζει ὡς κείμενον *πλησίον* τῶν περιγραφέντων μνημείων. Λέγει δὲ (9, 17, 1 ἔξ.): «*πλησίον* δὲ (ἐνν. πάντων τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων ἢ τῶν τελευταίων μνημείων μόνων, δηλ. τῶν μνημάτων τῶν Νιοβιδῶν) Ἀρτέμιδος ναὸς ἐστὶν *Εὐκλείας*». Σκόπα δὲ τὸ ἀγαλμα ἔργον ταφῆ-

ναι δὲ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ θυγατέρας Ἀντιποίνου λέγουσιν, Ἀνδρόκλειάν τε καὶ Ἀλκίδα¹. . . Τοῦ ναοῦ δὲ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος λέων ἐστὶν ἔμπροσθεν . . . πλησίον δὲ Ἀπόλλων τέ ἐστιν ἐπὶ κλῆσιν Βοηδρόμιος καὶ Ἀγοραῖος Ἑρμῆς καλούμενος, Πινδάρου καὶ τοῦτο ἀνάθημα. Ἀπέχει δὲ ἡ πυρὰ τῶν Ἀμφιονος παίδων ἡμισυ σταδίου μάλιστα ἀπὸ τῶν τάφων μένει δὲ ἡ τέφρα καὶ εἰς τόδε ἐτι ἀπὸ τῆς πυρᾶς. Πλησίον δὲ Ἀμφιτρώωνος [ἀνάθημα] δύο ἀγάλματα λίθινα λέγουσιν Ἀθηνᾶς ἐπὶ κλῆσιν Ζωστηρίας . . .²

Διὰ τοῦ ναοῦ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος³ ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς κάτω πόλεως τὴν πρὸς Α τῆς Καδμείας κειμένην διότι ὁ Πλούταρχος (Ἀριστείδ. 20, 6 πρὸς Νίλσον Gr. Feste 237) λέγει, ὅτι ἡ Εὐκλεία Ἄρτεμις ἔχει παρὰ τοῖς Λοκροῖς καὶ τοῖς Βοιωτοῖς κατὰ πάσαν ἀγορὰν βωμὸν καὶ ἄγαλμα καὶ τιμὰς μάλιστα παρὰ τῶν μελλονύμφων⁴. Καὶ ὁ Σοφοκλῆς δὲ (Οἰδ. τύρ. 161 Σχόλ.) μαρτυρεῖ περὶ τούτου, λέγων «Ἄρτεμιν, ἃ κυκλόεντ' ἀγορᾶς θυρόν· *ευκλέα* (Εὐκλέα γράφει ὁ Wilamowitz Aus Kydathen 150 ἐξ.) θάσσει»⁵. Καὶ ὁ πλησίον τοῦ ναοῦ ἀγοραῖος Ἑρμῆς (δρα Eitrem ἐν Pauly-Wissowa RE ἀρθ. Hermes 740) δεικνύει, ὅτι ευρισκόμεθα ἤδη κατὰ τὴν ἀγορὰν τῶν

¹ Τὸ ζεῦγος τοῦτο τῶν ἀδελφῶν νομίζει θείας καταγωγῆς ὁ Eitrem Die göttl. Zwillinge σ. 88. τὸ αὐτὸ δὲ εἰκάζει — πρὸς τὸ αὐτὸ ἀνω σ. 41 — περὶ τῆς Πύρρας καὶ τῆς Ἠνιόχης ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου. Πρὸς καὶ Gruppe ε. ἀ. 1282.

² Τὴν Ἄρτεμιν ταύτην τὴν Εὐκλείαν ἐπικαλεῖται πιθανῶς ὁ χορὸς καὶ ὁ Ἑταρκλῆς παρ' Αἰσχύλῳ Ἑπτ. 148, 450 (πρὸς Φοιν. 108, 192). εἰ καὶ ὁ Wilamowitz (Hermes 1891, 211 πρὸς Farnell Archiv f. R. Wiss. 1904, σ. 78) ταυτίζων τὴν προσταγήαν πρὸς τὴν προπυργιδίαν Ἄρτεμιν υποθέτει ἰδιὸν τινα βωμὸν ἢ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος πρὶ τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι παρ' Αἰσχύλῳ δὲν ἦσαν πυργοφύλακες ὠρισμένοι τινές ἀλλὰ πάντες αἱ ἐν Θήβαις λατρουόμενοι θεοὶ (πρὸς σ. 167 «τέλειοι τέλειαι τε γὰρ τάδε πυργοφύλακες» σ. 828, 301, 311, 271 ἀνω σ. 815). Διὰ τὴν ταύτην τῆς Ἀρτέμιδος ταύτης πρὸς τὴν Σελήνην ἢ τὴν Ἑκάτην δρα Σχόλ. Εὐριπ. Φοιν. 108. Ἀριστοφ. Πλ. 594. Roscher Selene etc σ. 114. Abhandl. d. Sachs. Ges. d. W. 1906, 21. Petersen Arch. epigr. Mitt. aus Oester. V, 1881, 1 ἐξ. Dieterich Kl. Schr. 101. Περὶ τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος λέοντος καὶ τῆς θεᾶς ὡς λεαίνης δρα Gruppe ε. ἀ. 1277 ja. Παπαδάκιν Αρχ. Δελτ. 1916, 241. Ἀρτέμιδος πρόπολος ἐν Θήβαις Ig. VII, 2622. Ὁ Σχολ. τοῦ Αἰσχ. Ἑπτ. 450 ἀνάγει καὶ αὐτὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους τῶν Ἑπτὰ, λέγων τὸν Πολυφόντην ἱερέα αὐτῆς: «αἱ ἐρωταὶ δὲ τῇ Ἀρτέμιδι ἢ τῶν Θεῶν πόλις» διὰ τοῦτο οὖν οὕτως λέγει εὐνοίαις τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῶν ἄλλων πολιούχων θεῶν. Ἰσως σημαίνει τι ἐνταῦθα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τούτου καὶ ὁ τόπος τοῦ ναοῦ ἐγγὺς τῶν τάφων τῶν παίδων τῆς Νιόβης, ἵνα τοὺς ἡμίσεις ἐφόνευσεν ἡ Ἄρτεμις.

³ Πρὸς Ig. VII, 1812 διὰ τὰς Θεσπιάς. Pomtow Philologus 1912, 55 καὶ Κεραμοπούλλου Τοπογρ. Δελφῶν σ. 107 διὰ τοὺς Δελφούς. Γενικῶς δρα Gruppe ε. ἀ. 617 γ. 1282 γ.

⁴ Ὁ κυκλόεις θμῶνος τῆς ἀγορᾶς δὲν δηλοῖ, ὡς ἐπιστεύθη, κυκλικὴν ἀγορὰν, οἷαν οὐδαμοῦ γινώσκωμεν (πρὸς καὶ Vuitry, V, 1. 1. Ὁ τετράγωνος κύκλος τοῦ Ἀριστοφ. Ὀρν. 1005 εἶνε ἐσκεμμένη ἀνοησία. Miksa Argentea 138), ἀλλ' ἢ τὴν ἀγορὰν τὴν ἔχουσαν πολλοὺς κύκλους (Ἀρποκρ. Ἠσύχ. Wilhelm Jahreshelte 1908, 134 ἐξ. 149), ἥτοι τόπους τῶν διαφόρων ὠνίων, ἢ ἴσως τὸν κυκλικὸν βωμὸν τῆς θεᾶς. Διὰ τὴν εἰκαζομένην ἐντὸς τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν κυκλικὴν πλατεῖαν (ἀνω σ. 18) θὰ ἠδυνάμην νά παραπέμψω εἰς Schreiber Festschrift für H. Kiepert 344.

κλασσικῶν χρόνων, ἣν ὁ Πανσανίας δὲν ονομάζει ρητῶς εἴτε ὡς μὴ ἔχουσιν τὴν ιερότητα τῶν λοιπῶν μνημονευομένων υπ' αὐτοῦ μνημείων, εἴτε διότι ἦτο κατεστραμμένη (Ἀρριαν. 1, 9, 9. Πανσ. 9, 7, 6) καὶ ἄχρηστος.

Ἡ ἀγορὰ αὕτη δὲν ἔκειτο ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς τῶν Καστελλίων, ἀλλ' ἐν τῷ κοίλῳ χώρῳ, ὅστις κεῖται μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Καδμείας, διευρυνόμενος πρὸς Β πρὸς τὴν Ἀγίαν Παρασκευὴν καὶ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν, ὁρατὴ ἀπὸ τῆς Καδμείας (Πλουτ. Σωκρ. δαιμ. 34). Τοιοῦτους κοίλους χώρους ἐξέλεγον πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἀγορᾶς τῶν πόλεων (πρβλ. Blümner gr. Privatalt.³ 134 ἐξ. E. Curtius Att. Stud. 9. Gesam. Abhndl. I, 148 ἐξ.). Εἰς τὸν περὶ οὗ δ' ὁ λόγος ἐνταῦθα κοῖλον χώρον ἐξέβαλλε καὶ ἡ Κοίλη ὁδός, ἀγοῦσα εἰς τὴν ἀγορὰν, ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Ἀρριανὸς (ὄρα ἄνω σ. 281 ἐξ.). Τὸ ρεῦμα τῆς Κοίλης ὁδοῦ διασχίζει τὴν κοιλάδα ταύτην, ἀλλὰ πρὸς Α τοῦ Ἀμφείου λόφου, ὅστις κεῖται συνεχῆς βορείως τῆς Καδμείας, παρετράπη ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς κοιλάδος εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀμφείου ὑπὸ τοῦ ιδιοκτήτου τοῦ αὐτόθι μεγάλου μέρους τῆς κοιλάδος Στεργίου Παυλογιαννοπούλου ἢ Μπάκα.

Εἰς τὴν ἀγορὰν ἦτο (Διοδ. 12, 70 Πλίν. Η. n. 34, 59) *μεγάλη τις στοὰ* κεκοσμημένη δι' ἀνδριάντων, κατασκευασθεῖσα δὲ ἀπὸ τῶν λαφύρων τῆς παρὰ τὸ Δῆλιον μάχης (424 π. Χ.) ὡς ἀπὸ τῶν λαφύρων εἶχον κοσμηθῆ καὶ οἱ ναοὶ τῶν Θεῶν καὶ αἱ (ἄλλαι:) κατὰ τὴν ἀγορὰν στοαί. Φαίνεται πιθανόν, ὅτι τὴν μεγάλην ἐκείνην στοὰν καλεῖ ὁ Πλούταρχος (δαιμ. Σωκρ. 33) «τὴν *πολύστυλον*» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἄλλας *στοάς* (Πλουτ. αὐτ. 34 Πελοπ. 12), αἵτινες, συμφώνως καὶ τῷ Διοδώρῳ, ἐν τῇ ἀγορᾷ κείμεναι, ἦσαν πλήρεις παντοδαπῶν πολεμικῶν λαφύρων· ἐν αὐτῇ δὲ συνήρχετο ἡ βουλὴ, ὅσάκις ὑπῆρχε κώλυμα νὰ συνέλθῃ ἐπὶ τῆς Καδμείας (Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 2, 29), ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου (Πλουτ. Πελοπ. 12). Ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. 5, 4, 8 ὀνομάζει *μίαν στοὰν* ἔχουσιν σκῦλα ὅπλα. Ἡ διαφορὰ προέρχεται ἴσως διότι ὁ μὲν Πλούταρχος καὶ ὁ Διόδωρος ἐκφράζονται πληθυντικῶς πρὸς δήλωσιν τῶν ὑποστώτων *πλευρῶν* τῆς τετραπλεύρου πιθανῶς ἀγορᾶς, ἐν ᾧ ὁ Ξενοφῶν ἀποβλέπει πρὸς τὰς πλευρὰς ταύτας ὡς πρὸς *μίαν* συνεχῆ στοὰν. Ἡ πολύστυλος τοῦ Πλουτάρχου τότε θὰ εἶνε, ὡς τὸ «monument hypostyle» τῆς Δήλου (C.-r. de l'Acadēm. 1907, 605 ἐξ.), ἀνεξάρτητον κτίριον πλησίον που ἢ μᾶλλον ἐν μέσῳ κείμενον («ἐν τῇ ἀγορᾷ» Διοδ.).

Ἐγγὺς τῆς ἀγορᾶς ἦσαν *ἐργαστήρια* δορυξόων καὶ μαχαιοποιῶν (Πλουτ. Πελοπ. 12, 1 δαιμ. Σωκρ. 34) καὶ τὸ *δεσμωτήριον* («οἰκία;» Πλουτ. Πελοπ. 12· «δεσμωτήριον, *εἰρκτὴ*» Σωκρ. δαιμ. 33. «Ἀνάκειον» — Dindorf ἀντὶ *ἀναγκαῖον*, ἄνω σ. 368· — Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 4, 8 ἴσως ἐξ ἱεροῦ τινος τῶν Ἀνάκων, οἵτινες θὰ ἠδύναντο ἐν Θήβαις νὰ εἶνε οἱ Κάβειροι πρβλ. Πανσ. 10, 38,

7, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ Θηβαῖοι Διόσκοροι Ζῆθος καὶ Ἀμφίων (πρὸλ. Wilamowitz ἔ. ἄ. 236), ὧν οἱ οἰκογενειακοὶ καὶ οἱ ἱδιοὶ τάφοι ἦσαν ἐγγὺς ἐνταῦθα, ὡς θὰ ἴδωμεν ὄρα καὶ τὰ ἄνω σ. 368 λεγόμενα, καθ' ἃ τὸ Ἀνάκειον θὰ ἔκειτο ἐγγύτατα τοῦ ναοῦ τοῦ Λυσίου Διονύσου¹.

Ὁ Πausανίας κατὰ τὴν ἀγορὰν περιοριζόμενος εἰς τὰ ἱερὰ μνημεῖα μόνα, ἀναφέρει πρῶτον λέοντα κείμενον *ἐμπροσθεν* τοῦ ναοῦ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ὑστερον *πλησίον* ἀγαλμα τοῦ Βοηδρομίου Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀγοραίου Ἑρμοῦ, ἀνάθημα τοῦ Πινδάρου· ἔπειτα παρεμβάλλει εἰδησίην τινα, καθ' ἣν ἡ πυρὰ τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ἀπέχει ἀπὸ τῶν προμνημονευθέντων τάφων αὐτῶν ἡμισυ στιάδιον (89 μέτρα), καὶ τελευταῖον λέγει, ὅτι *πλησίον* ἦσαν δύο ἀγάλματα τῆς Ζωστηρίας (πρὸλ. Ἡσύχ. ἐν λ, τὴν ἐμὴν *Τοπογραφίαν τῶν Δελφῶν* 60 ἐξ. καὶ Ig. VII, 548) Ἀθηναῖς ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀμφιτρύωνος, τουτέστι λίαν ἀρχαῖκά.

Ὁ Πausανίας ἐν τοῖς ἀνωτέρω λέγει περὶ μιᾶς πυρᾶς τῶν Νιοβιδῶν, ἐν ᾗ δὲ Πίνδαρος (Ὀλ. 6, 23. Νέμ. 9, 56) ὁμιλεῖ ὡς εἰπομεν ἤδη (σελ. 370), περὶ ἐπὶ τὰ χωρὶς νὰ ὀρίζῃ τὴν θέσιν, ἐν ἣ ἔκειντο αὗται². Σχόλια τινα αὐτόθι (Ὀλ. 6) ἀποτρέπουσι νὰ ὑπολάβῃ τις, ὅτι αἱ πυραὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐπὶ τὰ στρατηγούς, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καῶσι καὶ οἱ Ἑπτὰ, τοῦ μὲν Ἀμφιαράου καταποθέντος ἐν τῇ γῇ σὺν τοῖς ἵπποις, τοῦ Πολυνείκου καταλειφθέντος ἀτάφου (πρὸλ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 1199 ἐξ.), τοῦ δὲ Ἀδράστου σωθέντος ζώντος εἰς Ἄργος. Ὅθεν ἀποδίδουσι τὰς ἐπὶ τὰς πυρὰς εἰς τοὺς πεσόντας στρατιώτας τῶν ἐπὶ τὰ ταγμάτων. Ἐν μάλιστα σχόλιον³ δεικνύον γινώσιν τινα τῶν θηβαϊκῶν τόπων, προχωροῦν

¹ Τοῦ Πολεμαρχείου, ἐν ᾧ ἐφανεύθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀρχίαν τῷ 379 (Ξενοφ. *Ἑλλ.* 5, 4, 6), δὲν ορίζεται ἡ θέσις, ἀλλ' ἐκεῖτο τοῦτο ἐν τῇ κάτω πόλει. Ὁ Πλούταρχος *Σωκρ. δαιμ.* 29 καλεῖ αὐτὸ ἀπλῶς *οἶκον* ἢ *δέχεται*, ὅτι ἐν οἴκῳ τινὶ συμποσιάζοντες ἐφανεύθησαν οἱ πολέμαρχοι. — Ἡ οἰκία τοῦ Σιμπίου, ἐν ἣ ὑπόκειται διεξαγόμενον τὸ θηβαϊκὸν μέρος τοῦ περὶ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου διαλόγου τοῦ Πλουτάρχου, ὑποτίθεται κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἀγορᾶς (ὄρα κεφ. 4) «ὕπὸ τὸ Ἀμφιον». Ὡς πρυτανεῖον λέγεται, ὅτι ἐχρησίμευε ποτε ἡ οἰκία τοῦ Πινδάρου, περὶ ἧς θὰ ρηθῶσι τὰ δέοντα περὶ αὐτῶν ὄρα καὶ σ. 289.

² Ὅρα καὶ Usener Sitz. - Ber. Wiener Akad. 1897 σ. 40 ἐξ. — Kl. Schr. IV, 237 ἐξ.

³ Τὸ τοῦ Ἀρμενίδα (ὅστις εἶχε γράψῃ *Θηβαϊκὰ Σχ.* Ἀπολ. Ἀργον. I, 551, 740): «... Καὶ πυρὰς ποιοῦντες ἐπὶ ἐπὶ τοῖς ἔρμεσιν (Robert *Ἑρμαῖς*, Boeckh *ἔρμασιν*, Unger [Theb. Parad. 306] πρὸλ. Wilamowitz *Hermes* 1891, 218 σημ. 2 καὶ 220 ταῖς *Προεισίαι*). ἐνταῦθα ὅπου καλοῦνται Ἑπτὰ πυραὶ ἢ ἀπὸ τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ἢ ἀπὸ τῶν ἐπὶ ταῖς παῖδων Νιόβης, ἐκεῖ καυθέντων, ἀπὸ τῶν ἰδ' χωρισθεισῶν τῶν συζυγιῶν. Τὸ ὄνομα Ἑπτὰ πυραὶ, διδόμενον εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον, δὲν ἐπιτρέπει νὰ νοήσωμεν ἐπὶ *ἐντελῶς* κεχωρισμένας πυρὰς, κειμένας μάλιστα ἐκάστην πρὸ μιᾶς ἐκάστης τῶν ἐπὶ τὰς πυλῶν τῆς Καδμείας, ὡς λέγουσιν ἀκριτῶς ἄλλοι σχολιασταί. Ἦσαν ἐγγὺς ἀλλήλων, ὥστε ὁ Πausανίας νὰ λέγῃ αὐτάς μίαν πυρὰν. Προσέτι φαίνεται ἐκ τοῦ σχολίου τούτου, ὅτι οἱ 14 παῖδες τῆς Νιόβης εἶχον καθ' ἑκάστην ζεύγη, εἰς παις μετὰ μιᾶς κόρης. Ἡ δυσκολία τῆς διαχωρίσεως τῶν κεκαυμένων ὁστῶν ἢ τῆς τέφρας τῶν ἀρρένων ἀπὸ τῆς τῶν θηλέων, ὥστε νὰ ταφῶσι χωριστὰ οἱ ἄρσες ἰδίᾳ δὲ αἱ παρθέναι, δὲν θὰ μας

περαιτέρω καὶ συμφωνοῦν πῶς πρὸς τὸν Πausανίαν, λέγει, ὅτι αἱ ἑπτὰ πυραὶ θὰ εἶνε τῶν παιδῶν τῆς Νιόβης, κείμεναι «ἐπὶ τοῖς *Ἑρμῆσιν* ἐνταῦθα, ὅπου καλῶνται Ἑπτὰ πυραὶ». Ὁ Robert (*Oedipus* I 248 ἐξ. II 90 ἐξ.) διορθῶν *Ἑρμαῖς* ἀντὶ *Ἑρμῆσιν* ὑπομιμνήσκει τὸν πλησίον ἐνταῦθα ἐν τῇ ἀγορᾷ Ἑρμῆν τὸν ἀγοραῖον καὶ συμπεραίνει, ὅτι θὰ ἦσαν αὐτόθι καὶ ἄλλοι ἑρμαῖ ὥς ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηναίων. Τὴν εἰκασίαν ταύτην εὐρίσκω πιθανήν, καὶ νομίζω, ὅτι, ἂν τὰ δύο ἀγάλματα τῆς Ἀθηναῖς τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀμφιτρύωνα δὲν ἦσαν ἀρχαῖκός τις διπλούς Ἑρμῆς ὃν τρόπον οἱ ἀρκαδικοὶ (Ῥωμαῖος *Ἑφημ. Ἀρχ.* 1911, 154, 156 πρὸβλ. καὶ τὴν διπλὴν Ἀθηναῖν ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑθν. Μουσείου *Staïs, Marbres et Bronzes* σ. 24 N° 82 ἴσως δὲ καὶ τὸν τρικάρανον λίθον *Σχολ. Σοφ. Οἰδ. Κολ.* 57, Robert *ἔ. ἄ.* I 23 πρὸβλ. *Hermes* 1915 σελ. 470 καὶ Usener *Rhein. Mus.* 1903, 194 ἐξ.), ἀλλ' ὅμως οὕτω θὰ ἦσαν πιθανώτατα ὁ Βοηδρόμιος Ἀπόλλων μετὰ τοῦ Ἀγοραίου Ἑρμου, οἵτινες συναμφότεροι ἀπετέλουν ἐν ἀνάθημα τοῦ Πινδάρου. Ταυτίζοντες οὕτω τοὺς Ἑρμαῖς τοῦ Σχολιαστοῦ πρὸς τοὺς τῆς ἀγορᾶς, δεχόμεθα, ὅτι ἡ ἄνευ τοπογραφικοῦ ὁρισμοῦ παρεμβαλλομένη ὑπὸ τοῦ Πausανίου εἰδησις περὶ τῆς πυρᾶς, τοποθετεῖ αὐτὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ εἰς ἀπόστασιν 89 μ. ἀπὸ τῶν τάφων, μετὰ τοῦ ἀναθήματος τοῦ Πινδάρου ὥς πλησιεστέρου πρὸς τοὺς καὶ τοῦ τοῦ Ἀμφιτρύωνος ὥς ἀπωτέρου¹.

Ἡ παράδοσις τοῦ Πινδάρου, ὅτι αἱ πυραὶ εἶνε [τοῦ στρατοῦ] τῶν Ἑπτὰ², δὲν εἶνε δυνατόν οὔτε πρέπει νὰ τεθῇ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Ὁ εὐσεβὴς ποιητὴς ἐγίνωσκε τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ὁ Εὐριπίδης ὅμως εἴτε ἀντλῶν ἐξ ἄλλης τινὸς παλαιᾶς πηγῆς εἴτε διότι δι' οἰονδήποτε λόγον εἶχεν ἤδη ἐν ταῖς Ἰκέτισι μεταθέσει τὴν καῦσιν τῶν Ἑπτὰ στρατηγῶν εἰς Ἐλευσίνα, ἀπέδωκε τὰς ἐν Θήβαις ἑπτὰ πυρᾶς εἰς τὰ τέκνα τῆς Νιόβης, ταύτην δὲ

ἀπασχολησῇ ἐνταῦθα, ὥς οὐδὲ ἡ καῦσις τῶν σωμάτων (πρὸβλ. Robert *Oid.* 368. Verall *Δίολ.* Ἑπτ. XXV), ἥτις ἀνάγεται ὑπὸ τῶν παραδόσεων τούτων εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους παρὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ ἡμῶν αξιώματα. Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου π. ποταμ. II, 1 (πρὸβλ. Stark *Niobe* 384), ὅτι εἰς τῶν παιδῶν τῆς Νιόβης, ὁ Ἰσμηνός, τοξευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀλγηδόνι συνεχόμενος ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὸν ποταμόν, ὃς ἀπ' αὐτοῦ Ἰσμηνός ὠνομάσθη, συμβιβάζεται, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τὸν πνιγμὸν ὁ παῖς ἐτάφη ὅπου καὶ οἱ ἀδελφοί.

¹ Περὶ τίνος διορθώσεως τοῦ κειμένου τοῦ Πausανίου, ἀφορώσης εἰς τὸ περὶ τῆς πυρᾶς ἐδάφιον, ἐπιχειρηθείσης δὲ ὑπὸ τοῦ Robert *Paus. als Schr.* 174 ἐξ. καὶ ἐγκαταλειφθείσης εἴτα *Oedip.* II, 91 σημ. 174, γίνεται λόγος κατωτέρω μετὰ τὰ περὶ τοῦ τύμβου τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος λεγόμενα.

² Ὁ Pfister *Reliquienkult* σ. 310, 98, 189, 559, 128 φρονεῖ, ὅτι ἡ παλαιὰ ἠθθαϊκὴ παράδοσις ἐδέχετο, ὅτι ὁ Ἀδραστος ἔκαυσε τοὺς ἑπτὰ λοχαγούς καὶ ἔμεινεν ἕκτοτε ὥς μνημεῖον ἡ θέσις τῶν ἑπτὰ πυρῶν, ὅτι δὲ τὴν παράδοσιν ταύτην ἀντιπροσωπεύει ὁ Πίνδαρος *Ὀλ.* 6, 15. *N.* 9, 23. Ἀλλ' ἂν ἀληθεύῃ τὸ δεύτερον τοῦτο χωρίον, ὁ Ἀμφιάρεος δὲν ἐκάη, καὶ κατ' ἀκολουθίαν μένει μετέωρος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑπτὰ πυρῶν. Ὅρα καὶ Wilamowitz *Syllos* 163.

τὴν παράδοσιν εὔρε καὶ ἠκολούθησε, κατὰ προτίμησιν τῆς ἄλλης ἱσως, καὶ ὁ Πausanias. Ἡ παράδοσις ὁμοῦ τοῦ Πινδάρου ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τῆς μαρτυρίας τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου Ἀριστοδήμου τοῦ Ἀλεξανδρέως (Pauly-Wissowa R.-E. εἰς λ. 28), ὅστις κατὰ τὸν Β' πιθανῶς αἰῶνα π. Χ. ἦλθε καὶ τυχὼν πολιτείας ἔζησεν ἐν Θήβαις ὡς ἐν δευτέρῳ πατρίδι, ἔγραψε δὲ πλὴν ὑπομνημάτων εἰς τὸν Πίνδαρον καὶ *Θηβαϊκά*, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν πολλαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν ἑπτὰ πυλῶν ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Εὐριπίδου Φοινίσσας (159, 1113, 1119, 1156· πρὸλ. Φωτ. λεξ. Ὁμολώιος Ζεύς. Σχολ. Θεοκρ. 7, 103. Σχ. Τλ. 31). Τοῦτο τοῦ Ἀριστοδήμου ἔχομεν ἐν Σχ. Φοιν. 159 τὴν ἐξῆς μαρτυρίαν: «ὁ Ἀριστόδημος οὐδαμοῦ ἐν ταῖς Θήβαις φησὶ τῶν Νιοβιδῶν εἶναι τάφον, ὅπερ ἐστὶν ἀληθές ὡς αὐτοσχδιάζειν οὖν ἔοικεν Εὐριπίδης» (πρὸλ. Σχ. Πινδ. Ὁλ. 6, 23). Τὸ τοπογραφικὸν ὁμοῦ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πausanias δὲν ἀφανίζεται οὕτως διότι ἀμφότεροι μαρτυροῦσι περὶ πυρῶν, μόνον δὲ εἰς τὴν μυθολογικὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν δὲν συμφωνοῦσι τῷ Πινδάρῳ καὶ τῷ Ἀριστοδήμῳ. Ὅτι αἱ ἑπτὰ πυρραὶ τοῦ Πινδάρου εἶνε ἄλλαι ἢ αἱ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πausanias, δύναται νὰ ῥηθῇ ὡς γνώμη, ἀλλ' ἐγὼ δὲν δέχομαι αὐτήν. Λέν πιστεύω δηλ. ὅτι ὑπῆρξάν ποτε δύο σύνολα τάφων ἑπτὰ, ὧν ἑκάτερον νὰ ἦτο περιφρημον. Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου λεγόμενον τοιοῦτον σύνθετον μνημεῖον, τὸ αὐτὸ ὃν πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Πausanias ἀναγραφόμενον (πρὸλ. τὸ ἀνω παρατεθὲν σχόλιον), ἔκειτο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς κάτω πόλεως ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας, ἐνθα κατ' ἄλλας παραδόσεις (Εὐριπ. *Ἰκ. Πλουτ. Θησεύς* 29 Αἰσχύλ. παρὰ Διδύμῳ ἐκδ. Schubart-Diels σ. 67) ἀνηρέθησαν τὰ πτώματα τῶν ἑπτὰ. Ἡ μεταβολὴ τῆς περὶ τῶν πυρῶν παραδόσεως ἐρμηνεύει καὶ τὴν δυσκολίαν τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τέκνων τῆς Νιόβης. Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς παραδόσεως ἐρμηνεύεται καθὼς εἶπομεν, ὡς πρὸς τὸν Εὐριπίδην: θάψας οὗτος ἐν Ἐλευσίνι τοὺς «ἑπτὰ» διὰ τῶν τῷ 420/19 διδαχθεῖσων Ἰκετίδων, δὲν ἠδύνατο ἐν ταῖς τῷ 410/9 διδαχθείσαις Φοινίσσαις νὰ ὀνομάζῃ τάφους τῶν ἑπτὰ κειμένων ἐν Θήβαις. Ὁ Πausanias, ἀγνοῶν τὸν Ἀριστόδημον (πρὸλ. Kalkmann Pausan. 128), ἀκολουθεῖ ἱσως τῷ Εὐριπίδῃ.

Ἐπειδὴ τινες τῶν τοπογράφων τῶν Θηβῶν ἐγένοντο ἐγγύτατα τῆς γνώμης νὰ δεχθῶσιν ἔξ ἀφορμῆς τῶν «δύο ἀγαλμάτων» τῆς Ἀθηνᾶς ναὸν ἢ δύο ναοὺς τῆς θεᾶς ταύτης, εἶνε ἀνάγκη παρὰ τὰ περὶ τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἀρτίως εἰρημένα νὰ συζητήσωμεν τὴν πιθανότητα τῆς ὑπονοίας ταύτης, ἐλέγχοντες τὰς ὑπαρχούσας εἰδήσεις.

Ὁ Πλούταρχος *Σωκρ. δαιμ.* 33 ἐξ. ἱστορεῖ, πῶς τῷ 379 π. Χ. οἱ ὑπὸ

τὸν Πελοπίδαν ἐλευθερωταὶ τῶν Θηβῶν ἀπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, φονεύσαντες τοὺς πολεμάρχους, συρρέουσι μετὰ πολλῶν ἄλλων εἰς τὴν κατὰ τὴν ἀγορὰν πολύστυλον στοᾶν καὶ εἰς τὸ ἐγγὺς δεσμωτήριον, οὗ οἱ καθειργμένοι ἐλευθεροῦνται καὶ συντάττονται τοῖς ἐλευθερωταῖς (34) * Ἐν δὲ τούτῳ τῶν πραγμάτων ὄντων, πυθόμενος τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἐγὼ (ὁ Καφεισίας) καὶ τὸν Γοργίδαν ἤδη μετὰ τῶν φίλων συναθροίσεσθαι περὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν, ἐπορευόμεν πρὸς αὐτούς· ἦκον δὲ πολλοὶ κάγαθοι τῶν πολιτῶν ὁμοῦ καὶ συνέρρεον ἀεὶ πλείονες. Ὡς δ' ἀπήγγειλα καθ' ἕκαστον αὐτοῖς τὰ πεπραγμένα καὶ παρεκάλουν βοηθεῖν ἐλθόντας εἰς τὴν ἀγορὰν, ἅμα πάντες εὐθύς ἐπὶ τὴν ἐλευθερίαν ἐκήρυκτον τοὺς πολίτας. Τοῖς δὲ τότε ὄχλοις τῶν συνισταμένων ὅπλα παρείχον αἱ τε στοαὶ..... Ἦκε δὲ καὶ Ἰπποσθενίδας.... τοὺς σάλπικτάς παραλαμβάνων· εὐθὺς δ' οἱ μὲν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἐσήμενον οἱ δὲ κατ' ἄλλους τόπους... »

Ἄν τὸ ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς, ὃ μνημονεύεται ἐν τοῖς ἄνω λόγοις τοῦ Πλουτάρχου, ἐκεῖτο ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἢ ἐν τῇ γειτονίᾳ, οὐδεὶς λόγος θὰ ἐγίνετο περὶ μεταπέμψεως τῶν περὶ αὐτὸ συνηθροισμένων καὶ προσκλήσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἀγορὰν πρὸς βοήθειαν. Τὸ ἱερόν ἔδει νὰ κεῖται μακρὰν τῆς ἀγορᾶς. Εἶδομεν δὲ ἐν τοῖς προηγουμένοις δύο ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου τῆς Προναίας (σ. 36 ἐξ.), τὸ δὲ πρὸς Ν τῆς Καδμείας πρὸ τῶν Ὀγκαίων πυλῶν τῆς Ὀγκας (σ. 334 ἐξ.). Εἰς τὸ ἕτερον τούτων συνηθροίζοντο φαίνεται οἱ περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, καὶ δὴ καὶ οὐχὶ εἰς τὸ τῆς Προναίας, ὅπερ δὲν ἦτο ἀνεξάρτητον ἐντελὲς ἱερόν, ὥστε νὰ δηλωθῇ οὕτως ἀπλῶς ὁ περὶ αὐτὸ χώρος, ὡς ἐδηλώθη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, δηλ. ἄνευ ἀναφορᾶς τινος πρὸς τὸ ἐκεῖ κύριον ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος (γινώσκει δ' ὁ Πλούταρχος τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα *Σωκρ. δαιμ.* 1 = 575 F), ἀλλ' εἰς τὸ τῆς Ὀγκας. Οὕτω δὲ ἄγουσι καὶ αἱ στρατηγικαὶ ἀνάγκαι. Διότι ἀφ' οὗ κατὰ τὰ εἰρημένα μόνη ἡ Καδμεία εἶχε τεῖχος πρὸς Ν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα π. Χ., οὐχὶ δὲ καὶ ἡ κάτω πόλις, εὐλογον ἦτο νὰ σκεφθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ καταλάβῃ αὐτόθι τὰς ὁδοὺς καὶ ἀποκλείσῃ τοὺς ἐν τῇ Καδμείᾳ Σπαρτιάτας· οὕτω δὲ καὶ τοῦ Πελοπίδου συμφωνήσαντος (Ξενοφ. ἔ. ἁ. Πλούτ. Πελοπ. 13, 1, ἄνω σ. 279,) εὐρέθησαν οἱ Σπαρτιάται ἀληθῶς ἀποκεκλεισμένοι καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξέλθωσιν ὑπόσπονδοι. Ὡστε ἐν τοῖς ἀνωτέρω λόγοις τοῦ Πλουτάρχου δὲν πρόκειται περὶ ἱεροῦ τινος τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ ἀγορᾷ κειμένου, ἀλλὰ περὶ ἄλλου μακρὰν αὐτῆς ὄντος καὶ δὴ καὶ τοῦ τῆς Ὀγκας.

Πειραστικώτερον εἶνε τὸ χωρίον Σοφ. *Οἰδ. τυρ.* 19 ἐξ. (*τὸ δ' ἄλλο φῦλον ἐξεστεμμένον ἀγοραῖσι θακεῖ, πρὸς τε Παλλάδος διπλοῖς ναοῖς, ἐπ' Ἰσμηνοῦ τε μαντεῖα σποδῶ*), πρῶτον ἐπειδὴ εἶνε δύο οἱ ναοὶ τῆς Παλλάδος, ὅσα δηλ. καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς Ζωστήριδος, καὶ δεύτερον διότι μνημονεύονται μετὰ τῶν ἀγο-

ρῶν (ὁ δέχονται = τῆς αγορᾶς), ἔνθα κατὰ τὸν Πausanίαν ἦσαν τὰ ἀγάλματα. Ἄλλ' ἐκ τοῦ Πausanίου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι πλὴν τῆς περιγραφείσης αγορᾶς τῆς κάτω πόλεως καὶ πλὴν τῆς ἄλλης, ἥτις, ἐπὶ τῆς Καδμείας κειμένη, ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ κατὰ τοὺς Ῥωμαikoὺς χρόνους ἐκεῖ περίπου, ἔνθα θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως ἐν μυθικοῖς χρόνοις ἡ «ομηρικὴ» ἀγορὰ τῶν γερόντων, ὑπῆρχε καὶ ἄλλη πρὸς δυσμὰς τῆς Καδμείας ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Δίρκης. Ἐνταῦθα (Πaus. 9, 25, 4) ἦτο ἱερὸν καὶ λίθινον ἄγαλμα τοῦ Ἄγοραίου Διός. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο καὶ ἡ θέσις ἐνταῦθα, ἀποκεχωρισμένη διὰ τῆς Καδμείας ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αγορᾶς, δικαιολογοῦσι τὴν ἀποδοχὴν δευτέρας ἀγορᾶς χρησίμου βεβαίως ἐν τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔζησεν ὁ Σοφοκλῆς.

Τίνα ἢ τίνας τῶν ἀγορῶν τούτων (ἐξαιρουμένης τῆς Ῥωμαϊκῆς) ἐννοεῖ ὁ Σοφοκλῆς; Τὸ δράμα αὐτοῦ ὑποτίθεται ἐπὶ τῆς Καδμείας ἔμπροσθεν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Οιδίποδος (στ. 924-927) καὶ τῶν ἐρκείων βωμῶν (στ. 15 ἐξ.). ἐκεῖ δηλονότι, ἔνθα περίπου συνήρχοντο καὶ οἱ γέροντες τῶν μυθικῶν χρόνων. Ἐνταῦθα δὲν ἀναφέρεται ἱερὸν τι τῆς Ἀθηνᾶς, οὔτε δὲ καὶ ἄλλως εἶνε δυνατὸν νὰ πιστευθῇ, ὅτι νοεῖται αὕτη ἡ ἀγορά· ἐπειδὴ «τὸ ἄλλο φύλον» δὲν ἦτο ἐκεῖ ἔνθα ἦτο ὁ ομιλῶν ἱερεὺς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Τὸν Σοφοκλέα διαφεύγει πιθανῶς ἡ μυθικὴ αὕτη ἀγορά. Ἐκ τῶν δύο ἀγορῶν τῆς κάτω πόλεως τῶν κλασσικῶν χρόνων ὁ Σοφοκλῆς γινώσκει τὴν ἀνατολικὴν (στ. 161 Σχολ.). Λέγων δὲ πληθυντικῶς (στ. 20) «ἀγοραῖσι» θακεῖ ἡ δεικνύει, ὅτι γινώσκει καὶ τὴν δυτικὴν ἢ μεταχειρίζεται τὸν πληθυντικὸν ἀντὶ τοῦ ἐνικοῦ ὡς ομιλῶν περὶ πολυσυνθέτου πράγματος. Δεδομένου ὄντος, ὅτι δηλοῖ σαφῶς τὴν ἀνατολικὴν ἀγορὰν (στ. 161) ἴσως δὲ καὶ τὸν Ἰσμήνιον Ἀπόλλωνα (στ. 919 ἐξ.), συγχέει ἄρα τὴν μυθικὴν ἀκρόπολιν Καδμείαν μετὰ τῆς κάτω πόλεως. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος ἐπιζητεῖ νὰ δείξῃ τὴν μεγάλην ταραχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὅλη ἡ πόλις (στ. 4 ἐξ. 22 ἐξ.) εἶνε ἐκ τοῦ κακοῦ ἀνάστατος, ἐγὼ πείθομαι, ὅτι ὁ ποιητής, ἔχων ἐν νφ εἰκόνα τινὰ τῶν Θηβῶν, ἐννοεῖ τὰς συγχρόνους αὐτῷ δύο ἀγοράς, δύο ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς μακρὰν ἀλλήλων κειμένους καὶ τὸν Σπώδιον βωμόν. Οἱ δύο ναοὶ τότε δὲν εἶνε μέρος τῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ κεῖνται μακρὰν αὐτῆς· εἶνε οἱ ἀνωτέρω πιστωθέντες, ὁ τῆς Προναίας καὶ ὁ τῆς Ὀγκας τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Σχολιαστὴς (Σοφ. *Οιδ.* *τυρ.* 20): «δύο ἱερὰ ἐν ταῖς Θήβαις ἵδρυται τῇ Ἀθηνᾷ, τὸ μὲν Ὀγκαίας τὸ δὲ Ἰσμηνίας (δηλ. τῆς Προναίας)». Κατὰ ταῦτα ἄλλοι μὲν ἀνθρώποι προσήλθον ἰκέται τῶν ἐρκείων θεῶν τοῦ ἀνακτος ἐπὶ τῆς Καδμείας, ἄλλοι εἰς τὰς δύο ἀγοράς, ἔνθα ἦσαν οἱ «ἀγορᾶς ἐπισκοποὶ» θεοὶ (Αἰσχ. *Ἐπτ.* 271 ἐξ.), ἄλλοι ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου καὶ ἄλλοι πρὸς Ν τῆς Καδμείας οἱ μὲν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὀγκας οἱ δὲ εἰς τὸν σπώδιον βωμόν ἴσως, ὃν καλεῖ ὡς Ἰσμήνιον διότι ἦτο καὶ οὗτος τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄν προσ-

θέσωμεν καὶ τὰς παραβωμίους ἀχὰς τῶν ἀλόχων καὶ μητέρων ἄλλοθεν ἄλλων (στ. 182), οὕτω δὴ τῷ ὄντι ἡ σύνθετος πόλις τοῦ Σοφοκλέους ἔγεμε θυμιαμάτων καὶ παιάνων καὶ στεναγμάτων. Οὐδ' ἐκ τῶν λόγων λοιπὸν τοῦ Σοφοκλέους προκύπτει, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀγορᾷ ἦσαν ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

Μέχρι τίνος σημείου ἐξετείνεται ἐν τῇ κοιλάδι ἡ ἀγορὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ καθορισθῇ¹. Οἱ πλεῖστοι τῶν τοπογράφων ἐδέχθησαν, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος ἐκεῖ ἐνθα νῦν ἡ Ἀγία Παρασκευὴ μετὰ τοῦ μικροῦ νεκροταφείου, σπανίως νῦν χρησιμοποιουμένου καὶ κυρίως ὑπὸ τῶν Πυριωτῶν. Ἡ εἰκασία αὕτη καίτερ καὶ ἡμῖν πιθανή² φαινομένη παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς Β ὑπερβολικὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῆς, εἶνε πάντοτε εἰκασία. Ἀλλὰ διὰ τοὺς τοποθετήσαντας τὰς Προϊτίδας πύλας εἰς τὸν περίβολον τῆς Κάτω πόλεως καὶ μάλιστα πέραν τῶν Καστελλίων καὶ τοῦ Ἰσμηνοῦ εἰς τὰ ἰαλῶνια τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, ομολογῶ, ὅτι ἐχρειάσθη πολλὴ εὐπιστία, ἵνα δεχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ τῶν τοιούτων Προϊτίδων ἐτοπογράφησεν ὁ Περιγηγῆτης τὴν ἀγορὰν, κειμένην ἐκεῖ ἐνθα ἐρρήθη ἤδη καὶ ἐνθα καὶ αὐτοὶ δέχονται αὐτήν.

Πρὸς Β τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς ἀνέσκαψεν ὁ Καλόπαις (*Πρακτικά* 1893 σ. 18 ἐξ.) παρὰ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν θεμέλια τοίχου ἐξ ἀπλῆς σειρᾶς κανονικῶν καὶ ἰσοῦψῶν ογκολίθων πλάτους 0.80, κειμένων κατὰ μῆκος ἐν κοίταις ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους. Ὁ τοίχος χωρεῖ ἐξ Α πρὸς Δ ἐπὶ 32 μ. καί, σχηματίζων γωνίαν μικρὰν ἀμβλεῖαν, στρέφεται πρὸς Ν καὶ χωρεῖ κατὰ τὸ αὐτὸ πᾶχος καὶ ὕψος σχεδὸν εὐθέως καὶ πῶς τοξοειδῶς ἐπὶ 10 μ., μεθ' ὃ ἀνευρέθη φρέαρ πλήρες χωμάτων, οὗ ὅμοια τρία ἄλλα βάθους 8-10 μ. κενὰ εἶχεν ἀποκαλύψει ολίγον ἀπωτέρω πρὸς Ν ἢ παρὰ τῆς σιδηροδρομικῆς Ἑταιρείας ἤδη πρότερον γενομένη ἐκχωμάτωσις³. Τὸ κτίριον ἐκεῖνο ὑπολαμβάνει ὁ Καλόπαις ὡς μέρος τῆς βάσεως στοᾶς τινος τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ημικυκλίου. Ἐγὼ ἀποβλέπων εἰς τὴν καμπυλότητα τοῦ ἑτέρου τῶν σκελῶν ἢ εἰς τὸ μῆκος τοῦ ἐτέ-

¹ Ἀνοίξας ἐγὼ εἰς ἀπόστασιν 50 μ. πρὸς Ν τοῦ ἐπαυλίου Μπάκα (εἰκ. 194 ἐν σελ. 363) δ' οὐρύγματα (ἐν μῆκ. 13 μ.) μέχρι βάθους 3.20, εἶδον μέχρι βάθους 1.50 νέα χῶματα καὶ ἄμμον (κατεβασίαν), εἰτα μέλανα χῶματα λιπαρὰ μετ' ὀστράκων μελαγανῶτων κλασσικῶν καὶ ἔπειτα ἄμμον καὶ κροκάλας χειμάρρου μετὰ κεράμων τετριμμένων ὑπὸ τοῦ χειμάρρου.

² Τὸ παράδειγμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Λουκά, κειμένης οὐχὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰσμηνοῦ Ἀπόλλωνος, δεικνύει, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος δὲν πρέπει νὰ πιστεύηται ἀδιστακτικῶς ὡς κείμενος ποτε ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς. Πρβλ. Πολίτην *Δασογραφ.* Δ (1912-1913) σελ. 12 ἐξ.

³ Τὰ χῶματα ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐμὴν πρόχειρον ἐξέτασιν δὲν περιεῖχον ὀστρακα νεώτερα τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ., δ' δηλοῖ, ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τῆς Κάτω πόλεως τῆς καταστραφείσης τῷ 336 π. Χ. δὲν ἀνῴκηθη ποτὲ μετὰ ταῦτα. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἐνισχύει τὴν ὑπ' ἐμοῦ ὑποστηριζομένην γνώμην, ὅτι τῷ 316 ἀνῴκηθη οὐχὶ ἡ Κάτω πόλις ἀλλ' ἡ Καδμεία· πρβλ. ἄνω σελ. 276.

ρου ἴσον πρὸς ἓν πλέθρον καὶ πρὸς τὸ πλάτος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου (30 μ.), ὑποπτεύω, ὅτι ἔχομεν λείψανον τοῦ Ἰολαείου σταδίου, ὅπερ καὶ τοπογραφικῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔδει κατὰ τὸν Πausανίαν νὰ κεῖται ἐνταῦθα.

Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα τό γε νῦν, ἐν εἴνε βέβαιον: ὅτι ὁ Πausανίας λαβὼν ἔξω πρὸς Δ τῆς Καδμείας ὡς ἀρχικὴν τοπογραφικὴν ἀφετηρίαν τὰς Προιτίδας, ἀπεμακρύνθη ἤδη αὐτῶν πρὸς Β ἢ ΒΑ καὶ προσήγγισε πρὸς ἄλλας πύλας, τὰς Βορραίας, χωρὶς ὅμως νὰ δηλοῖ τοῦτο, ὡς δὲν ἐδήλωσεν τὴν ὁμοίαν πορείαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ἠλεκτρῶν πρὸς τὰς Ὀγκαίας. Ἀρκεῖται παρατάσσων διὰ τοπικῶν προσδιορισμῶν τὰ μνημονευόμενα μνημεῖα, ἐξαίρων δὲ τὰ μᾶλλον σταθερὰ ἢ εὐδιάκριτα ὡς σταθμούς τῆς πορείας καὶ τῆς περιγραφῆς. Ἄν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι μετὰ χιλιετηρίδας, κατεδαφισθέντων καὶ ἀφανισθέντων τῶν ἀνθρωπίνων κτισμάτων, θὰ συνεζητοῦμεν ἡμεῖς τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ καὶ θὰ ἐπειρώμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὰ μνημονευόμενα ἐν τοῖς βιβλίοις αὐτοῦ κτίρια ἢ μνημεῖα ἐπὶ γεωργουμένων ἤδη ἐκτάσεων, θὰ ἐδίδεν ἡμῖν ὡς τοπογραφικὰς ἱφαιρίας πάντοτε ἀναλλοιώτους λόφους καὶ ἀμεταβλήτους βράχους καὶ ἀπαρτρεπτους ποταμούς, ἀποστάσεις δὲ ἄκριτῶς μεμετρημένας. Μὴ προΐδων τὰς τύχας τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων, ἢ μὴ φανταζόμενος, ὅτι τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἔμελλε νὰ σωθῇ ὡς τὸ κυριώτατον καὶ πολλοῦ τὸ μόνον ἐφόδιον τῶν ἀρχαιολόγων πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ἀρχαίων τόπων, ὑποθαλλόμενον ὑπὸ αὐστηρὰν ἀνατομὴν καὶ ἀνάλυσιν, ἠρκέσθη ἐξάρας ἐνταῦθα τὰ κύρια καὶ ἐπιφανῆ ἱερὰ π. χ. τὸ θέατρον καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, πρὸς ᾧ ἐσχέτισε τὰ γείτονα μνημεῖα, ἅτινα ἐπεσκέφθη διαδοχικῶς ἐν τινι σειρᾷ. Τοῦτο ἤρκει, ἵνα ἀνευρεθῶσι ταῦτα ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες θὰ ἀνεζήτουν αὐτὰ ὀρθῶς σωζόμενα.

Δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἀχρηστον, ἂν ἔλεγεν, ὅτι ἤδη ἐγγὺς εἶνε αἱ Βορραῖαι πύλαι, ἀλλὰ βεβαίως μετὰ τὴν μεθοδικῶς σχηματισθεῖσαν διὰ τῆς περιγραφῆς καὶ παρατάξεως ἄλυσιν τῶν μνημονευθέντων μνημείων, ἦτο περιττόν. Ἐἶπον δὲ ἐπανειλημμένως (ὅρα ἄνω σ. 356, 268.), ὅτι κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Πausανίου πράγματά τινα μνημονεύονται ἐν τῇ εἰσαγωγῇ οὕτως εἰπεῖν περὶ τῶν τοπογραφουμένων τόπων, δὲν ἐπαναλαμβάνονται δὲ ἔπειτα, ἵνα μὴ διατυραχθῇ ἡ περιγραφή. Τοιαῦτα πράγματα ἐνταῦθα ἦσαν ὁ περίβολος τῆς Καδμείας καὶ αἱ ἐπτὰ πύλαι καὶ τινα συναφῇ αὐταῖς μνημεῖα (ὁ ναὸς τοῦ Ὑψίστου Διὸς καὶ πιθανῶς καὶ τι σχετικὸν πρὸς τὰς Κρηναίας πύλας ἐκλιτόν). Τὸ μέρος, ἐν ᾧ ὁ Πausανίας περὶ τούτων ὁμιλεῖ (9, 8, 4 ἐξ.), δὲν εἶνε ἀκριτῶς εἰπεῖν εἰσαγωγή, ἀλλὰ τοπογραφία ἐνὸς ἀρτίου ὅλου, ὃ ἡδύνατο νὰ θεωρήσῃ ὁ Περιηγητὴς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν ἄλλων μνημείων. Εἶνε ὁ περίβολος μετὰ τῶν πυλῶν καὶ τινων ἀναποσπάστων διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ὀνομάτων αὐτῶν μνημείων. Ὅταν

κατόπιν ἐν τῇ ἐπὶ μέρους περιγραφῇ τῶν λοιπῶν αξιομνημονεύτων πραγμάτων ὁρμᾶται ἀπὸ τῶν Ἡλεκτρῶν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῶν Προιτίδων ἢ τῶν Νηιστῶν, προϋποθέτει αὐτὰς γνωστὰς τῷ ἀναγνώστῃ ἐκ τῆς συνολικῆς περιγραφῆς τοῦ περιβόλου. Οὐδὲ ἦτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ εἴπῃ ρητῶς, ὅτι αἱ πύλαι ἐσφίζοντο καὶ μέχρις αὐτοῦ καὶ οὔτε θὰ ἔλεγεν αὐτό, ἂν ἡ κατασκευὴ τῆς φράσεως αὐτοῦ δὲν ἠνάγκαζεν αὐτὸν πρὸς τοῦτο· διότι λέγει: «Θηβαίοις δὲ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἀρχαίου τείχους ἑπτὰ ἀριθμὸν ἦσαν πύλαι, μένουσι δὲ καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι». Ἄν ἀντὶ τοῦ ἦσαν ἔλεγεν *εἰσί*, ἢ δῆλωσις «μένουσι καὶ ἐς ἡμᾶς ἔτι» θὰ ἦτο περιττή. Ἐτέθη δὲ τὸ «ἦσαν», πιθανῶς διότι προηγήθη τὸ «τοῦ ἀρχαίου τείχους» πρὸς διάκρισιν τοῦ τείχους τῆς Καδμείας. Ὡστε, ἀφ' οὗ ἐκ τοῦ 9, 8, 4 ἐξ. ἦτο γνωστὸς ὅλος ὁ περίβολος καὶ αἱ πύλαι, τὰ δὲ ἔξω τῶν Προιτίδων πρὸς B καὶ κατὰ τὴν ἀγορὰν περιγραφέντα μνημεῖα ἐτοπογραφήθησαν ἤδη σαφῶς διὰ τῆς μετ' ἀλλήλων συναρτήσεως, ἦτο ἐντελῶς περιττὸν νὰ προσθέσῃ ἐν τέλει τῆς περιγραφῆς τούτων ὁ Πausanías. ὅτι ἤδη ἀφίκετο ἐγγὺς τῶν Βορραίων. Οὔτε ἐκεῖνα οὔτε αὐταὶ θὰ ἐκέρδαινόν τι εἰς λόγον τοπογραφικῆς σαφηνείας πρὸ τῶν οφθαλμῶν ἢ ἐν τῷ νῷ τοῦ βλέποντος ποτε ὀρθία τὰ τοπογραφούμενα μνημεῖα.

Ὁ παλαιὸς Ἕλλην, ὅστις διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Πausanίου θὰ περιηγεῖτο τὰ μνημεῖα τῶν Θηβῶν, γινώσκων ἐκ τῶν προηγουμένων τὸν περίβολον καὶ τὰς πύλας, μανθάνων δὲ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀγορὰν καὶ ἐξικνούμενος εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Βορραίων πυλῶν, δὲν θάνεμενεν, ὡς ἀναμένει ὁ ἀρχαιολόγος νῦν ἐν τῷ γραφείῳ αὐτοῦ, νὰ δηλωθῇ αὐτῷ τὸ γνωστὸν, ὅτι αἱ ἐγγὺς πύλαι ἦσαν αἱ Βορραῖαι, ἀλλὰ θὰ ἠύχαριστεῖτο, ὅτι ἡ περιήγησις καταλήγει εἰς γνωστὰ πράγματα ἄνευ ἐν τῷ μεταξὺ παραλείψεως σπουδαίου τινὸς ἱεροῦ. Ἡ ἐξ αὐτοψίας γνῶσις θὰ ἦτο ἀρτία, ὡς εἶνε καὶ ἡμῖν νῦν *mutatis mutandis* ἀρτία, ἐφ' ὅσον μόνον ἔχομεν ὀλίγην καλὴν θέλησιν καὶ δὲν ἀπαιτοῦμεν παρὰ τοῦ Πausanίου, ἵνα, καταλύων τὸ περιγραφικὸν αὐτοῦ σύστημα, φλυαρῇ περιττῶς.

Εἶπομεν τάνωτέρω, χωρὶς νὰ μνημονεύσωμεν ἀκόμη τὸ μνημεῖον, ὃπερ ἀκριβῶς ἦτο πρὸ τῶν Βορραίων πυλῶν, δέχονται δὲ αὐτὸ καὶ οἱ νεώτεροι τοπογράφοι ὡς ἐγγὺς πρὸ τῶν πυλῶν τούτων κείμενον. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῶν τοπογράφων τούτων ἄλλοι μὲν τὰς πύλας θέτουσιν εἰς τὸν περίβολον τῆς Κάτω πόλεως, ἄλλοι δὲ (Robert *l. c.* 171 ἐξ.) δὲν ἠννόησαν τὴν μέθοδον καὶ τὴν πορείαν τοῦ Πausanίου, διέφυγεν αὐτοὺς ἀκριβῶς ἡ κλεῖς πρὸς κατανόησιν τῆς ἐν τῷ συνόλῳ τεχνικωτάτης περιγραφῆς τῶν Θηβῶν.

Τὸ μνημεῖον ἐκεῖνο εἶνε ὁ τύμβος τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος. Ὁ Πausanías δὲν σχετίζει αὐτὸ πρὸς ἄλλο τι, οὐδένα παραθέτει τοπογραφικὸν ὀρι-

σμον αὐτοῦ, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι τοῦτο ἦτο ἐγγὺς τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν κατ' αὐτὴν μνημείων, ἀφ' οὗ ὁ Περιηγητὴς ἔρχεται εἰς αὐτὸ μετὰ τὸ πέρας τῆς περιγραφῆς ἐκεῖνων. Ἴδου οἱ λόγοι, δι' ὧν ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ (9, 17, 4): «*Ζήθῳ δὲ μνήμα καὶ Ἀμφίονι ἐν κοινῷ γῆς χῶμά ἐστιν οὐ μέγα. Ὑφαιρεῖσθαι δὲ ἐθέλουσιν ἀπ' αὐτοῦ τῆς γῆς οἱ Τιθορέαν ἐν τῇ Φωκίδι ἔχοντες* 7. Τοὺς δὲ παρὰ τὸ Ἀμφίονος μνήμα *λίθους*, οἱ κάτωθεν ὑποβέβληνται, μήτε ἄλλως εἰργασμένοι πρὸς τὸ ἀκριβέστατον, ἐκείνας εἶναί φασι τὰς πέτρας, αἱ τῇ ᾠδῇ τοῦ Ἀμφίονος ἠκολούθησαν . . .». Πρβλ. Σχολ. Εὐρ. *Φοιν.* 146 «κοινὸς μὲν ἀμφοῖν ὁ τάφος Ζήθου καὶ Ἀμφίονος».

Ἀφ' οὗ τὸ μνήμα τοῦτο ἦτο γῆς χῶμα ἦτοι τύμβος¹ (τὰ ἄλλα μνημονευθέντα μνήματα λοιπὸν δὲν ἦσαν χυταὶ τύμβοι), ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ διακριτὸν καὶ ἀσύγχυτον πρὸς ἄλλα, ὅσονδήποτε σχετικῶς μικρὸς καὶ ἂν ἦτο.

Ὅτι δὲ οἱ κακῶς εἰργασμένοι μεγάλοι λίθοι, οἵτινες ἔκειντο πλησίον κατωτέρῳ ἦτοι εἰς τόπον ταπεινότερον τοῦ τύμβου², ἐνομίζοντο, ὅτι ἦσαν οἱ ὑπὸ τῆς λύρας τοῦ Ἀμφιόνος ποτε κινούμενοι λίθοι τοῦ τείχους τῶν Θηβῶν (πρβλ. Πaus. 9, 5, 7 ἄνω σελ. 300 ἐξ., 304), μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ τύμβος ἔκειτο ἐγγὺς τοῦ τείχους τῆς Καδμείας καὶ ὅτι τοῦτο δὲν ἐσφύζετο, ἀξιολόγως τουλάχιστον, τότε πλὴν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ. Οὕτω προσδιορίζεται ἀκριβέστερον ἡ θέσις τοῦ τύμβου ἐγγὺς τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ἐπὶ τόπον δὲ ὑψηλοῦ, ἂν τὸ «ὑποβέβληνται» ἐρμηνεύεται ἀνωτέρῳ ὀρθῶς.

Ὅτι δ' ἦτο ἀληθῶς ὑψηλὴ ἡ θέσις τοῦ τύμβου, μαρτυρεῖ ὁ ἄγγελος τῶν Ἰκετίδων τοῦ Εὐριπίδου, ὅστις, θεράπων ὢν τοῦ Καπανέως καὶ αἰχμάλωτος ἐν Θήβαις (στ. 635, 639, 750 ἐξ.), ἀφηγεῖται, πῶς ἀπὸ τοῦ εὐαγοῦς πύργου τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν εἶδε τὸ ἐχθρικὸν *στρατόπεδον* τεταγμένον ἔτοιμον, ἀλλὰ μὴ ἀρχίσαν ἀκόμη τὴν ἐκ τριῶν κυρίως σημείων προσβολὴν τῶν Θηβῶν: ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ἐκ τῆς λοφοσειρᾶς τοῦ Ἰσμηνίου κειμένης οὕτω ἐκτὸς τῆς πόλεως (ἀντιθέτως Wilamowitz *Hermes* 1891, 233) διὰ τῶν πεζῶν, ἀπὸ τῆς κρήνης δὲ τοῦ Ἄρεως (ἦν, ὡς εἶδομεν, ἀλλαχοῦ — βλ. ἄνω σελ. 322 — δέχεται ὁ ποιητὴς εἰς τὸ Παραπόρτι) διὰ τῶν ἱππέων καὶ ἀπὸ βορρᾶ, ἐνθα πεδινὸν τὸ μέρος, διὰ

¹ Περὶ τῆς εὐρυτάτης ἐν τῇ παλαιᾷ κόσμῳ διαδόσεως τῶν τύμβων καὶ τῶν τυμβοειδῶν μνημείων ἐν γένει ὄρα Humann-Puchstein *Reisen in Kleinasien* κλ. σ. 227. Neergaard *Mém. de la soc. des antiqu. du Nord*, 1910-13 σ. 228 ἐξ. Holwerda *Prähist. Zeitschr.*, 1909 I σ. 374 ἐξ. 1912. 368 ἐξ. ἄνω σελ. 344 σημ.

² Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νομίζω περὶ λιθίνης κρηπίδος περιθεουσης τὸν τυμβον (πρβλ. Pfister *Religionskult* σ. 404, 412), ὅτε ὅλως διαφόρως ἔδει νὰ ἐκφρασθῇ ὁ Πausανίας πρβλ. 8, 4. 9. 8. 16. 8 «ἐστὶ μὲν οὖν γῆς χῶμα οὐ μέγα, λίθου κρηπίδι ἐν κύκλῳ περιεχόμενον». Πῶς νομίζω ὅτι πρέπει νὰ νοηθῶσιν λεπτομερέστερον οἱ ὑποβεβλημένοι οὗτοι λίθοι θὰ εἰπω περαιτέρω.

τῶν αρμάτων¹. Ἀπέναντι τούτων *ἐκάθηντο* οἱ Θηβαῖοι, τεταγμένοι ἀναλόγως, πρὸ τῶν τειχῶν καὶ ἔχοντες ὀπισθεν αὐτῶν τὰ ἀμφιδήριτα πτώματα τῶν στρατηγῶν. Ἐκεῖ λέγει περὶ τῶν αρμάτων τοῦ Θησέως στ. 662:

αρμάτων δ' ὀχήματα (ὄρω)
ἐνερθε σεμνῶν μνημάτων Ἀμφίονος.

Τὸ *ἐνερθε* τοῦτο δηλοῖ βεβαίως οὐχὶ τὸν πέριξ μικροῦ τινος τύμβου («χῶμα γῆς οὐ μέγα») χῶρον, ἀλλὰ τὸν ὑποκείμενον υψηλῆς τινος θέσεως, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται μεγαληγορία υπερβολικὴ πρὸς τὸν μικρὸν ἀπλῶς τύμβον καὶ ἡ φράσις τοῦ Εὐριπ. Φοιν. 145: «*ἀμφὶ μνημα* τὸ Ζήθου περᾶ», προκειμένου περὶ τοῦ Παρθενοπαίου, ὅστις ἀπὸ τῶν ΒΑ τῆς Καδμείας (βλ. ἄνω σ. 371) κινεῖται πρὸς Δ, ἵνα λάβῃ θέσιν πρὸ τῶν Κρηναίων πυλῶν, παρακάμπτων τὸ σῆμα ἐκεῖνο².

Ἡ σχετικὴ θέσις τοῦ τύμβου, μετὰ τὰ ρηθέντα ἀνωτέρω, ὁρίζεται ἀκριβέστερον ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου Ἐπτ. 526 ἐξ, ὡς ἀπέναντι οὔσα τῶν Βορραίων πυλῶν

τὸν δὲ πέμπτον αὖ λέγω.
Παρθενοπαῖον Ἀρκάδ' Ἀταλάντης γόνον
πέμπταισι προσταχθέντα *Βορραῖαις πυλαις*,
τύμβον κατ' αὐτὸν διογενους Ἀμφίονος.

Ἄλλ' ἀπέναντι τῶν Βορραίων πυλῶν (εἰς οἷονδήποτε σημεῖον τῆς Β πλευρᾶς τῆς Καδμείας καὶ ἂν τόποθετηθῶσιν αὐταὶ) ἑγγὺς αὐτῶν καὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ οἰοῖται μεταξὺ ταύτης δὲ καὶ τῆς Καδμείας οὐδεμία ἄλλη θέσις ὑψηλὴ ὑπάρχει πλην τοῦ λόφου τοῦ συνεχομένου πρὸς Β μετὰ τῆς Καδμείας.

Ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου, ὃν κέκτηται νῦν ὁ Σπ. Τάλαρος («τοῦ Τάλαρου ὁ λόφος ἢ τὸ χωράφι»), πρέπει νὰ ἔκειτο ὁ τύμβος τοῦ Ἀμφίονος.

Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ φανταζώμεθα ἢ νὰ μαντεύωμεν τὸν τύμβον ἐπὶ τοῦ λόφου, διότι ὁ τύμβος ὑπάρχει (εἰκ. 197, 198), σφύζεται καὶ νῦν! Ἡ κορυφὴ τοῦ λόφου ἐν χρόνοις προϊστορικοῖς, προμυκηναϊκοῖς, ἦτο ἐπίτεδος. *Τότε* ἐσχηματίσθη ἐπ' αὐτῆς στρῶμα γῆς πάχους 0.30 λευκάζον εἴτε ἐκ τέφρας εἴτε μᾶλ-

¹ Ἐπειδὴ τοὺς ἵππους δέχεται (στ. 661) «πρὸς κρασπέδοισι στρατοπέδου» τεταγμένους, τὸ δε Παραπόρτι εἶνε μακρὰ· κεχωρισμένον καὶ διὰ λόφου, ὑποπτεύω μήπως ἔχωμεν ἐνταῦθα τὸν Εὐριπίδην συμφωνοῦντα τῷ Πausanίᾳ περὶ τῆς ἀληθοῦς θέσεως τῆς κρήνης τοῦ Ἀρεως, ἀφ' οὗ μάλιστα τὸ Παραπόρτι καὶ ἡ Δίρκη (διὰτὶ ἀντὶ τῆς κρήνης δὲν μετεχειρίσθη ὡς τοπογραφικὸν παράβλημα τὸν ποταμὸν Δίρκην;) εἶνε ὁράτα ἀπὸ τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν καὶ ἐξ ὑψηλοῦ ἐτι πύργου εἰ καὶ ἀδεῖά τις ποιητικὴ ἡδύνατο νὰ φαντασθῇ αὐτὰ ὁράτα. Ἀλλὰ καθ' ὁμοίαν ἀδειαν δυναμέθα νὰ δεχθῶμεν γενομένην μᾶλλον τὴν μετάθεσιν τῆς κρήνης ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς θέσεως. Ἐνταῦθα δὲ ὄντως τὸ κρασπέδον τοῦ στρατοπέδου εἶνε ἐκεῖ, ἐνθα ἐδέχθημεν κατὰ τὸν Πausanίαν τὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως, ἑγγὺς δηλ. τοῦ Ἰσμηνίου λόφου.

² Περὶ τῆς σημασίας τῆς *ἀμφι*, ἐνεχούσης τὴν ἐννοίαν τοῦ περιβάλλειν, περιέχειν, ὅρα Wilamowitz Heracl., στ. 109.

λον έξ ειδικού χώματος — ό λόφος όλος είνε όρυχτείον σηπίου ώς καί άλλοι γείτονες, όρα σ. 101, 191 —. 'Επ' αυτού δέ του στρώματος έσωρεύθη τύμβος, όστις αποτελεί έκτοτε μέχρι σήμερα την νύν κορυφήν του λόφου. 'Όταν ' κατεσκευάσθη ή άμαξιτός 'Αθηνών-Θηβών-Λεβαδείας-Λαμίας, έτεμεν έν Θήβαις δύο πανάρχαια μνημεία: έν μέν τή πόλει, εκεί ένθα έχει τό όνομα «όδός Πινδάρου», τά έρείπια του κεκαυμένου άνακτόρου του Κάδμου ('Εφ. 'Αρχ. 1909

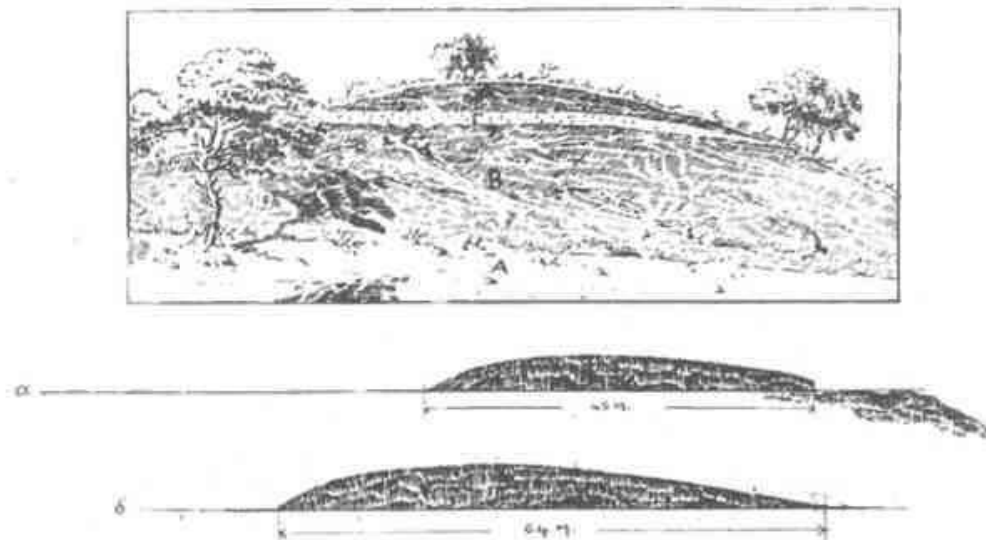

Fig. 197. 'Ο τύμβος του 'Αμφίονος δρώμενος από Ν, έξωθεν δηλ. του ίφορείου του 'Αρχ. Μουσείου των Θηβών, ένθα θέ ήσαν αί Βορραΐαι πύλαι. Γράμμα Α=δ τύμβος. Γράμμα Β=ή άμαξιτός περίβλλουσα δεξιά τόν τύμβον τετημμένην. Γράμμα Γ άτραπός προς τόν κοΐλον χῶρον, ένθα ήτο ή άγαστή πύλαι. Γράμμα Δ=όδός εὐθυτέρα καί βραχυτέρα τής άμαξιτού μεθ' ής συναντάται πέραν του του τύμβου. Γράμμα Ε=όδός προς δυσμάς ήτοι προς τήν κρήνην Βρανίζε καί τόν ποταμόν Δίρην.

σ. 111 καί σημ. 2), έξω δέ αύτης προς Β τόν τύμβον τουτόν του 'Αμφίονος. Σήμεραρον από της άμαξιτού βλέπει τις (εικ 197· πρβλ παρὰ Σωτηριάδη την εικ 4 έν σελ 12) την κρημνώδη παρειάν ή την πρόσοψιν της γενομένης χάριν της άμαξιτού όδοϋ τομής του λόφου ώς έξής: Πρώτον κάτω είνε τό βραχώδες σώμα αυτού του λόφου, έχον κατά την πάλαι ποτέ έπιφάνειαν χώματά τινα (πάχ. 0.60-1 μ.) κρύπτοντα (πρβλ σ. 5) μόνον προμυκηναϊκά όστρακα άγγείων

¹ Βλέπε 'Εγχειρ. νομαθες. των Δημωσ. έργων υπό Παύλου Δ. Σκαλιστήρη τευχ. Α' 1901 σ. 296 έξ. Εκθεσιν Δημ. Σκαλιστήρη διευθυντού των δημοσίων έργων, καθ' ήν κατεσκευάσθη ή όδός 'Αθηνών-Κιθαιρώνος τῷ 1836-40, Κιθαιρώνος-Θηβών 1855-61, Θηβών-Λεβαδείας 1865-67.

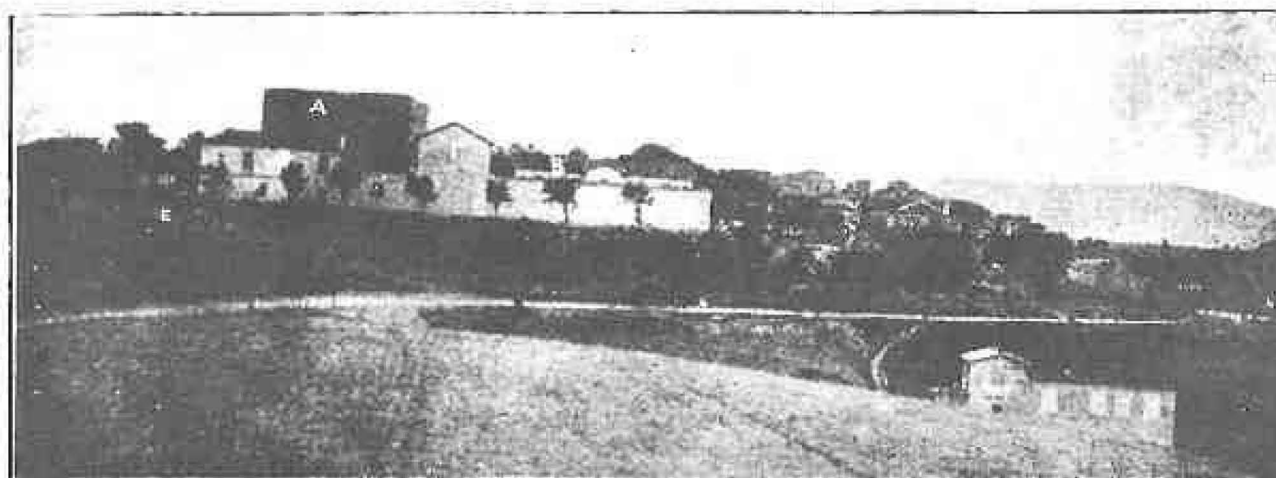
χειροποιητῶν τῶν πλείστων (ἐκ τῶν ἄνευ σκαφῆς συλλεχθέντων ολίγων ἔν μόνον εἶνε διὰ τροχοῦ πεποιημένον) καὶ φερόντων καὶ ἄλλους χαρακτηῖρας τῆς παλαιότητας ἐκείνης χρονικῆς περιόδου, π. χ. πηλοῦ εἶδος, γάνωμα (ἐρυθρὸν στίλβον) λαβῶν σχῆμα (εἰκ. 198 Β). Ἐπειτα εἶνε τὸ λευκάζον στρώμα γῆς ὕψους 0.30 (εἰκ. 198 Γ) καὶ τελευταῖον ἐπὶ τούτου ὡς ἐπὶ βάσεως εἶνε αὐτὸς ὁ κυρίως τύμβος (εἰκ. 198 Δ), ἔχων κατὰ τὴν τομὴν κεντρικὸν ὕψος 1.50, ἀνερχόμενον κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ὅλου τύμβου εἰς 3.20 περίπου, ἥτοι μικρὸν ἐν σχέσει

Εἰκ. 198. Τὸ Ἀμφίον ἔχον ἐπὶ κορυφῆς τὸν τυμβὸν τοῦ Ἀμφίονος, δρώμενον ἀπὸ ἀνατολῶν ἦτοι ἀπὸ τῆς τεμνύσης αὐτὸν ἀμαξιτοῦ ὁδοῦ. Α ἡ ὁδός. Β τὸ βραχὺτερον κρηκαλοπαγες σῶμα τοῦ λόφου. Γ τὸ λευκάζον στρώμα γῆς. Δ ὁ κυρίως τύμβος, τὸ γῆς χῶμα. α τομὴ τοῦ τυμβοῦ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς. β τομὴ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον.

πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τύμβου, ὥστε οὗτος εἶνε «χῶμα γῆς οὐ μέγα» (Πaus.). Ἡ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς Ν διάμετρος αὐτοῦ εἶνε περίπου 64 μ., ἡ δὲ ἀπὸ Δ πρὸς Α ἄγνωστος, ἐπεὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ τύμβου κατέστρεψεν ἡ ὁδός· μέχρι τῆς ὁδοῦ ὅμως εἶνε 45 μ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ λευκάζοντος στρώματος ἢ χάριν τῆς ὁδοῦ τομὴ εἶχε δεῖξει λίθους τινάς, 3 ἢ 4, τριπλασίους τῶν χειροπληθῶν τὸ μέγεθος, οἵτινες ἀπέπεσον ἤδη, καταρρυσθέντων τῶν ὑπ' αὐτοὺς χωμάτων τοῦ κρημνοῦ. Ἐπεὶ δὲ ὁπισθεν αὐτῶν δὲν ἀνεφάνησαν ἄλλοι, εἶνε δύσκολον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ τύμβος περιεβάλλετο ὑπὸ κρηπίδος λίθου· πάντως δὲ δὲν εἶνε δυνατὸν τοιαῦτα λιθάρια νὰ νοοῦνται παρὰ Πausανίαν λέγοντι 9, 17, 7: «τοὺς δὲ παρὰ τὸ Ἀμφίονος μνημεῖον λίθους, οἱ κάτωθεν ὑποβέβλην-

ται μήτε ἄλλως εἰργασμένοι πρὸς τὸ ἀκριβέστατον, ἐκείνας εἶναί φασι τὰς πέτρας, αἱ τῇ ὁδῇ τοῦ Ἀμφίονος ἠκολούθησαν». Οἱ λίθοι τοῦ Πausanίου ἦσαν ὅχι *περὶ* τὸ μνήμα ἀλλὰ *παρά*, πλησίον αὐτοῦ. Πλησίον δ' αὐτοῦ πρὸς Ν (εἰκ. 199) εἶνε ταπεινότεροι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου καὶ τοῦ τύμβου οἱ βόρειοι πόδες τῆς Καδμείας ὑπὸ τὸν φραγκικὸν πύργον, ἐνθα εἶδεν ὁ Leake τὸ ἀρχαιοπρεπὲς λείψανον «κυκλωπειου» τείχους, περὶ οὗ εἶπομεν ἄνω σ. 304. Τὸ λείψανον τοῦτο εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ ὑποδηλούμενον ὑπὸ τοῦ

Εἰκ. 199. Ἡ θέσις τῶν Βορραίων πυλῶν ὁρωμένη ἀπὸ βορρᾶ ἦτοι ἀπὸ τοῦ τύμβου τοῦ Ἀμφίονος (ἀντιθέτως πρὸς τὴν εἰκ. 197). Α ὁ ἐν τῷ περιβάλλῳ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θηβῶν μεσαιωνικὸς πύργος (περὶ σ. 308 ἐξ.). Β τὸ Μουσεῖον. Γ ὁ στεγάζων τὸ ἔκμαγμα τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας οἶκος. Δ τὸ Ἐφορεῖον. Ε ἡ κατὰ προσέγγισιν θέσις τῶν Βορραίων πυλῶν, ὅφ' ἣν ἀριστερὰ οἱ ὁρατοὶ λίθοι, περὶ ὧν ἔρα σελ. 304.

Πausanίου ὡς πλησίον τοῦ τύμβου ὃν καὶ ἀποτελούμενον ἐκ λίθων μὴ εἰργασμένων πρὸς τὸ ἀκριβέστατον, *υποβεβλημένων* δὲ just above the plain, ἀλλ' ἐν γραμμῇ οὕτω καμπύλῃ, ὥστε ὁ Leake νὰ ὁμιλῇ περὶ τείχους τῶν Ἑλληνικῶν Θηβῶν ἦτοι τῆς πόλεως: ἡ καμπυλότης δηλ. δὲν ἠκολούθει τὸ σχῆμα τοῦ Ἀμφείου ἀλλὰ τὸ τῆς Καδμείας¹.

Ὁ τύμβος, ἀποτελῶν κατὰ τὰν ὀψιτέραν τὸ κορυφωμα τοῦ λόφου, ἡδυνάτο νὰ νομισθῇ ὑπ' ἀνδρῶν, ἀφροντιστούντων τῆς τοπογραφικῆς ἀκριβολογίας, ὡς ἐν ὅλον μετὰ τοῦ λόφου. Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ ὁ προσεκτικὸς Πausanίας καλεῖ αὐτὸν «γῆς χῶμα οὐ μέγα», ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Εὐριπίδου Φοιν. 145 λέγει «οὗτος ὁ Ζήθος, ὡς ἔφαμεν, τειχιστὴς ὢν τῶν Θηβῶν, *μεγάλου* καὶ ἐπισήμου

¹ Ὁ Botticher Dirke als Quelle und Heroine σ. 9 ὑπολαμβάνει τοὺς λίθους «οἱ ὑποβέβληνται» ὡς ὑπόστρωσιν (Unterlage) τοῦ τύμβου, ὃν δέχεται πλησίον πρὸ τῶν Προϊτίδων καὶ ἐγγύς τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρυόνης, ἐν ᾧ ἐγεννήθη ὁ Ἡρακλῆς!

τάφου ἡξιώθη. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον πρέπει νὰ ἐσκέπτετο καὶ ὁ ποιητὴς αὐτόθι στ. 662, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ στρατιωτικῆς παρατάξεως «*ἐνερθε* σεμνῶν μνημάτων Ἀμφίονος» καὶ στ. 145, ὅτε λέγει, μεγαλοπρεπέστερον, νομίζω, ἢ κατὰ τὸν ἀπλοῦν τύμβον, ὅτι ὁ Παρθενοπαῖος «ἀμφὶ μνήμα τὸ Ζήθου περὶ»¹.

Φαίνεται δμως, ὅτι ἀληθῶς ὁ δλος λόφος εἶχε προσλάβει ἕνεκα τοῦ τύμβου ιερότητα τινα, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται, πῶς κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους οὐ μόνον οὐδὲν ἐπ' αὐτοῦ ἐκτίσθη φανερόν ὅπως οἱ ποτε σήμερον ἐν ἐρείπιοις κτίσμα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλεύθερος χώρος θὰ ἐχρησιμοποιήθη πολλάκις ἐν πολέμοις (πρβλ. ἄνω σελ. 284) καταληφθεὶς ὑπὸ στρατοῦ ὡς ἀντιτείχισμα τῆς Καδμείας. Πλήν τινων χριστιανικῶν ἢ τουρκικῶν τάφων (διέκρινά που καὶ τὰ ἔσχατα λείψανα τῶν τελείως ἀποσесаθρωμένων ξυλίνων κιβωτίων) κατὰ τὴν ΝΔ (ἐνταῦθα καὶ πλακοστεγεῖς τάφοι) καὶ ΒΔ κλιτὺν αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο λείψανον καθορᾶται ἢ ὑποδηλοῦται, ὅσον, ἀπλῶς βλέπων, ἐννοῶ. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἴσως ὑπάρχουσι μυκηναῖκοι τάφοι.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τινων λόγων τοῦ Πausanίου (9, 17, 4) δύναται τις νὰ πυρρσθῇ ὑπαινιγμοὺς περὶ τῆς ιερότητος τοῦ δλου λόφου: «*Υφαιρεῖσθαι* δὲ ἐθέλουσιν ἀπ' αὐτοῦ (τοῦ μνήματος τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος ἢ τοῦ γῆς χώματος) *τῆς γῆς* οἱ Τιθορέαν ἐν τῇ Φωκίδι ἔχοντες, ἐθέλουσι δέ, ἐπειδὴν τὸν ἐν οὐρανῷ ταῦρον ὁ ἥλιος διεξίη (κατ' Ἀπρίλιον δηλ. Botticher ἔ. ἀ. 11, 19 ἔξ. Blumner - Hitzig Πaus. ἔ. ἀ.) τηνικαῦτα γὰρ ἦν ἀπ' αὐτοῦ λαβόντες γῆν τῷ Ἀντιόπῃ μνήματι (πρβλ. Πaus. 10, 32, 10 ἔξ.)². Τιθορεῦσιν οἷσιν καρπὸν ἢ χώρα, Θηβαίοις δὲ οὐχ ὁμοίως. Καὶ ἐπὶ τούτῳ φρουρὰν οἱ Θηβαῖοι τότε ἔχουσι τοῦ μνήματος» κλ. (πρβλ. Pauly - Wissowa R. - E. λ. Heros σ. 1115). Ἐκεῖνο τὸ *ὑφαιρεῖσθαι* δὲν δύναμαι ἄλλως νὰ νοήσω ἢ ὡς ἀποβλέπον εἰς τὴν δλην βάσιν τοῦ τύμβου, εἰς αὐτὸν δηλ. τὸν φυσικὸν λόφον. Ἡ *ὑφαιρουμένη* γῆ ἐνταῦθα εἰνέ τι ἀνάλογον πρὸς τοὺς λίθους «οἱ κάτωθεν *υποβέβληνται*» τῷ μνήματι. Ὑποπτεύω μάλιστα, ὅτι ἡ πρόληψις, καθ' ἣν ἡ κλεπτομένη ἐντεῦθεν γῆ, μεταφερομένη εἰς τὸ ἐν Τιθορέᾳ κοινὸν μνήμα τοῦ Φώκου καὶ τῆς Ἀντιόπης, τὴν μὲν γῆν τῆς Τιθορέας καθίστα εὐφορον, ἀφορον δὲ τὴν θηβαϊκὴν, δὲν εἶνε ἀπλῆ ἐκ μύθων καὶ λόγων πίστις ἐστερημένη φαινομενικῶς τοῦλάχιστον

¹ Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει τὸν τύμβον ὀνομάζει ἐκ μόνου τοῦ Ἀμφίονος ὡς καὶ ὁ Aisch. Ἐπ. 511, ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκ μόνου τοῦ Ζήθου. Ἐνταῦθα ὁ Σχολ. παρατηρεῖ: «Κοινὸς μὲν ἄμφω ὁ τάφος Ζήθου καὶ Ἀμφίονος, συλληπτικῶς δὲ εἶπε». Αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ἐπίγραμμα τῆς Ἀνθολογίας (Holze) 111, 829 (= Ἀριστοτ. εκδ. Holze τόμ. 16 σ. 242):

Ἐπταπύλων Θηδῶν βασιλεὺς ὅδε κεῖται ὑπόχθων
Ζήθος, ὃν Ἀντιόπη γείνατο παῖδ' αγαθόν.

Πρβλ. Usener Rhein Mus. 1898 σ. 344 ἔξ. = Kleine Schr. IV, 273 ἔξ.

πραγματικῆς βάσεως. Εἶπον δηλ. ἀνωτέρω, ὅτι ὁ λόφος οὗτος τῶν Θηβῶν περιέχει σήπιον, ἐπὶ δὲ βασιλέως Ὁθωνος ἐξωρύσσεται τοῦτο μακρὸν χρόνον (βλ. καὶ Ulrichs *ε. α.* 17 καὶ ἄνω σ. 101). Ἡ φύσις τοῦ σηπίου ἅμα τῇ ἐξορύξει εἶνε μαλακὴ καὶ γλοιώδης, ἡ δ' ὄψις ὁμοία πρὸς λίπος καὶ ἡ ὅλη σύστασις καὶ ἐμφάνεια λιπώδης. Ὑπομνησκω δὲ ποσάκις οἱ ποιηταὶ ονομάζουσι τὰς πλουσίας πόλεις *λιπαράς* (διὰ τὰς Θήβας ὄρα π. χ. Πινδ. *Πύθ.* 2, 6 ἀπ. 196. Wilamowitz *Einl. i. d. Gr. Trag.* 35) εἴτε διὰ τὸν γεωργικὸν εἴτε ἐπειτα κατ' ἐπέκτασιν καὶ διὰ τὸν ἄλλον πλοῦτον. Ὑποπτεύω λοιπὸν — ἅς μοι συγχωρηθῇ δὲ ἡ τόλμη αὕτη — ὅτι αἱ ἐν τῷ λόφῳ φλέβες τοῦ σηπίου, ὃ δὲν ἦτο ἄγνωστον ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις, ὥς εἶδομεν ἄνω σ. 191, εἶνε τὸ χῶμα, ὃ *ὑφηρεουντο* οἱ Τιθορεῖς ὥς σύμβολον τῆς εὐφορίας τῆς γῆς¹. Ἴσως μάλιστα παρόμοιόν τι θὰ ἐποιοῦν καὶ οἱ ἐγχώριοι, οἱ Θηβαῖοι, ἵνα καθιστῶσι δῆθεν τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν εὐφόρους, ὃ δὲ Πausανίας ἡγνώνει ἢ δὲν λέγει ἀκριβῶς οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ λόφου οὔτε τὴν ὅλην περὶ αὐτοῦ πίστιν². Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ παραλίπω, ὅτι οἱ Ἀλιάρτιοι, ὅτε ὁ Ἀγησίλαος πέμψας μετεκόμιζεν εἰς Σπάρτην τὰ λείψανα τῆς Ἀλκμήνης, τὴν «μεγάλην ἀφορίαν καὶ τὴν ἐπίθασιν τῆς λίμνης (Κωπαῖδος) οὐκ ἀπὸ ταῦτομάτου γενέσθαι νομίζουσιν, ἀλλὰ μήνιμα τοῦ τάφου τοῦτο περιελθεῖν ἀνασχομένους ὀρυττόμενον» (Πλούτ. *Σωκρ. δαιμ.* 5). Γνωστὸν δ' εἶνε ἤδη, ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐγχώριοι θεοὶ ἢ ἥρωες εἶνε πολλάκις προστάται τῆς γεωργίας ὥς οἰκοῦντες ἐν τῇ γῇ (Stark *Niobe* 357 ἐξ. Rohde *Psyche*² I, 247 ἐξ. Dieterich *Mutter Erde* 57, 70. Pfister *Reliquienkult* 438 ἐξ. πρβλ. 193 ἐξ. 230 ἐξ. 441 καὶ δὴ καὶ 515). Ἡ ἀνωτέρω εἰκασία μου δὲν ἐλέχθη πρὸς ἀναίρεσιν τούτου ἀλλ' ὥς πρόσθετος ἐπικουρία ἐπιτόπιος³.

¹ Πῶς ἐκ τίνος φυσικοῦ φαινομένου δύναται νὰ σχηματισθῇ ἀπώτερος μῦθος, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς παραδείγματος. Ὁ Πausανίας 10, 37, 7 (πρβλ. Στράβ. 418) διηγείται, ὅτι πρὸς ἄλωσιν τῆς Κίρρας ὁ Σόλων ἐνέβαλεν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πλειστοῦ ποταμοῦ, ἐξ οὗ ὑδρεύοντο οἱ πολιορκούμενοι Κιρραῖοι, ρίζας τοῦ φυτοῦ ἐλλεβόρου· οἱ δὲ Κιρραῖοι, πιόντες, κατελήφθησαν ὑπὸ ἀκατασχέτου διαρροίας καὶ ἐγκατέλειπον τὴν φρουράν τοῦ τείχους. Τίς θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ τὴν πραγματικὴν οὐσίαν ἢ ἀφορμὴν τοῦ μύθου τούτου, ὅτι δηλ. ὀλίγω ἀνατολικώτερον τῆς παραλίας Κίρρας κατὰ τοὺς πόδας τῆς Κίρρας καὶ πλησίον πῆς θαλάσσης ὑπάρχουσι πλουσιώταται πηγαὶ μεταλλικῶν υδάτων κινούντων νῦν μύλους, καθαρευτικωτάτων δέ, καὶ ὅτι ἀντὶ τοῦ μυθολογουμένου ἐλλεβόρου ἀναμφιδόλως τὰ ὕδατα ταῦτα παρέτρεψεν ἡ εἰς κατὰ τὸν ἀρχικὸν *λόγον* νὰ παρατρέψῃ ὁ Σόλων εἰς τὴν κοίτην τοῦ Πλειστοῦ καὶ ἀγάγῃ εἰς Κίρραν; πρβλ. δὲ καὶ Curtius *Gesam. Abh.* I, 119, 144 [Preller *Aufs.* 240]. *Athen. Mitt.* 1885, 86 ἐξ.

² Τετράγωνον ἀρχαῖον πλήρες χωμάτων φρέαρ ἐν σχήματι φρεατίας ὅπῃς ὁρᾶται, κατὰ τὸ ἥμισυ καθέως κατεστραμμένον νῦν, εἰς τὴν δυτικὴν ἢ ΒΑ κλιτύν, ταπεινότερον δ' αὐτοῦ βορειότερον ἐξέρχεται ἐκ τοῦ λόφου παλαιὸν λαξευτὸν ὑδραγωγεῖον· ἕτερον ἐξέρχεται ἐκ τῆς ΒΑ πλευρᾶς· ὄρα ἄνω σ. 329.

³ Νὰ τολμήσω ἐτι περισσώτερον καὶ νὰ εἴπω, ὅτι, ἂν ἀληθῶς ἡ ἀπολιθωθείσα Νιόβη ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς ἐν Βοιωτίᾳ καὶ δὴ καὶ ἐν Θήβαις, πρὶν μετατοπισθῇ εἰς τὸ *Σίπυλον*, ἠδύνατο νὰ εἶνε κατὰ τοῦ-

Ἄλλ' οὐ λόφος οὗτος, ἐφ' οὗ ὁ τύμβος, δὲν ἦτο ἀνώνυμος ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀνωτέρω σελ. 282, ἐκαλέσαμεν αὐτὸν Ἄμφιον (Πλουτ. δαιμ. Σωκρ. 4)

τον τὸν *σηπιώδη* λόφον (πρβλ. Σιποῦς-Σηπιούς Στράβ. 284) ἑγγύς τῶν τάφων τῶν Νιοβιδῶν (πρβλ. Stark *Niobe* σ. 390, 392); Εἶδομεν δ' ἄρτι δύο υδραγωγεία ἐκβάλλοντα ἐκ τοῦ Ἀμφείου.

— Εἶδομεν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσαν περιγραφὴν τῶν ἐξω τῶν Προιτίδων μνημείων ὁ Πausανίας καταλήγει (9, 17, 4) εἰς τὸ κοινὸν μνήμα τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος. Ἀνατρέχοντες δὲ εἰς τὰ εἰρημένα περὶ τῆς ἐξω τῶν Προιτίδων πορείας τοῦ Πausανίου, ἔχομεν δύο ἐκδοχὰς ἐπὶ τινων λεπτομερειῶν. Δηλ. ἂν μὲν τὰ μνημεῖα ἀπὸ τοῦ θεάτρου μέχρι τῶν τάφων τῶν παιδῶν τοῦ Ἀμφίονος ἦσαν κατὰ τὴν ἀριστερὰν οὐχὴν τῆς Κοίλης, τότε ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος θὰ ἦτο εἰς τὸ δυτικὸν πῶς μέρος τῆς κοιλάδος, ὁ δὲ Πausανίας θὰ ἐβάδισεν κατὰ τὴν ἀγορὰν κυκλικῶς πῶς πρὸς ΑΒΔ, ἵνα καταλήσῃ εἰς τὸν λόφον τοῦ τύμβου τοῦ Ἀμφίονος καὶ τοῦ Ζήθου, ὅστις οὕτω θὰ ἦτο ἐν συνεχείᾳ πρὸς τοὺς τάφους τῶν παιδῶν τοῦ Ἀμφίονος. Ἄν δὲ τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα ἦσαν εἰς τὴν δεξιὰν οὐχὴν τῆς Κοίλης, τότε ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας θὰ ἦτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς κοιλάδος, ὁ δὲ Πausανίας θὰ ἐβάδισεν διασχίζων τὴν κοιλάδα πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ τύμβου τῶν Θηβαίων Διοσκοούρων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πausανίας μεταξὺ τῆς περὶ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀγαλμάτων μνείας παρεμβάλλει τὴν εἰδησιν περὶ τῆς ἀποστάσεως τῆς ἐν τῇ ἀγορᾷ κειμένης πυρᾶς τῶν παιδῶν τοῦ Ἀμφίονος ἀπὸ τῶν τάφων αὐτῶν, ἦν μετρεῖ εἰς ἡμῖν σταδίων, τότε — ἂν ἡ πυρὰ ἀληθῶς ἐκεῖ πρέπει νὰ ἦτο ἐνθα περὶ αὐτῆς γίνεται λόγος — ἐν μὲν τῇ πρώτῃ τῶν ἄνω δύο υποθέσεων αὕτη θὰ ἐκεῖτο 89 μέτρα πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς Καδμείας τάφων, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ υποθέσει ἡ ἀπόστασις αὕτη θὰ ἐμετρεῖτο ἀπὸ τῆς ἀπέναντι κατὰ τὴν δεξιὰν τῆς Κοίλης οδοῦ οὐχὴν κειμένης ταπεινοτέρας κλιτύος πρὸς Δ. Κατ' ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις ἡ πυρὰ θὰ ἐκεῖτο ἐν τῇ κοιλάδι, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἥτις οὕτω καθορίζεται ὡς κειμένη ὅχι πολὺ μακρὰν πρὸς Β ἐν τῇ λιάν ἀνοικτῇ μέρει τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ, ἀλλ' ἑγγύς τῶν κλιτύων τῶν λόφων (89 μ.), ἐνθα θὰ ἦσαν οἱ τάφοι τῶν Νιοβιδῶν (σελ. 372, 374 ἐξ.).

Ἄλλ' ὁ Robert (*Pausanias als Schriftst.* 174 ἐξ.) παρατηρεῖ, ὅτι ἡ φράσις (Πaus. 9, 17, 2) «ἀπέχει δὲ ἡ πυρὰ τῶν Ἀμφίονος παιδῶν ἡμῖν σταδίων μάλιστα ἀπὸ τῶν τάφων» μένει δὲ ἡ τέφρα καὶ ἐς τόδε εἰ ἀπὸ τῆς πυρᾶς» οὐ μόνον οὐδὲν κοινὸν εἶναι πρὸς τοὺς ἐκεῖ προηγουμένους καὶ τοὺς ἐπομένους λόγους καὶ τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ διαταράττει προσέει τοῦ κείμενου, ἐπειδὴ, παρεμβάλλομένη, κωλύει ὥστε ἐκ τῆς προηγουμένης φράσεως «Πινδάρου καὶ τοῦτο ἀνάθημα» νὰ νοηθῇ ἡ ἀναγκαῖα λέξις ἀνάθημα καὶ εἰς τὴν ἐπομένην φράσιν «πλησίον δὲ Ἀμφιτρύωνος (ἀνάθημα) δύο ἀγάλματα» κλ. Τὸ παράδοξον τοῦτο θεραπεύει ὁ Robert μεταθέτων τὴν παρεμβλητὴν ἐκείνην φράσιν («ἀπέχει δὲ — ἀπὸ τῆς πυρᾶς») ἀπὸ τοῦ ἐδαφίου 17, 2 εἰς τὸ τέλος τοῦ 16, 7. Ἐν ἐκατέρῳ τόπῳ οἱ ἐπόμενοι λόγοι τοῦ κειμένου ἄρχονται διὰ τῶν λέξεων «πλησίον δέ». Ἐκπεσοῦσαν λοιπὸν, λέγει, τὴν φράσιν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐδαφίου 16, 7 προσέθηκεν εἰτα ὁ βιβλιογράφος ἐσφαλμένως κατωτέρω, παραχθεὶς ἐκ τοῦ ἐκεῖ ἐτέρου «πλησίον δέ». Οὕτω ἔχομεν ἐν τέλει τοῦ ἐδαφίου 16, 7 «Θηβαίοις δὲ ἐνταῦθα καὶ τὰ μνήματα πεποιήται τῶν Ἀμφίονος παιδῶν, χωρὶς μὲν τῶν ἀρσένων, ἰδίᾳ δὲ ταῖς παρθένοις. Ἀπέχει δὲ ἡ πυρὰ τῶν Ἀμφίονος παιδῶν ἡμῖν σταδίων μάλιστα ἀπὸ τῶν τάφων» μένει δὲ ἡ τέφρα καὶ ἐς τόδε εἰ ἀπὸ τῆς πυρᾶς». Ἄλλ' οὕτω ἡ θέσις τῆς πυρᾶς μένει ἀκαθόριστος πρὸς ποῖον σημεῖον τῆς ἀγορᾶς ἐκεῖτο εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεως σταδίου ἀπὸ τῶν τάφων. Ἐγὼ δὲ εὗρισκω καὶ ἄλλην τινὰ δυσχερεῖαν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐκ τῆς μεταθέσεως τῆς προτάσεως ἐκείνης προκύπτουσα περιόδῳ: Ἀντὶ τοῦ δευτέρου τῶν Ἀμφίονος παιδῶν ἀνέμενον ἐπαναληπτικὴν ἀντωνυμίαν αὐτῶν» ἐπειδὴ δὲ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἀντωνυμίας ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα ευκόλως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν βιβλιογράφον, παρίσταται ἀνάγκη προσθέτου διορθώσεως. ἂν μάλιστα δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πausανίας ἀπὸ τῶν Προιτίδων ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς οὐχὴς τῆς Κοίλης, περιγράφας τὰ ἐν τοῖς ἐδαφίοις 16, 6 καὶ 7 μνημεῖα, κείμενα τότε (πρβλ. ἄνω σελ. 366) κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κλιτὴν τῆς Καδμείας. Διότι διὰ τοῦ θεάτρου, τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου, τῶν ἐρειπίων τῆς οἰκίας τοῦ Λύκου καὶ τῶν μνημείων τῆς Σεμέλης καὶ τῆς Ἀλκμήνης ἴσως ἐπληροῦτο ἡ δυτικὴ κλιτὴς τῆς Καδμείας ἀπὸ τῶν Προιτίδων καὶ ἄνω ἦτοι πρὸς Β, τὰ δὲ μνήματα τῶν παιδῶν τοῦ Ἀμφίονος καὶ τῆς Νιόβης ἦσαν εἰς τὰς κλιτύς τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἦτο ὁ τύμβος ὁ πατρικός, ὁ τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος. Ἄλλ' ἂν τόσον ἑγγύς τοῦ τύμβου τούτου ἦλθεν ὁ Πausανίας διὰ τῶν μνημάτων τῶν Νιοβιδῶν, πῶς δὲν ἐμνη-

ἡ Ἄμφειον (Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 4, 8. Ἀρριαν. ἀν. 1, 8, 6 και 7 πρὸβλ. και Stark Niobe 378 ἐξ.). Ἦχθημεν δ' εἰς τοῦτο, ἐπειδὴ και τὸ Ἄμφιον παραδίδεται ὑψηλόν, ὡς δεικνύουσιν αἱ φράσεις «*ὑπὸ τὸ Ἄμφιον*» και «*ἐπὶ τὸ Ἄμφειον*». Ἐκεῖτο δὲ και τοῦτο εἰς μέρος ἀντίθετόν πως πρὸς τὰς Ἡλέκτρας ἐντὸς τῆς κάτω πόλεως, «*τῆς ἄλλης πόλεως*» (Ἀρριαν.), τῆς μὴ κατὰ τὸν νότον κειμένης, ἀπέναντι δὲ και πλησίον τῆς Καδμείας, ἀφ' οὗ καταλαμβάνουσιν αὐτὸ οἱ Θηβαῖοι, ἵνα ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐξ ἀντιτειχίσματος τρόπον τινὰ προσβάλλωσι τοὺς ἐπὶ τῆς Καδμείας Σπαρτιάτας (Ξενοφ.), ὡς ὁ Ἐπαμεινώνδας κατέλαβε πρὸς Ν τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς Ὀγγας και τὸ Κολωνάκι ἴσως πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν (ἄνω σελ. 377). Ὅμοίως δὲ (Ἀρριαν.) πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν και ἐπὶ Ἀλεξάνδρου κατεῖχον τὸ Ἄμφειον οἱ Θηβαῖοι (πεῖροι πιθανῶς ἐπάνω, λιπεῖς δὲ πέριξ και κατὰ τὴν ἀγορὰν ἴσως ἐφεδρεύοντες), οἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν κοινὸν στόχον τῶν τε ἐκ τῆς Καδμείας ἐκβάντων και τῶν διὰ τῆς ἀγορᾶς δρόμῳ φερομένων Μακεδόνων και οὕτω πανταχόθεν προσβαλόντων αὐτοὺς. Ἄν ἡ ὑψηλὴ θέσις τοῦ Ἀμφείου δὲν ἦτο ὁ λόφος, ἐφ' οὗ ὁ τύμβος τοῦ Ἀμφίονος και τοῦ Ζήθου, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε τις τῶν Καστελλίων· ἀλλὰ πλην ἄλλων ἀτοπιῶν ἡ προσβολὴ τότε δὲν θὰ ἐγίνετο ἐκ τῆς Καδμείας ἀλλ' ἐκ τῆς ὑψηλῆς σειρᾶς τοῦ Ἰσμηνίου, ἣς τὰ νότια εἶχον ἤδη ἐκ τῶν πρώτων καταληφθῆ ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων Μακεδόνων, ἐγκαταλειφθέντα ὑπὸ τῶν Θηβαίων.

Παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ δὲ ἔ. ἄ. ὁ Ἀρχίας και ὁ Σπαρτιάτης Λυσανορίδας σπεύδουσι πρὸς τοὺς κατὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Σιμμίου ὄντας Καφεισίαν, Θεόκριτον και Γαλαξίδωρον «*ἀπὸ τῆς Καδμείας*». «*ὁ δ' Ἀρχίας καλέσας τὸν Θεόκριτον και τῷ Λυσανορίδᾳ προσαγαγὼν ἰδίᾳ λαλεῖ πολὺν χρόνον ἐκνεύσας τῆς ὁδοῦ μικρὸν ὑπὸ τὸ Ἄμφιον*». Τοιαύτη τοπογραφικὴ περιγραφὴ δὲν θὰ ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ἂν τὸ Ἄμφιον ἐκεῖτο π. χ. εἰς τὴν λοφοσειρὰν τῶν

μόνευσε συμπάντων τῶν οἰκογενειακῶν τούτων τάφων συγχρόνως, ὅτε θὰ συνεκρούετο πρὸς τὸν χωρίζοντα αὐτοὺς Εὐρυπίδην (Φαιν. 145, 159 πρὸβλ. 1128): Ἡ ἀπαρία θὰ ἦρετο, ἂν ἐδεχόμεθα, ὅτι τὸ ἐδάφιον 16, 7 ἔληγεν οὕτω: «*Θηβαῖοις δὲ ἐνταῦθα και τὰ μνήματα πεποιήται (Ζήθου τε και Ἀμφίονος και) τῶν Ἀμφίονος παίδων, χωρὶς μὲν τῶν ἀρσένων, ἰδίᾳ δὲ ταῖς παρθένους. Ἀπέχει δὲ ἡ πυρὰ τῶν Ἀμφίονος παίδων ἡμισυ σταδίου μάλιστα*» κλ. Ἡ δευτέρα ἐπανάληψις τῶν λέξεων «*τῶν Ἀμφίονος παίδων*» ἀντὶ ἀπλῆς ἐπαναληπτικῆς ἀντωνυμίας «*αὐτῶν*» εἶνε οὕτω ἀναγκαῖα πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως μετὰ τὴν προσθήκην τῶν ὑπ' ἐμοῦ συμπληρουμένων λέξεων. Κατὰ ταῦτα ὁ Πausanίας, μνημονεύσας ἐπιτροχάδην τῶν τάφων τούτων ἐν συνόλῳ, ἐκτρέπεται πρὸς τὴν ἀγορὰν, και μετὰ τὴν κυκλοτερεὴ περιγραφὴν τῶν κατ' αὐτὴν μνημείων καταλήγει πάλιν εἰς τὸν λόφον, ἐφ' οὗ ὁ τύμβος τοῦ Ζήθου και τοῦ Ἀμφίονος, περὶ οὗ ὁμλεῖ διεξοδικώτερον. Ἡ φύσις ὁμῶς τῶν πραγμάτων εἶνε ταιαύτη, ὥστε οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι εἶνε ἀναμφισβήτητοι, και διὰ τοῦτο εἶνε προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν ἄτακτον συγγραφικὴν κατασκευὴν τοῦ κειμένου τοῦ Πausanίου και ἀμελῆ ἢ «*ἀπότομον και σοφιστικὴν*» τὴν ὑπ' αὐτοῦ μνειάν και τοπογράφειν τῆς πυρᾶς τῶν παίδων ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, ἀπεχόμενοι πάσης διορθώσεως, ὡς ποιεῖ νῦν και ὁ Robert Old, 11 91.

Καστελλίων· τοῦλάχιστον θὰ ἐλέγετο «ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς» ἢ τι ἀνάλογον, οὐχὶ δὲ «ἀπὸ τῆς Καδμείας».

Ἡ ὁδός, ἣν ἐβάδισεν ὁ Ἀρχίας μετὰ τοῦ Λυσανορίδου, σφύζεται καὶ νῦν κατερχομένη ἔξω τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου πρὸς Β (Βορραῖαι πύλαι), καὶ πρὸς τοὺς κατηφόρους διασχιζομένη τριγῇ ἀμέσως εἰς τὸν λαιμὸν τὸν συνδέοντα τὴν Καδμείαν μετὰ τοῦ Ἀμφείου (εἰκ. 197): εἰς κλάδος βαίνει πρὸς Δ πρὸς τὸν ποταμὸν Λίρκην καὶ τὰ νότια τοῦ Πυρρίου, ἀφ' οὗ διέλθῃ πρῶτον μεταξὺ Μουσείου καὶ Λίρκης πρὸ πλουσίας κρήνης καλουμένης Βρανέξι νῦν, ἣν οἱ τοπογράφοι τῶν Θηβῶν ἀγνοοῦσι· δεύτερος βαίνει ΒΔ πρὸς τὴν ἔτι πλουσιωτέραν κρήνην Χλεβῖνο καὶ περαιτέρω πρὸς τὸ κέντρον τοῦ Πυρρίου, ἔνθα δωδεκάκρουνος πλουσιωτάτη κρήνη· τρίτος κλάδος βαίνει πρὸς Α κατερχόμενος εἰς τὴν κοιλάδα «τῆς ἀγορᾶς» καὶ ἀνερχόμενος εἰς πρὸς τὴν Πολυγύραν καὶ τοὺς Ἀγ. Θεοδώρους συμπλῖτων περὶ τοῦ πρὸς τὴν ἔξω πέραν τῶν Προυτίδων νεωτέρων καμπῇ τῆς ἀμφοτέρω, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω σελ. 361 ἐξ· ἐν τῷ βραχέει λαιμῷ τῆς λοφοσειρᾶς αὐτῇ φαινόνται βαθεῖα τὰ ἔχνη τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ, ὑπ' αὐτὴν δ' ἡ ἀμαξιτός τέμνει τοίχους καὶ ἀρχαῖον ὕδραγωγεῖον.

Τὸν τελευταῖον τοῦτον κλάδον ἐβάδισεν ὁ Ἀρχίας μετὰ τοῦ Σπαρτιάτου, ἐνταῦθα δὲ πον κατὰ τὰς κλιτῆς τοῦ Ἀμφείου ὑποτίθεται ἢ μετὰ στοῶν κεκοσμημένη (Πλουτ. ἔ. ἀ. 17, 25) οἰκία τοῦ Σιμίου (πρὸς Πλουτ. ἔ. ἀ. 575 F, 576 B κεφ. 2), ἐν τινι ἀποστάσει ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς (Πλουτ. ἔ. ἀ. 587 E): καὶ πλησίον ταύτης τῆς οἰκίας (πρὸς κεφ. 6, 8 κ. ἀ.) ἐξένευσε τῆς ὁδοῦ ὁ Ἀρχίας μικρὸν ὑπὸ τὸ Ἄμφιον. Ὅτι δὲ ὑψηλὴ πως ἦτο ἡ θέσις τῆς οἰκίας ἐν σχέσει τοῦλάχιστον πρὸς τὸ (ἐγγύς κείμενον Ἰολαεῖον) γυμνάσιον (Πaus. 9, 23, 1), φαίνεται ἐκ τοῦ Πλουτ. ἔ. ἀ. 594 C «ἡμεῖς δὲ καταβάντες (ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Σιμίου) εἰς τὸ γυμνάσιον» κλ.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τριῶν κλάδων ὁδῶν ὑπάρχει νῦν καὶ τέταρτος, ἡ σημερινὴ ἀμαξιτός, ἣτις περιβάλλει δυσμῶσε τὸ βόρειον στενὸν μέρος τῆς Καδμείας, κάτωθεν δὲ τοῦ μεσαιωνικοῦ πύργου καὶ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου βαίνει πρὸς βορρᾶν, *τέμνουσα* τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Ἀμφείου καὶ τοῦ τύμβου, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω (περὶ πασῶν τῶν εἰρημένων ὁδῶν ὄρα καὶ τὸν χάρτην).

Ταυτιζομένου κατὰ τὰν ἀνωτέρω — παρὰ τὰς γνώμας τῶν μέχρι τοῦδε τοπογράφων τῶν Θηβῶν — τοῦ Ἀμφείου ἢ Ἀμφίου πρὸς τὸν λόφον τὸν φέροντα τὸν τύμβον τοῦ Ἀμφίονος καὶ τοῦ Ζήθου, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ λόφου ἦτο ἀρχικῶς ΑΜΦΙΟΝΙΟΝ Ἀμφιδόνιον (πρὸς Εὐρ. Φοιν. 824 «Ἀμφιονίας λύρας»), ἀνθ' οὗ, παραλειφθέντος ἐν τοῖς ἀρχετύποις τῶν σφριζομένων κωδίκων τοῦ ἐτέρου *ιον*, προέκυψεν ἡ μορφὴ Ἄμφιον

(Πλουτ.), μεταβληθεῖσα εἰτα εἰς Ἀμφεῖον (Ξενοφ. Ἀρριαν.) κατ' ἀναλογίαν ἴσως πρὸς τὸ ὄνομα τῆς Μεσσηνιακῆς πόλεως Ἀμφείας¹· ἀλλ' ὁ Usener (Sitz.-Ber. d. Wiener Akademie 1897 40 ἐξ. = Kleine Schriften IV, 237 ἐξ. καὶ Rhein. Mus. 1898, 344 ἐξ. = Kl. Schr. 273 ἐξ. Göttern. 355) δέχεται πιθανώτερον ὑποκορισμὸν τοῦ Ἀμφιάραος εἰς Ἀμφίων, Ἀμφίας, Ἀμφις ὅθεν Ἀμφεῖον (= χῶρος ἱερὸς τῷ Ἀμφεῖ ἢ Ἀμφίῳ) Ἀμφεῖον ὡς ταμίας, ταμειῖον-ταμείον διὰ τὸν ὑστερον ἰωτακισμόν.

Καταπαύομεν τὸν λόγον περὶ τοῦ μέρους τούτου τῆς τοπογραφίας, ὑπομνήσκοντες καὶ πάλιν, ὅτι ὁ Πausanías, περιγράφων σειρὰν μνημείων κειμένων ἐν ἀριστερᾷ τῷ ἐξιόντι ἀπὸ τῶν Προιτίδων καὶ ἀπλουμένων πρὸς Β ἐν τῇ αὐτόθι κοιλάδι, ἀφίκετο τοπογραφῶν μέχρις ἐμπροσθεν τῶν Βορραίων πυλῶν, χωρὶς ὁμῶς νὰ δηλώσῃ τοῦτο πρὸς τοπογραφικὴν παραβολήν, νομίζων ἀρκετόν, ὅτι τὰ παρατασσόμενα μνημεῖα, ἀποτελοῦντα οὕτω ἄλυσιν τοπογραφικὴν, ἀνηυρίσκοντο καὶ ἀνεγνωρίζοντο ἀκριβῶς καὶ ἀνευ τῆς μνείας τῶν Βορραίων πυλῶν (δρα καὶ σελ. 380 ἐξ.).

Εἰπομεν ἀνωτέρω (σελ. 360), ὅτι ὁ Πausanías ἐξελθὼν τῶν Προιτίδων πυλῶν περιγράφει τὰ ἐκεῖσε ἔξω κείμενα μνημεῖα διαιρῶν αὐτὰ εἰς δύο ομάδας, ὧν ἡ μία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ θεάτρου ὡς πρὸς ταῖς πυλαῖς κειμένου καὶ καταλήγει εἰς τὸν τύμβον τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος, ἡ δ' ἄλλη ὀρίζεται ἀπὸ τῆς εἰς Χαλκίδα ὁδοῦ «ἐπὶ δὲ τῇ (ἐς Χαλκίδα) λεωφόρῳ δέικνυται» κλ. Προσέτι εἰπομεν, ὅτι κατὰ τὴν διάκρισιν ταύτην ἡ πρώτη ὁμὰς κεῖται ἔξω τῆς λεωφόρου βαθμηδὸν ἀπώτερον καί, ἐπειδὴ πρὸς Ν ἔξω τῶν Προιτίδων ὁ τόπος εἶνε στενὸς καὶ χαραδρώδης καὶ ἐντελῶς ἀπρόσφορος πρὸς ὑποδοχὴν καὶ ἐνὸς μόνου μνημείου ἐκ τῆς ὁμάδος, αὕτη κατ' ἀνάγκην ἀνεπτύσσεται πρὸς Β, ὡς ἐτοπογραφήσαμεν ἤδη αὕτην.

Νῦν ὁ Πausanías ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Προιτίδων ἀναχωροῦσαν ὁδὸν εἰς Χαλκίδα, ἵνα περιγράψῃ τὰ παρ' αὐτὴν μνημεῖα τῆς δευτέρας ὁμάδος. Λέγει δὲ τάδε (9, 18, 1): «Ἐκ Θηβῶν δὲ ὁδὸς εἰς Χαλκίδα κατὰ πύλας ταύτας ἐστὶ τὰς Προιτίδας. Τάφος δὲ ἐπὶ τῇ λεωφόρῳ δέικνυται Μελανίππου . . . 2. Τούτου δὲ ἐγγύτατα τρεῖς εἰσιν ἀργεῖ λίθοι· Θηβαίων δὲ οἱ τὰ ἀρχαῖα μνημονεύοντες Τυδέα φασὶν ἐνταῦθα εἶναι τὸν κείμενον . . . 3. Ἐξῆς δὲ ἐστὶ τῶν Οἰδίποδος παίδων μνήματα . . . (4 Θηβαῖοι δὲ καὶ Τειρεσίου μνῆμα ἀποφαίνουσι, πέντε μάλιστα καὶ δέκα ἀπώτερω σταδίοις ἢ Οἰδίποδος τοῖς παι-

¹ Ὅρα Wilamowitz ἔ. ἀ. 238, ἀλλὰ καὶ Fabricius ἔ. ἀ. 81, Schulze Quaest. ep. 253 Bethe Theban. Heldenlieder 65. Bechtel-Pick Personam. 28. Malten Jahrb. 1914, 202. ἀνω σελ. 366.

οῖν ἔστιν ὁ τάφος...) 5. "Ἔστι δὲ καὶ **Ἐκτορος** Θηβαίοις **τάφος** τοῦ Πριάμου **πρὸς Οἰδιποδία** καλουμένην **κρήνη**... »

Ἐπειδὴ γνωρίζομεν μετὰ πάσης πιθανότητος, ὅτι ἡ Οἰδιποδία κρήνη εἶνε ἡ σημαντικὴ δεκατετράκρουνος νῦν βρύσις τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, κειμένη ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα ὁδῷ ἀμέσως παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἰσμηνοῦ, συνάγομεν, ὅτι τὰ μέχρις αὐτῆς (5) καταλεγόμενα μνημεῖα ἔκειντο μεταξὺ τῶν Προιτίδων καὶ τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ καὶ δὴ καὶ παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ. Εἶνε γνωστὴ ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ παρατάσσωσι τοὺς τάφους ἐκατέρωθεν τῶν ὁδῶν (πρβλ. E. Curtius **Gesammelte Abhandl.** I, 74 ἐξ.), ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τὴν ἐπίδειξιν καὶ διαιώνισιν τῶν ονομάτων τῶν κειμένων, ἅμα δὲ καὶ φράσσοντες, νομίζω, τοὺς ὀπίσθεν τῶν τάφων ἐκτεινομένους ἀγρούς ἢ κήπους διὰ τῶν πυκνῶν ταφικῶν σειρῶν, οἷας εὐρίσκομεν ἔξω ἐγγὺς τῶν πόλεων ἐκατέρωθεν τῶν ὁδῶν. Τὸν φραγμὸν τοῦτον ἀπετέλει τὸ μὲν τὸ τυμβοειδὲς σχῆμα τῶν τάφων τὸ δὲ αἱ ἐπικείμεναι στήλαι, καὶ τὰ ἄλλα πολυειδῆ ἐπιτύμβια σήματα, ἐν συνεχεῖ σειρᾷ παρατασσόμενα πολλάκις καὶ κρασπεδοῦντα τὰς πλευρὰς τῶν ὁδῶν. Οἱ ὑπὸ τοῦ Πausanίου μνημονευόμενοι ἐνταῦθα μέχρι τῆς Οἰδιποδίας κρήνης τάφοι, δὲν εἶνε ἀρκετοί, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, νὰ συμπληρώσωσιν οὐδὲ τὴν ἑτέραν πλευρὰν τοῦ τμήματος τούτου τῆς εἰς Χαλκίδα λεωφόρου. Ἀλλ' ὁ Πausanίας μνημονεύει μόνον ἐπιφανῶν μνημείων ὀλίγων ἐκ πολλῶν ἴσως, ὅσα θὰ κατελάμβανον ποτε τὰ κράσπεδα τῆς ὁδοῦ, πρὶν ἢ ἐπέκτασις τῆς κάτω πόλεως, αἱ καταστροφαί, ὁ χρόνος καὶ ἡ λήθη τῶν ἀνθρώπων ἐξαφανίσωσι τὰ λείψανα καὶ τὴν ἀνάμνησιν αὐτῶν.

Τοὺς τάφους τοῦ Μελανίππου, τοῦ Τυδέως καὶ τῶν παίδων τοῦ Οἰδίποδος τοποθετῶ ἐν τῇ ἐκτάσει τῇ ἀπὸ τῶν Προιτίδων μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν Καστελλίων, ἵνα ὧσι θεατοὶ ἀπὸ τῆς Καδμείας, ὑπὸ τὰ τείχη τῆς ὁποίας ἠγωνίσαντο οἱ ἥρωες¹. Ἄν τὸ τελευταῖον μνημεῖον τῆς περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται σειρᾶς, ἦτοι οἱ τάφοι τῶν παίδων τοῦ Οἰδίποδος ἔκειντο ἀπωτέρω, ἴσως θὰ καθωρίζοντο ὡς «πρὸς τῷ Ἰσμηνῷ» κείμενοι, εἰ καὶ ὁ Πausanίας, ὡς εἶδομεν, ὁσάκις πρόκειται, ὡς ἐνταῦθα, περὶ τῶν ἐπὶ μέρος μνημείων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σειρᾶς, συνειθίζει νὰ τοπογραφῇ ὀρίζων τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ προηγμένα καὶ καθορισθέντα. Ἀλλ' ἐπειδὴ, ἂν οἱ τελευταῖοι τάφοι ἦσαν παρὰ τὸν Ἰσμηνὸν καὶ τὴν Οἰδιπόδειαν, δὲν θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀκολουθήσωσι τὰ παρὰ ταύτην μνημεῖα ὡς ἄλλη σειρὰ ἢ συστὰς μετ' ἰδίας ἀφειτηρίας τῆς κρή-

¹ Πρβλ. Αἰσχ. *Ἔπτ.* 377 (καὶ 407), ὅθεν κακῶς ἠντιλήσαν ἐπιχείρημα, ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν Ἐπτὰ προσβληθέντα τείχη καὶ αἱ Προιτίδες ἦσαν ἐπὶ τῇ ἀριστερᾷ ὄχτῃ τοῦ Ἰσμηνοῦ, ἐν ᾧ πρόκειται ἀπλῶς περὶ διαβάσεως τοῦ Ἰσμηνοῦ πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν πέραν αὐτοῦ περὶ τὴν Καδμείαν τειχῶν (πρβλ. Πινδ. *Νεμ.* 9, 52. Σωτηριάδην 17 ἐξ.).

νης ὡς ὄρου παραβολῆς, ἀλλὰ θὰ ἐξηκολούθει ὁ Περιγηγῆτης περιγράφων καὶ ταῦτα ἐν συνεχείᾳ ὡς εἰς τὴν πρώτην, νομίζω, σειρὰν ἀνήκοντα, καταλήγω δεχόμενος, ὅτι ἡ πρώτη σειρὰ ἐτελεύτα μακρὰν πῶς τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς κρήνης, τὸ δὲ ἀπαιτούμενον πρὸς τοῦτο φυσικὸν ὄριον εἶνε ἡ λοφοσειρὰ τῶν Καστελλίων.

Ἐχόντων δ' οὕτω τῶν πραγμάτων, τὰ τελευταῖα μνημεῖα τῆς πρώτης σειρᾶς πρέπει νὰ κεῖνται εἰς τὸ φυσικὸν τοῦτο ὄριον ἥτοι ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τῶν Καστελλίων, τὰ δὲ πρότερα μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Προιτίδων οἷον μακρὰν τῆς ἀγορᾶς, ἐνθα περίπου εἶδομεν (ἄνω σελ. 370, 374 ἐξ.) τὰς ἑπτὰ πυρᾶς τῶν στρατηγῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς μορφῆς τοῦ τάφου τοῦ Μελανίππου («τάφος δὲ ἐπὶ τῇ λεωφόρῳ δεικνύται Μελανίππου» Πaus. πρὸς Πινδ. *Νεμ.* 11, 47) οὐδὲν γινώσκωμεν, ὥστε δὲν κωλυόμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτος ἦτο τις σπηλαιώδης μυκηναϊκός, οἷος ὁ ἐν μέρει ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφεῖς κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὴν τοῦ ὑψηλοῦ Καστελλίου ὑπὸ τὴν ζώνην (σελ. 108) καὶ οἱ τυχαίως φανέντες κατὰ τὴν καλύβην τοῦ Β. Ρούση εἰς τὴν ΝΔ κλιτὴν (σελ. 111, ὁ ἐν σελ. 370 μνημονευθεὶς κεῖται, νομίζω, πάρα πολὺ χαμηλὰ παρὰ τὸ ρεῦμα τῆς Κοίτης, ὥστε νὰ ἐξαιρῇται ἐν τῷ παρόντι).

Πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ τάφου τοῦ Τυδέως ὁ Πausanías ὁρίζει σημεῖα τρεῖς ἀργοὺς λίθους, οἵτινες μόνον ὡς ἐπιτάφιον σῆμα δύνανται νὰ νοηθῶσιν, οὐχὶ δὲ ὡς λείψανον κρηπίδος τύμβου τινός. Καὶ ὁμοῦς ὁ Ὅμηρος (Ξ 114) λέγει:

«Τυδέος, ὃν Θῆβησι χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτει».

ὁ ἀγεῖ μᾶλλον εἰς ἀποδοχὴν τύμβου· τὸν στίχον δὲ τοῦτον ἐπεκαλοῦντο Ἑθβαίων οἱ τὰ ἀρχαῖα μνημονεύοντες, ἵνα ἀποδείξωσιν ὀρθὴν τὴν πίστιν, ὅτι ἐδῶ ἐτάφη ὁ Τυδεύς. Ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁμιλεῖ περὶ τούτου ὁ Πausanías, δεικνύει, ὅτι τὴν εὐθύνην τοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ στίχου τούτου πρὸς τὰ πράγματα καταλείπει ἀκεραίαν εἰς τοὺς τὰ ἀρχαῖα μνημονεύοντας Ἑθβαίους, αὐτοὺς δὲ λέγει μόνον ὅ,τι εἶδε· εἶδε δὲ οὐχὶ τύμβον ἢ χυτὴν γῆν ἢ χῶμα γῆς, ἀλλ' ἀπλῶς τρεῖς ἀργοὺς λίθους. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔδαφος μεταξὺ τῶν Προιτίδων καὶ τῶν Καστελλίων οὐδένα τυμβοειδῆ σχηματισμὸν δεικνύει, αἱ δὲ κλιτύες τῶν Καστελλίων ἔχουσι σπηλαιώδεις ἢ θαλαμοειδεῖς μυκηναϊκοὺς τάφους, δέχομαι, ὅτι ἐπὶ τινος τούτων ἦσαν οἱ τρεῖς ἀργοὶ λίθοι. Ὁ ὁμηρικὸς στίχος, λέγων τύμβον, δύναται νὰ ληθεύῃ, ἀλλ' οἱ Ἑθβαῖοι, οἱ ἀπομνημονεύοντες τὰ ἀρχαῖα κακῶς ἐνετόπισαν αὐτόν· τοῦτο τοῦλάχιστον φαίνεται ὑποπτεύων ὁ Πausanías καὶ οὕτω σκεπτόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἔκτος ἂν μεταβολῇ τις, οἷον ἡ ἀποκόμισις χωμάτων, εἴχε συντελεσθῇ, καθ' ὃν τρόπον εἵπομεν ὅτι συνέβη εἰς τοὺς σπηλαιώδεις τάφους τοῦ Κολωνακίου (ἄνω σελ. 159, 162, 168 πρὸς 118).

Ἄν οἱ τάφοι τοῦ Μελανίππου καὶ τοῦ Τυδέως ἔκλειντο δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ της λεωφόρου, δὲν εἶνε σαφές. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἔκλειντο εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν, ὁ δεῦτερος «*ἐγγύτατα*» τοῦ πρώτου. Ὁ ὁρισμὸς δὲ οὗτος τοῦ Πausanίου, ὅξυς ὢν, δεικνύει ἐπίσης, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μεγάλου μνημείου, περὶ τύμβου, ἀλλὰ περὶ μικροῦ καὶ δυσδιακριτοῦ ὁ ἔχων ὡς ὁδηγὸν τὸ βιβλίον τοῦ Πausanίου θὰ ἠδύνατο νὰ παραδράμῃ τὸν τάφον τοῦ Τυδέως, ἂν δὲν προσεῖχε τὸν νοῦν εἰς τοὺς τρεῖς ἀργοὺς λίθους, οἵτινες ἔκλειντο ἐγγύτατα τοῦ ἄλλως εὐδιακριτοῦ τάφου τοῦ Μελανίππου.

Τὴν στενὴν σχέσιν τῶν δύο τούτων τάφων πρὸς τὰ «μνήματα» τῶν παίδων τοῦ Οιδίποδος δεικνύει ὁ Πausanias ὀρίζων ταῦτα ὡς «*ἐξῆς*» τῶν πρώτων κείμενα, ὡς συνεχόμενα πρὸς τὰ πρώτα. Ὁ τοπογραφικὸς δὲ οὗτος ὁρισμὸς προσαρμόζεται πρὸς τὰ πράγματα, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὰ Καστέλλια εἶνε τὰ μνήματα τῶν δύο υἱῶν τοῦ Οιδίποδος, ἥτοι μόνος ὁ ὑψηλὸς λόφος (δρα ἄνω σελ. 100 ἐξ. 107) δι' ἀμφοτέρους, ὡς θέλει μάλλον ὁ Πausanias διὰ τοῦ ὁρισμοῦ «*ἐξῆς*» (ἐδέχθημεν δὲ τοὺς δύο προηγουμένους ἡρωϊκοὺς τάφους ἐν τῇ ἐτέρᾳ — τῇ δεξιᾷ — πλευρᾷ τῆς λεωφόρου) καὶ ὡς δεικνύει τὸ θαῦμα τοῦ χωρισμοῦ τῆς φλογὸς καὶ τοῦ καπνοῦ τῆς *κοινῆς* βεβαίως πυρᾶς τῶν προσφερομένων εἰς τοὺς δύο διχονοοῦντας καὶ μετὰ θάνατον ἀδελφοὺς *κοινῶν* ἐναγισμῶν [(Πaus. ἔ. ἀ. Φιλίστρ. *εἰκ.* 2, 29. Ὑγίν. μ. 68, 718· πρβλ. Rohde *Psyche*² I, 235, II 349 Robert *Oid.* I, 361 ἐξ. II 126 σημ. 53). Περὶ ἐνὸς δὲ τύμβου λέγει καὶ ἡ Ἑλλην. Ἀνθολ. VII, 396 «ἀλλ' ὁ πανώλης τύμβος ἔτι ζώντων αἰσθάνεται πολέμων».

Τὸ σχῆμα τοῦ Καστελλίου εἶνε, ὡς εἴπομεν, σχῆμα τύμβου σχηματισθέντος τὸ μὲν δι' ἀπολαξέσεως τοῦ φυσικοῦ λόφου τὸ δὲ διὰ συμπληρώσεως αὐτοῦ διὰ τῆς λατύπης καὶ ἄλλων χωμάτων, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ τὸ γνωστὸν καὶ εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ Leake ὑποπεσὸν σχῆμα (ἄνω σελ. 100 ἐξ.), ὅπερ εἶδομέν πωρ καὶ εἰς τὸ Ἀμφιον (ἄνω σελ. 383 ἐξ.). Ἡ μεγάλη ἐπὶ κορυφῆς ἐπιφάνεια καὶ ἡ περιθέουσα τὸν τύμβον ζώνη ἴσως ἦσαν ἀναγκαῖαι πρὸς συρροὴν πολλῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν δημοτελῶν ἐναγισμῶν, τῆς «θεραπείας τῶν ἡρώων» (Ἀριστοτ. *π. κόσμ.* VI) πιθανῶς δὲ καὶ ἐπιταφίων ἀγώνων (πρβλ. Ὁμ. Ἰλ. Δ 389 ἐξ. Ψ 679 ἐξ. Korte *Hermes* 1904, 224 ἐξ.), ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸν τρόπον· θεαταὶ δμως καθήμενοι εἰς τὰς ὑπὲρ τὴν ζώνην κλιτῦς θὰ ἠδύναντο νὰ θεῶνται δρομεῖς ἀγωνιζομένους περὶ τὴν ζώνην.

² Ἐδηλώθη ἄνω σ. 107 ἐξ., ὅτι ἀνεσκάψαμεν δύο τάφους ἐν τῷ λόφῳ τούτῳ καὶ ἠρσιμώσαμεν ἐτέρους δύο μὴ εὐρεθέντας ἔφ' ἡμῶν, εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι καὶ πολλοὶ ἴσως ἄλλοι ὑπάρχουσιν ἀγνωστοὶ κατὰ τὰς κλιτῦς τῶν Καστελλίων. Ἄν ἐρωτήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς, ποῦ ἦσαν οἱ τάφοι τῶν προγόνων καθ' ὅλου καὶ

Ὅχι δὲ μόνον εἰς τοὺς παῖδας τοῦ Οἰδίποδος ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ἥρωας (π. χ. Ζῆθον καὶ Ἀμφίονα) προσεφέροντο ἐναγισμοί· διότι ὁ Πausανίας λέγει (9, 18, 3) «φασὶ γὰρ *καὶ ἄλλοις* οἱ Θηβαῖοι *τῶν καλουμένων ηρώων* καὶ τοῖς παισὶν ἐναγίζειν τοῖς Οἰδίποδος» (πρβλ. Σχολ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 4, 104. Πλουτ. *Σωκρ. δαιμ.* 578 B. Διοδ. 4, 67. Wilhelm Oester. *Jahresh.* 1899, 236 ἐξ. Rohde *Psyche*² I, 159 ἐξ.). Περὶ τοῦ Μελάνιππου μάλιστα συνάγεται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Ἡροδότου λέγοντος (5, 67): «πέμψας (ὁ τύραννος τῆς Σικυῶνος Κλεισθένης, ὅρα καὶ ἄνω σελ. 297) ἐς Θήβας τὰς Βοιωτίας ἔρη ἐθέλγειν ἐπαγαγέσθαι Μελάνιππον τὸν Ἀστακοῦ· οἱ δὲ Θηβαῖοι ἔδοσαν· ἐπαγαγόμενος δὲ ὁ Κλεισθένης τὸν Μελάνιππον, *τέμενος* οἱ ἀπέδειξε ἐν αὐτῷ τῷ πρυτανίῳ καὶ μιν *ἔδρυσεν* ἐνθαῦτα ἐν τῷ ἰσχυροτάτῳ . . . ἐπεὶ τὲ οἱ τὸ τέμενος ἀπέδεξε, *θυσίας* τε καὶ ὀρτὰς Ἀδρήστου ἀπελόμενος ἔδωκε τῷ Μελάνιππῳ . . . » (πρβλ. Πινδ. *Νεμ.* 9, 20 ἐξ. Σχολ.). Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀδειας εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Μελάνιππου καὶ εἰς Σικυῶνα· ἀλλὰ τοιαύτη λατρεία ἐνταῦθα προϋποθέτει, ὅτι καὶ ἐν Θήβαις ἐλατρεύετο ὁ ἥρωας¹.

Τοῦ τάφου τοῦ Τειρεσίου μνημονεύει παρεμπιπτόντως ὁ Περιηγητὴς λαβίων

τῶν οἰκείων τοῦ γένους τοῦ Οἰδίποδος καὶ τῶν αὐτοκτόνων ἀδελφῶν, θά προσλάβωσιν ἀξίαν τινὰ ἄλλην οἱ στίχοι τοῦ Αἰσχύλου *Ἐστ.* 911 ἐξ. («σιδηρόπλακτοι μὲν ὦδ' ἔχουσι, σιδηρόπλακτοι δὲ τοὺς μνῆουσι, τὰχ' ἂν τις εἴποι τίνας; : *τάφων πατρῶων λαχαί*)» πρβλ. καὶ στ. 1004, 1059 καὶ Σοφ. *Ἀντιγ.* 892. ὅτε συμφωνοῖ πρὸς τὸν Ὅμηρον *Ἰλ.* Ψ 479 ἐξ., ἐνθα ἔχομεν μνείαν καὶ ἐπιταφίων ἀγώνων γενομένων ἐπὶ τῷ Οἰδίποδι θανόντι ἐν Θήβαις (πρβλ. π. χ. Σχ. Ὁμ. *Ὀδ.* λ. 276. Eranos, *Acta Suec.* I, 1896, 24 ἐξ.). Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Οἰδίποδος λοιπὸν δὲν ἦσαν ἀπόταφοι. Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τὸν 7' αἰῶνα π. Χ. ἐτελοῦντο ἐπιτάφιοι ἀγῶνες καὶ ἐτίθεντο καὶ ἄθλα λέβητες κ.τ.τ., ἀνατιθέμενοι εἰτα εἰς ἱερὸν τι κατὰ γνωστὴν συνήθειαν, ὅρα Κουρουνιώτην *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1900, 109 + Wolters *Berl. Phil. Woch.* 1915, 1424· πρβλ. BCH 1908, 445 καὶ 1909, 440. Βεβαίως δὲ θά ἐτελοῦντο καὶ σπονδαὶ καὶ ἐναγισμοὶ γενικῶς κατὰ παράδοσιν, ἦν μαρτυρεῖ καὶ ἡ Ἡρωολατρεία τῶν τάφων τοῦ Μενιδίου, τῶν Μυκηνῶν (ὅρα ὅσα περὶ τούτων γράφω ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1918) κ. ἄ., οἱ διπυλικοὶ τάφοι τῶν Ἀθηνῶν (Brückner-Pernice *Athen. Mitteil.* 1893, 414 ἐξ.) καὶ πολλὰ νεώτερα παραδείγματα (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 180 ἐξ.). Ἴδὲ προσέτι Paus. 9, 5, 14. Ix VII, 53 *Λυκόφρ.* 1213. O. Wolff, *Polynceikes Wissenschaftl. Beil.* x, Jahresb. des Gymn. zu Chemnitz 1906, 24. Wilamowitz *Interp. Aischyl.* 89, 96 ἐξ. Wiegand *Sechster vorl. Ber.* (Milet und Didyma) 1908 σελ. 27. Pfister *Reliquienkult* 408-501 καὶ 495 καὶ ἄνω σελ. 109.

¹ Ὅρα καὶ Robert *Oid.* I, 130, II, 47, ὅστις παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Κλεισθένης δὲν μετεκόμισεν ἐκ Θηβῶν εἰς Σικυῶνα τὰ λείψανα τοῦ Μελάνιππου (ἐν ᾧ ὁ Rohde *Psyche*² I, 160 σημ. 4 ρυκεῖ τὰ ἀντιθετά, ὁ δὲ Pfister *Reliquienkult* I, 211 καὶ 460 ἐξ. ἀμφισβᾷλλει), ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς ἐθελούσιον τινα προσεταιρισμὸν τοῦ ἥρωος Μελάνιππου κατὰ τοῦ ἐχθροῦ Ἀδράστου καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ Ἀργεΐων, πρὸς οὓς ἀντεμάχετο ὁ Κλεισθένης. Ἄν δ' ἀληθῶς ἦτο ἀνάγκη νὰ μετενεχθῶσι καὶ ὀσά τοῦ ἥρωος, δὲν νομίζω, ὅτι θά μετηνέχθησαν ὅλα, ὥστε νὰ λείψῃ πᾶν λείψανον τοῦ Θηβαίου ἥρωος ἐκ Θηβῶν. — ὅτε ὁ Πausανίας ἴσως δὲν θά ἐποιεῖτο λόγον περὶ τάφου αὐτοῦ ἐν Θήβαις. — ἀλλὰ μέρος, ὡς συνέβη καὶ περὶ τὴν ὁμοπλάτην τοῦ Πέλοπος (Paus. 5, 13, 4 ἐξ. πρβλ. 2, 24, 2) καὶ ὡς συμβαίνει καὶ νῦν περὶ τὰ λείψανα τῶν Ἀγίων. Ὁ Πausανίας, ὁσάκις πρόκειται περὶ μεταφορὰς τῶν ὀσῶν τῶν ηρώων, εἶνε σαφές, ρητῶς ὀνομάζων αὐτά, ὡσαύτως δ' ὁ Πλούταρχος (*Σωκρ. δαιμ.* 5 «λείψανα»), πρβλ. E. Schmidt *Kultübertragungen* 114. Πολίτης *Λαογραφ.* VI, 1917, 287.

αφορμήν ἐκ τῶν τάφων τῶν λοιπῶν συγχρόνων τοῦ μάντεως ἡρώων ἴσως δὲ και ἵνα δείξῃ, ὅτι και τούτῳ τῷ ἡρωί ἐτελοῦτο ἐναγισμοὶ ὡς και τοῖς ἄλλοις. αἶψ' οὐ οἱ Καδμεῖοι θάψαντες λαμπρῶς τὸν Τειρεσίαν «τιμαῖς ἰσοθέοις ἐτίμησαν» (Λισδ. 4. 67, 1. Κλ. Ἀλεξ. Στρωμ. τ. 2 σ. 108, 27). Δηλοῖ δὲ ῥητῶς, ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο ἦτο κενοτάφιον, ἐν ᾧ ὁ κύριος τάφος ἔκειτο ἐν τῇ Ἀλιαρτίᾳ παρὰ τὴν Τιλφοῦσαν κρήνην. ἐνθα ἀπέθανεν ὁ Τειρεσίας (Πaus. 9, 33, 2 Στράβ. 411, 413 πρὸς Robert Oid. 69), μεταβαίνων εἰς Δελφοὺς. Τὸ κενοτάφιον τῆς Θηβαϊδὸς ἔκειτο βεβαίως ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα λεωφόρῳ· οὕτως αἶψι ὁ λόγος νῦν δεχθῶμεν.

Πάντων τῶν ἀνω μνημείων τὴν σχετικὴν πρὸς ἄλληλα θέσιν ἔξω τῶν Προϊτίδων ὡς ἀφετηρίας καὶ ἐπὶ τῇ λεωφόρῳ ὥρισεν ὁ Πausanίας ἀκριβῶς διὰ τοπογραφικῶν προσδιορισμῶν (·ἐπὶ τῇ λεωφόρῳ — ἐγγύτατα — ἔξης — πέντε καὶ δέκα στάδια ·). Νῦν ἐρχεται εἰς τὸν τάφον τοῦ θηβαϊκῆς καταγωγῆς Ἐκτορος, ὃν τοπογραφεῖ [Σχ. Λυκόφρ. 1194, 1205, 1208, 1210 Pfister ξ. ἀ. 193 ἐξ. E. Schmidt Kultübertragungen 110 Crusius Sitz. Ber. d. Bayer. Akad. 1905 σ. 761) ἐξ.] ἀσχετῶς μὲν πρὸς τὰ προηγούμενα μνημεῖα, σχετικῶς δὲ πρὸς νέαν σταθερὰν τοπογραφικὴν ἀφετηρίαν, τὴν περίφημον Οιδιποδίαν κρήνην (Plin. H. n. 4, 25). Ὁ τάφος τοῦ Ἐκτορος εἶχε σχῆμα μεγάλου τύμβου, ἂν πιστεύσωμεν τὸ ἐπίγραμμα (Ἀνθολ. Παλ. II, 755 πρὸς Kaibel Epigr. gr. 349):

Ἐκτορι τινδε μέγαν Βοιωτοὶ ἀνδρες ἔπειξαν
τύμβον ὑπὲρ γαίης, σῆμ' ἐπιγινόμενοις.

Σήμερον τὸ ἔδαφος διατηρεῖται λοφώδες ἀμέσως ἐγγὺς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Οιδιποδίας κρήνης καὶ δύναται νὰ πιστεύσῃ τις, ὅτι τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ ἴσως ἦτο ποτε διακριτὸν ὡς συναφὴς ἄλλ' ἴδιος λόφος παρὰ τὸ βόρειον. Καθαικὼν οὕτως εἰκόνα τῆς παλαιᾶς ὄψεως τοῦ τόπου εἶνε ἀδύνατον πλέον νὰ λάβωμεν, ἐπειδὴ ὁλόκληρον τὸ ὕψωμα κατοικεῖται ὑπὸ τῶν Ἀγιοθεοδωριτῶν πυκνῶς, οἱ δὲ κτίσαντες οἰκίας ἐνταῦθα ἰσοπέδωσαν ἕκαστος αὐθαιρέτως τὰς ἰδίας αὐλὰς εἰς διείκορα ὕψη, ὥστε ἡ παλαιὰ μορφή τοῦ ὕψωματος κατεστράφη. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τοπογραφικὸς ὁρισμὸς τοῦ Πausanίου «πρὸς....κρήνη» εἶνε σαφής, δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι καὶ ὁ τύμβος τοῦ Ἐκτορος ἦτο ἐδῶ καὶ κυρίως ὡς φυσικὸν ὕψωμα, οἷος ὁ τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος καὶ οἱ περὶ ὧν ἀρτίως ἐγένετο λόγος.

Ὁ γῶρος ὁ κατὰ τὸν τύμβον τοῦ Ἐκτορος ὠνομάζετο κατὰ τι σχόλιον Πl. N. 1, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ἀριστοδήμου. Διὸς γυναι ἐκ τῆς ἐνταῦθα γεννήσεως τοῦ Λιδος (πρὸς Wilamowitz Berl. Klass. Texte II, 147). Το αὐτὸ δὲ συνάγεται, ἀριστότερον ὅμως, ἐκ τοῦ Λυκόφρονος (1205 ἐξ. 1209 ἐξ. καὶ σχ.), ὅστις προσθέτει (1212 ἐξ.), ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἐτέλουν τῷ ἡρωὶ λειβάς.

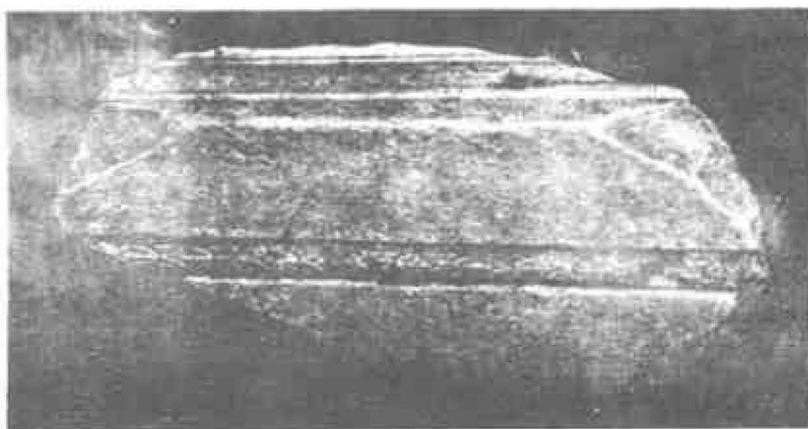
Αἱ λοιβαὶ αὗται, πανάρχαια λείψανα λατρείας οὔσαι, ἃς προστεθῶσιν εἰς τὰς μνημονευθείσας ἄνω ὁμοίας λατρείας ἄλλων ἐπίσης μυθικῶν ἡρώων (σ. 395 ἐξ.), ὡσαύτως δὲ καὶ ἐρειπίων ἢ λειψάνων ἡρωϊκῶν κατοικιῶν οἷα ἢ τῆς Ἀλκμήνης καὶ ἢ τῆς Σεμέλης (σελ. 326, 369, 341), πρὸς πίστῳσιν, ὅτι ἡ προδώριος θρησκεία οὐδαμῶς ἀνειράπη, καίπερ πολλὰς βεβαίως βαθμιαίας μεταβολὰς ὑποστᾶσα ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ μέχρι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἀφ' οὗ εἶπεν ἤδη ὁ Πανσανίας, ὅτι ὁ τάφος τοῦ Ἑκτορος ἦτο «πρὸς Οἰδιποδία καλουμένη κρήνη», προβαίνει ἤδη εἰς τὴν μνείαν ἑτέρου μνημείου διὰ τῶν λόγων «πρὸς δὲ τῇ πηγῇ τάφος ἐστὶν Ἀσφοδίκου», ἥρωος καὶ τούτου συγχρόνου τοῖς προηγουμένοις. Ἐπειδὴ ὁ Πανσανίας διακρίνει ἐνίοτε κρήνην καὶ πηγὴν (πρβλ. 2, 3, 3. E. Curtius *Gesamm. Abhandl.* I, 122), ὁ τάφος τοῦ Ἀσφοδίκου θὰ ἐκεῖτο ἀπωτέρω πρὸς τὰ ἐνδότερα τοῦ ἄρτι περιγραφέντος ὑψώματος, εἰς οὗ τὴν καρδίαν εἰσχωρεῖ τὸ λαξευτὸν ὑδραγωγεῖον τῆς Οἰδιποδίας. Τοῦτο εἶνε ἄγνωστον μέχρι τίνος ἀποστάσεως προχωρεῖ κατὰ τινὰ καθαρισμὸν αὐτοῦ εἰσεχώρησαν οἱ ἐργάται εἰς ἀπόστασιν 100 μ. περίπου, ὀρίζουσι τὸ ὕψος αὐτοῦ εἰς 1.20 μ. καὶ βεβαιοῦσιν, ὅτι δὲν βαίνει ευθύ, ἀλλὰ σχηματίζει γωνίας καὶ ἔχει ἀνὰ 20-25 μ. φρεατίας ὁπᾶς, ὧν τινες εὐρίσκονται νῦν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν. Εἰς τὰ νοτιώτερα λοιπὸν μέρη τοῦ ὑψώματος θὰ ἦτο ὁ «τάφος» τοῦ Ἀσφοδίκου.

Πόσον νοτιώτερον τῆς κρήνης ἦτο, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὀρισθῇ· ἀλλ' ἂν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπομακρυνθῶμεν — ἢ δὲ ἀποδοχῇ τῆς γνώμης, ὅτι πηγὴ καὶ

κρήνη διαφέρουσιν ἐνταῦθα, οὐ μόνον δὲν ἀπαγορεύει ἀλλὰ καὶ μαλλον ἐπιβάλλει τοῦτο —, τότε προσεγγίζομεν ἢ φθάνομεν ἴσως εἰς τὸ σεσυλημένον μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον, οὗ ἐμνημονεύσαμεν ἐν σελ. 100¹.

Προχωρῶν ὁ Πανσανίας ἐπὶ τῆς εἰς Χαλκίδα λεωφόρου καὶ παρεκβαίων ὅπου δεῖ, ἐπισκέπτεται τὸν Τευμησόν, τὸν

Εἰκ. 200. Μαρμαρινὸν ἐνεπίγραφον ἐπιστύλιον ἐκ κτίσματος τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Θήβαις.

Γλισᾶντια, τὸ ὄρος Ὑπατον, τὸ Ἄρμα, τὴν Μυκαλησσόν, τὴν Αὐλίδα (τὴν Χαλ-

¹ Κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἐξῶ μιᾶς τῶν τελευταίων πρὸς νότον οἰκιῶν τοῦ χωρίου εὗρον τεμάχιον μαρμαρινοῦ ἐπιστυλίου (εἰκ. 200), σφῆζοντος μόνον ἐμπρὸς καὶ ὑποκάτω τὴν ἀρχικὴν ὄψιν (μῆκ. 1.07,

κίθα αὐτὴν ἐπεφύλαξε δι' ἄλλο βιβλίον) προσέτι δὲ τὸ Δῆλιον, τὴν Τάναγρον καὶ τὴν 'Ανθηδόνα, ἐξ ἧς ἐπιστρέφει πάλιν εἰς Θήβας.

Δ' ΕΞΩ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ ΠΡΟΣ Β ΜΑΚΡΑΝ ΚΑΙ ΒΔ

'Η ὁδὸς, δι' ἧς βεβαίως ἐπανῆλθεν ἐξ 'Ανθηδόνας ὁ Πausanias εἰς Θήβας, εἶνε ἑκπαλαι ἢ αὐτὴ καὶ νῦν, ἀφ' οὗ οὐδεμία νεωτέρα κατεσκευάσθη πρὸς τὴν διεύθυνσιν ταύτην, οὐδ' ἡ μνήμη δὲ τῶν ἀνθρώπων γινώσκει ἄλλην τινά. 'Η ὁδὸς αἴτη ἐν τῇ πεδιάδι, τῷ 'Αονίῳ πεδίῳ (ἄλλο τὸ Τηνέριον Στράβ. 412. Πaus. 9, 10, 6 καὶ 9, 26, 1 Judeich, *Athen. Mitt.* 1888, 81, ἄνω σ. 112), σχίζεται εἰς δύο, ὥστε, ὅτε ἔρχεται τις ἐξ 'Ανθηδόνας, καταλήγει νῦν ἢ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ἢ (ἂν βαδίζῃ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου) εἰς τὸν μῦλον Δελβενακιώτου κειμένου ἐγγὺς τοῦ σταθμοῦ πρὸς Α (ὄρα τὸν χάρτην). 'Η ἐνδοτέρω τῆς ἀρχαίας πόλεως κατεύθυνσις τῶν ὁδῶν τούτων βεβαίως μετεβλήθη καὶ διότι οἱ κῆποι ἠπλώθησαν αὐθαιρέτως, μετατραπείσης μάλιστα καὶ τῆς κοίτης τῶν χειμάρρων (σελ. 273), καὶ διότι τελευταῖον ἐγένετο ἢ εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν ἀμαξιτὸς προσελκύσασα ἐκεῖσε τοὺς διαβάτας.

'Αλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμαζεν ἡ κάτω πόλις ἢ καὶ ἡ Καδμεία, καθ' οὓς κέντρον τῆς κινήσεως καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀνθρώπων ἦτο ἢ παρὰ τὸ "Αμφιον ἀγορά, ἢ ἀνωτέρω ὁδὸς κατέληγε βεβαίως εἰς τὴν ἀγορὰν ταύτην. 'Ητο δὲ πολυσύχναστος διότι ἤδη κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους οἱ ἄνθρωποι ἤσθιον ἐν Θήβαις πολλὰ θαλάσσια ὄστρεα ('Αρχ. Ἐφημ. 1909, 104 ἄνω σελ. 179), νῦν δὲ ἄφθονοι καὶ πρόσφατοι κομίζονται οἱ ἰχθύες εἰς Θήβας καὶ ἐκ τῶν παραλίων μὲν τῆς Θίσβης τῶν ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ (ἀπόστασις δι' ἀμάξης 7 ὥρων), ἀλλὰ κυρίως ἐξ 'Ανθηδόνας (ἀπόστασις 3 ὥρων), τῆς λυπρᾶς ταύτης πόλεως τῶν ἀλιέων (Geogr. gr. min. I, σ. 104· πρβλ. Πaus. 9, 22, 7).

'Η εἰς 'Ανθηδόνα ἄγουσα ὁδὸς δὲν συνέδεε τὰς Θήβας μόνον πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην (πρβλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Gomme ἐν *Annual of th. Br. Sc.* XVIII, 1911-12, σελ. 189 ἐξ. ἰδία σελ. 208), ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖσε εὐφορωτάτην

ὕψος 0.30. πλάχ. 0.52). φέρων δ' ἐμπρὸς μεγάλους γράμμασιν (ὕψος γραμμ. 0.075) ἐπιμελῆ τὴν ἐπιγραφὴν

ΑΡΙΑΝΟΣ ΣΤΕΛΛΗΝ = ... 'Αδριανὸς Σεβαστός ...

Εἰς τὸ δεξιὸν τέρμα τῆς ἐπιγραφῆς ὑπάρχει λείψανον συνδέσμου — ἐκ δευτέρας χρήσεως τοῦ λίθου. Δέν μοι φαίνεται πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ λίθος μετηνέχθη ἐκ τῆς κυρίως πόλεως τῶν Θηβῶν εἰς 'Αγίους Θεοδώρους, ἀλλὰ μάλλον, ὅτι θὰ ἀνῆκεν εἰς κρηναῖόν τι κατασκευάσμα τῆς Οἰδυποδίας, ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ 'Αδριανοῦ ἐπισκεψαμένου τὰς Θήβας τῷ 124-125 μ. Χ. (ὄρα *Bull. de corresp. Hellen.* 1910 σ. 495 πρβλ. 'Αρχ. Ἐφημ. 1869, 336) πρῶτως δὲ καταστραφέν ἢ ἐπισκευασθέν, ὅτε ἀκόμη ἐποιοῦντο χρῆσιν συνδέσμων.

'Αονίαν πεδιάδα, τὴν αἰωνίαν πηγὴν τοῦ θηβαϊκοῦ πλούτου· ἦτο «ἀμαξήλατος δι' ἀγρῶν πορεία» (Frgm. Hist. gr. II, σ. 257)· θὰ ἦτο λοιπὸν εντελῶς ἀδικαιολόγητον νὰ μὴ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη ἤγεν εἰς τὴν κάτω πόλιν τῶν Θηβῶν, ἀπλῶς διότι συμβαίνει σήμερον ἡ ἔκτασις τῆς ποτε κάτω πόλεως κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ποτὲ ἀγορὰ ολόκληρος νὰ εἶνε μεταβεβλημένη εἰς ἀγρούς ἢ κήπους, οἱ δὲ ἄνθρωποι νὰ κατοικῶσιν ἐπὶ τῆς Καδμείας, ὥστε ἡ ὁδὸς νὰ κατευθύνηται νῦν πρὸς ταύτην μόνην. Δὲν ἀμφιβάλλω, ἐννοεῖται, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἤγεν ἡ ὁδὸς εἰς τὴν Καδμείαν, ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο διὰ τῆς κάτω πόλεως. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι διακλάδισις τις τῆς ὁδοῦ ἔβαινε εἰς τὰς πρὸς Δ τῆς Καδμείας συνοικίας (ὁ ρηθεὶς δυτικὸς κλάδος ἦτο ἴσως ἀποκλειστικῶς ἢ κυρίως πρὸς τοῦτο), βέβαιον ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἕτερος κλάδος — ὁ ἀνατολικὸς — εἰσέρχετο εἰς τὴν ἀγορὰν. Ἐντεῦθεν ἡδύνατό τις νὰ διευθυνθῇ καὶ ἀλλαχόσε μὲν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Κυδμείαν διὰ τῶν Βορραίων πυλῶν (σελ. 391) ἢ διὰ τῶν Προιτίδων.

Διὰ τίνος ἐκ τῶν δύο κλάδων ἐπέστρεψεν ὁ Πausανίας ἐξ 'Αθηδόνος εἰς Θήβας;

Τὸ ζήτημα τοῦτο καταλήγει νὰ εἶνε σχεδὸν ἀδιάφορον, εἰ καὶ ὁ Περιγητὴς χρησιμοποιεῖ τὴν ὁδόν, ἵνα καθορίσῃ τοπογραφικῶς μνημεῖα τινὰ ἢ ἰδρύματα. Λόγῳ οἱ δύο κλάδοι προσεκβαλλόμενοι συναντῶνται κατὰ τὴν 'Αγ. Παρασκευὴν περίπου, ἡ δὲ ἀπόστασις τῶν ἐπὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς σημείων αὐτῶν εἶναι περίπου ἑκατὸν μέτρων. Ὡστε τὰ σχετικὰ μνημεῖα, ἅτινα διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης τοπογραφεῖ ὁ Πausανίας, ἔκειντο πάντως ἐνταῦθα πῶς κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν κλάδων ἐκείνων.

Οἱ λόγοι, δι' ὧν ἐπανελθὼν ἐξ 'Αθηδόνος ἐπαναλαμβάνει τὴν τοπογραφίαν τῶν Θηβῶν εἶναι οἱ ἐξῆς (9, 23, 1 ἐξ.): «Θήβαίσις δὲ *πρὸ τῶν πυλῶν ἐστὶ τῶν Προιτίδων καὶ τὸ 'Ιολάου* καλούμενον *γυμνάσιον καὶ στάδιον* κατὰ ταῦτα τῷ τε ἐν 'Ολυμπίᾳ καὶ τῷ 'Επιδαυρίῳ γῆς χῶμα *ἐνταῦθα* δέικνυται *καὶ ἡρώων 'Ιολάου* . . . 2. *'Υπερβάντι δὲ τοῦ σταδίου τὰ ἐν δεξιᾷ δρόμος ἵππων καὶ ἐν αὐτῷ Πινδάρου μνημῆμά ἐστι* . . . 5. *'Εντεῦθεν ἐς 'Ακραίφνιον ἐστὶν ὁδὸς* τὰ πλείω πεδιάς . . .» Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων συνάγω, ὅτι δι' ὁποτέρου κλάδου καὶ ἂν ἔφθασεν ὁ Πausανίας, ὅπουδῆποτε τῆς ὁδοῦ καὶ ἂν κατέληξε — πάντως πρὸς βορρᾶν τῶν μνημείων, ἅτινα κατέλεξε κατὰ τὴν ἀγορὰν ἔξω τῶν Προιτίδων καὶ τῆς εἰς Χαλκίδα λεωφόρου —, εὐρίσκεται ὅμως ἀντικρὺ τῶν Βορραίων πυλῶν ἀλλὰ δὲν λαμβάνει αὐτὰς ὡς τοπογραφικὸν ὄρον παραβολῆς, προτιμῶν νὰ συνάψῃ τὰ μνημονευτέα μνημεῖα πρὸς ἄλλο γνωστὸν ἢδη σημεῖον τῆς ἐπὶ μέρους περιγραφῆς. Εὐρισκόμενος πρὸς Β τῆς ἀγορᾶς,

ἔχει ἀπέναντι αὐτοῦ τοὺς τελευταίους κρίκους τῆς ἀλύσεως τῶν μνημείων, ἅτινα κατέλεξε προηγουμένως βαδίσας ἔξω τῶν Προιτίδων πρὸς Β. Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ταῦτα ἤδη· τελευταῖον μνημεῖον ἦτο ὁ τάφος τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος. Ὁ Περιηγητής, ἐμβαλὼν ῥῆμα ἄξιον λόγου, βραχὺ καὶ συνεστραμμένον, τὸν «καί», προσθέτει νῦν καὶ τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἰολάου, προσέτι δὲ τὸ συναφὲς στάδιον ὡς καὶ τὸ ἐπίσης συναφὲς ἥρωον τοῦ Ἰολάου.

Τὸ ἥρωον τοῦ Ἰολάου ἔχει τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὰ ἐδῶ γυμναστικά ἢ ἀγωνιστικά ἰδρύματα, ἣν τὸ πρὸς Ν τῆς Καδμείας Ἡράκλειον πρὸς τὰ ἐκεῖ ὅμοια μνημεῖα¹.

¹ Πρὸς βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1906. 186. Ἀθην. δειπν. 13, 12 (561). — Χωρὶα τινὰ ἄλλων συγγραφέων αἰνίττονται πρὸς τὰ διπλὰ ταῦτα τῶν Θηβῶν γυμνάσια, ὡς Πολυαίν. 62· Πλουτ. Σωκρ. δαιμ. 4, Πελοπ. 7. Εὐριπ. Φοιν. 368. Περὶ διπλῶν γυμνασίων ἐν ἄλλαις πόλεσι ὄρα Ziebarth Aus dem gr. Schulw. 77. Τίνα σημασίαν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι καὶ ἴσως ἔσχον τὰ ἐν Θήβαις γυμνάσια πρὸς τὰς πολιτικὰς στάσεις ὄρα Πλάτ. νόμ. 636 Β. Γυμνάσιον μνημονεύει καὶ ὁ Θηβαϊκὸς λίθος I. g. VII, 2537 = Kaibel Epigr. gr. 490, ὃν ἀνευρών καὶ ἀποτερίζας ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς ἐν Πυρίῳ ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἐκόμισα εἰς τὸ Μουσεῖον Θηβῶν. Ἡ ἀτελής ἄμα καὶ ἐσφαλμένη ἐκδοσις αὐτοῦ ἐπιβάλλει μακρότερον ἐνθάδε λόγον: Ὁ λίθος εἶνε μέλας, κάτω ἀδρῶς εἰργασμένος, ὀπισθεν καὶ ἀριστερὰ ἐλλιπής, περὶ βεβλαμμένος. Ἐπάνω κοῖλον ἶχνος ποδὸς χαλκοῦ ἀγάλματος. Ὑψος λίθου 0.38, πλάτος ἐμπρὸς 0.52, βάθος (ἐμπρὸς - ὀπισθεν) 0.67. Ὑψος γραμμῶν 0.015. Τὸ Ο Θ Ω μικρότερα τῶν ἄλλων γραμμῶν. Γραφὴ καλὴ, ὄχι στοιχηδόν.

Δ Ρ Ο Ξ Υ Ν Η Ν Η Σ Κ Ο Υ Ν Ν Ε Ο Σ Γ
Ε Γ Γ Υ Μ Ν Α Σ Ι Ο Υ Σ Υ Ν Τ Ρ Ο Φ . . Ἡ Λ Ι Κ Ι Α (ἄγραφον)
Σ Κ Ω Δ Ε Μ Ρ Ο Λ Ε Μ Ω Ι Τ Ι Μ Ω Ρ Ω . . Ρ Α Φ Ι Δ Ι Χ Ω Ρ Α Ι
Δ Ε Ι Μ Ι Ε Υ Α Ν Ο Ρ Ι Δ Α Ρ Α Τ Ρ Ο . . Ε Ν Ε Ω Ν Ο Σ
(διάστιχον 0.105)

5 Ν Δ Α Μ Ω Ν Ι Ο Σ Ε Υ . . Ο Ρ Ι Δ Α Ν
Ε Ι Κ Ε Τ Ο Ι Σ Θ Ε Ο Ι Σ Κ Α Ι Τ Α Ι Σ Θ Ε Α Ι Σ
Ν Ι Κ Ο Σ Ε Ι Ρ Ο Δ Ο Τ Ι . Σ Ε Ρ Ο Ε Ι Σ Ε

Σω]φροσύνην ἥοκουν νέος ὦ[ν, ἐφίλει δέ με πᾶσα
ἡ] ἐγ γυμνασίου σύντροφ[ος] ἡλικία·
θνή]σκω δ' ἐμ πολέμῳ τιμωρῶ[ν Δ]ελφίδι χώρῃ
εἰκῶν] δ' εἰμι Εὐανορίδα πατρὸς] δ]ε Νέωνος.

Νέω ;]ν Δαμώνιος Εὐ[αν]ορίδαν
ἀνέθ]εικε τοῖς θεοῖς καὶ ταῖς θεαῖς
. . .]νικος Εἰροδότι]ος ἐπόεισε.

Τὸ ἐπίγραμμα εἶνε ἐν ἀτιτίῃ διαλέκτῳ, ἥ δ' ἀνάθεσις καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ τεχνίτου ἔχουσι διαλεκτικούς βοιωτικούς τύπους. — Ἀναμφιβόλως ὁ Dodwell ἐπλανήθη ἀναγνοὺς τὴν πρώτην λέξιν *εὐφροσύνην* ἀντὶ *σωφροσύνην*. Εἶνε κοινὸς τόπος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ ἔπαινος τῆς σωφροσύνης ἄμα καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν νέων· πρὸς βλ. π. χ. Ὑπερείδ. ἐπιτάφ. 4, 15 «καὶ ὡς πολλὰ ἡ σωφροσύνη παῖδες ὄντες ἐτρέφον καὶ ἐπαιδεύθησαν». Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπιγράμματος ὁ ἥρωες τοῦ ἱεροῦ πολέμου (500-346 π. Χ.) Εὐανορίδας (πρὸς βλ. I. g. VII 2418). «Ὁρα καὶ Dissen-Scheidewin Pindar's carmina σελ. IV: «Denique non minus suaviter σωφροσύνη, moderatio, modestia cum fortitudine componitur, ut ut poeta in carminibus adolescentibus scriptis fecit, Pyth. IX, Nem. V, Pyth. XI» κτλ. — Ὁρα προσέτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κλειδήμου ἐν τῷ Κεραμειῳ παρὰ Brückner Der Friedhof am Eridanos σελ. 106 Πόντια Σωφροσύνη, θύγατερ μεγάλῳ χρόνῳ Αἰδοῦς, πλείστα σε τιμήσας, εὐτόλμων τε Ἀρετῶν Κλειδί-

Ἐπειδὴ δὲ ἡ λατρεία τοῦ Ἰολάου εἶνε γνωστὴ ἐν Θήβαις ἀπὸ τοῦ Ἡσιόδου (Ἀσπ.) καὶ τοῦ Πινδάρου, ὧμνυον δ' εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ οἱ Θηβαῖοι (Ἀριστοφ. *Ἀχαρν.* 867), συνάγομεν, ὅτι καὶ τὰ δύο γυμνάσια καὶ τὰ στάδια ἦσαν ἤδη ἀπὸ λίαν παλαιῶν χρόνων ἐν χρήσει. Καὶ διὰ μὲν τὰς συνήθεις γυμναστικὰς ἀσκήσεις δικαιολογοῦνται ἴσως τὰ διπλᾶ ταῦτα ἰδρύματα, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀγῶνας, τὰ Ἡράκλεια ἢ Ἰολαία, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, πῶς ἦτο δυνατόν οὗτοι νὰ κατανέμονται εἰς δύο στάδια. Διὰ τοῦτο παραπέμπω εἰς τὰ ρηθέντα περὶ τούτου ἄνω (σελ. 330), προσθέτων ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ τὰ Ἡράκλεια πιθανῶς ἐψάλλετο ἐν Θήβαις — ὡς ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸ Ἀρχιλόχειον ἀπ. 69 — ὕμνος τις εἰς Ἡρακλέα, «ἐν ᾧ λέγει, Ἰδὼς καὶ Ἡρας υἱὸς» (Πτολ. Χένν. ἐκδ. Χατζῆ *καιν. ἱστ.* 3, 14). Τὸ καινὸν καὶ παράδοξον ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ἦτο ὅτι ὁ Θηβαῖος υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης ἐλέγετο υἱὸς τῆς Ἡρας.

Τὸν τοπικὸν προσδιορισμὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ εδαφίου 23, 1 θὰ ἠδύνατό τις μετὰ τοῦ Πausανίου νὰ ἐννοήσῃ οὕτως: «Ἐν Θήβαις δὲ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸν χῶρον, ὃν ἐτοπογραφήσαμεν ἐκτεινόμενον πρὸ τῶν Προϊτίδων καὶ ἀπ' αὐτῶν πρὸς βορρᾶν, εἶνε καὶ τὸ Γυμνάσιον» κλ. Οὐδεμία τοπογραφικὴ σύγχυσις δύναται νὰ γίνῃ πρὸς τὰ μεταξὺ τῶν Προϊτίδων καὶ τῆς Οἰδιποδίας κρήνης μνημεῖα· διότι ταῦτα ὠρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πausανίου οὐχὶ ὡς *πρὸ τῶν Προϊτίδων* κείμενα, ἀλλ' ὡς *ἐπὶ τῇ εἰς Χαλκίδα λεωφόρῳ*. Ἄν ὁ Πausανίας μετέβαινεν εἰς τὸ Ἀκραίφνιον ἢ τὴν Ἀνθηδόνα ἐκ τῆς περιγραφείσης πρότερον ἀγορᾶς καὶ τοῦ Ἀμφίου (ἢ μᾶλλον ἂν οὕτω ἤθελε νὰ διατάξῃ τὴν τοπογραφίαν τῶν Θηβῶν) χωρὶς νὰ μεταστραφῇ εἰς τὴν ἐκ τῶν Προϊτίδων ἀφετηρίαν τῆς εἰς Χαλκίδα λεωφόρου, τότε θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ μνημονεύσῃ τοῦ γυμνασίου, τοῦ σταδίου καὶ τοῦ ἵπποδρόμου ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἀγορὰν καὶ τὸ Ἀμφιον. Ἀλλ' ἤθελε νὰ καθορίσῃ καὶ ἄλλας ἐκ τῶν Θηβῶν δυνατὰς ἐκδρο-

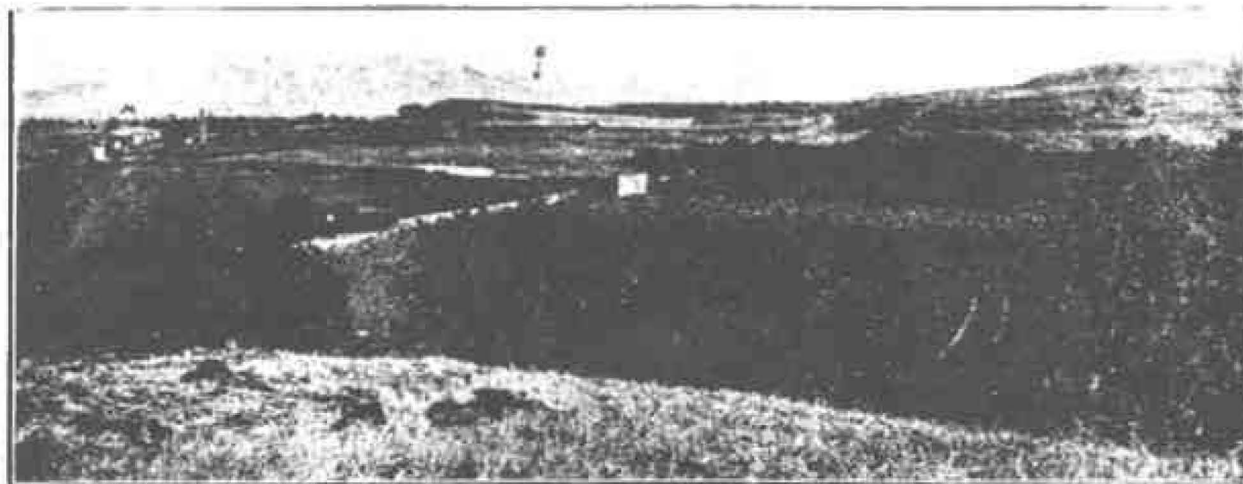
μος Μελιτεὺς Κλειδημίδου ἐνθάδε κεῖται. ζήλους πατρὶ πορῶν, μητέρι δ' αἰνὸν ἄχος»· πρβλ. Kaihel *Epigr.* gr. 34, 39, 54, 55, 59 κ. ἄ. Conze *Att. Grabrel.* 625, 737. Wilamowitz *Sappho und Simonides* 176 ἐξ. — Ἡ συμπλήρωσις τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου στίχου ἐνέχει τὴν ἐννοίαν τὴν ὑποκειμένην ἐν τῷ τῆς Ἑλλην. Ἀνθολογίας (ἐκδ. Holze τόμ. III σελ. 400) ἐπιγράμματι (= Kaihel *Ε. ἄ.* 75).

Πολλὰ μεθ' ἡλικίας ὁμοήλικος ἠδέα παίσας
ἐκ γαίας βλαστῶν γαῖα πάλιν γέγονα» κλ.

Σύντροφος ἡλικία ἐν Kaihel ἐνθ' ἄνω 49. Περὶ τῶν ἐκ τοῦ γυμνασίου ὄρα Zieharth *Aus dem gr. Schulwesen* 76 ἐξ. (*Ἀθηνᾶ* 1911, 442, 447). — Ἐν στ. 4 συνεπλήρωσα τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον διὰ τῆς λέξεως *εἰκῶν*, δεχόμενος κατωτέρω τὴν κατὰ ζεῦγμα ἐπανάληψιν τοῦ ῥήματος. — Ἡ συμπλήρωσις τῆς ἀρχῆς τοῦ 5 στίχου ἐγένετο, ὑποθεθέντος, ὅτι αὗτος ἐδήλου πιθανῶς τὸν πατέρα ἀναθέτην τοῦ ἀνδριάντος τοῦ υἱοῦ· τίσι θεαῖς καὶ τίσι θεαῖς ἀνετέθη ἡ εἰκὼν καὶ ποῦ τῶν Θηβῶν, ἄγνωστον. — Ὁ τεχνίτης... νικὸς Ἡροδότου. βοιωτὸς πιθανώτατα κατὰ γε τὴν γραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, εἶνε ἄγνωστος μοι ἄλλοθεν.

μας (ἦτο δὲ καὶ τοῦτο οὐχὶ δευτερεῦον ἔργον τοῦ Περιηγητοῦ) καὶ διὰ τοῦτο ἐγένετο ἡ διακοπὴ τῆς ἐπὶ μέρους τοπικῆς περιγραφῆς τῶν Θηβῶν.

Κατὰ τάνωτέρω ὁ χώρος, εἰς ὃν πρέπει νὰ ἀναζητηθῶσι τὰ πρὸς Β τῆς πόλεως τρία ἀγωνιστικὰ ἱδρύματα, εἶνε περίπου ὁ ἀπὸ τοῦ μύλου τοῦ Δελβινακιδίου πρὸς Δ πρὸς τὴν βορείαν ἄκραν τοῦ Ἀμφίου καὶ ἔτι δυτικώτερον ἐκτεινόμενος (εἰκ. 201). Ἡ διάταξις ἢ μᾶλλον ἡ ἀλληλουχία αὐτῶν δὲν πιστεύω ὅτι ἦτο ἀπὸ βορρᾶ πρὸς Ν, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς. ὥστε, ἂν τὸ γυμνάσιον ἦτο κατὰ τὸν μύλον, τὸ στάδιον θὰ ἦτο μεταξὺ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς

Εἰκ. 201. Εἰλημμένη ἀπὸ τοῦ Ἀμφίου, δεκνύουσα δὲ τὸ βάθος τῆς εἰκ. 194 καὶ δὴ καὶ τὸν κοῖλον θεατροειδῆ χώρον ὑπὸ τὸ Θ, ἀριστερὰ τὸν μύλον τοῦ Δελβινακιδίου (Μ) καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ἀμφίου βορειὸν μέρος τῆς κοιλάδος τῆς ἀγορᾶς πρὸς τὴν Ἀγ. Παρασκευὴν καὶ τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν, α εἶνε ἀφανῆ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἀριστερὰ. Τὸ μεταξὺ δένδρων δεξιὸν μέρος τῆς εἰκόνος εἶνε ὁ κήπος Σ. Παυλογιαννοπούλου (σ. 373). Ἡ περίπου διαγώνιος ὁδὸς ἢ ἀπ' ἀριστερῶν πρὸς τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν τῆς εἰκόνος ἀγορᾶς εἶνε ἡ ἐν τῷ χάρτι ὑπὸ τὴν λέξιν θέσιον πρὸς τὴν Πολυγυραν βαίνουσα.

καὶ τοῦ σταθμοῦ, ὁ δὲ ἱππόδρομος δυτικώτερον ἐν τοῖς κήποις τοῦ Πυρίου. Τοιαύτη δὲ διάταξις προϋποθέτει, ἂν μὴ ὡς ἀναγκαίαν, τοῦλάχιστον ὅμως ὡς ὅλως πρόσφορον πρὸς τὰ πράγματα τὴν ἐξ Ἀνθηδόνης ἄφιξιν τοῦ Παισανίου διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου τῆς ὁδοῦ.

Ἄν δὲ εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ ἀρυσθῶμεν ὠφέλειάν τινα ἐκ τῆς παρουσίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς (πρβλ. Πολίτην ἐν *Λαογραφία* Δ (1913) σ. 12 ἐξ.), ἣν εὑρομεν (σελ. 379) ὡς πολὺ βορείως κειμένην ἢ ὥστε νὰ δεχθῶμεν ἐν τῇ θέσει αὐτῆς τὸν ναὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, θὰ εἴπωμεν, ὅτι κατ' αὐτὴν εἶνε δυνατόν νὰ ἦτο τὸ ἡρῶον τοῦ Ἰολάου, ὃ θὰ ἦτο ἀπλῶς πως ἡρώον ἢ θὰ εἶχε καὶ ναὸν (πρβλ. Weller *Class. Philol.* 1917, 96 ἐξ.). Εἶνε δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ πεδίου ὑδατοβριθὲς καὶ πρόσφορον πρὸς γυμνά-

σιον ὡς απαιτεῖ ὁ Πλάτων *νόμ.* 6, 761c. Εἰς τὸ Ἰολάειον γυμνάσιον ἔρχεται «καταβαίνων» ὁ Καφεισίας παρὰ Πλουτάρχῳ *Σωκρ. δαιμ.* 25, ἄνω σελ. 391, χωρὶς νὰ γίνηται λόγος, ὅτι ἐξέρχεται τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ὅπερ ἄλλως ἴσως οὐδ' οἱ τότε καιροὶ ἐπέτρεπον τῷ Καφεισία ἀναμεμειγμένῳ εἰς τὰς ὥρμιους τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πολιτικὰς σκευωρίας. Ὑπολαμβάνω λοιπὸν τὰ αγωνιστικὰ ἱδρύματα ἰκείμενα ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἀπέναντι (; κατὰ) αὐτῶν ἔξω τὴν πρώτην στρατοπεδείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου (Ἀρριαν. I, 7, 7 ἄνω σελ. 278 καὶ Gotthein *Athen. Mitt.* 1909, 118 ἐξ.). Βεβαίως ὁμως, πρὶν κτισθῇ ὁ κάτω περίβολος, τὸ Ἰολάειον γυμνάσιον, ὃ πρέπει νὰ ἦτο λίαν παλαιὸν (ἄνω σ. 402), ἀφ' οὗ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σικυῶνι ὑπάρχον ἐπὶ Σόλωνος καὶ Κλεισθένης ἀρχομένου τοῦ 7' αἰῶνος τέλεια τοιαῦτα ἱδρύματα (Αἰσχίν. *Τιμ.* 6 ἐξ. Ἡροδ. 6, 126 ἐξ. Stark *Niobe* σ. 73, 384. Ἐξαρχόπουλλος *Ἀθῆνα* 1905 σ. 133 ἐξ.). ἦτο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Αἱ εἰκασίαι αὗται ἐνισχύονται ὑπὸ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καλὸπαιδὸς (*Πρακτικὰ* 1893, 18 ἐξ.). Λιότι ὁ πλεθριαῖος τοῖχος τῶν 32 μ., ὃν ἀπεδώκαμεν ἡδη (ἄνω σελ. 379 ἐξ.) καθ' ὑπόθεσιν εἰς τὸ στάδιον αὐτὸ τοῦτο ἦ, λέγομεν νῦν, εἰς τὸν «δρόμον» τοῦ γυμνασίου, κεῖται καλυφθεὶς καὶ πάλιν μεταξὺ τοῦ σταθμοῦ καὶ τοῦ μύλου, ἐγγὺς τοῦ σταθμοῦ πρὸς Α καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πρὸς Ν. Ἀλλὰ τινὰ συμπλέγματα τοίχων καὶ φρεάτια, ὁρατὰ ἐν μέρει καὶ νῦν νοτιώτερον (ἐνθα σημειοῦνται ἐν τῇ χάρτῃ δύο κτίσματα τῆς ὑδραντλίας τοῦ σιδηροδρόμου μεταξὺ μύλου καὶ σταθμοῦ), περιπλέκονσί πως τὸ ζήτημα τοῦ ἀκριβεστεροῦ ὁρισμοῦ τῶν εἰρημένων ἱδρυμάτων διότι ἐπὶ τῶν παλαιῶν τούτων ερειπίων (ἐκ τῶν φρεάτων ἐξήχθησαν ὄστρακα τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὅρα σελ. 379) δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐκτεινόμενον τὸ στάδιον τουλάχιστον. Ὁ ἀμέσως νοτιώτερον αὐτῶν λόφος (εἰκ. 201) εἶνε ἡ τελευταία πρὸς βορρᾶν ἀπόφυσις τῆς Ἰσμηνίου λοφοσειρᾶς καὶ τῶν Καστελλίων. Εἶνε δὲ τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτοῦ τεχνητὸν δι' ἐπιχώσεως ἐσχηματισμένον καὶ περιθέεται κατὰ μέσον τὸ ὕψος πρὸς Β καὶ Α ὑπὸ βαθμίδος ὁμοίας πρὸς διάζωμα θεάτρου ἢ σταδίου· δὲν εἶνε ὁμως διάζωμα διότι ἐκτείνεται πρὸς δύο ἀσυνεβήδιστα ἐν τοιαύτῃ ἐρμηνείᾳ σημείᾳ τοῦ ὀρίζοντος· προσέτι μοι εἶπον, ὅτι ἡ βαθμὶς αὕτη ἐσχηματίσθη ποτὲ πρὸς κατασκευὴν οἰκετοῦ αγωγοῦ ὑδάτων ἀπὸ νότον.

Ἀξιολογώτερον φαίνεται τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀπιδώμεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν νοτίαν ὄψιν τῆς τεχνητῆς ἐκείνης ἐπιχώσεως τοῦ λόφου. Λιότι ἐνταῦθα σχηματίζεται τὸ μὲν δι' ἐκσκαφῆς τοῦ λόφου τὸ δὲ διὰ τῆς προσχώσεως (ὄστρακα, ὅσον ἠδυνήθην νὰ κρίνω, «ἐλληνικά» ἐν αὐτῇ) κοῖλος χώρος θεατροειδῆς ἀνοικτός πρὸς Α ἢτοι πρὸς τὸ ποτὲ κέντρον τῆς πόλεως, τὴν ἀγορὰν καὶ τὴν Καδμείαν, ἔχων δὲ κοῖλον μῆκους ἀπ' Α πρὸς Α 90 περίπου βημάτων. Τὸ μῆκος

τοῦτο εἶνε ἔλασσον ἢ κατὰ στάδιον καὶ μείζον ἢ κατὰ θέατρον. Ἄν ὁμοῦς ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι χώματα καταρρυέντα ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ κοιλοῦ ἀνύψωσαν τὸ ἔδαφος, γίνεται πιθανόν, ὅτι ἐνταῦθα ἄριστα ἡδύνατο νὰ εἶνε θέατρον τι. Διηγείται δὲ ὁ Πλούταρχος (Σύλλ. 19 πρὸς Hertzberg-Καρολίδης *Ἱστορ. τ. Ἑλλάδος*, I. 458 ἐξ. 475 ἐξ.), ὅτι ὁ Σύλλας νικήσας τὸν Ἀρχέλαον τῷ 86 π. Χ. «ταύτης τὰ ἐπινίκια τῆς μάχης ἤγεν ἐν Θήβαις περὶ τὴν Οἰδιπόδειον κρήνην κατασκευάσας θυμέλην». Ἀληθῶς δ' ὁπισθεν τοῦ λόφου εἶνε ἡ Οἰδιποδία κρήνη. Οἱ λόγοι τοῦ Πλουτάρχου δεικνύουσιν, ὅτι ὁ Σύλλας δὲν ἐώρτασεν ἐν τῷ κυρίῳ θεάτρῳ τῶν Θηβῶν, ὅπερ ἦτο ἴσως κατεστραμμένον (πρὸς Wilamowitz 206), ἀλλὰ κατεσκεύασε θυμέλην ἰδίαν. Ἐν τούτῳ κεῖται τι ἔκτακτον καὶ πομπῶδες καὶ γνησίως ὁμομαῖζόν, ἀποβλέπον οὐχὶ εἰς τὴν πῆξιν ἀπλῶς βάθρου τινὸς ἢ τὴν ἰσοπέδωσιν χώρου, ἀλλὰ τὴν ἰδρυσιν ὁλοκλήρου θεάτρου, ὡς φρονεῖ καὶ ὁ Dodwell (*Class. und topogr. Tour* 1899, I, 263), ἀλλὰ ταυτίζων οὗτος τὸ θέατρον τοῦτο πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Λιβίου (33, 28) μνημονευόμενον. Φαίνεται ὁμοῦς, ὅτι ἡ εορτὴ αὕτη δὲν περιελάμβανε καὶ σκηνικὰς διδασκαλίας, ἀλλὰ μόνον θυμελικὰς (πρὸς Πλ. *Σύλλ.* 36. Ziebarth *Gr. Vereinswesen* σελ. 78. Colin *BCH* 1900, 115. Gow *Journ. of Hell. St.* 1912, 213 ἐξ. Σβορώνος *Διεθν. Ἐφημ. τ. Νομ. Ἀρχ.* 1902 σελ. 297 ἐξ.) καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τὸ κοῖλον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χώρου δὲν εἶνε τελείως ἀνοιχτὸν πρὸς A' ἀνυψοῦται πῶς ἐκεῖ ἐνθα ἔδει νὰ εἶνε οὐ μόνον τὰ ἀναλήμματα τῶν παρόδων ἀλλὰ καὶ ἡ ξυλίνη πιθανώτατα σκηνὴ συγκρατοῦσα τὰ ἡχητικὰ κύματα. Τὴν δεξιὰν τῇ εἰσιόντι εἰς τὸν κοῖλον χώρον ὄχθην καταστρεφομένην δι' ἀποκομιδῆς χωμάτων ἔπαυσα ἐγώ, ἢ ἀριστερὰ δὲ ἴσως ἔπαθε πρότερον ἢ ἀνύψωσις ὁμοῦς τοῦ ἑδάφους πρὸς δυσμὰς, ὑπάρχουσα νῦν, παρέχει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι καὶ πρὸς Δ ὁ χώρος θὰ ἦτο κλειστὸς ἐν τινι μέτρῳ, ὅτε τὸ κοῖλον θὰ ἦτο βραχύτερον τὴν διάμετρον τῶν 90 βημάτων¹. Τοιοῦτον κοῖλον ἔχον θυμέλην ἢ ἀπλοῦν ξύλινον βάθρον κατὰ τὰς ἀγγειογραφίας παλαιότερων χρόνων, οὓς ὁμοῦς ἐμιμοῦντο βεβαίως καὶ οἱ χρόνοι τοῦ Σύλλα, ἦτο πρόσφορον πρὸς θυμελικούς ἀγῶνας, καὶ ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ τοὺς ἐορτάζοντας στρατιώτας αὐτοῦ.

Ἐπάρχει ἀποψὶς τις ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ἐξω τῶν Προιτίδων μνημονευθέντων ὑπὸ τοῦ Πausanίου ἰδρυμάτων, ἣν ἐπιθυμῶ νὰ ἀναπτύξω ἐνταῦθα καὶ ἣτις ἐνδέχεται νὰ κερωθῇ ὑπὸ ἀνισκαφῶν. Ἀνωτέρω (σ. 362 ἐξ. 371 ἐξ.) ἐλάβομεν αὐστηρῶς ὡς τοπογραφικὴν ἀφετηρίαν τοῦ Πausanίου τὰς Προιτίδας καὶ ἐζητήσαμεν ἐγγύτατα αὐτῶν τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὡς πρῶτον μνημεῖον μνημονευόμενον θέατρον. Ἀλλ' εἶνε δυνατόν ἢ κυρία ἀφετηρία τῶν

¹ Ὅτι καὶ πάλαι ἐγίνοντο βλάβαι καὶ ἐπισκευαὶ τῶν χωμάτων τῶν θεάτρων συνάγει ὁ Wilhelm *Jahreshefte* 1900 σ. 55-6.

ἀκολουθούντων ἐκεῖ μνημείων νά εἶνε αὐτὸ το θέατρον, ἐκλεχθέν ὑπὸ τοῦ Πausanίου ἀκριδῶς διότι ἦτο κατασκευασμα οἰονεῖ φυσικόν, ἀσυγχυτον καὶ μᾶλλον ἀναλλοίωτον ἢ ἄλλα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πausanías δὲν λέγει τι περὶ θεάτρου τοῦ Σύλλα, γινώσκει δ' ἐν γένει ἐν μόνον θέατρον, εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ τοῦ Πλουτάρχου πρὸς τῇ Οἰδιποδία θέατρον, τὸ τοῦ Λιθίου καὶ τὸ τοῦ Πausanίου εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ὁ ὁρισμὸς τοῦ Πausanίου (9, 16, 6) τότε, ὅτι «*πρὸς ταῖς καλουμέναις πυλαῖς Προιτίον θέατρον ὠκοδόμηται*» δὲν εἶνε δηλωτικὸς μεγίστης ἐγγυτητος τοῦ θεάτρου καὶ τῶν πυλῶν, ἀλλ' ἔχει σχετικὴν τινα ἔννοιαν, ἧς ἡ εἰς ἐρῆς κατανόησις ἐπευγχάνετο δια τοῦ ἀπαραγνώριστον θεάτρου.

Οὔτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου ἐκεῖτο πρὸς Δ τοῦ θεάτρου κατὰ τὸν κήπον τοῦ Παυλογιαννοπουλου, οἱ τάφοι τῶν παιδῶν τοῦ Ἀμφίου κατὰ τὴν κλιτὸν τοῦ Ἀμφίου πιθανῶς, πλησίον δέ, ἴσως κατὰ τὴν Ἀγίαν Παρασκευήν, ὁ ναὸς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος καὶ ἡ ἀγορὰ μεταξὺ πρὸς Ν ταύτης τὸ περιέχον τὴν πυρὰν τῶν Νιοθιδῶν μέρος ἀπείχεν ἀπὸ τῶν τάφων αὐτῶν $\frac{1}{2}$ σταδίου περίοι. Ἐπὶ τὸν τύμβον τοῦ Ἀμφίου ἐρχεται ὁ Περιηγητὴς διὰ τῆς τοποθετήσεως τῶν ἀναθημάτων τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἦτο δὲ καὶ καθ' αὐτὸν ὁ τύμβος εὐδιάκριτος. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας ταύτης δὲν βλάπτει σπουδαίως τὰς ἄλλας τοπογραφικὰς ἐρμηνείας καὶ ἐπεξόδους, ας συνεδέσαμεν πρὸς τὰ εἰρημένα μνημεῖα, ὁ δὲ Περιηγητὴς ἐπανέρχεται ἐκ τοῦ Ἀμφίου εἰς τὴν εἰς Χαλκίδα λεωφόρον καθ' ἣ ἐρρήθη ἤδη. Κερδαίνομεν δὲ διὰ τῆς μακρᾶν τῶν Προιτίδων τοποθετήσεως τοῦ θεάτρου εὐχερεστέραν προσαρμογὴν τῶν λέξεων τοῦ Περιηγητοῦ (9, 23, 1) «*Θηβαίοις δὲ πρὸ τῶν πυλῶν ἐστὶ τῶν Προιτίδων καὶ τὸ Ἰολάου καλούμενον γυμνάσιον*» πρὸς τὴν περὶ τῆς ἀλλήλουχίας τῶν τόπων γενικωτέραν τοπογραφικὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ.

Ἐν τῇ εἰρημῇ τούτῃ τῶν παρατηρήσεων μὲν ἄλλ' οὐχ ἦττον καὶ τῶν εἰκασιῶν θὰ ἐπίσχωμεν μικρὸν καὶ εἰς τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι τὸ στάδιον τῶν Θηβῶν ἦτο «*κατὰ ταῦτά τῃ τε ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῇ Ἐπιδανυρίων γῆς χῶμα*» (πρὸς βλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1906, 172). Ὑπὸ τὴν βορείαν κλιτὸν τοῦ θεατροειδοῦς χώρου, τεχνητῶς, ὡς εἴπομεν, κεχωσμένου, ἐκτείνεται ἡ πεδιάς. Οὐδὲν δὲ ὕψωμα τεχνητὸν διακρίνεται περίξ πλὴν τούτου. Ὑποπτεύω λοιπὸν, μήπως τὸ ὕψωμα ἐκεῖνο εἶχε κατασκευασθῇ ἤδη πρὸ τοῦ Σύλλα χάριν τοῦ σταδίου, ὁ δὲ Σύλλας διεργύθμισε μόνον τὸν ὀπισθεν αὐτοῦ πρὸς Ν χώρον προσθέσας ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ξύλινα ἐδώλια. Τοιοῦτοτρόπως τὸ στάδιον θὰ ἦτο μὲν γῆς χῶμα, ὅτε ἡ παρομοίωσις αὐτοῦ πρὸς τὸ τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὸ τῆς Ἐπιδανύρου στάδιον θα περιωρίζετο εἰς τὸ τεχνητὸν τῆς προσχώσεως, ἀλλὰ θὰ εἶχε μίαν μόνην πλευράν, ἡ δὲ παρομοίωσις τότε ἔδει μᾶλλον πρὸς τὸ τῆς Αἰγίνης στάδιον νά γίνῃ, περὶ οὗ ὁ Πausanías (2, 29, 11) λέγει: «*τούτου δὲ (τοῦ θεάτρου) ὀπισθεν ὠκοδόμηται σταδίου πλευρὰ μία¹, ἀνέχουσα τε αὐτὴ τὸ θέατρον καὶ ἀντι ἐρείσματος ἀνάλογον ἐκείνῃ χρωμένη*». Τοιαύτην δὲ μὴ λεπτομέρειαν ἐνόμισεν ἴσως

¹ Ἄν εἶχε δύο ἐπικλινεῖς πλευράς τὸ στάδιον τῆς Αἰγίνης, ὁ Πausanías ἔδει νά εἴπῃ «*πλευρὰ ἢ ἑτέρα*».

περιτιτὴν ὁ Περιγηγῆτης· διότι, ἂν τὸ στάδιον τῶν Δελφῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δόξης αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐδωλία κατὰ τὴν Ν πλευρὰν ('Εφημ. 'Αρχ. 1906, 171.1), τὰ τοιαῦτα στάδια μετὰ προχείρων ξυλίνων ἐδωλίων θὰ ἦσαν συνηθέστερα ἐν τόποις, ὧν οἱ ἀγῶνες δὲν ἦσαν, ὡς τὰ πύθια, ἐπιφανεῖς, καὶ ἐν πόλεσιν, ἐν αἷς πεδινόν τι ἔδαφος παρὰ τοὺς πόδας λόφου ἦτο τὸ προχειρότατον φυσικὸν στάδιον. Ἄν δὲ ὁ Πausανίας ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ δηλώσῃ λεπτομερῶς τὴν τοιαύτην μορφήν τοῦ Αἰγινητικοῦ σταδίου, ἔπραξε τοῦτο, διότι ἤθελε νὰ περιγράψῃ καλῶς τὸ συναφές θέατρον, οὐχὶ δὲ χάριν τοῦ σταδίου αὐτοῦ.

Προκειμένου νὰ μεταβῇ ὁ Πausανίας ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν ἵππóδρομον λέγει: «ὕπερβάντι δὲ τοῦ σταδίου τὰ ἐν δεξιᾷ δρόμος ἱππῶν (πρβλ. Πινδ. 'Ισθμ. 1, 78. 5, 40 ἄνω σελ. 330 καὶ 357 ἐξ.) καὶ ἐν αὐτῷ Πινδάρου μνημὰ ἐστὶ.... 'Εντεῦθεν εἰς 'Ακραίφνιον ἐστὶν ὁδός...». Ἐκ τῶν λόγων τούτων γίνεται φανερόν, πῶς βλέπει ὁ Πausανίας τὰ εἰρημένα ἀγωνιστικὰ ἰδρύματα, ἥτοι ἂν βλέπῃ αὐτὰ ἐρχόμενος ἐξ 'Ανθηδόνης, ὅτε τὰ ἐν δεξιᾷ μέρη εἶνε τὰ πρὸς δυσμάς, ἢ ἂν βλέπῃ αὐτὰ ἀπὸ τῆς πόλεως, ὅτε τὰ ἐν δεξιᾷ εἶνε τὰ πρὸς ἀνατολάς. Τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἢ εἰς 'Ακραίφνιον πατροπαράδοτος ὁδός.

Τὴν ὁδὸν ταύτην δυστυχῶς ἠγνόησαν πάντες οἱ περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Θηβῶν γράψαντες. Ὁ Ulrichs (20) πρῶτος ἐπλανήθη δεχθεὶς ἢ ὀρίσας τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῶν ἁλωνίων τῶν 'Αγ. Θεοδώρων, τοῦτον δ' ἠκολούθησαν ὁ Παγίδας (48), ὁ Fabricius (23), ὁ Goumpe (51) καὶ ὁ Σωτηριάδης (39). Ἀλλὰ διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης οὐδεὶς οὔτε παλαιὸς οὔτε νέος Θηβαῖος θὰ ἀνεχώρει ποτὲ εἰς 'Ακραίφνιον. Ἀληθῶς καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν ἡ ὁδὸς ἐκείνη εἶνε ἢ εἰς Γλισᾶντα εὐθὺ ἄγουσα (Πaus. 9, 19, 3), ἀποκλίνουσα τῆς ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου τῶν τειχῶν τῆς κάτω πόλεως ἀναχωρούσης εἰς Τευμησὸν καὶ Χαλκίδα καὶ τῆς σημερινῆς ἀμαξιοῦ πέραν τῶν ἁλωνίων τῶν 'Αγ. Θεοδώρων. Πάντες, φαίνεται, οἱ πλανηθέντες ἐδέχθησαν, ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Πausανίου «'Εντεῦθεν εἰς 'Ακραίφνιον ἐστὶν ὁδός» ἠνίττοντο διὰ τοῦ ἐντεῦθεν τὰς Προιτίδας πύλας τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ 23 κεφ. μνημονευόμενας καὶ κατὰ πλάνην εἰς τὸν κάτω περίβολον τοποθετουμένας, ἐν ᾧ τὸ «ἐντεῦθεν» ἐννοεῖ τὸν ἀμέσως προηγούμενον ἵππóδρομον.

Ἢ ἔκπαιται ἐν χρήσει ὁδὸς εἰς 'Ακραίφνιον ἀναχωρεῖ (πρβλ. Gell Jtinerary of Greece 1819, 40 ἐξ.) ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ Πυρίου, ἐκ τῆς ἐκεῖ κρήνης καὶ βαίνει πρὸς Β διὰ τῆς πεδιάδος. Εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς χιλιομέτρου περίπου χωρίζεται εἰς τρεῖς κλάδους, ὧν ὁ δεξιὸς (ἀνατολικὸς) «Δυο λιθάρια» καλούμενος ἄγει εἰς τὴν ἐν τῇ πεδιάδι πέραν θέσιν «'Ανάκωλη», ὁ μεσαῖος, καλούμενος «Νισὺς» καὶ «Τυφλομονοπάτι» ἄγει εἰς τὰ κτήματα καὶ σθέννυται ἐν τῇ πεδιάδι, ὁ δὲ δυτικὸς «Γλῶσσα» ἄγει εἰς 'Ακραίφνιον. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἄλλοτε ἔβαι-

νεν οὗτος εὐθύ πῶς πρὸς Β. νυν μετὰ τὴν ἀποξήρανσιν τῆς Κωπαΐδος, αὐξηθείσης τῆς Ὑλίκης λίμνης (πρβλ. Στράβ. 9, 259) διὰ τῶν εἰς αὐτὴν ἀχθέντων ὑδάτων τῆς Κωπαΐδος (πρβλ. Bolte ἐν Pauly-Wissowa R.-E. λ. Hyle), ἐκαλύφθη ἡ περαιτέρω γραμμὴ αὐτοῦ, μετατεθεῖσα ἔνεκα τούτου δυτικώτερον πρὸς τὰς ὑπωρείας τῶν ταπεινῶν ὀρέων (Τουμπί, Κότσικας), παραφυάδων τοῦ Σφιγγίου. Πλὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἀποσπωμένη ἀπὸ τῆς ἀμαξιτοῦ ἔξω τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ Πυρίου, «Γρηὰ πέτρα» καλουμένη καὶ κατευθυνομένη πέραν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πρὸς τὰς αὐτὰς ὑπωρείας τοῦ Σφιγγίου. Ταύτην τὴν ὁδὸν γινώσκει ὁ Wilamowitz (Hermes 1891, 223), ἀλλὰ νομίζει νεωτέραν τῆς σημερινῆς εἰς Λεβάδειαν ἀμαξιτοῦ· δὲν ἔχει ὅμως δίκαιον διότι παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ ταύτης ὑπάρχει νεκροταφεῖον (πρβλ. Gell ἔ. ἄ.), φερόμενον ὑπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἀναγόμενον δὲ καὶ εἰς τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. κατὰ τοὺς αὐτόθεν συλλεγέντας ἐπιτυμβίους λίθους (ἀριθ. εὗρετηρ. Μουσείου Θηβῶν 448-456 πρβλ. 564 κ. ἄ.). Εἰς τὸν ἀριθμὸν 564 (ἴσα ἄνω φελ. 366.) σημειοῦται ῥητῶς καὶ ὀρθῶς ὁ μακαρίτης Κορομάντζος, μόνιμος κριτικὸς τῶν Θηβῶν, ἐπὶ δεκαετηρίδα δὲ καὶ πλέον διατελέσας ἐπιμελητὴς τοῦ Μουσείου, ὅτι ὁ λίθος εὗρέθη κατὰ τὴν ἀγροτικὴν εἰς Τουμπί ὁδόν, *τὴν ἀρχαίαν εἰς Ἀκραίφνιον λεωφόρον*· ἔξω ΒΔ τοῦ Πυρίου περὶ τὰ 300 μ. πέραν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τάφων ἀνεσκαμμένους καὶ μεταβεβλημένους εἰς βόθρους.

Ὅποτέραν καὶ ἂν ἠκολούθησεν ἡ ἐννοεῖ ὁ Πausanías ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθείσι λόγοις αὐτοῦ ὡς ὁδὸν εἰς Ἀκραίφνιον, ἐπειδὴ ἀμφότεραι ἀναγορεύουσιν ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ Πυρίου, καθορίζεται ὅτι «τὰ ἐν δεξιᾷ τοῦ σταδίου· εἶνε τὰ πρὸς δυσμὰς, ὥστε ὁ Πausanías τὰ ἀγωνιστικὰ ἱδρύματα βλέπει καὶ περιγράφει ὥσει ἐρχόμενος ἐξ Ἀνθηδόνης ἥτοι ἀπὸ βορρᾶ. Ἄν δ' ὀρθῶς ἐννοῶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, ὁ ἱππόδρομος δὲν ἐκεῖτο ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ στάδιον δυτικῶς, ἀλλ' ἔδει νὰ ὑπερβῇ τις χῶρόν τινα εἴτε κενὸν εἴτε μᾶλλον κατειλημμένον ὑπὸ κτισμάτων οἷον δὴποτε, μεθ' ὃ ἦτο ὁ ἱππόδρομος. Εἴτε δὲ πέντε στάδια ἐμέτρει ὁ ἱππόδρομος εἴτε ὀλιγώτερα (Λεονάρδος Ὀλυμπία 37, 214), ὑπάρχει πρὸς Δ χῶρος καὶ επαρκὴς καὶ προσφόρος πεδινός· ἐπειδὴ δὲ πάντοτε θὰ ἦτο ὡς καὶ νῦν εὐφορος, ἴσως ἐμισθοῦτο, ὅταν δὲν ἐτελοῦντο ἀγῶνες, ὥς συνέβαινεν ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ (BCH. 1901, 368 πρβλ. Ἐφημ. Ἀρχ. 1906, 186)¹.

Λὲν εἶνε δυστυχῶς σαφές, ἂν τὸ ἐντενθεν τοῦ Πausanίου (23. 3) ἐννοεῖ ἄκρον τι τοῦ ἱπποδρόμου ἢ καὶ ἐνδότερόν τι μέρος αὐτοῦ, ἵνα ἔχωμεν ἀσφα-

¹ Ὁ Gell ἔ. ἄ. διακρίνει εἰς τὸ Πυρί κοίλωμα ὅμοιον πρὸς στάδιον, ἀλλ' ἀγνοῶ ποῦ ἀκριβῶς

λες τι σημεῖον αὐτοῦ. Ὅπωςδὴποτε ὁμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα τοῦτο, εὐρισκόμεθα ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς πρὸς δυσμὰς τῆς Καδμείας καὶ ἐκατέρωθεν τῆς Δίρκης κειμένης κοιλάδος, ἧς τὸ βόρειον μέρος εἶχε καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου. Ἡ γειτνιάσις αὕτη ἐξηγεῖ πως καὶ τὴν ἐγγὺς ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ταφὴν τοῦ ποιητοῦ τούτου εἶτε παρὰ τὴν εἰς Ἀκραίφνιον ὁδόν, εἶτε καὶ παρὰ τι κτῆμα ἰδιον αὐτοῦ εἶτε καὶ ἐξεπίτηδες ἐν τῷ ὑπάρχοντι ἵπποδρόμῳ· ὁ θεοφιλὴς ποιητής, ὁ καλούμενος ὡς ἦρως ὀνομαστὶ εἰς τὰ ἐν Δελφοῖς θεοξένια, ἡδύνατο κάλλιστα νὰ ταφῇ ὡς ἦρως ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, οὗ τοὺς νικητὰς ὕμνησε¹.

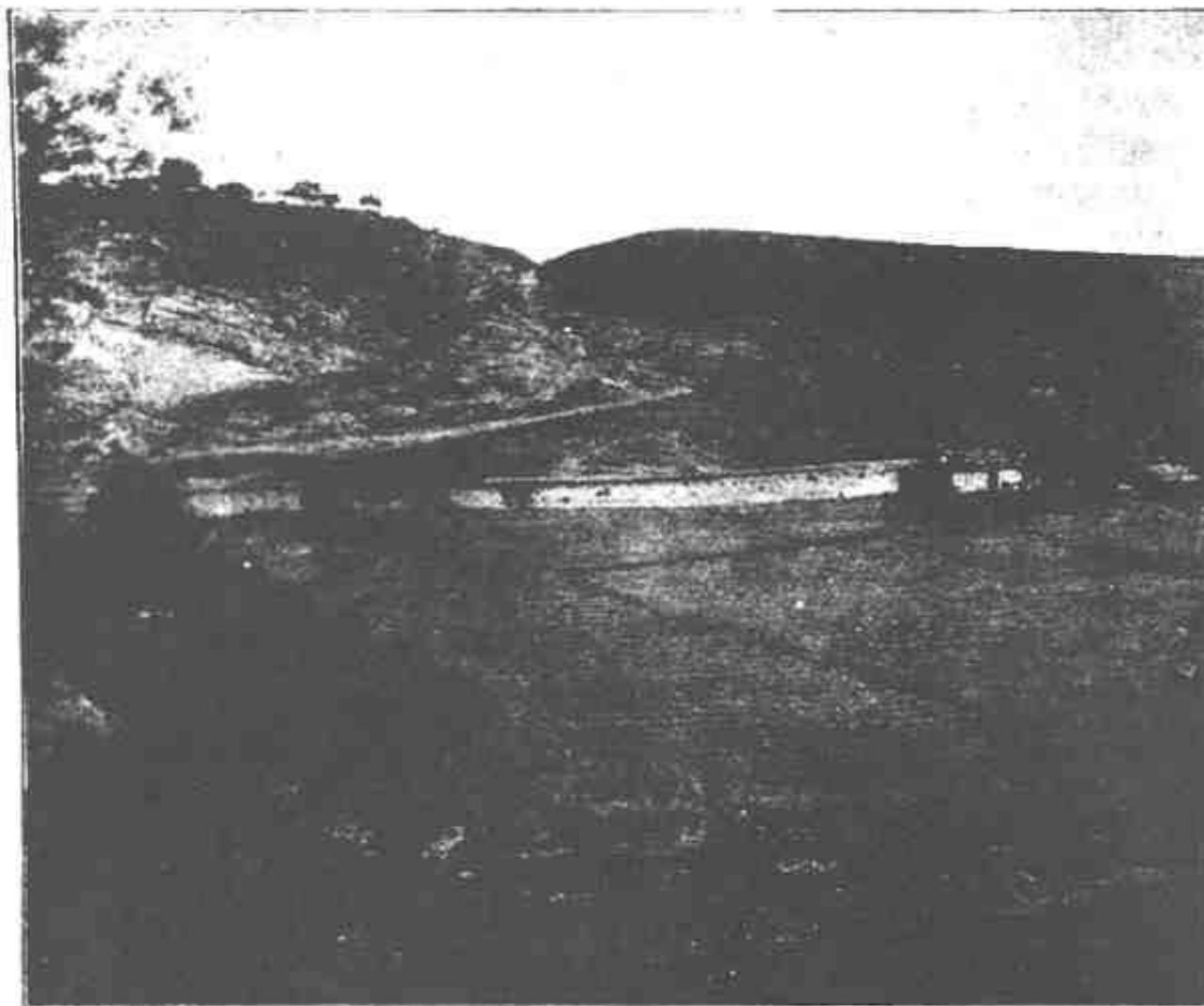
Ποιησάμενος ὁ Πausανίας μνείαν τῆς εἰς Ἀκραίφνιον ὁδοῦ, ἀναχωρεῖ ἐκεῖσε καὶ ἐκεῖθεν ἐπισκέπτεται τὸ Πτῶνον, τὴν Λάρυμναν, τὴν Κωπαῖδα καὶ τὸν Κηφισόν, τὰς Κώπας, τοὺς Ὀλμῶνας, τὴν Ὑηττον, τοὺς Κύρτωνας, τὴν Κορσεῖαν καὶ τὰς Ἀλάς, ὅθεν ἐπανερχεται πάλιν εἰς Θήβας. Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ Πausανίας ἐλθὼν ἐξ Ἀνθηδόνης εἰς Θήβας δὲν εἰσῆλθεν οὐδ' ἔμεινεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἵνα ἀναπαυθῇ, οὐδ' ὅτι ἐπισκεψάμενος τὸ γυμνάσιον, τὸ στάδιον καὶ τὸν ἵπποδρομον ἀνεχώρησεν ἀμέσως ἐκ τούτου εἰς Ἀκραίφνιον. Τὸ ἀδύνατον ἢ μάλλον σφόδρα ἀπίθανον τοιαύτης πορείας πρέπει νὰ ἀγάγῃ ἡμᾶς νὰ πορισθῶμεν, ὅτι ὁ Περιηγητής, γνωρίσας πρῶτον καλῶς τὴν πόλιν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν (πρβλ. τὰς μεταπηδήσεις αὐτοῦ π. χ. προκειμένου περὶ τοῦ κενοταφίου τοῦ Τειρεσίου σελ. 392, 396 ἐξ.), κατέτεμε τὴν περιγραφὴν κατὰ σύστημα προσαρμοζόμενον πρὸς τινὰς ἐκδρομάς, ἃς ἡδύνατό τις ἐκ Θηβῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ.

Ε' ΕΞΟ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ ΠΡΟΣ Δ

Ἐπιστρέψας ὁ Πausανίας ἐξ Ἀλῶν εἰς Θήβας, ἐπαναλαμβάνει τὴν περιγραφὴν αὐτῶν ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν Νηιστῶν πυλῶν. Ὑποτίθεται, ὅτι εὐρίσκεται ἐξερχόμενος πρὸ αὐτῶν, μεταβαίνων εἰς τὸ Καθεῖρειον. Ἡ παλαιὰ ὁδὸς

¹ Ὅρα τοὺς βίους τοῦ Πινδάρου καὶ Πλουτ. *Ἡθ.* 557 F ἐξ. πρβλ. καὶ Wilamowitz Sitz. Ber. d. Berl. Akad. 1908, 346 ἐξ. Paus. 2, 22, 9. 3, 14, 7. 6, 20, 9. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1906, 186. Gruppe *ε. α.* 780 ἐξ. Ἀνδριάς τοῦ Πινδάρου ἐν Θήβαις δὲν υπῆρχε (βλ. *Ἀθήν.* 1, 34. Winter Jahreshefte 1900, 91 ἐξ.), ἀλλὰ χόλεν ὁμως εἶναι γνωστοὶ πλείονες (Αἰσχίν. *Ἐπιστ.* 4. Lippold gr. Portraitst. 27, 37 ἐξ.). — Βορειοδυτικῶς τοῦ προαστίου Πυρί «ἐν ἀρχαίῳ τάφῳ ευρέθη» μαρμάρινος Ἑρμῆς, ὕψους 0.90 ἀκέφαλος (ἀριθ. εὐρετ. Μουσείου 1137) εἰκονίζων τὸν Ἡρακλέα (πρβλ. Paus. 8, 32, 4. Ἀθην. 13, 12. Αἰσχίν. *Τιμ.* 10. J. Harrison *Themis* 364 ἐξ. ἄνω σελ. 401,) περιβεβλημένον τὴν λεοντὴν καθὼς οἱ ἐν Σπάρτῃ ἀποκείμενοι (Tod and Wace *Catal. of the Sparta Museum* σελ. 160 ἀριθ. 286, 287), ὅστις εἶναι δυνατόν νὰ προέρχεται ἐκ τινος τῶν ἄνω τριῶν ἀγωνιστικῶν ἰδρυμάτων (πρβλ. Wolters Sitz. - Ber. d. Bayer. Akad. 1915 σ. 47 ἐξ.). Ἐξω δὲ τῆς ἐκκλησίας τοῦ αὐτοῦ προαστίου εὐρέθη καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους (ἀριθ. εὐρετ. 111), τὸ ἀνάθημα τοῦ Εὐμήδους (I.g. VII, 2461, Friedrichs-Wolters 1153 Παπαδάκης *Ἀρχ. Δελφ.* 1916 σ. 250 ἐξ. Σβορώνος *Δικτὴν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχ.* 1916/7 (XVIII) σελ. 53 ἐξ.).

(εἰκ. 202) ἢ εἰς τὸ Καβεῖρειον, περαιτέρω δὲ καὶ εἰς Ὀγχηστὸν καὶ Λεβάδειαν ἄγουσα, ἐν ἀρχῇ ἢ αὐτὴ τῇ εἰς Θεσπιάς οὖσα (πρὸς Παυσ. 9, 26, 6), εἶνε γνωστή, σώζεται δὲ καὶ χρησιμοποιεῖται καὶ νῦν. μάλιστα χάριν τῶν ἐκεῖσε πρὸς

Εἰκ. 202. Εἰλημμένη ἀπὸ τῶν ΝΔ κλιτύων τῆς Καδμείας. Δεικνύει τὴν πρὸς Δ ἄγουσαν εἰς Καβεῖρειον, Θεσπιάς, ἢ Λεβάδειαν κλ. παλαιὰν ὁδὸν τέμνουσαν βαθέως τὸν λόφον. Ἡ ὁδὸς ἀφορμᾶται ἐκ τῆς κρήνης Παραπόρτι· ἀπὸ δεξιῶν δὲ, ἢτοι ἀπὸ Β, ἐρχεται ἐκ Πυρίου καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων μερῶν τῆς Καδμείας ἄλλη ὁδὸς (εἰκ. 203) συμβάλλουσα μετὰ τῆς πρώτης κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἡμῶν τῆς εἰκόνης. Εἰς τὸ αὐτὸ περίπου σημεῖον ἐκβάλλει καθέτως, ἀπὸ τῆς κλιτύος τῆς Καδμείας οὐχὶ μακρὰν τοῦ Παραπορτίου ἀναχωροῦσα καὶ ἄλλη ὁδὸς (δρᾶ εἰκ. 204, τὸν χάρτην καὶ τὸ ἴδιον περὶ τῶν πυλῶν τῆς Καδμείας περαιτέρω κεφάλαιον ἐν ἀριθ. 6). Ἐμπρὸς ἐν τῇ εἰκόνι εἶνε οἱ πέραν (πρὸς Δ) τῆς Δίρκης κῆποι.

Δ κτημάτων τῶν Θηβαίων, ἃν καὶ ἡ διὰ τοῦ Πυρίου τμηθεῖα νέα ἀμαξιτὸς ἐπεσπάσατο τὴν μεῖζονα κυκλοφορίαν τῶν ἀνθρώπων ἕνεκα τῆς εὐκολίας τῆς μεταφορᾶς τῶν καρπῶν δι' ἀμαξῶν. Λοιπὸν ἡ ὁδὸς ἐκείνη ἢ παλαιὰ εἶνε πρὸς

Ν τοῦ Πυρίου, διατέμνουσα δυσμόσε τὴν λοφοσειρὰν ἐν σημείῳ ἀντικειμένῳ πρὸς τὸ Ν εὐρὺ ἥμισυ τῆς Καδμείας. Τὸ ἀπέναντι τῆς ὁδοῦ ταύτης μέρος τῆς Καδμείας, οἱ πόδες τοῦ βραχώδους λόφου «Πύργου τοῦ Καβαλλάρη» (*Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909, 109), εἶνε σφόδρα ἀπότομον καὶ ἀπρόσφορον πρὸς πύλην τοῦ τείχους τῆς Καδμείας. Διὰ τὸ ἀνώμαλον τοῦ ἐδάφους καθ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Καδμείας ταράσσεται καὶ ἡ θυμοτομία τῆς νῦν πόλεως. Ἀλλ' ἐκεῖ

Εἰκ. 203. Ἀπὸ Δ εἰλημμένη. Δεικνύει μέρος τῆς Δ πλευρᾶς τῆς Καδμείας τὸ ταπεινότερον, τὴν συνοικίαν Γοῦρναν. Ἐντεῦθεν ἀναχωροῦσι δύο ὁδοὶ ἢ κατὰ τὸ γράμμα Α καὶ ἢ κατὰ τὸ Β παρ' ὃ εἶνε λείψανα μυκηναϊκῶν κατοικιῶν ἔξω τῆς γραμμῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους (σελ. 311), ὃ κείμενον πιθανῶς ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἐκτείνεται ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ γράμματος Β πρὸς δεξιὰ καὶ πρὸς ἀριστερὰ (τὸ γράμμα Δ εἶνε ὑπὸ τὴν οἰκίαν Φουρκιώτη· ὅρα σελ. 305). Κατὰ τὸ γράμμα Γ διέρχεται ὁ ποταμὸς Δίρκη ἀπὸ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον εἶνε ὁ πῆγος τοῦ ποταμοῦ. Τὰ σημεῖα Α καὶ Β τῶν ὁδῶν, αἵτινες συμβάλλουσι πρὶν διέλθωσι τὸν ποταμόν, δρῖζουσι τὴν πιθανὴν θέσιν τῶν Νηισιῶν πυλῶν.

ἐνθα ὁ ὅλος λόφος αὐτῆς ἄρχεται ἀποστενούμενος πρὸς Β (εἰκ. 203 καὶ 204), μεταξύ που τῆς προβολῆς τῶν ὁδῶν Προΐτου καὶ Κέβητος, τὸ ἔδαφος ταπεινοῦται καὶ κοιλαίνεται οὕτως, ὥστε καὶ τὸ ὄνομα Γοῦρνα (= κοίλωμα), δι' οὗ καλεῖται νῦν ἡ αὐτόθι συνοικία, νὰ δικαιολογῇται, καὶ ὁδὸς νὰ διέρχεται πρὸς Δ τὸν παραρρέοντα ποταμὸν Δίρκην, καὶ πρὸς πύλην τοῦ τείχους θέσις καλὴ νὰ ὑπάρχῃ. Εἴπομεν ἤδη (σελ. 305, 311) περὶ τῶν ἐνταῦθα λειψάνων τοῦ τε μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους τὰ δέοντα. Ἀκριβῶς παρὰ τὸ μυκηναϊκὸν ἐκεῖνο λείψανον κατέρχεται, συλλαμβάνουσα πάντας τοὺς ἐκ τῶν ἀγυιῶν

τῆς συνοικίας κατερχομένους δρομίσκους, ἡ ὁδός, ἥτις διέρχεται τὴν Δίρκην παρὰ τοὺς βορείους πόδας τῆς ἀκατοικήτου ἀποτόμου κλιτύος.

Εἰς οἰονδήποτε σημεῖον ἂν τοποθετήσωμεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ὁδὸν τὰς δυτικὰς πύλας τῆς Καδμείας, τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ εἶνε τὸ ταπεινότατον ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς θέσεις τῶν ἄλλων πυλῶν, ὥστε νὰ συμβιβάζεται πάντως τὸ ὄνομα Νήισται ἢ Νήιται πρὸς τὴν τοποθεσίαν. *Νήισται* ἐρμηνεύεται κατώταται (Ἡσύχ. «νήιστα· ἔσχατα, κατώτατα» ὅρα καὶ Σχ. Αἰσχ. *Ἐπτ.* 460.) Σχ.

Εἰκ. 204. Ἀπὸ ΝΑ βλέπουσα πρὸς ΒΑ τὴν κλιτὺν τῆς Καδμείας. Εἰς τὸ γράμμα Α εἶνε τὸ Πτώον ὄρος. Εἰς τὸ γράμμα Β εἶνε ὁ Πουρὸς τοῦ Καβαλλάρη. Εἰς τὸ γράμμα Γ εἶνε ἡ ἐξω τῶν τειχῶν καὶ πρὸς Ν τῶν Νηϊστῶν πυλὼν ἀπότομος κλιτύς τῆς Καδμείας, ἥς τοὺς πόδας βρέχει ὁ ποταμὸς Δίρκη. Εἰς τὸ γράμμα Δ ἀναχωρεῖ ὁδὸς πρὸς τὴν κρήνην Παραπόρτι (ἐξω τῆς εἰκότος δεξιὰ κειμένην) καὶ ἄλλη, ἥτις διερχομένη τὸν υποκαίμενον ποταμὸν συναντᾷ καθέτως τὴν ἀπὸ βορρᾶ ἐκ Πυρίου ἐρχομένην παραλλήλως πρὸς Δ τῆς Δίρκης ὁδὸν (πρβλ. εἰκ. 202 καὶ τὸν χάρτην). Ἐν τῇ εἰκόνι δρατὴ ἡ κοιλάς τῆς Δίρκης ἀπὸ Ν πρὸς Β.

Εὐρ. *Φοιν.* 1104 Πaus. 9, 8, 4 ἐξ. πρβλ. Πλουτ. ἡθ. 745 B Stark Niobe 382 ἐξ. Fabricius 26 ἐξ. Wilamowitz *Hermes* 1891, 214, 241)¹. Αἱ Νήισται ἴσως ἀντι-

¹ Σημειωτέον, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Fabricius τάσσοντος τὰς ἐπτὰ πύλας εἰς τὸν μέγαν περίβολον τῆς κάτω πόλεως, εἶνε ἐσφαλμένη καὶ διὰ τοῦτο· διότι δηλ. κατὰ τὴν κατάταξιν αὐτοῦ «κατώταται» τοπογραφικῶς ἢ ὑψομετρικῶς πύλαι δὲν εἶνε αἱ λεγόμεναι Νήισται, ἀλλ' αἱ Βορραῖαι (παρὰ τοὺς ἐναντίους λόγους τοῦ Fabricius) καὶ αἱ Ὠγύγαι αὐτοῦ. Τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινε καὶ διὰ τὰς Προϊτίδας, ἂν ὁ Fabricius δὲν ἤγε τὸ δυτικὸν τεῖχος τῆς κάτω πόλεως ἐπὶ τῆς Ἰσμηνίου κορυφογραμμῆς ἀλλὰ πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ ἐπὶ τῶν ἀληθῶν λειψάνων τοῦ τεύχους ἐκείνου τῶν ὑπὸ τοῦ Καλόπαιδος πιστωθέντων. Πρὸς πάσας τὰς κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Fabricius πιθανὰς θέσεις τῶν πυλῶν ἐκείνων, αἱ ἐν τῷ τείχει τῆς κάτω πόλεως γινόμεναι ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Δ δεκταὶ Νήισται πύλαι θὰ ἔκειντο εἰς ὑψόμετρον ἀνώτερον. Δέχεται δ' ὁ Fabricius (26 ἐξ.), ὅτι νήισται σημαίνει κατώταται.

τίθενται οὕτω πρὸς τὰς Ὑψίστας, ὃ ὄνομα τότε, ἂν δὲν ἐγένετο ἐκ τοῦ Ὑψίστου Διὸς ἀλλ' ἐκ τῆς τοπικῆς ποιότητος, δὲν θὰ εἶνε τόσον παλαιόν, ὥς προϋποθέτον τὰς Νηίστας, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς τραγικοῖς¹.

Εἵπομεν, ὅτι ἡ ἐκ τῆς Γούρνας ὁδὸς διέρχεται τὴν Δίρκην παρὰ τοὺς βορείους ἀποτόμους πόδας τοῦ εὐρέος μέρους τῆς Καδμείας, τοῦ Πούρου τοῦ Καβαλλάρη· ἐνταῦθα ἡ Δίρκη ρέει ἐγγύτατα τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ἐν ᾗ ὑπάρχουσι τὰ ἐν σελ. 305 μνημονευθέντα λείψανα μυκηναϊκῶν κατοικιῶν. Πρὸς Ν τοῦ σημείου τῆς διαβάσεως, τοῦ πόρου δηλ. τῆς Δίρκης, ἐπὶ μεν τῆς δεξιᾶς αὐτῆς ὄχθης (τῆς ἀνατολικῆς) δὲν ὑπάρχει ἐπίπεδος χώρος οὔτε λοιπὸν κτίρια ἀξιόλογα ἡδύναντο νὰ ὑπάρχωσι, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁμως ἐκτείνεται πρὸς Δ μικρὰ ἐλαφρῶς *ἀνηφορικὴ* κοιλάς, ὥστε ἡ νῦν πορεία τοῦ ποταμοῦ ἐνταῦθα νὰ εἶνε καὶ διὰ τοὺς παλαιούς χρόνους βεβαία. Πρὸς Β τοῦ πόρου ἡ κοιλάς τῆς Δίρκης εὐρύνεται καὶ σχηματίζεται σχετικῶς ἀνοικτὸς χώρος πρὸς Α (δεξιὰ ὄχθη) τοῦ ῥεύματος, ἀνοικτότερος δὲ πρὸς Δ (ἀριστερὰ ὄχθη). Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ ῥοὺς τοῦ ποταμοῦ ἐνταῦθα ἴσως παρετράπη ἀνατολικώτερον ἀπὸ τινος χρόνου, ἂν πιστεύσωμεν τὸν παρὰ Σωτηριάδῃ χάρτην τοῦ Χρυσόχου, ὃν διωρθώσαμεν προχείρως. Πέραν τῆς Δίρκης ἡ ὁδὸς χωρεῖ ἐφ' ὅσον εἶνε πεδινὸν ἢ ἐλαφρῶς ἄναντες τὸ ἔδαφος, εὐθὺ μεταξὺ τῶν κήπων Φαρμακᾶ καὶ Μπέλλου πρὸς Δ, ὅτε συναντᾷ ὁδὸν τινα ἀπὸ τοῦ Πυρίου ἐρχομένην πρὸς Ν, παραλλήλως περὶ τοῦ πρὸς τὴν Δίρκην, ἀκολουθεῖ αὐτὴν ἐπὶ τινα μέτρα πρὸς Ν καὶ εἰτα στρέφεται πρὸς Λ ὡς αὕτη αὕτη ἢ εἰς τὸ Καθεῖρειον καὶ τὴν Λεβιάδειαν καὶ τὰς Θεσπιάς κυρία παλαιὰ ὁδός. Ἄν τοποθετήσωμεν τὰς Νηίστας πύλας κατὰ τὴν ἐκ τῆς Γούρνας πρὸς τὸν πόρον τῆς Δίρκης ἔξοδον τῆς ὁδοῦ, τότε ἔχομεν δεξιὰ μὲν τῷ ἐκ τῶν πυλῶν ἀναχωροῦντι τὰ ἀνοικτὰ ἐδάφη ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ, ἀριστερὰ δέ, ἐντεῦθεν μὲν αὐτοῦ (πρὸς Α) κρημνὸν ἀνεπίδεκτον ἐπισήμων ἰδρυμάτων ἢ κτιρίων, πέραν δὲ τοῦ ποταμοῦ ἀνοικτὸν χώρον καὶ κῆπον νῦν.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν Παιυσανίαν (9, 25, 1), βλέπομεν αὐτὸν ἀναχωροῦντι ἐκ τῶν Νηιστῶν πυλῶν καὶ περιγράφοντα τὰ ἔξω αὐτῶν ἀξιωμακτικὰ μνημεῖα, ἐν ᾧ βαδίζει πρὸς τὸ Καθεῖρειον. Ἀρχεται δ' οὕτω: «Θηβαίοις δὲ τῶν πυλῶν ἐστὶν *ἐγγύτατα τῶν Νηιστῶν Μενοικέως μνήμα* τοῦ Κρέοντος.... ἐπιπέφυκε ῥοιὰ τῷ μνήματι... 2. *Τοῦ δὲ Μενοικέως οὐ πόρρω τάφου* τοὺς παῖδας λέγουσιν Οἰδίποδος μονομαχήσας ἀποθανεῖν ὑπ' ἀλλήλων» σημεῖον δὲ τῆς μάχης αὐτῶν *κίων*, καὶ ἀσπίς ἔπεστιν ἐπ' αὐτῷ λίθου. Δείκνυται δέ τι

¹ Παρὰ Πινδάρῳ *Νεμ.* 1, 60 ἀπαντᾷ ὁ Ὑψίστος *Ζεὺς*, καθ' ὃν ἐκλήθησαν αἱ πύλαι Ὑψίσται, ὡς λέγει ὁ Παιυσανίας 9, 8, 5· ὅρα καὶ ἄνω σελ. 284, 387.

χωρίον *ένταῦθα* Ἦραν¹ Ἰθηβαῖοι φασιν Ἡρακλεῖ παιδι ἔτι ἐπισχεῖν γάλα....
Καλεῖται δὲ ὁ οὐμπαρ οὔτος (τόπος) Σύρμα Ἀντιγόνης... 3. **Διαβάντων**
δὲ ποταμὸν καλούμενον ἀπὸ γυναικὸς τῆς Λύκου Δίρκην...».

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ εδαφίου 3 γίνεται φανερόν, ὅτι πάντα τὰ προηγούμενως μνημονευόμενα μνημεῖα εἶδε καὶ τοπογραφεῖ ὁ Πausanίας ἅμα τῇ ἐκ τῶν πυλῶν ἐξόδῳ καὶ πρὶν διαβῆ τὴν Δίρκην. Ἐπειδὴ δὲ ἀριστερὰ εἶχεν ἐξῶν τὸν ἀπότομον λόφον καὶ ἀμέσως παρὰ τοὺς πόδας τούτου τὸν ῥοῦν τῆς Δίρκης, τὰ μνημονευόμενα μνημεῖα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κεῖνται ἀριστερὰ αὐτοῦ ἀλλὰ δεξιὰ, ἔνθα ὑπάρχει ἀνοικτὸς ἐπιμήκης χώρος στενότερος μὲν ἐν ἀρχῇ εὐρύτερος δὲ περαιτέρω πρὸς Β. Ἐγγύτατα τῶν πυλῶν ἦτο ὁ τάφος τοῦ Μενονικέως, οὗ πόρρω δ' αὐτοῦ ὁ τόπος τῆς μονομαχίας τῶν δύο υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος (πρὸβλ. Engelmann Jahrb. 1905, 184 ἐξ.). Οὗτος ἦτο βορειότερον, ἀφ' οὗ ὁ χώρος ἦτο ἐν ἀρχῇ στενός· ἐπομένως καὶ ένταῦθα ἡ περιήγησις ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν μέθοδον, ἣν καὶ ἔξω τῶν Προϊτίδων, ἥτοι στρέφεται πρὸς Β, ἀπομακρυνομένη τῆς ἀναχωροῦσης ἐκ τῶν πυλῶν πρὸς τὸ Καβεῖρειον ὁδοῦ.

Ὁ τάφος τοῦ Μενονικέως θὰ ἦτο παλαιός τις τάφος, οἷοι οἱ πρὸς Ν τῆς Καδμείας μνημονευόμενοι καὶ ἀνασκαφέντες (ὄρα ἄνω σελ. 325, 326,) καὶ πρὸς Α (σελ. 392 ἐξ.) καὶ Β (Ἀμφίονος καὶ Ζήθου σελ. 381 ἐξ.), κείμενος ἐπίσης ἔξω τοῦ τείχους τῆς προϊστορικῆς ἢ μυκηναϊκῆς Καδμείας, περιληφθεὶς δὲ εἶτα καὶ οὔτος ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς κάτω πόλεως.

Ὁ Εὐριπίδης (Φοιν. 931 ἐξ. 1009 ἐξ.) λέγει, ὅτι ὁ Μενονικεὺς ἀποσφάξας ἑαυτὸν, ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐπάλξεων τοῦ τείχους κατέπεσεν εἰς τὸν μελαμβασθὴ σηκὸν τῆς κρήνης τοῦ Ἄρεως (Παραπόρτι), ἔνθα ἦτό ποτε ἐπίσκοπος τῶν ναμάτων ταύτης ὁ γηγενὴς δράκων τοῦ χθονίου Ἄρεως, ὁ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Κάδμου. Εἰπομεν ἤδη, ὅτι ὁ Εὐριπίδης διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πausanίαν ὡς πρὸς τὴν κρήνην τοῦ Ἄρεως· ένταῦθα διαφωνεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Μενονικέως, ὑποτιθεμένου, ὅτι ὁ τάφος τούτου ἦτο ἐν ᾧ τόπῳ ἐγένετο ἡ αὐτοκτονία ἢ ἐγγύτατα αὐτοῦ, ὡς φαντάζεται ὁ σχολ. Εὐριπ. **Φοιν.** 1315. Ἐπειδὴ ὁ Εὐριπίδης δὲν ἐσκόπει νὰ γράψῃ τοπογραφίαν τῶν Ἰθηβῶν ὡς ὁ Πausanίας, ἡ μαρτυρία τούτου μεταδίδοντος παράδοσιν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Ἰθηβαίων διατηρουμένην βεβαίως ἀπὸ παλαιῶν, εἶνε ἀξιόπιστος. Τοῦλάχιστον δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητηθῇ, ὅτι ἐγγύτατα ἔξω τῶν Νηιστῶν ἦτο μνημῆμα τι ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῶν συγχρόνων τοῦ Πausanίου εἰς τὸν Μενονικέα. Ἡ βεβαίω-

¹ Μήπως γραπτέον: «... χωρίον ένταῦθα, [ένθα] Ἦραν» κλ.: ὄρα ὁμῶς Blumner - Hitzig εἰς Πaus. 1. 23, 5.

αὐτὴ ἐνισχύεται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν περὶ τῆς ροιᾶς παράδοσιν τῶν Θηβαίων, καθ' ἣν τὸ ἱερὸν τοῖς χθονίοις θεοῖς καὶ τοῖς νεκροῖς δένδρον τοῦτο τοῦ αἱματώδους καρποῦ ἐφύτρωσε πρῶτον ἐπὶ τῆς γῆς ἐν Θήβαις μετὰ τὴν τραγικὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Μενοικέως ἐκ τοῦ αἵματος αὐτοῦ (πρὸβλ. Gruppe gr. Mythol. Sachregister Granate. Studniczka Jahrb. 1911, 129 ἐξ.). Ὅτι τοιαύτην ἔννοιαν ἔχουσιν οἱ περὶ τῆς ροιᾶς λόγοι τοῦ Πausανίου, φαίνεται ἐκ τῆς ἀμέσως ἐπομένης καὶ ἀσυναρτήτου ἄλλως μαρτυρίας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀμπέλου: «ἀμπελον δὲ φῦναι μὲν Θηβαῖοι παρὰ σφίσι *πρώτοις* φασὶν ἀνθρώπων, ἀποφῆναι δὲ οὐδὲν *εἰ* ἐς αὐτὴν *ὑπόμνημα* εἶχον». Ὑπόμνημα ζητεῖ περὶ τῆς ἀμπέλου ὁ Πausanίας, οἷον ἦτο ἡ ἐπιπεφυκυῖα τῷ μνήματι ροιά. Ἡ περὶ ταύτης τῆς ἐν Θήβαις πρωτοφανείας παράδοσις (πρὸβλ. Φιλοστρ. *εἰκ.* 2, 29) ἦτο αὐτῷ πιθανή, διότι υπῆρχε τὸ ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ἡ περὶ τῆς ἀμπέλου, στερουμένη ὑπομνήματος, ἐτέθη πως ἐν ἀμφιβόλῳ¹.

Περὶ τοῦ τόπου τῆς μονομαχίας τοῦ Πολυνείκους καὶ τοῦ Ἑτεοκλέους δίδεται ὁ Πausanίας πρὸς τὸν Αἰσχύλον (*Ἑπτ.* 631, 800), καθ' ὃν οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦσαν τεταγμένοι καὶ ἔπeson κατὰ τὰς ἐβδόμας (ἢ Ἑβδόμας Verall, Wilamowitz) πύλας, αἵτινες ἦσαν ἄλλαι ἢ αἱ Νηίσται (στ. 460), καὶ πρὸς τὸν Εὐριπίδην (*Φοιν.* 1123), καθ' ὃν ὁ Πολυνείκης ἦτο τεταγμένος εἰς τὰς Κρηναίας, τοῦ Ἑτεοκλέους μὴ ἀντιταχθέντος αὐτῷ κατ' ἀρχὰς (πρὸβλ. στ. 1163 ἐξ. Robert Oid. 433), ἐν ᾧ ἡ μονομαχία ἐγένετο πρὸ τῶν Ἡλεκτρῶν καὶ ἐκεῖ ἔπeson ἀμφοτέρω οἱ ἀδελφοὶ (*Φοιν.* 1570). Ὡστε οἱ δύο τραγικοί, ἀναιροῦντες ἀλλήλους, διαφωνοῦσιν ὁμῶς καὶ πρὸς τὸν Πausanίαν ἑκάτερος. Δὲν διστάζω νὰ δεχθῶ, ὅτι οἱ ποιηταί, εἴτε ἐξ οἰκείας ποιητικῆς ἀδείας εἴτε κατ' ἄλλους ποιη-

¹ Μόνον ἡ γέννησις τοῦ Διονύσου, νομίζω, ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἀφορμὴ εἰς τὸν μῦθον. ὅτι ἐν Θήβαις τὸ πρῶτον ἐφύη ἀμπελος: «οἶνον γὰρ Σεμέλας καὶ Διὸς υἱὸς λαθικάδεα ἀνθρώποισιν ἔδωκε» (*Ἀλκαί.* ἀπ. 41) πρὸβλ. ἀνω σελ. 342 καὶ Ὀππιαν. *κυνηγ.* 4, 253 ἐξ. Φιλοστρ. *εἰκ.* 1, 14. Εὐριπ. *Βάκχ.* 11, 278. 535. 772. Kruse Hellen 507 (ἐν Λεβαδείᾳ ἐλατρεῖτο ὁ Διόνυσος ὡς «Εὐστάφυλος» Ig. VII, 3098 πρὸβλ. καὶ Σοφ. *Ἀντιγ.* 1133 κ. ἄ. Gruppe *εἰ. ἀ.* 1414. Kircher *Die sakrale Bedeutung des Weines* σελ. 2 ἐξ.). Ὁ Φιλόστρατος *εἰκ.* 2, 29 λέγων περὶ τῆς ροιᾶς «τὸ δὲ τῆς ροιᾶς ἐρνος αὐτοφυὲς, ᾧ παῖ· λέγεται γὰρ δὴ κηπεῦσαι αὐτὸ Ἑρινύας ἐπὶ τῷ τάφῳ» κλ., ἐν ᾧ πρόκειται περὶ τοῦ τολμήματος τῆς Ἀντιγόνης ὅπως θάψῃ τὸν Πολυνείκην, παράγει τινὰ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐδῶ τάφος εἶνε ὁ τῶν δύο ἀδελφῶν, ἐφ' οὗ ἦτο δῆθεν ἡ ροιά, ὡς φαίνεται πλάττων ὁ Φιλόστρατος. Ἡ ροιά ἦτο ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ τάφου τοῦ Μενοικέως — «ἐπὶ τῷ τάφῳ» —, ἐν ᾧ ὁ τοῦ Ἑτεοκλέους, ἂν εἰκονίζετο, εἶδε νὰ ἦ ἀνοιχτός, ἵνα δεχθῇ καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Πολυνείκους. Ὁ Πausanίας ὁμῶς οὐδόλως λέγει περὶ τάφου τῶν ἀδελφῶν, ἀλλὰ μόνον περὶ τόπου τῆς μονομαχίας καὶ περὶ Σύρματος τῆς Ἀντιγόνης, περὶ ὧν πραγματευόμεθα ἀμέσως περαιτέρω. Πρὸβλ. καὶ Πολίτην *Παραδ.* ἀριθ. 17, 15 σημ. σελ. 643 ἐξ. *Λαογραφ.* Δ (1914) σελ. 456. Robert Oid. 451. Ἄν δὲ κατὰ τὰ ἐν σελ. 396, 397 ἐξ. εἰρημένα μοι δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μενοικέως ἐτελοῦντο ἐναγισμοί, θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀπατῶνται οἱ Θηβαῖοι καὶ νὰ ἀπατήσωσι καὶ τὸν Πausanίαν.

τὰς γράφοντες, ὥς γράφουσι περὶ τῶν πυλῶν καὶ τῆς μονομαχίας (πρὸλ. Wilamowitz Aischylos Interpret. 93 σημ.), δὲν ἀναιροῦσι τὸν Παισανίαν, ἔστω καὶ ἂν ὑποτιθῇ, ὅτι ἀληθῶς ποτε παρὰ τὰς «Ἑβδομας» ἢ τὰς Ἡλέκτρας ἔπεσον οἱ δύο ἄδελφοί. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας τοῦ φόνου, ἀλλὰ περὶ τῶν τοπογραφικῶν σημείων, ἅτινα εἶδε καὶ λεπτομερῶς περιγράφει ὁ Παισανίας, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διατρίψας ἐν Θήβαις πρὸς ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ περιγραφὴν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχαίων λειψάνων κατὰ τὴν σύγχρονον κυρίως παράδοσιν.

Τὸ σῆμα τοῦ τόπου, κίων μετ' ἐπικειμένης, ἐν ἀναγλύφῳ βεβαίως, ἀσπίδος, ἐνομήσθη, ὅτι ἦτο σῆμά τι νεώτερον ἐπιτάφιον οἰονδήποτε, ἀποδοθὲν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ἐντοπισθέντος ἐνταῦθα μύθου. Ἀλλὰ τάφοι νεώτεροι εἶνε δυσσπώδικοι ἐντὸς τῆς κάτω πόλεως. Τὸ σῆμα δέχομαι καὶ ἐγὼ νεώτερον, ἀλλὰ κατ' ἀκολουθίαν τοῦ μύθου ἰδρυθὲν καὶ διὰ τῆς ἀσπίδος χαρακτηρισθὲν ὡς πολεμικόν¹.

Ἡ μονομαχία θὰ ἐγένετο ἐν τινι μεταίχμιῳ τῶν δύο ἀντιπάλων στρατῶν (πρὸλ. Εὐρ. Φοιν. 1240, 1361). Βεβαίως ὁ εἰς τούτων ἦτο κυρίως πέραν τῆς Δίρκης, ὁ δὲ ἕτερος ἐντεῦθεν αὐτῆς, οἱ ἀναγκαῖοι δ' οὗτοι ὄροι εὐρυχωρίας τινὸς πληροῦνται διὰ τῆς ἀνω ἀποδοχῆς, ὅτι ἡ μονομαχία ἐγένετο δεξιὰ τῷ ἔξιοντι ἐκ τῶν πυλῶν, ἐνθα διανοίγονται ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ οἱ νῦν κῆποι.

Ἐνταῦθα, λέγει ὁ Παισανίας, κατὰ τὸν τόπον τῆς μονομαχίας, ἐδεικνύετο θέσις τις, ἐν ᾗ ἡ Ἥρα ἐξαπατηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐθήλασε τὸν Ἡρακλέα (πρὸλ. Hitzig-Blümner ἐνταῦθα καὶ Ψευδοερατοσθ. *Καταστερ.* ἐν Mythogr. gr. 44), ὁ δὲ «σύμπας οὗτος τόπος» ἐκαλεῖτο «Σύμμα' Ἀντιγόνης»², συρᾶσης ἐνταῦθα τὸν νεκρὸν τοῦ Πολυνείκου, ὃν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρῇ πρὸς ταφὴν ἢ καῦσιν.

Ὁ Robert (Oidipus 361 ἐξ. ὄρα καὶ Pfister Reliquienkult II σημ. 222, I σελ. 128) πάρατηρεῖ, ὅτι ὁ Πίνδαρος (ὄρα ἀνω σελ. 374 ἐξ.) τοποθετῶν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀγορὰν τῆς κάτω πόλεως τὰς Ἑπτὰ πυράς, ἃς ἀποδίδει εἰς τοὺς Ἑπτὰ στρατηγούς, ἀγνοεῖ τὸν μῦθον, καθ' ὃν ὁ Πολυνείκης ἐκάη πρὸ τῶν Νηιστῶν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Ἑτεοκλέους ἐπομένως, λέγει, ὁ μῦθος τοῦ Παισανίου θὰ ἠτύρεπίσθη κατ' ἐπίδρασιν τοῦ ἀττικοῦ δράματος, τὸ δ' ὄνομα «Σύμμα' Ἀντιγόνης» θὰ εἶνε ἔτι νεώτερον. Εἶδομεν ὁμῶς, ὅτι τὸ ἀττικὸν δράμα

¹ Ἀσπίδα ἐπειρασμένην εἶχε καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Μαντινείᾳ (Παισ. 8, 11, 8) πλείονας δὲ τὸ ἐν Λεύκτροις τρόπαιον αὐτοῦ (Ulrichs Reisen u. F. 11, 102 ἐξ.) καὶ πλὴν ἄλλων συνθέτων τροπαιῶν τριγωνικὸν τι μνημεῖον ἐν Ἀθήναις (Ἐφημ. Ἀρχ. 1913, 196). Ἀσπίς δέητο καὶ τὸ γενικὸν βοιωτικὸν ἐπίσημον ἐπὶ τῶν νομισμάτων πρὸλ. Wilamowitz Staat u. Gesell. 129. Aischylos Interpret. 93 σημ. Lippold Münch. Studien 420 ἐξ.

² Σύμμα πολλοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ νῦν καλοῦσι τὴν ἀτραπὸν. Πρὸλ. Κεραμοπούλλου *Τοπογραφ. τ. Δελφῶν* 52.

δὲν συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Πausanίου ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς μονομαχίας, ἐκ δὲ τῶν Ἑπτὰ πυρῶν τοῦ Πινδάρου λείπει πλὴν τοῦ Πολυνείκους καὶ ὁ Ἀμφιάραος καὶ ὁ Ἄδραστος, ὥστε κατελήξαμεν δεχθέντες, ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ τῶν ἑπτὰ στρατηγῶν ἀλλὰ περὶ τῶν νεκρῶν ἐκάστου τῶν ἑπτὰ λόχων. Ὡστε φαίνεται λοιπὸν μᾶλλον, ὅτι ὁ Πausanίας καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ Θηβαῖοι πιστεύουσιν εἰς ἄλλην παράδοσιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῶν τραγικῶν τε καὶ ἀπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐν μέρει δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰς πυράς. Πρέπει ὅμως νὰ ἐξάρωμεν, ὅτι ὁ ἐντοπισμὸς τῆς τε μονομαχίας τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ τῆς φιλαδέλφου πράξεως τῆς Ἀντιγόνης πρὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πύλης ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ κτιστοῦ ἢ τεχνητοῦ τινος μνημείου ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ ονομάτων τόπων ἀπλῶν. Κατὰ τὰλλα ὁ Πausanίας ἐγνώριζε μὲν τοὺς τραγικοὺς (πρὸβλ. 1, 28, 7, 2, 20, 5· Wilamowitz ἔ. ἀ. 221) καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν «πεποιημένα», ἀλλὰ δὲν ἀπέδιδεν εἰς αὐτὰ κύρος «ιεράς ιστορίας», οὐδ' ἠθέλε νὰ ἀρυσθῇ ἐκ τῆς ἐλευθέρως τῶν ποιητῶν φαντασίας τοπογραφικᾶς γνώσεως, ἀφ' οὗ δὲν ἐμελλε βεβαίως νὰ ἰδιαφορήσῃ πρὸς ὅσα ἐβίλεπεν ἰδίῳις ὀφθαλμοῖς, οὔτε πρὸς ὅσα ἐπίστευεν ἐκασταχοῦ δυσυπολογίστως αὐτῷ τουτέστιν λίαν παλαιὰ ἱερὰ παράδοσις. Φαντάζομαι δέ, τὶ ἠθέλεν ἀκούσει παρ' ἡμῶν τῶν νεωτέρων, ἂν ἠλέγγετο ὡς σχολαστικῶς συζητῶν τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοπογραφούμενα κατ' αὐτοψίαν μνημεῖα πρὸς τὰς ἐλευθέρως συνήθως φαντασίας ποιητῶν γνωστῶν νῦν ἢ ἀγνωστων καὶ ὀριζῶν αὐτὰ κατὰ τούτους.

Ἀξιολογώτερά εἶνε πάντως ἡ διαφωνία τοῦ Πausanίου πρὸς ἑαυτὸν ὡς πρὸς τὸν μῦθον τοῦ θανάτου καὶ τοῦ τάφου τῶν δύο ἀδελφῶν διότι, ἐν ᾧ τὴν μονομαχίαν καὶ τὸν φόνον καὶ τὸ σύρμα θέτει πρὸ τῶν Νηιστῶν, εἶδεν ὅμως τὸν τάφον πρὸ τῶν Προϊτίδων (σελ. 392 ἐξ.). Φαίνεται, ὅτι αὐτὸς τε καὶ οἱ τότε Θηβαῖοι ἠκολούθουν ἀληθῶς δύο παραδόσεις ἐν τούτῳ, ἃς συνεβίβαζεν ἡ πολλὴ πίστις ἢ ἄλλη τις μηχανὴ μετακομίζουσα τοὺς νεκροὺς ἐκ τοῦ πρὸ τῶν Νηιστῶν χώρου εἰς τὸν ἀπέναντι τῶν Προϊτίδων.

Τὸ Σύρμα τῆς Ἀντιγόνης εἶνε ὄνομα τοῦ σύμπαντος «τόπου», ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο τὸ «χωρίον» τῆς θηλάσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ θέσις τῆς μονομαχίας. Κατ' ἀκολουθίαν πρόκειται περὶ ἐκτάσεως, ἥτις οὐδαμῶς εὐρίσκεται ἀριστερὰ (πρὸς Ν) τῷ ἐξιόντι ἐκ τῶν Νηιστῶν ἐντεῦθεν τῆς Δίρκης, βρεχούσης τὸν πόδα τοῦ κρηνοῦ. Ὡστε, ὡς ἐδέχθημεν ἤδη, ὁ Πausanίας ἐξελθὼν τῶν Νηιστῶν ἐτράπη δεξιὰ πρὸς Β ἐντεῦθεν τῆς Δίρκης. Ἄν δὲ ἠθέλομεν ἀποδώσει εἰς τὸν Σοφοκλέα ἀκριβείαν τοπογραφικὴν, ἐν οἷς λέγει περὶ τῆς ὁσίας πανουργίας τῆς Ἀντιγόνης (*Ἀντιγ.* στ. 411), θὰ ἐλέγομεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ χώρος ὑπόκειται τῶν «ἄκρων πάγων» τῶν πρὸς Ν κυρίως ὑψουμένων, «πεδίων ἐπ' ἄκρον» κείμενος (στ. 1197).

Ἐκ τοῦ Σύρματος τῆς Ἀντιγόνης διαβαίνει ὁ Παισανίας τὸν ποταμὸν λέγει δὲ (9, 25, 3): «**Διαβάντων** δὲ ποταμὸν καλούμενον ἀπὸ γυναικὸς τῆς Λύκου **Δίρκην** (ὑπὸ ταύτης δὲ ἔχει λόγος Ἀντιόπην κακοῦσθαι καὶ), **διαβᾶσιν οὖν τὴν Δίρκην οἰκίας τε ἐρείπια τῆς Πινδάρου καὶ Μητρὸς Δινδυμήνης ιερὸν**, Πινδάρου μὲν ἀνάθημα, τέχνη δὲ τὸ ἄγαλμα Ἀριστομήδους τε καὶ Σωκράτους Θηβαίων . . . ».

Κατὰ ταῦτα ὁ Παισανίας δὲν γνωρίζει ἢ τουλάχιστον οὐδὲν οὐδαμοῦ λέγει περὶ Δίρκης **κρήνης**, ἐν ᾧ γινώσκει τὸν **ποταμὸν** Δίρκην. Τὸ μέρος, εἰς ὃ διέβη αὐτόν, ἦτο, νομίζω, τὸ βόρειον τοῦ χώρου, ὅστις ἐκαλεῖτο Σύρμα Ἀντιγόνης πάντως ἐκεῖτο, ὡς θὰ φανῇ κατωτέρω. μακρὰν τῆς ἐκ τῶν Νηιστῶν πρὸς Δ ἀγοῦσης ὁδοῦ. Ἀλλ' οὕτω εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἐκατέρωθεν τῆς Δίρκης ευρὺ μέρος τῆς κοιλάδος. Τὸ πέραν τῆς Δίρκης μέρος εἶνε εὐρύτερον καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τῶν ἡπίων κλιτύων τῶν αὐτόθι δυτικώτερον ἀνυψουμένων λόφων ἐκτενὴ κατοικήσιμον χώρον. Ἐνταῦθα εἶδεν ὁ Παισανίας τὰ ἐρείπια τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου, μίᾳς τῶν πολλῶν, αἵτινες ὑπῆρχον αὐτόθι, πρὶν ἢ πόλις καταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξαιρέσαντος τὰ ιερὰ καὶ τὴν οἰκίαν ταύτην. Ἐν αὐτῇ ἐγεννήθη ὁ Πίνδαρος (Φιλόστρ. εἰκ. 2, 12), ἢ δ' ἐνταῦθα καταλήγουσα λοφοσειρὰ ἐκαλεῖτο Κυνὸς Κεφαλαί (Ξενοφ. Ἑλλ. 5, 4, 15, 6, 4. 5. Ἀγησ. 2, 22) καὶ κατὰ ταύτην. φαίνεται, ἐκαλεῖτο καὶ τὸ μέρος τοῦτο **τῆς πόλεως** («ἐν ᾧσιν» Φιλόστρ. εἰκ. 2, 12), διατηρήσαν τὸ ὄνομα ἴσως ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ κάτω πόλις ἦτο ἀτείχιστος, αὐτὸ δ' ἦτο, ὡς νῦν τὸ Πυρίον, προάστιόν τι («χωρίον Θηβῶν» Στέφ. Βυζ. «κώμη Θηβαίων» ἢ «Θηβαϊκὴ» Βίος Πινδ. Westermann Biogr. 90, 96, 98) καθὼς καὶ ἡ Κνωπία (ἄνω σελ. 266), καὶ αἱ Ὀγκαι (σ. 336) καὶ τὸ Γαλάξιον (σ. 318). Τὴν ἐγγύτητα τῆς οἰκίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ποταμὸν Δίρκην καὶ πρὸς τὰς Νηίστας πύλας αἰνιττεται ἴσως ὁ Πίνδαρος **Ἰσθμ.** 6, 74 (108) «πίσω σφε Δίρκας ἀγνὸν ὕδωρ, τὸ βαθύζωνοι κόραι χρυσοπέπλου Μναμοσύνας ἀνέτειλαν παρ' εὐτειχέσιν Κάδμου πύλαις» (πρβλ. καὶ Ὀλ. 10, 101 — παρὰ τὴν παρανόησιν κρήνης Δίρκης ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ — «χλιδῶσα δὲ μολπὰ πρὸς κάλαμον ἀντιάξει μελέων. τὰ παρ' εὐκλεί Δίρκα χρόνῳ μὲν φάνεν»).

Ἡ θέσις αὕτη τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου εἶνε σχετικῶς ἐγγὺς τοῦ χώρου τοῦ ἱπποδρόμου, ἐν ᾧ ἦτο τεθαμμένος ὁ ποιητὴς (ἄνω σελ. 409). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντεῦθεν εἰς Ἀκραίφνιον δυτικωτάτη ὁδὸς (σ. 407 ἐξ.) χωρίζεται ἔξω τοῦ Πυρίου ἀπὸ ἄλλης ἐπίσης παλαιᾶς (νεκροταφεῖον ἀρχαῖον παραθέει αὐτήν) ἀγοῦσης παρὰ τὴν νῦν ἀμαξιτὸν εἰς συνάντησιν τῆς κυρίας πρὸς τὸ Καθεῖρειον ὁδοῦ περαιτέρω, θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ἴσως ἐντεῦθεν ἐβάδισεν ὁ Πίνδαρος εἰς Δελφοὺς τὴν «Βοιωτὴν ὁδόν» (**Ἀρχ. Δελτ.** 1916, 233), διὰ μέσων τῶν κτημάτων αὐτοῦ. ὧν φύλακα λέγει τὸν ἥρωα Ἀλκμέωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμφιαράου, λατρευόμε-

νόν που ἐνταῦθα (Πιν. *πυθ.* 8, 78 ἐξ. «τοσαῦτα μὲν ἐφθεξατ' Ἀμφιάροιο χαίρων δὲ καὶ αὐτὸς Ἀλκμᾶνα στεφάνοισι βάλλω, ῥαίνω δὲ καὶ ὕμνω, γείτων σὺ μοι καὶ κτεάνων φύλαξ ἐμῶν ὑπάντασεν ἰόντι γὰρ ὀμφαλὸν παρ' ἀοίδιμον, μαντευμάτων τ' ἐφάπατο συγγόνιοις τέχναις». Bockh, Dissen-Schneidewin, Christ. Πρὸβλ. Eitrem ἐν Pauly-Wissowa R.-E. λ. *Heros* σελ. 1116).

Εἶνε ὁμως δυνατὴ καὶ ἄλλη ἐκδοχὴ, πιθανωτέρα, νομίζω: Ὁ Σχολ. Σοφ. *Οιδ.* *τύρ.* 733 λέγει: «περὶ Δαυλίδα φησὶ τὴν Σχιστὴν ὁδόν, ὃ δὲ *Αἰσχύλος* περὶ *Ποτνιάς*, οὕτως

ἐπῆμεν τῆς ὁδοῦ τροχῆλατον
Σχιστῆς κελεύθον τρίοδον, ἐνθα συμβολᾶς
τριῶν κελεύθων Ποτνιαίων ἡμείβομεν».

Κατὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους ἐνταῦθα κατὰ τὴν Σχιστὴν ὁδὸν τὴν παρὰ τὰς Ποτνιάς (ὄρα ἄνω σελ. 262) ἐφρονεῦθη καὶ ἐτάφη ὁ Λάιος, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Πείσανδρον Σχολιαστοῦ εἰς Εὐριπ. *Φοιν.* 1760 «ἀπὲλθὼν τοῖνυν (ὁ Λάιος εἰς Δελφοὺς) *ἐφρονεῦθη ἐν τῇ Σχιστῇ ὁδῷ* αὐτὸς καὶ ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἔτυψε τῇ μάστιγι τὸν Οἰδίποδα· κτείνας δὲ αὐτοὺς (Οἰδίπους) ἔθαψε παραυτίκα σὺν τοῖς ἱματίοις, ἀποσπᾶσας τὸν ζωστήρα καὶ τὸ ξίφος τοῦ Λαίου καὶ φορῶν· τὸ δὲ ἄρμα ὑποστρέψας ἔδωκε τῷ Πολύβῳ εἰτα ἔγχε τὴν μητέρα λύσας τὸ αἶνιγμα· *μετὰ ταῦτα δέ, θυσίας τινὰς τελέσας ἐν τῷ Κιθαιρῶνι, κατήρχετο ἔχων καὶ τὴν Ἰοκάστην σὺν τοῖς ὀχλήμασι· καὶ γενομένων αὐτῶν περὶ τὸν τόπον ἐκείνον τῆς Σχιστῆς ὁδοῦ*, ὑπομνησθεὶς ἐδείκνυε τῇ Ἰοκάστη τὸν τόπον καὶ τὸ πρᾶγμα διηγῆσατο, καὶ τὸν ζωστήρα ἔδειξεν· ἡ δέ, δεινῶς φέρουσα, ὅμως ἐσιώπα· ἡγνόμενός γάρ υἱὸν ὄντα»¹. Ἄν ὁ Οἰδίπους μετὰ τῆς Ἰοκάστης, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος εἰς Θήβας, διέβησαν διὰ τῆς Σχιστῆς ὁδοῦ, ἐν ᾗ ἐφρονεῦθη ὁ Λάιος, τότε ὁ Σχολιαστὴς ἐν τοῖς ἄνω γνωρίζει τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Αἰσχυλείου ἀποσπάσματος, καθ' ὃ ἡ Σχιστὴ κεῖται παρὰ τὰς Ποτνιάς (πρὸβλ. Wecklein ἐν τῇ Εἰσαγ. εἰς Αἰσχ. *Ἐπτ.* σ. 328 τῆς Ζωγραφείου βιβλιοθ. *Αἰσχύλου δράμ. τὰ σωζόμενα*. Ἀθήνησι I, 1891, II, 1896). Πρόκειται λοιπὸν περὶ ὁδοῦ — πῶς ὅμως ἀμαξίτου; — ἀγούσης ἴσως διὰ Θίβης, Χορσειῶν, Ἐλικῶνος, Ἀμβρώσου [καὶ Σχιστῆς ὁδοῦ τοῦ Παρνασοῦ εἰς Δελφοὺς (πρὸβλ. τὸν χάρτην τῆς Βοιωτίας ἐν *Annual of the Brit. Sc.* XVIII (1911-12) πίν. IX)² ἢ πρόκειται περὶ παλαιᾶς μορφῆς τοῦ μύθου, καθ' ἣν ὁ

¹ Ὅρα τὴν χημικὴν ἀνάλυσιν, εἰς ἣν υποβάλλει τὸ σχόλιον τοῦτο ἡ ευφυΐα τοῦ Robert (Oid. 149 ἐξ. 163 ἐξ.), ἀπαιτοῦντος πολλὴν σοφίαν παρὰ τοῦ σχολιαστοῦ· πρὸβλ. Paulson ἐν *Eranoa, acta phil. Suec.* 1896 I, 16 καὶ 20.

² Τὴν σημασίαν τῆς Ἀμβρώσου ὡς φύλακος τῶν ὁδῶν, τῆς τε ἱερᾶς εἰς Δελφοὺς διὰ Σχιστῆς καὶ τῆς εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, βλέπει ὁστερον καὶ ὁ Glotz BCH 1909, 589.

Οιδίπους, ἀλλ' οὐχί και ὁ Λαίος, ἐξετέλει πορείαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τοὺς Δελφούς, ἢ οὐδεμία ἀνάμειξις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ἐγίνετο, ὡς φρονεῖ τελευταῖος ὁ Robert¹, ἦγε δ' ἡ ὁδὸς τὸν Λαῖον πρὸς τὸ Ἀμφιάρειον ἢ τὰς Θεσπιὰς (τὰς θεσπιζούσας) ἢ τὰς Πλαταιάς, ὃν ὁ βασιλεὺς Δαμασίστρατος ἔθαπεν αὐτὸν κατὰ τὸν Παυσανίαν (10, 5, 4) και τὸν Ἀπολλόδωρον (3, 5, 8). Ἀλλὰ παρὰ τὰς Ποινιάς ἢ πρὸς τὰς Ποινιάς κεῖται καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου (ἄνω σ. 261 ἐξ.), τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀλκμέωνος, ὃν ὁ Πίνδαρος καλεῖ Ἀλκμᾶνα (Σχ. Ὁμ. ὁδ. λ. 326, ο, 225). Ἄν λοιπὸν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Πίνδαρος μεταβαίνων εἰς Δελφοὺς ἐβάδισεν ὡς ὁ Λαῖος διὰ τῆς Ποινιάδος Σχιστῆς ὁδοῦ, ἣν γινώσκει ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὁ τοῦ Σοφοκλέους, τότε ἡ πάροδος αὐτοῦ παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου εἶνε προφανής. Ἐκεῖ ἴσως ὑπῆρχε καὶ σηκὸς ἢ βωμός τις ἢ ἄλλο τι ἱερὸν καὶ τοῦ υἱοῦ Ἀλκμέωνος, ὅστις κατὰ τινα τρόπον — δι' ἐγκοιμήσεως βεβαίως Boeckh *Explic.* πρὸβλ. ἄνω σ. 266, Halliday *Gr. divin.* 129· Rohde *Psyche*² I, 189· Eitrem *Gottl. Zwill.* 101 — ἐνεφανίσθη τῷ Πινδάρῳ καὶ προεῖπέ τι αὐτῷ ὡς γνώστης τῆς πατρίου μαντικῆς τέχνης καὶ σύζυγος δὲ τῆς Μαντοῦς, θυγατρὸς τοῦ Τειρεσίου κατ' Εὐριπ. *απ.* Ἀλκμ. παρ' Ἀπολλόδ. 3, 7, 7. Τὸ προρηθὲν δὲ τοῦτο εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν πυθικὴν νίκην τοῦ ὑμνουμένου Ἀριστομένους, ἣν συνδυάζει διὰ τῶν ἀμέσως ἐπομένων στίχων ὁ ποιητής, ὅστις οὕτω ἀποδεικνύεται, ὅτι κατὰ τὰ πύθια τοῦ 446, καθ' ἃ ἐνίκησεν ὁ Ἀριστομένης, ἐπεδήμει ἐν Δελφοῖς.

Κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν τὰ κτήματα τοῦ Πινδάρου ἔκειντο παρὰ τὸ Ἀμφιάρειον πρὸς Ν τῶν Θηβῶν, ἐκεῖ δ' ἦτο ὁ ποιητὴς γείτων τοῦ Ἀλκμᾶνος. Ἀξιοσημείωτον λοιπὸν εἶνε, ὅτι ὁ Αἰσχύλος, ὃν θὰ ἴδωμεν εὐσεβῶς καὶ ἀκριβῶς μελετήσαντα τὰ ἐν Θήβαις ἱερὰ καὶ μυθεύματα, συμφωνεῖ πρὸς τὸν Πίνδαρον ἐν τούτῳ τῷ ζητήματι τῆς Σχιστῆς ὁδοῦ, ὁ δὲ Πίνδαρος πάλιν συμφωνεῖ ἐμμέσως πρὸς τὸν Παυσανίαν ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Ἀμφιαρείου.

Τὰ ἐρεῖπια τῆς οἰκίας τοῦ Πινδάρου ὁ Παυσανίας συνάπτει πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Δινδυμῆνης Μητρὸς (τῶν θεῶν Κυβέλης, τῆς Ῥέας Φιλοστρ. πρεσβ. *εἰκ.* 2, 12), «ὅπερ αὐτὸς ἰδρύσατο» (Σχολ. Πινδ.), χωρὶς νὰ δηλοῖ ἀκριβῶς τὴν τοπικὴν σχέσιν τῶν δύο τούτων μνημείων. Γινώσκομεν ὁμῶς αὐτὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πινδάρου λέγοντος (*Πύθ.* 3, 138 Σχόλ. ὅρα ἄνω σελ 359): «ἀλλ' ἐπεύξασθαι μὲν ἐγὼν ἐθέλω Ματρί, τὰν κοῦραι *παρ' ἐμὸν πρόθυρον*² *συν Πανὶ* μέλπονται

¹ Oidipus I, 82 ἐξ. 97, 107, 117 πρὸβλ. Wilamowitz *Aisch. Interpret.* 97, ἀλλὰ καὶ Gruppe (*Bursian-Kroll Jahresber.*) *Mythol. Literatur* 1908 σ. 578 καὶ Stablin *Das Motiv der Mantik im ant. Drama* σ. 251.

² Ἐχει τινα ἀρὰ γε ὑπαινιγμὸν εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ὁ Ἀριστοφ. *Σφ.* 875 «ὦ δέσποτ' ἀναξ, γείτον ἄγνιυ τοῦ μου πρόσθεν προπυλαίου»: ἀλλὰ πρὸβλ. καὶ Πινδ. Ὀλ. 13, 5.

θαμὰ σεμνὰν θεὸν ἐννύχαι (πρὸβλ. *ἀποσπ. Παρθεν.* 95, 96· *διθυρ.* 79, 80. Bockh *Explic.* σ. 591) καὶ πως καὶ ἐκ τοῦ Φιλοστράτου (ἔ. ἄ. πρὸβλ. Gruppe *Rel.-gesch.* 1538, ἐνθα ἀντὶ Pindars Grab διορθωτέον Pindars Haus), ὅστις πλὴν τοῦ Πανὸς καὶ ἴσως καὶ τῶν Χαρίτων, ἄς προσαρτᾷ τῇ Μητρὶ καὶ τῷ Πανὶ ὁ Πίνδαρος, προσθέτει καὶ τὰς Νύμφας, ἀφ' οὗ ὑπῆρχον δὲ «Νύμφαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι» (Ἡσίοδ. *ἀπ.* 180 Rz.)¹. Ἐν τῷ Μουσείῳ δὲ τῶν Θηβῶν ἀπόκειται προελεύσεως ἐπιτοπίου ἀκατάγραφον ἀνάγλυφον Κυβέλης καθημένης ἀποκεκρουσμένον (αἱ ἄλλαι Κυβέλαι τοῦ Μουσείου εἶνε ἐκ Θεσπιῶν) καὶ λίθος (I.g. VII 2453) λέγων «*Ἱαρὸν Νυμφάων*», ληφθεὶς οὗτος ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Καλοκτένους κειμένης ἐν μέσῃ τῇ Καδμείᾳ².

¹ Κυβέλη. Πάν. Νύμφαι ἐλατρεύοντο ομοῦ καὶ παρὰ τὰς Θήβας κατὰ τὸ νῦν χωρίον Μουσταφάδες (Körte *Athen. Mitt.* 1878, 390 ἐξ. Gruppe *Relig.-gesch.* 828). Ὅτι δὲ ἐν γένει ἡ λατρεία τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν Χαρίτων εἶνε συγγενῆς καὶ συχνὰ συναντᾶται ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ὅρα Furtwangler *Athen. Mitt.* 1878 σ. 191, 200. Ἀλλὰ πρὸβλ. καὶ Σχολ. Πινδ. *πύθ.* 4, 104 συνάπτοντα ἐν γένει τὴν λατρείαν τῶν Νυμφῶν τῇ τῆς Δήμητρος, καὶ Ἀριστοφ. *Θεσμοφ.* 295 ἐξ. ἐνθα αἱ Χάριτες λατρεύονται μετὰ τῶν Θεσμοφόρων θεῶν (ὅρα καὶ Gruppe 1064) καὶ Εὐρίπ. *Φοιν.* 788. ἐνθα αἱ Χάριτες συνάπτονται τῷ Διονύσῳ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ συμφύρονται πρὸς τὰς Ὁρας (Σχ. Ὁδ. ρ 210· Furtwangler *ἔ. α.* 201 ἐξ. Malten *Archiv f. Relig.-Wiss.* 1909, 425), μνημονεύομεν καὶ τοῦ Πινδ. *παι.* 1 (= Grenfell and Hunt *Oxyrh. pap.* τόμ. V, 841) στ. 6 «Ὁραὶ τε *θεμύγοναι* φίλιππον ἄστρ' ἠέβας ἐπῆλθον» (ὅρα Ὁλ. 13, 17 ἐξ. καὶ Dieterich *Abraham* 96 περὶ συνδυασμοῦ Ὁρῶν καὶ Μοιρῶν· πρὸβλ. Πaus. 9, 25, 4). Βλ. καὶ ἄνω σ. 355, — ἴσως ὁ Εὐρ. *Βάκχ.* 59 ἐξ. 78 ἐξ. ἐγίνωσκεν ὀργιαστικὴν τινα λατρείαν τελουμένην ποτὲ καὶ εἰς τοῦτο τῆς Μητρος τὸ ἱερὸν ἐνταῦθα νύκτωρ (πρὸβλ. Πινδ. *πύθ.* 3, 140· *διθυρ.* ἀποσπ. παρὰ Στραβ. I, 469. Φιλοστρ. *ἔ. α.* Dieterich *Kl. Schr.* 502 ἐξ. Ἡ παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου λατρευομένη Κυβέλη πιστευτοὶ ὡς θεὰ συγκεχυμένη ἤδη ἀπὸ τοῦ Πινδάρου πρὸς τὴν Δήμητρα, οὕτω δὲ καλεῖ αὐτὴν καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Πινδάρου (Σχολ. Ἀμβροσ.). Παρὰ τῆς Δήμητρος δανεῖζεται τὴν «αἰθομένην δᾶδα» (Πινδ. *ἀπ.* διθ. 80 — Στραβ. *ἔ. α.*), ἡ δὲ Δημήτηρ γίνεται «χαλκόχροτος» (*Ἰσθμ.* 7, 3. ἄνω σελ. 355) κατὰ τὴν Κυβέλην (πρὸβλ. Wilamowitz *Gr. Trag.* II σελ. 214 σημ. *Hermes* 1882, 357. 1898, 521 ἐξ. Malten *ἔ. α.* 421, 430 σημ. Br. Müller *Μέγας θεός* 301 ἐξ. *Étrem Göt. Zwillinge* 115· βλ. καὶ Lagrange *La Crète ancienne* 98 ἐξ. καὶ ἄνω σελ. 356 σημ., ἐνθα προσθετέον περὶ τῆς λατρείας τῶν Θεσμοφόρων θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης ἐν Θήβαις καὶ ὅσα συνάγει ἐκ θηβαϊκῶν νεκροδείκτων ὁ Furtwangler ἐν *Collect. Saburoff* σελ. XXXII).

² Ἡ τοιαύτη προέλευσις τοῦ λίθου οὐδόλως ἐμποδίζει νάποδωσωμεν αὐτὸν εἰς τὰς παρὰ τὴν Δίωκην κάτω λατρευομένης Νύμφας, ἐπειδὴ αἱ ἐκκλησῖαι ἐν Θήβαις, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, κτιζοῦνται ἢ μᾶλλον ἐκτιζοῦντο διὰ πολλῶν ἀρχαίων λίθων πολλαχόθεν συλλεγομένων.

— Ὁ Gruppe 88 φρονεῖ, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ῥέας Κυβέλης, ἣτις ἐλατρεύετο καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας, ἐν Τανάργῳ, Θεσπιαῖς. Ὁρχομενῶ καὶ Χαιρωνείᾳ, ἤλθεν εἰς Θήβας ἐκ Πλαταιῶν. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω τόπους τῆς Βοιωτίας πρέπει νά προσθέσωμεν καὶ τὴν *Λεβάδειαν* κατὰ τινα ἐκεῖ ἐπιγραφὴν εὗρεθεῖσαν μετ' ἄλλων εἰς τὸ παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς πόλεως οἰκόπεδον Λεονάρδου Λεοναρδίδου, κατασκευασμένης τῆς ὁδοῦ Λεθαδεῖας - Διστόμου. Περί τῶν ευρημάτων τούτων ἀνέφερα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23 τῆς 28 Ἀπριλίου 1909 ἐγγράφου μου. Ἀνετέθη δὲ τότε ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιγραφῶν εἰς τὸν ἐν Λεθαδεῖᾳ ἐπιμελητὴν Πατακιδᾶν σχολάρχην. Ἡ πρὸς τὸ ζήτημα σχετιζομένη ἐπιγραφὴ εἶνε ἡ εξῆς:

1) Τμήμα μείζονος λίθου φέροντος εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν (ὁ δεῦτερος στίχος ἀραιότερος):

Α Σ Ι Π Ρ Α Κ Α Φ Ι Σ Ο Δ Ω Ρ Ο

Μ Α Τ Ι Ρ Ι Μ Ι Γ Α Λ ᾽

Μυθασίππα Καφισοδώρω

Ματίρι Μιγάλη

ἴσως ἡ Μεγάλῃ Μητρί ἐνταῦθα εἶνε ἡ Ἀγαθὴ τύχη Πaus. 9, 39, 5. Διὰ τὸ ἰ ἀντὶ Ε ἴσχυσεν εὐρέως

Τὸν ναὸν καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Μεγάλης Μητρὸς ἵδρυσεν ὁ Πίνδαρος κατὰ τὸν Wilamowitz (Sitz. - Ber. d. Berl. Akad. 1901, 1298) οὐχὶ πρὸ τῶν Μηδι-

ὁ γνωστός νόμος τῆς βοιωτικῆς διαλέκτου· πρβλ. δὲ καὶ τὸ ὄνομα Ἐχίλαος Πλαταιεὺς Pick - Bechtel 470. Ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ προσθέτομεν ἐκ τοῦ εἰρημένου οἰκοπέδου Λεοναρδίδου ετέρας δύο ἐπίσης λατρευτικὰς θεῶν.

2) Μαρμαρινὸν στηλίδιον ὕψους 0.23 φέρον ἄνω βεβλαμμένον ὁμφαλὸν ὕψους 0.05 περιστοῦ, ὑπ' αὐτὸν δὲ ἐπιγραφὴν:

Ἰ Ω Ξ Ι Α Ξ	<i>Σ]ωσίας</i>
Δ Α Ι Μ Ο Ν Ι	<i>Δαίμωνι</i>
Μ Ι Λ Ι Χ Ι Ω	<i>Μελιχίῳ</i>

ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ὄφιν ἀνέρπων. Τὰ Α ἔχουσι τὴν ὀριζοντίαν γραμμὴν καμπύλην. Ὁ Δαίμων ὁ Μελίχιος εἶνε πιθανῶς ὁ Ἀγαθὸς Δαίμων. Πρβλ. Paus. 9, 39, 5. Nilsson Athen. Mitt. 1908, 287. Πολίτου *Παραδ.* σελ. 1075, 1084.

3) Βωμὸς ὕψους 0.29 φέρον ἄνω καὶ κάτω κυμάτια, ἐπάνω δὲ κυκλωτέρῃ ἀνέχουσιν καὶ ἐγκοιλὸν ἐσχάραν. Ὑπὸ τὸ ἄνω κυμάτιον ἐπιγραφὴ:

Α Υ Ρ Ο Ν Η Σ Ι	<i>Αυρ(ήλιος) Ὀνήσι-</i>
Μ Ο Σ Μ Ε Γ Ι Ο	<i>μος Μεγισ</i>
Τ Ι Ω Ν Ο Σ Θ Ε	<i>τίωνος θε-</i>
Ω Ἀ Τ Τ Ε Ι Ε Υ	<i>ὦ Ἀττει ευ-</i>
Χ Α Ρ Ι Σ Τ Η Ρ Ι	<i>χαριστήρι-</i>
Ο Ν	<i>ον</i>

Οὗτος ὁ Ἀττις θὰ ἐλατρεύετο μετὰ τῆς Μεγάλης Μητρὸς.

4) Ἐν τινι βαθμίδι τῆς κλίμακος τοῦ πλησίον ὑπογείου Κων. Τσιροπούλου λίθος μῆκος 0.95, ὕψος 0.19, πλάτος μετξον ἢ 0.35.

Α Φ Ε Ι Ο Δ Ο Τ Ω Ι Α Ρ Α Τ Ρ Ι Φ Ω Ν Ε Ι

... *Κ]αφεισοδότῳ ἱερὰ Τριφωνείῳ* (= τοῦ Τροφωνείου ἱεροῦ ;).

Τὰ γράμματα ΑΡΑ εἶνε ἐκ διορθώσεως τοῦ λιθοξόου· ἐπὶ τοῦ πρώτου Α εἶχε χαραχθῇ πρότερον Ρ ἐπὶ δὲ τοῦ ΡΑ εἶχε χαραχθῇ πρότερον Λ (= Α ;). Ταρὰ — δούλη, καθιερωμένη.

5) Ἐπιγραφὴ οὔσα ποτε ἐν τῇ πλησίον οἰκίᾳ Τομαρᾶ. Παρὰ τὴν ἐπίμονον ἀναζητησὶν μου δὲν εὔρον τὸν λίθον. Πολλοὶ ὅμως εἶχον ἴδει τὸν λίθον καὶ τινες ἐκράτησαν καὶ ἀντίγραφον. Ὁ ζωγράφος κ. Λαζαρεῆς μοὶ παρέσχε τὸ ἐπόμενον:

Α Γ Α Θ Η Τ Υ Χ Η
Ο Ι Ε Ρ Ε Υ Σ Τ Ο Υ Δ Ι Ο Σ Τ Ο Υ Τ Ρ Ο Φ Ω Ν Ι Ο Υ Κ Α Ι
Π Ρ Ο Α Ρ Χ Ο Σ Τ Ο Υ Β Α Κ Χ Ε Ι Ο Υ Μ Α Υ Ρ Ν Ε Ι Κ Ο Β Ο Υ Λ Ο Σ
Ν Ε Ι Κ Ο Β Ο Υ Λ Ο Υ Τ Ο Ν Θ Ε Ο Ν Δ Ι Ο Ν Υ Σ Ο Ν
Τ Ω Κ Ο Ι Ν Ω Τ Ω Ν Λ Α Τ Ο Μ Ω Ν Ε Κ Τ Ω Ν
Ι Δ Ι Ω Ν
Ε Υ Τ Υ Χ Ω Σ

Ἀγαθὴ τύχη

*Ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ Τροφωνίου καὶ
πρόεδρος τοῦ Βακχείου Μ. Αὐρ. Νεικόβουλος
Νεικοβούλου τὸν θεὸν Διόνυσον
τω κοινῶ τῶν λατόμων ἐκ τῶν
ιδίων
εὐτυχῶς.*

κῶν, ἴσως περὶ τὸ 475, ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας, ἀφ' ὧν ἀπεδήμει κατὰ τὰ Μηδικὰ τότε θὰ ἐποίησε καὶ τὸν 3 πυθικὸν ἐπίνικον, ἔνθα μνημονεύει τοῦ ἱεροῦ.

Ἐνταῦθα θὰ ἀνέμενον ἐγὼ τοῦλάχιστον νὰ ἐντοπίζεται ὁ μῦθος τῆς γεννήσεως τοῦ Διὸς (ἄνω σελ. 397 ἐξ.), ἀλλ' οὐδὲν δύναμαι κατὰ τῶν ἀντιθέτων βεβαιώσεων τῆς παραδόσεως.

Ὁ χῶρος, ἔνθα πρέπει νὰ ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Πινδάρου καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Μητρὸς, ἀποτελῶν νῦν πιθανῶς τὸ περιβόλιον τοῦ Δ. Φαρμακᾶ, περιέχει εἰς τὰ βαθέα χῶματα τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦλάχιστον, ὃ ἡδυνήθη νὰ ἐξε-

Τὸ Ω καὶ τὸ Ε' υποθέτω ὅτι ἐπὶ τοῦ λίθου θὰ εἶχον αὐτὸ τὸ σχῆμα. Περὶ Βακχείου ἐν Λεβαδεῖα τὸ πρῶτον ἐντεῦθεν μανθάνομεν. Λατρείαν τοῦ Διονύσου μετὰ τῶν Νυμφῶν καὶ τοῦ Πανὸς γινώσκομεν παρὰ τὰς πηγὰς τῆς Ἑρκύνης (Ig. VII, 3092 — κατὰ τὸν Κυριακὸν τὸν ἐξ Ἀγκῶνος σελ. 32 ἀριθ. 214 «in vino saxo ad fauces antri, prope aquas ab alto monte decurrentes, vetustis litteris» — 3094, 3098, 3093, 3095), ἔνθα βεβαίως πεπλανημένη τοπογραφικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Πανσανίου ἐποθεύετο τὸ Τροφῶνιον μαντεῖον (πρὸβλ. *Πρακτικά* 1912 σελ. 88 ἐξ.). Ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ βράχου ἔχομεν ἐπιγεγραμμένον τὸν αὐτὸν ἴσως Νεικόβουλον Ig. VII, 3109. Τὸ μάρμαρον τῆς Λεβαδεῖας, ὅσονδήποτε κακὸν καὶ ἂν κριθῇ πρὸς ἄλλα παραβαλλόμενον, εἶνε τὸ ἄριστον τῶν πέριξ ἐνταῦθα τῆς Βοιωτίας. Ἐντεῦθεν ἐλήφθη καὶ διὰ τὸν λέοντα τῆς Χαιρωνείας· επομένως ἰσχυρά τις συντεχνία τῶν λατόμων εἶνε δεδικοιολογημένη ἐν Λεβαδεῖα. Φαίνεται δέ, ὅτι τοιαῦτα συντεχνιῶν κοινὰ ἢ σύνοδοι ἦσαν συνήθη ἐν Βοιωτίᾳ· πρὸβλ. τὸ κοινὸν τῶν κυνηγῶν ἐν Ἀλιάρτῳ Ig. VII, 285.

6) Ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἀγγέλου Φούφουλα (συνοικία Ζαγαρᾶ) κιόνιον μαρμάρινον μετὰ κυματίου ἔχινου δοῦς ἄνω (ἐπάνω οπὴ τὸρμου) καὶ ὑπ' αὐτὸ ἀνεχούσης ταινίας περιφερικῆς πλάτους ἢ ὕψους 0.073. Ὅλον ὕψος τοῦ κιονίου 0.25, περίμετρος ἐπὶ τῆς ταινίας 0.54. Ὑψος γραμμ. 0.013 (τὸ ο, ω καὶ θ μικρότερα). Ὁ λίθος εὑρέθη ἐν τῇ ἀμπέλῳ τοῦ Φούφουλα ἐν θέσει Γκαλντίρα πρὸς Α τοῦ λόφου τοῦ Προφ. Ἡλία (— Διὸς Βασιλέως), ἥτοι ἐν τόπῳ, ἐν ᾧ θὰ ἡδύνατο νὰ ἐντοπίσῃ τις τὴν «Κόρης καλουμένην θήραν» Πανσ. 9, 39, 4. Ἐπὶ τῆς ταινίας ἐπιγραφὴ:

Δ Α Λ Ι Ο Δ Ω Ρ
Κ Η Ξ Ω Γ Α Τ Ρ
Α Ρ Τ Α Μ Ι Δ Ι Ο Ρ Θ Ω Σ
Δαλιόδωρος
κὴ Σώπατρος
Ἀρτάμιδι Ὀρθωσίῃ

πρὸβλ. περὶ τῆς Ὀρθωσίας Ἀρτέμιδος Ig. 3100 - 1. Σχολ. Πινδ. Ὀλ. 9. 46. 54 Σχ. Λυκόφρ. 1331 Gruppe 1284, 3. Roscher *Selene* etc. σελ. 32. Farnell *The cults* II, 453

Αἱ ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Λεοναρδίδου εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν ἦσαν κατὰ χώραν (ψηφιδωτὰ τινα εὐτελῆ καὶ διαιρέσεις ἄλλαι ἐδείκνυσαν ἰδιωτικὰ οἰκήματα), ἀλλ' εἶχον κομισθῇ ἐκεῖ μετ' ἄλλων λίθων ἐπιτυμβίων τούτων: 1) κιόνιον μαρμάρινον ΠΟΥΦΙΟC. 2) στήλη ἀετωματώδης ΦΙΛΕΡΑΣΤΕΧΑΙΡΕ. ὑφ' ὃ ἀπεξεσμένη [Καλλι]ν[ρ]ΑΤ[ει]Α, ὑφ' ἣν δύο ὑόδακες καὶ ΧΑΙΡΕ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC. 3) κύβος μαρμάρινος 75 × 51 × 33. ΑΝΑCΙΦΡΟΝΙ ΧΕΡΕΙ CΩΤΗΡΩ ΧΕΡΕ. 4) κύβος 77 × 58 × 45. ΜΕΙΝ ἢ Δ ἢ ΓΩΝΧΑΙΡΕ. 5) βάθρον ἐπιτύμβιον μετὰ κυματ. ἄνω καὶ κάτω. Ὑπὸ ἀπεξεσμένον στίχον τόδε: ΗΡΑΚΛΙΔΗC.

Προσέτι εὑρέθησαν δεξιὰ χεὶρ πηλίνη (μῆκ. 0.20) ἀπὸ τοῦ μέσου πήχεως καὶ κάτω. κοίλῃ μετὰ διαμπεροῦς ὀπῆς κατὰ τὸν πῆχυν. τὸ ὀπίσθιον μέρος ἀναγλύφου χοίρου ἐπὶ πλακὸς μαρμάρου ἑλλιποῦς δεξιὰ (ῦψος 0.085, πλάτ. ἄνω 0.09, πλάτ. κάτω 0.10) καὶ δύο χαλκοὶ Σιληνοὶ ὑποκριταὶ (ῦψ. 0.08 περίπου) ἐκ σκεύους τινὸς ἀμφότεροι (λείψανα ἢλων ὑπὸ τοὺς πόδας καὶ εἰς τὴν ἐτέραν χεῖρα ἀνοικτήν. δι' ἧς ὑπεβάσταζον μέρος τοῦ σκεύους), ἀποκείμενοι οἱτοι νῦν ἐν τῷ Μουσεῖῳ Θηβῶν.

τάσῃ καλλιεργούμενον, πάμπολλα ὄστρακα ἄγραφα καὶ κεράμων θραύσματα γεγανωμένων ἐπὶ θάτερα ἢ ἀγανώτων καὶ ὅλως νεωτέρων, ἀλλὰ καὶ ὄχι ὀλίγα μελαμβαφῇ ἀγγείων τεμάχια τῶν ἀρίστων προϊόντων τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ. (πρβλ. σημ. σελ. 379₂). Παρὰ δὲ τὸ δυτικὸν ὄριον ἐπὶ τῇ ἐκ Πυρίου εἰς Παραπόρτι ὁδῷ (πρβλ. ἐρμηνείας εἰκ. 202, 204) ὑπάρχει καὶ σιρὸς λαξευτὸς προϋποθέτων ἴσως οἰκίαν τινὰ ἐγγύς. Προσέτι δὲ εὐρέθησαν κατὰ τὴν κοιλάδα ταύτην καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐβραϊκῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, ἀναγόμεναι εἰς τὸν ΙΔ'-ΙΓ' αἰῶνα μ. Χ., ὅσον ἡδυνήθην νὰ μάθω. Ἑβραῖοι ἔζων ἐν Θήβαις ἤδη ἐπὶ Καλιγόλα (Philo legat. ad Cai. 36. Caner ἐν Pauly-Wissowa RE αρθρ. Boitia σελ. 663) καὶ ἔπειτα. Νῦν δὲν ὑπάρχει τοιαύτη παροικία ἐν Θήβαις¹.

Θὰ ἐπαναλάβω ἅπαξ ἔτι, ὅτι ὁ Πausanίας περιγράφων τὰ ἔξω τῶν Νηιστῶν μνημεῖα ἐβάδισε πρὸς Β. ἀφ' οὗ *πρὸς Ν μέχρι τῆς εἰς τὸ Παραπόρτι ἐξόδου τῆς κοιλάδος* (εἰκ. 205) δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην χώρος δεκτικὸς τῶν μνημείων ἐκείνων. Ἐκ τινος δὲ Β σημείου τοῦ Σύρματος τῆς Ἀντιγόνης διέβη τὴν Λίρκην καὶ ἐπεσκέφθη τὴν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Κυβέλης. Τό τε σημεῖον τῆς διαβάσεως καὶ τὰ πέραν δύο μνημεῖα ταῦτα ἦσαν πάντως μακρὰν τῆς ἐκ τῶν Νηιστῶν κυρίας ὁδοῦ πρὸς Δ ἢτοι πρὸς τὸ Καβεῖρειον. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην νῦν ἐπιστρέφει ὁ Πausanίας, λέγων (9, 2ο, 4): «*Κατὰ δὲ τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῶν πυλῶν τῶν Νηιστῶν τὸ μὲν Θέμιδος ἐστίν*

¹ Δύο ἐβραϊκαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπέκειντο ἐν τῷ Μουσείῳ ἀπὸ παλαιότερου χρόνου κατελεγμέναι ἐν τῷ εὐρετηρίῳ, τὰς δὲ λοιπὰς, τὰς εἰσαχθείσας ὑστερον εἰς τὸ Μουσεῖον, εὑρον κατὰ τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως, μίαν δὲ ἐντὸς τοῦ περιβολίου τοῦ Φαρμακᾶ. Ὁ Schullhoff καὶ ὁ Hatzfeld εἰνε ἀθῶοι πάσης εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένης ἀνακαλύψεως τῶν ἐβραϊκῶν ἐπιγραφῶν. ὡν ἐκτυπα ἔπεμψα αὐτοῖς, ἵνα σταλῶσι τῷ Schwabe πρὸς δημοσίευσιν ἐν τῇ Revue des et. Juives 1909 σελ. 106 ἔξ. Μία τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἶνε ἀκόμη καὶ τῶρα ἐντετειχισμένη εἰς τὸν κυπαρισσοσκεπῇ βόρειον τοῖχον τοῦ ἀπέναντι κειμένου καὶ εἰς τὸν Τσάτσαρην ἀνήκοντος περιβολίου κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τῆς Λίρκης, μετὰ ταύτης (πλησίον) καὶ τῆς κρήνης Βρανέζι. — Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μ. Χ. (Reisebesch. des Rabbi Benjamin von Tudela εκδ. Grünhut καὶ Adler, Jerusalem 1903 II σελ. 13) ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὴν ὁ ἐκ Τουδέλης τοῦ βασιλείου τῆς Ναβάρρας ἐπεσκέφθη τὰς Θήβας καὶ γράφει: «Ἐκεῖθεν (δηλ. ἐκ Κρίσης) εἶνε ταξείδιον τριῶν ἡμερῶν μέχρι Θηβῶν, πόλεως μεγάλης, ἐν ἣ κατοικοῦσι 2000 Ἰουδαῖοι καὶ *οἰκογύναι* (:), αἵτινες εἶνε αἱ ἐπιτηδειόταται τῆς Ἑλλάδος (δηλ. τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐπὶ Μανουήλ I) εἰς τὴν μεταξουργίαν καὶ τὴν πορφυρευτικὴν. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι μεγάλοι σοφοὶ εἰς τὸ Μισνὰ καὶ εἰς τὸ Ταλμούδ, λογιζόμενοι ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν συγχρόνων. Ἐπὶ κορυφῆς εἶνε ὁ Ῥαββὶ Ἀαρὼν Κουτί, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ρ. Μοσέ, ὁ Ρ. Χιγιά, ὁ Ρ. Ἡλίας Ταρέντο καὶ ὁ Ρ. Γιοκτάν. Δὲν ὑπάρχουσιν ὅμοιοι ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι πλὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει». Ὅρα καὶ Leske Travels in north. Greece 231. Παπαγεωργίου Ἐπετηρ. Παρνασσῶ V, σελ. 158. Μίλλερ - Λάμπρου Φραγκοκρ. I, 13, 135 κ. ἀ. Byzant. Zeits. 1998, 83 ἔξ. 89 (ὅτι ἐκ Θηβῶν γνωστὸς ἐβραῖος ποιητὴς ὁ Μιχαήλ ben Chaleh), [Jewish Quarterly Review IX 27 ἔξ.]. Λάξ. Βελέλης Νέα Ἡμέρα 27 Νοεμβρ. 1899 (πρβλ. Byzant. Zeits. 1900, 593 ἔξ.). — Δὲν εὐρίσκω συμφέρον τῇ ἱστορίᾳ νὰ μετακομίζωνται εἰς Ἀθήνας ἐκ τῶν ἐπαρχιακῶν Μουσείων αἱ ἐβραϊκαὶ ἐπιγραφαὶ ἢ αἱ βυζαντιακαὶ ἀρχαιοτήτες.

ιερόν καὶ ἄγαλμα λευκοῦ λίθου, τὸ δὲ ἐφεξῆς Μοιρῶν, τὸ δὲ Ἀγοραίου Διὸς· οὗτος μὲν δὴ λίθου πεποιήται, τὰς Μοίραις δὲ οὐκ ἐστὶν ἀγάλματα· καὶ ἀπω-
τέρω μικρόν Ἡρακλῆς ἔστηκεν ἐν ὑπαίθρῳ Ῥινοκολούστης ἐπωνυμίαν ἔχων...»

Κατὰ ταῦτα ὁ Πausanías δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὁδὸν διὰ τοῦ Σύρματος, ἐπαναδιαβάς δηλ. τὴν Δίρκην, ἀλλ' ἐβάδισεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Μητρὸς κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ. Προφανῶς ὁ μεταξὺ τῶν πυλῶν καὶ

Εἰκ. 205. Βλέπει ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΑ τὴν περιφρακτὸν κρήνην Παραπόρτι εἰς τὸ γράμμα Α. Ὑπε-
ράνω αὐτῆς αἱ τελευταῖαι οἰκίαι δεικνύουσι τὸ τέμας τοῦ κατοικησίου χώρου, τὸ ἐντετυθεν αὐτῶν
εἶνε ἀπόκρημνον. Ἀπὸ τῆς κρήνης ἀναχωροῦσι πρὸς δεξιὰ (πρὸς Ν) δύο ὁδοὶ παλαιαὶ (ὄρα κατωί-
σελ. 433) — ἡ ἐτέρα τούτων, ἡ πρὸς Ἀμπελοσάλει, παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Δίρκης, δηλοῦται
ὑπὸ τῆς σειρᾶς τῶν δένδρων —, ἑτεραι δὲ δύο πρὸς Δ: τούτων ἡ μὲν δευτερεύουσα, ἀφανὴς ἐδῶ, ἄγει
παρὰ τὸ Ν τείχος τῆς κάτω πόλεως, ἡ δ' ἄλλη εἶνε ἡ εἰς τὸ Καβείρειον καὶ Θεσπιᾶς ἄγουσα κυρία
ὁδός, διερχομένη τὸν ποταμὸν Δίρκην ἐπὶ τῆς γεφύρας Γ. Αἱ κρηναῖαι πύλαι θὰ ἔκλειντο κατὰ τὸ
γράμμα Β, ὁπόθεν βραχεῖα ὁδὸς ἄγει εἰς τὴν κρήνην, ἐτέρα δὲ (πρβλ. ἐρμηνείαν εἰκ. 204) τέμνει
καθ' ἑτέρας τὸν υποκείμενον ποταμὸν ἄγουσα εὐθὺ εἰς τὸ Καβείρειον κλ.

τῆς Δίρκης χώρος ἦτο βραχὺς καὶ οὐδὲν ἄλλο ἀξιόλογον μνημεῖον εἶχε πλὴν
τοῦ μνημόνευθέντος τάφου τοῦ Μενοικέως. Οὐδένα λοιπὸν λόγον εἶχεν ὁ Περιη-
γητὴς νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ πάλιν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον ἀκρι-
βῶς. Ἡ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Μητρὸς πιθανώτατα διερχομένη πρὸς Ν ὁδός καὶ
αἱ ὁραταὶ ὀρθαὶ πύλαι τοῦ τείχους καὶ οἱ πύργοι αὐτῶν, προσέτι δὲ ἡ φανερά
τῷ παλαιῷ ἐπισκέπτῃ τοπογραφικῇ σχέσις τῶν διαφόρων ἐνταῦθα γειτονικῶν
τοπικῶν σημείων ἤρχουν νὰ ἐπαναγάγωσιν αὐτὸν εἰς τὴν διασταύρωσιν τῆς
ἐκ τῶν Νηιστῶν ὁδοῦ μετὰ τοῦ ῥοῦ τῆς Δίρκης, διασταύρωσιν, ἣν ἴσως οὗτος
εἶχεν ἰδεῖ ἐξελθὼν τῶν πυλῶν, ὥς ἐγγὺς κειμένην.

Κατὰ τὴν ὁδὸν λοιπὸν πρὸς τὸ Καθεΐρειον ἀμέσως πέραν τῆς Δίρκης καὶ πιθανῶς ἀριστερὰ τῷ βαδίζοντι, ἐνθα οὐχὶ ἀπρόσφορος ὁ τόπος, ἦσαν **τρεῖς λερά**: τὸ τῆς **Θέμιδος**, ἐφεξῆς δὲ τὸ τῶν **Μοιρῶν** στερούμενον ἀγαλμάτων καὶ τὸ τοῦ **Ἀγοραίου Διός**. Τὴν Θέμιν συνάπτει ὁ Πίνδαρος (ἀποσπ. ὕμν. 29 - 35) καὶ πρὸς τὰς Μοίρας καὶ πρὸς τὸν Δία, ἀλλὰ δὲν εἶνε πιθανόν, ὅτι ἀποβλέπει εἰς τὴν τοπικὴν σχέσιν τῶν ναῶν τούτων, ἐν ᾧ μοι φαίνεται πιθανώτατον, ὅτι τῶν Μοιρῶν, ἃς ἐπικαλεῖται ἐν Ἰσθμ. 6, 16, σύνναος ἦτο ἡ Εἰλειθυία κατὰ τὴν ἐν Νεμ. 7, 1 ἐξ. ἐπὶ κλήσιν «Εἰλειθυία, πάρεδρε Μοιρῶν βαθυφρόνων».

Πόσον ἐμέτρει τὸ τοῦ Πausanίου «μικρὸν ἀπωτέρω», ἀγνοοῦμεν, οὐδ' ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, που (ἐπὶ τῇ ὁδῷ;) περαιτέρω ἔκειτο ἐν ὑπαίθρῳ (δρα σελ. 334) ὁ Ῥινοκολούστης Ἡρακλῆς.

Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀγοραίου Διός, δεικνύει, ὅτι ἐν τῷ περὶ αὐτὸ χώρῳ, ἰσως μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Μητρος, ἦτο ἀγορὰ τις τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν δευτέρα αὕτη. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως παρεμβολὴ τῆς Καδμείας, οὔσης ἐν τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις φρουρίου κατειλημμένου ὑπὸ ἱερῶν καὶ στρατώνων (πρὸβλ. Πλουτ. **Πελοπ.** 18) — τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν εἶτα δὲ καὶ τῶν Μακεδόνων κατοχὴ αὐτῆς (πρὸβλ. ἄνω σ. 288, 269) — καθίστα ἀναγκαίαν καὶ πρὸς Δ τὴν ὑπαρξιν ἀγορᾶς. Δύο ἀγορᾶς γινώσκει ὁ Σοφοκλῆς (Οἰδ. Τ. 20, Wilamowitz 235, 238 ἐξ. δρα ἄνω σελ. 378) κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἃς ἀποδίδει ἀναχρονιστικῶς καὶ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Οἰδίποδος. Αἱ ἀγοραὶ δ' αὗται οὐδεμίαν, ἐννοεῖται, σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Καδμείας ἀγορὰν τῶν χρόνων τοῦ Πausanίου τὴν ἰδρυθεῖσαν βεβαίως μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καταστροφὴν τῆς πόλεως. Εἶπομεν δ' ἤδη (σελ. 378), ὅτι τὸν Σοφοκλέα διαφεύγει ἡ ἐπὶ τῆς Καδμείας μυθικὴ ἀγορὰ.

Ἡ θέσις τῶν τριῶν τελευταίων ναῶν ἢ ἱερῶν, **ἐφεξῆς** ἦτοι κατὰ σειρὰν κειμένων, καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ῥινοκολούστου Ἡρακλέους (Ἀπολλόδ. 2, 4, 11. Wolters παρὰ Munzer *Cacus der Rinderdieb* Prograum d. Univ. Basel 1911 σελ. 7), μνημείου οὐχὶ παλαιότερου τοῦ Ζ' αἰῶνος π. Χ., ὅτε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ὑπετάγη ὁ Ὀρχομενὸς εἰς τοὺς Θηβαίους (Wilamowitz *Heracl.* εἰς στ. 48. Gruppe *Griech. Religionsgesch.* 64, 78. Beloch *Griech. Gesch.* I σελ. 209. Fimmen *Neue Jahrb.* 1912, 537 ἐξ. Roscher *M. Lex.* I, 1301 ἐξ.), ἰδρυμένου δὲ μικρὸν ἀπωτέρω, ἀγχι ἐγγύτατα τῆς ὀκτακροῦνου κρήνης **Παραπόρτι** (πρὸβλ. Belger *Arch. Anz.* 1895 σελ. 113)¹, ἐξ ἧς ἐρχεται, ἐπὶ τουρκι-

¹ Ὁ Judeich *Athen. Mitt.* 1888 σελ. 84 τοποθετεῖ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἱερὰ ἐπὶ τῶν πρὸς Δ τῆς Καδμείας λόφων, ἀλλὰ πιστεῖται, ὅτι ἀγορᾶς τόπος εἶνε μᾶλλον μεταξὺ ἐν τῷ κοίλῳ (δρα σελ. 373).

κῆς πιθανῶς γεφυρας διαβαίνουσα τὸν ποταμὸν Δίρκην, ἑτέρα ὁδὸς (εἰκ. 205) συναντῶσα τὴν ἐκ τῶν Νηιστῶν ἀμφοτέραι στρέφονται ἐνταῦθα ὡς μία ὁδὸς πρὸς Δ ὑπὲρ τὸν λόφον, ὃν κατέφθειραν φαραγγιδῶς (εἰκ. 202), διακόψασαι καὶ ἀρχαῖον λαξευτὸν ὑδραγωγεῖον (σελ. 329,).

Γεννᾶται νῦν ζήτημα, διατὶ ὁ Πausanías δὲν ἐμνημόνευσε τῆς κρήνης ταύτης. Ὅτι ὑπῆρχεν αὕτη ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῇ Δίρκῃ καὶ ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας παρ' ἀπότομον καὶ σπηλαιώδη βράχον, γινώσκουμεν ἐκ τοῦ Εὐριπίδου (Φοιν. 657, 931, 1010· δρ. ἀνω σελ. 322 ἐξ.), ὅστις καλεῖ αὐτὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως (Εὐρ. Ἀντιόπ. δρ. κατωτ.). Ὡς τοιαύτης ὁ Πausanías οὐδόλως ἐχρειάζετο νὰ μνημονεύσῃ τῆς κρήνης, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν ἡ κρήνη τοῦ Ἀρεως ἐκεῖτο ἀλλαχοῦ (δρ. ἀνω σελ. 319 ἐξ.). Νεώτεροι Σχολιασταὶ καὶ συγγραφεῖς ὀνομάζουσι τινὰ κρήνην ἐν Θήβαις Δίρκην, ἀσυζητητεῖ δὲ πάντες οἱ νέοι δεχόμεθα, ὅτι ἡ κρήνη αὕτη εἶνε τὸ Παραπόρτι· ἀλλ' οὔτε ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶνε βεβαία, ἀφ' οὗ κυρίως ἐξ ἄλλων πηγῶν ἔχει τὰ ὕδατα αὐτοῦ ὁ ποταμὸς Δίρκη, θὰ συνεχέετο δὲ οὕτω πρὸς ὁμώνυμον τὴν κρήνην, οὔτε ὁ μῦθος τῆς διασπαράξεως τῆς συζύγου τοῦ Λύκου Δίρκης², ἐξ ἧς τὸ ὄνομα, συνάπτεται ὑπὸ τοῦ Πausanίου πρὸς κρήνην ἀλλὰ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ποταμὸν (9, 25, 3, ἀνω σ. 418).

Ὁ Σοφοκλῆς (Ἀντιγ. 844 «ὡς Δίρκαίαι κρήναι») ἀναφέρεται εἰς πλείονας κρήνας, αἵτινες ἐρμηνεύονται διὰ τῶν πολλῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὸ χωρίον Τάχῃ (δρ. Εὐρ. Βάκχ. 519. Αἰσχ. Ἐπιτ. 273 πρὸς Senec. Theb. 125. Propert. III, 13, 39 ἐξ.). Εἰς ταύτας δὲ τὰς πηγὰς ἀναφέρεται καὶ ὁ Πλούταρχος, ὅστις, ὡς Βοιωτὸς καλῶς γινώσκων τὰ ἀμετάβλητα τοπογραφικὰ σημεῖα καὶ ῥητῶς δηλῶν, ὅτι ἀναπλάττει σχεδὸν ἀκριβῶς τὴν ἐν Θήβαις κατάστασιν ἐν τῷ Δ' αἰῶνι π. Χ. ἀρχομένῳ (Σωκρ. δαιμ. 575 F), λέγει (αὐτ. 578 B πρὸς Robert, Oid. II, 12, 72), ὅτι ὁ τάφος τῆς Δίρκης ἠγνοεῖτο ἐν Θήβαις ὑπὸ πάντων πλὴν τῶν ἱππαρχητότων· «ὁ γὰρ ἀπαλλαττόμενος τὸν παραλαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν μόνος ἄγων μόνον ἐδειξε νύκτωρ, καὶ τινὰς ἐπ' αὐτῷ δρᾶσαντες ἀπύρους ἱερουργίας, ὧν τὰ σημεῖα συγγέουσι καὶ ἀφανίζουσιν, ὑπὸ σκότους ἀπέρχονται χωρισθέντες». Ὁρθῶς παρετηρήθη ἡδὴ (Ulrichs ξ. ἀ. 13), ὅτι ἡ ἄγνοια αὕτη τοῦ τάφου ἦτο δυνατὴ κυρίως ἐπειδὴ αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ παρὰ τὰς Ποτινιάς ἦσαν πολλαί. Ἀλλ' ὁ Εὐριπίδης (ἀποσπ. Ἀντιόπ. ἐν Ἀθήνᾳ 1893,

² Π. χ. Ἀπολλόδ. 3, 5, 5. Σχ. Σοφ. Ἀντιγ. 104. Σχ. Πινδ. Ὀλ. 10, 101. Σχ. Εὐρ. Φοιν. 643, 645, 780, 818, 825, 657, 1048, 1128. Νόνν. Διον. 4, 356. 5, 4. Ὑγίν. 7, 8. Μακάρα χρονογρ. σελ. 48, 16. Σχολ. Αἰσχ. Ἐπιτ. 304. Σχ. Λυκόφρ. 1206· δρ. καὶ ἀνω σελ. 822. Ὁ σοφὸς Στάτιος ὁμοῦ δὲν συμπαρεσύρθη.

³ Ἐν τῇ τέχνῃ ὁ σπαργμὸς οὗτος εἰκονίζεται καὶ διὰ μαρμάρου, καὶ ἐπὶ ἀγγείων, καὶ ἐπὶ γλυπτῶν λίθων· π. χ. Friedrichs-Wolters 1402. Furtwängler Beschbr. d. Vasens, 3296 (= Reinach Report. d. vases I, σελ. 421), Gemmen πίν. 25, 22, 41, 44.

433 ἄνω σελ. 322 πρβλ. Robert Oid. I, 399) μεταφέρει ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ τὸν τάφον τῆς Δίρκης εἰς τὴν παρ' αὐτῷ βορειότερον κειμένην κρήνην τοῦ Ἄρεως (τὸ Παραπόρτι), λέγων διὰ τοῦ Ἑρμοῦ: «διὰ δὲ θάπτης ἄλογον (Δίρκην) εἰς πυρὰν βαλὼν σαρκῶν ἀθροίσας τῆς ταλαιπωρου φύσιν, ὅστ' πυρώσας, **Ἄρεος εἰς κρήνην** βαλεῖν»· καὶ διὰ τοῦ Λύκου: «Ἑρμῇ δὲ πεισθεὶς **Ἄρεος εἰς κρήνην βαλὼ γυναικα** θάψας». Ἡ Ἀντιόπη τοῦ Εὐριπίδου ἐδιδάχθη τῷ 409, ἥτοι τριάκοντα περίπου ἔτη πρὸ τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀναφέρεται ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου¹. Μεταβολή τις εἰς τὰ ἔθιμα τῶν Θηβῶν ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ αποκλείεται. Ὁ πλουτάρχιος λοιπὸν τρόπος τῆς παραδόσεως τῆς ἱππαρχίας ἦτο πατροπαράδοτος καὶ θὰ ἦτο πάντως ἐν χρήσει καὶ ἐπὶ Εὐριπίδου. Ἄν δ' ἀληθῶς ὁ τάφος τῆς Δίρκης ἦτο κατὰ τὴν κρήνην Παραπόρτι, τότε πάντες οἱ Θηβαῖοι μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τῶν ἀγνωστῶν τοῦ Εὐριπίδου, θὰ ἐγίνωσκον ὡς θρησκευτικὸν θέσφατον ὅτι ἐδίδαξεν ἡμῖν τὸ ἀρτιφανὲς ἀπόσπασμα τῆς Ἀντιόπης καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε τὸ περὶ τοῦ τάφου τῆς Δίρκης τόσον ἀμήχανον πρόβλημα. ὅσον παριστάνει αὐτὸ ὁ Πλούταρχος («**οἶός ἐστι** τὸν Δίρκης ἀναζητεῖν τάφον ἄγνωστον ὄντα τοῖς Θηβαίοις πλὴν τῶν ἱππαρχηκότων»). Ὁ Εὐριπίδης ἢ δὲν γνωρίζει καλῶς καὶ συγγέει τὸν τόπον τοῦτον καὶ τὴν κρήνην ἢ πλάττει τὰ πράγματα ἢ πάσχει ἀμφότερα ἐν τινι μέτρῳ. Ἄν συμβαίνει τὸ δεύτερον, οὐδεμία κρίσις ἢ ἐρμηνεία τῶν λόγων αὐτοῦ εἶνε ἀναγκαία. Ἄν συμβαίνει ὅμως τὸ πρῶτον, νομίζω, ὅτι πλανηθεὶς πῶς ποτε ὠνόμασε τὴν κρήνην ταύτην ὡς τοῦ Ἄρεως καὶ παραχθεὶς ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ Δίρκης, εἰς ὃν χύνονται καὶ ταύτης τῆς κρήνης τὰ ὕδατα, ἐνετόπισεν εἰς αὐτὴν τὸν τάφον τῆς συζύγου τοῦ Λύκου, δοὺς οὕτως αἰτίαν καὶ ἀφορμὴν εἰς τὸν ἐκ τῆς Ἀντιόπης ἀντλῶντα Ἀπολλόδωρον καὶ πάντας τοὺς νεωτέρους σχολιαστάς, τοὺς ἀγνοοῦντας τὰς Θήβας, νὰ ὀνομάσωσι τὸ νῦν Παραπόρτι Δίρκην κρήνην, ἐν ᾧ πιθανώτατα οὐδεμία κρήνη ὑπῆρχεν ἐν Θήβαις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο πλὴν τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ Δίρκης, ὧν μνημονεύει μετὰ τοῦ Σοφοκλέους καὶ αὐτὸς ὁ Εὐριπίδης (**Βάκχ.** 519 ἐξ.) λέγων, ὅτι εἰς αὐτὰς ἐλοῦσθη ὁ ἀρτίτοκος Διώνυσος (πρβλ. **Ἱππολ.** 556 ἐξ.)· ταύτας δ' ὁ Αἰλιανὸς συλλαμβάνει οὐχί, φρονῶ, μετ' ἀκριβολογίας ὡς μίαν κρήνην καὶ ὀνομάζει δι' ὀνόματος, ὅπερ ἐν Ποινιαῖς δὲν ἦτο ὄνομα αὐτὸ τοῦτο, λέγων ἐν τῷ **περὶ ζώων** 15, 25 «τὸ δὲ αὐτό φασι πάσχειν (δηλ. ἐκθηριοῦσθαι) καὶ τοὺς ἵππους τοὺς ἐκ

¹ Ὅτι ἀληθῶς εἰς τοὺς χρόνους ἐκαίνους ἀναφέρεται ὁ Πλούταρχος, δηλοῖ κατωτέρω §. α. αὐτὸς προσθέτων τοῖς δὲ νῦν ἀρχοντες ἐν τῇ Καδμείᾳ τὸ δόρυ καὶ τὴν σφραγίδα παραλαμβάνουσιν οὐτ' εἰδότες οὐδὲν οὔτε *». Ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ Πλουτάρχου ἦτο, ὡς γνωστὸν ἤδη, ἐπὶ μόνῃς τῆς Καδμείας. Τὸ δόρυ καὶ ἡ σφραγὶς ἦσαν τὰ σύμβολα τῶν ἀρχῶν καὶ παρεδίδοντο ἐπὶ τῆς Καδμείας χωρὶς πάσης ἐρεῦνης ἢ γνώσεως ἢ παραδόσεως τοῦ τάφου τῆς Δίρκης.

τῆς *Ποτινῆς κρήνης* πίνοντας, αἱ δὲ Ποτινῆαι τὸ χωρίον, ἔνθα ἡ *κρήνη*, οὐ μακρὰν ἀπὸ Θηβῶν ἐστὶ»¹.

Τὸ ὄνομα Δίρκη οὐδέποτε ὁ Εὐριπίδης δίδει εἰς κρήνην καὶ δὴ εἰς τὸ Παραπόρτι. Ἐν ταῖς *Φοινίσσαις* 645 καὶ 825² καλεῖ Δίρκην τὸν ποταμὸν καὶ τούτου πόρον μὲν ὀνομάζει ἐν στ. 131, καὶ 730 (τὸ 825 εἶνε διάφορον), τὰς δὲ πηγὰς *Βάκχ.* 519. Ἐν *Ἡρ. Μαιν.* 572, 782 καὶ *Φοιν.* 101, 825 ἀναφέρει τὴν Δίρκην ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Ἴσμηνὸν (πρβλ. *Stat. Th.* 3.663) ὡς ποταμοὺς ἀμφοτέρους (πρβλ. *Ἰφιγ. Ταυρ.* 400 Δίρκη - Εὐρώτας). Ἐν *Φοιν.* 238 («Δίρκην προλιποῦσα») καὶ 368 ὀνομάζει τὴν Δίρκην ἀντὶ τῶν Θηβῶν. ὡς ἀλλαχοῦ (347, 793, 1026) δηλοῖ αὐτὰς διὰ τοῦ Ἴσμηνοῦ. Θὰ ἡδύνατο τις νάμφιρρέπη περὶ τοῦ χωρίου τῶν *Φοιν.* 932 («θαλάμας, οὗ δράκων ὁ γηγενὴς ἐγένετο Δίρκης ναμάτων ἐπίσκοπος» πρβλ. 657), ἂν μάλιστα ἐρμηνεύῃ τὸν «ἐπίσκοπον δράκοντα» ὡς τὸν φύλακα τῆς κρήνης τοῦ *Ἄρεως*, δεχόμενος ὅτι ὁ Εὐριπίδης ὠνόμασεν ἐνταῦθα τὴν κρήνην *Δίρκην* ἀναχρονιστικῶς. Ἄλλ' ἐν στ. 657 («ἐνθα φόνιος ἦν δράκων Ἄρεος, ὁμόφρων φύλαξ νάματ' ἐνυδρα καὶ ῥέεθρα χλοερὰ... ἐπισκοπῶν») διακρίνει ὁ ποιητὴς οὐ μόνον τὸν δράκοντα ὡς τοῦ Ἄρεως ἀλλὰ καὶ τὰ νάματα (τῆς κρήνης τοῦ Ἄρεως βεβαίως), ὧν κυρίως ἦτο φύλαξ ὁ δράκων, ἀπὸ τῶν ρέεθρων τῶν χλοερῶν τοῦ ποταμοῦ Δίρκης, πιστεύω, ὅστις παραρρέει καὶ οὐτινος κατ' ἐπέκτασιν ἡδύνατο νὰ εἶνε ἐπίσκοπος ὁ δράκων παρ' ἀνδρὶ ποιητῇ τοῦλάχιστον. Προσέτι τὰ χλοερὰ ῥέεθρα δὲν εἶνε πολὺ διάφορα τῶν χλοηφόρων καὶ βαθυσπόρων γυνῶν, ἔνθα ἐπέρχεται ἡ *καλλιπόταμος* νοτὶς τοῦ ὕδατος τῆς Δίρκης (στ. 645). Ὡστε ὁ δράκων ἦτο κατὰ τὸν Εὐριπίδην φύλαξ ἢ ἐπίσκοπος οὐ μόνον τῆς κρήνης τοῦ Ἄρεως ἀλλὰ καὶ τῶν ὑδάτων ἢ ρείθρων τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, ὅστις δέχεται καὶ τὰ ὕδατα τῆς Εὐριπιδείου κρήνης τοῦ Ἄρεως, ἦν ὅμως ὁ ποιητὴς δὲν ὠνόμασε ποτὲ Δίρκην οὐδὲ ἐν τῇ «Ἀντιόπῃ», ἐν ἣ θάπτει τὰ ὀστᾶ τῆς ὁμωνύμου γυναικὸς τοῦ Λύκου εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν σπηλαιώδη κρήνην (πρβλ. τὴν ἀγγειογραφίαν *Reinach Repert. d. vases I* σελ. 421): ὅπως μάλιστα τουναντίον, τὸ ὄνομα τῆς Δίρκης δὲν λαμβάνει ἡ κρήνη, ἀλλ' ὁ ἀπόρρους τῆς κρήνης, ὃς δίδεισιν ἄστεως, πεδία τὰ Θήβης ὕδασιν ἐξάρδων ἀεὶ, ἦτοι ὁ ποταμὸς εἰς ὃν χύνεται ἡ κρήνη.

(³) Σοφοκλῆς *Ἀντιγ.* 105 ἐξ. («ἀκτὶς ἀελίου... ἐφάνθη ποτὲ... Διοκαίων ὑπὲρ ῥέεθρων μολοῦσα» πρβλ. 844 καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Σεμιτέλου ἐν

¹ Εἶνε πιθανόν, ὅτι ὁ Αἰλιανὸς παραγνοῶν τὰ πράγματα, μαθὼν αὐτὰ παρ' ἄλλων συγγραφέων καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτοψίας, ὤθεν καὶ ἡ ἄλλη ἐκείνη σύγχυσις, ἣν ὑπεσημειώσαμεν ἄνω σελ. 322.

² 645 «καλλιπόταμος ὕδατος ἵνα τε νοτὶς ἐπέρχεται γῆρας Δίρκης χλοηφόρους καὶ βαθυσπόρους». 825 «διδύμων ποταμῶν πόρον (γρ. πόλον;) ἀμφὶ μέσον Δίρκης, χλοεροτρόφον ἅμ πεδίον πρόπαρ Ἴσμηνοῦ καταδεύει...»

ἐκδ. Ἀντιγ. καὶ κατωτ. σελ. 432) παρὰ τὴν ανατροπὴν τοῦ προσανατολισμοῦ ἢ τὴν μετὰθεσιν τῆς Δίρκης πρὸς ανατολὰς τῶν Θηβῶν ἢ μᾶλλον τῆς Καδμείας; ἐννοεῖ Δίρκην τὸν ποταμόν, οὗ αἱ πολλαὶ πηγαὶ παρὰ τὰς Ποτνιας πρὸς τῷ ἄλσει τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης (Παυσ. 9, 8, 1· ἄνω σελ. 261).

Ἄλλοτε ὁ Αἰσχύλος *Ἐπιτ.* 273 («Δίρκης τε παγαῖς ὕδατά τ' Ἰσμηνοῦ λέγω») ἀντιπαραβάλλων τὴν πολύπηγον Δίρκην πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν ἐννοεῖ αὐτὴν ὡς ποταμόν· τῶν πηγῶν δὲ τούτων τὸ ὕδωρ καλεῖ στ. 307 «ὕδωρ τε Διρκαῖον, *ευτραφέστατον πωμάτων*, ὅσων ἴησιν Ποσειδᾶν ὁ γαῖόχορος Τηθύος τε παῖδες»¹.

Ἄλλοτε ὁ Πίνδαρος γινώσκει μόνον ποταμὸν Δίρκην. Ἐν *Ὀλ.* 10, 101 καὶ *Ἰσθ.* 6, 74 ἐννοεῖ τὸν ποταμόν, ὑπαινιττόμενος τὴν γειννίασιν τῆς οἰκίας αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν (δρα ἄνω σελ. 418). Ἐν *Ἰσθ.* 1, 38 («ρεέθροισί τε Δίρκας ἔφανε καὶ παρ' Εὐρώτῃ πέλας» πρβλ. Εὐρ. *Ἰφιγ. ἐν Τ.* 400) ἐννοεῖ ἐπίσης ποταμὸν τὴν Δίρκην, ἣν ἀντιπαραβάλλει πρὸς τὸν Εὐρώταν, ὁμοίως δὲ δέον νὰ ἐκκληφθῶσιν ἢ καλλίερος Δίρκη τῆς φιλαρμάτου πόλεως (*Ἰσθ.* 8, 42) καὶ τὰ τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν συμβολίζοντα Διρκαῖα ὕδατα (*Πυθ.* 9, 154), ἀνθ' ὧν τίθενται ἀλλαχοῦ τὰ τοῦ Ἰσμηνοῦ (*Νεμ.* 11, 47). Ὡστε οὐδὲ ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος γινώσκει κρήνην Δίρκην, ἀλλὰ ποταμόν.

Τίς ὑπάρχει λοιπὸν βεβαίωσις, ὅτι τὸ Παραπόρτι ἐκαλεῖτο Δίρκη; Μόνη ἡ μαρτυρία τῶν νεωτέρων ἐκείνων συγγραφέων καὶ σχολιαστῶν (σελ. 426₂), οἵτινες πιθανῶς ἡγνόνουν τὰς Θήβας, ἀλλ' ἐγίνωσκον καλῶς τὸν Εὐριπίδην, ὃν παρεγνώρισαν μὲν ἢ ὑπετίμησαν καὶ σφοδρῶς ἐπολέμησαν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ κριτικοὶ (Ἀριστοφ.), ἐτίμησαν δὲ καὶ ἡγάπησαν σφόδρα οἱ νεώτεροι². Οὗτοι ἐπλανήθησαν ἐκ τῆς Ἀντιόπης αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀσαφῶν χωρίων τῶν Φοινισσῶν, ἐνθα μνημονεύεται ὁ δράκων ὁ τῶν ναμάτων τῆς Δίρκης ἐπίσκοπος, ἀποδόντες τὸ ὄνομα Δίρκη εἰς τὴν Κρήνην. Τοιαῦται ὁμως μαρτυρίαι δὲν ἔχουσι κῦρος μέγα, ὅτε αὐτὸς ὁ Εὐριπίδης ἀναιρεῖ εαυτόν, καλῶν τὴν κρήνην ὡς τοῦ Ἄρεως, ὅτε ἐπομένως οὔτε ἡ κρήνη θὰ ἡδύνατο νὰ ἔχῃ δύο ὀνόματα, οὔτε τὸ ὄνομα

¹ Ὁ Ulrichs ε. ἄ. 13 ἐξ. καταλέγων τὰς παρὰ τὸ Τάχυ πηγὰς τῆς Δίρκης ἀναφέρει περὶ τῆς λεγομένης «Βρύσης τοῦ Κατῆ», ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτῆς ὑπολαμβάνεται ὡς τὸ ἀριστον τῆς χώρας ὅλης καὶ διηγείται παράδοσιν. καθ' ἣν πασᾶς τις τῆς Εὐβοίας ἔφερον ἐκεῖθεν τὸ ἐπιτραπέζιον ὕδωρ καὶ ποτε ἐφόνευσε τὸν ὑπηρέτην, διότι οὗτος δὲν εἶχε πληρώσει τὸ ἀγγεῖον ἐκ ταύτης τῆς διαταχθείσης πηγῆς. Τὸ χωρίον τοῦ Αἰσχύλου, ὡς καὶ ἄλλα τὰ καλοῦνται τὰς πηγὰς τῆς Δίρκης *κρήνας*, δεικνύουσιν, ὅτι αἱ πηγαὶ θὰ εἶχον κρηναίαν μορφήν, ὥστε νὰ λαμβάνῃ ἢ ἀντλή τις εὐκόλως ὕδωρ, χρήσιμον τοῖς περιοίκοις καὶ τῷ παρακειμένῳ ἱερῷ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης σελ. 260 ἐξ.

² Διὰ τοὺς τεχνίτας πρβλ. Τσοῦνταν *Ἐφημ.* *Ἀρχ.* 1883, 178. Κουμανούδην αὐτ. 1887, 69, μάλιστα δὲ Vogel *Scenen eurip. Tragodien* 1886. Robert *Bild und Lied* 1881. Huddilston *Die Gr. Trag. im Lichte d. Vasenmal.* 1900. Engelmann *Arch. Studien* Z. d. Tragikern 1900 καὶ *Jahrb. d. Inst.* 1906, 179 ἐξ. 1914, 168 ἐξ. Robert *Oid.* II, 156 γενικῶς δὲ πολλαχοῦ τοῦ διτόμου βιβλίου. Περὶ τοῦ Αἰσχύλου *Walters Hist. of anc. Pott.* I, 194.

Δίρκη θὰ ἡδύνατο ἐνικῶς μὲν νὰ σημαίνει καὶ τὴν κρήνην (τὸ Παραπόρτι) καὶ τὸν ποταμόν, πληθυντικῶς δὲ πρὸς τούτοις (Διρκαῖαι κρήναι κ.τ.τ.) καὶ τὰς παρὰ τὰς Ποτνιαὺς πηγὰς τούτου. Σήμερον τὰ πράγματα μένουσι τὰ αὐτά, καὶ ὁμοῦ οὐ μόνον ὁ ποταμός (Πλακιώτισσα) καὶ ἡ κρήνη (Παραπόρτι) ἔχουσιν ἕτερον ἐκάτερον ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τῶν πηγῶν ἐκείνων τοῦ ποταμοῦ ἐκάστη ἔχει ἐπίσης ἴδιον ὄνομα (Κατὴ βρύση, Ἰτεᾶς β., Σκωληκόβρυσι κ. ἄ. πρὸς Ulrichs). Ἡ σύγχυσις τοῦ Εὐριπίδου ἢ τῶν παραχθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἶνε ἀκατανόητος ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, εὐρισκομένων πρὸ τῶν αὐτῶν ὀνομαστέων πραγμάτων, καὶ πρέπει νὰ ἀποκρουσθῇ. Τοῦτο δ' ἐπιβάλλεται καὶ διότι καὶ οἱ ἄλλοι παλαιοὶ δὲν γνωρίζουσι Δίρκην κρήνην ἀλλὰ τὸν ποταμόν, ἡ δὲ ἀντιμαρτυρία αὕτη εἶνε ἰσχυρά, διότι προέρχεται καὶ ἐκ τοῦ Πινδάρου.

Ὡστε ὁ Πausanías, πρὸς ὃν εἶνε καιρὸς νὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν, ἀφ' οὗ δὲν ἡδυνήθη, αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος γενόμενος τῶν πραγμάτων ἐν Θήβαις καὶ περιηγητὴς συγγραφεὺς ἐξ ἐπαγγέλματος ὢν, νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Εὐριπίδου ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἐν ᾗ ἐκεῖτο ἡ κρήνη *του Ἄρεως* (ὄρα ἄνω σελ. 322 ἐξ.), δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἴπῃ τι περὶ ταύτης νῦν, ὅτε κατέληξε διὰ τοῦ Ῥινοκλούστου ἢ διὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀγοραίου Διὸς εἰς τὴν γειτονίαν αὐτῆς.

Νὰ εἴπῃ τι περὶ αὐτῆς ὡς *Δίρκης* κρήνης; Ἀλλ' ἐν τούτῳ συμφωνῶν καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους παλαιούς καὶ δὴ καὶ τὸν Πίνδαρον, διαψεύδει τοὺς Σχολιαστὰς καὶ τοὺς ὁμοφρονοῦντας αὐτοῖς λέγων ῥητῶς, ὅτι Δίρκη ἐκαλεῖτο ὁ ποταμός (σελ. 418).

Δὲν ὑπολείπεται ἄλλο ἢ νὰ ἀξιῶσιν τις παρὰ τοῦ Πausanίου, εἰδῆσιν τινα οἰανδήποτε περὶ τῆς κρήνης. Ἀλλ' ὁ Περιηγητὴς δὲν προεβάλετο σκοπὸν νὰ καταλέξῃ πάντα ὅσα εἶδε. Ἐκ τῶν σφζομένων δὲ ἀξιολόγων κρηνῶν ἀποσιωπᾷ οὐ μόνον τὸ Παραπόρτι, ἀλλὰ καὶ τὸ Βρανέζι καὶ τὸν Χλεβῖνον (Σωτηριάδης σελ. 7) καὶ τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Πυρίου «Βρύσιν», διότι προφανῶς δὲν εἶχον ἱερότητα τινα ἢ ἄλλην σπουδαιότητα μυθικὴν ἀξιοσημείωτον. Ἐμνημόνευσε δὲ μόνῃς τῆς Κρήνης τοῦ Ἄρεως κατὰ τὸν Ἰσμήνιον λόφον καὶ τῆς Οἰδιποδίας, διότι αὗται συνεδέοντο πρὸς τὴν ἱερὰν ἱστορίαν τῶν Θηβῶν.

Ἐν γένει ὁ Πausanías, ἰδίαν ἐμπειρίαν τῶν τόπων καὶ τῶν σχετικῶν ὀνομάτων καὶ μύθων ἔχων, δὲν ἀγνοεῖ μὲν πιθανῶς τι ἔγραψαν ἄλλοι καὶ δὴ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ (σελ. 417), ἀλλ' ἐκκλίνει τὰς εἰδήσεις αὐτῶν¹. Οἱ δὲ ἐρειδόμενοι ἀπλῶς εἰς τοὺς ἀμφιβόλους λόγους τοῦ Εὐριπίδου τοὺς λαβόντας σαφῇ καὶ συγκεκριμένην μορφήν παρὰ τοῖς ἐπιπολαίοις σχολιασταῖς καὶ τοῖς

¹ Ὁ Trendelenburg Paus. Hellen. σελ. 25 συνάγει, ὅτι ὁ Πausanías χρησιμοποιεῖ τὸν Πίνδαρον οὐχὶ ὁμοῦ καὶ τοὺς τραγικοὺς· πρὸς Wilamowitz Hermes 1891, 221, 228. Robert Pausanias σ. 170 σημ.

ἐπιτομεῦσιν ἢ ἀνθολόγοις τοῖς καταρδεύουσι τὰ βιβλία αὐτῶν διὰ τῶν ναμάτων τῆς Εὐριπιδείου σοφίας — οἱ ἐρειδόμενοι εἰς ταῦτα καὶ καταρρίπτοντες τὸ κῦρος τοῦ Πausanίου πράττουσιν ἄδικον πρᾶγμα. Ἀρνοῦνται εἰς τὸν Περιγητὴν συγγραφέα τὴν καλλίστην ἀρετὴν, τὴν φιλαλήθειαν ἢ ἀκρίβειαν καὶ τὸν ιδιάζοντα ἔλεγχον περὶ ὧν εἶδε τόπων καὶ περὶ ὧν ἤκουσε παραδόσεων, ἄνευ ἀνάγκης ἀποδίδοντες εἰς ἄνδρας ξένους καὶ ποιητὰς ὑπερέραν εἰδικότητα τοπογραφικὴν ἢ γνῶσιν καὶ ἀκριβολογίαν περὶ τόπων· τοιαύτη δὲ κρίσις περὶ ποιητῶν προϋποθέτει, ὅτι ἀξιοῦμεν παρ' αὐτῶν περὶ τοιούτων πραγμάτων ἀκρίβειαν, ὃ μῆτις τὸν χαρακτηρὰ τῆς τραγικῆς ποιήσεως, μὴ ἀποβλεπούσης εἰς τὴν ἐσχάτην ἀκρίβειαν τῆς ἱστορίας ἀλλὰ πλατιούσης ἢ οἰκονομούσης τὸν μῦθον μετ' ἐλευθέρως φαντασίας. Εἶνε γνωστὸν προσέτι, ὅτι ὁ Εὐριπίδης διαφωνεῖ καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα τῶν θηβαϊκῶν μύθων (ονόματα στρατηγῶν — ὁ Ἐτέοκλος τοῦ Αἰσχύλου λείπει ἐν ταῖς Φοινίσσαις —, ονόματα τῶν ἐπὶ πυλῶν, παράταξις τῶν στρατηγῶν κ. ἄ.) πρὸς τὸν Αἰσχύλον. Καὶ ὅταν μὲν οὕτως ἀντιμάχωνται οἱ ποιηταὶ οὗτοι, δέχονται νῦν οἱ κριταί, ὅτι ὁ ἕτερος μόνος ἔχει δίκαιον· διατί λοιπὸν, ὅταν ἔχωμεν ἐμπράγματον ἐντοπίαν παράδοσιν σωθεῖσαν παρὰ τῷ Πausanίᾳ, ἀντίθετον δὲ εἴτε πρὸς τὸν ἕτερον εἴτε καὶ πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ποιητὰς τούτους, θὰ διστάσωμεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι παρ' αὐτοῖς κεῖται τὸ ἐσφαλμένον ἢ τὸ πεπλασμένον, παρὰ δὲ τῷ Πausanίᾳ ἡ ἀλήθεια; Ἄν δ' ἡ διαφωνία τῶν ποιητῶν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν παραδόσεων, αἱς οὗτοι ἠκολούθησαν, διατί ἡ αὐτὴ εὐμενὴς ἐρμηνεία δὲν εφαρμόζεται πάντοτε καὶ εἰς τὸν Πausanίαν; Εἶνε λοιπὸν ἐν τοῖς **πράγμασι** τούτοις ὁ Πausanίας οὕτω ἀσήμαντος μάρτυς, ὥστε ἐκάτερος μὲν τῶν ποιητῶν νὰ εἶνε ἱκανὸς νὰ διαψεύδῃ τὸν ἕτερον οὐχὶ δὲ καὶ ὁ Πausanίας; Εἶπον ἄρτι, ὅτι ἄνευ ἀνάγκης προδιβάσκονται εἰς τοπογράφους ἀκριβεῖς οἱ ποιηταί, ἐὰν τυχὸν δὲν εἶνε ἀληθῶς, κατὰ τί μειοῦται ἡ ποιητικὴ ἀξία τοῦ Σοφοκλέους, τοποθετοῦντος (**Αντ.** 105 ἐξ.) τὸν ποταμὸν Δίρκην πρὸς ἀνατολὰς ἀντὶ πρὸς δυσμὰς τῆς Καδμείας;

Μεταβολὴ τις ἐν ταῖς μυθικαῖς παραδόσεσιν εἶνε βεβαίως δυνατὴ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποδεικνύηται. Ἐν τῷ περὶ Δίρκης δὲ ζητήματι τοῦτο οὔτε δυνατὸν φαίνεται, οὔτε ἀναγκαῖον εἶνε, ἐκτὸς ἂν προεβαλλόμεθα νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης πάσης τοπογραφικῆς ἀκριβολογίας ἐκῆδετο τραγωδίας ποιῶν. Ἴνα μὴ ἀδικῶμεν ὁμῶς τὸν ἄνδρα, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης, πολέμου-μενος οὕτω ὥς πρὸς τὰ **ονόματα** τῶν τοπογραφουμένων μνημείων, ἀποδεικνύεται ὁμῶς γινώσκων τὰ **πράγματα**. Διότι, ἐκεῖ ὅπου θέτει τὴν κρήνην τοῦ Ἄρεως, ὑπάρχει ἀληθῶς κρήνη. Ἄλλ' εἴτε πλάττων εἴτε πλανώμενος τὴν μνήμην εἴτε ἀκολουθῶν ἀγνώστῳ ἡμῖν παραδόσει τινὶ ἀποδίδει τῇ κρήνῃ πολλὰ πλὴν ἱερότητα ἄγνωστον τοῖς συγχρόνοις τῷ Πausanίᾳ Θηβαίοις.

Ὁ Πausanίας δὲν ἀποσιωπᾷ μόνον τὴν κρήνην ἐγγὺς ἐλθὼν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πύλην τινὰ ἐνταῦθα, ἣτις δικαιολογεῖται καὶ ἐκ μόνης τῆς ὑπὸ τὰ τείχη υπάρεξως τῆς κρήνης Παραπόρτι (E. Curtius *Gesam. Abh.* I, 95 ἐξ. πρβλ. τὴν διὰ τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν σύριγγα ἐν Τσοῦντα *Μυκ. κ. μυκ. πολιτ.* 19. 26, καὶ τὴν πρὸς τὴν Κλεψύδραν κλίμακα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν *Judeich Topogr. v. Athen* 111. 178). Καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα πυλὶς τις, ὡς δεικνύει τὸ μεσαιωνικὸν ὄνομα τῆς κρήνης *Παραπόρτι*, ληφθὲν προφανῶς ἐκ τῆς πυλίδος ταύτης. Χωρὶς δὲ νὰ ἀπιδώμεν πρὸς τοὺς μύθους, οὓς ὁ Εὐριπίδης συνάπτει πρὸς τὴν κρήνην, μόνῃ ἢ ἐγγύτης αὐτῆς πρὸς τὰ τείχη τῆς Καδμείας καὶ πρὸς τὰς πύλας ἀρκεῖ νὰ πιστώσῃ, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ὄνομα *Κρηναῖαι* ἀνήκεν εἰς τὰς πύλας ταύτας, ὥς ὁ Στάτιος (*Theb.* 8, 357) ὡς τὰς ὑψίστας παρὰ τὴν Δίρκην πύλας καλεῖ εἰτα Διρκαίας ἄκρας (*Dircaea culmina*)¹.

Ὅτι ἡ πύλη ἐνταῦθα ἦτο ἀναγκαία, δεικνύουσιν αἱ κάτωθεν τοῦ αὐτόθι βράχου ἀφορμώμεναι ὁδοὶ (εἰκ. 205): Πρώτῃ ἢ εἰς τὸ Καβεῖρειον καὶ τὰς Θεσπιάς καὶ τὴν δυτικὴν ἐν γένει Βοιωτίαν ἄγουσα· ἑτέρα ἐπὶ τῆς ὀφρύος τοῦ πρὸς Δ τῆς κρήνης λόφου, ἄγουσα εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κάτω περιβόλου, ἐνθα ὁ Fabricius ἐτοποθέτησεν ἐσφαλμένως τὰς Ὑψίστας πύλας· ἄλλη παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς Δίρκης βαίνουσα πρὸς τὸ Ἀμπελοσάλεσι²· ἄλλη ἄγουσα πρὸς τὸ Ἡράκλειον καὶ ἄλλη πρὸς τὰς Ποτνιαίς, διερχομένη διὰ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου ἐκ θαλαμωτῶν ἢ σπηλαιωδῶν τάφων (ἄνω σελ. 123, 204 τάφ. 28). Ἐν γένει δὲ τὰ συμπλέγματα τῶν ὁδῶν τούτων παρὰ τὸ Παραπόρτι αὐξανόμενα καὶ δι' ἄλλων μικροτέρων ἐξοχικῶν δρομίσκων, εἶνε πλουσιώτερα παντὸς³ ἄλλου σημείου κατὰ τοὺς πόδας τῆς Καδμείας καὶ δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι μὲν καὶ ἐκ τοῦ πολυσχιδοῦς πρὸς Ν καὶ ΝΔ ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς στενότητος τῆς Διρκαίας κοιλάδος ἐνταῦθα, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς δυτικῇ, νοτίᾳ καὶ νοτιοδυτικῇ ἅμα ἐξόδῳ τῶν οἰκούντων περὶ τὰς γείτονας «Διρκαίας» πύλας καὶ τὰς Νηίστας, ὕστερον δέ, ὅτε ηὔξήθη ἡ πόλις, καὶ τῶν καθ' ὅλην τὴν πρὸς Δ τῆς Καδμείας ἔκτασιν τῆς κάτω πόλεως.

Κατὰ τὴν μέθοδον λοιπὸν αὐτοῦ ὁ Πausanίας (ἄνω σελ. 392, 380, 337)

¹ Ἐάν τὸ ἀγγεῖον *Heydemann Die Vasensamm. zu Neapel* ἀριθ. 3226 = *Museo Borbon.* τ. 14 εἰκ. 28, δεικνύον τὴν δρακοντοφονίαν τοῦ Κάδμου ἐνώπιον τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Θήδης, τοῦ Ἴσμηνοῦ καὶ τῆς *Κρηναίας*, δὲν δηλοῖ διὰ τῆς τελευταίας προσωποποιήσεως νύμφην τινὰ τῶν παρὰ τὸν Ἴσμηνόν, τὴν Μελίαν, τότε δηλοῖ τὰς πύλας τὰς Κρηναίας, ὡς δέχεται καὶ ὁ Heydemann καὶ ὁ Höfer ἐν *Roacher Mythol. Lex.* ἀρθρ. *Κρηναίη*. Πιστεύω μᾶλλον τὸ πρῶτον, ὅρα ἄνω σελ. 320.

² Ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ παρὰ τὸ Ἀμπελοσάλεσι λόφου Δραγατσούλα, ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης κειμένου, ἀνέσκαψα ἐπὶ μικρὸν τὰ λείψανα ἱεροῦ τινος, ἀνερχομένου μέχρι τῶν μυκηναϊκῶν ἱσως χρόνων καὶ καταστραφέντος κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. ἀρχόμενον. *Δρχ. Ἐφημ.* 1910, 248 ἐξ. ἄνω σελ. 290.

οὐ μόνον τῆς κρήνης ἀλλ' οὐδὲ τῶν πυλῶν μνημονεύει. εἰ καὶ ἀφίκετο ἐγγύς, περιγράφων τὰ τελευταῖα ἱερά. Διὰ τούτων κλείει τὴν περιήγησιν τῶν Θηβῶν καὶ ἀπέρχεται ὁριστικῶς μὴ ἐπανερχόμενος πλέον εἰς αὐτάς.

Ἐκ τῆς μεχρι τοῦδε ἀναπτύξεως τῆς ὑπὸ τοῦ Πανσανίου παρεχομένης περιγραφῆς τῶν Θηβῶν ἀποδεικνύεται, ὅτι ἄνευ οὐδεμιᾶς βεβιασμένης ερμηνείας οὐδενὸς χωρίου αὐτοῦ συμβιβάζονται κάλλιστα, ὅσα λέγει, πρὸς τοὺς ἀμεταβλήτους τόπους, πρὸς οὓς παρεβλήθησαν. Προσέτι ἀποδεικνύεται ὁ Πανσανίας συμφωνότατος πρὸς τὸν Πίνδαρον ἐν παντὶ σημείῳ, ἐν ᾧ οὗτος παρέχει τοπογραφικὰς μαρτυρίας· τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Ἀρριανὸν καὶ τὸν Πλούταρχον. Τοιοῦτοτρόπως τὸ κῦρος τοῦ Περιηγητοῦ συγγραφέως ἐμπεδοῦται ἐν οἷς λέγει περὶ Θηβῶν καὶ πρέπει νὰ μείνῃ ἀκέραιον, νὰ μὴ ἐλέγχηται δὲ ἢ ἀκριβείᾳ τῆς τοπογραφίας αὐτοῦ διὰ τῆς πρὸς τοὺς τραγικοὺς συμφωνίας ἢ ἀσυμφωνίας. Οἱ τραγικοὶ εἶχον πιθανώτατα γνῶσιν τῶν Θηβαϊκῶν τόπων ἐξ αὐτοψίας τινός, ὥστε νὰ συμφωνῶσιν ἐνίοτε πρὸς τὸν προσεκτικὸν Περιηγητὴν, ἀλλὰ δὲν προέβαλλον ἑαυτοῖς σκοπὸν νὰ ἀκριβολογήσωσι τοπογραφοῦντες οὔτε περιώρισαν οὔτε ὑπεχρεοῦντο νὰ περιορίσωσι σχολαστικῶς τὴν φαντασίαν αὐτῶν πρὸς τοῦτο, πολλὰ δὲ τοπογραφικὰ σημεῖα βεβαιῶς ἀτελῶς ἐγνώριζον ἢ ἴσως καὶ ἐντελῶς τινες ἠγνόουν. Λιὰ τοῦτο μόνον συμπληρωτικῶς πρὸς τὸν Πανσανίαν πρέπει νὰ παραθέτῃ τις τὰς μαρτυρίας αὐτῶν, ἀποφεύγων νὰ στηριζήται εἰς μόνας ταύτας, προκειμένου μάλιστα περὶ κυρίων τοπογραφικῶν σημείων, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ὁ ὁρισμὸς ἄλλων δευτεροεπόντων. Ἡ συμφωνία τραγικῶν καὶ Πανσανίου σημαίνει, ὅτι ἀληθεύουσιν καὶ οὗτοι, ἢ ἀσυμφωνία ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἀμαρτάνει ὁ Πανσανίας, ἀλλ' ὅτι πολλάκις οὗτοι ἀχαλίνωτοι ὡς Θράκιοι πῶλοι νέμονται ἐλευθέρως τὰ χλοεοειδῆ πεδία τῆς ἑαυτῶν φαντασίας. Ἀλλὰ περὶ τούτων λεπτομερέστερος κατωτέρω ἔσται λόγος.

9. Η ΚΑΔΜΕΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΤΩ ΠΟΛΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΙΝΔΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ

Εἶδομεν (σελ. 267 ἐξ.), ὅτι ὁ Παυσανίας διακρίνει τὴν ἀκρόπολιν Καδμεΐαν ἀπὸ τῆς κάτω πόλεως, ἐκύρωσε δὲ τοῦτο καὶ ὅλη ἡ ὑπ' αὐτοῦ περιγραφὴ τῆς τῆς Καδμεΐας καὶ τῆς κάτω πόλεως. Τὴν αὐτὴν διάκρισιν ποιεῖται καὶ ὁ Στράβων (401, 412) καὶ ὁ Πλούταρχος ἀναφερόμενος εἰς τὸν Δ' αἰῶνα π. Χ. (*Πελοπ.* 13, 1 «ὁ Πελοπίδας εὐθὺς ἀπετείχιζε τὴν *ἀκρόπολιν*» πρβλ. 9, 1, 12, 3 καὶ 4, *Ἀγῆσ.* 23, 7, *Σωκρ. δαιμ.* 4, 34 κ. ἀ.) καὶ ὁ Ἀρριανὸς (σελ. 281) καὶ ὁ Ξενοφῶν (σελ. 285 ἐξ.) καὶ ὁ πάπυρος τοῦ Ὁξύρρχου (σελ. 287 ἐξ.) καὶ ὁ Λιόδορος καὶ ὁ Ἡρόδοτος δια τὸν Ε' αἰῶνα (σελ. 288 ἐξ.). Συνηγάγομεν δὲ (αὐτ.), ὅτι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ὕστερον, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἡ μὲν Καδμεΐα καθὼς καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν¹, δὲν κατφεῖτο ὑπὸ μονίμων κατοίκων, ἀλλ' ἦτο κέντρον θρησκευτικόν, περιέχον καὶ τινὰ διοικητικὰ (τοῦλάχιστον τὸ βουλευτήριον ὅρα ἄνω σελ. 373) καὶ στρατιωτικὰ ἰδρύματα (σελ. 288₁). Κατ' ἀκολουθίαν ἢ καταστροφὴ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ πυρπόλησις τῶν Θηβῶν, ἐφ' ὅσον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν οἰκουμένην πόλιν ἐξήρει δὲ τὰ ἱερά, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσβάλῃ εὐλόγως τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Καδμεΐας, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἤθελε ληφθῇ ἡ ἀπόφασις νὰ κατέχεται αὕτη ὑπὸ φρουρᾶς. Νῦν θὰ ἐξετάσωμεν τί συνάγεται περὶ τούτου ἐκ τοῦ Πινδάρου καὶ τῶν τραγικῶν.

α) ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Τὴν διάκρισιν ταύτην ἀκροπόλεως καὶ κάτω πόλεως εὐλογον εἶνε νὰ γινώσκῃ καὶ ὁ Πίνδαρος, ἀλλὰ ρητῶς δὲν μαρτυρεῖ αὐτήν· ὅπου ὁμως παρ' αὐτῷ ὑπάρχουσι σαφεῖς ἐνδείξεις τοπογραφικαί, συμφωνεῖ ἐξαιρέτως πρὸς τὸν Παυσανίαν (ὅρα π. χ. σελ. 325 ἐξ., 327, 337, 420, 430, 433), ἄλλοτε δὲ πάλιν ἡ διδομένη ἐρμηνεία ἀβιάστως προσαρμόζεται πρὸς τὸν οὔτω ἀμοιβαίως κυρούμενον Περιγητήν.

Ὁ Πίνδαρος οὐδαμοῦ μνημονεύει τῆς Καδμεΐας διακεκριμένως ὡς ἀκροπόλεως τῶν Θηβῶν (ὅρα καὶ ἄνω σελ. 298 ἐξ.), ἀλλὰ λέγει ἀπαξ (*Ἰσθμ.* 1, 71) «Θηβᾶν ἀπὸ *Καδμεϊᾶν*» ὡς λέγει (ἀπόσπ. 75, 12) «γυναικῶν τε Καδμεϊᾶν». Ὅμιλεῖ γενικῶς περὶ Θήβης εἰς ἐνικὸν ἀριθμὸν (*Ὀλ.* 6, 145 ὡς περὶ νύμφης, ἴσως δὲ καὶ *παιᾶν* 1, 7 — *πυθ.* 4, 533. *Ἰσθμ.* 3, 20. *ἀπ.* 194, 195) ἢ εἰς πληθυντικὸν (*Ὀλ.* 6, 16, 7, 154, 9, 102, 13, 151. *Πύθ.* 2, 6. *Νέμ.* 10, 14. *Ἰσθμ.* 1, 25).

¹ Πρβλ. Ἀριστοφ. *Λυσ.* 482 ἐξ. Δημ. 19, 272 *Kuhnert Jahrb. f. Kl. Phil. Suppl. B. XIV.* σελ. 278. D'Ooge *The Acropolis* σελ. 361 ἐξ.

4, 11, 5, 40. *παιάν* 9, 9. άπ. 104⁴, 23, 63. άπ. 196, 198⁵), ἡ ὀνομάζει τὰς *Θήβας* *ἑπταπύλους* (*πύθ.* 3, 160, 8, 56, 9, 138, 11, 19. *Νέμ.* 4, 31, 9, 42. *Ἰσθμ.* 1, 95, 8, 35. άπ. 104⁴, 63). Τοὺς κατοίκους ὁμῶς καλεῖ *Καδμείους*¹ (*πύθ.* 9, 146. *Νέμ.* 1, 77, 4, 34, 8, 87. *Ἰσθμ.* 1, 11), ἀπαξ δ' ἀναφέρει *Θηβαῖον* ἄρμα (άπ. 106, 5). Εἶνε δὲ πιθανὸν (πρὸβλ. *Ἰσθμ.* 1, 71), ὅτι ὁ ἰσχυρὸς καὶ τῷ θινάκῳ ὄλῳ μυθολογῶν ποιητῆς, λέγων περὶ Θήβης ἢ Θηβῶν, ἐννοεῖ τὴν μυθικὴν πόλιν τῆς Καδμείας κυρίως, χωρὶς ὁμῶς νὰ χωρίζῃ σαφῶς ὡς ἀρχαιολόγος τὰ γενετικῶς νεώτερα μέρη καὶ τὰς προσαυξήσεις αὐτῆς ἔξω τοῦ Καδμείου λόφου. Τὰς ἑπτὰ πύλας ἀποδίδει βεβαίως τότε εἰς τὴν μυθικὴν πόλιν, τὴν Καδμείαν, ἐφ' ἧς ἐνυμνεύθη καὶ ἔζη ὁ ἀντίθεος Κάδμος (*Ὀλ.* 3, 155, 161. *Πυθ.* 11, 1· πρὸβλ. Λουκ. *θεῶν διὰλ.* 9, 24) καὶ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ (*Ὀλ.* 2, 45 ἐξ. + Πaus. 9, 12, 3 ἐξ. ὅρα ἄνω σελ. 340)² μόνον δὲ οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐπτὰ πυρῶν τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ τῶν ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας ἐν τῇ ὑστέρᾳ ἀγορᾷ τῆς κάτω πόλεως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Καδμείας καὶ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς (*Νέμ.* 9, 56 ἐξ. + Πaus. 9, 16, 7· ὅρα ἄνω σελ. 370₁, 374 ἐξ.). Τὰς πύλας καλεῖ *Κάδμου πύλας* (*πύθ.* 8, 68. *Ἰσθμ.* 6, 111, πρὸβλ. τὸ χρονολογικὸν σύμπτυγμα καθ' ἐν διὰ δυοῖν άπ. παι. 9, 44 «Κάδμου στρατὸν καὶ Ζεᾶθου πό(λιν)»), ἀλλὰ μόνων τῶν Ἡλεκτρῶν μνημονεύει ρητῶς (*Ἰσθμ.* 4, 104 πρὸβλ. ἄνω σελ. 327), αἰνίττεται δὲ τὰς Ὑψίστας ὀνομάζων τὸ ἱερὸν τοῦ Ὑψίστου Διὸς ἐν τῇ γειτονίᾳ τῶν ἑρειπίων τοῦ οἴκου τοῦ Ἀμφιτρυῶνος (*Νέμ.* 1, 90 ἐξ. + Πaus. 9, 8, 5· ἄνω σελ. 337). Ἰσως δὲ καὶ τὰς Νηίστας (*Ἰσθμ.* 6, 108· ἄνω σελ. 418) καὶ τὰς Βορραίας (*Ἰσθμ.* 1, 76 ἐξ. ἄνω σελ. 357). Πάντως ὁ Πίνδαρος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδίδῃ τὰ μυθικὰ ἐπτάπυλα τείχη τοῦ Κάδμου εἰς τὴν κάτω πόλιν, διότι, ὡς εἶδομεν, ταύτης τὰ τείχη δὲν εἶνε παλαιότερα τοῦ 7^{ου} αἰῶνος (ὅρα ἄνω σελ. 298₁). Ἐάν δὲ δὲν εἶνέ τιμι πιστευτόν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως τοῦ ποιητοῦ τὰ τείχη ταῦτα δὲν ἦσαν ἀκόμη ἐκτισμένα, ἀλλ' ὁμῶς ὁ χρόνος τῆς κτίσεως αὐτῶν δὲν ἦτο τόσον παλαιός, ὥστε νὰ διαφεύγῃ τὴν γνώσιν τοῦ ποιητοῦ, πολλῶν δ' ἦττον νὰ χάνηται εἰς τὸ σκότος τοῦ παρελθόντος, καθ' ὃ ἔζησεν ὁ Κάδμος ἢ ὁ Ζῆθος. Εἶνε δὲ δεδομένον, ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος γινώσκουσι τείχη τῆς ἑπταπύλου Θήβης (ἄνω σελ. 300 ἐξ.) μόνως.

¹ Οἱ Καδμεῖοι εἶνε προδοῖωτιοι (Θουκ. I, 12), ἀλλ' οἱ ἱστορικοὶ Θηβαῖοι καταγοῦσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν Καδμείων, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Κέκροπος· ὅρα Wilamowitz Hermes 1899 σελ. 64. Πρὸβλ. καὶ Leaf Homer and Hist. 88 ἐξ.

² Εἰς πέντε χωρία αἱ ἐπτὰ πύλαι ἀποδίδονται εἰς τὰς Θήβας, ἐν ᾧ πρόκειται οὐχὶ περὶ μυθολογικοῦ ἀλλὰ περὶ συγχρόνου τῷ ποιητῇ εἰρμοῦ σκέψεων καὶ λόγων: *Πύθ.* 11, 19. *Νέμ.* 4, 34. *Ἰσθμ.* 4, 1, 95, 8, 35, 6, 111. Οὐδαμῶς ὁμῶς δέχομαι, ὅτι ὁ Πίνδαρος ἐν γένει ὁμιλεῖ περὶ ἐπτὰ πυλῶν ἀλαζονικῶς καὶ εἰκονικῶς πρὸς δῆλωσιν ἀπλῶς τῆς ὀχυρότητος τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὡς φησὶν ὁ Wilamowitz Hermes 1891, 224. Τοιαύτη συστηματικὴ ἀκυρολεξία εἶνε ἀναξία, νομίζω, τοῦ Πινδάρου, ὡς εἶνε ἀναξία τῆς ὅλης παλαιᾶς γραμματείας τῆς γινωσκούσης τὰς Θήβας ἑπταπύλους.

Καὶ ὁ τρόπος δέ, καθ' ὃν φαντάζεται ὁ Πίνδαρος γινομένην τὴν πολιορκίαν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Ἑπτὰ, δεικνύει, ὅτι αἱ ἑπτὰ πύλαι ἀνῆκον εἰς τὸ τεῖχος τῆς Καδμείας· διότι λέγει, ὅτι οἱ πολιορκηταὶ εἶχον ἔρεισμα τὸν Ἰσμηνὸν ποταμὸν (*Νέμ.* 9, 52 ἐξ. πρβλ. 11, 43 ἐξ. *Ὀλ.* 6, 18 ἐξ. σχ. *Αἰσχ.* *Ἑπτ.* 378 ἄνω σελ. 362, 393), ὃ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ, ἂν αἱ πύλαι ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν περιβόλον, ὅστις εἶνε γνωστὸς πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ (δρα ἄνω σελ. 260). Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀχθῇ τεῖχος τι ἐπὶ τῆς Ἰσμηνίου λοφοσειρᾶς, οὗ ἔξωθεν νὰ παραρρέῃ ὁ Ἰσμηνός, καὶ τοιοῦτον τεῖχος ἐσκέφθησαν ὁ Wilamowitz (*Hermes* 1891, 238) καὶ ἔπειτα ὁ Σωτηριάδης (ἔ. ἄ. σελ. 17 σημ. 2. 22-23. 28)· οὐδὲν ὅμως ἀνάλογον λείψανον παρατηρήθη μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς· οὐ μόνον δὲ τοιοῦτόν τι δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγάλο Καστέλλι τοῦλάχιστον, ὃ εἶδομεν ἐρρυθμισμένον εἰς τύμβον μυκηναϊκῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χρόνων (ἄνω σελ. 111, 395), διακόπτει τὴν τοιαύτην ὀχυρωτικὴν εἰκόνα. Οὕτε δ' ἐλέχθη μέχρι τοῦδε, ὅτι, ἂν ἀληθῶς ὑπῆρξέ ποτε τεῖχος τῆς κάτω πόλεως ἐπὶ τῆς δειράδος τοῦ Ἰσμηνίου, τοῦτο θὰ ἀνῆκεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς στρατείας τῶν Ἑπτὰ. Ἐρεισμα δὲ τῶν πολιορκητῶν θὰ ἡδύνατο νὰ εἶνε ὁ Ἰσμηνός, καὶ ἂν τὰ τεῖχη τῆς τότε πολιορκουμένης πόλεως ἦσαν, ὥς πράγματι ἦσαν, εἰς τὴν ὄφρυν τῆς Καδμείας, ἥς ἔξω ἔκειντο ἔπειτα οἱ ἡρωικοὶ τάφοι· ἂν τὸ τεῖχος τῆς ὑπὸ τῶν Ἑπτὰ πολιορκουμένης πόλεως διῆκεν ἐπὶ τῶν Ἰσμηνίων λόφων, θὰ ἔδει νὰ δεχθῶμεν τοὺς τάφους πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἀκριβῶς. ἐφ' ἧς θὰ διῆκε τὸ ὑποθετικὸν τεῖχος ἐκεῖνο, ὃ οὕτω θὰ ἔδει νὰ καταδαφισθῇ, χωρὶς νὰ βλέπωμεν οὐδὲ πῶς ἡδύνατο νὰ ἀντικατασταθῇ ἢ πῶς ἀντικατεστάθῃ τότε ἀμέσως.

Τοσαύτην καὶ τοιαύτην βεβαιότητα ἔχοντες περὶ τῆς παρὰ Πινδάρῳ διακρίσεως τῆς Καδμείας καὶ τῆς κάτω πόλεως, συμπληροῦμεν τὴν εἰκόνα αὐτῶν συλλαμβάνοντες καὶ τὰ μνημεῖα τὸ μὲν τῆς Καδμείας τὸ δὲ τῆς κάτω πόλεως, ὅσων μνημονεύει ῥητῶς ἢ πλάγιως ὁ Πίνδαρος.

Ἐπὶ τῆς Καδμείας φαίνεται γινώσκων τὸ κεκαυμένον ἐρείπιον τοῦ οἴκου τοῦ Κάδμου (*Ὀλ.* 2, 39 ἐξ. σχ. πύθ. 3, 160 σχ. ἀπ. 29 ἄνω σελ. 338 ἐξ.), τὸ ἱερὸν τοῦ κισσοφόρου παιδὸς τῆς Σεμέλης (Πίνδ. *Ὀλ.* ἔ. ἄ. *Ἰσθμ.* 7, 4 *διθυρ.* 75, 76, 83; καὶ ἄνω σελ. 342 ἐξ.), τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος, ὃν ἔχει συγγενῇ πρὸς τὸν Δία αἶτε καλῶν αὐτὸν «Ὀλύμπου δεσπότην» (*ἀπ.* 36 *πυθ.* 4, 28 πρβλ. *Νέμ.* 1, 17 ἄνω σελ. 347), τὸ ἱερὸν τοῦ Ὑψίστου Διὸς (*Νέμ.* 1, 90 ἐξ. + Πaus. 9, 13, 5 πρβλ. *Ὀλ.* 2, 50 ἄνω σελ. 337, 347, 380), τὸ τῶν θεσμοφόρων θεῶν (*ἀπ.* 37 *Ἰσθμ.* 7, 4, ἄνω σελ. 353 ἐξ.) καὶ ἱερὸν τι τοῦ Ἱπποδρομίου Ποσειδῶνος (*Ἰσθμ.* 1, 76 ἐξ.) τοῦ καλουμένου καὶ ἐμπυλαίου, ἐπομένως δὲ κειμένου ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας, ὥστε οὗτος νὰ «ἔχη Θήβης κρήδεμνον» (*Ἡσιόδ.*

ἀσπ. 105 πρβλ. καὶ ἄνω σελ. 303, 357 ἐξ.). Περὶ τῆς Ἱφρας ὄρα κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Αἰσχύλου λεγομένοις τὸ περὶ αὐτῆς ἐδάριον, περὶ δὲ τῆς Τύχης ἄνω σελ. 349 ἐξ.

Ἐν τῇ κάτω πόλει καὶ ἔξω αὐτῆς γινώσκει ἐκ τῶν εἰς «μυκηναίους» ἢ ἄλλους, νεωτέρους, χρόνους ἀνακτέων μνημείων τὰ εἰσέπια τῆς οἰκίας τοῦ Ἀμφιτρώωνος, τοὺς τάφους τῶν παίδων τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὸν τύμβον τοῦ τε Ἀμφιτρώωνος καὶ τοῦ Ἰολάου (*πύθ.* 9, 140 ἐξ. *Ὀλ.* 9, 148. *Νέμ.* 1, 90 ἐξ. 4, 31. *Ἰσθμ.* 4, 104 ἐξ. 7, 7 ἐξ. ἄνω σελ. 325 ἐξ.). — ἴσως αἰνίττεται τὸν ναὸν τῆς Ὀγκας Ἀθηνᾶς (*Ὀλ.* 2, 49 σχ. ἄνω σελ. 335) καὶ τὸ Ἀμφιάρειον (*Ὀλ.* 6, 18 ἐξ. *Νέμ.* 9, 52 ἐξ. 10, 14 ἐξ. *Πυθ.* 8, 80 ἐξ. ἄνω σελ. 261 ἐξ. 419 ἐξ.) — τὸ ἱερὸν καὶ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος (*πύθ.* 11, 6 ἐξ. σχ. *ἀπ. ὕμν.* 29· *παιὰν* 9, 33 ἐξ. ἄνω σελ. 317 ἐξ.), τὰς ἐπὶ πύρρας (*Ὀλ.* 6, 23 σχ. *Νέμ.* 9, 56 σχ. ἄνω σελ. 370, 374 ἐξ. 416 ἐξ.) — αἰνίττεται ἴσως τὸν τάφον τοῦ Μελανίππου *Νέμ.* 11, 47 ἐξ. ἄνω σελ. 394-6 — τὸν ἱππόδρομον βεβαίως, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες καὶ ἐν ᾧ ἔπειτα ἐτάφη αὐτὸς (ἄνω σελ. 330, 357 ἐξ.), τὸ ἱερὸν τῆς Δινδυμήνης Μεγάλης Μητρὸς τῶν Θεῶν καὶ τὸ τοῦ Πανὸς (*Πυθ.* 3, 137 ἐξ. *Διθ.* ἀπ. 79 β. 80. *Παρθ.* ἀπ. 95 [63] ἄνω σελ. 420 ἐξ.) κείμενον παρὰ τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, ἐγγὺς τῆς Δίρκης (*Ὀλ.* 10, 101 ἐξ.) καὶ [τῶν Νηιστῶν] πυλῶν τῆς Καδμείας (*Ἰσθμ.* 6, 108 ἄνω σελ. 298, 359. 418) οὔσαν. καὶ ἱερὸν τι τοῦ Ἀλκμέωνος (*πύθ.* 8, 80 ἐξ. ἄνω σελ. 419).

6) Αἰσχύλος

Ὁ Αἰσχύλος (πρβλ. Σωτηριάδην, ἔ. ἄ. σελ. 17 καὶ Verall ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἑπτὰ σελ. XVI ἐξ. καὶ Tucker ἐπίσης ἐν τῇ ἐκδ. τῶν Ἑπτὰ σελ. XXXV ἐξ.) ἐν τοῖς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας οὐδέποτε ὀνομάζει αὐτὰς Θήβας ἢ Καδμείαν ἀπλῶς ἀλλὰ συχνὰ μόνον *πόλιν* (6, 14, 29, 90, 233, 255, 274, 301 κ. ἄ.) ἢ *πόλισμα* ἐνίοτε (63, 120, 342)· ἐννοεῖ δὲ τὴν Καδμείαν (πρβλ. Gomme Journ. of Hell. St. 1913, 545), λέγων αὐτὴν πολλαχοῦ περιφραστικῶς *Καδμείων* ἢ *Καδμείαν* ἢ *Κάδμου* ἢ *Καδμογενῆ πόλιν* ἢ *πόλισμα* ἢ *ἄστυ* (9, 47, 74, 120, 135, 301, 531, 1006, 1075 πρβλ. *Κάδμου πύργους* 823 *Καδμείων χθόνα* 1015), ἐπειδὴ καὶ τοὺς Θηβαίους καλεῖ Καδμείους (39, 679, 543 κ. ἄ. πρβλ. Wilamowitz Aischylos Interpr. 98)¹, ὅ πράττουσι καὶ οἱ ἕτεροι δύο τραγικοὶ καὶ ἄλλοι νεώ-

¹ Εὐφύως ὁ Tucker ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας σελ. XXI παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Αἰσχύλος ἀποφεύγει τὸ δύσφημον τότε ἐνεκα τοῦ μηδισμοῦ ὄνομα τῶν Θηβαίων, καθιστάνων συμπαθεστεροὺς τοὺς ἥρωας αὐτοῦ διὰ τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος τῶν Καδμείων.

τεροι συγγραφεῖς τα παλαιὰ ἱστοροῦντες π. χ. Διόδ. 4, 66 ἐξ. Τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος ὑποθέτει προ τῶν βασιλικῶν ανακτόρων, περὶ ὧν εἵπομεν ἄνω σελ. 353 ἐξ. Ὁ χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ Θηβαίων παρθένων, αἵτινες περίτρομοι καταφεύγουσιν εἰς τὰ ἀρχαῖα *αγάλματα* ἢ *βρέτη* τῶν πολιούχων, ἢ ἐγχωρίων θεῶν (95 ἐξ. 110 ἐξ., 185, 211, 258, 265). Ἐπειδὴ δὲ ὁ τὴν δειλίαν ταύτην τῶν παρθένων ψέγων Ἑτεοκλῆς βλέπει αὐτὰς πρὸς τοῖς ἀγάλμασιν, εὐλογον εἶνε νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι τὰ ἀγάλματα ταῦτα, ἂν ὁ ποιητὴς γινώσκει τὴν Καδμείαν ὡς εἶδομεν αὐτὴν ἄνωτέρω, θὰ εἶνε τὰ τῶν περὶ τὸ μέγαρον κειμένων ἱερῶν, περὶ ὧν εἵπομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας μνημείων (ἄνω σελ. 337 ἐξ.), ὧν τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἀγάλματα, παλαιότατα τῆς Ἀρμονίας ἀναθήματα φερόμενα, καλεῖ, ὡς εἶδομεν, ὁ Πausanias *ξόανα* (ἄνω σελ. 350 ἐξ.). Ὁ τραγικὸς βεβαίως πυκνώνει τὰ ἀγάλματα διὰ σκηνικοὺς λόγους παρὰ τὸ ἀνάκτορον.

Ὅτι ὁμῶς καθαρῶς πρόκειται περὶ τῆς Καδμείας, φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὃ εἵπομεν ἄνωτέρω (σελ. 393, 437) περὶ τοῦ χωρίου στ. 376 ἐξ., ἐνθα ὁ Ἀμφιάραος μὴ καλλιερῶν ἐμποδίζει τὸν Τυδέα νὰ διέλθῃ τὸν Ἰσμηνὸν ποταμὸν καὶ προσβάλλῃ τὰς Προϊτίδας πύλας¹. Ἀφ' οὗ ἐπὶ τῆς Ἰσμηνίου λοφοσειρᾶς δὲν υπῆρξαν τεῖχη ποτέ, τὸ χωρίον μόνον ὡς ἀπόδειξις, ὅτι αἱ Προϊτίδες ἀνῆκον εἰς τὴν Καδμείαν, δύνανται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ δὴ καὶ ἰσχυρότατα, οὐδαμῶς δ' ἄλλως. Οὕτω προσλαμβάνει μεῖζονα ἀποδεικτικὴν δύναμιν καὶ ὁ στίχος 1006, ἐνθα ὁ κῆρυξ ἀπαγγέλλει τὰ γεγονότα τοῖς τοῦ δήμου προβούλοις *τῆσδε Καδμείας πόλεως*, ἣν ὁ χορὸς καλεῖ (135) «*Κάδμου πόλιν ἐπώνυμον*» καὶ (165) «*ἐπτάπυλον πόλεως ἑδος*». Ἐπειδὴ δ' ἡ Καδμεία ἦτο ἐφ' ὑψηλοῦ, διὰ τοῦτο τὸν θόρυβον τῆς μάχης λέγει (561) γινόμενον «*υπὸ πτόλιν*».

Τοιοῦτοτρόπως ὁ εὐσεβὴς ποιητὴς, ἐνηρμόνησε τὸ δράμα αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀληθῆ πράγματα καὶ τὴν ἱερὰν παράδοσιν τῆς κατὰ τῆς Καδμείας στρατείας τῶν Ἑπτὰ. Ὅτι δὲ δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένος καὶ τῆς ἐντυπώσεως ἐκ τῆς εἰκόνης, ἣν παρεῖχον αἱ σύγχρονοι αὐτῷ Θῆβαι, ἀποτελούμεναι ἐκ τῆς κάτω πόλεως καὶ τῆς Καδμείας ὡς ἀκροπόλεως, καταφαίνεται ἐκ τῶν στίχων 239 ἐξ.

χο. ποτίφατον κλύουσα πάταγον ἀναμίξ
ταρβουσύνω φόβω τάνδ' ἐς ἀκρόπολιν,
τίμιον ἑδος, ἱκόμαν.

¹ Τὸ ἐκ τοῦ Ἀμφιαράου κῶλον τοῦτο χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς, ἵνα διατρίψῃ ἀκούων τοῦ ἀγγέλου, λέγοντος τὴν τάξιν τῶν Ἑπτὰ πολεμίων ἀρχηγῶν καὶ ὀρίζων τοὺς ἀντιτακτέους στρατηγοὺς· ὁ Εὐριπίδης φαίνεται ψέγων τὸν Αἰσχύλον διὰ τοῦτο (*Φοῖν*, 751)· ὅρα P. Girard *Monum. Grecs* 1897, σελ. 31 ἐξ. R. Stahlin *Das Motiv der Mantik im antiken Drama* 1912, σελ. 21.

Ὁ χορὸς δηλ. ἐνταῦθα λέγει, ὅτι φοβηθεὶς ἐκ τοῦ πατάγου τῶν πολεμίων κατέφυγεν εἰς τὴν Καδμείαν, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Θηβῶν. Ἀλλ' ἵνα τοῦτο γένηται, ἔδει νὰ κατοικεῖται καὶ ἔξω τῆς Καδμείας χώρος τις, ὃ συνέβαινε ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Αἰσχύλου σπουδαίως — ἡ κατάστασις δ' αὕτη βεβαίως ἐμπνέει τὸν ποιητὴν ἐνταῦθα —, ὀλιγώτερον δὲ κατὰ τοὺς «μυκηναϊκοὺς» (ᾧρα ἄνω σ. 303 ἔξ. τὰ μυκηναϊκὰ οστρακὰ σελ. 314, 363, 369). Ὁπωσδήποτε ὁ χορὸς εἶνε ἐπὶ τῆς Καδμείας, τῆς ἐπωνύμου τοῦ Κάδμου πόλεως, τοῦ ἐπταπύλου ἔδους τῆς πόλεως. Ἡ ἐπτάπυλος λοιπὸν Καδμεία ἐπολιορκεῖτο κατὰ τὸν Αἰσχύλον, καὶ ἐπειδὴ ἡ στεφάνη τῶν τειχῶν αὐτῆς δὲν ἦτο μακρὰν τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ αὐτῆς κειμένου βασιλικοῦ μεγάρου, διὰ τοῦτο ὁ χορὸς μετὰ τινος ποιητικῆς ἴσως πάντοτε υπερβολῆς, συχνὰ λέγει, ὅτι φοβεῖται οὐ μόνον βλέπων τοὺς κυκλοῦντας τὴν Καδμείαν ἐχθροὺς (81, 90, 158· ᾧρα καὶ ἄνω σ. 362. Wilamowitz Interpret. 72 ἔξ.) ἀλλὰ καὶ ἀκούων τὸν κτύπον τῶν ὄπλων, τὸν πάταγον τῶν δοράτων, τὸν καχλασμόν τοῦ πλήθους, τὸν μινυρισμὸν καὶ τὰ φρυάγματα τῶν ἵππων, τὸν ὀτιοβὸν τῶν ἀρμάτων, τὸν κόναθον τῶν ἀσπίδων καὶ τὸν λοιπὸν πολεμικὸν θόρυβον, ἔξ οὗ ἐμαίνεται δοριτίνακτος ὁ αἰθῆρ (83 ἔξ., 89, 100, 104, 115, 122, 151, 153 ἔξ., 158, 160, 203 ἔξ., 213, 239, 245) ἐν τῷ μεστῷ Ἄρεως δράματι. Ταῦτα δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀκούῃ ὁ χορὸς, ἂν οἱ πολέμοι ἐπολιόρχουν τὰ τεῖχη τῆς κάτω πόλεως. Ὁ Αἰσχύλος λοιπὸν φαντάζεται τὰ τεῖχη ταῦτα μὴ ὑπάρχοντα κατὰ τὴν στρατείαν τῶν Ἑπτὰ. Ἡ πολιορκουμένη τότε πόλις εἶνε ἡ ὠγυγία (321 πρὸ βλ. Σοφ. *Οιδ. Κολ.* 1770), ὃ ἐπίθετον διδόμενον καὶ ταῖς Ἀθήναις (*Πέρσ.* 974. Kaibel Epigr. gr. 845 πρὸ βλ. Wilamowitz *Aristot. und Athen* 126) καὶ ταῖς Αἰγυπτίαις Θήβαις (*Πέρσ.* 37) σημαίνει ἐνταῦθα τὸν παμπάλαιον (σχόλ.)¹.

Ἡ ἐπὶ τὴν φαντασίαν ὁμῶς τοῦ ποιητοῦ ἐπίδρασις τῆς εἰκόνης τῆς συγχρόνου αὐτῷ κάτω πόλεως φαίνεται καὶ ἐκ τῶν δημίων (177) ἢ πατρῶων (1010) ἱερῶν ἢ μᾶλλον τῶν πολιούχων (69, 185, 271, 822), ἐγχωρίων (14), παλαιχθόνων (105), πυργοφυλάκων (168), φιλοπολίδων (176), πεδιονόμων κάγορᾶς ἐπισκόπων (272)², ἐγγενῶν (582) καὶ γενεθλίων πατρώας γῆς ἐποπτήρων (639) θεῶν ἢ δαιμόνων, οὓς ἐπικαλοῦνται τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος καὶ ὁ χορὸς.

¹ Πρὸ βλ. Έτ. Μ. 820, 87 «πᾶν τὸ ἀρχαῖον ὠγυγιὸν φασὶ διὰ τὸ πολὺ αὐτὸν — τὸν ὠγυγον — γενέσθαι ἀρχαιότατον». Σχ. Όμ. δδ. α, 85· σχετίζεται δ' ἡ λέξις πρὸς τὸ Ἑουχ. «γύγαι· πάπποι· γυγαίη νύξ· ἡ σκοτεινή», γενομένη ὡς ἐκ τοῦ βριθύς, βριαρός, τὸ δβριμος. Πρὸ βλ. Wilamowitz *Homer. Unters.* 16-18. «Θήβην ὠγυγίαν» καλεῖ καὶ ὁ Χριστόδωρος Έκφρ. ἐν Έλλ. Ένθολ. Έκδ. Holtze τόμ. I σελ. 40.

² Πρὸ βλ. καὶ τὰ Σχόλ. Townley εἰς Έλ. Ω 1: «ἀγών· ἡ τὸ πλῆθος· παρὰ δὲ Βοιωτοῖς ἀγών ἡ ἀγορὰ καὶ τὸν ἀγορανόμον ἀγωνάρχη καλοῦσι καὶ ἀγωνίους θεοὺς Αἰσχύλος τοὺς ἀγοραίους» — Έμέτ. 179, 242, 332, 355. Έγαμ. 513 — Τὸ ἀγωνάρχη διορθωτέον κατὰ βοιωτικὰς ἐπιγραφὰς εἰς ἀγώναρχον· ἡ διορθωσις δ' ἐπομένως τοῦ σχολιαστοῦ εἰς Έπτ. 828 πολεμάρχας ἀντὶ πολεμάρχους δὲν εἶνε ὀρθή (πρὸ βλ. Wilamowitz *Aeschylus Interpret.* 87, καὶ Sitz. Ber. d. Berl. Akad. 1908, 342).

Μέχρι τοῦ δευτέρου ἐπεισοδίου (στ. 369) γίνεται μνεία θεῶν, εἰς ὧν τὰ ἀρχαῖα (πρβλ. Σχόλ. στ. 211 «τὰ ἐξ ἀρχῆς ὄντα», «τὰ πατρῶα») ἀγάλματα καταφεύγουσιν αἱ παρθένοι τοῦ χοροῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείηται καὶ προσφώνησις θεῶν τινων, ὧν τὰγάλματα νὰ μὴ ἔκείντο ἐπὶ τῆς Καδμείας, ἀφ' οὗ ὁ Ἑτεοκλῆς (271 ἐξ. Wilamowitz *Aischylos Interpret.* 71 ἐξ. 73, 107) πλὴν τῶν πολιούχων¹ μνημονεύει καὶ τῶν πεδιονόμων καὶ τῶν ἀγορᾶς ἐπισκόπων καὶ τῶν πηγῶν τῆς Δίρκης καὶ τῶν ὑδάτων τοῦ Ἰσμηνοῦ (σχολ.). Ἄλλ' ὅτι πρόκειται περὶ θεῶν λατρευομένων κατὰ τὸν ποιητὴν ἐν Θήβαις, δεικνύουσιν οἱ λόγοι τοῦ χοροῦ 166 ἐξ., δι' ὧν ἰκετεύει οὗτος τοὺς θεοὺς ἐκείνους, τοὺς πυργοφύλακας τῆς πόλεως (πρβλ. σελ. 372₂), νὰ φανῶσι φιλοπόλιδες, νὰ μεριμνήσωσι περὶ τῶν «δημίων ἱερῶν» αὐτῶν, μνήμονες τῶν ἐορτῶν ἢ ὁργίων καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ἐτέλει ἡ πόλις εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ μὴ παραδώσωσιν αὐτὴν εἰς ἄλλοδαπὸν στρατόν. Ἐν στίχῳ δὲ 301 ἐξ. ἰκετεύει ὁ χορός: σώσατε **ὦ Διογενεῖς θεοί**, παντὶ τρόπῳ τὴν πόλιν καὶ τὸν στρατόν τὸν Καδμογενῆ **ποῖαν χώραν να εὕρητε καλυτέραν**, ἃν ἀφήσητε εἰς τοὺς πολεμίους τὴν παχεῖαν γῆν τῶν Καδμείων καὶ τὸ Διρκαῖον ὕδωρ, τὸ ἄριστον τῶν ποσίων ὑδάτων, ὅσα παράγει ὁ γαῖοχος Ποσειδῶν καὶ οἱ παῖδες τῆς Τηθύος· ἐμβάλετε λοιπόν, **ὦ πολιουχοὶ θεοί**, εἰς τοὺς ἔξω τοῦ πυργήρους τείχους ἐχθροὺς ἀνδρόλειτουργαν νόσον καὶ ῥύσοπλον μανίαν, δώσατε δὲ δόξαν εἰς τοὺς πολίτας, τοὺς Καδμείους, καὶ ἔλθετε σωτῆρες τῆς πόλεως καὶ μείνατε σταθεροὶ εἰς τὰς ἔδρας ὑμῶν. . . .

Ἵνα καταφενέστερον δειχθῇ, τίνας ἐπὶ μέρος θεοὺς γινώσκει λατρευομένους ἐν Θήβαις ἢ τοῦλάχιστον μνημονεύει ὑπὸ τινα τῶν ἄνω τίτλων ὁ ποιητής, θα ἀπαριθμήσωμεν αὐτούς, παραλείποντες μὲν τὸν κοινὸν Ἄρην καὶ τὴν Ἐνυὼ καὶ τὸν Φόβον ὡς ἀκολουθοῦς τοῦ πολεμίου στρατοῦ (115, 45) καὶ τὰς Κῆρας (πρβλ. Ἡσιόδ. *Ἀσπ.* 249) καὶ τὰς Ἄτας καὶ τὰς Ἀράς καὶ τὰς Ἐρινύς (70, 700, 721 — πρβλ. Robert *Jahrb.* 1908, 189 ἐξ. — 954 ἐξ. 986 ἐξ. 1055)² ὡς συμβολίζουσας τὴν κακοδαίμονα μοῖραν τὴν διώκουσαν τὸ θεήλατον γένος τῶν Λαβδακιδῶν (Kausche *Diss. Hallenses* IX, 247), ταυτίζοντες δὲ τοὺς λοιποὺς πρὸς τοὺς προηγουμένως ἄνω ἀποδειχθέντας ὡς λατρευομένους ἐν Θήβαις.

¹ Τί περὶ τῶν κατ' Αἰσχύλον πολιούχων ταύτων θεῶν λέγει ὁ Ahrens ἐν *Philoi. Suppl.* τόμ. I σελ. 261, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω, γινώσκω δὲ τὴν παραπομπὴν ἐκ μνείας γινομένης ὑπὸ Wecklein ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Αἰσχύλου τῆς Ζωγραφείου βιβλιοθήκης.

² Πρβλ. Dieterich *Abraham* 89 ἐξ. *Mithrasliturgie* 89, 91 ἐξ. Fehrle *Kult. Keuschb.* 191. *Maiten Jahrb.* 1914, 203, 287, 242 ἐξ. Deubner *Ath. Mitt.* 1901, 253 ἐξ. *Rhomaioi* αὐτ. 1914, 217 ἐξ. Lippold *Münch. Stud.* 486. Vallois *BC Hell.* 1914, 256. A. J. Reinach *Rev. d. et Gr.* 1913, 360. *Dissertationes Hallenses* 1894, XII, σελ. 168 ἐξ. (Schmidt).

Ζεὺς. Στ. 8 «Ζεὺς *ἀλεξητήριος* ἐπώνυμος γένοιτο Καδμείων πόλει». Κατὰ τὴν κρατούσαν ἐρμηνείαν (Schutz, Hermann) («Jupiter avertens vere avertens fiat») ὁ Ζεὺς πρέπει νὰ ἐλατρεύετο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐν Θήβαις, ὥστε νὰ εὐχεται τὴν ἐπαλήθευσιν αὐτῆς ὁ Ἑτεοκλῆς, ὁ δὲ Σχολιαστὴς λέγει: «*Ἀλεξητήριος Ζεὺς ἐν Θήβαις τιμᾶται*» φησὶν οὖν, συμφώνως ἑαυτῷ τιμῶτο» καὶ «τοῦτο γὰρ ἔχει ἐπώνυμον ἐν Θήβαις ὁ Ζεὺς καὶ ἐκεῖ τιμᾶται Ζεὺς ἀλεξητήριος». Βεβαίως δ' εἶνε οὗτος ὁ αὐτὸς ἐν Θήβαις λατρευόμενος Ζεὺς, περὶ οὗ λέγει ὁ στίχος 522 «ὦ μεγάλε Ζεῦ καὶ πολιούχοι δαίμονες, οἳ δὴ Κάδμου πύργους τοῦσδε ρύεσθε», τοῦτου δὲ τοῦ Διὸς ἄκοντος («Διὸς βίᾳ» 531) ἤθελον νὰ δηλώσωσι τὸ ἄστυ τῶν Καδμείων οἱ πολέμοι (πρβλ. στ. 69 — ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῆ καὶ πολιούχοι θεοὶ — καὶ 116 = 485, 161, 255-6).

Ἄλλ' ἡμεῖς γινώσκομεν ἤδη ἐπὶ τῆς Καδμείας λατρευόμενον τὸν Ὑψιστον Δία (ἄνω σελ. 337, 347, 356, 380), τὸν Ἀμμωνα (ἄνω σελ. 346, 437) καὶ ἴσως καὶ τὸν Ὀμολώιον (ἄνω σελ. 356), ἔξω δ' αὐτῆς ἐν τῇ δυτικῇ ἀγορᾷ (ἄνω σελ. 425 ἐξ.) τὸν Ἀγοραῖον Δία¹. Ὁ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου μνημονευόμενος μετὰ τῆς Γῆς (69) πυργοφύλαξ τῆς Καδμείας Ζεὺς (522) δὲν εἶνε, νομίζω ὁ Ἀγοραῖος, ἀλλ' ἢ ὁ Ἀμμων ἢ μᾶλλον ὁ Ὑψιστος ὁ ἔχων προφήτην τὸν Τειρεσίαν. Οὗτος θὰ ἐλατρεύετο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἀλεξητηρίου, μέχρις ὅτου κατίσχυσεν ἢ ἐπὶ κλησὶς *ὕψιστος*, ἥτις δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ προῆλθε καὶ ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ τῆς θέσεως. Ἡ πιθανότης μάλιστα αὕτη ἡγάγεν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὸ ἱερὸν αὐτοῦ *ἐντὸς* τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας· διότι, ἀφ' οὗ τὰ τεῖχη θὰ ἦσαν βεβαίως εἰς τὴν ὀφρὺν τοῦ λόφου, ἢ ἔξω αὐτῶν κλιτὺς δὲν θὰ ἦτο τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ τόπου.

Γῆ. Ὅταν ὁ Ἑτεοκλῆς καλῇ τοὺς Καδμείους εἰς σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ τῶν τέκνων καὶ τῶν βωμῶν τῶν ἐγχωρίων θεῶν καὶ τῆς Γῆς, τῆς φιλότατης τροφοῦ (16), ἢ ὅταν ἐπικαλῆται (69) τὴν Γῆν καὶ τὸν Δία καὶ τοὺς (λοιποὺς)² πολιούχους θεοὺς, ἵνα σώσωσι τὴν πόλιν (πρβλ. καὶ τάνωτέρω ἐκ τῶν στίχων 166 ἐξ. 301 ἐξ. παρατεθέντα), πιστεύω, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς μητρὸς Γῆς, ἣν εἶδομεν λατρευομένην ἐπὶ τῆς Καδμείας (ἄνω σελ. 354 ἐξ.).

Ἀφροδίτη. Καταλέγεται καὶ αὕτη μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων θεῶν (140 «καὶ Κύπρις, αἷ' εἰ γένους προμάτωρ, ἄλευσον· σέθεν γὰρ ἔξ αἵματος γεγόναμεν»

¹ Ὁ λίθος τοῦ Μουσείου τῶν Θηβῶν Ig. VII, 2464 «Διὸς Ἑλευθερίω. Ἐπιτέλεος ἄκοντος» δὲν εἶνε Θηβαϊκός, ἀλλὰ Πλαταϊκός· πρβλ. καὶ Buttenwieser Indogerm. Forsch. 1911. σελ. 9.

² Σχόλ. στ. 822 «Ζεῦ καὶ πολιούχοι δαίμονες» ὁ τρόπος ἐξοχή· «Ζεῦ ἄλλοι τε θεοὶ» πρβλ. καὶ σχ. στ. 450 «... εὐνοίαις τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῶν ἄλλων πολιούχων θεῶν».

λιταῖσί σε θεοκλύτοις ἀπύουσαι *πελαζόμεθα*») πρὸς ὧν τάγάλματα προσφεύγει ὁ χορός. Ἐκεῖτο λοιπὸν τὸ ἱερὸν αὐτῆς, ἐν τῇ Καδμείᾳ παρὰ τὸ μέγαρον τοῦ βασιλέως, ὡς εἰπομεν περὶ αὐτοῦ ἄνω σελ. 350 ἐξ.

Ποσειδῶν. Καὶ οὗτος μεταξὺ τῶν πολιούχων θεῶν φέρεται στίχ. 130 «ῥυσίπτολις γενοῦ ὁ Ἴππιος ποντομέδων ἄναξ, ἰχθυβόλῳ μαχανᾷ, Ποσειδάν», ἐνθα ὁ σχολιαστής σημειοῦται τιμᾶται παρὰ Θηβαίοις ὁ Ποσειδῶν. Ἐν τοῖς ἄνω (σελ. 357 ἐξ. 437 ἐξ.) εἰδομεν, ὅτι καὶ ἄλλως ἐπιστῶθη τοιαύτη λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Θήβαις ὡς ἱππίου, ἱπποδρομίου, ἐμπυλαίου. Τὸ τελευταῖον δ' ἐπίθετον καὶ ὁ Ἡσίοδος (*ἀσπ.* 105), λέγων, ὅτι ὁ ταύρεος θεὸς οὗτος «Θήβης κρήδεμνον ἔχει», δεικνύουσι, νομίζω, ὅτι τὸ ἱερὸν αὐτοῦ ἦτο ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας πρὸς βορρᾶν, ὥστε νὰ γεινιᾷζῃ πρὸς τὸν ἱππόδρομον.

Ἀθηνᾶ. Περι ταύτης εἶνε καθαρώτερα τὰ πράγματα διότι πλὴν τοῦ στίχου 127, ἐνθα καλεῖται ἀορίστως ὡς ῥυσίπτολις Παλλάς, τρεῖς καλεῖται διὰ τοῦ γνωστοῦ ἐπιθέτου Ὅγκα (στ. 164 Σχ. «Ὅγκα ἢ Ἀθηνᾶ παρὰ Θηβαίοις», 486, 501), εἰς τὰ δύο δὲ τελευταῖα χωρία οὐρίζεται καὶ τοπογραφικῶς ὁ τόπος τῆς λατρείας αὐτῆς ὡς κείμενος παρὰ τὰς ὁμωνύμους πύλας (ἃς ὁμως δὲν κατονομάζει ρητῶς *Ὅγκαίαις* ὁ ποιητής, ἀλλ' ὁ σχολιαστής) ἔξω ὁμως τοῦ τείχους τῆς πόλεως (ἀγχιπτολις). Ὅτι πρόκειται περὶ ἐγχωρίας θεοῦ, φρονεῖ καὶ ὁ σχολιαστής «ἐπεύχεται δὲ τὴν ἐπιχώριον Ἀθηνᾶν καλὼν εἰς βοήθειαν». Πλείω ἐρρήθησαν ἄνω σελ. 334 ἐξ. (πρβλ. σελ. 37, 377 ἐξ., 322,).

Ἀπόλλων. Ἐν στίχῳ 145 κεῖται: «καὶ σύ, Λύκει' ἄναξ, Λύκειος γενοῦ στρατῷ δαΐφ» (πρβλ. 159 ὡ φιλ' Ἀπολλων)¹. Ἀλλ' ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Θήβαις ἔξω τῆς Καδμείας ἀπησχόλησεν ἡμᾶς ἀνωτέρω, εἰπόντας περὶ τε τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος (σελ. 33 ἐξ. 317 ἐξ.), περὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Σποδίου (σ. 330 ἐξ.) καὶ περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Βοηδρομίου (σ. 372 ἐξ.) ἐν δὲ σελ. 317, ἐρρήθη προσέτι, ὅτι καὶ ὡς πύθιος ἐλατρεύετο ὁ θεὸς οὗτος ἐν τῷ τεμένει πιθανῶς τοῦ Ἰσμηνίου. Τί κωλύει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι, καίπερ τοῦ Αἰσχύλου μετὰ λογοπαικτικῆς ἢ ἐτυμολογικῆς (πρβλ. Wecklein-Zωμαρίδης *Αἰσχ. δράμ.* I σελ. 415. Wilamowitz Hegercl. 153) ῥοπῆς ἐκφραζομένου, ὁ θεὸς ὁμως ἐλατρεύετο ἐν Θήβαις καὶ ὡς Λύκειος; Ἰσχυροτέρα εἶνε ἡ τοιαύτη ῥοπή τοῦ ποιητοῦ ἐν στίχῳ 800: «τάς δ' ἐβδόμας (πύλας) ὁ σεμνὸς *Ἑβδομαγέτης* ἄναξ

¹ Περί τῆς σημασίας, ἣν ἀποδίδει ὁ χορὸς εἰς τὸ *λυκεῖος* ὄρα τὸν Σχολ. καὶ Πλουτ. 2. 9, 7 ἐξ. 2, 19, 3 ἄνω σελ. 318,.

Ἐπόλλων εἴλετο» (πρὸς τὰ σχόλ. καὶ Gruppe σελ. 939. Roscher Abhndl. d. Sachs. Gesel. d. W. 1903, 49, 50. 1906, 6, 8, 23. Fries Die gr. Gotter und Heroen 12 ἐξ. Lippold Ath. Mitt. 1911, 108, καὶ Nilsson Arch. f. Relig.-Wiss. 1911, 443 πρὸς Rev. d. Rev. 1912, σελ. 13 ἐξ.), ὥστε δὲν προβαίνομεν εἰς πολιτογράφησιν τούτου τοῦ τίτλου τοῦ θεοῦ ἐν Θήβαις.

Ἄρτεμις. Μετὰ τὸν Ἐπόλλωνα ἀμέσως ὁ χορὸς τῶν παρθένων ἐπικαλεῖται καὶ τὴν Ἄρτεμιν (149: «σὺ τ' ὦ φιλιότατα Λατογενὲς κόρα Διός, τόξον εὖ τυκάζου». Ἡ ἐκ παραλλήλου μνηστῆρα τῶν ἀδελφῶν θεῶν ὑπομνηστικῶς τοῖς ἐκδόταις τοῦ Αἰσχύλου τὸν ὑπ' αὐτῶν φόνον τῶν τέκνων τῆς Νιόβης, ἐγὼ δὲ παρατηρῶ, ὅτι ὁ χορὸς τῶν παρθένων, καλῶν «φιλιότατην» τὴν Ἄρτεμιν, αἰνιττεύεται τὴν Εὐκλείαν Ἄρτεμιν, ἣν εἰδομένη ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀγορᾷ τῆς κάτω πόλεως λατρευομένην ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν μελλονύμφων (ἄνω σελ. 372), εἰ καὶ τὴν δύναμιν τῆς παρατηρήσεως μειοῖ ἢ κλησὶς καὶ τοῦ Ἐπόλλωνος ὡς «φίλου» (στ. 159). Ὁ στίχος 449, λέγων τὴν Ἄρτεμιν «προστατηρίαν», ἀναμνηστικῶς πάλιν, ὅτι ἡ θεὰ εἶνε πολιοῦχος (ᾄρα καὶ σελ. 315).

Ἄρης. Εἶνε ὁ πρῶτος, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ χορὸς προσπίπτων εἰς τὰ βρέτη τῶν πολιοῦχων δαιμόνων· λέγει δὲ (105) «τί ῥέξεις, *παλαίχθων* Ἄρης, τὰν *τεὰν γαν*; ἰὼ χρυσοπήληξ [δαῖμον], ἔπιδ' ἐπιδε *πόλιν τεὰν*, ἂν *ποτ'* εὐφιλῆται ἔθου». Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ τοῦ σημαντικοῦ βοιωτικοῦ ἐν γένει καὶ θηβαϊκοῦ ἰδία προκαδμείου δὲ καὶ παμπαλαίου χθονίου δαίμονος (Gruppe 1375 ἐξ.), πατὴρ τοῦ δράκοντος, ὃν ἐφόνευσεν ὁ Κάδμος (Εὐριπ. Φοιν. 658), ἔτι δὲ καὶ τῆς Ἀρμονίας τῆς συζύγου τοῦ Κάδμου, ἣν ἐγέννησεν ὁ θεὸς ἐκ τῆς Ἀφροδίτης (*Βάκχ.* 1332) καὶ ἐξ ἧς κατὰ τὸν χορὸν (Ἐπ. 141) κατὰγονται οἱ Καδμεῖοι (ᾄρα 442 ἐξ. καὶ Farnell Cults V, 401 ἐξ.). Κατὰ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς χρόνους ἡ λατρεία αὐτοῦ εἶχεν ὑποσκελισθῆ ὑπ' ἄλλων θεῶν. Ὁ τὴν ἐσφαλμένην περὶ τῆς κρήνης Δίρκης γνώμην συμμεριζόμενος Νόννος ὁ Πανοπολίτης (ᾄρα ἄνω σελ. 427), συγχέων βεβαίως κατὰ τὸν Εὐριπίδην καὶ τὴν παρ' αὐτῷ Δίρκην κρήνην πρὸς τὴν τοῦ Ἄρεως, καλεῖ (*Διον.* 2, 671) τὸν ἐν Θήβαις λατρευόμενον Ἄρην *Διρκκαῖον*. Ὁ δὲ Σχολιαστὴς τοῦ Αἰσχύλου (*Ἐπ.* 105) λέγει γενικῶς περὶ τοῦ Ἄρεως τούτου «παλαίχθων» ἔκπαλαι τῇ χθονὶ ἡμῶν τιμώμενος, ὁ κατοικῶν ἔκπαλαι τὴν χθόνα, ἀντὶ τοῦ, ὁ ἐκ παλαιοῦ κληρωσάμενος τήνδε γῆν *τιμᾶται γὰρ παρὰ Θηβαίοις ὁ Ἄρης*; διὸ καὶ «ἄρειον τεῖχος» (*Ἰλ.* Δ, 407) καὶ Ἀρητιάς κρήνη (ἄνω σελ. 322) παρ' αὐτοῖς... ἱερὰ δὲ Θήβη τοῦ Ἄρεως ἔστιν οὖν παλαίχθων ὁ πάλαι τὴν γῆν κατέχων». Ἡμεῖς θὰ ἀρκεσθῶμεν νῦν εἰπῶμεν, ὅτι ὁ Ἄρης οὗτος ἐκ παλαιότατου χρόνου

ἐλατρεύετο ἴσως μετὰ τῆς Ἀφροδίτης ἐπὶ τῆς Καδμείας¹ ἢ εἰς τὴν Ἀρείαν κρήνην. Τούτῳ τῷ χθονίῳ Ἄρει ἐδούλευσεν ἕνα μέγαν ἐνιαυτὸν (ἐναετηρίδα) ὁ Κάδμος μετὰ τὸνφόνον τοῦ δράκοντος (Ἀπολλόδ. 3, 4, 2). Ἐν στίχῳ 45, 115 ὁ Ἄρης εἶνε γενικῶς ὁ δαίμων τῆς ἀνδροφόνου μάχης (πρβλ. σελ. 441).

Ἥρα. Καὶ ταύτην ἐπικαλεῖται ὁ χορὸς ἐν τοῖς πολιεύχοις θεοῖς μεταξὺ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος διὰ τῶν λέξεων (152): «ὦ πότνι Ἥρα». Μέχρι τοῦδε δὲν εἶδομεν λατρείαν τινὰ τῆς Ἥρας ἐν Θήβαις. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς Εὐρυπ. **Φοιν.** 24 («λειμῶν' ἐς Ἥρας καὶ Κιθαιρῶνος λέπας») «λειμῶν' ἐς Ἥρας· ἢ ὅτι πᾶς λειμῶν ἱερός ἐστὶν Ἥρας, ἢ ὅτι Κιθαιρωνίας Ἥρας ἐστὶν ἐν Θήβαις ἱερόν». Ὁ Robert ὁμῶς (Oid. II, 127) ὁρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἐκθεσις τοῦ Οἰδίποδος δὲν ἐγένετο ἐν ἱερῷ τινι τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος πάντως, ὥστε τὸ «ἐν Θήβαις» ἂν δὲν εἶνε γλῶσσημα, εἶνε ἀνοησία τοῦ Σχολιαστοῦ. Ἐκεῖ ἐξετέθη καὶ ὁ Ἀμφίων. Ὁ δὲ Ἴων ἐν Σαλλουστίου ὑποθέσει τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους «καταπρησθῆναι φησιν ἀμφοτέρας (Ἀντιγόνην καὶ Ἰσμήνην) ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἥρας ὑπὸ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους». Ἀλλὰ ποῦ γῆς ἔκειτο τὸ ἱερόν τοῦτο, δὲν λέγει. Ἐκ δὲ τοῦ Πανσανίου (9, 10, 3) γινώσκουμεν ἐντὸς τοῦ τεμένου τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος «ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ λίθου πεποιημένας εἰκόνας Ἡνιόχης εἶναι τὴν δὲ Πύρρας...» (σ. 372₁) καὶ ὅτι τὴν ἐπίκλησιν Ἡνιόχη ἔφερεν ἡ Ἥρα ἐν Λεβαδείᾳ (Πανσ. 9, 39, 5, Gruppe 1126₁). Τέλος ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (**Σωκρ. δαιμ.** 18) ἐγινώσκουμεν ἀγῶνας, ἵππικους τοῦλάχιστον, ἐν Θήβαις πιθανῶς τελούμενους καὶ καλουμένους **Ἡραῖα**, ὁ ὁμῶς ὁ Robert (Oid. II 127 σημ. 60) καλῶς διορθοῖ εἰς **Ἡρά κλεῖα**. Προσέτι γινώσκουμεν, ὅτι ἐν Πλαταιαῖς ἐλατρεύετο ἡ Ἥρα ὡς **Τελεία** καὶ ὡς Νυμφευομένη καὶ ὅτι εἰς τὰ μεγάλα Δαίδαλα τῶν Πλαταιῶν μετεῖχον πάντες οἱ Βοιωτοὶ (Σοφ. **Οιδ.** **τυρ.** 1089 ἐξ. Πανσ. 9, 27 ἐξ. Nilsson gr. F. 50 ἐξ. πρβλ. ἄνω σελ. 275)², εἰ καὶ ἐν Θεσπιαῖς τοῦλάχιστον καὶ Ὀρχομενῷ ἐλατρεύετο καὶ ἡ Ἥρα ὡς Κιθαιρωνία ἢ Τελεία (Gruppe 83. Nilsson 53. Robert Oid. II, 127). Δὲν ἡδύνατο ἀράγε νὰ ἀσκῇται εἰδική τις γυναικεία λατρεία τῆς Ἥρας τῶν Πλαταιῶν καὶ ἐν Θήβαις, ἐνθα «εἶχον σφετερισθῇ τοὺς μύθους καὶ τὰς λατρείας πάσης τῆς βοιωτικῆς χώρας» (Gruppe

¹ Ἥρα καὶ O. Kern Krieg und Kult bei den Hellenen Halle 1915, σελ. 6 ἐξ. Florenc Mary Bennet Religious cults 62, 65. Farnell Cults II, 623 ἐξ. Rohde Psyche' II, 211 καὶ Ancey Rén. Archéol. 1913, 211.

² Ὁ Σχολ. Εὐρυπ. Φοιν. 1760 «τότε μὲν οὖν ὁ Τειρεσίας, ὡς μάντις, ἰδὼν, ὅτι θεοστυγὴς ἦν ὁ Λαῖος, ἀπέτρεπεν αὐτὸν τῆς ἐπὶ τὸν Ἀπόλλωνα ὁδοῦ, τῇ δὲ Ἥρᾳ μάλλον τῇ γαμοστόλῳ θυεῖν· ὁ δὲ αὐτὸν ἐξεφάυλιζεν». δεικνύει πιθανώτατα, ὅτι ἡ Πλαταικὴ Ἥρα ἀπλῶς ἐλατρεύετο καὶ ὑπὸ τῶν Θηβαίων.

κ3, 88· ἴσως τὸ χωρίον Σοφ. *Οιδ.* τ. 1089 ἐξ. «καὶ χορεύεσθαι πρὸς ἡμῶν» ἀναφέρεται τότε εἰς ταύτην τὴν θηβαϊκὴν λατρείαν); Ὁ Αἰσχύλος γινώσκει τὴν Τελείαν Ἥραν κατ' ἀπόσπασμα αὐτοῦ ἐν Σχολ. Πινδ. *Νεμ.* 10, 31 «λέγει δὲ (ὁ Πίνδαρος) μητέρα τελείαν τὴν Ἥραν καὶ Αἰσχύλος

«Ἥρα τελεία. Ζηνὸς εὐναία δαμαρ»

ἔστι γὰρ αὕτη γαμηλία καὶ ζυγία· ἀλλ' ἀγνοοῦμεν ἐν τίνι εἰρημῷ εἶπε περὶ αὐτῆς. Ἐν τοῖς *Ἑπτὰ* ὅμως ὁ χορὸς, ἀφ' οὗ ἐπεκαλέσατο πάντας τοὺς θεοὺς, περὶ ὧν εἶπομεν μέχρι τοῦδε καὶ ἐν οἷς καὶ ἡ Ἥρα, ἐπάγεται στίχῳ 166 ἐξ. γενικὴν, φαίνεται, πρὸς τούτους ἐπὶ κλησιν «ὡς παναρκεῖς θεοί, ὡς *τέλειοι τέλειαι* τε γὰς τᾶσδε πυργοφύλακες, πόλιν δορίπονον μὴ προδῶθ' ἑτεροφρόνῳ στρατῷ», ὥστε, ἂν ἡσκέιτο ἡ λατρεία τῆς Ἥρας ἐν Θήβαις, δύναται νὰ συναχθῇ ἐντεῦθεν, ὅτι ἐπεκαλεῖτο αὕτη Τελεία ὡς καὶ ὁ Ζεὺς (παντελὴς στ. 116, σ. 355₀), ὃν γινώσκουμεν ὑπὸ τὴν ἐπὶ κλησιν ταύτην λατρευόμενον μετὰ τῆς Τελείας Ἥρας ἐν Ὀρχομενῷ (I.g., VII, 3217 πρὸβλ. Πλουτ. *ῥθ.* 264 B). Εἶνε δὲ καὶ ὁ Ζεὺς (Gruppe 1110) καὶ ἡ Ἥρα (αὐτ. 1133 ἐξ.) ὑπὸ τὴν ἐπὶ κλησιν ταύτην θεοὶ γαμήλιοι (πρὸβλ. Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 973 ἐξ. Roscher Lex. I 1593, 2080) καὶ ὡς εἰς τὴν Εὐκλείαν Ἀρτεμιν (ἄνω σελ. 372, 444) καὶ τὰς Μοῖρας, οὕτω καὶ εἰς τὴν Τελείαν Ἥραν ἔθνον αἱ νύμφαι (Πολυδ. 3, 38). Ἀν εἶνε λοιπὸν παράδοξον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ χορὸς τῶν παρθένων ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ χωρίῳ τῶν *Ἑπτὰ* (152) μετὰ τὴν Ἀρτεμιν ἐμνημόνευσε τῆς Ἥρας ἕνεκα τῆς γαμηλίου αὐτῆς ιδιότητος, ὡς ἕνεκα τῆς αὐτῆς ιδιότητος ἐκάλεσεν. ὡς εἶπομεν ἤδη (σελ. 444), τὴν Ἀρτεμιν «φίλην» ἢ «φιλιτάτην». Τὸ ζήτημα ἂν ἡ Τελεία Ἥρα ἐδέχετο θυσίας πρὸ τοῦ γάμου ἢ μετ' αὐτόν, καὶ ἂν μόνον παρὰ τῶν παρθένων ἢ καὶ τῶν κούρων ὡς ἡ Εὐκλεία, εἶνε γενικώτερον — ἐν Στυμφάλῳ διεκρίνετο ἡ Παῖς Ἥρα (= Ἥβη, Robert *Oid.* I, 41. II, 14, ἀλλ' ὄρα καὶ Σχ. Πινδ. *Νέμ.* 10, 31 καὶ ἄνω σελ. 354 ἐξ.), ἡ τελεία Ἥρα καὶ ἡ Χήρα Ἥρα (Παυσ. 8, 22. 2), ἐν δὲ Ναυπλίᾳ καθ' ἑκαστον ἔτος λουσμένη ἡ Ἥρα εἰς τὴν πηγὴν Κάναλλον (ὄρα ἄνω σελ. 324,) ἐγίνετο παρθένος (Παυσ. 2, 38, 2 Gruppe 1134 Nilsson gr. F. 45. Ἀδαμαντίου *Λαογραφ.* Γ, 1911, 87, 118. Harrison *Proleg.* 2 σελ. 312 ἐξ.), ἐν δὲ Σπάρτῃ «κόραις καὶ κόροις κοινὰ τὰ ἱερά» (Πλουτ. *Λακεδ. ἐπιτηδ.* 35) — ἀλλὰ θὰ μνημονεύσω τοῦ Πινδάρου, ὅστις, ἐκ τῶν μύθων καὶ τῆς δόξης τῶν Θηβίων ἀντλῶν τὴν ἔμπνευσιν, λέγει *Ὀλ.* 6, 148 ἐξ. (πρὸβλ. Wilamowitz *Isyllos* 167 ἐξ. Roberts *Ancient Boeotians* 1 ἐξ.): «οἰτρυνόν νυν ἑταίρους, Αἰνέα, πρῶτον μὲν Ἥραν παρθενίαν κελαδησαι, γνῶναί τ' ἔπειτ' ἀρχαῖον ὄνειδος ἀλαθέσιν λόγοις εἰ ρεῖν γομεν, Βοιωτίαν ὕν». Ἀμέσως δὲ κατωτέρω προτρέπει, ἵνα, μετὰ τὴν τοιαύτην βραχείαν ὑμνητικὴν μνησιν τῆς Ἥρας, καταλείπων τὸ θέμα τοῦτο ὁ ἀξιόλογος χοροδι-

δάσκαλος Αἰνέας, ἀσχοληθῇ μετὰ τοῦ χοροῦ εἰς ὕμνον τῶν Συρακουσῶν, τοῦ ὕμνουμένου Ἀγησίου ὄντος μὲν Πελοποννησίου Ἰαμίδου τὴν καταγωγὴν, ἀλλὰ κυρίως Συρακοσίου. Εἶνε φανερόν λοιπόν, ὅτι οἱ παρατεθέντες στίχοι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς Συρακούσας, οἱ δὲ σχολιασταί, παλαιοὶ καὶ νέοι, ἐδέχθησαν κατ' ἐπικράτησιν ὅτι ἡ Παρθενία Ἡρα εἶνε εἴτε ἡ εἰς τὸ Παρθένιον ὕμνος δῆθεν λατρευομένη, οἷονεὶ ἡ Ἀρκαδική, εἴτε ἡ ἐν Στυμφάλῳ μυθολογεῖ δὲ μικρὸν πρότερον ὁ Πίνδαρος περὶ τῆς Στυμφαλίδος νύμφης Μετώπης θυγατρὸς τοῦ Ἀρκαδικοῦ ποταμοῦ Λάδωνος, συζύγου τοῦ Βοιωτικοῦ Κηφισοῦ (πρὸλ. Wilamowitz Eurip. Heracl. 781, 1163· Berl. Klass. Texte II, 51) καὶ μητρὸς τῆς νύμφης Θήβης, ἐξ ἧς ὠνομάσθη ἡ πόλις Θήβη (ἄνω σελ. 320₄)· εἶπομεν δέ, ὅτι ἐν Στυμφάλῳ ἐλατρεύετο ἡ Ἡρα καὶ ὡς Παις. Ἀλλ' ὁ Bockh Explic. ad Pind. Ol VI 88 (150) παρατηρεῖ, ὅτι «Junonem potissimum cur praedicari poeta velit, obscurum est: res liquida erit, si veram putaveris eorum sententiam, de quibus scholium nuper editum: τινὲς δὲ τὸν Ἀγησίαν φασὶν ἰδρῦσασθαι ἄγαλμα: quae non ex hoc videntur loco ficta». Νομίζω ὁμοίως, ὅτι, καὶ τὸ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Bockh νεοφανὲς σχόλιον ἂν ἠλήθευε, πάλιν δὲν θὰ ἦτο σαφές, διατὶ ἡ εὐσέβεια αὕτη τοῦ Ἀγησίου ἀναμειγνύεται μετὰ τῆς μυθολογικῆς καταγωγῆς τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ ἀρχαίου ονειδούς τῶν Βοιωτῶν (πρὸλ. Πλουτ. ῥῥ. 995 E, 575 E). Πιθανώτερον μοὶ φαίνεται, ὅτι ἡ Παρθενία Ἡρα εἶνε ἡ τῆς Στυμφάλου Ἡρα, ἣν καὶ οἱ Θηβαῖοι θὰ ἐλάτρευον ὡς οἱ ἐν Στυμφάλῳ, τὴν Ἡραν δὲ ταύτην προβάλλεται ὁ ποιητὴς πρὸς ὕμνον, ἵνα συμπληρώσῃ τὰς περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Θηβῶν ἐξ Ἀρκαδίας μυθολογίας, ας καλεῖ «ἀληθεῖς — θρησκευτικούς — λόγους» (ἴσως δὲ καὶ «ὀρθὸν ἄγγελον» κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Wilamowitz *ἔστι ἀντὶ ἔσσι*) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν περὶ «Βοιωτίας ὕδης» παλαιὴν μυθοπλασίαν. ἦν εὐρύτερον ἀναπτύσσουσιν οἱ σχολιασταὶ ὡς προελθοῦσαν (κατὰ παλαιὰν προφανῶς παράδοσιν γνωστὴν καὶ τῷ Πινδάρῳ) ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν *Υάντων* ἢ τῶν *Ἐκτιήνων* καταγωγῆς τῶν Θηβαίων (Παυσ. 9, 5, 1. Στράβ. 9, 401. Fimkien Neue Jahrb. 1912, 539). Ἄν δ' ἀληθῶς ἡ Παρθενία Ἡρα τῶν Θηβῶν ἢ τοῦ Κιθαιρώνος κατήγετο ἐκ Στυμφάλου ἢ ὄχι (τὸ παλαιὸν τότε ὄνομα τοῦ Ἰσμηνοῦ Λάδων — ἄνω σελ. 320 ἐξ. — θὰ ἦτο εἰς τῶν λόγων τοῦ μύθου), εἶνε ἕτερον ζήτημα¹: ὁ Πίνδαρος ὁμοίως θέλει αὐτὴν πράγματι ὡς δεσμὸν μεταξὺ Στυμφάλου καὶ Θηβῶν — καὶ μεταξὺ εαυτοῦ καὶ τοῦ Ἀγησίου καὶ τοῦ Αἰνέου —, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν σχέσιν πρὸς τὴν *ἑν*

¹ Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἡ ἐν Πλαταιαῖς Ἡρα ἦλθεν ἐκεῖ ὡς παρθένος ἐξ Εὐβοίας· Πλουτ. π. τ. 40 Πλατ. δαιμόλων 8, πρὸλ. Συμποσ. 3, 9, 2 καὶ Wilamowitz Hermes 1886 σελ. 113. Περὶ τῆς φύσεως τῶν παρθενικῶν θεῶν ἐν γένει ὄρα Fehrle Kult. Keuschheit 162 ἐξ. καὶ δὴ καὶ 166, περὶ δὲ τῆς Ἡρας ἰδίᾳ 201 ἐξ.

τῶν **Ῥάντων** ἢ τὰ **κτήνη** τῶν **Ἐκτῆνων** (πρβλ. Τζέτζην εἰς Λυκόφρ. 433 «κτηνώδεις καὶ χοιρώδεις οἱ Βοιωτοί»).

Ὁ κελαδητέος ὕμνος εἶνε αὐταὶ αὐταὶ αἱ ὀλίγαι προτρεπτικαὶ λέξεις, δι' ὧν ὁ Πίνδαρος μνημονεύει τῆς θεᾶς, ὡς συμβαίνει πολλάκις (π. χ. Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 973), οὐχὶ δ' ἄλλος τις ἴδιος ὕμνος¹.

Οὕτως ἡ Ἡρα, ἥτις κατὰ τοὺς μύθους σκληροτάτην ἔδειξε τὴν ἑαυτῆς ὀργὴν ἐν Θήβαις διὰ τοὺς ἀθεμίτους ἔρωτας τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Σεμέλην² καὶ τὴν Ἀλκμήνην καὶ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Λαίου ἀρπαγὴν τοῦ Χρυσίππου (πρβλ. καὶ Ἰώσηπ. κ. **Ἀπίωνος** II, 37) παρὰ πᾶσαν σχετικὴν ἄχρῳαν τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν (πρβλ. Σχ. Εὐρ. *Φοιν.* 1760, Dummmler Kl. Schr. II, 1 ἐξ. R. Stahlin *Das Motiv der Mantik im ant. Drama* 23. Wilamowitz Sitz. Ber. d. Berl. Ak. 1903, σελ. 440,) ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἀπολαύουσα ἐν Θήβαις πάσαι ἐξευμενιστικῆς λατρείας ὡς προστάτις τοῦ νομίμου γάμου. Ἀλλὰ ναὸς αὐτῆς οὐδαμῶς ἀποδεικνύεται ἐν Θήβαις. Ἄνευ ναοῦ δ' ὅμως λατρεία δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προβάλληται ὡς προβάλλεται ὑπὸ τοῦ Πινδάρου, ὅτε παράκειται τὸ Πλαταικὸν Ἡραῖον ὡς κέντρον τῶν παλαιῶν (πρβλ. Wilamowitz Einl. in d. gr. Trag. 61 ἐξ.) παμβοιωτίων Δαιδάλων θηβαϊκὴ λατρεία τῆς Ἡρας θὰ ἐνεφανίζετο οὕτω ὡς ἐξάρτημα ἢ ἀπόρρους τῆς Πλαταικῆς ὅθεν νομίζω, ὅτι ὁ ισχυρισμὸς τοῦ Θηβαίου ῥήτορος (Θουκ. 3, 61· πρβλ. Πaus. 1, 38, 8. Beloch gr. Gesch.² I, 1, σελ. 208 ἐξ.), ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔκτισαν τὴν Πλάταιαν καὶ ὅτι οἱ Πλαταιεῖς «ἡγεμονεύοντο» ὑπὸ τῶν Θηβαίων «ὥσπερ ἐτάχθη τὸ πρῶτον»,

¹ Ἴδου πῶς ἐν παραφράσει νομίζω ὅτι ομιλεῖ ὁ Πίνδαρος: Ἄφ' οὗ ἐμνημόνευσε δεόντως τῆς Ὀλυμπικῆς νίκης τοῦ Ἀγησίου καὶ ὕμνησεν αὐτὸν προσωπικῶς, μεταπηδᾷ εἰς τοὺς προγόνους αὐτοῦ, τοὺς Ἰαμίδας, καὶ μυθολογεῖ περὶ τῆς θείας καταγωγῆς καὶ τοῦ ἀπολλωνίου δώρου τῆς μαντικῆς αὐτῶν, γενομένων οὕτως ἐπιφθόνων μάλιστα δ' ἂν τις συμπέσῃ νὰ εἶνε, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Σωστράτου Ἀγησίας, καὶ Ὀλυμπιονίκης. «Ἄν δ' ἀληθῶς οἱ ἐκ μητρὸς συγγενεῖς σου, οἱ κατοικοῦντες ὑπὸ τὴν Κυλλήνην ἐν Στυμφάλῳ, τιμῶσι καὶ γεραίρωσι τὸν ἐναγώνιον Ἑρμῆν, ἐκεῖνος, ὃς υἱὸς τοῦ Σωστράτου, μετὰ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εἶνε αἰτίοι τῆς εὐτυχοῦς σου Ὀλυμπικῆς νίκης. (Λέγων δὲ ταῦτα περὶ τῶν Στυμφαλίων) αἰσθάνομαι γαργαλιζομένην τὴν γλῶσσάν μου (πρβλ. Ὀλ. 8, 11 «τόλμα τέ μοι εὐθεῖα γλῶσσαν ὀρνύει λέγειν»· *Ἰσθμ.* 5, 46), ἵνα εἶπω εὐχάριστόν τινα πίστιν: προμάμμη μου εἶνε ἡ ἐκ Στυμφάλου εὐανθῆς νύμφη Μετώπη, ἥτις ἐγέννησε τὴν φίλιππον νύμφην Θήβην, ἥς πίνω τὸ τεργνὸν ὕδωρ, πλέκων ὕμνους εὐγενῶν ἀνδρῶν. (Ἄφ' οὗ οὕτω εχω στενὴν καταγωγῆς συγγένειαν ἐκ Στυμφάλου), κέλευσον λοιπὸν τοὺς ἐταίρους σου, ὃ Αἰνέα, πρῶτον μὲν νὰ ὑμνήσωσι τὴν Παρθενίαν Ἡραν καὶ νὰ ἰδωσιν ἔπειτα, ἂν διὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης παραδόσεως ἀπαλλαττόμεθα ἢ ὄχι τοῦ παλαιοῦ ἐκείνου ονειδούς, τῆς Βοιωτίας ὅς. (Βεβαίως δ' ἀπαλλαττόμεθα, ἄφ' οὗ σὺ λέγεις ταῦτα), διότι εἶσαι ἄγγελος ὀρθῶν, ἀληθῶν πραγμάτων, εἶσαι στόμα τῶν καλλικόμενων Μουσῶν, γλυκύς κρατὴρ καλλιφθόγγων ὥδων· εἰπέ δὲ νὰ μνησθῶσι τῶν Συρακουσῶν καὶ τῆς Ὀρτυγίας» κλ. — Σύνδεσον *στυγνὸν νυν* — *εἶπον δέ*. Ἡ περὶ Συρακουσῶν καὶ Ὀρτυγίας *μνεία* εἶνε αὐτοῖς οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς λέγει ἐνταῦθα καὶ κατωτέρω ὁ Πίνδαρος, καθὼς ἡ περὶ Παρθενίας Ἡρας κελεύσεις εἶνε, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, αὐτοῖς οἱ ὀλίγοι προτρεπτικοὶ μετὰ μνείας τῆς θεᾶς λόγοι τοῦ ποιητοῦ.

² Καὶ ἡ προσοχὴ τοῦ Δάντου εἶδε τοῦτο· τὸ τριακοστὸν ἄσμα τῆς Κολάσεως ἄρχεται οὕτως: «ὅταν ἡ Ἡρα ἐξ αἰτίας τῆς Σεμέλης ἦτο ὠργισμένη, ὡς πολλάκις ἔδειξε, κατὰ τοῦ γένους τῶν Θηβαίων...»

εἶνε παλαιότερος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Πίνδαρος, φαίνεται, ἐγίνωσκεν αὐτὸν καὶ ἐγίνωσκε προσέτι καὶ τὸν μῦθον, ὅτι καὶ τὴν λατρείαν τῆς Παρθενίας εἶχον μετενέγκει οἱ Θηβαῖοι ἐκεῖ ἐκ Στυμφάλου· μόνη δὲ ἡ λατρεία ἐκείνη τῶν Πλαταιῶν, οὐχὶ δὲ δευτερεύουσα τις ἐν Θήβαις, ἦτο ἀξία τῆς μεγαλαυχίας τοῦ Πινδάρου (πρβλ. καὶ Robert Oid. I 363 ἐξ. 366 ἐξ.).

Παλαιότατα ὁ Κιθαιρῶν ἦτο κοινὴ νομὴ διὰ τὴν κτηνοτροφίαν τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Σικυωνίων (πρβλ. Stark Nisbe 364)· ἡ ἐκεῖ συνάντησις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν βορείων πελοποννησιακῶν στοιχείων ἡδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος ἐγκατάστασιν τῆς λατρείας τῆς Ἥρας ὡς Παρθενίας.

★

Ἐκ τῶν καταλεχθέντων μέχρι τοῦδε θεῶν ὁ Ζεὺς, ἡ Γῆ, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ποσειδῶν ἐλατρεύοντο ἐντὸς τῆς Καδμείας, ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἀρτεμις καὶ ὁ Ἄρης (:) ἐλατρεύοντο ἔξω τῆς Καδμείας. Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἂν ἡ λατρεία **πάντων** τῶν θεῶν τούτων ἢ τῶν καθαρῶν ὑποστάσεων αὐτῶν ἦτο ἐν Θήβαις γνωστὴ κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀνάγεται ἡ στρατεία τῶν Ἑπτὰ. Περὶ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος μόνον δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι δὲν ἐλατρεύετο πρὸ τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ (πρβλ. καὶ Wilamowitz *Hermes* 1903 σελ. 578 ἐξ.). Τοῦ ναοῦ δὲ τῆς Μητρὸς Κυβέλης εἶδομεν ὅτι ἰδρυτὴς ἦτο ὁ Πίνδαρος (σελ. 422 ἐξ.). Χωρὶς λοιπὸν νὰ ἀναζητήσωμεν πλείονας μαρτυρίας περὶ μεταγενεστέρως εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τινῶν τῶν ἄνω θεῶν εἰς Θήβας, τὰ ὀλίγα τεκμήρια ταῦτα ἀρκοῦσι, νομίζω, νὰ δεῖξωσιν, ὅτι ὁ Αἰσχύλος ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Θηβῶν καὶ ἀνήγαγεν εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους θεοὺς τινὰς ἢ λατρείας θεῶν ὑστερογενεῖς ἐνταῦθα.

Οἱ παρ' Αἰσχύλῳ θεοὶ (πρβλ. σελ. 441 καὶ τὴν ἀγγειογραφίαν Welcker *Alte Denkm.* III, 23, 1· Τσουντιαν *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1883, 178· Kretschmer *Die gr. Vasenschriften* 212) βεβαίως δὲν εἶνε οἱ μόνοι λατρευόμενοι ἐν Θήβαις· ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη καὶ ἄλλους, ἐν οἷς δύο ἦσαν κυριώτατοι ἐν τῇ γνώμῃ τῶν μεταγενεστέρων τοῦλάχιστον: ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ἡρακλῆς (Πλίν. *H. n.* 5, 24 πρβλ. καὶ Ἀνθολ. Πλαν. 4, 185). Ἀλλ' ὅτι ὁ Αἰσχύλος οὐδένα μὴ λατρευόμενον ἐν Θήβαις θεὸν ὑπέβαλεν αὐτόθι, οὐδὲ παρέστησέ τινα τῶν ὀνομαστῶν μνημονευθέντων ὡς μὴ φίλον τῇ πόλει, ὡς συμβαίνει ἐν ἄλλαις τραγωδίαις, εἶνε τεκμήριον, ὅτι ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ μετὰ γνώσεως τῶν Θηβῶν, ἣν μαρτυροῦσι καὶ αἱ ὀλίγαι παρ' αὐτῷ ἄλλ' ὀρθαὶ καὶ ἰσχυροῦ κύρους τοπογραφικαὶ λεπτομέρειαι, ἢ τοποθέτησις δηλ. τῶν Προιτίδων πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν (377 ἐξ.), τοῦ

τύμβου τοῦ Ἀμφίονος παρὰ τὰς Βορραίας πύλας (528) και ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀγκας Ἀθηνᾶς (δρα και ἄνω σελ. 419, ἐνθα συμφωνεῖ τῷ Πινδάρῳ). Ἀλλ' ὅτι δὲν ἦτο τέλειος αρχαιολόγος, ὥστε, ἀφ' οὗ διέκρινε τὴν ἀκρόπολιν Καδμείαν ἀπὸ τῆς κάτω πόλεως και περιώρισε τὴν μυθικὴν ἐπίθεσιν τῶν Ἑπτὰ κατ' ἐκείνης μόνης, νὰ ἀποφυγῇ τὸν ἀναχρονισμόν (πρβλ. Wilamowitz Aisch. Interpr. 108) τῆς ἐπικλήσεως θεῶν μὴ λατρευομένων ἐντὸς τῆς Καδμείας και κατὰ βεβαιότητα ἢ πιθανότητα εἰσαχθέντων ὕστερον εἰς τὴν θηβαϊκὴν λατρείαν, εἶνε τεκμήριον, ὅτι ὁ ποιητὴς υπέστη, ὡς εἵπομεν ἤδη, τὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰκόνας τῶν συγχρόνων αὐτῷ Θηβῶν. Ἡ ὅλη ὁμῶς ἔρευνα ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὅτι, ἔξω τῶν αρχαιολογικῶν τούτων ἀστοχημάτων, πρέπει μετ' ἐμπιστοσύνης νὰ ἀποβλέπωμεν πρὸς τὰς εἰδήσεις τοῦ ποιητοῦ τούτου, ὅστις, ὡς φαίνεται, ὄχι μόνον ἴσως ὡς αγωνιστὴς τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν και πολιορκητὴς ἔπειτα τῶν Θηβῶν ἐγνώρισε ταύτας (πρβλ. Wilamowitz Aisch. Interpr. 241· Tucker ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἑπτὰ σελ. XXXV), ἀλλὰ και ἀνὴρ ευσεβέστατος ἦτο, ὥστε μετὰ προσοχῆς και εὐλαθείας νὰ ἀπτηται τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς και τοὺς τόπους, μεθ' ὧν σχετίζονται οἱ ἥρωες τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ.

Υ' ΣΟΦΟΚΛΗΣ

Ὁ Σοφοκλῆς γράφει περὶ τῶν Θηβῶν κυρίως εἰς τὸν Οιδίποδα Τύραννον και τὴν Ἀντιγόνην, ἔστιν ὅτε δὲ και εἰς τὸν Οιδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ. Ὀνομάζει αὐτὰς συνήθως *πόλιν* ἀπλῶς, ἢ διὰ τοῦ ἐνικοῦ ὀνόματος *Θήβη* (T. 1524. K. 415, 1312, 1319, 1372. Ἀντ. 100, 148, 153, 841, 937, 988, 1122) ἢ διὰ τοῦ πληθυντικοῦ *Θῆβαι* (T. 152, 1203 μεγάλαι Θῆβαι, 1380. K. 616, 791, 919, 1305, 1325, 1355, 1769 ὠγυγίους Θήβας, Ἀπ. 153, 778) ἢ και ἄλλως, μάλιστα δὲ δι' ἀρχαῖζουσῶν περιφράσεων: *ἄστν Θήβης* (K. 1319, 1372. Ἀντ. 937. Τραχ. 1154 πρβλ. Θήβης πέδον K. 415, 1312), *ἄστν Καδμείων* (T. 35· πρβλ. *Καδμείων πέδον* K. 380, 736· *γῆ ἢ χθὼν Καδμεία* K. 399, Ἀντ. 1161), *δῶμα Καδμείων* (τ. 30 σχόλ.), μνημονεύει δὲ και τῶν *ἐπτὰ πυλῶν* (ἐπτάπυλος Θήβη Ἀντ. 100, 119, ἐπτὰ πύλαις Ἀντ. 141· ἐπτάλογχον Κο. 1305).

Τοὺς ἀνθρώπους καλεῖ *Καδμείους* (τ. 35, 223, 273· 1287. K. 354, 409, 1394. Ἀντ. 508, 1115) ἢ *Κάδμου λαὸν* (Τύ. 144. K. 741 πρβλ. τέκνα Κάδμου Τύ. 1. Καδμεία ἀρχὴ K. 451. Κάδμου πάροιχοι και δόμων Ἀμφίονος Ἀντ. 1155). Τὸ ἐπίθετον *Θηβαῖος* εὔρηται ἅπαξ περὶ ἀνθρώπου (Οιδ. T. 453) και δις περὶ πραγμάτων (κόνις K. 406· ἀγυιαί Ἀντ. 1135).

Ματαίως ὁμῶς θὰ ἀναζητήσῃ τις διάκρισιν τινα τῆς Καδμείας ἀπὸ τῆς κάτω πόλεως. Ὅταν ὁ Σοφοκλῆς λέγῃ τοὺς Καδμείους ἢ τὴν πόλιν αὐτῶν,

ευρίσκεται ἐντὸς τῆς μυθικῆς σφαίρας, ἐξ ἧς παραλαμβάνει συνήθως τὰ ὀνόματα, τὰς ἐπὶ τὰς πύλας καὶ τοὺς μύθους, μεθ' ὧν συμφύρει τὴν σύγχρονον αὐτῶν κατὰστασιν, ὅσον ἐγνώριζεν αὐτὴν (λέγει «μεγάλας Θῆβας» *Τύ.* 1203), χωρὶς νὰ πολυπραγμονῇ οὐδ' ἐξ εὐσεβοῦς αἰσθήματος, ὡς ὁ Αἰσχύλος, περὶ ἀκριβοῦς σκηνοθετήσεως τῶν μύθων. Οἱ ἀκροαταὶ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ φαντάζωνται, ὡς ἤθελον, τὴν πόλιν, ἐν ἣ κεῖται ἡ σκηνὴ τῆς Ἀντιγόνης καὶ τοῦ τυράννου Οἰδίποδος. Ὁ ποιητὴς προσέχει εἰς τὴν τραγικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου, ἢ δὲ τοπογραφικὴ ἀμέλεια φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε ἀναμφιβόλως (παρὰ τὰς φροντίδας τοῦ Vischer *Kl. Schr.* II, 643 ἐξ.) νὰ μεταθέτῃ τὴν Λίρκην πρὸς ἀνατολὰς τῆς Καδμείας εἴτε τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν (*Ἀντ.* 100 ἐξ.). Λιὰ τοῦτο οὐχὶ μετ' ἐμπιστοσύνης ἐμνημονεύσαμεν τῶν χωρίων αὐτοῦ *Ἀντ.* 411, 1197 περὶ τοῦ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τῆς Λίρκης Σύρματος τῆς Ἀντιγόνης (ἄνω σελ. 417).

Θὰ ἦτο ὅμως ἁμαρτία, δεχόμενοι τοπογραφικὴν ἀμέλειαν ἢ ἀδιαφορίαν, νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐντελῶς αγνοεῖ τὰ ἐν Θήβαις πράγματα. Διότι γινώσκει ἀληθῶς τὰς δύο ἀγορὰς τῶν Θηβῶν (*Οἰδ.* τ. 20), ας εἶδομεν ἄνω (σελ. 372, 377 ἐξ., 426), τοὺς δύο ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς (ἄνω σελ. 376 ἐξ.), τὸν Ἰσμηνὸν ποταμὸν (*Τύρ.* 21. *Ἀντ.* 1124), τὸν τόπον τῆς σπορᾶς τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος (*Ἀντ.* 1125), τὴν Λίρκην (Λιρκαῖαι κρηναὶ *Ἀντιγ.* 841 ἄνω σελ. 427. Λιρκαῖα ῥέεθρα *Ἀντ.* 105. *Τύ.* 310), τὸ οἶωνοσκοπεῖον τοῦ Τειρεσίου (*Ἀντιγ.* 999, *Τύ.* 395, 966 ἄνω σελ. 348). Ἀλλὰ ποῦ ἔκείντο ἀκριβῶς ταῦτα, δὲν λέγει. Ὅτι ὅμως οἱ σχετικοὶ λόγοι αὐτοῦ δὲν στεροῦνται μικρᾶς τινος γνώσεως δεικνύει ἡ μνεῖα **δύο** ἀγορῶν, καὶ **δύο** ναῶν τῆς Ἀθηνᾶς, ἢ ἐν τῇ ἐτέρᾳ βεβαίως τῶν ἀγορῶν τοποθέτησις τῆς λατρείας τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος (*Τύ.* 160)¹, καὶ ἡ παρὰ τὸν Ἰσμηνὸν τοποθέτησις τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος· ἀλλὰ τοῦτο ἠδύναντο νὰ εἰκάσῃ καὶ ἐκ μόνης τῆς ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ ὡς Ἰσμηνίου (*Ἡρόδ.* 1, 52. 5, 59. 8, 134). Ἄλλως ἢ σύγχυσις πρὸς τὸν Σπόδιον (ἐπ' Ἰσμηνοῦ τε μαντεῖα σποδῶ), μάλιστα δὲ οἱ λόγοι τοῦ χοροῦ, ὅστις, ἐν ᾧ εὐρίσκεται πρὸ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων ἐπὶ τῆς Καδμείας, λέγει ὅμως (*Τύρ.* 919 ἐξ. πρβλ. 912) «πρὸς σ', ὦ Λύκει' Ἀπολλων, **ἄγχιστος γὰρ εἰ**, ἱκέτις ἀφιγμαι τοισδε σὺν κατάργμασιν», δεικνύουσιν, ὅτι ὁ ποιητὴς — ἔτι δὲ μᾶλλον ὁ σχολιαστὴς — οὐδεμίαν σαφῆ εἰκόνα τῆς τοπογραφικῆς σχέσεως ἔχει (πρβλ. ὅμως κατωτέρω *Εὐριπ. Φοίν.* 631). Πᾶς ὁ γινώσκων τοὺς τόπους καὶ ἀναγινώσκων τὸν Σοφο-

¹ Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐπὶ Πλουτ. (*Ἀριστ.* 20, 6) ἦτο γνωστὸν, ὅτι παρὰ τοῖς Λοκροῖς καὶ τοῖς Βοιωτοῖς «βωμὸς αὐτῇ (τῇ Ἀρτέμιδι Εὐκλείᾳ) καὶ ἄγαλμα κατὰ πᾶσαν ἀγορὰν ἵδρυτο», ἢ γνῶσις δ' αὐτῇ ἴσως ἦτο καὶ πρότερον διαδεδομένη· ὅρα καὶ ἄνω σελ. 372. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις εἶχομεν κατὰ τὴν παλαιὰν ἀγορὰν ναὸν τῆς Εὐκλείας (*Πλουτ.* 1, 14, 5. *Judeich Topogr. von Athen* 355 ἐξ. *Groh Topogr.* 270).

κλέα, συναισθάνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶνε ξένος πρὸς τὰς Θήβας, λέγων περὶ τῶν ἐκεῖ ἱερῶν ὡς περίπου θὰ ἔλεγε τις νῦν περὶ τῆς Ευαγγελιστρίας τῆς Τήνου ἄνευ ουδεμιᾶς αὐτοψίας. Διὰ τοῦτο πιστευω, ὅτι ἡ ελάχιστα ἐγνώρισε τὰς Θήβας, διαβὰς ποτε ἐξ αὐτῶν ταχύς, ἢ ουδέποτε οὐδ' ἐπ' ελάχιστον ἐπεδήμησεν ἐν αὐταῖς, πάντα δέ, ὅσα περὶ τῶν τόπων καὶ μνημείων ἢ λατρειῶν τῆς πόλεως λέγει, εἶνε ἀόριστος γνῶσις ἐξ ἀκοῆς.

Ἄν δ' ἔτι λεπτομερέστερον ἐξετάσωμεν, βλέπομεν καὶ ἄλλα ὅμοια τεκμήρια τούτου. Οὕτω ἡ Ευρυδίκη ἐξέρχεται τῶν βασιλείων ἀνακτόρων λέγουσα (*Ἀντιγ.* 1183 ἐξ.) «ὦ πάντες ἄστοί, τῶν λόγων ἐπρησθόμην πρὸς ἔξοδον στείχουσα, Παλλάδος θεᾶς ὅπως ἰκοίμην εὐγμάτων προσήγορος». Γινώσκοντες νῦν ἡμεῖς πόσα ἱερὰ ἦσαν ἐγγὺς τοῦ τόπου τῶν ἀνακτόρων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σοφοκλέους, θαυμάζομεν, διατὶ ἡ Ευρυδίκη εἰς οὐδὲν τούτων μεταβαίνει, ἀλλὰ στείχει πρὸς τὸν ἕτερον τῶν τῆς Παλλάδος ναῶν, οὓς εἶδομεν κειμένους ἔξω τῆς Καδμείας. Ἄλλ' ἐγίνωσκεν ἄραγε ὁ Σοφοκλῆς, ὅτι οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ἀφ' οὗ τοσαύτας ἐκκλίνει εὐκαιρίας νὰ δεῖξῃ ἀκριβεστέραν τινὰ γνῶσιν τῶν τόπων;

Ἐν Οἰδίποδι τυραννῇ 15-21 ὁ ἱερεὺς περιγράφει, πῶς ὁ λαὸς τῶν Θηβῶν ἐν στεναγμοῖς καὶ γόοις προσέδραμεν εἰς τὰ διάφορα ἱερὰ τῆς «πόλεως» ἰκετεύων σωτηρίαν ἐκ τοῦ ἐπισκήψαντος ἐπὶ τὴν πόλιν μεγάλου κακοῦ, εἰπομεν δὲ (σελ. 377 ἐξ.), ὅτι τὰ ὀνομαζόμενα ἐκεῖ ἱερὰ («τὸ δ' ἄλλο φῦλον ἐξεστημμένον ἀγοραῖσι θακεῖ πρὸς τε Παλλάδος διπλοῖς ναοῖς ἐπ' Ἴσμηνοῦ τε μαντεία σποδῶ») ὀρῖζουσι διάφορα σημεῖα τῆς πόλεως. Ἄλλ' ἂν τοῦτο ἐγένετο ἀληθῶς ἐπίτηδες ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους — αὕτη δὲ εἶνε, νομίζω, ἡ τάσις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν στίχ. 4 ἐξ. —, ἡδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ δι' ατελους ἐξ ἀκοῆς γνώσεως, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν τῷ μόνῳ συγκεκριμένῳ τοπογραφικῷ μέρει τῶν λόγων ἐκείνων γίνεται ὁ συμφυρμὸς τοῦ Ἴσμηνίου καὶ τοῦ Σποδίου Ἀπόλλωνος.

Ἐκ τῶν θεῶν γινώσκει πολλοὺς λατρευομένους ἐν Θήβαις: τὸν Δία (*Τυ.* 18, 202, 497, 738, 903, 1197. *Ἀντ.* 2, 143 Ζηνὶ τροπαίῳ, — πρὸς Wilamowitz *Aischyl. Interpret.* 107 ἐξ. — 304, 450, 487 ἔρκειος=658 ξύναιμον, 604, 1040, 1116), τὴν Ἀθηνᾶν (*Τυ.* 20, 159, 187. *Ἀντ.* 1184), τὸν Ἀπόλλωνα (*Τυ.* 80, 161, 203, 377, 410 — πρὸς 310, 395 ἐξ., 965 ὁ Τειρεσίας εἶνε μάντις τοῦ Ἀπόλλωνος — 497, 906-9, 919, 1098, 1101, 1329, 1380)¹, τὴν Ἀρτεμιν (*Τυ.* 160, 206), τὸν Διόνυσον (*Οιδ.* *Τυ.* 209 ἐξ. 1105. *Ἀντιγ.* 154, 1115 ἐξ. Ἀπόσπ. 177)

¹ Ὁ Ἀπόλλων τῶν Θηβῶν πολλάκις, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι θεοί, ἀσαφῶς προφερόμενος, συμφύρεται πολὺν ἢ ὀλίγον πρὸς τὸν Δελφικὸν ἢ τὸν Δῆλιον.

— αἱ Θήβαι δα ἦσαν ἡ Βηθλεὲμ τοῦ Διονύσου ἐν τῇ ἐλληνικῇ θρησκείᾳ — καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ τὴν *Σεμέλην* ('Αντ. 1115, 1139).

Περὶ τινων τούτων γινώσκει λεπτομερείας τινὰς ασαφεῖς, ὡς ἐρρήθη· οἶον περὶ τῆς Ἀθηνᾶς (διπλοῖ ναοί), τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἰσμήνιος καὶ Σπόδιος), περὶ τῆς Ἀρτέμιδος (ἀγορᾶς θρόνον εὐκλέα θάσσει), περὶ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου¹ καὶ περὶ τῆς Σεμέλης (κεραυνία), [καὶ περὶ τῆς Τύχης, ὅρα ἄνω σελ. 349. Usener «Dreiheit» ἐν *Rhein. Mus.* 1903]).

Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ τοῦ Διὸς ποιεῖται συνήθως οὕτως ἀόριστον λόγον, ὥστε θὰ ἡδύναντό τις τοὺς στίχους νὰ προσαρμόσῃ πρὸς οἶονδῆποτε τόπον ἢ οἰανδῆποτε πόλιν (πρβλ. καὶ τὸν κανονικὸν ὅρκον εἰς τὸν Ἥλιον *Οιδ.* τ. 660 [1426]). Ἐὰν δὲν συνέβαινε νὰ γνωρίζωμεν τὴν λατρείαν τῶν θεῶν τούτων ἐν Θήβαις, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λέγωμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς ὅλως τυχαίως παρεμβάλλει αὐτοὺς συνήθως εἰς τὸν λόγον.

Εἰ καὶ δὲν αγνοεῖ τὸν μῦθον τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος ('Αντιγ. 125, 399). ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἄρεως πάντοτε μεταφορικῶς, ἐννοῶν τὸν πόλεμον καὶ μὴ προσεχων τὸν νοῦν, ὅτι ὁ θεὸς οὗτος ἦτο παλαίχθων ἐν Θήβαις, καὶ ὅτι οἱ Θηβαῖοι δὲν ἡδύναντο νὰ ποιῶνται οὕτως εἰκονικὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (*Τυ.* 190. 'Αντιγ. 125, 139 πρβλ. Wilamowitz *Hermes* 1891, 231 ἄνω σ. 441). Ὁμοίαν χρῆσιν ἔχει τοῦ ὀνόματος τῆς Γῆς ('Αντ. 338), τοῦ Ἡφαίστου (= πῦρ 'Αντ. 124), τῆς Νίκης ('Αντ. 148), τῆς Λύκης ('Αντ. 451), τῆς Ἀφροδίτης (= ἔρως 'Αντ. 80), ὡς καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης (*Οιδ.* τ. 193), ἀφ' οὗ καὶ «ὁ λοιμὸς ὁ πυρετοφόρος» (Σχολ.) καλεῖται «θεὸς πυρφόρος» (*Οιδ.* τ. 27). Οὐδὲ δύναται τις νὰ συναγάγῃ τι περὶ λατρείας ἐν Θήβαις τοῦ Πλούτωνος (*Τυρ.* 178. 'Αντιγ. 1200), ὡς οὐδὲ περὶ τῆς Ἑκάτης ('Αντιγ. 1199 — κατὰ Σεμιτέλον καὶ 1241). εἰ μὴ ὅτι ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν Ἱερσεφόνην (Σχόλ. ἀλλὰ πρβλ. τὸν Σχολ. ἐν *Οιδ.* τ. 160, ἔνθα ἡ Ἄρτεμις ταυτίζεται τῇ Ἑκάτῃ καὶ Εὐριπ. *Φοιν.* 109

¹ *Τυ.* 209 «τὸν χρυσομήτραν τε κιχλήσκω τᾶσδ' ἐπώνυμον γᾶς, οἰνῶπα Βάκχον εὖιον». 'Αντ. 154 καὶ σχόλ. «ὁ Θήβας δ' ἐλελίχθων Βάκχιος». 1115 ἐξ. «πολυώνυμε, Καδμείας νύμφας ἄγαλμα καὶ Διὸς βαρυθρεμέτα γένος, κλυτὰν δὲ ἀμφέπεις Ἰταλίαν, μέδεις δὲ παγκοίνοις Ἐλευσινίας Δηοῦς ἐν κόλποις, Βακχεῦ. Βακχᾶν ὁ ματρώπολιν Θήβαν ναιετάων παρ' ὑγρῶν Ἰσμηνοῦ ρεέθρων ἀγρίου τ' ἐπὶ σπορᾷ δράκοντος». Τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον θὰ εἶχεν ἀξίαν καθαρῶς τοπογραφικὴν, ἂν ἡδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ Δηοῦ-Δημήτηρ ἐνταῦθα εἶνε ἡ μετὰ τῆς Γῆς ταυτιζομένη Θεσμοφόρος Δημήτηρ, ἡ *πάρεδρος* τοῦ Διονύσου, ἥς τὸ ἱερόν εἶδομεν ἐπὶ τῆς Καδμείας (ἄνω σελ. 355,) ἐν τῇ γειτονείᾳ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου· τὸ ἐπίθετον Ἐλευσινία τότε θὰ ὑπελαμβάνετο ὡς δοθὲν τῇ Θεσμοφόρῳ Δημήτρει ὡς τὸ ἐπίθετον Λοξίας ἡ Λύκειος ἐδόθη τῷ Ἰσμηνίῳ Ἀπόλλωνι ὑπὸ τε τοῦ Αἰσχύλου καὶ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους, τὸ δὲ ἐπίθετον τῶν *παγκοίνων* κόλπων θὰ ἡρμηνεύετο ὡς ἐπίθετον τῆς Δημήτρος-Γῆς καθὼς ἐρμηνεύεται ὡς ἐπίθετον τοῦ πανδέγμονος ἡτοῖ παγκοίνου (Σεμιτέλος εἰς 'Αντιγ. 804, 810) Ἄδου. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς καὶ κατὰ τὰ σχόλια θέλει νὰ εἴπῃ ἀληθῶς τὴν Ἐλευσίνα, ὡς λέγει καὶ τὴν Ἰταλίαν μεταξὺ τοῦ περὶ Θηβῶν λόγου· ὅρα καὶ Wilamowitz *Einkl. in die gr. Trag.* 32, 57. Dieterich *Kl. Schr.* 98.

σχ. 175, 192 Πλουτ. *ήθ.* 658 F ἐξ. = σελήνη). Ἀνώνυμα δὲ καὶ ἀόριστα εἶνε καὶ τὰ μνημονευόμενα ἀγάλματα καὶ οἱ ναοὶ (*Οιδ.* τ. 1379. *Ἀντ.* 152, 285) καὶ οἱ πατρῷοι θεοὶ (*Ἀντ.* 838 πρὸ βλ. 938).

Τοιαῦται ἐν γένει γνώσεις δὲν προϋποθέτουσιν αὐτοψίαν τῶν θηβαϊκῶν τόπων, ὡς οὐδ' ἡ γνώσις τῆς ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος ασκουμένης λατρείας (*Οιδ.* τ. 1087 ἐξ.) μαρτυρεῖ αὐτοψίαν τινὰ τῶν ἐκεῖ τόπων, οὐς ὅμως πολλοὶ Ἀθηναῖοι τῆς Αἰαντίδος φυλῆς θὰ ἐγίνωσκον ἀκριβῶς ἐκ τῆς πομπῆς ἐκεῖ τῆς ἐπινικίου καὶ πυθοχρήστου θυσίας ταῖς Σφραγίτισι νύμφαις (Πλουτ. *ήθ.* 628 F πρὸ βλ. καὶ Εὐριπ. *Βακχ.* 951. Roscher ἐν *Abh. d. Sachs. Ges. d. W.* 1906 σ. 41).

Οὕτω ὁ Σοφοκλῆς εἶνε μάρτυς περὶ τῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων χρήσιμος ἡμῖν, ἐφ' ὅσον μόνον συμφωνεῖ πρὸς ἄλλας μαρτυρίας εἰς ἐνίσχυσιν ἀμοιβαίαν, οὐδὲν δὲ ἀσφαλὲς νέον μάθημα μανθάνομεν παρ' αὐτοῦ πλὴν τῶν ἀλλοθεν γνωστῶν.

8' ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ (πρὸ βλ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1918 σελ. 60 ἐξ.).

Ὁ Εὐριπίδης καλεῖ τὴν μυθικὴν πόλιν πολλάκις κατὰ τὸ καὶ σύγχρονον αὐτῷ ὄνομα *Θήβας* ἢ καὶ *Θήβην* (*Βακχ.* 23, 105, 357, 450, 454, 503, 529, 919, 1036, 1037, 1247, 1378. *Ἡρ. Μαιν.* 4, 13, 221, 271, 467, 478, 764, 797, 1282, 1322, 1421. *Ἰκ.* 131, 149. *Ἰππόλ.* 555. *Φοίν.* 4, 17, 321, 512, 567, 575, 703, 790, 821, 823, 860, 951, 1494. Ἀπ. 225) καθ' ὃ καὶ τὸν κάτοικον ἢ τὸ πρᾶγμα *Θηβαῖον* (*Βακχ.* 1, 48, 50, 172, 660 Θηβαία χθών ἄστρ. Θηβαίων, 750, 854, 961 πόλις Θηβαίων, 1043 καὶ 1202 χθών, 1254, 1314. *Ἡρ. Μαιν.* 227 Θηβαίων πόλις, 1389. *Φρὶξ. ἀπ.* 819. *Φοίν.* 186, 287 πόλις, 290, 348, 563 ἄστρ. 635 χθών, 655, 776, 883, 1044 γα, 1717 *Ἀντιόπ.* ἀπ. 4, 57, 71) οὐχ ἥτιον ὅμως καὶ μυθικώτερον *Κάδμου πόλιν* (*Βακχ.* 61. *Ἡρ. Μαιν.* 6. *Ἰκ.* 646, 930) ἢ *Καδμείων πόλιν* (*Φοίν.* 710, 712. *Ἡρ. Μαιν.* 1085. *Ἰκ.* 646. Πρὸ βλ. *Καδμείων* γὰρ *Φοίν.* 216. *Ἡρ. Μαιν.* 218, 1389, *Ἀντιόπ.* ἀπ. 3, 12) ἢ χθόνα *Κάδμου* (*Ἰκ.* 282, 400 *Ἀντιόπ.* ἀπ. 4, 43, 57) ἢ *Καδμείαν* (*Ἰκ.* 588, *Τρωάδ.* 242), καθ' ἃ ὁ κάτοικος καὶ τὸ πρᾶγμα καλοῦνται *Καδμεῖοι* (πρὸς τοὺς ῥηθῆναι *Φοίν.* 562, 811, 829, 882 βέλη, 1021, 1063 μέριμνα, 1081 Ἄρης, 1138, 1221, 1631, 1753. *Ἡρ. Μαιν.* 10, 26, 32, 61, 568, 1042. *Βακχ.* 35, 840, 985, 1160, *Ἰκ.* 384, 396, 669, 821, 136) ἢ *Κάδμου λαὸς* (*Φοίν.* 1227, 1239, 1467, 1399 πολῖται. *Ἰκ.* 329, 744. - *εἶος λεῶς* 467, - ου ἱππικὸν 682).

Εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ταύτης, ἅτινα καλοῦνται δις *πέργαμα ἄκρα* ἢ *δρεθια* (*Φ.* 1176, 1098) ἀποδίδονται ἀορίστως πολλοὶ ἢ ἑπτὰ *πύργοι* (π. χ. *Φοίν.* 181, 219, 245, 287, 489, 621, 710, 748 σχόλ., 1058, 1078, 824, 1002, 1087, 1091, 1167, 1196, 1224) καὶ *ἑπτὰ πύλαι* (*Ἰκ.* 401, 755, 963, πρὸ βλ. 639, 1207).

Ηρ. Μαιν. 543, 782 πρβλ. 793, 28. **Φοιν.** 79, 737-41, 748, 974, 1058, 1078, 1093, ὥστε **ἐπτάπυργος** — **ἐπτάπυλος** πρβλ. E. Curtius Sitz. Ber. Berl. Akad. 1884 σελ. 504_υ), ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Κάδμον ἢ τὴν Καδμείαν πόλιν (**Ικ.** 12, 101 πρβλ. 131, 587, 1221 πύργωμα ἐπτάστομον Καδμείων — πρβλ. **Φοιν.** 287 ἐπτάστομον πύργωμα Θηβαίας πόλεως καὶ **Βάνχ.** 919 «Θήβας καὶ πόλιν ἐπτάστομον», ἐνθα ταυτολογεῖ, ἐν διὰ δυοῖν λέγων — **Φοιν.** 698).

Τὰ **τείχη** ταῦτα ἀνάγονται εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἐβασίλευε τῶν Θηβῶν ὁ σύζυγος τῆς Δίρκης Λύκος, πρὶν ἔλθωσι (πρβλ. Πανσ. 9, 5, 6) καὶ βασιλεύσωσιν οἱ λευκόπωλοι ἥρωες Ἀμφίων καὶ Ζῆθος (**Ηρ. Μαιν.** 28 ἐξ. καὶ Wilamowitz αὐτόθι «Λύκος τὴν ἐπτάπυργον τήνδε δεσπόζων πόλιν, τῷ λευκοπώλῳ πρὶν τυραννῆσαι χθονὸς Ἀμφίων ἢ δὲ Ζῆθον») εἰ καὶ περὶ τούτων τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ θὰ ἡδύνατο τις νὰ δεχθῇ ἀναχρονισμόν τινα (ἄνω σελ. 302 ἐξ.). Ἀλλ' ἐν **Βάνχ.** 170 ἐξ. λέγεται ῥητῶς, ὅτι ὁ Κάδμος «ἐπύργωσ' ἄστυ Θηβαίων». Ταῦτα ὅμως ἢ εἶνε στιγμιαία ἐπίνοια τοῦ ποιητοῦ ἢ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῶσιν ὥς ἀποβλέποντα εἰς τὴν κτίσιν τοῦ ὄχυροῦ πιθανῶς ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου, ὥς ἐρρήθη ἐν σελ. 303. Τὴν παλαιότεραν παράδοσιν (ἀλλὰ πρβλ. Wilamowitz **Hom. Unters.** 130. **Hermes** 1892, 236. **Robert Oidipus I.** 59₁, 397 ἐξ.) εἶδομεν (σελ. 300) ἐκ τοῦ Ὅμηρου (λ. 260 ἐξ.), καθ' ὃν ὁ Ζῆθος καὶ ὁ Ἀμφίων «πρῶτοι Θήβης ἔδος ἔκτισαν ἐπταπύλοιο πύργωσάν τε» ἀποτελέσαντες οὕτω τὴν «Ζεάθου πόλιν» τοῦ Πινδάρου (**παι.** 9, 44). Πρὸς ταύτην δὲ τὴν παράδοσιν συμφωνεῖ καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ δράματι, ὃ ἔχει κύριον θέμα τὴν ὅλην πόλιν τῶν Θηβῶν, ταῖς Φοινίσσαις: Ἐν στίχῳ 823 ἐξ. λέγει, ὅτι ὁ Ἀμφίων κρούων τὴν λύραν ἔκτισε μετὰ τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς Δίρκης λίθινα (πρβλ. στ. 115 καὶ **Ἀντιόπ. ἀπ.** 4, 47 ἐξ.) τὰ τεῖχη, τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸν Ὅμηρον καὶ πρὸς τὴν λοιπὴν παντοδαπὴν παράδοσιν (ὄρα καὶ σελ. 307).

Τὰ τεῖχη, ἐννοεῖται, ταῦτα εἶνε τὰ τῆς Καδμείας, τὰ «αρχαιοπρεπῆ» τῶν τῶν μυθικῶν χρόνων, τὰ θαυμαζόμενα ἐν τοῖς ἔπειτα εἶνε ἐκεῖνα, ὧν λείψανα ἠϋρομεν παρὰ τὰς Προιτίδας, οὐχὶ δὲ τὰ τῆς κάτω πόλεως, ἅτινα εἶνε ἰσοδομικὰ κοινά, ὅμοια πρὸς οἰαδήποτε ἄλλα τῶν κλασσικῶν χρόνων. Τὰ τεῖχη ταῦτα εἶδομεν ἀρτίως, ὅτι καλεῖ (**Ικ.** 1221) «πύργωμα ἐπτάστομον **Καδμείων**» ἦτοι τῆς Καδμείας· ἂν δὲ τὰ αὐτὰ τεῖχη καλεῖ (**Φοιν.** 287) καὶ «ἐπτάστομον πύργωμα Θηβαίας πόλεως» (πρβλ. καὶ **Βάνχ.** 919), τοῦτο γίνεται, διότι τὴν αὐτὴν Καδμείαν καλεῖ Θήβην καὶ ὁ Ὅμηρος (λ. 260). Εἴπομεν δὲ ποσάκις ἄλλοτε καὶ αὐτὸς καλεῖ αὐτὴν Κάδμου ἢ Καδμείαν ἢ Καδμείων πόλιν. Τὰ δὲ στρατεύματα τῶν ἐπὶ πολιορκητῶν εὐρίσκονται ὑπ' αὐτὰ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως (**Φοιν.** 752), ὧν ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶνε ἐντεῦθεν (πρὸς Α) τῆς Δίρκης (730) ἦτοι εἰς τὴν ὀφρὺν τῆς Καδμείας, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ βορρεια καταλείπουσιν ἔξω τὸ Ἀμφιον (145)

καὶ τὰς Ἑπτὰ πυρᾶς (159) ἦτοι τὸν χώρον τῆς ἔπειτα ἀγορᾶς (σελ. 369, 373 ἐξ.), ὥστε καὶ αὐταὶ διῆκον ἐπὶ τῆς βορείας καὶ ἀνατολικῆς οφρύος τῆς Καδμείας, ἢ δὲ νοτιά εἶχεν εἰσοδὸν εἰς τὰς Ἡλέκτρας (Βάκχ. 780) ἦτοι ἦτο πάντοτε ἐπὶ τῆς οφρύος τῆς Καδμείας, ἣτις φαίνεται καθαρὰ ὡς μόνη πολιορκουμένη καὶ ἐν τοῖς στίχοις **Φοίν.** 710 ἐξ. Ὡστε ὁ ποιητὴς — ὅστις, ὡς βλέπομεν, ἐγνώριζε τὰς Θήβας ἱκανῶς — ὄχι μόνον τεχνικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς ἀλλ' οὐδὲ δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους αὐτοῦ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν τειχῶν ὡς Καδμείων, ἂν ταῦτα δὲν ἦσαν ἀληθῶς τὰ τῆς Καδμείας. Κερδαίνομεν δ' οὕτω εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν γνῶσιν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης σχηματίζων ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τῆς μυθικῆς πόλεως, ἐν ἣ ἔζησεν ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Κάδμος καὶ ἦν ἐπολιόρκησαν οἱ Ἑπτὰ, ἐξαιρεῖ τὴν περὶ τὴν Καδμείαν νεωτέραν κάτω πόλιν καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς. Αὕτη εἶνε ἡ πόλις ἡ κειμένη «διδύμων ποταμῶν πόρον (γρ. πόλον; πρβλ. Ἡσίοχ. ἐ. λ.) ἀμφὶ μέσον» (**Φοίν.** 825, πρβλ. Λυκοφρ. 1204 μακάρων νῆσοι) ¹.

¹ Μόνον ὁ στ. **Φοίν.** 748 «ἔσται τὰδ' ἐλθὼν δ' ἐπτάπυργον ἐς πόλιν» τάξω λοχαγούς πρὸς πύλαισιν» φαίνεται ἀντιτιθέμενος πρὸς τὰνωτέρω. Ὁ Ἑτεοκλῆς ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Καδμείας πρὸ τῶν ἀνακτόρων ὦν, λέγει ὅτι «ἐλθὼν ἐς πόλιν» θὰ τάξῃ ἐπτά λοχαγούς εἰς τὰς ἐπτά πύλας ἐναντίον τῶν ἐπτά πολιορκητῶν πολεμίων. Ἀλλ' εἰς τίνα πόλιν θὰ ἔλθῃ; Εὐρίσκειται ἐν τῇ Καδμείᾳ καὶ ἔδει νὰ εἴπῃ, ὅτι θὰ ἔλθῃ εἰς τὰ ἐπτάπυλα τεῖχη τῆς Καδμείας πόλεως. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Robert Oid. 244 (πρβλ. 433): «er lässt einen Rundgang tun» δηλοῖ ἐκεῖνο, ὃ εἶδει νὰ εἴπῃ ἀλλὰ δὲν λέγει ὁ στίχος διὰ τοῦ **πόλιν**. Διὰ τοῦτο ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ: «Γελοῖως τοῦτο φησιν, ὡς μὴ ὦν νῦν ἐν τῇ πόλει». Dormitatie bonus poeta: Ἄλλ' εἴμεθα, νομίζω, ἄδικοι ὃ τε σχολιαστὴς καὶ ἡμεῖς μετὰ τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν τῶν ἐπιχειροῦντων νὰ συγκλῶσαι τὰσὺγκλωστα. Ὁ Εὐριπίδης εἶχε γράψῃ «ἐλθὼν δ' ἐπτάπυργον ἐς πόλον», ἐννοῶν τὸν κύκλον τῶν ἐπταπύλων τειχῶν, βιβλιογράφος δὲ τις παλαιότερος τοῦ σχολιαστοῦ, εἰθισμένος εἰς τὸ λεκτικὸν σύμπλεγμα καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐπταπύλου ἢ ἐπταπύργου πόλεως, ἀντικατέστησε τὸ **ι** εἰς τὴν θέσιν τοῦ **ο** καὶ προσῆψε τῷ ποιητῇ γελοιότητα διὰ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ **πόλον** εἰς **πόλιν**. Ἡ λέξις **πόλος**, οὐχὶ ἀγνωστος τοῖς τραγικοῖς ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ οὐρανοῦ (Αἰσχ. **Προμ.** 429. Εὐριπ. **Ορ.** 1685. **Ἰων** 1154 ἀπ. **Χρυσόθ.** 6), κυριολεκτεῖται ἐπειτα ὡς καὶ ἡ λέξις **στεφάνη** (Εὐριπ. **Ἑκ.** 910. **Τροφ.** 783. **Ἀνθ. Παλ.** 9, 97 **Ἰων** ἐν **Διοδ.** 11, 14, 2 Πaus. IX. 15, 6. Ἡσίοδ. **Θεογ.** 978 «εὐστεφάνῳ ἐνὶ Θῆβη, **Ἀσπ.** 80 πρβλ. Keraupullos Athen. Mitt. 1909, 48 χαλκαιοστέφανον τέμενος **Τοπαργ.** τ. **Δελφῶν** σελ. 74) ἐπὶ τῶν τειχικῶν στεφάνων (corona muralis) τῶν ἀγαλμάτων τῆς **Τύχης** ἢ τῆς **Τύχης πόλεως** (δρα σελ. 214, 350). Ἐπειδὴ δὲ δύο τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων ἀνάγονται εἰς τὸν Βούπαλον τὸ μὲν, εἰς τὸν Ἐνδοῖον δὲ τὸ ἑτερον (Πaus. 4, 30, 6. 7, 5, 9) ἦτοι εἰς τὸν 7' αἰῶνα π. Χ. ἀμφότερα (πρβλ. καὶ Πaus. 2, 10, 5 τοῦ Κανάχου), ἡ δὲ λέξις **πόλος** δὲν φαίνεται ἐν γένει προελθοῦσα ἐκ τῶν πεζοτέρων μεταγενεστέρων χρόνων εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀγαλμάτων τούτων, ἀλλ' ἔχει οἶονεὶ λειτουργικὴν παλαιάν τὴν χρῆσιν καὶ σημασίαν ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτῶν, συνάγομεν, ὅτι ἡ περὶ τοῦ τειχικοῦ στεφάνου κυριολεκτικὴ ἀπότης εἶνε παλαιά, ἢ δὲ προσσεμογὴ αὐτῆς εἰς τὸ χωρίον τοῦ Εὐριπίδου ἐπικυροῖ τοῦτο. Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ἔλεγεν, ὅτι εἶπεν ὁ Αἰσχύλος κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ἐν τοῖς **Ἑπτὰ** διὰ τοῦ στίχου 284 «εἰς ἐπτατειχεῖς ἐξόδους τάξω μολών». Πρβλ. καὶ Ἀριστοφ. **ὄρν.** 179 ἐξ. καὶ **Ἀρχ. Ἐφημ.** 1918 σελ. 63 ἐξ. — Ὁ Wilamowitz Hesycl. I σελ. 71 φαντάζεται, ὅτι ἐν ταῖς **Βάκχαις** 364 ὁ Κάδμος καὶ ὁ Τειρεσίας δυσχερῶς βαδίζουσι, διότι ἀνέρχονται ἐκ τῆς κάτω πόλεως εἰς τὴν Καδμείαν. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἠδύνατο νὰ παραχθῇ ἐκ τῆς συγχρόνου αὐτῷ καταστάσεως καὶ νὰ διανοηθῇ τοιοῦτον τι, ὡς λόγον ὁμῶς τῆς δυσχεροῦς ἐνταῦθα πορείας φέρει ἀπλῶς τὸ γῆρας τῶν δύο ἀνδρῶν· ἂν δ' ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν καὶ ἄναντες εἰσαφῶς, τοῦτο παρέχεται καὶ αὕτη ἡ Καδμεία ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ὑψηλότερα γινομένη, τὰ δ' ἐρείπια τῶν πάλαι ποτὲ ἀνακτόρων καὶ ἐπὶ ἰδίου λόφου ἐν τῷ κέντρῳ ἔχουσα (δρα **Ἀρχ. Ἐφημ.** 1909 σελ. 107 ἐξ). Βλ. καὶ **Ἀρχ. Ἐφημ.** 1918, 60 ἐξ.

Αἱ **γεωγραφικαὶ** καὶ **τοπογραφικαὶ** γνώσεις τοῦ Εὐριπίδου ὡς πρὸς τὴν Βοιωτίαν (πρβλ. Πλουτ. *ῥῥ.* 604 D ἐξ.) εἶνε ἱκαναὶ καὶ φανεραί· διότι γινώσκει, ὅτι ἡ ὁδὸς ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἐλευσίνος εἰς Θήβας διέρχεται παρὰ τὰς Ἐλευθεράς διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος (*Ἰκ.* 757-9), ὑπερβαίνει τὸν Ἀσωπὸν (*Ἡρ. Μ.* 1163. *Ἰκ.* 383) καὶ φθάνουσα εἰς Θήβας ἔχει δεξιὰ μὲν τὸν Ἰσμήνιον λόφον, ἀριστερὰ δὲ τὴν Δίρκην. Οὕτω ἔφθασεν ὁ στρατὸς τοῦ Θησέως ἐξ Ἐλευσίνος καὶ πρὶν ἐπιτεθῆ ἔσχημάτισε τὸ δεξιὸν μὲν κέρας τοῦ πεζικοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου (*Ἰκ.* 655)¹, τὸ ἀριστερὸν δὲ περαιτέρω πρὸς δυσμὰς, τὸ δὲ ἱππικὸν ἔταξε παρὰ τὴν κρήνην τοῦ Ἀρεως (αὐτ. 660) ἤτοι παρὰ τὸν ποταμὸν τὴν Δίρκην, ἔνθα τοποθετεῖ ὁ ποιητὴς τὴν κρήνην ἐκείνην (ἄνω σελ. 427 ἐξ.).

Ἡ πόλις κεῖται μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν Ἰσμηνοῦ καὶ Δίρκης (*Φοίν.* 823), ἀλλ' ἡ Δίρκη εἶνε ἐγγύτερον, ῥέουσα ἀμέσως ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ἔνθα καὶ ἡ χεὶρ τοῦ δράκοντος τῆς κρήνης (*Φοίν.* 931, 1010, 1315, 638 ἐξ. — 657 ρξ. σχ. 820 ἄνω σελ. 429 — *Βάκχ.* 1026. *Ἡρ. Μ.* 5, 794 κ. ἀ.). Τοιαύτη δὲ πόλις εἶνε μόνη ἡ Καδμεία², ἐπειδὴ ἡ ἔπειτα ὠχυρωμένη κάτω πόλις περιελάμβανεν *ἐντὸς* τοὺς δύο ποταμούς, διασχιζομένη ὑπ' αὐτῶν³.

Ἡ ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος ἐρχομένη ὁδὸς ἐκείνη κατέληγεν, ὡς εἵπομεν, εἰς τὰς Ἠλέκτρας πύλας (*Βάκχ.* 780 πρβλ. 1043-5), ὧν τὸν πύργον καλεῖ *εὐαγγ* (*Ἰκ.* 652), ἴσως διότι εἶχε βληθῇ ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ἦτο ἐνηλύσιον (δρα ἄνω σελ. 32₁, 261₃, 277₂ Dörpfeld Athen. Mitt. 1903, 467 ἐξ.).

Ὅτι ὁμως ὁ ποιητὴς δέχεται ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν καὶ ἐκ τῆς συγχρόνου αὐτῷ μεγάλης πόλεως, δεικνύει τὸ ἀπόσπ. *Ἀντιόπ.* 4, 40 ἐξ.: «ὡς ἂν τὸ Δίρκης ὄνομ' ἐπώνυμον λάβῃ κρήνης ἀπόρρους, *ὡς δίδεισιν ἄστεως*, πεδία τὰ Θήβης ὑδασιν ἐξάρδων αἶε». Τούτω δὲ πρβλ. τὸ *Ἰκ.* 621 «διπόταμος πόλις». Ὁμοίαν δ' ἐπίδρασιν δεικνύουσι τὰ *γυμνάσια* (*Φοίν.* 368, ἄνω σελ. 401₁, ἔνθα προσθετέον καὶ Θεοφρ. *Φυτ. Ἰστ.* 9, 20, 5), ἅτινα *ἀκμασάσης* ἢ *ἀκμαζουσης*, νομίζω, τῆς κάτω πόλεως θὰ ἐγένοντο δύο, καὶ αἱ «*ξεσταὶ ἀγυαί*»⁴.

¹ Ὁ Wilamowitz *Hermes* 1891, 233 συνάγει ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης δέχεται τὴν πόλιν ἐκτεινομένην καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου. Ἀλλ' οὗτος εἶνε ἐγγύτατα τῶν τευχῶν τῆς Καδμείας, ὁ δὲ Θησεὺς θὰ ἐβάλλετο ἀπ' αὐτῶν καὶ λίθοις, ἂν ἐτάσσετο ἐντὸς τῆς Κοίλης ὁδοῦ. Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου τάξις τοῦ κατὰ τῆς Καδμείας μέλλοντος νὰ δράσῃ στρατοῦ εἶνε ἐν τούτῳ τῷ μέρει ἡ μόνη δυνατὴ εἰς τὴν φαντασίαν ἀνθρώπου γινώσκοντος τὰς Θήβας ὡς ὁ Εὐριπίδης.

² «*Νῆσοι μακάρων*» παρὰ Λυκόφρ. 1191 καὶ 1200 ἐξ. καὶ Σχ. αὐτ. καὶ Φωτ. Λεξ. ἐν λ. πρβλ. Σχ. Ὁμ. Ὀδ. δ, 563 εἰς τοιαύτην κατάστασιν αἰνίττονται.

³ Βλ. προσέτι περὶ *Δίρκης*: *Βάκχ.* 5, 520, 530. *Ἡρ. Μ.* [27], 573, 784. *Ἰκ.* 637. *Ἰππόλ.* 656. *Ἰφ. Τ.* 401. *Φοίν.* 102, 181, 238, 386, 826, 1026. *Φρῖξ. ἀπ.* 819. — Περὶ *Ἰσμηνοῦ*: *Βάκχ.* 5. *Ἡρ. μ.* 572, 781. *Ἰκ.* 61, 383, 1214 Ἰσμηνοῦ πόλιν. *Ἀντιόπ.* ἀπ. 4, 44 Ἰσμ. ἄστῃ (πρβλ. πόλισμ' Ἀσωπικὸν αὐτ. 3, 12). *Φοίν.* 101, 347, 793, 827.

⁴ *Ἡρ. Μαιν.* 782, ἔνθα πρβλ. καὶ Wilamowitz, ὅστις διαβλέπει (πρβλ. καὶ *Staat und Gesells.* 121) ἐνταῦθα τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ποιητοῦ ἐκ τῶν λαξευτῶν, *ξεστῶν* ἐπὶ τοῦ βράχου ἀγυιῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ᾧ

Ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Καδμείας φαίνεται ὁ Τευμησὸς (*Φοίν.* 1100). κείμενος πρὸς ανατολάς, ὁπότεν εἰσέβαλον εἰς τὴν Θηβαΐδα οἱ Ἑπτὰ. ὡς ἔπειτα καὶ οἱ Ἐπίγονοι (Παυσ. 9, 5, 13): ἀπὸ τοῦ πύργου τῶν Ἡλεκτρῶν πυλῶν βλέπει τις τὸν Ἰσμήνιον λόφον, τὰ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρη τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὰ *παρὰ* τὴν Δίρκην καὶ τὰ πρὸς ΒΑ τοῦ Ἀμφίου μέρη (ἂν ὁ πύργος ἦτο ὑψηλὸς ἢ ἂν ἦ πρὸς τὴν Δίρκην ἐγγύτης δὲν ἦτο μεγάλη. *Ἰκ.* 651-663). ἀπὸ δὲ τοῦ ὑπερφίου τῶν ἀνακτόρων τὴν Β πορείαν τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς Δίρκης (*Φοίν.* 100 ἐξ. 131, 145, 159) καὶ τὰς πρὸς Β, ΒΑ καὶ ΒΛ ἐκτάσεις, ἐνθα τὸ Ἀμφιον καὶ ὁ χώρος τῶν Ἑπτὰ πυρῶν καὶ τῆς ἀγορᾶς τῆς κάτω πόλεως. Εἰς τὰς ἐκτάσεις ταύτας ἐκινεῖτο τὸ στράτευμα τῶν Ἑπτὰ, χωριζόμενον εἰς ἑπτὰ λόχους βαίνοντας ἕκαστον πρὸς ἐκάστην τῶν ἑπτὰ πυλῶν (*Φοίν.* 107 ἐξ.).

Τὰ προσβαλλόμενα ὑπὸ τῶν Ἑπτὰ *τείχη τῆς Καδμείας* γινώσκει ὁ ποιητὴς οὐχὶ μακρὰν ὄντα τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων (μάλιστα πρὸς Α καὶ Λ), ὥστε τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα νὰ γίνωνται ἀμέσως γνωστά, ἴσως δὲ καὶ ἐξ αὐτηκοῦας, ἐπομένως μὴ δεόμενα ἀγγέλου (*Φοίν.* 1356 ἐξ. ἄνω σελ. 362 ἐξ.). Τὰ κατὰ τὰς Ἡλέκτρας ὁμῶς πύλας μέρη ἔκκειντο μακρὰν πῶς, ὁ δ' ἀγγελὸς ἀγγέλλει τὴν ἐκεῖ τιθεμένην μονομαχίαν τῶν ἀδελφῶν (*Φοίν.* ε. ἀ. καὶ 1570: πρβλ. ἄνω σ. 415 ἐξ.).

Εἶνε ἀκριβολογία ἀξιόλογος ἡ τοποθέτησις τῶν κεκαυμένων εἰρειῶν τοῦ *ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου* καὶ τοῦ ἀδάτου τοῦ *σηκοῦ* (πρβλ. *Πρακτ.* 1911 σελ. 152 σημ.) τῆς Σεμέλης¹ παρὰ τὰ ἔπειτα βασιλεία ἀνάκτορα (*Βάκχ.* 6 ἐξ. 597 ἐξ., 623, ἄνω σελ. 341 ἐξ. 353 ἐξ.). Ταῦτα δὲ περιγράφει φανταστικῶς βεβαίως ὡς διώροφα (διήρη *Φοίν.* 89, 100 ἐξ., 193, 606, 631) ὀρύζων καὶ βωμοὺς καὶ ἀγάλματα πρὸ αὐτῶν (*Φοίν.* 274, 367, 604, 631 ἐξ.), ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ Ἀγυιέως Ἀπόλλωνος (634), ὅπερ θὰ ἡδύνατο τις νὰ παραβάλῃ πρὸς τὸν λύκειον Ἀπόλλωνα τὸν *Ἀγχιστον* τοῖς ἀνακτόροις (Σοφ. *Οἶδ.* τ. 919 ἄνω σελ. 451), ἂν ἡ περιγραφὴ τῶν ἀνακτόρων, ἅτινα κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἦσαν ναὸς τῆς Δήμητρος,

αἱ Θῆβαι δὲν ἔχουσι βράχους, πλακοστρωσίαν δὲ ὁδῶν ἠγγόει ὁ Εὐριπίδης, λέγει· ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἴσως υπερβολή· διότι λείψανα τῆς πλακοστρωσίας τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῶν Δελφῶν ἐμπροσθεν τοῦ μεγάλου ἀναθημάτων τοῦ Λυσάνδρου ἀνέρχονται σχεδὸν εἰς τὸ 403 π. Χ. καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι ἐγένοντο εἰς ἀντικατάστασιν παλαιότερας στρώσεως· ἐγίνωσκε δ' ὁ Εὐριπίδης τοὺς Δελφοὺς (Ἴων). Ἀνάλογα δύνανται νὰ ῥηθῶσι περὶ Δήλου, αἱ δὲ ἀνασκαφαὶ τῆς Τροίας, τῆς Κρήτης κλ. εἰδειξάν, ὅτι ἐπλακοστρώτουσαν καὶ οἱ κρητομυκηναϊκοὶ χρόνοι· πρβλ. π. χ. Lichtenberg *Hauss Dorf Stadt* 188. Marquand *Gr. archit.* σελ. 287, εἰκ. Προσέτι ἐκ τοῦ Λυκόφρ. 601· ἀγυιοπλαστησάντες ἐμπέδοις τομαῖς πυκνὰς καλίας, Ζῆθον ἐκμιμούμενοι· δηλοῦται, ὅτι περὶ τὸ 300 π. Χ. εἰς τὸν Χαλκιδίαν ποιητὴν ἦτο γνωστὴ ἡ γείτων πόλις (ἡ Καδμεία βεβαίως) ὡς παμπάλαιον πρότυπον ἐργουμοτομημένης πόλεως. Φωτισμὸς ὁδῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ χρόνους οὐχὶ λίαν παλαιούς ἀναφέρεται μονήρως ἐν Ἐφέσῳ (Forach. in *Ephesos* I, 56 ἐξ.).

¹ Τὸν μῦθον τῆς ἐνταῦθα γεννήσεως τοῦ Διονύσου γινώσκει καὶ αἰνίσσεται πολλάκις *Βάκχ.* 286 ἐξ. 335, 376, 467, 517, 519 ἐξ. *Φοίν.* 649 ἐξ. καὶ σχολ. κ. ἀ.

δὲν ἦτο καὶ ἐν τούτῳ φανταστική. Δυσέλεγκος δ' ὁμοίως καὶ βεβαίως κατὰ τὸ πλείστον φανταστικῇ ὡσαύτως θὰ εἶνε καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν βωμῶν καὶ μάλιστα τῆς οἰκίας τοῦ Ἀμφιτρύωνος καὶ τοῦ Ἡρακλέους, ἐν ᾗ ἡ σκηνὴ τοῦ *Ἡρακλέους Μαινομένου* (*Ἡρ. Μαιν.* 44, 48, 107, 330-2, 521 ἐξ., 600, 922 ἐξ., 973, 976, 984, 999, 1006 ἐξ., 1096 ἄνω σελ. 325₀ ἐξ.)¹. Ἡ παρέμβασις ὅμως τῆς Ἀθηνᾶς υποβάλλει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐγνώριζεν ὁ ποιητὴς πιθανῶς τὸν σωφρονιστῆρα λίθον (*Ἡρ. Μαιν.* 1002 ἐξ. ἄνω σελ. 326), ἴσως δὲ καὶ τοὺς τάφους τῶν παίδων τοῦ Ἡρακλέους (*Ἡρ. Μαιν.* 1360 ἐξ. 1390 ἄνω σελ. 325 ἐξ.).

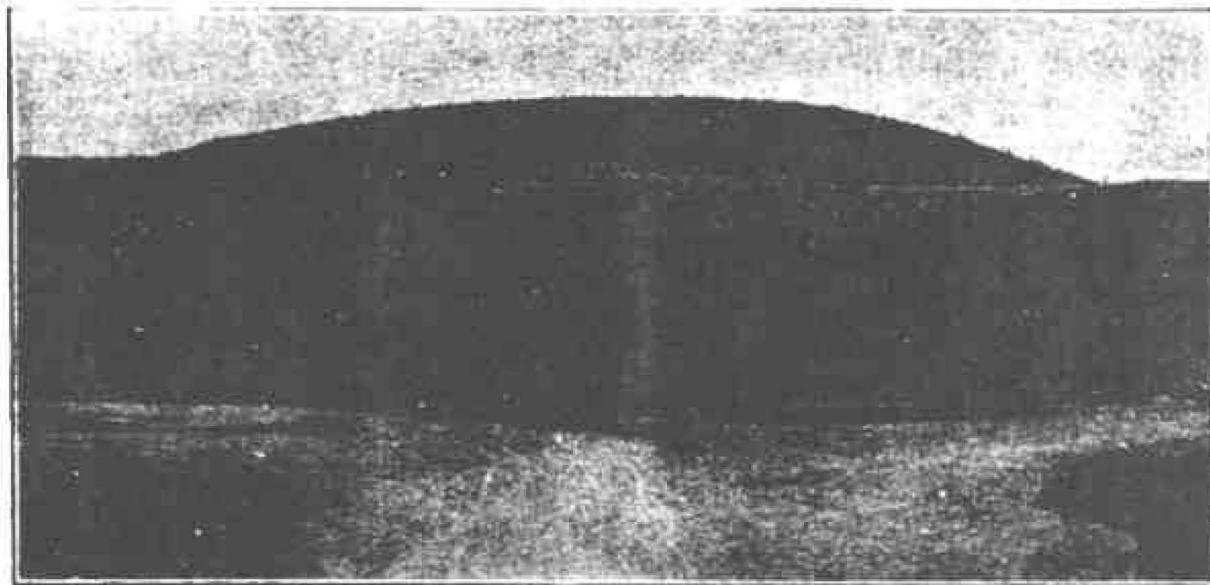
Τὸ *οἰωνοσκοπεῖον* τοῦ Τειρεσίου (*Βάκχ.* 257, 347 ἐξ. *Φοίν.* 838 ἐξ. 954 ἄνω σελ. 347 ἐξ.), ἐνθα ἦτο ὁ μαντικὸς θῶκος, ὁ καὶ παρὰ Σοφοκλεῖ οὕτω κυριολεκτούμενος, ἔκειτο πλησίον τῶν ὑστέρων ἀνακτόρων ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ τῆς Καδμείας, διότι, ἂν ἦτο ἔξω αὐτῆς, δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Τειρεσίας ἐν ταῖς Φοινίσσαις νὰ προσέλθῃ εἰς τὰ ἐπὶ τῆς πολιορκουμένης Καδμείας ἀνάκτορα.

Τὸν τόπον τῶν *ἐπτά πυρῶν* τῶν παίδων τῆς Νιόβης (*Φ.* 160), βλέπει ἀπὸ τοῦ ὑπερφου («ἐσχάτου διήρους») τῶν ἀνακτόρων (*Φ.* 90) ἡ Ἀντιγόνη μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ σκοποῦσα «τὰ πεδία» καὶ τὰ παρὰ τὰς ῥοὰς τοῦ Ἰσμηνοῦ καὶ τῆς Λίρκης μέρη (*Φ.* 101 ἐξ.)· τοῦτο δὲ ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς φαντάζεται τὰς πυρὰς ἐν τῇ ἀληθεῖ θέσει αὐτῶν, ἣν εἶδομεν ἄνω σελ. 370, 374 πρὸβλ. 416 ἐξ. Βεβαίως δὲ δὲν ἠδύνατο ὁ ποιητὴς νὰ ἀποδώσῃ αὐτὰς εἰς τοὺς ἐπτά «λοχαγοὺς» ἢ τοὺς ἐπτά «λόχους», καὶ ἂν ἀκόμη ἐγνώριζε τὴν τοιαύτην παράδοσιν· ἐπειδὴ ἡ μάχη ἀκόμη δὲν εἶχε γίνῃ οὐδ' εἶχε φονευθῇ τις τῶν πολιορκητῶν. Ἀξιοσημεῖωτον ὁμως εἶνε, ὅτι ἐν ταῖς *Ἰκέτισιν* ὁμιλεῖ περὶ *ἐπτά* πυρῶν τῶν στρατηγῶν ἐν Ἐλευσίνι (1207 πρὸβλ. Πλουτ. *Θησ.* 29. Διοδ. 4, 65. Wolff, *Polynceikes* σελ. 25 σημ. 167), ἐν ᾧ τὰ ἐκεῖ κομισθέντα πτώματα στρατηγῶν ἦσαν (παρὰ τὰ λεγόμενα ἐν στ. 754-5), μόνον πέντε (861 Καπανεύς, 872 Ἐτέοκλος, 881 Ἴππομέδων, 889 Παρθενοπαῖος, 901 Τυδεύς), τοῦ Ἀδράστου ἀποσωθέντος (116), τοῦ Ἀμφιαράου καταποθέντος (925 ἐξ.), τοῦ δὲ Πολυνείκους σιωπώμενου πως (928 ἐξ.) ὀνομασθέντος δ' ἀντ' αὐτοῦ τοῦ Ἐτέοκλου. Κυριολεκτικώτερον ἐκφράζεται ἐν στ. 934-6, ὅτι τὸν μὲν Καπανέα ὡς ἱερόν, ἅτε κεραυνόπληκτον (*Ἰκ.* 934. *Φοίν.* 1181, 1187, 1189, 183 πρὸβλ. ἄνω 32₁, 261₁, 457), ἠθέλε νὰ «θάψῃ» ἦτοι νὰ καύσῃ (τὰ ὅστις πάντων τῶν καέντων ἐκεῖ ἐδόθησαν εἶτα τοῖς Ἀργείοις, ἵνα ταφῶσιν ἐν Ἀργεῖ 1185 ἐξ., 1210) ἐν χωριστῇ πυρᾷ, τοὺς δ' ἄλλους πάντας — τέσσαρας — ἐν μιᾷ πυρᾷ· τὸ σύνολον

¹ Ὁ Wilamowitz *Heracl.* 1 σελ. 225 λέγει, ὅτι ἡ οἰκία τοῦ Ἀμφιτρύωνος εἶνε οἶαι αἱ οἰκίαι τῶν Ἀθηνῶν αἱ *σῆγχρονοι* τοῦ Εὐριπίδου, αἵτινες ὁμως ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὸ Τιρύνθιον ἀνάκτορον. Τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Πινδάρου ὄρα Ὁλ. 6, 1 ἐξ.

ὁμως ἀνεβίβασεν εἰς ἑπτὰ ἔπειτα (1207). Εἶνε δὲ δύσκολον νὰ εὗρωμεν τὸν λόγον τῆς ὑπερβολῆς ταύτης ἐνταῦθα, θεραπεύοντες τὸ πραγμα ἔν τινι μέτρῳ τοῦλάχιστον, ὥς ἐπράξαμεν ἐν ταῖς ἑπτὰ πυραῖς τῶν Θηβῶν κατὰ Πίνδαρον, διὰ τῆς ἀποδοχῆς ὅτι αὗται ἦσαν οὐχὶ τῶν ἑπτὰ στρατηγῶν ἀλλὰ ἡ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν ἢ τῶν στρατιωτῶν τῶν ἑπτὰ λόχων, οἵτινες ὁμως ἐν ταῖς Ἰκέτισι θάπτονται εἰς τὰς πτυχὰς τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ τὰς Ἐλευθεράς (756 - 759) ¹.

Τὸ μνημα τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος ἐπιτρέπεται ἐπίσης νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ορθῶς τοποθετούμενον διότι ἐν ταῖς Ἰκέτισιν ὁ Θησεὺς ἐλθὼν ἐξ Ἐλευ-

Εἰκ. 206. Εἰλημμένη ἀπὸ ΒΔ καὶ δεικνύουσα τὸν λόφον τοῦ Ἀμφείου καὶ ἐπὶ κορυφῇ τὸν τυμβὸν τοῦ Ζήθου καὶ τοῦ Ἀμφίονος (πρβλ. σελ. 384 εἰκ. 197 καὶ σελ. 385 εἰκ. 198). Ἀπὸ Β ἦτοι ἀριστερόθεν τῆς εἰκόνος παρέκαμψε τὸν λόφον ἐπὶ πεδίνου ἐδάφους ὁ Παρθινοπαῖος ἐρχόμενος ἐξ ἀνατολῶν, ἵνα μεταβῇ πρὸς δεξιὰ τῆς εἰκόνος (πρὸς Ν) εἰς τὰς Μηίστας πυλᾶς.

σῖνος - Κιθαιρῶνος - Ἀσωποῦ καὶ τάξας τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν καθ' ὅλην τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς πόλεως μέχρι τοῦ Ἰσμηνίου λόφου (ἄνω σελ. 457), ἔπεμψε τὰ ἄρματα (διὰ τῆς κοίλης ὁδοῦ ἴσως, αἰρομένων ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητοῦ τῶν αὐτόθι τμημάτων τῆς ὑστερογενεοῦς κάτω πόλεως, ἢ διὰ τῆς Ἰσμηνίου σειρᾶς) εἰς τὸ ἀνοιχτὸν πεδῖον «ἐνερθε σεμνῶν μνημάτων Ἀμφίονος» (663). Ἡ μὴν θέσις πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ δρᾶσιν ἁρμάτων πολεμικῶν εἶνε ἢ ὑπὸ τὸ Ἀμφιον-ἐκτασις (εἰκ. 206). Ἐκεῖ δὲ διέρχεται ἐν ταῖς Φοινίσσαις (145) ὁ Παρθινοπαῖος, ἐρχόμενος ἐξ ἀνατολῶν (1100, 101), ἵνα μεταβῇ καὶ ταχθῇ πέραν τῆς Λίρκης (πρβλ. 730· ὁ ἄλλος στρατὸς τῶν πολιορκητῶν ἦτο πέραν *τάφρων* 714,

¹ Περὶ τοῦ Ἀδράστου ὄρα Malten Jahrb. 1914, 202, 207. Robert Oidipus I, 120, 141 εἰς

καταλειπομένου οὕτω μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν **μεταιχμίῳ** τινὸς 1240, 1279, 1361) καὶ κατέναντι τῶν Νηιστῶν πυλῶν (1104), αἵτινες τοποθετοῦνται οὕτω ἐπίσης ὀρθῶς. Περὶ τῶν Προϊτίδων (Φοιν. 1109) δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι ἐπίσης ὀρθῶς φρονεῖ ὁ ποιητής, ἐπειδὴ, λέγων, ὅτι «ἐχώρει σφάγι' ἔχων ἐφ' ἄρματι ὁ μάντις Ἀμφιάραος», ὑπαινίττεται τὴν παράδοσιν, ἣν εἶδομεν παρ' Αἰσχύλῳ (**Επτ.** 377 ἐξ., σελ. 439), ὅτι τὰ σφάγια ἐγένοντο ἐπὶ τῇ διαβάσει τοῦ Ἰσμήνου καὶ ἀπέναντι οὕτως εἰπεῖν τῶν Προϊτίδων πυλῶν. Ἰσως εἶνε ὑπερβολικόν, ἀλλὰ, νομίζω, οὐχὶ ἄτοπον, νὰ προσθέσω, ὅτι ἡ Ἀντιγόνη βλέπει, ἀναχρονιστικῶς πως βεβαίως, τὸν Ἀμφιάραον πάντως πρὸς ἀνατολὰς (**Φοιν.** 171 ἐξ.), οὐχὶ μόνον διότι ἐκείθεν ἤρχετο ἅπας ὁ στρατός, ἀλλὰ καὶ διότι ἀμέσως επικαλεῖται (175 ἐξ.) τὴν θυγατέρα τῆς λιπαροζώνου Λητοῦς τὴν Σελαναίαν ἥτοι τὴν Εὐκλείαν Ἀρτεμιν, ἥς ὁ ναὸς εἶδομεν ὅτι ἔκειτο πλησίον ἐκεῖ, ἥτοι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀγορᾷ τῆς κάτω πόλεως (σελ. 372 ἐξ.). Τὴν αὐτὴν Ἀρτεμιν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἑκάτη επικαλεῖται καὶ ἐν στίχῳ 109, ὁ δὲ Σχολιαστὴς ἐπάγεται τὴν ἐξομοίωσιν τῶν τριῶν τούτων ὀνομάτων ἡγουμένου αὐτοῦ τοῦ Εὐριπίδου (Φ. 190 ἐξ. πρὸλ. Πλουτ. **ῥθ.** 658 F ἐξ. καὶ ἄνω σελ. 453 ἐξ.).

Πλὴν τῆς τοπογραφικῆς ταύτης ἐνδείξεως περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος ἔχομεν καὶ τινὰς ἄλλας. Ἡ μονομαχία τῶν ἀδελφῶν ἐγένετο (**Φοιν.** 1570) πρὸ τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν. Πρὶν ἔλθωσιν οὗτοι εἰς χεῖρας, ἠνχῆθησαν ὁ μὲν Πολυνείκης τῇ Ἥρᾳ «βλέψας εἰς Ἀργος» (1364), «Ἐτεοκλῆς δὲ Παλλάδος χρυσάσπιδος βλέψας πρὸς οἶκον ἠϋξάτο» (1372, ἄνω σελ. 335, 415). Ἐκ τῶν Ἠλεκτρῶν πυλῶν εἶνε ὁρατὸς καὶ ὁ Ἰσμήνιος λόφος, ἐνθα ἐλατρεύετο ἡ Προναία Ἀθηνᾶ, καὶ αἱ νότιαι κλιτύες τῆς Καδμείας κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ, ἐνθα ἐδέχθημεν τὸν ναὸν τῆς Ὀγκαίας Ἀθηνᾶς. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἶδομεν, ἡ μὲν Προναία εἶχε μᾶλλον περιορισμένην σημασίαν, σχετικὴν πρὸς τὴν Ἰσμήνιον λατρείαν, ἡ δ' Ὀγκαία ἐθεωρεῖτο καὶ συνεργὸς τοῦ Κάδμου (Φ. 1062, 667 σζ.) καὶ πολιοῦχος τῶν Θηβῶν (ἄνω σελ. 441, 443), συνάγομεν, ὅτι ταύτην επικαλεῖται ὁ Ἐτεοκλῆς, ὁ δὲ Εὐριπίδης γινώσκει ὀρθῶς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ αὐτῆς.

Ἄλλον ναοῦ τοπικὸν ὁρισμὸν ἐν Θήβαις δὲν ἔχει ὁ Εὐριπίδης, ἀλλὰ γινώσκει καλῶς λατρείας τινὰς καὶ μύθους, ὧν μνημονεύει. Περὶ τῆς ἐν Θήβαις γεννήσεως τοῦ Διονύσου καὶ τινῶν τῶν συναφῶν μύθων ἐγένετο ἤδη παρεμπιπτόντως λόγος, ἡ δ' ὅλη ὑπόθεσις τῶν Βακχῶν περὶ τοῦτο στρέφεται. Ὅτι τὸν Διόνυσον καλεῖ καὶ ταῦρον (Β. 1159), ἴσως δὲν δεικνύει ἀπαραιτήτως γινώσκων τῶν λεπτομερειῶν τῆς θηβαϊκῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, διότι καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ ἦτο γνωστὸς ὁ Διόνυσος ὡς βουγενῆς (ὄρα ἄνω σελ. 342, 358).

Πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ υἱοῦ τῆς Σεμέλης, τοῦ θεοῦ «τοῦ ὑγροῦ πώματος τοῦ βότρυος», παραβάλλεται (**Βάκχ.** 275) ἡ «ξηροῖσιν ἐκτρέφουσα βροτοῦς»

«Λημήτηρ θεά· Ἴῃ δ' ἔστιν, ὄνομα δ' ὑπότερον βούλει κάλει». Τῇ Λήμητρὶ δέ, ταυτιζομένη πρὸς τὴν Ἴῃν, προσκολλᾷ τὴν Περσεφόνην (*Φοίν.* 683 ἐξ. πρβλ. καὶ 933, 1288, 1296 σχ. καὶ σχ. 676 ἐξ.) λέγων «τάνδε γὰρ (Θήβας), . . . ἂν διώ- νημι θεαί. Προσέφασσα καὶ φίλα Δαμάτηρ θεά, πάντων ἄνασσα, πάντων δὲ Ἰα τροφὸς ἐκτίσαντο» (ἄνω σελ. 354). Ἀλλὰ ποῦ ἔκειτο τὸ ἱερὸν αὐτῶν δὲν οὐρίζει. Ἐπειδὴ ὁμῶς ὁμιλεῖ περὶ θεογονικῶν χρόνων, εὐλογον εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τοῦτο θὰ ἔκειτο, ἐπὶ τῆς ἀρχηγόνου πόλεως, τῆς Καδμείας.

Τὸν Λία φέρει, πλὴν τῶν κοινῶν τύπων, ἅπαξ ἐν ταῖς *Ἰκ.* 934 καὶ τετρα- κίς ἐν ταῖς Φοινίσσαις (183, 1181, 1187, 1189) ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν κεραύ- νωσιν τοῦ Καπανέως κατὰ τὰς Ἠλέκτρας, ἅπαξ δὲ (1290) ἐν παρεμβλήτῳ ἐπι- κλήσει μετὰ τῆς Ἰῆς, ὥστε οὐδὲν σαφὲς ἐμφαίνει περὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τοῦ τόπου αὐτῆς ἐν Θήβαις. Τὴν αὐτὴν ἀοριστίαν δεικνύουσι καὶ τὰ «τροπαία Ζηνὸς» (*Ἰκ.* 647. *Φοίν.* 1250-1), ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ εἶνε ἄλλου θεοῦ ἐπὶ τῆς ἡπείρου (πρβλ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 143). Περὶ τοῦ Ἐρκείου ἡ τοῦ σωτήρος Λιὸς (*Ἡρ. Μαιν.* 48, 498, 521, 922, 984, 1145 ἄνω σελ. 324₂) δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ἐπειδὴ οὗτος εἶνε ἐφέστιος θεὸς παντὸς οἴκου (πρβλ. Σοφ. *Ἀντιγ.* 487, 658).

Τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ δαφναφόρος ὑπῆρξεν ὁ Ἡρακλῆς (σελ. 41, 61 ἐξ.), ἐπι- καλεῖται ἅπαξ μὲν αὐτὸς οὗτος (*Ἡρ. Μαιν.* 538), ἅπαξ δὲ (παιάν) ὁ χορὸς (αὐτ. 820) ὁ δὲ Wilamowitz φρονεῖ, ὅτι ὁ Ἀθηναῖος Εὐριπίδης παρεισάγει τὸν ἀποτρόπαιον Ἀπόλλωνα, ἐπειδὴ οὕτως ἔπραττον ἐν Ἀθήναις (πρβλ. Ἀρι- στοφ. *δρν.* 61. πλ. 359). Τοῦτο δύναται νάληθεύῃ, ἐννοεῖται ὁμῶς, ὅτι δὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐγίνωσκε μὲν καὶ εἶχεν ἐν νῷ τὸν Ἰσμή- νιον, ἀλλ' ἐπεκαλεῖτο αὐτὸν κατ' ἀττικὸν τρόπον, ὡς ἦτο εἰθισμένος.

Ὁ Ἄρης εἶνε γνωστὸς ὡς πατέρων τοῦ δράκοντος (*Φοίν.* 657, 934-6 *Ἡρ. Μαιν.* 252) τοῦ φύλακος τῆς ὁμωνύμου κρήνης, ὠργισμένος διὰ τὸν φόνον τούτου ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ Ἰλεως γινόμενος καὶ σύμμαχος τῶν Θηβαίων διὰ τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Μενοικέως (πρβλ. Robert *Oid.* I, 416 ἐξ. II, 142). Εἶνε λοιπὸν ὁ παλαιχθὼν χθόνιος θεὸς τῶν Θηβαίων, περὶ οὗ εἵπομεν σελ. 444, πρβλ. 453. Ἐν *Βάκχ.* 1332 εἶνε προστάτης τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας θυγατρὸς αὐτοῦ (1357). Ἄλλως ἐμφανίζεται ὡς ὁ φοβερός γενικῶς θεὸς τοῦ καταστρεπτικοῦ πολέμου (*Φοίν.* 240, 784, 832, 1081, 1128, 1576; *Βάκχ.* 302. *Ἰκ.* 579· ὅρα καὶ O. Kern *Krieg und Kult bei den Hellenen* 1915 σελ. 6 ἐξ.).

Περὶ τῶν ὁργίων τῆς Κυβέλης (*Β.* 59 ἐξ. 78 ἐξ.) ἐσημειώθη τι ἄνω σελ. 421₁).

Ἡ Ἀφροδίτῃ μνημονεύεται γενικῶς ἢ μεταφορικῶς (*Βάκχ.* 226, 236), ὥστε οὐδὲν περὶ ὠρισμένης λατρείας αὐτῆς ἐν Θήβαις νὰ συνάγεται. Τὸ αὐτὸ

δ' ἔτι μᾶλλον ισχύει περὶ τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων (*Ἡρ. Μαιν.* 672. *Φ.* 1028 πρὸς 808), τῆς Δίκης (*Φοίν.* 1725), τῆς Νεμέσεως (*Φοίν.* 453), τῆς Ἑριδος (*Φοίν.* 799), τῆς Ἑρινύος ἢ τῶν Ἑρινυῶν (*Φοίν.* 1029 κ. ἀ.), τῶν Κηρῶν (*Ἡρ. Μαιν.* 481, 870), τοῦ Ἄδου (*B.* 773, 797. *Ἡρ. Μαιν.* 427, 453, 484, 562 κ. ἀ.) καὶ ἄλλων ὁμοίως ποιητικῶν προσωποποιήσεων (δρα ἄνω σ. 441, 453)¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι, ὅσα μνημεῖα ἢ τοπογραφικὰ σημεῖα τῶν Θηβῶν ὀνομάζει ὁ Εὐριπίδης, τοποθετεῖ εἰς τὴν θέσιν, ἣν ὠρίσαμεν ὡς ὀρθὴν διὰ τῆς ἐπὶ μέρους μελέτης. Μόνον εἰς δύο σημεῖα, οὐχὶ ἀγνωστα τῷ ἀναγνώστῃ, ἐφιστῶμεν καὶ πάλιν τὴν προσοχήν: ὅτι εἰς μὲν τὸ ζήτημα τῆς κρήνης τοῦ Ἄρεως διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πausanίαν (ἄνω σελ. 322, 327 ἐξ.), εἰς δὲ τὸ ζήτημα τῶν Ἐπτά πυρῶν (ἄνω σελ. 370, 374 ἐξ.) συμφωνεῖ μὲν πρὸς τὸν Πausanίαν, ἀλλὰ διαφωνεῖ πρὸς τὸν Πίνδαρον. Ἡ διαφωνία ὁμῶς εἶνε περὶ τὰ ὀνόματα· ἄλλως τὰς Ἐπτά πυρᾶς ὡς μνημεῖον θέτει ἐκεῖ, ἐνθα κατὰ τὰ ῥηθέντα ιστορικὰ τεκμήρια θὰ ἐκείντο. Καὶ ἐκεῖ δέ, ἐνθα οὐρίζει τὴν Ἀρείαν κρήνην, ὑπάρχει ἀληθῶς κρήνη.

Τοιαύτη γνῶσις τῶν τόπων πρέπει, νομίζω, νὰ ἐξαρθῇ ὡς οὐχὶ τυχαία οὐδ' ὡς ἐξ εἰδήσεων τρίτων προελθοῦσα, ἀλλὰ ὡς ἀποτέλεσμα ἐπισκέψεως τῶν τόπων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ αὐτοψίας². Ἐὰν δ' ἀληθῶς αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις περὶ καταγωγῆς τοῦ ποιητοῦ ἐκ Βοιωτίας (Νικ. Δαμασκ. παρὰ Στοιβ. *Ἀνθολ.* 44, 41 τόμ. II σελ. 187, 17 Meincke, πρὸς Wilamowitz Einl. in die gr. Trag. 8 ἐξ.) εἶνε ψευδεῖς, ἀλλ' ὁμῶς πιστοῦται διὰ τῆς γνώσεως τῶν θηβαϊκῶν τόπων (Wilamowitz ἔ. ἀ. 32), ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶχε πολλὴν σχέσιν πρὸς τοὺς τόπους, οἱ δὲ παλαιότεροι ἡμῶν θὰ εἶχον σαφεστέραν τοῦτου γνῶσιν, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν πλείω δράματα τοῦ Εὐριπίδου ἀκέραια μετὰ θηβαϊκῆς ὑποθέσεως.

¹ Τὸ ἐν *Ἡρ. Μαιν.* 481 «νόμφας μὲν ὑμῖν Κῆρας ἀντέδωκ' ἔχειν, ἐμοὶ δὲ δάκρυα λουτρά» 484 «Ἄδην νομίζων πενθερόν, κῆδος πικρόν» παραβλητέον πρὸς τοὺς σημερινούς λαϊκοὺς στίχους τῶν τραγουδιῶν τῆς ξενιτειᾶς καὶ τῶν μυρολογίων: «νὰ μὴν εἰπῆς πῶς πέθανα, | πῶς χάθηκα ὁ καυμένος | μόνον νὰ εἰπῆς παντρεύτηκα | 'ς τὰ ἔρημα, τὰ ξένα» | πῆρα τὴν πλάκα πεθερά, | τὴ μαύρη γῇ γυναῖκα». Ἀνάλογον ἐκ νεκρῶν θρήνων καταγωγὴν καὶ τῶν ἀρχαίων στίχων φαντάζεται ὁ Wilamowitz *Heracle* ἔ. ἀ. 32 καὶ *Fehrle Kultische Keuschheit* 20 σημ.

² Ὁ Σωτηριάδης (ἔ. ἀ. σελ. 19 ἐξ.) εἶνε ἄδικος πρὸς τὸν Εὐριπίδην πρὸς Wilamowitz *Hermes* 1891, 231 ἐξ.

10. ΑΙ ΕΠΤΑ ΠΥΛΑΙ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΥΛΑΙ ΤΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ
ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΠΟΛΕΩΣ

α' ΑΙ ΠΥΛΑΙ ΤΗΣ ΚΑΔΜΕΙΑΣ

Εἶνε αξιοσημείωτος πραγματικότης ὅτι ἡ *Καδμεία σήμερον ἔχει ἐπτά ἐξόδους* πατροπαράδοτους:¹

1) Πρὸς βορρᾶν παραπλευρῶς τοῦ φραγκικοῦ πύργου καὶ τοῦ Μουσείου· ἡ νεωτέρα αμαξιτός (δρα ἄνω σελ. 384, 391) ἐθνικὴ ὁδός, βαίνουσα ἀπὸ Ν πρὸς Β ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ φέρουσα εἰς μὲν τὸ νότιον μέρος τῆς πόλεως τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπαμεινώνδου εἰτα δὲ υπερβαίνουσα εἰς τὴν ἀνατολικωτέραν ὁδὸν Πινδάρου ἐπὶ τῆς φυσικῆς κορυφογραμμῆς τῆς Καδμείας (πρὸβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1909, σελ. 107-8) τὸ ὄνομα τοῦ Πινδάρου, ἐξέρχεται ταύτης τῆς ὁδοῦ πάλιν παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς Καδμείας πρὸς ἐπίτευξιν ἡπίας κλίσεως, καὶ περιβάλλει ΔΒΑ τὸ Μουσεῖον, ἐν μέρει ὑπεράνω τεχνητοῦ νέου ἀναλήμματος, παραθέουσα οὕτω τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ Μουσείου μέχρι τοῦ ΒΑ ἄκρου, ἐνθα συναντᾷ τὸ Β ἄκρον τῆς ὁδοῦ Πινδάρου ἥτοι τὴν τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων πατροπαράδοτον βορείαν ἐξοδὸν τῆς πόλεως. Καὶ ἐκ τῶν λόγων μου τούτων, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπὶ τόπου εἶνε κατὰδηλον (δρα καὶ τὸν χάρτην), ὅτι τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ὁδοῦ Πινδάρου ἦτο ἡ μόνη πρὸς βορρᾶν τῆς Καδμείας ἐξοδος, ἣ ἀνῆκε τὸ ὑπὸ τοῦ Leake (ἄνω σελ. 304, 386) περιγραφόμενον καμπύλον πολυγωνικὸν τεῖχος. Εἰς τὴν ἐξοδὸν ταύτην ἐδέχθημεν (σ. 380 ἐξ. καὶ εἰκ. 199 ἐν σελ. 386) τὰς *Βορραίας* πύλας.

2) Πρὸς ἀνατολὰς εἶνε δύο ἐξοδοί· τούτων ἡ βορειότερα εἶνε ἡ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀπὸ Δ πρὸς Α καταβαινούσης ὁδοῦ Προΐτου παρὰ τὸν καταδαφισθέντα φραγκικὸν πύργον (ἄνω σελ. 360 ἐξ.) καὶ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους τοῦ Ἀμφίονος (ἄνω σελ. 306), ὑπερβαινούσης εἰτα ἔξω πρὸς Α τὴν γέφυραν τῆς Κοίλης ὁδοῦ καὶ διὰ τῶν Καστελλίων ἀγούσης εἰς Ἀγ. Θεοδώρους καὶ Χαλκίδα. Εἰς τὴν ἐξοδὸν ταύτην ἐδέχθημεν (σελ. 361) τὰς *Προϊτίδας* πύλας. Νοτιώτερον τούτων εἶνε:

3) Ἡ νοτιωτέρα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐξοδος παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον νῦν τοῦ Ἀγίου Στεφάνου.

Ἡ θέσις δὲν φαίνεται πολὺ πρόσφορος νῦν πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν, διότι πολλὴ ἐσωρεύθη κόπρος καὶ πολλὰ ἄλλα ἀπορρίμματα ἐκβληθέντα αὐτόσε ὑπὸ τῶν παροίκων, ὥστε ἡ κλιτὺς τῆς Καδμείας ἀπέβη ἀποτομωτέρα ἢ ὅσον ἦτο, καὶ πολλαὶ δὲ ἀπόπειραι γίνονται καταπατήσεως καὶ σφετερισμοῦ τῶν ἀδεσπό-

¹ Πρὸβλ. καὶ τὸν χάρτην τοῦ Kiepert καὶ Roschier ἐν Abhandl. d. Sächs. Gesell. d. W. 1906, 74.

των τούτων επικλινῶν μερῶν, ἀλλ' ὅμως ἡ ὁδὸς ὑπάρχει καὶ εἶνε ἐξοδος πατροπαράδοτος, ἀφ' οὗ καὶ διὰ κτιστῆς γεφύρας (εἰκ. 207), τῆς ἀξιολογωτάτης τῶν ὁποσδήποτε παλαιῶν ἐν Θήβαις, ὑπερβαίνει τὴν κοίλην ὁδόν, πέραν τῆς ὁποίας τὰ βραχώδη μέρη ἐκ τῆς μακρᾶς τριβῆς τῶν χρησιμοποιούντων τὴν ἐξοδὸν ταύτην διαβατῶν ἐκοιλάνθησαν, καθ' ὃν τρόπον πᾶσαι τῶν Θηβῶν αἱ ἀρχαῖαι ὁδοὶ (ὄρα ἄνω σελ. 312). Ἡ ὁδὸς χωρεῖ πρὸς τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Ἰσμήνιου. ἐκεῖθεν δὲ ἄγει πολλαχόσε καὶ πρὸς ἀνατολὰς, ἐπὶ ὀρεινότερων μερῶν.

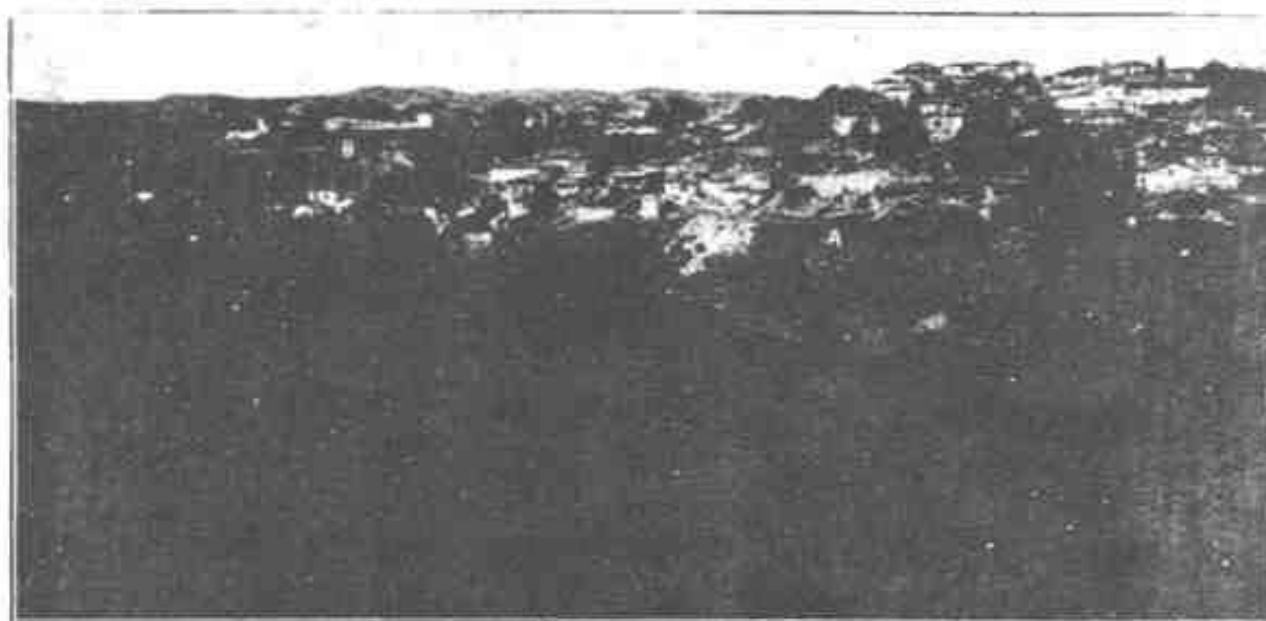
Εἰκ. 207. Εἰλημμένη ἀπὸ Ν καὶ δεικνύουσα τὴν ΝΑ κλίτην τῆς Καδμείας καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξοδὸν διὰ (τῶν Ὀμολωίδων) πυλῶν ὑπεράνω γεφύρας ζευγνυούσης τὰς ὁχθὰς τῆς Κοίλης ὁδοῦ. Ὁ ἐκ τῶν πυλῶν ἐξερχόμενος καὶ ὑπὲρ τὴν γέφυραν διαβαίνων ἀνήρχετο πρὸς δεξιὰ (πρὸς Α) ἐπὶ τὴν Ἰσμήνιον κορυφογραμμὴν.

4) Ἡ μετ' αὐτὴν ἐξοδος, κειμένη εἰς τὸ ΝΑ ἄκρον τῆς Καδμείας, εἶνε ἡ τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν, περὶ ἧς ἐρρήθησαν τὰ προσήκοντα σποράδιην ἄνω. Πρὸς μεῖζονα διασάφησιν τῆς θέσεως παραθέτομεν ἐνταῦθα καὶ τὴν εἰκόνα 208.

5) Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς Καδμείας ἐκβάλλουσι δύο ὁδοὶ ἐγγὺς ἀλλήλων, παράλληλοι ἀπὸ Β πρὸς Ν βαίνουσαι, ἡ ὁδὸς Πινδάρου καὶ ἡ ὁδὸς Ἑπαμεινώνδου. Ἡ πρώτη ἐκβάλλει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς Καδμείας (εἰκ. 209), ἡ δὲ ἀπότομος ἐκ τούτου τοῦ σημείου κατὰβασις πρὸς Ν ἐμετριάσθη πρό τινων ἐτῶν διὰ σκαφῆς τεμούσης τὸν φυσικὸν βράχον κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψώματος καὶ καταλιπούσης τὰ θεμέλια τῶν ἐκατέρωθι οἰκιῶν εἰς ὕψος ἱκανῶς ἀνώτερον τοῦ νυν ἐδάφους τῆς ὁδοῦ¹. Ἡ παράλληλος ὁδὸς Ἑπαμεινώνδου, ἧς ἡ προσεκ-

¹ Γοιαῦται ἰσοπεδωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο καὶ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Καδμείας παρὰ τὸ Κάδμειον ἀνάκταρον· ὄρα Ἀρχ. Ἐφημ. 1909 σελ. 108 εἰκ. 20 Β.

βολὴ παραθέει τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Μουσείου καὶ ἤς ἐκατέρωθεν ἐν τῷ κέντρῳ εἶνε τὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ τὰ καφενεῖα. συγκεντροῦντα πάντα πᾶσαν τὴν κίνησιν τῶν ἀνθρώπων, εἶνε ὡς εἰπομεν. τμῆμα τῆς ἀμαξιτοῦ ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ ἐπομένως εἶνε ἀνετος καὶ ὁμαλὴ νῦν ἑξοδος τῆς πόλεως πρὸς Ν. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον αὐτῆς ὑπάρχουσιν ἀκόμη τὰ παλαιὰ χάνια. ἡρειπωμένα τὸ πλεῖστον, ἅτε ἐγκαταλειφθέντα, ἀφ' οὗτο ἡ ἀποξήρανσις

Εἰκ. 208. Εἰλημμένη ἀπ' ανατολῶν καὶ δεικνύουσα μέρος τῆς Καδμείας τὸ νοτιοανατολικόν. Ἀνεως ὑπερ τὸ γράμμα Α' εἶνε ὁ ανατολικὸς στρογγύλος πύργος τῶν Ἑλεκτρῶν πυλῶν. Κατ' εὐθείαν ἄνω εἰσιν ὁ περίβολος τῆς Ἀκροπόλεως πρὸς τὸ ὕψιστον σημεῖον αὐτῆς, ἐνθα αἱ Ὑψίσται ἢ Ὀγκαῖαι πύλαι. Αἱ οἰκίαι αἵτινες κεῖνται ἀριστερὰ τῆς γραμμῆς ταύτης τοῦ περιβάλλον ἐν ταπεινῇ χώρῳ ἦσαν βεβαίως ἔξω τῆς Καδμείας ἀλλὰ πιθανῶς ἐντὸς τοῦ κάτω περιβάλλον, οἷον θὰ ἦναυτο πρὸς τὸν τῆς Καδμείας παρὰ τὰς Ὑψίστας (πρβλ. σελ. 285 καὶ 287). Κατὰ τὸ γράμμα Β, οὗ ὑπέρκειται τὸ Γυμναστήριον, ἐγένετο ἡ ἀνασκαφὴ τάφων (σελ. 210, 297,) καὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ υδραγωγείου (εἰκ. 188 ἐν σελ. 312 καὶ σελ. 327 ἐξ.).

τῆς Κωπαίδος, ἡ προκαλοῦσα πολλὴν κίνησιν ἐν τῇ πόλει, συνετελέσθη. ἡ δὲ κατασκευὴ τοῦ σιδηροδρόμου ἠλάττωσεν ἔτι μᾶλλον τοὺς ἐφ' ἱππῶν ἢ ἀμαξῶν ταξιδιώτας. Πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐνταῦθα προ τῆς κατασκευῆς τῆς ἀμαξιτοῦ, δὲν ἠδυνήθην νὰ μάθω, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν γνωρίζω τις τῶν δύο ἀπεσῶς ἔξω ἐνουμένων ὁδῶν (ὅρα τὸν χάρτην) ἦτο ἡ κυριωτέρα ἑξοδος τῆς πόλεως πρὸς νότον. Ὅτι καὶ ἡ ἀπότομος ἐκβολὴ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου ἠδύνατο νὰ εἶνε τοιαύτη ἑξοδος. διδάσκουσιν αἱ ἄλλαι, ὡς εἴπομεν, καὶ αἱ μέλλουσιν νὰ ὀρθῶσι κατωτέρω, πᾶσαι σχεδὸν οὐχὶ ἐν ὁμαλῇ κειμεναί. Ἀλλ' ὅποτερ' ἂν τῶν ὁδῶν τούτων ἦτο ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἡ ἑξοδος, ἡ ἀπόστασις καὶ διαφοράς δὲ εἶνε μεγάλη· ἀμφότερα δὲ τὰ τέρατα εἶνε τόσον ὑψηλότερα πασῶν τῶν

ἄλλων θέσεων τῆς Καδμείας, εἰς ἃς ὑπάρχουσιν ἔξοδοι καὶ εἰς ἃς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὰς ἑξ ἀρχαίας πύλας, ὥστε εἰς ὁπότερον τῶν τερμάτων ἂν ἠθέλομεν δεχθῇ τὰς ἐβδόμας πύλας, αὐταὶ ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς λοιπὰς θὰ ἦσαν Ὑψίσται. Οὕτω δ' ἐδέχθημεν ἐνταῦθα τὰς **Ὑψίστας** ἢ **Ὀγκαίας** πύλας (ἄνω σελ. 336 ἐξ. 445). Ἀπέναντι αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῶν ἐκπορευομένη ποτὲ ἀνέρεται ἢ ἀρχαία ὁδὸς ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Κολωνακίου καὶ τῆς Ἀγίας

Εἰκ. 209. Εἰλημμένη ἀπὸ Ν καὶ δεικνύουσα τὸ κεντρικὸν νότιον καὶ τὸ ΝΔ μέρος τῆς Καδμείας. Εἰς τὸ γράμμα Γ (κεῖται δεξιὰ ἐπάνω λευκὸν ὑπὸ λευκὴν οἰκίαν) εἶνε τὸ νότιον ἄκρον τῆς ὁδοῦ Πινδάρου, ὑπ' αὐτὸ δὲ ὀπισθεν τῶν δένδρων ἐκβάλλει ἡ ἀμαξιτὸς ἐθνικὴ ὁδὸς (ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου). Ἐνταῦθα θὰ ἦσαν αἱ Ὑψίσται πύλαι. Μέχρι τοῦ γράμματος Δ (λευκὸν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς εἰκόνης), ἐνθα κεῖται ἡ κρήνη Παραπόρτι ἐγγὺς τῶν μικρῶν βορειότερον κειμένων Κρηναίων πυλῶν, οὐδεμία ἔξοδος τῆς πόλεως ὑπάρχει. Γράμμα Β δύο κωνικοὶ λόφοι «Τὰ δύο ἀδέρφια». Γράμμα Α τὸ Πιτῶν ὄρος. Ὑπὸ τὸ Β ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἢ τῆς Μεγάλης Παναγίας (ὄρα σελ. 65.).

Ἄννης, χωροῦσα ἐν μέσῳ τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου (ἄνω σελ. 123, 261).

Οὐδεμία ἄλλη δημοσία ἔξοδος ὑπάρχει πρὸς Ν τῆς πόλεως νῦν.

6) Κατὰ τὴν ΝΔ ἄκραν τῆς Καδμείας πλησίον τῆς κρήνης Παραπόρτι ὀλίγον βορειότερον αὐτῆς ὑπάρχει ἔξοδος, ἥτις δι' ἀτραποῦ μὲν ἄγει εἰς τὴν κρήνην καὶ πρὸς τὰ νότια τῆς κοιλάδος τῆς Δίρκης, κυρίως ὁμως καταβαίνουσα κατ' εὐθείαν πρὸς δυσμὰς ὑπερβαίνει τὸν ποταμὸν Δίρκην καὶ ἡ ἄγει πρὸς τὰ ἐκεῖ λοφώδη ἐδάφη, αἷνα περιέλαβεν εἰτα ὁ μέγας περίβολος τῆς κάτω πόλεως, ἣ συναντᾷ τὴν πρὸς τὸ Καβείρειον κλ. παλαιὰν ὁδὸν (ὄρα ἄνω σελ. 413, 433, καὶ τὸν χάρτην) καὶ ἐξέρχεται μακρὰν πρὸς Δ. Εἶπομεν ἄνω σελ. 457, 436., ὅτι κατὰ τὸν Εὐριπίδην εἶνε δυνατόν ἐνταῦθα νὰ ἦσαν αἱ **Κρηναῖαι** πύλαι.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐπεχείρησαν νὰ διανοίξωσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τὴν κρήνην οἰκίων ἀτραπὸν τινα πρὸς νότον μὴ διερχομένην πρὸ τῆς κρήνης, καὶ ἔσκαψαν βαθέως, ἀλλ' ἡ φύσις φαίνεται ὅτι ἀντιστρατεύεται καὶ ἡ ἀτραπὸς πληροῦται χωμάτων καὶ εἶνε ἀκόμη ἥκιστα χρήσιμος.

7) Βορειότερον τῆς προηγούμενης ἐξόδου μίαν μόνην ἄλλην ἐξοδὸν ἔχει ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Καδμείας εἰς τὴν συνοικίαν Γοῦρνα, ἐτοποθετήσαμεν δὲ ἐκεῖ τὰς *Νηίτας* ἢ *Νηίστας* πύλας (ἄνω σελ. 409 ἐξ.).

Αἱ πόλεις, ὅσαι δὲν κτίζονται κατὰ σχέδιον, καθ' ὃν τρόπον αἱ ἱπποδάμειαι πόλεις τῆς κλασσικῆς περιόδου τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἔπειτα, πολὺ δὲ μᾶλλον νῦν αἱ Ἀμερικανικαί, ἀλλ' ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ μικρῶν ἐν μυθικοῖς χρόνοις, ἀναπτύσσονται κατὰ τὰς βαθμηδὸν ἐμφανιζομένας ἀνάγκας, καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῶν τόπων¹. Ὅταν λοιπὸν βλέπωμεν, ὅτι ἡ σημερινὴ πόλις τῶν Θηβῶν ἔχει ἑπτὰ ἐξόδους, ἑπτὰ δὲ πύλας ἀποδίδει καὶ ἡ παλαιὰ παράδοσις εἰς τὴν ἀρχαίαν Καδμείαν, νομίζω, ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε ἀπλὴ σύμπτωσης, οὐδ' ὅτι αἱ ἑπτὰ πύλαι ἐπενοήθησαν ἕνεκα τῶν ἑπτὰ στρατηγῶν, ἐν ᾧ τὸ ἀντίθετον θὰ ἡδύνατό τις εὐλογώτερον νὰ ὑποστηρίξῃ (πρὸς Ehrlich Rhein. Mus. 1908 636-9), ἀλλ' ὅτι αἱ αὗται ἀνάγκαι καὶ οἱ αὐτοὶ φυσικοὶ ὁροὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἐπέβαλον τὴν αὐτὴν διαρρυθμίσειν ἢ μᾶλλον τὴν διατήρησιν τῆς αὐτῆς διαρρυθμίσεως πατροπαράδοτως². Ἀποδείξεις τούτου εἶνε αἱ Ἠλέκτραι πύλαι, ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τῶν ὁποίων διέρχεται, ὡς εἶδομεν (σελ. 8 ἐξ.), καὶ σήμερον ἡ ὁδὸς ὡς ἐπὶ Κασσάνδρου καί, ἐννοεῖται, καὶ ἔτι παλαιότερον. Ἀλλ' ἀφ' οὗ τοῦτο οὕτως ἔχει — ἐδέχθημεν δὲ ἡ καὶ κατεδείξαμεν διὰ μαρτυριῶν καὶ συλλογισμῶν ἀνάλογον ταυτότητα καὶ ἄλλων παλαιῶν ἐξόδων τῆς Καδμείας πρὸς τὰς τωρινὰς — ἐπιβάλλεται νῦν, γενικεύοντες τὴν ταυτότητα ταύτην, νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐν

¹ Διὰ τοῦτο δὲν συμφωνοῦμεν οὔτε πρὸς τὸν Braudis ἄνω σελ. 258, δεχόμενον κατὰ τὸν Νόννον, ὅτι οἱ κτίσται τῆς πόλεως ἐφήρμοσαν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν πυλῶν ἀστρονομικὰς θεωρίας, οὔτε πρὸς τὸν Stark (Niobe und Niobiden) δεχόμενον ἐφαρμογὴν καὶ μουσικῶν ἀρχῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν ἑπτὰ χορδῶν τῆς κιθάρας τοῦ Ἀμφιονός.

² Κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Wilamowitz (σελ. 254, 258,) ὅτι αἱ πύλαι ἦσαν μόνον τρεῖς καὶ ὅτι ἐπλάσθησαν αἱ ἐπὶ πλέον μέχρις ἑπτὰ ἐν συνόλῳ διότι ἔτυχε νὰ λέγῃ ἡ παράδοσις περὶ ἑπτὰ στρατηγῶν, ἀντετάχθη καὶ ὁ Gomme (Annual 1910-11 σελ. 58) λέγων, ὅτι ἀφ' οὗ ὁ Γούλας τῆς Κωπαίδος, ὅστις ἦτο μόνον ἀνάκτορον σχεδὸν καὶ τεῖχος, περὶ εἶχε τέσσαρας ἀξιολόγους πύλας, ἡ δὲ δευτέρα πόλις τῆς Τροίας εἰς τὸ ἡμισυ μόνον, τὸ σωθὲν δηλ. μέρος τοῦ τεύχους, εἶχε 3 πύλας, ἡ πολλῶ ἐκτενεστέρα Καδμεία ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἑπτὰ. Ἡ ἐπίσης μικροτέρα τῆς Καδμείας Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε πάσαι μίαν πύλην πρὸς Δ, δύο πρὸς Β καὶ μίαν πρὸς τὴν Κλεψύδραν ἥτοι ἐν ὅλῳ 4. Δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ οἱ πιστεύοντες, ὅτι διὰ τῆς ἀποδοχῆς πέντε ἐτέρων πυλῶν μάλιστα πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον. Ἐνθα ἡ παλαιὰ κατάστασις δὲν εἶνε σαφής, κερδαίνομεν ὁλόκληρον τὸ ἐννεάπυλον Πελαργικὸν εἰς τὴν κυκλωπεῖαν στεφάνην τοῦ βράχου· οὕτω π. χ. ὁ Dregur ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ βιβλίου Homer' ἀλλὰ πρὸς, τελευταῖον καὶ S. Wide Ausonia VII, 1918, 184 ἐξ. ἐρμηνεύοντα τὸ ἐννεάπυλον ὀνομαίῃ ὡς ὑπερθετικὸν ὄνομα, ὡς πολὺπύλον, καθύς καὶ τὴν ἐννεάκρουνον ὡς πολὺκρουνον.

μέρει τὰ εἰρημένα και νὰ συμπληρώσωμεν αὐτὰ προσθέτοντες ὅ,τι μέχρι τοῦδε δὲν ἐρρήθη ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ παλαιὰ ονόματα τῶν ἐξόδων εἴτε τῶν πυλῶν τῆς Καδμείας.

Ἄλλ' ἐν ᾧ αἱ πύλαι τῆς ἀρχαίας Καδμείας ἦσαν ἑπτὰ, τὰ ονόματα, ἅτινα παρεδόθησαν ἡμῖν περὶ αὐτῶν εἶνε πλείονα· διότι οἱ ὀνομάζοντες αὐτὰς παλαιοί, συμφωνοῦντες ἀλλήλοις ἐν τισιν ὀνόμασιν, ἀπονέμουσιν ὁμῶς εἰς πύλην ἢ πύλας τινὰς ἄλλος ἄλλο ὄνομα.

Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀναγράφονται τὰ παρ' ἐκάστω ποιητῇ ἢ πεζογράφῳ ἀπαντῶντα ονόματα τῶν πυλῶν καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ταχθέντων ἀντιπάλων στρατηγῶν, ἐὰν καὶ περὶ τούτων παρέχεται γνῶσις¹, (πρβλ. τὰς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ B' μέρους καταλεχθείσας μελέτας σελ. 253 ἐξ.).

Αἰσχύλος (Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας).

377 Προϊτίδες.	377 Τυδεὺς	— 414 Μελάνιππος
422 Ἡλέκτραι.	422 (Σ)Καπανεὺς	— 448 Πολυφόντης
460 Νήισται.	458 Ἐτέοκλος	— 474 Μεγαρεὺς
487 Ὀγκας Ἀθάνας.	488 Ἴππομέδων	— 504 Ὑπέρβιος
528 Βορραῖαι.	527 Παρθενοπαῖος	— 555 Ἀκτωρ
570 Ὀμολωίδες.	569 Ἀμφιάραος	— 620 Λασθένης
631 Ἐδδομαι.	632 Πολυνείκης	— 672 Ἐτεοκλῆς

Εὐριπίδης (Φοίνισσαι).

1104 Νήισται.	1106 Παρθενοπαῖος	— 1157 Περικλύμενος
1109 Προϊτίδες.	1111 Ἀμφιάραος	
1113 Ὠγυγίαι.	1113 Ἴππομέδων	
1119 Ὀμολωίδες.	1120 Τυδεὺς	— 1169 Ἐτεοκλῆς
1123 Κρηναῖαι.	1123 Πολυνείκης	
1129 Ἡλέκτραι.	1129 Καπανεὺς	
1134 Ἐδδομαι.	1134 Ἀδραστος ²	

¹ Ὁ Σοφοκλῆς Οἰδ. Κολ. 1313 ἐξ. λέγει ταδε τὰ ονόματα τῶν Ἑπτὰ: Ἀμφιάρεως, Τυδεὺς Ἐτέοκλος, Ἴππομέδων, Καπανεὺς, Παρθενοπαῖος, Πολυνείκης.

² Ἐν ταῖς Ἰκετῖσι 861 ἐξ. εἶχει τάδε τὰ ονόματα τῶν Ἑπτὰ: Καπανεὺς (861), Ἐτέοκλος (872), Ἴππομέδων (881), Παρθενοπαῖος (889), Τυδεὺς (901), Ἀμφιάραος (925), Πολυνείκης (928) συμφώνως πρὸς τὸν Σοφοκλέα καὶ τὸν Αἰσχύλον. Πρὸς τὸν τῶν Φοίνισσῶν κατάλογον συμφωνεῖ ὁ τοῦ Ἀπολλοδώρου. Τὸ ἐν Λελοῖσι ἀνάθημα τῶν Ἀργείων Πaus. 10, 10, 3 λέγει ὁκτὶ στρατηγούς, τοῦ ὀγδοοῦ ὑπάρχοντος ἢ λανθάνοντος καὶ ἐν ἄλλοις καταλόγοις πρβλ. καὶ Paus. 2, 20, 5. Pomtow *Klio*, VIII, 1908, 194 ἐξ. 321 ἐξ. Robert *Oid.* I 237 ἐξ.

Παυσανίας (9, 8, 4 ἐξ.).

Ἠλέκτραι
Προϊτίδες
Νήισται
Κρηναῖαι
Ύψισται
Ὠγιγίαι
Ὀμολωίδες

Ἀπολλόδωρος (3, 6, 6).

Ὀμολωίδες — Ἀδραστος
Ὠγιγίαι — Καπανεύς
Προϊτίδες — Ἀμφιάραος
Ὀγκαῖδες — Ἰππομέδων
Ύψισται — Πολυνείκης
Ἠλέκτραι — Παρθενόπαῖος
Κρηνίδες — Τυδεύς

Statius Thebais (8,353 - 357).

Ogygiae, 10, 494	Echion	Creon
Neistae		Eteocles
Homoloides		Haemon
Proetisae		Hypseus
Electrae		Dryas
Hypsistae		Eurymedon
Dircaea culmina		Menoeceus

Νόννος (Διονυσιακά 69 ἐξ.).

Ὀγκαίη
Ἑρμαιωνος
Ἀφροδίτης
Ἠλέκτρη
Ἀρεως
Ζηνὸς
Κρόνον

Υγῖνος (fab. 69 πρβλ. 11)

Astycratia
Cleodora
Astynome
Ghloris
Thora
Chias
Ogygia

Ἐκ τῶν ἄνω καταλόγων θὰ ἐξαιρέσωμεν πάσης κρίσεως τὸν τοῦ Νόννου καὶ τὸν τοῦ Υγῖνου, ἐπεὶ ἀμφότεροι εἶνε φανταστικοί, ἀφ' οὗ ὁ μὲν πρῶτος, ἰσχυριζόμενος ὅτι αἱ πύλαι ὠνομάσθησαν ἀπὸ τῶν ἐπὶ πλανητῶν (πρβλ. καὶ Braudis ἄνω σελ. 253), οὐδὲν στήριγμα δύναται νὰ εὑρῇ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν δεχόμεθα τὴν ἵδρυσιν καὶ διαρρύθμισιν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐξόδων αὐτῆς, ὁ δὲ δεύτερος καθαρῶς μυθοπλαστεῖ, νομίζω, οὐδένα ἔχον συμμάρτυρα. Σχολιασταί τινες γνωρίζουσιν, ὅτι ἀπὸ ὀνομάτων τῶν τέκνων τοῦ Ἀμφίονος ἢ τοῦ Ζήθου ὠνομάσθησαν πύλαι τινὲς (εἰς Εὐριπ. Φοιν. 1119, 1104 Αἰσχ. Ἐπι. 460 πρβλ. καὶ Πaus. 9, 8, 4 καὶ 6 Stark Niobe 96).

Ἄν εἰς τὰ ὀνόματα τῶν ὑπολοίπων καταλόγων προσθέσωμεν καὶ τὸ ὄνομα **Βοιώται**, ὃ ἀπεδίδετο κατὰ τὸν Σχολ. Εὐριπ. Φοιν. 1134 εἰς τὰς Ἑβδόμας τοῦ Εὐριπίδου, τόσον ὅμως ἀπίθανον διὰ τὰς Θήβας ὅσον εἶνε πρόσφορον εἰς

πόλιν μὴ Βοιωτικὴν, ἔχομεν διὰ τὰς ἑπτὰ πύλας 11 ὀνόματα, κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τὰ ἑξῆς:

1 Βοιωταῖαι	7 Ὀγκαῖαι
2 Βορραῖαι	8 Ὀμολαῖδες
3 Ἑδδομαι	9 Προιτίδες
4 Ἡλέκτραι	10 Ὑψίσται
5 Κρηναῖαι	11 Ὠγύγαι
6 Νήισται	

Εἶνε προφανές, ὅτι ἀφ' οὗ τὰ ὀνόματα εἶνε πλείω τῶν ἑπτὰ πύλαι τινὲς θὰ ὠνομάσθησαν διὰ πλειόνων ὀνομάτων. Εἶδομεν δὲ ἄνω σελ. 467, ὅτι αἱ Ὀγκαῖαι συνέπιπτον πρὸς τὰς Ὑψίστας (= σημερινὴ ἔξοδος 5), κληθείσας οὕτω διὰ τὸ ἱερόν τοῦ Ὑψίστου Διὸς ἢ διὰ τὸν ὑψηλὸν τόπον, ὡς ἐκλήθησαν Νήισται ἢ Νήιται (= 7 ἔξοδος), αἱ κατώταται¹, ἐπίσης διὰ τὸν τόπον τὸν ταπεινὸν (ἄνω σελ. 412 ἑξ., 442)· διότι παρ' ἑκατέρω τῶν πυλῶν τούτων ἀληθεύει τὸ περὶ τοῦ τόπου δηλούμενον.

Ἵνα προχωρήσωμεν, ὑπομνησکوμεν, ὅτι ἡ θέσις τῶν Βορραίων (ὄρα ἄνω σελ. 383, 450, 282,) καθορίζεται καὶ ἐκ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος τούτου πρὸς βορραν (= 1 ἔξοδος), γνωρίζομεν δὲ τὴν θέσιν καὶ τῶν Ἡλεκτρῶν (= ἔξοδος 4), κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν καθορισμένην τὴν τοπικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὀνομάτων

Ἑξοδος	1	=	Βορραῖαι
	2	=	Προιτίδες
	4	=	Ἡλέκτραι
	5	=	Ὀγκαῖαι = Ὑψίσται
	7	=	Νήιται

Περὶ τῶν Κρηναίων πυλῶν, ἅς γινώσκει καὶ ὁ Ἀριστόδημος (Σχ. Εὐρ. Φοιν. 1156), εἶπομεν (σελ. 336₃), ὅτι ἀρμόζει αὐταῖς, παρ' Εὐριπίδῃ μάλιστα, ἡ ἔξοδος 6 παρὰ τὸ Παραπόρτι, τὴν περισπούδαστον δηλ. ἐπὶ τῇ Δίρκῃ κρήνῃ τοῦ Ἄρεως κατὰ τὸν ποιητὴν τοῦτον. Τοιαύτη δὲ θέσις δὲν ἀντίκειται οὐδ' εἰς τὸν Πausanίαν, ὅστις φαίνεται (Wilamowitz Herm. 1891. 221 ἑξ.), ὅτι γεωγραφικῶς συνδέει τὰς Ὑψίστας πρὸς τὰς Κρηναίας. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἡ κρήνη Βρανέξι εἰς τὸ ΒΑ πόδα τῆς Καδμείας χαμηλὰ παρὰ τὴν Δίρκην, ἀλλ' οὔτε τόσον μεγάλη καὶ σημαντικὴ εἶνε, οὔτε τόσον ἐγγὺς πρὸς τὰ τεῖχη καὶ τὰς Βορραίας πύλας κεῖται, ὅσον τὸ Παραπόρτι κατὰ τὴν ΝΔ ἔξοδον 6. Ἡ κρήνη

¹ Πρὸς Πaus. 9, 8, 4. Σχ. Εὐρ. Φοιν. 1104. Σχ. Αἰσχ. Ἑπτ. 480. Πλουτ. ἡθ. 754 B «τῆς μὲν πρώτης Μούσης ὑπάτην· χορδὴν· τῆς δ' ἑσχάτης νιότην· ἢ νητην. Ἰσχυρ. «νηστα» ἑσχατα, κατώτατα». Τὸ δὲ αὐτ. «Νήισταις πύλαις ταῖς πρώταις καὶ τελευταίαις» εἶνε φιλολόγημα κενὸν ἀληθείας.

Χλεβίνος ἐν τῷ χωρίῳ Πυρὶ εἶνε ἔτι μακρότερον τῆς Καδμείας. Κατ' ἀκολουθίαν δέχομαι, ὅτι Κρηναῖαι = ἔξοδος 6. Οὕτω, φαίνεται, ἡρμήνευσε τὸν Εὐριπίδην καὶ ὁ Στάτιος, ὀνομάσας τὰς πύλας Διρκαίας (Dircaea culmina)¹.

Τὸ ὄνομα τῶν Βορραίων φαίνεται ὡς μὴ ὄνομα, φαίνεται οἶονεῖ ὡς τὸ ὄνομα *ἐβδομαι*²· διότι, ἂν εἰς τοιαῦτα ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οριζοντος εἰλημμένα ὀνόματα ἠδύναντο νὰ ἀρκῶνται οἱ ὀνομάσαντες τὰς ἑπτὰ πύλας παλαιοὶ ἄνθρωποι, θὰ εἴχομεν καὶ Ἡώας πύλας ἢ Δυσμικὰς κ.τ.τ. Συμβαίνει δέ, ὥστε ὁ Αἰσχύλος μὲν, ἔχων τὰς Βορραίας, δὲν ἔχει τὰς Ὠγυγίας, ὁ Εὐριπίδης δὲ καὶ ὁ Πausanίας [καὶ ὁ Ἀριστοδόμος (Σχ. Εὐριπ. Φοίν. 1113)], ἔχοντες τὰς Ὠγυγίας, δὲν ἔχουσι τὰς Βορραίας. Λέγει δὲ ὁ Πausanίας, ὅτι τὸ ὄνομα «Ὠγύγαι» τὸ ἀρχαιότατον εἶνε, διότι αἱ πύλαι ἔκειντο «παρὰ τὸν τάφον Ὠγύγου τοῦ βασιλέως» (Ἀριστοδ. Ε. Α.). τοῦ αὐτόχθονος βασιλέως (Πaus. 9. 5, 1) τῶν πρώτων οικιστῶν τῆς Θηβαΐδος Ἐκτίνων (= «Urbesitzer» Fimmen *Neue Jahrb.* 1912, 539 ἄνω σελ. 300. 447), ἀφ' οὗ βεβαίως καὶ ἡ Βοιωτία εἶχε κληθῆ παλαιότατα Ὠγυγία (Στράβ. 9, 407 πρὸς Stark *Niobe* 354 ἐξ. 381 ἐξ.) καὶ αἱ Θῆβαι Ὠγύγαι ὡς παμπάλαιαι, πρωτόκτιστοι (ἄνω σελ. 440 Πaus. 9, 5, 1 Σχ. *Λυκόφρ.* 1206)³. Φέρεται δὲ ὁ Ὠγυγος ὡς υἱὸς τοῦ Βοιωτοῦ (πρὸς Wilamowitz *Hermes* Ε. Α. 216 ἐξ.). Ὁ δ' Ὠγυγος καὶ ἡ Θῆβη εἰσάγουσιν εἰς Αἴγυπτον τὴν λατρείαν τῆς Ἰσιδος (πρὸς Gomme *Journ. Hell. St.* 1913 67, 233). Ἀλλὰ τοιαῦται παραδόσεις ἄγουσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ μέρος τῆς Καδμείας τὸ γειτονεῖον πρὸς τὴν εὐφορον καὶ πλουσίαν πεδιάδα, τὴν αἰωνίαν πηγὴν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου τῶν Θηβῶν. Πρὸς τὰ ἐκεῖ θὰ ἦτο ἡ σπουδαιοτάτη πύλη, σπουδαιοτάτη οὐχὶ διὰ τὴν πολεμικὴν σημασίαν αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ τὰς καθημερινὰς κυρίως ἀνάγκας τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἑκπαλαὶ ἰδιοκτητῶν τῆς «βαθύχθονος αἴας» κατοίκων. Πρὸς τοῦτο τὸ μέρος εἶνε ἡ Βοιωτία κυρίως τῶν αὐτοχθόνων, πρὸς Ν δὲ ἠνέχθησαν οἱ Καδμεῖοι τοὺς ἐπιδραμόντας Θεσσαλοὺς (Wilamowitz Ε. Α. 235-7). Ὅθεν πρὸς βορρᾶν τῆς Καδμείας ὑπολαμβάνω κειμένας τὰς Ὠγυγίας πύλας = Βορραίας = ἔξοδος 1. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρὸ τῶν πυλῶν πρέπει νὰ ἦτο ὁ τάφος τοῦ βασιλέως Ὠγύγου. Τοῦτου τοῦ τάφου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν θέσιν. Ἀλλ' ἐνθυμούμενοι, ὅτι ἐπὶ τοῦ Ἀμφίου ἔξω πρὸ τῶν

¹ Ἐπικρατεῖ δὲ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Στάτιος ἐστήριξεν ὅλην τὴν Θηβαΐδα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Φοινισσῶν τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἐπὶ τινῶν σχολίων αὐτῶν, πιθανῶς τοῦ Διδύμου· πρὸς Robert *Op.* 451, 553, Wilamowitz *Aischyl.* *Interpr.* 97. Ὁ Ἀπολλόδορος μετέπλασε τὰς Κρηναίας εἰς Κρηνίδας.

² Ὁ Ehrlich *Rhein. Mus.* 63 (1908) 689 δέχεται ἄλλην ἐτυμολογίαν ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἡσυχ. «Ὠγὴν» Ὠκεανός· καὶ Ἡρωδιαν. I, 16, 4, ὅθεν «Ὠγένιον» παλαιόν· Ἡσυχ. «Ὠγενίδαι» Ὠκεανίδαι· Ἡσυχ. Σοῦδ. Ἡρωδιαν. I, 68, 19. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ Ὠκεανός ἐγένετο Ὠγυγός New. *classica. fragm.* σ. 23, 16. Κλήμ. Ἀλεξ. *Στρ.* VI, 741. Ἡρωδιαν. I, 181, 27 ἢ Ὠγενοῦς Ἡρωδιαν. I, 180, 12. *Λυκόφρ.* 281. Τὸ Ὠγύγιος ἴσως ἀπώλεσεν ἀρχικὸν δίγαμμα· Ὠγύγιος, δὲ θὰ ἦτο δεδιπλωμένη μορφή τοῦ ὀνόματος.

πυλῶν εἶδομεν τὸν τύμβον τοῦ Ζήθου ἢ τοῦ Ἀμφίονος ἢ ἀμφοτέρων (δρα ἄνω σ. 381 ἐξ.), προβάλλομεν τὴν ῥιποκίνδυνον εἰκασίαν μὴ τυχὸν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ὁ τάφος οὗτος μετήλλαξεν ὄνομα ἢ ὑπόστασιν, κρυπτῶν ἢ πιστευόμενος οἱ ἔκρυπτε ποτε τὸν βασιλέα Ὡγυγον, φύλακα καὶ ἰσύμβολον τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους, ἣν ἤθελον νὰ κλέπτωσιν οἱ Φωκεῖς. Σχόλιόν τι εἰς Stat. Theb. I, 348 μαρτυρεῖ περὶ λόφου καὶ ἄλλους κειμένων πρὸ τῶν Ὡγυγίων πυλῶν, τοιαύτη δὲ μαρτυρία εἶνε καθαρὰ καὶ συγκεκριμένη περιγραφὴ ἐν Θήβαις μόνου τοῦ πρὸ τῶν Βορραίων πυλῶν χώρου, ἂν μάλιστα ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ Ἀμφιον, μὴ προσλαβὼν παντάπασιν κτίσματα (σελ. 387), ἦτο εὐλογον νὰ καλύπτεται ὑπὸ ἄλλους ποτὲ ὅλον ἢ τὸ πλείστον (πρβλ. Gotthein Athen. Mitt. 1909, 116)!

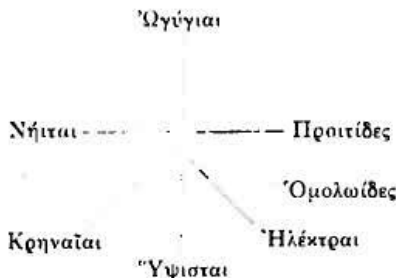
Οὕτως ἔχοντες πρὸ οφθαλμῶν τὴν ταυτότητα τῶν Ὀγκαίων πυλῶν πρὸς τὰς Ὑψίστας καὶ τῶν Βορραίων πρὸς τὰς Ὡγυγίας, συνάγομεν τὸν ἐπόμενον κατάλογον ἐξ τοπογραφικῶς ὠρισμένων πυλῶν, ἐξ οὗ λείπει ἡ ἔξοδος 3.

Ἐξοδος	1	=	Βορραῖαι ἢ Ὡγυγίαι
»	2	=	Προϊτίδες
»	4	=	Ἡλέκτραι
»	5	=	Ὀγκαῖαι ἢ Ὑψίσται
»	6	=	Κρηναῖαι
»	7	=	Νήσται

Ἄν παραβάλωμεν τὸν κατάλογον τοῦ Αἰσχύλου, τὸν τοῦ Εὐριπίδου καὶ τὸν τοῦ Πausανίου, ἔχομεν καὶ μίαν ἔτι πύλην κοινὴν ἐν πασιν, ἀλλὰ τοπογραφικῶς ἀκαθόριστον ταύτην, τὰς Ὀμολωίδας. Παρατηροῦμεν ὅμως, ὅτι ὁ Αἰσχύλος δὲν ἔχει τὰς Κρηναῖας, ἀντ' αὐτῶν δ' ἔχει τὰς ἀωνύμους ἐβδόμας, ὁ δ' Εὐριπίδης δὲν ἔχει τὰς Ὀγκαῖας ἢ Ὑψίστας, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν ἔχει καὶ οὗτος μίαν ἀωνύμω, τὰς ἐβδόμας. Οὕτως ἔχομεν τὴν ἐξῆς ἀναγκαστικὴν τάξιν ταυτότητος.

¹ Ὁ Ehrlich μάλιστα (ε. ἄ. 638 ἐξ.) εὐρίσκει καὶ πρόσθετον ἱερότητα τοῦ ἄλλους καὶ τοῦ λόφου: εὐρίσκει δηλ., ὅτι αἱ λατρευόμεναι ἐν Ἀλιάρτῳ *Πραξιδίκαι*, αἱ τιμωροὶ τῶν ἐπιόρκων, ἦσαν αἱ «Ὡγύγου θύγατραι» (Πaus. 9, 33, 3 Φωτ. Λεξ. 446, 22) πάλαι ποτὲ Ὡγύγου Νύμφαι (Στεφ. Βυζ. 633, 8 ἐξ.), ἣτοι αὐταὶ αὐταὶ αἱ Ἐρινύες (πρβλ. Στυγὸς ὠγύγιον ὕδωρ καὶ Gruppe Mythol. 78,) αἱ τιμωροὶ τῶν ἐπιόρκων (Ὁμ. Τ, 259 ἐξ.). Ἡ λατρεία αὐτῶν θά ἦτο πάλαι διαδεδομένη καθ' ἅπασαν τὴν Βοιωτίαν, μάλιστα δὲ οἰκεία ἐν Θήβαις. Ὡς αἱ Ὀγκαῖαι πύλαι ἐνθυμίζουσι τὴν Ὀγκαν Ἀθηναίαν, καὶ αἱ Ὀμολωίδες τὸν Ὀμολῶν Δία, οὕτω καὶ αἱ Ὡγυγίαι τὸν Ὡγυγον καὶ τὰς χθονίους νύμφας αὐτοῦ. Τοιαύτη δὲ χθονία σημασία τῆς λατρείας ἐνισχύει καὶ τὰ ρηθέντα ἄνω περὶ τῆς ὑφαιρέσεως τοῦ χόματος τοῦ τύμβου. Σχέσις τις ἄλλη τῶν Ἐρινύων πρὸς τὰς Θήβας εἶνε γνωστὴ ἐκ τῶν σχολ. εἰς Σοφ. Ἀντιγ. 126, καθ' ἃ ὁ δράκων, ὁ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Κάδμου, ἦτο υἱὸς τῆς Τιλωσσίας Ἐρινύος (=Δήμητρος Σχ. Λυκόφρ. 153, 1225. J. Harrison Journ. of Hell. St. XIX, 223. Küster Die Schlange 117 ἐξ. Robert Jahrbuch 1908, σελ. 189 ἐξ.), πρὸς τὸ Τιλωσσίον δὲ συνδέονται αἱ Θῆβαι καὶ διὰ τοῦ Τειρεσίου (Gruppe ἔ. ἄ.).

τίδων προσθεῖς τὰς Ὠγυγίας καὶ τέλος τὸ μεταξὺ Προϊτίδων καὶ Ἥλεκτρων προσθεῖς τὰς Ὀμολωίδας, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῇ τὸ σχῆμα

Περὶ τῶν Ὀμολωίδων πυλῶν οὐδὲν εἰδικῶς εἵπομεν μέχρι τοῦδε, παρεπέμψαμεν δ' ἀπλῶς αὐτὰς ἐκεῖ, ἔνθα ἡ βία τῶν πραγμάτων ὠθεῖ, ἥτοι εἰς τὴν μεταξὺ τῶν Προϊτίδων καὶ τῶν Ἥλεκτρων ἔξοδον 3 τῆς πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Καδμείας (ἄνω σελ. 464 ἐξ. εἰκ. 207). Ἡ θέσις εἶνε ὕψηλὴ καὶ ἀπότομος ὥς ἀπαιτεῖ ἴσως καὶ ὁ Statius Theb. VIII, 354 *celsas Homoloideas* καλῶν τὰς πύλας. Ὁ Πausanias καταλέξας αὐτὰς τελευταίας λέγει: «τελευταῖαι δὲ εἰσὶν Ὀμολωίδες» ἐφαίνεται δὲ εἶναι μοι καὶ τὸ ὄνομα νεώτατον ταῖς πύλαις ταύταις, αἱ δὲ Ὠγύγαι τὸ ἀρχαιότατον», δηλοῖ δέ, νομίζω, διὰ τοῦ καὶ ἐκείνου, ὅτι ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ ἠωρεῖτο ἡ γνώμη, ὅτι οὐ μόνον τὸ ὄνομα ἀλλὰ καὶ αἱ πύλαι ἦσαν νεώταται. Τοῦτο παρὰ τὴν ἄλλην παράδοσιν δύναται νάληθῃ, ἂν μάλιστα ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὸ ἀπότομον καὶ τὸ ἀπόκεντρον καὶ δευτερεῦον τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἐκείναι αἱ πύλαι, οὔσαι πάσαι δευτερευούσης ἀνάγκης πιθανῶς, ὥς εἶνε σήμερον ἡ ἐκεῖ ἔξοδος. Ταύτας τὰς πύλας παρ' Αἰσχύλῳ μὲν προσβάλλει ὁ Ἀμφιάρεος, οὗ τὸ ὄνομα εὐρίσκομεν μόνον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Καδμείας μνημονευόμενον, παρὰ δ' Εὐριπίδῃ ὁ Τυδεὺς (Φοίν. 1119 ἐξ.), μεταβὰς ἐκεῖ ἀπὸ τῶν πέραν τῆς Δίρκης πεδινῶν μερῶν (Φοίν. 131 ἐξ.), ὅτε ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων οἱ λόχοι τοῦ κινουμένου στρατεύματος τῶν Ἑπτὰ (Φ. 107 ἐξ.), ὃ εἶχε κατακλύσει τὴν πεδιάδα καὶ τὸν (κάτω) ῥοῦν τῆς Δίρκης καὶ τοῦ Ἰσμηνοῦ (Φ. 101 ἐξ.).

Τὸ ὄνομα τῶν Ὀμολωίδων παράγουσιν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεσσαλικοῦ ὄρους Ὀμόλου (Σχόλ. Θεοκρ. 7, 133 «Ὀμόλος δὲ Θετταλίας ὄρος, ὡς Ἐφορος καὶ Ἀριστόδημος ὁ Θηβαῖος — πρὸλ. Stark Niobe 383 καὶ ἄνω σελ. 376 —, ἐν οἷς ἱστορεῖ περὶ τῆς ἐορτῆς τῶν Ὀμολωίδων, καὶ Πίνδαρος ἐν τοῖς ὑπορχήμασιν») ἢ Ὀμόλης (Πaus. 9, 8, 6. Εὐριπ. Ἡρακλ. μ. 371. Στ. Βυζ.). Ἀλλ' εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τοιοῦτον ὄνομα ὄρους, ὡς ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα γεωγραφικὰ ὀνόματα καταγόμενα ἐκ Θεσσαλίας

(πρβλ. π. χ. Wilamowitz *Hermes* 1891, 236 καὶ εἰς Εὐριπ. *Ἡρακλ. μ.* 371). ὁ δὲ μῦθος ἐπλασεν ἔπειτα φυγὴν τῶν Θηβαίων μέχρι Θεσσαλίας μετὰ τὴν στρατείαν τῶν Ἐπιγόνων, ἐπειδὴ εἶχε λησμονηθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ ομωνύμου ὄρους¹. Οἱ Θηβαῖοι θὰ εἶχον κατ' ἀλήθειαν ἀποχωρήσει ἐκ τῆς ἀλούσης πόλεως εἰς τὸν γειτονικὸν ὄρεινόν τόπον πρὸς Α τῆς Καδμείας πρὸς ἄμυναν ἐσχάτην, ὡς οἱ Θεσπιεῖς θὰ εἶχον καταφύγει εἰς τὸν γειτονικὸν Κερησσὸν (ἄνω σελ. 298₀). Εἰπομεν δὲ (σελ. 465), ὅτι ἡ ἐκ τῶν Ὀμολωίδων πυλὼν ἀναχωροῦσα δδὸς ἄγει εἰς τοὺς πρὸς Α τῶν Θηβῶν ὄρεινους τόπους (πρβλ. Στ. Βυζ. «Θηβῶν αἱ πρὸς τῷ ὄρει πύλαι Ὀμολωίδες» Παγίδας *Ε. Ἀ.* 69). Ἐνταῦθά που θὰ ἦτο ἱερὸν τι τοῦ Ὀμολωίου Διός, πιθανῶς οὐχὶ μακρὰν τῶν πυλῶν, ὥστε νὰ συμφωνῇ πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Ἀριστοδήμου (Σχόλ. Εὐριπ. *Φοίν.* 1119): «Ἀριστόδημος δὲ αὐτάς (τὰς Ὀμολωίδας) γησὶν» οὕτω κληθῆναι «διὰ τὸ πλησίον εἶναι τοῦ Ὀμολώου» (ἤρωος ἢ ἡρώου ἢ ὄρους ἢ ἱεροῦ): πρβλ. Φωτ. «Ὀμολωῖος Ζεὺς ἐν Θήβαις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βοιωτίας»: δρᾶ καὶ ἄνω σελ. 356. Φέρεται ὁμοῦ καὶ παραγωγή ἐκ τοῦ *δμαλον*, ὁμονοητικὸν (Ἰστρος, Wilamowitz *Ε. Ἀ.* 215 ἐξ. *Sitz.-Ber. Berl. Akad.* 1909, 808 καὶ «ἀπὸ Ὀμολωίδος τῆς θυγατρὸς τῆς Νιόβης» Σχ. *Αισχ. Ἐπ.* 570. Stark *Niobe* 383 ἢ «ἀπὸ Ὀμολώας προφήτιδος» Φωτ. *Λεξ.*), ἐκ τῆς συντελεσθείσης ὁμονοίας τῶν πολιτικῶν μερίδων ἐν Θήβαις μετὰ τὴν στρατείαν τῶν Ἐπιγόνων, ὅτε οἱ κατελθόντες φυγάδες διὰ ταύτης τῆς πύλης εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν (Παυσ.). Ὅτι δ' Ὀμολωῖος (= ὁμόβουλος) Ζεὺς, ἂν δὲν ἐλατρεῦετο ἐπὶ τῆς Καδμείας παρὰ τὰς Ὀμολωίδας, δὲν θὰ ἀπείχεν ὁμοῦ πολὺ ἀπ' αὐτῶν, φαίνεται ἴσως καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῆς εὐρέσεως τῆς ἐνεπιγράφου κιονομόρφου ἀναθηματικῆς βάσεως Ig, VII, 2456 (Δι Ὀμολωίῳ Ἀγεμώνδας ἀπὸ δεκά[τας]) εὐρεθείσης κατὰ τὸν Σταματάκην τῇ 10 Αὐγούστου 1871 εἰς τὴν ἀνοικοδομουμένην τότε ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (ὑπερθεὶς τοῦ Παραπορτίου) δρᾶ καὶ ἄνω σελ. 467 εἰκ. 209)², ἐνθα εἶχε κομισθῇ ὡς οἰκοδομήσιμον ὕλικόν οὐχὶ πιθανῶς ἐκ τῶν μακρινῶν ὁρέων.

¹ Ὁ Maass μάλιστα (*Jahresber.* 1908, 5 ἐξ.) φρονεῖ, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ τοῦ ὄρους ἐκείνου μετηνέχθησαν εἰς Θήβας εἰς κοινὸν τέμενος παρὰ τὰς Ὀμολωίδας πύλας (Ζεὺς, Δημήτηρ, Ἀθηνᾶ, Ἐνυάλιος) παρὰ θέτων καὶ Σχόλ. *Λυκόφρ.* 580 «Βοαρμία. Λογγάτις. Ὀμολωῖς Βία| Βοαρμία δὲ (Ἀθηνᾶ) καὶ Λογγάτις παρὰ Βοιωτοῖς καλεῖται καὶ τιμᾶται Ὀμολωῖς παρὰ Θηβαίοις (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Welcker ἀντὶ Ἀθηναίων) καὶ ὁ Ζεὺς παρ' αὐτοῖς Ὀμολωῖος καὶ πυλῶος Ὀμολωῖος» (δ διορθωτέον κατὰ Maass εἰς *Ἐνυάλιος*, ἀφ' οὗ δ' Φώτιος γράφει *Ἐνυαῖος*). Εἰδομεν δὲ ἀνωτέρω τὴν Ἀρείαν κρήνην ὅχι μακρὰν τῆς ἀπὸ τῶν Ὀμολωίδων πυλῶν ὁδοῦ πρὸς τὴν Ἰσμήνιον κορυφογραμμὴν, εἰπομεν δὲ σελ. 37, 38 καὶ περὶ τῆς Ὀμολωίδος Ἀθηνᾶς καὶ περὶ τῆς Δημητρός (αὐτ.).

² Ἐκ τῶν πλεονασάντων λίθων συνέλεξα καὶ ἐγὼ ἐξω τῆς ἐκκλησίας βάθρον μέλανος λίθου ἐνεπιγραφὸν δυσανάνγνωστον, οὗ δ' πρῶτος στίχος

ΥΑΡΜΙΔΕΣΑΝΕΘΕΚΕΤΟΝ[Δ]ΕΡΠΑΙΔΑΗΙΟΝ (δηλ. *παῖδα ἰδόν*)

προσέτι δὲ τὸ βυζαντιανὸν τεμάχιον, οὗ μνημονεύει ὁ Strykowski ἐν *Byzant. Zeit.* III (1894) 1-16 ὡς

Ελπύντες ἀνωτέρω (σελ. 475 ἐξ.) περὶ τῆς κατὰ τῶν Ὀμολωίδων προσβολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀμφιαράου ἢ τοῦ Τυδέως, προσθέτομεν νῦν, ὅτι κατὰ τὸν Εὐριπίδην (*Φοίν.* 119 ἐξ. 126) ὁ Ἴππομέδων βαδίζει ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ ἐρχομένου ἐκ τῆς πεδιάδος καὶ τάσσεται κατὰ τῶν Βορραίων ἢ Ὠγυγίων πυλῶν (1113), ὁ δὲ Παρθενοπαῖος (145, 150 ἄνω σελ. 383, 460) «ἀμφὶ μνῆμα τὸ Ζήθου περᾶ» καὶ διὰ τῆς κοιλάδος τῆς Δίρκης βαδίσας τάσσεται κατὰ τῶν Νηιστῶν πυλῶν (1114 ἐξ.). Αἱ στρατιωτικαὶ αὗται κινήσεις εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὴν φυσικὴν διάταξιν τῶν τόπων καὶ κυροῦσι τὰ δηθέντα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου γνώσεως τῶν θηβαϊκῶν τόπων (ἄνω σελ. 463 πρὸς καὶ 336₂).

Πολλοὶ περὶ τῶν ἑπτὰ πυλῶν ἀσχοληθέντες ἄνδρες ἠθέλησαν νὰ συναγάγῃσι τοπογραφικὰ πορίσματα περὶ τοπικοῦ καθορισμοῦ καὶ ταυτίσεως ὀνομάτων τῶν πυλῶν ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπιθεμένων καθ' ἑκάστης πύλης στρατηγῶν. Ἀλλ' ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τῶν παρατεθέντων σελ. 469 ἐξ. πινάκων (πρόσθετος Σχολ. Εὐρίπ. *Φοίν.* 1156 «πρὸς ταῖς Κρηναῖαις πύλαις φησὶν τὸν Παρθενοπαῖον ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου λιθοβοληθῆναι Ἀριστόδημος» καὶ πρὸς καὶ Wolff *Polynceikes Jahresber. d. Gymn. zu Chemnitz* 1906 σελ. 21 ἐξ. ἀλλὰ καὶ P. Girard *Monuments grecs* 1897, 31 ἐξ.) ἀρκεῖ νὰ καταδείξῃ, ὅτι οὗτοι δὲν συμφωνοῦσιν ἐν τῇ κατανομῇ τῶν στρατηγῶν οὐδὲ ὡς πρὸς τὰς ἀναμφισβητήτως κοινὰς πᾶσι τοῖς καταλόγοις πύλας, τὰς Ἡλέκτρας, τὰς Προϊτίδας, (τὰς Νηίστας) καὶ τὰς Ὀμολωίδας. Δὲν εἶνε λοιπὸν δυνατόν ἐντευθεν νὰ συλλεχθῇ πόρισμά τι ἄξιον λόγου. Εἶνε δὲ τὸ ζήτημα τῆς διατάξεως τῶν στρατηγῶν πρὸ τῶν πυλῶν βεβαίως λίαν ῥευστὸν καὶ εὐμετάβλητον ὑπὸ τε τῆς διαμνημονευομένης παραδόσεως καὶ ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν ποιητῶν. Δὲν ἦτο σύμβολον πίστεως ἢ διάταξις τῶν στρατηγῶν, οὔτε εἰκὼν τόπων, οὐς εἶδεν ὁ ποιητὴς καὶ πρὸς οὓς, ἀνεπιγνώστως δουλεύουσα, προσαρμόζει ἡ φαντασία αὐτοῦ τὰς πράξεις τῶν ἑαυτῆς ἡρώων.

Περὶ τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων τῶν ἑπτὰ πυλῶν καθ' αὐτὰ ὅ,τι φέρεται εἵπομεν ἐν τῷ περὶ ἑκάστης λόγῳ. Ἀλλὰ παρετήρησεν ἤδη ὁ Wilamowitz (*Heracl.* στ. 781 πρὸς *Hermes* 1891, 241, 224· *Aristot.* u. *Athen* 179· *Staat* u. *Gesells.* 121), καὶ ὁ Verall (ξ. ἀ. XXI ἐξ.) καὶ ὁ E. Curtius (*Gesam. Abh.* I, 1 ἐξ.) ὅτι πλὴν τοῦ παραδείγματος τῶν Θουρίων (Διόδ. 12, 10) αἱ πύλαι καὶ αἱ ὁδοὶ δὲν ἐπροσωποποιοῦντο οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ ἐν ὄνομα μέχρι τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ἐκαλοῦντο κατὰ τοὺς

ὁμοίου πρὸς τὰ τῆς Μονῆς τῆς Σκιρποῦς (Ὀρχομενοῦ) τὸ τεμάχιον τοῦτο θὰ ἀνήκεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (ὅρα ἄνω σελ. 86), ἣν ἐκτίσεν τῷ 876-7 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Καδμείας, πλησίον δηλ. τῶν Ὀμολωίδων, ὁ αὐτὸς βασιλικὸς κανδιδάτος Βασίλειος ὁ κτίσας καὶ τὴν μονὴν τῆς Σκιρποῦς.

τόπους, πρὸς οὓς ἦγον (Θριάσιαι, πρὸς τῷ Ἑλεῖ, Πειραικαί, Μαγνήτιδες, Θρακίαι κλ.)· εἰδομεν δὲ καὶ ἐν Θήβαις «τὰς ἐπ' Ἑλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν» πύλας τῆς κάτω πόλεως (ἄνω σελ. 278). Τὰ ονόματα λοιπὸν τῶν Ἑπτὰ πυλῶν τῆς Καδμείας ἦσαν παμπάλαια καθὼς καὶ αἱ πύλαι (πρὸβλ. τὰς Σκαιὰς τῆς Τροίας), ἐπομένως δὲ καὶ δυσνόητα ἢ αἰνιγματώδη καὶ ἀνερμήνευτά τινα (Ἡλέκτραι, Προϊτίδες, Νήιται Wilamowitz *Hermes* 1891, 241 Aisch. *Interpr.* 103). Διευθετοῦντο ὁμῶς πάντα ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις μέχρι τῆς καταστροφῆς τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπειτα, ὥστε εὐρίσκει αὐτὰ ζῶντα καὶ ὁ Πausanias. Ἡ ἐν τῷ χρόνῳ τῷ μεταξὺ Ἀλεξάνδρου καὶ Κασσάνδρου διατήρησις αὐτῶν ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ παρουσίας τοῦλάχιστον τῶν ἐξανδραποδισθέντων καὶ εἰς τοὺς περιοίκους Βοιωτοὺς διανεμηθέντων Θηβαίων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν ὡς δοῦλοι χάριν τῶν νέων κυρίων τὴν ἐπίσης τοῖς περιοίκοις διανεμηθεῖσαν θηβαϊκὴν χώραν. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἔλειπον καὶ φιλομακεδόνες τινὲς ἐκ Θηβῶν καὶ ἡ μακεδονικὴ δὲ φρουρὰ τῆς Καδμείας καὶ οἱ περιοικοὶ Βοιωτοὶ θὰ ἐγίνωσκον τοὺς τόπους καὶ τὰ ονόματα αὐτῶν.

6' Αἱ ΠΥΛΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΠΟΛΕΩΣ (πρὸβλ. σελ. 259 ἐξ., 298 ἐξ.).

Ἀλλ' ἀφ' οὗ τὰ ονόματα τῶν Ἑπτὰ πυλῶν τῆς Καδμείας ἐσώζοντο καθ' ὅλους τοὺς παλαιοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, αἱ πύλαι τοῦ μεγάλου περιβόλου τῆς κάτω πόλεως εἶχον βεβαίως ἄλλα ὀνόματα.

1. Τούτων ἐσώθη ἓν, σύμφωνον πρὸς τὴν ἔπειτα συνήθειαν, εἶνε δὲ τὸ ῥηθὲν τῶν «ἐπ' Ἑλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν» πυλῶν, αἵτινες ἦσαν πρὸς Ν φράσσουσαι τὴν Κοίλην ὁδόν.

Πόσας ἄλλας πύλας ἀκριβῶς εἶχεν ὁ κάτω περίβολος δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τῶν τόπων ἐν καιρίοις σημείοις εἶνε ἱκανῶς διαφωτιστικὴ.

2. Οὕτω ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Δίρκης παρὰ τὸ Παραπόρτι, ἐνθα εἰδομεν (σελ. 433), ὅτι ἀφορμῶνται βαίνουσαι πρὸς Ν πολλαὶ ὁδοὶ ὧν μία τοῦλάχιστον, ἡ διασχίζουσα μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον, εἶνε παλαιοτάτη, εἶνε ἀναπόφευκτος πύλη τις. Τὸ τεῖχος τῆς κάτω πόλεως ἐνταῦθα ἔκλειεν ἐντὸς αὐτοῦ τὰς Κρηναίας πύλας τῆς Καδμείας ὡς καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον πρὸς Α σημεῖον τῆς Καδμείας ἔκλειε τὰς Ἡλέκτρας.

3. Περαιτέρω πρὸς Δ καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν ΝΔ ἄκραν τοῦ μεγάλου περιβόλου, ὅθεν ἀναχωρεῖ παλαιὰ ὁδὸς εἰς Ἀμπελοσάλεσι καὶ ἐνθα εὐρέθησαν θεμέλιοι λίθοι, ἦτο ἐπίσης ἀναμφίβολος πύλη. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἦσαν ὑψηλοὶ πύργοι πλινθόκτιστοι ὑψηλά, οἵτινες διαλυθέντες ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν βροχῶν ἐσχημάτισαν δύο τύμβους, ὧν μεταξὺ διέρχεται ἡ ὁδὸς ἔγκοιλος οὖσα καὶ πρὸς

τὰ ἔσω τοῦ περιβόλου ἐπὶ τινα ἑκτασιν ἀπὸ παλαιοῦ, διότι νῦν σπανίως συχνάζεται καὶ ἐπομένως ἡ κοίλανσις δὲν εἶνε προϊὼν νεωτέρων χρόνων.

4. Στρεφόμενοι ἐνταῦθα πρὸς βορρᾶν κατὰ τὰ σφζόμενα λείψανα τοῦ τείχους καὶ ἔχοντες ἐπὶ ἱκανὴν ἑκτασιν ἔξω αὐτοῦ βαθεῖαν καὶ κρημνώδη χαράδραν καταβαίνομεν μέχρι τοῦ σημείου, ἔνθα ἡ γραμμὴ τοῦ μεγάλου περιβόλου, εὑρεθεῖσα ἐνιαχοῦ ἐν ταῖς ἀμπέλοις, συναντᾷ τὴν ἐκ τῶν Νηιστῶν καὶ τῶν Κρηναίων πυλῶν ἐρχομένην βαθεῖαν ἐν τῇ λόφῳ καὶ παλαιὸν ὑδραγωγεῖον τέμνουσαν παλαιὰν ἀναμφισβητήτως ὁδὸν εἰς Θεσπιάς ἢ εἰς τὸ Καβεῖρειον καὶ τὴν Λεβάδειαν (εἰκ. 202 σελ. 410). Ἀδύνατον φαίνεται ἐπὶ τόπου νὰ μὴ ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πύλη τις.

5. Περαιτέρω πρὸς βορρᾶν πέραν τῶν ἀλωνίων τοῦ προαστίου Πυρὶ μικρὸν ἐντεῦθεν τῆς ἱμάξιτοῦ εἶνε ὁδὸς (ἄνω σελ. 418), ἣς ἡ κοίλη γραμμὴ εἶνε μᾶλλον εὐδιάκριτος ἔξω τοῦ περιβόλου πρὸς Δ, ἔνθα ἐνοῦται μετὰ τῆς ἀμαξιτοῦ; ἔχουσα παραπλεύρως ἐκτενὲς παλαιὸν νεκροταφεῖον¹. Ἡ διεύθυνσις τῆς ὁδοῦ δεικνύει, ὅτι παρὰ τὰ ἀλώνια τοῦ Πυρίου ὁ μέγας περίβολος εἶχεν ἔξοδον ἢ πύλην τινὰ ἄγουσαν περαιτέρω εἰς τοὺς ἀρδευτοὺς κήπους ἐκατέρωθεν τοῦ Θεσπίου ἢ Κανναβάρι (ὁ-ις) νῦν καλουμένου ποταμοῦ (κάνναβις λοιπὸν ἐκαλλιεργεῖτο παρ' αὐτὸν ἄλλοτε), ἔνθα παράγονται νῦν οἱ καλοὶ πέπονες οἱ πωλούμενοι ἐν Ἀθήναις ὡς κωπαῖδικοί, καίπερ τῆς ἀποξηρανθείσης Κωπαῖδος μὴ παραγούσης νῦν ἐν ᾧ μέτρῳ πρότερον τὸ περίφημον τότε τοῦτο προϊὼν αὐτῆς.

Ἄλλ' ἔξω ἀκριβῶς τῆς «πύλης» ταύτης ἀποσπᾶται ἐκ τῆς ὁδοῦ ἐκεῖνης κλάδος διευθυνόμενος πρὸς ΒΔ, παραθεόμενος ὑπὸ ἄλλων παλαιότερων τάφων, τεμνόμενος ὑπὸ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ ἄγων εἰς Ἀκραίφνιον· οὗτος εἶνε ἡ «ἀρχαία εἰς Ἀκραίφνιον λεωφόρος» (ἄνω σελ. 408). Δύο λοιπὸν οὕτω διὰ νεκροταφείων πιστούμεναι ὁδοί, σφζόμεναι καὶ νῦν, διατηροῦσαι δὲ καὶ ὅπου δὲν συχνάζονται (ἡ πρώτη ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς κατηργήθη ἀφ' οἷου ἐστρώθη ἡ ἀμαξιτός) τὴν ἐκ τῆς παλαιᾶς χρήσεως κοιλότητα τοῦ ἐδάφους, εἶνε, νομίζω, ἱκανῶς ἰσχυρὸν τεκμήριον πρὸς ἀποδοχὴν πύλης κατὰ τὴν ἐκ τοῦ περιβόλου ἀφειρητὴν αὐτῶν. Αἱ ὁδοὶ αὗται ἤγον βεβαίως εἰς τοὺς ἀγροὺς ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα γειτονικὰ μέρη πλὴν τοῦ Ἀκραίφνιου.

6. Ἡ κυρία ὁμῶς καὶ κατ' εὐθείαν ὁδὸς εἰς Ἀκραίφνιον, ἦτο, ὡς εἵπομεν ἄνω σελ. 407, πρὸς Β τῆς ἀγορᾶς τοῦ Πυρίου καὶ τῆς ἐν αὐτῇ κεντρικῆς κρήνης. Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶδομεν ὅτι διακλαδίζεται τριχῇ, οἱ δὲ κλάδοι οὗτοι εἶνε καὶ νῦν ἐν ζωηρᾷ χρήσει ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ Πυρίου, τῶν φιλοπονωτάτων τού-

¹ Ὅρα τὸν χάρτην. Ἐντεῦθεν συνέλεξα πολλοὺς πωρινούς ἐπιτυμβίους «θριγκοὺς» (πρβλ. σελ. 316) προερχομένους ἐκ τοῦ ἀγροῦ τοῦ Λιακοπούλα.

των γεωργῶν τῶν Θηβῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐν τῇ γεωργικῇ πεδιάδι, ἢ χρῆσις τοῦ δυτικοῦ αὐτῆς κλάδου ὡς κυρίας πάλαι ὁδοῦ εἰς Ἀκραίφνιον, ἢ ἔλλειψις ἀξιολόγου συνδέσμου μεταξὺ τῶν τριῶν κλάδων πρὸς τὴν ἐκ τῆς προηγουμένης πύλης. 5 ἀναχωροῦσαν ἄλλην ὁδὸν εἰς Ἀκραίφνιον καὶ ἡ παρεμβολὴ τοῦ ροῦ τῆς Δίρκης μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τῶν τριῶν κλάδων καὶ τῆς ἀνατολικώτερον κειμένης ὁδοῦ (ᾧρα κατωτέρω ἀμέσως 7), καθιστῶσι τὴν τρισχιδῇ ταύτην ὁδὸν ἀναπόφευκτον πρὸς μετάβασιν εἰς τὰ εὐφορα βόρεια πεδία τὰ πρὸς Δ τῆς Δίρκης καὶ πρὸς συγκομιδὴν τῶν γεωργικῶν καρπῶν μάλιστα δι' ἀμαξῶν. Κατ' ἀκολουθίαν λοιπὸν τούτων ἐπεβάλλετο νὰ ὑπάρχῃ πύλη τις ἐν τῷ μεγάλῳ περιβόλῳ κατὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἀφειτηρίαν τῆς ὁδοῦ.

7. Περαιτέρω πρὸς ἀνατολὰς εἰδομεν (ἄνω σελ. 399 ἐξ.) καταλήγοντας ἐκατέρωθεν τοῦ .σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τοὺς δύο κλάδους τῆς ἐξ Ἀνθηδόνης ἐρχομένης πολυσυχνάστου ὁδοῦ. Αὕτη ἐξυπηρετεῖ τὰς ἀνάγκας καὶ τῆς μεταξὺ Δίρκης καὶ Ἰσμηνοῦ πλουσίας ἀγροτικῆς πεδιάδος. Τὸν Πausanίαν ἐδέχθημεν ἐλθόντα διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κλάδου (σελ. 403) ¹, ἀλλ' ἐδηλώθη, ὅτι τὰ κατὰ τὸν σταθμὸν σημεῖα τῶν δύο κλάδων ἀπέχουσιν ἀλλήλων ολίγον. Ἐνταῦθα λοιπὸν πρέπει νὰ ᾔτο πύλη ἐν τῷ τείχει. Περαιτέρω ἀνατολικώτερον πέραν τοῦ Ἰσμηνοῦ ἐντεῦθεν δὲ τοῦ ἀνωνύμου ἐκεῖ χειμάρρου ἐκάμπτετο τὸ τεῖχος πρὸς νότον περιλαμβάνον τὰ νῦν ἀγροκήπια, ἅτινα εἶνε εὐφορα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔξω τόπον, ὃν ἐπὶ αἰῶνας κατέκλυζεν ὁ χειμάρρος καὶ ἐπλήρου κροκαλῶν καὶ ἄμμου (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910, 247). Παραθέει δὲ τὰ ἀγροκήπια κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀτραπὸς (λείπει ἐν τῷ χάρτι) βαίνουσα πρὸς νότον μέχρι τῆς σημερινῆς ἀμαξιτοῦ Θηβῶν-Χαλκίδος, ἢ δὲ εὐλάβεια αὐτῆς πρὸς τὰ ἀγροκήπια φαίνεται οὕσα κληρονομικὴ ἀπὸ χρόνου, καθ' ὃν ὑψοῦτο ἐνταῦθα τὸ τεῖχος. Οὐδεμία ὁδὸς ἐξέρχεται διὰ τῶν ἀγροκηπίων πρὸς ἀνατολὰς.

8. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἀλωνίων τῶν Ἀγ. Θεοδώρων διέρχεται ἡ νέα ἀμαξιτὸς Θηβῶν-Χαλκίδος. Τὸ σημεῖον, καθ' ὃ τέμνει τὸν περίβολον τοῦ τείχους, εἶνε διακριτὸν καὶ ἐκ λίθων τινῶν καὶ ἐκ τυμβοειδῶν ὑψωμάτων ἐκατέρωθεν, ἅτινα θὰ ᾔσαν πύργοι. Προφανῶς ἡ ὁδὸς αὕτη συμπίπτει ἐνταῦθα μετὰ τῆς ἀρχαίας, δι' ἧς ἐβάδισεν ὁ Πausanίας, ὅτε μετέβη εἰς Τευμησόν, Γλισᾶντα, Χαλκίδα κλ., διελθὼν διὰ τῆς ἡρειπωμένης ἐνταῦθα τότε πύλης. Ἐξω τοῦ τείχους καὶ πέραν τοῦ ἀνωνύμου χειμάρρου ἐνιαχοῦ δὲν συμπίπτει ἡ ἀμαξιτὸς πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἧς ἡ ἔγκοιλος εὐρεῖα γραμμὴ διακρίνεται παραπλεύρως, παραθεομένη ὑπὸ πυκνοῦ νεκροταφείου, ἐκτεινομένου μέχρι πέραν τοῦ ἀγροκηπίου τοῦ καλουμένου Χωροβοεβόδα. Ἀλλ' ὁ Πausanίας γινώσκει δύο ὁδοὺς ἀγού-

¹ Ὁ Παπαδάκις ἀνέσκαψεν ἐνταῦθα τάφους.

σας εἰς Γλισᾶντα· μίαν τὴν εἰρημένην διὰ Τευμησοῦ (Παυσ. 9, 19, 2) καὶ ἐτέραν «εὐθείαν ἐκ Θηβῶν εἰς Γλισᾶντα» (9, 19, 3). Καὶ ἡ ὁδὸς αὕτη ὑπάρχει διακριτὴ καὶ προφανὴς ἐν τοῖς ἀγροῖς ευρέως ἐγκοίλος, ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ μονοπατιοῦ, ὃ συμπίπτει πολλαχοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἀλλὰ δὲν συχνάζεται πολὺ· διότι οἱ ἄνθρωποι ἢ ταξιθεύουσι διὰ τοῦ σιδηροδρόμου, ἢ βαδίζουσιν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τῆς σιδηρᾶς ὁδοῦ ἢ πορεύονται τινες καὶ διὰ τῆς ἀμαξιτοῦ. Ἡ ἀρχαία αὕτη ὁδὸς ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς πύλης 8 καὶ εἶνε ἡ βορείως τῆς ἀμαξιτοῦ ἀποκλίνουσα ὁδός, ἣν ὁ χάρις τοῦ Σωτηριάδου μετὰ πολλῶν δυστυχῶς ὁμοφρόνων (πρβλ. ἄνω σελ. 407 ἐξ.) καλεῖ καὶ θέλει ὁδὸν «εἰς Ἀκραίφνιον».

9. Ἀπὸ τῶν εἰς Χαλκίδα καὶ Γλισᾶντα πυλῶν, ὅσον βαίνομεν πρὸς νότον παρακολουθοῦντες τὰ ὁρατῶς πυργοφόρα ἐνταῦθα λείψανα τῶν τειχῶν, τόσον ἀποτομώτερος εἶνε ὁ ἀμέσως ἔξω αὐτῶν τόπος. Παραπλεύρως τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους βαίνει ὁδὸς πρὸς Ν, ἄγουσα εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον Μοσχοπόδι (Ζωοδόχος πηγὴ) καὶ εἰς Τάναγραν. Ἡ ὁδὸς αὕτη, χωροῦσα ἐνδον τοῦ μεγάλου περιβόλου ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν οὗτος, πρέπει νὰ εἶνε παλαιά, διότι ἐδέχετο ἀπὸ δυσμῶν ἐρχομένην ἄλλην παλαιὰν ὁδὸν διασχίζουσαν μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον, ἀλλὰ κατηρημένην ἤδη ἀπὸ ἀγνώστων χρόνων (δρα ἄνω σελ. 100). Ἐν τῷ διαστήματι ἀπὸ τῶν ἀλωνίων τῶν Ἀγίων Θεοδώρων μέχρι τῆς ΝΑ ἄκρας τοῦ περιβόλου καὶ τῆς ἐνταῦθα καμπῆς αὐτοῦ πρὸς Δ, οὐδεμία ἀξιόλογος ὁδὸς ὑπάρχει χωροῦσα ἐκ τῆς κορυφογραμμῆς πρὸς ἀνατολὰς, τοῦ τόπου ὄντος ἀποκρήμνου ἐγγὺς τῶν τειχῶν, ὧν οἱ πύργοι (εἰς ἡμικυκλικὸς) προέχουσιν ἔξω, ὅπου καταλείπεται εὐρυτέρα τις ἔκτασις μέχρι τοῦ κρημνοῦ. Ἀλλ' εἰς τὸ ΝΑ ἐκεῖνο ἄκρον τῆς καμπῆς τοῦ περιβόλου ἡ ὁδὸς τῆς κορυφογραμμῆς συναντῶσα ἐτέραν, ἐρχομένην ἀπὸ τοῦ Ἰσμηνίου καὶ τῶν ἐπ' Ἐλευθεράς πυλῶν ἔξω τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μεγάλου περιβόλου, στρέφεται πρὸς ἀνατολὰς ἢ ΝΑ, ἄγουσα, ὡς ἐρρήθη, εἰς Μοσχοπόδι καὶ Τάναγραν. Ἀκριβῶς ὁμοῦς εἰς τὴν ΝΑ ἄκραν τοῦ περιβόλου ἀνέσκαψεν ὁ Καλόπαις (ἐ. ἀ. 44 ἐξ.) ὑπὸ τὰ βαθέα ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν πλινθίνων πύργων ἐπιχώματα τὰς *πολυγωνικὰς* (ἄνω σελ. 299₁) κρητίδας πυργήρων πυλῶν, ὡς εἶδε τῷ 1898 καταστρεφόμενος ὁ Σωτηριάδης (ἐ. ἀ. σελ. 27). Διὰ ταύτης τῆς πύλης ἐξήρχετο τοῦ περιβόλου ἡ τῆς κορυφογραμμῆς ὁδός, ἣτις παρέθεε τὸν περιβόλον ἐντός, μὴ δυναμένη διὰ τὸ ἀπότομον τοῦ τόπου νὰ βαίῃ ἔξω αὐτοῦ. Ἐνδον τῶν πυλῶν εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου ἀπέναντι τοῦ Ἰσμηνίου καθορᾶται ἀνεσκαμμένον ὑπὸ τυμβωρύχων μέρος ξηροῦ ὑδραγωγείου (δρα ἄνω σελ. 329₁).

10. Ἐκ τῆς ΝΑ ταύτης ἄκρας τοῦ περιβόλου καὶ τῶν ἐνταῦθα πυλῶν 9 στρέφεται ὁ περιβόλος πρὸς δυσμὰς, χωρῶν πρὸς τὴν βαθεῖαν κοίτην τοῦ Ἰσμη-

νου ποταμοῦ καὶ πέραν τούτου. Ἡ μέχρι τοῦ Ἰσμηνοῦ ποταμοῦ γραμμὴ τούτου τοῦ μεγάλου περιβόλου εἶνε εὐδιάκριτος ἐκ τῆς σκοτεινόχρου ἐπιμήκους καμπυλότητος («σαμμαρίου») τοῦ ἐδάφους, προελθούσης ἐκ τῆς διαλύσεως τῶν υψηλῶν πλινθίων μερῶν τοῦ τείχους, οὗ ἡ ἰσοδομικὴ ἐκ χροαλοπαγῶν λίθων κρηπὶς φαίνεται ἐνιαχοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐτέρας ὁχθῆς τοῦ Ἰσμηνοῦ μέχρι τῆς Καδμείας ἡ γραμμὴ οὔτε φαίνεται οὔτε ἀνεζητήθη ἀκόμη δι' ἀνασκαφῶν μετὰ τὸν Καλόπαιδα, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἔβαινεν ἐπὶ τῆς ἀποτόμου μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, συμπίπτουσα ἐνταῦθα πρὸς τὸν πιθανόν, παλαιότερον ἰσως, περιβόλον τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος (ἄνω σελ. 42) καὶ χωροῦσα παραλλήλως πρὸς τὴν εἰς τὸ σημερινὸν νεκροταφεῖον ὁδόν. ἦν εἵπομεν ἀρχαίαν (ἄνω σελ. 261, 314, 332_α), μέχρι τῆς Κοίλης ὁδοῦ, ἐνθα εἶδομεν κτίσμα ὡς πύργον τῆς πύλης 1 (σελ. 314), κατέληγε περαιτέρω εἰς τὰ τεῖχη τῆς Καδμείας. Τὸ μεταξὺ τῆς ΝΑ ἄκρας τοῦ περιβόλου καὶ τῆς Κοίλης ὁδοῦ διάστημα εἶνε ἱκανῶς μέγα καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους τοιαύτη, ὥστε εὐλόγως ἀναμένει τις ἐνταῦθα ἔξοδόν τινα ἢ πύλην. Καὶ ἐν μὲν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰσμηνοῦ θὰ ὑπῆρχε βεβαίως ἡ ἀναγκαία διὰ τοῦ τείχους δίοδος τοῦ διαρρέοντος τὴν πόλιν Ἰσμηνοῦ — διερρυθμισμένη ἰσως καθ' ὃν τρόπον πιστεύει ὁ Noack Athen. Mitt. 1907. 151 ἔξ. περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἡριδανοῦ —, ἀλλ' αἱ τε ὁχθαὶ τούτου εἶνε ἀπότομοι καὶ τὰ ἐδάφη ἀπρόσφορα πρὸς σχηματισμὸν ὁδοῦ· καὶ σήμερον δὲ οὐδεμία ὑπάρχει τοιαύτη ὁδὸς ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ ποταμοῦ ἢ παρ' αὐτὴν παραλλήλως· ὥστε πύλη ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχε.

Ἀλλ' ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Ἰσμηνίου ἔρχεται συμβολὴ ὁδῶν, πιθανοῖσιτα οὐχὶ νέων, ἐξ Ἀγίων Θεοδώρων, ἐκ Καστελλίων καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν Ὀμολοϊδων πυλῶν τῆς Καδμείας, κατευθυνομένη πρὸς νότον καὶ συναντῶσα μεταξὺ τοῦ Ἰσμηνίου λόφου καὶ τοῦ σημερινοῦ νεκροταφεῖου ὅχι μόνον τὴν ἐκ τῶν Ἠλεκτρῶν πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν καὶ τὸ Μοσχοπόδι καὶ τὴν Τάναγραν ἄγουσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας, πρὸς ἣν συμπίπτει ἀπὸ τοῦ νεκροταφεῖου καὶ πέραν. Εἵπομεν δὲ προσέτι (σελ. 24, 332_α), ὅτι καὶ ὁ πιθανὸς περιβόλος τοῦ Ἰσμηνίου τεμένους εἶχε πύλην πρὸς Ν, ὅθεν εἰσῆλθε πιθανῶς ὁ Πανσανίας εἰς αὐτό, καὶ ὅτι ἡ κρήνη τοῦ Ἀρεῶς ἐκεῖτο πρὸς νότον τοῦ τεμένους, πρὸ τοῦ νεκροταφεῖου που, ὥστε πύλη νὰ ἀπαιτῆται πάντως πρὸς νότον. Ὡς ἐξετέθησαν τὰ πράγματα, ἡ πύλη πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ περιβόλου τῆς κάτω πόλεως θὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν πιθανὸν περιβόλον τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος, παρ' ὃν διῆκεν ἔξω ἡ ὁδὸς τῆς Ἰσμηνίου κορυφογραμμῆς. Μετὰ τὴν κτίσιν ὁμῶς τοῦ μεγάλου περιβόλου τῆς πόλεως θὰ ἐπῆλθεν ἰσως καὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἐνταῦθα κατὰστάσιν, ὥστε ἡ πύλη τοῦ τεμένους ἢ νὰ εἶνε καὶ πύλη τοῦ περιβόλου, ἢ

νὰ περιελήφθη, ὡς αἱ Ἡλέκτραι καὶ αἱ Κρηναῖαι, ἐντὸς τοῦ μεγάλου περιβόλου, προσλαβόντος ἰδίαν πύλην¹.

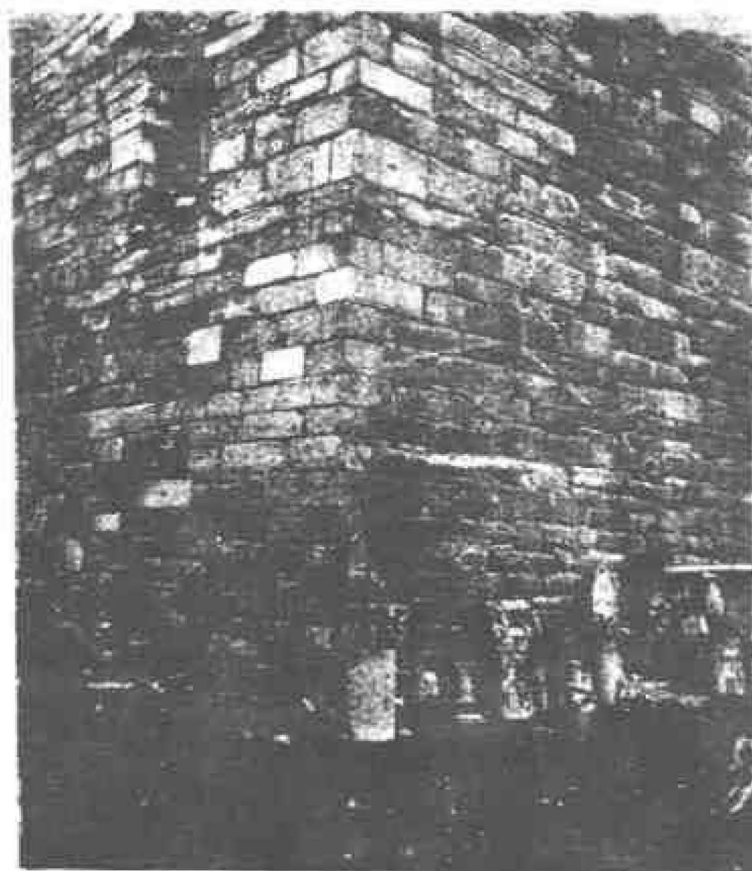
Τοιουτοτρόπως αἱ μέχρι τοῦδε βέβαιαι πύλαι τοῦ κάτω περιβόλου εἶνε 10, τεκμήριον καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ ἐπὶ πύλαι εὐθὺς κατ' ἀρχὴν δὲν δύνανται νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν κάτω πόλιν. Αἱ πύλαι αὗται πιστοῦνται ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ εἰσόδου, τῶν ἀναγκῶν τῆς συγκοινωνίας καὶ τῆς γεωργίας, τῶν ἀρχαίων ὁδῶν καὶ τῶν βεβαίων ἢ πιθανῶν λειψάνων τῶν τειχῶν.

Ἄν ἡ αὔξησης τοῦ περιβόλου ἢ ἀναφερομένη εἰς τὸ 457 π. Χ. (ἄνω σελ. 290 ἐξ.), καὶ εἰς ἣν ἀπεδόθησαν τὰ πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἀγ. Λουκά λείψανα τειχῶν (αὐτ. καὶ σελ. 286), συνετελεῖτο, ἢ κατάστασις πρὸς Ν βεβαίως θὰ μετεβάλλετο· ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν πυλῶν δὲν θὰ ἡλαττοῦτο· τοῖναντίον θὰ ἡϋξάνετο. Πόσον θὰ ἡϋξάνετο, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς προσαυξήσεως. Ἄν τὸ πρόσθετον τεῖχος ἀνεχώρει ἀπὸ τῆς Ἰσμηνίου κορυφῆς καὶ βαῖνον πρὸς Ν ἔμελλε νὰ καμφθῇ ἢ εἶχε καμφθῇ πρὸς Δ, ἵνα περιλάβῃ ἐν μέρει τὴν κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου, κλείον οὕτω ἐντὸς τὴν ἀπὸ τῆς Κοίλης πρὸς τὸν Ἰσμηνὸν καὶ τὸ Μουσχοπόδι ὁδὸν καὶ τὴν τῆς Ἰσμηνίου κορυφῆς γειμμῆς πρὸς νότον ἄγουσαν, τότε θὰ ἡνοίγετο χάριν μὲν τῆς πρώτης ὁδοῦ πύλη μεταξὺ τοῦ Ἰσμηνίου ἱεροῦ καὶ τοῦ νῦν νεκροταφείου, χάριν δὲ τῆς δευτέρας θὰ ἡνοίγετο νοτιώτερον ἑτέρα πύλη ἐκεῖ, ἔνθα ὁ Leake (ἄνω σελ. 286) εἶδε λείψανα ἐλληνικῶν τειχῶν καὶ φρέαρ· οὕτως αἱ πύλαι θὰ ἦσαν 11. Ἄν δ' ἡ προσαύξησης τοῦ περιβόλου ἔμελλε νὰ περικλείσῃ ὅλην τὴν κοιλάδα τοῦ Ἡρακλείου καὶ φράξῃ τὰς εἰς Ποτιᾶς καὶ τὴν Ἀττικὴν οδοὺς, θὰ ἦτο ἀνάγκη ἐν τῇ νοτίᾳ ἐκβολῇ τῆς Κοίλης ὁδοῦ ἄλλης πύλης ἀντὶ τῶν γνωστῶν «ἐπ' Ἐλευθερὰς καὶ τὴν Ἀττικὴν» καὶ ἄλλης ἀντιστοίχου τῶν Ὑψίστων.

Ἐν τέλει ἀναγράφω καὶ ὑπόνοιάν τινα, καθ' ἣν τὸ λείψανον τοῦ πρὸς Ν τοῦ νεκροταφείου τεῖχους ἡδύνατο κυκλούμενον νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ ἐν τῇ Κοίλῃ ὁδοῦ ἀνασκαφέντος βραχίονος τεῖχους, ὃν ἀπεδώκαμεν (σελ. 314 ἐξ.) εἰς πύργον τῶν «ἐπ' Ἐλευθερὰς καὶ τὴν Ἀττικὴν» πυλῶν. Ὁ βραχίον οὗτος, ἔχων διεύθυνσιν ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΑ, θὰ ἐνέκλειε μέρος μόνον, τὸ δυτικόν, τῆς κοιλάδος τοῦ Ἡρακλείου. Τίς θὰ ἦτο ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν Κοίλην ὁδὸν ἐνταῦθα κατὰ τὸ κέντρον τῆς κοιλάδος οὔσαν ἢ ὠθουμένην, δὲν εἶνε συμφανές. Ἀλλ' ἡ διαμόρφωσις τῶν ἐδαφῶν εἶνε τοιαύτη, ὥστε δὲν ἡδυνήθην νὰ πεισθῶ, ὅτι τοιαύτη σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων λειψάνων, δι' ὃ ἐδέχθη τὸ ἔτε-

¹ Ἴσως ἡ γειτονία καὶ ἡ ὁδὸς ἢ ἐρχομένη ἐκ τῶν Ὀμολωίδων πυλῶν, παραθέουσα τὸ ἱερὸν τῆς Πιρραίας ἢ Ἰσμηνίας Ἀθηνᾶς (ἄνω σελ. 37., 356 ἐξ.) ἔδωκεν αὐτῇ τὸ ὄνομα Ὀμολωίς· Σχ. Λυκόφρ. 520· Ὀμολωίς τιμᾶται παρὰ Θηβαίους (Ἀθηνᾶ).

ρον ὡς ἀνήκον εἰς πύργον τῶν ἐπ' Ἐλευθεράς πυλῶν. Ἵνα διαφωνήσῃ τις περὶ τούτου, πρέπει νὰ ἐξετάσῃ πρῶτον τοὺς τόπους· διότι τὸ πρᾶγμα τότε δὲν εἶνε, νομίζω, ευχερές, ὅσον ἐνδέχεται νὰ φανῇ ἐν τῷ γραφείῳ. Μείζονας δὲ δυσχερείας εὐρίσκω ἀντικειμένας πρὸς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ πιθανοῦ τούτου λειψάνου πύργου τῶν πυλῶν εἰς τὸν περιβόλον τοῦ Ἰσμηνίου τεμένους¹.

Εἰκ. 210. Ὁ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεβῶν σωζόμενος φραγκικὸς πύργος ἐκτισμένος δι' ἀρχαίων υλικῶν (σελ. 272, 304, 308 ἐξ.).

¹ Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν πυλῶν τοῦ κάτω περιβόλου τῶν Θεβῶν οὐδένα θὰ ἐκλήξῃ ἐνθυμούμενον, ὅτι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε τοῦλάχιστον 10 πύλας (πρὸβλ. Judeich *Topogr. v. Athen* σελ. 125 ἐξ. Groh *Topogr. st. Athen* πίν. II. Weller *Athens and its monuments* 1913, 63 «τὸ Θεμιστόκλειον τεῖχος εἶχε δωδεκάδα κυρίων πυλῶν»). Πέρυσιν δὲ (1918), ἐρευνῶν ἐγὼ τὰ τεῖχη τῆς ἐπὶ τῆς χερσονήσου Πούντας πόλεως τῆς Σαλαμῖνος, ἀπεκάλυψα πέντε πύλας εἰς μικρὰν ἐκτασιν τοῦ ὅλου περιβολοῦ. Αἱ τέσσαρες ἀπέχουσι μικρὸν ἀλλήλων καὶ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνῃ τις, ὅτι ὁ ὅλος περιβολὸς, ὅστις — ἀγνώστου ἐκτάσεως μέχρι τῆς ἐμῆς ἐρεῦνης — εἶνε μέγας, θὰ εἶχε τοῦλάχιστον 13 πύλας.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

- Σελίς 5. Περὶ τῆς ἑλληνικότητος τοῦ ὀνόματος τοῦ Κάδμου (Κάσμος=Κόσμος) ὄρα καὶ Wilamowitz Isyllos 187. Studniczka *Kyrene* 56 καὶ ἐνταῦθα σελ. 301.
- » 7. Διάγραψον τὴν ἐπικεφαλίδα «*προμυκηναϊκὰ λείψανα*».
- » 23. Στίχ. 7 κάτωθεν ἀντὶ *μᾶλλον* γράφε *γενικῶς*.
- » 28. Περὶ τῆς μινωικῆς γραφῆς ὄρα καὶ Ξανθουδίδην *Ἀθηνᾶ* 1905, 560 ἐξ.
- » 32₁. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου *εὐαγῆς* ὄρα καὶ Rohde *Psyche*² II, 219 καὶ ἐνταῦθα σελ. 261₃, 277.
- » 34₂. Πρόσθετε τὴν παρατήρησιν τοῦ Μενάρδου *Ἀθηνᾶ* 1905, 414 ὅτι κακῶς οἱ *Τεμπλιῶτες* (Templiers) μοναχοὶ τῆς Κύπρου μετεφράσθησάν *Ναῖται*.
- » 52 ἐξ. Περὶ τοῦ ἀνθεμίου πρβλ. καὶ τοὺς λόγους τοῦ Furtwängler *Die Aegineten* σ. 58.
- » 55. Στίχ. 17. Ἀντὶ *θύραος* γράψον *θυραῖος*.
- » 57. Στίχ. 4 κάτωθεν πρόσθετε Στράβ. 9, 401. X. Παπαμάρκου *Δοξασίαι τ. Πολυβίου* 1898 σελ. 172 ἐξ.
- » 63. Περὶ τοῦ ἀλφαβήτου ὄρα καὶ τὴν ἰδιόρρυθμον μελέτην τοῦ H. Schneider *Der Kretische Ursprung des Phönikischen Alphabets* 1913.
Αὐτ. σημ. 1 στίχ. 2 ἀντὶ *νεωτέρων γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων* γράφε *λογογράφων*.
- » 65₁. Τὸ ὄνομα τῆς συνοικίας *Ἀρμενιά* ὄρα μὴ γίνηται ἐκ τῆς βοτάνης *ἀρμένι(ον)* πρβλ. *Ἀθηνᾶν* 1904, 270. 1905, 377, 416. 1912, 468, 462, 467 ἀλλὰ καὶ Βογιατζίδου *Ἀμοργὸν* 1918, 88.
- » 66. Σημ. ἐν τέλει. Ὅρα ὅμως καὶ Νεροῦτσον ἐν *Δελτ. τ. ἰοτ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρ.* 1889 σελ. 83 ὅτι *Μητροπόλις* (=ὁ μητροπολιτικὸς οἶκος, τὸ ἀρχιεπισκοπεῖον, l'archevêché) διακρίνεται ἀπὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, λεγομένου *καθεδρικοῦ* ἢ *καθολικοῦ*.
- » 67₁. Πρόσθετε: *Jahrb.* 1905, 185. Vergil. *Aen.* 7, 183.
- » 68. Στίχ. 8. Περὶ τοῦ ἀγκιστρωτοῦ σταυροῦ ὄρα καὶ *Memnon* 1909, 175, 191 ἐξ.
- » 68. Στίχ. 23. Ἀντὶ *ἀγγελία* γράφε *δοιρακα*.
- » 71₀. Ὅρα καὶ Holleaux *Monum. Piot* 1894, 21 ἐξ. καὶ πρβλ. τὰ πρωτοκορινθιακὰ τῶν Δελφῶν ἐν *Annual* XIX 61 ἐξ.
- » 72. Στίχ. 10. Ὅρα καὶ Σχ. Πινδ. *Ἰσθμ.* 1, 83 «τέμενος δὲ λέγεται οὐ μόνον τὸ ἱερὸν καὶ ὁ ναὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ἀφωρισμένη χώρα».
- » 77₂. Τὸ βιβλίον τοῦ F. Johansen *Sikyoniske Vaser* Kobenhavn 1918 δὲν θὰ ἡδυνάμην νὰ χρησιμοποιήσω καὶ ἂν ἐγκαίρως ἐγίνωσκον αὐτό. Ἐκ τοῦ τίτλου ὅμως καὶ τῶν εἰκόνων φαίνεται ὅτι τὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα λέγει σικυώνια.
- » 78₂. Στίχ. 18. Ἀντὶ *Ὁρχομενῶ* γράφε *τῇ Ταναγραϊκῇ* (ὄρα καὶ Στράβ. 404).
- » 79₀. Στίχ. 10. Καὶ ὁ Fick *Vorgriech. Ortsnamen* 92, 114 συνάπτει, ἀλλὰ μετὰ τινος δισταγμοῦ, τὰ ὀνόματα *Ἰσμηνός* - σμηνός (= *Bienenkorb*).

- Σελίς 91. Ἀριθ. 2. Τὴν ἐκπεσοῦσαν εἰκόνα τοῦ καλλίστου αγγείου δὲ ἐνταῦθα εἰκ. 210 (=64a)
- 92. Στίχ. 11 κάτωθεν πρόσθετος: Τσούντα *Μυκῆν*. 137.
 - 96. Στίχ. τελευταίω. Ἀντὶ *ὀφιοειδὲς* γράφει *ὀφιοειδής*.
 - 101. Περὶ τοῦ σηπίου δὲ καὶ Rouqueville *Voyage de la Grèce* IV, 207.
 - 103. Στίχ. τελευταίω. Πρόσθετος: Ῥωμαῖος *Ἀρχ.* *Ἐφημ.* 1906, 109 *ἐξ*.

Εἰκ. 211 (- 64a). Ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 2 (σ. 90) τρίτος πίθος τοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου 3 τοῦ Ἰσμηνίου.

- Σελίς 106. Στίχ. 1. Ὅτι δὲ τὸ μέρος τοῦτο τῶν Καστελλίων ἦτο ἐξω τῆς πόλεως κατὰ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς ἔπειτα χριστιανικοὺς χρόνους, λέγει ὁ Ἀρέθας (Κουγέας *Δαογραφία* Δ 1912 - 3 σελ. 265 *ἐξ*): «Θῆβαι αἱ Βοιωταὶ ἐπὶ Νέρωνος καὶ Οὐεσπασιανοῦ φαύλως ὠκοῦντο, μόνης τῆς Καδμείας συνισταμένης ὥσπερ καὶ νῦν».
- Αὐτ. σημ. Πρὸβλ. καὶ Courby *Explorat. archéol. de Delos* V, 70 *ἐξ*.
- 109. Ὅρα καὶ Πλάτ. *Νόμ.* IB, 947 B.
 - 116. Στίχ. 2. Ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τοῦ πινακίου ἐν τῷ προκειμένῳ ἐκμηδενίζεται, ὥς νομίζω νῦν, ἐπειδὴ τὸ πινάκιον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ εἶνε αἰῶνας ὅλους νεώτερον τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς Φαυστας, ἂν ἀληθῶς τὰ στιλπνὰ καὶ κεχαραγμένα ἀγγεῖα τοῦ εἴδους τούτου ἦσαν ἄγνωστα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. συμφώνως πρὸς τοὺς ἐν σελ. 104 καὶ 119 λόγους μου.

- Σελ. 121, Περὶ τοῦ Ἡρωδίου ὄρα και Γ'ιαννόπουλον *Δελτ. Ιστ. κ. ἐθν. ἐτ.* VII, 453 ἐξ.
- 126. Στίχ. 11. Περὶ ἐπιτυμβίων σημάτων ὄρα και Τσουντα *Μυκ.* 152. Dorpfeld *Fünfter Brief über Leukas - Ithaka* 22 και ενταυθα κατωτέρω σελ. 370.
 - 129. Στίχ. 2. Ἀντὶ *εἰκ.* 91 γράφε *εἰκ.* 93.
 - 130. Καὶ ὅπου ἀλλαγὴ παρεισέφρησεν ἡ βοιωτιάζουσα γραφὴ *Καβίρειον, καβεριακός* γραπτέον *Καβεῖρειον, καβεριακός*.
Αὐτ. σημ. διάγραφον τὸ *μυκηναϊκῶν* πρὸς γενίκευσιν τῆς παρατηρήσεως και πρόσθετες: Διοδ. 22, σελ. 68 (τόμ. VI Holtze). Πaus. 1, 35, 5-6 Τσουντας *Jahrb.* 1895, 149, *Μυκην.* 147 ἐξ.
 - 136. Στίχ. 11. Ἀντὶ 0.20 γράφε 2.00.
 - 141. Στίχ. 1. Μετὰ τὸ *ξυρῳφιον* πρόσθετες: ὁμοιον πρὸς τὸ παρὰ Evans *The prehist. tombs of Cnossos* σελ. 71 *εἰκ.* 78 και Scager *Explorat. in Mochlos* σελ. 49 ἀριθ. 18, ὃ εἶνε ἐπίσης *ξυρῳφιον*.
 - 146. Στίχ. 1. Ἀντὶ *ἀναλαμποθς* γράφε *ἀλαμποθς*. Πλὴν τοῦ Reisinger δ' αὐτόθι κατωτέρω ὄρα και Τσουντα *Προῖσι. Ἀκροπ.* 244 ἐξ. 219 κ. ἀ.
 - 168. Στίχ. 18. Πρὸβλ. και Franchet *Nouvelles archives d. miss. scientif.* 1916, 55 ἐξ.
 - 170. Στίχ. 11. Ἡ παραλειφθεῖσα ἐκεῖ *εἰκὼν* δημοσιεύεται ἐνταυθα ὑπ' ἀριθ. 211 (= 123a).
 - 179. Στίχ. 6. Ὅρα και Τσουντα *Μυκ.* 45, 230 ἐξ. και *Ἀρχ. Δελτ.* 1918, 88 ἐξ.
 - 196. Στίχ. 5. Ὅρα και *Ἀρχ. Δελτ.* 1918, 98 ἐξ.
 - 209. Στίχ. 4. Περὶ τῶν ἐκ μέλανος πηλοῦ ἀγγείων ὄρα και Στεφανίδην *Ἀθήνα* 1903, 498.
 - 210. Στίχ. 9. Ἀντὶ 168 γράφε 169.
 - 220. Ἀριθ. 19. Πρὸβλ. Schreiber *Arch. Zeit.* 1883, 295.
 - 222. Ἀριθ. 4. Περὶ πώματος ὄρα και *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1895, 233 και ἐνθάδε κατωτέρω τάφ. 9 σελ. 224.
 - 243. Ἀριθ. 34. Θὰ εἶνε και τοῦτο ἀρα ὡς τὰ αὐτ. ὑπ' ἀριθ. 37-39. Τοιαύτην πλάκα βαρεῖαν ἐνεπιγράφον μετ' ἄλλων ἐπίσης ἐνεπιγραφῶν μολυβδίνων ἐλασμάτων ἀρῶν εὖρον ἐν ἱερῷ ἐπὶ κορυφῆς τῆς πόλεως Σαλαμῖνος παρὰ τὸ Ἀμπελάκι.
 - 261. Περὶ ἐνηλυσίων ὄρα και Dorpfeld *Athen. Mitt.* 1903, 467.
 - 266. Περὶ Κνωποῦ βλέπε και Kutsch *Attische Heilgotter* 1913, σελ. 43.
 - 269. Ὅρα και τὸ σχόλιον του Ἀρέθα παρὰ Κουγέα *Λαογραφ.* Δ, 1912-3 σ. 265 ἐξ.
 - 277. Στίχ. 3. Πρόσθετες: Πλουτ. *ήθ.* 811 B.
 - 277. Πρὸβλ. τὴν προσθήκην εἰς σελ. 106.
 - 280. Στίχ. 11. Ἀντὶ εἶποντο γράφε εἶποντο.

Εἰκ. 212 (= 123a). Κρατὴρ πηλινός του μυκηναϊκοῦ τάφου 17 του Κολωνακίου Θηβῶν. Ἀγγραφός.

- Σελίς 284. "Ότι ὁ Διόδωρος εἶχε πρὸ οφθαλμῶν και βοιωτικὰς ἢ μᾶλλον θηβαϊκὰς πηγὰς ὅρα Burrows Annual of the Br. Sc. XI, 1904-5 σελ. 160 ἐξ και τὰς αὐτόθι παραπομπας.
- 285. Στίχ. 17. Πρὸβλ. τὴν εἰκ. 208 ἐν σελ. 466.
 - 287. Στίχ. 8. "Αφ' ου ἐκρίθη χρῆσιμον νὰ ἐξαρθῇ ὁ γυναικεῖος χαρακτήρ τῶν Θεομοφορίων, ας προστεθῇ ἐνταῦθα και τὸ καίριον χωρίον Ἡροδ. 2, 171 πρὸβλ. P. Foucart Les mystères d'Eleusis σελ. 37 ἐξ.
 - 288. Στίχ. 1. Πρόσθετε Underhill Journ. of Hell. St. 1908, 277 ἐξ. Περὶ τῆς σμικρότητος τῶν χωρίων Σκώλου κλ. πρὸβλ. Θεοφρ. *περὶ ἰδεῶν* 54.
 - 293. Στίχ. 7. "Όρα προσθήκη ἐν σελ. 284.
 - 295. Γενικῶς ὅρα και M. Στεφανίδην *Ἀθηνᾶ* 1901, 351 ἐξ.
 - 300. Στίχ. 3 και 15. Ἀντὶ Πaus. 10 γράφε Πaus. 9.
 - 301. Πρὸβλ. τὸ προσέκτισαν τοῦ Στράβ. 401.
 - 301. Πρόσθετε Πλουτ. *ἡθ.* 779 A.
 - 302. Στίχ. 10. "Όρα και Tucker The seven againts Thebes of Aischylus XXXV, ὅστις παρατηρεῖ, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῦ Φοιδίδου, οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς Καδμείας, ἀνῆρχοντο εἰς 5 χιλιάδας (Πλουτ. *Σωκρ. δαιμ.* 34, 598 E).
 - 303. Στίχ. 17. Ἀντὶ 1, 2 γράφε 1, 6.
 - 305. Στίχ. 3. "Όρα εἰκ. 203 ἐν σελ. 411.
 - 310. Στίχ. 7. Γράφε Μορ(ε)όκαμπος.
 - 312. Στίχ. 1. "Όρα και Δελτ. *ιστ. κ. ἐθνολ. ἐταιρ.* II, 1885 σελ. 22 (Ζησίου).
 - 315. Περὶ τοῦ φυλάσσοντος τὴν κρήνην δράκοντος και περὶ τῆς δρακοντοφονίας πρὸβλ. N. Πολίτην *Δαογρ.* Δ 1912 - 3 σελ. 207 ἐξ.
 - 318. Εἰς ἐρμηνείαν τῆς εἰκ. 191. Περὶ τῆς ἰχθυώδους ουρᾶς τοῦ τέρατος ἐκτος τοῦ ὅτι και ὁ ἰχθὺς ἱερὸς τοῖς νεκροῖς (Küster Die Schange σελ. 29) και ὅτι ὁ Mayer (Giganten und Titanen 281 ἐξ.) νομίζει, ψευδομαρτύρως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα (πρὸβλ. Head Brit. Mus. Catal. Mysia 21, ἀριθ. 24 πίν. IV, 8 και von Fritze Nomisma VII, σελ. 10 ἀριθ. 126), ὅτι και γίγαντες εὐρηγται ἰχθυόποδες, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ οὐρὰ τοῦ διφυοῦς τέρατος γίνεται τοιαύτη πιθανῶς καθὼς προσλαμβάνουσιν οἱ ὄρρενες ὄφεις πώγωνα ἢ γενικῶς πτερά. Πρόκειται πάντως περὶ χθονίων αυτοχθόνων δαιμόνων (ὅρα και Roscher Mythol. Lex. λ. Giganten σελ. 1668).
 - 320. Πρόσθετε: Πολίτης *Δελτ. ἱστορ. κ. ἐθνολ. ἐταιρ.* IV, 596 και V, 826 και *Παραδ.* II, 733.
 - 325. Ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ τοῦ Ἀμφικτυωνοῦ ἴσως ἢ τῷ κατωτέρῳ μνημονευομένῳ Ἡρακλείῳ ἐφυλάσσον και ἐδείκνυν οἱ Θηβαῖοι τὰ οστᾶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους φονευθέντος Γηρυόνου (Λουκίαν. *πρὸς τ. ἀπαίδ.* 14).
 - 326. Περὶ τῆς Γαλινθιάδος πρὸβλ. και Πολίτου *Παραδόσεις* σελ. 929, 931.
 - 329. Στίχ. 5. Ἀντὶ σελ. 119 γράφε 319.
 - 330. Στίχ. 4. Ἀντὶ θεομένων γράφε θεωμένων.
 - 330. Στίχ. 9. Κατὰ τὰ Ἡράκλεια ταῦτα θὰ ἐπᾶλλετο «ὁ ὕμνος ὁ ἀδόμενος ἐν Θηβαίς εἰς Ἡρακλέα», ἐν ᾧ λέγει «Διὸς και Ἡρας υἱὸς» Πτολεμ. Χένν. (ἐκδ. Χατζῆ)

- καιν. *Ιστ.* 3, 14. Τὸ καινὸν και παράδοξον ἐν τῷ ὕμνῳ εἶνε διὰ ὃν υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης Θηβαῖος Ἡρακλῆς λέγεται υἱὸς τῆς Ἥρας. Ὅρα και σελ. 402.
- Σελὶς 332₀. Στίχ. 5 κάτωθεν ἀντὶ Ἰσμηνοῦ γράφε Ἰσμηνοῦ ὡσαυτως δὲ και σελ. 333₀ στίχ. 8 κάτωθεν.
- 333. Στίχ. 5. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Βοῖου ὄρους καταγωγῆς τῶν Βοιωτῶν ὄρα Dittenberger *Hermes* XLI, 181 ἐξ. Sadée *Der Boeotor. dial.* σελ. 26 ἐξ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1916, 245. Ὅρα και ἄνω σελ. 303.
- 341. Στίχ. 10. Πρόσθεσ O. Kern *Ueber die Anf. d. griech. Relig.* 1902 σελ. 25, 30, 32.
- 341. Στίχ. τελευτ. Περὶ τῆς ἐπιχαλκώσεως ταύτης ὄρα Collignon μετάφρ. *Tramer Griech. Plast.* I, 112.
- 341₂. Ἀντὶ IV, 28 γράφε III, 28.
- 343₀. Στίχ. 10 κάτωθεν πρόσθεσ B. C. Rider *The greek House* 1916 σελ. 208.
- 344₀. Στίχ. 9 κάτωθεν πρόσθεσ Πλάτ. *Πολιτεία* 514. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Boisacq *Diction. étymol. de la langue gr.* λ. γόργυρα (= ὑπόγειος εἰρκτή), ὅτι ἡ λέξις γίνεται δι' ἀναδιπλώσεως ἐκ τοῦ γῦρ-ος, ἐδήλου δὲ κατ' ἀκολουθίαν κτίσμα κυκλικὸν ἢ και θολοειδές, προσκτώμεθα και ἕτερον ἐπικουρον παράδειγμα.
- 347₂. Στίχ. 1. Πρόσθεσ Ziebarth *Aus dem Gr. Schulwesen* 45, 64. *Ἀρχ. Δελτ.* 1918, 102.
- 354₀. Στίχ. 2. Πρόσθεσ: Pfuhl *De Atheniensium pompis* σελ. 58.
- 354. Πρόσθεσ, ὅτι ἐκ Θηβαϊκῶν νεκροδείπνων συνάγει τινὰ περὶ τῆς λατρείας τῶν θεσμοφόρων θεῶν ἐν Θήβαις ὁ Furtwangler *Collect. Saburoff* XXXII (ὄρα και κατωτέρω ἐνθάδε σελ. 421.).
- 355₁. Περὶ τῶν Μουσῶν ὄρα ἄνω σελ. 338 και Πανσ. 9, 12, 3.
- 358₁. Στίχ. 14 κάτωθεν πρόσθεσ: Lenormant-De Witte *Elite céramogr.* III, σελ. 5 πίν. 1.
- 360₁. Πρόσθεσ: Πανσ. 9, 31, 2.
- 365₁. Πρόσθεσ: Dolger, *Ἰχθύς das Fischsymbol* I, 1910.
- 367. Στίχ. 22. Διάγραφον τὴν φράσιν «ὥς και τοῦ ῥήματος».
- 368₂. Πρόσθεσ: Ἄλλην εἰκόνα πιθανῶν Διοσκούρων εχει ὁ Furtwangler *Collect. Sabur.* XXXIV.
- 369. Στίχ. 18. Πρόσθεσ: Μενάρδος *Ἀθηνᾶ* 1905, 343.
- 372₁. Πρόσθεσ Πολίτην *Παραδ.* σελ. 1092.
- 372₂. Στίχ. 7. Πρόσθεσ: Πλουτ. *ἡθ.* 658 E.
- 372₄. Στίχ. 3. Πρόσθεσ: πρὸλ. Κούσην *Ἀθηνᾶ* 1901, 66 (= κυκλοέσεως ἀγορᾶς θρόνον).
- 376. Στίχ. 15 κάτωθεν μετὰ τὸ 67 πρόσθεσ: ἡ ἐκδ. Foucart σελ. 85.
- 384. Ἑρμ. εἰκ. 197 στίχ. 5 ἀντὶ Βρανέζε γράφε Βρανέζι.
- 409₁. Στίχ. 3. Ἀνδριάς τοῦ Πινδάρου δὲν ὑπῆρχεν ἐν Θήβαις, ἴσως διότι ἐν τινι χρόνῳ τοῖςλάχιστον ἠλθήευε τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτ. *Πελοπ.* 25, 7, διὰ «Θηβαίοις οὐ πάτριον ἦν ἰδίᾳ κατ' ἄνδρα τιμᾶν ἀλλὰ τῇ πατρίδι κοινῶς τὸ τῆς πόλεως ὄνομα σώζειν». Ὅτι ὁμως τοῦτο δὲν ἐκράτει πάντοτε, δεικνύει ὁ

ἀνδραῖς τοῦ Προνόμου καὶ ὁ τοῦ Ἑπαμεινώνδου (ἄνω σελ. 341) ἰδρυθεὶς οἷτος τοιούχιστος, κατὰ τοὺς ἄνω λόγους τοῦ Πλουτάρχου, μετὰ τοὺς χροῖ-
νους τοῦ Πελοπίδου καὶ ἴσως πολὺν ὑστερον τοῦ θανάτου τοῦ Ἑπαμεινώνδου.

Σελὶς 420. Στίχ. 12 Ἡ ἑπαρξὶς ἱεροῦ τοῦ Ἀλκμέωνος ἐν τῷ Ἀμφιαρείῳ τοῦτῳ ἀντιτίθε-
ται πρὸς τὸν Πανσ. 1, 34, 3, οστις ὅμως ομιλεῖ ἐκεῖ περὶ τοῦ ἐν Ὠρωπῳ
Ἀμφιαρείου καὶ οἶονεὶ ἐκπληττόμενος διὰ τὸ γεγονός.

• 421₂. Στίχ. 2 κάτωθεν ἀντὶ Μιγάλη γράφε Μιγάλη.

• 426. Στίχ. 6. Με διέφινγεν ἡ ἀντίθετος γνώμη τοῦ Wilamowitz Sitz. Ber. d. Berl.
Ak. 1908, 1330 ἔξ., ὅτι ἐν Βοιωτίᾳ ματαίως ζητεῖται ἵχνος λατρείας τῆς Εὐλει-
θυίας καὶ οτι παρὰ τῷ Πινδάρῳ πρόκειται περὶ ποιητικῆς προσωποποιίας.

• 427. Ὅρα καὶ Σχ. Lucan. III, 175 «Dirce fons apud Thebas, quas condidit
Cadmus καὶ IV, 550 «... a fonte Dircae, qui est apud Thebas».

• 460. Στίχ. 6. Προσθεῖς: Πανσ. 1, 39, 2.

Ἄλλα ἀβλεπτήματα τυπογραφικὰ ἃς διορθώσῃ ὁ ευμενὴς ἀναγνώστης αὐτός.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΑΤΩΝ ΟΠΩΣΔΗΠΟΤΕ ΔΙΑΦΩΤΙΖΟΜΕΝΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

Αθήναιος Δεικνοσοφισταὶ 6, 62 σελ. 351 ΕΞ 10, 11 σελ. 276.	Θουκυδίδης 1, 113 σελ. 294 ΕΞ 3, 61, σελ. 448. 3, 62, 5, σελ. 294.
Αισχύλος Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας στ. 148, 450 σελ. 372, 315, 444. στ. 239, σελ. 439. στ. 274, σελ. 67. στ. 487, σελ. 336, 469 ΕΞ. στ. 502, σελ. 336. στ. 526, σελ. 282, 383, 449 ΕΞ. στ. 631, σελ. 284, 336 ΕΞ 415, 469 ΕΞ. 474. στ. 911, σελ. 396.	Inscriptiones graecae VII, 1673, σελ. 348. VII, 2454, σελ. 325. VII, 2456, σελ. 476. VII, 2461, σελ. 357. VII, 2537, σελ. 401 ΕΞ.
Ἀνθολογία Παλατινή II, 755, σελ. 397. XIV, 24 σελ. 341.	Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς στρωμ. 1, 25, 163 σ. 342.
Ἀντωνῖνος Λιβεράλης 33 σελ. 369.	Ξενοφῶν Ἑλληνικά 5, 2, 25 ΕΞ. σελ. 285 ΕΞ. 5, 4, 4, σελ. 351. 5, 4, 8, σελ. 390.
Ἀρριανὸς Ἀνάβασις Ἀλεξάν. 1, 8, 5 ΕΞ. σελ. 280 ΕΞ, 390.	Ὅμηρος Ξ, στ. 114, σελ. 394. Ψ, στ. 479, σελ. 396. λ, στ. 200, σελ. 301, 455. ζ, στ. 406, σελ. 343.
Ἀρτεμίδωρος Ὀνειροκριτικά 2, 9, σ. 261.	Oxyrrhynchus papyri X, 1241, σελ. 324.
Διόδωρος 11, 81, σελ. 290 ΕΞ. 11, 83, σελ. 294. 18, 56, σελ. 274 ΕΞ.	Πausanias 4, 30, 6, σελ. 350. 9, 4, 4+9, 8, 1, σελ. 260. 9, 4, 10, σελ. 272. 9, 5, 2, σελ. 259 ΕΞ, 272, 300. 9, 5, 2-9, 5, 6, σελ. 300 ΕΞ. 9, 7, 6, σελ. 259 ΕΞ, 272. 9, 8, 4, σελ. 268, 300 ΕΞ. 9, 8, 7, σελ. 266 ΕΞ, 314, 337. 9, 10, 2, σελ. 36. 9, 10, 5, σελ. 318 ΕΞ, 321, 324. 9, 11, 1, σελ. 324 ΕΞ. 9, 11, 7, σελ. 330 ΕΞ. 9, 12, 1, σελ. 333 ΕΞ. 9, 12, 3 ΕΞ, σελ. 338 ΕΞ. 9, 14, 2, σελ. 298, 476. 9, 16, 1-2, σελ. 346 ΕΞ. 9, 16, 5, σελ. 353 ΕΞ, 356. 9, 16, 6 ΕΞ, σ. 360 ΕΞ, 362 ΕΞ, 370 ΕΞ. 9, 17, 2-4, σελ. 389. 9, 17, 4, σ. 382 ΕΞ, 387 ΕΞ, 389. 9, 17, 7, σελ. 385 ΕΞ. 9, 18, 1, σελ. 360, 392 ΕΞ, 402. 9, 19, 2 ΕΞ, σελ. 481. 9, 23, 1 ΕΞ, σελ. 400 ΕΞ, 402 ΕΞ. 9, 25, 1 ΕΞ, σελ. 413 ΕΞ. 9, 25, 3 ΕΞ, σελ. 418 ΕΞ, 424. 9, 37, 5, σελ. 343. 10, 37, 7, σελ. 388.
Εὐδοκίδης Βάκχαι στ. 418, σελ. 349. στ. 1 ΕΞ, 597 ΕΞ. σελ. 340, 362.	
Ἰκτίωνες στ. 652, σελ. 457, 277. στ. 662, σελ. 383, 460.	
Φοίνισσαι στ. 159, σελ. 336, 370 ΕΞ, 374 ΕΞ. 416 ΕΞ, 456, 459. στ. 748, σελ. 456. στ. 825, σελ. 429, 456. στ. 1123, σελ. 336, 371. στ. 1134, σελ. 336. στ. 1187, σελ. 337, 462. στ. 1356, σελ. 362, 458. στ. 1372, σελ. 335, 461.	
Τὰ περὶ Λίρκης καὶ κρήνης τοῦ Ἀρεῶς χω- ρία ὅρα σελ. 322 ΕΞ, 427 ΕΞ.	
Fouilles de Delphes III, 1 σ. 194 ΕΞ, σελ. 341, 344 ΕΞ.	
Ηρακλείδης ὁ κριτικὸς (πρώην «Δικαίταρχος») ἐν Fragmenta histor. gr. II, 258=Geo- gr. gr. min. 1, 102 σελ. 255 ΕΞ, 276, 329.	
Ἡρόδοτος 5, 58, σελ. 41, 61 ΕΞ. 5, 67, σελ. 396.	
Ἡσίοδος ασις στ. 105, σελ. 357.	
Hygini fabulae στ. 9, σελ. 369.	
Θεόπομπος (Κράτιππος). Ἑλληνικά 1, 12 3-4 σελ. 56 ΕΞ, 287 ΕΞ, 296.	Πίνδαρος Διθυράμβων αποσπάσματα 75, 76, 83, σελ. 307.

- Ὑμν. ἀπ. 39 ὅρα Πaus. 4, 30, 6, σελ. 350.
 Ἰσθμιονίκαί 1, 76, σελ. 357, 437.
 4, 104, σελ. 327.
 6, 108, σελ. 298₁, 359.
 7, 3 ἐξ., σελ. 355, 421₁, 437.
 Νεμεονίκαί 1, 90 ἐξ. σελ. 337, 359, 436.
 9, 56, σελ. 374, 416 ἐξ. 438, 459.
 Ὀλυμπιον. 6, 23, σελ. 370₆, 374 ἐξ., 416 ἐξ.,
 438, 459.
 6, 148, σελ. 446 ἐξ.
 Πυθιονίκαί 3, 138, σελ. 420 ἐξ., 438.
 8, 78 ἐξ., σελ. 419 ἐξ.
Πλούταρχος Δημήτριος 40, σελ. 273₁.
 Σύλλας 19, σελ. 405.
 Περὶ κακοῦθ. Ἡροδ. 33, σελ. 297.
 Περὶ ποταμῶν 1, σελ. 319 ἐξ.
 Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμ. τ. πινθ. 17, σελ. 355.
 Π. τ. Σωκρ. δαιμον. 4, σελ. 390 ἐξ., 404.
 34, σελ. 377.
 Ῥωμ. κεφαλ. κατ. 291 A, σελ. 352 ἐξ.
- Πολύαινος** Στρατηγικά 2, 3, 12, σελ. 335.
 2, 4, 3, σελ. 351 ἐξ.
Προκόπιος Περὶ κτισμάτων τόμ. 3 σ. 274,
 σελ. 309₁.
Πτολεμαῖος Χέννος Καιν. ἱστορ. 3, 14, σελ.
 402, 488 ἐξ.
Σοφοκλῆς Ἀντιγόνη στ. 105 ε., σελ. 330₆,
 429 ἐξ., 451.
 Οἰδίπους τυραν. στ. 19 ἐξ., σελ. 60, 331 - 3
 σημ., 377 ἐξ., 426, 451 ἐξ.
 στ. 161, σελ. 372, 426.
 στ. 1080, σελ. 349.
Σχόλια Εὐριπίδου Φοῖν. στ. 7 (1129) σελ. 323.
 στ. 1062, σελ. 335.
 στ. 1760, σελ. 262.
Σχόλια Πινδάρου Ἰσθμιαί 1, 76, σελ. 357. Ὀλ.
 6, 23, σελ. 374 ἐξ., 376.
Σχόλια Σοφοκλέους Οἰδίπ. τύρ. στ. 733, σελ.
 262, 419.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Α

- ἄβατον 338, 340, 344 δ. σηκός.
 Ἀγαθή Τύχη 421.
 Ἀγαθός Λαίμων 359.
 ἀγαλμα Ἀθηνᾶς Ζωστηρίας 372, 374-6. Ἀμ-
 μωνος 346. Ἀπόλλωνος Βοηδρομιον 372 ἔ.
 374. Ἀρτέμιδος Εὐκλείας 371 ἔς. Ἀφρο-
 δίτης 346 ἔξ. 350 ἔ. Δήμητρος 353 ἔς. Διο-
 νυσον 341 ἔξ. 367, 374-6. Λιός Ἀγοραῖον
 425 ἔς. Ἑρμῶν 372, 374. Ἡνιόχης 41.
 Ἡρακλέους Ῥινοκοιλούστον 425 ἔ. Θέμι-
 δος 425. Μητρός Αἰνδυμένης 418, 422 ἔς.
 Ὀγκας 334 ἔ. Περρας 41. Τύχης 349 ἔξ.
 ἀγάλματα ἀρχαῖα 439, 454 δ. βυζάντιος, ξόανον.
 Ἀγαμήδης 74, 325.
 ἀγγεῖα 125. ἀρωματικά 232. ἀρωματοδόχα
 83. ἀ. ἀργυροῦν 197. ἀ. δακρυδόχα 23,
 233, 239, 240, 249. ἀ. ἐμβρυώδη 169,
 191, 210, 231, 235 ἔξ. 263. ἐμπιέστως κε-
 κοσμημένα 132, 212, 218, 226. ἐπιβλω-
 μένα 3. ἐρυθρόμορφα 239, 252. Ε' αἰώ-
 νος 404, 424. ἀ. θεάτρον 404. Θεσπικοῦ
 πολυανδρῶν 130, 212 ἔ. 237. λίθινα 88,
 135, 148, 159, 175. μεσαιωνικά 2 ἔξ. 104,
 139. ἀγγεῖα «μεγαρικά» 232. μεταλλικά
 35 ἔ. 84. μινύτεια 3 ἔξ. 21, 23, 209. μυκη-
 ναϊκά σποράδην καὶ 167 ἔξ. 305, 307,
 365 ἔ. Παιανίας Ἀττικῆς 131. προϊστο-
 ρικά 2 ἔξ. προμυκηναϊκά 196, 146; 384.
 Σιλαμῖνος 25 ἔξ. 164. Σαλαγέως τύμβου
 (Χαλίας) 131. νάβινα 205, 210 ἔ. νύστατα
 μυκηναϊκά ἢ πρωτογεωμετρικά 25 ἔξ. 149,
 156, 158, 161, 166. 191, 204. χαρακτὰ 29,
 85. χειροποίητα 29, 31, 85, 139; 145, 159;
 181, 218. χριστιανικά 81, 103 ἔ. 110, 119,
 206, 305, 486 ὅρα bucchero, μέλανα, γά-
 νωμα, πρωτοκορινθιακά.
 ἀγγειογραφία 149, 167 ἔ. 199, 208.
 Ἀγεμώνδας 476.
 Ἀγησίας 447.
 Ἀγία Λικατερίνη 207. Ἀθανάσιος 401. Ἄννα
 123 ἔ. 313, 334, 467. Βασίλειος 66. Γεώρ-
 γιος 365. Γρηγόριος 66, 477. Δημήτριος
 65, 330, 467, 476. Θεόδωροι 99, 100, 260,
 279, 329, 361, 391, 407, 464, 480 ἔξ.
 Ἰωάννης (Ἀγιάννης) 254, 321 ἔ. (= Ἰση-
 νός). Ἰω. Καλοχέννης 66, 123, 421. Λου-
 κας 34, 78, 260 ἔξ. 291, 313, 318, 379,
 483. Νικόλαος 280, 313, 323. Παρασκευὴ
 373, 379, 400, 403, 406. Στέφανος 308,
 363, 464. Τριάς 330, 334. Φωτεινὴ 252,
 259, 260. ὁ. ἐκκλησία.
 Ἀγιάννης = Ἰσηνός 254.
 ἄγκιστρον 178.
 ἄγκυρα 264.
 ἀγορά 299, 335, 338, 340, 372, 378 ἔ. 389 ἔ.
 391, 404, 426, 451, 489.
 ἀγοραῖος Ζεὺς 378, 425 ἔ. 442. Ἑρμῆς 372,
 374.
 ἀγρηνόν 220.
 Ἀγριώνια 345 (ὁ. Διονυσία).
 ἀγνίαι ξηροῖται 276, 457.
 Ἀγνιεύς Ἀπόλλων 451, 458.
 ἀγγίπτολις 443.
 Ἄδης 465.
 Ἀδραστος 374, 375, 396, 417, 459 κ. ἀ.
 Ἀδριανός 398 ἔ.
 Ἀθηνᾶ Ζωστηρία 372, 374 ἔ. Ἰσηνία 37, 378,
 322. Ὀγκα 37, 315, 333 ἔξ. 377 ἔ. 438,
 442, 449, 451 ἔ. 461. Ὁμολογία 37, 356,
 476. Προναία 36 ἔ. 48, 315, 323 ἔ. 333 ἔ.
 335 ἔ. 345, 377.
 Αἶγινα 406 ἔ.
 Αἰλιανός 322, 428.
 Αἰνέας 446 ἔ.
 Αἰσχύλος 415 ἔ. 438 ἔξ. 472 ἔξ.
 ἀκόννη 140, 151; 189.
 ἀκοντίου αἰχμή 188.
 Ἀκρναίον 400, 402, 407 ἔ. 418, 479 ἔξ.
 ἀκρόπολις 259, 269, 277, 286 ἔ. 288, 300, 338,
 353, 435, 439 ἔ. 468.
 Ἄλαι 409.
 Ἀλάριχος 309.
 Ἀλεκτρίδες (= Ἠλέκτραι) πύλαι 314.
 Ἀλέξανδρος Φ. ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς 23, 27,
 32, 233, 250, 252, 269 ἔξ. 278 ἔξ. 314,
 404, 418, 426, 435, 478.
 αἰεῖα 179, 399.
 Ἀλίπτος 301, 473.
 Ἀλκίς 372.
 Ἀλκμῶν 418 ἔξ. 420, -ος ιερὸν 438, 489.
 Ἀλκμήνη 324 ἔξ. 360, 362, 368 ἔξ. 389, 448.
 ἄλσος = τέμενος 369, 473 ὅρα κ. ιερὸν.
 αἰώς χριστιανικὸν σύμβολον 115.
 ἄμαξαι νεκροφόροι 98, 130, 159, 194.

Wilamowitz 225, 254, 268, 446 εξ. 468 κ. α. π.
 βόθρος 208 ορει και φρέαρ.
 Βόιον δρος 303, 489.
 Βοιωτία 303, 333, 358, 472.
 Βοιωτία ὁδός 418. υς 446 εξ.
 Βοιώται πύλαι 470.
 Βοιωτοὶ 303, 333, 448, 489.
 Βορραῖαι πύλαι 282, 284, 306, 308, 371, 380,
 381 εξ. 391, 392, 400, 436, 450, 464, 469 εξ.
 471 εξ.
 bucchero nero 165, 209 ὄρ. πηλὸς μέλας.
 βουλή 373.
 Bursian 253.
 βούς Κάδμου 333 εξ. 336.
 Brandis 253, 468.
 Βρανέζι κρήνη 384, 391, 424.
 βραχυγραφία 122.
 βρέτη 352, 439.
 Βρύση ἱεῖς 431. Βρύση τοῦ κατῆ 430 εξ. Β.
 τοῦ Πυριῶ 407, 431. Β. Ἀγ. Θεοδώρων
 (Οἰδιπόδεια κρ.) 393 εξ. ὄρα καὶ Βρανέζι
 Παραπόρτι, Πηγή, Χλεβίνος.
 βωμοὶ 331 εξ. 377 εξ.

Γ

γάλα 78, 171.
 Γαλαξίδωρος 390.
 Γαλαξίον 34, 78, 318, 418.
 Γαλινθιάς 326, 488.
 γαμήλιοι θεοὶ 446.
 γίνωμα ἀγγείων προμνην. 385. μνην. 67,
 81. γ. νεώτ. 222. γ. μεταλλικῶς λάμπων 26,
 31, 69.
 γέφυρα Προϊτίδων 361 εξ. 272. Ἡλεκτρῶν 19.
 Λίρκης 425. Ὀμολοιδῶν 465.
 γεωμετρικὸς ρυθμὸς 31, 66 εξ. 71, 139, 149,
 156, 161, 165, 166, 177, 191, 204, 297,
 449.
 Γεώργιος Ἀντισχεύς 310.
 Γῆ 354 εξ. 442, 449, 451, 462.
 Γηρυόνης 488.
 Γλαυκός 180, 318, 358, 359.
 Γλισᾶς 398, 407, 480 εξ.
 Γλώσσα 407.
 Gomme 255.
 Γοῦρνα 305, 411 εξ. 413 εξ. 468.
 γυμνάσια 287, 330 εξ. 391, 400 εξ. 457.
 γραφικὴ 246 εξ.
 Γυμναστήριον 211, 466.

Δ

Δαίδαλα 445, 448.
 Δαίμων μελίζιος 422.
 δακτύλιος χαλκοῦς 30, 161, 224.
 Δαλιδώρος 423.

Δάμων 419.
 Δαυλὶς 419.
 δαρνοφόρος 41, 331.
 Δελφοὶ 332, 397, 407, 418 εξ. 458.
 δεσμοτήριον 373.
 Δήλιον 41, 373, 399.
 Δημήτηρ Ἀχαΐα 215, 353 εξ. 358. Ἐλευσινία
 354, 453. θεσμοφόρος 346 εξ. 353 εξ. 356,
 362, 421, 430, 458, 462. Ὀμολοία 356,
 476, 483. Ποτνία 260, 265. Τιλφωσία 473.
 χαλκόκροτος 355.
 Δημητριάς 246, 248.
 Δημήτριος ὁ Πολιορκητῆς 23, 270, 271, 273,
 351 εξ.
 Δηῶν 453.
 διάγραμμα βασιλικόν 274 εξ.
 Δίκη 463.
 Δινδυμήνη μήτηρ ὁ. Κυβέλη καὶ Μήτηρ.
 Διόδωρος 274 εξ. 290 εξ. 294, 435, 488.
 Διονύσια 342 ὁ. Ἀγριώνια.
 Διονυσιακοὶ τεχνίται 345 εξ.
 Διονύσιος ὁ Καλλιφῶντος 256.
 Διόνυσος 415, 422 εξ. 428, 449, 453, 458, 461.
 Δ. Καδμειος 341 εξ. 345 εξ. Λύσ(ε)ιος 362 εξ.
 366, 406. Δ. Περικιόνιος 345. Δ. ἄγαλμα
 341. Δ. βωμὸς 344. Δ. ιερὸς 345. Δ. λα-
 τρεία 342, 367. Δ. τέμενος. ἱερὸν, ναὸς
 345 εξ.
 Διὸς γοναὶ 397, 423.
 Διόσκοροι (Ἀμυρίων καὶ Ζῆθος) 301, 368, 374,
 389, 489.
 δίπυλον 18.
 Διρκαῖαι πύλαι 336, 470, 472.
 Διρκαῖος Ἀρης 444.
 Δίρκη 204, 205, 254, 260, 265, 298, 299, 322 εξ.
 329, 332, 334, 336, 359, 371, 378, 391,
 409, 410 εξ. 413 εξ. 417 εξ. 425, 427 εξ.
 441, 444, 451, 455, 457 εξ. 460, 467, 478,
 480, 490. Δ. ποταμὸς - κρήνη 418 εξ.
 Δίστομον 421.
 Διόνυσος 367.
 Dodwell 252.
 Δραγατσούλα 290, 433.
 δρακοντόποδες ὁ. μειζόθηρες.
 δρακοντοφονία 319 εξ. 414, 429 εξ. 433, 445,
 451, 473, 488.
 δρόμος ἵππων 400, 407.
 Δνὸ λιθάρια 407.

Ε

Ἐβδομαγέτης Ἀπόλλων 443.
 ἔβδουαι πύλαι 284, 336 εξ. 415 εξ. 469 εξ.
 472, 474.
 Ἐβραῖοι 424.
 ἐγγειρίδιον χαλκοῦν 95 εξ.

Ἡρακλέους ναὸς 329 ἐξ. δ. Ἡράκλειον. Ἡ. οἶ-
κος 324. ὄπλα 324, 350. παῖδες 325.
Ἡρακλῆς 409, 414, 449, 488. Ῥινοκολούστης
425 ἐξ.
Ἡρόδοτος 60 ἐξ. 288 ἐξ. 435 κ. ἀ. π.
ἥρωιναι 360.
ἥρωολατρεία 395 ἐξ. 397 ἐξ. 402.
ἥρων Ἰόλαον 400 ἐξ. 403 ἐξ. ὄρα Ἰόλαος.
Ἡσιόνη 325.
Ἡφαιστος 453.

Θ

θέατρον 99, 112, 297, 362 ἐξ. 380, 404 ἐξ.
Θέμιδος ἱερὸν 424 ἐξ.
Θεοδόσιος Β' 110.
Θεόκριτος 390.
Θεοξένια 360, 409.
Θεόπομπος 56, 288 ἐξ.
Θεσμοφóρεια 286, 287 ἐξ. 351, 488.
Θεσμοφóροι θεαί 421, 437, 489. δ. Δημήτηρ.
Θεσπιαί 410, 413, 420, 445.
Θεσπικὸν πολυάνδριον 23, 41, 130, 212, 213,
216, 218, 221 - 2, 224, 225, 226, 227, 229,
235, 236, 237 ἐξ.
Θέσπιος ποταμὸς (= Κανναδάρις) 479.
Θεσσαλοὶ 297, 303, 472, 475 ἐξ.
Θηβαιγενεῖς 315, 334.
Θηβαϊκά Ἀρμενίδα 374. Θ. Ἀριστοδήμου 376.
Θηβαῖος 436, 450, 454 κ. ἀ. π.
Θηβαῖς γῆ 260, 472.
Θῆβη 302, 320, 349, 433, 435, 447, 450, 454,
472. Θηβῶν ἀκμὴ μυκην. 107, 366. νεωτ.
56 ἐξ. 312, 237. Θηβῶν καταστροφή ὑπὸ
Ἑλίουδων 27, 32. ὑπὸ Ἀλεξάνδρου 23, 233,
250, 252, 352, 478. ὑπὸ σεισμοῦ 65, 306.
Θηβῶν ἀνοιξιμὸς ἐπὶ Κασσάνδρου 233,
267 ἐξ. 275 - 6, 285, 314, 379, 468, 478.
Θηβῶν συνοικισμὸς ἐπὶ Πελοπον. πολέμου
56 ἐξ. 288 ἐξ.
θησαυρὸς 343 ἐξ.
Θίσβη 399, 419.
θόλος 343 ἐξ. 489.
θολωτοὶ τάφοι 343 ἐξ.
Thora πύλη 470.
θρησκεία μυκηναϊκή 341, 369, 398.
θρόνος 189 ἐξ. 218, 372.
θυμελικοὶ ἀγῶνες 405.
θρυαλλίς 22.
θυμιατήρια 90, 194, 195.
θυσαίαι ζῶων 137, 265, 331 ἐξ. ἀνθρώπων 137.

Ι

Ἰαμίδαι 447.
ἱερὸν (= ναὸς) 60, 72, 335, 345, 346, 353.
Ἰνώ 78, 342, 360.

Ἰοκάστη 419.
Ἰολάεια 330, 357, 380, 402.
Ἰόλαος 326, 330. Ἰολ. γυμνάσιον 391, 400 ἐξ.
404, 409. ἥρων 400 ἐξ. 403 ἐξ. στάδιον
326, 380, 400. τάφος 326, 438. τέμενος
278, 330.
Ἰουστινιανὸς 309.
ἱππόδρομος 400, 407 ἐξ. 409, 418, 438, 442.
Ἰσις 357, 472.
Ἰσμήνη κρήνη 322, 358, 445.
Ἰσμηνίας 285 ἐξ.
Ἰσμηνικέτας κ. τ. δ. 65.
Ἰσμήνιος λόφος (ιερόν) 12, 267, 313, 317, 320,
333, 360, 367, 382, 482. ναὸς πρῶτος
66 ἐξ. 73. δεύτερος 59 ἐξ. 73 ἐξ. τρίτος ναὸς
37 ἐξ. 73. τούτου κρηπίδωμα 37 ἐξ. κίονες
42, 58. ἐπιστύλιον 45. διάζωμα 47 ἐξ. γεί-
σον 47 ἐξ. 49. κεράμωσις 47, 50 ἐξ. 75.
ἀνθέμιον 52. μετρικὴ μονὰς 55. χρονολο-
γία 56 ἐξ. πυρπόλησις ἱεροῦ ναοῦ 66, 71 ἐξ.
ὄρα κ. Ἀπόλλων.
Ἰσμηνὸς 12, 279, 318 ἐξ. 360, 375, 377 ἐξ. 393,
429 ἐξ. 437, 439 ἐξ. 449, 451, 455, 457 ἐξ.
481 ἐξ. ετυμολογία 78, 485.
Ἰστορίδος ἱερὸν 326.
ἰχθύες 399.
ἰχθυοφαγία 179.
ἰχθὺς χριστιανικὸν σύμβολον 365.

Κ

Κάανθος 319 ἐξ. 323, 329.
Καβδαδίας 343.
Καθεῖρειον 222, 233, 235, 329, 354, 409 ἐξ.
413, 418, 467, 479.
Κάθειροι 325.
Καδμεία 253 ἐξ. 259 ἐξ. 269 ἐξ. 287 ἐξ. 300 ἐξ.
336, 390, 409, 410 ἐξ. 414, 421, 426 ἐξ.
428 ἐξ. 435 ἐξ. 438 ἐξ. 449 ἐξ. 457 ἐξ. 459,
461, 464 ἐξ.
Καδμείος 436, 438, 444, 450, 455, 472. δ. κ.
Διόνυσος.
Καδμείωνες 302 ἐξ.
Καδμήια γράμματα 41, 61 ἐξ.
Καδμῖλος 355.
Κάδμος 5, 300, 301, 358, 436, 444, 450, 454 ἐξ.
458, 462, 485. Κ. ἀνάκτορον 94, 138, 194,
196, 199, 208, 328, 338 ἐξ. 343 ἐξ. 362,
384, 458. Ὅρ. καὶ ἀνάκτορον. Κ. ἀνάκτο-
ρον δεύτερον 346 ἐξ. 353. Κάδμου βοῦς
333 ἐξ. Κάδμου πούς 320 ἐξ.
Καζὶ 366.
καλαμάριον 364.
Καλιγόλας 424.
Καλλιστόνικος 349.

Καλόπαις Εὐστράτιος 12, 254, 260, 404.
 Κάλυνθος 324.
 Κάναθος 324, 446.
 Καμάρα 82, 109, 110, 115, 206.
 Καμάραι ὑδραγωγεῖον 123, 329.
 Κανναβάρης (= Θέσπιος) ποτ. 479.
 Καπανεύς 32, 337, 382, 459.
 Κάσσανδρος δ. Θήβη.
 Κασσμία 5.
 Κάσσιμος 485.
 Καστέλλια 99 ἐξ. 107 ἐξ. 110 ἐξ. 123, 299, 363, 379, 393 ἐξ. 395 ἐξ. 404, 437, 486. Κ - ι μεγάλο 100 ἐξ. Κ - ι μικρό 111 ἐξ.
 κατακόμβη 106, 111, 113 ἐξ.
 Καταλανοὶ 110, 310.
 Κάτω πόλις (Θήβαι) 267 ἐξ. 281, 285 ἐξ. 287 ἐξ. 288 ἐξ. 418, 435, 451, 456, 460.
 κατώφλιον Ἡλεκτρῶν πύλων 8 ἐξ. 14.
 καῦσις νεκρῶν 163 ἐξ. 195. 221, 227.
 Καφεισίας 390, 404.
 Καφεισόδοτος 422.
 Καφισόδορος 421.
 Κεγχρεαὶ 119.
 κενοτάφια 326.
 κέραμος μυκηναϊκὸς 25, 28, 75 ἐξ. 93, 184, 187, 262, 299.
 κεραμωτοὶ τάφοι 210, 212, 225, 235.
 Κερησὸς 298.
 Κῆρες 441, 463.
 Κηφισὸς 409.
 Κιθαριῶν 419, 445, 447 ἐξ. 449, 454, 457, 460.
 κιονόκρανον κορινθιακόν 365.
 Κίρρα 388.
 κίων δωρικὸς ἑγχρωμος 39, 59. ξύλινος (= Διόνυσος περικίονιος) 342 ἐξ. δ. κ. στῦλος.
 Κλάαιτος 324.
 Κλεισθένης 396, 404.
 Cleodoxa πύλη 470.
 κλίνη μυκηναϊκοῦ τάφου 87, 98, 109, 190.
 Κνωπία Κνωπὸς 266, 418, 487.
 Κνωσὸς 340.
 Κοίλη ὁδὸς 11, 12 ἐξ. 211, 280, 285, 290, 297, 314, 327, 329, 361, 363, 366, 370 ἐξ. 389, 394, 457, 465, 478, 483.
 κοινὸν λατόμων 422.
 κοκκίδωσις 134, 177.
 κόλλησις χρυσοῦ 174.
 Κολωνάκι 123 ἐξ. 261, 325, 336, 467.
 Κόρη 260, 265, 353 ἐξ. ὄρσ κ. Περσέφασσα.
 Κόρης θήρα 423.
 Κόρινθος 53, 74, 77.
 Κορσεΐα 409.
 κόσμημα ἀγγείων: δένδρον φοινικοειδὲς 89, 144, 202. ναυτίλος 84, 94, 156, 198. ὀκτάπους 143. κρίνον 196. μαϊάνδρος 70. λα-

γῶς 68. πτηνὸν 68, 157. σταυρὸς ἀγκιστρῶτος (swastika) 68, 485. κ. ἐμπέστον 22, 23, 212 ἐξ. 218, 226, 231, 241. κ. ἑδαφόχρωμον 146, 199.
 Κότσιας 408.
 Κουλάς, Γουλάς, Γλάς, Παλαιόκαστρον Κωπαΐδος 302, 368.
 Κράτιππος 287 (ὄρ. Θεόπομπος).
 Κρηναῖαι πύλαι 336, 371, 380, 415, 433, 467, 469 ἐξ.
 κρίνη 295, 319 ἐξ. 322, 359, 384. κρίνη-πηγή 398. κ. Ἄρεως 319 ἐξ. 414, 427 ἐξ. 429 ἐξ. 444, 463, 471, 476, 482. Ἀρητιᾶς 444. κ. Μελία 320 ἐξ. κ. Ποτνιά 429 ὄ. κ. Βρύση, Βρανέζι. Παραπόρτι, Οἰδιποδία, κ. Πηγὴ κ. Χλεβῖνος, Σκωληκόδρουσι.
 Κρόνια 359.
 Κρόνου πύλαι 470.
 κτεῖς ἐλεφάντινος 88.
 κτίρια μυκηναϊκὰ 15, 305, 308, 311.
 Κυβέλη 355 ἐξ. 420 ἐξ.
 κύκλος (= κυκλικὴ πλατεῖα) 18, 277, 372, 489.
 κυκλώπεια τείχη 272 ὄρα καὶ τείχη, πολυγωνικά τείχη.
 κύλικες βοιωτικαὶ 71, 73, 166.
 Κυνὸς κεφαλαὶ 418.
 Κύρτωνες 409.
 Κυψέλου θησαυρὸς ἐν Δελφοῖς 73 ἐξ.
 κώθωνες 22.
 Κῶπαι 409.
 Κωπαῖς 180, 302, 408 ἐξ. 466.
 Κωρύκιον ἄντρον 322.

Λ

Λαβδακίδαι 441.
 Λάβδακος 303.
 λαβὶς χαλκῇ 110, 128, 175.
 Λάδων 320 ἐξ. 447.
 Λαῖος 300, 419, 448.
 Λαμία 271, 351 ὄ. κ. Ἀφροδίτη.
 Λαμιακὸς πόλεμος 274.
 λαμπάδιον 243.
 Λαοδάμας 445.
 λάρναξ ξυλίνη 187, 237. πηλίνη μυκηναϊκὴ 92. νεωτ. (λουτήρ) 93.
 Λάρυμνα 409.
 λατόμων κοινὸν ἐν Λεβαδείᾳ 422.
 Leake 252, 286, 386, 464 κ. ἄ.
 Λεβαδία 344, 408 ἐξ. 413, 421.
 Λεοντιάδης 285 ἐξ.
 λευκὴ ἀλοιφὴ ἀγγείων 142, 152.
 Λευκοθέα 360.
 Λευκτρα 335, 353, 356.
 λέων 372.

λεωφόρος εἰς Χαλκίδα 360, 392 ἐξ. 397, 400, 402, 406.
 λιδανωτός α. θυμιατήρια.
 λίνον 174.
 λιπαρός 388.
 Λοκροί 372, 451.
 Lolling 253, 282.
 λοξίας 318, 453 δ. Ἀπόλλων.
 λουτήρ ὁ λάρναξ.
 λόφος Ταλλάρων 383 δ. Ἀμφείων.
 λύκειος 318, 443, 451, 453, 458.
 Λυκος 300, 303, 427, 429, 455. Λ. οἰκία 362, 368 ἐξ. 389.
 Λυσανορίδας 390.
 Λύσ(ε)ιος Διόνυσος 362 ἐξ. 366 ἐξ.
 λύχνοι 21 ἐξ. 23. βύζαντ. 103 ἐξ. 105.

M

Maass 78 ἐξ. 476.
 Μακεδόνες 275, 278 ἐξ. 426.
 μαρκική 331 ἐξ. 348.
 Μαντοῦς δῦρος 41.
 Μαντώ 420.
 Μαρδόνιος 288.
 μάμμαρον ἄττικόν 308. βοιωτικόν 15. Λεβα-
 δείας 423.
 μάργυρες 118.
 μαρτύριον 120.
 Μ. Αἴρ. Νικόδουλος 422 ἐξ.
 μάχαιρα χαλκή 173.
 μαχαίριον χαλκοῦν 198.
 Μεγάλη μήτηρ 421 ἐξ. 438 δρ. Κυδέλη.
 Μεγάρα 325.
 μέγας ἐνιαυτός 445.
 Μεγιστίων 422.
 μειζόθηρες ἄνθρωποι 180, 315 ἐξ. 488.
 Μελάνιππος 392 ἐξ. 394 ἐξ. 396, 438.
 μέλι 78, 171.
 Μελία 72, 79, 320 ἐξ. 360, 433.
 Μελικέρτης 78.
 Μέλισσα 78, 79, 90, 171.
 Μέλων 351.
 Μενοικέως μνημα 413 ἐξ. 425, 462.
 μεταξουργία 310.
 μετόπη 147, 161, 166, 192.
 Meyer Ed. 296.
 μηδισμός 438.
 μήλα Ἑσπερίδων 329.
 Μήλος 80, 106, 119.
 Μήλων Ἡρακλῆς 329.
 Μήτηρ Γῆ 354 δρ. κ. Μεγάλη μήτηρ, Κυδέλη.
 Μήτηρ Κυδέλη (Δινδυμήνη) 418 ἐξ. 420, 422 ἐξ. 449, 462.
 Μητρόπολις Θηβῶν 65, 485.
 Μίκων 251.

Μνασίππα 421.
 Μνάσων 248.
 μνημα Ζήθου καὶ Ἀμφίονος 419 ὁ τὰ ονό-
 ματα καὶ λ. τάφοι, Νιοδίδαι. μ. Σεμέλη.
 362, 368 δ. κ. Σεμέλη.
 μνημόσυνα 227.
 Μοῖραι 421, 425 ἐξ. 446.
 μοιυδδὶνα εἰσάσματα 26, 27, 244.
 Μοσχοπόδι 354, 481 ἐξ.
 Μοῦσαι 338, 340, 344, 355, 463.
 Μουσείον Θηβῶν 1, 2 ἐξ. 41, 47, 50 ἐξ. 67,
 76, 94, 120, 125, 142, 184, 195, 214, 225,
 247, 248 ἐξ. 270, 304, 308, 325, 348, 349,
 350, 354, 358, 360, 363, 365, 366, 367,
 391, 401, 408, 409, 423 ἐξ. 464, 466.
 Μουσταφάδες 421.
 Μυκαλησσός 398 δρ. Ρεῖτσῶνα.
 μυκηναϊκαὶ οἰκίαι 411.
 Μονργιოდέντρης 323 δρ. Ἀγ. Νικόλαος.
 μυρολόγια 463.

N

Ναῖται 34, 485 (= Τεμπλιώτες).
 ναός (= ἱερόν) 60, 72, 335, 345, 346, 353.
 νεκρολατρεία μυκηναϊκή 109, 111, 190. χρι-
 στιανική 117 ἐξ. δ. καὶ τροφαὶ νεκρῶν.
 νεκρός ὁκλαίων 87, 146, 185, 203. νεκρός τε-
 ταμένος 31.
 νεκροταφεία Θηβῶν 297, 325, 393 ἐξ. 408, 418,
 433, 467, 478 δ. τάφοι. ν. νέον σημερινόν
 34, 321, 368, 379.
 Νέμεσις 463.
 Νέων 401.
 Νήσται πύλαι 282, 306, 308, 359, 360, 381,
 409 ἐξ. 412 ἐξ. 417, 424, 425, 427, 436,
 438, 460 ἐξ. 468 ἐξ.
 Νίκη 453.
 Νικόλαος Β' Σαιντομέρ 272, 310.
 ... νικος Εἰροδότιος γλυπτής 401.
 Νιόδη 888, 476.
 Νιοδίδαι (Ἀμφίονος παῖδες) 362 ἐξ. 370 ἐξ.
 389, 406.
 Νισός 407.
 νομίσματα 4, 24, 78, 104, 206, 307, 324, 342,
 349, 350, 358.
 Νόννος 470.
 Νύμφαι 320, 360, 421, 423, 433, 473.

Ξ

Ξενοφῶν 258, 285 ἐξ. 434, 435.
 Ξίφος χαλκοῦν 95, 160, 172.
 Ξάνα 439 δρ. ἄγαλμα, βρέτη. Ξ. Ἀφροδίτης
 346, 350.
 Ξύλον διυπετές 341 δρ. Διόνυσος Καδμείος.
 Ξυράφιον χαλκοῦν 140, 487.

Ο

Ὀγγα, Ὀγκα = Ἀθηνᾶ Ὀγγα 334 ἐξ. 345, 390, 450, 461. Ὀγκαι 317, 335, 418.
 Ὀγκαῖαι πύλαι 284, 336 ἐξ. 377, 380, 443, 465, 469 ἐξ.
 Ὀγκαῖδες πύλαι 470.
 Ὀγχηστὸς 278, 336, 357 ἐξ. 410.
 οδοὶ ἀρχαῖαι 9, 11 ἐξ. 13 ἐξ. 19, 100, 111, 123, 205, 259, 261, 262, 267, 277, 283, 286, 297, 312 ἐξ. 329, 332, 336, 360, 361, 391, 398 ἐξ. 400, 407 ἐξ. 409 ἐξ. 418 ἐξ. 424 ἐξ. 426 ἐξ. 433, 465, 467, 468, 477 ἐξ.
 ὁ. ἐπ' Ἐλευθεράς καὶ τὴν Ἀττικὴν 278 ἐξ. 291, 312, 407, 460.
 ὁ. Κοῖλη ὄρ. Κοῖλη ὁδός. ὁ. Ποτεινὰς (οχιστὴ) 262, 419.
 Ὀθων βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος 277, 338.
 Οἰδιποδία κρήνη 393, 397 ἐξ. 399, 402 ἐξ. 406.
 Οἰδιποδιδων μονομαχία 413 ἐξ. 415, 461. μνήματα 392 ἐξ. 395 ἐξ. 417 ὄρ. καὶ Ἑτεοκλῆς, Πολυνείκης.
 Οιδίπους 395 ἐξ. 419.
 οἰκία 373. οἱ. Ἀμφιτρώωνος 324 ἐξ. 369, 436, 488. οἱ. Κάδμου ὄρ. Κάδμου ἀνάκτορον. οἱ. Λύκον 368 ἐξ. οἱ. μνηναῖκαὶ ὄρ. κτίσια μνηναῖκα. οἱ. Πινδάρου 262, 357, 374, 418 ἐξ. 420 ἐξ. 438 ὄρ. καὶ Πίνδαρος. οἱ. Σιμμίου 374, 390 ἐξ.
 οἶκος 374.
 οἶνος 415.
 Οἰνοφύτων μάχη 294 ἐξ.
 οἰωνοσκοπεῖον Τειρεσίου 333, 346 ἐξ. 459.
 οἰωνοσκοπία 348.
 Ὀλμωνες 409.
 Ὀλυμπία 53, 55 ἐξ. 385, 402, 406.
 ὄμαλον 476.
 Ὀμηρος 254, 300, 302.
 Ὀμόλη, Ὀμόλος 356, 475 ἐξ.
 Ὀμολωα (τὰ) 475.
 Ὀμολωία ὄρ. Ἀθηνᾶ, Δημήτηρ, Ζεὺς.
 Ὀμολωίδες πύλαι 303, 356, 465, 468 ἐξ. 475 ἐξ. 482.
 ὀνόματα βοιωτικά 347.
 ὀπὲς χαλκοῦς 175. σιδηροῦς 205.
 ὄριγμα 344.
 Ὀρχομενὸς 421, 426, 445 ἐξ.
 ὀστοθήκη 81, 107, 137.
 ὄστρεα 399.
 Ulrichs 253.
 Unger 253.

Π

Παγασαὶ 246.
 Παγίδας 253, 319.
 Παιανία 131, 164.
 Παλαιόκαστρον Κωπαΐδος ὄρ. Κουλας.

Πάν 420 ἐξ. 423, 438.
 Παναγία Λόντζα ὄρ. ἐκκλησία.
 Παναγία μεγάλη ὄρ. ἐκκλησία.
 Παπαθασσιλείου Ἑπαμ. 123, 253, 361.
 Παραπόρτι κρήνη 65, 322 ἐξ. 334, 336, 382, 410, 414, 424, 427 ἐξ. 430 ἐξ. 433, 467, 471, 478.
 πάρεδρος 355.
 Παρθενοπαῖος 383, 477, 460.
 Παρνασὸς 419.
 πατροκτονία Οιδίποδος 419.
 Πausanias 255 ἐξ. 257 ἐξ. 259 ἐξ. 322 ἐξ. 337, 380 ἐξ. 389, 392, 398 ἐξ. 402 ἐξ. 405 ἐξ. 409 ἐξ. 424 ἐξ. 431 ἐξ. 433 ἐξ. 469 ἐξ. 472 ἐξ. 474, 480 ἐξ. κ. ἀ. π.
 πελαργικὸν εννεάπυλον 468.
 Πελοπίδας 57, 279, 351, 377.
 Πελοποννησιακὸς πόλεμος 56, 288.
 πέπλος δώριος 214, 238, 248.
 Περδίκκας 279 ἐξ.
 περιβολὸς ἀρχαῖος 259, 380 ἐξ.
 περιβολὸς τῆς κάτω πόλεως 259 ἐξ. 358, 379, 436, 455 ἐξ.
 περιδέραιον χρυσοῦν 160.
 περικλόνιος Διόνυσος 341 ὄρ. Διόνυσος, κίων.
 Περικλύμενος 358, 477.
 περόνη χαλκῇ 184.
 Περσεφάσσα Περσεφόνη 354, 453, 462 ὄρα καὶ Κόρη.
 Πήγασος 320, 358.
 Πηγὴ 319, 322, 329, 366. πηγὴ 398.
 πηλὸς μέλας 29, 31, 146, 165, 168, 209, 487, ὄρ. bucchero. τεφρός, ὑπωχρος, ὑποπράσινος 70, 83.
 Πίνδαρος 254, 258, 289, 359, 372, 374, 434, 435 ἐξ. 446 ἐξ. 449. Π. ἀνδριᾶς 409, 489. Π. μνήμα 400, 407, 409, 418. Π. οἰκία 289, 409, 418, 420 ἐξ. 438 ὄρ. καὶ οἰκία.
 Πιττάκης 253.
 πλαγγόνες 213 ἐξ. 218 ἐξ. 222 ἐξ. 231, 236 ἐξ. 241 ἐξ. 251, 264, 356, 365 ὄρ. καὶ εἰδωλία, ζῶα.
 Πλακιώτισσα = Δίρκη ποταμὸς 254.
 Πλαταιαὶ 260, 312, 337, 420 ἐξ. 445, 448 ἐξ.
 πληθυσμὸς Θεβῶν 312.
 πλίνθοι ὦμαι 66, 267: 292, 295, 299.
 Πλούταρχος 258, 390, 405, 427, 434, 435 κ. ἀ.
 Πλούτος 346, 349.
 Πλούτων 453, 463 (Ἀδης).
 πολεμαρχεῖον 374.
 πολιρχία Θεβῶν 273, 289.
 πολιοῦχοι θεοὶ 440 ἐξ. 461.
 πόλος 85, 213, 214 ἐξ. 218, 220, 349 ἐξ. 456.
 πολυάνδριον Θεβῶν 314 ὄρ. καὶ Θεσπικὸν π.
 Πόλυδος 419.

Πολύγνωτος 251.
 Πολυγυρα 100, 299, 391, 403.
 πολυγωνικά τείχη 272, 299, 301, 304 ἐξ. 354 ἐξ.
 ὄρ. καὶ κυκλώπεια τ. καὶ τείχη.
 Πολύδωρος 300, 341, 343.
 Πολυνείκης 336, 374, 415, 417, 461 ὄρ. καὶ
 Ἑτεοκλῆς καὶ Οἰδιποδίδαι.
 Πολυξένος στήλη 220.
 Πολυσπέρχων 274 ἐξ.
 πόρπη χαλκή 151, 160, 162.
 πορφυρεντική 63.
 Ποσειδῶν 430. ἐμπύλαιος, ἵππειος, ἵπποδρό-
 μιος, ταύρεος 357 ἐξ. 437, 443, 449.
 Ποτνιαδες κέλευθοι 419 ὄρ. οδοί, Σχιστή.
 Ποτνιά κρήνη 429 ὄρ. κρήνη.
 Ποτνιαί 123, 205, 260 ἐξ. 265, 268, 312, 319,
 325, 359, 419 ἐξ. 428, 430.
 Ποτνιεύς 64.
 Πούρος τοῦ Καβέλλαρι 348, 349, 411, 413.
 Πραξιδίκαι 473.
 Πρίαπος 360.
 πρύαρχος 422.
 προγονολιτρεία 78.
 Προιτίδες πύλαι 14, 99, 100, 102, 107, 120,
 282, 306, 308, 338, 360 ἐξ. 371, 379, 380 ἐξ.
 389, 391, 392 ἐξ. 397, 400 ἐξ. 402, 405 ἐξ.
 407, 417, 439, 449, 455, 461, 464, 469 ἐξ.
 Προῖτος 326.
 Προναία Ἀθηνᾶ 36 ἐξ. 461 ὄρ. καὶ Ἀθηνᾶ
 Ἰσμηνία.
 Πρόναος Ἑρμῆς 36, 355.
 Προνόμου ἀνδριάς 341, 344, 489.
 πρυτανεῖον 289, 374.
 πρωτοκυρινθιακὰ ἀγγεῖα 68, 70 ἐξ. 77 ἐξ. 86,
 165, 166, 485.
 Πτολεμαῖος 258, 271, 278 ἐξ.
 Πτώων 37, 78, 409, 467.
 πύθιος Ἀπόλλων 317 ὄρ. Ἀπόλλων.
 πύλαι 13, 18, 19, 261, 278, 280 ἐξ. 284 ἐξ. 291,
 308, 315, 464 ἐξ. 478 ἐξ. 484 ὄρ. καὶ ἑπτὰ
 πύλαι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἑπτὰ πυλῶν καὶ
 Ἑλευθεραὶ (= π. ἐπ. Ἑλ.).
 πυρὰ παίδων Ἀμφίονος 372 ἐξ. 389, 406,
 416 ἐξ.
 πυραὶ ἑπτὰ 370, 374 ἐξ. 389, 416 ἐξ. 436, 456,
 459.
 πύργος φραγκικός 9 ἐξ. 13 ἐξ. 15 ἐξ. 272 ἐξ.
 301, 304, 308 ἐξ. 361, 363, 386, 391, 464.
 Πυρὶ 297, 312, 366 ἐξ. 391, 401, 403, 407 ἐξ.
 410 ἐξ. 418, 424, 431, 472, 479.
 πυρκαϊὰ 11, 14, 60, 72, 102 ἐξ. 109 ἐξ. 307,
 312, 340 ἐξ. 342, 353.
 Πυρρα 41, 372, 445.
 πῶμα 222, 224, 487.

P

Ῥέα 420 ὄρ. καὶ Δινδυμήνη.
 Ῥεῖτσάνα (Μυκαλησσός) 68, 71, 132, 215, 216,
 221, 226, 229 ἐξ. 233, 234, 236, 251.
 Robert C. 257, 268, 375, 389 ἐξ. κ. ἄ. π.
 Ῥογήρος Β' 310.
 ροιὰ 413, 415.
 Ross 253, 338.
 Ροῦφος ἐπίσκοπος Θηβῶν 121.
 Ῥυγγων 41, 56, 248, 358.

Σ

Σαιντομέρ ὄρ. Νικόλαος.
 Σαλαμίνος ἀγγεῖα 25 ἐξ. 164 ὄρ. ἀγγεῖα.
 Σαμοθράκη 325.
 σανίς (= τύμπανον) 344 ὄρ. ἀποτυμπανισμός.
 Σάραπης 359.
 σάρδιος λίθος 170 ἐξ. 177.
 Σαυγένης 41, 248.
 σεισμός 65, 309.
 Σελήνη (= Ἀρτεμῖς) 461.
 Σειέλη 354 ἐξ. 360, 389, 437, 448, 451, 453.
 Σ. ἄβατον 338, 341, 343. Σ. ἀγαλμα 362,
 367. Σ. ἀνῆμα 362, 368.
 σηκός 340, 344, 458.
 σήματα επιτύμβια 126, 176, 238, 244 ἐξ. 370
 ὄρ. καὶ επιτάφια σήματα.
 σηπίον 2, 80, 100, 101, 191, 384, 388, 486.
 Σηπιόλακκας 100.
 σιδηροδρομικός σταθμός 373, 379.
 Σιμμίας 374, 390 ἐξ. ὄρ. καὶ οἰκία.
 σιρός 102, 113, 118.
 Σηράγγειον 344.
 Σικυών 77.
 Σίτυλον 388.
 σκελετοὶ ζώων 137, 205.
 σκεπάρνιον σιδηροῦν 218.
 σκήπτρον 196 ἐξ.
 Σκυληκόδρουσι 431.
 Σκῶλος 260, 288, 488.
 σιῖλη χαλκή 134.
 Σοφοκλῆς 331 ἐξ. 417, 426 ἐξ. 429 ἐξ. 450 ἐξ.
 469 κ. ἄ. π.
 Σπαρτοὶ 315 ἐξ. 323, 334.
 σπειρίς ἀγγεῖον 97, 158 ὄρ. ἀσός.
 Σπόδιος ὄρ. Ἀπόλλων.
 Σπυρομήλιος 338.
 στάδιον 330 ἐξ. 380, 400, 404, 409.
 Στάτιος 427, 470, 472 κ. ἄ.
 σταυρός 110, 122. σ. ἀγκιστρωτός δ. κόσμημα.
 στέμμα ὄρ. ἀγρηνόν.
 στεφάνη 214, 456.
 στοὰ 373.

Στραβων 272, 277, 435 κ. ἀ.
 Στροφία 366, 370.
 στῦλος (= Διόνυσος Καδμειος) 342 ἐ. ὄρ. καὶ
 κίων, περικλόνιος.
 στῦλος ὁστέινος 151, 177.
 Συμφαλός 446 ἐ.
 συλησις τάφων 130, 204, 487.
 Συλλας 405 ἐ.
 συμβόλα χριστιανικά ὄρ. χριστιανικά συμβόλα.
 συνδεσμοί [] 9 ἐ. 13, 16, 23, 273. [] 46.
 σιννοικία 302.
 Σορμα Ἀντιγόνης 414 ἐ. 416 ἐ. 424 ἐ. 451.
 σύρμα χαλκοῦν 29, 30.
 συμμὸς βωιωτικός 214, 216, 220, 237.
 σφραγίς 324, 428.
 Σφραγιτίδες νύμφαι 454.
 Σχιστή ὁδὸς 262, 419 ἐ. ὄρ. ὁδοί, Ποτνιαῖδες
 κέλευθοι.
 σωλὴν υδραγωγείου 327 ἐ.
 Σώπατρος 423.
 Σωσίας 422.
 Σωτηριάδης 254 ἐ. κ. ἀ.
 Σωφρονιστὴρ λίθος 326, 330 ἐ. 459.

Τ

Τάναγρα 259, 293 ἐ. 325, 354, 355, 399, 421,
 481, 485.
 Ταύρεα 358.
 Ταύρεος ὄρ. Ποσειδῶν.
 Ταῦρος 358.
 τάφοι ἔξω τῶν πόλεων 32, 105 ἐ. 297, 393.
 τ. ἡρώεα (μνημεῖοι) 313 ἐ. 343 ἐ. ὄρ.
 καὶ νεκροταφεία 392 ἐ. 394, 415, 437,
 459. τάφος μνην. τοῦ Ἰσμηνίου 80 ἐ.
 208. τοῦ Τεκῆ 99. τῶν Καστελλίων 101,
 108 ἐ. 111, 112. τοῦ Κολωνακίου 123 ἐ.
 208, 325 ἐ. τῶν Προιτίδων 360, 370 ἐ.
 ἔξω τῶν Βορραίων 380, 381 ἐ. ἔξω τῶν
 Ἡλεκτρῶν 10, 14, 25 ἐ. 167. τ. τῶν παί-
 δων τοῦ Ἡρακλέους 325 ἐ. 370. τῶν παί-
 δων τοῦ Ἀμφίωνος 362, 370 ἐ. 389 ὄρ.
 καὶ Νιοβίδαι. τ. Ἑλλήν. χρόνων 129, 141,
 150, 169, 176, 210 ἐ. 251. τ. νηπίων 225.
 τ. χριστιανικοὶ 81, 82, 103 ἐ. 107, 112 ἐ.
 141, 183 ἐ. 235, 252, 364.
 τάφος 279 ὄρ. χάραξ.
 Τάχι 123, 205, 229, 230, 261, 266, 267, 279,
 312 ὄρ. καὶ Ποτνιαί.
 Τειρεσίας 326, 337, 346 ἐ. 420, 442, 445,
 451 ἐ. 473. Τ. μνήμα 392 ἐ. 396 ἐ. 409
 ὄρ. καὶ οἰωνοσκοπεῖον.
 τεῖχη «μνημεῖα» Καδμείας 10 ἐ. 13 ἐ. 15,
 17, 27, 32, 267 ἐ. 272, 285 ἐ. 298, 300 ἐ.
 306 - 312, 361, 411, 455 ἐ. 458. τ. ἑλλην.

Καδμείας 7 ἐ. 272 ἐ. 281 ἐ. 285 ἐ. 298,
 307, 308 ἐ. 361. τ. μεσαιωνικὸν Καδμείας
 308 ἐ. 411. τ. τῆς Κάτω πόλεως 12 ἐ. 19,
 253 ἐ. 259, 267, 281 ἐ. 285, 286, 290 ἐ.
 293 ἐ. 296 ἐ. 298, 478 ἐ. 480 ἐ. 383.

Τεκῆς 80, 99.
 τελεαρχία 277.
 τέλειος 446.
 τελεσφόρος 354 ἐ.
 τέμενος = ἱερόν καὶ ναὸς - ἄλσος 72, 369, 485.
 Τευμησός 398, 407, 458, 480 ἐ.
 τέφρα 151.
 τζαμία 312.
 Τηνέριον πεδῖον 399.
 Τήνερος 34.
 Τιθορέα 387 ὄρα καὶ Φωκεῖς.
 Τιλωσίσιον 473.
 Τίρυνς 74, 77, 204, 302, 340, 347.
 Τίφαι 247.
 τοιχογραφήματα μνην. 159, 196, 339 ἐ. ὄρα
 καὶ ἀσθετοκονιάματα.
 τοιχοδομία κεκλιμένη 262.
 τόπος (loculus) 116.
 Τουμπί 408.
 Τοῦρκοι 110, 310 ἐ. 361.
 τρίποδες Ἰσμηνίου 41, 61.
 τροφαὶ νεκρῶν 129, 148, 196, 213, 225, 217 ἐ.
 234 ὄρ. καὶ νεκρολατρεία.
 Τροφώνιος 74, 325, 344, 422.
 Τυδεὺς 392, 394 ἐ. 439, 475.
 τυμβὸς 101, 107, 381 ἐ. 389 ἐ. 394 ἐ. 397,
 406, 450. Καστελλίων (Οἰδιποδιδῶν) 101 ἐ.
 107, 395. Ἀμφιτρίωνος καὶ Ἰαλῶν 325 ἐ.
 438. Ἐκτορος 397. Τυδέως 394 ὄρα καὶ
 Ἀμφείον, Νιοβίδαι, μνήμα.
 τυμπανον (= σανίς) 344.
 Τυφλομονοπάτι 407.
 Τύχη 346 ἐ. 349, Τ. πόλεως, Τυχόπολις 358,
 456.

Υ

υαλόμαζα 133.
 Ὑαντες 300, 448.
 Ὑγῖνος 470.
 υδραγωγεῖον 19 ἐ. 119, 123, 181, 319, 321,
 327 ἐ. 329, 348, 361 ἐ. 388, 398.
 Ὑπτιος 409.
 Ὑλίκη 180, 408.
 Ὑπατον ὄρος 398.
 Ὑποθῆβαι 303.
 Ὑρίον Ὑριεύς, Ὑριατόμος 78.
 Ὑψισταὶ πύλαι (= Ὀγκαῖαι) 284, 287, 290,
 308, 336 ἐ. 436, 465, 469 ἐ.
 Ὑψιστος Ζεὺς ὄρα Ζεὺς Ὑψιστος.

Φ

Fabricius E. 254 κ. ἀ.
 Φαλήρον τάφοι 185, 225, 229.
 Φαρμακίδες 326.
 φιάλη χαλκῇ 262.
 Φιλοκλῆς Ἀπολλοδώρου 271.
 Φιλωτέρας στήλη 247 ἐξ.
 Φόβος 441.
 Φοιδίδας 285 ἐξ. 488.
 Φοίνικες 5, 63.
 φοινικῆα γράμματα (καδμήια) 41, 61 ἐξ.
 Forchhammer 252.
 φρέαρ 207 (μνην.) 286, 295, 404.
 Frickenhaus 342 ἐξ.
 Φωκείς 382, 387 ἐξ. 473.

Χ

Χαιρώνεια 421.
 Χαλκίς 398 ἐξ. 407, 480.
 χαλκός 29, 30 κ. ἀ. χ. σύστασις 174.
 χάραξ 278 ἐξ.
 Χάριτες 355, 421, 463.
 Χαρμίδης 476.
 Χθόνιοι ἥρωες 316, 388.
 Chias πύλη 470.
 χιρῶ 122.

Χλεβίνος 391, 472.
 Chloris πύλη 470.
 Χορσείαι 419.
 χριστιανισμός 119, 341, 369 ἐξ. χριστιανικά
 σύμβολα 103 ἐξ. 105, 115, 122, 365, 489.
 Χρύσιππος 448.
 χρώμα λευκόν 4, 29 (ἐνθετον) 67 ἐξ. 135, 139,
 146, 156, 196, 211, 216, 297.
 χρώματα 250.
 χύτρα μαγειρική 29, 85, 110, 129, 131, 146,
 160, 161, 162, 167, 176, 182, 194, 196,
 226, 233, 241.
 χῶμα γῆς 385, 400, 406.
 Χωροβοεβόδα 297, 480.

Ψ

ψηφίς γλυπτή μυκηναϊκή 129, 169 ἐξ. 171.
 ψήφωμα 21.

Ω

Ὠγύγαι πύλαι 469 ἐξ. 472 ἐξ. (= Βορραῖαι).
 ὠγυγίος 440, 450, 472.
 Ὠγυγός 440, 472 ἐξ. ὠγυγίος τάφος 472 ἐξ.
 Ὠκεανός 472.
 Ὠραι 421.
 ὠτογλυφίς χρυσεῇ 196, 198.

Τοῦ βιβλίου ἡ τύπωσις ἀρξαμένη κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1917 ἐπερατώθη ἀργά ποτε νῦν καὶ μετὰ πολλῶν δυσχερειῶν διὰ τὸν μέγαν πόλεμον, οὗ ἔνεκα καὶ ὕλαι καλαὶ καὶ χεῖρες δεξιαι ἐπέλειπον. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ δώσωμεν ἐγγράμους οὐδὲ τὰς ὁπ' ἀριθ. 177, 193 εἰκόνας.

